સમ્રાટ્ સંપ્રતિ

યાને

પ્રાચીન જૈન ઈતિહાસની પ્રમાણિકતા

પ્રથમાવૃત્તિ ૧૦૦૦ ના પ્રકાશક—
શા. એગારજી હીરાજીની કું. થાણા.
સાયલા (મારવાડ).

તથા

શા. તારાચંદ કસ્તુરચંદ-થાણા.
લેટા (મારવાડ)

લેખક—
સાહિત્યસેવક, નિડર વક્તા
મંગળદાસ ત્રીકમદાસ ઝવેરી
મુનિમ, શ્રી થાણા જૈન દેરાસર

મૂલ્ય રૂ. પાંચ
પરદેશ માટે શીલીંગ આઠ

વીર સ ૨૪૬૬
વિક્રમ સ ૧૯૯૬
ઇ સ ૧૯૪૦

મુદ્રક
શાહ ગુલાબચદ લલ્લુભાઇ
શ્રી મહોદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
દાણાપીઠ, ભાવનગર

SAMRAT SAMPRATI

OR

TRUTHFULNESS OF ANCIENT JAIN HISTORY

By

MANGALDAS TRIKAMDAS ZAVERI

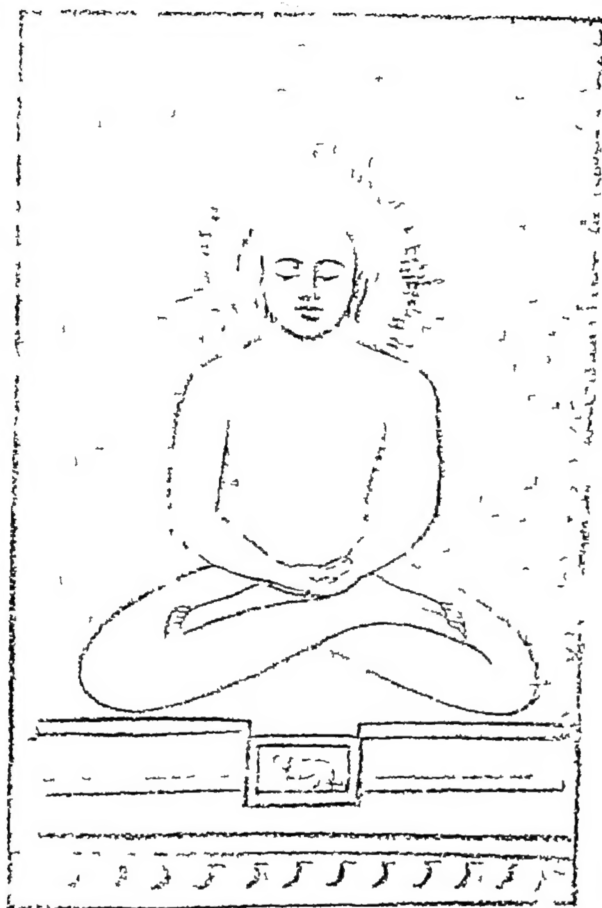
Munim, Shree Thana Jain Temple

Price :
Inland Rs. 5-0-0
Foreign Sh. Eight

गिरा गुम्फधात्री कवीन्द्रेषु वाणी,
चतुर्वर्णसंघश्चतुर्वर्णसंघः ।
गुरुश्चानुशास्ता सुधीः श्रोतृवर्गो,
जयेयुर्जगत्याममी आसमुद्रम् ॥

—વિવિધ રચનાની સર્જનહાર ભાષા, કવીન્દ્રોમા વાણી, ચાર વર્ણવાળો ચતુર્વિધ સઘ, અનુશાસક ગુરુ અને બુદ્ધિમાન શ્રોતૃવર્ગ—આ બધા જગતમા જ્યાસુધી સમુદ્ર છે ત્યા સુધી જયવત વર્તો

ચરમજિનપતિ, આસન્નોપકારી

પ્રભુ શ્રી મહાવીર

ને

કોટિશ વંદન હો

શ્રી મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર

સમર્પણ

रत्नानामिव रोहणक्षितिधरः खं तारकाणामिव,
स्वर्गः कल्पमहीरुहामिव सरः पङ्केरुहाणामिव ।
पाथोधिः पयसामिवेन्दुमहसां स्थानं गुणानामसा-
वित्यालोच्य विरच्यतां भगवतः सङ्घस्य पूजाविधि ॥

કોઇપણ મહાન્ વ્યક્તિ કરતા પણ સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ શ્રી સઘ શ્રેષ્ઠ છે શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા પણ આ ચતુર્વિધ સઘને નમસ્કાર કરીને સમવસરણમા બિરાજે છે આવા પવિત્ર શ્રી સઘને અર્ઘ્યરૂપે મારુ આ લઘુ પુસ્તક અર્પણ કરતા હુ કૃતકૃત્યતા અનુભવુ છુ શ્રી સઘ પણ મારી આ અલ્પ સેવાનો સ્વીકાર કરી, મારા આ ગ્રથને અપનાવી સહાયભૂત થવા સાથે શાસનહિતના કાર્યો કરવા ભવિષ્યમા પણ મને પ્રોત્સાહિત કરે એ જ અભિલાષાપૂર્વક આસન્નોપકારી ચરમજિનપતિ શ્રી **મહાવીર દેવ** સ્થાપિત શ્રી સઘના પુનિત પાદારવિદમા હુ મારુ આ લઘુ પુસ્તક સાદર સમર્પણ કરુ છુ

નિઃસ્પૃહી સમાજસેવક
મગળદાસ ત્રીકમદાસ ઝવેરી.

મહારાજા ચન્દ્રગુપ્ત
મહારાજા બિંદુસાર
મહારાજા અશોક
વીર કુણાલ
मौर्य
सम्राट सम्प्रति
રાજા-મહારાજાઓને પ્રતિબોધ કરે છે

સ્ફુરણા.

ઇ. સ ૧૯૩૮/૩૯ મા સમ્રાટ્ સપ્રતિના અસ્તિત્વ સબધી શકા દર્શાવતા લખાણો પ્રગટ થવા લાગ્યા ભારતને જૈન મન્દિરમય બનાવનાર, સવા કરોડ જિનબિબો ભરાવનાર, ત્રણ ખડના ભોક્તા સપ્રતિ થયા જ નથી તેવી જાતની થતી પ્રરૂપણા મને સૂર્યપ્રકાશને અધકાર કહેવા જેવી જણાઇ મારા અભ્યાસ અને પરિશીલનને પરિણામે મારુ એ મતવ્ય દૃઢ થતું જતું હતુ કે સમ્રાટ્ સપ્રતિ જેટલો જૈન ધર્મનો કોઈપણ રાજવીએ ઉદ્યોત કર્યો નથી આવી બીનાને વિકૃત સ્વરૂપમા રજૂ કરવામા આવે અને ભોળો-ભદ્રિક વર્ગ ભુલાવામા પડે ત મને મારી જાત માટે પણ અસહ્ય લાગ્યું છતી શક્તિએ ઉપેક્ષા કરવી એ પણ અતિચારનો એક પ્રકાર છે. તેમા ય વળી આ તો શાસ્ત્રવિરુદ્ધની પ્રરૂપણાનો પ્રચાર હોવાથી મે તે ભ્રામક ચર્ચાનો પ્રતિકાર કરવા લેખાકો પ્રગટ કરવા માડયા મારા પાચ-છ લેખાકોએ જનતામા અપૂર્વ ચેતન પ્રગટાવ્યુ અને મને પોતાને પણ મારી જહેમતના પરિણામે સફળતાનુ આશા-કિરણ દેખાવા માડ્યુ તેવામા આધુનિક યુરોપીય યાદવાસ્થળીને કારણે જગ્યાના અભાવે પત્રકારોએ આવા ચર્ચાત્મક લેખો પ્રસિદ્ધ કરવાનુ બધ કર્યુ એટલે નિરુપાયે મારે મારી કલમને નિવૃત્તિ દેવી પડી લેખાંકો બંધ થયા છતા, આ ચર્ચાને વેગવત બનાવવા મારી ઝખના ને ભાવના તો સદૈવ જાગૃત રહ્યા કરતી હતી

એકદા 'મુબઇ સમાચાર'ના "જૈન" ચર્ચાકાર શ્રીયુત સાકળચદ માણેકચંદ ધડી-યાળીને ત્યા જવાનુ થયુ ત્યા આગળ સમ્રાટ્ સપ્રતિ સબધી જ ચર્ચા ચાલી રહી હતી મે સમ્રાટ્ સપ્રતિના અસ્તિત્વનુ પ્રતિપાદન કરવા માડ્યુ. ધીમે ધીમે વાર્તાલાપ આગળ ચાલતા ભાઈશ્રી નાથાલાલ છગનલાલે મને જણાવ્યુ કે—

"જૈન સમાજના એક જવાબદાર લેખક તરીકે તમારે તમારા મતવ્યની સાબિતી કરી આપવી પડશે. સમ્રાટ્ સપ્રતિને લગતા તમારા નિવેદનો વર્તમાન સાહિત્યકારોને અમાન્ય છે ગોકળદાસ નાનજીભાઇ ગાધીદ્વારા લખાયેલી લેખમાળામા સપ્રતિના અસ્તિત્વની જ

શંકા ઉઠાવવામાં આવી છે ત્યાં તમારા સંપ્રતિ સંબંધીના અતિશયોક્તિભર્યા લખાણો ટકી શકશે નહિ, માટે તમો તમારા લેખાકો માટે દિલગીરી દર્શાવી તમારું મંતવ્ય પાછું ખેંચી લ્યો અગર તો તમો અમારી ચેલેંજ સ્વીકારી લઇ તમારા મુદ્દાઓને પ્રમાણભૂત હકીકત સાથે સાબિત કરો × × × × "

તે સમયે તરત જ પ્રત્યુત્તરમાં મેં જણાવ્યું કે "સૂક્ષ્મ સંશોધન કર્યા પછી જ મેં લેખાંકો બહાર પાડ્યા છે અને હજુ પણ મારી પાસે તેને લગતી પુષ્કળ સામગ્રી છે હું આપની ચેલેંજનો સ્વીકાર કરું છું અને બનતા પ્રયત્ને પહેલામાં પહેલી તકે આ કાર્ય હાથ પર લઈ હું આપને સમ્રાટ્ સંપ્રતિના અસ્તિત્વની સાબિતી કરી આપીશ "

મારી ભાવના તેમજ ઝંખનાને આ રીતે આડકતરો ટેકો મળ્યો ને આ વાર્તાલાપના ફળસ્વરૂપે આ પુસ્તકની સંકલના કરવી પડી મારા અભ્યાસપૂર્ણ લેખાકોદ્વારા આકર્ષાયેલા મુનિમહારાજોએ, વિદ્વાનવર્ગે તેમ જ મિત્રવર્ગે મને પ્રેરણા કરી અને પુસ્તક પ્રગટ કરવા સંબંધી મારો ઉત્સાહ વધ્યો આ પુસ્તકના પ્રકાશન માટે નિમિત્તભૂત થએલ ભાઇશ્રી નાથાલાલભાઇનો હું આ સ્થળે ઉપકાર માનું છું

શ્રાવણ કૃષ્ણા એકાદશી
તા ૨૯–૮–૧૯૪૦

—લેખક

પ્ર. ..સ્તા વ . ના.

A man which takes no pride in the noble achievement of remote Ancesters will never achieve anything worthy to be remembered with pride by remote descendents

જે પુરૂષ પોતાના પૂર્વજોના શ્રેષ્ઠ કાર્યોનું સ્મરણ કરતો નથી તેમજ તે માટે અભિમાન લેતો નથી તે એવું કોઇપણ કાર્ય કરવા શક્તિમાન નહીં થાય કે જેથી તેની પાછળની પરંપરા તેનુ સ્મરણ કરે

—મેકોલે

ઇતિહાસ અને સાહિત્ય એ બે વિષયો એવા અગાધ છે કે તેમા પ્રતિદિન નવુ જાણવાનુ, વિચારવાનુ અને અન્વેષણુ કરવાનુ હોય છે જેમ જેમ જમાનો આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ સાયન્સમા નવા નવા Inventions (શોધો) અને ઇતિહાસમા નવી નવી Discoveries (શોધો) થતી રહે છે આને પરિણામે રૂઢ બની ગયેલ મતવ્યો પણ ફેરવવા પડે છે દાખલા તરીકે જૈન ધર્મને બૌદ્ધ ધર્મની શાખારૂપે અથવા તો વૈદિક ધર્મના એક ફાટારૂપે માનવામા આવતો હતો, પણ પાછળથી જેમ જેમ અન્વેષણુ વધતુ ગયુ તેમ તેમ એ મતવ્ય બદલાતુ ગયુ અને આજે આખુ યે વિશ્વ એ નિર્ણય પર આવ્યુ છે કે **જૈન ધર્મ એ મૌલિક—સ્વતત્ર ધર્મ** છે, એટલુ જ નહિ પરતુ અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવતો પ્રાચીનતમ ધર્મ છે **છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામી તો તેની પ્રરૂપણા ને પ્રચાર કરનારા હતા, સ્થાપક નહિ.** આવી જ રીતે એ પણ સિદ્ધ થતુ આવે છે કે બુદ્ધધર્મના પ્રવર્તક ગૌતમ બુદ્ધ પહેલા તો જૈન આમ્નાયના "બુદ્ધકીર્તિ" નામના મુનિ હતા અને પાછળથી તેઓ જુદા પડ્યા તેમજ માસાહાર સબધી નૂતન પ્રરૂપણા કરી તેઓએ પોતાનો પથ પ્રવર્તાવ્યો જૈન અને બુદ્ધ—એ ઉભય ધર્મના મૂળતત્ત્વોનુ સૂક્ષ્મતાથી અવલોકન કરવામા આવશે તો તરત જ માલૂમ પડશે કે તે બનેના સિદ્ધાતોમા કેટલુક સામ્ય છે આ હકીકતને અમોએ અમારા આ ઐતિહાસિક પુસ્તકમા સ્થાન આપી તેના પર બને તેટલુ અજવાળુ પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે

ઇતિહાસનુ કાર્ય સત્ય વસ્તુસ્થિતિ રજૂ કરવાનુ છે સાચો ઈતિહાસ એ જ સાચુ જીવન છે પક્ષપાત એ ઇતિહાસનો કટ્ટો શત્રુ છે જેને જગતમા સગૌરવ જીવવુ છે, ઉન્નતિ સાધવી છે, પ્રગતિના પથે પ્રયાણ કરવુ છે તેને ઈતિહાસનુ જ્ઞાન હોવુ જ જોઇએ–તેને શૃખલાબદ્ધ ઇતિહાસ સિવાય પળવાર પણ ચાલી શકવાનુ નથી

કોઈ કહેશે કે ઈતિહાસ એ તો ભૂતકાળની વસ્તુ-છે, વર્તમાનમા તેનાથી શો લાભ ? તેમજ ભૂતકાળનો ઇતિહાસ યાદ કરવાથી પણ શું વળે ? પણ આમ કહેનાર ભૂલને પાત્ર છે ઇતિહાસથી અનભિજ્ઞ રહીને કોઇપણ જાતિ પોતાની પૂર્વાવસ્થા તેમજ સામ્પ્રતકાલીન વસ્તુનો મુકાબલો કરી શકતી નથી ઇતિહાસના અભ્યાસથી વિધવિધ દૃષ્ટિબિંદુઓ સમજાય છે અને તેના અભ્યાસદ્વારા નિષ્પન્ન થતા વિચારોવડે રહેણીકહેણી અને આચરણ ઘડાય છે જે જે જાતિએ તેમ જ ધર્મે પોતાની ઉન્નતિ સાધી છે તેનુ બારીકાઈથી પૃથક્કરણ કરવામા આવશે તો માલૂમ પડશે કે તે તે જાતિએ તેમ જ ધર્મે ઇતિહાસદ્વારા પોતાના પૂર્વજોનુ સર્વગ્રાહી જ્ઞાન સપાદન કરી, તેઓના રાહે ચાલી શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત કરી છે ઇતિહાસનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની જિજ્ઞાસા હોવા સાથે શ્રદ્ધા હોવી એ પણ એક અતિ અગત્યની વસ્તુ છે શ્રદ્ધા એક વસ્તુ છે, ઇતિહાસ બીજી વસ્તુ છે ઉભયને પરસ્પર પુષ્કળ સબધ છે ખરી રીતે કહીએ તો **ઇતિહાસ એ શ્રદ્ધાનો દીપક છે આ પુસ્તકમા ઉભયનો મેળ સધાયો છે એટલે આ ગ્રથ ખરી રીતે તો વિશુદ્ધ અને વિશેષ આદરણીય બન્યો છે**

વિશ્વભરના કોઈપણ સાહિત્યના મુકાબલે જૈનોનુ સાહિત્ય અથાગ અને સર્વશ્રેષ્ઠ છે એક રીતે જૈન સાહિત્યને સાહિત્યસાગર કહીએ તો પણ ખોટુ નથી જૈન સાહિત્ય ચાર વિભાગમા વહેચાયેલુ છે **(૧) દ્રવ્યાનુયોગ, (૨) ચરણકરણાનુયોગ, (૩) ગણિતાનુયોગ અને (૪) કથાનુયોગ** આ ચારે વિભાગો પૈકી કથાનુયોગનુ સાહિત્ય અપરિમિત છે આમ સાહિત્ય તો ઘણુ છે પણ આધુનિક ઢબે જે ઇતિહાસો બહાર પડે છે અને જનતાની જે જાતની રુચિ થઇ છે તેવુ સાહિત્ય અલ્પ પ્રમાણમા ઉપલબ્ધ થાય છે ઇતિહાસના આકડા મુજબનુ સાહિત્ય ન હોવાને કારણે આપણા પ્રત્યે આક્ષેપો થાય છે અને આપણા સિદ્ધાતો શુ છે ? આપણા જૈન રાજવીઓએ કેવા કેવા ધાર્મિક કાર્યો કર્યા છે ? તેનાથી પણ આધુનિક આમજનતા અજ્ઞાન રહેવા પામી છે આ બાબતમા કાઇ પણ ઉપયોગી થવાના હેતુથી જ આ પુસ્તક-પ્રકાશન કરવા મે પ્રયત્ન કર્યો છે

આમ બનવાનુ કારણ શુ ? એ પરત્વે વિચાર કરતા મને માલૂમ પડયુ કે જૈન ગ્રથોના રચયિતા મોટે ભાગે જૈન શ્રમણો જ છે તેઓ સસારની આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી નિરાળા જ રહેતા અને તેથી જે જે કઇ ચરિત્ર-ગુથન તેઓએ કર્યું છે તેમા મુખ્ય વ્યક્તિઓની ધાર્મિક ભાવના, ધાર્મિક કાર્યો અને તીર્થયાત્રાઓ સબધી જ નોધ લીધી છે તેઓના વ્યાવહારિક કે કૌટુબિક સબધો તરફ ઉપેક્ષાભાવ જ રાખ્યો છે તેઓનુ લક્ષ જગતકલ્યાણનુ હોવાથી તેમજ ભવિષ્યકાળની પ્રજા તેમાથી ઔપદેશિક બોધ ગ્રહણ કરે તે જ તેમનો ઉદ્દેશ હોવાથી સાસારિક સબધોના વર્ણનનો અભાવ જણાય તે સ્વાભાવિક અને કુદરતી જ છે તેઓ એટલા નિસ્પૃહ અને ખ્યાતિના મિથ્યા મોહથી વેગળા હતા કે કેટલાક પૂર્વકાલિન શ્રમણોએ તો પુસ્તકના રચયિતા તરીકે પોતાનુ નામ પણ દર્શાવ્યુ નથી કેટલાક ગ્રથોમા રાજાઓના વૃત્તાતો અને સાલવારી મળે છે તે ઉપરથી આકડાઓનો મેળ મેળવી આપણે ઇતિહાસ શૃખલાબદ્ધ રીતે રજૂ કરી શકીએ તેમ છીએ પણ તેને માટે અથાગ પ્રયાસ અને ભાવના જોઈએ આ દિશામા અમારો પ્રયાસ ચાલુ હતો અને છે, જેના ફળસ્વરૂપે આ પુસ્તક પ્રગટ થવા પામ્યુ છે

વી નિ નો કાળ નિશ્ચિત કરવાને અંગે લગભગ ૩૦ વર્ષોથી સંશોધકો તરફથી અથાગ પ્રયાસો થઇ રહ્યા છે જેમા મુનિશ્રી જિનવિજયજીના કાળગણનાને લગતા લેખોએ તેમજ પટણાના સુપ્રસિદ્ધ બેરીસ્ટર શ્રી કે પી જાયસ્વાલ, ડૉ હરમન જેકોબી અને મી જાર્લ ચારપેન્ટીઅરે તેમજ અન્ય વિદ્વાનોએ અનેક જાતની દલીલો સાથે નિવેદનો બહાર પાડ્યા છે, જેનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ અમોએ કર્યો છે તેવી જ રીતે ડૉ શાહની કાળગણના પરત્વે સૂક્ષ્મ અવલોકન કરવા છતા અમારા હૃદયને સંતોષ થયો નહિ એવામા મુનિ શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ વિરચિત ' વીર નિર્વાણ સંવત્ અને જૈનકાળ-ગણના " નામનો ગ્રંથ અમારા વાચવામા આવ્યો, તેમા વર્ણવેલ કાળગણના અને નિવેદનો ઘણા જ પ્રમાણભૂત જણાયા, એટલે આ કાળગણનાને મંજૂર રાખી તેનાજ આધારે વસ્તુસ્થિતિની રજુઆત કરવામા આવી છે ગુજરાત વિદ્યાપીઠના પ્રિન્સીપાલ પંડિત સુખલાલજી તેમજ અનેક વિદ્વાન સંશોધકોએ પણ આ કાળગણનાને મંજૂર રાખેલ છે

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યે ' પરિશિષ્ટ પર્વ ' મા વી નિ ૧૫૫ મા મૌર્યવંશી ચંદ્રગુપ્તને ગાદી મળ્યાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે જે એક સ્ખલના છે આ ગણત્રીની દૃષ્ટિએ આગળ વધતા પુષ્પમિત્ર, ખાર વેલ, ગર્દભીલ્લ અને મહારાજા વિક્રમના રાજ્યવર્ષો સાથે તેનો મેળ ખાતો નથી સાચો આંક વી નિ ૨૧૦ નો છે અને તેને સત્ય પૂરવાર કરવા અમોએ આ પુસ્તકના આઠમા ખંડમા પ્રયત્ન કર્યો છે આ ઉપરાત ગર્દભીલ્લોના ૧૫૨ કે ૧૦૦? તેમજ નંદવંશના ૧૦૦ કે ૧૫૦ ? તે બાબત પર વિવેચન કરી ગણત્રીનો મતભેદ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે અમારી ગણત્રીને ઇતિહાસવેત્તાઓનો પણ ટેકો છે અને આ દૃષ્ટિએ વિચારતા કોઈ સ્થળે અટકવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતો નથી જેમ સરોવરમા કેવલ એક નાનો કાકરો અસંખ્ય વમળો–કુંડાળાઓ ઉત્પન્ન કરે તેમ આ વી નિ ૧૫૫ ની સંખ્યાએ ઇતિહાસ-સાગરમા અનેક વમળો ઉત્પન્ન કર્યા છે, પણ આ સંબંધે મહેનત કરી અમોએ પ્રમાણભૂત હકીકત આ પુસ્તકમા આમેજ કરી છે, જે વાચવાથી વાચકને સ્વત સમજાઈ જશે આવી જ રીતે કાલકા-ચાર્યના નામે જે ગુંચવાડાઓ થવા પામ્યા છે તે માટે પણ અમોએ કાલકાચાર્યનો જુદો જુદો સમય તારવી બતાવ્યો છે

કાળગણનાની આવી ભૂલને કારણે કેટલીક વ્યક્તિઓએ એવી પ્રરૂપણા ને પ્રચાર કરવા માડ્યો કે સમ્રાટ્ સંપ્રતિ જેવી કોઇ ઐતિહાસિક વ્યક્તિ જ નથી તેનુ જ્યારે અસ્તિત્વ જ ન હતુ ત્યારે તેમણે સવાક્રોડ જિનબિંબ કરાવ્યા, સવાલાખ જૈન મંદિરો બંધાવી ભારતને જૈનમંદિરમય બનાવ્યુ તે કહેવુ તે માત્ર આકાશના પુષ્પ તોડવા જેવી હકીકત છે ધીમે ધીમે આ જાતના પ્રચારે સક્રિય રૂપ લીધુ અને " **મુંબઇ સમાચાર** " મા આ સંબંધે લેખો પ્રગટ થવા લાગ્યા સામાન્ય રીતે મને ઇતિહાસના અભ્યાસનો શોખ છે મારા વાચનને પરિણામે મને માલૂમ પડ્યુ કે સમ્રાટ્ સંપ્રતિ સંબંધી જે ચર્ચા ચાલી રહી છે તે ખોટી અને જનતાને અવળે માર્ગે દોરનારી છે સમ્રાટ્ સંપ્રતિનુ અસ્તિત્વ સિદ્ધ ન થાય તો જૈન સાહિત્ય તેમજ મૂર્તિપૂજાની પ્રાચીનતાની સિદ્ધિના આડે એક અંધારમય એવો તો પડદો ઊભો થાય કે જેના આધારે મૂર્તિપૂજા આધુનિક ઠરે આ વાત મને અસહ્ય જણાઈ અને મે મારા મિત્રો તથા સલાહકારો વચ્ચે આ વાત ચર્ચી તેઓએ મને સત્ય વસ્તુનુ પ્રતિપાદન કરવા પ્રેરણા કરી અને પરિણામે મે પણ " મુંબઇ સમાચાર " મા લેખમાળા શરૂ કરી. જેમ જેમ મારા લેખાકો બહાર પડતા ગયા તેમ તેમ લોકોની જિજ્ઞાસા વધતી આવી આ પ્રમાણે મારા પાચ–છ લેખાકો બહાર પડ્યા તેવામા તો વર્તમાન યુરોપીય યાદવાસ્થળીને કારણે ' મુંબઇ સમાચાર ' પત્રે પોતાના

પાના ઘટાડી નાખ્યા અને આવી ચર્ચાઓને સ્થાન મળવુ દુર્લભ થઇ પડયુ આ દરમિયાન જૈન પત્ર-કારોએ પણ આ પ્રશ્નને વધાવી લઇ ચર્ચા શરૂ કરી દીધી જેમા શ્રી રતિલાલ ભીખાભાઈએ તો આ ચર્ચાને એવા તો વિકૃત સ્વરૂપમા રજૂ કરી કે જેના યોગે અમારે શાસનસ્થભ સૂરીશ્વરોના અભિપ્રાયો મેળવવાની જરૂર પડી

હુ આ બાબતમા શાસનસ્તભ જેવા ગણાતા સૂરીશ્વરોને મળ્યો અને મારા આ કાર્યમાં મને મદદ આપવા કહ્યુ તેઓએ મને પોતપોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો જે મે આ પુસ્તકમા દાખલ કર્યો છે, અને વધુમા જણાવ્યુ કે અમારા તરફથી આ કાર્યમા તમને જે જાતની સહાયતાની જરૂર હશે તે પૂરી પાડીશુ પૂ સૂરીશ્વરોએ એક વધુ સલાહ એ પણ આપી કે કોઈ પણ પત્રમા આ ચર્ચા કરવા કરતા પુસ્તકરૂપે આ વસ્તુનુ પ્રતિપાદન કરવુ કે જે દીર્ઘસમય પર્યન્ત જળવાઇ રહે આ સૂચના મને ઉચિત જણાઈ અને મે તરત જ ગ્રથ લખવાની શરૂઆત કરી અને પરિણામે આઠ દશ માસની જહેમત બાદ હુ આ ગ્રથ પ્રકટ કરવા ભાગ્યશાળી બન્યો છુ

આ પુસ્તકને પ્રમાણિક તેમ જ પ્રમાણભૂત બનાવવા અનેક ગ્રથોનોઉપયોગ કર્યો છે જેની સૂચિ જુદી આપવામા આવી છે આ યાદીમા એકલા જૈન ગ્રથો જ નથી પરતુ બૌદ્ધ ગ્રથો, વેદ-પુરાણો તેમજ સ્મૃતિઓની પણ શહાદતો લેવામા આવી છે

આ પુસ્તકમા તર્કવાદને સ્થાન નથી આપ્યુ કલ્પનાના અશ્વ પર બેસી વિહરવાથી સત્ય વસ્તુનુ સ્ફોટન ન થાય ઇતિહાસસર્જનમા મરડી-મચડીને રજૂ કરવાની નીતિ વિઘાતક ગણાય પક્ષપાત રહિતપણે અમોએ આ ગ્રથને વિશુદ્ધ બનાવવા પ્રયાસ સેવ્યો છે

પહેલા તો સમ્રાટ્ સપ્રતિને લગતો જ ઇતિહાસ આપવાનો વિચાર હતો પરન્તુ જેમ જેમ સશોધનપૂર્વક લેખનકાર્ય આગળ ધપતુ ગયુ તેમ તેમ અવનવી વસ્તુઓ મળતી ગઇ અને આજે લગભગ ૫૦૦ પૃષ્ઠનો આ દળદાર ગ્રથ બહાર પાડવા શક્તિમાન થયા છીએ ઇતિહાસની સાકળ અતૂટ ન રહે તે માટે સપ્રતિ પછીનો ઈતિહાસ દાખલ કરી છેવટે શકસવત્‌ની શરૂઆત સુધીનો ઇતિહાસ રજૂ કરવામા આવ્યો છે

મારો હેતુ હજી પણ વિશેષ ઈતિહાસ રજૂ કરવાનો હતો પરન્તુ આ ગ્રથનુ કદ વધી જવાથી મારી ઇચ્છા હાલ તુરત માટે મારે મુલતવી રાખવી પડી છે શાલિવાહનથી શરૂઆત કરીને પરમાર્હત્ મહારાજા કરણ વાઘેલા સુધીનો ઈતિહાસ મારી પાસે મોજુદ છે, જે સમય અને અનુકૂળતાએ પ્રગટ કરવામા આવશે

ઈતિહાસનુ ક્ષેત્ર એટલુ વિશાળ છે કે તે જેમ જેમ ખેડાતુ જાય તેમ તેમ નવીન-નવીન ફાલ ઊતરતો જાય છે આ પુસ્તકમા પણ ઘણે સ્થળે વર્ણનને ટુકાવવુ પડયુ છે છતાં ભવિષ્યની પ્રજાને, વિદ્યાપીઠો અને પાઠશાળાઓના શિષ્યવૃદને જૈન ઇતિહાસના શિક્ષણ માટે આ પુસ્તક ઉપયોગી નીવડશે અગર તો વિદ્વાન્ ઇતિહાસલેખકોને ભોમિયા તથા દીવાદાડીની ગરજ સારશે તો પણ મારો પ્રયત્ન સાર્થક થયો ગણાશે

આ પુસ્તકના સર્જનમા મારો હેતુ કોઈનુ ખડન કરવાનો અગર તો કોઇને હલકા ચિતરવાનો નથી. "સાચુ એ જ મારુ" એ દષ્ટિબિદુ રાખી મે આ પુસ્તકનુ સર્જન કર્યુ છે આશા રાખુ

આ ઐતિહાસિક ગ્રંથના આલેખનમાં અધિક પુરાવાઓ પૂરા પાડવામાં સુંદર સાથ આપનાર તેમજ સમ્રાટ્ સંપ્રતિની ચર્ચામાં વાદી તરીકે લેખક સાથે જોડાઈ પ્રતિવાદીઓનો સુંદર સામનો કરી સંપ્રતિનું અસ્તિત્વ સાબિત કરવામાં સહાયક બનનાર

અનુયોગાચાર્ય પન્યાસજી શ્રી પ્રીતિવિજયજી ગણિવર

શ્રી મહોદય પ્રેસ–ભાવનગર

છુ કે જાહેર લાઈબ્રેરીઓ, વિદ્યાપીઠો, જ્ઞાનભંડારો વિગેરે સંસ્થાઓ મને સક્રિય મદદ કરે ભલભલા અનુભવી અને કસાયેલા લેખકને હાથે પણ ભૂલ થઈ જવાનો સંભવ છે તો મારા જેવા ઇતિહાસ-ગ્રંથના પ્રથમ લેખક અને છદ્મસ્થને હાથે શાસ્ત્રીય અવતરણોમાં, ભાવાર્થમાં ક્યાંય કોઈપણ ભૂલ કોઈપણ વિદ્વાનને જણાય તો મને લખી જણાવે કે જેથી આ પુસ્તકની દ્વિતીયાવૃત્તિમાં સુધારોવધારો કરી શકાય છદ્મસ્થ આત્મા હમેશા ભૂલને પાત્ર છે

આભારઃ—

મારે નિર્વિવાદપણે સ્વીકારવું જોઇએ કે આ ગ્રંથના સર્જનમાં ઇતિહાસપ્રેમી કલ્યાણવિજયજી-વિરચિત "વીર નિર્વાણ સંવત્ ઔર જૈન કાળગણના" નામનું પુસ્તક અતિશય ઉપયોગી થઈ પડયું છે તે માટે તેમનો અત્રે આભાર માનું છું આ ઉપરાંત પંન્યાસશ્રી પ્રીતિવિજયજી ગણિવર, તેમજ પંન્યાસશ્રી કલ્યાણવિજયજીએ મને શાસ્ત્રીય શહાદતો પૂરી પાડી છે તે માટે તેમનો પણ હું ઋણી છું આ ઉપરાંત મને પ્રોત્સાહન આપનાર પ્રખર વક્તા વિદ્યાવિજયજી, મુનિરાજશ્રી જ્ઞાનસુંદરજી, મુનિરાજશ્રી દર્શનવિજયજી (ત્રિપુટી), સાક્ષરવર્ય પુણ્યવિજયજી તથા ગુલાબમુનિ વિગેરેનો જો હું આભાર ન માનું તો કૃતઘ્ની જ લેખાઉં આ ઉપરાંત મને સંપ્રતિ સંબંધે પોતાના અભિપ્રાયો આપનાર તથા મારા કંટકમય માર્ગમાં પણ માર્ગદર્શક બની આશાનું કિરણ બતાવનાર શાસનસ્તંભ સૂરીશ્વરો આ. શ્રી વિજયનીતિસૂરિ, આગમોદ્ધારક આ. શ્રી સાગરાનંદસૂરિ, આ. શ્રી વિજયપ્રેમસૂરિ, આ. શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિ, વયોવૃદ્ધ આ. શ્રી વિજયસિદ્ધિસૂરિ વિગેરે વિગેરેના ઉપકાર તળે હું દબાએલો છું આ ઉપરાંત આ. શ્રી જિનઋદ્ધિ-સૂરિએ તેમજ તેમના શિષ્ય શ્રી ગુલાબમુનિજીએ મને સારા પ્રમાણમાં સાહિત્ય-સામગ્રી પૂરી પાડી પ્રોત્સાહન આપ્યું છે તે માટે તેમનો પણ આભાર માનવાની આ તક હું જતી કરી શકતો નથી

તેવી જ રીતે શ્રી થાણા જૈન સંઘનો પણ હું અત્યંત આભારી છું, કારણ કે થાણા જૈન સંઘમાં મુનિમ તરીકેની જવાબદારીભરી નોકરી કરવા છતાં અત્યંત કામના જરૂરી પ્રસંગોમાંથી નિયમિત સવારથી બપોર સુધીનો વખત સાહિત્યસેવા અર્થે તથા સમાજસેવા બજાવવાના ઉપયોગમાં લેવા છૂટ આપી હતી એટલું જ નહિ પણ થાણા જ્ઞાનભંડારની અપૂર્વ પ્રાચીન કૃતિઓનો આ ગ્રંથના અંગે ઉપયોગ કરવા દીધો છે આ ઉપરાન્ત જોઈતી દરેક જાતની સહાયતા આપી છે તે માટે હું શ્રી થાણા જૈન સંઘનો અત્યંત ઋણી છું

મારા આ કાર્યના પ્રારંભથી તે અંત સુધી પૂરેપૂરો સહકાર આપવા માટે બંધુ-બેલડી શાસ્ત્રી **ગજાનંદ ઉર્ફે ગીજુભાઇ કૃષ્ણારામ** તથા **જમીએતરામ કૃષ્ણારામને** તો હું ભૂલી શકું તેમ નથી તેઓએ રાત કે દિવસની ગણત્રી કર્યા વગર મને લેખનકાર્ય તેમજ શાસ્ત્રીય સંશોધનમાં મદદ કરી છે અને કેટલેક સ્થળે પોતાના અનુભવનો પણ ઉપયોગ કરી મારા માર્ગમાં મદદગાર નીવડયા છે, એટલું જ નહિ પરંતુ પ્રાકૃત, માગધી, અંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત સાહિત્યને ગ્રંથારૂઢ કરવામાં તેમજ ભાવાર્થ સમજાવવામાં અપૂર્વ સહાયતા આપી છે, જે બદલ તેમનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે આ પુસ્તકના પ્રથમાવૃત્તિના ૨૦૦૦ નકલના પ્રકાશનમાં આર્થિક સહાયતા આપનાર શા. ખેગારજી હીરાજીની પેઢીવાળા ભાઇશ્રી **પોખરાજ ખેગારજી** તેમજ શા. તારાચંદ વનાજીની પેઢીવાળા ભાઈશ્રી **જુવાનમલજી કસ્તુરચંદજીનો** તો હું જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો જ છે, કારણ કે તેમની સહાયતા વિના મારું આ કામ ખોરંભે પડયું હત તેઓની સમક્ષ આ બાબત વાર્તાલાપ કરતા વિના વિલંબે તેઓએ મારી માગણી સ્વીકારી મને આર્થિક સહાય આપી છે

મહોદય પ્રેસ-ભાવનગરના માલિક શા **ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈનો** પણ મારે આભાર માનવો જોઈએ તેઓએ મારું આ પુસ્તક અલ્પ સમયમાં છાપી આપ્યું છે અને પુસ્તકના ગેટ-અપને ખીલવવા માટે પણ પૂરતી કાળજી ધરાવી છે સમયસર પુસ્તક છાપી આપવા બદલ મને તેમના પ્રત્યે ખરેખર માનની લાગણી ઉદ્ભવી છે "જૈન" ઑફિસમાં કામ કરતા **ભાઈશ્રી નરોત્તમદાસ (બાલુભાઈ) રૂગનાથે** પણ આ પુસ્તકના પ્રૂફ રીડીંગ તેમજ ગ્રંથસુધારણામાં પૂરતી કાળજીથી ઘણો જ સારો સહકાર આપ્યો છે આ ઉપરાન્ત પુસ્તકમાં પ્રગટ કરવા માટે સૌજન્યભાવે ફોટા, બ્લોક્સ વિગેરે પૂરા પાડનાર તેમજ મૂંગો સહકાર આપનાર મારા મિત્રવર્ગનો અને શુભેચ્છકોનો પણ હું આભાર માની વિરમું છું

—મંગળદાસ ત્રીકમદાસ ઝવેરી

પરિચય

રજમિશ્રિત સુવર્ણને શુદ્ધ કરી અલંકાર બનાવવામાં આવે તો તે સુંદર શોભાને ધારણ કરે, તેમ વેરવિખેર થયેલ ઇતિહાસ-પાંખડીઓને સંગ્રહિત કરી તેને કાળગણના પ્રમાણે ગુંથવામાં આવે તો તે અતિ ઉપયોગી થઈ પડે છે. શિશુનાગવંશી મહારાજા બિંબિસાર (શ્રેણિક)થી પ્રારંભી પરમાર્હત કુમારપાળ સુધીનો આપણો જાહોજલાલીભર્યો ઇતિહાસ શૃંખલાબદ્ધ નથી. આ ત્રુટીને દૂર કરવા માટે મેં પ્રયત્ન કર્યો છે અને મારા પ્રયત્નના પરિણામસ્વરૂપ યુગાદિનાથ શ્રીઋષભદેવથી માંડીને વી. નિ. ૬૦૫ એટલે કે શાલિવાહન શક સુધીનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ રજૂ કરવા ભાગ્યશાળી બન્યો છું.

પ્રાથમિક વિચાર તો સમ્રાટ્ સંપ્રતિના જીવનને લગતો ઇતિહાસ રજૂ કરવાનો હતો પણ જેમ જેમ તે માટેના અન્વેષણમાં ઊતરતો ગયો તેમ તેમ વિશેષ સામગ્રી ઉપલબ્ધ થતી ગઈ. પ્રથમ તો આખા મૌર્ય વંશનો ઇતિહાસ તૈયાર કર્યો પણ નંદ વંશના વર્ણન વિના તે અપૂર્ણ જણાયો. એટલે બીજું કાર્ય નંદવંશની વંશાવળી સંબંધી હાથ ધરતાં શિશુનાગ વંશનો ઇતિહાસ પણ આલેખવાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ અને એમ એક એક પગથિયું આગળ વધતાં છેવટે યુગાદિનાથ શ્રીઋષભદેવના જીવન સુધી પહોંચવું પડ્યું અને એ રીતે પાકો પાયો થતાં તેના પર આ ઇતિહાસરૂપી ઇમારત ઊભી કરી શકાય. આવી કેટલોક ઇતિહાસ ઇરાદાપૂર્વક અતિ સંક્ષેપમાં લેવો પડ્યો છે, કારણ કે તે સંબંધે વિસ્તૃત વર્ણન કરતાં તેને માટે એક અલગ ગ્રંથ જ નિર્માણ કરવો જોઈએ અને તો જ તેને પૂરતો ન્યાય આપી શકાય. વાચકવર્ગની સરલતાની ખાતર આ પુસ્તકને આઠ વિભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે. વિભાગવાર ટૂંકી સમજ નીચે પ્રમાણે છે:

પહેલો વિભાગ—(પ્રકરણ ૭) યુગાદિનાથ શ્રી ઋષભદેવ પૂર્વેની સ્થિતિ, શ્રી ઋષભદેવનો સંક્ષિપ્ત હેવાલ, પીસ્તાળીશ આગમોના નામો અને તેની ટૂંકી સમજ, શ્લોકસંખ્યા વિગેરે, ત્રેસઠ શલાકા પુરુષોના નામો વિગેરેને લગતું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

બીજો વિભાગ—(પ્રકરણ ૨૩) શિશુનાગવંશી બિંબિસાર (મહારાજા શ્રેણિક), અજાતશત્રુ (કોણિક), તથા ઉદયાશ્વના જીવન-પ્રસંગો, અભયકુમારની કુશળતાના પ્રસંગો, ચરમતીર્થપતિ ભગવાન મહાવીર તથા ગૌતમ બુદ્ધની સંક્ષિપ્ત જીવનપ્રભા, બૌદ્ધ ધર્મની ઉત્પત્તિનું રહસ્ય, જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ વચ્ચેનું સામ્ય, પાટલિપુત્રની ઉત્પત્તિ વગેરે વિગેરે વિષયો ચર્ચવામાં આવ્યા છે.

ત્રીજો વિભાગ—(પ્રકરણ ૧૮) નંદવંશી રાજાઓનું ટૂંકું બયાન, નંદવંશના રાજ્યઅમલના ૧૦૦ નહિ પરંતુ ૧૫૦ વર્ષની સાબિતી, મગધનો ભયંકર દુકાળ તથા ભદ્રબાહુસ્વામીનો પરિચય,

સ્થૂલભદ્રનુ સક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર, પરદેશી આક્રમણોની શરૂઆત, ચાણાક્યનુ અપમાન અને તેની પ્રતિજ્ઞા, મૌર્યવશી સામ્રાજ્યની સ્થાપનાના સૂત્રધાર ચાણાક્યની જીવનપ્રભા, નદવશનો અત અને મૌર્ય સામ્રાજ્યની સ્થાપના વિગેરે વિષયોનો આ વિભાગમા સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે

ચોથો વિભાગ—(પ્રકરણ ૧૫) ચદ્રગુપ્ત અને ભદ્રબાહુસ્વામી સબધી દક્ષિણમા ગયાની જે દતકથા રૂઢ સ્વરૂપ પકડી રહી છે તેનો નિરાસ, ચદ્રગુપ્ત, બિંદુસાર તથા અશોકના જીવનવૃત્તાંતો અને ધાર્મિક કાર્યોની નોધ, સીકદર તેમજ સેલ્યુકસની ચઢાઈ, અશોકપુત્ર કુણાલનો અધાપો, સમ્રાટ્ સપ્રતિનો જન્મ અને કુણાલની કુનેહથી રાજ્યપ્રાપ્તિ વિગેરેને લગતા પ્રકરણો આ વિભાગમા દાખલ કરવામા આવ્યા છે

પાંચમો વિભાગ—(પ્રકરણ ૧૮) સપ્રતિનો રાજ્યાભિષેક અને પ્રસ્થાન, જીવતસ્વામીની પ્રતિમાનુ તલસ્પર્શી વર્ણન, રથયાત્રાનો વરઘોડો અને સપ્રતિને જાતિસ્મરણજ્ઞાન, આર્યસુહસ્તિસૂરિએ કહેલ પૂર્વભવ, તેને લગતા *નિશીથચૂર્ણી, કલ્પદીપિકા, કલ્પસૂત્ર કલ્પલતા તથા નવાગી ટીકાકાર અભયદેવસૂરિરચિત સપ્રતિની સસ્કૃત કથા વિગેરે શાસ્ત્રીય શહાદતો, +વનરાચુલિયા જેવા પ્રાચીનતમ પુસ્તકની સાક્ષી, સપ્રતિની તીર્થયાત્રા ને અશોકની સમતિ, સભોગી ગોચરી સબધી શ્રમણોનો નિરાસ, અવતીસુકુમાલનુ વૃત્તાત, રથયાત્રાનો અપૂર્વ મહોત્સવ અને સપ્રતિનો સામતો પ્રત્યે ઉપદેશ, જૈન ધર્મ પ્રત્યે અચળ-અતૂટ શ્રદ્ધા અને અનાર્ય દેશોમા કરાવેલ વિહાર, હમેશા એક જિનમદિરના નિર્માણનો અભિગ્રહ, પાચમા આરાનુ સ્વરૂપ, મગધાધિપતિ બન્યા બાદ સપ્રતિનો નેપાળ, ખોટાન, ભૂતાન, અફ્ઘાનીસ્થાન આદિ પ્રાતો પર વિજય, જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે અવિરત શ્રમ અને શ્રદ્ધા, મૌર્યવશી રાજ્યકુટુબમા આતરિક કલેશ ને પતન વિગેરે વિષયો સચોટ મુદ્દાઓ અને સાબિતીઓ સાથે અર્પી સમ્રાટ્ સપ્રતિનુ અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવામા આવ્યુ છે

છઠ્ઠો વિભાગ—(પ્રકરણ ૪) અત્યાર સુધી અપ્રગટ રહેલ સુવિહિત ' કલ્કી ' સ્વરૂપ પુષ્યમિત્રની જીવનરેખા, તેના ૩૫ વર્ષના રાજ્યામલ દરમિયાન કરેલ નૃશસ કાર્યોની નોધ, બૌદ્ધગ્રથ દિવ્યાવદાનની શહાદત, પાટલિપુત્રનુ પતન અને પુષ્યમિત્રનો વિનાશ આ વિભાગમા લેવામા આવ્યો છે

સાતમો વિભાગ—(પ્રકરણ ૬) મહારાજા ખારવેલનો વૃત્તાત અને ગુફાઓનુ ટૂકુ બયાન, ખારવેલની મગધ પર બે વાર ચઢાઈ અને સુવર્ણ પ્રતિમાની પુનઃપ્રાપ્તિ, ગર્દભીલ્લ ને કાલકાચાર્યનો સબધ, રત્નસચય ગ્રથનો પાઠ રજૂ કરી ચારે કાલકાચાર્ય સબધી ચોખવટ, વિક્રમ સવત્સરની શરૂઆત, નરવાહન ઊર્ફે નભસેનની હકીકત, શાલિવાહન શકની શરૂઆત વિગેરે વિષયોને લગતી સ્પષ્ટ બીના આ વિભાગમા આલેખવામા આવી છે

આઠમો વિભાગ—(પ્રકરણ ૪) મૌર્યવશ તથા નદવશની રાજ્ય કાળગણનામા કયા અને કેવી રીતે ભૂલ થવા પામી છે તેનો સ્ફોટ ને આધુનિક વિદ્વાનોના મતભેદોની પર્યાલોચના

આ આઠે વિભાગોમા જ્યા જ્યા યુગપ્રધાનોનો સબધ આવે છે ત્યા ત્યા તેમને લગતી હકીકત પણ દાખલ કરવામા આવી છે આ યુગપ્રધાનની પ્રણાલિકા સ્થવિરાવલી પરથી લેવામા આવી છે

આઠ વિભાગો ઉપરાન્ત જૈનાચાર્યોની સાહિત્યસેવા સમજાવવા માટે તેમજ કયા કયા સવતમા શુ શુ બન્યુ તેની સક્ષિપ્ત સમજ માટે પાછળ ચાર પરિશિષ્ટો ઉમેરવામા આવ્યા છે

—લેખક

---

* ' નિશિથચૂર્ણી ની. નિ આઠમા સૈકામા રચાયેલ છે એટલે કે આજે તેને લગભગ બારસો વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયા છે

\+ વનરાચુલિયા ભગવાન મહાવીરની પાચમી પાટે આવેલ શ્રી યશોભદ્રસ્વામીએ રચેલ છે નિશીથચૂર્ણી કરતા પણ આ ગ્રથ પ્રાચીન મનાય છે

આ ગ્રંથમાં ઉપયોગી નીવડેલાં પુસ્તકોની સૂચિ.

૧. અનુયોગદ્વાર સૂત્ર.
૨. અવદાન કલ્પલતા.
૩ વગ્ગચુલીયા સૂત્ર
૪. આચારાંગ સૂત્ર ટીકા
૫ આવશ્યકચૂર્ણી.
૬. આવશ્યક નિર્યુક્તિ
૭ આવશ્યક વૃત્તિ.
૮ ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિ
૯ કથાવલી.
૧૦. કલ્પકિરણાવળી
૧૧. કલ્પચૂર્ણી.
૧૨ કલ્પસૂત્ર
૧૩ શ્રી કાલકાચાર્ય કથા.
૧૪. કાલસપ્તતિકા ટીકા
૧૫ જૈન સાહિત્ય સંશોધક
૧૬. જૈન રૌપ્ય મહોત્સવ અંક (૧૯૮૬)
૧૭ ફાર્બસ ગુજરાતી સભા ત્રૈમાસિક
૧૮ મૌર્યવંશકા પ્રાચીન ઈતિહાસ
૧૯ પ્રાચીન મૂર્તિપૂજાની પ્રમાણિકતા
૨૦ અમરકોષ
૨૧ શ્રી પ્રશ્નોત્તર ચિંતામણિ
૨૨ ઉત્તરહિંદમાં જૈનધર્મ.
૨૩ પ્રાચીન ભારતવર્ષ.
૨૪. જૈનમત પતાકા–થાણા.
૨૫ જૈનમત પ્રભાકર–થાણા
૨૬ શ્રી જૈન સત્ય ધર્મ પ્રકાશ (૧૯૩૪)
૨૭ હાથીગુફા શિલાલેખ
૨૮. મહારાણી ચેલણા ચરિત્ર
૨૯. અર્લી હીસ્ટરી ઑફ ઈન્ડિયા.
૩૦ દિવ્યાવદાન. (બૌદ્ધ)
૩૧ દર્શનસાર (દિગંબર)
૩૨ દીપમાળા કલ્પ
૩૩ દુષ્ષમાકાલગંડિકાસાર
૩૪. શ્રી નંદી થેરાવલી.
૩૫ બૃહત્કલ્પ
૩૬. પરિશિષ્ટ પર્વ
૩૭ પ્રભાવક ચરિત્ર.
૩૮ બિહાર અને ઓરીસા જર્નલ
૩૯. બૃહત્કથા કોષ.
૪૦ બ્રહ્માંડ પુરાણ.

૪૧ ભાગવત પુરાણ.
૪૨ મત્સ્ય પુરાણ
૪૩ વાયુ પુરાણ.
૪૪ ભારતીય પ્રાચીન લિપિમાળા.
૪૫. નિશીથચૂર્ણી, નિશીથ ભાષ્ય.
૪૬ યુગપ્રધાન પટ્ટાવળી.
૪૭ રત્નસંચય પ્રકરણ
૪૮. વ્યવહારચૂર્ણી.
૪૯. વિક્રમ પ્રબંધ
૫૦. વિષ્ણુ પુરાણ.
૫૧. શ્રવણબેલગોલ લેખસંગ્રહ.
૫૨ હ્યુએનસંગકા ભારતભ્રમણ
૫૩ ભારતમાં અંગ્રેજી રાજ્ય
૫૪ શાળોપયોગી ગુજરાતી ઇતિહાસો
૫૫ ચાણાક્યનું અર્થકૌટિલ્ય
૫૬ નવતત્ત્વભાષ્ય વિવરણ સંસ્કૃત સંપ્રતિ કથા.
૫૭ જૈનસાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ
૫૮ જૈનગૂર્જર કવિઓ ભાગ ૧ અને ૨
૫૯ ગુજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ
૬૦ તીર્થક્ષેત્ર લક્ષ્મણી પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ.
૬૧ ટૉડ રાજસ્થાન
૬૨ ત્રિષષ્ઠી શલાકા પુરુષચરિત્ર

વિષયાનુક્રમણિકા.

ખંડ ૧ લો.

ખડ ૨ જો.

ખંડ ૫ મો.

ખંડ ૬ ઠ્ઠો

આચાર્યદેવ સાથેનો મારો પરિચય

આ સામે જેનો ફોટો આપવામા આવ્યો છે તે જશકર્મી આચાર્યદેવને હુ મારા પરમ ઉપકારી ગુરુ તરીકે દર્શાવુ તો તે તદ્દન વ્યાજબી ગણાશે વિ સ ૧૯૪૭ મા મુબઈમા મારો જન્મ થયો હતો ત્યારબાદ ૧૯૫૨ થી લગભગ મારી ઉમર ૨૫ વર્ષની થઇ ત્યા સુધીમા આ મહાપુરુષે મને સસ્કારી બનાવવામા મુબઇના તેમના ચાતુર્માસ દરમિયાન પૂરતો સાથ આપ્યો છે કાળચક્રની ગતિના ફેરામા મહારાજા વિક્રમ જેવાને પણ ઘાચીની ઘાણીએ બેસવુ પડ્યુ હતુ એ હકીકત પ્રસિદ્ધ છે, તે જ માફક ગર્ભ-શ્રીમતાઇમા જન્મી, એક સાહસિક વેપારી તરીકે લગભગ ૪૫ વર્ષનુ આયુષ્ય થતા સુધી જન્માતરના અતરાય કર્મોના યોગે મારે વ્યાપારિક ક્ષેત્રમાથી નિવૃત્તિ લેવી પડી આ સમયે મારા આ ઉપકારી આચાર્યદેવ મુબઇમા જ બિરાજમાન હતા તેમણે મને શુદ્ધ ચારિત્રવાન, આત્મસતોષી અને ધાર્મિક ક્ષેત્રમા સેવાભાવી જીવન ગુજારી, આ ભવ સાથે પરભવનુ ઉચ્ચ કોટીનુ ભાથુ બાધવાની અણમોલ સલાહ આપી પરિણામે પૂર્વ સસ્કારી સદ્દયોગોના કારણે આ ઉપકારી ગુરુદેવની સોનેરી શિખામણની મને અસર થઈ અને મે જીવન સતોષી અને સેવાભાવી બનાવ્યુ

સવત્ ૧૯૯૨ મા મુબઇમા શ્રી આદીશ્વરજી દહેરાસરના ઓડીટ ખાતામા લગભગ એક વર્ષ દહેરાસરના વહીવટની સમજ મેળવવા ખાતર મે જગ્યા મેળવી, જેમા દહેરાસર-જીના ટ્રસ્ટીઓ તેમજ સ્ટાફને મારા એક વર્ષના કામકાજથી સતોષ થયો આ સમયે મારા હસ્તક જે કાર્ય હતુ તે પૂર્ણ થવા આવ્યુ હતુ દરમ્યાન શ્રી આદીશ્વરજીના દહેરાસરે દાદર દહેરાસરજીનો વહીવટ સભાળવા મુનીમની જરૂર છે એવી માગણી થઇ, એટલે શ્રી આદીશ્વરજીના દહેરાસરજી તરફથી મને મુનીમ તરીકે દાદર મોકલવામા આવ્યો ત્યા લગભગ બે વર્ષ મે મુનીમ તરીકે સેવા બજાવી ત્યા મારી યથાશક્તિ મહેનતદ્વારા પોષધશાળા બધાવી અપૂર્વ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ પ્રભાવશાળી રીતે ઉજવાયો, તેમજ મિત્ર

મડળ અને પાઠશાળાની સ્થાપના થઈ દાદર ચતુર્વિધ જૈન સઘમા મારા પ્રયાસોથી ઐકયનુ વાતાવરણ એવુ તો સુદર જામ્યુ કે જેના યોગે મને આજે દાદર છોડ્યાને લગભગ દોઢ વર્ષ થવા છતા દાદરનો જૈન સઘ મને 'સમાજસેવક' તરીકે યાદ કરે છે

આ સમયે જેમના વરદ હસ્તે દાદર દહેરાસરજીનો પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ અપૂર્વ જશવતો નીવડ્યો હતો તે ઉપકારી **જિનરિદ્ધિસૂરિ** મહારાજ અને દાદર જૈનસઘના આત્મા તુલ્ય ગણાતા **રા. સા. શેઠ રવજી સોજપાલે** થાણામા થતા તીર્થોદ્ધારમા મારા જેવા સેવાભાવીની જરૂરિઆત છે એ પ્રમાણેની સલાહ શ્રી થાણાસઘને આપી પરિણામે થાણાસઘે શ્રી દાદર સઘ પાસે ચાર માસ માટે મારી માગણી કરી અતિ આનાકાની વચ્ચે શ્રી દાદરના સઘે મને માત્ર ચાર માસને માટે થાણા જવા માટે મજૂરી આપી અને હુ સવત્ ૧૯૯૫ના મહા સુદ એકમથી થાણા આવ્યો એવામા સવત ૧૯૯૫ના વૈશાખ માસમા માહીમ દહેરાસરમા પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ થનાર હતો તે નિમિત્તે માહિમ જૈનસઘે થાણા જૈનસઘ પાસે પ્રતિષ્ઠા પૂરતી એક માસ માટે મારી માગણી કરી માહીમમા યથાશક્તિ સેવા બજાવી કાર્ય પૂર્ણ થતા હુ પાછો થાણા આવ્યો ત્યારબાદ અત્યાર સુધી આ મારા ઉપકારી મહાત્માના પ્રસાદથી મને યત્કિચિત્ તીર્થસેવાનો લાભ મળ્યો તેમજ દાનવીર શ્રીમતો પાસે અહીં બધાતા દહેરાસરજીની ટીપ માટે જતા કુદરતી અનુકૂળતાભર્યા સજોગોમા સુદર સાથ મળતો રહ્યો છે

આ પ્રમાણે શ્રી થાણા જૈન સઘની અપૂર્વ મહેનત અને મારી અલ્પ સેવાના યોગે આજે થાણા દહેરાસરજીના તીર્થોદ્ધારનુ કાર્ય ઘણુ જ સુદર અને આકર્ષક બન્યુ છે એટલુ જ નહિ પરંતુ ગુજરાતના પરાઓમા આજે આદર્શ પ્રાચીન તીર્થની ગણત્રીમા ઐતિહાસિક નામના મેળવે એવુ અપૂર્વ જિનાલય તૈયાર થઈ જવા આવ્યુ છે આ પ્રમાણે ગત પાચ વર્ષમા આચાર્યદેવના અહોનિશ સતસમાગમમા રહેતા સઘસેવા સાથે આત્મકલ્યાણનો માર્ગ સધાયો છે વળી આ "**સમ્રાટ્ સપ્રતિ યાને પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસની પ્રામાણિકતા**" નામે અપૂર્વ ગ્રથની રચના પણ આ આચાર્યદેવનો જ પ્રભાવ છે, કે જેમનો હાથ બચપણથી મારા ઉપર એક ધર્મપિતા તરીકે હતો છે અને રહેશે એવી પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પાસે હુ નિરતર પ્રાર્થના કરુ છુ આવા ઉપકારી ગુરુદેવનુ આયુષ્ય ધર્મસેવા અર્થે ચિરકાળ પર્યન્ત રહો

॥ ॐ ॥

શ્રી જિનેન્દ્રાય નમ

સમ્રાટ્ સંપ્રતિ

યાને

પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસની પ્રમાણિકતા

ખંડ ૧ લો

પ્રકરણ ૧ લું

ભારતમાં સામ્રાજ્યની સ્થાપના

આ અવસર્પિણી કાળનો આજે પાંચમો આરો ચાલે છે, જેની શરૂઆત પ્રભુ **મહાવીર**ના નિર્વાણ પછી ચોથા વર્ષે થાય છે તેને સનાતન ધર્મકારો કળિયુગના નામે સંબોધે છે અત્યાર પૂર્વે ચાર આરાઓ પસાર થયા છે, જેનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે —

પ્રથમ આરો **સુષમસુષમ** નામે ચાર કોડાકોડી સાગરોપમવાળો હતો

બીજો આરો **સુષમ** નામે ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમવાળો હતો

ત્રીજો આરો બે કોડાકોડી સાગરોપમવાળો હતો, જેનું નામ **સુષમદુષમ** હતું

આ ત્રણે આરામાં યુગલિક તરીકે એક પુરુષ અને એક સ્ત્રી એમ સાથે જન્મતા હતા તે બન્ને વચ્ચે દંપતી સંબંધ થતો હતો છતાં કષાય રહિતપણે સંસારસુખ ભોગવી તેઓ દેવલોકે જતા હતા આ આરાના મનુષ્યોનું જીવન અલ્પ કષાયવંત હોવાથી તેઓના માટે દેવગતિ સિવાય બીજી ગતિ હતી જ નહીં આ આરાના અંતિમ કાળ સુધીમાં દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો મનોવાંચ્છિત ફળને દેનારા હતા પૃથ્વીની રજ શર્કરા તુલ્ય મધુરી હતી તથા નદીના જળો અમૃત તુલ્ય મીઠાશવાળા હતા

ત્રીજા આરાના અંતિમ કાળ લગભગમાં જ્યારે કલ્પવૃક્ષો મનોવાંચ્છત ફળો આપવામાં સંકુચિત થયા ત્યારે યુગલીયાઓમાં આપસઆપસમાં ખેંચતાણ થવા લાગી અને કલહ ઉત્પન્ન થયો તેમાં ભાગલાઓ પડ્યા એકત્ર એક જ પ્રદેશમાં, નજદીક નજદીકમાં રહેનારા યુગલીઆઓ દૂર દૂર રહેવા લાગ્યા

પૃથ્વીની રજ જે શર્કરા તુલ્ય હતી તેમાં તદ્દન ફીકાશ આવી જળાશયો અને નદીઓના જળો જે મધુરા મધમય હતા તે નિરસ અને સ્વાદ રહિત થયા જે મદ્યાગ વૃક્ષો અમૃત તુલ્ય મદ્ય દેનારા હતા અને જેના ઉપર યુગલીઆઓનું જીવન હતું તેમાં જબરજસ્ત ફટકો પડ્યો વસ્ત્રો અને આભૂષણ દેનારા કલ્પવૃક્ષો પણ નિરર્થક થયા તેવી જ રીતે સુંદર મહેલ આદિ રહેઠાણ દેનારા કલ્પવૃક્ષો સંકુચિત થયા એ પ્રમાણે એકંદરે દેવતાઈ સ્વર્ગીય સાહ્યબી દેનારા દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો કાળના પ્રભાવે ફળ રહિત થયા

ત્રીજા આરાના અંતિમ કાળમાં યુગલીઆઓ મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે જતા હતા તેમાં પણ આંતરો પડ્યો અને ચારે ગતિના દ્વાર ખુલ્લા થયા આ કાળ સુધી યુગલીઆઓના મૃત્યુદેહને મહાપક્ષીઓ લઈ જઈ સમુદ્રમાં પધરાવતા હતા તેમાં પણ વાંધો આવવા લાગ્યો એટલે એકંદરે યુગલીઆઓની સ્થિતિ ભયંકર રીતે ગુંચવાડાભરી ગંભીર થઈ વળી તેમને પોતાનું જીવન નિભાવવાના સાધનો માટે ચિંતાઓ ઉત્પન્ન થઈ વસ્ત્ર અને રહેવાના સ્થાન રહિત થયેલ યુગલીઆઓને, જંગલના વૃક્ષોની છાલ અને પાંદડાના વસ્ત્રો બનાવી અર્ધનગ્ન સ્થિતિએ જંગલીપણે રહેવાનો દુઃખદ અવસર આવી લાગ્યો

ભોજન આદિ જે મિષ્ટ પદાર્થો મળતા હતા તેના બદલે કાચું અનાજ અને જંગલના પાકેલા વનફળો ખાઈ જીવનનિર્વાહ કરવાનો કાળ આવી પહોંચ્યો એટલે એકંદરે દેવતાઈ સ્વર્ગીય સાહ્યબી ભોગવનાર દેવગતિગામી યુગલીઆઓ માટે આ કાળ એવો તો દુઃખદ આવી પહોંચ્યો કે તેઓનું રક્ષણ કરનાર અથવા તો તેઓનો પુનરુદ્ધાર કરનાર યુગાદિ પ્રથમ તીર્થંકર **શ્રી ઋષભદેવજી**નો જન્મ ન થયો હોત તો દુઃખદ કાળના પ્રવાહમાં તણાતા યુગલીઆઓનો લય એવી દુઃખદ સ્થિતિએ થાત કે તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય થઈ પડત

પ્રકરણ ૨ જું

યુગાદિ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ

આ પ્રભાવશાલી સંસ્કૃતિવાન જંબૂદ્વીપના ભરત ને ઐરવત ક્ષેત્રમા નમસ્કારી આર્ય-ભૂમિના પૂર્વપરંપરાના તપસ્વીઓના તપ અને પુણ્યપ્રભાવે જ્યારે જ્યારે કનિષ્ટ સમય આવે છે ત્યારે ત્યારે તારણહાર મહાન્ વિભૂતિઓનો જન્મ થાય છે, જેના યોગે દુખી થયેલી પૃથ્વીમાતા પોતાના બાળકોની અને પશુધનની પાલક બને છે અને દુખી થતા બાળકોનું રક્ષણ કરે છે

આ કાળમા તેજ નિયમ પ્રમાણે અવ્યવસ્થિત થયેલ યુગલીઆઓને પોતાના જ્ઞાનના બળે સદ્દમાર્ગે દોરવા **શ્રી ઋષભદેવ** જેવા તારણહારની કુદરતે જરૂરીઆત પૂરી પાડી

આ કાળમા ત્રણ જ્ઞાન સહિત જન્મેલ યુગાદિ પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવ મહારાજનો યુગલીઆ તરીકે જન્મ નાભિરાજા અને મરુદેવી માતાની કુખથી થયો ત્રીજા આરાના ચોરાશી લક્ષ પૂર્વ અને નેવાશી પક્ષ એટલે ત્રણ વર્ષ અને સાડાઆઠ માસ બાકી હતા તે સમયે અષાડ માસની કૃષ્ણ ચતુર્થીના દિવસે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના ચંદ્રયોગમા તેત્રીશ સાગરોપમનુ દેવપણાનુ આયુષ ભોગવી, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાથી ચ્યવી જેમ માનસ સરોવરથી ગંગાતટ ઉપર હંસ ઊતરે તેવી રીતે તેઓ આ ભરતક્ષેત્રમા નાભી નામના સાતમા કુલકર(રાજા)ની સ્ત્રી મરુદેવીના ગર્ભમા આવ્યા એ સમયે મરુદેવી માતાએ દેવતાઈ ચૌદ મહાસ્વપ્નો દીઠા

નવ માસ અને સાડાઆઠ દિવસ વ્યતીત થયા પછી ચૈત્ર માસના કૃષ્ણ પક્ષની અષ્ટમીને દિવસે અર્ધરાત્રે સર્વે ગ્રહો ઉચ્ચ સ્થાને આવતા ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમા મરુદેવીની કુખથી યુગલધર્મી પુત્રપણે ભારતના પ્રથમ તારણહારનો યુગલીયા તરીકે જન્મ થયો આ કાળે આ ભરતક્ષેત્રમા આ પ્રથમ તારણહાર ત્રણ જ્ઞાન સહિત જન્મેલ હોવાથી તેમનો જન્મોત્સવ ચોસઠ ઇંદ્રો અને ઇંદ્રાણીઓની સાથે સ્વર્ગીય સર્વ દેવી દેવતાઓએ અતિ હર્ષપૂર્વક ઊજવ્યો

આ કાળમાં પ્રથમ યુગલિયાઓની વ્યવસ્થા માટે સાત કુલકરોની નીમણુક રાજા તરીકે થયેલ હતી અને અહીં સુધીના વ્યવસ્થાપકોને કુલકર તરીકે સંબોધવામાં આવતા.

જ્યારે ઋષભદેવજી આઠ વરસના થયા ત્યારે એક સુકાયેલ તાડવૃક્ષનું ફળ પવનના યોગે પડવાથી બાળકપણાને યોગ્ય પરસ્પર ક્રીડા કરતું કોઇ યુગલિયાનું જોડું તે તાડવૃક્ષ નીચે હતું તેમાંથી દૈવયોગે તે યુગલિયામાંના બાળક પુરુષનું અપમૃત્યુ થયું અને તે પંચત્વ પામી ગયો. આ અપમૃત્યુનો બનાવ આ કાળમાં પ્રથમ જ હતો. અલ્પ કષાયને લીધે તે યુગલિક બાળક સ્વર્ગમાં ગયો, જેવી રીતે અલ્પ ભારને લીધે તુલા પણ આકાશમાં જાય છે.

આ કાળ સુધી મહાપક્ષીયો જે યુગલીયાના મૃત શરીરને ઉપાડી સમુદ્રમાં નાખી દેતા હતા તેનો નાશ થયો હતો તેથી તે કલેવર ત્યાં જ પડી રહ્યું. આ જોડામાંહેલી બાલિકા કે જેનું નામ **સુનંદા** હતું તેને તેના માતપિતાને ત્યાં રક્ષણાર્થે મૂકવામાં આવી જે ત્યાં થોડા દિવસ ઉછરી.

યુગલિયામાં એવો રિવાજ હતો કે પોતાના જીવનના અંતિમ કાળમાં યુગલિયાઓ યુગલિક બાળકને જન્મ આપી, તે બાળકો અમુક સમયે ઉમ્મર લાયક થતાં તેમના જન્મદાતા માબાપો એક જ દિવસે કોઇ પણ જાતના રોગ અને વ્યાધિ રહિત સમાધિપૂર્વક મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે જતાં. તેની માફક અહીં પણ એવું બન્યું.

પેલી બાલિકાનું હવે શું કરવું ? તેના વિચારમાં સર્વ મુંઝાયા. બાલિકા અત્યંત સ્વરૂપવતી અને સંસ્કારી જણાવાથી આગેવાનો, તેણીના લગ્ન જરૂર તેના જેવા જ ઉત્તમ પુરુષ સાથે થવા જોઈએ એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યા, અને તેમણે એકત્ર થઇ નાભિ રાજા પાસે આવી તેને સોંપી અને રૂષભદેવની ધર્મપત્ની તરીકે આ બાલિકાનો સ્વીકાર કરી રૂષભદેવને અમારા સ્વામી બનાવો એવી વિનંતિ કરી. આ સમયે જગતને માર્ગદર્શક બનવા સૌધર્મેંદ્ર અવધિજ્ઞાનથી આ પ્રસંગને જાણી સ્વર્ગમાંથી ત્યાં બ્રાહ્મણ સ્વરૂપે આવ્યા અને તેમણે જાતે આવી રૂષભદેવજીને કહ્યું કે–'હે પ્રભુ ! તમારે હજી ત્રીશ લાખ પૂર્વ સુધી કર્મો દૃઢપણે ભોગવવા પડશે એમ મને અવધિજ્ઞાનવડે દેખાય છે જેમાં આ અવ્યવસ્થિત જંગલીપણાના ભાઇબહેન વચ્ચે એકબીજાના લગ્નની પ્રથા દૂર કરવા તમારે આ બાળિકા સાથે લગ્ન કરવા. આપ સુખેથી લગ્ન કરી સુનંદા અને સુમંગલાના સ્વામી બનો.'

ઋષભદેવજીના માતાપિતાએ તરત જ ઇંદ્ર મહારાજની સલાહ માન્ય કરી સાથે યુગલિયાઓની આજીજીનો પણ સ્વીકાર કર્યો અને સુનંદા સાથે સુમંગલા કે જે ઋષભદેવની સાથે યુગલિયા તરીકે જન્મી હતી તેના લગ્ન–સમારંભમાં ચોસઠ ઇંદ્ર અને ઇંદ્રાણીઓએ અતિ હર્ષપૂર્વક પોતપોતાના દેવતાઈ વૈભવશાલી રસાલા સાથે આવીને ભાગ લીધો. દેવીઓએ બે પક્ષમાં વહેંચાઇ ખૂબ હોંશથી ગીતો ગાઇ મનનો લ્હાવો પૂરો કર્યો. તેઓ માટે પણ

આ માંગલિક અવસર પ્રથમ હતો ત્યારથી લગ્નપ્રસંગે હોંશથી બૈરાઓમાં ગીત ગાવાની પદ્ધતિ ચાલુ થઇ છે

× × ×

એક સમયે પ્રાતઃકાળે જેમ દીપકનું તેજ હણાઇ જાય તેમ કાળદોષથી સર્વે કલ્પવૃક્ષોનો પ્રભાવ તદ્દન હણાઇ ગયો, જેથી યુગલિયાઓના ઉદરનિર્વાહ અર્થે જબરજસ્ત કોલાહલ થયો યુગલિયાઓએ એકત્ર થઇ, રૂષભદેવજી પાસે આવી, અસમંજસ બનતા સર્વે બનાવોનું તેમને નિવેદન કરી પોતાના રાજા થવાની માગણી કરી કે–'હે સ્વામિન્! તમે અમારા રાજા બનો, કારણ કે અમારામાં આપની સદૃશ બીજો કોઇ જ્ઞાની દેખાતો નથી '

રૂષભદેવે કહ્યું 'તમે ઉત્તમ એવા નાભિ કુલકર પાસે જઇ પ્રાર્થના કરો તે તમને રાજા આપશે ' તેઓએ તે પ્રમાણે કર્યું અને નાભિરાજાએ રૂષભને રાજા થવાની આજ્ઞા આપી પછી યુગલિયાઓ અતિ હર્ષિત થઇ યુગધર્મી પ્રથમ રાજવી તરીકે રૂષભને રાજ્યાંભિષેક કરવા જળ લેવા તે જ સમયે નદી તરફ ગયા

આ સમયે સ્વર્ગમાં ઇંદ્રનું સિંહાસન કંપ્યું અવધિજ્ઞાનવડે રૂષભદેવનો રાજ્યાભિષેક જાણી ઇંદ્ર તરત ત્યાં આવ્યો પછી તે સૌધર્મકલ્પના ઇંદ્રે સુવર્ણની વેદિકા બનાવી **અતિપાંડુકંબલા શિલા** કે જેના પર તીર્થંકરો બિરાજમાન થાય છે તેની જેમ તેની ઉપર એક સિંહાસન રચ્યું અને પૂર્વ દિશાના અધિપતિ તરીકે સ્વસ્તિવાચક ગોરની જેમ તેણે લાવેલા તીર્થજળથી રૂષભદેવજીને રાજ્યાભિષેક કર્યો પછી ઇંદ્રે નિર્મળપણાથી ચંદ્રના સુંદર તેજોમય દિવ્ય વસ્ત્રો રૂષભદેવજીને ધારણ કરાવ્યા અને ત્રણે જગતના મુગટરૂપ સ્વામીના અંગ ઉપર મુગટ વિગેરે રત્નાલંકાર યોગ્ય સ્થાને પહેરાવ્યા એટલામાં તો પોતાના હસ્તપાત્રમાં જળ લઈ યુગલિયાઓ આવી પહોંચ્યા તેઓ પ્રભુને વિભૂષિત ને દેવતાઓથી પૂજિત થતા જોઇ વિનયયુક્ત તેમની આગળ ઊભા રહ્યા દિવ્ય વસ્ત્ર અને અલંકારથી અલંકૃત થયેલા પ્રભુના મસ્તક ઉપર જળ નાખવું ઘટે નહીં એમ વિચારી તેઓએ તેમના ચરણ ઉપર જળ ક્ષેપવ્યું, તેથી આ સર્વે યુગધર્મીઓ સારી રીતે **વિનીત** થયા છે જાણી તેઓને રહેવા માટે ઇંદ્ર મહારાજા, વિનીતા નામે નગરી નીર્માણ કરવા કુબેરને આજ્ઞા કરી સ્વસ્થાને ગયા

કુબેરે બાર જોજન એટલે અડતાલીસ ગાઉની ને નવ જોજનના વિસ્તારવાળી કહેતા છત્રીસ ગાઉના ઘેરાવાવાળી નગરી રચી તેનું **અયોધ્યા** એવું બીજું નામ રાખ્યું નગરીની બહાર ઉત્તમ એવો **સૂરજકુંડ** નામે કુંડ કર્મબંધનો ખપાવવા તરત જ બનાવી આપ્યો

વર્તમાન કાળમાં પણ હજી સુધી આ સૂરજકુંડ નજદીક દર વર્ષે ભાદરવાના પ્રથમ રવિવારે સુંદર મેળો ભરાય છે, જેનો લાભ દૂર દૂરના હજારો યાત્રાળુઓ લઇ પોતાના કર્મબંધનો શ્રદ્ધાથી ખપાવે છે

યક્ષપતિ કુબેરે અક્ષય એવા વસ્ત્રો, ને પથ્ય અને ધન–ધાન્યોથી ભરપૂર દરેક ઘરના ભડારો ભરી તે નગરીમા હીરા, ઇંદ્રનીલ મણિ અને વૈડુર્ય મણિથી અલકૃત ઊંચી હવેલીયો બનાવી તે નગરીની લીલા વિસ્તારી નગરીના કિલ્લા ઉપર માણેક કાગરાની શ્રેણી મનાવી ઘરોના આગણામા માગલિક એવા મોતીના સાથિયાઓ પૂર્યા જેમાથી બાલિકાઓ પાછળથી પાચીકાની રમત રમતી હતી આ પ્રમાણે સુદર વૈભવશાળી નગરી બનાવી યુગલિયાઓને રહેવાની સુદર સગવડતા કુબેર ભડારીએ કરી આપી

રાજ્યાભિષેક બાદ રૂષભદેવે પુરુષની બહોતેર કળા અને સ્ત્રીઓની ચોસઠ કળાનુ શિક્ષણ યુગલિયાઓને આપ્યુ સાથે કાચુ અનાજ કેવી રીતે પકવવુ તેના પ્રથમ શિક્ષક રૂષભદેવ પોતે બન્યા આ સમયે કાચુ અનાજ કેવી રીતે પકવવુ તેની માહિતી યુગલિયાઓને ન હતી તેમણે રૂષભદેવજીને પૂછયુ કે–‘હે સ્વામિન્! અમારે અનાજ કઈ રીતે પકવવુ તે સમજાવો ’ ત્યારે પોતાના જ્ઞાનબળે રૂષભદેવજીએ એક માટીનો પીંડ મગાવી, હાથીના કુભસ્થળ પર ગોઠવી તેનુ વાસણ બનાવ્યુ, અને તે સુકાતા તેમા અનાજ પકવી ખાતા શીખવ્યુ બાદ કુભારોને વાસણુ બનાવવાની પ્રથમ કળા તેમણે ચક્ર પર કરી બતાવી, જેથી તે માર્ગે યુગલિયાનો એક ભાગ ઉદ્યમે લાગ્યો તેઓ તે સમયથી કુભારાણુ (કુભારો) તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા જેમને હજી સુધી પ્રથમ કળાકાર તરીકેનુ બહુમાન લગ્ન અને ધાર્મિક ક્રિયાઓ પ્રસગે પણ આપવામા આવે છે અને શુભ પ્રસગે હોશથી બહેનો માટીની ચોરી (માટલાઓ) વિધિપૂર્વક તેમની પાસેથી લઇ તેમને કુભારાણુ તરીકે સહુની સાથે શીખ આપે છે

બાદ વસ્ત્રાલકાર કેવી રીતે બનાવવા તેની સમજ આપી, શાળો બનાવી વસ્ત્ર ગુથવાના કાર્યની શરૂઆત કરી આપી સાથે સાથે જે બહોતેર કળાઓ વહેવારમા ઉપયોગી થઇ પડે છે તેનુ શિક્ષણ પોતાના જ્ઞાનબળે આપી વિશ્વને સુદર સ્થિતિમય બનાવવામા સૂત્રધાર એવા રૂષભદેવ પ્રભુએ દસ લાખ પૂર્વ સુધી ઉત્તમ રીતે રાજ્ય ભોગવી રાજ્ય-સમુદાયના ચાર ભેદોની રચના કરી, જેમા ઉગ્ર દડના અધિકારી એવા અગરક્ષક પુરુષોને ઉગ્ર કુલવાળા બનાવ્યા, મત્રી વિગેરે રાજ્યાધિકારીઓ માટે પ્રભુની સમાન વયના મિત્રોને રાજન્ય કુળવાળા બનાવ્યા, અને બાકીના અવશેષ રહેલા પુરુષોને ક્ષત્રિય બનાવ્યા એવી રીતે વહેવાર નીતિની નવીન સ્થિતિ રચી રાજ્યલક્ષ્મી ને વૈભવ રૂષભદેવ ભોગવવા લાગ્યા દડનાયકો લોકોને તેઓના અપરાધ પ્રમાણે સજા કરવા લાગ્યા જેથી ગુન્હાઓ ઓછા થવા લાગ્યા અને પાછી રાજ્યવ્યવસ્થા સુદર રીતે જળવાઇ રહી ક્ષેત્ર, ઉદ્યાન અને ઘરોની મર્યાદાનુ રક્ષણ થયુ અને પ્રભુનો ન્યાયધર્મ ચારે દિશાયે વખણાયો આ સમયે વર્ષાઋતુ સુદર રીતે અમીવૃષ્ટિ કરવા લાગી જેથી ભરતક્ષેત્ર ગોકુળની જેમ પશુધનથી સુદર રીતે ભરપૂર થયુ આ રીતે ભરતક્ષેત્ર વિદેહક્ષેત્રની જેમ સ્વર્ગીય ભૂમિ થઇ પડી રૂષભદેવે રાજ્યાભિષેક પછી તરતમા જ જ્ઞાનબળે પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરી, તેનુ સુદર રીતે પાલન કરી પ્રથમ ઇક્ષ્વાકુવશી કુળની ભરતખડ ઉપર સ્થાપના કરી

આ કાળમા અડતાલીસ ગાઉ લાબી અને છત્રીશ ગાઉ પહોળી એવી કુબેર મહારાજે બનાવેલ દેવતાઇ સામગ્રીથી ભરપૂર વિનીતા નગરીમા જ ગલોમા વીખરાયેલ સર્વે યુગલિયાઓ આવીને વસ્યા પોતાના આપ્ત સ બધીઓ સાથે નાભિરાજા પોતે એક વિભાગમા આવીને વસ્યા જે વિભાગ રાજ્યમહેલના વિભાગ તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યો બાદ નજદીકના એક વિભાગને રાજ્યવ્યવસ્થાપક કચેરી વિભાગ તરીકે જુદો પાડી ત્યા રાજ્યવ્યવસ્થાપકોની ઑફિસો બનાવી ત્યા ન્યાયાધીશ તરીકે ખૂદ અવારનવાર રૂષભદેવજી પોતે દ ડનાયક પાસે આવી કેવી રીતે ન્યાય ચૂકવવો તેની રાજયનીતિ સમજાવતા

તેવી રીતે જેલખાનાઓ અને લશ્કર માટે ખાસ અલગ વિભાગો બનાવવામા આવ્યા હતા પછી રૂષભદેવે જાતે હાજર રહી **અસી** કહેતા શસ્ત્રવિદ્યા, યુગલિયાના એક વિભાગને શીખવી તેમને સુસજ્જિત લશ્કરી બનાવ્યા આ રીતે તેમણે લુવારની વિદ્યા પણ ચાલુ કરી

ખેતીવાડીના અગે અનાજ કેવી રીતે પકવવુ, તેને કઇ રીતે સાફ કરવુ તેની રીત જાતે યુગલિયાઓને સમજાવી એક વિભાગને તે માર્ગે વાળ્યો (**કૃષી**)

યુગલિયાનો એક વિભાગ કે જે કાઇક સસ્કારી અને સમજુ દેખાયો તેને વેપારી વણિક બનાવી, તેને ધનના ભ ડારોથી ભરપૂર દુકાનદારી સોપી, તેમા કઈ રીતે ન્યાયી વેપારથી ધનસચય થાય તે શીખવી તોલ તથા માપ વગેરેની સમજ આપી (**મસી**)

હવે બાકીના જડબુદ્ધિ વિભાગને ઉપલા ત્રણે વિભાગોની ચાકરી અને આજ્ઞાપાલન કરવાનુ કાર્ય સોપી તેમને સેવકો બનાવ્યા આ રીતે નિરુદ્યોગી યુગલિયાઓને ઉદ્યમે લગાડી રૂષભદેવે જગતનો વ્યવહાર માર્ગ ચાલુ કર્યો

આખના પલકારાની જેમ દૈવી સહાયતાથી રૂષભદેવદ્વારા પોતાની થયેલ ઉન્નતિને જોઈ યુગલિયાઓ એવા તો હર્ષાન્વિત થયા કે જેથી તેઓ રૂષભદેવને પ્રભુ તુલ્ય માનવા લાગ્યા ને તે સમયથી રાજ્યમા કોઈ પણ સ્થળે ટટા–બખેડા અથવા તો યુગલિયાઓનુ જ ગલીપણુ દેખાયુ નહી

આ સમયના આ યુગલિયાઓ રૂષભદેવની દોરવણીથી ટૂ ક સમયમા એવા તો સ સ્કારી અને સુવ્યવસ્થિત અલ કારવિભૂષિત ઉદ્યમી બન્યા કે જેના યોગે રૂષભદેવના દરબારમા હાથી, ઘોડા અને પાયદળનુ સુવ્યવસ્થિત લશ્કર એવુ તો સુ દર રીતે સુશોભિત તૈયાર થયુ કે જેના પરિણામે ભરત અને બાહુબળ જેઓ રૂષભદેવ મહારાજાના પુત્ર હતા તેમના વચ્ચે બાર–બાર વર્ષ સુધી ચાલેલ ઘોર સ ગ્રામમા આ સુવ્યવસ્થાની ખાત્રી જગતને થઇ એટલુ જ નહી પર તુ સ્વર્ગીય દેવી–દેવતાઓએ પણ તે સુવ્યવસ્થિત યુદ્ધના મુક્તક ઠે વખાણ કર્યા ત્યારથી વર્તમાન કાળ સુધી લશ્કરની વ્યવસ્થા માટેનુ પ્રથમ માન રૂષભદેવના જ્ઞાનને અને ભરતને ઘટે છે

જો તે કાળે રૂષભદેવ જેવા તારણહાર જૈનધર્મના પ્રથમ તીર્થંકર ન થયા હોત તો આજે **અહિંસા પરમો ધર્મ**ને પ્રાધાન્ય સ્થાને માનતુ આ ભારતવર્ષ કઇ સ્થિતિએ હોત તેનો ખ્યાલ સુજ્ઞ વાચકે જ કરવાનો છે

લગ્ન પછીની પ્રૌઢાવસ્થા સુધીમા રૂષભદેવને સુનદાથી **બાહુબલી** અને **સુદરી**ના યુગલિકનો અને સુમગલાથી **ભરત** તથા **બ્રાહ્મી** તેમજ ઓગણપચાસ પુત્ર-યુગલિયાઓનો જન્મ થયો ભરત મહારાજા કે જેઓ આ ભરતક્ષેત્રમા પ્રથમ સમ્રાટ થયા તેઓ શ્રી રૂષભદેવના પ્રથમ પાટવી તરીકે જન્મ્યા રાજ્યપુત્રો ઉમ્મર લાયક થતા રૂષભદેવે જ્ઞાનના બળે પોતાનો દીક્ષાકાળ નજીક જાણી રાજ્યપુત્રો તેમજ કુટુબીઓને એકત્ર કરી ભરતને સબોધી કહ્યુ-'હે પુત્ર ! તુ આ રાજ્ય ગ્રહણ કર હવે અમે સયમરૂપી સામ્રાજ્યને ગ્રહણ કરીશુ ' પોતાના પિતાના આવા વચનો સાભળી, ભરત અધોમુખ થઇ, અજલી જોડી, નમસ્કાર કરી ગદ્ગદિત થઇ ગયો અને બોલ્યો-' હે પિતાશ્રી ! તમારા ચરણકમલની છાયામા જે સુખ હુ અનુભવુ છુ તે સુખ રાજ્યની છત્રછાયા નીચે પ્રાપ્ત થવાનુ નથી તેથી હુ દુખી થાઉં છુ ' પ્રભુએ કહ્યુ-' હે વત્સ ! સમર્થ જ્ઞાનીઓ માટે બન્ને માર્ગ નિયમિત થયેલા છે તે મુજબ આ સયમ માર્ગથી આત્મસાધન કરી મોક્ષગતિ પ્રાપ્ત કરવી એ પુરુષાર્થી પુરુષોનો ધર્મ છે, માટે મોહાધ ન થતા તુ તારી ફરજને અદા કરી રાજ્યગાદી સ્વીકાર ' આ પ્રમાણે કહી તરતજ ભરતને રાજ્યસિહાસને અતિ હોશથી બિરાજમાન કર્યો આ સમયે ઇંદ્ર મહારાજે જાતે પધારી રાજ્યાભિષેક કર્યો અને ભરતના નામની આણ તરત જ પુકારાઇ આ સમયે ભરતના મસ્તક ઉપર ઇંદ્ર મહારાજાએ અર્પણ કરેલો રત્નમણિમય મુગટ એવો તો દીપતો હતો કે જેના રત્નોના તેજથી રાજ્યદરબાર ચદ્રમાની જેમ તેજોમય બની ગયો

બાદ બાહુબલિજી વિગેરે બીજા પુત્રોને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે દેશો વહેચી આપ્યા, જેમા પજાબની **તક્ષશિલા** નગરી કે જે અત્યારે સમ્રાટ્ સપ્રતિના અગે પ્રાચીન સશોધનનું મુખ્ય ધામ થઇ પડયું છે તે નગરી બાહુબલિજીના રાજ્યનગર તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામી

આ પ્રમાણે રાજ્યવ્યવસ્થા કરી, એક વરસ સુધી ત્રણસો અઠ્યાસી કરોડ અને એસી લાખ સુવર્ણોનુ વાર્ષિક દાન દઈ રૂષભદેવજીએ સયમ સ્વીકાર્યુ ઇંદ્ર મહારાજાએ તેમના દીક્ષા-ગ્રહણ પછી તરત જ દેવદૃષ્ય વસ્ત્ર અર્પણ કર્યુ આ દીક્ષા-સ્વીકારનો પ્રસગ ચૈત્ર માસના કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમીને દિવસે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમા ચદ્ર આવ્યો તે સમયે થયો પ્રભુની સાથે આ સમયે લગભગ ચાર હજાર રાજ્યપુરુષોએ દીક્ષા લીધી

આ કાળ સુધીમા જૈન મુનિમહારાજોની ગોચરીનો આચાર કોઇને માલુમ ન હોવાથી રૂષભદેવ પ્રભુને લગભગ બાર માસ સુધી નિરાહારપણે વિચરવુ પડ્યું જેથી તેમની સાથે રહેલ ચાર હજાર સાધુઓ અતે કટાળી, તેમનો સાથ છોડી, જગલના પાકેલા ફળો અને કદમૂળ ખાઈ તપશ્ચર્યાઓ કરવા લાગ્યા, જેઓ તે દિવસથી **તાપસ** તરીકે ઓળખાયા

તે કાળથી અત્યાર સુધીમા જગલોમા અને પર્વતોની ગુફાઓમા અનેક પ્રકારે અઘોર તપશ્ચર્યા કરનારા તાપસોની ઉત્પત્તિ થઇ છે

લગભગ બાર મહિના સુધી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતા રૂષભદેવજી અનાર્ય દેશમા મૌનપણે નિરાહારીપણે વિચરતા હતા એક સમયે ગજપુરનગર જે બાહુબળજીના પુત્ર સોમપ્રભ રાજાની રાજધાનીનુ શહેર હતુ ત્યા **શ્રેયાંસ** નામના કુમારે સ્વપ્નામા એવુ જોયુ કે ચારે તરફ કાઇક શ્યામ રગના દૂધથી પોતે સુવર્ણગિરિ એટલે મેરુપર્વતને દૂધના ઘડાથી અભિષેક કર્યો છે તે જ માફક **સુબુદ્ધિ** નામના શેઠને પણ એવુ સ્વપ્ન આવ્યુ કે શ્રેયાસકુમારે સૂર્યથી વીખરાયેલા સહસ્ર કિરણો પાછા સૂર્યમા આરોપણ કર્યા તેથી સૂર્ય અતિ પ્રકાશમાન થયો **સોમયશા** રાજાએ એવુ સ્વપ્ન જોયુ કે ઘણા શત્રુઓથી ઘેરાયેલ કોઇ રાજાની પોતાના પુત્ર શ્રેયાસે રક્ષા કરી

આ પ્રમાણે એક જ દિવસે આવેલા અતિ મહત્ત્વતાભર્યા સ્વપ્નવૃતાત રાજ્યદરબારમા ચર્ચાયા છતા તેનો કોઇ નિર્ણય કરી શકયુ નહી, પરતુ તે જ અવસરે ભિક્ષા માટે રૂષભદેવજીએ નગરપ્રવેશ કર્યો અને નગરીના લોક પ્રભુને નીહાળી હર્ષઘેલા થયા કોઇએ તેમની સન્મુખ અમૂલ્ય રત્નો, વસ્ત્રાલકારો, રાજકન્યાઓ તથા હસ્તી અને ઘોડાઓ સાથે પાકા આમ્રફળો ધરી પ્રભુને તે સ્વીકારવાનુ કહ્યુ, પરતુ જે ત્યાગી પુરુષને આ વસ્તુઓ ત્યાજ્ય હોય તેને તેથી શુ ? કોઇપણ સ્થળે કોઇપણ વસ્તુ તરફ નજર ન ફેરવતા ચદ્ર જેમ નક્ષત્રે નક્ષત્રે ફરે તેમ પ્રભુ નિર્દોષ-કલ્પિત ગોચરી માટે ઘેર ઘેર ફરવા લાગ્યા

નગરજનોના કોલાહલનો પાર નહોતો કારણ પ્રભુના બાર માસ સુધીના નિરાહારપણાને સૌ જાણતા હતા પ્રભુની કાયાની દુર્બળ સ્થિતિ જોઇ નગરજનો દુ ખી થવા લાગ્યા આ સમયે આ સમાચાર રાજ્યમહેલમા રહેલ યુવરાજ શ્રેયાસને તરત જ મળ્યા તે તરત જ ગોવાળ જેવી રીતે ગાયો પછવાડે જાય તેવી રીતે પોતાના પદનો વિચાર કર્યા વિના પગે ચાલતો પ્રભુની પાછળ દોડ્યો પ્રભુના ચરણમા આવી, પ્રપિતામહના ચરણરજને મસ્તકે ચઢાવી, ઊઠી, પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઇ પ્રભુના મુખકમળનુ જ અવલોકન કરવા લાગ્યો

'આવો વેશ મે કયાક જોયો છે ?' એમ ચિતવતા તેને વિવેકવૃક્ષના બીજરૂપ '**જાતિસ્મરણ જ્ઞાન**' ત્યા ને ત્યા જ ઉત્પન્ન થયુ પછી તેણે જ્ઞાનના બળે પોતાનો પૂર્વભવ જોયો પૂર્વે " પૂર્વ વિદેહક્ષેત્રમા ભગવત વજ્રનાભ નામે ચક્રવર્તી હતા ત્યારે હુ તેનો સારથી હતો તે ભવમા સ્વામીના વજ્રસેન નામે પિતા હતા તેમ જ આવા તીર્થંકરના લક્ષણવાળા જોયા હતા વજ્રનાભે વજ્રસેન તીર્થંકરના ચરણ સમીપે દીક્ષા લીધી ત્યારે મે પણ તેમની સાથે દીક્ષા લીધી હતી તે સમયે વજ્રસેન અરિહતના મુખથી મે સાભળ્યુ હતુ કે 'આ વજ્રનાભ ભરતખડના પ્રથમ તીર્થંકર થશે ' સ્વયપ્રભાદિકના ભવોમા મે તેમની સાથે ગમન કર્યું છે તેઓ હાલ મારા પ્રપિતામહપણે વર્તે છે તેમ જ આજે મહાભાગ્યોદયે તેમને મે દીઠા "

આ પ્રમાણે જાણી તેણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે "હે પ્રભુ! આપ મારી પર અનુગ્રહ કરવા કલ્પિત એવી ગોચરી માટે પધારો " એવામા દૈવયોગે કોઈએ આવી ઇક્ષુ(શેરડીનો રસ)થી સપૂર્ણ ભરેલા ઘડાઓ હર્ષપૂર્વક શ્રેયાસકુમારને ભેટ કર્યા જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી નિર્દોષ ભિક્ષા દેવાની વિધિને જાણનાર શ્રેયાસકુમારે પ્રભુને કહ્યુ કે–'હે ભગવત! આપ આ કલ્પનીય રસ ગ્રહણ કરો '

પ્રભુએ અજલી જોડી હસ્તરૂપી પાત્ર તેની આગળ ધર્યું એટલે ઇક્ષુરસનો ઘડો લઈને શ્રેયાસે હસ્તમા ખાલી કરવા માડ્યો ભગવાનના હસ્તપાત્રમા ઘણો રસ સમાયો પરતુ શ્રેયાસના હૃદયમા હર્ષ સમાયો નહીં પ્રભુએ ઇક્ષુરસથી પારણુ કર્યું તે સમયે આકાશમા દેવદુદુભી નાદ પ્રભુના પારણાના સૂચનરૂપે થયો, આકાશમાથી રત્નોની વૃષ્ટિ થઇ અને તે દિવસ–વૈશાક શુદ ૩ વરસીતપના પારણા તરીકે એટલે **અક્ષય તૃતીયા** તરીકે જગતમા પ્રસિદ્ધિ પામ્યો તે દિવસથી વર્ષીતપનો મહિમા આજ સુધી ચાલુ છે અને હજારો જૈનો દર વર્ષે વૈશાક શુદ ૩ ના દિવસે વર્ષીતપનુ પારણુ શત્રુજય અથવા તો વિનીતા ઊર્ફે અયોધ્યા નગરીમા જઇ કરે છે ને આદીશ્વર દાદાની બહુ વિધિપૂર્વક પૂજા આદિ કરી મહોત્સવપૂર્વક તે દિવસને મહાન્ મગળકારક પર્વ તરીકે ઉજવે છે

× × ×

જે સમયે પ્રભુ રૂષભદેવે દીક્ષા લીધી તે સમયે **નમિ** અને **વિનમિ** નામે તેમના બે પુત્રો તેમની આજ્ઞાથી દૂર દેશમા ગયા હતા ત્યાથી પાછા આવતા તેઓ પોતાના પિતાને સાધુ તરીકે એક ધ્યાને તપશ્ચર્યા કરતા જોઇ ચિંતવવા લાગ્યા કે–' રૂષભનાથ જેવા અમારા સમર્થ પિતા આજે અનાથની પેઠે આ સ્થિતિને કેમ પામ્યા? તેમને પહેરવાના ઝીણા વસ્ત્રો કયા? અને આ ભીલ્લ લોકોને યોગ્ય વલ્કલ વસ્ત્ર કયા? શરીર પર લગાડવાનો અગરાગ કયા? અને આ પશુને યોગ્ય પૃથ્વીની રજ કયા? હસ્તિનુ આરોહણ કયા? અને પાળાની જેમ પગે ચાલવુ કયા?' આવી રીતે ચિંતવી, પિતાને પ્રણામ કરીને સર્વ હકીકત પૂછી પણ પ્રત્યુત્તર ન મળતા તેઓ અત્યત દુખી થવા લાગ્યા તેઓએ પોતાના પિતાશ્રીને અતિશય વિનતિ કરી છતાયે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને ધ્યાનમગ્ન રહેલ રૂષભ-દેવજીએ કાઇ જવાબ આપ્યો નહીં આ સમયે પ્રભુના દર્શનાર્થે **કચ્છ** અને **મહાકચ્છ** નામના બે વિદ્યાધરો આવેલા તેમણે અતિશય આજીજી કરતા આ બે રાજકુમારોને જોઇ પૂછ્યુ કે–' હે રાજકુમારો! આપ કોણ છો અને આટલી બધી આજીજી કેમ કરો છો?' ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે–' આ રૂષભદેવજી અમારા પિતાશ્રી થાય છે અને અમો પરદેશ ગયા તે અરસામા રાજ્યની વહેચણી અમારા બીજા ભાઇઓને કરી આપી અમોને ટળવળતા રાખ્યા છે જેથી અમારી સ્થિતિ અત્યારે અનાથ જેવી થઇ છે અમો અમારા પિતાશ્રીને અમને લાયક દેશો આપની અરજ કરીએ છીએ, છતાયે તેઓ મૌન ધારી બેઠા છે એટલે અમોને મહાદુખ થાય છે તેમા ય અમારા સમર્થ નાથને આ રીતે ઉપવનમા તપશ્ચર્યા કરવાનુ

કારણુ સમજાતુ નથી, તો હે વિદ્યાધરો ! આપ અમારા પિતાશ્રીને સમજાવી, અમોને યોગ્ય ન્યાય અપાવો ' આ પ્રમાણે તેઓનુ કહેવુ સાભળી વિદ્યાધરોએ કહ્યુ કે-' હે વત્સ ! પ્રભુ ઋષભદેવજી આત્મકલ્યાણુના માર્ગે વળ્યા છે અને તેઓ તમોને કદાપિ કાળે રાજ્ય વિગેરે હવે આપી શકે નહી તેઓ હવે આ ઉગ્ર તપશ્ચર્યાથી ટૂક સમયમા ત્રૈલોકયનાથ પદને પ્રાપ્ત થવાના છે તો તેની પાસે સાસારિક આવી તુચ્છ માગણીઓ કરવી તે તમારા જેવા તેમના પુત્રને શોભતુ નથી તમારા જેવાઓએ તો તેમની સેવામા રહી આત્મકલ્યાણ કરવુ જોઇએ તેના બદલે તમો આ રીતે માગણી કરો એ રાજ્યકુળદીપકોને શોભતુ નથી, માટે અમારી વિનતિ માન્ય કરી તમો તેમને ઉગ્ર તપશ્ચર્યામા ખલેલભૂત ન બની આત્મકલ્યાણુ સાધવા દો તેમા જ તમારું ભૂષણુ છે જો તમોને રાજ્યની ઇચ્છા હોય તો અમો પ્રભુના એક સેવક તરીકે દેવતાઈ વૈભવશાળી રાજ્યો આપવા સમર્થ છીએ તેનો તમો સ્વીકાર કરો ' એમ કહી આ વિદ્યાધર દેવોએ બન્ને રાજકુમારોને અડતાલીસ હજાર ગૌરી અને પ્રજ્ઞપ્તિ પ્રમુખ વિદ્યાઓ અર્પણુ કરી કે જેથી આ બન્ને રાજ્યકુમારો મહાન્ વિદ્યાધરો કહેવાયા પછી તેઓ ભગવતને નમન કરી, વિદ્યાના બળે પુષ્કર નામનુ વિમના બનાવી, તેમા આરૂઢ થઇ તેઓ વૈતાઢ્ય પર્વતે ગયા પછી તે પર્વતના પ્રાત ભાગમા ભરતક્ષેત્રના ઉત્તર અને દક્ષિણુ વિભાગના મધ્યની સીમામા હિમાલય પર્વતની નજદીકમા ગગા અને સિંધુ નદીના પ્રદેશ વચ્ચે **ખડપ્રપાતા** અને **તમિસ્રા** નામની બે મહાન્ ગુફાઓ આવેલી છે તેની દક્ષિણુ શ્રેણીએ નમિરાજાયે પચાસ નવા નગરો વિદ્યાના બળે બનાવ્યા, જેના નામ બાહુકેતુ-પુડરીક-હરિકેતુ-સેતકેતુ-સર્પારિકેતુ-શ્રીબાહુ-શ્રીગૃહ-લોહાર્ગલ-અરિજય-સ્વર્ગલીલા-વજ્રાર્ગલ-વજ્રવિમોક-મહીસારપુર-જયપુર-સુકૃતમુખી-ચતુર્મુખી-બહુમુખી-રતા-વીરતા-આખડલપુર-વિલાસયોનિપુર-અપરાજિત-કાચીદામ-સુવિનય-નભપુર-ક્ષેમકર-સહચિહ્નપુર-કુસુમપુરી-સંજયતિ-શક્રપુર-જયતી-વૈજયતી-વિજયાક્ષેમકરી-ચદ્રભાસપુર-રવિભાસપુર સપ્તભૂતલાવાસ સુવિચિત્ર-મહાઘ્રપુર-ચિત્રકૂટ-ત્રિકૂટ-વૈશ્રવણકૂટ-શશિપુર રવિપુર-વિમુખીવાહિની સુમુખી-નિત્યોદ્યોતિની અને રથનુપૂરચક્રવાલ એ પ્રમાણે રાખ્યા આ પચાસ નગરોની મધ્યમા આવેલ **રથનુપૂરચક્રવાલ** નગરમા નમિકુમારે પોતાનુ નિવાસસ્થાન બનાવ્યુ

ધરણેદ્રના શાસનથી તેવી જ રીતે ઉત્તર શ્રેણમા વિનમિયે નીચે પ્રમાણે સાઠ નગર વસાવ્યા અર્જુની, વારુણી, વૈરિસિંહારિણી, કૈલાસવારુણી, વિદ્યુદ્દીપ, કિલિકિલ, ચારુચૂડામણિ, ચદ્રભાભૂષણુ, વશવત, કુસુમચૂલ, હસગર્ભ, મેઘક, શકર, લક્ષ્મીહર્મ્ય, ચામર, વિમલ, અસુમત્કૃત, શિવમદિર, વસુમતિ, સર્વસિદ્ધસ્તુત, સર્વશત્રુજય, કેતુમાલાક, ઇદ્રકાત, મહાનદન, અશોક, વીતશોક, વિશોક, સુખાલોક, અલકતિલક, નભસ્તિલક, મદિર, કુમુદકુદ, ગગનવલ્લભ, યુવતીતિલક, અવનીતિલક, સગધર્વ, મુક્તાહાર, અનિમિષવિષ્ટપ, અગ્નિજ્વાલા, ગુરુજ્વાલા, શ્રીનિકેતપુર, નયશ્રીનિવાસ, રત્નકુલિસ, વસિષ્ઠાશ્રય, દ્રવિણુજય, સભદ્રક, ભદ્રાશયપુર, ફેનશિખર, ગોક્ષીરવરશિખર, વૈર્યક્ષોભશિખર, ગિરિશિખર, ધરણી, વારુણી, સુદર્શનપુર, દુર્ગ, દુર્ધર, માહેદ્રવિજય, સુગધિની, સુરત, નાગપુર અને રત્નપુર જે નગરોવાળા

પ્રાતને અત્યારે મધ્ય પ્રાત તરીકે આપણે સારી રીતે સમજી શકીએ છીએ આ નગરોમાથી **ગગનવલ્લભ** નામના નગરમા ધરણેદ્રની આજ્ઞાથી વિનમિયે નિવાસ કર્યો

આ સિવાય બીજા અનેક નગર અને શાખાનગર કહેતા પરા તેઓએ વસાવ્યા, અને સ્થાનની યોગ્યતા પ્રમાણે કેટલાકોને જનપદે સ્થાપન કર્યા તે જનપદોએ ત્યા માણુસોને વસાવ્યા અને તે તે નામથી ત્યા દેશો ગણાયા આ સમયે ધરણેદ્રે એવી મર્યાદા સ્થાપન કરી કે "કોઈપણ પુરુષે જિનેશ્વર, જિનચૈત્ય, ચરમશરીરી અને કાયોત્સર્ગે રહેલા કોઇપણ મુનિનો કોઇપણ સ્થળે કોઇએ પરાભવ કરવો નહિ તેમ જ ઉલ્લઘન કરવુ નહી અને જે કરશે તેનો તાત્કાલિક પરાભવ કરવામા આવશે " આ દેવાજ્ઞા મનુષ્ય, વિદ્યાધરો અને દેવતાઓને સરખી રીતે લાગુ પડે છે આવી રીતનો દેવદુદુભીનો ઢઢેરો ધરણેદ્રે ભરતક્ષેત્રની ચારે દિશાયે જાહેર કરી જૈન ધર્મની મહત્તા વધારી

આ કાળથી વિદ્યાધરોની સાઠ જાતિ થઇ જેઓ વિદ્યાના મહાન્ ધુરધરો બન્યા અને રૂષભદેવ પ્રભુના મહાન્ ભક્ત બની, રૂષભદેવની મૂર્તિ પૂજા અર્થે બનાવી, તેઓએ તેને પોતાના નગરોમાં સુદર દેવાલયો બાધી તેમા સ્થાપિત કરી આ રીતે વિદ્યાપતિ દેવતાઓએ પણ પ્રભુનુ બહુમાન કર્યું આ પછી આ વિદ્યાધરો વિદ્યાના બળે નદીશ્વર આદિ તીર્થોમા શાશ્વત પ્રતિમાને અર્ચન કરવા જતા, કોઇ વખતે વિદેહાદિ ક્ષેત્રોમા શ્રી અર્હતના સમવસરણની અદર જઇ પ્રભુની વાણીરૂપ અમૃતનુ પાન કરતા, કોઇ વખતે ચારણ મુનિઓ પાસે જઈ ધર્મદેશના સાભળતા આ પ્રમાણે સમચિત્ત અને અક્ષીણ ભડારને ધારણ કરનાર વિદ્યાધરોથી આવૃત થઇ ત્રણ વર્ગ(ધર્મ, અર્થ અને કામ)ને બાધ ન આવે તેવી રીતે રાજ્ય કરતા હતા આ પ્રમાણે રૂષભદેવજીના દીક્ષિત સમયમા ઇદ્ર મહારાજે રાજ્યવ્યવસ્થામા અગ્રભાગ લઇ ધર્મોન્નતિ સારી રીતે કરી

× × ×

એક સમયે ભરત મહારાજા રાજ્યસિંહાસને બેઠા છે તે સમયે ભરદરબારમા **યમક** અને **સમક** નામના બે પુરુષોએ આવી, ભરત મહારાજાને પ્રણામ કરી વિજ્ઞપ્તિ કરી જણાવ્યુ કે–' હે દેવ ! આજે પુરિમતાલ નગરના શકટાનન ઉદ્યાનને વિષે યુગાદિનાથને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ છે ' તેવી જ રીતે સમકે ઊચે સ્વરે કહ્યુ કે–' આપણી આયુધશાળામા હમણા જ ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયુ છે ' આ સાભળી ભરતરાય ક્ષણવાર વિચારમા પડ્યા કે ' પ્રથમ મારે કોની અર્ચા કરવી ? વિશ્વને અભય આપનાર પિતાજી ક્યા અને મનુષ્યોનો ઘાત કરનાર ચક્ર ક્યા ? ' એમ વિચારી પ્રથમ રૂષભસ્વામીની વદના માટે માણુસોને તૈયાર થવા આજ્ઞા કરી યમક અને સમકને યોગ્ય રીતે સુદર પોષાક આપી વિદાય કર્યા પછી માતા મરુદેવા પાસે જઈ ભરત મહારાજાએ તેમને કહ્યુ કે ' હે દેવી ! આપે તો મારો રૂષભ જગલમા કેવુ દુખ પામતો હશે ' વિગેરે કહી રડી રડી આખના પડલો ગુમાવ્યા આપ હમેશા કરુણાક્ષરથી કહેતા હતા કે મારો ભિક્ષાહારી અને એકાકી પુત્ર દુખને પાત્ર છે,

પણ એ દેવી માતા ! આપ મારી સાથે પધારી આપના પુત્રનુ ત્રૈલોક્યસ્વામિત્વ નજરે જુઓ, તેની સપત્તિ જુઓ ' એમ કહી માતાને ગજેદ્ર ઉપર આરૂઢ કર્યા પછી સુવર્ણ-શોભિત આભૂષણવાળા ઘોડા, હાથી, પાયદળ અને રથો લઇ રાજ્યકુટુબ સહિત ભરત રાજાએ પ્રયાણ કર્યું સૈન્ય સહિત ચાલતા ભરતરાજાએ દૂરથી ઉપરનો રત્નમય ગઢ જોયો, એટલે ભરતે મરુદેવા માતાને કહ્યુ કે–' હે માતા ! જુઓ આ દેવતાઓએ પ્રભુનુ સમવસરણ કર્યું છે પિતાજીના ચરણકમલની સેવામા ઉત્સવને પામેલા દેવતાઓનો આ જય જય નાદ દૂરથી દેવદુદુભી તુલ્ય મધુરા શબ્દથી આકાશમા ગર્જિત થયેલો સભળાય છે પ્રભુના દર્શનાર્થે દેવી, દેવતાઓ વિમાનમા બેસી પ્રભુના સમવસરણમા હારબધ આવતા દેખાય છે, જેના વિમાનોના મોટા ઘુઘરીયા અવાજે આકાશને મેઘગર્જના જેવો કરી મૂકયો છે ' આ પ્રમાણે પાણીના પ્રવાહથી જેમ કાદવ ધોવાઇ જાય તેમ ભરતનુ કથન સાભળવાથી ઉત્પન્ન થયેલ છે આનદાશ્રુ જેને એવા મરુદેવી માતાની દૃષ્ટિમા વળેલા પડળ ધોવાઇ ગયા એટલે પોતાના પુત્રની અતિશય સહિત તીર્થંકરપણાની લક્ષ્મી માતાએ પોતાના નેત્રોવડે જોઇ તેના દર્શનથી થયેલા આનદવડે મરુદેવા તન્મય થઇ ગયા તત્કાળ સમકાળે અપૂર્વકરણના ક્રમથી ક્ષપકશ્રેણિમા આરૂઢ થઇ, અષ્ટકર્મને ક્ષીણ કરી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા તે વખતે તેમનુ આયુષ્ય પણ પૂર્ણ થવાથી અતકૃતકેવળી થઇ સ્વામિની મરુદેવા હસ્તીસ્કધ ઉપર જ મોક્ષપદને પામ્યા આ અવસર્પિણીમા મરુદેવા પ્રથમ સિદ્ધ થયા તેમના શરીરનો સત્કાર કરી દેવતાઓએ તેને ક્ષીરસમુદ્રમા નિક્ષિપ્ત કર્યું ત્યારથી આ લોકમા મૃતક શરીરની પૂજા–પ્રવૃત્તિ ચાલુ થઈ, કેમકે મહાત્માઓ જે કરે તે આચાર માટે જ કલ્પાય છે

પછી રાજ્યચિહ્નોનો ત્યાગ કરી પારવાર સહિત પગે ચાલતા ભરતરાજા ઉત્તરદિશાના દ્વારથી સમવસરણમા પરિવાર સહિત પ્રવેશ્યા ત્યારે દેવતાઓથી વીંટળાઇ રહેલા પ્રભુને ભરતેશ્વરે જોયા પછી ભગવતને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી અજલી જોડી તેમણે પ્રભુની સ્તુાત કરી

પ્રભુએ પોતાની પ્રથમ દેશના અહીં આપી જેના પરિણામે અનેક જાતના રાજ્ય-પુરુષોએ લઘુકર્મવાળા જીવો તરીકે અનેક જાતના વ્રતો લીધા જેમા ભરતના પુત્ર મરિચીયે પણ વ્રત લીધુ કે જે મરીચિનો જીવ ચોથા આરાના અતિમ ચોવીશમા તીર્થંકર તરીકે ઉચ્ચ કોટીને પામવાનો હતો આ સમયે બ્રાહ્મી અને સુદરી આદિ રાજદુહિતાઓએ પણ વ્રત લીધા આ રીતે પ્રભુની પ્રથમ દેશના ફળદ્રૂપ નીવડી, જેમા **ગોમુખ** નામે યક્ષ ઉત્પન્ન થતા પ્રભુની પાસે રહેનાર અધિષ્ઠાયક બન્યો તેવી રીતે પ્રભુના તીર્થમા તેમની પાસે રહેનારી ગરુડવાહિની **ચક્રેશ્વરી** દેવી શાસનદેવી બની તે દેવીની ચાર ભુજાઓમા વરપ્રદ ચિહ્ન, બાણ, ચક્ર અને પાશ હતા, ડાબી બાજુની ચાર ભુજાઓમા ધનુષ, વજ્ર અને ચક્રો હતા આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનો પ્રભુના શાસનરક્ષક દેવતાઓએ પોતાનુ સ્થાન સભાળી લીધુ

બાદ યોગ્યકાળે પ્રભુ નિર્વાણપદ પામી, અષ્ટાપદે મોક્ષે જઇ પ્રથમ તીર્થંકરપદને પ્રાપ્ત થયા

પ્રકરણ ૩ જું

'ભરત' નામ કેમ પડ્યું ?

ચોથા આરામાં કલ્પવૃક્ષો ફળ રહિત બન્યા હતા, પૃથ્વી વિકાસ રહિત અને નદીના જળો નિરસ્વાદિષ્ટ થયા હતા આ આરો એક કોટિ વર્ષ પ્રમાણનો પસાર થયો હતો, જેમાં ત્રીજા આરાના અંતિમ કાળમાં ભારતના પ્રથમ ઇક્ષ્વાકુ રાજ્યકુળમાં જન્મેલા ઋષભદેવ મહારાજા કે જેઓ યુગાદિ પ્રથમ તીર્થંકર થઇ ભારતનો ઉદ્ધાર કરી મોક્ષગામી બન્યા હતા તેમના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીએ દેવતાઇ ચક્રના બળે છ ખંડ પૃથ્વીને જીતી ચક્રવર્તીપદ ધારણ કર્યું હતું તેમની રાજ્યધાનીનો મુખ્ય પ્રદેશ ગંગાનદીના કાંઠે, આપણે પૂર્વ પ્રકરણોમાં જોઈ ગયા તે પ્રમાણે, ઇન્દ્રમહારાજાની આજ્ઞાથી બનેલ અયોધ્યાનો પ્રભાવશાલી સંસ્કારી ધર્મપ્રદેશ હતો કે જ્યાથી **ભારત સામ્રાજ્યની રાજ્યગાદીની 'ભરતખંડ' તરીકેની અમર નામના સ્થાપન થઇ.** આ કાળ પૂર્વે ભારતમાં સામ્રાજ્ય જેવું કશું જ હતું જ નહિ ભારતવર્ષનું આ કાળ પૂર્વેનું નામ સપ્તસૈન્ધવ હતું

ગંગા અને યમૂનાના તટ ઉપર આર્યોનો નિવાસ હતો આ બન્ને નદીઓ તેમજ પંજાબની પાંચે નદીઓ સાથેના પ્રદેશમાં ભારતની પ્રજાનું નિવાસસ્થાન સંગઠિત રીતે હોવાના કારણે આ પ્રદેશને સૈન્ધવ તરીકે સંબોધાતો હતો બાદ ભરતમહારાજાએ સમ્પૂર્ણ રીતે છ ખંડ પૃથ્વીનો વિજય કરી, સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર વધારી, ચક્રવર્તીપદ પ્રાપ્ત કર્યું તે કાળથી આજ-સુધી ભારતની સંસ્કારી આર્યભૂમિ ભરતખંડ તરીકે વખણાય છે શ્રીમદ્ ભાગવત્ પુરાણ જણાવે છે કે ભરત મહારાજાએ યવન, હુણ, માયકુર આદિ જાતિઓને જીતી પોતાને સ્વાધીન કરી

પરસીયનો પૂર્વે સિન્ધુ નદીને હિંદુ અને સનેહ તરીકે સંબોધતા હતા બાદ ગ્રિક લોકો સિન્ધુને ઇંડસ નામે સંબોધતા હતા એ ઉપરોક્ત કારણોસર ભારતને ઇન્ડિયા તરીકે સંબોધવાનું ચાલુ થયું છે આ ઇન્ડિયા નામ વિદેશીઓદ્વારા પ્રાપ્ત થયું છે જેવી રીતે ગ્રેટબ્રિટનના એક અંગ તરીકે બ્રિટન ઓળખાય છે તેવી રીતે જંબૂદ્વીપના એક અંગ તરીકે ભરતક્ષેત્રનો પ્રદેશ ઓળખાય છે

ચોથા આરાથી પાંચમા આરાની શરૂઆત સુધીમાં ભરતની રાજ્યગાદી ઉપર ચક્રવર્તી

તુલ્ય છ ખંડને જીતી સમસ્ત ભરત ઉપર રાજ્યગાદી ભોગવનાર ત્રેશઠ મહાપુરુષો થઇ ગયા છે તેનો પહેલો વિભાગ ચોવીશ તીર્થંકરોનો સમજવો જેમના કાળમા બાર ચક્રવર્તીઓ, નવ વાસુદેવો, નવ પ્રતિવાસુદેવો અને નવ બાળદેવો થયા છે આ ત્રેસઠ મહાપુરુષોએ રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે જૈનધર્મને અમર કરી ભારતભૂમિને સસ્કારી બનાવી છે

નવે બળદેવોના નવ વાસુદેવો ભાઈઓ થતા હોવાથી તેઓ વાસુદેવના કાળમા થયેલા સમજવા અને પ્રતિવાસુદેવ પણ તે સમયમા જ હોય છે, પણ તેઓ વાસુદેવના જન્મ અગાઉ જન્મે છે સર્વજ્ઞ યુગાદિ પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવથી લગાવી અતિમ તીર્થંકર પ્રભુ મહાવીર આત્મજ્ઞાનની એક જ જાતની દેશના દેતા તે સત્ય વાણીને પ્રભુ શ્રી મહાવીરના નિર્વાણ બાદ સર્વજ્ઞ કેવળજ્ઞાની ગણધર મહારાજોએ, શ્રુતકેવલીઓએ અને પૂર્વધર જ્ઞાનીઓ સાથે યુગપ્રધાન આચાર્યોએ જ્ઞાનના બળે પ્રભુની વાણીનો સત્ય ઉપદેશ ગ્રથોમા ગુથ્યો છે તે ઉપદેશગ્રથોને જ્ઞાનીઓએ આગમ સૂત્રોના નામે ૪૫ (પીસ્તાલીશ) સૂત્રો તરીકે રચ્યા છે, જેમાથી ભારતની પ્રાચીન ઐતિહાસિક સમજને અગે ઘણું જ મહત્ત્વતાભર્યું સાધન સમજવા મળે તેમ છે, જેથી અમો ઉપરોક્ત ૪૫ આગમ ગ્રથો કે જે પાચ અગમા વહેચાયેલ છે તેના દરેક સૂત્રોમા કઈ કઇ વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે, તેની સાથે તેમા કેટલી કેટલી ગાથાઓ અને શ્લોકો સાથે આ આગમ સૂત્રો કયા કયા સમર્થ આચાર્યોએ બનાવ્યા છે તેની નોધ મહાન્ પ્રયાસે મેળવી છે, જેને ચોથા પ્રકરણમા રજૂ કરી અમો કૃતાર્થ થઇએ છીએ

પીસ્તાળીશ મૂળ સૂત્રોના નામ નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) શ્રી નદિસૂત્ર, (૨) અનુયોગદ્વારસૂત્ર, (૩) શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્ર, (૪) શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, (૫) શ્રી ઓઘનિર્યુક્તિસૂત્ર, (૬) શ્રી આવશ્યકસૂત્ર, (૭) શ્રી નિશીથ છેદસૂત્ર, (૮) શ્રી બ્યવહારકલ્પસૂત્ર, (૯) શ્રીદશાશ્રુતસ્કધસૂત્ર, (૧૦) શ્રી પચકલ્પછેદસૂત્ર, (૧૧) શ્રી જીતકલ્પછેદસૂત્ર, (૧૨) શ્રીમહાનિશીથછેદસૂત્ર, (૧૩) શ્રી ચઉસરણ પઇન્નયસૂત્ર, (૧૪) શ્રી આઉરપચ્ચખાણસૂત્ર, (૧૫) શ્રી ભત્તપરિજ્ઞાસૂત્ર, (૧૬) શ્રી સથારાપઈન્નયસૂત્ર, (૧૭) શ્રી તદુલવેયાલીયસૂત્ર, (૧૮) શ્રી ચદાવિજય પઇન્નયસૂત્ર, (૧૯) શ્રી દેવિન્દ્રથુઇ-પઇન્નયસૂત્ર, (૨૦) શ્રી મરણસમાધિસૂત્ર, (૨૧) શ્રી મહાપચ્ચકખાણસૂત્ર, (૨૨) શ્રી ગણિ-વિજયપઈન્નયસૂત્ર, (૨૩) શ્રી આચારાગસૂત્ર, (૨૪) શ્રી સૂયગડાગસૂત્ર, (૨૫) શ્રી ઠાણાગસૂત્ર, (૨૬) શ્રી સમવાયાગસૂત્ર, (૨૭) શ્રી ભગવતીસૂત્ર, (૨૮) શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથાગસૂત્ર, (૨૯) શ્રી ઉપાસકદશાગસૂત્ર, (૩૦) શ્રી અતગડદશાગસૂત્ર, (૩૧) શ્રી અણુત્તરોવવાઇસૂત્ર, (૩૨) શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર, (૩૩) શ્રી વિપાકાગસૂત્ર, (૩૪) શ્રી ઉવવાઈસૂત્ર, (૩૫) શ્રી રાયપસેણીસૂત્ર, (૩૬) શ્રી જીવાભિગમસૂત્ર, (૩૭) શ્રી પન્નવણાઉપાગસૂત્ર, (૩૮) શ્રી સૂર્ય-પન્નત્તિસૂત્ર, (૩૯) શ્રી જબૂદ્વીપપન્નત્તિસૂત્ર, (૪૦) શ્રી ચદપન્નત્તિસૂત્ર, (૪૧) શ્રી કપ્પ-વડસિયાસૂત્ર, (૪૨) શ્રી નિરયાવલીસૂત્ર, (૪૩) શ્રી પુષ્ફચુલિયાસૂત્ર, (૪૪) શ્રી વહ્નિદ-શોપાગસૂત્ર, (૪૫) પુષ્ફિયાઉપાગસૂત્ર

પ્રકરણ ૪ થું

આગમ રહસ્ય

પીસ્તાલીશ આગમોના અંગો

[૧] અગિયાર અંગ સૂત્રો

૧ શ્રી આચારાંગસૂત્ર—જેમાં સાધુઓના આચારનું વર્ણન છે તેમાં અધ્યયન પચીસ ને મૂળ શ્લોક પચીશસો છે તેના ઉપર શ્રીશીલાંગાચાર્યની ટીકા ૧૨૦૦૦ ગાથાની, ચૂર્ણી ૮૩૦૦ શ્લોકની, તથા શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ ૩૬૮ શ્લોકની છે તેના ઉપર ભાષ્ય અને લઘુવૃત્તિ રચાઈ નથી સર્વે શ્લોકસંખ્યા ૨૩૨૫૦

૨ શ્રીસૂયગડાંગસૂત્ર—આ સૂત્રમાં જૈનેતર ધર્મના વર્ણનો, જુદા જુદા સાંખ્ય, બૌદ્ધ આદિ દર્શનોની ચર્ચા અને ઉપદેશ છે, જેના અધ્યયન ૨૩, મૂળ શ્લોક ૨૧૦૦, શીલાંગાચાર્યકૃત ટીકા ૧૨૮૫૦, ચૂર્ણી ૧૦૦૦૦ શ્લોકની, શ્રીભદ્રબાહુકૃત નિર્યુક્તિ ગાથાઓ ૨૦૮ અને શ્લોક ૨૫૦, આના ઉપર ભાષ્ય નથી કુલ શ્લોક ૨૫૨૦૦

૩ ઠાણાંગ સૂત્ર—આ સૂત્રમાં અનેક તાત્ત્વિક વાતોની ગણતરી સાથે તાત્ત્વિક વ્યાખ્યાની સમજ આપવામાં આવી છે તેના અધ્યયન ૧૦ ને મૂળ શ્લોક ૩૭૭૦ છે વિ સં ૧૧૨૦ માં શ્રી અભયદેવસૂરિએ બનાવેલી ટીકા ૧૫૭૫૦ શ્લોકપ્રમાણમાં છે એકંદરે આ ગ્રંથમાં ૧૯૦૨૦ શ્લોકસંખ્યા છે

૪ સમવાયાંગ સૂત્ર—આ સૂત્રમાં ઠાણાંગ સૂત્રમાંની અધૂરી રહેલ હકીકતોનું વર્ણન છે પરંતુ આમાં ૧૦ ઉપરાંતની સંખ્યાવાળી બાબતોનું વર્ણન છે મૂળ શ્લોક ૧૬૬૭, ટીકા અભયદેવસૂરિની ૩૭૭૬ શ્લોકપ્રમાણ છે, ચૂર્ણી પૂર્વાચાર્યકૃત ૪૦૦ શ્લોકપ્રમાણમાં છે, સર્વ શ્લોકસંખ્યા ૫૮૪૩ છે

૫ વિવાહપન્નતિ (ભગવતી)—શ્રીગૌતમસ્વામી ગણધરના ભિન્ન ભિન્ન વિષયોમાં ૩૬૦૦૦

પ્રશ્નો જીવાજીવના ભેદોના કારણે પ્રભુ મહાવીરને પૂછાએલા જેનો પ્રત્યુત્તર જ્ઞાનના બળે પ્રભુએ દઇ શ્રી ગણધર મહારાજને સંતોષ આપ્યો તેનું સવિસ્તર વર્ણન આ સૂત્રમાં છે. તેના ૪૧ શતક ને મૂળ શ્લોક ૧૫૭૫૨ છે ટીકા વિ સ ૧૧૨૮ માં શ્રીઅભયદેવસૂરિજીએ બનાવેલી છે અને શ્રી દ્રોણાચાર્યે આના ઉપર સુંદર જ્ઞાનબળે સંશોધન કરી ૧૮૬૧૬ શ્લોકની બીજી ટીકા લખી છે ચૂર્ણી ૪૦૦૦ શ્લોકની પૂર્વાચાર્યોએ બનાવેલી છે કુલ શ્લોકસંખ્યા ૩૮૩૬૮ છે આની લઘુ વૃત્તિ વિ સ ૧૫૯૮ માં ઉપાધ્યાય શ્રી દાનશિખરજીની બનાવેલી ૧૨૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણમાં છે

નોંધ–તાડપત્રની પ્રાચીન સૂચિમાં શ્લોકપ્રમાણ ૧૫૨૪૦ છે અને કુલ શ્લોક-સંખ્યા ૧૯૦૧૦ છે

૬ જ્ઞાતાધર્મકથાંગ—આ સૂત્રમાં પ્રથમ આરાથી પાંચમા આરાની શરૂઆત સુધીમાં એટલે પ્રભુ મહાવીરના જીવનકાળ સુધીમાં થયેલ જૈન ધર્મની મહાન્ વિભૂતિઓ, આદર્શ સતીઓ અને ચારિત્રવાન ધર્મ પ્રભાવિક વીર પુરુષોનું વર્ણન છે તેમાં પ્રથમ અધ્યયન ૧૯ છે, શ્લોક ૫૫૦૦ છે, ટીકા શ્રી અભયદેવસૂરિજીની બનાવેલી ૪૨૫૨ શ્લોકપ્રમાણ ને સર્વ શ્લોકસંખ્યા ૯૭૫૨ છે

૭ ઉપાસકદશાંગસૂત્ર—આ સૂત્રમાં આનંદ, કામદેવ આદિ ૧૦ શ્રાવકોનાં ચરિત્રો છે અધ્યયન ૧૦, મૂળ શ્લોક ૮૧૨, ટીકા શ્રી અભયદેવસૂરિજીની બનાવેલી શ્લોક ૯૦૦, કુલ શ્લોકસંખ્યા ૧૭૧૨

૮ અંતગડદસાંગ—આ સૂત્રમાં પ્રભુ મહાવીરના ખાસ દીક્ષિત મુનિમહારાજો મોક્ષે ગયા તેમનું વર્ણન ૯૦ અધ્યયનમાં છે મૂળ શ્લોક ૯૦૦, ટીકા અભયદેવસૂરિજીની ૩૦૦ શ્લોકની બનાવેલી છે કુલ શ્લોકસંખ્યા ૧૨૦૦ની છે

નોંધ–તાડપત્ર સૂચિમાં મૂળ શ્લોક ૭૯૦ જણાવ્યા છે

૯ અણુત્તરોવવાઇ—આ સૂત્રમાં જે મુનિમહારાજો અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા તેનું વર્ણન ૩૩ અધ્યયનમાં છે શ્લોક ૧૯૨, ટીકા શ્રી અભયદેવસૂરિજીની કરેલી શ્લોક ૧૦૦, કુલ શ્લોક ૨૯૨

૧૦ પ્રશ્નવ્યાકરણ—આ સૂત્રમાં આશ્રવ અને સંવરનું વર્ણન ૧૦ અધ્યયનમાં છે શ્લોક ૧૨૫૦, ટીકા શ્રી અભયદેવસૂરિજીની શ્લોક ૩૪૬૦, કુલ શ્લોકસંખ્યા ૪૭૧૦

૧૧ વિપાકસૂત્ર—આ સૂત્રમાં સુખદુઃખ યાને કર્મફળ ભુક્તાવળી સંબંધમાં અધિકાર અધ્યયન ૨૦, શ્લોક ૧૨૧૬, અભયદેવસૂરિજીની બનાવેલી ટીકા શ્લોક ૯૦૦, કુલ શ્લોક ૨૧૧૬.

ઉપર પ્રમાણે જણાવેલ આગમ સૂત્રના ૧૧ અંગના શ્લોકની સંખ્યા ૩૫૬૫૯, ટીકા શ્લોકની સંખ્યા ૭૩૫૪૪, ચૂર્ણી શ્લોકસંખ્યા ૨૨૭૦૦, નિર્યુક્તિ શ્લોકસંખ્યા ૭૦૦ મળી કુલ શ્લોકસંખ્યા ૧૩૨૬૦૩ છે

આ ૧૧ સૂત્રોમાંથી આચારાંગ અને સૂયગડાંગ સૂત્રની ટીકા શ્રી શીલાંગાચાર્યની બનાવેલી છે, બાકીના ૯ અંગની ટીકા શ્રી અભયદેવસૂરિજીએ બનાવેલી છે જેથી શ્રી અભયદેવસૂરિજી **નવાંગી વૃત્તિકાર** તરીકે જૈન સમાજમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે

[૨] બાર ઉપાંગ સૂત્રો.

૧ ઉવવાઈસૂત્ર—ઉત્તર ખંડમાં વાનીય નગરમાં નગરની બહાર ઇશાન ખૂણામાં એક દ્વિપલાસ નામે ચૈત્ય હતું તે વખતે વાનીય ગામનો રાજા જીતશત્રુ હતો તે સમયે તે ગામમાં આનંદ નામનો ગૃહસ્થ વસતો હતો જે સમૃદ્ધ અને સર્વશ્રેષ્ઠ હતો ઇ સ પૂર્વે ૫૫૦ ના ગાળામાં પ્રભુ મહાવીર તે ગામે પધાર્યા એટલે લોકસમૂહ સાથે રાજા કોણિક પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યો તથા તેમની સાથે દર્શનાર્થે આવેલ રાજા જીતશત્રુ પણ ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યો હતો અને તે રાજા પ્રભુની સેવામાં રહ્યો હતો તે વિગેરેનું આ સૂત્રમાં વર્ણન છે

ઇતિહાસકારોની નોંધ—

ડૉકટર હર્નલ અને ડૉકટર બારનેટ જીતશત્રુ રાજાને પ્રભુ મહાવીરના મામા ચેટક અથવા ચેડક તરીએ ઓળખાવે છે જીતશત્રુનું વાનીય એ વૈશાલી નગરીનું બીજું નામ હોય અથવા તો તેનો કોઈ વિભાગ હોય એમ સમજાય છે આ પ્રમાણેની નોંધ ઉપરના વિદ્વાન ઇતિહાસકારોની છે

ડૉકટર હર્નલના શબ્દમાં કહીએ તો સૂર્ય પક્ષગતિમાં જીતશત્રુને વિદેહની રાજધાની મિથુલાના રાજ્યકર્તા તરીકે જણાવ્યા છે અહીં બીજા ગ્રંથકારો જીતશત્રુને વાન્યગામ અથવા વૈશાલીના રાજકર્તા તરીકે જણાવે છે વળી રાજા કોણિક સાથે જીતશત્રુની તુલના ઇતિહાસકારોએ કરી છે તે જીતશત્રુ બીજો કોઇ નહીં પણ મગધના રાજા બિંબિસારનો (શ્રેણિક) પુત્ર અનુગામી અજાતશત્રુ છે (કોણિક મહારાજા તેના પિતા શ્રેણિક મહારાજાની જેમ મહાન્ જૈન હતા આને અંગે પ્રોફેસર બારનેટે પોતાના સંશોધનમાં સુંદર વર્ણન કર્યું છે) પિતા–પુત્ર વચ્ચેનો ધાર્મિક તુલનાબદ્ધ સંબંધ પૂરેપૂરો બંધબેસ્તો આવે છે આ પરિસ્થિતિમાં રાજા કોણિક જીવનના અંતિમકાળ સુધી જૈન ધર્મ પ્રત્યે ખાસ સહાનુભૂતિ દર્શાવનારો અને પ્રભુ મહાવીરના સંસર્ગમાં અનેક વખત આવેલો છે જેના સંબંધમાં Aupapatika Sutra માં નીચે પ્રમાણે નોંધ છે

तएणं से कुणिकराया समण भगवं महावीर वदति वमसती।

મહારાજા કોણિકને ઇતિહાસકારો બૌદ્ધ ધર્માનુરાગી તરીકે જણાવે છે પરંતુ જૈન ગ્રંથોમાં આના અંગે રચાયેલ ખાસ ઉવવાઇ સૂત્ર કે જે બાર ઉપાંગ સૂત્રોમાંનું પ્રથમ સૂત્ર છે તેમાં આને લગતું ખાસ વર્ણન વિસ્તારપૂર્વક આપવામાં આવ્યું છે જેથી ઇતિહાસકારોની અનેક જાતની ધાર્મિક ઐતિહાસિક સંબંધ ધરાવનારી શંકાઓનું સમાધાન થઈ શકે છે

પ્રાચીન મૌર્યવંશી ઇતિહાસના લેખકો કોણિક મહારાજા ઊર્ફે અજાતશત્રુને પિતૃઘાતક ચુસ્ત બૌદ્ધમાર્ગી જણાવે છે તેમની શંકાઓનું નીવારણ આ ગ્રંથ વાચવાથી થશે આ ગ્રંથમાં તે સમયમાં સ્વર્ગમાં કોણ? ક્યાં? અને કઈ રીતે? ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તેનું નીરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે આ સૂત્ર આચારાંગ સૂત્રના ઉપાંગ તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામેલ છે મૂળ શ્લોકસંખ્યા ૧૨૦૦ ની છે શ્રી અભયદેવસૂરિજીએ તેના ઉપર ૩૧૨૫ શ્લોકપ્રમાણમાં ટીકા કરી છે કુલ શ્લોકસંખ્યા ૪૩૨૫ છે

૨ રાયપ્પસેણીય—પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ પૂર્વે એટલે કે ઇ સ પૂર્વે લગભગ ૮૫૦ ના ગાળામાં થયેલ શ્રીપાર્શ્વનાથના સંતાનીય કેશીકુમાર શ્રમણે પ્રદેશી રાજા કે જે નાસ્તિક મતવાળો હતો તેને આસ્તિક બનાવી, જૈન ધર્મનું રહસ્ય સમજાવી તાર્યો હતો તે પ્રદેશી રાજા મરણ બાદ સૂર્યાભ નામે દેવપણું પ્રાપ્ત કરી પ્રભુ મહાવીર પાસે વંદન કરવા આવ્યો, તેનું સવિસ્તર વર્ણન આ સૂત્રમાં છે આ સૂત્ર સુયગડાંગ સૂત્ર સાથે સંબંધ ધરાવે છે મૂળ શ્લોક ૨૦૭૮, મલયગિરિ ટીકા શ્લોક ૩૭૦૦, કુલ શ્લોકની સંખ્યા ૫૭૭૮ છે

૩ જીવાભિગમ—તેમાં જીવ અને અજીવ સંબંધે સૂક્ષ્મ રીતે સમજ આપેલી છે આ સૂત્ર ઠાણાંગસૂત્ર સાથે સંબંધ ધરાવે છે મૂળ શ્લોક ૪૭૦૦, શ્રીમલયગિરિજી આચાર્યની ટીકા ૧૪૦૦૦ શ્લોકની, લઘુવૃત્તિ ૧૧૦૦૦ શ્લોકની, ચૂર્ણી ૧૫૦૦ શ્લોકની, કુલ શ્લોકસંખ્યા ૩૧૨૦૦ છે

૪ પન્નવણાસૂત્ર—આમાં જૈન ધર્મમાન્ય અનેક વિષયોનું વર્ણન છે આ સૂત્ર સમવાયાગસૂત્ર સાથે સંબંધ ધરાવે છે મૂળ શ્લોક ૭૭૮૭, શ્રી મલયગિરિજી આચાર્યની ટીકા ૧૬૦૦૦ શ્લોકની, હરિભદ્રકૃત લઘુવૃત્તિ ૩૭૨૮ ની, કુલ શ્લોકસંખ્યા ૨૭૫૧૫ ની (તાડપત્રીય સૂચીમાં મૂળ ૭૦૦૦ શ્લોક છે અને ટીકા ૧૫૦૦૦ શ્લોકની છે, કુલ સંખ્યા ૨૫૭૨૮ ની છે)

૫ જંબૂદ્વીપપન્નતિ સૂત્ર—આ સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપનું ભૌગોલિક વર્ણન છે જેનો સંબંધ ભગવતીસૂત્ર સાથે છે મૂળ શ્લોક ૪૧૪૬, શ્રી મલયગિરિજીની ટીકા શ્લોક ૧૨૦૦૦ ની,

ચૂર્ણી ૧૮૯૦ શ્લોકની, કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૮૦૦૬ આ સૂત્રની તાડપત્રીય સૂચીના સબધમા કોઈ પણ ઠેકાણે ટીકાનો ઉલ્લેખ નથી

૬ ચદ્રપન્નતિસૂત્ર—આ સૂત્રમા ચદ્રની ગતિ તથા ગ્રહ, નક્ષત્રો વિગેરેનુ વર્ણન છે આ સૂત્ર જ્ઞાતાસૂત્ર સાથે સબધ ધરાવે છે મૂળ શ્લોક ૨૨૦૦ શ્રી મલયગિરિજીની ટીકા ૯૪૧૧ શ્લોકની, લઘુવૃત્તિ ૧૦૦૦ શ્લોકની કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૨૬૧૧

૭ સૂર્યપન્નતિ સૂત્ર—(આ સૂત્રને તાડપત્રીય સૂચીમા ચદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિની મૂળવૃત્તિ તરીકે જણાવેલ છે મૂળ શ્લોક ૪૪૦૦, વૃત્તિ ૯૦૦૦, કુલ સખ્યા ૧૩૪૦૦ શ્લોકની છે) આ સૂત્ર જ્ઞાતાસૂત્ર સાથે સબધ ધરાવે છે મૂળ શ્લોક ૨૨૦૦, શ્રી મલયગિરિજીની ટીકા શ્લોક ૯૦૦૦, ચૂર્ણી શ્લોક ૧૦૦૦, કુલ સખ્યા ૧૨૨૦૦ શ્લોકની

૮ કપ્પિયા સૂત્ર—દસ રાજકુમારો પોતાના ઓરમાન ભાઈ રાજા કોણિક સાથે મળી પોતાના દાદા ચેટક (ચેડા) સામે યુદ્ધમા ઊતર્યા તે દસ રાજકુમારો યુદ્ધમા માર્યા જઈ નર્કગતિને પામ્યા છે જેનુ આમા વર્ણન છે

૯ કપ્પવડસિયા સૂત્ર—આ સૂત્રમા મગધ સમ્રાટ શ્રેણિક કે જેઓ પ્રભુ મહાવીરના સમકાળે થયા, તેઓએ રાજીખુશીથી પોતાના રાજકુમારોને પ્રભુ મહાવીરના દીક્ષિત સાધુ બનાવી તાર્યા અને તેઓ જુદા જુદા સ્વર્ગોમા ગયા તેનુ ૧૨ અધ્યયનમા વર્ણન છે

૧૦ પુપ્ફિયા સૂત્ર—આ સૂત્રમા સ્વર્ગીય દેવતાઓએ સ્વર્ગથી પોતાના વિમાનદ્વારા આવી પ્રભુ મહાવીરની પૂજા વિવિધ પ્રકારે કરી તેમના પૂર્વજન્મના વૃત્તાત ૧૦ અધ્યયનમા છે

૧૧ પુપ્ફચૂલીયા સૂત્ર—આ સૂત્રમા ઉપલા સૂત્રમા જણાવ્યા પ્રમાણે દેવતાઓના પૂર્વ-જન્મના અધિકાર સાથે સબધ ધરાવતી કથાઓ આ ગ્રથના ૧૦ અધ્યયનમા છે

૧૨ વહ્નિદશા સૂત્ર—ઈ સ પૂર્વે ૫૨૭ ના ગાળામા પ્રભુ મહાવીર નિર્વાણપદ પામ્યા તેથી પણ ૨૫૦ વર્ષ પૂર્વે ૨૩ મા તીર્થકર શ્રી પાર્શ્વનાથ થયા, ત્યારપૂર્વે ૮૩૭૫૦ વર્ષના ગાળામા શ્રી નેમિનાથજી નામે બાવીશમા તીર્થકર થયા હતા તેના સમયમા સનાતન યુગ પૂર ઉદયમા હતો તે સમયે યદુવશી રાજાઓની રાજ્યગાદી પ્રાચીન નગર અયોધ્યાપુરીમા હતી તે યદુવશી રાજાઓને પ્રતિબોધી જૈન બનાવ્યા, તેને લગતુ સવિસ્તર વર્ણન ૧૦ અધ્યયનમા છે

ઉપર પ્રમાણે પાચે ઉપાગોનો સમુદિત નામે એક ગ્રથ 'નિરયાવલી' નામે પ્રસિદ્ધ છે, જેનુ અધ્યયન બાવન વિભાગમા છે આ ગ્રથ ઉપાસકદશાગાદિ પાચ અગ ગ્રથો સાથે સબધ ધરાવે છે આ પાચે વિભાગોની કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૧૦૯ ની છે આ પાચે ઉપર શ્રીચદ્રસૂરિજીએ ૭૦૦ શ્લોકમા વૃત્તિ બનાવી છે કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૮૦૯ ની છે ૧૨ ઉપાગોની શ્લોકસખ્યા મૂળ ૨૫૪૨૦, ટીકા ૬૭૯૩૬, લઘુટીકા ૬૮૨૮, ચૂર્ણી ૩૩૦૭, કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૦૩૫૪૪ છે (તાડપત્રીય સૂચીમાં બાર ઉપાગોની સર્વ શ્લોકસખ્યા કેવળ ૯૦૦૧૩ ની લખી છે)

[૩] દશ પયન્નાસૂત્ર.

૧ ચઉસરણુ પયન્નો—અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ, કેવળીભાષિત ધર્મ એ ચાર શરણુનો અધિકાર આ ગ્રંથમા ૬૩ ગાથામા છે

૨. આઉરપચ્ચક્ખાણુ સૂત્ર—અંતસમયમા અભિગ્રહ પચ્ચખ્ખાણુ કરાવવાનો અધિકાર આ ગ્રંથમા છે, જેમા ગાથા ૮૪ છે

૩ ભક્તપરિજ્ઞા—આ સૂત્રમા આહારપાણી ત્યાગ કરવા સંબંધી અભિગ્રહ વિધિ છે જેમા ગાથા ૧૭૨ (તાડપત્રીય સૂચિમા ગાથા ૧૭૦) છે

૪. સંથારગપ્પયન્નો—આ સૂત્રમા અંતસમયે અનશન (સંથારા) સંબંધી અધિકાર છે જેઓએ અનશન કરી આત્મકલ્યાણુ સાધ્યુ છે તેમનુ વર્ણુન છે શ્લોક ગાથા ૧૨૨ (તાડપત્રીય સૂચિમા ગાથા ૧૧૦ જણાવેલ) છે

૫ તંદુલવેયાલી પયન્નો—આ સૂત્રની ગાથા ૪૦૦ આ સૂત્રમા ગર્ભમા જીવની ઉત્પત્તિ કઇ રીતે થાય છે ઈત્યાદિ સૂક્ષ્મ રીતે વર્ણુન કરેલુ છે

૬ ચંદાવીજગપયન્નો—ગાથા ૩૧૦ આ સૂત્રમા ગુરુ શિષ્યના ગુણુ, પ્રયત્નો વિગેરેનુ વર્ણુન છે

૭ દેવિંદત્થઓ પઈન્નય—આ સૂત્રમા સ્વર્ગના ઇંદ્રોની ગણુત્રી છે ગાથા ૨૦૦

૮ ગણીવીજ્જેની પઈન્નય—આ સૂત્રની ૧૦૦ ગાથામા જ્યોતિષ સંબંધી ચર્ચા છે

૯ મહાપચ્ચક્ખાણુસૂત્ર—આ સૂત્રમા આરાધનાનો અધિકાર ૧૩૪ ગાથામા છે

૧૦ મરણુસમાધિ સૂત્ર—અંતસમયમા શાન્તિપૂર્વક મરણુ થવુ જોઇએ તેનુ વર્ણુન ૭૨૦ ગાથામા છે

આ ૧૦ પયન્નાની ગાથાઓ ૨૩૦૫ થાય છે દરેકનુ એક એક અધ્યયન જુદુ જુદુ છે

[૪] છ છેદસૂત્ર

આ સૂત્રો વાચવાનો અધિકાર માત્ર સાધુઓ માટે જ નિર્ણીત થયેલ છે

છેદસૂત્રો એટલે દંડનીતિશાસ્ત્ર જેવી રીતે રાજ્યવ્યવસ્થામા કાયદાઓ ગ્રથિત થયા છે તે જ માફક સાધુઓના દોષ યા અપરાધ માટે દંડ-પ્રાયશ્ચિત્ત વિધાન આપવાવાળા આ છેદસૂત્રો છે સાધુ સમાજની વ્યવસ્થા માટે ધર્મકાનૂનો આ ગ્રંથમા દર્શાવેલ છે આ ગ્રંથ માફક વર્તવાથી ચતુર્વિધ સંઘ સાધન યથાસ્થિત રીતે ચાલુ રહી શકે છે

૧ નિશીથ—ઉદ્દેશક ૨૦, પ્રાચીન તાડપત્રીય સૂચિમા ૮૧૫ મૂળ શ્લોક છે આ સૂત્રનુ લઘુભાષ્ય ૭૪૦૦ શ્લોકનુ છે ચૂર્ણી ૨૮૦૦૦ શ્લોકની અને મોટુ ભાષ્ય ૧૨૦૦૦ શ્લોકનુ છે કુલ શ્લોકસંખ્યા ૪૮૨૧૫ ની છે

૨ મહાનિશીથ—અધ્યયન ૧૩, મૂળ શ્લોક ૪૫૦૦, મતાંતરે તેની ત્રણ પ્રકારની જુદી જુદી વાચનાઓ છે લઘુવાચના ૪૨૦૦ શ્લોકની, મધ્યમ વાચના ૪૫૦૦ શ્લોકની અને મોટી વાચના ૧૧૮૦૦ શ્લોકની છે

૩ બૃહત્કલ્પસૂત્ર—ઉદ્દેશક ૩૪, મૂળ શ્લોક ૪૭૩, જેની વૃત્તિ વિ સં ૧૩૩૨ મા બૃહચ્છાખીય શ્રીક્ષેમકીર્તિસૂરિકૃત ૪૨૦૦૦ શ્લોકની છે ભાષ્ય ૧૨૦૦૦ શ્લોક, લઘુ ભાષ્ય ૮૦૦૦ શ્લોક, ચૂર્ણી ૧૪૫૨૫ શ્લોક. કુલ શ્લોકસખ્યા ૭૬૭૯૮ તાડપત્રીય સૂચીમા મૂળ ૪૭૩ શ્લોક, ભાષ્ય ૮૦૦૦, સામાન્ય ચૂર્ણી ૧૪૦૦૦ શ્લોકની, વિશેષ ચૂર્ણી ૧૦૦૦૦ ની, બૃહદ્ભાષ્ય ૧૩૦૦૦, કુલ સખ્યા ૪૫૪૭૩ શ્લોકની છે

૪ વ્યવહારસૂત્ર—(अ) ઉદ્દેશક ૧૦, મૂળ શ્લોક ૬૦૦, શ્રી મલયગિરિની ટીકા ૩૩૬૨૫ શ્લોકની, ચૂર્ણી ૧૦૩૬૧, ભાષ્ય ૬૦૦૦, કુલ શ્લોકસખ્યા ૫૦૫૮૬ (તાડપત્રીય સૂચીમા મૂળ શ્લોક ૩૭૩, ભાષ્ય ૬૦૦૦, ચૂર્ણી ૧૦૩૬૧, વૃત્તિ ૩૩૦૦૦, કુલ શ્લોકસખ્યા ૪૯૭૩૪ ની (આપવામા આવી) છે

૫ચકલ્પ—(ब) અધિકાર ૧૬, મૂળ શ્લોક ૧૧૩૩, ચૂર્ણી ૨૧૩૦, ભાષ્ય ૩૧૨૫, કુલ શ્લોકસખ્યા ૬૩૮૮, ગાથા સગ્રહ ૨૦૦ નો છે તાડપત્રીય સૂચીમા મૂળ સ્થાનમા નિર્યુક્તિ શબ્દ છે ચૂર્ણી ૩૧૩૧ ની, ભાષ્ય ૩૧૩૦, કુલ શ્લોકસખ્યા ૭૩૯૪

૫ દશાશ્રુતસ્કધ—જેનુ ૮ મુ અધ્યયન કલ્પસૂત્ર છે મૂળ શ્લોક ૧૮૩૫ છે તાડપત્રીય સૂચીમા ૧૮૨૧ છે ચૂર્ણી ૨૨૪ (તાડપત્રીય સૂચીમા ૨૨૨) છે કુલ શ્લોકસખ્યા ૪૨૪૮ (તાડપત્રીય સૂચીમા ૪૨૨૩)છે નિર્યુક્તિ ૧૬૮ શ્લોકની સૂત્રના શ્લોક કુલ ૪૨૪૮

૬ જીતકલ્પ—(अ) મૂળ શ્લોક ૧૦૮, ટીકા ૧૨૦૦૦, ચૂર્ણી ૧૦૦૦ શ્લોકની, ભાષ્ય ૩૧૨૪, કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૬૨૩૨ તાડપત્રીય સૂચીમા ૧૦૮ શ્લોકનો ઉલ્લેખ નથી કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૬૧૨૪ બતાવેલ છે અન્ય સ્થળે તાડપત્રીય સૂચીમા ૧૦૦ શ્લોક હોવા જોઇએ એ પ્રમાણે સમજાય છે આના ઉપર ચૂર્ણી વ્યાખ્યાન ૧૧૨૦ શ્લોકમા, લઘુવૃત્તિ શ્રીસાધુરત્નકૃત ૫૭૦૦ તથા તિલકાચાર્યકૃત વૃત્તિ ૧૫૦૦ શ્લોકની છે

સાધુજીતકલ્પ—(ब) મૂળ શ્લોક ૩૭૫, વૃત્તિ શ્રી ધર્મઘોષસૂરિની બનાવેલી ૨૩૫૦ શ્લોકપ્રમાણ

[૫] ચાર મૂળસૂત્ર

૧ આવશ્યક સૂત્ર—(अ)ગાથા ૧૨૫ આ સૂત્ર ઉપર ટીકા હરિભદ્રસૂરિની શ્લોક ૨૨૦૦૦ની, નિર્યુક્તિ ભદ્રબાહુસ્વામીની શ્લોક ૩૧૦૦ની, ચૂર્ણી શ્લોક ૧૮૦૦૦ તથા આવશ્યક વૃત્તિ (ચતુર્વિંશતિસ્તવ) શ્લોક ૨૨૦૦૦, લઘુવૃત્તિ તિલકાચાર્યકૃત ૧૨૩૨૧ શ્લોક, અચલ ગચ્છાચાર્યકૃત દીપિકા ૧૨૦૦૦ શ્લોક, ભાષ્ય ૪૦૦૦ શ્લોક, આવશ્યક ટીપ્પણ

મલધારી હેમચંદ્રસૂરિકૃત ૪૬૦૦ સર્વ શ્લોકસંખ્યા ૯૮૧૪૬ નિર્યુક્તિની ટીકા ૨૨૫૦૦ શ્લોકની હરિભદ્રસૂરિ મહારાજની બનાવેલી છે તાડપત્રીય સૂચીમા વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય, પાક્ષિક સૂત્ર અને તેની ટીકા આદિ મેળવી આવશ્યક સૂત્ર ૧૨૮૬૫૦ શ્લોકપ્રમાણ બતાવેલ છે

(ख) વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય—આ સૂત્ર આવશ્યકનુ વધારાનુ ભાષ્ય છે જિનભદ્રગણિ ક્ષમાક્ષમણકૃત મૂળ ભાષ્ય શ્લોક ૫૦૦૦ છે લઘુવૃત્તિ ૧૪૦૦૦ શ્લોકની ગ્રંથના અંતિમ ભાગમા કોટ્યાચાર્યકૃત લખી છે, અન્ય સૂચીમા દ્રોણાચાર્યનુ નામ દર્શાવવામા આવ્યુ છે મોટી વૃત્તિ મલધારી હેમચંદ્રકૃત ૨૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે

(क) પખ્ખી સૂત્ર–મૂળ શ્લોક ૩૬૦, ટીકા વિ સંવત ૧૧૮૦ મા શ્રી યશોદેવસૂરિજીની બનાવેલી ૪૭૦૦ શ્લોકની, ચૂર્ણી ૪૦૦ શ્લોકની તાડપત્રીય સૂચીમા પાક્ષિકસૂત્ર શ્લોક ૩૦૦, અને વૃત્તિ ૩૦૦૦ શ્લોકની જણાવેલ છે

(ङ) પ્રતિક્રમણ સૂત્રવૃત્તિ શ્લોક ૬૦૦

૨ દશવૈકાલિકસૂત્ર–આ સૂત્રમા સાધુજીવનના નિયમો દર્શાવવામા આવ્યા છે આ સૂત્ર શય્યંભવસૂરિએ બનાવેલ છે મૂળ શ્લોક ૭૦૦ (૭૫૦), અધ્યયન ૧૦, વૃત્તિ તીલકાચાર્યકૃત શ્લોક ૭૦૦૦, બીજી વૃત્તિ હરિભદ્રસૂરિજીકૃત ૬૮૧૦ શ્લોકની તથા મલયગિરિકૃત વૃત્તિ ૭૭૦૦ શ્લોકની, ચૂર્ણી ૭૫૦૦ શ્લોકની, લઘુવૃત્તિ ૩૭૦૦ શ્લોકની, નિર્યુક્તિ ગાથા ૪૫૦ શ્લોકની, લઘુટીકા સોમસુંદરસૂરિકૃત ૪૨૦૦ શ્લોકની, બીજી ટીકા સમયસુંદરસૂરિકૃત ૨૬૦૦ શ્લોકની, તાડપત્રીય સૂચીમા દશવૈકાલિકસૂત્ર મૂળ ૭૦૦, નિર્યુક્તિ ૪૦૦, લઘુવૃત્તિ ૨૫૦૦, બૃહદ્વૃત્તિ ૭૦૦૦, ચૂર્ણી ૭૦૦૦ અને સર્વ શ્લોકસંખ્યા ૧૭૬૦૦ શ્લોકપ્રમાણ લખી છે

૩ (अ) પિંડનિર્યુક્તિ–આ સૂત્ર ભદ્રબાહુસ્વામીકૃત છે, જેમા સાધુઓ માટે શુદ્ધ આહાર–પાણી લેવાનો અધિકાર સમજાવ્યો છે મૂળ શ્લોક ૭૦૦, ટીકા મલયગિરિકૃત ૭૦૦૦ શ્લોકની, કોઇ જગ્યાએ ૬૬૦૦ જણાવેલ છે ટીકા વિ સંવત ૧૧૬૦ મા વીરગણીકૃત ૭૫૦૦ શ્લોકની છે લઘુવૃત્તિ મહાસૂરિકૃત ૪૪૦૦ શ્લોકની, કુલ શ્લોકસંખ્યા ૧૫૬૦૦ છે

(ब) ઓઘનિર્યુક્તિ–આ ગ્રંથમા સાધુ સંબંધી ઉપકર્મનુ પ્રમાણ વિગેરે અધિકાર છે આ સૂત્ર ભદ્રબાહુસ્વામીએ બનાવેલુ છે મૂળ ગાથાઓ શ્લોક ૧૧૭૦ (શ્લોક ૧૪૫૦), ટીકા દ્રોણાચાર્યકૃત શ્લોક ૭૦૦૦, ભાષ્ય શ્લોક ૩૦૦, ચૂર્ણી શ્લોક ૭૦૦૦ ની કુલ શ્લોકસંખ્યા ૧૮૪૫૦ તાડપત્રીય સૂચીમા મૂળ ગાથા ૧૦૦૦, વૃત્તિ ૭૦૦૦ અને ચર્ણી ૭૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણની આપેલી છે

૪ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર–અધ્યયન ૩૬ છે, જેમા સાધુઓને સયમમાર્ગમા રાખવાને ઉપદેશ સ્વરૂપમા અનેક દૃષ્ટાતો સાથે સુદર રીતે સવાદો આપ્યા છે મૂળ શ્લોક ગાથા ૨૦૦૦, મોટી વૃત્તિ વાદીવેતાલ શાન્તિસૂરિકૃત શ્લોક ૧૮૦૦૦ની તથા અન્યત્ર ૧૭૬૪૫ શ્લોકની છે લઘુવૃત્તિ વિ સવત ૧૧૨૯ મા શ્રી નેમિચદ્રસૂરિયે ૧૩૬૦૦ શ્લોકપ્રમાણુ બનાવી છે, નિર્યુક્તિ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીકૃત ગાથા ૬૦૭ મા, શ્લોક ૭૦૦, ચૂર્ણી શ્લોક ૬૦૦૦, કુલ શ્લોકસખ્યા ૪૦૩૦૦ છે

[૬] બે ચૂલિકા સૂત્ર

૧ નદીસૂત્ર–આ સૂત્રમા પાચે પ્રકારના જ્ઞાન જેવા કે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન વિગેરેનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે

(૧) મતિજ્ઞાનના ભેદ અને ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ, શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન અને તેના ચાર ભેદ મતિજ્ઞાનના ૨૮ ભેદ અને ૨૮ ભેદના ૧૨ ભેદ

(૨) શ્રુતજ્ઞાનના ૧૪ ભેદ, શ્રુતજ્ઞાનના ૨૦ ભેદ, શ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ બુદ્ધિના ૮ ગુણ

(૩) અવધિજ્ઞાનના ૬ ભેદ અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ

(૪) મન પર્યવજ્ઞાનના બે ભેદ

(૫) કેવલજ્ઞાન

દરેક તીર્થંકરનો જન્મ પ્રથમના ત્રણ જ્ઞાન સહિત થાય છે આ ત્રણ જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ સક્ષિપ્તમા નીચે પ્રમાણે છે —

દરેક તીર્થંકર પોતાની માતાના ગર્ભમા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંથી મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે

આમાથી પ્રથમના મતિ અને શ્રુત એ બે જ્ઞાને કરી તીર્થંકર મહારાજ કોઈની પણ સહાયતા વિના દરેક પદાર્થનુ સ્વરૂપ યથાર્થ સ્વરૂપે જાણી શકે છે

તીર્થંકરો જે સમયે ગૃહસ્થવાસનો ત્યાગ કરી ચારિત્ર અગીકાર કરે છે તે જ વખતે તેમને ચોથુ મન પર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને જ્યારે આ ચારે પ્રકારના જ્ઞાનો સહિત તીર્થંકર મહારાજાના ઘાતીકર્મનો નાશ થાય છે ત્યારે તેમને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે આ કેવળજ્ઞાનને અસાધારણ જ્ઞાન તરીકે ઓળખાવવામા આવે છે અને તે અનતકાળ સુધી રહે છે

કેવળજ્ઞાની દ્રવ્યથકી રૂપી, અરૂપી સર્વ દ્રવ્ય જાણે દેખે, ક્ષેત્રોથકી કેવળજ્ઞાની લોક અને અલોક સર્વ ક્ષેત્રો જાણે દેખે, કાળથકી કેવળજ્ઞાની સર્વ અતીત (ભૂતકાળ), અનાગત (ભવિષ્યકાળ), વર્તમાનકાળ સમકાળે જાણે દેખે અને ભાવથકી કેવળજ્ઞાની સર્વ જીવ, અજીવના સર્વ ભાવ, ગુણ, પર્યાય જાણે અને દેખે

આ પાચે જ્ઞાનની સુદર રીતે સૂક્ષ્મતાથી સમજ આ સૂત્રમા આપી છે દેવર્દ્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણકૃત આ સૂત્ર છે મૂળ શ્લોક ૭૦૦ છે, વૃત્તિ શ્રી મલયગિરિની બનાવેલી ૭૭૩૫ શ્લોકની છે, ચૂર્ણી વિ સ ૭૩૩ મા બનાવેલી શ્લોક ૨૦૦૦ ની છે લઘુટીકા શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીની ૨૩૧૨ શ્લોકની છે કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૨૭૪૭ અને ચદ્રસૂરિકૃત ટિપ્પણુ ૩૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણુ છે

તાડપત્રીય સૂચીમા નદીસૂત્ર મૂળ ૭૦૦, ચૂર્ણી ૨૦૪૨, લઘુવૃત્તિ ૨૩૧૨, બૃહદ્‌વૃત્તિ ૭૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણુ બતાવી છે કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૨૦૫૪ ની સમજાય છે

(૨) અનુયોગ દ્વાર—આ સૂત્રમા નય-નિક્ષેપાની ચર્ચા અને તેની સિદ્ધિ બતાવવામા આવી છે આ દ્રવ્યાનુયોગની ચર્ચાનો ગ્રથ છે મૂળ ગાથા ૧૬ છે, શ્લોક ૧૮૦૦, વૃત્તિ મલધારી હેમચદ્રસૂરિકૃત ૬૦૦૦, ચૂર્ણી જિનદાસ ગણિમહત્તરની બનાવેલ ૩૦૦૦ શ્લોકની, હરિભદ્રસૂરિકૃત લઘુવૃત્તિ ૩૫૦૦ શ્લોકની, કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૪૩૦૦ તાડપત્રીય સૂચીમા અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર ૧૮૯૯, ચૂર્ણી ૬૦૦૦, લઘુવૃત્તિ ૩૦૦૫, બૃહદ્‌વૃત્તિ ૭૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણુની જણાવી છે

ઉપર પ્રમાણે **૧૧ અગ, ૧૨ ઉપાંગ, ૧૦ પયન્ના, ૬ છેદસૂત્ર, ૪ મૂળસૂત્ર, ૧ નદી અને ૧ અનુયોગદ્વાર** મળી પીસ્તાળીશ સૂત્રમા આગમ એટલે વીતરાગની વાણી અને વચન મોજુદ છે

આપ્ત વચન છે કે-તીર્થંકર ભગવતના સર્વે દોષ ક્ષય પામેલા હોય છે તેમણે મોહને જીતેલો છે તેથી તે વીતરાગ કદી પણુ અસત્ય વદે નહી, કેમકે તેમને અસત્ય બોલવાનુ કાઇ પણુ કારણુ અસ્તિત્વમા હોતુ નથી

આ સૂત્રોમા આવશ્યક, આચારાગ, સૂયગડાગ, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન તથા કલ્પસૂત્ર આ છએ સૂત્રોની નિર્યુક્તિ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીની બનાવેલી છે જે લભ્ય થઇ શકે છે નિશિથભાષ્ય, બૃહત્‌કલ્પનુ મોટુ અને લઘુભાષ્ય, વ્યવહારભાષ્ય, જીતકલ્પભાષ્ય, પચકલ્પભાષ્ય અને ઓઘનિર્યુક્તિભાષ્ય એ સાતે ભાષ્ય પ્રાચીન આચાર્યોના બનાવેલાં છે આચારાગ, સૂયગડાગ, ભગવતી, જબૂદ્વીપપન્નતિ, આવશ્યક, ઉત્તરાધ્યયન, દશવૈકાલિક, પખ્ખીસૂત્ર, અનુયોગદ્વાર, નદી, નિશિથ, બૃહત્‌કલ્પ, વ્યવહાર, દસાશ્રુતસ્કન્ધ, પચકલ્પ અને જીતકલ્પ મળી ૧૩ સૂત્રોની ચૂર્ણીઓ પ્રાચીન આચાર્યોએ બનાવેલી છે

અમોએ ઉપરોક્ત આગમસૂત્રોની સક્ષિપ્ત સમજ આપી છે જેમા સમજફેર રહેલ હોય તે ભૂલ માટે વાચકોએ અમોને ક્ષમા આપી સુધારી વાચી સમજવા અમારી ખાસ વિજ્ઞપ્તિ છે આગમ સૂત્રોના પીસ્તાલીસ ગ્રથોનુ વર્ણન તેમા આવેલી વીગતો સાથે સમજાવેલ છે કારણુ જેથી કરી ઇતિહાસકાર વિદ્વાનોને જોઇતો રસથાળ તેમાથી પ્રાપ્ત થઇ શકે અને જ્ઞાનના બળે સત્ય વસ્તુસ્થિતિ સમજી ઇતિહાસમા તેઓ સુદર પરિવર્તન કરી શકે.

પ્રકરણ ૫ મું.

આગમ રહસ્ય (ચાલુ)

સુજ્ઞ વાચક, ત્રીજા–ચોથા પ્રકરણમા પીસ્તાલીશ આગમસૂત્રોના નામો ને હકીકત અમો રજૂ કરી ગયા છીએ એ આગમો વર્તમાન ઉપલબ્ધ સખ્યાના આગમો તરીકે વિદ્યમાન છે પૂર્વે શ્વેતાબર સપ્રદાય તરફથી ચોરાશી આગમોની સખ્યા જણાવવામા આવતી હતી, એટલે બાકીના ઓગણચાલીશ પ્રાચીન સૂત્રો વિષે ખાસ તપાસની જરૂર છે સાથેસાથે આ આગમસૂત્રો કઈ રીતે ભડારોમા ગુચવાયા છે તેના સશોધનની પણ ખાસ જરૂરીઆત છે સબબ આ આગમસૂત્રોના પીસ્તાલીશ અગોનુ વર્ણન ચોથા પ્રકરણમા દર્શાવ્યુ છે તે જોતા બાકીના ઓગણચાલીશ સૂત્રો જો ઉપલબ્ધ થાય તો જૈનદર્શનના પ્રાચીન તત્ત્વો પર ઘણો જ નૂતન પ્રકાશ પડી શકે તેમ છે, માટે અમારી જૈન સમાજના હિતસ્વીઓને ખાસ નમ્રતાપૂર્વક અરજ છે કે તેઓએ આ દિશામા શોધખોળ ચાલુ રાખવી.

આગમ એટલે શુ ?

મૂળ શબ્દ અર્હત્ (આર્હત્) છે આ અર્હત્ શબ્દ જૈનોના તીર્થકર, બૌદ્ધોના બુદ્ધ અને વૈષ્ણવોના વિષ્ણુ એમ ત્રિવિધ અર્થ યુક્ત છે, અને આ શબ્દ ત્રણે સપ્રદાયને લાગુ પડે છે

જો આગમ સૂત્રોનો બૌદ્ધ સપ્રદાયના તેમજ વૈષ્ણવ સપ્રદાયના અને જૈનોના પ્રાચીન ગ્રથો એવો અર્થ કરીએ તો કાઈ અસ્થાને ન ગણાય, પરન્તુ જૈન સપ્રદાયે પોતાના પ્રાચીન ગ્રથોને આગમ નામ આપવાથી “આગમ” શબ્દ એ જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ ગણાયો છે બાકી આગમ એટલે ત્રણે ધર્મના પ્રાચીન ગ્રથો આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે

મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબર સપ્રદાયના ઉપલબ્ધ આગમોની સખ્યા ૪૫ ની છે, તેવી જ રીતે સ્થાનકવાસી અને તેરાપથીઓના કથનાનુસારની આગમ–સખ્યા ૩૨ ની છે

આગમસૂત્રોનાં મૂળ અંગોની રચના કઇ રીતે થઇ ?

પ્રભુ શ્રીમહાવીરસ્વામીનુ પ્રથમ સમવસરણ ઋજુવાલિકા નદીના તટ ઉપર તેમને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા બાદ રચાયુ હતુ

ત્યારબાદ બીજુ સમવસરણ "અપ્પાપા" પુરીમા આવેલ મહાસેન વનમા રચાયુ ત્યા પ્રભુએ દેશના આપવા માડી એવામા ઈન્દ્રભૂતિ (ગૌતમ) ત્યા આવ્યા તેમણે પોતાની શકાનુ સમાધાન થતા પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી ત્યારપછી અગ્નિભૂતિ વિગેરે દશ બ્રાહ્મણ પડિતો આવ્યા ને તેમણે પણ પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી આ પ્રમાણે અગિયારે પડિતો દીક્ષિત થતા તેમને ગણધર પદ આપવામા આવ્યુ અને તેઓ ગણધર થયા.

ત્યારબાદ પ્રભુએ ચતુર્વિધ સઘની સ્થાપના કરી (સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા) આ પ્રમાણે તીર્થની સ્થાપના થયા પછી પ્રભુ મહાવીરે અગિયારે ગણધરોને સમગ્ર સિદ્ધાતની ચાવી બતાવી, એટલે પ્રત્યેક ગણધરે મુહૂર્ત્તમાત્રમા દ્વાદશાગી રચી કાઢી આ પ્રમાણે એકદરે અગિયાર દ્વાદશાગી રચાઈ પછી પ્રભુ મહાવીરને એક નિષદ્યારૂપ પ્રશ્ન પૂછતા તેમણે અગિયાર અગોનો અર્થ કહ્યો, અને ચૌદ નિષદ્યારૂપ ચૌદ પ્રશ્નો પૂછાતા ચૌદ પૂર્વોનો અર્થ કહ્યો, જેના આધારે અક્ષર, પદ અને વ્યજનયુક્ત સૂત્રો રચાયા

શ્રી ગણધર મહારાજાઓ દીક્ષા લીધા પછી ત્રિલોકનાથને પ્રદક્ષિણા કરી, ખમાસમણ દઇ "**किं तत्तं?**" પૂછ્યુ, જેનો જવાબ ત્રિલોકનાથે **उपन्नेइ वा** આપ્યો પછી બીજી પ્રદક્ષિણા કરી પાદપતિત થઇ બીજી વખત "**किं तत्तं?**" એમ પૂછ્યુ ત્યારે જવાબમા પ્રભુએ **विगमेइ वा** કહ્યુ ત્રીજી વખત પ્રદક્ષિણા કરી પાદપતિત થઇ "**किं तत्तं?**" એમ પૂછ્યું ત્યારે **धुवेइ वा** એવો જવાબ આપ્યો આ રીતે પૂછાએલા ત્રણ પ્રશ્નો ને ઉત્તરો પ્રભુ મહાવીરની ત્રિપદીની પ્રશ્નોત્તરી નિષદ્યા તરીકે જૈન ગ્રથોમા પ્રસિદ્ધિને પામ્યા. આ ત્રિપદીના આધારે દ્વાદશાગીની રચના કરી શ્રી ગણધર મહારાજોને ગણધર નામકર્મના ઉદય સાથે ઉત્કૃષ્ટ મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ આ નિષદ્યાના આધારે થઇ, જેને પરિણામે શ્રી ગણધર મહારાજાઓ શ્રુતજ્ઞાની કેવળી તરીકે સૂત્રોની રચના કરી

× × ×

પ્રભુ મહાવીરને પોતાનો નિર્વાણકાળ નજદીક જણાતા તેમણે પોતાના અગિયાર ગણધરો પૈકી શ્રી સુધર્માસ્વામીને દીર્ઘાયુષી જાણી તેમને સાધુગણના મુખી બનાવ્યા અને યુગપ્રધાનપદ અર્પણ કર્યું એટલે શ્રી સુધર્માસ્વામી સિવાયના બાકીના તમામ ગણધરોએ પોતપોતાનો સાધુ–સમુદાય શ્રી સુધર્માસ્વામીની સુપ્રત કર્યો જેથી અન્ય ગણધરોનો વશ ન ચાલતા શ્રી સુધર્માસ્વામીની જ વશ–પાટપરપરા ચાલી અને એમની શિષ્યપરપરા ઉદ્ભવી શ્રી આવશ્યકસૂત્રની ચૂર્ણી અનુસાર પ્રભુ મહાવીરના જીવનકાળ દરમિયાનમા

શ્રી ઇન્દ્રભૂતિ અને શ્રી સુધર્માસ્વામી સિવાયના બાકીના નવે ગણધરો કાળધર્મ પામી ગયા હતા અર્થાત્ નિર્વાણપદને પામ્યા હતા

પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ પછી શ્રી ઇન્દ્રભૂતિ (ગૌતમસ્વામી) આઠ વર્ષે મોક્ષગામી થયા, અને બાદ શ્રી સુધર્માસ્વામી અ તિમ ગણધર તરીકે મહાવીર સ વત્ વીસમા શિવપથગામી બન્યા

× × ×

ત્યારપછી શ્રી સુધર્માસ્વામીની પાટે તેમના શિષ્ય જ બૂસ્વામી ૪૪ વર્ષ રહ્યા ત્યારપછી શ્રી પ્રભવસ્વામી ૧૧ વર્ષ રહ્યા ત્યારપછી શ્રી શય્ય ભવસ્વામી ૨૩ વર્ષ રહ્યા ત્યારપછી વીર નિર્વાણ સ વત્ ૯૮ મા શ્રી યશોભદ્રસૂરિ યુગપ્રધાનપદે આવ્યા

તેમના સમયમા શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીનો ચાર પૂર્વનો અભ્યાસ પૂરો થયો હતો તે સમયે શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીને શ્રી અગ્નિદત્ત નામના ઉગ્ર તપસ્વી શિષ્યની પ્રાપ્તિ થઇ હતી આ બન્ને ગુરુ–શિષ્યો શ્રી યશોભદ્રસૂરીશ્વરજી પાસે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરતા હતા

× × ×

એક સમયે શ્રી અગ્નિદત્ત મુનિ ઉપવનમા ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતા હતા તે સમયે ગુટિલા-(મિત્રો)ની ટોળી તેમનો ઘાત કરવાને તૈયાર થઇ, પરન્તુ સ જોગવશાત આ તપસ્વી મુનિને મારવા દોડેલ બાવીસ મિત્રોનો મુનિની નજર સામે કૂવામા પડવાથી ઘાત થયો એટલે શ્રી અગ્નિદત્ત મુનિએ પોતાના દાદાગુરુ ચૌદપૂર્વધર શ્રી યશોભદ્રસૂરિને આમ થવાનુ કારણ પૂછ્યુ તેના જવાબમા જ્ઞાની સૂરીશ્વરજીએ કહ્યુ કે "હે મુનિશ્રી ! ભવિષ્યમા આ પ્રમાણે બનવાનુ છે વીર નિર્વાણ પછી શ્રુતનિંદા અને ઉદય અનુક્રમે થવાના છે

આ ઘટનાનો સ બ ધ ભવિષ્ય સ કલિત હોવાથી તે કાળે શ્રી અગ્નિદત્ત મુનિ અને શ્રી યશોભદ્રસૂરીશ્વરજી વચ્ચે બનેલ ઘટનાનો ઉલ્લેખ શ્રી વનચૂલિયા નામના સૂત્રમા કરવામા આવ્યો છે શ્રી અગ્નિદત્ત મુનિએ જે ભવિષ્ય દર્શાવ્યું છે તે વનચૂલિયા નામના સૂત્રમા ગાથાનુબદ્ધ જોવામા આવે છે જેમાની પહેલી અને બીજી ગાથા નીચે પ્રમાણે —

मणइ जम्ममदसूरि, सुओवओगेण अग्गिदत्तमुणि ।
सुणसु महामाय जहा, सुअहिलणमह जहा उदओ ॥ १ ॥

मुक्खाओ वीर पहुणो, दुसएहिय एगनवइ अहिएहिं ।
वग्गिमाइ संपइ निवो, जिणपडिमाराहओ होही ॥ २ ॥

વીર નિર્વાણ સવત્ એકનો દસ અથવા પદરના ગાળામા રચાયેલ વનચૂલિયા સૂત્રની ઉપરોક્ત ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે મુજબ છે —

"વીર નિર્વાણ ૨૯૧ મા વર્ષે જૈનપ્રતિમાનો આરાધક શ્રી સંપ્રતિ નામનો રાજા થશે તેવી જ રીતે શ્રુતનિંદા અને ઉદય પણ થવાના છે"

× × ×

મહારાજા સંપ્રતિ થવાના છે એવું ભવિષ્ય ચૌદપૂર્વધર શ્રી યશોભદ્રસૂરીશ્વરજીએ મહારાજા સંપ્રતિના અસ્તિત્વ માટે ભાખ્યું હતું આ જ્ઞાની પૂર્વધરની સત્ય વાણી ફળી અને વીર નિર્વાણ ૨૯૧ મા મગધ સામ્રાજ્યની ગાદી ઉપર મહારાજા સંપ્રતિનો રાજ્યાભિષેક થયો અને તેમણે સમસ્ત ભારતને જૈનમંદિરમય બનાવ્યું

સમ્રાટ સંપ્રતિના ઇતિહાસને તેમ જ તેમની કૃતિઓને પ્રમાણભૂત બનાવવા અમોએ આ ગ્રંથની રચના કરી છે, જેમા અમારે પ્રાચીન જૈનગ્રંથો સાથે ઐતિહાસિક પ્રમાણભૂત ગ્રંથોનો સમાવેશ સંકલિતપણે લઇ, ગ્રંથની રચના પ્રમાણભૂત બનાવવા પ્રયાસો આદરી, વીર નિર્વાણ ૨૯૧ મા મહારાજા સંપ્રતિને મગધની રાજ્યગાદી કઈ રીતે પ્રાપ્ત થઈ ? અને તેમણે કઈ રીતે સંસ્કારી આત્મા તરીકે ભારતને જૈનમંદિરમય બનાવ્યું ? અને જૈનશાસનની ગૌરવતા કઈ રીતે વધારી ? તેનો પ્રમાણભૂત ઇતિહાસ આ ગ્રંથમા આલેખ્યો છે તેમા કોઇક સ્થળે દૃષ્ટિદોષથી ખામી જણાય તો તેને સુધારી વાચવા (ને અમોને જણાવવા) સુજ્ઞ મહાપુરુષોને અમારી નમ્રતાભરી અરજ છે

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું

ત્રેસઠ શલાકા પુરુષો

મૌર્યવંશમા થયેલ નવ રાજાઓમાથી ત્રણ રાજાઓ **ચંદ્રગુપ્ત, અશોક અને સંપ્રતિ** જેમણે ભારતની ક્રાંતિમા જબરજસ્ત ફેરફાર કરી આદર્શ ધર્મ–પ્રવર્તક રાજવી તરીકે–ભારતના સામ્રાજ્ય પર સાર્વભૌમ રાજવી તરીકે રાજ્ય ભોગવ્યુ છે આ પૈકી મહારાજા સંપ્રતિએ જૈન રાજવી અને ચુસ્ત ધર્માનુરાગી સમ્રાટ્ તરીકે સમસ્ત ભારતમા ચારે દિશાએ જૈનમંદિરો, ઉપાશ્રયો, પૌષધશાળાઓ, ભોજનાલયો, અન્નક્ષેત્રો સાથે ધર્મશાળાઓ અને યાત્રાળુઓની સગવડતા ખાતર રસ્તાની બંને બાજુએ ઝાડો રોપી, સુંદર સડકો બનાવી, એટલુ જ નહીં પરંતુ ભરતક્ષેત્રમા તેણે પોતાના ગુરુ પ્રભુ મહાવીરના સાતમા પટ્ટધર, દશપૂર્વધર જ્ઞાની શ્રી **આર્યસુહસ્તી** મહારાજના પ્રતિબોધથી ભારતમા અમારી પડહો વગડાવી, સર્વે જીવોને અભયદાન આપ્યુ હતુ તે સમર્થ જૈન રાજવીનો ઇતિહાસ અમારે જૈનગ્રંથો અને ઐતિહાસિક વિદ્વાનોના રહસ્યમય ઉલ્લેખો ઉપરથી સમજાવવાનો હોવાથી પ્રાચીન કાળના અતિ ઊંડાણમા ઊતરી અમારે ઇતિહાસને છણવો પડ્યો છે

ત્રીજા આરાના અંતિમ કાળથી આરંભી ચોથા આરાના અંતિમ કાળ સુધીમા ભારત સામ્રાજ્યની ગાદી ઉપર થયેલ મહાન્ ૬૩ પુરુષો જેઓનો ઐતિહાસિક પરિચય પ્રાચીન જૈન ગ્રંથોના આધારે કલિકાળસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરે શ્રી કુમારપાળ રાજાની વિનંતિથી કર્યો હતો તે ૮૬૦૦૦ શ્લોકાનુબદ્ધ " ત્રિષષ્ટીશલાકાપુરુષ ચરિત્ર " નામે ગ્રંથ દશ પર્વમા પ્રસિદ્ધ છે તેના આધારે પ્રમાણભૂત ઇતિહાસ તરીકે ૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, નવ વાસુદેવો, નવ પ્રતિવાસુદેવો અને નવ બળદેવોના નામો નીચે મુજબ રજૂ કરીએ છીએ કે જેઓનો સંબંધ ભારત સામ્રાજ્ય સાથે સંકળાએલ છે

ચોવીશ તીર્થંકર મહારાજાઓ.—

૧) શ્રી રૂષભદેવવ
૨) શ્રી અજિતનાથ
૩) શ્રી સંભવનાથ
૪) શ્રી આભનંદન
૫) શ્રી સુમતિનાથ
૬) શ્રી પદ્મપ્રભુ
૭) શ્રી સુપાર્શ્વનાથ
૮) શ્રી ચંદ્રપ્રભુ
૯) શ્રી સુવિધિનાથ
૧૦) શ્રી શીતળનાથ
૧૧) શ્રી શ્રેયાસસ્વામી
૧૨) શ્રી વાસુપૂજ્ય
૧૩) શ્રી વિમલનાથ
૧૪) શ્રી અનંતનાથ
૧૫) શ્રી ધર્મનાથ
૧૬) શ્રી શાન્તિનાથ
૧૭) શ્રી કુંથુનાથ
૧૮) શ્રી અરનાથ
૧૯) શ્રી મલ્લિનાથ
૨૦) શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી
૨૧) શ્રી નમિનાથ
૨૨) શ્રી નેમિનાથ
૨૩) શ્રી પાર્શ્વનાથ
૨૪) શ્રી મહાવીરસ્વામી

બાર ચક્રવર્તીઓ.—

બાર ચક્રવર્તીઓ જેઓએ ભરતક્ષેત્રના છએ ખંડ જીતી, રાષ્ટ્રવિધાતા તરીકેનું અપૂર્વ માન મેળવી, જૈનધર્મના ચૂસ્ત અનુયાયી બની ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ સાધ્યો હતો તેવા સમર્થ મહાપુરુષોના નામ નીચે મુજબ છે —

(૧) મહારાજા ભરત–શ્રી રૂષભદેવના સમયમા
(૨) શ્રી સગર–શ્રી અજિતનાથના કાળમા
(૩) મઘવા–પંદરમા અને સોળમા તીર્થંકરના વચલા કાળમા
(૪) સનત્કુમાર–સોળમા શ્રી શાન્તિનાથજી પહેલા
(૫) શાન્તિનાથ–ખૂદ તીર્થંકરપદ મેળવી કર્મ ખપાવી મોક્ષે ગયા
(૬) કુંથુનાથ–સત્તરમા તીર્થંકર થયા
(૭) અરનાથ–અઢારમા તીર્થંકરપદને પામ્યા
(૮) સુભૂમ–અઢારમા તીર્થંકર પછી અને ઓગણીશમા પહેલા
(૯) મહાપદ્મ–વીશમા જિનના સમયમા
(૧૦) હરિસેન–એકવીશમા શ્રી નમિનાથના સમયમા
(૧૧) જય–એકવીશ અને બાવીશમા તીર્થંકરના વચલા ગાળામા
(૧૨) બ્રહ્મદત્ત–બાવીશ અને ત્રેવીશમા તીર્થંકરના વચલા સમયમા.

નવ વાસુદેવો :—

(૧) ત્રિપુષ્ટ વાસુદેવ–અગિયારમા જિનેશ્વરના કાળમા
(૨) દ્વિપુષ્ટ વાસુદેવ–બારમા જિનના કાળમા

(૩) સ્વયભૂ–તેરમા જિનના કાળમા
(૪) પુરુષોત્તમ–ચૌદમા જિનના કાળમા
(૫) પુરુષસિંહ–પદરમા જિનના કાળમા
(૬) પુરુષપુડરીક–અઢાર અને ઓગણીશમા જિનના વચલા કાળમા
(૭) દત્ત–ઓગણીશ અને વીશમા જિનની વચમા
(૮) લક્ષ્મણ–વીશમા પછી અને એકવીશમા પહેલા.
(૯) શ્રી કૃષ્ણ–બાવીશમા જિનના કાળમા

નવ પ્રતિવાસુદેવો :—

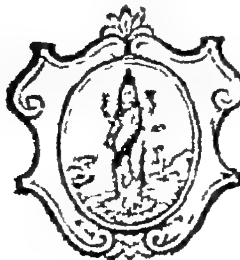
(૧) અશ્વગ્રીવ	(૨) તારક	(૩) મોરક
(૪) મધુ	(૫) નિશુભ	(૬) બલિ
(૭) પ્રહ્લાદ	(૮) રાવણ	(૯) જરાસધ

ઉપર પ્રમાણેના ઉપરોક્ત નવ પ્રતિવાસુદેવ ક્રમશ નવ વાસુદેવોના સમકાલીન થયા છે

નવ બળદેવો :—

(૧) અચળ	(૨) વિજય	(૩) ભદ્ર
(૪) સુપ્રભ	(૫) સુદર્શન	(૬) આનદ
(૭) નદન	(૮) રામચદ્ર	(૯) બળરામ

ઉપરોક્ત નવ બળદેવોમાથી પહેલા, પાચમા, છઠ્ઠા અને આઠમા બળદેવો મોક્ષે ગયા છે ત્રીજા, ચોથા અને નવમા બળદેવો સ્વર્ગે ગયા છે તેઓ પણ વાસુદેવના જ્યેષ્ઠ બધુઓ હોઈને તેમના સમકાલીન જ જાણવા

પ્રકરણ ૭ મું.

ગંગા ને વેદની ઉત્પત્તિ, યજ્ઞ–યાગનો સમય

શ્રી યુગાદિ તીર્થંકર રૂષભદેવે યુગલિક ધર્મનું નિવારણ કરી વ્યવહારમાર્ગ પ્રવર્તાવ્યો. તેઓ ભરતક્ષેત્રમાં પ્રથમ રાજા થયા, એટલું જ નહિ પણ આદ્ય ધર્મપ્રવર્તક ને મોક્ષગામી તીર્થંકર થયા. તેમના પુત્ર ભરત આ અવસર્પિણીમાં પ્રથમ ચક્રવર્તી થયા. પ્રથમ તીર્થંકર મોક્ષે ગયા પછી ત્રણ વર્ષ અને સાડાઆઠ માસ બાદ ચોથો આરો બેઠો. એ ચોથા આરાનું પ્રમાણ એક કોડાકોડી સાગરોપમથી ૪૨૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન હતું. ભરત ચક્રવર્તી ચોથા આરાની શરૂઆતમાં થયા છે. શ્રી રૂષભદેવ ભગવાનને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહૂર્તમાં મોક્ષમાર્ગ શરૂ થયો. ત્યાંસુધી યુગલિકો માટે દેવગતિ હતી. શ્રી ઋષભદેવની અસંખ્યાતી પાટપરંપરા સુધી મોક્ષમાર્ગ ચાલુ રહ્યો.

રાષ્ટ્રધર્મ અથવા તો રાજ્યધર્મની જેને આપણે ઉપમા આપીએ છીએ તે સર્વ ધર્મ-વ્યવહાર શ્રી રૂષભદેવ ભગવાને કહેલ અથવા બતાવેલ.

પ્રભુ રૂષભદેવના આ કાળમાં ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને જૈનધર્મના રહસ્યને અજ્ઞાનતાના કારણે ન સમજનારા તાપસો વનફળ ખાઇ રહેનારા હતા, છતાં તેઓ રૂષભદેવને પૂજનારા અને તેમનું ધ્યાન ધરનારા હતા.

ચોથા આરાના, અંતિમ કાળમાં થયેલ ચોવીશમા તીર્થંકર પ્રભુ મહાવીર કે જેઓના સત્તાવીશ પૂર્વભવોનું સમકિતધારી તરીકેનું વર્ણન જ્ઞાનના બળે સર્વજ્ઞોએ બતાવ્યું છે તે પ્રભુ મહાવીરનો જીવ તેના ત્રીજા ભવે, એટલે પ્રભુ મહાવીરના જન્મકાળથી પ્રારંભી ચોવીશમા પૂર્વભવે પ્રભુ રૂષભદેવના શાસનકાળમાં તેમના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીને ત્યાં પુત્રરૂપે

મરિચી નામથી ઉત્પન્ન થયેલ તેણે પ્રભુ રૂષભદેવ પાસે દીક્ષા લીધી, પરંતુ કુળમદના કારણે ગર્વમા આવી જઈ, જૈન સાધુનો વેશ મૂકી ત્રિદંડી સ્વરૂપે પ્રસિદ્ધ થયા શરૂઆતમા તો પ્રભુ રૂષભદેવના શાસનની તે પ્રરૂપણા કરતા અને જૈન સાધુઓ પ્રત્યે પ્રેમ રાખતા, પરન્તુ પાછળથી તેમણે પોતાના પંથની સવિશેષ પ્રરૂપણા કરી અને પરિણામે અનંત સંસાર વધાર્યો

પ્રભુ રૂષભદેવની પાટપર પગામા વિનીતાનગરીને વિષે બીજા અજિતનાથ તીર્થંકર થયા તેમના કાળમા સગર નામે બીજા ચક્રવર્તી થયા તેઓ પોતાના પુત્રો અને બાહોળા કુટુંબ પરિવાર સાથે તીર્થયાત્રા કરતા અષ્ટાપદ પર્વતની પાસે આવ્યા અષ્ટાપદની યાત્રા કરતા એના ભવ્ય મંદિરો જોઇ પોતાના પૂર્વજોના કીર્તિનુ રક્ષણ કરવા સગર-પુત્રોએ અષ્ટાપદ-પર્વતની ફરતી દંડ રત્નથી ખાઇ કરી ગંગા નદીનુ પાણી તે તરફ વાળ્યુ

સગરચક્રવર્ત્તીના પુત્રોના આ કાર્યથી ભુવનપતિના નાગકુમારના ભુવનોમા પાણી પડવાથી ખળભળાટ થયો ને પરિણામે નાગકુમારના ઇન્દ્રે (ભુવનેન્દ્રે) પોતાની દૃષ્ટિજ્વાળાથી સગરચક્રવર્ત્તીના સર્વ કુમારોને બાળી ભસ્મ કર્યા અને ગંગાનો પ્રવાહ એવો તો ખળ-ભળાટમય બનાવી મૂક્યો કે જેના પુર-પ્રવાહથી ગ્રામો, ગ્રામ્યજનો અને મોટા મોટા નગરોને ભયંકર નુકસાન થયુ આથી સગર રાજાએ પોતાના પૌત્ર ભગીરથને ભુવનેન્દ્રને પ્રસન્ન કરવા, ગંગાતટે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવા આજ્ઞા કરી તેણે ઉગ્ર તપશ્ચર્યાથી ભુવનેન્દ્રને પ્રસન્ન કરી ગંગાજીને પોતાની પાછળ પાછળ લાવી સમુદ્ર સાથે મેળવી દઇ લોકોનુ સંકટ દૂર કર્યું, તેમજ પોતાના પિતા તેમજ કાકા વિગેરેને પુનર્જીવન પ્રાપ્ત કરાવ્યુ ત્યારથી ગંગા જાહ્નવી અથવા ભાગીરથીના નામે પ્રસિદ્ધિને પામી

મહાપુરુષને આજે સનાતનધર્મીય કરોડો ભારતવાસીઓ ઇશ્વર તરીકે પૂજે છે જૈન ગ્રંથકારોએ પણ આ અવતારી મહાપુરુષની નોંધ પોતાના ગ્રંથમા લઇ તેમનુ માન સાચવ્યુ છે

શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના તીર્થમા આઠમા બળદેવ, વાસુદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ થયા છે તેવી જ રીતે રામ, લક્ષ્મણના સમયમા ગૌતમ નામના મહાન ઋષિ થયા છે કે જેમણે ન્યાયશાસ્ત્ર રચ્યુ છે

શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના મોક્ષગમન પછી એકવીશમા તીર્થંકર શ્રી નમિનાથ થયા તેમના સમયમા હરિસેન અને જય નામે દશમા, અગિયારમા ચક્રવર્તીઓ થયા તેમણે છ ખંડ પૃથ્વીને જીતી ભરતની રાજ્યગાદી ઉપર રાજ્ય કર્યું નમિનાથના મોક્ષગમન પછી બાવીશમા શ્રી નેમિનાથ નામે તીર્થંકર થયા, જેમના સમયમા છેલ્લા વાસુદેવ, બળદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ, બળભદ્ર અને જરાસંધ થયા જરાસંધ મગધદેશ પર આધિપત્ય ભોગવતો હતો એમના સમયમા વેદવ્યાસ ઋષિ થયા છે, જેમણે મહાભારત આદિ ગ્રંથોની રચના કરી છે, જે વર્તમાનકાળે સુધારા-વધારા સાથે પ્રચલિત છે

આ કાળથી બ્રાહ્મણ ભાષ્યોનુ જોર વધવાથી તેઓએ નવી નવી શ્રુતિઓ રચી પોતાની માન્યતા પ્રચલિત કરી એટલે ભરતમા તે સમયથી અસંયતની પૂજા કહેતા ગૃહસ્થાશ્રમીઓની પૂજા ચાલુ થઈ, જે આજ સુધી સનાતન અને જૈનેતર ધર્મ-મતોમા ચાલે છે

નવમા તીર્થંકર શ્રી સુવિધિનાથજીના કાળમા બ્રાહ્મણભાષ્યોનુ જોર વધવાથી જૈન-સંઘમા વિચ્છેદ પડ્યો તે પછી દશમા શ્રી શીતલનાથજી તીર્થંકર થયા જેમનો સત્ય ઉપદેશ બ્રાહ્મણભાષ્યોએ માન્ય રાખ્યો નહિ અને તેઓ ખુલ્લી રીતે જૈનધર્મના ખંડનમા ઊભા રહ્યા, એટલુ જ નહિ પણ ભોળા અને શ્રદ્ધાળુ લોકોને સમજાવી પોતે પૂજાવા લાગ્યા શ્રાદ્ધ, દાન, વિગેરેમા પોતે જ પોતાની જાતને મહત્ત્વતા આપી તેઓએ ધર્મ નિમિત્તે ધન એકઠુ કરવા માડ્યુ એમની પરંપરાએ રચાયેલી નવી નવી શ્રુતિઓને વ્યાસઋષિએ એકઠી કરી **વેદ**ની રચના કરી

× × ×

બાવીશમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથના સમકાળે સનાતન ધર્મના મહાન્ અવતારી વાસુદેવ-શ્રીકૃષ્ણ, બળદેવ-બળભદ્ર અને પ્રતિવાસુદેવ-જરાસંધ જેવા મહાપુરુષો થયા જેમના કાળમા વ્યાસ ઋષિ જેવા મહાન્ વેદાન્તી ઋષિએ સનાતનધર્મના કરેલા ફેલાવાથી અને તે કાળમા કૌરવો અને પાન્ડવો વચ્ચે થયેલ મહાન્ ધર્મયુદ્ધના કારણે શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવે મહાન ધનુર્ધારી અર્જુનને ધર્મરહસ્ય સમજાવવા **ગીતા** નામના ખાસ ગ્રંથની રચના કરી, રાજ્યધર્મ સાથે વેદાન્તિકધર્મ સમજાવ્યો તે પ્રમાણે તે જ કાળમા વ્યાસ ઋષિએ મહાભારત આદિ ગ્રંથોની રચના કરી ત્યારપૂર્વે શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના સમકાળે

થયેલ અવતારી મહાપુરુષ શ્રી રામચંદ્રજી જેઓનુ યુદ્ધ રાવણુની સાથે થયેલુ હતુ તેના અંગે આ મહાપુરુષે, ગૌતમ, વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર જેવા સનાતનધર્મના મહાન્ ઋષિઓએ સનાતનધર્મનો ફેલાવો કર્યો કે જે ચારે દિશામા વૃદ્ધિને પામ્યો

યુગાદિ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી રૂષભદેવના કાળથી પ્રારંભી ત્રેવીશમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વ-નાથના કાળ સુધી સનાતનધર્મમા યજ્ઞોનુ બળ વધવા લાગ્યુ સાથેસાથે જૈનધર્મને પાળનારી પ્રજા સનાતનધર્મપ્રેમી બની રાજ્યધર્મ તરીકે આ કાળ સુધી જૈનધર્મે જે સુંદર પ્રગતિ કરી હતી તેમા ઊણુપ આવી અને સનાતનધર્મ વધુ પ્રમાણુમા ફેલાવા લાગ્યો

શ્રી કૃષ્ણુ વાસુદેવ જેવા અવતારી મહાપુરુષના જ રાજ્યકુટુંબમા શ્રી નેમિનાથ જેવા બાવીશમા તીર્થંકરે જૈન ધર્મનો ડંકો વગાડયો

ત્યારબાદ પંજાબ અને પાંચાલ દેશના કાંપિલ્યપુર નામના નગરમા બ્રહ્મદત્ત નામે ભરતખંડના બારમા યાને છેલ્લા ચક્રવર્તી રાજા થયા, જેઓ ૧૭ માસમા છ ખંડ પૃથ્વી તાબે કરી ભરતક્ષેત્રના છેલ્લા સાર્વભૌમ બન્યા

ખંડ ૨ જો

પ્રકરણ ૧ લું.

મગધ સામ્રાજ્ય : : શિશુનાગ વંશ.

૧ મહારાજા શ્રેણિક-(બિંબિસાર)

૨ અજાતશત્રુ-(કુણિક)

૩ ઉદયાશ્વ

કાશી પ્રદેશ પર શિશુનાગ વંશની સ્થાપના—

કાશી દેશના પ્રાચીન ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિપાત કરતા જણાય છે કે ઇ સ પૂર્વે આઠમી સદીમા ઇક્ષ્વાકુવંશી રાજા અશ્વસેનનુ ત્યા રાજ્ય હતુ, જેઓ જૈનધર્મના ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથના પિતા થતા હતા આ પાર્શ્વકુમારે પોતાના પિતાની હયાતીમા અને તેમના જ રાજ્યકાળે સંસારત્યાગ કરી ૩૦ વર્ષની વયે દીક્ષા લીધી હતી, અને ૭૦ વર્ષ સુધી સાધુજીવન ગાળી ૧૦૦ વર્ષની વયે નિર્વાણપદની પ્રાપ્તિ પ્રભુ મહાવીર નિર્વાણના ૨૫૦ વર્ષ પૂર્વે કરી હતી પ્રભુ શ્રી પાર્શ્વનાથનો જન્મ ઇ સ પૂર્વે ૮૭૭ મા થયો હતો અને તેમની દીક્ષા ઇ સ પૂર્વે ૮૪૭ મા થઇ ત્યારે તેમના પિતા અશ્વસેન કાશીની રાજ્યગાદી ઉપર હતા, જેઓનુ મૃત્યુ પાર્શ્વનાથના દીક્ષા લીધા પછી થયુ હતુ

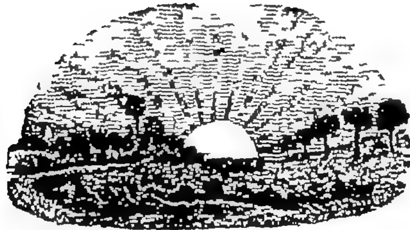
શિશુનાગ વંશની સ્થાપના કાશીપ્રદેશ ઉપર કઇ રીતે થઇ તેના ઇતિહાસમા ઊંડા ઊતરતા નીચે પ્રમાણે હકીકત પ્રાપ્ત થાય છે

અલગ અલગ રાણીઓથી મહારાજા પ્રસેનજીતને, જે સમયની આપણે આ ઘટના લખીએ છીએ તે સમયે, લગભગ નવાણું પુત્રોની પ્રાપ્તિ થઇ ચૂકી હતી.

પલ્લીપતિએ શરમનો ત્યાગ કરી પોતાની પુત્રીનું માગુ કરનાર મહારાજાશ્રીને ખુલ્લા શબ્દોમા જણાવ્યુ કે—" હે રાજન્ ! **જેના પાપનો પૂરેપૂરો ઉદય થયો હોય તેના જ નસીબમાં પૂર્વભવના પાપોદયે રાજાની રાણીનું પદ પ્રાપ્ત થાય છે.** જેઓ કારાગૃહના ઉપરી હોય, અથવા તો પશુઓને હણનાર કસાઈ હોય એવાઓ પોતાના જીવનમા પોતાની સમજશક્તિ પ્રમાણે પુણ્ય કરે તો તે મરીને રાજરાણી થાય છે, માટે મહારાજશ્રી ! આપે મારી પુત્રી તિલકાની માગણીની હઠ મૂકી દેવી તેણીને એક ગૃહસ્થની પત્ની થવામા જેટલું સુખ મળશે તેટલુ સુખ તમારા વૈભવશાલી રાજ્યમહેલમા નહીં મળે, બલકે સુવર્ણ પિંજરે પુરાયેલ મેના જેવી તેની સ્થિતિ થશે આના સબધમા પૂર્વે થયેલ મહર્ષિઓએ પણ કહ્યુ છે કે —

> प्राणीः स्वेच्छाच्छिदः, क्रुशः कारागारनियोगिनः ।
> मृत्वा सत्पात्रदानेन, जायन्ते नृपयोपितः ॥

પલ્લીપતિનો આવો જવાબ સાભળી મહારાજા નિરાશ થયા હતા તે સમયે ફરથી પોતાના સૈન્યને પોતાની શોધમા આવતુ જોઈ મહારાજાશ્રીએ તે વાત પણ પડતી મૂકી દીધી અને વિશેષ મોડુ થયેલ હોવાથી મહારાજાશ્રી ગિરિવ્રજ તરફ પ્રયાણ કરી ગયા

પ્રકરણ ૨ જું.

બિંબિસારનુ દેશાટન.

કહેવાની જરૂરિયાત નથી કે ત્યારબાદ પ્રયાસને પરિણામે મહારાજાશ્રીના લગ્ન થોડા દિવસોમા ભિલ્લકન્યા સાથે થઈ ગયા, અને મહારાજાશ્રીના અંતઃપુરના સુવર્ણપાંજરે એક વધુ નિર્દોષ મેના પુરાઈ કાળે કરી થોડા જ દિવસમા તિલકાવતી રાણીને એક પુત્ર થયો, જે પુત્રની અવસ્થા રાજ્યકુમાર બિંબિસાર જેટલી જ સમાન હતી આ પ્રમાણે મહારાજા પ્રસેનજીતને બરોબર સો પુત્રો થયા

રાજ્યગાદી માટે રાજ્યપુત્રોની પરીક્ષા—

એક દિવસ પાટવીકુંવર અર્થે રાજ્યગાદીનો નિશ્ચય પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાને અંગે મહારાજાશ્રીએ ભરસભામા જાહેર કીધો તે જ રાત્રિએ મહારાજાશ્રીનુ ચિત્ત હરનારી તિલકાવતીએ લગ્નસમયે પોતાને થનારા પુત્રને રાજ્યગાદીનુ આપવાનુ આપેલ વચન યાદ કરાવ્યુ

કૈકેયી અને કૌશલ્યા જેવો આ પ્રસંગ મહારાજાશ્રીની નજર સામે ઊભો રહ્યો આ સમયે રણવાસની દેવાંગનાઓ પોતાના બુઝાતા આત્મદીપક પ્રસંગે ભયંકર દાવાનળ સરખી મહારાજાશ્રીને જણાવા લાગી

આ કાળના નૃપતિઓ પોતાને દેવાંશી માનતા હતા અને ભાગ્યેજ વચનભંગ કરતા હતા મહારાજા હરિશ્ચંદ્ર જેટલી વચન-ટેક તો આ કાળે નહોતી છતા દેવાંશી રાજાઓ વચનાર્થે મરી ફીટતા અહિં પણ તેમજ બન્યુ

પાટવીકુંવર બિંબિસારનો દેશવટો—

બીજે દિવસે રાજ્યકુમારોની પરીક્ષા નિમિત્તે અલગ અલગ ત્રણ પ્રકારની વ્યૂહરચ-

નાઓ રચવામા આવી, જેમા ઇરાદાપૂર્વક મહારાજાશ્રીએ અતિ ખિન્ન હૃદયે પાટવીકુમાર બિંબિસારનુ અપમાન એવા કડક શબ્દોમા કર્યું કે જેના અગે રાજ્યકુમારે તત્ક્ષણે રાજ્યમહેલ અને રાજ્યગાદીને બદલે વનવાસ સ્વીકારી લીધો અને પોતે તે જ ઘડીએ અશ્વારૂઢ થઇ, નદીતટે જઇ ત્યાથી ઉપડતા એક જહાજમા એક મુસાફર તરીકે પોતાનું **ગોપાળકુમાર** નામ રાખી, બાહુબળથી ભાગ્ય પરીક્ષાર્થે સાધારણ માનવીની માફક લગભગ સત્તર વર્ષની યુવાવસ્થાએ નીકળી પડ્યો

જોતજોતામા પાટવીકુવર બિંબિસારના વનવાસની ખબર વિજળીવેગે મગધમા ફેલાઇ ગઇ વયોવૃદ્ધ રાજવીને જગતે ઠપકો આપ્યો, પરતુ વિધિના લેખ જ્યા નિર્માણ થયા હોય તેને કોણ મિથ્યા કરી શકે ? મહારાજાશ્રીને ભયકર પશ્ચાત્તાપ થયો બિંબિસાર કુમારની શોધ ચારે દિશાએ થઇ, પરતુ બિંબિસાર કુમારે સ્થળને બદલે જળમાર્ગનો પ્રવાસ શરૂ કરેલ હોવાથી તેનો પત્તો મળી શકયો નહી

બિંબિસાર એક સાધારણ મુસાફર તરીકે બેન્નાતટ નગરે—

અમો પણ બિંબિસારને ગોપાળના ઉપનામથી સબોધી તેને લગતો ઇતિહાસ તે જ નામે રજૂ કરીશું

જે વહાણમા ગોપાળ બેઠો હતો તેમા ગણ્યાગાઠયાં જ માણસો હતા ગગા પ્રવાહમા થોડા દિવસ સુધીની મુસાફરી પછી તે વહાણ ભરસમુદ્રમા આવ્યું પછી એકદરે લગભગ વીસેક દિવસની મુસાફરી પછી તે વહાણ **બેન્નાતટ** નગરે જઇ પહોચ્યુ આ નગરનુ બીજુ નામ **ધનકટક** પણ હતુ આ બેન્નાતટ નગર સોળ મહારાજ્યોમા ગણાતા સિંધસૌવિર પ્રાન્તની રાજ્યધાનીનું નગર હતું એટલે મગધથી નીકળેલ ગોપાળ સિધ પ્રાન્તના બેન્નાતટ બદરે ઊતર્યો. આ સમયે જેવી રીતે અત્યારે હિદુસ્તાનમા મુબઇ અને બ્રિટનમા લડન વેપારી બદર તરીકે ગણાય છે તેવી જ રીતે આ બેન્નાતટ નગર તે સમયે જાહોજલાલીથી ભરપૂર, સમૃદ્ધિવાન અને વાણિજ્યમા અગત્યતાભર્યું સ્થાન ભોગવતુ હતુ

સિધપ્રાન્તમા પ્રવેશ કરતા આ વહાણને જળઘોડાના ભયકર ઉપદ્રવમા સપડાવુ પડ્યુ હતું આ સમયે વહાણમા બેઠેલ સર્વે મુસાફરોનો આ ગોપાળકુમારે વીરતાપૂર્વક જળઘોડાનો પોતાના ભાલાથી નાશ કરી બચાવ કર્યો હતો પરિણામે તે વહાણમા બેઠેલ, ઉપકારવશ બનેલ એક શ્રીમત શેઠનો તેના ઉપર સ્નેહ બધાયો હતો બેન્નાતટ બદર ઉપર રોજ અનેક વહાણો લગર નાખતા, ઠલવાતા, ભરાતા અને પાછા સફરે ઉપડી જતા ઘણા વહાણો લાબી સફરે અરબસ્તાન, ઍડન, ઇજીપ્ત, ગ્રીસ અને રોમ સુધીના પ્રદેશો તરફના હોવાથી તેઓને લાબી મુસાફરીથી આવતા અથવા જતા આ બદરે ખોરાક, પાણી અને વિશ્રાન્તિ અર્થે તેમજ કેટલાએક દેશ–પરદેશના મુસાફરોને આ પ્રદેશ નિહાળવાના અથવા તો અનેક જાતની મહત્ત્વભરી જિજ્ઞાસાની તૃપ્તિના અર્થે અહિ લાગરવાનુ બનતુ

આ પ્રમાણે દેશ-પરદેશના માણસોની આવજાને અગે બેન્નાતટ નગર વૈભવશાલી અને રગીલુ બન્યું હતું ચોરાશી બજારો અને વિધવિધ પ્રજાના વસવાટનુ આ બદર ભારતના કીર્તિસ્તભ તરીકે ગણાતુ અનેક નવયુવાનો પોતાના ભાગ્ય-પરીક્ષાર્થે અહિં આવતા

ગોપાળકુમાર ઇંદ્રદત્ત શેઠને ત્યાં—

ગોપાળ અને વૃદ્ધ વણિક વેપારી વહાણુમાથી ઊતરતા, બદર કિનારે ઊભેલ ઇન્દ્રદત્ત શ્રેષ્ઠીએ વૃદ્ધ વેપારી સન્મુખ જોઈ પૂછ્યુ કે—"કોણુ અનરાજજી? કયાથી? અને કઇ તરફ?" વૃદ્ધ વણિકે જવાબ આપ્યો કે—"ગિરિવ્રજથી આવુ છુ અને હજી આગળ જવુ છે"

"સાથે આ યુવાન કોણુ છે?" ઇંદ્રદત્તે પુન પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે વૃદ્ધ વણિકે જણાવ્યુ કે—"શ્રેષ્ઠિવર્ય! આ યુવાન સાથે હતો એટલે જ અમો સલામત છીએ શુ તેની વીરતા? આ યુવાને ભાલાના ઘાથી ભયકર જળઘોડાને દરિયાની તળે બેસાડી અમારુ રક્ષણુ કર્યું છે એનો અમે જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે"

ઇન્દ્રદત્તશેઠે યુવાન સન્મુખ નજર કરતા તેની આખો આ મુસાફરમા રાજ્યતેજ નિહાળતા ઠરી ગઇ, અને તેને અનરાજ શેઠ સાથે પોતાના મહેમાન થવા આગ્રહ કર્યો તુરત જ અનરાજ અને ગોપાળ ઇંદ્રદત્ત શેઠને ત્યા ગયા

× × ×

"તારાકી જ્યોતમાં ચદ્ર છૂપે નહિ, સૂર્ય છૂપે નહિ બાદલ છાયા,
રીડ પડે રજપૂત છૂપે નહિ, દાતા છૂપે નહિ મગન ઘર આયા,
ચચળ નારીકે નયન છૂપે નહિ, પ્રીત છૂપે નહિ પૂઠ દીખાયા,
કહત 'કબીરા' સુણો શાહ અકબર, 'કર્મ' છૂપે નહિ ભભૂત લગાયા"

આજે આ શું? ઇન્દ્રદત્ત શેઠની દુકાન ઉપર એકદમ ઘરાકોનો દરોડો કયાથી પડવા માડયો? ઇંદ્રદત્ત શેઠે આટલી બધી ઘરાકી જોઇ આ ભાગ્યાત્માના પગલાનો પ્રભાવ ગણી ગોપાળની તેણે સુદર આગતાસ્વાગતા કરવા માડી ગોપાળે પોતાના પ્રવાસનુ કારણુ "નોકરીની શોધ" એટલુ જ જણાવ્યુ તેના વિનયયુક્ત ઉચ્ચ કોટિના ભાવથી ઇંદ્રદત્ત શેઠ આકર્ષાયા અને ગોપાળને સુખેથી પોતાને ત્યા જ રહી પુત્રતુલ્ય જીવન ગાળવા જણાવ્યુ

ઇંદ્રદત્ત શેઠ આ સમયે લગભગ વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોચેલા હતા તેને સુનદા નામે અપ્સરાના રૂપને પણુ ભુલાવે તેવી રૂપગુણુસપન્ન એક પુત્રી હતી આ પુત્રીને ચોસઠ કળાયુક્ત આદર્શ ગૃહિણી યોગ્ય સસ્કારી ને શિક્ષણુથી વિનીત બનાવી પુત્રના અભાવનુ દુ ખ પુત્રીથી સતોષ્યું હતુ

લગભગ ગોપાળ બે વર્ષ ત્યા રહ્યો હશે તે સમય દરમિયાન ત્યા આગળ દેવકીનદ નામના પ્રસિદ્ધ સાર્થવાહનુ વહાણુ બેન્નાતટ નગરે તેજતુરીના જથ્થાની ખરીદી અર્થે આવી

ચઢ્યું દેવકીનંદ સાર્થવાહે રત્નજડિત સુવર્ણના બિજોરાનુ નજરાણુ મહારાજા સમક્ષ ધરી નગરપતિ પાસેથી તેજતુરીની માગણી કરી રાજસભામા અનેક શાહ-સોદાગરો અને વેપારીઓ હતા છતા કોઈએ હામ ભીડી નહી બેન્નાતટ જેવા ચોરાશી બંદરના વાવટાવાળા બંદર ઉપર સાર્થવાહનો માગેલો માલ ન મળે તે જોઈ શાહ-સોદાગરને આશ્ચર્ય થયુ નગરપતિએ નગરમા પડહ વગડાવી આદેશ કર્યો કે "નગરનો કોઈપણુ વેપારી શાહ-સોદાગરની માગણી પૂરી કરશે તેને રાજ્ય તરફથી સારુ સન્માન આપવામા આવશે"

ગોપાલ તેજતુરીની પરીક્ષા કરી શેઠને સુખી કરે છે—

નગરપટહ આખા ગામમા ફરી ઇન્દ્રદત્ત શેઠની દુકાન નજદીક આવી થોભ્યો અને પડહવાળાએ રાજ્યાજ્ઞા સંભળાવી શેઠની દુકાન ઉપર બેઠેલા ગોપાળે દેવકીનંદ સાર્થવાહની તેજતુરીની માગણી બરાબર સમજી અને પડહ વગાડનાર પાસે જઈ પડહને જનસમુદાય સમક્ષ સ્વીકારી તેજતુરી પૂરી પાડવા માટેનુ બીડુ ઝડપ્યુ

ઇંદ્રદત્ત શેઠના કાને ગોપાળના સાહસની વાત આવી અને તેની સુધબુદ્ધ ઊડી ગઈ તે ઊંડા વિચારમા ગરકાવ બની ગયો કે—"અરે! રે! આખરે સોનાની છરીએ પેટ કાપ્યુ! આવી જાતની હાસીથી રાજા મારા બાળબચ્ચાઓને બેહાલ કરશે, અને મારા કુળનુ નીકંદન કાઢી નાખશે તેજતુરી કંઇ સામાન્ય ચીજ નથી કે જેથી દેવકીનંદ સાર્થવાહનુ વહાણુ ભરી શકાય" આ પ્રમાણે ઇંદ્રદત્ત શેઠ આકુળવ્યાકુળ બન્યા હતા તેવામા ગોપાળનુ કંઇક કારણુસર શેઠ પાસે આવવુ થયુ શેઠે હાફળાફાફળા થઇ ગોપાળને કહ્યુ કે 'ગોપાળ! તેજતુરીના અંગે રાજ્યપટહ સ્વીકારી હામ ભીડી એનો અર્થ શો? શુ તેજતુરી રસ્તામા પડી છે?' ગોપાળે કહ્યુ 'શેઠ! રસ્તામા નહી, પણુ ઘરમા ભરી છે' આ સાંભળી શેઠે વધુ જિજ્ઞાસાથી પૂછ્યુ "ગોપાળ શુ તું ભાનમા છે યા બેભાન? ઘરમા હોય અને તેની માહિતી મને ન પડે અને તને પડે તેનો અર્થ શુ?" બોલતા બોલતા શેઠની જીભના લોચા વળવા લાગ્યા ગોપાળે તેને શાન્તવન આપતા કહ્યું કે "શેઠ, તેજતુરી આપણુા ઘરમા જ ભરપૂર અને ઠેકાણુાસર પડી છે ચાલો તમને તે હુ બતાવુ" શેઠ ને ગોપાળ વખાર તરફ ચાલ્યા વખાર દુકાનના પાછલા ભાગમા આવી હતી, જેની ચારે તરફ ઉંચી દીવાલો વચ્ચે મોટા મોટા ભંડારો ઊતારેલા હતા કયા કયા કરીઆણુા અને કંઇ કંઇ વસ્તુઓને કંઇ રીતે વધુ પ્રકાશ, ભેજ અથવા હવા જોઇએ તે ઉપર સમ્પૂર્ણ વિચાર કરી ભંડારોની ગોઠવણુ કરવામા આવી હતી આ સિવાય કેટલાક ઓરડા પરચુરણુ ચીજો માટે હતા કેટલાએક ઓરડાઓ ઘણુા વર્ષોથી અવાવરુ પડ્યા હતા, જેને ઉઘાડવાની કે તપાસવાની શેઠને પણુ ફુરસદ મળી ન હતી

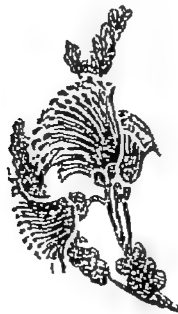
ગોપાળે સેવકોને એ ઓરડા ઊઘાડવાનુ કહ્યુ ત્યારે શેઠે કહ્યુ કે "ગોપાળ! એ તો ધૂળ અને માટીથી ભરેલા અને અવાવરુ છે" "**એમાં જ જે જોઇએ તે છે.**" એટલુ

કહી ઉપરોક્ત ઓરડાઓ ખુલતા ગોપાળે અખૂટ ભંડારમય તેજતુરીની ધૂળનો ખોબો ભરી લાવી શેઠને કહ્યુ કે "શેઠ! જરા ઝીણી નજરથી પારખો તો ખરા કે આ તેજતુરી છે કે બીજુ કંઈ?"

શેઠની બન્ને આંખો આશ્ચર્યથી વિકસિત થઇ ગઇ શેઠની કાબેલ નજરમા થોડી જ પળમા પોતાના વડીલોના હાથે ભરાયેલ તેજતુરીનો અખૂટ ભંડાર સમજાયો જેને માટી સમજી ઘણો વખત ફેંકી દેવા પ્રયત્નો કરેલા, પરંતુ **"સંઘરી ધૂળ પણ કોઇ સમયે કામમાં આવે છે."** એ કહેવત પ્રમાણે સુજ્ઞ શેઠાણીની સલાહ અનુસાર શેઠે આ ઓરડાની ધૂળને રાખી મૂકી હતી

ગોપાળ આ ઘરનો ઉંદર બનેલ હોવા સાથે સુનંદાનો પૂર્ણ પ્રેમપાત્ર અને શેઠનો વિશ્વાસુ બનેલ હોવાથી તેણે ઘરના ખૂણે ખૂણાની માહિતી મેળવી લીધી હતી એટલે તેણે સમયનો લાભ મળતા બંધ ઓરડાને ખોલી પોતાની ચકોર દ્દષ્ટિએ ધૂળને તેજતુરી તરીકે પારખી હતી

શેઠના હર્ષનો પાર રહ્યો નહી અને શેઠે હર્ષઘેલા થઇ ગોપાળને અતિવ શાબાશી આપી નગરના અન્ય વેપારીઓ સન્મુખ ઇંદ્રદત્ત શેઠ સાધારણ સ્થિતિના ગણાતા, એટલે તેઓએ શેઠના સાહસ માટે શેઠની મશ્કરી શરૂ કરી હતી એવામા જોતજોતા શેઠમાને દરવાજે સાર્થવાહ પોતાની પોઠ લઇ હાજર થયો અને આશ્ચર્ય વચ્ચે ઇંદ્રદત્ત શેઠે નગરના રાજ્ય અમલદારો સન્મુખ દેવકીનંદ સાર્થવાહને પેટપૂરતી તેજતુરી ભરી લેવા જણાવ્યુ નગરજનો અને વેપારીઓ તો ઇંદ્રદત્ત શેઠના આ સાહસને એકીટસે જોઇ રહ્યા આ પ્રમાણે માત્ર એક જ દિવસના વેપારમા ઇંદ્રદત્ત શેઠ ગોપાળની બુદ્ધિના કારણે સાધારણ વેપારીમાથી શ્રીમંત વેપારી અને રાજ્યદરબારના માનીતા બન્યા

પ્રકરણ ૩ જું.

દેવકીનંદ સાર્થવાહે ખોલેલો ભેદ અને ગોપાળકુમારનાં લગ્ન.

બેન્નાતટ નગરની વેપારીઆલમ તથા મહારાજાધિરાજના સાનંદાશ્ચર્ય વચ્ચે ઇંદ્રદત્ત શેઠે રાજધાનીની સાચવેલ અણમોલ આંટના અંગે સૌના મનમાં જબરજસ્ત શંકા ઉત્પન્ન થઇ કે નિશ્ચયે આ ગોપાળ એ કોઇ સાધારણ પુરુષ નહી પરંતુ મગધાધિપતિ મહારાજા પ્રસેનજીતનો વનવાસે નીકળેલ પાટવીકુંવર બિંબિસાર જ છે આ વસ્તુનું સ્પષ્ટીકરણ મહારાજાશ્રી તથા ઇંદ્રદત્ત શેઠને ખાનગીમાં બોલાવી દેવકીનંદ સાર્થવાહે કરેલું સબબ દેવકીનંદ સાર્થવાહનો મહારાજા પ્રસેનજીત સાથે નિકટ સબંધ હતો તેને બિંબિસાર કુમારના રાજ્યત્યાગની હકીકત અને વીર રાજપુત્રના દેશવટાની સમ્પૂર્ણ માહિતી હતી તેથી મહારાજા પ્રસેનજીતે દેશપર્યટનમાં રાજ્યકુમારની શોધનું મહાન્ કાર્ય પણ તેને સુપ્રત કરેલું હતું

દેવકીનંદ સાર્થવાહના મુખથી કુમાર બિંબિસારનું વૃતાન્ત સાભળી મહારાણીશ્રીએ ઇંદ્રદત્ત શેઠની હાજરીમાં કુમાર બિંબિસાર ઉર્ફે ગોપાળને તુરત જ આમંત્રણ મોકલ્યું રાજ્યપુત્રને સુશોભિત એવા વસ્ત્રાભૂષણો પહેરી કુમાર ગોપાળ સેનાધિપતિ સાથે રાજ્યમહેલે ગયો રાજ્યખંડમાં પ્રવેશતા જ દેવકીનંદ સાર્થવાહને જોતા જ પોતાની પૂર્વસ્થિતિનું સ્મરણ થતા કુમારની ચક્ષુઓમાથી અશ્રુધારાઓ વહેવા લાગી, છતા હૃદયને કઠણ કરી અનુભવી રાજ્યપુરુષની જેમ ગોપાળકુમાર મહારાજાશ્રીને યોગ્ય નમસ્કાર કરી વિનયયુક્ત રીતે તેમની સન્મુખ ઊભો રહ્યો

મહારાજાશ્રીએ ગોપાળકુમારનું બહુમાન કરી તેને નજદીકના આસન ઉપર બેસવા કહ્યું સન્માનવિધિ પૂરી થતા દેવકીનંદ સાર્થવાહે કુમારને સંબોધીને કહ્યું કે. "હે રાજ્યકુમાર! હજી કેટલા વર્ષ સુધી વૃદ્ધ પિતાશ્રીને અને મગધની રાજ્યપ્રજાને ટળવળતા રાખવા છે? તમારા વનવાસથી મહારાજાશ્રીના હૃદયમાં એટલો બધો તો આઘાત થયો છે કે તેમણે તમારી અપરમાતા તિલકા સાથેનો બોલવાનો પણ વ્યવહાર બંધ કરી

દીધો છે મગધની પ્રજાએ રાજ્યગાદીનો અધિકાર અન્ય કુમારોને સુપ્રત કરવાનો ખુલ્લો વિરોધ દર્શાવી આપની ચારે દિશાએ શોધ ચલાવી છે આપની હાજરીની ત્યા પળે પળે રાહ જોવાય છે, છતા હે બિંબિસાર! આજ બબ્બે વર્ષોથી તમારા જેવો મગધનો ભાવી નરેશ આ પ્રમાણે એક વણિકને ત્યા સાધારણ રીતે દુકાનદારીમા મજૂરી કરી નિર્વાહ કરે તે જોઇ ખરેખર આ મારી વૃદ્ધ ચક્ષુઓ પણ અશ્રુભીની થાય છે" આટલુ કહેતા જ વૃદ્ધ દેવકીનંદ સાર્થવાહ ગોપાળને પોતાની બાથમા લઇ વહેતા અશ્રુપ્રવાહે પ્રેમથી ભેટી પડ્યો

જવાબમા રાજ્યપુત્રે જણાવ્યુ કે "પૂજ્ય કાકાશ્રી, જેવા **વિધિના લેખ**" એટલો જ ટૂંકો ને સંતોષકારક જવાબ આપી મગધ યુવરાજ મૌન બેઠો સાર્થવાહે તુરત જ બિંબિસાર કુમારને મગધ મોકલવા ઇંદ્રદત્ત શેઠને વિનંતિ કરી આ સમયે બિંબિસાર કુમારે વીરતા-પૂર્વક જણાવ્યુ કે "પૂજ્ય કાકાશ્રી! આપ જઇ મગધની પ્રજા અને પૂજ્ય પિતાશ્રીને કહો કે 'તમારો બિંબિસાર તમોને સંતોષકારક રીતે રાજીખુશીથી જણાવે છે કે તમારે મારા લઘુભ્રાતા(તિલકાનો પુત્ર)ને રાજ્યગાદી સુપ્રત કરી, મારી અપરમાતાની જિજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરવી તેમા જ ગૌરવતા અને રાજ્યની શાન્તિ છે'

બિંબિસારનો આવો જવાબ સાભળી દેવકીનંદ સાર્થવાહે અનેક રીતની સમજણ આપી, છતા ટેકીલા કુમારે કોઈપણ રીતે મગધ જવાની સાફ ના પાડી એટલે દેવકીનંદે નિરુપાયે મગધ તરફ પ્રયાણ કર્યું તે જ સમયે મહારાજાશ્રીને ઇંદ્રદત્ત શેઠે ગોપાળકુમાર સાથે પોતાની પુત્રી **સુનંદા**ના લગ્નનો વિચાર દર્શાવ્યો, જેનો આનાકાની બાદ છેવટે સૌની હાજરીમા સ્વીકાર થયો આ ઇંદ્રદત્ત શેઠ ચુસ્ત જૈનધર્મી હતા, અને તેમની પુત્રી સુનંદા પણ સુંદર સંસ્કારી અને ધર્માત્મા હતી

મહારાજાશ્રી ને દેવકીનંદ સાર્થવાહે ખાનગીમા મસલત કરી, આ લગ્નની સંમતિ એટલા માટે આપી કે વખતે બિંબિસાર કુમાર વધુ સાહસ કરી અહિંથી અન્ય સ્થળે જાય નહી

ત્યારબાદ ટૂંક સમયમા રાજ્યના સમ્પૂર્ણ સહકારથી ગોપાળકુમારના લગ્ન અતિ ધામધુમથી થયા

મહારાજાશ્રીએ મગધના પાટવીકુમાર અર્થે એક રાજમહેલ કાઢી આપી તેની તહેનાતમા યોગ્ય રીતનો સેવકવર્ગનો બંદોબસ્ત કરી એક રાજ્યકુમારને લાયક દરેક જાતની સગવડ કરી આપી

भाग्यं फलति सर्वत्र, न च विद्या न च पौरुषं।

પ્રકરણ ૪ થું.

મગધનો રાજ્યદૂત કુમારના મહેલે અને મગધમાં પુનરાગમન.

દેવકીનંદ સાર્થવાહે ત્યાથી અન્ય સ્થળે ન જતા પોતાની મુસાફરી મગધ તરફ ત્વરિત ગતિએ ચાલુ કરી અને લગભગ વીસ દિવસના જળમાર્ગનો પ્રવાસ ચૌદ દિવસમા ત્વરિત ગતિએ પૂર્ણ કરી મહારાજા પ્રસેનજીતને ભેટવા અને કુમાર બિંબિસારની માહિતી આપવા તે રાજ્યમહેલે દોડી ગયો

રાજ્યમહેલમા પ્રવેશતા જ પ્રસેનજીત રાજા મૃત્યુશય્યા પર પડેલા દેખાયા નવાણું રાજ્યપુત્રો, રાણીઓ તથા મંત્રી, સામંત અને અન્ય સરદારો, દેશદેશના રાજ્યવૈદ્યો સાથે મહારાજાશ્રીની અંતિમ ઘડીઓ સુધારવા અર્થે ભગીરથ પ્રયત્નો કરતા હતા મૃત્યુ સમયે પણ મહારાજાના મુખમા કુમાર બિંબિસારના દર્શનનો જ બકવાદ હતો "મે એ નિર્દોષને દંડ્યો ! મારે સગે હાથે તેના માથે મુગટ ને છત્ર બાંધી જાઉં એવી મારી અંતિમ ઇચ્છા છે " આ પ્રમાણે મહારાજાશ્રીની અંતિમ ઇચ્છાના બકવાદે મગધ આખુ બિંબિસારમય ઘેલુ બન્યુ હતુ, અને જ્યા ત્યા બિંબિસાર કુમારની શોધની જ વાતો થતી હતી બબ્બે વર્ષના વહાણાઓ વાયા છતા ન તો કુમાર બિંબસારનો પડછાયો ! ન તો તેના પવનવેગે કોઈ પણ સ્થળના સુખરૂપના સમાચાર મગધને મળ્યા ! જેથી મહારાજા સાથે ગિરિવ્રજની પ્રજા પોતાના માનીતા પાટવી રાજ્યકુમારને આ સમયે ઝંખતી હતી એટલામા દેવકીનંદ સાર્થવાહ ભેટણુ લઈ મહારાજાની સન્મુખ હાજર થયો રાજવીની સ્થિતિ જોઇ તેનુ હૃદય પિગળ્યુ અને તેણે બેન્નાતટ નગરની સવિસ્તર હકીકત સર્વની સન્મુખ કહી સંભળાવી વળી રાજ્યકુમાર બિંબિસારના કુશળ-ક્ષેમ સાથે તેની વીરતાના સમાચારો પણ આપ્યા મહારાજા પ્રસેનજીતનુ પરલોક સાથે તાર સાધતુ હૃદય આ હર્ષદાયક સાભળી હર્ષઘેલુ બન્યુ, અને તુરત જ રાજ્યાધિકારીઓને હુકમ કર્યો કે "સ્થળ માર્ગે વિચક્ષણ સાંઢણી સ્વાર મોકલી કુમાર બિંબિસારને તુરત બેન્નાતટ બંદરેથી બોલાવવો " જેને અંગે એક

પત્ર મહારાણીશ્રીએ એવો તો હૃદયભેદક શબ્દોમા લખી મોકલ્યો કે જેની અસર રાજ્યકુમાર શ્રેણિક પર સચોટ થઈ, અને તેણે તુર્ત જ મગધ તરફ પ્રયાણ કરવાનો નિશ્ચય કરી વાળ્યો

× × ×

પતિને પત્નીનો સદ્બોધ, સતીઓના દ્દષ્ટાંતો—

પૂર્ણિમાની અજવાળી મધ્ય રાત્રિએ બેન્નાતટ નગરના રાજ્યમહેલની એક અગાસી ઉપર એ નવપરિણીત પખીડાઓ ટૂક દિવસના લગ્નના આનદિત આસ્વાદો બાદ થનારા વિયોગ માટે અશ્રુપ્રવાહ વહેવરાવી રહ્યા હતા

" નાથ ! ' પરદેશી સાથે પ્રીતડી ન બાધીએ અને લગ્નથી ન જોડાઈએ ' એ કહેવત શુ અત્યારે આપ સિદ્ધ કરી બતાવો છો ? આ ખીલતી કળીના બગીચાનો માળી અદશ્ય થતા તે કળી ઝાડ ઉપર રહી રહી કઈ રીતે કરમાઇ જશે તેનો આપે ખ્યાલ કર્યો છે ખરો ? રાજ્યકુમાર ! આપે નળ અને દમયતી, સતી અજના અને પર્વતકુમાર, સતી સીતા અને રામ તથા સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચદ્ર તથા સતી તારામતીની ઐતિહાસિક રાજ્ય-કથાઓ સાભળી હશે ! નળનો વિયોગ થતા સતી દમયતીએ " ઓ નળ ! ઓ નળ ! " કરી બાર વર્ષ સુધી વિયોગ દુ ખ અનુભવ્યુ હતુ અને જગતને પોતાના સતીત્વની ખાત્રી કરી આપી હતી તેવી જ રીતે તારામતીએ દેવતાઇ પરીક્ષામા પોતાના સાતે કુળ–ગોત્રોને તાર્યાં હતા સતીશિરોમણિ અજનીએ મહારાજા પર્વતકુમારને રૂમાલ અને વીંટીની સાક્ષી આપી રાજ્યપુત્ર હનુમાન એ પર્વતપુત્ર છે એવી ખાત્રી કરી આપી સતીત્વ બતાવ્યુ હતુ તેવી જ રીતે સતી સીતાએ રાવણના છળ–કપટનો સામનો કરી પોતાના સતીત્વનો બચાવ કર્યો હતો આ સાથે ભારતમા થયેલ અનેક ઐતિહાસિક સતીશિરોમણિઓએ સ્ત્રીજાતિની ગૌરવતા વધારી છે, એટલુ જ નહી પણ આર્યત્વની કીર્તિ ઉપર સુવર્ણ કળશ ચઢાવ્યો છે

કુમાર ! તેમાનો જ અને તે જ જાતનો દાખલો મારા નસીબમા તો નથી લખાયો ને ? આ ક્ષણે મારા ઉપર સમ્પૂર્ણ પ્રેમ દેખાડતો રાજ્યપુત્ર ભવિષ્યમા મગધ નરેશ થતા રાજ્યમહેલોની રમણીઓના પાશમા ગુથાઇ પૂર્વોક્ત સતીઓની માફક મને રટન કરતી, અને ' નાથ ' નામની માળાઓ ફેરવતી જોગણ તો નહિ બનાવે ને ? ઓ પતિદેવ ! આપણા લગ્નને હજુ પૂરા ત્રણ માસ થયા નથી, જેમા પ્રભુકૃપાએ મને ગર્ભના કઈક શુભ ચિહ્નો દેખાય છે તેવામા વૃક્ષવેલડીને મૃદુ જળ પાનાર તેનો માળી વેલડીના કમનસીબે અદશ્ય થાય છે વાહ ! ભાગ્યવિધાતા તારી અકળ રચના કાઈ ઓર જ છે " આટલુ જ કહેતા સુનદા, શ્રેણિકકુમારના ખોળામા શ્રાવણ અને ભાદરવો વહેવરાવતી ઢળી પડી રાજ્યકુમારને પણ આ સમયે ઘણુ જ લાગી આવ્યુ એક ત્રાજવામા પિતૃ અને પ્રજાપ્રેમ અને બીજા ત્રાજવામા પત્નીપ્રેમ જોખતા તેને જન્મદાતાના

પિતૃપ્રેમ સાથે પ્રજાપ્રેમની કિમત અધિક દેખાઇ સ્નેહાળ પતિવ્રતા નવમુગ્ધ બાળાને સમ્પૂર્ણ દિલાસા સાથે પોતાના પ્રેમની નિશાનીમા પોતાની મુદ્રિકા અને રૂમાલ આપી ગોપાળકુમારે જણાવ્યુ કે "ઓ સતી! પ્રમ ગોપાત જ્યારે તને મારી યાદ થાય ત્યારે આ મુદ્રિકા અને રૂમાલને મારા આત્માતુલ્ય માની સતોષ માનજે હુ મગધ પહોચતા જ તને તેડાવી મગધની પટરાણી પદે સ્થાપીશ ઓ પરદેશી બાળા! તુ મારા પ્રેમને પરદેશી પખીઓ ભ્રમરાતુલ્ય અનેક કમળોમા ભટકનારો અધ-રસજ્ઞ ન માનતી અને પ્રભુ ઉપર ભરોસો રાખી શાન્તિથી ગર્ભના બાળકનુ રક્ષણ કરી પ્રજાભક્તિમા કાળ નિર્ગમન કરજે જે સમય જાય છે તેમા તુ એમ જ માનજે કે તારે માટે મગધથી તેડુ આવ્યુ છે" આ પ્રમાણે મીઠુ આશ્વાસન આપી, અવિચળ પ્રેમની નિશાની તરીકે પોતાની મુદ્રિકા અને રૂમાલ સુનદાને સમર્પણ કર્યાં આ પ્રમાણે કુમાર બિબિસારે આખી રાત સુનદાને આશ્વાસન આપવામા પસાર કરી

પ્રયાણ ને રાજ્યાભિષેક—

બીજા દિવસનુ પ્રભાત થતા વિકટ માર્ગના રક્ષણાર્થે રાજ્ય તરફથી મળેલ સુદર લશ્કરી બળ સાથે સાસુ, શ્વસુર અને ગ્રામ્યજનોના તથા મહારાજાશ્રી અને રાજ્ય અમલદારોની વિદાય લઇ કુમાર બિબિસારે બેન્નાતટ નગરથી પ્રયાણ કર્યું લગભગ મગધ નજદિક આવતા, પલ્લીપતિ કે જે મહારાણી તિલકાનો પિતા થતો હતો તેના આવાસસ્થાન નજદીક ઓરમાન ભાઈઓ સાથે ભયકર યુદ્ધથી સામનો થયો પલ્લીપતિના આગેવાનીપણા નીચે બિબિસાર કુમારના નવાણુ ભાઇઓ બિબિસાર સામેના યુદ્ધમા સામેલ થયા પરસ્પર અહી ભયકર વિરોધાત્મક યુદ્ધ થયુ જેમા સિધ-સોત્રીરની વીર સેનાના હાથે નવાણુ રાજ્યપુત્રો કેદ પકડાયા અને પલ્લીપતિ શરણે આવ્યો આ બધાઓને કેદી બનાવી રાજ્યકુમારે ત્વરિત ગતિએ મૃત્યુપથારીએ પડેલ પિતૃચરણે જઈ શીશ નમાવ્યુ વૃદ્ધ પિતાશ્રીએ કુમારને પૂછ્યુ કે.-"કુમાર! તમોએ મુસાફરી તો નિર્વિઘ્ને પસાર કરી ને?" જેના જવાબમા બિબિસારે બદીવાન થયેલ રાજ્યકુમારો સાથે પલ્લીપતિને હાજર કર્યો અને કહ્યુ "પિતાજી! આ રહ્યા મારા સ્વાગતના કરનારા **બાંધવો** અને આપના **સસરાશ્રી!**"

"ધિક્કાર હજો એ કુળકલકીઓને!" કહી પ્રસેનજીત રાજાએ સહુને ફીટકાર આપ્યો તુરત જ વિશ્વાસુ મત્રીઓને તેડાવી બિબિસારનો રાજ્યાભિષેક કરવાની આજ્ઞા આપી વૃદ્ધ રાજાએ મત્રીઓ, સામતો, મહાજનો અને મુખ્ય નગરજનો સમક્ષ પોતાનો રાજ્યમુગટ કુમાર બિબિસારને માથે મૂકયો અને હાથમા રાજ્યદડ આપ્યો લશ્કરે સલામી આપી પ્રજાએ હોશથી ભેટ-નજરાણા કર્યા ખડિયા રાજાઓએ પ્રિય રાજકુમારનો અધિકાર માન્ય કર્યો આ પ્રમાણે કુમાર બિબિસાર મગધનો માલીક બન્યો અને મહારાજા પ્રસેનજીતે કુમારને રાજ્યારૂઢ થયેલ જોઈ સતોષ માની પોતાના આત્માના તારને પરલોક સાથે સાધ્યો અર્થાત્ સ્વર્ગવાસી થયા

પ્રકરણ ૫ મું.

મહારાજા શ્રેણિક મગધની રાજ્યગાદી ઉપર : : મગધમાં ભયંકર પશુયજ્ઞ.

પૂર્વોક્ત પ્રકરણમા વાચી ગયા તે પ્રમાણે મહારાજા બિંબિસારને તેની વીસ વર્ષની યુવાન અવસ્થાએ પ્રજાપ્રેમથી રાજ્યગાદી મળી.

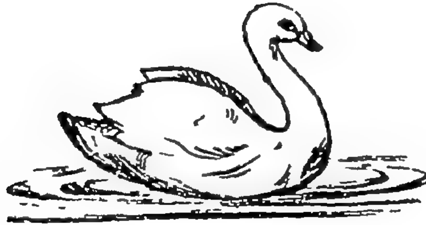
આ કાળે મગધ પ્રાન્તમા પશુયજ્ઞનુ જોર પૂરતા પ્રમાણમા હતુ, જેના અંગે પ્રાચીન ઇતિહાસકારો જણાવે છે કે “જો કે આ પશુયજ્ઞની વિરુદ્ધમા આ કાળે પ્રભુ પાર્શ્વનાથના સંતાનીયા તરીકે જૈનધર્મને પાળનારી પ્રજા અને રાજ્યકુટુંબો તરફથી પ્રબળ વિરોધ થતો હતો પ્રભુ પાર્શ્વનાથની પાચમી પાટે થયેલ શ્રી કેશીગણધરે મહારાજા પ્રસેનજીતને પ્રતિબોધી મગધના ઘણા વિભાગમાથી તેનો ધ્વંસ કરાવ્યો હતો, છતા ઉત્તર ભારતમા બ્રાહ્મણભાષ્યોના વધી પડેલ યજ્ઞપ્રચારક પ્રબળ કાર્યના અંગે પશુયજ્ઞ ઉપર જોઇએ તેટલા પ્રમાણમા પ્રતિબંધક રાજ્યકાબૂ આવ્યો ન હતો ” આ સમયે રાજ્યકુટુંબના પુરોહિતો પશુયજ્ઞના ખાસ હિમાયતીઓ હતા, જેની ખાત્રી નીચેના બનેલા ઐતિહાસિક બનાવ ઉપરથી સાબિત થાય છે

મહારાજા શ્રેણિકના રાજ્યાભિષેકની ખુશાલીમા રાજ્યપુરોહિતોએ મહારાજાને દેવીદેવતાઓને પ્રસન્ન કરવા નિમિત્તે પશુયજ્ઞ કરવાની ફરજ પાડી હતી, જેના નિમિત્તે દેશોદેશના યજ્ઞાદિ ક્રિયાકાંડ કરનારા વિદ્વાન પંડિતોને ખાસ મગધમા રાજ્યગૃહી (ગિરિવ્રજ) નગરે એકત્ર કરવામા આવ્યા હતા આ યજ્ઞ–યાગની તૈયારીઓ એવી રીતે કરવામા આવી હતી કે જાણે માતા વસુંધરાનુ ખપ્પર આજે ઘણા વર્ષે પશુયજ્ઞથી સંતોષાતુ ન હોય?

રાજ્યસેવકો પશુબલિ માટે પશુ એકઠા કરવા ઉપડ્યા પશુને બાંધવા માટે વિશાળ જગ્યાનો ઉપયોગ થયો ઊંડીઊંડી ખૂબ કાષ્ઠ અગ્નિ ઝીરવી શકે તેવી વેદીઓ રચાવા લાગી

આ પ્રસંગે એક એવી ઘટના બની કે જેના અંગે પશુયજ્ઞમાં નિર્દોષ અવાક્ પ્રાણીઓનો જે ભોગ અયોગ્ય રીતે દેવાતો હતો તેમાથી સદાને માટે નિર્દોષ પ્રાણીઓને અભયદાન મળ્યું.

સુજ્ઞ વાચક, જગતના નિયમ પ્રમાણે જ્યારે જ્યારે પરમ પવિત્ર પૃથ્વી માતા ઉપર ભયંકરમા ભયંકર પાપાચરણો થાય છે ત્યારે ત્યારે તારણહાર મહાન્ વિભૂતિઓનો અવતારી પુરુષ તરીકે જન્મ થાય છે તેજ પ્રમાણે આ કાળે મહારાજા શ્રેણિકના રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે દેવાતા હજારો નિર્દોષ પશુઓના રક્ષણાર્થે મહાન વિભૂતિ ગૌતમબુદ્ધને રાજ્યદરબારે અણીના પ્રસંગે એક ત્યાગી ભિક્ષુક તરીકે એવી રીતના પ્રતિબોધક તરીકે કુદરતે મોકલી આપ્યા કે જેના અંગે યજ્ઞની પ્રજ્વલિત થયેલ અગ્નિશિખાઓને પશુહોમને બદલે ઘૃત, શ્રીફળ, આદિથી સંતોષ પમાડી મગધાધિપતિને સત્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવી હતી, જેનુ વૃત્તાન્ત હવે પછીના પ્રકરણમા છે

પ્રકરણ ૬ ઠું.

મહાત્મા ગૌતમબુદ્ધનાં ઉપદેશની અસર :: સેકડો પશુઓને મળેલુ અભયદાન.

રાજગૃહીની નજદિકમા વિંધ્યાચળની પાચ પર્વતમાળાઓ જેવી કે.-(૧) વિપુલાચલ, (૨) રત્નગિરિ (૩) ઉદયગિરિ, (૪) સુવર્ણગિરિ, (૫) વૈભારગિરિ કે જ્યા પ્રાચીન ભવ્ય દેવાલયો આવેલા હતા અને તેના પર અધ્યાત્મસેવીઓનુ નિવાસસ્થાન હતુ અહી કેટલાક યોગીઓ, તપસ્વીઓ, જટાધારીઓ અને મત્રસાધકો ઈશ્વરચિંતન તથા સાધના કરી રહ્યા હતા કોઇ જપમા, તો કોઇ તપમા મશગૂલ હતા આ પ્રમાણે આખીએ શિખરમાળાઓ યોગી, સન્યાસી, ઉપાસકો અને સાધકોથી ડગલે અને પગલે ભરાયેલ દેખાતી અનેક યોગીરાજો પાસે પોતાના દુખોની કથની કહેતા આદર્શ મુમુક્ષો સસાર જીતવાનો પ્રયત્ન કરતા

વિંધ્યાચળ પર્વતની રત્નગિરિ નામની ટેકરી ઉપરથી પ્રભાતસમયે એક યુવાન તપસ્વી જેના સુકોમળ દેહ અને તરી આવતા લાવણ્ય ને શાન્ત મુખમુદ્રા ઉપરથી તે કોઇ ત્યાગી રાજ્યકુમાર વૈરાગ્યવાસિત ભાવનાવડે સસારત્યાગી બન્યો હોય તેમ દેખાઇ આવતુ હતુ આ તપસ્વીનો ટેકરી ઉપર ચાલવાનો પરિચય ન હોવાના કારણે તેના પગો અસ્થિર રહેતા, છતા અગમ્ય કારણોસર આ આત્માભિમુખ મુમુક્ષુએ રાજીખુશીથી સસાર ત્યાગ કર્યો હતો

ટેકરીના નીચેના ઢોળાવવાળા માર્ગે ટેકરી ઉપરથી નીચે ઉતરતા અચાનક એને કાને પશુના કરુણ સ્વરો સભળાયા અવાજ સાભળી આ મુમુક્ષુનુ હૃદય કરુણામય બન્યુ, અને તે ડુગરતળેટીની નીચેથી જતા ઘેટાના ટોળાને જોઇ તે તરફ દોડી ગયો આ ઘેટાના ટોળામાથી એક લગડાતા ઘેટાના બચ્ચાને તેનો માલીક માર-મારીને પણ આગળ ચલાવતો હતો

યુવાને વચમા પડી ઘેટાના બચ્ચાને ઊંચકી, પોતાના પેટસરસો ચાપી તેના પ્રત્યે પુત્રવત્ પ્રેમ દર્શાવ્યો. નિર્દોષ ઘેટાના બચ્ચાએ પોતાના તારણહારની ગોદમા જતા જ આક્રદ કરવુ મૂકી દઈ જ્ઞાની આત્મા તરીકે અભયદાન માગતુ ન હોય! તેવી રીતે નીચે ડોક નાખી દઈ શાન્ત પડયુ

"ભાઇ ! આ ઘેટાના બચ્ચાને એના સ્થાને પહોંચાડવા માટે તું મને તે સોંપ તે બચ્ચું છે એટલું જ નહીં પણ તે લંગડું છે, માટે ઓ દયાળુ બંધુ ! તું મને આટલું જીવતદાનનું કાર્ય કરવા દે"

"યુવાન ! આ એક બચ્ચાની જ દયા ખાધેથી શું વળશે ? આ સાથેના સઘળાં ઘેટાઓ આજે રાજગૃહી નગરીના પશુયજ્ઞમાં હોમાઇ જશે રાજગૃહી બળિદાન માટે ઘેટાથી ઉભરાય છે તે તરફ નજર કરતાં, ઓ દયાળુ યુવાન ! તને સમજાશે કે આ એક બચ્ચાના બચાવવા માત્રથી શું વળવાનું છે ? તું ત્યાં જા ને સર્વનો બચાવ કર જો તારા હૃદયમાં પશુદયાની સાચી ધગશ અને પ્રેમ હોય તો આજ ક્ષણે અહિંથી સીધો ગિરિવ્રજના રાજ્ય-દરબારે જા અને પશુયજ્ઞ બંધ કરાવ."

તપસ્વી ગિરિવ્રજ તરફ—

આટલા જ પ્રોત્સાહનભર્યા શબ્દોએ તે યુવાનને માર્ગદર્શક બનાવ્યો અને જોત-જોતામાં તે યજ્ઞમંડપના દ્વાર નજદીક જઇ ઊભો કે જ્યાં સેંકડો પશુઓને દોરડાથી મજબૂત બાંધવામાં આવ્યા હતા રખે આક્રંદ કરતું એકાદ પશુ બલિ માટે આનાકાની કરે તો પણ તે બચવા ન પામે એવી રીતની પુરોહિતે પૂરેપૂરી વ્યવસ્થા કરી હતી

ઉત્સવની પૂરેપૂરી તૈયારીઓ થઈ ચૂકી હતી બળિવેદીનો અગ્નિ મોટી મોટી રાક્ષસી જ્વાળાઓ કાઢી રહ્યો હતો રાજાજી પણ યજ્ઞમંડપમાં આવી બિરાજમાન થયા હતા અને ચોતરફ ઉચ્ચારાતા વેદ–મંત્રોથી યજ્ઞમંડપ ગાજી રહ્યો હતો યજ્ઞની તૈયારી નિમિત્તે વાજીંત્રો વાગવા શરૂ થયા હતા અને પુરોહિતો વારંવાર ઉચ્ચાર કરતા હતા કે "અહો ! હો ! આ અજ્ઞાન જીવો સ્વર્ગપ્રાપ્તિ માટે કેમ આટલી આનાકાની કરે છે ?" ક્રિયા જોશપૂર્વક ચાલી રહી હતી અને બસ ! પુરોહિતની આજ્ઞાની જ રાહ યજ્ઞક્રિયાકાંડ કરનારાઓ જોઇ રહ્યા હતા

અહો ! હો ! આ શો ચમત્કાર ! ખભે ઘેટાનું બચ્ચું લઇ યજ્ઞ–મંડપમાં આ કોણ ચાલ્યો આવે છે ? અરે ! આ શું ? ખૂદ રાજાજી ઊઠી તેને સન્માવા સામે ગયા ! આ યુવાન યોગીનું આટલું શું મહત્ત્વ ? પણ અરે ! રાજાજીએ તો નમસ્કાર કર્યા અને તેમના ખભેથી ઘેટાના બચ્ચાને જાતે ઉતાર્યું !

"યોગીરાજ, પધારો આપને મારા કોટિશ વંદન હો મહાપુરુષ ! આપે આ ઘેટા સાથે અહીં પધારી મને આભારી કીધો છે ભગવન્ ! આપનું આ સમયે અહીં પધારવાનું પ્રયોજન સમજાવશો ખરા ?" શ્રેણિકે–બિંબિસારે પૃચ્છા કરી

તરુણ તપસ્વીનો આદર્શ પ્રતિબોધ—

"રાજન્ ! જરા મારા શબ્દોને એકચિત્તે શ્રવણ કરી તેનું મનન કર, અને પછી તારા આત્માને યોગ્ય લાગે તેવી રીતે વર્તજે"

ગૌતમબુદ્ધે પશુયજ્ઞ બંધ કરવા માટે આપેલ પ્રતિબોધથી મહારાજા શ્રેણિકની સ્તબ્ધ થયેલ રાજસભાનુ એક દૃશ્ય.

શ્રી મહોદય પ્રેસ–ભાવનગર

"રાજન્! હુ અને તમે બધા આ જગતના ઘેટાઓ છીએ ઉપરાત આ બધી સભા ઘેટાનુ ટોળુ છે તેમા કોઈ ભરવાડ નથી, જેના અગે અજ્ઞાન સાભિમાનીની જેમ સૌને આમતેમ રખડવુ પડે છે જેવી રીતે આ નિર્દોષ ઘેટાના ગળા ઉપર છરી મૂકતા તે "બે, બે," કરી પોતાનો બચાવ માગે છે, એવી જ રીતે અજ્ઞાન મનુષ્યરૂપી મોટા ઘેટાઓ પણ મરણની છરી નીચે રડી-રડી છૂટવા પ્રયાસ કરે છે

"રાજન્! તુ એમ સમજતો હોઈશ કે આ અવાચક પશુ અજ્ઞાની અને અણુસમજુ હશે તારી આ માન્યતામા ભયકર ભૂલ થાય છે જેવી રીતે રાજવી, એક ત્રીસ વર્ષની યુવાન વયનો પુરુષ જેના સર્વે અવયવો અપગ છે-એટલે તેને મુખ છે છતા વાચા નથી, બે બાધા છે છતા બન્ને હસ્ત નથી, બન્ને જાઘો છે છતા પગ નથી-આવા કાતિવાન નવયુવાનના શરીર ઉપર ગમે તેટલા ઘા કરવામા આવે તો તે યુવાન સમજુ અને જ્ઞાની આત્મા કદાપિ કાળે નિર્દયતાથી ઘા કરનારને રોકી શકશે? અથવા તો તે તેનો વિરોધ કરી શકશે ખરો? માત્ર તે દુર્ભાગી આત્મા પૂર્વસચિત કર્મોના ફળો તરીકે ભયકર રીતે અસહ્યતાથી વેદનાઓ સહન કરી અશ્રુપાત કરતો આક્રદતાથી મૃત્યુને શરણભૂત થશે કે બીજુ કાઇ? શુ મહારાજ! મગધાધિપતિ! આ નિર્દોષ અપગ પુરુષ કલેવરમા અને આ નિર્દોષ અવાક્ ઘેટાઓમા તને કઇ રીતે ફરક દેખાય છે? જો આ ઘેટાઓને આ રીતના ક્રિયાકાડથી મોક્ષ મળે છે એવી રીતની સમજ થતી હોત તો તેઓ કદાપિ કાળે બચાવ અર્થે આટલો આક્રદ કરત ખરા? રાજન્! જીવોને અજ્ઞાની સમજવા તેમા ભયકરમા ભયકર ભૂલ છે એકેન્દ્રિયથી લગાવી પચેન્દ્રિય સુધીના જીવાત્માઓ એક જ સરખા છે પચેન્દ્રિય જીવાત્માઓમા મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ અવાક્ અને નિર્દોષ જીવોના રક્ષણાર્થે અને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને દેહદમનથી ઊંચ કોટિનુ મનુષ્યજીવન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષગતિ પ્રાપ્ત કરવા અર્થે થયેલ છે

"રાજન્! આ રીતના કકળાટમય પશુયજ્ઞથી કદાપિ કાળે પાપપુજ ધોવાતા જ નથી જગતનુ વિશ્વગણિત નિત્ય ક્રમ પ્રમાણે ચાલે છે જેમા કરેલી દરેકે દરેક નાની મોટી ભૂલોનો દડ ભરવો જ પડે છે તે જ પ્રમાણે હે રાજવી! અસખ્યાતા આત્મબળિના યોગે કરી તારો કઇ રીતે ઉદ્ધાર થઇ શકશે તેનો તો તુ જ્ઞાનબળે કઈક ખ્યાલ કર! "**દયા ધર્મનુ મૂળ છે અને સર્વે જીવાત્મા ઉપર સરખો પ્રેમ અને સમાન ભાવ એ જ સાચો મનુષ્ય ધર્મ છે.**" તને ટૂકમા આટલો જ બોધ આપી તારા ભલા અર્થે, મગધના ઉદ્ધાર અર્થે, સાચા અહિસામય ધર્મને સમજાવી કહુ છુ કે આ યજ્ઞ તત્ક્ષણ બધ કર અને નિર્દોષ સેકડો પશુઓને બધનમુક્ત કરી તેમને અભયદાન આપ"

યોગીરાજના શાન્ત અને પ્રભાવશાલી વક્તૃત્વની અસર મહારાજા સાથે સમસ્ત સભા ઉપર સચોટ થઇ અને આખી સભા આ જાદુભર્યા શબ્દોથી સ્તબ્ધ બની ગઈ માત્ર યજ્ઞકાડ કરનારા પુરોહિતોની આખના ખૂણા લાલ બન્યા

સેંકડો પશુઓને અભયદાન—

"રાજન્! શું વિચાર કરો છો?"

યોગીરાજના આટલા જ શબ્દો મગધાધિપતિ નરેશને પ્રભુઆજ્ઞા તુલ્ય સમજાયા અને તેણે યોગીરાજની આજ્ઞા તે પ્રભુઆજ્ઞા માની પશુઓને તત્ક્ષણે બંધનમુક્ત કરવા હુકમ કર્યો

ખીલાઓ સાથે બંધાયેલ નિર્દોષ પશુઓને તુરત જ મુક્તિ મળી, અને ક્રોધે ભરાયેલ પુરોહિતોએ આ યોગી પર ગાળોનો વરસાદ વરસાવી યજ્ઞકુંડમા પશુયજ્ઞના બદલે ફળ-ફળાદિનો હોમ કરી, ક્રિયાની સમાપ્તિ કરી

મહારાજાશ્રીએ યોગીરાજના પ્રભુત્વમય ઉપદેશથી યજ્ઞ બંધ કીધો, અને સિંહાસન નજદિક ઊભેલા યોગી–ત્યાગી–કુમારને રાજવીએ કહ્યું કે –"હે ત્યાગીકુમાર આપને કોટિશ. ધન્યવાદ છે અમને આ જ પ્રમાણે તમારા જ્ઞાનનો નિરંતર લાભ આપતા રહેશો "

"રાજન્, મારે હજુ પરમપદ–નિર્વાણની પ્રાપ્તિ અર્થે તપ, જપ અને પ્રવાસ ખેડવાનો છે **જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વગર શાન્તિ નથી** જગતના દુઃખમોચનનો એક જ માર્ગ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને અંતે મોક્ષ છે, જેના અર્થે હું વનમા જાઉં છું " આટલું કહેતા ત્યાગી કુમાર ગૌતમ રાજ્યસભા મધ્યેથી બહાર નીકળી વિંધ્યાચળની ટેકરીઓને ઓળંગી વૈશાલીના માર્ગે વળ્યા

પ્રકરણ ૭ મું.

જૈન અને સનાતન ધર્મનો મીઠો સબંધ.

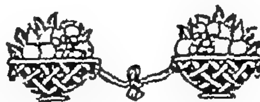
સુજ્ઞ વાચક, મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધનો પ્રથમ પરિચય આપણને મહારાજા શ્રેણિકના દરબારમા મગધદેશની રાજ્યધાની ગિરિવ્રજ નગરે પશુયજ્ઞ સમયે યજ્ઞના પ્રતિબધાર્થે થાય છે આ મહાવિભૂતિનો જન્મ એવા કાળે થયો હતો કે જે કાળમા બુદ્ધિવત ભારતના ઉત્તર અને પૂર્વ પ્રદેશોમા વિચરતા સમર્થ જૈનાચાર્યોના સહવાસ અને પ્રતિબોધથી પશુયજ્ઞ ઉપર ઘણા વિભાગને ઘૃણા ઉત્પન્ન થઈ હતી "ધર્મના નિમિત્તે દેવી–દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવાના ઓઠા નીચે અયોગ્યતાથી લેવાતા સેકડો અવાક્ પશુઓના બલિદાનથી ઉત્તર અને પૂર્વ ભારત કમકમી ઊઠ્યુ હતુ, જેમા બુદ્ધિવત બ્રાહ્મણો કે જેઓ શાસ્ત્ર અને વેદાન્તના પારગત હતા તેઓએ જૈનધર્મના તત્વજ્ઞાનને સમર્થ કેવળજ્ઞાની મુનિમહારાજોના સસર્ગમા આવી જૈનધર્મના અહિંસાના પરમોત્કૃષ્ટ સિદ્ધાતોનો સૂક્ષ્મતાપૂર્વક અભ્યાસ કરી સમ્પૂર્ણ સાથ આપ્યો હતો

આ કાળે પણ બનારસ–કાશી સમસ્ત ભારતમા વેદાન્તવાદી સનાતનધર્મીઓની માતૃભૂમિ ગણાતી હતી આ પ્રદેશમા ખૂણેખૂણે બ્રાહ્મણ પડિતો વિદ્વત્તાના ભડારરૂપે વસતા હતા ભારતમા તેઓ પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા એટલુ જ નહિ પણ પોતાની વિદ્વત્તાના કારણે ભારતના શ્રેષ્ઠ પડિતોનુ અપૂર્વ બિરુદ પણ પ્રાપ્ત કરી શક્યા હતા

આ જ પવિત્ર ભૂમિમા ગૌરવશાળી મહારાજા અશ્વસેન જેવા પ્રાચીન ઇક્ષ્વાકુ વશના કીર્તિવત રાજ્યકુળમા અહિંસાવાદી જૈનધર્મના ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથનો જન્મ વીર નિર્વાણના ૩૫૦ વર્ષ પૂર્વે થયો હતો પ્રભુ મહાવીરના કેવળજ્ઞાન બાદ ગૌતમ આદિ ૧૧ ગણધરો કે જેઓ પશુયજ્ઞના મહાન્ હિમાયતી અને વેદાન્તના પ્રચડ પડિત હતા તેમજ શાસ્ત્રવિશારદ હોવા સાથે ક્રિયાકાન્ડના કરનારા અને ૪,૪૦૦ શિષ્યોના ગુરુસ્થાને દીપતા

હતા, તે બ્રાહ્મણ પંડિતોની જીવ અને અજીવના ભેદોની શંકાનું દરેક રીતે નિવારણ કરી પ્રભુ મહાવીરે દીક્ષિત બનાવી તેમને પટ્ટશિષ્યો બનાવ્યા હતા. પ્રભુ મહાવીરના ૧૪,૦૦૦ સાધુઓમાં આ ૧૧ ગણધર પંડિતો ૪,૪૦૦ શિષ્યો સાથે અગ્રસ્થાન શોભાવતા હતા. તેમના પ્રયાસોના પરિણામે અને સત્ય પ્રતિબોધથી રાજા, મહારાજાઓએ જૈનધર્મ અંગીકાર કરી જૈનધર્મને જગતની ઊંચ કોટીએ ગર્જાવ્યો હતો. આ સર્વે શિષ્યસમુદાયમાંથી ઠું ભાગ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યા પૂર્વે પશુયજ્ઞના ક્રિયાકાન્ડનો હિમાયતી અને વેદાન્તવાદી બ્રાહ્મણ પંડિતોનો હતો કે જેઓ પાછળથી સત્ય જ્ઞાનના અવલંબનથી ચુસ્ત જૈનધર્મી શ્રમણો બન્યા હતા. ત્યારબાદ આ મહાન્ વિદ્વાન્ વિભૂતિઓના પીઠબળે જૈનધર્મે ભારતની ચારે દિશાએ એવી રીતે તો ગુંજારવ કર્યો કે ભારતના ખૂણે ખૂણામાં જ્યાં જ્યાં આ મહાન્ વિભૂતિઓના પગલાં થયાં ત્યાં ત્યાં તેમની વાણીના શ્રવણ તેમજ ઉપદેશથી ધર્મના ઓઠા નીચે અયોગ્ય રીતે થતો પશુયજ્ઞ અને હિંસા સદંતર બંધ થયા. આ કાળે ભારત પરમ અહિંસાવાદી બન્યું, એટલું જ નહીં પરંતુ ભારતમાં રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે જૈનધર્મે પ્રાધાન્ય સ્થાન લીધું. આ સર્વમાં પૂર્વાવસ્થાના સનાતનધર્મના મહાન્ પંડિતોનો સંપૂર્ણ સાથ હતો એમ કહીએ તો ખોટું નથી.

આજે પણ દેવી-દેવતાઓના નામ ઉપર તેમને પ્રસન્ન કરવા નિમિત્તે મ્હૈસુર અને મહારાષ્ટ્ર આદિ પ્રદેશોમાં જે પશુ, પક્ષીબલિ દેવાય છે તેનો પણ સખ્તમાં સખ્ત રીતનો વિરોધ સમર્થ સનાતની આચાર્યો કરી રહ્યા છે. એકંદરે કહેવાનો ભાવાર્થ એ જ છે કે આ સમયમાં બુદ્ધિવાદી બ્રાહ્મણસમાજ પણ પશુયજ્ઞનો વિરોધાત્મક બન્યો છે. પૂર્વકાળે ભારતના સોળે પ્રાન્તના પ્રતાપી મહારાજાઓએ પશુયજ્ઞ-પ્રતિબંધમાં સંપૂર્ણતાથી સાથ આપ્યો હતો. ક્ષત્રિય રાજ્યકુળોમાં પ્રભુ પાર્શ્વનાથ અને પ્રભુ મહાવીર ઉપરાંત પૂર્વે બાવીશ જૈન તીર્થંકરોનો જન્મ થયો હતો. તેવી જ રીતે તેમના શાસનમાં કેવળજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની અને પૂર્વધરજ્ઞાની તરીકે થયેલ મહાન્ વિભૂતિઓનો પણ જન્મ બહુધાએ રાજ્યકુળોમાં જ થયેલો હતો. એટલે આ રીતે ભારતના મહાન્ સોળે પ્રાન્તોના રાજવીઓનો શારીરિક સંબંધ અરસપરસમાં કુટુંબીઓ તરીકે આ કાળે એવી રીતે સંકળાએલ હતો કે જેથી જૈનધર્મને તે મહાન્ રાષ્ટ્રોનું કુદરતી રીતે પીઠબળ મળ્યું હતું ને રાજ્યકુટુંબો પણ જૈનધર્મ પાળતા થયા હતા. અહિંસાની ઉદ્‌ઘોષણાથી તેઓની ગૌરવતા વધી, એટલું જ નહીં પણ તેમના કરેલા ઉચ્ચ કોટીના સંસ્કારી ઐતિહાસિક કાર્યોની જગતે કિંમત આંકી.

પ્રકરણ ૮ મું.

ગૌતમ બુદ્ધની જીવનપ્રભા.

ત્યાગી રાજકુમાર જૈન મુનિ બને છે—

ખંડ બીજાના છઠ્ઠા પ્રકરણમા વાચી ગયા પ્રમાણે ત્યાગી રાજકુમાર ગૌતમ બુદ્ધે શ્રેણિક મહારાજના રાજ્યદરબારમા ભયકર પશુયજ્ઞ બધ કરાવી વૈશાલી તરફ પ્રયાણ કર્યું

આ સમયે ગૌતમ બુદ્ધના ગૃહવાસત્યાગને માત્ર થોડા જ માસ થયા હતા એટલા જ અલ્પ સમયમા આ ત્યાગી રાજ્યકુમારની અપૂર્વ ત્યાગવૃત્તિની માહિતી ચારે દિશાએ પહોચી હતી મગધ રાજ્યદરબારે પશુયજ્ઞ બધ કરવા સમયે શ્રેણિકને આપેલ પ્રતબોધે સૌને આશ્ચર્ય-ચકિત કીધા એટલુ જ નહિ પણ સહુને ભક્તિભાવવાળા બનાવ્યા હતા ખુદ મહારાજા શ્રેણિકે ત્યાગીકુમારના પ્રતબોધથી આકર્ષાઈ પશુયજ્ઞ બધ કરાવ્યો હતો આથી ગૌતમ બુદ્ધની કીર્તિ ચારે દિશાએ ફેલાઇ અને ઉત્તર તથા પૂર્વને ઘણો ભાગ તેનો અનુરાગી બન્યો

વૈશાલી તરફ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અર્થે ગયેલ ત્યાગી ગૌતમકુમારનો ભેટો પ્રભુ પાર્શ્વ-નાથની પાચમી પાટે બિરાજતા શ્રી કેશીકુમાર નામના પટ્ટધર આચાર્ય, કે જેઓ તે સમયે ૫૦૦ શિષ્યના પરિવાર સાથે આ પ્રદેશમા વિચરતા હતા તેમની સાથે થયો

આ કેશીકુમાર આચાર્ય પોતાના ગૃહસ્થાવાસમા ઉજ્જૈયનીના રાજા જયસેનના રાજ્ય-કુમાર થતા હતા તેમની માતાનુ નામ અનતાસુદરી હતુ આ આચાર્યશ્રી પ્રભુ પાર્શ્વનાથના ચોથા પટ્ટધર શ્રી આર્યસમુદ્રાચાર્ય પાસે દીક્ષા લઇ પ્રભુ પાર્શ્વનાથના પાચમા પટ્ટધરની પદવીને દીપાવતા હતા આ આચાર્યશ્રી આજીવન બ્રહ્મચારી હોવાથી તેમનુ માન ચારે દિશાએ રાજ્યકુટુબ તેમજ જનસમૂહમા પ્રસિદ્ધિ પામ્યુ હતુ આવી જ રીતે આ સમયે શ્રી પાર્શ્વનાથના સતાનીઆ સાધુ તરીકે વિચરતા કાલીપુત્ર, મૈથાલી, આનદરક્ષિત, કાશ્યપ નામે ચાર સ્થવિર આચાર્યો પાચ સો—પાચ સો શિષ્યના

સમુદાય સાથે વિચરતા હતા તેઓના પ્રતિબોધથી વૈશાલીના રાજા ચેટક (મહારાજા શ્રેણિકના સસરા અને ચેલણા રાણીના પિતા), ક્ષત્રિયકુંડ નગરના સિદ્ધાર્થ રાજા, તેમજ રાજા શુધ્ધોદન જેઓ ત્યાગીકુમાર ગૌતમ બુદ્ધના પિતા અને કપિલવસ્તુ નગરના રાજવી થતા હતા તેઓ જૈનધર્મી બન્યા હતા તેવી રીતે ત્રિશલાદિ ક્ષત્રિયાણીઓને પણ સમર્થ જૈનાચાર્યોએ જૈનધર્માનુરાગી બનાવી હતી શુધ્ધોદન રાજાની રાજ્યધાની હિમાલય પર્વતની તળેટીના નજદિકના પ્રદેશમા આવેલ હતી, જેઓનુ રાજ્યકુટુબ શાક્ય જાતિના ક્ષત્રિય તરીકે પકાતુ હતુ અને જેનુ ગોત્ર કાશ્યપ અથવા ગૌતમ હતુ

ગૌતમ બુદ્ધનું સુખી જીવન—

મહારાજા શુદ્ધોદનની મોટી ઉમરે કુમાર સિદ્ધાર્થ(ગૌતમ)નો જન્મ ઇ સ પૂર્વે ૬૨૦ ના ગાળામા થયો હતો આ રાજ્યકુમાર મહારાજાશ્રીને અતિશય લાડકવાયો હતો એટલે તેની સભાળ મહારાજ બહુ જ કાળજીપૂર્વક રાખતા હતા કોઈ દુ:ખી, વૃદ્ધ યા મૃત્યુદેહનુ તેને દર્શન ન થાય અથવા એકાદ કગાળ ભિક્ષુક તેની દૃષ્ટિએ ન પડે તેનો ખાસ બદોબસ્ત કર્યો હતો સબબ આ રાજ્યકુમારની જન્મકુડલી રાજ્યપદના બદલે યોગીપદને દર્શાવતી હતી, એટલે રખે તેનો લાભ પોતાનો યુવાન લાડકવાયો પુત્ર લે, એવી ભીતિ મહારાજા શુધ્ધોદનને રહ્યા કરતી હતી પોતાની નજર સામે તે ગૃહનો ત્યાગ કરી વનવાસી-તપસ્વી બને તેવા વિચારમાત્રથી મહારાજાશ્રીને લાગી આવતુ હતુ રાજ્યમહેલ અને રાજ્યધાનીના પ્રદેશોના અધિકારીઓને મહારાજાશ્રીની આજ્ઞા હતી કે જ્યારે જ્યારે રાજ્યકુમાર ફરવા નીકળે ત્યારે ત્યારે ઉપરોક્ત વસ્તુઓ તેની દૃષ્ટિગોચર ન થાય તેવો પાકો બદોબસ્ત રાખવો

ઉંમર લાયક થતા કુમારને ઊંચ કોટીનુ રાજ્યકારભાર યોગ્ય શિક્ષણ આપી તેનુ **યશોધરા** નામે ક્ષત્રિય કન્યા સાથે પાણિગ્રહણ કરાવ્યુ હતુ પતિ-પત્નીના અતિ સતોષી સુખી સસારના ફળ તરીકે રાજ્યકુમારને તેના ૨૯ મા વર્ષે એક પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઇ હતી જ્યારે તે પુત્ર બહુ જ નાની ઉમ્મરે પારણામા ઝૂલતો હતો ત્યારે રાજ્યકુમાર સિદ્ધાર્થને સજોગોવશાત્ દૃષ્ટિગોચર થયેલ એક અતિ વૃદ્ધ પુરુષને લાકડીના ટેકાથી જતો જોઇ તથા એક યુવાનના મૃત્યુદેહને અગ્નિસસ્કાર અર્થે સ્મશાન તરફ લઇ જતા જોઈ પોતાની પણ અતસમયે આ જ દશા થવાની છે એવુ સમજી તેને સસાર પ્રત્યે એકદમ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો તે જ દિવસની મધ્ય રાત્રિના સમયે નિદ્રાવશ પત્ની અને પારણામા ઝૂલતા રાજ્યકુમાર રાહુલને નિદ્રાવસ્થામા મૂકી સિદ્ધાર્થ કુમારે રાજમહેલનો ત્યાગ કીધો

ત્યાગીકુમારે લીધેલ દીક્ષા—

કુમારના શરીર ઉપર કીંમતી આભૂષણ અને વસ્ત્રો હતા તેને પ્રભાત સમયે રસ્તે પ્રથમ મળેલ એક મુસાફરને અર્પણ કરી તેના બદલામા તેના સાદા વસ્ત્રો તેણે મેળવ્યા આ બાદ ત્યાગીકુમાર ત્યાથી નીકળી વિધ્યાચળ પર્વતની હારમાળામા આવેલ પાચ

ટેકરીઓ પૈકી રત્નગિરિ નામના પર્વત ઉપર જઈ સેકડો યોગીઓ, તપસ્વીઓ અને ઉપાસક મુમુક્ષોમા મળી ઇશ્વરચિંતનમા મન પરોવ્યુ ત્યા થોડો સમય રહ્યા બાદ મહાન્ યોગી અને તપસ્વીઓના સત્સગમા આવેલ કુમારને તપબળે કઈક આત્મજ્ઞાનનો ભાસ થયો બાદ રત્નગિરિ પર્વતની એક ગુફામાથી નીચે ઊતરતા તેને ઘેટાનુ ટોળુ દેખાયુ અને તેની તપાસ કરતા ઉપરોક્ત ઘેટાઓ પશુયજ્ઞ અર્થે જતા જાણ્યા, જેનો તેણે સુંદર રીતે બચાવ કર્યો એટલુ જ નહીં પણ પોતાની કીર્તિ વધારી

ત્યાગી રાજ્યકુમારે રાજગૃહીનો પશુયજ્ઞકાડ બધ કરાવી હજારો જીવોની રક્ષા કરી ત્યાથી સીધા વૈશાલી તરફ પ્રયાણ કર્યું જ્યા તેને શ્રીકેશીકુમાર ગણધર આદિ સાધુઓનો મેળાપ થયો તેમની પાસે કુમારે દીક્ષા લીધી અને દીક્ષાસમયનુ તેનુ નામ "બુદ્ધકીર્તિ" રાખવામા આવ્યુ

બુદ્ધકીર્તિ મુનિ ધર્મભ્રષ્ટ બને છે, સાધુપણાનો ત્યાગ કરી માંસાહાર કરે છે—

આ બુદ્ધકીર્તિને લગભગ છથી સાત વર્ષ સુધી જૈનસાધુ તરીકે દીક્ષા સુંદર રીતે પાળ્યા પછી, જૈનસાધુપણામાથી પતિત થઈ પોતાનો જુદો મત સ્થાપવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો જે નીચે મુજબ છે —

એક સમયે સરયૂ નદીના કિનારા ઉપર **પલાસ** નામના ગામમા શ્રીબુદ્ધકીર્તિ સાથે સાધુઓ વિચરતા હતા તે સમયે સરયૂ નદીના પાણી બહુ ઊંચા ચઢ્યા હતા અને સેકડો મરેલા માછલાઓ કિનારા-કાઠે તણાઇ આવ્યા જેને જોઈ બુદ્ધકીર્તિને ગૃહસ્થાવાસમા કરેલ માસાહાર યાદ આવ્યો ને તે તરફ ફરીથી મન લલચાયુ એણે પોતાનુ સાધુ તરીકેનુ ઊંચ કોટીનુ સ્થાન ભૂલી મનથી નિશ્ચય કર્યો કે—

માંસાહારી શિષ્ય ગુરુનો ત્યાગ કરે છે—

"જે જીવ પોતાની મેળે મરી ગયેલ હોય તે જીવનુ માસ ખાવામા પાપ નથી-જેવી રીતે ફળ, દૂધ, દહિં આદિના પીણામા પાપ નથી સર્વ પદાર્થો ક્ષણિક છે, માટે પાપ અને પુન્યના કર્તા કોઇ અન્ય છે, તેવી જ રીતે તેનો ભોક્તા પણ કોઇ અન્ય છે" આ જાતના સિદ્ધાતો ચાલુ કરવાનો મનથી નિશ્ચય કરી, પોતે અગીકાર કરેલ પ્રવ્રજ્યાનો ત્યાગ કર્યો અને માસભક્ષણ શરૂ કર્યું તે દિવસથી કેશીકુમાર ગણધરથી બુદ્ધકીર્તિ જુદા પડ્યા આ સમયે ગૌતમ બુદ્ધ પાસે **દેવદત્ત** નામે એક શિષ્ય હતો તેણે બુદ્ધકીર્તિને માસ ખાવામા મહાન્ પાપ છે એવુ સમજાવવા તથા તેનો દુરાગ્રહ છોડી ધર્મના સત્ય માર્ગે વળવા અનેક જાતના પ્રયત્નો કીધા, છતા બૌદ્ધે તેનુ કથન માન્યુ નહી અને છેવટે તેનાથી કટાળી દેવદત્તે બુદ્ધનો સાથ છોડી દીધો

ગૌતમ બુદ્ધના હાથે બૌદ્ધધર્મની થએલ સ્થાપનાને લગતો ઇતિહાસ—

ગૌતમ બુદ્ધે પોતાના નીચેના સિદ્ધાંતો અનુસારે નવા બૌદ્ધપંથની સ્થાપના કરી હતી. આ નવા પંથની સ્થાપનાને અંગે અમોને પ્રાચીન ગ્રંથમાંથી નીચેની ગાથાઓ સંશોધન કરતાં ઉપલબ્ધ થઇ છે, જેને અમો નીચે પ્રમાણે રજૂ કરીએ છીએ.—

सिरिपासणाहतित्थे, सरयुतीरे पलासणयरत्थे ।
पिहि आसवस्स सीहे, महा लुदो बुद्धकित्ति मुणी ॥ १ ॥

तिमि पूरणा सणेया, अहि गयपवज्जा वऊ परममठे ।
रत्तंबरं धरित्ता, पवड्ढिय तेण एयत्तं ॥ २ ॥

मंसस्स नत्थि जीवो, जहा फले दहि यड्डुद्धसकराए ।
तम्हा तं मुणित्ता, मरकंतो णत्थि पाविठो ॥ ३ ॥

मज्जणवज्जणिज्जं, दवदवं ऊह जलं तह एदं ।
इति लोए घोसिता, पवत्तियं संघसावज्जं ॥ ४ ॥

अण्मो करेदि कम्म, अण्मो तं भुंजदीदि सिद्धंतं ।
परिकप्पिऊण णूणं, वसिकिच्चाणिरयमुववण्मो ॥ ५ ॥

બૌદ્ધધર્મની સ્થાપનાને અંગે ઉપરોક્ત પાંચ ગાથાઓ દિગંબર સંપ્રદાયમાં થએલ શ્રી દેવસેનાચાર્યરચિત દર્શનસાર નામના પ્રાચીન ગ્રંથના આધારે શ્રીમદ્ વિજયાનંદસૂરિશ્રીએ "જૈનધર્મ વિષયિક પ્રશ્નોત્તર" નામના ગ્રંથમાં પ્રશ્નોત્તરી ૮૨ ના જવાબમાં જણાવી છે. આ ઉપરથી વાચકોને ખાત્રી થશે કે બુદ્ધકીર્તિ નામે જૈન સાધુએ જૈન સાધુપણાનો ત્યાગ કરી, માંસાહારી બની, માંસાહારી સિદ્ધાંતો અનુસાર બૌદ્ધધર્મ ચાલુ કર્યો હતો.

બાદ ગૌતમ બુદ્ધે પોતાના સૂત્ર ઉપર નિશ્ચયાત્મક બની, આ ધર્મની પ્રરૂપણા મજબૂતાઈથી ચાલુ કરી પોતાના દર્શને આવતા સેંકડો ભાવિકો અને રાજા–મહારાજાઓને પોતાના નવા પંથનો ઉપદેશ આપી બૌદ્ધધર્મનો ઉત્તર અને પૂર્વહિંદમાં ફેલાવો કર્યો હતો, જેના યોગે ઉત્તર અને પૂર્વહિંદના ઘણા રાષ્ટ્રો બુદ્ધના ઉપદેશથી તેના નૂતન ધર્મના અનુયાયી બન્યા હતા.

આગમસૂત્રોમાં બુદ્ધધર્મની સમીક્ષા—

આધારભૂત પિસ્તાલીસ આગમના અંગોના અલગ અલગ ગ્રંથોમાં બૌદ્ધધર્મને અંગે મહત્ત્વતાભરી સમાલોચના મળી આવે છે, જેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે.—

"સૂત્રકૃતાગ સૂત્ર" આ સૂત્રમા બૌદ્ધ અને સાખ્ય આદિ મતોનું દિવ્ય દર્શન અને તેના ઉપર ચર્ચા અને ઉપદેશ આપવામા આવ્યો છે આ ગ્રથના અધ્યયન ૨૩, મૂળ શ્લોક ૨,૧૦૦, શીલાગાચાર્યકૃત ટીકા ૧૨,૮૫૦ શ્લોકની તથા ચૂર્ણી ૧,૦૦૦૦ શ્લોકની છે શ્રી ભદ્રબાહુકૃત નિર્યુક્તિની ગાથા ૨૦૮, શ્લોક ૨૫૦, આ ગ્રથના અગે ભાષ્યની રચના થઇ નથી કુલ શ્લોક સખ્યા ૨૫,૨૦૦ ની છે

બીજુ "ઠાણાગ સૂત્ર" આ સૂત્રમા અનેક તાત્ત્વિક બાબતોની સમજ બહુ જ સુદર રીતે સમજવાલાયક આપવામા આવી છે તેના અધ્યયન ૧૦ છે મૂળ શ્લોક ૩૭,૦૭૦ છે વિક્રમ સવત ૧૧૨૦ મા શ્રીઅભયદેવસૂરિની બનાવેલ ટીકા ૧૫,૨૫૦ શ્લોકપ્રમાણુ છે કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૯,૦૨૦ ની છે

(નોટઃ—તાડપત્રીય પ્રાચીન સૂચીમા ટીકાનુ પ્રમાણુ ૧૫,૨૪૦ શ્લોકનુ છે, અને કુલ શ્લોકસખ્યા ૧૯,૦૧૦ની બતાવેલી છે)

"સમવાયાગ સૂત્ર" આ સૂત્રમા ઠાણાગ સૂત્રને મળતુ વર્ણુન છે, પરતુ આ ગ્રથમા દશ ઉપરાત સખ્યાવાળી હકીકતોનુ વર્ણુન વિશેષ છે મૂળ શ્લોક ૧૬,૬૭, ટીકા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ૩,૭૬૭ શ્લોકપ્રમાણુ છે, પૂર્વાચાર્યકૃત ચૂર્ણી ૪૦૦ શ્લોકપ્રમાણુ છે કુલ શ્લોકસખ્યા ૫,૮૪૩ છે

"**विवाहपन्नत्ति**" (ભગવતી) આ સૂત્રમા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ૩૬,૦૦૦ ભિન્ન ભિન્ન પ્રશ્નોદ્વારા પ્રભુ મહાવીર પાસેથી જૈનધર્મનુ તત્ત્વજ્ઞાન મેળવ્યુ હતુ, જેનુ વર્ણુન પ્રભુ મહાવીરના મળેલા ઉત્તરો પ્રમાણે ૪૧ શતકમા છે મૂળ શ્લોક ૧૫,૭૫૨ છે, ટીકા સવત ૧૧૨૮મા શ્રીઅભયદેવસૂરિજીએ બનાવી અને તે ઉપર સશોધન શ્લોક ૧૮,૬૧૬ પ્રમાણુ શ્રી દ્રોણાચાર્યે બનાવેલ છે ચૂર્ણી ૪,૦૦૦ શ્લોકની પૂર્વાચાર્યકૃત છે કુલ સખ્યા ૩૮,૩૬૮ ની છે આની લઘુવૃત્તિ સવત ૧૫૩૮મા ઉપાધ્યાય શ્રીદાનશિખરજીએ ૧૨,૦૦૦ શ્લોકની બનાવી છે

આ ગ્રથો દરેક ધર્મ, પથો માટે વાચવા લાયક હોવાથી અમો તેની ખાસ ભલામણુ કરીએ છીએ સનાતનધર્માચાર્યોને વિશેષે કરીને આ ગ્રથ વાચવા ખાસ અમારી ભલામણુ છે સબબ કે, આ ગ્રથ એ જીવ, અજીવ, પાપ અને પુણ્ય આદિ મહાન્ નવ તત્ત્વજ્ઞાનની સુદર રીતે સમજ આપનારો હોવાના કારણે તે વાચવાથી અનેક જાતની શકાનુ નિવારણુ થશે

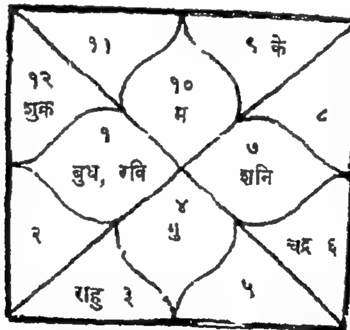
મહાત્મા બુદ્ધ જૈનધર્મના સિદ્ધાતોના પરિપાલનપૂર્વક જૈનધર્મના સાધુ તરીકે ટકી રહી, જો માસાહારી ન બન્યા હોત તો આજે ચીન, તિબેટ, જાપાન, ભુતાન, સિહલદ્વીપ, રગુન અને બર્માની ૫૯ કરોડની પ્રજા જે બુદ્ધધર્મની અનુયાયી અને માસાહારી છે તેમા કાઇંક ઓર જ રગ જામત અને ભારતના ઇતિહાસમા ગૌતમ બુધ્ધે અહિસાધર્મની સુદરમા સુદર સેવા કરી ગણાત, પરન્તુ જ્યા વિધિના લેખ નિર્માણુ થયા હોય ત્યા ભાવી ફેરવવાને ખૂદ પરમાત્મા પણુ સમર્થ નથી

પ્રકરણ ૯ મું.

વિશ્વવંદનીય વિભુ મહાવીર.

જે કાળે મહાત્મા બુદ્ધ, ઉત્તર અને પૂર્વહિંદમા પોતાના પથની પુષ્ટિ કરી રહ્યા હતા તે જ સમયે ઉત્તર હિંદના ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નગરના સિદ્ધાર્થ રાજવીને ત્યા ત્રિશલાદેવીની કુક્ષીથી જૈન ધર્મના ચોવીશમા (અંતિમ) તીર્થંકર પ્રભુ મહાવીરનો જન્મ ઈ સ પૂર્વે ૫૯૯ મા પ્રથમ ચૈત્ર શુદિ ૧૩ ને મંગળવારે, ઉત્તર ફાલ્ગુનની નક્ષત્રના ગતરાત્રિ ઘટિકા ૧૫, ને પળ ૨૨, મકર લગ્ને ચંદ્ર હોરામા મહાત્મા બુદ્ધના જન્મ પછી લગભગ ૨૧ મા વર્ષે થયો હતો પ્રભુ શ્રીવીર જન્મથી ત્રણ જ્ઞાન–મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાન–યુક્ત હતા તેમની જન્મકુંડલી નીચે પ્રમાણે હતી —

આ ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નગર પટનાની ઉત્તરે લગભગ ૨૭ માઈલ ઉપર વૈશાલીની નજીદિકમા આવેલ છે આ મહાપુરુષની માતાનુ નામ **ત્રિશલાદેવી** અને પિતાનુ નામ **સિદ્ધાર્થ** હતુ પ્રભુ મહાવીરનુ માતૃ અને પિતૃકુટુંબ પ્રભુ પાર્શ્વનાથ મતાનીયા જૈન રાજવીઓ તરીકે જૈનધર્મને પાળનારુ હતુ અને ત્રિશલાદેવી વિદેહની રાજ્યધાની વૈશાલીના સરદારની બહેન થતા હતા, કે જેઓ મગધના રાજા બિંબિસારના કુટુંબી થતા હતા

પ્રભુ મહાવીરને **નદીવર્ધન** નામે મોટા ભાઇ અને **સુદર્શના** નામની બ્હેન હતા મહાવીરનુ લગ્ન **યશોદા** નામની કૌડિન્ય ગોત્રની કન્યા સાથે થયુ હતુ યશોદાથી તેમને એક પુત્રી ઉત્પન્ન થઇ હતી, જેનુ નામ **પ્રિયદર્શના** હતુ અને તેના લગ્ન રાજ્યપુત્ર **જમાલી** સાથે કરવામા આવ્યા હતા, કે જે પાછળથી પ્રભુ મહાવીરનો શિષ્ય બન્યો હતો

પ્રભુ મહાવીરે ત્રીશ વર્ષ સુધી ગૃહસ્થાવસ્થામા રહી ઈ સ પૂર્વે ૫૬૯ ના ગાળામા પ્રવ્રજ્યા અગીકાર કરી હતી આ સમયે ગૌતમ બુદ્ધની વય લગભગ બાવન વર્ષની હતી જે સમયે મહાત્મા બુદ્ધ બોધિસત્ત્વ નામના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ બાદ બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચારાર્થે ઉત્તર અને પૂર્વ હિંદમા વિચરતા હતા ત્યારે પ્રભુ મહાવીરને તેતાલીસ વર્ષની વયે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ હતી આ સમયે મહારાજા શ્રેણિકને રાજ્યાસન પર બિરાજમાન થયે લગભગ ૩૩ વર્ષો થયા હતા, એટલે કે આ સમયે મહારાજા શ્રેણિકની અવસ્થા લગભગ ૫૩ વર્ષની હતી આ હિસાબે પ્રભુ મહાવીર તેમના કરતા લગભગ દશ વર્ષે નાના હતા

આ કાળે બૌદ્ધધર્મે ઉત્તર અને પૂર્વ હિંદમા પગપેસારો કર્યો હતો, જેથી બુદ્ધના પથને અનુસરનારા અનેક દીક્ષિત શિષ્યોની પણ મહાત્મા બુદ્ધને પ્રાપ્તિ થઇ હતી મહારાજા શ્રેણિકે ગૌતમ બુદ્ધ સાથે પરિચય ઓછો રાખ્યો હતો, જેના કારણભૂત તેમની જૈન ધર્માનુયાયી મહારાણી ચેલણા દેવી હતી

એક સમયે મહારાજા શ્રેણિકને શિકાર અર્થે જગલમા જતા અનાથી મુનિ (રાજ્યકુમાર) નામે એક યુવાન દિવ્ય કાન્તિશાળી જ્ઞાની જૈન મુનિનો ભેટો થયો હતો તેમણે મહારાજાશ્રીને એવા સચોટ શબ્દોમા અસરકારક રીતે પ્રતિબોધ આપ્યો કે જેની અસરને પરિણામે મહારાજા શ્રેણિકે જૈનધર્મ અગીકાર કર્યો હતો આ ઘટના પ્રભુ મહાવીરના કેવળજ્ઞાન પૂર્વે બની હતી પ્રભુ મહાવીરને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા બાદ તેમણે ત્રીશ વર્ષના કેવળીપર્યાયમા ઉત્તર અને પૂર્વ હિંદના પર્યટનમા લગભગ ઘણા ચાતુર્માસો રાજ્યગૃહીમા કરેલા હોવાના કારણે રાજ્યગૃહીના રાજ્યકુટુબ સાથે સમસ્ત મગધ જૈન ધર્મમય બન્યુ હતુ, જેમા મહારાજા શ્રેણિક તો પ્રભુના પરમ અનુરાગી અને ચુસ્ત શ્રાવક બન્યા હતા

પ્રકરણ ૧૦ મું.

મહારાજા શ્રેણિકને અભયકુમાર તથા સુનંદાનો સમાગમ.

રાણી સુનંદાનો દોહલો ને પુત્રજન્મ—

સુજ્ઞ વાચક, આપણે મહારાજા શ્રેણિકના ઇતિહાસમા ઘણા ઊંડાણમા ઊતરી ગયા, જેમા મહારાણી સુનંદાનો ઉલ્લેખ કવચિત્ જોઈ શક્યા તેમા દોષ લેખકનો નહી પરંતુ મહારાણીશ્રીના નસીબનો જ છે

મહારાજા શ્રેણિકને મગધની ગાદી પર આવે લગભગ ૧૫ વર્ષો વ્યતીત થઈ ગયા હતા છતા આ પંદર વર્ષોમા કોઈ દિવસ મહારાણી સુનંદાનુ સ્મરણ મહારાજાશ્રીને થયુ હોય એવુ કોઇ પણ ઠેકાણે જોવાયુ નથી સબબ રાજ્યગાદી ઉપર આવતા વેંત જ મહારાજાશ્રીના લગ્ન મહારાણી ધારિણી સાથે થયા હતા પછી તુરતજ અન્ય રાજ્યકન્યાઓ સાથે લગ્ન કરી મહારાજા શ્રેણિકે રાણીવાસ રાણીઓથી ભરપૂર બનાવ્યો હતો આ રૂપવતી રાણીઓ અને તેમના પુત્રપરિવારના વિસ્તારમા તેમજ રાજ્યસાહ્યબીના એશ-આરામમા મહારાજા શ્રેણિકને પોતાની પ્રથમ પરણેતર સુનંદા રાણીનુ વિસ્મરણ થઈ ગયુ હતુ

મહારાણી સુનંદાને માત્ર બે-ત્રણ મહિનાની ગર્ભવતી તરીકે મૂકી જનાર મહારાજા શ્રેણિકને તો સુનંદા યાદ ન આવી, પરંતુ સદ્‌ગુણી ને સંસ્કારી વણિકપુત્રી સુનંદા મહારાજા શ્રેણિક પાછળ ઘેલી બની સતી સુનંદાનો ગર્ભ લગભગ આઠ માસનો થતા તેને એવો દોહલો થયો કે-હું અમારી પડહો વગડાવુ, હાથી ઉપર બેસી ગરીબોને દાન આપુ અને અભયદાન આપી સેંકડો જીવોને બચાવુ તુરત જ બીજે દિવસે સુનંદાએ દોહલો થયાની વાત પોતાની માતાને કહી માતાએ ઇંદ્રદત્ત શેઠને કહ્યુ ઇંદ્રદત્ત શેઠે મહારાજાને વાત કરી અને સિંધ-સૌવીરના મહારાજાએ આ દોહલો ઊંચ કોટીના સૌભાગ્યસૂચક સમજી

તુરત જ તેને પૂર્ણ કરવા રાજ્યાધિકારીઓને આજ્ઞા કરી સમસ્ત રાજમા એક દિવસનો અમારી પડહ વગડાવવામા આવ્યો અને અલકૃત સુનંદાને શણગારેલ હાથી ઉપર બેસાડી તેણીના હાથે ખૂબ દાન દેવરાવ્યુ અને તેણીની મનોવાચ્છના પૂર્ણ કરી

આ પ્રમાણે દોહલો પૂર્ણ થયા બાદ સુનંદાએ પૂર્ણ માસ થતા સુદર સ્વરૂપવાન એક બાળકનો જન્મ આપ્યો, જેનુ નામ દોહલાના આધારે "**અભયકુમાર**" રાખવામા આવ્યુ આ અભયકુમાર સાત-આઠ વર્ષનો થતા તેના વિદ્યાભ્યાસ માટે સુદર વ્યવસ્થા કરવામા આવી આ પ્રમાણે બાળકુમાર અભય લગભગ પંદર વર્ષનો થયો હશે તેવામા એક દિવસ તે પોતાના મિત્રો સાથે શેત્રજની રમત રમતો હતો ત્યારે તેના એક મિત્રે તેને "**નબાપો**" કહી તેનુ અપમાન કર્યું મિત્રનુ આવુ વચન સાભળી આ ચપળ રાજયપુત્રને ઉપરોક્ત શબ્દ તીર-બાણ જેવા લાગ્યા ને તે હાડોહાડ કપી ઊઠ્યો તુરત જ પોતાની માતા પાસે આવી તેણે પોતાના અપમાનની હકીકત તેને કહી અને પૂછ્યુ કે "હે માતા! સાચુ કહે, મારા જન્મદાતા પિતા કોણ છે?"

મનોમથનના હજારો સાગરો જાણે તોફાને ન ચઢ્યા હોય તેવી રીતે માતા પુત્રના આ રીતના ઓચિતા પ્રશ્નથી એકદમ હેબતાઇ ગઈ અને તેને ગોપાળકુમાર યાદ આવ્યા પોતે મહારાજાશ્રીને જતી સમયે સભળાવેલ સચોટ બોધશબ્દો પણ યાદ આવ્યા તે તુરતજ ગળગળી થઇ ગઇ ને પુત્રને છાતી સાથે દબાવતા કહ્યુ "બેટા, તારો અને મારો પિતા બીજો કોણ હોય? અત્યારે તો ફક્ત ઇશ્વરનો જ આપણને સાક્ષાત્ આધાર છે બેટા, તુ એવા રાજયકુળનો કીર્તિવત પાટવીકુવર છે કે જેને આજે સમસ્ત ભારત શિર ઝૂકાવે છે તેના બદલે આજે તારે "**નબાપા**" તરીકેના શબ્દપ્રહારો સાભળવા પડે છે, અને મહારાણીપદને લાયક એવી તારી જનેતા માને આજે પદર પદર વર્ષોથી છતા પતિએ જોગણ બની, તપસ્વિની તરીકે પતિદેવની માળા અહોરાત્ર ફેરવી, અલકાર રહિત રહી, માત્ર પતિદેવના દીર્ઘાયુષ્યને ઇચ્છી સતીધર્મમા અચળપણે ટેકવતી રહેવાનો સમય આવ્યો છે

"બેટા અભય, તારા અત્યારના પ્રશ્ને મારી પૂર્વ સ્થિતિ સ્મરણપથમા આવી છે. મારો કોઈપણ જાતનો દોષ ન હોવા છતા ગર્ભવતી સ્થિતિમા તારા પિતાશ્રી મને મૂકી ચાલી ગયાને આજ લગભગ ૧૫ વર્ષો થવા આવ્યા છતા તેમના તરફથી આપણને માનભેર તેડુ પણ નથી વહાલા અભય! તારા પિતાશ્રીના સમાચારો મને હમેશા સાભળવા મળે છે તેઓ રાણીવાસમા અસખ્ય રાણીઓના પ્રેમમા પડી આપણને સદતર ભૂલી વચનભગ થયા છે એટલું જ નહી પરતુ તારા જેવો બુદ્ધિશાળી બાળક પણ તેમને યાદ નથી આવતો અભય, આના કરતા કર્મની ગતિનો કયો વિચિત્ર પ્રસગ સતી સ્ત્રી માટે પરીક્ષામય હોઈ શકે?"

"માતુશ્રી, આપ જે મહારાજાશ્રીનુ વર્ણન કરી રહ્યા છો તે શુ મહારાજા બિબિ-સાર કે જેઓ અત્યારે મગધની રાજ્યગાદી દીપાવી રહ્યા છે તેનો હું પુત્ર છુ? વહાલી માતા,

એક સમયે દાદા ઇંદ્રજીત અને નાની માને મહારાજાશ્રીના નામને અનેક વખત યાદ કરી તારી અને મારી ચર્ચા કરીને અશ્રુપાત સારતા મે જોયા છે પૂજ્ય દાદાજીને એ પ્રશ્નો પૂછતા તેઓ સ્તબ્ધ થઇ મારી વાતને ઉડાવવા લાગ્યા આ બધી ઘટનાઓ વચ્ચે જો એ હકીકત નિર્વિવાદ સિદ્ધ હોય કે હુ તે જ પ્રતાપી પુરુષનો પુત્ર છુ તો વહાલી માતા, આ જ ક્ષણે હુ અત્રેથી સીધો મારા પિતાની મુલાકાતે જઇ આપણા દુ ખી જીવનનો અ ત આણવા અને ઓ દુખી મા, તને સુખી કરવા મારી પુત્ર તરીકેની ફરજ અદા કરવા માગુ છુ ”

પુત્ર અભયના હૃદયભેદક શબ્દોએ તપસ્વીની સુન દાના ચક્ષુઓ શ્રાવણ અને ભાદરવાની માફક આસુઓથી ઊભરાઇ ગયા અશ્રુ–ભીની આખોએ ઊભી થઇ, પોતાના કબાટમા સાચવી મૂકેલ મહારાજાશ્રીનો રૂમાલ અને મુદ્રિકા અભયના હાથમા મૂકતા સુન દાએ કહ્યુ “ વત્સ અભય, તારા પિતાએ જતા જતા પ્રેમની નિશાની તરીકે આ ઇષ્ટ વસ્તુઓ શાત્વન અર્થે મને સુપ્રત કરી છે તેની સાથોસાથ તારા જેવા ભાગ્યશાળી પુત્રને જોઇ હુ હૃદયનુ શાન્તવન કરુ છુ ”

“ માતા, **માતા–પિતાની સેવા કરી બન્ને પૈકી એક પણ વ્યક્તિ દુઃખી થતી હોય તો તેના દુ ખનુ નિવારણ કરવુ એ સતપુત્રની ફરજ છે,** માટે વહાલી મા, તે ફરજ અદા કરવા તુ મને રજા આપ મારી ઉમ્મર યોગ્ય અને કષ્ટ સહન કરવાને પાત્ર છે હુ પણ વીરપુત્ર છુ તો મારા પિતાની માફક બાહુબળે ભાગ્યપરીક્ષા કરવા ઇચ્છા ધરાવુ છુ ”

સુનદાએ કહ્યું “ અભય, તને હુ એકલો જવા દેવા ઇચ્છતી નથી ઓ મારી આખની કીકી, મારી નજરથી તને છૂટો કરવો તે મને મરણતુલ્ય છે, જ્યા તુ ત્યા હુ, માટે ચાલ હુ પણ તારી સાથે રાજ્યગૃહીએ આવવા ઇચ્છુ છુ ”

તુરત જ સુન દાએ પોતાના પિતાને અભયની માગણી કહી સ ભળાવી અને અભય સાથે પોતે પણ રાજ્યગ્રહી જવા ઇચ્છે છે તે હકીકત જણાવી ઇંદ્રદત્ત શેઠે અતિ આના-કાની વચ્ચે અભયકુમારનો હિ મતભર્યો હઠાગ્રહ જોઇ રજા આપી

× × ×

માતા ને પુત્ર રાજગૃહીએ—

ઇંદ્રદત્ત શેઠે મગધ સુધી જવા માટે મ પૂર્ણ સગવડતા કરી આપી અને ત્યાથી માતા–પુત્ર શુભ શુકને રવાના થયા લગભગ વીસ દિવસની મુસાફરી બાદ મગધની ગજ્યધાની રાજ્યગૃહી નગરીમા આવી મા–દિકરાએ એક ઉપવનમા વાસ કર્યો માણસોને પોતાની માતાનો સુદર રીતનો બ દોબસ્ત કરવાનુ સૂચન કરી કુમાર અભયે રાજ્ય-ગૃહીના એક મહેલ્લામા પ્રવેશ કર્યો ત્યા એક કૂવા નજદિક લોકોનુ ટોળુ એકત્રિત થયુ હતુ કારણ તે કૂવામા મહારાજાશ્રીએ બુદ્ધિવ ત મનુષ્યની પરીક્ષા અર્થે એક વીંટી નાખી

હતી મહારાજા શ્રેણિકને બુદ્ધિપરીક્ષાનો ઘણો જ શોખ હતો અને તેઓ રાજ્યગૃહીના બુદ્ધિવંતોની અવારનવાર પરીક્ષા કરી બુદ્ધિશાળીઓની કદર કરતા મહારાજા શ્રેણિકને ઘણા પ્રધાનો હતા પરંતુ પોતાના સુવિસ્તૃત પ્રદેશનો વહીવટ સંભાળી શકે તેવા મુખ્ય પ્રધાનની આવશ્યકતા મહારાજાને જણાઇ ને તેવા બુદ્ધિવંત પુરુષની પ્રાપ્તિ માટે આ પ્રયોગ યોજવામા આવ્યો હતો

કૂવાકાંઠે એક ઢોલ વગાડનાર રાજ્યઢંઢેરો કહી સંભળાવતો કે. " ભાઈઓ, બુદ્ધિવંત પુરુષે કૂવામા ઊતર્યા વગર કાંઠે રહીને જ આ વીંટી કાઢવાની છે " આ સાંભળી કેટલાક હસી પડતા, અનેકો તર્ક-વિતર્ક કરતા અને આમા કંઇક ભયંકર કોયડો છે એવુ ભાખી ઘર તરફ જતા

બુદ્ધિપરીક્ષા—

સમય પ્રભાતનો હતો કૂવાકાંઠે જનસમુદાયની મેદની કુતુહલતાપૂર્વક એકત્ર થઇ હતી, છતા વીંટી કાઢવાની કોઈની હિંમત ચાલતી નહી

અભયકુમાર કૂવા નજદિક જતા તેણે ઉપર્યુક્ત હકીકત સાભળી. ઢંઢેરામા તેને કંઇ ગૂઢ આશય જણાયો વિચારણાને અંતે તુરત જ તેને એક યુક્તિ સુઝી આવી તેણે રાજ્યાધિકારીઓને જઈ કહ્યુ કે " ઓ રાજપુરુષો, હુ વીંટી કાઢી આપવા તૈયાર છુ " કૂવાકાંઠે ઊભેલા સમુદાયે આ અજાણ્યા ભવ્ય કાંતિવાન કુમાર અવસ્થાના મુસાફર તરફ નજર ઠેરવી અને શુ થાય છે તે આશ્ચર્યયુક્ત નજરે નીહાળવા લાગ્યા કુમારે અધિકારીઓ પાસે છાણનો પીંડો મંગાવ્યો જેને હાથમા લઇ તેણે વીંટી ઉપર નાખ્યો કુમારે બીજી આજ્ઞા કરી કે અગ્નિ ને ઘાસનો પૂળો લાવો કુમારે અગ્નિ આવતા છાણના પિંડાની આસપાસ ઘાસનો પૂળો વેરી દીધો ને તેને સળગાવ્યો, જેથી તે છાણનો પીંડ સૂકાઇ જઈ છાણારૂપે બની ગયો ને વીંટી તેમા ચોટી ગઈ બાદ રાજ્યાધિકારીઓને આજ્ઞા કરી કે નજદિકમા રહેલ પાણીની નિકને વાળી નિકના પાણીથી કૂવો ભરી દેવો જોતજોતામા કૂવો પાણીથી ભરાયો. સુકાએલ છાણુ ઉપર તરી આવ્યુ અને કુમારે ધીરેથી એને લઈ અંદર ભરાયેલ વીંટીને ખેંચી કાઢી આંગળીએ ચઢાવી લીધી

જનસમુદાયે કુમારના બુદ્ધિવાદનો જયજયકાર બોલાવ્યો રાજ્યાજ્ઞા પ્રમાણે આ કુમારને બહુમાનપૂર્વક રાજ્યદરબારમા લઈ જવામા આવ્યો મહારાજા શ્રેણિકને નવીન યુવાનના સામુ એક સરખી ટસે જોતા હૃદયમા કુદરતી સંજોગોદ્વારા પ્રેમલાગણી ઊભરાઇ દરબારમા મહારાજાશ્રી નજદિક બેઠેલ અમલદાર વર્ગને કુમારનો ચહેરો રાજવંશી જણાયો અને સૌ કોઇ સાનંદાશ્ચર્યમા પડ્યા

મહારાજા શ્રેણિક અભયકુમાર સાથે ઉપવનમાં—

મહારાજાશ્રીએ યુવાન મુસાફરને પ્રેમથી પૂછ્યુ કે " કુમાર તમે કયાથી આવો છો ? "

કુમારે જવાબ આપ્યો "બેન્નાતટ નગરથી" બેન્નાતટ નગરનુ નામ સાભળી મહારાજા શ્રેણિક એકદમ વિચારમા ઊડા ઊતરી ગયા, અને વર્ષો પૂર્વેની જૂની સ્મૃતિઓ તેમની નજર સામે તરી આવી થોડીવારમા સાવધ થઇ તેમણે પૂછ્યુ "બુદ્ધિવત, તુ કોનો પુત્ર છે?" અભયે નિડરતાથી જવાબ આપ્યો કે "**પ્રજાપાળનો.**" શ્રેણિકે ફરી પૂછ્યુ "ત્યાના ઇંદ્રદત્ત શેઠને તુ ઓળખે છે? અથવા તો એમના કુટુબની તને કઇક માહિતી છે?"

બુદ્ધિનિધાન કુમાર આ સમયે મહારાજા શ્રેણિકના ચહેરા ઉપર થતા ફેરફારો બરાબર જોઇ શક્યો આટલા જ પ્રશ્નો પૂછતા જ, મહારાજાશ્રીની જીભ સુકાતી જતી તેણે જોઇ.

"હા એમને તથા એમની પુત્રી સુનદા અને તેમના અભય નામના પુત્રને પણ હુ સારી રીતે ઓળખુ છુ"

સુજ્ઞ વાચક, આ સમયે ઉપરના પ્રસગને મળતી નીચેની ઘટના યાદ આવે છે એક સમયે કણ્વઋષિના આશ્રમે તેમની પાળક રાજયકુમારી શકુતલાનો પુત્ર સિંહના બચ્ચાઓ સાથે ગેલ કરી રહ્યો હતો તે સમયે તેના જન્મદાતા પિતા દુષ્યતનુ બાર વર્ષ બાદ શીકાર નિમિત્તે આગમન થતા, શ્રાપવિમોચનના કારણે કુમારને જોતા જ તેને પૂર્વવૃત્તાન્ત યાદ આવ્યો અને પરિણામે તેને પત્ની અને પુત્રનો મેળાપ વહેતા ચક્ષુપ્રવાહ વચ્ચે થયો. તેવી જ જાતનો કીસ્સો અહીં પણ બન્યો

કુમાર અભયના મુખ સામુ મહારાજા શ્રેણિક એકી ટસે જોઇ રહ્યા બાદ પૂછ્યુ કે. "વારુ! એ પુત્ર રૂપમા કેવો અને ઉમરમા કેવડો છે?"

"મહારાજાશ્રી તે કુમાર મારા સરખો રૂપાળો અને ઉમરલાયક છે"

"ત્યારે હે કુમાર, તારે તેનો પરિચય કયાથી?"

"રાજન્, અમો બન્ને **અભિન્નહૃદય મિત્રો છીએ**"

"ત્યારે ઓ બુદ્ધિવત કુમાર, તુ એકલો દેશાટને શા માટે નીકળ્યો?"

"મહારાજાશ્રી મને એકલો ન માનશો, મારો હૃદયમિત્ર અભય ને તેની માતા પણ સાથે આવેલા છે અને નગર બહારના ઉદ્યાનમા અમો સર્વે ઊતર્યા છીએ"

"શુ અભય અને તેની માતા અત્રે આવ્યા છે?" આટલુ જ બોલતા મહારાજા શ્રેણિક ગળગળા થઇ ગયા તેણે કુમારને કહ્યુ કે "કુમાર, ચાલ હુ તારી સાથે આ જ ક્ષણે ત્યા આવવા ઇચ્છુ છુ"

"મહારાજાશ્રીની આજ્ઞા મારાથી કેમ લોપાય?" એવી રીતે ચતુરાઇપૂર્વક કુમારે

જવાબ આપ્યો. આટલા સવાદ બાદ રાજ્યના બીજા કાર્યો પડતા મૂકી મગધરાજ શ્રેણિક મહારાજ તુરત જ બાળક અભયકુમારની સાથે ઉદ્યાનમા જઈ પહોચ્યા

મહારાણી સુનદાનો મેળાપ—

બીજી બાજુ નગરમા ગયેલ પુત્રની રાહ જોતી સુનદાને પુત્રને પાછા ફરતા વધારે સમય થવાથી ચિંતા થતી હતી એટલામા તેણીએ દૂરથી મહારાજાશ્રી સાથે કુમારને આવતો દીઠો "શુ મારી આખો તો મને છેતરતી તો નથી ને ?" આટલા શબ્દો પૂરા કરે ત્યાર પહેલા મહારાજા શ્રેણિક અભય સાથે ત્યા આવી ઊભા રહ્યા સુનદા લાગણીવશ બની ગઈ પરિજન તથા દાસદાસીઓની હાજરી ભૂલી મહારાજાશ્રીએ પદર વર્ષે સુનદાનો હાથ ઝાલી લીધો અને બન્નેની આખોમાથી અશ્રુપ્રવાહ સરી પડ્યો

"કોણ સુનદા ?"

"કોણ ગોપાળકુમાર ?"

સુનદાના આટલા શબ્દો જ મગધરાજના મસ્તકને ભ્રમિત કરવા બસ હતા તેને ભૂત કાળની મીઠી પળો યાદ આવી અને તેને એમજ થયુ કે સતી સુનદાના પ્રેમમા ફરીથી ગોપાળ બની, સિહાસનની સત્તાને બાજુએ મૂકી સદ્‌ભાગિનીના પવિત્ર અને નિર્મળ પ્રેમમા હુ નાહુ

"વહાલી સર્વે ભૂલી જા મારા આટલા જ શબ્દો તને બસ છે"

"નાથ, આપ મારા માલીક છો ઓ નાથ, આજે પદર વર્ષે હુ મને ભાગ્યશાલી માનુ છુ ઓ મારા ઇશ ! પરમાત્મા આપનુ સદાય કલ્યાણ કરે !"

"પણ વહાલી, આપણો પુત્ર ક્યા ?"

"શુ તમારી પાછળ ઊભો છે તેને તમો ઓળખી શકતા નથી ?"

આ તે મારા પુત્રનો મિત્ર કે પુત્ર ?

"વહાલા પુત્ર અભય, તે મને અત્યારસુધી કેમ છેતર્યો ?" એમ કહી મહારાજે તેના મુખ ઉપર મીઠુ ચુબન કર્યું

"રાજન્, મે આપને છેતર્યા નથી આપે મને અને મારી વહાલી માતાને છેતર્યા છે મગધરાજ આજે હાથીની અબાડીમા મ્હાલે, ત્યારે તેની સતી સ્ત્રી મહારાજાના નામની અહોનિશ માળા ફેરવી એક જોગણ તરીકે તેનુ રટન કર્યા કરે ! આના કરતા તે કઈ જાતની છેતરપીંડીભરી રાજ્યરમત સમજવી ? પૂજ્ય પિતાશ્રી, પદર વર્ષમા અમોને એક દિવસ તો યાદ કરવા હતા ? વહાલા પિતા, તમારુ એવુ તો અમે શુ બગાડ્યુ હતુ કે તેના કારણે

પંદર પંદર વર્ષ સુધી નબાપો કરી મને લોકોના મહેણા ખાતા રાખ્યો ? બાપુ, ભલુ થજો તે મારા મિત્રનું કે જેણે મને નબાપાનો ટોણો મારી મને પિતાની ભક્તિમા હાજર કર્યો ”

આટલુ જ કહેતો કુમાર અભય ચોધાર અશ્રુએ રડી પડયો કુમારના નિખાલસતા-ભર્યા મીઠા શબ્દ–પ્રહારે મહારાજા શ્રેણિકની આખમાથી પણ ચોધાર અશ્રુ સરી પડ્યા

શ્રેણિક, સુનદા અને પુત્ર અભય રાજ્યના શણગારેલ હસ્તીની અબાડી ઉપર બેસી રાજ્યમહેલમા આવ્યા કુમાર અભય જેવા બુદ્ધિશાળી પાટવીકુવર ધરાવવા માટે મગધની પ્રજાએ કુમારનો અને મહારાણીનો નગરપ્રવેશોત્સવ આનદથી કર્યો મહારાજાશ્રીએ મહારાણી સુનદાને અલગ રાજ્યમહેલ કાઢી આપી તેણીને પટરાણીપદે સ્થાપી આ સમયે મહારાજાશ્રીની ઉમર લગભગ ૩૫ વર્ષની હતી, જ્યારે મહારાણી સુનદાની ઉમર લગભગ ૩૨ વર્ષની હતી બાદ મહારાણી સુનદાના સહવાસ અને પ્રતિબોધથી ધીમે ધીમે મહારાજા જૈનધર્મ પ્રત્યે વિશેષ અનુરાગી બનવા લાગ્યા

[illegible] [illegible]ના [illegible]

મહારાજા બિંબિસાર

ઉર્ફે

મહારાજા શ્રેણિક

[illegible]

પ્રકરણ ૧૧ મું.

મહારાજા શ્રેણિક.

મહારાજાએ તરતમા જ યુવરાજ અભયકુમારના લગ્ન પોતાની બ્હેન સુરસેનાની પુત્રી સાથે કર્યા હતા બાદ યુવરાજ અભયને મગધના મહાન્ અમાત્યનુ પદ અર્પણ કરી, મગધ સામ્રાજ્યની વ્યવસ્થા માટે પાચ સો પ્રધાનોનુ મહામડળ બનાવ્યુ હતુ તેના અગ્રપદે સ્થાપ્યો, જેના યોગે સામ્રાજ્યની વ્યવસ્થા પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિ પ્રમાણે બરોબર સુવ્યવસ્થિત રીતે ચાલી શકે

યુવરાજ અભયના મગધ આવ્યા પૂર્વે એક વખત મહારાજા શ્રેણિકે વૈશાલીપતિ ચેટક મહારાજાની પુત્રી સુજ્યેષ્ઠાની માગણી કરી હતી, જેના જવાબમા જણાવવામા આવ્યુ કે "હૈહય્ય વશની કન્યા તમારો વાહીકુળમા ઉત્પન્ન થયેલ રાજા ઈચ્છે છે તે અયોગ્ય છે સમાન કુળમા જ વર-કન્યાનો વિવાહ થવો જોઈએ" આવા જવાબથી મહારાજા શ્રેણિકને દુ ખ થયુ હતુ આ ઘટનાનો બદલો લઇ પોતાના પિતાશ્રીને વૈશાલીની રાજ્યકન્યા પરણાવવાનો અભયકુમારે નિશ્ચય કર્યો. ચિત્રપત્રદ્વારા સુજ્યેષ્ઠા કુવરીને શ્રેણિકનુ તૈલચિત્ર બતાવી મુગ્ધ કર્યા બાદ યુવરાજ અભયે એવી યુક્તિથી કામ લીધુ કે વૈશાલીની પુત્રી સુજ્યેષ્ઠાના બદલે ચિલણાનુ અપહરણ થયુ ને તેના લગ્ન મહારાજ શ્રેણિક સાથે થયા જેનો ઇતિહાસ નીચે મુજબ છે —

રાજકુમાર અભયની પ્રપચજાળ—

કુમાર અભયે ચિત્રકારને સતોષી મહારાજા શ્રેણિકનુ ચિત્ર સુદર રીતે ચિત્રાવ્યુ બાદ તે ચિત્રને લઈ પોતે જ વૈશાલી ગયો અને એક વ્યાપારીના લેબાશમા અત પુરની નજદિકમા દુકાન રાખી વ્યાપાર કરવા લાગ્યો વણિક-કળાથી તેણે બધી દાસીઓને પોતાને વશ કરી લીધી

રાજ્યદરબારોમા બનતી રણવાસની ખટપટોમા હમેશા અગ્રસ્થાન ભોગવતી દાસીઓએ આ પ્રપચમા-ષડ્યત્રમા ભાગ લીધો એક દાસીએ યુક્તિપૂર્વક આ કાર્ય કરવાનુ બીડુ

ઝડપી તેણીએ રાજ્યપુત્રી સુજ્યેષ્ઠાને મહારાજા શ્રેણિકનુ ચિત્ર બતાવી મોહાધ કરી અને ગુપ્ત રીતે નાશી જવાનુ કાવત્રુ રચ્યુ જ્યારે નાશી જવાનો સમય આવ્યો ત્યારે રાજ્યકુમારી સુજ્યેષ્ઠાની નાની બ્હેન ચિલના પણ સાથે જ હતી તેણી પણ ઉમરલાયક હતી અભયકુમારે રાજ્યકુમારી સુજ્યેષ્ઠાના મહેલના ઓરડા સુધી સુરગ ખોદાવીને તે સુરગનુ એક દ્વાર નગરીના નાકે આવેલ એક મદિર નજદિક એવી રીતે રાખ્યુ કે વખતે દગો થાય તો તેને પહોચી શકાય

મહારાજા શ્રેણિકના સતોષાર્થે કુમાર અભયે વૈશાલીના રાજ્યમહેલ સુધી રાજ–રમતની શેત્રંજ બરાબર ગોઠવી

ગુપ્ત સુરગનુ કામ તૈયાર થતા મહારાજા શ્રેણિકે પોતાના નાગ નામે વિશ્વાસુ રથી અને તેના બત્રીશ પ્રભાવશાલી કુમારો કે જેઓ મહારાજાના ખાસ અગરક્ષક દેવદત્ત પુત્રો હતા તેમને સાથે લઈ થયેલ સકેત મુજબ વૈશાલીમા ગુપ્ત વેશે આવી ચઢ્યા મહારાજા સુરગના મુખ્ય દ્વારથી સુજ્યેષ્ઠાના મહેલના દ્વાર સુધી પહોચ્યા, અને અગરક્ષકો તેમના રક્ષણાર્થે બરાબર સાવચેતીપૂર્વક ગોઠવાયા

સુજ્યેષ્ઠાને બદલે ચિલણાનુ અપહરણ—

મહારાજા શ્રેણિકનુ તૈલીચિત્ર જોતા અને તેનુ વૃત્તાન્ત દાસીના મુખથી સાભળતા રાજ્યકુમારી સુજ્યેષ્ઠાથી અધિક રીતે રાજ્યકુમારી ચિલણા મહારાજા ઉપર મોહાધ થઈ હતી, જેની માહિતી પણ તેની મોટી બ્હેનને ન હતી

અહીં ચિલણાએ બરાબર રાજ્યરમત શરૂ કરી અને પોતાની મોટી બ્હેનને આબાદ હાથતાળી આપી તેણી આ કટોકટીની પળે પોતાની બ્હેનની સાથે જ ફરવા લાગી સુજ્યેષ્ઠાને ગુપ્ત રીતે નાસી જવુ હતુ, એટલે ચિલણાની હાજરી તેને ખુચવા લાગી પોતે કઈ ભૂલી ગઈ છે એમ બહાનુ કાઢી તે મહેલમા પાછી ફરી તેવામા જેવુ તે સુરગનુ દ્વાર સકેત પ્રમાણે ખુલ્યુ કે તુરત જ ચિલનાએ સાવધાનપણે મહારાજા શ્રેણિક પાછળ ચાલવા માડ્યુ અને જોતજોતામા તેણી સુરગ વટાવી મહારાજા શ્રેણિક સાથે રથમા જઈ બેઠી

રાજાએ સારથીને રથને પવનવેગે પોતાના નગર તરફ હકારવા હુકમ કર્યો

સુજ્યેષ્ઠાએ કરેલ શોરબકોર—

બીજી બાજુએ સુજ્યેષ્ઠાને ચિલણાની ચાલાકીની માહિતી તુરત જ મળી જેથી તેણે રાજ્યમહેલમા શોરબકોર કરી મૂક્યો અને ' મહારાજા શ્રેણિક ચિલણાનુ અપહરણ કરી ગયા ' એવુ જણાવ્યુ આ હકીકત સાભળતા રાજા ચેટક તુરત જ યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ સુરગ મારફતે તેના મુખદ્વારે આવી પહોચ્યો કે જ્યા મહારાજાના બત્રીશ અગરક્ષકો બહાર નિકળવાની તૈયારીમા હતા આ વીર અગરક્ષકો પોતાના પ્રાણની પરવા ન કરતા

મહારાજા શ્રેણિકનો રથ સુખરૂપ રાજ્યગૃહીએ પહોંચી જાય તેની ખાતર સમય વીતાવવા આત્મભોગ આપવા તૈયાર થયા

અહિં સુરંગના દ્વાર નજદીક ભયંકર યુદ્ધ થયું, જેમા બત્રીશે અંગરક્ષકો વીરતાથી માર્યા ગયા, અને બીજી બાજુ મહારાજા શ્રેણિક સુખરૂપ રાજ્યગૃહીએ પહોંચી ગયા ત્યા અભયકુમારે ગાંધર્વ વિવાહથી પોતાના પિતાનુ લગ્ન ચિલણા સાથે કરાવી આપ્યુ

લગ્ન પછી તુરતજ મહારાજા શ્રેણિક અને અભયકુમારે સારથી નાગના ઘરે જઈ તેને તથા તેની પત્ની સુલસાને આશ્વાસન આપી, સંતોષી, પોતાની રાજ્યનૈતિકપણાની ફરજ અદા કરી નાગ સારથીના કુટુંબનુ વૃત્તાંત પણ બોધદાયક હોવાથી અમો અહીં તેને રજૂ કરીએ છીએ

× × ×

નાગ સારથીનુ વૃત્તાંત—

નાગ નામનો મહારાજા શ્રેણિકનો રથી હતો તેની સ્ત્રી સુલસા જૈનધર્મને પાળનારી અને ચુસ્ત ધર્માત્મા હતી. સુલસાની મોટી ઉમર થવા છતા પુત્ર ન થવાના કારણે પતિપત્ની હંમેશા ઉદાસીન રહેતા હતા એક સમયે કોઇ દેવતાએ સતી સુલસાની ધર્મદૃઢતાની મુનિરૂપે પરીક્ષા કરી, જેમા ધર્મ પ્રત્યેની તેની અમાપ દૃઢતા જોઇને દેવ સંતુષ્ટ થયો અને વરદાન માગવા કહ્યુ તે સાભળી સુલસાએ કહ્યું કે "હે દેવ! જો તમે સંતુષ્ટ થયા હો તો મને પુત્ર આપો એ સિવાય મારી કઇ પણ અન્ય ઇચ્છા નથી" તુરત જ દેવે તેને બત્રીશ ગૂટિકાઓ આપી અને તેનુ અનુક્રમે ભક્ષણ કરવા કહ્યુ કે જેથી તેના ભક્ષણથી બત્રીશ પુત્રો થાય

દૈવગતિ વિચિત્ર છે હંમેશા પુત્રપ્રાપ્તિના અંગે સ્ત્રીઓની લાલસા કઇક મોટી ઉમ્મર સુધી એટલી બધી તીવ્ર રહેતી હોય છે કે જેને અંગે તેઓ કોઇ સમયે ન કરવાના કૃત્ય પણ કરી બેસે છે તે જ પ્રમાણે અહિં થયુ સુલસાએ વિચાર કર્યો કે બત્રીશ પુત્રો અલગ અલગ સમયે થાય તેના બદલે બત્રીશ ગૂટિકાઓ એકી સાથે ખાવાથી બત્રીશલક્ષણો એક જ પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તે જ સર્વોત્તમ છે આમ વિચારી તેણીએ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી તે બત્રીશે ગૂટિકાઓ એકી સાથે ખાઇ ગઇ

બત્રીશ ગૂટિકાઓ ખાવાથી તેના ઉદરમા એકના બદલે બત્રીશ ગર્ભો રહ્યા આ બત્રીશ ગર્ભોનો ભાર તેણી સહન કરી શકી નહીં, એટલે તેણીએ તુરત જ પેલા દેવનુ સ્મરણ કર્યું સતીના સતીત્વ અને ધર્મપ્રભાવે તે દેવ ત્યા હાજર થયો અને કહ્યું કે "હે ભદ્રે! આ ગૂટિકાઓને એકસાથે ખાવામા તે ભયંકર ભૂલ કરી છે આ પ્રમાણે થવાથી તે બત્રીશે પુત્રો સરખા આયુષવાળા થશે હે મહાભાગ્યે! ભવિતવ્યતાના યોગે આ સર્વે બન્યુ છે હવે

હું તારી ગર્ભપીડા દિવ્યશક્તિદ્વારા હરી લઉં છું, માટે તું સ્વસ્થ થા " આટલું કહીને તેની વ્યથા હરીને દેવ સ્વસ્થાનકે ગયો.

ગર્ભસમય પૂર્ણ થતા સુલસાએ બત્રીશ પુત્રોનો અનુક્રમે જન્મ આપ્યો આ બત્રીશ પુત્રો અલગ અલગ ધાત્રીઓથી લાલિત થતા હાથીના બચ્ચાઓની જેમ મજબૂત બાંધાના અને શોભાયમાન થયા ઉમ્મરલાયક થતા તેઓને મહારાજા શ્રેણિકના અંગરક્ષક તરીકે રાખવામા આવ્યા

આપણે ઉપર જોઈ ગયા તે પ્રમાણે સમાન આયુષવાળા બત્રીશ સારથીપુત્રોનું મૃત્યુ પણ એકીસાથે વીરતાપૂર્વક મહારાજા શ્રેણિકની વફાદારીભરી નોકરી કરતા થયું મહારાજા શ્રેણિકની ઉમ્મર આ સમયે લગભગ ચાલીશ વર્ષની હતી

× × ×

ગર્ભવતી રાણીનો વિચિત્ર દોહલો—

મહારાજા શ્રેણિક સાથેના લગ્ન પછી રાણી ચિલણાને તુરત જ ગર્ભ રહ્યો ગર્ભમા આવનાર બાળક મહારાજા શ્રેણિકનો પૂર્વજન્મનો કોઈ મહાવૈરી હોવાના કારણે તે મહારાજાશ્રીનો કટ્ટો દુશ્મન નીવડ્યો

રાણી ચિલણા ઉપર મહારાજાનો પ્રેમ અત્યંત હતો અને તેણીની મધુર વાણીથી મહારાજા તેના ઉપર પ્રસન્ન રહેતા ગર્ભમા બાળક લગભગ આઠ માસનો થતા રાણીને ભયંકર દોહલો ઉત્પન્ન થયો કે-" મારે પતિનું માંસ ખાવું છે " પતિભક્તિને અંગે ચિલણા તેવો દોહલો મહારાજાને કહી શકી નહી, તેમજ દોહલો પૂર્ણ ન થવાને અંગે શરીરે ક્ષીણ થવા લાગી આ જોઈ સુજ્ઞ મહારાજાએ કારણ પૂછતા તેણીએ દોહલાની હકીકત જણાવી, જે સાંભળી મહારાજા પણ ખેદયુક્ત બન્યા તુરત જ મહારાજાએ અભયને બોલાવી આવો દોહલો કેવી રીતે પૂર્ણ કરવો તે માટે સલાહ માગી. કુમારે 'સાપ મરે નહિ અને લાકડી ભાગે નહિ' તેવી યુક્તિ શોધી કાઢી બાદ મરેલા સસલાનું માંસ મહારાજા શ્રેણિકના ઉદર ઉપર બાંધ્યું અને તેને ચર્મથી આચ્છાદિત કર્યું, જેની માહિતી રાણીને પડવા દીધી નહી પછી મહારાજાને ચત્તા સુવાડ્યા શ્રેણિકની આજ્ઞાથી ચિલણા રાક્ષસીની જેમ એકાંતમા તે માંસ પેટ ઉપરથી તોડી તોડીને ખાવા લાગી અહીં મહારાજાશ્રીએ એવો કૃત્રિમ પાઠ ભજવ્યો કે તે જોઇ પતિના દુઃખનું ચિંતવન કરતી ચિલણાનું હૃદય કંપાયમાન થતું, પરંતુ ગર્ભમા રહેલ મહારાજાનો પૂર્વજન્મનો કટ્ટો વેરી બાળક માંસભક્ષણના કારણે ચિલણાને ઉલ્લાસમા લાવી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરતો સમજાયો

આવી રીતે બુદ્ધિના પ્રયોગે ચિલણાનો દોહલો પૂર્ણ તો થયો પરન્તુ પછી ચિલણા 'પતિદેવને હણનારી હું મહાન્ પાપિણી છું ' એમ બોલતી બોલતી બેશુદ્ધ બની ગઈ બાદ જ્યારે મહારાજાશ્રીના સ્વસ્થ શરીરનું તેને દર્શન કરાવવામા આવ્યું ત્યારે તેણી હર્ષ પામી.

તીને પુત્ર કરતાં પતિ વહાલો હોય છે—

નવ માસ પૂર્ણ થતા ચિલણાએ પુત્રનો જન્મ આપ્યો તુરત જ ચિલણાએ દાસીને આજ્ઞા કરી કે–" આ બાળક તેના પિતાનો વેરી છે માટે એ પાપી પુત્રને કોઇ પણ દૂર સ્થળે લઇ જઈ ફેંકી દો " દાસીએ અશોક વનની ભૂમિકામા જઇ તેને મૂકયો જ્યા તેનુ આયુષ્ય બળવાન હોવાના કારણે તે જીવતો રહ્યો

બાળકને મૂકીને આવતી દાસીની ગભરાટવાળી સ્થિતિને જોઇ રાજાએ તેને પૂછયુ કે–' તુ કયા ગઇ હતી ? ' ત્યારે તેણે જણાવ્યુ કે–' હુ જન્મેલ પુત્રને અશોકવનમા મૂકવા ગઈ હતી ' તુરત જ રાજા અશોકવનમા ગયો અને પુત્રને અતિ પ્રીતિવડે લઇ લીધો પછી રાજમહેલે આવી ચિલણાને કહ્યુ–" અરે ઓ કુલીન સ્રી, આવુ અકાર્ય તે કેમ કર્યું ? કે જે કાર્ય ચંડાળો પણ ન કરે " ચિલણા બોલી " હે નાથ ! **આ પુત્રરૂપે તમારો વેરી છે;** કારણ કે ગર્ભમા આવતા જ મને મહાપાપકારી દોહલો ઉત્પન્ન થયો હતો, તેથી જ મે જન્મ થતા જ તેને ત્યજી દીધો છે **પતિનું કુશળ ઇચ્છનારી સ્રીઓને પુત્ર હોય અને તે પતિનો ઘાતક નીવડે તેવો હોય તો તે પુત્રને સતી સ્રીએ તજી દેવો જોઇએ.** આ પ્રમાણે સતીધર્મમા કહેલુ છે હે નાથ ! મે આપની કુશળતાની ઇચ્છાથી જ આ વેરી પુત્રને તજી દીધો હતો, કે જેને આપ પાછો લઇ આવ્યા "

મહારાજાએ પુત્રના મુખનુ દર્શન કરતા તે ચદ્રના જેવો દિવ્ય કાન્તિવાન દેખાયો બાળકુમારની ટચલી આગળી અશોકવૃક્ષ નીચે કુકડીએ કરડી ખાધી હતી તેની અસહ્ય પીડાથી બાળક રુદન કરવા લાગ્યુ ત્યારે બાળકની રુધિરયુક્ત આગળીને રાજાએ સ્નેહવડે મુખમા નાખી બાળકને રોતો બધ કર્યો અનુક્રમે તે બાળકની આગળી દિવસે દિવસે રૂઝાઇ ગઈ, પરતુ તે આગળી બુઠી રહી ગઇ જેથી તે બાળકનુ નામ કુણિક (બુઠી આગળીવાળો) પડયુ તેનુ સાચુ નામ તો મહારાજાએ **અશોકચદ્ર** રાખ્યુ હતુ, કારણ કે અશોકવનમાથી મહારાજા તેને લઇ આવ્યા હતા

ત્યારપછી રાણી ચિલણાને હલ્લ અને વિહલ્લ નામે બીજા બે પુત્રો થયા હતા આ પ્રમાણે મહારાણી ચિલણા ત્રણ પુત્રની માતા થઈ આ ત્રણે પુત્રો ભવ્ય મૂર્તિમાન અને પ્રભાવશાલી હતા, છતા રાણી ચિલણા કોણિક ઉપર બારિકાઇથી ખાસ ધ્યાન રાખતી હતી કે રખેને આ પુત્ર પોતાના પતિનો ઘાત ન કરે

કોણિકે યૌવનવય પ્રાપ્ત થતા એક સમયે કોશલપતિ સામેના યુદ્ધમા મહારાજા શ્રેણિકને તેણે વીરતાપૂર્વક સુદર સહાય કરી હતી, જેના અગે મગધની પલટાતી પરિસ્થિતિનો રગ રહ્યો હતો અને મહારાજા શ્રેણિક વિજયી બન્યા હતા મહારાજા શ્રેણિકે કોશલપતિની સાથે સધિ કરતા ખાસ ધ્યાન રાખી તેના યુવરાજની પુત્રી પદ્માવતીને યુવરાજ કોણિક સાથે

પરણાવી હતી અને કોશલપતિની પુત્રીને મહારાજા સાથે પરણાવવા કોણિક સમર્થવાન થયો હતો આ રીતે કોશલપતિને પૂર્ણ રીતે પરાજિત કરવામા કોણિકે બુદ્ધિ લડાવી હતી જેના યોગે કોશલપતિ જે વારેઘડીએ મગધ સામે માથુ ઊંચકતો હતો તે, નરમ પડયો

આ પ્રમાણેની વીરતાના કારણે કુમાર કોણિકે મહારાજા શ્રેણિકને રાજ્યરક્ષણની ખટપટમા સપૂર્ણ રીતે સાથ આપ્યો હતો જેના યોગે તેનુ નામ **અજાતશત્રુ** એવું બીજુ નામ પડયુ હતુ

યુવરાજ્ઞી પદ્માવતીએ ટૂક સમયમા એક પુત્રનો જન્મ આપ્યો હતો કે જે મહારાજા અજાતશત્રુ પછી મગધની રાજયગાદી ઉપર આવ્યો હતો તેમનુ નામ **ઉદાયન** રાખવામા આવ્યુ હતુ મહારાજા શ્રેણિકે જેવી રીતે કોણિકના લગ્ન કરી આપ્યા હતા તેવી જ રીતે હલ્લ અને વિહલ્લના પણ લગ્નો અલગ અલગ પ્રાન્તના રાજાઓની રાજ્યકુવરીઓ સાથે કરી આપ્યા હતા જેનાથી તેમને પણ પુત્રોત્પત્તિ થઇ હતી

પ્રકરણ ૧૨ મું.

જૈન રાજવીઓનો અન્ય રાજાઓ સાથે સંબંધ.

પ્રભુ મહાવીર પણ સંસારીપણામાં અનેક રાજવંશીઓ સાથે કૌટુંબિક સંબંધ ધરાવતા હતા તેમના પિતા સિદ્ધાર્થ એક મહાન્ સરદાર હતા અને તે જ્ઞાતે ક્ષત્રિયજાતિના હતા. તેમનું નિવાસસ્થાન કુંડગ્રામ અથવા કુંડપુર હતું પ્રભુ મહાવીરના પિતા જ્ઞાત-ક્ષત્રિયજાતિના (રાજાઓમાં) મુખી હતા તેમનું રાજ્ય એક સ્વતંત્ર રાજ્ય તરીકે સારી ખ્યાતિને પામ્યું હતું

આ જ્ઞાત-ક્ષત્રિયજાતિમાં નવ જાતિઓ હતી તેમાંની કેટલીક લિચ્છવી, વજ્જીવી વિગેરે નામથી પ્રસિદ્ધિ પામી હતી આ નવ લિચ્છવી જાતિઓમાં પાછી નવ મલ્લીક જાતિઓ કાશી અને કોશલના અઢાર ગણુરાજાઓ સાથે જોડાઈ હતી કે જેઓમાંના ઘણાખરા નૃપતિઓ જૈનધર્મ પાળનારા હતા

આ જાતિઓ અને કુળો વચ્ચે કઇ રીતે શારીરિક સંબંધ જોડાયો હતો તેનું સવિસ્તારપૂર્વક વર્ણન નીચે પ્રમાણે જણાવીએ છીએ.—

પ્રભુ મહાવીરની માતા ત્રિશલા, વૈશાલી નગરીના રાજાની રાજ્યદુહિતા હતા

ઇ સ પૂર્વે છઠ્ઠી શતાબ્દિમાં લિચ્છવિ ક્ષત્રિયજાતિ પણ મહાન્ શક્તિસંપન્ન જાતિ ગણાતી હતી, જેઓ જ્ઞાતૃકોની સાથે મહાવીરના ઉપદેશની અસર નીચે આવ્યા હતા અને જૈન ધર્મી બન્યા હતા પ્રભુ મહાવીરની માતા ત્રિશલા, લિચ્છવી જાતિના વૈશાલીના રાજા ચેટકની બહેન થતા હતા વિદેહદત્તા ત્રિશલા રાજકુમારીનો લગ્ન સંબંધ સિદ્ધાર્થ રાજા સાથે થયો હતો કે જેઓ પ્રભુ મહાવીરના પુરોગામી શ્રીપાર્શ્વનાથના અનુયાયી હતા તેજ પ્રમાણે લિચ્છવિનો રાજ્યવંશ પણ જૈન ધર્મને પાળનારો હતો

મહારાજા ચેટકને સાત કન્યાઓ હતી, જેમાંથી ચોથી નાની પુત્રી **ચેલના** મગધના મહાભૂપતિ શિશુનાગ વંશના બિંબિસાર ઊર્ફે શ્રેણિક મહારાજાને પરણી હતી તેઓ બંને પ્રભુ મહાવીરના અનન્ય ભક્ત હતા ચેલના ઉપરાંત મહારાજા ચેટકને બીજી છ કન્યાઓ હતી જેઓના નામ **પ્રભાવતી, પદ્માવતી, મૃગાવતી, શિવા, જયેષ્ઠા** તેમજ **સુજયેષ્ઠા** હતા દીક્ષા લેનાર રાજકન્યાનું નામ સુજયેષ્ઠા હતું

મોટી રાજ્યકુમારી પ્રભાવતીના લગ્ન **વિત્તભય** નગરના રાજા **ઉદાયન** સાથે થયા હતા, કે જે **સિન્ધસૌવીર**ના મહાન્ પ્રદેશના સમ્રાટ ગણાતા હતા મહારાજા ઉદાયન જૈન ધર્મના મહાન્ અનુયાયી હતા તેમણે અવન્તીના રાજા ચંડપ્રદ્યોતને લડાઇમાં હરાવ્યો હતો ચંડપ્રદ્યોત સાથે ચેટકરાજાની ચોથી પુત્રી શિવાને પરણાવી હતી બંને રાજાઓ ઐતિહાસિક પુરુષો તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા છે મહારાજા ઉદાયન પ્રભુ મહાવીરના પરમ ભક્ત બની, સંસારનો ત્યાગ કરી પ્રભુ મહાવીરના (રાજર્ષિ) હસ્તદીક્ષિત સાધુ થયા હતા સાધુપણું અંગીકાર કરતી વેળાએ રાજ્યગાદી ઉપર પોતાના પુત્ર **અભીચિને** ન બેસાડતા તેમણે પોતાના ભાણેજ **કેશીકુમારને** ગાદી અર્પણ કરી, કારણ કે તેઓ પોતાના પુત્રને પણ સંસારત્યાગ કરાવવા માગતા હતા

મહારાજા ચેટકની ત્રીજી કન્યા **પદ્માવતીનો** લગ્નસંબંધ એક સમયના જૈનધર્મના કેંદ્રસ્થાન તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામેલ ચંપાનગરીના **દધિવાહન** રાજા સાથે થયો હતો આ દંપતી જૈનધર્મના મહાન્ ઉપાસક હતા

આ દધિવાહનનું રાજ્યકુટુંબ જૈન સિદ્ધાન્તોમાં અત્યંત રસ લેનારું હતું પ્રભુ મહાવીરના પ્રથમ સાધ્વી તરીકે પ્રભુ મહાવીરના કેવળજ્ઞાન પછી દીક્ષા લેનાર **ચંદનબાળા** તે દધિવાહન રાજાની પુત્રી જ હતી જેનું વર્ણન સતી ચંદનબાળાના નામથી ઇતિહાસમાં ગૌરવતાને પાત્ર બન્યું છે પ્રભુ મહાવીરના સમયમાં તેણી સાધ્વીસમુદાયમાં મુખ્ય હતી

કૌશાંબીના રાજા શતાનિકે ચંપાનગરી ઉપર હલ્લો કર્યો ત્યારે ચંદના શતાનિકના સૈનિકના હાથથી પકડાઇ ગઇ, છતાં તેણીએ ધર્મ અને શિયળનું રક્ષણ સુંદર રીતે કર્યું પછી તેણીને કૌશાંબીના ધનાવહ શ્રેષ્ઠીને ત્યાં વેચવામાં આવી થોડો સમય ત્યાં તેણી સુખમય રહી ધનાવહ શ્રેષ્ઠી ચંદનબાળાના ઊંચ કોટીના સંસ્કારી જીવનથી આકર્ષાઇ તેનું પુત્રીવત્ મમતાથી પાલન કરતો હતો, જે વસ્તુ ધનાવહની પત્ની મૂળાને ઇર્ષ્યારૂપ થઇ પડી અને તેણી શંકાની નજરે જોવા લાગી

એક સમયે આ ઇર્ષાળુ મૂળાએ ચંદનાના વાળ ઉતરાવી, તેણીને શૃંખલાબદ્ધ કરી ભોંયરામાં પૂરી આ સ્થિતિમાં તેણીને પ્રભુ મહાવીરનું અડદના બાકળાનું દાન દેવાનો અમૂલ્ય લાભ મળ્યો કે જેના યોગે તેણીના સતીત્વની ખાત્રી જગતને થઇ એટલું જ નહી પણ તેને પ્રભુ મહાવીરની મુખ્ય સાધ્વીપણાનો પણ લાભ મળ્યો

મૃગાવતીનો લગ્નસંબંધ કૌશાંબીના રાજા શતાનિકની સાથે થયો હતો કલ્પસૂત્ર

સુબોધિકાના ટીકાકાર શ્રી વિનયવિજયજી ગણી કહે છે કે જ્યારે પ્રભુ મહાવીર કૌશાબીમા આવ્યા ત્યારે તે દેશના રાજા શતાનિક અને રાણી મૃગાવતી પ્રભુ મહાવીરના પરમભક્ત બન્યા હતા.

ઉપરોક્ત રાજ્યના મહાન્ અમાત્યો અને તેમની પત્નીઓ પણ જૈન ધર્મી હતા, જેનો ઉલ્લેખ આવશ્યકસૂત્રના ૨૨૨ થી ૨૨૫ પાના સુધીમા કરવામા આવ્યો છે તથા કલ્પ-સૂત્ર સુબોધિકાની ટીકામા ૧૦૬ પાને કરવામા આવ્યો છે શતાનિક રાજાને ઉદાયન નામે એક પુત્ર થયો હતો જે બિબિસારના સમકાળે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો હતો આ સમયમા રાજા દધિવાહન અને શતાનિક વચ્ચે લડાઈ થઈ હતી

રાજા શતાનિકની બહેન જયન્તી પણ પ્રભુ મહાવીરની અનુયાયી હતી ઉદાયનના શ્વસુર ચડપ્રદ્યોત રાજા પણ જૈનધર્મી અને પ્રતાપશાળી રાજવી હતો તેમણે કેટલાક પ્રદેશો જીત્યા હતા અવન્તી, અગ તથા મગધના રાજ્યકુટુબો સાથે લગ્નસબધ બાધ્યો હતો. તેમની સાથે ચેટકની ચોથી પુત્રી શિવાના લગ્ન થયા હતા કે જેણીએ અવતી ઉર્ફે પ્રાચીન માળવાની રાજ્યધાની ઉજ્જૈનપતિનુ પટરાણીપદ શોભાવ્યુ હતુ અને ચુસ્ત રીતે જૈન ધર્મ પાળનારી હતી

રાજા ચડપ્રદ્યોતની કન્યા વાસવદત્તા તથા મગધના રાજા દર્શકની બહેન પદ્માવતી અને અગદેશના રાજા દઢવર્માની પુત્રીઓ રાજા ઉદાયનની રાણીઓ થઈ હતી, જેમા વાસવદત્તા એ ઉદાયનની પટરાણી હતી મહારાજા ઉદાયનના રાજ્યકુટુબના અગેની કથા જૈનગ્રથોમા અદ્ભુત અને લાબી છે, જેનો સબધ અહિ ન લેતા એટલુ જણાવવુ ઉચિત છે કે મહારાજા ઉદાયન બૌદ્ધધર્મમા પલટાવાના અનેક સજોગો પ્રાપ્ત થવા છતા ચુસ્ત રીતે જૈનધર્મ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવનાર હતા મહારાજા ચડપ્રદ્યોત અને ઉદાયન વચ્ચે ભયકર વેરઝવાળાઓ પ્રગટી હતી અને પરસ્પર અણબનાવ મજબૂત બનતો જતો હતો, છતા ધાર્મિક ક્ષેત્રમા બન્ને ચુસ્ત જૈન ધર્માનુરાગી હતા

ઉપર પ્રમાણે ચેટકની સાત કન્યાઓમાની પ્રભાવતી, પદ્માવતી, મૃગાવતી, શિવા અને ચેલના એ અનુક્રમે સૌવિર, અગ, વત્સ (વશ), અવન્તી અને મગધના રાજાઓ સાથે પરણી હતી ચેટકની બે કન્યામાથી જ્યેષ્ઠા પ્રભુ મહાવીરના મોટા ભાઈ કુડગ્રામના રાજા નદિવર્ધનને પરણાવી હતી, જ્યારે સુજ્યેષ્ઠા પ્રભુ મહાવીરની શિષ્યા બની હતી આ ઉપરથી સ્પષ્ટતાથી તારવી શકાય છે કે પૂર્વભારતમા તે સમયે ઉચ્ચતર ગણાતા રાજાઓ સાથે વિવાહસબધ જોડવામા લિચ્છવી ક્ષત્રિય કુળો ગૌરવશાળી ગણાતા હતા

પ્રકરણ ૧૩ મું.

કાળગણના.

પ્રભુ મહાવીરના પિતા, માતા, જન્મસ્થાન, વડીલ ભાઈ, બહેન, પત્ની તથા પુત્રી આદિ કૌટુંબિક સ્વજનોના સંબંધમાં પ્રકરણ નવમામાં આપણે સંક્ષિપ્ત વિવરણ કરી ગયા છીએ. હવે તેમની કાલગણના તરફ દૃષ્ટિપાત કરી લઈએ.

જૈનસૂત્રો મધ્યેના સિદ્ધાંતોને પ્રભુ મહાવીરે પોતાના સિદ્ધાંતો તરીકે જણાવ્યા નથી, પરન્તુ "**પન્નત્તા**" અર્થાત્ સ્થાપિત સનાતન પ્રાચીન સત્યસિદ્ધાંતો તરીકે તેમને જણાવ્યા છે. કેવળજ્ઞાન થયા બાદ મહાવીરે અર્થ તરીકે દેશના આપી. દરેક તીર્થંકરોના ગણધરો તે અર્થને સૂત્રના ક્રમમાં ગુંથે એટલે અમુક તીર્થંકરોની અપેક્ષાએ આદિ તરીકે સિદ્ધાન્તો જાણવા, પરન્તુ અર્થની અપેક્ષાએ સિદ્ધાન્તો અનાદિ જાણવા. આ સમયે બુદ્ધની જેમ જૈનધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોના પ્રભુ મહાવીર સ્થાપક હોત તો જૈનધર્મ ભારતમાં સુંદર વિસ્તાર પામ્યો ન હોત.

× × ×

ગૃહત્યાગ કરી પ્રભુ મહાવીરે સાધુજીવન ગાળવા માંડ્યું. વર્ષાઋતુ સિવાય (ચાતુર્માસ સિવાય) તેઓ બાર વર્ષ કરતાં વધુ સમય અવિરતપણે વિચર્યા. બાર વર્ષ સુધી દેહની માયા વિસારી, આત્મહિતાર્થે દેહદમન કરી, મોક્ષમાર્ગ સાધવા માટે તમામ ઉપસર્ગોને સમભાવે સહન કરી તેઓ કર્મબંધનો તોડવા સમર્થ થયા.

પ્રભુ મહાવીરના જીવનપર્યાયને સંપૂર્ણ રીતે વર્ણવતાં ગ્રંથોના ગ્રંથો ભરાય. તેમના વિકાસમય પુરુષાર્થપરાયણ પ્રયાસે જૈનધર્મને સત્યસ્વરૂપે સમસ્ત વિશ્વમાં ફેલાવ્યો છે, જેનું સંક્ષિપ્તમાં સંક્ષિપ્ત રીતે પ્રતિછાયારૂપે વર્ણન અમો ચાલુ ઇતિહાસને અનુસરતું લઈએ છીએ. સબબ અમારો ગ્રંથ બહુધાએ કરી મગધને લગતો હોવાના કારણે ભારતના મહાન્ પુરુષોની નોંધમાં આ ઐતિહાસિક મહાન્ પુરુષની જીવનપ્રભાની નોંધ અતિ સંક્ષિપ્ત

રીતે લેવી પડી છે આ મહાપુરુષનુ જીવન ચરિત્ર સમજવા માટે અમો જૈન ગ્રથો જેવા કે "કલ્પસૂત્ર" "त्रिषष्ठिशलाका पुरुष चरित्र" તથા "મહાવીર ચરિત્ર" વિગેરે ગ્રથો વાચવાની ભલામણ કરીએ છીએ

પ્રભુ મહાવીરના જીવનપર્યાયના સમકાળે કેટલીક મહાન વિભૂતિઓનો જન્મ પૂર્વ-હિંદમા થયો હતો, જેમા મગધનરેશ બિબિસાર (ઊર્ફે ભભસાર) જેને જૈન ગ્રથકારો શ્રેણિક મહારાજા તરીકે વર્ણવે છે તે તેમ જ મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધ પણ હતા વળી અજાતશત્રુ પણ પ્રભુ મહાવીરના સહવાસમા આવ્યો હતો આ પ્રમાણે આ કાળે ઐતિહાસિક ઘટનાઓમા અગ્રસ્થાન ભોગવતી મહાન વિભૂતિઓ મગધમા જન્મી હતી

મહારાજા શ્રેણિકનો જન્મ મહાત્મા બુદ્ધના જન્મ પછી લગભગ ૧૦ વર્ષે એટલે ઇ સ પૂર્વે લગભગ ૬૧૧ મા થયો હતો મહાત્મા બુદ્ધનો જન્મ ઇ સ પૂર્વે ૬૨૧ મા થયો જણાય છે આ જન્મના વર્ષો નીચેની કાળગણના પરથી મળી આવે છે કે જે કાળ-ગણનાની ગણત્રી ઇતિહાસવેત્તા મુનિ શ્રી કલ્યાણવિજયજીએ "વીરનિર્વાણ સવત્ ઔર કાળગણના" નામના ગ્રથના પૃષ્ઠ ૧૭ મા રજૂ કરી છે તેને અમો પ્રમાણભૂત માની તેના આધારે નીચે પ્રમાણે વર્ષોની કાળગણનાનો હિસાબ રજૂ કરીએ છીએ —

મહાવીરની જન્મકાળગણના.

૧ બુદ્ધ જ્યારે ૨૨ વર્ષના થયા ત્યારે પ્રભુ મહાવીરનો જન્મ થયો ઇ. સ પૂર્વે ૫૯૯.

૨ બુદ્ધે ૩૦ વર્ષની અવસ્થામા જ્યારે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી ત્યારે મહાવીર ૮ વર્ષના થઇ પાઠશાળામા અધ્યયનાર્થે ગયા હતા મહાવીર જન્મ ઇ સ પૂ ૫૯૯, ગૌતમ બુદ્ધનો જન્મ ઇ સ પૂર્વે ૬૨૧

૩ ૩૬ વર્ષની અવસ્થામા ગૌતમ બુદ્ધને બૌધિક (बौद्धार्थे बौधिक) જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ અને તેમણે બૌદ્ધધર્મનો પ્રચાર શરૂ કર્યો એ સમયે પ્રભુ મહાવીર ૧૪ વર્ષના હતા (ઇ સ પૂર્વે ૫૮૫ મા)

૪ ગૌતમ બુદ્ધ બાવન વર્ષના થયા ત્યારે પ્રભુ મહાવીરે દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી (ઇ સ પૂર્વે ૫૬૯ મા)

૫ ગૌતમ બુદ્ધ જ્યારે ૬૫ વર્ષના થયા ત્યારે પ્રભુ મહાવીરને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્ત થઇ હતી. (ઇ સ. પૂર્વે ૫૫૬ મા)

૬ જ્યારે બુદ્ધને ૭૯ મુ વર્ષ ચાલતું હતુ ત્યારે પ્રભુ મહાવીર ૫૬ વર્ષ અને ૬ માસની આસપાસમા હતા, અને તેમને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયે ૧૩ વર્ષ અને ૫ માસ વ્યતીત થયા હતા એટલે ઇ પૂર્વે ૫૪૨ અને ૫ માસ થયા હતા આ સમયમા પ્રભુ મહાવીર અને ગોશાલક વચ્ચે કાઈક મતભેદ પડ્યો તેવી જ રીતે તેના

પાચ માસ બાદ મુનિશ્રી જમાલીએ મતભેદ ઊભો કીધો ગોશાળાએ પ્રભુ મહાવીર પર તેજોલેશ્યા મૂકી, જેના વ્યથાજનિત તાપથી પ્રભુ મહાવીરને લોહીખડનો રોગ થયો ને તે વ્યાધિની થોડા મહિનાઓની પીડાથી તેમને પરિતાપ થયો આ સમય ઇ સ. પૂર્વે ૫૪૧ ને કાળ ગણાય

પ્રભુ મહાવીર નિર્વાણ સબધી જૈનેતર ગ્રથોએ ઊભો કરેલ અયોગ્ય મતભેદ.

૭ અમારી નજર સામે રહેલ કેટલાક ઐતિહાસિક ગ્રથોમા પ્રભુ મહાવીર નિર્વાણનો કાળ, ગૌતમ બુદ્ધના નિર્વાણ પૂર્વે જણાવેલ છે આ વિષયના પૃથક્કરણમા ઉતરતા ઇતિહાસકારોના વાચનમા કાળગણનાના અગે પૂરતા જૈનગ્રથો ઉપલબ્ધ નહિ થયા હોય એવુ અનુમાન થાય છે સત્ય હકીકત એ છે કે પ્રભુ મહાવીરનુ નિર્વાણ ગૌતમ બુદ્ધ પૂર્વે નહિ પરતુ ગૌતમ બુદ્ધના નિર્વાણ બાદ ૧૪ વર્ષ, ૫ માસ અને ૧૫ દિવસ પછી થયુ હતુ આ હકીકતના સમર્થનમા અમો પ્રમાણભૂત પુરાવાઓ નીચે રજૂ કરીએ છીએ —

ગોશાળાએ પ્રભુ મહાવીર ઉપર મૂકેલ તેજોલેશ્યાથી તેઓ લોહીખડના વ્યાધિથી સખત રીતે પીડાવા લાગ્યા આ સમયે પ્રભુ મહાવીર કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિના ચૌદમા વર્ષે શ્રાવસ્તી નગરીના સાલકોષ્ટક નામના ઉદ્યાનમા વિદ્યમાન હતા કે જ્યા તેમની સાથે ગોશાળાએ નિરર્થક ઝઘડો કર્યો હતો અને પ્રભુને બાળી ભસ્મ કરવા તેજોલેશ્યા મૂકી આ તેજોલેશ્યાની અસરથી પ્રભુ મહાવીર વ્યાધિગ્રસ્ત બન્યા

આવી અસહ્ય બિમારીને સહન કરતા પ્રભુ મહાવીર વૈશાખ માસમા મેઢીએ ગામમા સાલકોષ્ટક નામના મદિરમા આવી પહોચ્યા આ સમયે એક ગભીર ઘટના બની પ્રભુ મહાવીરના શિષ્ય જમાલી કે જેઓ પ્રભુ મહાવીરના ગૃહસ્થાવાસના જમાઇ થતા હતા તેઓએ આ કોષ્ટક ચૈત્યમા પ્રભુ મહાવીરના વચનનુ ઉત્થાપન કર્યું અને પોતાના શિષ્યસમુદાય સાથે, પ્રભુની રજા મેળવ્યા સિવાય, અલગ વિહાર કરી ગયા જૈન શાસ્ત્રકારોએ જમાલિની ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણાને કારણે તેમને "નિહ્નવ" નુ પદ અર્પણ કર્યું

બીજી બાજુએ જે સમયે ગોશાળાએ પ્રભુ મહાવીરને તેજોલેશ્યા મૂકી હતી તે સમયે તેણે ભવિષ્ય ભાખ્યુ હતુ કે "પ્રભુ મહાવીર છ માસમા પિત્તજ્વરથી કાળ કરી જશે" આ પ્રસગને અનુસરતો ભગવતી સૂત્રમા નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે —

"तएण समणस्स भगवओ महावीरस्स सरीरगंसी विउले रोगायंके पाउब्भूए उज्जले जाव दुरहियासे पित्तज्जरपरिगयसरीरे दाहवक्कंतीए यावि होत्था । अवियाइं

लोहियवच्चाइं पकरेइ । चातुवन्नं वागरति एवं खलु समणे भगवं महावीरे गोसा-लस्स मंखलिपुत्तस्स तवेण तेएण अन्नाइट्ठे समाणे अंतो छण्हं मासाण पित्तज्जरपरि-गयसरीरे दाहवक्कंतीए छउमत्थे चेव कालं करेस्सति ।"

भगवती सूत्र, अ० १५, ६८६.

ગોશાળાને તેજોલેશ્યા મૂકે લગભગ છ માસ થવા આવ્યા હતા પ્રભુ મહાવીર પાવાપુરીમા સખત બિમાર પડ્યાના સમાચાર ચારે દિશાએ પ્રસર્યા મેઢીએ ગામથી થોડા ગાઉ દૂર એક ઉદ્યાનમા માલુકાકચ્છ નામના ગામ પાસે પ્રભુ મહાવીરના શિષ્ય સિંહમુનિ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતા હતા મેઢીએ ગામનિવાસી પ્રજાજનોદ્વારા પ્રભુ મહાવીરની સખત બિમારીના સમાચાર તેમણે પણ સાભળ્યા

સિંહમુનિને પ્રભુ પ્રત્યે અતિશય અનુરાગ હતો આ સમાચાર સાભળતા જ સિંહમુનિ લાગણીવશ બની, તપોવન ભૂમિનો તરત જ ત્યાગ કરી પ્રભુ મહાવીરના નામની માળા જપતા એક નાના બચ્ચા માફક રૂદન કરતા પાવાપુરીના માર્ગ તરફ ચાલ્યા માલુકાકચ્છ ગામની પ્રજાએ તપસ્વી સિંહમુનિને ‘મહાવીર’ શબ્દનો મોટે સ્વરે ઉચ્ચાર કરી નાના બાળકની માફક રડતા ને અચાનક આશ્રમનો ત્યાગ કરી પાવાપુરી તરફ જતા જોયા આ ઉપરથી માલુકાકચ્છ ગામની પ્રજાએ માની લીધુ કે સિંહમુનિના રૂદનનો અર્થ પ્રભુ મહાવીર કાળ કરી ગયા એમ જણાય છે એટલે તે પ્રજાએ તરતજ અફવા ફેલાવી કે પ્રભુ મહાવીર કાળ કરી ગયા છે અને તે સમાચાર ગૌતમ બુદ્ધને પણ તરત જ પહોચાડવામા આવ્યા

પાવાપુરી મેઢીએ ગામની નજદિકમા જ આવેલ છે

પછી પ્રભુ ટૂક સમયમા વ્યાધિમુક્ત થયા અને ત્યારબાદ ગૌતમ બુદ્ધનુ નિર્વાણ પણ ટૂક સમયમા જ થયુ

આ હકીકતને લગતો ઉલ્લેખ ભગવતીસૂત્રના ૧૫ મા અધ્યાયની ગાથા ૬૮૬ મા નીચે પ્રમાણે જણાવેલ છે

" तेणं कालेण तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी सीहे नामं अणगारे पगइभद्दए जाव विणीए मालुआकच्छस्स अदूरसामंते छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेण २ तवो कम्मेण उद्ढं बाहा जाव विहरति । तएणं तस्स सीहस्स अणगारस्स झाणतरियाए वट्टमाणस्स अयमेयारुवे जाव समुप्पज्जित्था एवं खलु मम म्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स समणस्स भगवओ महावीरस्स सरीरगंसीविउलं रोगायंके पाउब्भूए उज्जले जाव छउमत्थे चेव काल करिस्सति, वदिस्संति य णं

अन्नतिन्थिया छउमत्थे चेव काल गए, इमेणं एयारूवेणं महया मणोमाणसिएणं दुक्खेणं अभिभूए समाणे आयावणभूमीओ पच्चोरुभइ आया० जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवा २ मालुयाकच्छगं अंतो २ अणुपविसइ मालुया० २ महया २ सद्देणं कुडुकुडुस्स परुन्ने।" भगवती सूत्र, अ० १५, ६८६.

૮ ૮૦ વર્ષની અવસ્થાએ મહાત્મા બુદ્ધનો દેહાત વૈશાખ શુદિ ૧૫ ને દિવસે થયો ત્યારે પ્રભુ મહાવીરને લગભગ ૫૮ મુ વર્ષ ચાલતુ હતુ ત્યારબાદ પ્રભુ મહાવીરનો સ્વર્ગવાસ ૧૪ વર્ષ ૫ માસ ને ૧૫ દિવસ પછી આસો વદ ૦)) ની રાત્રિ (દીવાળી)એ થયો હતો એ હિસાબે પ્રભુ મહાવીર નિર્વાણ ઈ સ પૂર્વે ૫૨૭ મા ૭૨ વર્ષની અવસ્થાએ આવે આ ગણત્રીએ તેમનો જન્મ ઇ સ પૂર્વે ૫૯૯ મા ચૈત્ર શુદ ૧૩ ના દિવસે થયાની કાળગણના સપૂર્ણ રીતે મળતી આવે છે

× × ×

ગૌતમ બુદ્ધની જન્મકાલગણના.

૧ પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણના સમયથી ૧૪ વર્ષ અને ૭ માસ પૂર્વે ગૌતમ બુદ્ધનુ નિર્વાણ પ્રભુ મહાવીરની જન્મકાળગણના પ્રમાણે આવે છે, એટલે ગૌતમ બુદ્ધનો જન્મ ઇ સ પૂર્વે ૬૨૧ મા થયો ગણાય

૨ ગૌતમ બુદ્ધે ૨૯–૩૦ વર્ષની અવસ્થામા સસારનો ત્યાગ કર્યો

૩ ગૃહત્યાગ કર્યા પછી ત્યાગી રાજકુમાર તરીકે તેઓ ગિરિવ્રજ ઉપર મહારાજા શ્રેણિકના રાજ્યારોહણની ખુશાલીમા થતા ભયકર "પશુયજ્ઞ" ના પ્રતિબધનાર્થે ત્યા ગયા હતા, અને તે કાર્યમા તેઓ સપૂર્ણ રીતે ફલિભૂત થયા હતા પરિણામે આ ભયકર પશુવધ* બધ પડ્યો હતો આ સમયે શ્રેણિક મહારાજાને ભરયુવાવસ્થાએ

* જૈન સાધુ સપ્રદાયે પશુયજ્ઞ–પ્રતિબધનાર્થે જે અતુલ પ્રયાસો કર્યા છે તેની સમાલોચના જૈન ગ્રથકારોએ ભારોભાર સમકાલીન ઇતિહાસ તરીકે સુદર શૈલીમા વર્ણવી છે અને તે બાબત જૈન ધર્મના જન્મસિદ્ધ હક્ક તરીકે સર્વમાન્ય છે, છતા અમોએ પશુયજ્ઞ–પ્રતિબધનાર્થે જૈન ગ્રથમાથી ઉતારો ન લેતા મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધના પ્રકરણમા પશુયજ્ઞ–પ્રતિબધનો તાદૃશ ચિતાર રજૂ કર્યો છે તેનુ કારણ એટલુ જ છે કે મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધ જે સમયે પશુયજ્ઞ–પ્રતિબધનાર્થે શ્રેણિકના દરબારે જઈ ચઢ્યા તે સમયે તેઓ જૈન ધર્મની સુદર છાયા તળે ઉછરેલ હતા તેમજ જૈન ધર્મના 'અહિંસા' ના દિવ્ય તત્ત્વોએ તેમના હૃદયમા વાસ કર્યો હતો જેના પ્રમાણભૂત પુરાવામા પશુયજ્ઞ–પ્રતિબધન માર્ગમા કીર્તિવત બની સેવાની તેઓ સાધા વૈશાલીના વનમા આદર્શ ગુરુની શોધમા ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને દીક્ષા અર્થે ગયા હતા ત્યા તેમને પોતાના કુળોદ્ધારક ગુરુદેવ શ્રી કેશીકુમાર ગણધર જેવા સમર્થ આચાર્યનો ભેટો થયો અને તેમણે તેમની પાસે જૈન સાધુપદ અગીકાર કર્યું

રાજ્યગાદીની પ્રાપ્તિ થઇ હતી, જે હકીકતને "મગધરાજ" ગ્રથના કર્તા "જયભિક્ષુ" ગૌતમ બુદ્ધવાળા પ્રકરણમા ટેકો આપે છે આ ઉપરથી ઐતિહાસિક ઘટનાઓને ટેકો મળે છે અમોએ આ ગ્રથમા શ્રેણિક મહારાજાના રાજ્યાભિષેકવાળા પ્રકરણમા પણ મહારાજા શ્રેણિકને ૨૦ વર્ષની યુવાન ઉંમરે રાજ્યગાદી મળ્યાનુ જણાવ્યુ છે એટલે આ હિસાબે પણ મહારાજા શ્રેણિકનો જન્મ ઇ સ પૂર્વે લગભગ ૬૧૧ મા થયાનુ સાબિત થાય અને મહાત્મા બુદ્ધનો જન્મ ઇ સ ૬૨૧ મા થયો ગણાય છે આ ગણત્રી મુજબ મહારાજા શ્રેણિક કરતા ગૌતમબુદ્ધ ૧૦ વર્ષે મોટા હતા અને પ્રભુ મહાવીર લગભગ ૧૨ વર્ષે નાના હતા

૪. પ્રભુ મહાવીરને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તેમના ૪૩ મા વર્ષે થઈ તે સમયે મહારાજા શ્રેણિક ૫૫ વર્ષના હતા

૫ પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ પહેલા લગભગ ૧ વર્ષે એટલે ઇ સ પૂર્વે ૫૨૮ મા મહારાજા શ્રેણિકનો દેહાત થયો તે સમયે તેમની અવસ્થા લગભગ ૮૨–૮૩ વર્ષની હતી. આ હિસાબે લગભગ ૫૨ વર્ષ, ૬ માસ સુધી તેઓએ રાજ્ય કર્યાનુ મળી આવે છે, જે હકીકતને ઇતિહાસકારો પણ ટેકો આપે છે, આ ગણત્રીએ ઇ સ પૂર્વે ૫૯૦ કે ૫૯૧મા તેમનો રાજ્યાભિષેક, અને ઇ સ પૂર્વે ૫૨૮ મા દેહાત થયો હતો મહારાજા શ્રેણિકનો દેહાત ઇ સ પૂર્વે ૫૨૮ મા થયો તે સમયે રાજ્યપુત્ર કુણિક લગભગ ૪૨ વર્ષની અવસ્થાએ રાજ્યગાદી પર આવ્યો હતો એટલે આ ગણત્રીએ રાજપુત્ર અજાતશત્રુ કુણિક, મહાત્મા ગૌતમબુદ્ધ અને પ્રભુ મહાવીરના સમાગમમા આવ્યાનુ જે ઇતિહાસકારો જણાવે છે તે ઘટના અમારા ગ્રથની કાળગણના સાથે મળતી આવે છે, જે નીચે મુજબ —

મહાત્મા બુદ્ધના ધ્યાનસમયે અજાતશત્રુ લગભગ ૨૯ વર્ષના હતા, એટલે સ્વાભાવિક છે કે તેઓનુ ગૌતમબુદ્ધ પાસે તત્ત્વજ્ઞાન શ્રવણ કરવા જવાનુ બન્યુ હોય પ્રભુ મહાવીરને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ઇ સ પૂર્વે ૫૫૬ મા થઇ તે સમયે (અજાતશત્રુ) રાજપુત્ર કુણિક ૧૪ વર્ષનો હતો, એટલે લગભગ ૨૦ વર્ષ સુધી પ્રભુ મહાવીરના સહવાસમા રાજપુત્ર કુણિક પૂરેપૂરો આવેલ છે સબબ મહારાજા શ્રેણિકનુ આખુ રાજ્યકુટુબ પ્રભુ મહાવીરનુ પરમભક્ત હતુ, ને મહાત્મા બુદ્ધ સાથે મહારાજા કુણિકની સ્વતત્ર મુલાકાત

તેટલા ખાતર જ ઉપરોક્ત ઘટના રજૂ કરી અમો સાબિત કરી આપીએ છીએ કે મહાત્મા બુદ્ધ જૈન ધર્મની સપૂર્ણ છાયા નીચે અતિમ કાળ સુધી રહ્યા હતા માત્ર તેઓની માસાહારની પ્રરૂપણાએ જ તેમને ચુસ્ત અહિંસાવાદથી વિમુખ રાખ્યા હતા તેઓ આહાર અને વિહારના અગે મતભેદમા પડયા હતા અને આ એક જ ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણાનુ પરિણામ એ આવ્યુ કે તેઓ અલગ પથના સ્થાપક બન્યા હતા બાકી તેમના સર્વ સિદ્ધાતો જૈન ધર્મના સિદ્ધાતોને બહુધાએ મળતા હતા

નહિ થએલ તે સિદ્ધ થાય છે પ્રભુ મહાવીરના લગભગ ૧૦ વર્ષ ઉપરાત સહવાસમા આવતા મહારાજા શ્રેણિકની ૬૫ વર્ષની અવસ્થા થતા રાજ્યકુટુબમા વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ પૂરેપૂરી થઇ જેમા એકલા રાજ્યકુટુબમાથી જ લગભગ ૨૦ ઉપરાત વ્યક્તિઓએ મહારાજા શ્રેણિકની રજાથી પ્રભુ મહાવીર પાસે દીક્ષા લીધી હતી, જેમા તેમની તેર રાણીઓ અને પાટવીપુત્ર અભયકુમારનો પણ સમાવેશ થતો હતો

મહારાજા શ્રેણિકના દેહાત બાદ સસાર પર પૂર્ણવૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થવાથી રાજ્ય-કુમાર કુણિકની માતા ચિલણા અને મહારાણી ધારિણી તથા અન્ય બીજી ૧૧ રાણીઓએ અને કઇક રાજ્યપુત્રો તેમજ કુટુબીજનોએ પ્રભુ મહાવીર પાસે દીક્ષા લીધી હતી આ બધી પરિસ્થિતિમા મહારાજા શ્રેણિકના મૃત્યુ બાદ કુણિકને રાજ્યકુટુબમા ઉપરાઉપરી થએલ દીક્ષાના કારણોએ રાજ્યમહેલ અને રાજ્યગૃહી અકારા થઇ પડ્યા અને તેણે સસારત્યાગ કરવાનો અથવા તો આત્મહત્યાનો નિશ્ચય કર્યો, પરન્તુ સુજ્ઞ પુરુષોના સમજાવવાથી અને ત્રિકાળજ્ઞાની પ્રભુ મહાવીરના ઉપદેશથી તેણે રાજ્યગૃહીથી રાજ્યગાદી બદલવાનો નિશ્ચય કર્યો અને ચપા નામે નગર વસાવવાનો હુકમ આપ્યો આ જ વર્ષમા પ્રભુ મહાવીરના **સમાગમમાં રાજા કુણિક સ્વતત્ર રીતે ઘણી વખત આવ્યો જેમાં તે પ્રભુ મહાવીરના દર્શનાર્થે ઘણી વખત ઉપાશ્રયે ગયો હતો, જેનુ સવિસ્તર વર્ણન "उववाइ" નામના સૂત્રમા આપવામા આવેલ છે.** આ ઉવવાઇ સૂત્ર આગમ ગ્રથોના સૂત્રોમાના બાર ઉપાગસૂત્રો પૈકીનુ પ્રથમ સૂત્ર છે કે જે સૂત્ર આચારાગપ્રતિબદ્ધ ઉપાગ તરિકે ગણાય છે તેની મૂળ શ્લોકસખ્યા ૧૨૦૦ની છે તાડપત્રીય સૂચીમા મૂળ શ્લોકસખ્યા ૧૧૬૭ની જણાવી છે તે સૂત્ર પર શ્રી અભયદેવસૂરિની ટીકા ૩૧૨૫ શ્લોક-પ્રમાણ છે કુલ શ્લોકસખ્યા ૪૩૨૫ની થાય છે, જ્યારે તાડપત્રીય સૂચિના હિસાબે ૪૨૯૨ ની થાય છે મહારાજા કુણિકે રાજ્યગાદી પર આવ્યા બાદ કપિલવસ્તુ કે જે મહાત્માબુદ્ધની જન્મભૂમિ હતી તેનો સપૂર્ણ નાશ કર્યો તેવી જ રીતે મહાત્મા બુદ્ધનુ પરિનિર્વાણ સ્થાન તરિકે ગણાતી "શ્રાવસ્તિ" નગરીને જીતી ત્યા મ્હેલ માસાહારી બાૈદ્ધસાધુઓને ત્યાથી દૂર કરી ત્યાની પ્રજામાથી માસાહારનો ત્યાગ કરાવી જૈનધર્મનો ફેલાવો કર્યો આ પરિસ્થિતિ આધારભૂત ગણાય છે જેને ઇતિહાસવેત્તાઓ એકમતે ટેકો આપે છે

પ્રકરણ ૧૪ મું.

શ્રેણિકના સ્વજનોની દીક્ષા.

મગધ રાજ્યકુટુંબમાં ઓતપ્રોત થએલ જૈન ધર્મ—

સુજ્ઞ વાચક પ્રભુ મહાવીરને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તેમના ૪૩ મા વર્ષે થઈ તે સમયે મહારાજા શ્રેણિકની ઉમ્મર લગભગ પચાવન વર્ષની હતી, અને તેઓને મગધની રાજ્ય-ગાદી ઉપર આવ્યે લગભગ ૩૫ વર્ષો થયા હતા

આ સમયે મહારાજા શ્રેણિકને **અનાથી** જૈન મુનિ, મહારાણી **સુનંદા** તથા રાણી ચિલણા આદિ જૈન રાણીઓ તેમજ પ્રભુ મહાવીર કે જેઓ સાધુ જીવનમા ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરી રહ્યા હતા તેમના તથા શ્રી પાર્શ્વનાથના સતાનીયા તરીકે વિચરતા જૈન સાધુઓના સમાગમે જૈન ધર્માનુરાગી બનાવ્યો હતો

પ્રભુ મહાવીરે ત્રીસ વર્ષની યુવાવસ્થાએ સ્વય દીક્ષિત બન્યા બાદ નિર્વાણપદની પ્રાપ્તિ સુધીના ૪૨ વર્ષોના ચાતુર્માસોની સ્થિરતા નીચેના ગ્રામોમા કરી હતી

૧ અસ્થિક ગ્રામ, ૩ ચપા, ૧૨ વૈશાલી અને વાણિજ્યગ્રામ, ૧૪ રાજગૃહી-નગરીના નાલદા પાડા, ૨. ભદ્રિકામા, ૧. આલભિકાનગરીએ, ૧ શ્રાવસ્તી, ૧ વજ્રભૂમિ, ૧ અપાપાનગરીએ આ પ્રમાણેના ૪૨ ચાતુર્માસોમા અપાપાનગરીના ચાતુર્માસમા તેમને નિર્વાણપદ–મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ થઈ હતી

પ્રભુ મહાવીરને મગધાધિપતિ શ્રેણિકનો સમ્પૂર્ણ સાથ તેમના કેવળજ્ઞાન બાદ તુરતજ મળ્યો હતો અને તેના યોગે મગધના પાટનગર રાજગૃહીને પોતાનુ કેંદ્રસ્થાન બનાવી જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો

પ્રભુ મહાવીરના સમાગમના કારણે મહારાજા શ્રેણિક અને રાજ્યકુટુંબ જૈન ધર્મથી એટલા સુધી ઓતપ્રોત થયું હતું કે મહારાજા શ્રેણિક સુદ્ધા સમકિતધારી પરમાર્હત્ શ્રાવક બન્યા હતા એટલું જ નહિ પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાયોગે તેઓ તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કરવા ભાગ્યશાલી થયા હતા કે જેઓ ઉત્સર્પિણી કાળની આગામી ચોવીસીના **પદ્મનાભ** નામે પ્રથમ તીર્થંકર થશે

પ્રભુ મહાવીરના પ્રતિબોધે ને પ્રભુના સત્સમાગમે શ્રેણિક મહારાજાની પરવાનગીથી નીચેની ૧૩ રાણીઓએ પ્રભુ મહાવીર પાસે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી હતી તે તેર રાણીઓના નામો:-(૧) સુનંદા, (૨) નંદમતિ, (૩) નંદોત્રા, (૪) નંદસેના, (૫) મહત્તા, (૬) સમુરુતા, (૭) મહામરુતા, (૮) મરુદેવા, (૯) ભદ્રા, (૧૦) સુભદ્રા, (૧૧) સુજાતા, (૧૨) સુમનાની, (૧૩) ભૂદિસા

ઉપરોક્ત ૧૩ રાણીઓએ સંયમ આરાધી, અગ્યાર અંગનો અભ્યાસ કરી યથાયોગ્ય તપશ્ચર્યાથી લગભગ ૨૦ વર્ષ પર્યંતનો દીક્ષાપર્યાય પાળી મોક્ષગતિ પ્રાપ્ત કરી હતી, જેને લગતું વર્ણન **અંતગડદશાંગ** સૂત્રના વર્ગ સાતમાના નવમા અધ્યયનમાં છે તે સિવાય **દુર્ગંટા** નામે એક રાણીએ પણ મહારાજા શ્રેણિકની રજાથી દીક્ષા લીધી હતી બાદ શ્રેણિકનું અવસાન થયા પછી બીજી દશ રાણીઓએ દીક્ષા લીધી હતી-જેના નામ આ પ્રમાણે છે (૧) કાલી, (૨) સુકાલી, (૩) મહાકાલી, (૪) કૃષ્ણા, (૫) સુકૃષ્ણા, (૬) મહાકૃષ્ણા, (૭) વીરકૃષ્ણા, (૮) રામકૃષ્ણા, (૯) પિતૃસેના, (૧૦) મહાસેનકૃષ્ણા

ઉપરોક્ત દશ રાણીઓનું વર્ણન વિગતવાર ઉપલા સૂત્રના વર્ગ આઠમાના અધ્યયન દશમામાં આવેલું છે ઉપરોક્ત રાણીઓએ જુદા જુદા પ્રકારનું તપ કરી ઉત્તમ પ્રકારની ભાવનાપૂર્વક સિદ્ધિપદની પ્રાપ્તિ કરી હતી

મહારાજા શ્રેણિકના નીચેના પુત્રોએ દીક્ષા લીધી હતી -(૧) જાલી, (૨) મયાલી, (૩) ઉવયાલી, (૪) પુરુષસેન, (૫) વારિસેન, (૬) દુર્ગદત્ત, (૭) લષ્ટદંત, (૮) વિહલ્લ, (૯) વેહાસ, (૧૦) અભય આ દશ પુત્રોમાંથી પ્રથમના આઠ પુત્રો મહારાણી ધારિણીના હતા નવમો પુત્ર વેહાસ ચિલ્લણાનો હતો અને દશમો અભય સુનંદાનો પુત્ર થતો હતો

ઉપરોક્ત દશે પુત્રો વિમાનવાસી દેવ તરીકે ઉપજ્યા હતા આ સિવાયના ૧૩ પુત્રો જેઓ ધારિણીની કુખે જન્મ્યા હતા તેઓએ પણ આત્મકલ્યાણ અર્થે દીક્ષા લીધી હતી અને તેઓ પણ વૈમાનિક દેવગતિને પામ્યા હતા, જેનું વર્ણન અનુત્તરોવવાઈ નામના નવમા અંગના પહેલા વર્ગમાં આપેલું છે શ્રેણિક મહારાજાના દીક્ષિત થયેલ ૨૩ પુત્રોના લગ્ન એક કરતા અધિક કન્યાઓ સાથે થયા હતા ઉપરોક્ત રાણીઓએ પણ તપ, જપ આદિ ક્રિયા કરી આત્મસાધન કર્યું હતું તેનું સવિસ્તર વર્ણન પણ ઉપલા ગ્રંથમાં આપેલું છે

આ સિવાય મેઘકુમાર જે ધારિણી રાણીનો પ્રથમ કુમાર હતો તેણે પણ દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી તેમનુ રસિક બોધદાયક વૃત્તાન્ત કલ્પસૂત્ર તથા ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષ ચરિત્રમા ભગવંત મહાવીરના ચરિત્રાન્તર્ગત આપવામા આવ્યુ છે તેવી જ રીતે શ્રેણિક મહારાજાના નંદિષેણ નામના પુત્રે પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી આત્મકલ્યાણ સાધ્યુ હતુ

આ ઉપરાન્ત પ્રભુ મહાવીરના ઉપદેશથી નીચેના દેશોના રાજાઓએ જૈન ધર્મ અંગીકાર કરી પોતાના પ્રાન્તોમા તેનો ફેલાવો કર્યો હતો, જેના નામો શ્રીમદ્ વિજયાનંદ-સૂરીશ્વરજી મહારાજ "જૈન ધર્મ વિષયક પ્રશ્નોત્તરી" નામના ગ્રંથમા નીચે પ્રમાણે દર્શાવે છે તેઓના જણાવ્યા પ્રમાણે તે રાજાઓમાથી ઘણા રાજાઓ ગૌતમ બૌદ્ધના ભક્ત હતા, પરન્તુ પાછળથી પ્રભુ મહાવીર ભગવંતનો ઉપદેશ સાભળી જૈન ધર્મમા આવેલા હતા, કેમકે પ્રભુ મહાવીર ભગવંત પહેલા સોળ વર્ષ અગાઉ બુધ્ધે કાળ કર્યો હતો એટલે ગૌતમ બુદ્ધના મરણ પછી શ્રી મહાવીર કેવળીપણે વિચર્યા હતા ને તેમના ઉપદેશથી કેટલાએક બૌદ્ધ ધર્માનુરાગી બનેલ રાજાઓએ જૈન ધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો આ સર્વે રાજાઓના નામ અંગોપાંગાદિ આગમ સૂત્રોમા નીચે પ્રમાણે દર્શાવેલા છેઃ–(૧) રાજ્યગૃહીના રાજા શ્રેણિક, (૨) ચંપાનગરીનો રાજા અને શ્રેણિકનો પુત્ર અશોકચંદ્ર જેમનુ પ્રસિદ્ધ નામ કોણિક હતુ, (૩) વૈશાલીનગરીના રાજા ચેટક, (૪ થી ૨૧) કાશી દેશના નવ મલ્લીક જાતિના રાજા તથા કોશલ દેશના નવ લિચ્છિવી જાતિના રાજા, (૨૨) અમલકલ્પાનગરીના શ્વેત નામના રાજા, (૨૩) વીતભયપટનના ઉદાયન રાજા, (૨૪) કોશાબિકા નગરીના ઉદાયન વત્સ રાજા, (૨૫) ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નગરના નંદિવર્ધન રાજા, (૨૬) ઉજ્જૈનીના ચંડપ્રદ્યોત રાજા, (૨૭) હિમાલય પર્વતની ઉત્તર તરફ પૃષ્ઠચંપાના રાજા શાળ અને મહાશાળ નામના બે ભાઇ, (૨૮) પુલાશપુરના વિજય નામના રાજા, (૨૯) પ્રતિષ્ઠાનપુરના પ્રસન્નચંદ્ર રાજા, (૩૦) હસ્તિશીર્ષ નગરના આદિનશત્રુ રાજા, (૩૧) રૂષભપુરના ધનાવહ નામના રાજા, (૩૨) વીરપુરનગરના વીરકૃષ્ણમિત્ર નામે રાજા, (૩૩) વિજયપુરના વાસવદત્ત રાજા, (૩૪) સૌગંધિક નગરીના અપ્રતિહત નામના રાજા, (૩૫) કનકપુરના પ્રિયચંદ્ર રાજા, (૩૬) મહાપુરના બળરાજા (૩૭) ચંપાના દત્ત રાજા, (૩૮) સાકેતપુરના મિત્રનંદી રાજા–આ ઉપરાન્ત અન્ય અનેક રાજાઓએ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો

પ્રભુ મહાવીરના અંતિમ સમય સુધીમા તેઓના ઉપદેશથી ૧,૫૯,૦૦૦ જૈન ધર્મમા ચુસ્ત શ્રાવકો હતા, તેવી જ રીતે ૩૧૮૦૦૦ સન્નારીઓએ જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો, ૧૪,૦૦૦ સાધુઓ તેમના શિષ્ય તરિકે હતા, તેવી જ રીતે ૩૬,૦૦૦ સાધ્વીઓ હતી, ગૌતમ આદિ ૧૧ શિષ્યો તેમના મુખ્ય શિષ્ય અને ગણધર તરિકે ગણાતા હતા તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમા પશુયજ્ઞના મહાન હિમાયતી પંડિત અને શાસ્ત્રવિશારદ હતા, જેઓએ પ્રભુના પ્રતિબોધથી જૈન સાધુપણું અંગીકાર કર્યું હતુ

ઉપરોક્ત સાધુ સંપ્રદાયમા ૭૦૦ વૈક્રિયલબ્ધિવંત તેમજ ૪૦૦ વાદીઓ હતા તેવી જ

રીતે ૭૦૦ અવધિજ્ઞાનીઓ હતા, ૭૦૦ કેવળજ્ઞાનીઓ હતા, ૫૦૦ મન પર્યવજ્ઞાનીઓ હતા, ૩૦૦ ચૌદપૂર્વના જ્ઞાતા હતા માતગ યક્ષ ને સિદ્ધાયિકા નામે યક્ષણી તેમના તીર્થની રક્ષા કરતા હતા

સાધુઓમા ઇન્દ્રભૂતિ (ગૌતમ) ગણધર મુખ્ય હતા, સાધ્વીઓમા ચદનબાળા સાધ્વી મુખ્ય હતા

પ્રભુ મહાવીરના ૨૭ પૂર્વ ભવોનો સમજવા લાયક ઇતિહાસ સપૂર્ણપણે ગ્રથારૂઢ થએલ છે પ્રભુની યોનિ વૃષભની હતી, ગણ માનવનો હતો, નિર્વાણ સમયે તેઓ પદ્માસનારૂઢ હતા, તેઓનુ નિર્વાણ આસો વદ ૦)) ના દિવસે બે ઉપવાસ(છઠ્ઠ)ની તપશ્ચર્યાપૂર્વક પાવાપુરીમા થયુ હતું તેમણે ૩૦ વર્ષની અવસ્થાએ માગશર વદ ૧૦ના દિવસે શાલવૃક્ષ નીચે ક્ષત્રિયકુડગ્રામ નગરમા દીક્ષા લીધી હતી

તેઓએ સાડાબાર વર્ષ અને ૫૯૨ દિવસ સુધી છદ્મસ્થ અવસ્થામા સાધુપણ પાળી ઋજુવાલિકા નદીના કાઠે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વૈશાખ શુદ દશમના દિવસે કરી હતી આ સમયે તેમને બે ઉપવાસ(છઠ્ઠ)ની તપશ્ચર્યા હતી પ્રભુ મહાવીરના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ રગનો હતો, જેઓ સ્વય દીક્ષિત થયા હતા અને બહોતેર વર્ષનુ આયુષ્ય ભોગવી મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ કરી હતી ઉપર પ્રમાણે પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ પદની પ્રાપ્તિ સુધીનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પ્રાચીન ગ્રથોના આધારે રજૂ કર્યો છે

શ્રી વીરજિન સ્તવન

વીર પ્રભુ સિદ્ધ થયા, સકળ સઘ આધાર,
હવે આય ભરતમા, કોણ કરશે ઉપકાર ?

નાથવિહોણુ સૈન્ય જ્યુ, વીરવિહોણો સઘ,
સાધે કોણ આધારથી, પરમાનદ અભગ.

માતવિહોણો બાલ જ્યુ, અરહપરહ અથડાય;
વીરવિહોણા જીવડા, આકુળવ્યાકુળ થાય

સશય–છેદક વીરનો, વિરહ કેમ ખમાય ?
જે દીઠે સુખ ઉપજે, તે વિણ કેમ રહેવાય ?

વીર થકા પણ શ્રુતતણો. હતો પરમ આધાર,
હવે રહ્યા સૂત્ર આધાર છે, અહો જિનમુદ્રા સાર

ત્રણ કાલે સવિ જીવને, આગમથી આનદ,
સેવો ધ્યાવો ભવિજનો, જિનપડિમા સુખકદ

પ્રકરણ ૧૫ મું.

સિદ્ધાંતોનું સામ્ય.

પ્રભુ મહાવીર અને ગૌતમ બુદ્ધ વિગેરેનો ધાર્મિક સત્ય સિદ્ધાતોનો ન્યાયી તફાવત દર્શાવતા શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ જણાવે છે કે—

> **पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेषः कपिलादिषु ।**
> **युक्तिमद्वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥—श्री हरिभद्रसूरि**

ઉપરોક્ત સિદ્ધાતાનુસારે ગ્રથની પ્રતિપાદનશૈલી રાખી ગૌતમ બુદ્ધનો ઇતિહાસ પૂર્વના પ્રકરણોમા અમોએ રજૂ કર્યો છે, અને હવે પછી પણ કરીશુ

બૌદ્ધ ધર્મના નીચેના પ્રાચીન સિદ્ધાતો બહુધા બૌદ્ધભિક્ષુકો પાળતા હતા અને પાળે છે એમ સમજાય છે —

(૧) પ્રાણીઓની હિંસા નહિ કરવાનુ વ્રત. (૨) અસત્ય નહિ બોલવાનુ વ્રત.
(૩) ચોરી નહિ કરવાનુ વ્રત. (૪) અપવિત્ર નહિ કરવાનુ વ્રત.

બૌધ્ધોના ચતુર્થ વ્રતો જૈન સાધુઓના પચ મહાવ્રતોને મળતા છે બૌધ્ધોનો પ્રથમ નિયમ જૈનોના પ્રથમ મહાવ્રત ‘ **પ્રાણાતિપાત વિરમણ** ” (હિંસા ન કરવી) વ્રતને મળતો છે તેવી જ રીતે બીજા મહાવ્રત તરિકે “ **મૃષાવાદ વિરમણ** ” (એટલે અસત્ય ન બોલવુ) ગણાય છે તેમાથી બીજા નિયમની ઉત્પત્તિ બૌધ્ધોએ લીધી છે

બૌધ્ધોનુ ત્રીજુ વ્રત ચોરી કરવી નહિ (अस्तेय) તે જૈનોના ત્રીજા “ **અદત્તાદાન વિરમણ** ” નામના મહાવ્રતને મળતુ જ બૌધ્ધોનુ આ વ્રત છે તેવી જ

રીતે બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવુ (બ્રહ્મચર્ય) આ વ્રત પણ જૈનોના ચોથા મહાવ્રત "મૈથુન વિરમણ" તરિકે પ્રસિદ્ધ છે, જેનુ અનુકરણ બૌદ્ધભિક્ષુઓએ કર્યું છે

આ લોકની (ઐહિક) વસ્તુઓ ઉપર મમત્વ રાખવો નહિ જૈન સાધુઓનુ પાચમુ મહાવ્રત "પરિગ્રહ પરિમાણ" છે જેને પ્રભુ મહાવીરે જૈન સાધુઓ માટે ખાસ તેમના કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ બાદ ઉત્પન્ન કર્યું હતુ તે વ્રતનુ અનુકરણ બૌધ્ધોએ કર્યું છે આ પાચમા વ્રતની ગણત્રી પ્રમાણે બૌદ્ધધર્મે પોતાના સિદ્ધાતોની રચના ભિક્ષુઓ માટે કરી છે આ ઉપરાન્ત બૌધ્ધોના બીજા નિયમો પણ નીચે પ્રમાણે છે—

પ્રગતિ અને સદ્‌ગુણ બધ કરનારા માદક દ્રવ્યનુ સેવન નહિ કરવાનુ વ્રત

નિષિદ્ધ સમયે ભક્ષણ નહિ કરવાનુ વ્રત (રાત્રિભોજન ત્યાગનુ વ્રત) [આ વ્રત બહુધાએ વર્તમાનકાળે પળાતું નથી એવુ અમારા સમજવામા છે]

ગાયન, નર્તન, વાદન અને નાટ્ય ઇત્યાદિકથી દૂર રહેવાનુ વ્રત

ભૂષણ, અલકાર, હાર, સુગધી દ્રવ્યો વિગેરે વગેરેનુ સેવન ન કરવાનુ વ્રત

મોટી શય્યા નહિ સ્વીકારવાનુ વ્રત

સુવર્ણ અને રૌપ્યનુ ગ્રહણ ન કરવાનુ વ્રત

તેવી જ રીતે વાચા, નેત્ર, અને કૃતિનુ નિયમન કરવુ તે વ્રત

આ વ્રતાનુસાર બૌદ્ધ ભિક્ષુઓએ જૈન સાધુઓ માટેની ત્રણ ગુપ્તિઓ એટલે કે મન, વચન, કાયાના નિયમનનુ અનુકરણ કર્યું છે

વૃક્ષ, વલ્લી વિગેરેની શાખાઓને તોડવી નહિ આ પ્રમાણેનો બૌદ્ધોનો એક નિયમ છે કે જે નિયમ "અણુમાત્ર પણ ચૈતન્ય" ન હોય એવા જ ફળો અને વનસ્પતિનુ ભક્ષણ કરવાનુ જૈન ધર્મનુ જે ફરમાન છે તેનુ અનુકરણ માત્ર છે આ ઉપરાત જૈનધર્મના અનેક વ્રતોનુ જુદી જુદી રીતે બૌદ્ધોએ અનુકરણ કર્યું છે

બૌદ્ધ નિર્વાણ પછીના પ્રથમ સૈકામા બૌદ્ધ લોકો પચ્ચીસ બુદ્ધોની પૂજા કરતા હતા એટલે પ્રભુ મહાવીર કે જેઓ ચોવીસમા અતિમ તીર્થંકર થયા હતા, તેમની સાથે ગૌતમ બુદ્ધને બૌદ્ધધર્મીઓએ પચ્ચીસમા અવતારી તરીકે ગણી પચ્ચીસ બુદ્ધોની પૂજા કરવાનુ ચાલુ કર્યાનુ સમજાય છે ખરી રીને બૌદ્ધ ધર્મના સ્થાપક ગૌતમ બુદ્ધ એ પ્રથમ પુરુષ હતા કે જેઓએ બુદ્ધકીર્તિ નામે જૈન મુનિ તરીકે કેશીકુમાર આચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી હતી પોતાની ત્રીસ વર્ષની અવસ્થાથી માડી સાડત્રીસ વર્ષ સુધીની અવસ્થા સુધીમા—સાત વર્ષમા જૈનધર્મના સૂત્રોનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ, જેના પરિણામે તેમને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ

હતી અને બૌદ્ધ ધર્મની તેઓએ સ્થાપના કરી હતી, જેમા બૌદ્ધધર્મીઓ માટે જણાવેલ ચોવીસ અવતારી પુરુષો એ જૈનોના ચોવીસ તીર્થંકરો સિવાય અન્ય કોઇ પણ સભવી શકે નહિ

બૌદ્ધ ધર્મના સ્થાપક ગૌતમ બુધ્ધે જિહ્વા ઇંદ્રિયને વશ થઇ માસાહારની પ્રણાલિકા બૌદ્ધધર્મ માટે ચાલુ ન કરી હોત તો આજે આ બૌદ્ધધર્મે જૈનધર્મ જેટલી જ ગૌરવતા ભારતમા ગર્જાવી હોત

× × ×

વેદાંતવાદ સમીક્ષા વેદાંતધર્મના મુખ્ય ચાર સિદ્ધાંતો નીચે પ્રમાણે છે —

૧ અહિંસા ૨ સત્ય ૩ અસ્તેય ૪ બ્રહ્મચર્ય

આ ચાર સિદ્ધાતો જૈન ધર્મના મહાન્ પાચ મહાવ્રતો પૈકી નીચેના ચાર મહાવ્રતોને મળતા છે.—

१. प्राणातिपात विरमण व्रत **२. मृषावाद विरमण व्रत.**

३. अदत्तादान विरमण व्रत. **४. मैथुन त्याग व्रत.**

સુજ્ઞ વાચક, સનાતન ધર્મ અને જૈન ધર્મ–આ બન્ને ધર્મરૂપી વૃક્ષના મૂળીયાઓ અ તે પૂર્વપર પરાએ એક જ બીજમાથી ફૂટેલા સમજાય છે યુગાદિ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવનો જન્મ અવસર્પિણી કાળના ત્રીજા આરાના અ તિમ સમયે થયો હતો, કે જે કાળમા યુગલીઆઓ એવી રીતની અધોગતિવાળી સ્થિતિમા આવી પહોચ્યા હતા કે તે સમયે અવતારી મહા-પુરુષના જન્મની, તારણહાર તરિકેની જરૂરિયાત હતી પ્રથમ તીર્થંકર અને પ્રથમ ધર્મ-પ્રરૂપક તરિકેનુ માન “યુગાદિનાથ શ્રી ઋષભદેવજી”ના ફાળે જાય છે, જેની સમજ અમોએ પ્રથમ ખડમા સવિસ્તર રીતે આપી છે

શ્રી ઋષભદેવના સમયથી પ્રારભી દશમા તીર્થંકર શ્રી શીતલનાથ સુધી ધર્મ–પ્રતિબોધ અખડ ધારાએ સરળપણે ચાલ્યો ત્યારબાદ ધર્મરૂપી ઝાડના થડને શાખાઓ ફૂટવા લાગી શાખાઓ અને પાદડાઓ અલગ અલગ થયા વેદાતધર્મના ફાટા પણ એટલા વધી પડ્યા કે આજે સમસ્ત ભારતમા વેદાન્તને માનનારી ધર્મની પ્રતિશાખાઓ પાચ સો ઉપરાત દેખાય છે, કે જે સર્વ જુદી જુદી રીતે વેદાતના મૂળને પોતાનુ ધ્યેય માને છે જુદા જુદા પર્વતોમાથી નીકળેલી નદીઓ સમુદ્રમા ભેગી થાય છે તેવી જ રીતે અન્તે આ સર્વ શાખાઓ મૂળ વેદાન્તને મળે છે

જૈન ધર્મમા પણ કાળે કરી ફાટાઓ ફૂટ્યા, પરતુ આ ફાટાઓ “**અહિંસા પરમો ધર્મ**”ના મુખ્ય સિદ્ધાતને એકીમતે સ્વીકારે છે એટલુ જ નહિ પણ જૈનધર્મના પ્રાચીન સિદ્ધાતો તેમજ સૂત્રોને પણ અપનાવે છે

× × ×

આમવર્ગના પ્રતિબોધાર્થે અનાદિ કાળથી પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે દેખાતી પ્રતિમાઓ જેની અનેક ધર્મપ્રેમીઓ પોતપોતાની મતિ અનુસાર ભક્તિ અને પૂજન કરી આત્મજ્ઞાન મેળવે છે તે મૂર્તિપૂજાના સિદ્ધાંતોને સનાતન અને જૈનધર્મ એકીમતે સ્વીકારે છે

રાજા—મહારાજાથી માંડીને એક ગરીબમા ગરીબ મુમુક્ષુનો અધિકાર દેવમંદિરમા સમાન છે સાધુ સપ્રદાય માટે પણ એમ જ માનવાનુ આ બન્ને ધર્મો એટલે સનાતન અને જૈનધર્મના મૈત્રિત્વ ભાવોના ઊંડાણભર્યા તત્ત્વજ્ઞાનમા ઉતરતા આ બન્ને મૂર્તિપૂજક સનાતન સસ્કારી અહિંસાવાદી ધર્મે ભારતની ગૌરવતા વધારવામા સારો સાથ આપ્યો છે

"ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્રમા" દર્શાવેલ ૬૩ મહાપુરુષોમા વેદાંતિક અવતારી નીચેની મહાન વિભૂતિઓનો જૈનધર્મમા ઉલ્લેખ મળી આવે છે

નવ વાસુદેવોનાં નામ.

૧ त्रिपृष्ठ वासुदेव–જેઓ ૧૧ મા જિનના સમયમા થયા
૨ द्विपृष्ठ वासुदेव–જેઓ ૧૨ મા જિનના સમયમા થયા
૩ स्वयभू–જેઓ ૧૩ મા જિનના સમયમા થયા
૪ पुरुषोत्तम–જેઓ ૧૪ મા જિનના સમયમા થયા
૫ पुरुषसिंह–જેઓ ૧૫ મા જિનના સમયમા થયા
૬ पुरुषपुंडरीक– } જેઓ ૧૮ મા પછી અને ૧૯ મા
૭ दत्त– } જિનની પહેલાના સમયમા થયા
૮ लक्ष्मण–૨૦ મા પછી અને ૨૧ મા જિનની પહેલા થયા (રામચદ્રના બધુ)
૯ श्रीकृष्ण–જેઓ ૨૨ મા જિનના સમયમા થયા

નવ પ્રતિવાસુદેવ

૧ अश्वग्रीव.	૪ मधु	૭ प्रल्हाद	એ નવ પ્રતિવાસુદેવ
૨. तारक.	૫ निशुभ	૮ रावण.	ક્રમશ નવ વાસુદેવના
૩. मोरक	૬ वलि	૯ जरासध	સમકાલીન છે

નવ બળદેવો.

૧ અચલ.	૪ સુપ્રભ	૭ નદન
૨ વિજય	૫ સુદર્શન	૮ રામચદ્ર
૩. ભદ્ર	૬ આનદ	૯ બલરામ

આ નવે બલદેવો નવ વાસુદેવોના ભાઈઓ થતા હોવાના કારણે તેઓને તેમના સમકાલે થએલા સમજવા નવ વાસુદેવોમા લક્ષ્મણ એ રામના નાના ભાઈ તરીકે હોવાથી સનાતન ધર્મના ગ્રંથોની નોંધમા રામચદ્રને નવ વાસુદેવમા અને લક્ષ્મણને નવ બળદેવમા ગણ્યા છે

યદુવંશમા જન્મેલ શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ એ જૈનધર્મના બાવીસમા તીર્થંકર શ્રીનેમિનાથ પ્રભુના કુટુંબી બધુ થતા હોવાના કારણે શ્રીનેમિનાથ પ્રભુએ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ બાદ તેમના સમકાલે ભારતના દશ યદુવંશી રાજાઓને પ્રતિબોધી જૈન બનાવ્યા આ પ્રસંગને અનુસરીને બાર ઉપાંગ સૂત્રોમાના ૧૨ મા " वह्निदशा " નામના ઉપાંગમા યદુવંશી દશ રાજાઓને લગતો સવિસ્તર હેવાલ આપવામા આવેલ છે

પ્રકરણ ૧૬ મું.

મહારાજા શ્રેણિકનો કુનેહભર્યો રાજ્યવહીવટ.

મહારાજા શ્રેણિકનુ નામ રાજ્યારૂઢ થતી વખતે ભભસાર ઉર્ફે બિંબિસાર હતુ રાજ્યાસન પર બિરાજમાન થયા બાદ મગધના ૮૦,૦૦૦ ગામોમાથી ૧૦૦ વહીવટદારોની ચૂટણી કરી તેમણે રાજ્યવહીવટ પ્રજાસત્તાક બનાવ્યો રાજ્યવહીવટ માટે કાઉન્સિલ બનાવી તેને પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિએ લોકપ્રિય બનાવ્યો હતો પ્રસેનજિત રાજાના સમયમા રાજ્યધાનીનુ શહેર જે કુગરોમા ગિરિવ્રજ તરિકે હતુ ત્યાથી તેને ફેરવી વૈભારગિરિના પહાડની તળેટીના સપાટ પ્રદેશમા સુદર અને વિશાળ શહેર બાધી તેનુ નામ રાજ્યગૃહી રાખ્યું રાજ્યગૃહી એટલે રાજ્યાદિક ગૃહસ્થોને રહેવાનુ સ્થાન

પૂર્વોક્ત જૂની રાજધાનીના શહેરને બદલવાનુ કારણ એટલુ જ હતુ કે ત્યાના બાધેલા પ્રાચીન મકાનો અને રાજ્યમહેલો લાકડાના અને જૂની પદ્ધતિના હતા તેવી જ રીતે ગિરિવ્રજના કિલ્લાની દીવાલો લાકડાની હતી, જેને યોગે રાજ્યધાનીમા અગ્નિ ઉપદ્રવ વધારે પ્રમાણમા થતો હતો આ ઉપરાન્ત મગધ સામ્રાજ્ય પર અન્ય રાજવીઓની નજર હોવાના કારણે અને કોશલાધિપતિ ઉપરાત બીજા અનેક રાજાઓ મગધ ઉપર દૃષ્ટિ રાખતા હોવાના કારણે બચાવ અર્થે મજબૂત પત્થરના દીવાલવાળી અને આજુબાજુ ખાઇવાળી રચનાત્મક શહેરની જરૂરિયાત મગધ સામ્રાજ્યને હતી આ બાબતને અગે ખાસ ધ્યાન પહોચાડી, બાર યોજન લાબુ અને નવ યોજન પહોળુ એવુ સુદર રાજ્યગૃહી નગર મહારાજા શ્રેણિકે બધાવ્યુ

આ નગરીની દક્ષિણ દિશાએ થઇ ગગા નદી નજદિકમાથી વહેતી હતી, તેમજ તેની ત્રણે દિશાએ પર્વતોની લાબી હારમાળા આવેલી હતી માત્ર દક્ષિણ દિશાએથી પ્રવેશદ્વાર ખુલ્લુ હતુ, એટલે આ શહેર સુદર રક્ષણાત્મક હતુ એમ કહીએ તો ખોટુ નથી

× × ×

આ પ્રદેશ વેપારના મુખ્ય કેન્દ્રસ્થળ તરિકે જામી ગયો હતો, જેમા તેનો

વેપાર પંજાબના તક્ષશીલા નગર સુધી સધાયો હતો, એટલુ જ નહિ પરન્તુ જળમાર્ગે સિધ-સૌવિર થઇ ખંભાતથી આગળ ઘણે જ લાબે સુધી લબાયો હતો તેવી જ રીતે ખુશ્કી માર્ગે અફઘાનીસ્તાન આદિ પ્રદેશોથી છેક લબાણુ સુધી મગધનો વેપાર સોદાગરો સાથે જોડાયો હતો વળી હિમાલયની તળેટીથી માડી તિબેટ, ભૂતાન અને ચીન સુધી મગધે વેપાર સાધ્યો હતો ચીની વેપારીઓ, મુસાફરો અને યાત્રિકો હમેશા રાજ્યગૃહીમા પડ્યા પાથર્યા રહેતા તેવી જ રીતે જળમાર્ગેથી ગગાને કાઠે હમેશા ફત્તેહમારીઓ રાજ્ય-ગૃહી બદરે પોતાનો પડાવ ચાલુ રાખી મગધની વેપારીનીતિનો વધારો કરી રહ્યા હતા આ કાળે મગધ એ ચોર્યાસી બદરના વાવટારૂપે જગતભરમા પ્રસિદ્ધિ પામ્યુ હતુ પ્રભુ મહાવીર અને મહાત્મા બુદ્ધ જેવી મહાન વિભૂતિઓના જન્મના કારણે મગધની ગૌરવતા સમસ્ત વિશ્વમા વ્યાપી ગઇ હતી

આ સમયે મહારાજા શ્રેણિકે રાજ્યના રક્ષણ સાથે પ્રજાની સલામતી અને વેપારના રક્ષણાર્થે દીર્ઘદૃષ્ટિપૂર્વક ખાસ સતોષકારક પ્રજાસત્તાક રાજ્ય જેવી યોજનાઓ ઘડી રાજ્યવહીવટમા અલગ અલગ પ્રાતોમા સુદર વ્યવસ્થા રહે તેને માટે પ્રાતિક સમિતિઓ બનાવી તેનો વહીવટ ૮,૦૦૦ અગ્ર પ્રજાજનોની સમિતિઓને સોંપી તેની ઉપર ૪૯૯ અમાત્યો(વહીવટદારો)ની નિમણુક કરી હતી તે સર્વ અમાત્યોના ઉપરી અધિકારી તરિકે બુદ્ધિશાળી અભયકુમારની ગોઠવણ કરી ૫૦૦ વહીવટદારોથી મગધનુ રાજ્યબધારણ પ્રજાસત્તાક તરીકે એવુ તો સુદર ગોઠવ્યુ હતુ કે જેથી સર્વ પ્રજા સતોષી બની હતી રાજ્યવહીવટને અગે મત્રીશ્વર અભયકુમારે ખાસ નીતિશાસ્ત્રની રચના કરી હતી મહારાજા શ્રેણિકે લશ્કરી વ્યૂહરચનામા પોતાની બુદ્ધિનો સુદર ઉપયોગ કરી ૫,૦૦૦ ઉપરાત લડાયક હસ્તિની ફોજ તેમજ ૩,૦૦,૦૦૦ નુ લડાયક સૈન્ય રાખ્યુ હતુ, જેમા ૮,૦૦૦ રથીઓ, ૨૦,૦૦૦ જેટલા હથિયારબધ ઘોડેસ્વારો તથા બાકીનુ તિરદાજ અને પાયદળ હતુ આ પ્રમાણેની શ્રેણીબધ લશ્કરી વ્યૂહરચનાને કારણે મહારાજા ભભસારનુ નામ પ્રજાએ ભભસાર બદલી શ્રેણિક રાખ્યુ હતુ (અર્થાત્ શ્રેણી એટલે પદ્ધતિસર રાજ્યવહીવટના ચલાવનારા) આ સમયે મહારાજા શ્રેણિક સાથે વ્યાપારિક સબધ વધારવા તથા મૈત્રી બાધવા અનેક રાષ્ટ્રો ઇતેજાર રહેતા હતા, જેને યોગે અનેક રાજ્યોએ મહારાજા શ્રેણિક તથા તેના કુવરોને પોતાની પુત્રીઓ પરણાવી મહેરબાની મેળવી હતી આને પરિણામે મહારાજા શ્રેણિકનો રાણીવાસ તેના પિતાની માફક રાણીઓથી ભરપૂર બન્યો હતો

મહારાજા શ્રેણિકના કુમારોના લગ્નો પણ એક કરતા વધુ કન્યાઓ સાથે થયા હતા આપણે પાછલા પ્રકરણમા વાચી ગયા તે પ્રમાણે મહારાજા શ્રેણિકની હૈયાતીમા જ તેની તેર રાણીઓએ દીક્ષા લીધી હતી તેવી જ રીતે તેમના પુત્રોએ દીક્ષા લઇ આત્મકલ્યાણ સાધ્યુ હતુ આ પ્રમાણે મહારાજા શ્રેણિકના રાજ્યવહીવટની કઇક ઝાખી અમોએ રજૂ કરી છે

પ્રકરણ ૧૭ મું.

શ્રેણિકનો સ્વર્ગવાસ.

સુજ્ઞ વાચક, પૂર્વભવના સિદ્ધાતોને માનનાર જૈન અને સનાતનધર્મે આજે ભારતવર્ષને બહુધાએ પોતાના સિધ્ધાતમા માનતુ કરી મૂકયો છે મનુષ્યને તરવા માટે અર્થાત્ જન્મમરણના ફેરાઓ ટાળી અક્ષય–મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ અર્થે ચોરાશી લક્ષ જીવાયોનીના અસખ્ય અસહ્ય દુખોમાથી અને મળ–મૂત્રના ખાબોચીયામાથી બચવા અનેક જન્મના પ્રબળ પુણ્યોદયે મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ થાય છે

આ મનુષ્યજન્મ પામતા પૂર્વે આ જીવ અનતી વાર નવ ગ્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તર વિમાન સુધી પહોંચી દેવતાઇ સુખ, સાહ્યબી અને વૈભવ ભોગવી આવ્યો છે. તેવી જ રીતે નરકાદિકના અત્યત દુ:સહ દુખો સહન કરવા પછી મનુષ્યજન્મ પામ્યો છે. તેમાં જો ભવિતવ્યના યોગે ફરીથી આ જીવ મોહાંધપણામાં લુબ્ધ થઇ પોતાનુ ઇષ્ટ કર્તવ્ય ભૂલ્યો તો પાછુ તેને તે જ ગતિમાં પરિભ્રમણ કરવાનુ રહે છે

આ પરિસ્થિતિને સારી રીતે સમજનાર હળુકર્મી, સસ્કારી આત્માઓ અનતા જન્મોમા ઊચ કોટીના સસ્કારોદ્વારા આત્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે, એટલુ જ નહિ પરતુ સ્વ–સાધ્યને સાધી, ઊચ કોટીનુ સાધુજીવન પ્રાપ્ત કરી, ભવભીરુ બની આત્મકલ્યાણ સાધી મોક્ષગતિને પ્રાપ્ત કરે છે

મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્યગતિ સિવાય અન્ય કોઇ સાધન નથી અને તેવા કારણથી જ સાચા ભવભીરુ આત્માઓ દેવગતિ કરતા મનુષ્યગતિને સર્વથા પસદ કરે છે

આ જન્મમા જેને આપણે માત્ર નગ્ન વસ્ત્રધારી, પર્વતોની ગુફાઓમા રહેનાર યોગીઓ

અથવા સંન્યાસીઓ કહીએ છીએ તેવી જ રીતે જૈનધર્મપાલક ત્યાગી આત્માને સાધુ-મુનિ-મહારાજો કહીએ છીએ તેઓ દેહદમનાર્થે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરે છે અનંતા જન્મના કર્મોનો ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અથવા ધ્યાનદ્વારા ક્ષય કરી શુકલધ્યાનપૂર્વક જન્મ, જરા, મૃત્યુરહિત અમરપદ—મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે

આ સિદ્ધાંતો અનુસાર મહારાજા શ્રેણિકના રાજ્યઅમલ દરમિયાન બનેલી અનેક રાજ્યઘટનાઓ પ્રાધાન્ય સ્થાને ઐતિહાસિક ગણાય છે કે જેઓનો સંબંધ પૂર્વજન્મના સંસ્કારો સાથે સંકળાયેલ હતો

મહારાજા શ્રેણિક પાસે એક સેચનક નામનો હસ્તી હતો કે જે હસ્તી પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન ધરાવતો હતો એકદા તોફાને ચઢેલ તે હસ્તી કોઈનાથી વશ ન થતા મહારાજા શ્રેણિકદ્વારા પાળેલ પશુની જેમ વશ થયો હતો મહારાજા શ્રેણિકની હસ્તિશાળામાં તે હાથી સારામાં સારું માન ધરાવતો હતો અને તેનું રક્ષણ પણ ઉત્તમ રીતે થતું હતું

આ હસ્તિના પૂર્વજન્મનું વૃત્તાંત ઘણું જ લંબાણભર્યું હોવાના કારણે આ ઐતિહાસિક ગ્રંથમાં તેને અમો સ્થાન આપી શક્તા નથી તેનું વૃત્તાંત જાણવાના ઇચ્છકે "ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર"ના ૧૦મા પર્વમાં જોવું મહારાજા શ્રેણિકે પ્રભુ મહાવીરના સમાગમમાં લગભગ ૧૫ વર્ષો ગાળ્યા બાદ તેમને ૭૦ વર્ષે ચૂસ્ત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો હતો અને તેઓ પ્રભુ મહાવીરના સત્સંગથી સારા જ્ઞાની બન્યા હતા જો કે તેઓ આ સમયે ગૃહસ્થાશ્રમી અને સામ્રાજ્યના અધિષ્ઠાતા હતા છતાં તેઓનું જીવન એક આદર્શ મુમુક્ષુ જેવું અધિક ધર્મમય બન્યું હતું

મહારાજા શ્રેણિકે પ્રભુ મહાવીરના સમાગમમાં આવેલ (તેમના પ્રતિબોધદ્વારા આત્મ-જ્ઞાનથી ભીંજાએલ) પોતાના પાટવીકુંવર અભયકુમારને તેના આત્મકલ્યાણાર્થે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરવાની રજા આપી હતી અને તે સાધુ બન્યા હતા તેવી જ રીતે તેની સાથે અને ત્યારબાદ આપણે આગલા પ્રકરણોમાં જોઈ ગયા તે પ્રમાણે શ્રેણિક મહારાજાની રજાથી તેમની તેર રાણીઓએ અને અનેક રાજ્યકુમારોએ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી હતી એટલે રાજ્યમહેલ અને રાજ્યવહીવટ એ મહારાજા શ્રેણિકને આ અવસ્થાએ તદ્દન ભારરૂપ જણાવવાથી તે બોજો ચિલ્લણાના પુત્રો હલ્લ અને વિહલ્લને આપવાનો વિચાર કર્યો, પરંતુ આ બન્ને રાજ્યકુમારોનો અંતરાત્મા રાજ્યગાદીને બદલે સંસારત્યાગ પ્રત્યે પ્રેરાએલ જણાયાથી તેમણે સેચનક નામનો જ્ઞાની હસ્તિ તથા આભૂષણો તરીકે ઇન્દ્રમહારાજાદ્વારા મળેલ કિંમતી દૈવીરત્નોના બે કર્ણ-કુંડળો માગ્યા આ ઉપરાંત શ્રેણિકે તેમના નિર્વાહ જેટલા ખર્ચનો બંદોબસ્ત કરી આપી તેમને સંતોષ્યા હતા હવે રાજ્યાધિકારને લાયક રાજ્યકુમાર કોણિક ઉર્ફે **અજાતશત્રુ** યોગ્ય રીતનો અધિકારી રહેવાથી મહારાજાએ યોગ્ય સમયે તેને રાજ્યારૂઢ કરવા નિશ્ચય કર્યો

પરન્તુ દૈવગતિ કાંઇક વિચિત્ર હોવાના કારણે રાજ્યકુમાર કોણિકની સિંહાસનાધિપતિ

થવાની રાક્ષસી મહત્ત્વાકાક્ષાએ તેની અધિરાઇ વધારી મૂકી અને તેણે અનેક રાજ્યાધિકારીઓને ફોડી, તેને પોતાના પક્ષમા ભેળવી, મહારાજા શ્રેણિકને રાજ્યકેદી બનાવી પોતે રાજ્યવહીવટ ચલાવવા લાગ્યો મહારાજા કોણિકે બદીખાનામા નાખેલ વૃદ્ધ પિતાને પૂર્વજન્મના વૈરના પરિણામે હેરાન કરવામા જરાએ કચાશ રાખી નહિ, છતા મહારાજા શ્રેણિકે ઘણી જ ધીરજથી અને શાતિપૂર્વક પોતાને થતી હેરાનગતિ ભોગવી લીધી મહારાણી ચિલણા મહારાજાશ્રીને નિત્ય મળવા જતા તેઓ મહારાજાશ્રીને અલ્પાહાર પહોચાડતા આ પ્રમાણે નિત્યક્રમ ચાલુ રહેતો

એક સમયે મહારાજા કોણિકના પુત્ર ઉદાયને પોતાના કાકા હલ્લ, વિહલ્લને ઘેરે રહેલ રાજ્યહસ્તી માટે હઠ પકડી, ને મહારાણી પદ્માવતીએ મહારાજા કોણિકને ચઢાવ્યો, એટલે તે જ દિવસે આ મદાધ મહારાજાએ હલ્લ અને વિહલ્લની પાસે હસ્તીની તથા દૈવી કુડળોની માગણી કરી આ સમજુ રાજકુમારોએ ' અમો આપને આવતી કાલે પહોચાડીશુ ' કહી મગધનો ત્યાગ કરી પોતાના માતામહ મહારાજા ચેટકને ત્યા ચાલ્યા ગયા મહારાજા ચેટકે તેમનો આદરસત્કાર કર્યો

બીજે જ દિવસે કોણિક મહારાજાને હલ્લ, વિહલ્લ ચેટક મહારાજાને ત્યા વૈશાલી નગરે ચાલ્યા ગયાના સમાચાર મળ્યા, તેથી તેણે તરત જ વૈશાલીપતિને હલ્લ, વિહલ્લ તથા તેની પાસે રહેલ સેચનક હસ્તી અને દૈવી કુડળો સુપ્રત કરવાને જણાવ્યુ, અથવા તો રણક્ષેત્રે યુદ્ધ કરવાનુ આહ્વાન કર્યું મહારાજા ચેટકે પોતાના શરણે આવેલા હલ્લ, વિહલ્લને સોપવાનો ખુલ્લા શબ્દોમા ઇન્કાર કર્યો એટલે તત્કાળ ચેટકરાજા પર ચઢાઇ કરવાને કોણિક રાજાએ જય ભભા વગડાવી ભભાનાદ સાભળી કોણિકના સૈનિકો સજ્જ થયા, જેમા મહારાજા શ્રેણિકના અન્ય દશ રાજ્યકુમારોએ સાથ આપ્યો કે જેઓ બળવાન અને પુરુષાર્થી ગણાતા હતા લશ્કર સામગ્રી ઘણા જ મોટા પ્રમાણમા તૈયાર કરી, કોણિકે વૈશાલી નગર પર ચઢાઇ કરી બીજી બાજુએ વૈશાલીપતિ ચેટકે પણ અપરિમિત સૈન્યથી તેનો સામનો કર્યો, જેમા મુગટબધ ૧૮ રાજાઓએ સાથ આપ્યો હતો દરેક રાજાઓના ગજેન્દ્રો, અશ્વો, રથો અને પાયદળ સેનાએ રણક્ષેત્ર ગજાવી મૂક્યુ રણમેદાનમા સૈન્યરચના સાગરવ્યૂહ સમી દેખાવા લાગી

રાજા કોણિકના સૈન્યનાયક કાળકુમારે લડાઇની શરૂઆત કરી સવારે સવાર, રથીએ રથી અને પત્તિએ પત્તિ સાથે યુદ્ધ શરૂ થયુ ભાલાઓના ઘાથી ઢળી પડતા ઘોડાઓવડે પૃથ્વી, પર્વત અને શિલાવાળી હોય એવી દેખાવા લાગી રુધિરની વહેતી નદીઓથી જળ, મનુષ્ય અને જગલો રુધિરમય દેખાવા લાગ્યા ખડ્ગોથી કપાઇને ઉછળતા શૂરવીરોના કરકમળો લઇ માસભક્ષી પક્ષીઓ કર્ણના આભૂષણોથી કૌતુક કરતા દેખાયા સુભટોની ખડ્ગધારાથી જુદા પડતા મસ્તકો હુકારાવડે પોતાના ધડને લડવાની આજ્ઞા ન કરતા હોય તે પ્રમાણે જણાતુ આ પ્રમાણે વૈશાલીના રણક્ષેત્રે ભયકર યુદ્ધ ચાલ્યું એક સમયે મહારાજા ચેટકના હાથમા કોણિક કુમાર આવી ચડ્યો, ત્યારે તેમણે તેના ઉપર બાણ ચલાવવા નિશાન તાક્યુ, પણ તે બાણ નિષ્ફળ ગયુ

ચેડા મહારાજા બાર વ્રતધારી શ્રાવક હતા તેઓ ફક્ત એક જ બાણ મારતા અને તે કદી નિષ્ફળ ન જ જતું કોણિક આ વૃત્તાંત બરાબર જાણતો હતો, એટલે તેણે પહેલેથી જ દેવસાનિધ્યદ્વારા વજ્રકવચ મેળવી લીધુ હતુ પોતાનુ શસ્ત્ર નિષ્ફળ જતા ચેડા મહારાજાને અતીવ આશ્ચર્ય થવા સાથે તેમને તેમા ભાવીનો ગૂઢ સંકેત જણાયો તેમણે પોતાની નગરીમાં પાછા ફરી નગરીના દરવાજા બધ કરાવ્યા કોણિકે નગરીને ઘેરો ઘાલ્યો બાર-બાર વર્ષના વહાણા વાવા છતા વૈશાલીનો ગઢ અડગ અને અભેદ્ય રહ્યો કોણિક મૂઝવણમા પડ્યો છેવટે એક પતિત સાધુની સહાયથી વૈશાલીના મધ્ય ચોકમા રહેલ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીનો સ્તૂપ ખોદી કઢાવ્યો અને તે સ્તૂપના ખોદાણની સાથે જ વૈશાલીનુ પતન થયું મહારાજા ચેટકે એક વાવમા ઊતરી જળસમાધિ લીધી, પણ ધરણેદ્રે તેમને ઝીલી લઇ પોતાના ભવનમા લઈ ગયા, જ્યા આયુષ્ય પૂર્ણ થતા તેઓ દેવલોકમા ગયા

કોણિકે વૈશાલી નગરીનો કબજો લીધો આ લડાઇને લગતુ વર્ણન "કપ્પીઆ" નામના આઠમા ઉપાગ સૂત્રમા સવિસ્તર રીતે આપવામા આવ્યુ છે, જેમા દશ રાજ્ય-કુમારોએ પોતાના ઓરમાન ભાઇ કોણિક સાથે મળી કઇ રીતે બાર વરસ સુધી યુદ્ધ કર્યું હતુ તથા તેઓ તે યુદ્ધમા કઈ રીતે માર્યા ગયા તેને લગતો વૃતાત પણ છે

રાજ્યકુમાર હલ્લ અને વિહલ્લનો બચાવ કોઈ દેવતાએ કર્યો, બાદ તેઓ બનેએ પ્રભુ મહાવીર પાસે દીક્ષા લઇ આત્મકલ્યાણ સાધ્યુ

આ કાળે મહારાજા શ્રેણિકના કારાવાસને લગભગ બાર વર્ષો થઈ ગયા હતા છતા કોણિકે તેમનો છૂટકારો કર્યો નહિ મહારાણી ચિલણા કે જે મહારાજા કોણિકની માતા હતા તેણે તેને ઘણી રીતે સમજાવ્યો છતા તે માન્યો નહિ

એક સમયે કોણિક ભોજન કરવા બેઠો હતો ત્યારે એક બાળકુમારે અર્ધભોજન બાદ મહારાજા કોણિકની થાળીમા મૂત્રોત્સર્ગ કર્યો, એટલે ઘીની ધારાની જેમ તે મૂત્રધારા ભોજન પર પડી પુત્રના પિશાબના વેગનો ભગ ન થાય એવુ ધારી કોણિકે પોતાનો હાથ પણ હલાવ્યો નહિ પછી મૂત્રથી આર્દ્ર થએલુ અન્ન પોતાના હાથે દૂર કરી બાકીનુ અન્ન તે જ થાળીમાથી તે ખાવા લાગ્યો પુત્ર પ્રત્યેના પ્રેમથી તે ભોજન પણ તેને સુખદાયક લાગ્યુ

આ સમયે તેની માતા ચિલણા પાસે બેઠી હતી કોણિકે તેને પૂછ્યુ કે "હે માતા ! કોઇને પોતાનો પુત્ર આવો પ્રિય છે, કે જેવો આ બાલક મને પ્રિય છે ?" ચિલણા બોલી "અરે પાપી ! રાજકુળાધમ ! તુ તારા પિતાને આના કરતા અત્યત વહાલો હતો તે શું તું નથી જાણતો ? મને દુષ્ટ દોહદ થવાવડે તુ જન્મ્યો હતો અને તેથી જ તુ તારા પિતાનો વેરી થવાનો છે, એવુ જાણી પતિના કલ્યાણની ઇચ્છાથી ગર્ભપાત કરવા સતીધર્માનુસારે મે અનેક પ્રયત્નો કર્યા, અનેક જાતના ઔષધોનો ઉપયોગ કર્યો, છતા બળવાન પુરુષોને સર્વે વસ્તુઓ પથ્ય થાય છે તેમ તારે માટે પણ બન્યુ તારા પિતાએ

માસાહારના મારા દોહલાને પૂર્ણ કર્યો, અને ત્યારપછી જ મે તને જન્મ આપ્યો તુ જન્મ્યો ત્યારે તારા પિતાનો વેરી ધારી મે તને તજી દીધો હતો, પરન્તુ તારા પિતા પોતાના જીવિતવ્યની જેમ પાછો લઇ આવ્યા તે સમયે કુકડીએ ચાચ મારવાથી તારી એક આગળી વિધાઈ ગઇ હતી તે પાકી જવાથી અને તેની અદર પરુ ઉત્પન્ન થવાથી તને અત્યત પીડા થતી હતી તે વખતે તારી એવી આગળીને પણ તારા પિતા મુખમા રાખતા અને તે ત્યાસુધી કે જયાસુધી તને મીઠી નિદ્રા આવે

અરે અશુભ ચારિત્રવાળા! આવી રીતે તને જે પિતાએ મહાન્ કષ્ટ ભોગવી લાલિત-પાલિત કર્યો તેના બદલામા તેને વૃદ્ધાવસ્થાએ કારાગ્રહવાસમા તે નાખ્યા આના કરતા બીજો કયો અપકાર વિશેષ ગણનાપાત્ર હોઇ શકે ? અવિચારી! તારા આ કૃત્યને દેવી દેવતાઓ પણ કદાપિ કાળે સાખી ન લે ” આટલુ જ કહેતા મહારાણી ચિલણા રડી પડ્યા

ભાગ્યયોગે આ શબ્દો મહારાજા કોણિકને હૃદયસ્પર્શી થયા અને તરત જ અર્ધ-ભોજન પૂરુ ન કરતા આચમન લઈ, ધાત્રીને પુત્ર સોપી, કોણિક પિતા સમીપે જઈ, તેને બધનમુક્ત કરી, તેના ચરણોમા શિશ નમાવી, અકૃત્ય બદલ માફી માગવા તરત જ કારાગ્રહ તરફ દોડયો

મહારાજા શ્રેણિક પાસે રાખેલ પહેરેગીરોએ ઉતાવળથી આવતા મહારાજા કોણિકને જોઇ નિશ્ચય કર્યો કે મહારાજા કોણિક જરૂર ક્રોધાવેશમા આવે છે અને આ જ પ્રમાણે મહારાજા શ્રેણિકની પણ સમજ થઇ

મહારાજા શ્રેણિકે ઉતાવળથી આવતા પુત્રને જોઇ મારે એના હાથે મરવુ તેના કરતા જાતે મરણને શરણુ થવુ યોગ્ય છે એમ સમજી તાત્કાલિક તાળપુટ નામનુ વિષ જિહ્વાના અગ્રભાગ પર મૂકી પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો કોણિક નજદિક આવ્યો ત્યા તેણે પોતાના પિતાને મૃત્યુ પામેલા જોયા આ દૃશ્ય જોતા જ તે અત્યત વિલાપ કરવા લાગ્યો અને બોલ્યો “હે પિતાજી! મારા જેવા પાપીએ આપને બહુ હેરાન કર્યા છે ” તેણે અત્યત પશ્ચાત્તાપ કર્યો પણ થયેલ વસ્તુમા ફેરફાર થવાનુ અશક્ય હતુ પિતાનો ઘાતી બનવાથી તેને હૃદયમા શલ્ય જેવુ દુ ખ થવા લાગ્યુ શોકના અતિ આવેગમા તેણે પોતે પ્રાણત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો

કોણિકના મૃત્યુ પામવાના નિશ્ચયમાથી સુજ્ઞ મત્રીશ્વરોએ તેને રોકયો બાદ રાજ્યગૃહી નગરીનો ત્યાગ કરી ચપકવૃક્ષની નીચે ચપા નામે નગરી વસાવી ત્યા રાજ્યગાદીની સ્થાપના કરી આ બનાવ ઈ સ પૂર્વે આશરે ૫૨૮ મા બનેલો સમજાય છે

ન્યાયાંભોનિધિ શ્રીમદ્ આત્મારામજી (વિજયાનંદસૂરિ) મહારાજ

જેઓએ પ્રશ્નોત્તર જૈન ચિંતામણિ જૈન તત્ત્વાદર્શ તેમજ
અન્ય અનેક જૈન ગ્રંથો રચી પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉપર
સુંદર પ્રકાશ પાડ્યો છે

વીરનિર્વાણ સંવત્ ઔર જૈન કાળગણના
આદિ ગ્રંથોના રચયિતા

પંન્યાસશ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ

જેઓનો કાળગણનાનો ગ્રંથ ઇતિહાસ-
વેત્તાઓ માટે આશીર્વાદ સમાન છે

શ્રી મહોદય પ્રેસ—ભાવનગર

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પ્રભુ મહાવીરનુ નિર્વાણ.

" નિર્વાણ " શબ્દનો અર્થ શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજ પોતાના બનાવેલ "પ્રશ્નોત્તર" નામના ગ્રથના ૯૫ મા પ્રશ્નના ઉત્તરમા નીચે પ્રમાણે જણાવે છે —

"જ્યારે જીવના સર્વે શુભાશુભ કર્મો નષ્ટ થઇ જાય છે ત્યારે જ જીવને નિર્વાણ પદની પ્રપ્તિ થાય છે નિર્વાણ થયા પછી જીવાત્મા લોકના અગ્રભાગમા–લોકાન્તમા જાય છે અને અનતકાળ સુધી સદા ત્યા જ રહે છે કર્મરહિત આત્માનો ઊર્ધ્વગમન કરવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે છેવટનુ શરીર છોડી, ભવનો અત કરી સમશ્રેણિએ લોકાન્તમા જાય છે"

સુરાસુરોએ સેવેલા પ્રભુ મહાવીરે પોતાના આયુષ્યનો અત જાણી અપ્પાપા નગરી તરફ વિહાર કર્યો કે જ્યા દેવોએ સમવસરણની રચના કરી હતી પ્રભુ છેલ્લી દેશના આપવા બેઠા અપ્પાપા (પાવાપુરી કે જે રાજ્યગૃહી નગરી પાસે છે તે) પુરીના રાજા હસ્તિપાલ પ્રભુની દેશના સાભળવા ત્યા આવ્યા આ સમયે ઇંદ્રાદિક દેવ–દેવીઓ પણ પ્રભુનો નિર્વાણકાળ જાણી, અતિમ દેશના શ્રવણ કરવા ત્યા આવ્યા પ્રભુએ સર્વને સમજાય તેવી ભાષામા સમયોચિત યોગ્ય દેશના આપી.

બાદ હસ્તિપાલ રાજાએ પોતાને આવેલ આઠ સ્વપ્નોના ખુલાસા પૂછ્યા જેનો પ્રભુએ ભાવી શાસનને બધબેસતો યોગ્ય ખુલાસો આપ્યો

પ્રભુનો મોક્ષસમય નજદિક આવ્યો તે વખતે જ્યોતિષચક્રમા ભસ્મગ્રહ સક્રાન્ત થવાનો હતો, તેવામા જ જો પ્રભુ નિર્વાણ પામે તો પ્રભુની પાછળ ૨,૦૦૦ વર્ષ સુધી પ્રભુના શાસનના સાધુ–સાધ્વીઓને તે ઉપદ્રવકારક થઇ પડે એમ જાણી ઇન્દ્ર મહારાજે ભગવન્તને

વિનતિ કરી કે "હે પ્રભુ! આપ આયુષ્યને ક્ષણવાર ટકાવો. એટલે એ ભસ્મ ગ્રહ ઉપશાન્ત થઇ જશે, અને પછી કોઇને બાધા-પીડા કરશે નહિ" પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો કે "હે શક્રેન્દ્ર! ક્ષણ માત્ર પણ આયુષ્ય વધારવાને કોઇ પણ સમર્થ નથી, છતા તીર્થના પ્રેમથી મોહિત થઇ તમો આયુષ્ય વધારવાનુ કહો છો તે બનવાનુ જ નથી આગામી દુષમ કાળની પ્રવૃત્તિથી જ તીર્થને બાધા થવાની છે તેમા ભવિતવ્યતાને અનુસરી આ ભસ્મગ્રહનો પણ ઉદય થયો છે"

આ સમયે પ્રભુએ બે ઉપવાસની તપશ્ચર્યા કરી હતી પછી આસો વદ ૦)) ની પાછલી રાત્રિએ સ્વાતિ નક્ષત્રનો યોગ આવ્યો હતો તે સમયે પ્રભુએ પચાવન અધ્યયન પુણ્યફળ વિપાક સબધી અને પચાવન અધ્યયન પાપફળ વિપાક સબધી કહ્યા બાદ ૩૬ અધ્યયનવાળુ પ્રશ્નવ્યાકરણ કે જેમા છેલ્લુ પ્રધાન નામે અધ્યયન છે તે કહેવા લાગ્યા ને તે કહેતા કહેતા પ્રભુ નિર્વાણપદ પામ્યા (આ કથન સદેહવિષૌષધિ નામની તાડપત્ર પર લખેલી પ્રાચીન કલ્પસૂત્રની ટીકામા છે

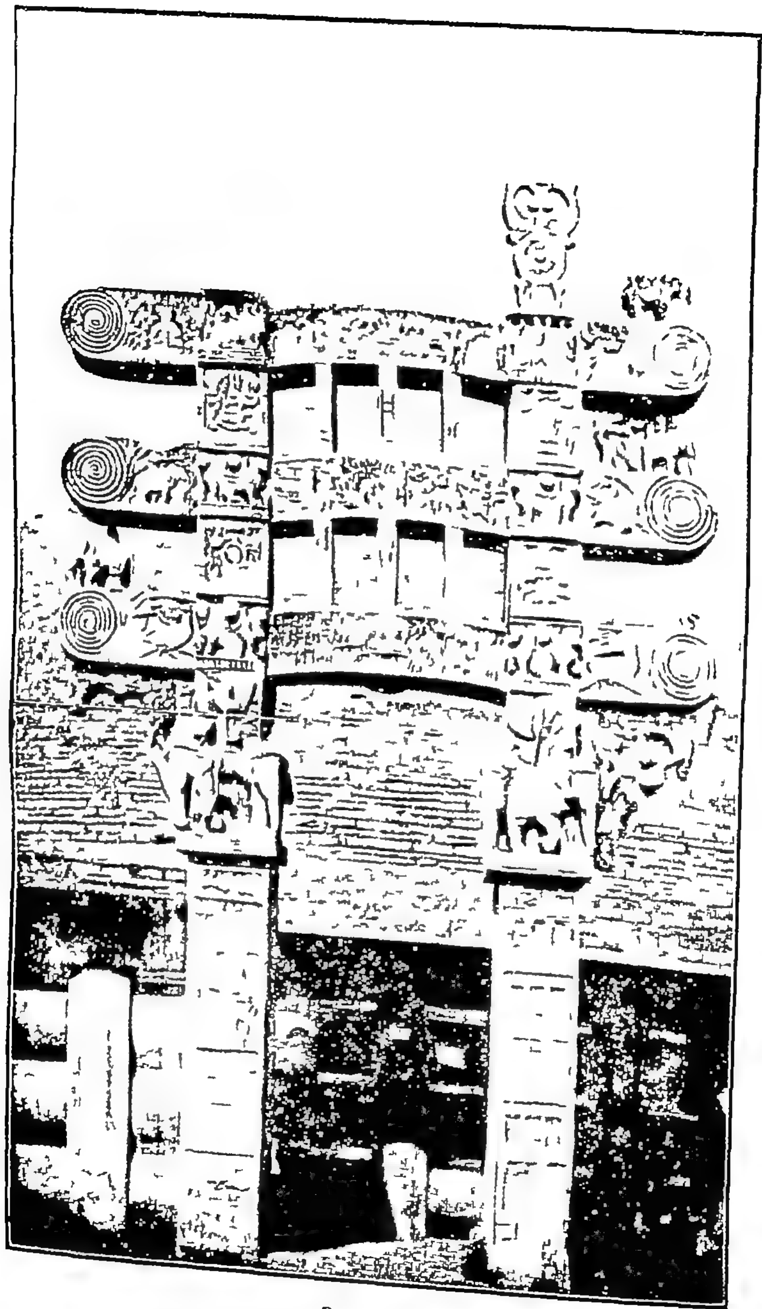
આ સમયે પદ્માસને બેઠેલા પ્રભુએ બાદરકાયયોગમા રહી, બાદરમનોયોગ અને વચનયોગને રૂધ્યા પછી વાણી તથા મનના સૂક્ષ્મ યોગોને પણ રોકયા એવી રીતે સૂક્ષ્મ ક્રિયાવાળુ શુકલધ્યાન આ સમયે તેમણે પ્રાપ્ત કરેલુ બાદ તેમણે સૂક્ષ્મકાયનો રોધ કરેલો આ સર્વે ક્રિયાનો ઉચ્છેદ કર્યા પછી સમુચ્છિન્ન ક્રિયા નામના શુકલધ્યાનને પ્રભુએ ધારણ કર્યું હતુ પછી પાચ હ્રસ્વાક્ષરનો ઉચ્ચાર કરીએ તેટલા કાળમા અવ્યભિચારી એવા શુકલધ્યાનના ચોથા પાયાવડે એરડના બીજની જેમ કર્મબધનથી રહિત થએલ પ્રભુ યથાસ્વભાવ ઋજુગતિવડે ઊર્ધ્વગમન કરી મોક્ષે ગયા

આ સમયે ભાવદીપકનો ઉચ્છેદ થવાથી પ્રભુ મહાવીરના ભક્ત સર્વે રાજાઓએ દ્રવ્ય ઉદ્યોત એટલે કે દીવા કર્યા ત્યારથી લોકોમા "**દિવાળી**" પર્વ પ્રવર્ત્યું તે અદ્યાપિ પર્યંત વિદ્યમાન છે, અને સમસ્ત ભારત આ દીપાવલીના પર્વને અતિ ઉત્સાહથી ઉજવે છે

સનાતનધર્મપાલક ભારતવર્ષે આ દીપોત્સવી ઉજવવામા ઉત્સાહથી સાથ આપ્યો. આ ઉપરથી આ કાળે જૈન અને સનાતન પ્રજાની કેટલી ઐકયતા હશે તે સમજી શકાય છે

સનાતનધર્મપાલક પડિત બ્રાહ્મણ ભાષ્યોનો આ કાળે જૈનધર્મ પ્રત્યે પ્રભુ મહાવીરના સિદ્ધાતોને અગે અપૂર્વ પ્રેમ લાગ્યો હતો આ પ્રમાણે વીરનિર્વાણ ઇ સ પૂર્વે ૫૨૭મા થયુ તે દિવસથી વીરનિર્વાણ સવત્‌ની શરૂઆત થઈ

સાચીના સ્તૂપ

આ સ્તૂપ પ્રાચીન ગૌરવતા તેમજ ઈતિહાસ ઉપર સુંદર પ્રકાશ પાડે છે. તેના દરવાજાની ઊંચાઇ જોતા ઈ. સ. પૂર્વે લગભગ ૩૦૦ સુધી એટલે મૌર્યકાળ સુધી મનુષ્યની ઊંચાઈનું પ્રમાણ ૯ થી ૧૦ ફૂટ હતુ તે સિદ્ધ થાય છે

શ્રી મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પટ્ટધરોનો પરિચય અને જૈન ધર્મનુ અનાદિત્વ.

પ્રભુ મહાવીર નિર્વાણના અંગે ઇતિહાસકારો માટે કાળગણુનાનો પ્રશ્ન મહત્ત્વતાભર્યો ગણાય આ વિષયમા જો ઇતિહાસકાર ભૂલથાપ ખાઇ જાય તો આખાયે ઇતિહાસ પર વર્ષોની ફેરબદલીના આકડાઓ આવે જો કે ઐતિહાસિક બનેલ ઘટનાઓ ક્રમશ પ્રમાણિક આવ્યા જ કરે

ગૌતમ બુદ્ધ અને પ્રભુ મહાવીર આ બન્ને મહાપુરુષો સમકાલીન અને પ્રતિસ્પર્ધી સમાજની સાધુસસ્થાના સસ્થાપકો હતા, એ વાત પણ સિદ્ધ થયેલ છે.

કઇક ઇતિહાસકારો ગૌતમ બુદ્ધનુ નિર્વાણ ઇ સ પૂર્વે ૪૭૭ મા જણાવે છે એવી જ રીતે તેની પશ્ચાત્ લગભગ ૧૦ વર્ષે પ્રભુ મહાવીરનુ નિર્વાણ ઇ સ પૂર્વે ૪૬૭ મા જણાવે છે વળી કઇક ઇતિહાસકારો ઇ સ પૂર્વે ૪૮૦ જણાવે છે

પરન્તુ આ કાળગણુનાનો જૈનગ્રથો પૂરતો વિરોધ કરે છે તેમા જૈન સમાજના પ્રખર વિદ્વાન્ પૂર્વધર આચાર્યોએ પોતાની શાસ્ત્રોક્ત દલીલો પ્રમાણુસર રજૂ કરી પ્રભુ મહાવીર નિર્વાણુનો કાળ ઇ સ પૂર્વે ૪૮૦ યા ૪૬૭ નહી પરતુ ઇ સ પૂર્વે ૫૨૭ મા જ નિશ્ચયાત્મકપણે જણાવેલ છે, અને મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધનુ મૃત્યુ તેના પૂર્વે ૧૪ વર્ષ, ૫ માસ અને ૧૫ દિવસે થએલુ દર્શાવ્યુ છે આ બાબતનો અધિક પુરાવો અમો નીચે મુજબ રજૂ કરીએ છીએ

યુગપ્રધાન કાળગણુના ઊર્ફે "સ્થવિરાવલિ અથવા યુગપ્રધાન પટ્ટાવલી."

પ્રભુ મહાવીર નિર્વાણ પછી ૬૦૫ વર્ષે શક સવત્સરની સ્થાપના શાલિવાહને કરી

હતી, જેનુ આ ઐતિહાસિક ગ્રથના લખાણ સમયે ૧૮૬૧ મુ વર્ષ ચાલે છે, જેમા ૬૦૫ નો આક ઉમેરતા વીર નિર્વાણ સવત ૨૪૬૬ ક્રમશ મળી રહે છે આ સખ્યા યુગપ્રધાન પટ્ટાવલી સાથે મેળવતા બરોબર મળી રહે છે —

"**યુગપ્રધાન પટ્ટાવલી**" મા પટ્ટધર આચાર્યના છ વિભાગો નીચે મુજબ પાડવામા આવ્યા છે પ્રથમ વિભાગના આઠ આચાર્યોનો આક વીરનિર્વાણ સવત્ ૨૧૫ સુધી ગણવામા આવ્યો છે, જેને અગે નીચેની "સ્થવિરાવલી" અમો રજૂ કરીએ છીએ

પ્રભુ મહાવીરનિર્વાણ પછી ૨૧૫ વર્ષમા આઠ યુગપ્રધાન આચાર્યો નીચે પ્રમાણે થયા છે —

(૧) **શ્રી સુધર્માસ્વામી** ૨૦ વર્ષ, **શ્રી જબૂસ્વામી** ૪૪ વર્ષ, **શ્રી પ્રભવસ્વામી** ૧૧ વર્ષ, **શ્રી શય્યભવસ્વામી** ૨૩ વર્ષ, **શ્રી યશોભદ્રસ્વામી** ૫૦ વર્ષ, **શ્રી સભૂતિવિજય** ૮ વર્ષ, **શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી** ૧૪ વર્ષ ને **શ્રી સ્થૂલભદ્રજી** ૪૫ વર્ષ

(૨) બીજો આક નીચે મુજબ છે —

શ્રી આર્યમહાગિરિ ૩૦ વર્ષ, **શ્રી આર્યસુહસ્તિ** ૪૬ વર્ષ, **શ્રી ગુણસુદર** ૪૪ વર્ષ

આ સમયે વીરનિર્વાણને ૩૩૫ વર્ષ થયા હતા

(૩) બાદ "નિગોદવ્યાખ્યાતા" **શ્રી (પ્રથમ) કાલકાચાર્ય** ૪૧ વર્ષ, અને **શ્રી શાડિલ્યાચાર્ય** ૩૮ વર્ષ યુગપ્રધાનપદે રહ્યા એટલે આ કાળે વીરનિર્વાણને ૪૧૪ વર્ષ પૂરા થયા

(૪) બાદ **શ્રી રેવતીમિત્ર** ૩૬ વર્ષ, **આર્ય મગુ** ૨૦ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાનપદે રહ્યા અહિં વીરનિર્વાણના ૪૭૦ વર્ષ પૂરા થયા

(૫) **શ્રી આર્યધર્મસૂરિ, શ્રી ભદ્રગુપ્ત, શ્રી વજ્રસ્વામી** વિગેરે મળી ચાર આચાર્યો ૧૦૨ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાનપદે રહ્યા અહિં વીરનિર્વાણને ૫૭૨ વર્ષ પૂરા થયા.

(૬) બાદ **શ્રી આર્યરક્ષિત આચાર્ય** ૧૩ વર્ષ અને **શ્રી પુષ્પમિત્ર** ૨૦ વર્ષ મળી તેત્રીશ વર્ષ ઉમેરતા આ સમયે વીરનિર્વાણ સવત ૬૦૫ પૂરો થયો

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી યુગપ્રધાન પદે વીરનિર્વાણ ૧૫૬ મા આવ્યા અને તેઓનો

વીરનિર્વાણ ૧૭૦ મા સ્વર્ગવાસ થયો આ ચૌદ વર્ષોના ગાળામા નીચેની મહત્ત્વતા-ભરી ઐતિહાસિક ઘટનાઓ બની હતી

મગધમા વી નિ ૧૫૫ મા બાર વર્ષનો ભયકર દુકાળ પડતા ભવભીરુ સમર્થ આચાર્યોનું મગધમાથી બીજા દેશોમા જવાનુ થયુ લગભગ ૫૦૦ જ્ઞાની સાધુસમુદાય સાથે દશ પૂર્વધર શ્રીસ્થૂલભદ્રજીએ પાટલીપુત્રમા રહી "આગમને" ગ્રથારૂઢ કર્યું શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી નેપાલ તરફ બાર વર્ષ સુધી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અર્થે ગયા આ ઘટનાઓ પ્રસગોચિત આ ગ્રથમા અન્યત્ર દાખલ કરવામા આવી છે, જેને વાચવાથી ખાત્રી થશે

નદવશના વિનાશને લગતી ઐતિહાસિક પુરાવાઓ સાથેની ઘટના રજૂ કરતા નીચેનો મહત્ત્વતાભર્યો ઇતિહાસ મળી આવે છે

મહારાજા ત્રીજા નદના રાજ્યામલ દરમિયાનમા તેના મત્રી શકડાલનો ભરદરબારે વીરનિર્વાણ ૧૪૯ મા શિરચ્છેદ કરવામા આવ્યો હતો બાદ તેના પુત્ર શ્રીસ્થૂલભદ્રજીને તેના પિતાનુ અમાત્યપદ સ્વીકારવા નદ મહારાજાએ કોશ્યાગૃહે આમત્રણ મોકલ્યુ આ મત્રીપુત્રને વિચિત્ર પ્રકારનો રાજ્યપ્રપચ જોઇ તરત જ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને શ્રીસભૂતિવિજય આચાર્ય પાસે તે જ સમયે દીક્ષા લીધી

બાદ તેઓના ગુરુ દશ વરસ પછી કાળ કરી જતા તેઓએ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી પાસે રહી દશ પૂર્વનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, અને વીરનિર્વાણ ૧૭૦ થી ૨૧૫ સુધી યુગપ્રધાનપદે રહી, ઉત્તમ રીતનુ આત્મકલ્યાણ સાધ્યું તેમનુ વૃત્તાત ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરુષચરિત્રમા સવિસ્તર રીતે આપવામા આવ્યુ છે

આ રીતના ઐતિહાસિક પ્રત્યક્ષ પુરાવાઓને નજર સામે રાખી અમોએ વીરનિર્વાણની ઇ સ પૂર્વે ૫૨૭ની સાલ નિશ્ચયાત્મક કરી છે તેના આધારે અમો ઐતિહાસિક ઘટનાઓ બરોબર સમજપૂર્વક ગોઠવેલ છે અને જ્યા જ્યા સમજફેર આક આવતા હશે તેના અગે બરોબર સમજ આપી આગળ ધપશુ

જૈન ધર્મનુ અનાદિત્વ

શ્રી ગરવી ગુર્જરભૂમિના પાટનગર વડોદરા મુકામે ઇ સ ૧૯૦૪ ના સપ્ટેમ્બર માસમા મળેલ જૈન શ્વેતાબર કોન્ફરન્સના ત્રીજા અધિવેશનના બીજા દિવસે લોકમાન્ય પડિત બાળગગાધર તિલકના જૈન ધર્મના પ્રાચીન સિદ્ધાન્તો અને તેના અનાદિત્વ સબધમા વિદ્વત્તાભર્યા ભાષણનો એક વિભાગ અમો તેમના જ શબ્દોમા રજૂ કરીએ છીએ

"બ્રાહ્મણધર્મ પર જૈનધર્મની છાપ"

"શ્રીમાન મહારાજા ગાયકવાડે પહેલે દિવસે કોન્ફરન્સમાં જે પ્રમાણે કહ્યું કે "અહિંસા परमो धर्म" એ ઉદાર સિદ્ધાંતે બ્રાહ્મણધર્મ પર ચિરસ્મરણીય છાપ (મહોર) મારી છે

યજ્ઞાદિકોમાં પશુઓનો વધ થઇ "यज्ञार्थ पशुहिंसा" આજકાલ થતી નથી, એ જૈનધર્મે અહિં બ્રાહ્મણ ધર્મ ઉપર મ્હોટી છાપ મારી છે પૂર્વ કાળમાં યજ્ઞના અંગે અસંખ્ય પશુહિંસા થતી હતી, જેનું પ્રમાણ મેઘદૂતકાવ્ય તથા બીજા અનેક ગ્રંથોમાં મળે છે રતિવેદ (રતિદેવ) નામના રાજાએ યજ્ઞ કર્યો હતો, જેમાં એટલા હદ સુધી પશુવધ થયો હતો કે નદીનાં પાણી ખૂનથી રક્તવર્ણીય થયાં હતાં એ જ સમયથી એ નદીનું નામ પણ 'ચર્મણ્વતિ' એવા અભિધાનથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે

"પશુવધથી સ્વર્ગ મળે છે, એવા અભિમાનથી એ વિષયમાં ઉપરોક્ત કથા સાક્ષીભૂત છે, પરન્તુ **આ અઘોર હિંસાથી બ્રાહ્મણોને બચાવવાનું શ્રેય (પુન્ય) જૈનોને જ હિસ્સે જાય છે. બ્રાહ્મણ ધર્મ પર જૈન ધર્મે અક્ષય છાપ મારી જેનો યશ જૈન ધર્મને માટે જ યોગ્ય છે. અહિંસાનો સિદ્ધાંત જૈન ધર્મમાં પ્રથમથી જ છે, અને તેનાં તત્ત્વો સમજવાની ત્રૂટીના કારણે બૌદ્ધ ધર્મ પોતાના અનુયાયી ચીનાઓના સ્વરૂપમાં સર્વભક્ષી થઇ ગયો છે.**

બ્રાહ્મણ અને હિંદુધર્મમાં માંસભક્ષણ અને મદિરાપાન બંધ પડ્યાં તે પણ જૈન ધર્મના પ્રતાપે જ

દયા અને અહિંસા એવી વસ્તુ છે કે જેને સ્તુત્ય પ્રીતિએ જૈનધર્મે ઉત્પન્ન કરી ચિર સ્થિર કરી અને જેનાથી તે ચિરજીવ થયો

આ અહિંસા ધર્મની છાપ જ્યારે બ્રાહ્મણો પર પડી અને હિંદુઓને અહિંસાના પાલનની આવશ્યકતા સમજાઇ ત્યારે યજ્ઞમાં પશુહોમ બંધ કરવામાં આવ્યો જેને અંગે મહાવીરસ્વામીના ઉપદેશેલ ધર્મતત્ત્વ સર્વમાન્ય રહ્યા અને અહિંસા ધર્મ બ્રાહ્મણ અને જૈન ધર્મને સરખી રીતે લાગુ પડ્યો" ઇત્યાદિ

—લોકમાન્ય તિલક

પ્રકરણ ૨૦ મું.

અજાતશત્રુ અર્થાત્ કુણિકનો રાજ્યઅમલ.

ઈ. સ. પૂર્વે ૫૨૭ થી ૪૯૫ . ૩૨ વર્ષ

પુરાણોએ મહારાજા કુણિકને વિદેહીપુત્તોના નામથી સબોધ્યો છે જે વસ્તુ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મળતી આવે છે, કારણ કે મહારાજા ચેટક તે વિદેહાધિપતિ હતા અને મહારાજા કુણિક તેમનો દૌહિત્ર થતો હતો કે જેણે પોતાના માતામહનુ રાજ્ય સર કરી તેને પોતાના રાજ્ય સાથે ભેળવી દીધુ હતુ તેની માતા ચિલણા વિદેહાધિપતિ ચેટકની પુત્રી થતી હતી.

મહારાજા કુણિકે પોતાના પિતા શ્રેણિક મહારાજાના મૃત્યુ બાદ તરત જ પાટનગરનુ સ્થાન ફેરવવાનો નિશ્ચય કર્યો તે માટે તેણે વિદેહ દેશની રાજ્યધાની વૈશાલી તરફ નજર પહોચાડી, પરન્તુ ત્યા માતામહ રાજા ચેટકનુ મરણ પણ પોતાના નિમિત્તે જ થએલ હોવાના કારણે અને વિદેહ પ્રાત બાર વર્ષોની લડાઈમા છેદનભેદન કરી નાખેલ હોવાના કારણે ત્યા એનુ હૃદય ન વળ્યુ, એટલે તેણે નવુ નગર વસાવવાની આજ્ઞા રાજ્યાધિકારીઓને આપી અને ચપા નામે એક નગર અગદેશમા બાધવાનો હુકમ આપ્યો ચપા પૂર્વે વિશાળ નગરી હતી, પરન્તુ કાળની પ્રાબલ્યતાથી તેનો નાશ થયો હતો પૂર્વે આ મહાન્ નગરી જૈનધર્મના બારમા તીર્થકર શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીના જન્મ, દીક્ષા અને કેવળજ્ઞાન સાથે મોક્ષભૂમિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી હતી આ નગરી આટલા દીર્ઘ સમય પર્યન્ત ખડિયેર સ્થિતિમા પણ ઊભી હતી, તેનો સર્વથા નાશ થયો ન હતો એટલે મહારાજા કુણિકની આજ્ઞા થતા તરત જ જીર્ણોદ્ધાર થયો અને મહારાજા કુણિકે રાજ્યગૃહીમાથી રાજ્યગાદી બદલી ચપામા સ્થાપી અહીંની રાજ્યગાદી પર તે ઇ સ પૂર્વે ૫૨૩ મા એટલે મહાવીર નિર્વાણ સવત ૪ મા બેઠો ગણી શકાય

આ સમયે પ્રભુ મહાવીરના પટ્ટધર આચાર્ય તરીકે યુગપ્રધાન શ્રી સુધર્માસ્વામી વિદ્યમાન હતા કે જેઓને પ્રભુ મહાવીરે દીર્ઘાયુષી સમજી પોતાના પટ્ટધર તરીકે સ્થાપ્યા હતા

તેઓ આ નગર-સ્થાપનાના પ્રથમ જ વર્ષે જ વિહાર કરતા કરતા જંબૂસ્વામી વિગેરે શિષ્યસમુદાય સહિત ચંપાનગરીએ પધાર્યા નગરીની બહાર ઉદ્યાનમા શ્રી સુધર્માસ્વામી પધાર્યાના સમાચાર સાભળી મહારાજા કુણિક સુંદર વસ્ત્રાલંકારાદિથી સુસજ્જિત થઇ, ભદ્રહસ્તિ પર બિરાજમાન થઇ બહુમાનપૂર્વક પૌરજનો સાથે શ્રી સુધર્માસ્વામીને વંદન કરવા ગયો આ પ્રસંગનુ વર્ણન જૈન ગ્રથકારો સૂત્રોમા આપે છે અને જેને અંગે ખાસ સૂત્રરચના થઇ છે તેવી જ રીતે કુણિક પોતાના પિતાના સ્વર્ગવાસ બાદ પ્રભુ મહાવીરના દર્શનાર્થે ગયો હતો તેનુ વર્ણન પણ બાર ઉપાંગ સૂત્રો પૈકીના પ્રથમ "ઉવવાઇ" નામના સૂત્રમા આપવામા આવ્યુ છે આ સૂત્ર આચારાંગ પ્રતિબદ્ધ ઉપાંગ છે તેની મૂળ શ્લોકસંખ્યા ૧,૨૦૦ ની છે અભયદેવસૂરિકૃત ટીકા શ્લોક ૩,૧૨૫ ની છે કુલ શ્લોકસંખ્યા ૪,૩૨૫ ની છે

× × ×

મગધમા પૂર્વે પગપેસારો કરેલ બૌદ્ધ ધર્મને બદલે જૈનધર્મ રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે વધારે મજબૂત બન્યો અને બૌદ્ધ સાધુઓ અને બૌદ્ધધર્માનુયાયીઓ ભાગ્યે જ મગધમા દેખાવા લાગ્યા અજાતશત્રુ રાજાએ ગૌતમ બુદ્ધની જન્મભૂમિ કપિલવસ્તુ નગરી અને તેની નિર્વાણભૂમિ સાવત્થિ નગરીને જીતી લીધી બૌદ્ધ સાધુના માંસાહારથી તે ગુસ્સે થયો હતો અને અહિંના પ્રદેશોને કબજે કરી તેણે બૌદ્ધ ધર્મ પર પૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકયો તેમજ કપિલવસ્તુ નગરીનો નાશ કર્યો અહિંની પ્રજાને તેણે જૈનધર્માનુરાગી બનાવી માંસાહારનો ત્યાગ કરાવ્યો

બાદ મહારાજા અજાતશત્રુએ વૈશાલીના યુદ્ધમા પોતાની સામે થએલ ૧૪ રાજાઓને જીત્યા અને તેઓને પોતાના ખંડીઆ બનાવ્યા બાદ તેને ચક્રવર્તી થવાની લાલસા થઇ આવી, જેથી તેણે ચારે દિશામા પ્રદેશો જીતવા જબરદસ્ત યુદ્ધ આરંભ્યુ આ અવસર્પિણીમા થનારા બારે ચક્રવર્તીઓ તો થઇ ગયા હતા એટલે કોણિકની ચક્રવર્તી થવાની લાલસા આકાશ-કુસુમવત્ હતી જો કે તેને ચક્રવર્તીપણું પ્રાપ્ત ન થયુ, છતા તેણે ઘણા પ્રદેશો જીત્યા વિંધ્યાચળ પર્વત નજદિકના પર્વતી રાજાને જીતવા જતા ત્યા તેનો ઘાત થયો અને તે માર્યો ગયો આ પ્રમાણે ઇ સ પૂર્વે ૫૨૭ થી ૪૯૫ સુધીના ૩૨ વર્ષ સુધી રાજ્ય કરતા તેણે રાજ્યની સરહદમા સુંદર રીતનો વધારો કર્યો, એટલુ જ નહિ પરન્તુ જૈન ધર્મને પૂરેપૂરો રાજ્યાશ્રય આપ્યો આ હકીકતને ઇતિહાસકારો સાથે સૂત્રો પણ ટેકો આપે છે ડૉ સ્મિથ પોતાનો અભિપ્રાય રજૂ કરતા જણાવે છે કે **"મહારાજા અજાતશત્રુને બૌદ્ધો ભલે બૌદ્ધધર્મી જણાવવા પ્રયાસો કરતા હોય પરન્તુ સાચી હકીકત પ્રમાણે તો તે જૈન ધર્મી જ હતો "**

અન્ય સમર્થ ઇતિહાસકારો પણ આવી જ જાતના અભિપ્રાયો આપે છે

પ્રકરણ ૨૧ મું.

મહારાજા શ્રેણિક તથા અજાતશત્રુનો પૂર્વભવ.

મહારાજા શ્રેણિકને તેમની ૮૦ વર્ષની વૃદ્ધાવસ્થાએ કારાગૃહવાસના ૧૨ વર્ષો ભોગવવા પડ્યા તેઓએ આ જન્મમા કુણિકનુ કઈ પણ એવુ અહિત નહોતુ કર્યું કે જેના પરિણામે તેમને બાર વર્ષનો લાબો ગાળો દુઃખદ સ્થિતિએ જેલમા ભોગવી, મૃત્યુ પણ આત્મહત્યારૂપે કરવુ પડે

પૂર્વજન્મના કર્માનુસબધોને માનનાર સનાતન, વેદ અને જૈન ધર્મ આ જન્મમા ભોગવાતા શુભાશુભ કર્મોને પૂર્વજન્મો સાથે સબધ ધરાવનારા માને છે મહારાજા શ્રેણિકના અગે પણ તે જ પ્રમાણે બન્યુ છે, જેમા મહારાજાના પૂર્વ ભવના વૈરી તાપસે પોતાના વેરનો બદલો બીજા જન્મમા પુત્ર કુણિક તરીકે જન્મી, 'મિત્રશત્રુ' તરિકે લીધો મહારાજા શ્રેણિકનુ પૂર્વજન્મનુ વૃત્તાત નીચે મુજબ છે

એક સમયે પ્રભુ મહાવીરને મહારાજા શ્રેણિકે પોતાના પૂર્વજન્મ સબધી પ્રશ્ન કર્યો, કારણ કે પુત્ર કુણિક તેમને અવારનવાર હેરાન કરતો હતો, એટલુ જ નહિ પરતુ કોઈ કોઇ વાર સામે પણ થતો હતો સર્વજ્ઞ પ્રભુ મહાવીરે શ્રેણિકને પોતાના કેવળજ્ઞાનના બળે તેનો પૂર્વજન્મ નીચે મુજબ કહી સભળાવ્યો —

"પૂર્વે વસતપુર નગરમા **જિતશત્રુ** નામે રાજા અને પટરાણી **અમરસુદરીથી** **સુમગલ** નામના પાટવીકુવરનો જન્મ થયો હતો આ રાજપુત્ર બાલ્યાવસ્થામા સમવયસ્ક મત્રીપુત્ર **સેનક** સાથે હમેશા ક્રીડા–રમત કરતો

આ મત્રીપુત્ર સેનક શરીરે ખુધો અને વામન અવતાર જેવો હતો તેના સર્વે અગોપાગ અપ્રમાણિત અને અવ્યવસ્થિત હતા કેશ પીળા, આખો માજરી, નાક ઘુવડ જેવુ ચપટુ, ઓષ્ઠ ઉંટાળા ઘાટ જેવા લાબા, અપ્રિય કઠ તથા દતુરદડવાળુ મુખ, ઉંદરની જેમ નાના કર્ણ, પેટ મોટુ, કોળના જેવા ટૂકા ઉરુ અને સાથળ, વક્ર જઘા અને સુપડા

જેવા પગ આ રીતના અંગોપાંગવાળા પોતાના બાળમિત્ર સેનક સાથે હંમેશા રાજકુમાર રમત કરતો હતો, અને વિદૂષકની જેમ આ વામન અવતારી મંત્રીપુત્ર સેનક તેને હસાવી રમાડતો પરંતુ પોતે તો પોતાના આવા કદરૂપાપણાથી અંતઃકરણમાં અતીવ વ્યથા અનુભવતો

યોગ્ય યુવાવસ્થાએ પહોંચતા મંત્રીપુત્ર સેનકને વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થઇ અને તેણે વસંતપુર છોડી શૂન્ય ચિત્તે તાપસો પાસે ઔષ્ટિકવ્રત લીધું, અને દુષ્કર તપ કરવા લાગ્યો

વિશેષ તપશ્ચર્યા કરતા સેનક ઉગ્ર તપસ્વી બન્યો આ બાજુ કુમાર રાજાપદે આવ્યો જ્યારે રાજ્યકુમાર સુમંગલ રાજ્યાસને હતો તે સમયે આ તાપસ વસંતપુરના ઉપવનમાં આવી ઊતર્યો નગરજનો તાપસ મંત્રીપુત્ર હોવાના કારણે ભક્તિપૂર્વક પૂજા કરવા લાગ્યા, અને તેના ઉગ્ર તપની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા લોકોએ આ મંત્રીપુત્ર તાપસને તેના વૈરાગ્યનું કારણ પૂછતા તેણે હાસ્યજનક રીતે રાજ્યપુત્ર સુમંગલનું નામ જણાવ્યું

આ હકીકત રાજાને કાને પહોંચતા રાજા સુમંગલ વંદન નિમિત્તે ત્યાં આવ્યો અને પૂર્વકૃત અપરાધોની ક્ષમા માગી, અને તેના તપની પ્રશંસા કરવાપૂર્વક માસક્ષપણ તપનું પારણું પોતાને ત્યાં કરવાનું નિમંત્રણ કર્યું તાપસ સેનકે મહારાજાને આશીર્વાદ દેવાપૂર્વક નિમંત્રણ સ્વીકાર્યું બાદ રાજા પોતાને કૃતકૃત્ય માનતો સ્વસ્થાને ગયો

એક માસનું તપ પૂરું થતા તાપસ રાજાને ત્યાં પારણાર્થે ગયો, પરન્તુ ભવિતવ્યતાને અંગે તે સમયે રાજા શરીરે અસ્વસ્થ હોવાના કારણે રાજ્યકુટુંબ વ્યગ્ર અને ચિન્તાક્રાન્ત બન્યું હતું જ્યારે તાપસે રાજ્યમહેલમાં પ્રવેશ કરવા માંડ્યો તે સમયે દ્વારપાળોએ તેને પ્રવેશ કરતા અટકાવ્યો તાપસ ત્યાંથી તરત પાછો ફર્યો અને બીજા માસનું તપ આરંભ્યું વ્યાધિ-મુક્ત થયા બાદ રાજાને આ વાતની ખબર પડતા પુનઃ તે વંદન નિમિત્તે ગયો અને બીજા પારણા માટે આમંત્રણ આપ્યું પણ યોગ ન થયો આ પ્રમાણે તાપસને ચાર માસના ઉપવાસો ભવિતવ્યતાના યોગે ઉપરાઉપરી કરવા પડ્યા

દરેક પારણાના દિવસે રાજા કુદરતી સંજોગોમાં અસ્વસ્થ બનતો અને તાપસ તેને ત્યાં પારણાર્થે જતો પરન્તુ દ્વારપાલો તેને મહારાજાની માંદગીના કારણે રોકતા મહારાજાની તબીઅત બીજે જ દિવસે સુધરી જતી ને તે તાપસ પાસે જઈ પશ્ચાત્તાપપૂર્વક પોતાની પરિસ્થિતિ જણાવતો, અને નવી સ્વીકારેલી તપશ્ચર્યાનું પારણું પોતાને ત્યાં કરવા વિનવતો આ પ્રમાણે ઉપર જણાવ્યા મુજબ ચાર વખત બન્યું અને તાપસને એક માસને બદલે ચાર માસની ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવી પડી

હવે ચોથા માસના પારણાર્થે રાજાની વિનંતિને માન આપી રાજ્યમહેલે જતા તાપસને દ્વારપાળોએ તિરસ્કારપૂર્વક કાઢી મૂક્યો તેઓનું એવું જ માનવું થયું કે જ્યારે જ્યારે આ તાપસ પારણાર્થે આવે છે ત્યારે ત્યારે મહારાજા અસ્વસ્થ થઈ જાય છે દ્વારપાલના તિરસ્કારભર્યા અપમાનથી તાપસ ક્રોધે ભરાયો અને તેના મનમાં એ નક્કી થઇ ગયું કે ‘રાજા હજુ પણ મારી હાંસી જ કર્યા કરે છે ’

તત્કાલ તેણે નિદાન-"નિયાણું" કર્યું કે "**હું આગામી ભવમાં તપના બળે રાજાનો વધ કરનારો થાઉં.**" તાપસે તપના લાભોને "નિદાન"ના રૂપમા ફેરવી નાખ્યા જો આ તાપસે "નિયાણું" બાધ્યા વગર સ્વર્ગવાસ કીધો હોત તો તે ઉચ્ચ વૈમાનિક દેવ-ગતિને પામત એવી તેની ઉત્કૃષ્ટ તપશ્ચર્યા હતી, છતા કર્મવશ પડેલ તાપસે "નિયાણુ" કર્યું અને તપનો અચિન્ત્ય લાભ ગુમાવ્યો બાદ તપશ્ચર્યા કરતા કરતા તેનો સ્વર્ગવાસ થયો

રાજા સુમગલ મૃત્યુ પામીને મગધના સમ્રાટ શ્રેણિક તરીકે મારી સમક્ષ બેઠેલ રાજવી તમો છો, અને પુત્ર કુણિક તે પેલા તાપસ સેનકનો જીવ તમારે ત્યા પુત્રપણે વેરનો બદલો લેવા ઉત્પન્ન થયો છે, માટે પોતાના પૂર્વજન્મને સમજનાર હે રાજવી શ્રેણિક! તારે તારા પુત્રના હાથે અતિમ ઘડી સુધી અસહ્ય કષ્ટો ભોગવવા પડશે, અને તારો અતકાળ તેના નિમિત્તે જ થશે તારુ મૃત્યુ એવા સજોગોમા થશે કે તને તે સમયે ઉચ્ચ કોટીનુ ધર્મધ્યાન નહિ સૂઝે, અને તારા કર્મમા લખેલી પ્રથમ નારકી તારે ભોગવવી જ પડશે"

આ પ્રમાણે પ્રભુ મહાવીરના મુખથી પોતાના પૂર્વજન્મ સાથે પુત્ર કુણિકનો સબધ જાણી મહારાજા શ્રેણિકે કારાગૃહવાસના અસહ્ય કષ્ટો શાતિપૂર્વક ભોગવ્યા હતા, જેમા તેનો અત આપણે પૂર્વોક્ત પ્રકરણોમા વાચ્યા પ્રમાણે દુખદ સ્થિતિએ થયો

મહારાજા શ્રેણિકના મૃત્યુ બાદ મહારાણી ચિલ્લણાને અપૂર્વ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો, એટલે તેમણે પ્રભુ મહાવીર પાસે દીક્ષા લઈ આત્મકલ્યાણ સાધ્યુ તેવી જ રીતે મહારાજા-શ્રીની પાછળ રહેલી રાણીઓએ તથા આત્મકલ્યાણ ઈચ્છનારા રાજ્યપુત્રોએ તરત જ દીક્ષા લીધી આ પ્રમાણે મહારાજા શ્રેણિકના રાજ્યકુટુબમા એક જ વર્ષમા બનેલ ઉપરાઉપરી બનાવોને અગે કુણિકનુ મગજ ભ્રમિત થયુ અને પોતાનુ જીવન હવે પશ્ચાત્તાપપૂર્વક વીતાવવુ પડયુ તેને રાજ્યમહેલ અને રાજ્યધાનીનુ શહેર રાજગૃહી ખાવા ધાતુ હોય એવુ લાગ્યુ એટલે તેણે તરત જ નવુ શહેર વસાવવાની આજ્ઞા આપી

આ જ અરસામા પ્રભુ મહાવીરનુ પણ નિર્વાણ થયુ, એટલે મહારાજા કુણિકે પોતાના ધર્મપિતા તરીકે પોતાને સદ્‌માર્ગે દોરનાર મહાન્ અતિમ વિભૂતિ પણ ગુમાવી કે જેઓ અવારનવાર રાજ્યકુમાર કુણિકને સદ્‌બોધ આપી પોતાના પિતાના મૃત્યુના કારણભૂત "**તેના પૂર્વજન્મના કર્મો**" જણાવી તેને શાત્વન આપતા હતા

આ પ્રમાણે પ્રભુ મહાવીરનુ નિર્વાણ ઇ પૂર્વે ૫૨૭મા થયુ જેના અતર્ગત બાર વર્ષ સુધી કુણિકે રાજ્યગાદી ભોગવી હતી, પરન્તુ આ રાજ્યગાદી ભોગવવાના વર્ષો સૂત્ર-કારોએ અથવા તો ઈતિહાસકારોએ ન લેતા મહારાજા શ્રેણિકના મૃત્યુ બાદ તેના રાજ્યા-સનના વર્ષોની ગણત્રી લીધી છે એટલે તેણે ૩૨ વર્ષ સુધી રાજ્ય ભોગવ્યાનુ જણાવ્યુ છે, જેની સવિસ્તાર હકીકત હવે પછીના પ્રકરણોમા જણાવવામા આવશે

મહારાજા શ્રેણિકે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ૪૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું, પરન્તુ વાસ્તવિક રીતે તેમની આયુ મગધમા ૫૨ વર્ષ ને છ માસ પર્યન્ત વર્તતી હતી

પ્રકરણ ૨૨ મું.

મહારાજા ઉદયન ઊર્ફે ઉદાયશ્વ અથવા ઉદાઇ.

વીરનિર્વાણ ૩૨ થી ૬૦ સુધી, ઈ સ. પૂર્વે ૪૯૫ થી ૪૬૭ સુધી · ૨૮ વર્ષ.

મહારાજા અજાતશત્રુના સ્વર્ગવાસ પછી પોતાની ૪૦ વર્ષની અવસ્થાએ મહારાજા ઉદાઇએ ચંપાપુરીના સિંહાસન પર બેસી રાજ્યઅમલ શરૂ કર્યો, પરન્તુ આ મહારાજાને પણ પોતાના પિતાની માફક ચંપાપુરીમા ચેન પડ્યુ નહિ તેથી તેણે પણ રાજ્ય ઉપર આવતા તરત જ નવા શહેરની સ્થાપના માટે રાજકર્મચારીઓને આજ્ઞા કરી આ આજ્ઞાનુસાર સારા નિમિત્તિઆઓને ઉત્તમ સ્થાનની શોધ માટે મોકલવામા આવ્યા, જેઓ જોતા જોતા ગંગા અને સોમ નદીના સંગમતટ પર આવ્યા ત્યા ગુલાબી ફૂલોથી ખીલેલ ગુલાબી રંગવાળુ **"પાટલી (પુન્નાંગ) વૃક્ષ"**ને જોઇ તેની શોભાથી આશ્ચર્ય પામેલ નિમિત્તિઆઓ ત્યા થોડો સમય ઊભા રહ્યા ત્યા તો તે સમયે તેમની નજર ડાળી પર બેઠેલા ઊઘાડા મુખવાળા "ચાષ" નામના પક્ષીઓ પર પડી "ચાષ" પક્ષીઓના ખુલ્લા મોમા કીડાઓ આપમેળે આવી આવીને પડતા હતા આ જોઇ નિમિત્તવેત્તાઓ મનમા વિચારવા લાગ્યા કે-'અહો! જેમ આ ચાષ પક્ષીઓના મોમા પોતાની મેળે કીડા આવીને પડે છે તેમ આ સ્થાને જો નગર વસે તો રાજાને પણ પોતાની મેળે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય'

તેઓએ એ વાત રાજાને જણાવી રાજા પણ ઘણો ખુશી થયો એવામા એક વૃદ્ધ નિમિત્તિઓ બોલ્યો કે-"હે રાજન્! આ પાટલાવૃક્ષ કંઈ સામાન્ય નથી કારણ કે **અન્નિકાપુત્ર આચાર્ય નામે એક મુનિની ખોપરીમાંથી તે ઉત્પન્ન થએલ છે.** આ પાટલાવૃક્ષ પવિત્ર છે અને વિશેષમા તેનો મૂળ જીવ એકાવતારી હોવાથી બીજે ભવે મોક્ષમા જનાર છે"

મહારાજાએ તેનુ વૃત્તાત તે જ્ઞાની નિમિત્તિઆને પૂછ્યુ, જેનો જવાબ તે નિમિત્તિઆએ પોતાના જ્ઞાનના બળે આપ્યો આ પ્રસંગને લગતો વૃત્તાત "વિવિધતીર્થકલ્પ"

નામના ગ્રથમા શ્રી "પાટલિપુત્રનગરકલ્પ"ના અધ્યાયમા તેના કર્તા શ્રી જિનપ્રભસૂરિજીએ વિસ્તારપૂર્વક આપેલ છે, જે વાચવાથી ખાત્રી થશે આ આખો કલ્પ લબાણભર્યો ને મહત્ત્વતાવાળો હોવાના કારણે અમોએ તેમાનો પાટલિપુત્રને લગતો મહત્ત્વતાભર્યો થોડો ભાગ હવે પછીના પ્રકરણમા રજૂ કર્યો છે તે કલ્પ સપૂર્ણ વાચી જતા અન્ય ઐતિહાસિક તાત્ત્વિક બાબતો પણ મળી આવે તેમ છે

મહારાજા ઉદાઇની આજ્ઞા પ્રમાણે નિમિત્તિઆઓના દર્શાવ્યા પ્રમાણે બાર યોજન લાબુ અને નવ યોજન પહોળુ **પાટલિપુત્ર** નામે નગર વસાવવામા આવ્યુ, જે નગરનુ બીજુ નામ મનોહર દેખાતા ખીલેલા કુસુમ પુષ્પોના કારણે **કુસુમપુર** પણ પડ્યુ આ નગરનું વર્ણન કરતા ઇતિહાસકારો જણાવે છે કે તેના કિલ્લાને ૫૭૦ મિનારાઓ તથા ચોસઠ દરવાજાઓ હતા અને કોટની બહાર ૩૦ ફૂટ ઊંડાઇની પહોળી ખાઇ એવી રીતે ખોદવામા આવી હતી કે ગમે તેવો દુશ્મન પણ તેને ઓળગી ન શકે આ પાટલિપુત્રમા મહારાજા ઉદાઇએ એક ભવ્ય જિનમદિર બનાવ્યુ હતુ ને તે હમેશા ત્યા પૂજા કરવા જતો આ પ્રાચીન મદિરમાની કેટલીએક મૂર્તિઓ અત્યારે કલકત્તાના મ્યુઝીઅમની ગેલેરીમા જોવામા આવે છે

આ મદિરમાની અથવા તો અન્ય મદિરોમાથી પટના શહેરની નજદીકમાથી બે અધિષ્ઠાયક યક્ષની પ્રાચીન મૂર્તિઓ મળી આવી છે કે જે મૂર્તિઓ મહારાજા ઉદાઇના કાળની સમજાય છે આ હકીકતને ઇતિહાસવેત્તા જયસ્વાલજી પણ ટેકો આપે છે

રાજ્યગાદીની સ્થાપના બાદ આ મહારાજાએ સૌરાષ્ટ્રની યાત્રા કર્યાનુ નિવેદન મળી આવે છે યાત્રા કરી આવ્યા બાદ તેણે પશ્ચિમ પ્રદેશ પર્યન્ત કરેલ પર્યટનના આધારે ત્યા સુધી પાકી સરહદ મજબૂત કરવા અને પિતાએ જ્યાથી જીત મેળવવાનુ કાર્ય અધૂરુ રાખ્યુ હતુ ત્યાથી આગળ જીત મેળવવાનુ કાર્ય તેણે હાથમા લીધુ અને દક્ષિણ પ્રાતના અનેક વિભાગો તેણે સર કર્યા આ સમયે રાજ્ય વધારવાની રાક્ષસી મહત્ત્વાકાક્ષાએ રાજા અજાતશત્રુની માફક રાજા ઉદાઇ પણ ઘણા રાજાઓને અપ્રિય થઇ પડયો હતો પરિણામે તેનુ અપમૃત્યુ એક પદભ્રષ્ટ રાજકુમારના હાથે વેષધારી મુનિના લેબાશમા વીરનિર્વાણના ૬૦ મા વર્ષે જ્યારે તે પૌષધશાળામા પોષધ કરતો હતો તે દિવસે રાતના થયુ હતુ તેના અગેનો અહેવાલ પરિશિષ્ટપર્વમા મળી આવે છે જે નીચે મુજબ છે —

ધર્મને બાધકર્તા ન થાય તે પ્રમાણે ક્ષાત્રતેજને પ્રસરાવતા ઉદાયી રાજાએ બધા રાજાઓને સામ, દામ, દડ અને ભેદ એ ચાર પ્રકારની રાજનીતિથી પોતાના સેવકો બનાવ્યા હતા તે બધા રાજાઓ પણ જ્યાસુધી ઉદાઇ રાજા જીવે છે ત્યાસુધી આપણને રાજ્યસુખ નથી એમ માની તેની આજ્ઞાને માન્ય રાખતા હતા

અન્યથા એક રાજાનો કાઈક અપરાધ થતા ઉદાઈ રાજાએ તેનુ રાજ્ય છીનવી લીધુ

એ રાજ્યભ્રષ્ટ થએલ રાજા રાજ્ય મૂકી મરણ પામ્યો. તેનો એક પુત્ર ભમતો ભમતો ઉજ્જૈની નગરીએ જઈ અવંતિપતિની સેવા કરવા લાગ્યો. તેણે તેને પોતાનો સવિસ્તર અહેવાલ સંભળાવ્યો જેથી તેના ઉપર તેની અસર થઇ. એક વખત રાજપુત્રે અવંતિપતિને વિનંતિ કરી કે – 'હે દેવ! જો આપની આજ્ઞા હોય તો હું ઉદાઇ રાજાને વશ કરું, પરંતુ તમારે મારા સહાયક થવું, કારણ કે પોતાના પ્રાણને તૃણ સમાન ગણીને વૃથા સાહસ કોણ કરે?' અવંતિનાથે તે વાત કબૂલ કરી એટલે તે રાજપુત્ર પાટલીપુત્ર નગરે ગયો. ત્યાં તે ઉદાઇ રાજાનો સેવક થઈ રહ્યો ને વ્યંતર જેમ માંત્રિકના છિદ્ર જુએ તેમ તે ઉદાઇ રાજાના છિદ્ર જોવા લાગ્યો, પરંતુ તે દુરાત્મા પોતાના પ્રયત્નોમાં ફાવ્યો નહિ. અન્યદા પરમ શ્રાવક ઉદાઈ રાજાના મંદિરમાં સર્વદા અસ્ખલિતપણે ગમન કરતા એવા જૈન મુનિઓને તેણે જોયા. એટલે જ ઉદાઇ રાજાના ભુવનમાં પ્રવેશ કરવાનો એક માત્ર માર્ગ તેને સાધુજીવન સમજાયું. પોતાના કાર્યની પરિપૂર્તિની ઇચ્છાથી તેણે એક આચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી અને માયાથી નિરતિચારપણે વ્રત પાળતા તેણે મુનિઓને એવી રીતે સાધ્યા કે જેથી તેઓ તેને આધીન થયા. દંભપ્રધાન તેનું સાધુપણું કોઈના જાણવામાં ન આવ્યું, કારણ કે ચાલાકીથી કરવામાં આવેલ દંભનો ભેદ બ્રહ્મા પણ જાણી શકતા નથી. ઉદાઇ રાજા કાયમ અષ્ટમી અને ચતુર્દશીના દિવસે પૌષધ કરતા હતા અને તેને ધર્મકથા સંભળાવવા આચાર્ય તે દિવસે તેની પાસે રહેતા.

એકદા જેમણે તે માયાવી રાજપુત્રને દીક્ષા આપી હતી તે આચાર્ય પૌષધના દિવસે વિકાલ વખતે રાજ્યમંદિર તરફ ચાલ્યા. એટલે તેમણે ઉતાવળથી પેલા શિષ્યને કહ્યું કે 'હે ક્ષુલ્લક! તું ઉપકરણો લઈ લે, આપણે રાજ્યમંદિરમાં જઇએ.' એટલે તે માયાવી ભક્તિનાટક કરતો ઉપકરણો લઇને છળ મેળવવાની ઈચ્છાથી આચાર્યની સાથે ચાલ્યો. ઉદાઈ રાજાને મારવાની ઇચ્છાથી તેણે ચિરકાળથી એક લોહની છરી પોતાની પાસે ગોપવી રાખી હતી તે પણ તેણે ગુપ્ત રીતે સાથે લઈ લીધી.

આ શિષ્ય બાર વર્ષનો દીક્ષિત થવાથી એને સમભાવ પારણમ્યો હશે, એમ ધારીને આચાર્ય તેને રાજ્યમંદિરમાં સાથે લઈ ગયા. ત્યાં ધર્મગોષ્ઠી કરીને આચાર્ય નિદ્રાવશ થયા અને રાજા પણ સ્વાધ્યાય કરતા કંઇક ગ્લાનિ પામેલ હોવાથી મહીતળને પ્રમાર્જીને સૂઇ ગયો, પરંતુ તે માયાવી દુરાત્મા તો જાગતો જ રહ્યો. બાદ તે માયાવી શ્રમણે સૂતેલા રાજાના ગળા ઉપર યમની જીહ્વા સમાન તે લોહની છરી ચલાવી, એટલે કદળીના સ્થંભ સમાન રાજાનો કોમળ કંઠ કપાઈ ગયો. પછી તે પાપિષ્ટ તે જ વખતે ત્યાંથી બહાર નીકળી ગયો. તેને સાધુ સમજી પહેરેગીરોએ પણ અટકાવ્યો નહીં. રાજાના રક્તથી આર્દ્ર થયેલ આચાર્ય અચાનક જાગ્રત થયા. રાજાનું છેદાયેલ મસ્તક જોવામાં આવ્યું. તપાસ કરતા પેલા માયાવી શ્રમણને ત્યાં ન જોવાથી આચાર્ય વિચારવા લાગ્યા કે "પેલો સાધુ અહીં દેખાતો નથી, તેથી ખરેખર તેણે જ આ દુષ્કર્મ કર્યું જણાય છે. અહો!

હે પાપિષ્ટ! તે આ શુ અકૃત કર્યું? **ધર્મના આધારરૂપ એવા આ રાજાનો વિનાશ કર્યો અને શાસનની પણ મલિનતા કરી.** મે એવા દુષ્ટને દીક્ષા આપી અને મારી સાથે અહીં લાવ્યો તેથી આ શાસનની મલિનતા મે જ કરી એમ ઠર્યું, માટે હુ પણ આત્મઘાત કરીને શાસનની મલિનતાનુ રક્ષણ કરુ પછી રાજા અને ગુરુ બન્નેને કોઈએ મારી નાખ્યા એવી લોકવાયકા ભલે થાય" આ પ્રમાણે વિચારીને ભવચરિમ પ્રત્યાખ્યાન (અનશન) કરીને તે છરીને પોતાના કઠ ઉપર ચલાવીને આચાર્ય પોતે પણ પચત્વ પામ્યા પ્રાત.કાલ થતા અતપુરની શય્યાપાલિકાઓ ત્યા આવી અને અમગલ જોઇને છાતી કૂટતી રોવા લાગી એટલે તત્કાળ ત્યા રાજપુરુષો એકઠા થઈ ગયા અને સર્વે વિચાર કરવા લાગ્યા કે. 'રાજા અને ગુરુને નિશ્ચે તે ક્ષુલ્લકે (રાજકુમારે જ) માર્યા છે તે આ મહાન્ સાહસ કરી અદૃશ્ય થઇ ગયો જણાય છે તેને આ અપકૃત્ય કરતા અટકાવવા આચાર્ય મહારાજે પ્રયત્ન કર્યો હશે એટલે તેમ કરતા તપથી કૃશ થયેલ શરીરવાળા આચાર્યને પણ તે દુરાત્માએ પૃથ્વી ઉપર પાડી દીધા હશે અને નરેન્દ્રની જેમ તેઓ પણ મરણને શરણ થયા જણાય છે"

બાદ રાજાનો વધ કરનાર તે રાજ્યકુમાર ત્યાથી ઉજ્જૈની ગયો, જ્યા અવતિપતિએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો અને આવુ દુષ્ટ કૃત્ય કરવા માટે અત્યત ઠપકો આપ્યો તેને પોતાનુ મુખ કાળુ કરવા કહી રાજાએ તેને અપમાનિત કરી નગર બહાર કાઢી મૂકયો ત્યારથી જ અભવ્યશિરોમણિ તે વસુધા પર 'ઉદાઇનૃપમારક' એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયો

આ બાજુ મહારાજા ઉદાઇ એકાએક અપુત્ર મરણ પામતા રાજ્યમત્રી અને નગરના અગ્રજનોએ પટ્ટ હસ્તિ, પ્રધાન અશ્વ, છત્ર, કુભ અને બે ચામર, એ પાચે દિવ્ય વસ્તુઓ રાજ્યમદિરમા ફેરવી રાજ્યમદિરમા કોઇની પર પસદગી ન ઉતરવાથી તે દિવ્ય વસ્તુઓ રાજ્યમદિરની બહાર નગરમા ફેરવવામા આવી અહીં તે દિવસે ભાગ્યોદયને લગતો એક અપૂર્વ બનાવ એવો બન્યો કે જેના આધારે પાટલિપુત્ર નગરની શિશુનાગ વશની ક્ષત્રિય રાજ્યગાદી શૂદ્રવશી નદવશમા ગઇ કે જે નદવશના રાજાઓએ દોઢસો વર્ષ સુધી પાટલિપુત્ર ઉપર વીરતાથી રાજ્ય કરી રાજ્યકીર્તિ વધારી એટલુ જ નહિ પણ પોતાની વીરતાના બળે અન્ય સામ્રાજ્યોના રાજ્યકુટુબની કન્યા તેઓ મેળવવાને ભાગ્યશાળી થયા, જેનુ સવિસ્તર વૃત્તાત હવે પછીના ખડમા રજૂ કરવામા આવશે

प्रकरण २३ मुं.

॥ पाटलिपुत्रनगरकल्पः ॥

आनम्य श्रीनेमिनमनेकपुंरत्नजनिपवित्रस्य ।
श्रीपाटलिपुत्राह्वयनगरस्य प्रस्तुम' कल्पम् ॥ १ ॥

पूर्वं किल श्रीश्रेणिकमहाराजेऽस्तंगते तदात्मजः कूणिकः पितृशोकाच्चम्पापुरीं न्यवीविशत् । तस्मिंश्चालेख्यशेषतां प्रयाते तत्सूनुरुदायिनामधेयश्चम्पाया क्षोणिजानिरजनिष्ट । सोऽपि स्वपितुस्तानि तानि सभाक्रीडाशयनासनादिस्थानानि पश्यन्नस्तोकं शोकमुदवहत् । ततोऽमात्यानुमत्या नूतनं नगर निवेशयितुं नैमित्तिकवरान् स्थानगवेषणायादिक्षत् । तेऽपि सर्वत्र तांस्तान् प्रदेशान् पश्यन्तो गङ्गातटं ययुः । तत्र कुसुमपाटलं पाटलितरुं प्रेक्ष्य तच्छोभाचमत्कृतास्तच्छाखायां निषण्णं चाषं व्यात्तवदनं स्वयं निपतत्कीटकपेटकमालोक्य चेतस्यचिन्तयन्–अहो ! यथाऽस्य चापपक्षिणो मुखे स्वयमेत्य कीटाः पतन्तः सन्ति तथात्र स्थाने नगरे निवेशितेऽस्य राज्ञः स्वयं श्रियः समेष्यन्ति । तच्च ते राज्ञे व्यजिज्ञपन् । सोऽप्यतीव प्रमुदितः । तत्रैको जरन्नैमित्तिको व्याहरद्–देव ! पाटलातरुरयं न सामान्यः । पुरा हि ज्ञानिना कथितम्—

पाटलाद्रुः पवित्रोऽयं महामुनिकरोटिभूः ।
एकावतारोऽस्य मूलजीवश्चेति विशेषतः ॥ १ ॥

राज्ञोक्तम्—कतमः स महामुनिः ? । तदनु जगाद नैमित्तिकः—श्रूयतां देव ! । उत्तरमथुरायां वास्तव्यो देवदत्ताख्यो वणिक्पुत्रो दिग्यात्रार्थं दक्षिणमथुरामगमत् । तत्र तस्य जयसिंहनाम्ना वणिक्पुत्रेण सह सौहृदमभवत् । अन्यदा तद्गृहे भुञ्जानोऽन्निका-

नाम्नीं तज्जामिं स्थाले भोजनं परिवेष्य वातव्यजनं कुर्वन्तीं रम्यरूपमालोक्य तस्यामनुरक्तो द्वितीयेऽह्नि चरकान् प्रेष्य जयसिंहं तामयाचिष्ट। सोऽभ्यधाद्—अहं तस्मा एव ददे स्वस्वसारं यो मद्गृहाद्दूरे न भवति। प्रत्यहं तां त च यथा पश्यामि; यावदपत्यजन्म। तावद्यदि मद्गृहे स्थाता तदा तस्य जामिं दास्यामीति। देवदत्तोऽप्योमित्युक्त्वा शुभेऽह्नि तां पर्यणैषत्। तया सह भोगान् भुञ्जतस्तस्यान्यदा पितृभ्यां लेखः प्रैषि। तं वाचयतस्तस्य नेत्रे वर्षितुमश्रूणि प्रवृत्ते। ततस्तया हेतुं पृष्टोऽपि यावन्नाब्रवीत् तावत्तयाऽऽदाय लेखः स्वयं वाचितः। तत्र चेदं लिखितमासीद् गुरुभ्याम्—यद्वत्स! आवां वृद्धौ निकटनिधनौ; यदि च नौ जीवन्तौ दिदृक्षसे तदा द्रागागन्तव्यमिति। तदनु सा पतिमाश्वास्य स्वभ्रातरं हठादप्यऽन्वजिज्ञपत्। भर्त्रा सह प्रतस्थे चोत्तरमथुरां प्रति सगर्भा। क्रमान्मार्गे सा सूनुमसूत। नामास्य पितरौ करिष्यत इति देवदत्तोक्ते परिजनस्तमर्भकमन्निकापुत्र इत्युल्लापितवान्। क्रमेण देवदत्तोऽपि स्वपुरीं प्राप। पितरौ प्रणम्य च शिशुं तयोरार्पयत्। सन्धीरणेत्याख्या तौ नप्तुः पुनश्चक्राते,तथाप्यन्निकापुत्र इत्येव पप्रथेऽसौ। वर्द्धमानश्च प्राप्ततारुण्योऽपि भोगास्तृणवद्विधूय जयसिंहाचार्यपार्श्वे दीक्षामग्रहीत्। गीतार्थीभूतः प्रापदाचार्यकम्। अन्यदा विहरन् सगच्छो वार्द्धके पुष्पभद्रपुरं गङ्गातटस्थं प्राप्तः। तत्र पुष्पकेतुर्नृपस्तद्देवी पुष्पवती तयोर्युग्मजौ पुष्पचूलः पुष्पचूला चेति पुत्रः पुत्री चाभूताम्। तौ च सह वर्द्धमानौ क्रीडन्तौ च परस्पर प्रीतिमन्तौ जातौ। राजा दध्यौ—यद्येतौ दारकौ वियुज्येते तदा नूनं न जीवतः; अहमप्यनयोर्विरहं सोढुमनीशस्तस्मादनयोरेव विवाहं करोमीति ध्यात्वा मन्त्रिमित्रपौरांश्छलेनापृच्छद्—भो यद्रत्नमन्तःपुरे उत्पद्यते तस्य कः प्रभुः? तैर्विज्ञप्तम्—देव! अन्तःपुरोत्पन्नस्य किं वाच्यम्, यद्देशमध्येऽप्युत्पद्यते रत्नं तद्राजा यथेच्छं विनियुंक्ते। कोऽत्र बाधः?। तच्छ्रुत्वा स्वाभिप्रायं निवेद्य देव्यां वारयन्त्यामपि तयोरेव सम्बन्धमघटयन्नृपः। द्वौ दम्पती भोगान् भुङ्क्तः स्म। राज्ञी तु पत्यपमाने वैराग्याद्व्रतमादाय स्वर्गे देवोऽभूत्। अन्यदा पुष्पकेतौ कथाशेषे पुष्पचूलो राजाऽभूत्। स च देवः प्रयुक्तावधिस्तयोरकृत्यं ज्ञात्वा स्वप्ने पुष्पचूलाया नरकानदर्शयत्तद्दुःखानि च। सा च प्रबुद्धा भीता च पत्युः सर्वमावेदयत्। सोऽपि शान्तिकमचीकरत्। स च देवः प्रतिनिशं नरकास्तस्या अदर्शयत्। राजा तु सर्वांस्तीर्थिकानाहूय पप्रच्छ—कीदृशा नरकाः स्युरिति। कैश्चिद्गर्भवासः, कैश्चन गुप्तिवासः, कैरपि दारिद्र्यम्, अपरैः पारतन्त्र्यमिति तैर्नरका आचचक्षिरे। राज्ञी तु मुखं मोटयित्वा तान् विसंवादिवचसो व्यसाक्षीत्। अथ नृपोऽन्निकापुत्राचार्यमाकार्य तदेवाप्राक्षीत्। तेन तु यादृशान् देव्यदर्शयत्तादृशा एवोक्ता नरकाः। राज्ञी प्रोचे—

भगवन् ! भवद्भिरपि किं स्वप्नो दृष्टः ? । कथमन्यथेत्थ वित्थ ? सूरिरवदत्—भद्रे ! जिनागमात्सर्वमवगम्यते । पुष्पचूलाऽवोचत्—भगवन् ! केन कर्मणा ते प्राप्यन्ते । गुरुरगृणाद्—भद्रे ! महारम्भपरिग्रहैर्गुरुप्रत्यनीकतया पञ्चेन्द्रियवधान्मासाहाराच्च तेष्वंगिनः पतन्ति । क्रमेण स सुरस्तस्यै स्वर्गानदर्शयत् स्वप्ने । राज्ञा तथैव पाखण्डिनः पृष्टास्तानपि व्यभिचारिवाचो विसृज्य भूपस्तमेवाचार्यं स्वर्गस्वरूपमप्राक्षीत् । तेनापि यथावत्तत्रोदिते स्वर्गाप्तिकारणमपृच्छद्राज्ञी । ततः सम्यक्त्वमूलौ गृहि-यतिधर्मावादिशन्मुनीशः । प्रतिबुद्धा च सा लघुकर्म्मा । नृपमनुज्ञापयति स्म प्रव्रज्यायै । सोऽप्यूचे–यदि मद्गृह एव भिक्षामादत्से तदा प्रव्रज । तयोरीकृते नृपवचसि, सा सोत्सवमभूत्तस्याचार्यस्य शिष्या गीतार्था च । अन्यदा भाविदुर्भिक्षं श्रुतोपयोगात् ज्ञात्वा सूरिर्गच्छं देशान्तरे प्रैषीत् । स्वयं तु परिक्षीणजङ्घाबलस्तत्रैवास्थात्; भक्तपानं च पुष्पचूलाऽन्तःपुरादानीय गुरवेऽदात् । क्रमात्तस्या गुरुशुश्रूषाभावनाप्रकर्षात् क्षपकश्रेण्यारोहात्केवलज्ञानमुत्पेदे । तथापि गुरुवैयावृत्यान्न निवृत्ता। यावद्धि गुरुणा न ज्ञातं यदयं केवलीति तावत् पूर्वप्रयुक्तं विनयं केवल्यपि नात्येति । सापि यद् यद्गुरोरुचितं रुचितं च तत्तदन्नादि सम्पादितवती । अन्यदा वर्षत्यब्दे सा पिण्डमाहरद् । गुरुभिरभिहितम्–वत्से ! श्रुतज्ञाऽसि, किमिति वृष्टौ त्वयाऽऽनीतः पिण्डः ? इति । साऽभाणीत्–भगवन् ! यत्राध्वनि अप्कायोऽचित्त एवासीत्तेनैवायासिषमहम्; कुतः प्रायश्चित्तापत्तिः ? । गुरुराह–छद्मस्थः कथमेतद्वेद ? । तयोचे केवलं ममास्ति । ततो मिथ्या मे दुष्कृतम्; केवल्याशातित इति ब्रुवन्नपृच्छत्ता गच्छाधिपः–किमहं सेत्स्यामि न वेति ? केवल्यूचे मा कृड्ढ्वमधृतिम्, गङ्गामुत्तरतां वो भविष्यति केवलम् । ततो गङ्गामुत्तरीतुं लोकैः सह नावमारोहत्सूरिः । यत्र यत्र स न्यषीदत्तत्र तत्र नौर्मंक्तुमारेभे । तदनु मध्यदेशासीने मुनीने सर्वापि नौर्मंक्तु लग्ना । ततो लोकैः सूरिर्जले क्षिप्तः । दुर्भगीकरणविराद्धया प्राग्भवपत्न्या व्यन्तरीभूतयाऽन्तर्जलं शूले निहितः । शूलप्रोतोऽप्ययमप्कायजीवविराधनामेवाशोचयन्नाऽऽत्मपीडाम् । क्षपकश्रेण्यारूढोऽन्तकृत्केवलीभूय सिद्धः । आसन्नैः सुरैस्तस्य निर्वाणमहिमा चक्रे । अत एव तत्तीर्थं प्रयाग इति जगति पप्रथे । प्रकृष्टो यागः पूजा अत्रेति प्रयाग इत्यन्वर्थः । शूलप्रोतत्वगतानुगतिकया चाद्यापि परसमयिनः क्रकचं स्वाङ्गे दापयन्ति तत्र । वटश्च तत्र कणशस्तुरुष्कैश्छिन्नोऽपि मुहुर्मुहुः प्ररोहति ।

सूरेः करोटिर्यादोभिस्त्रोट्यमानाऽपि जलोर्मिभिर्नदीतीरं नीता । इतस्ततो लुठन्ती च शुक्तिवन्नदीतटे क्वापि गुप्तविषमे प्रदेशे विलग्य तस्थौ । तस्य च करोटिकर्परस्यान्तः कदाचित्पाटलाबीजं न्यपतत् । क्रमात् करोटिकर्परं भित्त्वा दक्षिणहनोः पाटलातरुरुद्गतो विशालश्चायमजनि । तदत्र पाटलिद्रोः प्रभावाच्चापनिमित्ताच्च नगरं निवेश्यताम्, आशिवाशब्दं च

सूत्रं दीयताम् । ततो राज्ञाऽऽदिष्टा नैमित्तिकाः पाटलां पूर्वतः कृत्वा पश्चिमाम्, तत उत्तराम्, ततः पुनः पूर्वाम्, ततो दक्षिणां शिवाशब्दाऽवधि गत्वा सूत्रमपातयन् । एवं चतुरस्रः पुरस्य सन्निवेशो बभूव । तत्राङ्किते प्रदेशे पुरमचीकरन्नृपः । तच्च पाटलानाम्ना पाटलिपुत्रं पत्तन-मासीत् । असमकुसुमबहुलतया च कुसुमपुरमित्यपि रूढम् । तन्मध्ये श्रीनेमिचैत्यं राज्ञाऽ-कारि । तत्र पुरे गजाश्वरथशालाप्रासादसौधप्राकारगोपुरपण्यशालासत्राकारपौषधागाररम्ये चिरं राज्यं जैनधर्म्मं चापालयदुदायिनरेन्द्रः ।

["विविधतीर्थकल्प"माथी उद्धृत, कर्ता श्रीजिनप्रभसूरि, रचना विक्रम संवत १३८९]

ભાવાર્થ.—શ્રી **નેમિનાથ** ભગવાનને નમસ્કાર કરીને અનેક પુરુષરત્નોના જન્મથી પવિત્ર, શ્રી **પાટલિપુત્રનગરનો** કલ્પ (ગ્રંથ) અમે કહીએ છીએ

પહેલા **શ્રેણિકમહારાજા** પરલોકવાસી થયા ત્યારે તેમનો પુત્ર **કુણિક** પિતાના શોકથી ચંપાપુરીમાં રહ્યો. તે પણ પરલોકવાસી થયો ત્યારે તેનો પુત્ર **ઉદાયિ** ચંપાપુરીમાં રાજા થયો તે પણ પોતાના પિતાના સભાસ્થાનો, ક્રીડાસ્થાનો, શયન અને આસનો વિગેરે જોતો ઘણો શોક કરવા લાગ્યો ત્યારપછી પ્રધાનોની અનુમતિથી નવીન નગર વસાવવા માટે સારા નિમિત્તિઆઓને સ્થાનની શોધ માટે આજ્ઞા આપી તેઓ પણ સર્વ સ્થળે સ્થાનોને જોતા જોતા **ગંગાને** કાંઠે ગયા ત્યાં ફૂલોથી ગુલાબી રંગવાળું **પાટલિવૃક્ષ-** (પુન્નાગ વૃક્ષ)ને જોઇને તેની શોભાથી આશ્ચર્ય પામેલા, તેની ડાળી પર બેઠેલા ઉઘાડા મુખવાળા **ચાષપક્ષીના** મોઢામાં પોતાની મેળે કીડાઓ પડતા જોઈને મનમાં વિચારવા લાગ્યા 'અહો ! જેમ આ ચાષપક્ષીના મોઢામાં પોતાની મેળે આવીને કીડા પડે છે તેમ આ સ્થાને નગર વસે તો આ રાજાને પોતાની મેળે લક્ષ્મી આવી મળશે' તેઓએ તે વાત રાજાને જણાવી રાજા પણ ઘણો ખુશ થયો ત્યાં એક વૃદ્ધ નિમિત્તિયો બોલ્યો 'હે રાજન્ ! આ પાટલાવૃક્ષ કાંઇ સામાન્ય નથી કારણ કે પહેલા જ્ઞાનીએ કહ્યું છે કે —

"મહાન્ મુનિની ખોપરીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ આ પાટલાવૃક્ષ પવિત્ર છે, અને વિશેષમાં તેનો મૂલ જીવ એકાવતારી (બીજે ભવે મોક્ષે જનાર) છે"

રાજાએ પૂછયું—' તે મહામુનિ કોણ ? ' ત્યારે નિમિત્તિઓ બોલ્યો ' હે દેવ ! સાભળો **ઉત્તરમથુરામાં** રહેનારો **દેવદત્ત** નામનો વણિકપુત્ર દિગ્યાત્રા માટે **દક્ષિણમથુરામાં** આવ્યો ત્યાં તેને **જયસિંહ** નામના વાણીઆના પુત્ર સાથે મિત્રતા થઇ એક વખત તેને ઘેર જમતાં થાલમાં ભોજન પીરસીને પવન નાખતી અને સુંદર રૂપવાળી **અન્નિકા** નામની તેની બ્હેનને જોઇને, તેના ઉપર સ્નેહવાળા તેણે માણસ મોકલીને જયસિંહ પાસે તેની માગણી કરી જયસિંહે કહ્યું કે 'હું તેને જ મારી બ્હેન આપું કે જે મારા ઘરથી દૂર ન થાય હમેશા તેણીને અને તેના પતિને જોઉં અને જ્યાંસુધી સંતાન થાય ત્યાંસુધી તેઓ બંને

મારે ઘેર રહે તો તેને મારી બ્હેન આપુ ’ દેવદત્તે તે કબૂલ કર્યું અને શુભ દિવસે તેને પરણ્યો તેની સાથે ભોગ ભોગવતા તેને એક દિવસ તેના માબાપનો પત્ર મળ્યો તેને વાચતા તેની આખમાથી આસુ વહેવા લાગ્યા, તેથી અન્નિકાએ કારણ પૂછ્યા છતા તે બોલ્યો નહીં ત્યારે તેણીએ પત્ર લઇને વાચ્યો તેમા આ પ્રમાણે તેના માબાપે લખેલ હતુ “હે પુત્ર ! વૃદ્ધ એવા અમોને તારે જોવાની ઈચ્છા હોય તો જલદી આવવુ ” ત્યારપછી તેણીએ પતિને આશ્વાસન આપીને હઠથી પોતાના ભાઈની રજા લીધી, અને ધણી સાથે સગર્ભાવસ્થામા જ ઉત્તરમથુરા તરફ જવા નીકળી અનુક્રમે માર્ગમા તેણીએ પુત્રનો જન્મ આપ્યો આનુ નામ માતાપિતા પાડશે એમ દેવદત્તે કહ્યુ પણ નોકરવર્ગ તેને **અન્નિકાપુત્ર** એ નામથી બોલાવવા લાગ્યો અનુક્રમે દેવદત્ત પોતાને નગરે પહોચ્યો માતપિતાને નમીને તે બન્નેએ બાલક તેમને આપ્યો તેઓએ પૌત્રનુ નામ **સધીરણ** પાડયુ, પણ આ તો અન્નિકાપુત્ર એ નામથી જ પ્રસિદ્ધ થયો અનુક્રમે વધતો તરુણ અવસ્થાને પામ્યો છતા ભોગને તૃણ માફક ત્યજીને **જયસિંહ** આચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી બાદ ગીતાર્થ થઇને આચાર્યપદ પ્રાપ્ત કર્યું.

ગચ્છ સાથે વિચરતા એક વખત અન્નિકાચાર્ય વૃદ્ધાવસ્થામા ગંગાને કાઠે રહેલા **પુષ્પભદ્રનગરમા** આવ્યા તે નગરમા **પુષ્પકેતુ** રાજા અને તેની રાણી **પુષ્પાવતી** હતી તેઓને સાથે જન્મેલા **પુષ્પચૂલ** અને **પુષ્પચૂલા** એ નામના પુત્ર-પુત્રી હતા સાથે વધતા અને સાથે રમતા તે બન્ને જણ પરસ્પર સ્નેહવાળા થયા રાજા વિચારવા લાગ્યો ‘જો આ બાળકોને જુદા કરીશ તો નક્કી જીવી શકશે નહિ હુ પણ તે બન્નેનો વિરહ સહી શકુ તેમ નથી, તેથી એ બન્નેનો વિવાહ કરુ ’ એમ વિચારીને પ્રધાનો, મિત્રો અને નગરવાસીઓને કપટથી પૂછ્યુ કે ‘હે લોકો ! જે રત્ન અન્ત પુરમા ઉપજે તેનો માલીક કોણ ?’ તેઓએ કહ્યું ‘હે દેવ ! અ ત પુરમા ઉપજેલાનુ તો શું પણ દેશમા જે રત્ન ઉત્પન્ન થાય તેનો રાજા પોતાની ઇચ્છાપૂર્વક ઉપયોગ કરી શકે છે આમા શું બાધ છે ?’ તે સાભળીને રાજાએ પોતાનો અભિપ્રાય જણાવીને રાણીએ ના કહ્યા છતા રાજાએ તે બન્નેનો વિવાહસબધ કર્યો તે બન્ને જણ ભોગોને ભોગવવા લાગ્યા રાણી તો પતિએ અપમાન કર્યું તેથી વૈરાગ્યવડે વ્રત ગ્રહણ કરીને સ્વર્ગમા દેવપણે ઉત્પન્ન થઈ એક વખત જ્યારે પુષ્પકેતુ રાજા મરણ પામ્યો ત્યારે પુષ્પચૂલ રાજા થયો આ બાજુ દેવ થયેલ રાણી અવધિજ્ઞાનથી તે બન્નેના અકૃત્ય(ખરાબ કાર્ય)ને જાણીને પુષ્પચૂલાને સ્વપ્નમા નરકના દુખો દેખાડ્યા તે જોઇને તેણી જાગી ઊઠી અને ભયભીત બની ગઇ પછી બધી વાત તેણે પતિને જણાવી તેણે પણ શાતિ કાર્ય કરાવ્યુ, છતા તે દેવ હમેશા રાત્રિએ તેણીને નરક દેખાડવા લાગ્યો રાજાએ બધા ધર્મના અગ્રેસરોને બોલાવીને પૂછ્યુ ‘નરકો કેવા હોય ?’ કેટલાકે ગર્ભવાસને, કેટલાકે ગુપ્તવાસને, કેટલાકે દરિદ્રતાને, કેટલાકે પરતત્રતાને નરક કહ્યુ રાણીએ તો મુખ મરડીને વિરુદ્ધ (પ્રતિકૂળ) બોલનારાઓને રજા આપી ત્યારપછી રાજાએ અન્નિકાપુત્ર આચાર્યને બોલાવીને પૂછ્યુ તેમણે તો જેવા દેવીએ દેખાડ્યા હતા તેવા જ નરકો કહ્યા રાણીએ પૂછ્યુ ‘હે ભગવન્ ! તમે પણ સ્વપ્ન જોયુ છે કે શુ ? નહિ તો નરકનુ સ્વરૂપ આવી રીતે કેમ જાણ્યુ ?’

સૂરિએ કહ્યું 'હે ભદ્રે! જિનેશ્વર ભગવાનના આગમોથી સર્વ જાણી શકાય છે' પુષ્પચૂલા બોલી. 'હે ભગવન્! કેવા કર્મોથી તે નરક પ્રાપ્ત થાય?' ગુરુએ કહ્યુ 'હે ભદ્રે! મહા-આરંભ અને પરિગ્રહવડે, ગુરુના વિરોધી થવાથી, પંચેન્દ્રિયના ઘાતથી અને માંસાહારથી જીવો નરકમા જાય છે" અનુક્રમે દેવતાએ તેણીને સ્વપ્નમા સ્વર્ગ પણ બતાવ્યુ રાજાએ પહેલાની માફક અન્ય ધર્મીઓને પૂછ્યુ, પણ પ્રતિકૂળ બોલનારાઓને રજા આપીને, રાજાએ તે આચાર્ય મહારાજને સ્વર્ગનુ સ્વરૂપ પૂછ્યુ તેમણે હતુ તેવુ જ કહ્યુ ત્યારે સ્વર્ગની પ્રાપ્તિનુ કારણ રાણીએ પૂછ્યુ, એટલે મુનિરાજે સમ્યક્ત્વ યુક્ત ગૃહસ્થધર્મ અને સાધુધર્મ એમ બે ધર્મોનો ઉપદેશ આપ્યો હલુકર્મી તે રાણી પ્રતિબોધ પામી, અને રાજાની પાસે દીક્ષા લેવા માટે રજા માગી રાજાએ કહ્યુ' 'જો મારે ઘેરથી જ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે તો દીક્ષા લે' તેણીએ તે વચન અંગીકાર કર્યું ને ઉત્સવપૂર્વક આચાર્યની શિષ્યા થઈ અને ભણીને વિદુષી બની

એક વખત શ્રુતના ઉપયોગથી ભવિષ્યમા દુષ્કાળ પડવાનો છે એમ જાણીને ગચ્છને બીજા દેશમા મોકલી દીધો અને અન્નિકાપુત્ર આચાર્ય પોતે વૃદ્ધ હોવાથી ત્યા જ રહ્યા ગોચરી પાણી પુષ્પચૂલા અન્ત.પુરમાથી લાવીને આપે છે અનુક્રમે તેણીને ગુરુસેવાના ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી અને ક્ષપકશ્રેણીવડે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ, તો પણ ગુરુસેવાથી તે અટકી નહિ જ્યાસુધી આ કેવલી છે એમ ગુરુએ ન જાણ્યુ ત્યાસુધી કેવલી છતા પણ પૂર્વની જેમ વિનયને ઉલ્લઘતી નહિ તે પણ ગુરુને યોગ્ય અને રુચિકર આહાર-પાણી લાવી આપતી એક વખત વરસાદ વરસતો હતો અને તે આહાર લાવી ગુરુએ કહ્યુ 'હે વત્સે! તુ વિદુષી હોવા છતા વર-સાદમા આહાર કેમ લાવી?' તેણીએ કહ્યુ 'ભગવન્! જે માર્ગમા અચિત્ત (નિર્જીવ) વરસાદ હતો તે માર્ગેથી હુ આવી છુ તો પ્રાયશ્ચિત કેમ આવે?' ગુરુએ કહ્યુ 'સંસારી હોવા છતા તે તે કેવી રીતે જાણ્યુ?' તેણીએ કહ્યુ 'મને કેવળજ્ઞાન થયુ છે' ત્યારે 'મારુ પાપ મિથ્યા થાઓ, મે કેવલીની આશાતના કરી' એમ બોલતા આચાર્યે તેણીને પૂછ્યુ કે 'હુ મોક્ષ પામીશ કે નહિ?' કેવલીએ કહ્યુ 'તમે અધીરાઈ ન કરો ગંગા ઉતરતા તમને પણ કેવલજ્ઞાન થશે' પછી લોકોની સાથે ગંગા નદી ઉતરવાને સૂરિ નાવમા બેઠા જ્યા જ્યા તે બેસતા ત્યા ત્યા નાવ ડૂબવા લાગી, ત્યારે સૂરિ નાવની મધ્યમા બેઠા તે વખતે આખી નાવ ડૂબવા લાગી તેથી લોકોએ સૂરિને પાણીમા ફેંકી દીધા પૂર્વભવમા અપમાનિત કરેલી અને વ્યંતરી થયેલી સ્ત્રીએ જળમા પડતા જ તેમને શૂલી ઉપર લઈ લીધા શૂલીમા પરોવાએલા પણ આ મુનિ પોતાના લોહીના ટીપાથી પાણીના જીવોની વિરાધનાનો જ શોક કરતા હતા પરન્તુ પોતાની પીડાનો શોક નહોતા કરતા પછી તેઓ ક્ષપકશ્રેણીએ ચડીને અંતકૃતકેવલી થઈને મોક્ષે ગયા નજીકમા તેમનો નિર્વાણ મહોત્સવ કર્યો આ જ કારણથી તે તીર્થ, **પ્રયાગ** એ નામથી જગતમા પ્રખ્યાત થયુ "વિશેષ પ્રકારે પૂજાય છે જ્યા તે પ્રયાગ" એમ વ્યુત્પત્તિ થાય શૂલીમા પરોવાવુ તે પરંપરાએ હજી સુધી પણ પરદર્શનીઓ ત્યા પોતાને

અંગે કરવત મુકાવે છે વળી ત્યાં એક વડ છે તેના મુસલમાનોએ કકડે કકડા કરી નાખ્યા છતાં ફરીથી ઊગે છે

જલજંતુઓવડે તોડાતી સૂરિની ખોપરી પાણીના તરંગોથી કિનારે આવી આમતેમ આલોટતી છીપની જેમ નદીના કોઇ પ્રદેશમાં વળગીને રહી તે ખોપરીમાં કોઈ વખતે પાટલાવૃક્ષનું બીજ પડ્યું અનુક્રમે તે ખોપરીના ખપ્પરને દક્ષિણ તરફથી ભેદીને પાટલાવૃક્ષ ઊગ્યું અને મોટું થયું તે આ પાટલાવૃક્ષના પ્રભાવથી અને ચાષ પક્ષીના નિમિત્તથી નગર વસાવો શિયાળનો શબ્દ સંભળાય તેટલા સ્થાનમાં સૂત્ર વિંટાળો ” ત્યારે રાજાથી આદેશ કરાયેલા નિમિત્તીઆએ પાટલાવૃક્ષને પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ કરીને, ત્યાથી ઉત્તર તરફ કરીને, ત્યાથી પૂર્વ તરફ કરીને, અને ત્યાથી દક્ષિણ તરફ કરીને શિયાળનો શબ્દ સંભળાય ત્યાંસુધી જઇને સૂત્ર વિંટાળ્યું આ પ્રમાણે ચાર ખૂણાવાળા નગરની સ્થાપના થઇ તે નિશાની કરેલા પ્રદેશમાં રાજાએ નગર વસાવ્યું અને પાટલાવૃક્ષના નામથી તે **પાટલિપુત્ર** એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું વળી ફૂલોની બહુળતાથી તેનું બીજું નામ **કુસુમપુર** પણ હતું તે નગરમાં રાજાએ **નેમિનાથ** ભગવાનનું દહેરાસર કરાવ્યું હાથીશાળા, અશ્વશાળા, રથશાળા, મંદિરો, હવેલીઓ, દરવાજા, દુકાનો અને યજ્ઞશાલા તથા પૌષધશાળાઓવડે સુંદર તે નગરમાં ઉદાયિ રાજાએ જૈનધર્મ અને રાજ્યને પાળ્યું

× × ×

સુજ્ઞ વાચક, આ કલ્પ વિક્રમ સંવત ૧૩૮૯માં પ્રાચીન ગ્રંથોના આધારે લખાએલ છે આ ગ્રંથ લખાયાને લગભગ છસો ઉપરાન્ત વર્ષ થઇ ગયા છે આની પૂર્વે વીર નિર્વાણ ૮૦૦ના ગાળામાં નિશિથચૂર્ણી નામે ગ્રંથ લખાએલ છે તેમાં મહારાજા **સંપ્રતિ** સુધીનો સવિસ્તર વૃત્તાંત આવે છે તેવી જ રીતે ત્રીજા ખંડના અંતમાં વિક્રમ સંવત ૧૧૭૮ના ગાળામાં થએલ નવાંગી ટીકાકાર તર્કપંચાનન શ્રી **અભયદેવસૂરિ**શ્રીનો **“ મૌર્યવંશને લગતો ઇતિહાસ ”**—આ ઐતિહાસિક ગ્રંથની પ્રમાણિકતા માટે રજૂ કરીશું, જે વાચવાથી ખાતરી થઇ શકશે કે જૈન ગ્રંથો પણ ઇતિહાસો કરતાં વધુ પ્રમાણભૂત હકીકત પૂરી પાડે છે

ખંડ ૩ જો

પ્રકરણ ૧ લું.

મગધ સામ્રાજ્ય પર નંદવંશ.

આ વંશમાં નવ રાજાઓ થયા છે, જેઓનો રાજ્યામલ શિશુનાગવંશી નંદરાજાઓ તરીકે તેમની વીરતાને અંગે મગધની કીર્તિ વધારનારો અને ગૌરવશાળી બન્યો હતો. આ રાજ્યવંશની સ્થાપના શૂદ્ર જાતિના રાજાથી થઇ હતી. પ્રથમ નંદ રાજા હજામ-પુત્ર હતો. તેનો જન્મ એક ગુણિકાના ઉદરદ્વારા થયો હતો. ભાગ્યાનુયોગે તેને મગધની રાજ્યગાદી અજબ સંજોગોમાં મળી હતી, જેનો સવિસ્તર ઇતિહાસ હવે પછીના પ્રકરણમાં રજૂ કરશું.

રાજ્યકાળગણના—

બૌદ્ધ, પૌરાણિક અને જૈન ગ્રંથો પ્રમાણે કાળગણના તપાસતાં નંદવંશના નવ રાજાઓના રાજ્યામલના વર્ષોની ગણત્રી બંધબેસતી થઇ શકતી નથી, છતાં આ નંદવંશી નવ રાજાઓએ મગધની રાજ્યગાદી ઉપર ૧૫૦ વર્ષ સુધી અમલ કર્યાનો ઇતિહાસ વિધવિધ ગ્રંથો પરથી સાબિત થાય છે.

ભારતમાં મૌર્યવંશની રાજ્યસ્થાપનાનો કાળ ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૨ સર્વમાન્ય રહ્યો છે, અને આ કાળગણનાને યુનિવર્સિટિ જેવી અગત્યની સંશોધક સંસ્થાએ પણ માન્ય રાખી, તેના આધારે ઐતિહાસિક શિક્ષણનો કૉર્સ પણ ચાલુ કર્યો છે.

જૈન કાળગણનાની દૃષ્ટિએ ગણત્રીના ઊંડાણમાં ઉતરતાં કાળગણનાને અંગે શ્રી મેરુતુંગાચાર્યના રચેલા ચાર પ્રાચીન શ્લોક મળી આવ્યા છે જે પૈકી બે શ્લોકમાં તેઓ નીચે પ્રમાણે જણાવે છે —

“ જે રાત્રિએ તીર્થંકર મહાવીરદેવ નિર્વાણ પામ્યા તે જ રાત્રિએ અવન્તી(માળવા)મા રાજા પાલકનો અભિષેક થયો હતો

નન્દોએ મગધની રાજ્યગાદી ઉપર ૧૫૦ વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું હતુ ”

શ્રીમદ્ કલ્યાણુવિજયજી મહારાજે “ વીરનિર્વાણુ સવત્ અને જૈનકાળગણુના ” નામનો ગ્રથ રચ્યો છે તેમા પૃષ્ઠ ત્રીશ પર “ तित्थोगाली पइन्नय ” જે પાચમી સદીની આસપાસમા પાટલિપુત્રમા રચવામા આવ્યો હતો તેમાથી કાળગણુનાની ગાથાઓ ઉધ્ધૃત કરી છે જે ગાથાઓ નીચે પ્રમાણે છે

“ जं रयणि सिद्धिगओ अरहा तित्थंकरो महावीरो ।
तं रयणिमवंतिए अभिसित्तो पालओ राया ॥ ६२० ॥

पालगरण्णो सट्ठी पुण पण्णसयं वियाणि णंदाणम् ।
मुरियाणं सट्ठिसयं पणतीसा पूसमित्ताणम्(चस्स) ॥ ६२१ ॥

बलमित्तभाणुमित्ता सट्ठा चत्ताय होंति नहसेणो ।
गद्दमसयमेग पुण पडिवन्नो तो सगोराया ॥ ६२२ ॥

पच य मासा पच य वासा छच्चेव होंति वाससया ।
परिनिव्वुअस्सऽरिहतो, तो उप्पन्नो (पडिवन्नो) सगो राया ॥ ६२३ ॥”

અર્થાત્ જે રાત્રિએ અર્હન્ત મહાવીર તીર્થંકર નિર્વાણુ પામ્યા તે જ દિવસે અવન્તીમા પાલક રાજાનો રાજ્યાભિષેક થયો ૬૦ વર્ષ પાલકના, ૧૫૦ વર્ષ નન્દોના, ૧૬૦ વર્ષ મૌર્યોના, ૩૫ વર્ષ પુષ્પમિત્રના, ૬૦ વર્ષ બલમિત્ર અને ભાનુમિત્રના અને ૪૦ વર્ષ નભસેનના, ૧૦૦ વર્ષ ગર્દભિલ્લોના વીત્યા બાદ શક રાજા શાલિવાહનનુ શાસન ચાલ્યુ હતુ કે જ્યારથી શક સવત્‌ની ઉત્પત્તિ થઇ હતી અરિહન્ત મહાવીરનિર્વાણુના ૬૦૫ વર્ષ અને પાચ માસ વીત્યા બાદ શક રાજા ઉત્પન્ન થયો હતો

આ ઐતિહાસિક ગ્રથના લખાણુ સમયે શક સવત્ ૧૮૬૧ ચાલે છે, જેમા ૬૦૫ ઉમેરતા વીર નિર્વાણુ સવત્ ૨૪૬૬ થાય છે કે જે સવત્ કાળગણુનાની ગણુત્રી સાથે બરાબર મળતો આવે છે તેવી જ રીતે અત્યારે વિક્રમ સવત ૧૯૯૬ ચાલુ છે, તેમા ૪૭૦ વર્ષ મેળવતા ૨૪૬૬ ની સખ્યા પણુ બરાબર મળતી આવે છે

શ્રી મેરુતુગાચાર્યની રાજ્યકાળગણુનામા પણુ વીરનિર્વાણુ અને વિક્રમાદિત્યના રાજ્યારાહણુ વચ્ચે પણુ ૪૭૦ વર્ષનુ અતર જણાવેલુ છે

શ્રી યુગપ્રધાન પટ્ટાવલી—

તેવી જ રીતે "યુગપ્રધાન કાળગણના પદ્ધતિ" મા સઘસ્થ-વીરપટ્ટ પ્રાપ્ત કરનાર ૨૦ મહાપુરુષો ક્રમશ થયા છે, જેની કાળગણના "**સ્થવિરાવલી**" અથવા "**યુગપ્રધાન પટ્ટાવલી**"મા દર્શાવવામા આવી છે યુગપ્રધાનોના સમયની સાથે રાજ્યકાળગણનાના વર્ષો બધબેસતા થાય છે તે ગણના નીચે મુજબ.—

પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ બાદ સાધુ સસ્થાના નેતા યુગપ્રધાન તરીકે આઠ આચાર્ય પટ્ટધરો વીરનિર્વાણના **૨૧૫** વર્ષ સુધીમા થયા હતા તેટલા સમય પ્રમાણેનો પ્રથમ આક સમાપ્ત કરી ત્યાથી બીજા આકની શરૂઆત કરવામા આવે છે એનો અર્થ ખુલ્લી રીતે એ સમજાય છે કે વીરનિર્વાણ ૨૧૫ મા મગધની રાજ્યગાદી નદવશમાથી મૌર્યવશના હાથમા ગઈ હતી યુગપ્રધાન તરીકેના વર્ષોની ગણત્રી નીચે મુજબ છે —

(૧) ૧ શ્રી સુધર્માસ્વામીના ૨૦, ૨ જબૂસ્વામીના ૪૪, ૩ પ્રભવસ્વામીના ૧૧, ૪ શય્યભવસૂરિના ૨૩, ૫ યશોભદ્રસૂરિના ૫૦, ૬ સભૂતિવિજયના ૮, ૭ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીના ૧૪, અને ૮ સ્થૂલભદ્રજીના ૪૫-આ પ્રમાણે ૨૧૫ વર્ષનો પ્રથમ આક થાય છે

(૨) બાદ સ્થવિરાવલીનો બીજો આક શ્રી આર્યમહાગિરિના ૩૦, શ્રી આર્યસુહસ્તિના ૪૬, શ્રી ગુણસુદરસૂરિના ૪૪ વર્ષ મળી ૩૩૫ મા પૂરો કરવામા આવ્યો છે

(૩) બાદ નિગોદવ્યાખ્યાતા કાલકાચાર્યના ૪૧ અને શાડિલ્યના ૩૮ ગણી વીર નિર્વાણનો ત્રીજો આક ૪૧૪ મા પૂર્ણ કરવામા આવ્યો છે

(૪) રેવતિમિત્રના ૩૬, આર્યમગૂના ૨૦ મળી ૪૭૦ સુધીમા ચોથો આક પૂરો થાય છે

(૫) શ્રી ભદ્રગુપ્ત, શ્રી ગુપ્ત, શ્રી વજ્રસ્વામીનો કાળ મળી પાચમો આક ૫૮૪ ના વર્ષ સુધી પહોચે છે

(૬) બાદ આર્યરક્ષિત ૧૩ તથા પુષ્પમિત્રના ૨૦ વર્ષ મળી વીરનિર્વાણનો છઠ્ઠો આક ૬૦૫ પર પહોચે છે

ઉપરના સબધને દર્શાવતી ગાથા નીચે પ્રમાણે છે —

"सिरि वीराउ सुहम्मो, वीसं चउचत्तवासजंबुस्स ।
पभवेगारस सिज्ज-भवस्स तेवीस वासाणि ॥
पन्नास जसोभद्दे, संभूइसट्ठ भद्दबाहुस्स ।
चउदस य थूलभद्दे, पणयालेवं दुपन्नरस ॥
अज्जमहागिरि तीसं, अज्जसुहत्थीण वरिस छायाला ।
गुणसुंदर चउआला, एवं तिसया पणत्तीसा ॥

ततो इगचालीसं निगोय वक्खाय कालिगायरिओ ।
अट्ठत्तीसं खंदिल (संडिल) एवं चउसय चउद्दस य ॥

रेवइमित्ते छत्तीस, अज्जमंगू अ वीस एवं तु ।
चउसय सत्तरि चउसय, तिपन्ने कालगो जाओ ॥

चउवीस अज्ज धम्मे, एगुणचालीस भद्दगुत्ते अ ।
सिरिगुत्ति पनर वइरे, छत्तीसं एव पणचुलसी ॥

तेरस वासा सिरिअज्जरक्खिए वीस पूसमित्तस्स ।
इत्थय पणहिअ छसरासु सागसवच्छरुप्पत्तो ॥ "

ઉપર પ્રમાણે રાજયકાળગણનાના અનુસંધાન યુક્ત યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીની રચના કરવામાં આવી છે. તે પરથી નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે પ્રથમ આંકમાના યુગપ્રધાન આચાર્યો સાથે નંદ વંશના રાજ્યામલનો ગાઢ સંબંધ હતો. આ વસ્તુ મહત્ત્વની અને ઇતિહાસના ઊંડાણુને સ્પર્શનારી હોવાથી અહીં તે વિષય પરત્વે સંક્ષિપ્ત વિવેચન હાથ ધરીએ છીએ.

નંદવંશના રાજઅમલ દરમિયાન નીચેની મહત્ત્વતાભરી ઘટનાઓ બની હતી.

૧ વીર નિર્વાણુ ૧૫૫ માં મગધમાં પ્રથમ દુષ્કાળ પડ્યો. આ સમયે શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી ૧૨ વર્ષી દુષ્કાળના અંગે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવા નેપાલ ગયા, જ્યાં તેમના બે શિષ્યોનો સ્વર્ગવાસ થયો.

૨ વીર નિર્વાણુ ૧૬૦ માં પાટલીપુત્રમાં પ્રથમ સૂત્રવાચના થઈ.

૩ શ્રી સ્થૂલભદ્રજીની વીર નિર્વાણુ ૧૪૬ માં દીક્ષા થઈ, ૧૭૦ માં યુગપ્રધાન પદની પ્રાપ્તિ થઈ અને ૨૧૫ માં તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો.

૪ તેમના સ્વર્ગવાસના પાંચ વર્ષ પૂર્વે ઇતિહાસકારોના જણાવ્યા મુજબ ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૨ માં મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના હાથે મૌર્યવંશીય રાજ્યસ્થાપના થઇ, જ્યારે જૈન ગ્રંથોના જણાવ્યા મુજબ ઈ. સ. પૂર્વે ૩૧૭ એટલે વીર નિર્વાણુ ૨૧૫ માં થઇ. આ ગણુત્રીમાં જૈન ગ્રંથો અને ઇતિહાસકારો બન્ને સાચા છે. જૈન ગ્રંથકારો મગધ પર મૌર્ય વંશની સ્થાપના ઇ. સ. પૂર્વે ૩૧૭ માં જણાવે છે તેની સાથે તેના ૫ વર્ષ પૂર્વ પર્વતી પ્રદેશના રાજા તરિકે ઈ. સ. ૩૨૨ માં મૌર્યવંશી રાજ્યગાદીની ભારતમાં સ્થાપના થયાનું જણાવે છે. અહિં યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીનો પ્રથમ આંક આ રીતે રાજકાળગણુનાની ગણુત્રી સાથે જોડી સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે. "તિત્થોગાલી પઈન્નય" માં પણુ પ્રથમ આંક આ પ્રમાણે જ પૂરો કર્યો છે. વળી મેરુતુંગાચાર્યે પણુ પોતાના કાળગણુનાના શ્લોકનો પ્રથમ આંક અહિં પૂરો કર્યો છે.

ભારતમા ઇ સ પૂર્વે ૩૨૭ ના ગાળામા પશ્ચિમ વિભાગમા ગ્રીક શહેનશાહ શાહ સિકંદર (અલેક્ઝાન્ડ્રા ઊર્ફે અલકાઝીર) સિન્ધથી શરૂઆત કરી પંજાબમા વીર **પૌરસને** જીતી, તેની સાથે વીર રાજવી તરીકે સુલેહ કરી, ભારતના પશ્ચિમ વિભાગમા રાજ્યસત્તા જમાવવા ફળિભૂત થયો હતો તેની પાસે આ કાળે લગભગ ૫૦૦૦૦ નુ સુવ્યવસ્થિત કેળવાયેલ સૈન્ય હતુ આટલા પ્રબળ સૈન્ય છતા તેણે મગધ ઉપર ચઢાઇ કરવા હિંમત ન કરી, કારણ કે મગધની રાજ્યગાદી પર રહેલ નંદ રાજાઓની વીર ગર્જનાએ તેને તેવી જાતનુ સાહસ કરતા અટકાવ્યો રાજા પૌરસને નંદ રાજાઓની વીરતા તેમજ વ્યવસ્થા અંગે પૂછતા પૌરસ રાજાએ શાહ સીકંદરને નીચે મુજબ જવાબ આપ્યો હતો

' "સિન્ધુ નદીમા ૧૨ દિવસ સુધી મુસાફરી કરતા એક વિસ્તૃત મરુસ્થલ આવે છે આ મરુસ્થલે. . . ગંગા નદી વહે છે

ગંગાની પેલી બાજુ પ્રેશિઆઇ ઊર્ફે પ્રાચ્ય અને ગંગેરડી પ્રજા રહે છે, જેના રાજા કસેન્દ્રમસ (રાજા નંદ) છે આ રાજા પાસે યુદ્ધમેદાન અર્થે ૨૦૦૦૦ ઘોડેસ્વાર, ૨૦૦૦૦૦ પાયદલ, ૨૦૦૦ રથ, ૪૦૦ હાથી, (કર્ટીયસના મત પ્રમાણે ૩૦૦) તૈયાર રહે છે "

પૌરસના મુખથી આ વૃત્તાંત સાભળી શાહ સીકંદર મગધ પર ચઢાઈ ન કરતાં પોતાના પ્રદેશ તરફ ઇ સ પૂર્વે ૩૨૭ પાછો ફર્યો

આ ઐતિહાસિક ઘટનાનો કાળ ઇ સ પૂર્વે ૩૨૭ નો સર્વાનુમતે સ્વીકારવામા આવ્યો છે બાદ પાચ વર્ષે એટલે ઇ સ પૂર્વે ૩૨૨ મા મગધની રાજ્યગાદી મૌર્યવંશના હાથમા ગઈ

મૌર્યવંશના મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની સાથે ગ્રીક સરદારે સંધી કરી જેમા તેણે પોતાની પુત્રી ચંદ્રગુપ્તને પરણાવી (આ પ્રમાણે કેટલાક ઈતિહાસકારો કહે છે પરંતુ અમોને એ બાબતમા શંકા છે) આ રીતની ઐતિહાસિક ઘટના ઇ સ પૂર્વે ૩૧૨ મા બની હતી ઇ સ પૂર્વે ૩૧૨, ૩૨૨ અને ૩૨૭ ના ઐતિહાસિક બનાવોના વર્ષો પ્રાચીન ઐતિહાસિક ગ્રંથોમા નજર સામે તરી આવતા હોવાના કારણે કાળગણુનાના હિસાબે અમારે નંદવંશનો રાજ્યામલ ૧૫૦ વર્ષનો ગણવો પડે છે

આ પ્રમાણેની કાળગણુનાની ગણત્રીનો આધાર ગ્રંથોમા મળી આવે છે, જેને બાજુએ મૂકી ૧૦૦ વર્ષની ગણત્રીએ નંદવંશનો રાજ્યામલ મગધ ઉપર દર્શાવતા ઇ સ પૂર્વે ૩૭૨ નો આંક આવે છે, કે જે આંક કોઈ પણ હિસાબે પ્રમાણભૂત માની અમે આ ગ્રંથમા સંકલિત કરી શકતા નથી હિસાબની ગણત્રીએ પણ તે આંક બંધબેસતો થતો નથી એટલે ઇતિહાસની પ્રમાણિક ઘટનાઓની દૃષ્ટિએ પણ નંદવંશનો ૧૫૦ વર્ષ સુધીનો રાજ્યામલ સાચો છે અને તે સાબિત કરવાને અમારે પ્રયાસ કરવો પડ્યો છે

—卐—

પ્રકરણ ૨ જું.

નંદવંશની વંશાવલી.

મગધની રાજ્યગાદી ઉપર નંદ વંશની સ્થાપના વીર નિર્વાણ સંવત્‌ના ૬૦ મા વર્ષે એટલે ઈ. સ. પૂર્વે ૪૬૭ મા થઈ, જે વંશને ઈતિહાસકારોએ "શૈસુનાગવંશ" ના નામે સંબોધ્યો છે

જૈન ગ્રંથકારો નંદ વંશનો રાજકાળ ૧૫૦ વર્ષોનો જણાવે છે, જ્યારે સનાતન ધર્મ ૧૦૦ વર્ષનો જણાવે છે આ બન્ને પ્રાચીન શાસ્ત્રોક્ત કાળગણનામા ક્યા અંતર આવે છે તે તપાસવાની ખાસ જરૂરિયાત છે, અને તે વસ્તુ અતીવ અગત્યની છે

શ્રીમદ્‌ ભાગવતના સ્કંધ ૧૨ ના અધ્યાય ૧ લાના શ્લોક ૫, ૬, ૭, ૮, ૯ મા જણાવ્યા પ્રમાણે નંદ વંશનો રાજ્યકાળ ૧૦૦ વર્ષનો જણાવવામા આવ્યો છે નંદ વંશની શરૂઆત મહાનંદથી બતાવી નંદ વંશના અંતિમ રાજા સુધીમા ૧૦૦ વર્ષનો સમય જણાવવામા આવ્યો છે, જ્યારે જૈન ગ્રંથકારો મહારાજા નંદિવર્ધન અને મહાનંદીનો ૫૦ વર્ષનો મગધ ઉપરનો રાજ્યકાળ નંદવંશીય તરીકે ગણી તે બન્ને રાજાઓના વર્ષો પૌરાણિક ગણુનો સાથે મેળવી નંદ વંશના ૧૫૦ વર્ષ ગણે છે

શ્રીમદ્‌ ભાગવત (૧) મહારાજા નંદિવર્ધન અને (૨) મહારાજા મહાનંદી બન્નેને શિશુનાગ વંશી જણાવે છે, અને મહારાજા મહાનંદ પછીના રાજાઓમા મહાનંદને શિશુનાગ વંશથી અલગ પાડી, ત્યારપછીના નંદ વંશના રાજાઓને ક્ષત્રિયોના વિરોધી અને પરશુરામના જેવા રાજ્યકર્ત્તા જણાવ્યા છે, જેના અંગે શ્રીમદ્‌ ભાગવતના ૫-૬-૭-૮-૯ શ્લોકોનું અવતરણ અમો નીચે પ્રમાણે રજૂ કરીએ છીએ —

"મહાનંદીનો **નંદ** નામે કોઈ એક પુત્ર થશે તે મહાબળવાન થશે અને ધનનો માલીક થશે તેવી જ રીતે **મહાપદ્મ** પણ થશે અને તે ક્ષત્રિયોનો નાશ કરશે

નંદ રાજા આ પૃથ્વી ઉપર એકછત્ર (ચક્રવર્તી) રાજ્ય કરશે કોઇ પણ તેની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરશે નહિ મહાપદ્મ અતુલ ધનનો સ્વામી થશે અને બીજા પરશુરામની પેઠે શત્રુઓનો સંહાર કરી પૃથ્વીનું પાલન કરશે

તે નંદ (મહાનંદ) રાજાને સુમાલી આદિ આઠ પુત્રો થશે અને તે રાજાઓ ૧૦૦ વર્ષ સુધી પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કરશે ”

આટલું પ્રાસ્તાવિક વિવેચન રજૂ કર્યા પછી જૈન અને વેદાંતિક ગ્રંથોના આધારે બન્ને શાસ્ત્રોક્ત ગ્રંથોમાં સન્માન્ય રહે તે પ્રમાણે અમો નંદવંશની પટ્ટાવલી ગોઠવીએ છીએ

શિશુનાગવંશી

	નામ	ઈ સ પૂર્વે	વીર નિર્વાણ સંવત	
૧	નંદિવર્ધન	૪૬૭ થી ૪૩૫	૬૦ થી ૯૨	૩૨ વર્ષ
૨	મહાનંદી	૪૩૫ થી ૪૧૭	૯૨ થી ૧૧૦	૧૮ વર્ષ
			કુલ	૫૦ વર્ષ

આ બન્ને મહારાજાઓએ શિશુનાગ વંશના નામે રાજ્ય ચલાવી, શિશુનાગ વંશને માન આપી તે જ વંશના રાજાઓ તરિકે રાજ્ય કર્યાનું સમજાય છે

ત્યારપછી મહાનંદી રાજાને ત્યાં મહાનંદનો જન્મ થએલ છે કે જેણે નંદ વંશીય રાજા તરીકે મગધની રાજ્યગાદી ઉપર રાજ્ય કરેલ છે મહાનંદ અને તેની પછીના રાજાઓ “ **નંદવંશી રાજાઓ** ” તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા અને તેઓએ ૧૦૦ વર્ષ સુધી રાજ્ય ચલાવ્યાનું સર્વમાન્ય રહે છે

આ પ્રમાણેની કાળગણનાની ગણત્રીમાં જૈન ગ્રંથકારો નંદવંશના ૧૫૦ વર્ષો જણાવે છે, જ્યારે સનાતન ગ્રંથકારો અને ઇતિહાસકારો નંદવંશના ૧૦૦ વર્ષો જણાવે છે તે બન્ને આંક સ્વીકાર્ય છે નંદિવર્ધન અને મહાનન્દી નામે પ્રથમ બે રાજાઓના રાજ્યામલના ૫૦ વર્ષોની ગણત્રી નંદવંશીય હિસાબમાં લેવાથી બંને વચ્ચેનો તફાવત દૂર થાય છે

નીચેના સાત રાજાઓને પૌરાણિક ગ્રંથો “ નંદવંશી ” રાજા જણાવે છે ને તેમનો અમલ સો વર્ષ સુધીનો મગધ પર હતો એમ જણાવે છે તે હિસાબે પણ આપણી કાળગણના મળી રહે છે પૌરાણિક ગણના નીચે મુજબ છે—

શિશુનાગ ઊર્ફે નંદવંશ.

	નામ	ઈ સ પૂર્વે	વીર નિર્વાણ સંવત્	વર્ષ
૩	મહાનંદ	૪૧૭ થી ૩૮૦	૧૧૦ થી ૧૪૭	૩૭
૪	સુમાલી	૩૮૦ થી ૩૭૩	૧૪૭ થી ૧૫૪	૭
૫	બૃહસ્પતિ	૩૭૩ થી ૩૭૦	૧૫૪ થી ૧૫૭	૩
૬	ધનનંદ	૩૭૦ થી ૩૬૬	૧૫૭ થી ૧૬૧	૪
૭	બ્રહદર્થ	૩૬૬ થી ૩૫૬	૧૬૧ થી ૧૭૧	૧૦
૮	સુદેવ	૩૫૬ થી ૩૫૦	૧૭૧ થી ૧૭૭	૬
૯	મહાપદ્મ	૩૫૦ થી ૩૧૭	૧૭૭ થી ૨૧૦	૩૩
			કુલ વર્ષ	૧૦૦

શિશુનાગ ઊર્ફે નંદવંશનો રાજ્યઅમલ ૧૫૦ વર્ષ મગધ પર હતો જે સમયને લગતો યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીનો પ્રથમ આંક નીચે મુજબ છે—

	પટ્ટધરો	વીર નિર્વાણ સંવત્	વર્ષ
૧	શ્રી સુધર્માસ્વામી	૧ થી ૨૦	૨૦ વર્ષ
૨.	શ્રી જંબૂસ્વામી	૨૦ થી ૬૪	૪૪ વર્ષ
૩	શ્રી પ્રભવસ્વામી	૬૪ થી ૭૫	૧૧ વર્ષ
૪	શ્રી શય્યંભવસૂરિ	૭૫ થી ૯૮	૨૩ વર્ષ
૫	શ્રી યશોભદ્રસૂરિ	૯૮ થી ૧૪૮	૫૦ વર્ષ
૬	શ્રી સંભૂતિવિજય	૧૪૮ થી ૧૫૬	૮ વર્ષ
૭	શ્રી શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુસ્વામી	૧૫૬ થી ૧૭૦	૧૪ વર્ષ
૮	શ્રી સ્થૂલભદ્રજી	૧૭૦ થી ૨૧૫	૪૫ વર્ષ

ઉપર પ્રમાણે યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીના ૮ આચાર્યો પૈકીના પ્રથમના યુગપ્રધાન શ્રી સુધર્માસ્વામીના ૨૦ વર્ષો અને બીજા યુગપ્રધાન શ્રી જંબૂસ્વામીના ૪૪ માંથી ૪૦ વર્ષો પસાર થયા બાદ વીરનિર્વાણ સાઠમા વર્ષે નંદવંશના હાથમા મગધની રાજ્યગાદી આવી હતી બાદ શ્રી જંબૂસ્વામી ચાર વર્ષ પછી સ્વર્ગવાસી થયા હતા તેમના વિદ્યમાનપણામા જ મગધનુ રાજ્ય નંદવંશમા જતા યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીના આંકની ગણત્રીની શરૂઆત રાજ કાળગણનાને અંગે લેવામા આવી હતી તે શ્રી સ્થૂળભદ્રના અંતીમકાળના પાચ વર્ષો બાકી રહ્યા હતા તેવામા મગધની નંદવંશીય રાજ્યગાદી મૌર્યવંશના હાથમા જતા બીજા આંકની શરૂઆત વીરનિર્વાણ સંવત્ ૨૧૦ થી કરવામા આવી છે

આ પ્રમાણેની કાળગણનાનો હિસાબ અમોએ પ્રાચીન ગ્રંથો પરથી તારવી રજૂ કર્યો છે, જે અમારી સમજશક્તિ અનુસાર સર્વને સ્વીકાર્ય ગણાય, છતા પણ તે સંબંધે અમોને વધુ માહિતી મળશે અથવા તો અમારી સ્ખલના જણાશે તો અમો તેને બીજી આવૃત્તિમા દાખલ કરીશુ

પ્રકરણ ૩ જું.

મહારાજા નન્દિવર્ધન.

ઇ સ પૂર્વે ૪૬૭ થી ૪૩૫, વીર નિર્વાણ ૬૦ થી ૯૨ : ૩૨ વર્ષ

આ નૃપતિનો જન્મ એક મામુલી નાપિક(હજામ)ને ત્યા ગુણિકાના ઉદરથી થયો હતો આ નાપિકની સ્થિતિ એટલી બધી કંગાળ હતી કે તેને ફરજીઆત હજામનો ધંધો કરી પોતાનુ ગુજરાન કરવું પડતુ હતુ ગુણિકાના પેટથી જન્મેલ નન્દને તેની પ્રથમ યુવાવસ્થામા સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે મારુ ભાગ્યચક્ર મને મગધસામ્રાજ્યની ગાદીએ બેસાડશે

स्त्रीणां चरित्रं पुरुषस्य भाग्य, देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ?

આ શ્લોકાનુસાર આ નાપિક પુત્રને તેના પૂર્વજન્માતરોના ઉચ્ચ કોટિના સંસ્કારદ્વારા મગધની રાજ્યગાદી વિચિત્ર સંજોગોમા પ્રાપ્ત થઇ તેને રાજગાદીની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઇ તેને લગતી હકીકત નીચે મુજબ —

જે દિવસે રાત્રે મહારાજા ઉદાઇનુ અપમૃત્યુ જૈન મુનિના વેષમા રહેલ એક પદભ્રષ્ટ રાજ્યકુમારને હાથે સ્વવૈરના બદલા તરીકે થયુ તે જ રાત્રિના પ્રભાતસમયે આ નાપિક પુત્ર નન્દને સ્વપ્નામા પાટલિપુત્ર નગર પોતાના આતરડાથી વેષ્ટિત કહેતા વિંટળાએલ દેખાયુ તરત જ નિદ્રાનો ત્યાગ કરી, નાપિકપુત્ર નન્દે પોતાના સ્વપ્નની વાત નજદિકમા રહેલ સ્વપ્નશાસ્ત્રના જાણકાર ઉપાધ્યાયને કરી

ઉપાધ્યાયે સ્વપ્નનુ ઉચ્ચકોટિનુ ફળ–પરિણામ જાણી પ્રીતિપૂર્વક આ નાપિકપુત્રને વસ્ત્રાભૂષણોથી અલંકૃત કર્યો અને પોતાની પુત્રી તે જ સમયે પરણાવી પછી શુકનશાસ્ત્રના જાણકાર ઉપાધ્યાયે સ્વપ્ન–પ્રભાવ જાણવા પોતાના નૂતન જમાઇ નન્દને પાલખીમા બેસાડી વરઘોડારૂપે સમસ્ત નગરમા ફેરવવાનુ શરૂ કર્યું

તેના લશ્કરમા અતિશય ઉમ ગ ને જુસ્સો રહેતા હતા પોતે સામાન્ય સ્થિતિમાથી સમ્રાટ બનેલ હોવાથી બહાદુર વીર પુરુષોને તે ક્રમશ ઉચ્ચ હોદ્દે ચઢાવી, વીરતા અને વફાદારીભરી નોકરીનુ સારુ ઇનામ બક્ષતો આને પરિણામે લશ્કરમા જોશ, જોમ અને કૌવત ઉત્સાહપૂર્ણ રહેતા વળી એક સાધારણ સૈનિકથી માડી ઉચ્ચ કોટીના અમલદાર સુધીના સૈનિકો સાથે તે છૂટથી ભળતોહળતો અને લશ્કરને કઇ રીતે ઉત્સાહી રાખવુ તેની દરેક કળ તે સારી રીતે સમજતો અને સૌને પોતા પ્રત્યે આકર્ષી રાખતો

આ પ્રમાણે ઉચ્ચ કોટીની લશ્કરી વ્યૂહરચનાથી ઉત્તર સરહદના હિ દની માલીકીના પ્રદેશોને પરદેશી ઇરાની સત્તામાથી છોડાવનાર આ પરાક્રમી ન દ રાજાને પાછા ફરતા રજપુતાના અને અવન્તીના પ્રજાજનોએ અપૂર્વ માન આપ્યુ

ત્યારબાદ તેણે દક્ષિણમા સોલાપુર અને કારવારવાળા જિલ્લાઓ સાથે મૈસુર રાજ્યના ઉત્તર વિભાગનો કુન્તલ પ્રદેશ જે સુ દર ફળદ્રૂપ હતો તેના ઉપર તેણે પોતાની સત્તા જમાવી અહિ તેણે પોતાના ભાયાતોને સરદારો તરીકે ગોઠવ્યા તેણે દક્ષિણ કાનડા, પાડ્ય, ચોલ અને પલ્લવોને નમાવી, આધ્ર દેશ ઉપર થઇ બિહાર અને મધ્યપ્રાન્તના રસ્તે તે તે પ્રદેશો જીતતો સ્વદેશ તરફ પાછો ફર્યો

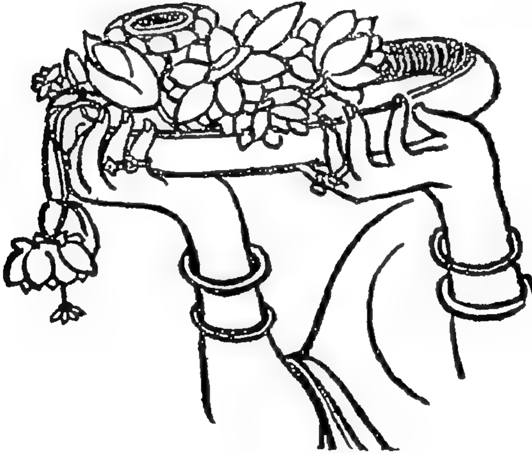
આ કાળે પાડ્ય, ચોલ અને પલ્લવના પ્રદેશો કલિ ગપતિ ક્ષેમરાજના આધિપત્ય નીચે હતા, છતા ઉપરોક્ત પ્રદેશોમાથી બહાદુરીભરી રીતે મહારાજા ન દ બળવાન લશ્કર સહિત વિજેતા રાજવી તરિકે મગધ આવી પહોચ્યો આ સમયે મગધમા અતિવૃષ્ટિ થયાના સમાચારો મળવાથી મહારાજા નન્દે કલિ ગપતિના પ્રદેશો જીતવાનુ કાર્ય અધૂરુ મૂકયુ અને આધ્ર તેમજ મધ્ય પ્રાન્તના પ્રદેશો પર સૂબાઓ મૂકી, આ પ્રાન્તના રાજાઓને ખ ડિયા બનાવી મગધરાજપતિએ સ તોષ માન્યો

ન દ રાજાના તાબામા પજાબના થોડા ભાગ સાથે કાશ્મીર તથા દક્ષિણ હિ દના કલિ ગ દેશ સિવાયનો ભારતનો ઘણોખરો ભાગ આવ્યો હતો. એટલે મગધની રાજ્યધાની આ સમયે ભારતમા મહાન્ સત્તાધીશ રાજ્યધાની બની આના પરિણામે મહારાજા ન દને રાજ્યની વૃદ્ધિ કરનાર રાજવી તરિકેનુ "નન્દિવર્ધન" બિરુદ પ્રજાએ આપ્યુ તે સમયથી મહારાજા ન દના નામ સાથે 'વર્દ્ધન' શબ્દ જોડાયો અને નન્દિવર્ધ્ધન રાજા તરિકે તે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો

ઉપર પ્રમાણે વીરતાપૂર્વક મગધની રાજ્યગાદી ઉપર રાજ્ય ચલાવી ન દ વ શની કીર્તિમા પ્રથમ રાજા તરિકે તેણે સુ દર વધારો કર્યો આ કાળે ભારતમા રાજ્યકર્તા ક્ષત્રિય રાજાઓને તેણે સ્વવીરતા અને તલવારના બળે ચકિત કર્યા, છતા આ નિરભિમાની રાજાએ વિનય સાચવી પોતાના વ શની સ્થાપના "શિશુનાગ" વ શના નામે કાયમ ગણી જેની રાજ્યગાદી ઉપર પોતે આવ્યો હતો તેની જ કીર્તિ તેણે અમર કરી અને રાજ્ય-

કુટુંબમા પળાતા જૈન ધર્મનો પોતે સ્વીકાર કરી જૈનધર્મી બન્યો અને આખા રાજ્યકુટુબમા જૈન ધર્મ પળાયો લગભગ ૨૦ વર્ષો રણક્ષેત્રમા વીરતાથી પસાર કર્યા પછી તેને કઈક શાન્તિ મળી જેનો સદુપયોગ મહારાજા નન્દે પંજાબની તક્ષશિલામા એક ભારતીય વિદ્યાપીઠ સ્થાપી તથા બીજી નાલદામા સ્થાપી આ પ્રમાણે બે વિદ્યાપીઠોની સ્થાપના કરી ત્યા વિદ્વાનો મારફત સસ્કૃત, માગધી અને પાલી ભાષાના વ્યાકરણના શિક્ષણ સાથે લિપિજ્ઞાન આપવુ શરૂ કર્યું અર્થશાસ્ત્ર સાથે લશ્કરી તાલીમ આપવાનુ વિશાળ ખાતુ ખોલી આ વિદ્યાપીઠને ભારત સામ્રાજ્યની અજોડ વિદ્યાપીઠ બનાવી, મહારાજાએ પોતાની પાછળ અમર નામના મૂકી

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે લગભગ ૩૨ વર્ષો સુધી મહારાજા નન્દિવર્ધ્ધને પોતાના રાજ્યામલમા ભારતને સસ્કારી બનાવવા પ્રયાસો કર્યા ને લગભગ સીતેર વર્ષની વયોવૃદ્ધ અવસ્થાએ પોતા પાછળ પૂરતો પરિવાર અને રાજ્યવિસ્તાર મૂકી તે મરણ પામ્યો

તેના લશ્કરમા અતિશય ઉમ ગ ને જુસ્સો રહેતા હતા પોતે સામાન્ય સ્થિતિમાથી સમ્રાટ બનેલ હોવાથી બહાદુર વીર પુરુષોને તે ક્રમશ ઉચ્ચ હોદ્દે ચઢાવી, વીરતા અને વફાદારીભરી નોકરીનુ સારુ ઇનામ બક્ષતો આને પરિણામે લશ્કરમા જોશ, જોમ અને કૌવત ઉત્સાહપૂર્ણ રહેતા વળી એક સાધારણ સૈનિકથી માડી ઉચ્ચ કોટીના અમલદાર સુધીના સૈનિકો સાથે તે છૂટથી ભળતોહળતો અને લશ્કરને કઇ રીતે ઉત્સાહી રાખવુ તેની દરેક કળ તે સારી રીતે સમજતો અને સૌને પોતા પ્રત્યે આકર્ષી રાખતો

આ પ્રમાણે ઉચ્ચ કોટીનો લશ્કરી વ્યૂહરચનાથી ઉત્તર સરહદના હિ દની માલીકીના પ્રદેશોને પરદેશી ઈરાની સત્તામાથી છોડાવનાર આ પરાક્રમી ન દ રાજાને પાછા ફરતા રજપુતાના અને અવન્તીના પ્રજાજનોએ અપૂર્વ માન આપ્યુ

ત્યારબાદ તેણે દક્ષિણમા સોલાપુર અને કારવારવાળા જિલ્લાઓ સાથે મૈસુર રાજ્યના ઉત્તર વિભાગનો કુન્તલ પ્રદેશ જે સુદર ફળદ્રૂપ હતો તેના ઉપર તેણે પોતાની સત્તા જમાવી અહિ તેણે પોતાના ભાયાતોને સરદારો તરીકે ગોઠવ્યા તેણે દક્ષિણ કાનડા, પાડ્ય, ચૌલ અને પલ્લવોને નમાવી, આધ્ર દેશ ઉપર થઇ બિહાર અને મધ્યપ્રાન્તના રસ્તે તે તે પ્રદેશો જીતતો સ્વદેશ તરફ પાછો ફર્યો

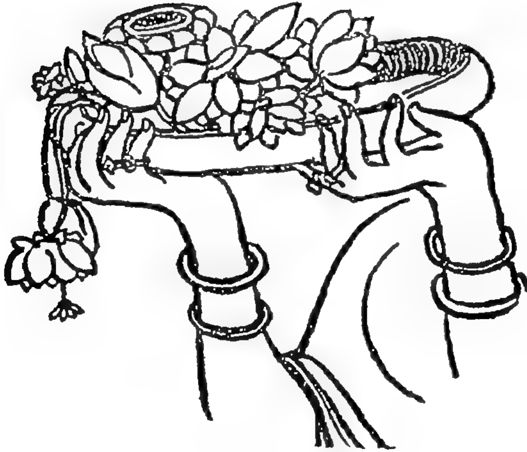
આ કાળે પાડ્ય, ચૌલ અને પલ્લવના પ્રદેશો કલિ ગપતિ ક્ષેમરાજના આધિપત્ય નીચે હતા, છતા ઉપરોક્ત પ્રદેશોમાથી બહાદુરીભરી રીતે મહારાજા ન દ બળવાન લશ્કર સહિત વિજેતા રાજવી તરિકે મગધ આવી પહોચ્યો આ સમયે મગધમા અતિવૃષ્ટિ થયાના સમાચારો મળવાથી મહારાજા નન્દે કલિ ગપતિના પ્રદેશો જીતવાનુ કાર્ય અધૂરુ મૂકયુ અને આધ્ર તેમજ મધ્ય પ્રાન્તના પ્રદેશો પર સૂબાઓ મૂકી, આ પ્રાન્તના રાજાઓને ખ ડિયા બનાવી મગધરાજપતિએ સ તોષ માન્યો

ન દ રાજાના તાબામા પ જાબના થોડા ભાગ સાથે કાશ્મીર તથા દક્ષિણ હિ દના **કલિ ગ દેશ સિવાયનો ભારતનો ઘણોખરો ભાગ આવ્યો હતો.** એટલે મગધની રાજ્યધાનો આ સમયે ભારતમા મહાન્ સત્તાધીશ રાજ્યધાની બની આના પરિણામે મહારાજા નદને રાજ્યની વૃદ્ધિ કરનાર રાજવી તરિકેનુ "નન્દિવર્ધન" બિરુદ પ્રજાએ આપ્યુ તે સમયથી મહારાજા ન દના નામ સાથે 'વર્દ્ધન' શબ્દ જોડાયો અને નન્દિવર્ધ્ધન રાજા તરિકે તે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો

ઉપર પ્રમાણે વીરતાપૂર્વક મગધની રાજ્યગાદી ઉપર રાજ્ય ચલાવી ન દ વ શની કીર્તિમા પ્રથમ રાજા તરિકે તેણે સુદર વધારો કર્યો આ કાળે ભારતમા રાજ્યકર્તા ક્ષત્રિય રાજાઓને તેણે સ્વવીરતા અને તલવારના બળે ચકિત કર્યા, છતા આ નિરભિમાની રાજાએ વિનય સાચવી પોતાના વ શની સ્થાપના "શિશુનાગ" વ શના નામે કાયમ રાખી જેની રાજ્યગાદી ઉપર પોતે આવ્યો હતો તેની જ કીર્તિ તેણે અમર કરી અને રાજ્ય

કુટુંબમા પળાતા જૈન ધર્મનો પોતે સ્વીકાર કરી જૈનધર્મી બન્યો અને આખા રાજ્યકુટુંબમા જૈન ધર્મ પળાયો લગભગ ૨૦ વર્ષો રણક્ષેત્રમા વીરતાથી પસાર કર્યા પછી તેને કંઈક શાન્તિ મળી જેનો સદુપયોગ મહારાજા નન્દે પંજાબની તક્ષશિલામા એક ભારતીય વિદ્યાપીઠ સ્થાપી તથા બીજી નાલંદામા સ્થાપી આ પ્રમાણે બે વિદ્યાપીઠોની સ્થાપના કરી ત્યા વિદ્વાનો મારફત સંસ્કૃત, માગધી અને પાલી ભાષાના વ્યાકરણના શિક્ષણ સાથે લિપિજ્ઞાન આપવું શરૂ કર્યું અર્થશાસ્ત્ર સાથે લશ્કરી તાલીમ આપવાનુ વિશાળ ખાતુ ખોલી આ વિદ્યાપીઠને ભારત સામ્રાજ્યની અજોડ વિદ્યાપીઠ બનાવી, મહારાજાએ પોતાની પાછળ અમર નામના મૂકી

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે લગભગ ૩૨ વર્ષો સુધી મહારાજા નન્દિવર્ધ્ધને પોતાના રાજ્યામલમા ભારતને સંસ્કારી બનાવવા પ્રયાસો કર્યા ને લગભગ સીતેર વર્ષની વયોવૃદ્ધ અવસ્થાએ પોતા પાછળ પૂરતો પરિવાર અને રાજ્યવિસ્તાર મૂકી તે મરણ પામ્યો

પ્રકરણ ૪ થું.

નંદ બીજો ઊર્ફે મહાનંદી

ઈ. સ પૂર્વે ૪૩૫ થી ૪૧૭, વીરનિર્વાણ સંવત્ ૯૨ થી ૧૧૦ ૧૮ વર્ષ

મહારાજા નંદિવર્ધનની પછી તેના મહાનંદી નામના પુત્રને મગધની રાજ્યગાદી મળી આ મહારાજાએ ૧૮ વર્ષ સુધી સુંદર રીતે નિર્વિઘ્નપણે શાન્તિથી રાજ્યગાદી ભોગવી

મહારાજા મહાનંદીએ જીતાએલા પ્રદેશોને સાચવવા અર્થે કુનેહભરી રાજ્યનીતિનો અમલ કર્યો અને રાજ્યગાદી ઉપર આવતા જ વીર રાજા તરીકે તેનો દોર જામ્યો હતો, એટલે તેમના રાજ્યકાળ દરમિયાન કોઈપણ સ્થળે આંતરિક કલેશ અથવા તો ખંડ-ખખેડા થવા પામ્યા ન હતા

આ મહારાજાના રાજ્યામલ દરમિયાનમાં પણ નંદવંશમાં કુળધર્મ તરીકે જૈનધર્મ પળાયો હતો, અને સાથેસાથ રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે પણ જૈનધર્મે સારી સુવાસ ફેલાવી હતી

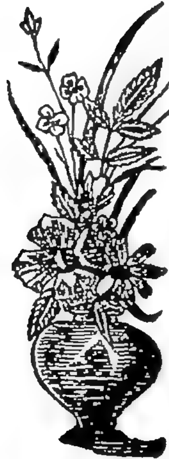
વીરનિર્વાણ સંવત્ ૭૦ મા વર્ષે મારવાડની ઓશિયા નગરીમાં શ્રીમદ્ રત્નપ્રભ-સૂરીશ્વરજી મહારાજે ૧૪૪૪ ગોત્રના ક્ષત્રિય વંશીઓને પ્રતિબોધી જૈનધર્મી બનાવ્યા હતા, જેમાં મહારાજા નંદિવર્ધનનો સંપૂર્ણપણે સાથ હતો તે ક્ષત્રિય વંશજો આજે “ઓશવાળ” નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તેઓ હજી પણ જૈનધર્મી તરીકે ઓળખાવવામાં ગૌરવ લે છે મહારાજા નંદિવર્ધનની માફક મહારાજા મહાનંદી પણ જૈનધર્માનુરાગી અને ચુસ્ત જૈનધર્મી હતો

ચરમકેવળી શ્રી જંબૂસ્વામી કેવળજ્ઞાની તરીકે મહારાજા નંદિવર્ધનના રાજ્યામલ દરમિયાનમાં ચાર વર્ષ સુધી હૈયાત હતા આ પ્રભાવશાળી મહાન્ વિભૂતિના ઉપદેશદ્વારા મહારાજા નંદિવર્ધને જૈનધર્મી રાજા તરીકે ધાર્મિક કાર્યોમાં સારો સાથ આપ્યો હતો મહારાજા નંદિવર્ધનના મૃત્યુ બાદ તેમના વંશજોએ પણ જૈનધર્મને સુંદર સાથ અને સહકાર આપ્યો હતો

બાદ શ્રી પ્રભવસ્વામીએ ૧૧ વર્ષ, શય્યભવસ્વામીએ ૨૩ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાનપદ ભોગવી મગધ અને અન્ય દેશોમા જૈનધર્મનો સુંદર રીતે પ્રચાર કર્યો હતો

શ્રીશય્યભવસૂરિના સ્વર્ગવાસ બાદ શ્રીયશોભદ્રસૂરિજી યુગપ્રધાન પદ પર આવ્યા હતા તેઓએ ૫૦ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાન પદ ભોગવ્યુ હતુ તેમના યુગપ્રધાન પદના સમયે મહારાજા નંદિવર્ધન અને મહાનંદીનો સ્વર્ગવાસ થયો આ પ્રમાણે યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીના સમર્થ પાચ આચાર્યોનો સબંધ અહિં સુધી સકલિત થાય છે

ઉપર પ્રમાણે શાન્તિથી ધર્મપરાયણ પ્રવૃત્તિમા રહી મહારાજા મહાનંદીએ પોતાના પિતાની માફક શિશુનાગવશની કીર્તિને વધારી ઇ સ પૂર્વે ૪૧૭ મા એટલે વીરનિર્વાણ સવત્ ૧૧૦ મા સ્વર્ગવાસ કર્યો હતો બાદ તેનો પુત્ર **મહાનંદ** ગાદી ઉપર આવ્યો કે જેને લગતુ ઐતિહાસિક પ્રકરણ હવે પછી રજૂ કરવામા આવ્યુ છે

પ્રકરણ ૫ મું.

મહારાજા મહાનંદ ઊર્ફે નંદ ત્રીજો.

ઈ સ પૂર્વે ૪૧૭ થી ૩૮૦, વીર નિર્વાણ સવત્ ૧૧૦ થી ૧૪૭: વર્ષ ૩૭.

શ્રી યશોભદ્રસૂરિજીનુ ૨૮ મુ વર્ષ ચાલુ	
શ્રી યશોભદ્રસૂરિશ્રીનાં (૫૦ માથી ૨૮ બાદ જતા)	૨૨ વર્ષ
શ્રી શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુસ્વામી	૧૪ વર્ષ
શ્રી સ્થૂલભદ્રજીની દીક્ષાસમય	૧ વર્ષ (વીરનિર્વાણ ૧૪૬)
	૩૭

આ મહારાજા પોતાની ૨૦–૨૨ વર્ષની ભર યુવાવસ્થાએ રાજ્યગાદી પર આવેલ સમજાય છે આ રાજા તીક્ષ્ણ બુદ્ધિશાળી, ઠરેલ સ્વભાવનો અને રાજ્યવહીવટમા ખૂબ સભાળી પગલુ ભરનારો તેમજ રાજ્યાધિકારીઓ સાથે સપૂર્ણપણે હળીમળી રહેલ અને પ્રીતિપાત્ર થએલ હતો આ મહારાજાએ પોતાના પૂર્વજ રાજાઓના પગલે ચાલી વીરતા અને કુનેહથી કામ લીધુ હતુ

આ રાજવીના રાજ્યામલ દરમિયાનમા પજાબની સરહદે તોફાન થતા તેને ત્યા જાતે જઈ બળવો દાબી દેવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થયો પજાબના બળવાની શાન્તિ બાદ તેણે તક્ષશિલાની વિદ્યાપીઠને સપૂર્ણ રીતે સહાયતા આપી મગધમા માગધી, પાલી અને સસ્કૃત ભાષાને લિપિબદ્ધ કરી તેના દ્વારા એક પ્રાતથી બીજા પ્રાન્તમા ખેપીઆઓ મારફતે રાજ્યખરીતાઓ મોકલી દૂર દૂરના પ્રાતોનો રાજ્યવહીવટ ખરીતાઓ મારફત ચલાવવાનુ કાર્ય સૌથી પ્રથમ ચાલુ કર્યું હતુ

આ મહારાજાના સમયમા "કલ્પક" વશના અમાત્ય કુટુબનો શકડાલ નામે બુદ્ધિશાલી અમાત્ય હતો તે અમાત્ય જૈન ધર્મને પાળનારો હતો અને તેનુ આખુએ કુટુબ જૈન

ધર્મી ગણાતું હતું આ મહારાજાના સમયમાં મગધમાં વીરનિર્વાણ ૧૪૬ માં એક એવો રાજકીય બનાવ બન્યો હતો કે જેના યોગે મગધની રાજ્યગાદીના પાયા હચમચી ઊઠ્યા નંદવંશના મજબૂત સ્થંભોને ઢીલા કરવામાં તે બનાવ કારણભૂત બન્યો હતો તે પ્રસંગને લગતી હકીકત નીચે મુજબ છે —

સ્થૂલભદ્રનું વૃત્તાંત—

પંજાબ તક્ષશિલાની વિદ્યાપીઠમાંથી સંસ્કૃત આદિ ધાર્મિક શિક્ષણનું સુંદર જ્ઞાન મેળવી વરરુચિ નામે એક વિપ્ર મગધનરેશ મહાનંદની વિદ્યાપ્રિયતા સાંભળી, મગધ આવ્યો મગધના રાજ્યદરબારમાં મહારાજા નન્દને શુભાશીષ દઈ પોતાના સંસ્કૃત કાવ્ય તથા વ્યાકરણ આદિ વિષયોનો પરિચય આપ્યો મહારાજા નન્દે ખુશી થઇ તેને નિત્ય એક નવો ઉપદેશાત્મક શ્લોક બનાવી રાજ્ય દરબારમાં આવી સંભળાવવા કહ્યું અને તેના બદલામાં હમેશા એક સુવર્ણ મહોર આપવાનું વચન આપ્યું

જે કાળની આ ઐતિહાસિક ઘટના આપણે રજૂ કરીએ છીએ તે કાળે વીરનિર્વાણને ૧૪૫ મું વર્ષ ચાલતું હતું વરરુચિના પાંડિત્યથી રાજદરબારમાં તેને સારું સન્માન મળવા લાગ્યું, પણ તેના લોભને માઝા ન રહી એક એક શ્લોક દીઠ એક એક સોનામહોર મેળવવાની લાલચમાં તે પોતાના સમયનો સ્વાર્થાંધપણાથી દુરુપયોગ કરવા લાગ્યો તે એટલા સુધી કે વરરુચિ પંડિત નિત્ય ૧૦૮ શ્લોક નવા બનાવી રોજની ૧૦૮ સુવર્ણમહોરો મેળવવા લાગ્યો આ પ્રણાલિકા સુજ્ઞ મંત્રી શકડાલને ન રુચી

રાજ્યહિતેચ્છુ મંત્રી તરીકે રાજાની આ ફનાગીરી તેમને ખટકવા લાગી શકડાલની સાત પુત્રીઓ બહુ વિચક્ષણ ને તીવ્ર સ્મરણશક્તિવાળી હતી પહેલી પુત્રી કોઈ એક શ્લોક સાંભળે તો સાંભળવા માત્રથી જ તેને યાદ રહી જતો, બીજી પુત્રી બે વાર સાંભળવાથી યાદ રાખી શકતી તેવી રીતે સાતમી પુત્રી સાતમી વખતે કોઈ પણ નૂતન શ્લોક યાદ રાખી શકતી શકડાલે વરરુચિના શ્લોક નૂતન નથી એમ ઠરાવવા પોતાની પુત્રીઓની વિદ્વત્તાનો ઉપયોગ કરવા વિચાર્યું જ્યારે જ્યારે વરરુચિ આવી શ્લોક બોલતો ત્યારે ત્યારે શકડાલ પોતાની પુત્રીઓ મારફત તે તે શ્લોકો બોલાવી વરરુચિની નવીન કૃતિનો પરાસ્ત કરતો રાજા નંદ પણ નવીન શ્લોકો ન હોવાને કારણે વરરુચિને સુવર્ણમહોર અપાવતો બંધ થયો આ પ્રમાણે સુવર્ણમહોરની પ્રાપ્તિ બંધ થવાથી વરરુચિ શકડાલ પ્રત્યે પૂર્ણ દ્વેષી બન્યો પંડિત વરરુચિએ અમાત્ય શકડાલની વિરુદ્ધ કાવત્રું રચ્યું પોતાના કાવત્રામાં વરરુચિ સફળ થયો ને પરિણામે વફાદાર વયોવૃદ્ધ મંત્રીશ્વર શકડાલનું મૃત્યુ થયું

મંત્રીશ્વર શકડાલને **શ્રી સ્થૂલભદ્ર** અને **શ્રીયક** નામના બે પુત્રો તેમજ **જક્ષા, જક્ષદિન્ના, ભૂતા, ભૂતદિન્ના, સેણા, વેણા** અને **રેણા** નામની સાત પુત્રીઓ હતી મોટો પુત્ર સ્થૂલભદ્ર કોશ્યા નામની ગુણિકાને ત્યાં બાર વર્ષ પર્યન્ત ગૃહવાસ કરી રહેલ હોવાથી

તેનું લગ્ન થઈ શક્યું ન હતું અનેક માગાઓ આવવા છતાં સ્થૂલભદ્રે તેનો સ્વીકાર કર્યો ન હતો બાદ લઘુપુત્ર શ્રીયક, જે આ સમયે લગભગ સત્તાવીસ વર્ષની અવસ્થાએ પહોચેલ હતો તેના લગ્ન કરવાનો નિરધાર કરી મંત્રીશ્વર શકડાલે તેના લગ્નોત્સવને લગતી તૈયારી કરવા માંડી જે સમયે આ લગ્ન લેવાયા તે સમયે અમાત્યપુત્ર શ્રીયક મહાનંદ રાજાના બૉડીગાર્ડ સૈન્ય(અંગરક્ષક)ના મુખ્યાધિકારીની પદવીએ પહોચ્યો હતો

રાજભક્ત, વફાદાર, અમાત્ય કુટુંબનો મગધની ગાદી સાથે અમાત્ય તરીકે ઉત્તરોત્તર પેઢીદરપેઢીથી સંબંધ ચાલ્યો આવતો હોવાથી રાજ્યકારભાર અને વ્યવસ્થામાં જેટલી અમાત્યકુટુંબને માહીતિ હતી તેટલી માહીતિ ખૂદ રાજ્યકુટુંબને પણ ન હતી રાજ્યસિંહાસને બિરાજતા રાજવીઓનુ રક્ષણ અને પાલન આ જૈન અમાત્યકુટુંબે પોતાના પુત્રવત્ કર્યું હતુ

કાચા કાનના રાજવીઓ તરફથી અમાત્યકુટુંબની રાજ્યભક્તિની અને વફાદારીની કપરી કસોટી અનેક સમયે થઇ હતી છતાં પ્રમાણિકતા, વફાદારી અને એકનિષ્ઠ રાજ્યભક્તિની અચળ નીતિએ આ અમાત્યકુટુંબનુ રક્ષણ કર્યું હતુ

શ્રીયકના લગ્ન નિમિત્તે શકડાલે મહારાજા નંદને નિત્ય રિવાજ પ્રમાણે આમંત્રણ આપ્યુ શસ્ત્રાગારના શસ્ત્રો જે ઘણા સમયથી સાફ નહોતા કર્યાં તેને સાફ કરવાનુ કાર્ય પણ અમાત્યે અન્ય ચીજોની સાફસુફીની સાથે લુહારોને રોકી શરૂ કર્યું જોતજોતામાં અમાત્યનો શસ્ત્રાગારનો શસ્ત્રભંડાર ચકચકિત થઈ ખણુખણાટ કરવા લાગ્યો

લગ્નદિવસ નજદિક આવ્યો એક બાજુએ લગ્નની તૈયારીઓ થવા લાગી ત્યારે બીજી બાજુએ પંડિત વરરુચિએ પોતાના વેરનો બદલો લેવા આ તકનો લાભ લેવા નક્કી કર્યું તેણે સમ્રાટ સાથે એકાન્ત મુલાકાત લઇ સમ્રાટના કાન ભંભેર્યા કે "મહારાજ, આપના શિરચ્છેદનુ ભયંકર કાવત્રુ અમાત્ય શકડાલ રચી રહ્યા છે, ને લગ્નના આમંત્રણ નિમિત્તે આપને ત્યાં બોલાવી તે સ્થળે જ આપનુ કાસળ કાઢવાનુ ઠરાવ્યુ છે જો આપને મારા કથનની ખાત્રી કરવી હોય તો આપના ગુપ્તચરોને અમાત્યને ત્યાં મોકલી તપાસ કરાવો "

કાચા કાનના રાજવીએ સત્યાસત્યની ગવેષણા કર્યા વગર અમાત્યના મહેલના ખૂણે ખૂણાની તપાસ કરાવી ગુપ્તચરે તપાસ કરી શસ્ત્રાગારમાં તૈયાર થતા શસ્ત્રોની વાત સાચી છે એટલુ જ નિશાસાપૂર્વક જણાવ્યુ બીજી બાજુએ અમાત્યજીએ આગણે આવેલ લગ્ન ધામધુમથી કરી લીધા—જો કે સમ્રાટે તે પ્રસંગે હાજરી આપી પણ બહુ જ સાવચેત રહીને

આશા પાસા ને અગન જલ, શ્રીમંત ઠાકોર અને કલાલ;
એટલા ન હોય આપણા, સ્ત્રી સર્પ અને ગોનાર

ચકોર અમાત્ય પરિસ્થિતિ બરાબર પામી ગયો અને ક્રોધાન્વિત રાજવીના હાથે અવિચારીપણાથી વયોવૃદ્ધ અવસ્થાએ કોઇપણ જાતની શિક્ષાને પાત્ર થવાય તેના કરતા કીર્તિવંત મૃત્યુને પસંદ કરવાનુ વિચારી લીધુ

લગ્નની મોડી રાત્રે અમાત્ય શકડાલે પ્રિય પુત્ર શ્રીયકને પોતાના ઓરડામાં બોલાવ્યો અને રાજાના ભભેરાયેલા કાનની અને પલટાયેલા વાતાવરણની વાત કર્યા બાદ આખા કુટુંબ ઉપર આવનારી ભયંકર આફતની આગાહી કરી જણાવ્યું કે. "કાચા કાનનો રાજવી આખા કુટુંબની દુર્દશા કરે અને કમોતે મરવું પડે તેના કરતાં આવતી કાલે સવારના દરબારમાં હું જેવો કંઇક બોલવા ઊઠું ત્યારે તારે મને "રાજદ્રોહી" કહી, મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢી મારો શિરચ્છેદ કરવો. હું વૃદ્ધ હોવાથી મૃત્યુને આરે બેઠેલો છું આમ કરવાથી મારા એકના ભોગે આખા કુટુંબનું રક્ષણ થશે."

"પિતાજી! શું હું નિર્દોષ પિતાના શિરચ્છેદના મહાન્ પાપનો ભાગીદાર બનું? હે પરમાત્મા! આ હું શું સાંભળું છું? **વાહ રાજ્યપ્રપંચ અને વાહ વિચિત્ર રાજ્ય ફરજ!**" શ્રીયકે આવું અપકૃત્ય કરવાની આનાકાની કરી, પિતૃ-પ્રેમના અંગે અનેક જાતની દલીલો રજૂ કરી, પરંતુ મુત્સદ્દીગીરી અને સમયને સમજનાર અનુભવી અમાત્યે બધી દલીલોને સમજપૂર્વક તોડી અંતે ભાગ્યાધીન બની **પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવા પુત્રને ફરજ પડી** અને વહેતા અશ્રુ-ધારાના પ્રવાહ વચ્ચે તે પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો.

બીજે દિવસે સવારના અમાત્યને ત્યાં થયેલ લગ્નની ખુશાલીમાં રાજ્યદરબાર ભરવામાં આવ્યો. આ માંગલિક પ્રસંગે થનારા માન-ઇનામની વહેંચણીને અંગે દરબાર સંપૂર્ણ ભરાઇ ગયો હતો. સમ્રાટ મહાનંદ પધાર્યાની દુહાઇ છડીદારે પોકારી અને સમ્રાટે ધીમે પગલે રત્નજડિત કિંમતી સિંહાસન ઉપર બેઠક લીધી.

વારાંગનાઓએ નૃત્યોથી સભાસદોને ખુશ કર્યા. પ્રાસંગિક વિધિ સમાપ્ત થતાં વડાપ્રધાન શકડાલે પોતાની બેઠક ઉપરથી ઊઠી, સમ્રાટ સન્મુખ જઇ શાન્તિથી શિર નમાવ્યું કે તુરત જ સમ્રાટની બેઠક પાછળ તૈયાર થઇ (અંગરક્ષકના વડા તરીકે) ઉભેલ શ્રીયકે વીજળીના ઝળકારાની જેમ તરવારને મ્યાનની બહાર ખેંચી કાઢીને "ઓ બેવફા રાજ્યદ્રોહી અમાત્ય, લે આ તારા રાજ્યદ્રોહનો બદલો" એમ કહી એક જ ઝટકે અમાત્યનું શિર ધડથી જુદું કરી નાખ્યું.

રાજ્યસભામાં હાહાકાર મચી ગયો. સહુ કોઇ આશ્ચર્યચકિત થયા. પુત્રના હાથે પિતાનું ભરસભામાં કરપીણ ખૂન એ સહુ કોઇને અસહ્ય અને નિર્દય લાગ્યું. અમાત્યે રાજ્યદ્રોહ કર્યાની વાત કોઈના ગળે ઉતરી નહી અને સહુને આમાં ભયંકર કાવત્રાની ગંધ આવી. તુરત જ સમ્રાટ મહાનંદ ખુલાસો કરવા ઊભા થયા. અમાત્યપુત્રે અંગરક્ષક તરીકે બજાવેલ અપૂર્વ સેવાના તેણે વખાણ કર્યા અને અમાત્યના શસ્ત્રાગારની બનેલ હકીકત વર્ણવી તેમણે રાજ્યદ્રોહનો ખુલાસો કર્યો. અમાત્યપુત્રને શાબાશી આપી તેને પિતાની અમાત્ય-પદની ગાદી સ્વીકારવા કહ્યું. જવાબમાં શ્રીયક કુમારે જણાવ્યું કે "મારા મોટા ભાઇ સ્થૂલભદ્ર વિદ્યમાન છે તેને બોલાવી અમાત્યમુદ્રિકા અર્પણ કરો." તુરત જ અમાત્યપુત્ર

સ્થૂલભદ્રને બનેલ બનાવના ખબર વારાંગના કોશ્યાગૃહે પહોંચાડવામાં આવ્યા અને રાજ્ય મુદ્રિકા સ્વીકારવા રાજ્યનું આમંત્રણ મોકલ્યું તે સમયે અમાત્યપુત્ર કોશ્યા સાથે સોના-રૂપાના હિંચકે હિંચકતો હતો.

પિતાના મૃત્યુ સંબંધી વૃત્તાન્ત સાંભળીને સ્થૂલભદ્રને અમાત્યમુદ્રિકા પર અને પ્રપંચી રાજ્યકારભાર પર તિરસ્કાર આવ્યો. રાજ્યદરબારમાં આવી વિચાર કરવા સમય માંગ્યો. બાદ અશોકવન તળે જઈ વિચાર કરતાં તેમના પૂર્વસંસ્કારે જોર કર્યું અને સંસારની અસારતા સમજાઈ. કોશ્યા વેશ્યા સાથે બંધાયેલ સાડાબાર વર્ષની એકધારી પ્રીતિ ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં તોડી નાખી અને તરતજ પંચમુષ્ટી કેશનો લોચ કર્યો. રત્નકંબલના તંતુઓથી રજોહરણ (ઓઘો) બનાવી લીધો. પછી રાજસભામાં જઈ "મેં આ આલોચ્યું" એમ કહી, સાધુ બની રાજાને ધર્મલાભ આપ્યો. પછી સંસારરૂપી હસ્તીને વિદારવામાં સિંહ સમાન મહાસત્ત્વશાલી એવા સ્થૂળભદ્ર મુનિ ગુફામાંથી જેમ કેસરીસિંહ નીકળે એમ રાજ્યસભામાંથી બહાર નીકળ્યા. સ્થૂલભદ્રે ત્યાંથી નીકળી ઉપવનમાં જઈ ત્યાં બિરાજતા સંભૂતિવિજય નામના આચાર્ય પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. આ સમયે તેઓની ત્રીસ વર્ષની ભરયુવાન અવસ્થા હતી. આ સ્થૂલભદ્ર મુનિએ વીરનિર્વાણ ૧૬૦ મા વર્ષે પાટલીપુત્રની વાચનામાં દશ પૂર્વધર તરીકે અગ્ર સ્થાન લઈ યુગપ્રધાન તરીકે અપૂર્વ સેવા બજાવી તેમણે ૪૫ વર્ષ સુધી પ્રભુ મહાવીરની સાતમી પાટને દીપાવી દેવલોકપણું પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેમના વિસ્તૃત વૃત્તાન્ત માટે સ્થૂલભદ્રચરિત્ર વાંચવા અમારી ખાસ ભલામણ છે.

સ્થૂલભદ્રના સંસારત્યાગ બાદ નંદરાજાએ ગૌરવતાપૂર્વક અતીવ આગ્રહથી શ્રીયકને અમાત્યમુદ્રિકા અર્પણ કરી. થોડા દિવસો બાદ પંડિત વરરુચિના કાવત્રાની માહિતી સમ્રાટને મળી. વરરુચિને પકડવા ચારે દિશાએ સૈનિકો છૂટ્યા, પરંતુ ઇર્ષ્યાખોર વરરુચિ વિપ્ર કોઈના હાથમાં આવે ત્યાર પહેલાં તે આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો ગયો. કહેવાય છે કે જંગલમાં વાઘે તેને ફાડી મારી નાખ્યો.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

મહારાજા નંદ પાટલીપુત્રને સુવર્ણથી ભરપૂર બનાવે છે.

નંદવંશના સ્થાપક મહારાજા નંદિવર્ધનને તથા મહારાજા નંદને પંજાબ અને સિંધ સુધીના પ્રદેશોમાં ઈરાની સામ્રાજ્ય તરફથી થએલ બળવાને દાબી દેવા બળવાન લશ્કરી સામગ્રી સહિત જવાનું થયું હતું સિન્ધસૌવીર (વત્સ) અને અવંતી(માળવા)ની રાજ્યગાદીનો મગધ સામ્રાજ્યમાં સમાવેશ થતો હતો કે જ્યાં મગધના સૂબાઓ અમાત્યપદે રહી, સમ્રાટની આજ્ઞાનુસાર રાજ્યવહીવટ ચલાવતા હતા

સુજ્ઞ વાચક, અગાઉના ખંડમાં જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રેણિક ગોપાળકુમારના ઉપનામથી સિન્ધ-સૌવીરના બેન્નાતટ નગરમાં લગભગ ૩ વર્ષ સુધી ઇંદ્રદત્ત શેઠને ત્યાં રહ્યો હતો અને શેઠના ભંડારમાં નિરુપયોગી કાળી માટી તરીકે ગ્હેલ તેજંતુરીના જથ્થાથી કરિયાણાના સાધારણ વેપારી ઇંદ્રદત્ત શેઠને કરોડોપતિ બનાવ્યાનું અને તેની જ પુત્રી સુનંદા સાથે લગ્ન કર્યાનું વૃત્તાંત આપણે વાંચી ગયા છીએ

તેજંતુરી એટલે સિંધ અને પંજાબની ધરતી ઉપર કપાસ આદિ વસ્તુનો પાક લણાયા પછી કાળી માટીનો સુવર્ણનો થર દર વર્ષે જમીનમાંથી ઉપર તરી આવતો તે છે આ તેજંતુરીની પેદાશ સિન્ધસૌવીર અને પંજાબ વગેરે દેશોમાં આ સમયે અને ત્યાર પૂર્વે પૂરતા પ્રમાણમાં થતી હતી **તેજંતુરી એટલે કાળી માટીથી મિશ્ર થયેલ સુવર્ણની ભૂકી.**

આ ભૂકીનું પૃથક્કરણ કરવાના જ્ઞાનથી ભારતવાસીઓ આ કાળે લગભગ અજાણ હતા, જેના અંગે પરદેશી શાહસોદાગરો–સાર્થવાહો વહાણોના વહાણો ભરી બેન્નાતટ નગરેથી આ તેજંતુરી લઇ જતા

મગધથી માંડી સિન્ધસૌવીર સુધીનો વણિક વેપારીવર્ગ આ સુવર્ણમિશ્રિત કાળી માટીની પેદાશથી શ્રીમંત અને કોટ્યાધિપતિની ગણત્રીમાં આવ્યો હતો ગરીબમાં ગરીબ

વણિક વેપારી ભાગ્યેજ લક્ષાધિપતિ કરતા ન્યૂન સંપત્તિવાળો દેખાતો અજ્ઞાન ખેડૂતો પાસેથી તેજંતુરીની ખરીદી વેપારીઓ પોતે આપેલ કરીયાણા તથા ઘી ઈત્યાદિ ગૃહસંસારો-પયોગી વસ્તુના બદલામાં કરતા ભલો બિચારો અજ્ઞાન જગદુપકારી ખેડૂત આ માટીને ખેતી માટે નિરુપયોગી માની વેપારીઓને આપતો અને વેપારીઓ આ રીતે "મગના ભાવમાં મરી" મેળવતા આ વેપારીઓ પાસેથી શાહસોદાગરો અથવા સાર્થવાહો તેજંતુરીનો જથ્થો કોથળાઓના હિસાબે જ ખરીદી, તેને ઇરાન, પર્શિયા, રોમ ઈત્યાદિ સ્થળો સુધી લઇ જઈ ત્યાં તેને સારી કિંમતથી વેચતા અને તેના બદલામાં તેઓ ત્યાંની બનાવટના ઉત્તમ પ્રકારના કિંમતી ગાલીચાઓ, તેજાનાઓ અને સુગંધિત અત્તરો, હિંગ ઈત્યાદિ પદાર્થો લાવી તેનો ક્રય-વિક્રય કરતા

મહારાજા નંદિવર્ધને તેજંતુરીનો જથ્થો બેન્નાતટ નગર નજદિક જંગલમાં પર્વતની હારમાળાની નવ ટેકરીઓમાં અસંખ્ય ભોંયરાઓ બનાવી તેમાં ભર્યો, જેના યોગે આજે પણ બેન્નાતટ નગરના જંગલની આ નવ ટેકરીઓ "સુવર્ણ ટેકરી"ઓ તરીકે પંકાઇ રહી છે

શિશુનાગવંશમાં પૂર્વે થએલ મહારાજા શ્રેણિકે તેજંતુરીના ભૂકામાંથી સુવર્ણના પૃથક્કરણનું કાર્ય ચાલુ કરી, તેમાંથી નાના મોટા સિક્કાઓ બનાવી તેનું ચલણ ચાલુ કર્યું હતું પાટલીપુત્રમાં ખાસ સિક્કાઓ માટે ટંકશાળ ચાલુ કરી હતી મહારાજા શ્રેણિકની સ્થાપિત ટંકશાળદ્વારા ભારતમાં તેજંતુરીના બદલે સુવર્ણનું ચલણ ચાલુ થયું હતું કે જેના યોગે પ્રજા અને ખેડૂતવર્ગને સારી રીતે રાહત મળી હતી રાજ્યના ખજાનામાં પણ તેજંતુરીને બદલે સુવર્ણનો જથ્થો એકઠો થયો હતો

આ ટંકશાળનો ઉપયોગ મહારાજા શ્રેણિક પછી વધુ પ્રમાણમાં ચાલુ રહ્યો હતો, જેમાં મહારાજા નંદિવર્ધને સિન્ધસૌવીર પર પોતાનો કાબૂ મજબૂત કરતા ત્યાં બેન્નાતટ નગરમાં જ સિક્કા પાડવાની શાહી ટંકશાળ ખોલી મગધની ટંકશાળ બંધ કરી દીધી ત્યાં મગધ નરેશ અને અન્ય દેશના બીજા રાજાઓના સિક્કાઓ તેમની નિશાની પ્રમાણે પાડી આપવામાં આવતા હતા આ કાળે સોના, રૂપા અને તાંબાના સીક્કાઓ ચાલુ કરવામાં આવ્યા હતા

આ સમયથી તેજંતુરીને બદલે ભારતમાં સિક્કાનું ચલણ ચાલુ થયું તેમાં સુવર્ણ-દીનાર(મહોર)થી માંડી ધીમે ધીમે તાંબાની પાઇ સુધીનું ચલણ આજે જગતમાં પ્રચલિત બન્યું છે તે સર્વેનું માન મહારાજા શ્રેણિક અને તેમના પુત્ર અભયકુમારને ઘટે છે કે જેઓ પ્રભુ મહાવીરના ચુસ્ત અનુયાયી હતા

પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ બાદ ત્રણ વર્ષ અને આઠમે મહિને જ અવસર્પિણી કાળનો **દુષમ** નામનો પાંચમો આરો બેઠો હતો કે જેને સનાતનધર્મ પણ કલિયુગના નામથી સંબોધે છે સત્યયુગ કરતા કલિયુગમાં પ્રજા અત્યંત દુઃખી થવાની અને ઉપરાછાપરી

મહારાજા મહાનંદ સુધીના ત્રણે રાજવીઓએ સ્વાર્થાંધ ન થતાં મગધની પ્રજાના કલ્યાણમાં પોતાનું કલ્યાણ માની સર્વોત્તમ રીતે ધનસંચય કર્યો હતો. ઉપરાછાપરી દુકાળો પડવા છતાં પણ પ્રજા આ મહાપુરુષોના રાજ્યકાળ સુધીમાં સંતોષી, સુખી અને રાજ્યને વફાદાર રહી હતી. આ કાળનો વણિકવર્ગ કે જે જૈનમહાજન તરીકે ગણાતો હતો તે સર્વ રીતે સુખી અને ધર્માત્મા હોવા ઉપરાંત જૈન સમાજના મુનિઓનું બહુમાન કરવામાં પોતાનો કિંમતી ભોગ આપવામાં જરા પણ પાછી પાની કરતો ન હતો. રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે જૈનધર્મે ભારતમાં પોતાની કીર્તિ વિશેષ વધારી હતી.

આ કાળે મગધના સામ્રાજ્ય પર રાજ્ય કરતા સમ્રાટો પણ જૈનધર્માનુરાગી અને ચૂસ્ત જૈનો કહેતાં પરમાર્હત્ શ્રાવકો બન્યા હતા, કે જેના ટેકા ને સહાયથી જૈનધર્મ સુંદર રીતે વિસ્તાર પામ્યો હતો.

આ પ્રમાણે સુંદર રીતનો રાજ્યવહીવટ ચલાવતાં વીરનિર્વાણ ૧૧૦ થી ૧૪૭ વર્ષ પર્યન્તના પોતાના ૩૭ વર્ષના રાજ્યામલમાં મહારાજા નંદે પોતાની કીર્તિ વીર રાજવી તરીકે વધારી હતી. વીરનિર્વાણ ૧૪૬ માં દશ પૂર્વધર શ્રી સ્થૂલભદ્રજીની દીક્ષાના કારણભુત આ રાજા બન્યો હતો.

જો કે જે થાય છે તે સારાને જ માટે પરન્તુ ' કોઇ શુભાશુભ યોગના કારણભૂત કાર્ય ' કર્તા માટે કીર્તિ સંપાદન કરનારું અથવા તેને અધોગતિએ લઇ જનારું બને છે. અહિં પણ એ જ પ્રમાણે બન્યું અને નંદવંશનો પ્રભાવશાળી રાજ્યામલ મગધની પ્રજાને વફાદાર, વયોવૃદ્ધ મંત્રીશ્વર શકડાલના મૃત્યુથી ભારે અકારો થઈ પડ્યો અને પ્રજા અને કારભારીવર્ગ અંદરખાનેથી ખાસ મગધની રાજ્યગાદી પરથી નંદવંશને ઉખેડવાના પ્રયત્નો શોધી કાઢવા આંતરિક મંત્રણાઓ કરવા પાછળ મથ્યો.

મંત્રીશ્વર શકડાલના મૃત્યુ બાદ મહારાજા નંદે લગભગ દરબારમાં હાજરી આપવાનું બંધ કર્યું અને પંડિત વરરુચિના કાવત્રાદ્વારા નિર્દોષ અમાત્યના પોતાના નિમિત્તે થએલ અવસાનથી તેનો આત્મા અત્યંત પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. બાદ માત્ર એક જ વર્ષમાં મહારાજા નંદ એકદમ શોષાઇ ગયા અને તેનો પણ દેહાંત થયો.

આ સમયે વીરનિર્વાણની ૧૪૭ ની સાલ ચાલતી હતી, જે શ્રી સ્થૂલભદ્રજીની દીક્ષાનું પ્રથમ વર્ષ હતું. તેઓના ગુરુ સંભૂતિવિજય મગધમાં સુંદર રીતનો જૈન ધર્મ પ્રચાર કરી રહ્યા હતા.

अह भणइ भद्दबाहू, पढमं ता अट्ठमस्स वासस्स ।
अणगार न हु किलस्ससि, भिक्खे सज्झायजोगे य ॥ ७४६ ॥

सो अट्ठमस्स वारस्स, तेण पढमिल्लुयं समाभट्ठो ।
कीस य परितंमीहं, धम्मावाए अहिज्जंतो ॥ ७४७ ॥

एक्कंती मे पुच्छं, केत्तियमेत्तंमि सिक्खितो होज्जा ।
कत्तियमेत्तं च गय, अट्ठहिं वासेहिं किं लद्धं ॥ ७४८ ॥

मंदरगिरिस्स पासंमि, सरिसवं निक्खिवेज्ज जो पुरिसो ।
सरिसवमेत्तं ति गयं मंदरमेत्तं च ते सेसं ॥ ७४९ ॥

सो भणइ एव भणिए, भीतो नवि ता अहं समत्थोमि ।
अप्प च महं आउ, बहुसुय मंदरो सेसो ॥ ७५० ॥

मा भाहि नित्थरीहिसि, अप्पतरएण वीर कालेणं ।
मज्झ नियमो समत्तो, पुच्छाहि दिवा य रत्तिं च ॥ ७५१ ॥

सो सिक्खउं पयत्तो, दट्टत्थो सुट्ठु दिट्ठिवायंमि ।
पुव्वक्खतोवसमियं, पुव्वगत पुव्वनिद्दिट्ठं ॥ ७५२ ॥

संपत्ति (?) एक्कारसमं, पुव्व अतिवयति वणदवो चेव ।
झंतितओ भगिणीतो, सुहुमणा वंदणनिमित्तं ॥ ७५३ ॥

जरका य जक्खदिण्णा, भूया तह हवति भूयदिण्णा य ।
सेणा वेणा रेणा, भगिणीतो थूलभद्दस्स ॥ ७५४ ॥

एया सत्त जणीओ, बहुस्सुया नाणचरणसपण्णा ।
सगडालपाणि(बालि) यातो, भाउ अवलोइउ एंति ॥ ७५५ ॥

तो वदिऊण पाएसु, भद्दबाहुस्स दीहबाहुस्स ।
पुच्छंति भाउओ णे, कत्थगतो थूलभद्दो त्ति ॥ ७५६ ॥

अह भणइ भद्दबाहु, सो परियट्टेति सिवघरे अतो ।
वच्चह तहिं विदच्छिहं, सज्झायज्झाणउज्जुत ॥ ७५७ ॥

इयरो चिय भइणीओ, दट्ठूणं तत्थ थूलभद्दरिसी ।
चिंतिइ गारवयाए सुयइड्ढिं ताव दाएमि ॥ ७५८ ॥

सो धवलवसभमेत्तो, जातो विक्खिणकेसराजडालो ।
घणमुक्कससिसरिच्छो, कुंजरकुलभीसणो सीहो   ॥ ७५९ ॥

तं सीहं दट्ठूणं भीमाउ सिवघरा विनिस्सरिया ।
भणितो य एगर्हि गुरू एत्थ हु सीहो अतिगतो त्ति   ॥ ७६० ॥

तत्थेत्थ कोइ सीहो, सो चेव य एस भाउओ तुब्भं ।
इड्ढीपत्तो जातो, सुयस्स इड्ढिं पयंसेइ   ॥ ७६१ ॥

तं वमणं सोऊणं, तातो अंचियतणुरुहसरीरा ।
संपत्तियाउ तत्तो, जत्तो सो थूलभद्दरिसी   ॥ ७६२ ॥

जह सागरो व उवेलमतिगतो पडिगतो सयं गणं ।
संपलियंकनिसंनो, धंमज्झाणं पुणो झाइ   ॥ ७६३ ॥

दुपुट्ठमहुरकंठं, सो परियट्टेइ ताव पाढमयं ।
भणियं च नार्हिभाउग, सीहं दट्ठूण ते भीया   ॥ ७६४ ॥

सो विय पागउदंतं, दरवियसियकमलसच्छहं हसिउं ।
भणइ य गारवयाए, सुयइड्ढी दरिसिया य मए   ॥ ७६५ ॥

तं वयणं सोऊणं, तातो अंचियतणूरुहसरीरा ।
पुच्छंति पंजलियउडा, वागरणत्थे सुणिउणत्थे   ॥ ७६६ ॥

इयरो विय भगिणीओ, वीसज्जेऊण थूलभद्दरिसी ।
उचियंमि देशकाले, सज्झायमुवट्ठिओ काउ   ॥ ७६७ ॥

अह भणइ भद्दबाहू, अणगार अलाहि एत्तियं तुज्झं ।
परियट्टंतो अट्ठ(च्छ)सु, एत्तियमेचं वियत्तं मे   ॥ ७६८ ॥

अह भणइ थूलभद्दो, पच्छायावेण तावियसरीरो ।
इड्ढी गारवयाए, सुयविसयं जेण अवरद्धं   ॥ ७६९ ॥

नवि ताव मज्झ मणुं, जह मे ण समाणियाइं पुव्वाइं ।
अप्पा हु मए अवराहितो, त्ति पालियं खमे मण्णुं   ॥ ७७० ॥

एतेर्हि नासियव्व, सएविणावि (?) जह सासणे भणियं ।
ज पुण मे अवरद्धं एय पुण उहति सव्वंगं   ॥ ७७१ ॥

वोच्छिंति य मयहरया, अणागता जेय संपती काले।
गारवियथूलभद्दंमि, नाम नट्ठाइं पुव्वाइं ॥ ७७२ ॥

अह विण्णविंति साहू, सगच्छया करिय अंजलि सीसे।
भद्दस्स ता पसियह, इमस्स एक्कावराहस्स ॥ ७७३ ॥

रागेण व दोसेण व, जं च पमाएण किंचि अवरद्धं।
तं मे सउत्तरगुणं, अपुणकार खमावेति ॥ ७७४ ॥

अह सुरकरिकरउवमाणबाहुणा भद्दबाहुणा भणियं।
मा गच्छह निछंतं (?), कारणमेगं निसामेह ॥ ७७५ ॥

रायकुलसरिसभूते, सगडालकुलम्मि एस संभूतो।
दुहराउ चेव पुण्णो, निम्मातो सव्वसत्थेसु ॥ ७७६ ॥

कोसा नामं गणिया, समिद्धकोसा य विउलकोसा व।
जीए घरे उवरद्धो, रतिसंवेसं विवेसंमि ॥ ७७७ ॥

बारस वासा य उत्थो, कोसाए घरमि सिरघरसममि।
सोऊण य पिउमरणं, रण्णो वयणं निगच्छी (?) ॥ ७७८ ॥

तिगिच्छिसरिसवण्णं, कोसं आपुच्छए तयं धणियं।
खिप्प खु एह सामिय, अहमं नहु वायरासेहं ॥ ७७९ ॥

भवणोरोह विमुक्को, छज्जइ चंदो व सोमगंभीरो।
परिमलसिरिं वहतो, जोण्हानिवहं ससी चेव ॥ ७८० ॥

भवणाउ निग्गओ सो, सारगे परियणेण कढ्ढितो।
मत्तवरवारणगओ, इह पत्तो राउलं हार ॥ ७८१ ॥

अंतेउर अइगतो, विणीयविणओ परित्तससारो।
काऊण य जयसद्दो, रन्नो पुरतो ठितो आसि ॥ ७८२ ॥

अह भणइ नंदराया, मंतिपय गिण्ह थूलभद्द महं।
पडिवज्जसु तेवट्ठाइ, तिण्णि नगरागरसमाइ ॥ ७८३ ॥

रायकुलसरिसभूए, सगडालकुलमि तं सि संभूओ।
सत्थेसु य निम्मातो, गिण्हसु पिउसंतियं एवं ॥ ७८४ ॥

अह भणइ थूलभद्दो, गणियापरिमलसमप्पियसरीरो ।
सामी कयसामत्थो, पुणो अ मे विण्णवेसामि ॥ ७८५ ॥

अह भणति नंदराया, केण समं दाइं तुज्झ सामत्थं ।
को अण्णो वरतरतो निम्मातो सव्वसत्थेसु ॥ ७८६ ॥

कंबलरयणेण ततो, अप्पाणं सुट्ठु संवरिताणं ।
अंसूणि निण्हयंतो, असोगवणियं अह पविट्ठो ॥ ७८७ ॥

जेत्तियमेत्तं दिण्णं, तेत्तियमेत्तं इमंमि भूतत्ति (?) ।
एत्तो नवरि पडामो, सोव (सव्वे) मीणाउलघरंमि ॥ ७८८ ॥

आणा रज्जं भोगा, रण्णो पासंमि आसणं पढमं ।
सव्वत्त इमं न खमं, खमं तु अप्पखमं काउं ॥ ७८९ ॥

केसं परिचिंतंतो, रायकुलाओ य जे परिकिलेसे ।
नरएसु य जे केसे, ता लुंचति अप्पण केसे ॥ ७९० ॥

तं विय परिहियवत्थं छेत्तूणं कुणइ अग्गतोआरं ।
कंवल रणोय गुंठिं, काउं रण्णो ठियं पुरतो ॥ ७९१ ॥

एयं मे सामत्थं, भणइ अवणेहि मत्थोतोगुंठिं ।
तो णं केसविहूणं, केसेहिं विणा पलोएति ॥ ७९२ ॥

अह भणइ नंदराया, लाभो ते धीर नत्थि रोहियणं ।
बाढं ते माणिऊणं, अह सो संपत्थितो तत्तो ॥ ७९३ ॥

अह भणइ नंदराया, वच्चइ गणियाघर जइ कहिंचि ।
तो णं असच्चवादिं, तीसे पुरितो चिथाएमि (?) ॥ ७९४ ॥

सो कुलघरिसामिद्धिं, गणियघरसंतियं च सामिद्धिं ।
पाएण पणोल्लेउं, नीति णगरा अणवयक्खो ॥ ७९५ ॥

जो एवं पव्वइओ, एवं सज्झायज्झाणउज्जुत्तो ।
गारवकरणेण हिओ, सीलभरुव्वहणधोरेओ ॥ ७९६ ॥

जह जह एही कालो, तह तह अप्पावराहसंरद्धा ।
अणगारा पडणीते, निसंसयं उचट्ठवेहिंति ॥ ७९७ ॥

उप्पायणीहि अवरे, केई विज्ञा य उप्पइत्ताणं ।
विउरु विही विज्ञाहि, दाइं कार्हिति उड्डाहं ॥ ७९८ ॥

मंतेहि य चुन्नेहि य, कुच्छिय विज्ञार्हि तह निमित्तेण ।
काऊण उवग्घायं, भमिर्हिति अणंतसंसारे ॥ ७९९ ॥

अह भणइ थूलभद्दो, अण्णं रूवं न किंचि काहामो ।
इच्छामि जाणिउं जे, अहमं चत्तारि पुव्वाइं ॥ ८०० ॥

नाहिसि त पुव्वाइं, सुयमेत्ताइं विभ्रुग्गहा र्हिति (?) ।
दस पुण ते अणुजाणे, जाव पणट्ठाइं चत्तारि ॥ ८०१ ॥

एतेण कारणेण उ पुरिसज्जुगे अट्ठमंमि वीरस्स ।
सयराहेण पणट्ठाइं, जाण चत्तारि पुव्वाइं ॥ ८०२ ॥

ઉપરોક્ત શાસ્ત્રી લખાણુનો ગુજરાતી સારાશ નીચે મુજબ છે —

સારાંશ—" પ્રભુ મહાવીર બાદ ચૌદપૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી સાતમા પટ્ટધર થયા આ સમયે મગધદેશમા ભયકર દુકાળ પડ્યો જેના કારણે સાધુઓ ત્યાથી બીજા દેશમા વિહાર કરી ચાલ્યા ગયા કોઇ વૈતાઢ્ય પર્વતની ગુફાઓમા, કોઇ નદીતટોએ તથા કેટલાકો સમુદ્રતટે જઇ પોતાનુ જીવન પસાર કરવા લાગ્યા જ્યારે કેટલાએક સાધુઓ કે જેઓ વિરાધનાભીરુ હતા તેઓ ખુશીથી અન્ન-જળનો ત્યાગ કરી અણુશણુ સ્વીકારી સ્વર્ગે સીધાવ્યા

આ દુષ્કાળના સમયમા જે જે સાધુઓ મગધમા સ્થિરતા કરી રહ્યા હતા તેમા શ્રી સ્થૂલભદ્ર આદિ ૫૦૦ સાધુઓ હતા તેઓ તે સમયના સમર્થ વિદ્વાન ને કઠસ્થ શ્રુતજ્ઞાનીઓ ગણાતા હતા કઠસ્થ શ્રુતજ્ઞાનને સૂત્રારૂઢ કરવાની ભાવનાથી પાટલિપુત્રના સઘે તેમને ત્યા રોકી લીધા હતા બાદ પાટલિપુત્ર નગરમા રહી ચતુર્વિધ સઘની મહાયતાથી કઠસ્થ સૂત્રો ગ્રથારૂઢ કરવા લાગ્યા આ પ્રમાણે લગભગ બે ત્રણ વર્ષ સુધી સૂત્રારૂઢ કરવાનુ કાર્ય ચાલુ થઇ ગયા પછી પાચ વર્ષે અગીઆર અગોની રચના કરી બારમુ **દૃષ્ટિવાદ** અગ ભદ્રબાહુસ્વામી સિવાય કોઇ જાણતુ નહિ, તેથી તે અગની જ્ઞાનપ્રાપ્તિના અગે ચૌદપૂર્વધર ભદ્રબાહુ સ્વામી પાસે જવાનુ નિર્ણીત થયુ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી તે સમયમા નેપાળ દેશમા દુષ્કાળ નિવારણાર્થે બાર વર્ષની ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરી રહ્યા હતા તેમને બોલાવવા શ્રી સઘે બે મુનિવરોને મોકલ્યા તેઓએ ત્યા જઇ, અજલી જોડી, વિધિપૂર્વક વદન કરી કહ્યુ કે "હે ભગવત! પાટલિપુત્ર પધારવા માટે શ્રી સઘ આપને આદેશ કરે છે, કારણુ કે કાળના પ્રભાવે લય થતા શ્રુતજ્ઞાનને ગ્રથારૂઢ કરવાનુ કાર્ય પાટલિપુત્રના સઘે શ્રી સ્થૂલભદ્રજીના પ્રમુખપણા નીચે શરૂ કર્યુ છે જેમા આપની પાસેથી બાકી રહેતુ જ્ઞાન મેળવી તે ગ્રથારૂઢ કરવાની આવશ્યકતા હોવાથી પાટલિપુત્રમા એકત્ર થયેલો સઘ આપને ત્યા પધારવા વિનતિ કરે છે "

જવાબમાં ભદ્રબાહુસ્વામીએ જણાવ્યું કે "હમણાં મે **મહાપ્રાણધ્યાન** આરંભેલ છે તે બાર વર્ષે પૂરું થશે ત્યાંસુધી હું આવી શકીશ નહી મહાપ્રાણધ્યાનની સિદ્ધિ થતાં "સર્વે પૂર્વોની સૂત્ર અને અર્થથી એક મુહૂર્ત્ત માત્રમાં ગણના થઇ શકે છે "

આ પ્રમાણે તેમનો ઉત્તર મેળવી, મુનિઓએ ઉગ્ર વિહાર કરી, પાટલિપુત્ર પહોંચી શ્રી સંઘને ભદ્રબાહુસ્વામીનો જવાબ જણાવ્યો શ્રી સંઘે તેના ઉપર દીર્ઘદૃષ્ટિએ વિચાર કરી બીજા બે સાધુઓને ફરી આદેશ કર્યો કે "તમારે ત્યાં જઇ ભદ્રબાહુસ્વામીને કહેવું કે—'જે શ્રી સંઘની આજ્ઞા ન માને તેને શી શિક્ષા અપાય? તે કહો ' પછી 'તેને સંઘ બહાર કરવો ' એમ તેઓ કહે એટલે તમારે આચાર્યશ્રીને કહેવું કે-"તમે તે શિક્ષાને પાત્ર છો, કારણ કે તમે પાટલિપુત્રના સંઘની આજ્ઞા લોપી છે " આ પ્રમાણે સૂચના મેળવી બે મુનિઓએ સંઘના કહેવા પ્રમાણે ભદ્રબાહુસ્વામીને કહ્યુ, એટલે ભદ્રબાહુસ્વામીએ જણાવ્યું કે—"શ્રીમાન્ સંઘે એમ ન કરતાં મારા પર પ્રસાદ કરીને બુદ્ધિમંત શિષ્યોને અહિ મોકલવા એટલે તેમને હું પ્રતિદિન સાત વાચના આપીશ એક વાચના ભિક્ષા-ચર્યાથી આવતાં આપીશ, ત્રણ વાચના ત્રણ કાળ વેળાએ આપીશ, અને સાંજના પ્રતિ-ક્રમણ પછી બીજી ત્રણ વાચના આપીશ આ પ્રમાણે મારા કાર્યને બાધ ન આવતાં શ્રી સંઘનું કાર્ય પણ પૂરું થશે "

તે મુનિઓએ આવી શ્રી સંઘને તે હકીકત જણાવી, એટલે શ્રી સંઘે પ્રસન્ન થઈને સ્થૂલભદ્રાદિક ૫૦૦ સાધુઓને નેપાળ દેશમાં મોકલ્યા આચાર્યશ્રી તેમને વાચના આપવા લાગ્યા, પરંતુ વાચના બહુ અલ્પ મળે છે, એમ ધારી ઉદ્વેગ પામી સાધુઓ ધીમે ધીમે ચાલ્યા ગયા છેવટે માત્ર એકલા સ્થૂલભદ્રજી જ ત્યાં રહ્યા પછી મહામતિ સ્થૂલભદ્ર, ભદ્રબાહુસ્વામી પાસે આઠ વર્ષમાં આઠ પૂર્વ સંપૂર્ણ રીતે ભણ્યા બાદ આચાર્ય-શ્રીએ તેમને કહ્યુ કે "મારું ધ્યાન હવે લગભગ પૂર્ણ થવા આવ્યું છે, તેથી હવે પછી તમને યથેચ્છ વાચના આપીશ " ત્યારે સ્થૂલભદ્રે કહ્યુ કે "હે પ્રભો ! હજુ મારે કેટલું ભણવાનું બાકી છે? " એટલે ભદ્રબાહુસ્વામી બોલ્યા કે "**તું એક બિંદુ જેટલું ભણ્યો છે**, અને સમુદ્ર જેટલું બાકી છે " પછી મહાપ્રાણધ્યાન પૂર્ણ થતાં વધારે વાચના મળવા લાગી એટલે મહામુનિ સ્થૂલભદ્ર દશ પૂર્વ જેટલું ભણ્યા બાદ એક એવો પ્રસંગ બન્યો કે જેના પરિણામે તેઓ સંપૂર્ણ ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહિ એકદા સ્થૂલભદ્રની સાતે બહેનો તેમને વાંદવા નિમિત્તે આવી સ્થૂલભદ્રજીને પોતાના જ્ઞાનનો પ્રભાવ બતાવવાનું મન થઇ આવ્યું અને તેમણે સિંહનું રૂપ વિકુર્વ્યું સ્થૂલભદ્રના સ્થાને સિંહને જોઈને ભયભીત બનેલી સ્થૂલભદ્રની સાતે બહેનો ભદ્રબાહુ સ્વામી પાસે આવી કહેવા લાગી કે "અમારા બંધુ સ્થૂલભદ્રને સ્થાને તો સિંહ છે " ગુરુને સ્થૂલભદ્રની હકીકત સમજાઇ ગઇ અને કહ્યુ કે "સ્થૂલભદ્રે સિંહનું રૂપ કર્યું છે, તમે ત્યાં જાઓ ને વાંદો " બાદ ભદ્રબાહુસ્વામીએ વિચાર્યું કે સ્થૂલભદ્રને જ્ઞાનનું અજીર્ણ થયું છે તેમની બહેનોના જવા

પછી સ્થૂલભદ્રને ગુરુએ ઉપાલંભ આપ્યો અને બાકીના ચાર પૂર્વ ભણાવવાની ના પાડી આ હકીકત શ્રી સંઘને કાને આવી જ્ઞાન અપૂર્ણ રહે તે શ્રી સંઘને યોગ્ય ન જણાયુ એટલે તેમણે ભદ્રબાહુસ્વામીને બાકીના ચાર પૂર્વ ભણાવવાની આગ્રહપૂર્વક વિનતિ કરી ત્યારે છેવટે ભદ્રબાહુસ્વામીએ બાકીના ચાર પૂર્વો મૂળ માત્ર (અર્થ વિના) આપવાનુ સ્વીકાર્યું સ્થૂલભદ્રને ચાર પૂર્વો (અર્થ રહિત) શીખવ્યા બાદ તે અન્ય સાધુઓને શીખવાડવાની શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ તેમને મનાઈ કરી અને પરિણામે ચાર પૂર્વોની વાચના બંધ થઈ

સંઘે આ કાળે અગીઆર અંગ સૂત્રોને ગ્રંથારૂઢ કર્યા તે અગીઆર મુખ્ય સૂત્રોના નામ નીચે મુજબ છે.—

(૧) આચારાંગસૂત્ર
(૨) સૂયગડાંગસૂત્ર
(૩) ઠાણાંગસૂત્ર
(૪) સમવાયાંગસૂત્ર
(૫) વિવાહપન્નતિસૂત્ર (ભગવતી)
(૬) જ્ઞાતાધર્મ કથાંગસૂત્ર
(૭) ઉપાસકદસાંગસૂત્ર
(૮) અંતગડદસાંગસૂત્ર
(૯) અનુત્તરોવવાઈસૂત્ર
(૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર
(૧૧) વિપાકસૂત્ર

આ ઉપરોક્ત અગીઆર અંગ સૂત્રોની ગાથાઓની મૂળ સંખ્યા ૩૫,૬૫૯ છે તેના ઉપર ટીકા ૭૩,૫૪૪ ગાથાની રચાઈ, ૨૨,૭૦૦ શ્લોકની ચૂર્ણી રચાઈ, ૭૦૦ શ્લોકની નિર્યુક્તિ રચાઈ છે-આ પ્રમાણે કુલ ૧૩૨૬૦૩ શ્લોકમા આ અગીઆર અંગો ટીકા, ચૂર્ણી અને નિર્યુક્તિ સાથે રચાયા આ અગીઆર અંગ પૈકી નવ અંગની ટીકાઓની રચના શ્રી અભયદેવસૂરિજીએ રચી છે, જેના ઉપરથી શ્રી અભયદેવસૂરિજીનુ નામ જૈન સંઘે "નવાંગી વૃત્તિકાર" સ્થાપ્યુ અને તેઓ પણ તે નામે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા

આ પ્રમાણે પાટલિપુત્રની વાચનાને વિસ્તારપૂર્વક જણાવવાનુ કારણ એટલુ જ છે કે મગધની રાજ્યગાદી ઉપર આ સમર્થ જૈન આચાર્યદેવોના સહવાસમા આવેલ મગધની પ્રજા અને મગધનુ નંદવંશી રાજ્યકુટુંબ જૈન હતુ, જેના યોગે આ વાચનામા દુર્ભિક્ષના સમયમા પણ કોઈપણ જાતની ખલેલ પહોંચી નથી માત્ર ભયંકર બાર વર્ષીય દુષ્કાળે પોતાના વિકાળ પંજાથી મગધની પરિસ્થિતિ છિન્નભિન્ન કરવામા કચાશ ન રાખી

પ્રસ્તુત પાટલિપુત્રની વાચના પૂર્ણ થયા પછી શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુસ્વામી લગભગ દશ વર્ષ સુધી જીવંત રહ્યા હતા, બાદ આત્મકલ્યાણ સાધી વીરનિર્વાણ ૧૭૦ વર્ષ સમાધિ પૂર્વક સ્વર્ગસ્થ થયા

પ્રકરણ ૧૦ મું.

મહારાજા બૃહદર્થ અને સુદેવ અથવા નંદ ૭ મો તથા ૮ મો.

વીરનિર્વાણ ૧૬૧ થી ૧૬૭, ઈ સ પૂર્વ ૩૬૬ થી ૩૬૦ ૬ વર્ષ

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી યુગપ્રધાનપદે વીરનિર્વાણ ૧૫૬ થી ૧૭૦
શ્રી સ્થૂલભદ્રજી દસ પૂર્વધર મુનિ તરિકે

મહારાજા બૃહદર્થ નદ ૭ મો—

મહારાજા ધનનદ અથવા છઠ્ઠા નદને પુત્ર ન હોવાથી મગધની ગાદી પર મહારાજા પાચમા નદનો પુત્ર બૃહદર્થ ગાદીએ આવ્યો હતો

આ મહારાજાના સમયમા નદ વશના બે રાજપુત્રોએ આધ્ર અને મધ્યપ્રાતમા સ્વતત્ર રાજ્યગાદી સ્થાપી હતી

× × ×

મહારાજા સુદેવ નદ ૮ મો—

આ મહારાજા સ્વર્ગસ્થ મહારાજા બૃહદર્થનો પુત્ર થતો હતો કે જે તેના મરણુ પછી તરત જ ગાદીએ આવ્યો તેનાથી આ સ્વતત્ર થએલ પ્રાન્તો ઉપર હકુમત ચલાવવાનુ અથવા તેમની સાથે યુદ્ધ કરી ઉપરોક્ત પ્રાતો જીતવાનુ સાહસ થઇ શકયુ નહિ મગધ સામ્રાજ્યમાથી બે મોટા પ્રાતો છૂટા પડવાના કારણે વિદેહ, કાશી, કોશલ, અવન્તી અને ગગા ઉપરના પ્રાતોમા જ મગધનુ સામ્રાજય મર્યાદિત બન્યુ હતુ

આ બન્ને રાજવીઓ માત્ર નામધારી રાજાઓ તરીકે જ મગધ ઉપર રાજ્ય ચલાવી શકયા હતા, કારણુ કે મગધના પ્રજાજનોની વફાદારી આ બન્ને રાજવીઓ ઉપરથી ઓછી થઇ હતી મગધ એ **પ્રજાસત્તાક** રાજ્ય તરીકે રાજા અને પ્રજાના હિતાર્થે પાલી-

મેન્ટરી પદ્ધતિ પ્રમાણે પ્રતિનિધિઓદ્વારા ચાલતુ હોવાના અંગે આ વિલાસી અને મદાંધી રાજવીઓ સામ્રાજ્યને ભારે થઈ પડ્યા બાર વર્ષીય ભયકર દુકાળના સમયમા રાજ્ય ખજાનાનો ઉપયોગ આ પૂર્વેના રાજાઓએ મગધની પ્રજાના રક્ષણાર્થે ચાલુ કર્યો હતો તેના બદલે આ રાજાઓએ તેનો દુરુપયોગ કરી, પ્રજાકલ્યાણના દરેક કાર્યો જેવા કે સદાવ્રતો, ભોજનાલયો, અન્નક્ષેત્રો તથા ધર્મશાળા અને પાકી સડકો બાધવાના કાર્યો બધ કરાવ્યા હતા આથી તેમની લોકપ્રિયતા તદ્દન ઓછી થઈ એટલુ જ નહિ પણ તેઓને રાજ્ય ઉપરથી ફરજીઆત ઉઠાડી મૂકવાનુ સાહસ પ્રજાએ કર્યું હતુ એમ સમજાય છે

ઐતિહાસિક ભ્રમણાનો નિરાસ—

સુજ્ઞ વાચક આ કાળમા એટલે વીરનિર્વાણ ૧૫૫ થી ૧૬૦ સુધીમા ભયકર દુકાળ સિવાય નદવશી રાજ્યસત્તામા પરિવર્તન થઈ અન્ય ગ્રથકારોના જણાવ્યા મુજબ મૌર્યવશી રાજા ચદ્રગુપ્તના રાજ્યની સ્થાપના થઈ હોત, અથવા તો શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુસ્વામી શ્રવણ-બેલગોલ (મૈસુર) મુકામે બાર હજાર સઘ સમુદાય સાથે ગયા હોત તો પાટલિપુત્રની સૂત્ર વાચના વી નિ ૧૬૦ મા થવાનુ જે સર્વાનુમતે સ્વીકારવામા આવ્યુ છે તે તેમ જ નેપાળમા મહાપ્રાણધ્યાનની બાર વર્ષની ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કયાથી થઈ હોત ?

“ **જૈન કાળગણના ઔર વીરનિર્વાણ સવત્** ” ગ્રથના કર્તા શ્રી કલ્યાણ-વિજયજી મહારાજ પોતાના ગ્રથમા જણાવે છે કે—શ્રવણબેલગોલ મુકામની બે પ્રતિમાઓ અને ત્યાની ગુફાના શિલાલેખનો સારાશ નીચે પ્રમાણે છે —

“ શ્રવણબેલગોલના ચદ્રગિરિ પર્વતના એક શિલાલેખને અગે શ્વેતામ્બર જૈન સાહિત્યમા કોઈ પણ પ્રકારનો ઉલ્લેખ નથી, તેમજ પ્રાચીન દિગમ્બર જૈન સાહિત્યમા પણ સમર્થન નથી, છતા ભદ્રબાહુ અને ચદ્રગુપ્તના નામને અગે શિલાલેખ કોતરાયેલો છે જેમા ચદ્રગુપ્ત મહારાજા અને ભદ્રબાહુસ્વામી શ્રી ચદ્રગિરિપર્વત પર ગયાનો ઉલ્લેખ સાપડે છે

આ ચદ્રગિરિનો શિલાલેખ શક સવત્ ૫૭૨ ના આસપાસ કોતરાવેલ સમજાય છે તેનુ અનુમાન સમજપૂર્વક કરવામા આવે તો વિક્રમની આઠમી સદીના પ્રારભમા ચદ્રગુપ્ત નામના રાજા દિગમ્બર સમ્પ્રદાયના ભદ્રબાહુ નામના મુનિ પાસે દીક્ષિત શિષ્ય થયા હતા પરતુ સાથેસાથ એ પણ ભૂલવા જેવુ નથી કે આ લેખમા ન તો **ભદ્રબાહુને શ્રુતકેવળી તરીકે જણાવ્યા છે, ન તો ચદ્રગુપ્તને મૌર્ય તરીકે જણાવ્યો છે.**

દિગબર સાહિત્યમા આના સબધમા પ્રાચીન ઉલ્લેખ હરિષેણકૃત “ બ્રહત્કથા કોશ ”મા પણ દેખાય છે, કે જે ગ્રથ શક સવત્ ૮૫૩ મા રચાયેલો સમજાય છે તેમા શ્રી ભદ્રબાહુના મુખથી દુર્ભિક્ષ સબધી ભવિષ્યવાણી સાભળી ઉજ્જૈનીના રાજા ચદ્રગુપ્તે દીક્ષા લીધાનો ઉલ્લેખ મળે છે, જેમા ચદ્રગુપ્તને “ દશપૂર્વધર વિશાખાચાર્ય ” ના નામથી સઘના નાયક બનવાનો ઉલ્લેખ પણ મળી આવે છે

ઉપરોક્ત કથા ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ચંદ્રગુપ્તને ઉજ્જૈનીના રાજા તરીકે આ કથાકારે વર્ણવી આ કથાની વાસ્તવિકતાની સૂચના કરી છે ભદ્રબાહુના દક્ષિણ દેશમા જવા સબધી અને ચદ્રગુપ્ત ઉજ્જૈનીના રાજા હોવા સબધી જે સ્પષ્ટ વાત ઉપરોક્ત કથામા છે તે ઉપરથી સમજાય છે કે તે ભદ્રબાહુ, શ્રુતકેવળી ભદ્રબાહુથી અન્ય હતા અને ચદ્રગુપ્ત પણ પાટલિપુત્રના મૌર્યવશી ચદ્રગુપ્તથી ભિન્ન હતો પાર્શ્વનાથ વસ્તીમા લગભગ શક સવત્ ૫૨૨ના આસપાસમા લખાયેલ એક શિલાલેખ મળી આવ્યો છે, જેમા ભદ્રબાહુની સૂચનાથી સઘનો દક્ષિણમા જવાનો ઉલ્લેખ છે ઉપરોક્ત લેખ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે કે જેમની દુર્ભિક્ષ સબધી ભવિષ્યવાણીથી જૈનસઘ દક્ષિણ દિશામા ગયો હતો તે ભદ્રબાહુ શ્રુતકેવળી નહી પરતુ શ્રુતકેવળીની શિષ્યપરપરાએ થયેલ અન્ય ભદ્રબાહુ હતા કે જેઓ નિમિત્તવેત્તા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા આ શિલાલેખનો અમુક ભાગ નીચે પ્રમાણે છે—

" महावीरसवितरि परिनिर्वृते भगवत्परमर्षिगौतमगणधरसाक्षाच्छिष्यलोहार्य-जम्बु-विष्णुदेवापराजित गोवर्द्धन-भद्रबाहु-विशाख-प्रोष्ठिल-कृत्तिकाय-जयनाम-सिद्धार्थ-धृतिषेण-बुद्धिलादि-गुरु-परम्परीणाक्क(क्र)माभ्यागतमहापुरुषसंततिसमवद्योतितान्वय-भद्रबाहुस्वामिना उज्जयन्यामष्टांगमहानिमित्ततत्त्वज्ञन त्रैकाल्यदर्शिना निमित्तेन द्वादशसंवत्सरकाल-वैषम्यमुपलभ्य कथिते सर्व्वसंघ उत्तरापथाद्दक्षिणापथं प्रास्थितः । "

ભદ્રબાહુચરિત્રનો નિમ્નલિખિત પાઠ પણ જુઓ—

" अवंतीविषयेऽत्राथ, विजिताखिलमंडले ।
विवेकविनयानेक-धनधान्यादिसंपदा ॥ ५ ॥
अभादुज्जयिनी नाम्ना, पुरी प्राकारवेष्टिता ।
श्रीजिनागारसागार-मुनिसद्धर्ममंडिता ॥ ६ ॥
चंद्रावदातसत्कीर्तिश्चंद्रवन्मोदकर्तृ(कृन्नृ)णाम् ।
चंद्रगुप्तिर्नृपस्तत्राऽचकच्चारुगुणोदयः " ॥ ७ ॥

—भट्टारक रत्नानंदिकृत भद्रबाहुचरित्र २ परिच्छेद ।

અમો આશા રાખીએ છીએ કે—આવો સજ્જડ પુરાવો વાચી ખાતરી થશે કે—મૌર્યવશની સ્થાપના વી નિ ૧૫૫મા નહિ પણ ૨૧૦મા થઈ હતી પરિશિષ્ટ પર્વમા પણ તે હકીકતને નીચે પ્રમાણે ટેકો મળે છે જુઓ નિમ્નલિખિત શ્લોક—

ईतश्च तस्मिन् दुष्काले कराले कालरात्रिवत् ।
निर्वाहार्थं साधुसंघस्तीरं निरनिधेर्ययौ ॥

પ્રકરણ ૧૧ મું.

નવમો નંદ મહારાજા મહાપદ્મ.

ઇ સ પૂર્વે ૩૬૦ થી ૩૧૭, વીરનિર્વાણ ૧૬૭ થી ૨૧૦ : ૪૩ વર્ષ.

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી ૩ વર્ષ વીરનિર્વાણ ૧૭૦ સુધી
શ્રી સ્થૂલભદ્રજી વીરનિર્વાણ ૧૭૦ થી ૨૧૫ સુધી ૪૫ વર્ષ

શ્રી સ્થવિરાવળીનો બીજો આંક અહિં વીરનિર્વાણ ૨૧૦ મા આ મહારાજાના રાજ્યઅમલ દરમિયાનમા મગધની રાજ્યગાદી મૌર્યવશના હાથમા જતા પૂરો થાય છે

મૌર્યવશી મહારાજા ચદ્રગુપ્તના રાજ્યઅમલના પ્રથમના પાચ વર્ષોમા એટલે વીરનિર્વાણ ૨૧૦ થી તે ૨૧૫, ઇ સ પૂર્વે ૩૧૭ થી તે ૩૧૨ સુધીમા શ્રી સ્થૂલભદ્રજી યુગપ્રધાન તરીકે વિદ્યમાન હતા, જેની સાબિતી મૌર્યવશના રાજ્યઅમલના ઇતિહાસમા અમો રજૂ કરીશુ

મહારાજા મહાપદ્મ અથવા "કાળા અશોક" ૨૩ વર્ષની ભર યુવાનવયે રાજ્ય-ગાદીએ આવ્યો હતો, છતા તેણે કોઇ જાતનુ ઉછાછળુ—રાજ્યને અહિતકર્તા પગલુ ભર્યુ ન હતુ તેના રાજ્યઅમલ પૂર્વે મગધમા પસાર થએલ ભયકર દુષ્કાળે રાજ્યતત્રને અગે તેને સુદર શિક્ષણ આપ્યુ હતુ, જેના યોગે તે પ્રજાનો હિતસ્વી અને પ્રેમી બન્યો હતો

આ મહાપદ્મની પૂર્વે છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા નદના રાજ્યઅમલ દરમિયાનમા મગધ સામ્રાજ્યના ખડીયા સરદારોનો ઘણો ભાગ સ્વતત્ર અને સ્વચ્છદી બની ગયો હતો તેમને આ વીર પુરુષે પાછા તલવારના બળે મગધ સામ્રાજ્યના આજ્ઞાકિત બનાવી સ્વહકુમતતળે આણ્યા હતા પોતે જૈનધર્મનો ચુસ્ત અનુયાયી હતો, અને જેઓ નદવશ અગર તો જૈનધર્મનો વિરોધ કરતા તેમની સાથે સખ્ત હાથે કામ લીધુ તે એટલે સુધી કે તેમના ક્ષાત્રતેજનુ પણ નિશાન રહેવા દીધુ નહિ, જેના અગે આ મહારાજાનુ

નામ "કાળા અશોક" અથવા તો "બીજા પરશુરામ" તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યુ આ પ્રમાણે આ મહારાજાએ પોતાના રાજ્યામલના લગભગ ૩૦ વર્ષ મગધ સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવામા ગાળ્યા

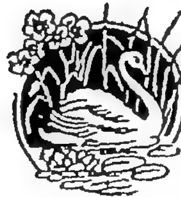
તેણે કાશ્મીર અને પંજાબની તક્ષશિલા સિવાયના ઉત્તર અને પૂર્વ હિંદના ઘણા ભાગો મગધની આજ્ઞામા લાવી, એકચક્રી રાજ્ય કરવા જેવી સ્થિતિ કરી, મગધ સામ્રાજ્યની પ્રબળ સત્તા ચારે દિશાએ જમાવી.

આ મહારાજાએ કલિંગ અને આંધ્ર પ્રાન્તો જે મગધથી સ્વતંત્ર થઈ ગયા હતા તેને તાબે કરવા હિલચાલ ઉપાડી, પરન્તુ આંધ્રપતિ મહારાજા શ્રીમુખ, કે જે તેમનો કુટુંબી જ થતો હતો તે કલિંગ દેશના રાજાનો સહાયક બન્યો હતો, તેથી કલિંગ અથવા આન્ધ્ર ઉપર ચઢાઈ લઇ જવામા બન્ને મિત્રરાજ્યોના એકત્ર થવાથી ભયંકર યુદ્ધ લડવુ પડે તેમા લાભને બદલે હાનિ મેળવવાના જોખમમા ઉતરવા માટે સાહસ ખેડવાની તેને સલાહ ન મળી અને તેણે પણ તે માન્ય રાખી અને કૌટુંબિક આંતરિક ક્લેશ ઉત્પન્ન કરવાનુ જોખમ માંડી વાળ્યુ કદાચ આ સમયે યુદ્ધ થયુ હોત તો આંધ્ર સાથે સંબંધ ધરાવતી મગધની પ્રજા અને રાજ્યકુટુંબીઓના એક જ લોહીમા કૌરવ અને પાંડવો જેવુ ભયંકર યુદ્ધ ફાટી નીકળત અને ઇતિહાસ રક્તભીના અક્ષરોએ લખાત વળી ભારત-ભૂમિ કોઈ ત્રીજી જ રાજ્યસત્તાના હાથમા જવાનો દુર્ઘટ પ્રસંગ પણ આવી પડત, કારણ કે આ કાળે ભારતના પશ્ચિમોત્તર વિભાગમા સિંધ પ્રદેશની પેલી બાજુ ગ્રીસ શહેનશાહ ભારત ઉપર ચઢાઈ કરવાની ભયંકર તૈયારીઓ કરી રહ્યો હતો તેની મહત્ત્વાકાક્ષા સિંધથી લગાવી હિમાલય સુધીના પ્રદેશો સર કરવાની હતી પરન્તુ તેનુ ધાર્યું કરવામા માત્ર મગધ સામ્રાજ્યના સમર્થ ને પ્રતાપી મહારાજા મહાપદ્મનો વીરતાભર્યો જુસ્સો અને તેની લશ્કરી વ્યૂહરચના આડે આવતી હતી

મગધ સામ્રાજ્યને પણ શાહ સીકંદરના સમાચારો મળી ગયા હતા દુશ્મનોને જવાબ દેવા તેણે મગધ, આંધ્ર અને કલિંગ દેશોમાથી લડાયક હસ્તિબળ સુંદર રીતે એકત્રિત કરવા માડયુ હતુ મગધ અને કલિંગ પ્રદેશો હસ્તિની ઉત્પત્તિ માટે કેન્દ્રસ્થાન તરિકે ગણાતા હતા અને લડાઈ પ્રસંગે જે રાજાના પક્ષમા હસ્તિ અને અશ્વબળ અધિક રહેતુ તે રાજાઓનો વિજય થતો

ઐતિહાસિક ક્ષેત્રમા સૂક્ષ્મતાથી દૃષ્ટિપાત કરતા જણાય છે કે, મગધ સામ્રાજ્ય પાસે આ કાળે સેંકડોની સંખ્યામા લડાયક હાથીઓ તૈયાર હતા તેવી જ રીતે ૨૦,૦૦૦ બરાબર છે અશ્વસૈન્ય હોવા સાથે લગભગ ૨૦,૦૦૦૦ પાયદળ તૈયાર હતુ આ મહારાજાએ સિંધ-સૌવિર સુધીના ક્ષત્રિય રાજાઓને કાબુમા રાખવા તલવારના બળે કામ લીધુ હતુ, જેના અંગે તે તેમા ફાવ્યો હતો અને ક્ષત્રિય રાજાઓને પણ આ વીર પુરુષના પુરુષાર્થને કારણે તેના રાજ્યાદેશનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો હતો

આ પ્રમાણે નવમા નંદે મગધ સામ્રાજ્યની સત્તા જમાવવામાં લગભગ ત્રીશ વર્ષ જેટલો સમય ગાળ્યો. મગધ ઉપર ગણો, અથવા તો ભારત ઉપર ગણો, અથવા તો ગમે તે રાજસત્તાના ઉપર ગણો, પરન્તુ પરદેશી રાજ્યસત્તાના હાથમાં સ્વતંત્ર હિંદને પરતંત્ર થતાં બચાવવા માટે જ તેનો પ્રબળ પ્રયત્ન અને પુરુષાર્થ હતો. આ પુરુષાર્થી પ્રયાસોમાં જરૂર ઉત્તર, પશ્ચિમ અને મધ્ય ભારતના અનેક ક્ષત્રિય રાજ્યોને ભયંકર રીતે સહન કરવું પડ્યું હતું, અને ઘણાઓની નિર્દયતાથી કતલ થઇ હતી, છતાં આ રાજવીના વીરતાભર્યા પ્રયાસોએ કેટલું સુંદર પરિણામ ઉપજાવ્યું હતું તેના ઈતિહાસમાં જો આપણે સૂક્ષ્મતાથી ઉતરશું તો સમજાશે કે આ મહારાજાએ હિંદના રક્ષણાર્થે જ, પરદેશી ધૂસરીમાંથી તેને બચાવવા માટે જ અને વિધર્મી યાહુદીઓના હાથે સંસ્કારી પવિત્ર આર્ય ભૂમિને અપવિત્ર થતી અટકાવવા અર્થે જ પોતાના પુરુષાર્થી પ્રયાસો કર્યા હતા. શાહ સીકંદરે ભારત ઉપર કઇ રીતે આક્રમણ કરી પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશોને જીત્યા હતા, તેનો અહેવાલ આ પછીના પ્રકરણોમાં રજૂ કરી, તેણે ચલાવેલી અમાનુષી કતલ અને સિંધના વીર પુરુષોએ આપેલ આદર્શ બલિદાનનો ઈતિહાસ રજૂ કરી સુજ્ઞ વાચકોને ખાતરી કરી આપશું કે મહારાજા નવમા નંદે જે પ્રદેશો જીતવામાં કાળા અશોક અને પરશુરામનું બિરુદ મેળવ્યું હતું તે વિદેશી સત્તાની ભયંકર કત્લેઆમ સાથે સરખાવતાં હિતકારી અને અલ્પ નિર્દય-હિંસક હતું.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

પશ્ચિમ ભારતમાં અંધાધુંધી.

જે કાળે મગધ સામ્રાજ્ય ઉત્તર, પૂર્વ અને દક્ષિણ ભારતમા જબરજસ્ત ક્રાન્તિ ફેલાવી રહ્યું હતુ તે કાળે પશ્ચિમ ભારતમા જબરજસ્ત પરિવર્તન થઈ રહ્યુ હતુ પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશોની રાજ્યવ્યવસ્થામા અનેક જાતની ઉથલપાથલ થઈ રહી હતી પ્રસિદ્ધ વિજેતા શાહ સીકદરે પર્શિયન સામ્રાજ્યના પ્રદેશો જેવા કે બાક્ટ્રીયા, આકેશિયા આદિ પ્રદેશોના સામ્રાજ્યની શક્તિનો વિનાશ કરી ત્યા મેસીડોનીયન સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી

વિજયની શરૂઆતમા ગ્રીક સમુચિત રાષ્ટ્રોનો પરાજય કરી શાહ સીકદરે પરશીયન સામ્રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કર્યું હતુ એશિયા માઇનોર, ફ્રીનીશીયા, ઇજીપ્ત, બેબિલોનીઆ આદિ પ્રદેશોને સ્વાધીન બનાવી શાહ સીકદરે ભારતની પશ્ચિમ સરહદ પર હલ્લો કર્યો આ સમયે શાહ સીકદર પાસે લગભગ ૨,૦૦૦૦ હજાર સૈનિકોનુ સુવ્યવસ્થિત લડાયક બળ હતુ, જેના યોગે પશ્ચિમભારતની રાજ્યનૈતિક સ્થિતિમા ઘણુ જ પરિવર્તન થયુ આ આક્રમણુમા અનેક અજેય દુર્ગોને જીતતો સીકદર અટકથી સોળ માઈલ ઉત્તર તરફ ઊદભાણુપુર નામે પ્રદેશ કે જે સિન્ધુ નદીની પેલી પાર હતો ત્યા સુધી આવી પહોચ્યો સિન્ધુ પ્રદેશના પશ્ચિમ વિભાગની શક્તિશાળી જાતિઓ(રાજાઓ)ને જીતી, અનેક અજેય દુર્ગો-કિલ્લાઓ ઉપર પોતાનો વાવટો ફરકાવી શાહ સીકદર સિન્ધુની આ પાર આવી પહોચ્યો ભારતના દુર્ભાગ્યે કહો યા તો કળિકાળના પ્રભાવે કહો અથવા તો પચમ આરાના પ્રભાવે કહો પરતુ અનાદિકાળથી ભારતની સ્વતત્રતા સાચવી રહેલ પ્રભાવશાળી નૃપતિઓને પણ શાહ સીકદર જેવા પરદેશી યવન બાદશાહના સ્વામીપણાનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો આમા ભારતના પ્રાચીન ગૌરવશાલી નામચીન તક્ષશિલા નગરીના રાજા આમભીસ (આમ્ભીસ) જેવા દેશદ્રોહીનુ નામ ઘણુ જ શરમીંદી રીતે ગવાયુ

ભારતના આ બેવફા કુપુત્રે પોતાના પાડોશી પંજાબનરેશ વીરપુત્ર પૌરસ જેવા બહાદુર નરેશના પરાજય માટે શાહ સીકંદરને દરેક જાતની સહાયતા આપી તેણે અતિ ધામધુમથી શાહ સીકંદરનુ સ્વાગત કર્યું અને આધીનતાસૂચક અનેક જાતના નજરાણાઓ પણ ભેટ ધર્યા વળી તેની મદદના વચનથી પંજાબનરેશ પૌરસને આધીન થવાનો સદેશ શાહ સીકંદરે દૂત દ્વારા તક્ષશિલાથી મોકલ્યો જવાબમા પૌરસે જણાવ્યુ કે-" **નજરાણાથી નહિ પણ વીરતાથી તમારું સ્વાગત કરવા મારુ લશ્કર તૈયાર છે** "

શાહ પૌરસ તુરતજ બહાદુરીથી ૨૦,૦૦૦ સુસજ્જિત સૈન્ય સાથે તૈયાર થઇ રણક્ષેત્રે કેશરીયા કરવા બહાર પડ્યો પૌરસનુ બળવાન શીખસૈન્ય જોઈ શાહ સીકંદરે યુક્તિથી કામ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને પોતાની સેનાનો જેલમ નદીના કિનારે પડાવ નાખી ત્યા થોડા સમય માટે સ્થિરતા કરી

જેલમ નદીના કાઠે થોડા મહિના શાન્તિથી યોગ્ય સધીની રાહ જોવામા અને બહાદુર શીખ અમલદારોને દગા-પ્રપંચથી ફોડવાના પ્રયત્નો કરવા પાછળ ગાળ્યા, પરતુ દેશભક્ત, રાજ્યભક્ત, વફાદાર શીખ અમલદારો અને સૈનિકો લોભવશ થઇ શાહની પ્રપચ જાળમા લેશમાત્ર ફસાયા નહી બહાદુર શીખ સૈન્યના એક પણ અમલદાર યા તો સૈનિકે તેની સામે પણ જોયુ નહીં આ પ્રમાણે લગભગ ચાર મહિના જેટલો લાબો કાળ જેલમ નદીના કાઠા ઉપર નીકળી જતા શાહ સીકંદર મુઝાયો, પરતુ જ્યા ભારતનુ દુર્ભાગ્ય પરાધીનતા માટે નિર્માણ થયેલુ હોય ત્યા તેને કોણ અફર કરી શકે ?

વર્ષાઋતુની શરૂઆતમા કૃષ્ણપક્ષની અંધકારમય રાત્રિના સમયે વરસતી ભયંકર વર્ષા ધારા અને વીજળીના કડકડાટમય સમયમા જેલમ નદીના ચઢતા પાણીની પરવા ન કરતા શાહ સીકંદરે આ અધકારમય ભયંકર કાળ રાત્રિનો લાભ લેવાનો નિર્ણય કર્યો વધતા જતા જલપ્રવાહના પૂર વચ્ચેથી પોતાના પ્રચંડ સૈન્યના ઘણા ભાગને જેલમ નદીની પેલે પાર શાન્તિથી પ્રથમ પ્રહર સમયે ઊતાર્યું, ને ત્યાથી જેલમના મોળ માઇલના પટ પર પહો ચ્યાબાદ તરત જ ઘોર વર્ષામય અધારી રાત્રિનો લાભ લઇ પૌરસની અચેત અને નિદ્રાધીન સેના પર હલ્લો કરવા તૈયારી કરી

પૌરસને આ સમાચાર તુરત્ત પહોચી ગયા. દગાથી દિગ્મૂઢ થયેલ પૌરસે તુરત જ પોતાના પુત્રની સરદારી નીચે બે હજાર ચૂટી કાઢેલ બહાદુર લડવૈયાઓની પ્રથમ ટુકડી લડાઇના મેદાનમા ઉતારી, પરતુ શાહ સીકંદરના સાવચેત સૈન્યે આમાના ઘણા ભાગનો નાશ કર્યો અને બાકીનાઓને કેદી તરીકે પકડી લીધા આ યુદ્ધમા પૌરસનો પુત્ર વીરતા-ભર્યું પરાક્રમ કરી મૃત્યુ પામ્યો આ પરાજયના સમાચારો તથા પોતાના પુત્રના બહાદુરીપૂર્વકના મૃત્યુ સમાચાર સાભળી પૌરસ જાતે લશ્કરનું આધિપત્યપણ સ્વીકારી પોતાની વિશાળ સેના સાથે વીરતાથી રણક્ષેત્ર પર આવ્યો

જેલમ નદીના વીશ માઇલના વિશાળ રેતાળપટ ઉપર બન્ને બાજુના વિશાળ સૈન્યનું ભયકર યુદ્ધ તે જ રાત્રિના સમયથી જામ્યુ, જે ઘણા સમય સુધી ચાલ્યુ બન્ને બાજુની લડતી સેનાનો ઘણા જ વિશાળ પ્રમાણમા કચ્ચરઘાણ નીકળી ગયો હજારોની સખ્યામા બહાદુર વીરપુત્રોનુ બલિદાન આ યુદ્ધમા લેવાયું પજાબના વીર વફાદાર શીખ સૈન્યના એકેએક લડવૈયાએ યવન સૈન્યના લડવૈયાનો સુદરતાપૂર્વક સામનો કરી મુક્તિ મેળવી આ પ્રમાણે લગભગ ત્રણ ભાગનુ શીખ સૈન્ય હણાયા બાદ કપરા સજોગોમા શાહ સીકદરના હાથે વીર નરેશ પૌરસ કેદ પકડાયો

શાહ સીકદરે તક્ષશિલાનો કબજો લીધો અને ત્યા પોતાનુ આધિપત્યપણ જમાવી વિજયનો દરબાર ભર્યો આ ભરદરબારમા યોગ્ય ન્યાય માટે શાહ સન્મુખ વીરનૃપતિ પૌરસને શૃખલાબદ્ધ ઊભો કરવામા આવ્યો તેનો ન્યાય ચૂકવતા શાહે પૂછ્યુ કે—“ઓ ક્ષત્રિય વીર રાજવી ! તમારી સાથે અમારે કઇ રીતે વર્તવુ તે તમે જ જણાવો ” પૌરસે પણ નીડરતાથી જવાબ આપ્યો કે—“ **જેવી રીતે રાજાઓ આવા પ્રસગે એક વીર રાજવી તરીકે વર્તાવ કરે છે તેવી રીતે.** ”

આ વીરતાભર્યા જવાબથી શાહ સીકદર આશ્ચર્યચકિત થયો વીર પૌરસના આ નીડર અને વીરતાભર્યા જવાબથી શાહ ઊલટો ખુશી થયો, અને તુરત જ બધનમુક્ત કરી વીરરાજવી તરીકે તેનુ સન્માન કર્યું અને તખ્ત ઉપર પોતાની બાજુમા જ બેસાડી, તેને મિત્ર બનાવી પજાબનુ રાજ્ય પાછુ સુપ્રત કર્યું, એટલુ જ નહિ પણ તેની બહાદુરીના બદલામા જેલમ, ચીનાબ અને રાવી આદિ રાજ્યો કે જે શાહે જીત્યા હતા તેનો તેને સૂબો બનાવ્યો આ રીતે વીર પૌરસ સાથે મિત્રાચારી બાધી શાહ સીકદર ત્યાથી આગળ વધ્યો

આ સમયે ઉત્તર ભારતમા મગધ, કોશલ, વત્સ અને અવન્તીના ચાર સામ્રાજ્યો પ્રબળ સત્તાધીશ રાજ્યકર્તાઓ તરીકે રાજ્ય કરતા હતા મગધની રાજ્યધાની પર નદવશના રાજા મહાપદ્મનો રાજ્યામલ હતો કોશલપ્રાન્તની રાજ્યધાની શ્રાવસ્તી અથવા સાવથ્થીમા હતી, વત્સપ્રાન્તની રાજ્યધાની કોશાબીમા હતી અને અવન્તીની રાજ્યધાની ઉજ્જૈન હતી

અગ, મગધ, કાશી, કોશલ, વૈજન, મલ્લ, ચેદિ, વત્સ, કુરુ, પાચાલ, સુરસેન, મત્સ્ય, અસ્સક, અવન્તી, ગાધાર અને કબોજ—આ પ્રમાણે સોળ પ્રાન્તમા ભારત વહેચાયેલો હતો, અને સોળે પ્રાન્ત ઉપર અલગ અલગ રાજાઓનુ આધિપત્ય હતુ આ બધામા મગધ, કોશલ, વત્સ અને અવન્તીની રાજ્યસત્તા પ્રબળ ગણાતી હતી

શાહ સીકદર પૌરસ રાજાને પોતાનો પરમ સહાયક અને આધીન મિત્ર બનાવી આગળ વધ્યો, જેના પરિણામે નાના નાના રાજ્યોએ કોઈપણ જાતની આનાકાની કર્યા વિના સીકદરની હકુમતનો સ્વીકાર કર્યો કેટલાક વીર રાજાઓએ તેની સત્તા સ્વીકારવામા

નાનપ સમજી તેનો સામનો કર્યો, અનેક સ્થળોએ ભયકર યુધ્ધો પણ થયા, પરતુ ધીરે ધીરે વિજય કરતો સીકદર **બ્યાસ** નદીના તટ સુધી પહોચી ગયો

આ સમયે બહાદુર ભારતીય સૈન્યથી ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારી ગયેલા સીકદરના સૈન્યે આગળ વધવાનો ઇન્કાર કર્યો સીકદરે સૈન્યને અનેક રીતે સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, અનેક રીતે જોમ ઉત્પન્ન કરનારી લાલચો પણ બતાવી, છતા આ સૈન્ય યુદ્ધથી એટલુ બધુ તો થાકી અને ત્રાસી ગયુ હતુ કે લશ્કરે કોઇપણ પ્રકારે અને જોખમે આગળ વધવાની ના પાડી પરિણામે સીકદરને ત્યાથી પાછુ ફરવુ પડ્યુ અને તેના સ્મરણચિહ્ન તરીકે બ્યાસ નદીના તટ ઉપર સીકદરે પોતાનુ સ્મારક બનાવી, દેવ-દેવીની પૂજા કરી, જેલમ તરફ પ્રસ્થાન કર્યું

કોઇપણ જાતની અડચણ વગર શાહ સીકદર જેલમ પહોચી ગયો ત્યા તેણે ભારે દરબાર ભરી પોરસરાજાને બ્યાસ નદીથી માડી જેલમ નદીના સુધીના પ્રદેશોનો સૈટ્રપ (સૂબો) બનાવ્યો જેલમથી સિન્ધુ નદી સુધીના પ્રદેશોનો સૈટ્રપ (સૂબો) આભીસ રાજાને બનાવ્યો સિન્ધના પશ્ચિમ વિભાગના પ્રદેશનો સૈટ્રપ (સૂબો) ફીલીપોશ નામના સેનાપતિને બનાવ્યો આ પ્રમાણે પોતાના જીતેલા પ્રદેશોનો પ્રબધ કરી સીકદર પોતાના દેશ તરફ પાછો ફર્યો, પરતુ પાછા ફરવામા નવા જ માર્ગનુ તેણે અનુસરણ કર્યું જેલમ નદીના તટ ઉપર ૨,૦૦૦ જહાજોમા વિજેતા તરીકે મેળવેલ નજરાણાની લક્ષ્મી અને રત્નભડારો ભરી, લશ્કરને સાથે લઇ, ભારતના પશ્ચિમ વિભાગે પોતાનુ સામ્રાજ્ય જમાવી શાહ સીકદરે જળમાર્ગે પ્રયાણ કર્યું

પ્રકરણ ૧૩ મું

ભારતની વીર પ્રજાનું ભયંકર બલિદાન.

જેલમ નદીના વિશાળ પટદ્વારા પ્રસ્થાન કરતા ૨,૦૦૦ લશ્કરી જહાજોની મધ્યમા શાહ સીકદરનુ જહાજ બાદશાહી ઠાઠથી ચાલી રહ્યુ હતુ આ સમયે પજાબની પાચ નદીઓના મધ્યસ્તે દક્ષિણ અને બીજા પ્રાન્તોમા શિલોઇ (શિવી), અગલાસોઇ, મલ્લોઇ (માલવ), આકિસડ્રાકોઇ (તક્ષક) આદિ જાતિઓ નિવાસ કરતી હતી તેઓના નાના નાના રાજ્યોને પ્રજાસત્તાક રાજ્યોની ઉપમા અપાતી હતી આ રાજ્યોની શક્તિ ભારતના અન્ય રાજ્યો કરતા અધિક હતી

અગલાસોઇ રાજ્ય પાસે ૪૦,૦૦૦ પાયદળ અને ૩,૦૦૦ અશ્વસૈન્ય હતુ આ જ પ્રમાણે અન્ય રાજ્યો પાસે પણ શૂરવીર, શક્તિશાળી વીર સૈન્ય હતુ આ વીર રાજ્યો ઐક્યતાપૂર્વક શાહ સીકદરનો સામનો કરવા માગતા હતા, પરન્તુ શાહ સીકદરે પોતાના બુદ્ધિબળે તેમને એકત્ર થવા ન દીધા, અને તેઓ એકત્ર થાય ત્યાર પૂર્વે એ રાજ્યોને યુક્તિપૂર્વક જીતી લીધા પરિણામે અગલાસોઇ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ૨,૦૦,૦૦ નરનારી અને બાળકોએ યવન રાજ્યની સરદારી નીચે પરતત્ર બનવા કરતા સ્વબળિદાન સર્વશ્રેષ્ઠ ગણી એકી સાથે ભયકર અગ્નિપ્રકોપ કરી કીર્તિવત બળિદાન દીધુ

આ સમયનુ વર્ણન કરતા ઇતિહાસકારો જણાવે છે કે આ ૨,૦૦,૦૦ ના સામુદાયિક અગલાસોઇની વીર પ્રજામાથી એક પણ બાળક જીવતુ સીકદરના હાથમા આવ્યુ નહિ કે જેને કેદી તરીકે પકડી અથવા તો તેના ઉપર રાજ્ય કરી તેને પરતત્ર બનાવવા શાહ સમર્થ થાય.

બીજી બાજુ માલવ અને તક્ષક પ્રજા પણ એકત્ર થઇ ન શકી સબબ તેમા સયુક્ત સૈન્યની સરદારીના સબધમા આતરિક મતભેદ ઊભો થયો પરિણામે શાહ સીકદરની સામે

થવાના બદલે તેઓના શસ્ત્રોનો અંદર અંદર લડવામાં ઉપયોગ થયો, જેનો લાભ શાહ સીકંદરે તુરત જ ઉઠાવી માલવ રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કર્યું અને દૂર દૂર સુધી માલવ પ્રજાનો પીછો પકડી તેમને નસાડી મૂકયા આ યુદ્ધમાં આ વીર લડવૈયાઓને પરાજીત કરતાં એક માલવી વીરપુત્રના હાથે શાહ સીકંદર સખત રીતે ઘવાયો તે સમયે તે કાતીલ ઘાના લીધે તાત્કાલિક મૃત્યુ ન પામતાં શાહ પાંચ વર્ષ સુધી બીછાનાવશ રહ્યો અને અંતે ઘાના પરિણામે યુવાનવયે મૃત્યુને વશ થયો

માલવ અને તક્ષક પ્રજા જો એકયતાના બળે શાહ સીકંદરનો સામનો કરવા સમર્થ થઈ હોત તો ઇતિહાસકારો લખે છે કે ૬૦,૦૦૦ પાયદળ સૈન્ય, ૧૦,૦૦૦ ઘોડેશ્વાર સૈન્ય અને ૬૦૦ રથારૂઢ સૈન્યના બળે શાહ સીકંદરને હરાવવા આ વીર પ્રજા જરૂર સમર્થ થાત

શાહ સીકંદરના સમયમાં સિન્ધની રાજ્યધાની **અહોર** નામના શહેરમાં હતી, જેના રાજાનું નામ **મૂસિકેનો** હતું આ રાજા પ્રરાક્રમી, વીર અને શક્તિવાન હતો યુદ્ધ કર્યા વિના તેણે શાહ સીકંદરની આધિનતા સ્વીકારી નહીં એટલે શાહ સીકંદરને તેના ઉપર ચઢાઈ કરવી પડી ભયંકર યુદ્ધમાં બન્ને બાજુના સૈન્યનો ઘાણ નીકળ્યા પછી અંતમાં સિન્ધ નરેશ પરાજીત થયો, અને આખરે સિન્ધ પ્રાન્ત પણ શાહ સીકંદરના હાથમાં ચાલ્યો ગયો

આ પ્રમાણે જેલમ નદીથી સિન્ધ પ્રાન્ત સુધી વિજયી બનતો શાહ સીકંદર સમુદ્ર તટ સુધી પહોંચી ગયો સમુદ્ર કિનારે પહોંચ્યા પછી તેણે પોતાની સેનાના બે વિભાગ કરી **ન્યાકર્સ** નામના સેનાપતિને જલમાર્ગે ઇરાન પહોંચવાની આજ્ઞા કરી, અને સ્વયં પોતે ઘાયલ થયેલ હોવા છતાં બલુચિસ્તાન અને મકરાનાના જંગલોમાં થતો સ્થળમાર્ગે ઇરાન પહોંચ્યો સ્થળમાર્ગના રસ્તામાં શાહ અને તેના લશ્કરને નાનાવિધ દુ ખો સહન કરવા પડ્યાં હતાં ઇરાન પહોંચ્યા પછી શાહ સીકંદર પોતાના જીતેલા ભારતીય પ્રદેશોને ફરીથી જોવા ન પામ્યો, અને લગભગ ઇ સ પૂર્વે ૩૨૩ માં મૃત્યુ વશ થયો

શાહ સીકંદરે ભારતની ચઢાઇમાં વીર રાજવીને છાજે તેવી રીતનું નીતિમય વર્તન બહુધાયે દાખવ્યું હતું તેની સાથે આ કાળની ભારતીય પ્રજા પણ ભીરુ ન હતી માત્ર ફાટફૂટ અને આંતરિક કુસંપના કારણે જ આ સમય ભારતી પ્રજાની અધોગતિ થઇ હતી

ભારતીય પ્રજાએ અનેક સ્થળોએ સીકંદર શાહનો વીરતાપૂર્વક સામનો કર્યો હતો બાજપક્ષીની ગતિની જેમ ચાલતા સીકંદરને હિન્દુકુશથી સિન્ધ સુધીના નજદિક પ્રદેશોમાં જતાં દસ માસ થયા હતા સિન્ધથી બ્યાસ સુધી ઓગણીસ મહિના લાગ્યા હતા આ ઉપરથી ભારતીય વીર પ્રજાની ગૌરવશાળી શક્તિનું આપણને ભાન થાય છે

યુવાન વિજેતાના આક્રમણના કારણે પશ્ચિમોત્તર ભારતની નૈતિક રાજ્યસ્થિતિમાં મોટું પરિવર્તન થયું હતું તેવી જ રીતે ઉત્તરહિંદમાં પણ મગધ સામ્રાજ્યના ખંડીઆ રાજાઓમાં

પણ કુસપ ફેલાયો હતો જેઓમાથી ઘણો વિભાગ મગધ જેવી પ્રાચીન સસ્કારી રાજ્ય-ગાદીના ભોક્તા જૈન રાજાઓના રાજ્યામલની વિરુદ્ધ બન્ચે જતા હતા મગધ રાજ્યના ખડીઆ રાજાઓ એવી તક શોધતા હતા કે જેથી તેઓ શુદ્ધ સનાતનધર્મી ક્ષત્રિય રાજકુળને મગધની રાજ્યગાદી ઉપર સ્થાપી શકે

યુદ્ધના સામનાની ભયકર તૈયારીઓ—

મહારાજા મહાનદના ૩૦ વર્ષો મગધ સામ્રાજ્યની સીમા વધારવા પાછળ રણક્ષેત્રમા ગયા તેવી જ રીતે તે પછીનાં તેર વર્ષો પણ ભયકર યુદ્ધસામગ્રી તૈયાર કરવા પાછળ ગયા, કારણ કે ભારત ઉપર શાહ સીકદરનુ ભયકર આક્રમણ શરૂ થઈ ગયુ હતુ અને પશ્ચિમ ભારતમા તેણે રાજ્યની સ્થાપના પણ કરી હતી જો આ સમયે લશ્કરી વ્યૂહરચના મહારાજા પદ્મનદે ન કરી હોત તો જરૂર વિજેતા શાહ સીકદર પશ્ચિમ વિભાગથી ઉત્તર અને પૂર્વ સુધી પહોચી જાત, કારણ કે તેણે પૂર્વ અને પશ્ચિમના પ્રદેશો જીતવા ૫૦,૦૦૦ ના લશ્કરની યુદ્ધ સામગ્રી મગધ પર ચઢાઈ કરવા માટે તૈયાર કરી હતી, પરન્તુ ચઢાઇ કરતા પહેલા તેણે પોતાના મિત્ર બનેલ મહારાજા પૌરસની સલાહ માગી, જેનો નકારાત્મક જવાબ મહારાજા પૌરસે જણાવ્યો

પૌરસના મુખ દ્વારા મહારાજા મહાપદ્મની વીરતાભરી ને પ્રભાવશાળી વ્યૂહરચના સાભળી શાહ સીકદરે મગધ સામ્રાજ્યના પશ્ચિમ તરફના એક પણ પ્રાતની છેડતી કરવાનુ માડી વાળ્યુ કારણ એમા સપૂર્ણ જોખમ હતુ અને તેને ધાસ્તી લાગી કે રખેને પોતાના હાથે જીતેલા પ્રદેશો પણ પાછા ખેચાઈ જાય

આ સબધમા "મૌર્ય સામ્રાજ્ય"ના ઈતિહાસકાર જણાવે છે કે—

"નિસન્દેહભરી હકીકત છે કે શાહ સીકદરના આક્રમણ પહેલા મગધ સામ્રાજ્ય પર રાજ્યકર્તા મહાપદ્મ નદ રાજાએ પોતાની હકુમત ઘણા પ્રાતો ઉપર જમાવી હતી, જેમા પુરાણાદિ ગ્રથોથી પણ અમોને સમજાય છે કે આ મહાપદ્મ રાજાએ ઘણી જાતિ અને રાષ્ટ્રો પર વિજય મેળવ્યો હતો"

જુઓ પ્રોફેસર મેક્ષમૂલરની હીસ્ટ્રી ઑફ સસ્કૃત લીટરેચર્સ, અલ્હાબાદ એડીસન, પાનુ ૧૪૩

પુરાણોમા નદનુ વર્ણન નીચે પ્રમાણે આવે છે —

महापद्मनंदस्ततः शूद्रागर्भोद्भवोऽतिलुब्धोऽतिबलो महापद्मनन्द नामा परशुराम इवापरोऽखिलक्षत्रियान्तकारी भविष्यति । ततः प्रभृति शूद्रा भूपाला भविष्यन्ति । स च एकच्छत्रामनुल्लंघितशासनो महापद्मः पृथ्वीं भोक्ष्यति । विष्णुपुराण IV, Ch XXIV.

ભાગવત પુરાણમા પણ કહ્યુ છે કે —

महानन्दी सुतो राजन्! शूद्रागर्भोद्भवो बली।
महापद्मपतिः कश्चिन्नन्दः क्षत्रविनाशकृत्॥

ततो नृपा भविष्यन्ति—

स एकच्छत्रां पृथिवीमनुल्लंघितशासनः।
शासिष्यति महापद्मो द्वितीय इव भार्गवः॥ स्कन्ध १२, अ० २

વળી કળિયુગ રાજવૃત્તાતમા જણાવેલુ છે કે —

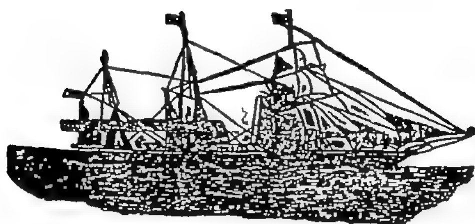
महानन्देश्च शूद्राया महिष्यां कलिचोदितः।
उत्पत्स्यते महापद्मो धननन्द इति श्रुतः॥
अतिलुब्धोऽतिबली सर्वक्षत्रान्तको नृपः।
ऐक्ष्वाकाश्च पाञ्चालान् कौरव्याश्च हैहयान्॥
कालकानेकलिङ्गाश्च शूरसेनाश्च मैथीलान्।
जित्वा चान्यांश्च भूपालान् द्वितीय इव भार्गवः॥
एकराट् स महापद्मः एकच्छत्रो भविष्यति।
स कृत्स्नामेव पृथिवीमनुल्लघितशासनः॥
शासिष्यति महापद्मो मध्ये विन्ध्यहिमालयोः।
ततः प्रभृति भविष्यन्ति शूद्रायाः नृपाः कलौ॥ भाग ३, अध्याय २

ઉપર પ્રમાણે ધાર્મિક ગ્રથો પણ વીર રાજવી મહાપદ્મની વીરતાની નોધ લે છે કે જે નોધ લેતા તેમને ક્ષત્રિય રાજાઓને મહાત કરવામા તેને પરશુરામ તુલ્ય બળ વાપર્યુ હતુ અને મગધ સામ્રાજ્યની સીમા વધારી હતી એમ એક મતે ઉચ્ચારવું પડયું છે

મગધ સામ્રાજ્ય પ્રાચીન અનાદિકાળનુ સામ્રાજ્ય ગણાતુ હતુ અને મગધની રાજગાદી ઉપર બળવાન ક્ષત્રિય વીર રાજવીઓ સનાતનધર્મની ગૌરવતા વધારનારા થયા હતા તેના બદલે અત્યારે જૈનધર્મી વીર રાજાઓ સનાતનધર્મી રાજાઓને મહાતકર્ત્તા થઈ પડવાથી પુરાણ આદિ વેદાતિક ગ્રથોએ નદવશી વીર રાજાઓની શૂદ્ર રાજવીઓ તરીકેના શબ્દોમા નોધ લીધી છે, તે ખરેખર દિલગીર થવા જેવુ છે આ બધાના ઊડાણમા ઉતરતા સમજાય છે કે મહારાજા નદે નબળા ક્ષત્રિય રાજ્યોને જીતી એક-

છત્ર તળે કરવામા સાહસ દાખવ્યુ હતુ, કારણ તેને યુનાની આક્રમણની ગુપ્તચરો મારફતે માહિતી મળી હતી કે જે યુનાની પ્રજા ભારતને અખૂટ દ્રવ્યવાન અને સસ્કારી જાણી જીતવા ગુપ્ત તૈયારીઓ કરતુ હતુ આ રાજ્યશેત્રજની રમતની માહિતી મગધ સામ્રાજ્ય અન્ય રાજ્યને આપી શકે તેમ હતુ નહિ અને અન્ય નાના નાના રાષ્ટ્રોને આની ગતિ સમજાઇ નહિ, પણ જ્યારે શાહ સીકદર દ્વારા ભારતની પશ્ચિમની પ્રજાને પરતન્ત્ર થયાની માહિતી તેમને પડી ત્યારે તેમને મહારાજા મહાપદ્મની શેત્રજની રાજ્યરમતની સમજ પડી અને તેમા સતોષ દાખવ્યો

સૂજ્ઞ વાચક! પરન્તુ જ્યા ભાગ્યવિધાતા જ નદવશના વિનાશ માટે પ્રેરાએલ હોય અને "**નામ તેનો નાશ**" એ કહેવત પ્રમાણે મોડા યા વહેલા નદવશનો નાશ થવાનુ લખાયુ હોય, જેમા કાઇક સબળ કારણ મળવુ જોઇએ તે જ માફક મહારાજા મહાપદ્મના હાથે પડિત ચાણાક્ય જેવા ત્રિદડી યોગીનુ અપમાન થયુ જેના બદલામા મગધની પ્રભાવશાળી રાજ્યગાદી તત્પશ્ચાત્ના તેર વર્ષોમા ક્ષત્રિય લિચ્છવી વશના મૌર્ય કુળમા જન્મેલ ચદ્રગુપ્તના હાથમા ગઈ, જેનુ રસિક વૃત્તાત હવે પછીના પ્રકરણમા જણાવવામા આવશે

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ચાણાક્યનુ અપમાન.

ભારતના ઇતિહાસમા પ્રથમ પંક્તિના અર્થશાસ્ત્રી અને તર્કશાસ્ત્રીનુ માન ધરાવનાર, યોગ, મંત્ર અને સમર્થ વેદાંતિક પંડિત ચાણાક્ય ત્રિદંડી યોગી સ્વરૂપે મહારાજા મહાપદ્મને શુભાશિષ દઇ સંતોષકારક દાન મેળવવાની ઈચ્છાએ એક દિવસ પ્રભાતના સમયે મહારાજા મહાપદ્મ જે ઓરડામા બેસી આદર્શ યોગીઓની કદર કરી તેમની મનોકામના પૂર્ણ કરતો હતો ત્યા જઈ ચઢ્યો ચાણાક્ય ત્રિદંડી તાપસના વેષમા હતો, અને તેનો દેખાવ ઉગ્ર અને પ્રભાવશાળી મહાન્ રાજયોગી જેવો હતો

જે સમયે આ યોગીરાજ મહારાજા નંદના રાજમહેલે ગયા તે સમયે મહારાજા નંદ રાજ્યવ્યવસ્થાની કંઇક ખટપટમા અમાત્યવર્ગ સાથે ગુંચવાયેલ હતો, એટલે મહારાજાને યોગીરાજવાળા ઓરડામા આવતા ઢીલ થઇ આ ઓરડામા અલગ અલગ આસનોવાળી બેઠકો ગોઠવેલી હતી આ બેઠકો પૈકી એક ઉચ્ચ આસન મહારાજા માટે હતુ, બીજા આસનો આશીર્વાદ દેવા પધારેલ યોગીઓ અને વિદ્વાનો માટે હતા

પંડિત યોગીરાજે ઓરડામા પ્રવેશ કરતા જ મહારાજા નંદ માટે રાખેલ આસન ઉપર બેઠક લીધી ત્યા બેસવામા તેનો આશય એવો હતો કે ઊંચા આસને બેસી આશીર્વાદ દેવાનુ ફળ આશીર્વાદ લેનારને પૂરેપૂરુ લાભદાયક મળે છે, અને તેની સમજ પણ એમ જ હતી કે આ ઉચ્ચ આસન અભ્યાગત તરીકે પધારેલ મહાન્ યોગીઓ માટે જ હશે નિર્દોષ ઉચ્ચ કોટીના કલ્યાણકારી ભાવોથી પધારેલ આ ત્રિદંડી તાપસ પાસેથી ઉચ્ચ કોટીના આશીર્વાદો મેળવવાનુ, અથવા તો તેનો સાથ લઇ નંદવંશની રાજ્યગાદીને ચક્રવર્તીતુલ્ય એકછત્ર બનાવવાનું નંદવંશના નસીબમા નહિ લખાએલ હોય, જેથી ભવિતવ્યતાના યોગે એવો અણધાર્યો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો કે આશીર્વાદ મેળવી તપસ્વી યોગીને પ્રસન્ન કરવાના બદલે તેને ક્રોધાયમાન અગ્નિ ઝરતો કરી નંદવંશ પર શ્રાપ વર્ષાવવાના કારણભૂત બનાવ્યો પરિણામે નંદવંશની રાજ્યગાદી ટૂંક સમયમા આ ત્રિદંડી તપસ્વીના પ્રયાસથી મૌર્યવંશના હાથમા ગઈ

મહારાજા નદના આસન ઉપર બેઠેલ આ ઉગ્ર સ્વરૂપ જટાધારી તાપસને જોઈ એક દાસીને તેના પ્રત્યે ગુસ્સો ચઢ્યો તેણીએ સરળ અને નમ્ર ભાષામા વિદ્વાન્ તાપસને બીજા આસન ઉપર બેસવાનુ કહેવાને બદલે ઉગ્ર ભાષામા અને અપમાનકારક શબ્દોમા યોગી-રાજને હાડોહાડ વ્યાપી જાય તેવા તિરસ્કારપૂર્વક ત્યાથી ઉઠવા કહ્યુ

એક દાસીનુ આ રીતનુ ઉદ્ધતાઇભર્યુ વર્તન જોઈ તાપસ ક્રોધે ભરાયો, અને ક્રોધના આવેશમા તે આસન ઉપરથી ઉઠવાને બદલે નજદિકમાં બીજુ આસન ખાલી હતુ તે ઉપર તેણે પોતાનુ કમડળ મૂકયુ, અને દાસી કરતા વધુ ઉગ્રતાથી જવાબ આપ્યો કે "અહિં મારુ કમડળ રહેશે."

દાસી વિશેષ ભાન ભૂલી, અને "સ્ત્રીની બુદ્ધિ પગની પાનીએ" તે ઉક્તિ પ્રમાણે સ્ત્રીસ્વભાવ મુજબ તેણી આ તપસ્વી સાથે વધુ ઉદ્ધત બની પરસ્પર ઉગ્ર ચર્ચામા બન્ને જણાએ માજા મૂકી યોગીનો ક્રોધ માજા મૂકવા લાગ્યો, અને તેણે ક્રોધના આવેશમા અતિશય ઉગ્રસ્વરૂપી બની ત્રીજા આસન પર પોતાનો દડ, ચોથા ઉપર જપમાળ અને પાચમા ઉપર જનોઇ મૂકી અને બાકી રહેલ બે આસનો પર પોતાના બે પગ મૂકી રોકી લીધા આમ પરસ્પર વાતાવરણ ઉગ્ર બનતા સ્ત્રીસહજ ક્રોધ ભભૂકી ઊઠ્યો મદાધ થએલ દાસીએ ગુસ્સાના આવેશમા આવી ઉદ્ધતાઈપૂર્વક યોગીરાજની પીઠ ઉપર લત્તા પ્રહાર કર્યા જે સમયે દાસી યોગીરાજની પીઠ ઉપર પ્રહાર કરતી હતી તત્ક્ષણે જ મહારાજા નદનુ ત્યા આવવુ થયુ

મહારાજાએ ભવિતવ્યતાને કારણે દાસીને ઠપકો ન દેતા પડિત યોગીરાજનુ વિશેષ અપમાન કરવુ શરૂ કર્યું, અને હાજર રહેલ દાસદાસીઓને આ યોગીરાજને પકડી કેદ કરવા ફરમાવ્યુ, પરન્તુ ક્રોધરૂપી અગ્નિજવાળાથી બળતા, તિરસ્કારથી તપેલા, રક્તમુખી યોગીરાજ ચાણુકયના ઉગ્ર તેજ સામે કોઇની હિંમત તેને પકડવાની થઈ નહિ ખૂદ આ યોગીરાજે જ બેઠકનો ત્યાગ કરી ઊભા થતા જ મહારાજાએ કરેલ પોતાના અપમાનનો બદલો લેવા સહુની સન્મુખ નીચેની ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા કરી

"મહાવાયુ જેમ વૃક્ષને મૂળથી ઉખેડી નાખે તેમ હુ નદરાજાને ઉખેડી ઉન્મૂલન્ કરી નાખીશ મહારાજા નદને મહાત કર્યા વગર કદાપિ કાળે આ મારા મસ્તકની શિખા (ચોટલી) છૂટવાની નથી" આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી માથાના કેશને બાધી, ક્રોધથી તપેલ ચાણુક્ય તરતજ નગર છોડી ચાલ્યો ગયો

નગર છોડતા સમયે મૌલીમાણિકય સમાન ચાણુકયને પૂર્વવૃતાતનુ સ્મરણ થયુ "હુ બિંબાતરિત રાજા થવાનો છુ" તેથી તેણે રાજા થવાને લાયક કોઇ યોગ્ય પુરુષની શોધમા જવાનો નિશ્ચય કરી પૃથ્વીતલ પર પરિભ્રમણ કરવા માડયુ

સુજ્ઞ વાચક, આ સ્થળે પડિત ચાણુકયનો પૂર્વવૃતાત રજૂ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા હોવાથી અમો પડિત ચાણુકયની પૂર્વ જીવનપ્રભા હવે પછીના પ્રકરણમા રજૂ કરીએ છીએ

પ્રકરણ ૧૫ મું.

ચાણાક્યની જીવનપ્રભા.

પંડિત ચાણાક્યના સબધમા કલિકાળસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચદ્રાચાર્ય પરિશિષ્ટ પર્વના આઠમા સર્ગમા જણાવે છે કે ગોલ (ગૌડ) દેશના ચણક નામના ગામમા ચણીક નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તેને ચણકેશ્વરી નામે ભાર્યા હતી ચણકેશ્વરીએ એકદા દાત સહિત બાળકને જન્મ આપ્યો જન્મસમયે ચાણાક્યના જડબામા દાંતો હતા અને એ દાત તો જડબાની બહાર આવેલા હતા જન્મતા જ બાળકનુ આવુ વિચિત્ર સ્વરૂપ નિહાળી જૈનધર્મ પાળતા ચણીક બ્રાહ્મણે નજદિકના ઉપાશ્રયમા રહેલા શ્રી સાગરસૂરિ નામના પ્રખ્યાત શ્રુતજ્ઞાની જૈનાચાર્યને તેનુ ભાવીફળ પૂછતા તેમણે જ્ઞાનના ઉપયોગદ્વારા દર્શાવ્યુ કે—" આ બાળક ભવિષ્યમા ચક્રવર્તીતુલ્ય વૈભવ ભોગવનાર સમ્રાટ થશે "

'બ્રાહ્મણને ત્યા કદાપિ કાળે રાજ્યગાદી શોભે જ નહી અને આ મારો પુત્ર જો રાજા થશે તો અવશ્ય તેને નરકમા જવુ પડશે, માટે તેની નરકગતિનુ નિવારણ કરુ ' એમ વિચારી ચણીકે કાનસ લઇ બાળકના આગલા એ દાતો ઘસી નાખ્યા પછી તુરત જ પાછા ઉપાશ્રયે જઈ મહારાજને પોતાનુ કૃત્ય કહી સભળાવ્યુ એટલે સૂરિજીએ જવાબ આપ્યો કે—" હે ચણીક ! તારા કરેલા કૃત્યથી તારા પુત્રની રાજ્યગાદી જતી રહી છે તેના બદલામા તેને ભવિષ્યમા ભારતના મહાન અમાત્યનુ પદ સમ્પૂર્ણ સત્તા સાથે મળશે. હે મહાનુભાવ ! ભાવીના વિધાનને ફેરવવાનુ જોખમ છોડી દઈ તેના ભાગ્યાનુસાર વર્તવા દે "

બાદ ચણીકે બાળકની સુદર રીતે સભાળ રાખી આ ચણીક બ્રાહ્મણ પણ મહાન્ અર્થશાસ્ત્ર ને નીતિશાસ્ત્રનો જાણનાર હતો પુત્રના લક્ષણ પારણામાથી જણાય તેવી રીતે બાર વર્ષનો બાળક થતા તેનામા અજબ ચાતુર્ય જોઇ, તેના વિકાસ માટે ગરીબ ચણીકે મહામુશીબતોનો બોજો માથે વ્હોરી, ગરીબ અવસ્થા હોવા છતા બાળકના ઉદયની ખાતર કનોજથી તે પજાબની તક્ષશિલા નગરીએ રહેવા ગયો ત્યા તેણે તક્ષશિલાની મહાન વિદ્યાપીઠમા

વિદ્યાભ્યાસ કરવાને મૂકયો તે વિદ્યાપીઠ તે સમયે સમસ્ત ભારતની આદર્શ સસ્થા ગણાતી હતી આ વિદ્યાપીઠમા લગભગ પદર વર્ષ સુધી અખડ બ્રહ્મચારી તરીકે રહી આ બ્રહ્મપુત્ર વિશ્નુદત્ત ઊર્ફે ચાણુક્યે એવી સુદર વિદ્યા પ્રાપ્તિ કરી કે જેના યોગે ભવિષ્યમા તે ભારતવર્ષનો મહાન્ ધુરધર નીતિવેત્તા અને અજોડ અર્થશાસ્ત્રી તરીકે અમર કીર્તિને પાત્ર બન્યો

વિવિધ તીર્થકલ્પના કર્તા શ્રી જિનપ્રભસૂરીશ્વરજી “ શ્રી પાટલિપુત્રકલ્પ ” નામના કલ્પમા જણાવે છે કે “ ભરત, વાત્સાયન અને ચાણુક્ય, એ ત્રણ રત્નો, મગધની ગાદી સાથે સબધ ધરાવનારા થયા છે તેઓ મત્ર, તત્ર ને યત્રવિદ્યામા તેમજ ધાતુવાદ, રસવાદ, નિધિવાદ, અજન, ગૂટિકા, પાદપ્રલેપ, રત્નપરીક્ષા, વાસ્તુવિદ્યા, પુરુષ, સ્ત્રી, હાથી, ઘોડા અને બળદ વિગેરેના લક્ષણોના જાણકાર, ઇંદ્રજાળ વિગેરેના જ્ઞાતા અને ગ્રથો તેમજ કાવ્યોમા અત્યત પ્રવીણ હતા આ સર્વે સવારમા નામસ્મરણ કરવા લાયક છે ” આ હકીકતને લગતા મૂળપાઠ નીચે પ્રમાણે છે —

भरत–वात्सायन–चाणाक्यलक्षणे रत्नत्रये मंत्र–यंत्र–तंत्र–विद्यासु रसवाद–धातु–निधिवादाञ्जन–गुटिका–पादप्रलेप–रत्नपरीक्षा – वास्तुविद्या–पुं–स्त्री–गजाश्व–वृषभादि–लक्षणेन्द्रजालादिग्रंथेषु काव्येषु च नैपुणचणास्ते ते पुरुषा प्रत्यूषुः प्रत्यूषकीर्तनी-यनामधेयाः ॥

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે વિક્રમ સવત ૧૩૮૯ મા રચાયેલ ઉપરોક્ત ગ્રથમા શ્રી જિનપ્રભસૂરિ જેવા આચાર્ય જ્યારે ચાણુક્યની મુક્તકઠે પ્રશસા કરે છે ત્યારે વીસમી સદીના ઇતિહાસ અને સાહિત્યકારોએ તેમની કેટલી કીંમત આકવી તે પોતે જ સ્વય વિચારી લે

પડિત ચાણુક્યના પિતાએ પોતાના વિદ્વાન્ પુત્રના ઊંચ કુલીન ગોત્રની બ્રાહ્મણકન્યા સાથે લગ્ન કરી આપ્યા બાદ ટૂક સમયમા તેનો સ્વર્ગવાસ થયો લગ્ન પછીના અલ્પ સમયમા ચાણુક્યની આર્થિક સ્થિતિમા જોઇએ તેવો સગીન સુધારો થયો નહીં દિવસે દિવસે તેને સસારની ઉપાધિમા ભયકર રીતે ગુચવાવુ પડયુ એક સમયે ચાણુક્યની સ્ત્રી પોતાની માતાને ઘેર ગઇ હતી તે સમયે તેના ભાઇનો વિવાહ મહોત્સવ ચાલતો હતો આ પ્રસગે તેની અન્ય બ્હેનો પણુ સુદર વસ્ત્રાલકારો ધારણ કરી આવી હતી તેઓ સર્વે છત્ર વિગેરેના વૈભવી વિલાસથી સુશોભિત અને દાસ–દાસીઓના પરિવારયુક્ત હતી

ચાણુક્યની ગૃહિણી માત્ર સાદા જ વસ્ત્રોમા ત્યા ગયેલ હતી, કે જે વસ્ત્રો લગ્નપ્રસગે આવેલ અન્ય સ્ત્રીઓથી હલકા ને અલ્પ કીંમતના હતા આવા વસ્ત્ર–પરિધાનથી તેની ગરિબાઇ ખુલ્લી રીતે દેખાઇ આવતી હતી, છતા આ સુજ્ઞ સ્ત્રીએ અન્ય બ્હેનોની ઇર્ષા ન લાવતા સતોષ માની, ઘરના કામકાજમા માતાને મદદગાર બની, વિવાહનો સમય સમજપૂર્વક શાન્તિથી પસાર કર્યો પછી તે પોતાને શ્વસુરગૃહે ગઈ, પણુ ત્યા ગયા પછી તેનુ હૃદય વલોવાવા લાગ્યુ તેને પોતાની ગરિબાઇ સાલવા લાગી પોતાની અન્ય બહેનોની શ્રીમતાઇ અને સાહ્યબીનુ સ્મરણુ થતા તે સમજુ સ્ત્રી એકાન્તમા અશ્રુપાત કરવા લાગી આ સમયે

પંડિત ચાણુક્યનું ઓચિતું આગમન થતાં હમેશાં હસમુખી, આનંદી અને સંતોષી સ્ત્રીને અશ્રુપાત કરતાં નીહાળી તેનું આગ્રહપૂર્વક કારણ પુછ્યું. સુજ્ઞ, પતિવ્રતા અને દક્ષ સ્ત્રીએ માત્ર ટૂંક શબ્દોમાં જ પંડિત ચાણુક્યને એટલું જ જણાવ્યું કે "હે સ્વામીનાથ! આપ આપના ભાગ્યોદયને માટે કાં પુરુષાર્થી બનતા નથી? આપની જન્મકુંડલી અનુસાર આપના પિતાશ્રીના કહેલા ભવિષ્ય પ્રમાણે આપ ભારતવર્ષના સમર્થ વૈભવશાળી સત્તાધીશ અમાત્યપદને શોભાવનાર થવાના છો, છતાં પુરુષાર્થને બાજુએ મૂકી દઇ માત્ર બેસી રહેવાથી આપણું ભાવી શું ઘરખૂણે કદાપિ કાળે સહાય કરશે ખરું કે? આપ જેવા શાસ્ત્રપારગત અને વિદ્વાનો માટે રાજ્યાશ્રય જ હોઈ શકે, માટે હે સ્વામીનાથ! મારી આપને નમ્રતાભરી અરજ છે કે આપ મહારાજા મહાપદ્મના દરબારે જઇ, આપની વિદ્વત્તાનો તેને પરિચય આપી, રાજ્યાશ્રય પ્રાપ્ત કરો."

સુજ્ઞ વાચક, સંસારચક્રમાં ભાગ્ય પરિસ્થિતિનું નાવ સદાકાળ સરખું રહેતું જ નથી. ચઢતી અને પડતી, ભરતી અને ઓટ અથવા તો ઉદય અને અસ્ત એ સાથે જ પરિણમેલા હોય છે. કર્માનુસાર જે સમયે મુઠીભર ચણા ખાઈ દિવસ નિર્ગમન કરવાનો સમય આવી લાગ્યો હોય ત્યારે તે મુજબ વર્તી કુટુંબમાં સંતોષ અને સંપપૂર્વક રહેવું જોઇએ. તેવી જ રીતે એશઆરામભરી શ્રીમંતાઇમાં ફુલાઇ ન જતાં દુ:ખીઓના આશ્રયદાતા બનવાપૂર્વક મનુષ્ય જન્મની સાર્થકતા કરતાં શીખવું જોઇએ. સંતોષ અને સુજ્ઞપણે ચાલવાથી ગરીબાઇભર્યા સંસારમાં પણ કેવું સંતોષી જીવન ગાળી શકાય છે તેનો આદર્શ દાખલો પંડિત ચાણુક્યની ગૃહિણી પૂરો પાડે છે. તેનું અનુકરણ જો કરવામાં આવે તો જરૂર ગરીબાઈમાં પણ શ્રીમંતાઇ જેટલું જ સુખ અનુભવી શકાય.

પંડિત ચાણુક્યે પોતાની પત્નીના શબ્દોને માર્ગદર્શક ગણી અન્ય સ્થળે ન જતાં પોતાનું ભાગ્ય અજમાવવા તે સીધો ત્યાંથી નીકળી પાટલિપુત્ર નગરે નંદરાજાના દરબારમાં ગયો.

આપણે પ્રકરણ ચૌદમામાં જોઇ ગયા તે પ્રમાણે મહારાજા નંદને શુભાશિષ દઇ પોતાના ભાગ્યમાં લખેલ મહાન્ અમાત્યપદ મેળવવાની ઇચ્છાએ પંડિત ચાણુક્યે નંદના રાજ્યમહેલમાં પ્રવેશ કર્યો.

જો આ સમયે પંડિત ચાણુક્યનું અપમાન ન થયું હોત અને રાજ્યાશ્રય મળ્યો હોત તો સુવર્ણ અને સુગંધની જેમ એકત્રિત થએલ બન્ને સમર્થ વ્યક્તિઓના હાથે ભારતનો ઇતિહાસ નંદવંશ માટે એવો તો ગૌરવશાળી લખાત કે જે વાચતાં જગતને જરૂર ગૌરવતા પ્રાપ્ત થાત, પરન્તુ જ્યાં "**નામ તેનો નાશ**" થવા જ લખાએલ હોય ત્યાં મહારાજા નંદના દરબારમાં પંડિત ચાણુક્ય જેવાને આશ્રય ક્યાંથી મળે?

અપમાનિત પંડિત ચાણાક્યે પાટલિપુત્રથી નીકળી, સીધા હિમાલય પર્વતની તળેટીના પ્રદેશોમાં જઇ પરિવ્રાજક કહેતાં નજુમીના વેષમાં પોતાને મદદગાર નીવડે તેવા ઉત્તરસાધક પાત્રની શોધ શરૂ કરી.

--------o--------

પ્રકરણ ૧૬ મું.

પરિવ્રાજક ચાણાક્ય.

મયૂર નગરમાં મૌર્યોનું રાજ્ય—

હિમાલય પર્વતની ટેકરીઓની નજદિકના પ્રદેશમા **મયૂર** નામનુ એક રાજ્યનગર હતું તેની ચારે બાજુએ પર્વતોની શ્રેણી, નાચતા મોરના ખીલેલ પટધારી પખ જેવી હરિયાળી વૃક્ષરાજી અને ઘટાઓથી ભરપૂર હતી ત્યા મયૂરોનો કોલાહલ અને મધુર ધ્વનિ નિત્ય કર્ણોને આનદિત કરતો હતો, જેના પરિણામે આ નગરીનુ નામ મયૂરનગરી પડયુ હતુ અને તેના નિવાસીઓ અને સતાનો મૌર્યપ્રજા તરિકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા

ઈ સ પૂર્વે ૬૦૦ સુધીમા મૌર્યવશની રાજધાની મયૂરનગરી ક્ષત્રિય લીચ્છવી વશના રાજાઓના હાથમા હતી એક સમયે આ પ્રદેશ અત્યત સુદર અને હરિયાળી ભૂમિ તરિકે પ્રખ્યાત હતો પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ પૂર્વે આ રાજ્યગાદી મગધ સામ્રાજ્યમા ભળી ગઇ એટલે ત્યારપછી પણ આ નગરના રાજકુટુબીઓ મગધના (ખડીયા) સરદારો તરીકે અહિં જ વસતા હતા જે કાળનો આપણે ઇતિહાસ લખીએ છીએ તે સમયે આ મયૂર નગરીના રાજ્યકુટુબની એક ભાગ્યવતી સ્ત્રી "મારુ" ને ગર્ભ રહ્યો આ ભાગ્યાત્મા સ્ત્રીનો આ પ્રથમ જ ગર્ભ હોવાના કારણે તેણીના પિતૃપક્ષના માણસો તેને પોતાના નિવાસ-સ્થાને મગધ સરહદ નજદિકના ગામમા પ્રસૂતિ અર્થે લાવ્યા હતા દૈવયોગે એક એવો બનાવ બન્યો કે જેના યોગે પડિત ચાણાક્યના ભાગ્યોદયનો તે ગર્ભ નિમિત્તભૂત બન્યો

ગર્ભમા આવેલ બાળકના નસીબમા ચક્રવર્તીતુલ્ય સામ્રાજ્યનો ભોગવટો નિર્માણ થએલ હોવાના કારણે મારુને ચદ્રબિબનુ પાન કરવાનો ઉચ્ચ કોટીનો દોહલો ઉત્પન્ન થયો

આ શુભ દોહલાની હકીકત બાઇના પીયરીઆઓએ જાણી તેમણે અનેક મત્રસાધકો, યોગીઓ તથા ત્રિદડીઓને બોલાવી તેનો દોહલો પૂર્ણ કરવા જણાવ્યુ,

છતાં કોઇ પણ તે કાર્ય પરિપૂર્ણ કરવામાં સફળ નીવડયું નહિ. દિવસે દિવસે દોહલાની ઇચ્છા તીવ્ર બનવા લાગી અને તેની પૂર્ણાહુતિના અભાવમાં મારુ શરીરે શોષાવા લાગી.

આ સમયે સંજોગવશાત્ યોગ્ય પાત્રની શોધમાં નીકળેલ પરિવ્રાજક ચાણુકયનું ત્યાં આગમન થયું. તેના કાને દોહલાની વાત આવી. તેણે દોહલો પૂરો કરી આપવાની ઇચ્છા તે સ્ત્રીના સ્વજનોને જણાવી, એટલે પરિવ્રાજકને માનપૂર્વક ગૃહે લઇ જવામાં આવ્યો.

પરિવ્રાજકની પૂર્વે અનેકોના હાથે દોહલાની પૂર્તિ ન થવાથી ચાણુકયને મો માગ્યું દ્રવ્ય આપી સગર્ભા સ્ત્રીનો દોહલો પૂર્ણ કરવા ગ્રામજનો તેમજ કુટુંબીઓએ વિનંતિ કરી. પંડિત ચાણુકયને ધનલોભ તો હતો જ નહી. તેને ભારતની રાજ્યસત્તા બિંબા રહિત રાજવી તરીકે પ્રતિનિધિઓ દ્વારા ચલાવવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા સાથે **અપમાનનો બદલો** લેવાની તીવ્ર ઈચ્છા હતી, એટલે તેણે સહુના સાનંદાશ્ચર્ય વચ્ચે ધનભિક્ષાને બદલે પુત્રભિક્ષાની જ માગણી કરી.

દોહલા ઉપરથી બાળકનું શ્રેષ્ઠ કોટીનું સમ્રાટપદ લાયકનું ભાવી સમજાવી, મૌર્ય રાજ્યવંશની પુનઃ રાજ્યગાદીની પ્રાપ્તિના કલ્યાણાર્થે બાળકને પોતાના ઉત્તરસાધક તરીકે ભિક્ષામાં અર્પણ કરવાની ચાણુકયે માગણી મૂકી અને તેના કુટુંબીઓને યુક્તિપૂર્વક સમજાવ્યા બાદ તેની માગણીનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો.

દોહલાના પાન માટે નજદિકમાં આવતી પૂર્ણિમાની રાત્રિ નક્કી કરવામાં આવી. મારુને નવરાવી સ્વચ્છ વસ્ત્રો પરિધાન કરાવી ઘરના એક ઓરડામાં ખાટલા ઉપર રાત્રિના દ્વિતીય પ્રહરે બેસાડવામાં આવી. બીજી બાજુએ પંડિતજીએ સારામાં સારા મધુર સ્વરોવાળા વાજીંત્રની તે સમયે ગોઠવણ કરી, અને જે સમયે આ ક્રિયા ચાલુ થાય તે સમયે વાજીંત્રોને સારી રીતે વગાડવાની તેણે આજ્ઞા કરી. ત્રીજી બાજુએ એક ઉત્તરસાધકને તૈયાર કરી શ્વેત (ચાંદીની) ત્રાસકમાં મધમઘિત મસાલાઓથી ભરપૂર સ્વાદિષ્ટ દૂધ ભરવામાં આવ્યું. આ સમયે પંડિત કઇ રીતે બાઇના દોહલાની પૂર્તિ કરે છે તે ક્રિયા જોવા નગરજનો ને કુટુંબીઓ એકત્રિત થઇ ગયા.

પંડિત ચાણુકય બરોબર મધ્ય રાત્રિના સમયે ઠંડા જળથી નાહી ભીના વસ્ત્ર સહિત જે ઓરડામાં બાઇને ખાટલા પર બેસાડવામાં આવી હતી. તેના છાપરા પર ચઢયો અને ચંદ્રબિંબ બરોબર બાઇની સન્મુખ દૃષ્ટિગોચર થઈ શકે એવી રીતે છાપરા પરના બે નળીયા ખસેડી લીધા. બાદ મંત્રશાસ્ત્રના જાણકાર પરિવ્રાજક ચાણુકયે મોટા સ્વરોએ ચંદ્ર–આવાહનને લગતું મંત્રસિદ્ધ સ્તોત્ર એક ધ્યાને બોલવું શરૂ કર્યું અને પંડિતજી બરોબર યોગાસન જમાવી છાપરા ઉપર ધ્યાનસ્થ થયા. ગ્રામ્યજનો પંડિતજીના ઉચ્ચ કોટીના મંત્રવિધાન–સ્તોત્રને સાંભળી આશ્ચર્યચકિત થયા. આ સમયે પંડિતજી ધ્યાનમાં એટલા તો તલ્લીન બની ગયા હતા કે તેમના રક્ષણાર્થે બે બ્રાહ્મણોને ઠંડા પાણીએ નવરાવી તુરત જ છાપરા પર મોકલવામાં આવ્યા, જેની પંડિતજીને ખબર પણ પડી નહી. લગભગ અર્ધા કલાકમાં તો આકાશમાં વિજળીના કડકડાટો થવા લાગ્યા અને જોત–

જોતામા ચદ્રકિરણ જાણે પંડિતજીની આજ્ઞાવશ બની ઉત્તરસાધક તરીકે કાર્ય ન કરતું હોય ? તેવી રીતે પંડિતજીના કરકમળ ઉપર આવી થભ્યુ પંડિતજીએ પોતાના ઉત્તરસાધકને મારુના હાથમા દૂધપાત્ર આપવા આજ્ઞા કરી મારુએ દૂધપાત્રને બન્ને હાથે બરોબર પકડી રાખ્યુ, એટલે પંડિતજીએ કરકમળ ઉપર સ્થભેલ ચદ્રકિરણને આજ્ઞા કરી કે—"તારે પોતાનો પ્રકાશ પૂર્ણ વિકાસથી તે પાત્રમા મૂકવો કે જેથી કરી તે બાઇને ખાત્રી થાય કે મે સતોષથી ચદ્રબિબપાન કર્યું" પંડિતજીની આજ્ઞાનો તુરત જ અમલ થયો અને કિરણે પોતાની સમ્પૂર્ણ કળાનો શીતળમય રીતે વિકાસ ફેલાવી મારુના હસ્તકમળમા રહેલ પાત્રમા ફેલાવ્યો ઉપરનુ દૃશ્ય જોતા જ મારુ હર્ષઘેલી બની ગઇ અને ચદ્રબિબ પીવાનો દોહલો પૂર્ણ કરવા લાગી બીજી બાજુએ ગ્રામ્યજનોએ વાજીત્રોના જોરશોરથી એવા તો નાદો વગાડવા શરૂ કર્યા કે મધ્યરાત્રિના સમયે જાણે મગળમય મહોત્સવ ન થઇ રહ્યો હોય ?

વાજીત્રોના ગગનભેદક અવાજો વચ્ચે બાઈએ ચદ્રબિબપાન સતોષથી કર્યું જ્યાસુધી બાઇને ચદ્રબિબપાન કર્યાનો સમ્પૂર્ણપણે સતોષ થાય ત્યાસુધી પંડિતજીએ ચદ્રકિરણને ત્યા સ્થભાવ્યુ

બાદ પંડિતજીએ મારુને આસ્તેથી પૂછ્યુ કે "બહેન, તારા આત્માને ચદ્રબિબપાનથી સતોષ થયો કે ?" સગર્ભા સન્નારી મારુએ "ચદ્રબિબપાનનો મારો દોહલો પૂર્ણ થયો" એમ જણાવ્યુ એટલે પંડિતજીએ બાઇ પાસેથી ચદ્રકિરણને પોતાના હસ્તકમળ ઉપર લાવી સ્થિર કર્યું બાદ આવાહન થયેલ ચદ્રકિરણને સ્વસ્થાને જવાની રજા આપી આખના પલકારામા ગૃહ આગણે થયેલ દિવ્ય પ્રકાશ ધીમો પડી ગયો અને જોતજોતામા ચદ્રકિરણ ચદ્રમા સમાઈ ગયુ

પંડિતજીની મત્રવિદ્યાની ગ્રામ્યજનોએ મુક્તકઠે પ્રશસા કરી અને પંડિતજીને કેટલોક કાળ તે ગામમા પસાર કરવા ગ્રામ્યજનોએ આગ્રહ કર્યો પંડિતજી આગ્રહને માન આપી ત્યા સ્થિર થયા

સગર્ભા સન્નારી મારુએ પૂર્ણમાસે ચદ્રકાન્તિ જેવા તેજસ્વી, અતિ સ્વરૂપવાન ને મજબૂત બાધાના ભાગ્યવાન બાળકને જન્મ આપ્યો જ્યોતિષશાસ્ત્રના જાણકાર પંડિત ચાણાક્યે બાળકની જન્મકુડળી તુરતજ દોરી જેમા તેના ગ્રહો સમ્રાટપદને લાયક યોગ્ય સ્થાને જણાતા તે હર્ષિત થયો બાળકનુ નામ ચદ્રપાનના દોહલા ઉપરથી **ચદ્રગુપ્ત** રાખવામા આવ્યુ તે લગભગ પાચ વર્ષનો થતા પાલકપિતા તરીકે પંડિતજીએ રાજવશી શિક્ષણનો સુદર બદોબસ્ત કર્યો કે તેના જેવુ સસ્કારી જ્ઞાન ભલભલા રજવાડામા પણ ભાગ્યે જ મળી શકે

પંડિતજી પાસે આ સમયે સારો ધનસચય ન હોવાના કારણે ઉત્તરસાધક તરીકે એક બત્રીશ લક્ષણા પુરુષને શોધી, જગલમા જઇ પોતે મેળવેલ ધાતુવિદ્યાના મત્રના આધારે સુવર્ણસિદ્ધિ વિદ્યા સાધવાની તૈયારી કરી અને કાળીચૌદશની મધ્ય રાત્રિએ શ્મશાનમા જઈ વિદ્યાની સાધનાથી મગધ સમ્રાટનો સામનો થઇ શકે તેટલી સુવર્ણસિદ્ધિ કરી

પ્રકરણ ૧૭ મું.

પંડિત ચાણાક્ય પરિસ્થિતિનો લાભ લે છે.

" भाग्य फलति सर्वत्र, न च विद्या न च पौरुष ॥ "

મૌર્યવંશી રાજ્યપુત્ર ચંદ્રગુપ્ત બાર વર્ષનો થતા સુધી પંડિત ચાણાક્યની ઇચ્છાનુસાર તેને વીર રાજપુત્રને છાજે તેવું શિક્ષણ મળ્યું રાજ્યપુત્ર પંડિત ચાણાક્ય ઉપર પોતાના કુટુંબી કરતા પણ અધિક પ્રેમ ધરાવતો હતો અને તેની સંપૂર્ણ આજ્ઞામાં રહેતો. આ જ પ્રમાણે પંડિત ચાણાક્ય ઊર્ફે વિષ્ણુદત્ત તેને પોતાના જીવથી પણ અધિક રીતે સંભાળતો અને તેને શિક્ષિત, સંસ્કારી, વિનયી તેમજ દયાળુ બનાવવા ઉપરાંત તેને રાજ્યનીતિનું ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવા સાથે સંસ્કૃત, માગધી અને પાલી ભાષામાં અત્યંત પ્રવીણ બનાવ્યો આ ઉપરાન્ત દરેક જાતના શસ્ત્રો, અશ્વવિદ્યા, હસ્તિપાલન વિદ્યા આદિ ૭૨ પ્રકારની કળાઓ શીખવી પંડિત ચાણાક્યે તેને પોતાનો આદર્શ શિષ્ય બનાવ્યો

આ પ્રમાણે લગભગ પંદર સોળ વર્ષ સુધીની વયમાં પણ રાજ્યકુમાર ચંદ્રને એવો તો વીર, નિડર અને સંસ્કારી બનાવ્યો કે જેના યોગે તેને ૨૦ વર્ષના વિદ્યાર્થી જેટલું જ્ઞાન ટૂંક સમયમાં પંડિત ચાણાક્ય જેવા બાહોશ અર્થશાસ્ત્રીદ્વારા પ્રાપ્ત થયું

બાદ વફાદાર, વીર, બહાદુર યુવક સૈન્યની નાની સરખી ટુકડી સાથે વીર પુત્ર ચંદ્રગુપ્તને તેનો સેનાધિપતિ બનાવી ત્યાંથી પશ્ચિમ તરફ પ્રયાણ કર્યું આ સમયે પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશોમાં જબરજસ્ત અંધાધુંધી વ્યાપી હતી, કારણ કે પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશોના વિજેતા શાહ સીકંદરના ઇરાન જવા બાદ રાજ્યખટપટને અંગે શાહ સીકંદરના આધીન એક ક્ષત્રિય રાજવીના હાથે પંજાબ પ્રદેશના વીરકેશરી નરેશ પૌરસનું ખૂન થયું હતું

શાહ સીકંદરના સ્વામીત્વને પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશોના દરેક રાજવીઓ ધિક્કારતા હતા, પરન્તુ આ બળવાન સત્તા સામે ઝઝૂમવાની કોઇની હિંમત હતી નહિ તેઓને વીર પુરુષની આગેવાનીની જરૂરિયાત હતી પંજાબ જેવો વીર પ્રાંત સીકંદર જેવા પરદેશીના તાબામાં રહે તે પંજાબની બહાદુર શીખ કોમને પણ સાલતું હતું વળી સીકંદરની પરદેશી રાજ્યનીતિ

દરેકને ભારે થઈ પડી, કારણ તેમા પ્રપચ, દ્રોહ અને વીર રાજવીઓના જીવનની જોખમદારી સમાયેલી હતી તેની સાથે ભારતની અણુમોલ લક્ષ્મી અને વેપાર પરદેશમા ઘસડાઇ જતા ભારત આ રીતે ચૂસાઇ જશે તો ભવિષ્યની પ્રજાનુ શુ થશે તે તેમની ચિતાનો વિષય થઇ પડ્યો પરિણામે પરદેશી રાજસત્તાના તાબામા રહેવા કરતા ભારતીય વીરસત્તાના ખડીયા બનવામા તેઓએ પોતાની ગૌરવતા માની

પડિત ચાણાક્ય પજાબની તિક્ષશિલાની વિશ્વવિદ્યાલયનો પ્રથમ પક્તિનો આદર્શ વિદ્યાર્થી હતો તેથી તેણે પોતાનુ બચપણ પજાબની તક્ષશિલાના વતની તરીકે ગાળ્યુ હતુ તેમજ ત્યા તે પોતાનુ ઘરબાર જમાવી રહ્યો હતો, એટલે આ કાળે પણ તેના ઘરબાર, તેની પતિપરાયણ પત્ની તેમજ વયોવૃદ્ધ માતુશ્રી પણ તિક્ષશિલામા જ હતા મહારાજા પૌરસ જેવા વીર પ્રભાવશાળી રાજાના દગાફટકાથી થએલ ખૂનના અગે તેને પણ અત્યત લાગી આવ્યુ અને પોતે પજાબ તક્ષશિલામા આવી વાસ કર્યો આવતાની સાથે જ પોતાના હેતુની પૂર્તિ માટે રાજ્યખટપટમા ગુચવાયો પજાબ સાથે પશ્ચિમોત્તર પ્રાતમા તેણે વિજેતા શાહ સીકદરના પ્રતિનિધિ ફીલીપ્સ સામે માથુ ઉંચકયુ અને તેના લશ્કરમા જ ભેદી વિભૂતિઓને મોકલી વીર મહારાજા પૌરસના ખૂનનો બદલો ખૂનથી લીધો અને સેનાધિપતિ ફીલીપ્સનુ કોઇ એક લશ્કરી સૈનિકના હાથે ઇ સ પૂર્વે ૩૨૫ મા ખૂન કરાવ્યુ, એટલુ જ નહિ પરન્તુ શાહ સીકદરના બે વીર સેનાધિપતિઓ એન્ટીગોન્સ અને સેલ્યુકસ વચ્ચે તેણે યુક્તિપૂર્વક દ્રોહ ઉત્પન્ન કરાવ્યો એટલે પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશમા ઇરાની રાજ્યસત્તા નધણિયાતા જેવી થઇ ગઇ બે બિલાડીઓની લડાઈમા જેવી રીતે વાદર ફાવી જાય તેવી જ રીતે આ સેનાધિપતિઓ અને લશ્કરના દ્રોહમા પડિતે યુક્તિપૂર્વક ગુપ્ત જાસુસો દ્વારા સાથ આપ્યો અને લશ્કરીબળને છિન્નભિન્ન કરી મૂકયુ

શાહ સીકદરને આ બધી પરિસ્થિતિની માહિતી બાબીલોનમા તેની મરણપથારીએ પડી, અને તે ભારત ઉપર વીરતાથી ફરી ચઢી આવે ત્યાર પૂર્વે તેના આત્માએ આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો આ વીર મેસોડોનીયન શહેનશાહનો સ્વર્ગવાસ ઇ સ પૂર્વે ૩૨૩ મા થયો

આ બાજુ ફીલીપ્સના મરણ બાદ વીર સેનાપતિ એન્ટીગોન્સ અને સેલ્યુકસ વચ્ચે ઇ સ પૂર્વે ૩૨૫ થી તે ૩૨૨ સુધીમા ભયકર યુદ્ધ ચાલુ થયુ આ લબાણ યુધ્ધે બન્ને સરદારોને પાયમાલ કર્યા, અને શાહ સીકદરના વારસ તરીકે ગણાતા યુનિમોસ, જે આ વખતે હિંદમા હતો તેને સિધની પેલી પાર નાસી છૂટવુ પડયુ આ પરિસ્થિતિનો લાભ પડિત ચાણાકયે તરત જ ઉઠાવ્યો અને વીર રાજપુત્ર ચદ્રગુપ્તની સરદારી નીચે પશ્ચિમોત્તર રાજાઓનો નેતા બની પશ્ચિમોત્તર રાજાઓની સપૂર્ણ સહાયતાદ્વારા ઇરાની રાજ્યસત્તાને છેદનભેદન કરવામા તે સપૂર્ણ સફળ થયો આ પ્રમાણે પશ્ચિમોત્તર ભાગના પજાબ અને તેના સીમાપ્રાતો ચદ્રગુપ્તના અધિકારમા આવ્યા અને પજાબની રાજ્યગાદી ઇ સ પૂર્વે ૩૨૨ મા પ્રાપ્ત થઇ પજાબ સાથે પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશોના નૃપતિઓએ પોતાની સ્વતત્રતા પાછી અપાવનાર ચદ્રગુપ્તનુ આધિપત્ય રાજીખુશીથી સ્વીકાર્યુ

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પાટલિપુત્રનું પતન.

પંજાબની તક્ષશિલાને પોતાનુ કેન્દ્રસ્થાન બનાવી પંજાબ પ્રદેશના ખૂણેખૂણામા વીર રાજવી અને તારણહાર તરિકે અપૂર્વ માન પામેલ ચંદ્રગુપ્ત ધીમે ધીમે પૂર્વના પ્રાંતો પર પોતાનો કાબૂ મેળવવા પ્રદેશો જીતતો જીતતો ગંગા નદીના પટ ઉપર વધ્યો કે જ્યા આગળના પાર્વાત્ય પ્રદેશો પર પર્વત નામના રાજાનુ રાજ્ય હતુ તે પર્વત રાજાને મલયકેતુ નામે યુવાન રાજપુત્ર રાજ્યવહીવટમા તેના અમાત્ય તરિકે મદદ કરતો આ પર્વત રાજા પણ બહાદુર અને હિમાલયના પાર્વાત્ય પ્રદેશોનો અનુભવી, બળવાન અને પર્વતોની હારમાળામાના રસ્તાઓનો માહિતગાર તેમજ મજબૂત લશ્કર ધરાવનારો હતો ઉપરાત ચુનંદો તીરંદાજ હોવાના કારણે પંડિત ચાણાકયે મગધ સર કરવામા તેની સાથે સંધી કરી અને જે પ્રદેશો જીતાય તેમા તેને અર્ધા હિસ્સાની વહેચણી કરી આપવાની કબુલાત આપી

ચંદ્રગુપ્ત પાસે પણ યવન, કિરાત, કામ્બોજ અને પારસિક આદિનુ સૈન્યબળ હતુ તેવી જ રીતે આ જાતિના લશ્કરના સેનાધિપતિઓ પણ પ્રેમથી ચંદ્રગુપ્તને સહાયક થયા હતા આ પ્રમાણે બળવાન સૈન્યસામગ્રી સાથે પર્વત રાજાનુ સૈન્યબળ મેળવી પંડિત ચાણાકયે પાટલિપુત્ર (મગધ) ઉપર ચઢાઈ કરી અને પાટલિપુત્રને ઘેરવામા તે બળવાન સૈન્યની મદદથી અન્તે ફાવ્યો આ પ્રમાણે પંજાબથી માડી પાટલિપુત્રને ઘેરો ઘાલતા સુધીમા વીર ચાણાકયને લગભગ ત્રણ વર્ષો લાગ્યા

શક્તિશાળી રાજા પર્વત સાથે તેને આધીન અન્ય રાજાઓ પોતાના લશ્કર સાથે ચંદ્રગુપ્તના સહાયક બન્યા હતા પાટલિપુત્રનો ઘેરો ઘણા સમય સુધી ચાલુ રહ્યો કોઈપણ રીતે કિલ્લેબંધી તોડવા તેને સફળતા ન મળી ત્યારે તેમા ચાણાક્યને કાઈક ભેદ દેખાયો આ ભેદના સંશોધન માટે પંડિત ચાણાકયે પ્રબળ પુરુષાર્થ આદર્યો

છતા આતરિક પરિસ્થિતિની તેને માહિતી ન મળી એટલે આ માહિતી મેળવવા પડિતે જાતે જોખમ ખેડવા નિશ્ચય કર્યો જરૂર મહારાજા મહાપદ્મને કોઈપણ જાતની કુળદેવીની સહાયતા હોવી જોઈએ તેવી દઢ માન્યતા તીક્ષ્ણ બુદ્ધિશાળી પડિત ચાણાકયની બધાઇ ગઇ અને વેષ પરિવર્તન કરવામા કુશળ એવા પડિત ચાણાકય, વીર રાજવી ચદ્રગુપ્ત અને મહારાજા પર્વતની ત્રિપુટીએ પરિવ્રાજકનો વેષ ગ્રહણ કરી અજાણ્યા સન્યાસી તરિકે ગુપ્ત દ્વારોથી પાટલિપુત્ર નગરમા પ્રવેશ કર્યો

સમય પ્રભાતનો હતો મહારાજા મહાપદ્મ, અમાત્ય અને અમલદાર વર્ગ સાથે મગધની પ્રજાનો ઘણો ભાગ મગધની કુળદેવીના મદિરે જ પ્રાર્થનામા મશગૂલ બન્યો હતો આ સમયે ત્રણ મહાન્ પ્રભાવશાળી જટાધારી તાપસોએ મદિર નજદિક " ૐ બ્રહ્મ "ના શબ્દોચ્ચાર સાથે દેખાવ દીધો આધળાને ચક્ષુની જેટલી આવશ્યકતા રહે છે તેટલી જ આવશ્યકતા મગધની પ્રજાને આ સમયે સદ્‌માર્ગે દોરનારની હતી

મગધની કુળદેવીના મદિરે એકત્રિત થએલ શ્રદ્ધાળુ અગ્રગણ્ય પ્રજાએ આ ત્રિપુટીને કુળદેવીએ પોતાની સહાય માટે જ મોકલી આપ્યા છે એવુ માની આ વેષધારી તાપસોને માર્ગ બતાવવા પ્રાર્થના કરી

જ્યા વિધિના જ લેખ નદવશના વિનાશ માટે જ અને મૌર્ય સામ્રાજ્યની પુન સ્થાપના માટે જ સર્જીત થયા હોય ત્યા કુળદેવી પણ કઈ રીતે સહાયતા કરી શકે? પડિત ચાણાક્યની વેષધારી ત્રિપુટીએ આ સમયે પરિવ્રાજક તરીકેનો પાઠ વચનસિદ્ધિ મહાત્મા તરિકે બરોબર ભજવ્યો અને પડિત ચાણાકયે અહિં ઢોગી યોગી તરીકેનુ નાટક એવુ સરસ ભજવ્યુ કે જેથી તે સમયે મદિરમા હાજર રહેલ દરેક વ્યક્તિ કુળદેવીના બદલે આ ત્રિપુટીને જ તારણહાર તરીકે માનવા લાગી

લગભગ અર્ધો કલાક સુધી અનેક પ્રકારની પ્રાપચિક ઈન્દ્રજાળની વિદ્યાઓ પડિત ચાણાકયે કરી બતાવ્યા પછી એકદમ ગાઢ ધ્યાન દશામા ઉતરી, સમાધિનો ત્યાગ કરી પોતાના શારીરિક અવયવોના ચેન–ચાળા, અગમા જાણે કોઇ મહાન્ દેવ ના આવ્યો હોય તેવી રીતે કરી બતાવી ધૂણવાપૂર્વક ધ્રૂજતા ઊંચા અને બુલદ અવાજે સહુને કહ્યુ કે "ઓ મૂર્ખ માનવીઓ! આ કુળદેવી જ તમોને આ સ્થિતિએ પહોચાડી રહી છે તેને ઉખેડી અહિંથી નગરની બહાર તળાવમા ડુબાવી દો તે કાર્ય કર્યા બાદ તરત જ તમોને ગ્રહ દેવતા સહાય કરશે દરવાજા ખોલી તરત જ રણમેદાને પડવાથી તમોને જય મળશે અને તમારા દુશ્મનો ઊભી પુછડીએ નાશી જશે "

બસ આટલા જ શબ્દો અધશ્રદ્ધાળુ દેવીભક્તો માટે પુરતા થઈ પડ્યા, અને હજુ તો તે ત્રિપુટી પોતાનો પાઠ ભજવી ઊભી થાય ત્યાર પૂર્વે તો ઉદ્ધત યુવાનીઓએ મગધની

સંરક્ષક પરમ પવિત્ર કુળદેવીને તેના સ્થાન ઉપરથી ઉત્થાપન કરી, મંદિરની બહાર લાવી મૂકી આ ઉપરાંત મંદિરમાં રહેલ રક્ષક દેવી–દેવતાઓની અન્ય મૂર્તિઓને સ્વસ્થાનેથી ઉખેડી નાખી પરિણામે મગધના સંરક્ષણમાં આડકતરી સહાય કરતા મગધ સંરક્ષક દેવી–દેવતાઓના અધિષ્ઠાયકો આ જાતના મગધ નરેશ અને પ્રજાના અપમાનજનક વર્તાવથી ગુસ્સે થયા અને તેઓ પોતાનું દેવતાઇ બળ સંહરી લઇ સ્વસ્થાનકે ચાલ્યા ગયા

આ રીતે પોતાના વિજયમાં આડે આવતી મગધરક્ષક કુળદેવીનો પોતાની નજર સામે વિનાશ કરાવી, પોતાનો માર્ગ સરલ કરી પંડિત ચાણાક્યની ત્રિપુટી ત્યાંથી તરત જ સુરક્ષિત રીતે કોઈને પણ શંકા ન પડે એમ પાછી ફરી

પંડિતે તરતજ રણક્ષેત્રે પાકો બંદોબસ્ત કર્યો અને પાટલિપુત્રના દરવાજા ખુલતા જ નગરનું લશ્કર બહાર પડે કે તરત જ તેનો ઘાસની માફક કચ્ચરઘાણ કરતા જવો એવો સખ્ત લશ્કરી હુકમ આપ્યો નગરનો મુખ્ય દરવાજો કે જ્યાંથી મગધનું લશ્કર બહાર પડવાનું હતું ત્યાં તેણે પોતાનું લશ્કરી બળ પૂરતા પ્રમાણમાં જમાવ્યું અને તેની સરદારી પણ ત્રિપુટીએ લીધી

મગધની પ્રજા અને અમલદાર વર્ગે આ સમયે મહારાજાને રણક્ષેત્રમાં લશ્કરનું સેનાધિપતિપણું સ્વીકારવાની સાફ મના કરી કારણ કદાચ જો પરિણામ હારમાં આવે તો ગુપ્ત રસ્તેથી રાજ્યકુટુંબનો બચાવ થઇ શકે આ પ્રમાણે રાજ્યમહેલે પૂરતી કિલ્લેબંધી કરી, મગધનો વફાદાર અમલદાર અને સૈનિક વર્ગ નગરના મુખ્ય દરવાજેથી મેદાને પડ્યો

સામી બાજુએ પંડિત ચાણાક્ય તે સ્વાગત માટે તૈયાર જ હતો. તેના હુકમ પ્રમાણે મગધ સૈન્યના આશ્ચર્ય વચ્ચે પાટલિપુત્રનગરના દરવાજે જ ભયંકર યુદ્ધ જામ્યું અને રણક્ષેત્રે પડેલ દરેક મોટા અમલદારોનો બહુધા કચ્ચરઘાણ નીકળી ગયો જે કોઇ બચવા પામ્યા તેઓ પંડિત ચાણાક્યના હાથે કેદ પકડાયા પાટલિપુત્રના મુખ્ય દરવાજાનો કબ્જો વિજેતા તરિકે પંડિત ચાણાક્યના લશ્કરે મેળવ્યો અને પાટલિપુત્રનગરનું પતન થયું

બાદ મુખ્ય મુખ્ય કચેરીઓ, કોષાધ્યક્ષ અને લશ્કરનો કબ્જો મેળવી મૌર્ય સેનાધિપતિઓએ પાટલિપુત્રના કિલ્લા ઉપર મૌર્યવંશનો વિજય ધ્વજ ફરકાવ્યો

આ કાળે શ્રી સ્થૂલભદ્રજી યુગપ્રધાન તરિકે વિદ્યમાન હતા તેઓનો દેવલોક વાસ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યામલના પાંચમે વર્ષે થયો હતો કે જે સમયે મગધ બીજા બાર વર્ષી ભયંકર દુકાળના જડબામાં ઘેરાયું હતું તેમના શિષ્યસમુદાયે આ કાળે એક એવી ઘટના ઊભી કરી કે જેની નોંધ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અમો મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યામલ દરમ્યાનમાં રજૂ કરીશું

ચોથા ખંડનું તારણ

આ ખંડમાં મૌર્યવંશી રાજ્યામલની હકીકતની શરૂઆત થાય છે. મૌર્યવંશના પ્રથમ રાજવી મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૨ થી ૩૧૭ એટલે વીરનિર્વાણ ૨૦૫ થી ૨૧૦ સુધી પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશના રાજવી હતા. ત્યારબાદ તેમણે મગધ સામ્રાજ્ય હસ્તગત કર્યું અને ઇ. સ. પૂર્વે ૨૯૮ સુધી એટલે વીરનિર્વાણ ૨૨૯ સુધી તેનો ભોગવટો કર્યો. તેમનો રાજ્યામલ મગધ–સમ્રાટ તરીકે ૧૯ વર્ષનો અને રાજવી તરીકેનો ૨૪ વર્ષનો હતો. તેમના રાજ્યામલ દરમિયાન વીરનિર્વાણ ૨૧૫ મા યુગપ્રધાન શ્રી સ્થૂળભદ્રજી સ્વર્ગવાસી થયા.

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની ગાદીએ મહારાજા બિંદુસાર આવ્યા. તેમણે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૯૮ થી ૨૭૨ એટલે વીરનિર્વાણ ૨૨૯ થી ૨૫૫=૨૬ વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું. તેમના રાજ્યામલ દરમિયાન યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીના બીજા આંકના પ્રથમ યુગપ્રધાન શ્રી આર્યમહાગિરિ વિદ્યમાન હતા. તેઓ વીર નિર્વાણ ૨૪૫ સુધી યુગપ્રધાનપદે રહ્યા. બાદ જિનકલ્પીની તુલના કરવાની ઇચ્છાને કારણે તેમણે પોતાની પાટ શ્રી આર્યસુહસ્તિસૂરિને સોંપી.

મહારાજા બિંદુસારના સ્વર્ગગમન બાદ મહારાજા અશોક ઈ. સ. પૂર્વે ૨૭૨, વીરનિર્વાણ ૨૫૫ મા ગાદીએ આવ્યો અને ઇ. સ. પૂર્વે ૨૬૫, વીરનિર્વાણ ૨૯૨ સુધી એટલે કે ૩૭ વર્ષ સુધી રાજ્યગાદી ભોગવી. તેમના સમય દરમિયાન યુગપ્રધાન તરીકે શ્રી આર્ય સુહસ્તિસૂરિજી હતા. આ સમય દરમિયાન સમ્રાટ સંપ્રતિનો જન્મ થઇ ચૂક્યો હતો અને તેમના પિતા કુણાલના પ્રયત્નને પરિણામે ઈ. સ. પૂર્વે ૨૫૭ માં એટલે વીરનિર્વાણ ૨૭૦ મા તેમને અવન્તીપતિ અને મગધના યુવરાજનુ સ્થાન પ્રાપ્ત થઇ ચૂક્યું હતુ. બાદ આર્યસુહસ્તિસૂરિનો સંસર્ગ વધતા તેમને વીરનિર્વાણ ૨૮૭-૮૮ મા જાતિસ્મરણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હતી અને વીરનિર્વાણ ૨૯૨ મા મહારાજા અશોક સ્વર્ગવાસ પામતા તેમને મગધ સામ્રાજ્યની ગાદી પ્રાપ્ત થઇ હતી.

ખંડ ૪ થો.

પ્રકરણ ૧ લું.

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તનાં નંદકુમારી સાથે લગ્ન.

મહારાજા નંદને અમલદારોની સલાહ મુજબ કુટુંબ અને પ્રજાજનોના રક્ષણાર્થે મજબૂત કિલ્લેબંધી કરી ફરજિઆત રાજ્યગઢના આંતરકિલ્લામા રહેવાની જરૂર પડી

મગધ સામ્રાજ્ય સર કરવામા પંડિત ચાણાકયે પોતાની કુશાગ્ર બુદ્ધિના ઉપયોગે વેષધારી પરિવ્રાજક તરીકેનો પાઠ ભજવી, મગધની રાજ્યરક્ષક કુળદેવીની પ્રતિમાનો વિનાશ ન કરાવ્યો હોત, તો કદાપિ કાળે મગધ જીતવામા આ મૌર્યવંશી મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત વિજયી ન થાત પાટલિપુત્રનો વિસ્તાર ઘણો જ વિશાળ હતો પાટલિપુત્રના કિલ્લાને ઊંડી ખાઇથી એવો તો સુરક્ષિત બનાવેલ હતો કે આ અભેદ્ય કિલ્લાને તોડવા અથવા તો ખાઈને ઓળંગવા ભલભલા દુશ્મનો પણ સમર્થ ન થઈ શકતા

પાટલિપુત્ર નગર ત્રણે બાજુ પર્વતોની હારમાળથી આવૃત્ત થતુ કુદરતી રીતે જ પર્વતો પાટલિપુત્રના સંપૂર્ણ રક્ષણકર્તા બન્યા હતા વળી એક બાજુએથી વહેતી ગંગાનો પ્રવાહ જરૂરના સમયે કિલ્લાના રક્ષણાર્થે ખાઇમા વાળી, કિલ્લાનુ બરોબર રક્ષણ થઇ શકે એવી રીતની યોજના ખાસ ધ્યાનપૂર્વક કરવામા આવી હતી માત્ર દક્ષિણ વિભાગનો જ મુખ્ય દરવાજો નગરપ્રવેશાર્થે રાજ્યમાર્ગ તરીકે ખુલ્લો હતો તે સિવાય કિલ્લામા પ્રવેશ કરવા માટે એક પણ માર્ગ ખુલ્લો ન હતો આ પ્રમાણે મજબૂત રક્ષણ ધરાવનાર કિલ્લામા કેટલાક મહિના સુધી પાટલિપુત્રની પ્રજાએ રક્ષણ મેળવ્યુ અને તેઓ વધુ સમય સુધી રક્ષણ મેળવી શકે એટલી વિપુલ સામગ્રી પાટલિપુત્રમા હતી. નગરમા આવવા જવાના

ગુપ્ત દ્વારો એવી રીતના ગોઠવવામા આવ્યા હતા કે ભલભલા દુશ્મનોને તેનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ આવી શકે નહિ

કુદરતી પ્રતિકૂળ સંજોગાનુસાર તેમાથી એક ગુપ્ત બારી પંડિત ચાણાક્યની નજરે ચડી અને તે ત્રિપુટીએ તાપસ વેષ ધારણ કરી, કુળદેવીનું ઉત્થાપન કરાવવામા સફળતા મેળવી, જે આપણે ખંડ ત્રીજાના અઢારમા પ્રકરણમા જોઇ ગયા છીએ મંદિરમાની કુળદેવીનું ઉત્થાપન કર્યા બાદ રાજ્યહિતેચ્છુ પુરુષોમાના કેટલાક અમલદારોને મજબૂત શંકા ઉદ્ભવી કે આમા અવશ્ય દગો થયો છે તેવામા એક ગુપ્તચરે આવી, ગુપ્ત દ્વારેથી નગર છોડી જતા ત્રણ તાપસો વચ્ચે થએલ ભેદી મસલતની હકીકત પણ કહી સંભળાવી આ બધી રાજ્યરમત ઉપર ધ્યાન પહોચાડી અમલદાર વર્ગે રાજ્યકુટુંબના રક્ષણાર્થે કિલ્લાના આતરગઢમા રહેવાની મહારાજાને ફરજ પાડી

નગરનો દરવાજો ખુલતા જ મરણીયા હલ્લાથી તરત જ સુજ્ઞ અમલદારો સમજી ગયા કે તેઓ ભયંકર દગાનો ભોગ બન્યા છે અને ભેદની રાજ્યનીતિદ્વારા નંદવંશીય રાજસત્તાનુ પતન થયુ છે તરત જ સંધીનો સફેદ વાવટો નગરના કિલ્લા ઉપર ફરકાવવામા આવ્યો રાજ્યનીતિ પ્રમાણે સફેદ વાવટો ફરકતા જ ભયંકર યુદ્ધ બંધ પડયુ

મહારાજા નંદની વતી એક દક્ષ રાજ્યદૂતને મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની છાવણીએ સંધી માટે મોકલવામા આવ્યો મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની લશ્કરી છાવણી પાટલિપુત્ર નગરથી ૧૦ માઈલ દૂર હતી છાવણીના રાજ્યતંબુમા વિજેતા રાજા ચંદ્રગુપ્ત, પંડિત ચાણાક્ય, રાજપુત્ર મલયકેતુ અને સમસ્ત અમાત્યવર્ગ અંદરોઅંદર મસલત ચલાવી રહ્યા હતા દ્વારપાળે આવી સંધી માટે રાજ્યદૂતનુ આગમન જણાવ્યુ તરત જ તેને અંદર આવવાની રજા આપી અને સમ્રાટના પ્રતિનિધિત્વપણાને યોગ્ય તેનું સન્માન કરવામા આવ્યુ

રાજ્યદૂતે મહારાજા નંદની સાથે કઇ રીતે વિજેતા સમ્રાટ સલાહ કરવા માગે છે તેને લગતી કલમો (શરતો) જાણવા માગી મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના પ્રતિનિધિ તરીકે પંડિત ચાણાક્યે નીચેની શરતો તેની સન્મુખ રજૂ કરી

સંધીની શરતો—

૧ મહારાજા નંદે રાજ્યમહેલ અથવા તો રાજ્ય ખજાનામાથી પોતાના રથમા સમાઇ શકે તેટલી જ ધન સામગ્રી લઇ મગધનો ત્યાગ કરવો

૨ રાજ્યરથારૂઢ થએલ મહારાજા નંદે વિજેતા સમ્રાટની છાવણીએ આવી, મહારાજાને શીર નમાવી, જીવતદાન માગવુ અને ત્યાથી તરત જ પ્રસ્થાન કરી, મગધ સરહદનો ત્યાગ કરી અન્ય રાજ્યમા જઇ રહેવુ એટલું જ નહિ પરંતુ કોઇ પણ દિવસ મગધ વિરુદ્ધ માથુ ઉંચકવુ નહિ

અમારી આ બે શરતો માત્ર મહારાજા પ્રત્યેની દયાર્થે જ છે, નહિ તો મહારાજા સાથે તેમના સમસ્ત કુટુંબનો નાશ કરવો તે અમારા હાથમાં છે આ શરતોનો અમલ તરત જ થવો જોઇએ જો આ પ્રમાણેના વર્તનમાં ઢીલ કરવામાં આવશે તો અમો તમારા રાજાને કેદી બનાવી બળાત્કારે મનફાવતું કરશું

દક્ષ દૂતે ઉપલી બન્ને શરતો બરોબર સમજી લીધા બાદ નગરમાં જઇ અમાત્યવર્ગને કહી સંભળાવી તરત જ રાજ્યમહેલમાં ખાનગી કચેરી ભરવામાં આવી અને વયોવૃદ્ધ મહારાજાના જીવનરક્ષણાર્થે અને રાજ્યપુત્રોના ભવિષ્યના ભલા માટે આ શરતોનો નિરુપાયે સ્વીકાર કરવા મહારાજાને સમજાવ્યા મહારાજાએ તે શરતોમાં જણાવ્યા મુજબ પોતાના રાજ્યરથમાં લેવાય એટલો સુવર્ણ અને કીંમતી રત્નભંડાર ભરી પ્રસ્થાનની તૈયારી કરી

મહારાજા નંદને આ કાળે બે રાજપુત્રો તથા બે રાણીઓ હતી, જેમાંથી એક રાણીને **દુર્ઘટા** નામે અતિ સ્વરૂપવાન રાજ્યકન્યા હતી ઉમરલાયક તે કન્યાના લગ્નની તાત્કાલિક આવશ્યકતા હતી, છતાં તેને લાયક યોગ્ય રાજ્યકુમાર ન મળતો હોવાના કારણે અત્યાર સુધી તેને અવિવાહિત રાખવી પડી મહારાજા નંદે નગરજનોના પ્રેમાળ વહેતા અશ્રુપ્રવાહ વચ્ચે રાજ્યકુટુંબ સાથે નગરનો ત્યાગ કર્યો

જે વિજય મુહૂર્તે મહારાજા નંદે નગરનો ત્યાગ કર્યો તે જ વિજય મુહૂર્તે મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત પણ નગરપ્રવેશાર્થે ઉત્તમ મુહૂર્ત જાણી પોતાની છાવણીએથી રથારૂઢ થઇ નીકળ્યો પાટલિપુત્રથી પાંચ માઇલના આંતરે એક સુંદર, ઘટાધારી આમ્રવૃક્ષ નીચે મહારાજા ચંદ્રગુપ્તે લશ્કરી પડાવ નાખ્યો મહારાજા નંદનો રાજ્યરથ પણ વિજેતા સમ્રાટની છાવણી નજદિક આવી થોભ્યો

પંડિત ચાણાક્યની તીવ્ર દૃષ્ટિએ રાજ્યરથમાં બેઠેલ યુવાન રાજકુમારીને જોઈ, અને લક્ષણશાસ્ત્રના જાણકાર પંડિતજીને અતિ સુંદર, પ્રભાવશાળી, દિવ્ય લલાટવાળી અને મહારાણી પદને લાયક એવી તે રાજ્યકન્યાને નીહાળતા જ એમ થયું કે કુદરતે જ સર્વે વસ્તુઓની અહિં સાનુકૂળતા કરી આપી છે તરત જ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના લગ્ન પસાર થતા અમૃત હોરામાં નંદકુમારી સાથે કરવા એવો દૃઢ નિશ્ચય પણ સ્વયં કરી લીધો

પંડિતજીએ લશ્કરી સલાહકાર સાથે આ સંબંધમાં તરત જ વાટાઘાટ કરી, મહારાજા નંદનું બહુમાન જાળવી, તેના હૃદયમાં કોઈ પણ રીતે ઓછું ન આવે તે પ્રમાણે દબદબાભરી રીતે કુટુંબસહિત રાજ્યછાવણીમાં લાવવાનો હુકમ કર્યો

બાદ કાંઈક નિમિત્ત કાઢી પંડિત ચાણાક્ય મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને રાજ્યતંબુની બહાર લઈ આવ્યો અહીંયા મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની દૃષ્ટિએ રાજ્યદુહિતા દુર્ઘટા પડી અને ઉમર લાયક રાજ્યદુહિતાએ પણ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને બરોબર નિહાળી લીધો

મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત પણ દૈવીપ્રભાવશાળી અને ચંદ્રની શીતળ પ્રભા જેવો દિવ્ય

કાંતિવાન અને મજબૂત બાંધાનો વીર યુવાન રાજવી હતો સમ્રાટ પદ ભોગવવા અર્થે કોઈ શ્રાપિત ઇંદ્રાદિક દેવનુ મનુષ્યજન્મનુ જીવન પૂરુ કરવા માટે સ્વર્ગથી આવવાનુ ન થયુ હોય એવી તેની પ્રભાવશાળી કાંતિ દેખાતી હતી

મહારાજા નદના રાજ્યકુટુબને પણ મહારાજા ચદ્રગુપ્તને જોતા જ આવા પ્રભાવશાળી રાજવી સાથે રાજ્યકુટુબનો સબધ બધાય તો વધુ સારુ એમ સમજાયુ રાજ્ય-દુહિતા દુર્ધટાના વિકસિત નેત્રોએ મહારાજા ચદ્રગુપ્તને જોતા જ પ્રણયનો ગૂઢ તનમનાટ અનુભવ્યો મહારાજા ચદ્રગુપ્તના હૃદયમા પણ રાજ્યદુહિતા પ્રતિ ન સમજાય એવી અકથ્ય લાગણી ઉભરાઇ, અને બન્ને હૃદયો પરસ્પર મિલન માટે આતુર બન્યા ચકોર પડિત ચાણાકયે બન્ને બાજુના નેત્ર-સચલન તેમજ હાવભાવ ઉપરથી તરત જ જાણી લીધુ કે મહારાજા ચદ્રગુપ્ત અને રાજ્યદુહિતા દુર્ધટા બન્ને પરસ્પર એક-બીજાને ચાહે છે અને બન્ને લગ્નગ્રથીથી જોડાવા ઝખી રહ્યા છે

ચાણાકયની સૂચનાનુસાર મહારાજા નદને આદરસત્કારપૂર્વક રથમાથી ઉતારી સેનાધિ-પતિએ વિનયયુક્ત વાણીથી કહ્યુ કે—“ અમારા મહારાજા આપનુ અને સમસ્ત રાજ્યકુટુબનુ બહુમાન સાચવવા આપને રાજ્યકુટુબ સહિત તબુમા પધારવા આમત્રણ કરે છે ” એટલે રથની આગલી બેઠક પરથી રાજ્યકુમારો અને મહારાજા નદ નીચે ઉતર્યા પાછળની બેઠકો ઉપરથી બન્ને રાણીઓ રથના આગલા ભાગમા આવી સહીસલામત નીચે ઉતરી રાજ્યકુમારી દુર્ધટા ઊર્ફે ધારિણી મહારાજા ચદ્રગુપ્તના પ્રથમ દર્શને જ મુગ્ધ બની ગઇ હતી તેથી તેણીના હૃદયમા અનેક જાતના તર્ક-વિતર્કની પરપરા ઉદ્ભવતી અને અદ્દશ્ય થઇ જતી પરિણામે તે એટલી બધી વિચારમગ્ન બની ગઈ હતી કે રથના આગલા ભાગમાથી ઉતરવાને બદલે પડખેની બારીમાથી રથના ચક્ર પર પગ દઇ ઉતરવા ગઈ રાજ્ય ખજા-નાના ખીચોખીચ ભારથી રાજ્યરથ ગજા ઉપરાત ભરાયેલ હોવાથી તે એટલો બધો વજનદાર બની ગયો હતો કે તેના ચક્રની ધરીઓ કયા સમયે તૂટશે તેની સારથીને પણ પ્રત્યેક પળે શકા રહ્યા કરતી બારીએથી ચક્ર ઉપર પગ દઈ ઉતરવા જતી રાજકુમારી દુર્ધટાને સુજ્ઞ સારથીએ રોકવા પ્રયત્ન કર્યો, પરન્તુ જ્યા “ **ભાવીનુ વિધાન** ” નિશ્ચિતપણે કાર્ય કરતુ હોય ત્યા તેને ફેરવવાનો બ્રહ્મા કે વિધાતા જેવી વિભૂતિઓ પણ સમર્થ નથી બનતી અહિ પણ તેજ પ્રમાણે બન્યુ મજબૂત બાંધાની ઉમરલાયક રાજ્ય-કુમારી ચક્રના આરા ઉપર પગ દઇ નીચે ઉતરતા ચક્રના આરાઓ પર આખા શરીરનુ વજન આવી પડ્યું, જેના યોગે ચક્રની નબળી થએલ ધરી તૂટવાની અણી ઉપર હતી તે જોસબધ કડકડાટ સાથે તરત જ તૂટી ગઇ અને ચક્રના આઠ આરાઓ જુદા થઈ ગયા રથ પણ રાજ્યકુમારીના શરીર ઉપર ઢળી પડવાની તૈયારીમા હતો ત્યા તો રથની પરિ-સ્થિતિને સમજેલ સારથીએ ખૂબ જ સમયસૂચકતા વાપરી ધરીના તૂટવાની સાથે જ રાજ્યકુમારીને ફૂલના દડાની જેમ આબાદ ઝીલી લઇ અકસ્માતમાથી બચાવી લીધી

રથના તૂટવા સાથે રાજ્યછાવણીમા વિજયનુ મોજુ ફરી વળ્યુ અને રાજ્યપુરુષો રથ નજીક દોડી આવ્યા રાજ્યકુમારી દુર્ધટાના દિવ્ય પ્રભાવશાળી મુખારવિંદના દર્શન થતા જ સૌના હૃદયમા એમ થયુ કે "જો આ રાજ્યકુમારીના વિજેતા રાજવી જોડે લગ્ન થાય તો પટરાણીપદને લાયક રાજ્યકન્યા મળ્યાનો સર્વને સતોષ થાય"

શુકનશાસ્ત્રના જાણકાર પડિતજીએ આ બનાવને અનુલક્ષીને સમ્રાટ ચદ્રગુપ્તને સબોધીને કહ્યુ કે "ઓ ભાગ્યશાળી રાજવી ! આ રથના ચક્રના આઠ આરા તૂટી ગયા તે એમ સૂચવે છે કે—' મગધની રાજ્યગાદી ઉપર આઠ પેઢી સુધી મૌર્યવશી રાજ્યસત્તા સુદર રીતે ચાલશે અને નવમી પેઢીએ તેનો વિનાશ થશે ' ઓ ભાગ્યવિધાતા રાજ્યકુમાર ! આ દૈવી સકેત અનુસાર આ રાજ્યકન્યા સાથે આજ શુભ લગ્ને લગનગાઠથી જોડાઇ ભારતનો વિજેતા સમ્રાટ બન આ બાબતમા ધર્મપિતા તરીકેના મારા તને અતરના આશીર્વાદ છે"

મહારાજા નદ અને તેના કુટુબને માનભરી રીતે રાજ્યતબુના એક વિભાગમા લાવી બેસાડવામા આવ્યા બાદ સચિવે મહારાજા નદને રાજ્યકુમારો સાથે રાજસભામા પધારવા પ્રાર્થના કરી બાદ મહારાજા નદ રાજસભામા પધારતા તેમનુ બહુમાન સાચવવા પડિત ચાણાક્ય આદિ વરિષ્ઠ રાજ્ય અમલદારો તેને સામે લેવા ગયા

મહારાજા નદ અને રાજ્યકુમારો રાજ્યાસન નજદિક આવતા ચદ્રગુપ્તે ઊભા થઇ, મહારાજા નદ સાથે હસ્તમિલન કરી, અતિપ્રેમપૂર્વક તેને પોતાની બાજુની બેઠકમા બેસાડી પોતાનુ નિરભિમાનીપણુ ને કુલિનપણુ સાબિત કરી આપ્યુ

આ સમયે રાજ્યકવિએ "ઘણુ જીવો રાજા ચદ્ર" એવા આશીર્વાદ આપ્યા બાદ પ્રસગોચિત રાજ્યકન્યા દુર્ધટાના લગ્નસૂચક, કુળગૌરવતા સૂચવનારુ એવુ તો રસવતુ કવિત ગાઇ સભળાવ્યુ કે જે સાભળતા જ સૌના હૃદયમા આનદ ઉદ્ભવ્યો આ રાજ્ય ગીતમા નીચે પ્રમાણેનો સારાશ સમાયેલો હતો —

રાજ્યગીતનો મહત્ત્વતાભર્યો કુળદર્શક સારાંશ—

"મહારાજા નદનો વશ તે મલ્લ નામક ક્ષત્રિય જાતિનો વશ ગણાય

નદ રાજા તે શિશુનાગવશી રાજા શ્રેણિકના પીત્રાઇ હોવાના કારણે તેઓ મલ્લજાતિના હતા

જ્યારે ચદ્રગુપ્તનો વશ તે મૌર્યનામક ક્ષત્રિય જાતિનો ઉચ્ચ ક્ષત્રિય કુળોત્પન્ન ગણાય

મૌર્ય જાતિ લિચ્છવીનો એક પેટા વિભાગ છે આ બન્ને રાજકુટુબો ક્ષત્રિય ગણાય

આ ક્ષત્રિય જાતિમાં નવ મલ્લજાતિ અને નવ લિચ્છવી જાતિ મળી ૧૮ વિભાગો છે જેમાંનો મૌર્ય જાતિનો એક વિભાગમાં સમાવેશ થાય છે તે વંશના રાજપુત્ર જોડે તારી પુત્રીના લગ્ન કરતાં હે નંદરાજા! નંદવંશ કરતાં ઉચ્ચ કોટીનો, શુદ્ધ, ગૌરવશાળી ક્ષત્રિયવંશી સંસ્કારી ચંદ્રગુપ્ત જેવો જામાતા મેળવવાને તું ભાગ્યશાળી થાય છે તો આ ઉત્તમ તક ન ગુમાવતાં તારી ઉમરલાયક પુત્રીને મગધની મહારાણી બનાવી નંદકુળનું રક્ષણ કર

પ્રભુ મહાવીરના પિતા સિદ્ધાર્થ રાજા "જ્ઞાત જાતિના" ક્ષત્રિય હતા અને તેમના મામા મહારાજા ચેટક લીચ્છવી જાતિના ક્ષત્રિય હતા આ જ્ઞાત જાતિ અને લીચ્છવી જાતિ બન્ને શ્રમજીવી ક્ષત્રિય શાખાઓ ગણાય તેમના પુત્ર-પુત્રીઓ પરસ્પર લગ્નગ્રંથીથી જોડાઈ શકે તેથી જ રાજા સિદ્ધાર્થ સાથે ચેટક મહારાજાએ પોતાની બેન ત્રિશલાના લગ્ન કર્યાં હતા"

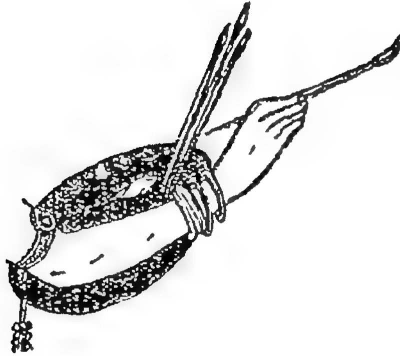
આ કવિત સાંભળતા જ સર્વ આશ્ચર્યચકિત થયા, એટલું જ નહિ પણ સૌને મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના ઉચ્ચ કુળની પણ ખાત્રી થઇ પંડિત ચાણાક્યના હૃદયમાં આ સમયે એટલો બધો સંતોષ થયો કે તેણે જે ભગીરથ કાર્ય હાથ ધર્યું છે તેમાં કુદરતનો હાથ છે-એમ તેને હવે સ્પષ્ટ સમજાવા લાગ્યું મહારાજા નંદના હૃદયમાં પણ આ કવિતે સુંદર અસર કરી ને રાજ્યદુહિતાના લગ્ન વિજેતા રાજવી સાથે કરી આપવાનો માર્ગ તેને સુઝયો તેણે આ સુંદર તકનો લાભ લઇ ચાણાક્યને વિનંતિ કરી કે **"રાજ્યકન્યા દુર્ઘટાનો મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત માટે સ્વીકાર કરી મને ઋણમુક્ત કરો."**

પંડિતજીએ બીછાવેલ શેત્રંજની રાજ્યરમત બરોબર રીતે રમાઇ ચૂકી અને ખૂદ મહારાજા નંદના મુખથી જ રાજ્યદુહિતાના લગ્નની માગણી સાંભળી પંડિતજીએ તેનો થોડી આનાકાની વચ્ચે સ્વીકાર કરી લીધો અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે—"મહારાજા નંદ, આપને હવે મગધનો ત્યાગ કરવાની જરૂર નથી તમારા રાજ્યપુત્રો, એ અમારા જ બાળકો છે તેઓ તેમના બહેન-બનેવીની છત્રછાયામાં રહી નંદવંશી રાજવીઓ જેટલું જ સ્વતંત્ર માન ભોગવશે તેમની સારસંભાળ અમો અમારા જીવના જોખમે કરીશું માટે તેઓને અમારી સાથે જ મગધ પાછા મોકલો તમારે હવે પછી ઇચ્છાનુસાર આત્મકલ્યાણ સાધવું"

તરતજ રાજ્યદુહિતા દુર્ઘટાના લગ્નની તૈયારીઓ થઇ ગઇ અને પંડિતજીએ રાજ્ય-પુરોહિતની ગરજ સારી આખી છાવણીમાં આનંદ આનંદ છવાઈ રહ્યો તે મુહૂર્ત અને લગ્ન શ્રેષ્ઠ હોવાથી વિવાહની પૂર્ણાહૂતિ બાદ તરત જ મહારાજા ચંદ્રે મહારાણી દુર્ઘટા સહિત નગરપ્રવેશાર્થે પ્રયાણ કર્યું આ બાજુ મહારાજા નંદ સાથે મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની થએલ કૌટુંબિક સંબંધની માહિતી પાટલિપુત્ર નગરે તરત જ પહોંચી ગઇ અને સંસ્કારી રાજ્યકુમારી દુર્ઘટાના યોગ્ય વીર રાજવી સાથે થયેલા લગ્નના સમાચારે મગધની પ્રજાને સાનંદાશ્ચર્ય મુગ્ધ કરી મૂકી

મગધની પ્રજાને જાનમાલના રક્ષણુની જે કાંઈ ફીકર હતી તે પણુ આ સંબંધથી નિર્મૂળ થઈ એટલું જ નહિ પણુ રાજ્યકુમારી દુર્ધટાને મહારાણીપદ મળતાં સંસ્કારી જૈનધર્મી દયાળુ રાજ્યકુમારીદ્વારા આ ચાલુ દુકાળના સમયે મગધમાં રાજ્ય તરફથી સદાવ્રતો, અન્નક્ષેત્રો અને સંકટ નિવારણુના કાર્યો જરૂર ચાલુ રહેવાના, એવી સૌને ખાત્રી થઈ

નંદવંશી રાજાઓ જૈનધર્મી હોવાના કારણે મગધમાં રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે પણુ જૈનધર્મ જ પળાતો મગધ રાજ્યકુમારી દુર્ધટાના લગ્ન પણુ મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત સાથે થવાથી ધર્મ પરિવર્તન નહીં થાય એ જાતનું આશ્વાસન પણુ જનસમૂહને મન આનંદનો વિષય થઈ પડ્યો

પ્રકરણ ૨ જું.

મૌર્યવંશની વંશાવળી.

સુજ્ઞ વાચક, ભારતીય ઐતિહાસિક ક્ષેત્રમા મૌર્યવંશ સુધીનો ઇતિહાસ તેની વંશાવળી સાથે મળી આવે છે

પ્રાચીન વિશ્વાસપાત્ર પ્રમાણભૂત ગ્રંથો જેવા કે પુરાણ, દીપવંશ, મહાવંશ, બુદ્ધઘોષ અને બ્રહ્મદેશીય જનશ્રુતિ તથા મૌર્યવંશી ઇતિહાસો કે જે જુદા જુદા ઇતિહાસવેત્તાઓએ લખ્યા છે તે, તેમજ જૈન કાળગણનાને લગતા ગ્રંથો જેવા કે "વીરનિર્વાણ સંવત્ ઔર જૈન કાળગણના" "યુગપ્રધાન પટ્ટાવલી" અને "તીત્થોગાલી પઇન્નય" આદિ પ્રાચીન જૈન ગ્રંથોમા મૌર્યવંશના રાજાઓના રાજ્યામલનો પ્રથમ વિભાગ મહારાજા અશોક સુધી પ્રમાણભૂત હકીકતપૂર્વક મળી આવે છે, જેને અમો પણ માન્ય રાખી, તેજ પ્રણાલિકાને અનુસરી, મહારાજા સંપ્રતિના જન્મકાળ સુધીના ઇતિહાસને ચોથા ખંડમા આળેખીએ છીએ

નામ	ઇ સ પૂર્વે	વીરનિર્વાણ સંવત્	કુલ વર્ષ
૧. મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત[1]	૩૨૨ થી ૨૯૮	૨૧૦ થી ૨૩૪	૨૪
૨. મહારાજા બિંદુસાર[2]	૨૯૮ થી ૨૭૩	૨૩૪ થી ૨૫૯	૨૫
૩. મહારાજા અશોક[3]	૨૭૩ થી ૨૩૭	૨૫૯ થી ૨૯૫	૩૬
		કુલ વર્ષો	૮૫

૧ ભારતમા પર્વતીપ્રદેશના રાજા તરીકે ઇ સ પૂર્વે ૩૨૨ થી ૩૧૭, મગધ સમ્રાટ તરીકે ઇ સ પૂર્વે ૩૧૭ થી ૨૯૮

૨ મહાવંશ તથા બુદ્ધઘોષ ૨૮ વર્ષનો રાજ્યામલ જણાવે છે બ્રહ્મદેશીય જનશ્રુતિ ૨૭ વર્ષ જણાવે છે જૈન ગ્રંથકારો ૨૫ વર્ષ જણાવે છે ઇતિહાસકારો જૈન ગ્રંથકારોના જણાવ્યા મુજબ ૨૫ વર્ષની સંખ્યાને માન આપે છે, જેને માન્ય રાખી અમો પણ બિંદુસારના ૨૫ વર્ષ મંજૂર રાખીએ છીએ

૩ દીપવંશ અને મહાવંશ ૩૭ વર્ષો જણાવે છે બુદ્ધઘોષ અને બ્રહ્મદેશીય જનશ્રુતિ કોઇ પણ જાતના નિર્ણય ઉપર આવી શક્યા નથી

ઉપર પ્રમાણે નવ રાજાઓના વર્ષોની ગણત્રી મુજબ તેઓનો રાજ્યઅમલ ઇ સ પૂર્વે ૩૨૨ થી ૨૩૭ એટલે વીરનિર્વાણ ૨૧૦ થી ૨૯૫–૮૫ વર્ષો સુધી ભારતની ભૂમિ પર હતો

આ વંશાવળી સાથે યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીના યુગપ્રધાન આચાર્યોનો સંબંધ, પટ્ટાવલીના બીજા આંક મુજબ નીચે પ્રમાણે સંકળાએલો છે.—

૧ શ્રી સ્થૂલભદ્રજી પ્રભુ મહાવીરના આઠમા પટ્ટધર તરીકે ૪૫ વર્ષ સુધી યુગ પ્રધાનપદે રહી, ૯૯ વર્ષની વયોવૃદ્ધ અવસ્થાએ વીરનિર્વાણ ૨૧૫ મા સ્વર્ગવાસી થયા.

વીરનિર્વાણ ૨૧૦ મા મગધની રાજ્યગાદી ઉપર મૌર્યવંશની સ્થાપના થઇ, એટલે યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીનો પ્રથમ આંક રાજ્યગાદીના પરિવર્ત્તન સાથે ૨૧૦ મા બદલાયો શ્રી જંબૂસ્વામીના મોક્ષગમન બાદ કેવળજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયુ હતુ, પરંતુ તેમની પટ્ટપરંપરાએ શ્રુતજ્ઞાનીઓ થયા હતા શ્રી સ્થૂલભદ્રજી પણ દશ પૂર્વધર હતા તેમના અથાગ જ્ઞાને અને અપૂર્વ પ્રતિભાએ સમ્રાટ્ ચંદ્રગુપ્ત પર સારી અસર પાડી અને તે તેમના સંસર્ગમા આવવા લાગ્યો તેમના સત્યોપદેશ–સિંચનથી મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને જૈનધર્મનુ તત્ત્વજ્ઞાન સમજવાનો અપૂર્વ લાભ મળ્યો મગધની રાજ્યગાદી મૌર્યવંશમા બદલાવવા છતા ધાર્મિક પરિવર્તન થયુ ન હતુ કારણ કે મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત જૈનધર્મી બન્યા બાદ એટલો બધો ધર્મચૂસ્ત બન્યો કે સૌરાષ્ટ્રમા આવેલ પવિત્ર શત્રુંજયાદિ જૈન તીર્થોની તેણે યાત્રા કરી, એટલુ જ નહિ પરન્તુ જૈન મુનિમહારાજાઓ અને જૈનસંઘ પ્રત્યે અપૂર્વ માન ધરાવી પૂર્વથી ચાલી આવતી રાજ્યનીત પ્રમાણે મહાજનનુ માન સાચવ્યુ

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને વીરનિર્વાણ ૨૧૦ મા મગધની રાજ્યગાદી મળી તે સમયે મગધમા ભયંકર દ્વાદશ–વર્ષીય દુકાળની શરૂઆત થઇ ગઇ હતી એટલે નંદવંશીય મગધ-નરેશ તરફથી શરૂ કરવામા આવેલ સંકટનિવારણના કાર્યોની પુષ્ટિ કરવા સાથે અન્નક્ષેત્રો, ભોજનાલયો તેમજ ગુપ્ત દાનો પણ તેણે ચાલુ રાખ્યા ઠેકઠેકાણે ધર્મશાળાઓ સ્થાપી વળી મગધમા ચારે દિશાએ કૂવાઓ અને વાવડીઓ રાજ્યના ખર્ચે ખોદાવવાનુ કાર્ય ચાલુ રાખી મહારાજા નંદના હાથે થએલ દરેક કાર્યને તેણે અપનાવ્યુ મહારાણી દુર્ધરાએ શરૂઆતથી જ મહારાજાની સંપૂર્ણ પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી અને મહારાજાને સંસ્કારી બનાવવા તેમજ રાષ્ટ્રમા રાજ્યધર્મ તરીકે પળાતા જૈનધર્મને અસ્ખલિતપણે ચાલુ રાખવામા આ વીર સન્નારીએ સુંદર ફાળો આપ્યો હતો, જેના પરિણામે મગધ સામ્રાજ્યની રાજ્યસત્તા બદલાવવા છતા રાજ્યધર્મ તરીકે જૈનધર્મ ચાલુ જ રહ્યો

મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત જૈન રાજવી હતા અને તેણે અંતકાળ સુધી જૈનધર્મ પાળી જૈનરાજવી તરીકે જ સ્વર્ગવાસ કર્યો હતો આ ઐતિહાસિક હકીકતને જગતના ઇતિહાસકારો અને સંશોધકો બહુમતિએ ટેકો આપે છે

પુરાતત્ત્વ શોધક ઇતિહાસવેત્તા શ્રી **જાયસ્વાલજી** કહે છે કે "જૈન ગ્રંથો અને તે પછીના જૈન શિલાલેખો ચંદ્રગુપ્તને જૈનરાજર્ષિ તરિકે ઉલ્લેખે છે મારો અભ્યાસ, જૈન કથનના ઐતિહાસિક પ્રમાણોને માન આપવાની મને ફરજ પાડે છે"

ડૉ. સ્મીથ પણ આ મંતવ્ય સ્વીકારી જણાવે છે કે—"આ મહાન્ સમ્રાટ બિંબિસાર (મહારાજા શ્રેણિક) જેવો જ જૈન હતો **જે હકીકત ન માનવાને કંઇ પણ કારણ નથી.** નંદો અને મૌર્યોના સમયમાં જૈનધર્મ મગધમાં પ્રતિષ્ઠા ભોગવતો હતો વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ ચાણાક્યની યુક્તિથી ચંદ્રગુપ્તે રાજ્ય મેળવ્યાની વાત, જૈનધર્મ રાજ્યધર્મ હતો, તે માન્યતા માટે અપ્રાસંગિક નથી"

"જૈનો પોતાના વિધિ-વિધાનો માટે પરંપરાથી બ્રાહ્મણો રોકતા આવ્યા છે × × × જેણે પહેલા નંદ અને પછીના નવ રાજાની સેવા કરી હતી તેના (રાજાઓનો) ખાસ મિત્ર તરીકે (સલાહકાર) જૈન સાધુ આલેખાયા છે"

ડૉ. સ્મિથના અભિપ્રાયનું અસલ લખાણ પણ અહીં અમો ઉદ્ધૃત કરી વાચકોની જાણ માટે રજૂ કરીએ છીએ —

Smith's Oxford History of India pp. 75-76.

"I am disposed to believe that . Chandragupta really abdicated and became a Jain ascetic"

× × ×

Smith's Early History of India pp. 154

Hemchandra informs us that Chandragupta **समाधिमरणं प्राप्य, दिवं ययौ** Hemchandra op, cit, V 444

× × ×

"That Chandragupta was a member of the Jain Community is taken by their writers as a matter of course, and treated as a known fact, for which needed neither argument nor demonstration The testimony of Megasthenes would likewise seem to imply that Chandragupta submitted to the devotional teaching of the Sermanes, as opposed to the doctrines of the Brahmanas"

Thomas (Edward) op, cit, pp 23-24 For references to Jainism in the Greek annals see Rice (Lewis), op cit, P 8

× × ×

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને શાહ સીકંદર સાથેની લડાઈમાં જીત મેળવતાં કેવા ભયંકર પ્રસંગોમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું તેનો ચિતાર રજૂ કરતાં પટ્ટના કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ શ્રી ક્રીન્ડલે, *From Pompei Trogi XV* 4 ના ભાષાન્તરમાં નીચે પ્રમાણે જણાવે છે

"Seleucus waged many wars in the east, after the *partition of Alexander's Empire* among his generals He first took Babylonia, and then with his forces, augmented by victory, subjugated the Bactrians He then passed over to India, which after Alexander's death, as if the yoke of servitude had been shaken off from its neck, had put his prefects to death Sandrocottus had been the leader, who achieved their freedom, but after his victory he had forfeited by his tyranny, all title to the name of liberator for having ascended the throne, he oppressed with servitude the very people, whom he had emancipated from foreign thraldom He was born in humble life, but was prompted to aspire to royalty by an omen, significant of an august destiny For, when by insolent behaviour he had offended King Nandrus, and was ordered by that king *to be put to death*, he had sought safety by a speedy flight. When he lay *down, overcome with fatigue*, and had fallen into a deep sleep, a lion of enormous size, approaching the slumberer, licked with its tongue, the sweet, which oozed profusely from his body, and when he awoke, quietly took his departure It was this prodigy, which first inspired him, with the hope of winning the throne, and so having collected a band of robbers, he instigated the Indians to overthrow the existing Government When he was there, after preparing to attack Alexander's prefects, a wild elephant of monstrous size approached him and kneeling submissively like a tame elephant, received him on to its neck and fought vigorously in front of the army Sandrocottus having thus won the *throne*, was rejoicing over India when Seleucus was *laying the foundation of his future greatness* Seleucus having made a *treaty* with him and *otherwise settled* his attains in the east returned home *to prosecute the war* with Antigonus"

[From Pompei Trogi XV 4 as *translated* by Mr Crindle, Principal, Patna College, (see *Prof Hultzsch Crop Inscr India Pt I Pref* xxxiii)]

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તનો મગધની રાજગાદી ઉપર રાજ્યાભિષેક—

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના નગરપ્રવેશને પ્રજાએ અતિ આનંદથી વધાવી લીધો, કારણ કે

મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત ક્ષત્રિય વંશના ઉચ્ચ શ્રેણીના રાજ્યવંશમાં જન્મેલ અને પ્રભાવશાળી વિભૂતિ હતી વળી મહારાજા નંદની પુત્રી સાથે તેમના લગ્ન થયાં અને સાથે નંદકુમારો પણ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની સાથે માનભેર મગધ પાછા ફરે છે, એટલું જ નહિ પણ પદભ્રષ્ટ થએલ મહારાજા નંદને વિજેતા મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત અને સૂત્રધાર પંડિત ચાણાક્યે યોગ્ય માન આપી તેમનું બહુમાન સાચવ્યાના સમાચારો મગધમાં ફરી વળતાં પ્રજાએ હર્ષભેર આ સંસ્કારી વિભૂતિઓને વધાવી લીધી

બાદ પ્રજાએ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તનો મગધની રાજ્યગાદી ઉપર સમ્રાટ્ તરીકે રાજ્યાભિષેક કર્યો આ પ્રમાણે ઇ સ પૂર્વે ૩૧૭ માં મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને સૂત્રધાર પંડિત ચાણાક્યદ્વારા મગધના સમ્રાટ્પણાની રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત થઇ અને પરિણામે પંડિત ચાણાક્યને નિરંકુશપણે પ્રતિનિધિત્વદ્વારા રાજ્યસત્તા ચલાવવાનો લખાએલ ભાગ્યયોગ પૂરેપૂરો પ્રાપ્ત થયો તેણે મગધ સામ્રાજ્યનો રાજ્યવહીવટ "**તાજવગરના રાજા**" તરીકે લગભગ ૪૦ વર્ષ સુધી ચલાવી, ૮૦ વર્ષની વયોવૃદ્ધ અવસ્થાએ અનસનથી આત્મકલ્યાણ સાધ્યું

ચાણાક્યના દેહત્યાગનો પ્રસંગ ઘણો જ દુ ખદ બન્યો છે, જેનું સવિસ્તર વૃત્તાંત મહારાજા બિંદુસારના રાજ્યામલ સાથે સંબંધ ધરાવતો હોવાથી તે સ્થળે જણાવવામાં આવશે

પંડિત ચાણાક્યનું અર્થશાસ્ત્ર—

પંડિત ચાણાક્યે મગધનો રાજવહીવટ ચલાવવા અર્થે પોતાના જ્ઞાનના બળે ૬,૬૦૦ શ્લોકપ્રમાણ અર્થશાસ્ત્ર નામના ગ્રંથની રચના કરી કે જે ગ્રંથનો અનુવાદ "શ્રી સયાજીવિજય સાહિત્યમાળા"ના પુસ્તક ૧૮૭ તરીકે "**કૌટિલ્ય અને અર્થશાસ્ત્ર**" નામના ગુજરાતી ગ્રંથમાં સુખરાય વિ પુરુષોતમ જોષિપુરા, M A એ કર્યો છે તેઓ પંડિત ચાણાક્યના અંગે ઉપરોક્ત ગ્રંથમાં જણાવે છે કે—

"આજ સુધીમાં જેટલું સંસ્કૃત વાઙ્મય પ્રકાશમાં આવી શક્યું છે તેમાં અર્થશાસ્ત્ર સંજ્ઞા ધરાવનાર જો કોઇ પણ ગ્રંથ આપણને પ્રાપ્ત થયો હોય તો તે ફક્ત 'કૌટિલ્ય અર્થશાસ્ત્ર' જ છે

"અર્થશાસ્ત્ર સંજ્ઞા આપીને રાજ્યશાસ્ત્ર લખવાની પહેલ કૌટિલ્યે જ કરેલી કૌટિલ્ય પોતાની આ કૃતિના આરંભમાં લખે છે તે પ્રમાણે પૃથ્વીના લાભ અને પાલન અર્થે પૂર્વકાળના જે આચાર્યોએ જેટલા શાસ્ત્રો રચેલા છે તેમાંના ઘણાખરાનો ઉપયોગ કરી આ અર્થશાસ્ત્ર લખું છું"

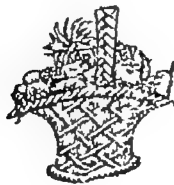
જૈન ગ્રંથોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રભુ મહાવીરની દેશનાદ્વારા પાંચમા આરાનું વિષમ ભાવી સમજી મગધ અમાત્ય અભયકુમાર, કે જેઓ મહારાજા શ્રેણિકના પાટવીકુંવર થતા હતા તેમણે ભારતીય પ્રજાના રક્ષણાર્થે રાજ્યવહીવટને સુવ્યવસ્થિત રાખવા માટે નીતિશાસ્ત્રનો

મહાન્ ગ્રંથ બનાવ્યો હતો, તે ગ્રંથ પણ અર્થશાસ્ત્રી કૌટિલ્યને ગ્રંથ લખવામાં મહાન્ ઉપયોગી થઇ પડ્યો હતો, તેવી જ રીતે અર્થશાસ્ત્રી કૌટિલ્યે શુક્રાચાર્ય અને બૃહસ્પતિના રાજ્યનીતિજ્ઞ શાસ્ત્રને પણ સન્માનેલા છે આ સિવાય કૌટિલ્યે મનુ, ભારદ્વાજ, વિશાલાક્ષ, પરાશર, બાહુદંતિપુત્ર, પિશુન વિગેરે અનેક રાજનીતિજ્ઞ શાસ્ત્રોને લગતા ઉલ્લેખો ઉપરોક્ત ગ્રંથમાં કરેલા છે કે જે ઉપરથી ખાત્રી થાય છે કે અર્થશાસ્ત્રની વિકાસમય રચનામાં કૌટિલ્યે પૂરેપૂરો પુરુષાર્થ કર્યો છે

તપસ્વી કૌટિલ્યે ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય રાજા બને તેટલા માત્રથી કાર્યસિદ્ધિ માની ન હતી સાથોસાથ દેશોદ્ધારની અને વ્યવસ્થિત રાજ્યતંત્રની પણ આશા રાખી હતી તેણે નરેન્દ્રોના હિતાર્થે ૬,૬૦૦ સંસ્કૃત શ્લોકોનો મહાન્ રાજ્યનીતિજ્ઞ ગ્રંથ બનાવી તેના આધારે મહારાજા ચંદ્રગુપ્તદ્વારા મગધની રાજ્યવ્યવસ્થામાં અનુકરણીય સુધારો કર્યો આ અર્થશાસ્ત્રનું પરિણામ એ આવ્યું કે ક્ષત્રિયવંશી મૌર્ય સામ્રાજ્ય ભારતમાં સુંદર કીર્તિ, સમૃદ્ધિ અને ગૌરવતાને પ્રાપ્ત થયું, એટલું જ નહિ પણ તેના રાજ્યભંડારો પણ ધનસંપત્તિથી ઉભરાઇ ગયા

આ અર્થશાસ્ત્રને અકબર જેવા શહેનશાહે પણ રાજ્યબંધારણમાં રાષ્ટ્રોપકારક ગણી પોતાના ઉપયોગમાં લીધું હતું તેવી જ રીતે સાડાત્રણ કરોડ શ્લોકના કર્તા કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યે રાજ્યસંચાલનના અંગે લખેલ "અર્હન્નીતિ" આદિ અન્ય નીતિજ્ઞ શાસ્ત્રોમાં આ ગ્રંથનો ઉપયોગ કરેલ હતો, જેના યોગે મહારાજા કુમારપાળ અને શહેનશાહ અકબરનો રાજ્યવહીવટ જગતમાં પંકાયો હતો

ભારતના આ અજોડ અર્થશાસ્ત્રી કૌટિલ્યના જીવનવૃત્તાંતના અનુસંધાનમાં તેણે કઇ રીતે મગધના સામ્રાજ્ય ઉપર મૌર્યવંશની સ્થાપના કરી તેનો ઇતિહાસ આપણે સંક્ષિપ્તમાં આ પૂર્વે આપી ગયા છીએ તે ઉપરથી પંડિત ચાણાક્યની ચાણાક્યબુદ્ધિનો આપણને ખ્યાલ આવે છે તેણે પોતાની બુદ્ધિના બળે ભારતનું રાજ્યતંત્ર મૌર્યવંશી મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના એકછત્ર નીચે આણ્યું હતું

પ્રકરણ ૩ જું.

પંડિત ચાણાક્યની ઇન્દ્રજાળ.

મગધ સામ્રાજ્ય ઉપર મહારાજા ચંદ્રગુપ્તનો રાજ્યઅમલ ચાલુ થયા બાદ લગભગ એક વર્ષ સુધી મહારાજા પર્વતે થએલ સંધી અનુસાર જીતાએલ પ્રદેશોમાંથી મગધ સામ્રાજ્યના બે વિભાગો કરી આપવા અનેક વખત પંડિત ચાણાક્યને સમજાવ્યો, છતાં પંડિત ચાણાક્યે તેને દાદ ન આપી એટલે પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશના આ બળવાન મહારાજા પર્વતે રાજ્યપુત્ર મલયકેતુ મારફત નંદવંશના લાગતાવળગતાઓને ઉશ્કેરી ચંદ્રગુપ્ત વિરુદ્ધ બંડ ઉઠાવ્યું કુલુપ દેશના રાજા ચિત્રવર્મા, મલયાધિપતિ સિંહનાદ, કાશ્મિરેશ્વર પુષ્કરાક્ષ, સિંધુના મહારાજા સિંધુસેન અને પારસિકના પાલક મેઘાક્ષ—એ પાંચે રાજાઓએ મહારાજા પર્વતની મદદે રહી બંડ ઉઠાવવામાં સહાયતા કરી હતી

આ રાજવીઓને પોતાના દેશના રક્ષણાર્થે મગધના હાથીઓ તેમજ મગધમાં રહેલ અખૂટ ખજાનાની જરૂરિયાત હતી, એટલે તેઓએ સ્વઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે પંડિત ચાણાક્યને ઉખેડી ફેંકી દેવા કટિબદ્ધ થઇ યુદ્ધ આરંભ્યું અને યુદ્ધ લાંબો સમય સુધી ચાલ્યું, જેમાં સરલતાથી વિજય મળે તેમ ન હોવાથી પંડિત ચાણાક્યે આ સમર્થ સંયુક્ત થયેલ રાજવીઓને હરાવવા ચાણાક્યબુદ્ધિ વાપરી, શેત્રંજની રાજ્યરમતની જાળ બીછાવી તેણે વિશ્વાસુ જાસુસો મારફતે એક તરકટી રાજ્યલખોટો લખાવ્યો અને તેમાં જણાવ્યું કે—"આ પાંચે રાજાઓ મળી, મહારાજા પર્વત અને મલયકેતુનો નાશ કરી, મગધના જીતાએલ સામ્રાજ્ય સાથે પર્વતી પ્રદેશનું રાજ્ય પણ હસ્તગત કરવા માગે છે"

આ પ્રપંચી રાજ્યખરીતો ગુપ્ત જાસુસદ્વારા બરાબર મલયકેતુના હાથમાં જ પહોંચાડવામાં આવ્યો, જેના યોગે મલયકેતુ અને મહારાજા પર્વતને પોતાના સહાયક રાજાઓ પ્રત્યે અવિશ્વાસ પેદા થયો અને સારાસારનો વિચાર કર્યા વિના તેમણે આ તર્કટી રાજ-

ન દેશને સાચો માની લશ્કરી બળના આધારસ્તંભ જેવા ગણાતા ચિત્રવર્માદિ પાંચે નૃપતિ ઓને મરાવી નાખ્યા

બાદ લશ્કરના બળવાન અને વફાદાર સેનાધિપતિ કે જેના ઉપર આ તર્કટી લખોટાના આધારે ફૂટી ગયાને શક આવ્યો હતો તેને પણ તેણે ઘાત કરાવ્યો, એટલે એકંદરે પોતાની વિરુદ્ધમા મદદ કરતા રાજવીઓથી મહારાજા પર્વતને યુક્તિ–પ્રયુક્તિથી વિખૂટો પાડી, પંડિત ચાણાકયે મહારાજા પર્વતના લશ્કરની જમણી અને ડાબી પાંખો કાપી નાખી પરિણામે મહારાજા પર્વત અને મલયકેતુ જો કે બહારથી બળવાન દેખાતા હતા છતા અંદરથી નરમ બની સંધિ કરવા તત્પર થયા હતા આ તકનો લાભ લઈ પંડિત ચાણાકયે જાણે કોઇપણ જાતની હકીકતથી માહિતગાર ન હોય અને સંધિ કરવા માટે તત્પર થયો છે એવો બહારથી ડોળ કરી મહારાજા પર્વતને સંધિ કરવા માટે રાજ્યમહેલે આવવા આમંત્રણ આપ્યું આમંત્રણાનુસાર મહારાજા પર્વત રાજમહેલે આવી પહોંચ્યો

પંડિત ચાણાકયની કુટિલ નીતિનો મહારાજા પર્વત ભોગ બને છે—

પંડિત ચાણાકય ઉર્ફે વિષ્ણુદત્તની કૌટિલ્યતા ગણો યા તો કુટિલતા ગણો, ગમે તે વસ્તુ ગણીએ તો પણ પંડિત ચાણાકય જેવો રાજ્યપ્રપંચોના ષડ્યંત્રથી ભરપૂર સૂત્રધાર ભારતને મળવો મુશ્કેલ થઇ પડશે તેણે ડગલે અને પગલે પોતાની ચાણાકય નીતિનો ઉપયોગ કરી, પોતાના નામની સાથે તે નીતિને જોડી–"**ચાણાકય નીતિ**" નામનું વાકય અમર કર્યું છે તે નીતિનો ઉપયોગ અવળા હાથે કરતા જ્યારે તેમા મનુષ્ય ફાવે છે ત્યારે તેનાથી મહાત થનારાઓ કહે છે કે—'ચાણાકય નીતિના" અમો ભોગ બન્યા છીએ

પંડિત ચાણાકયે જેના આધાર અને મદદથી મગધનું વૈભવશાળી અમાત્યપદ પ્રાપ્ત કરવા સાથે અખૂટ ધનસંપત્તિ મેળવી ભારતના "તાજ વિનાના રાજા" તરીકેનું બિરુદ પ્રાપ્ત કર્યું હતુ, તેમજ સ્વકાર્યસિદ્ધિમા શરૂઆતથી તે અંતિમ ઘડી સુધી મદદગાર રહેનાર અને અનેક પ્રસંગોએ રણક્ષેત્રોમા પ્રતિપક્ષીઓના હાથે મૃત્યુના મુખમાથી બચાવનાર ઉપકારી મહારાજા પર્વતના ઉપકારનો બદલો સંતોષપૂર્વક વાળી આપવો જોઇએ તે રાજ્યનીતિને ભૂલી જઇ, પંડિત ચાણાકયે ઉપકારનો બદલો અપકાર કરવામા વાળ્યો એટલે કે મહારાજા પર્વતનો ઘાત થયો મહારાજા પર્વતનો ઘાત કઇ રીતે થયો તેને લગતું વૃત્તાંત નીચે પ્રમાણે છે

સુજ્ઞ વાચક, કામ હમેશા દુર્જય કહેવાય છે હજારો સૈનિકોને જીતનાર સુભટ પણ વિષયવાસનાને પરાધીન બની જાય છે રતિ અને કામદેવના સંબંધમા આજ પૂર્વે લખાએલ અસંખ્ય વૃત્તાંતોમાથી એટલું સમજવાનું મળી આવે છે કે, વિશ્વામિત્ર જેવા ઉગ્ર તપસ્વીએ પણ અપ્સરા મેનકાના સ્વરૂપમા લુબ્ધ થઈ, ઇંદ્રાસન ડોલાયમાન કરવા સુધી ફલિભૂત થએલ ઉગ્ર તપશ્ચર્યાનો કામવશ થઇ એક ક્ષણ માત્રમા વિનાશ કર્યો હતો ખૂદ ઈંદ્ર મહારાજે આ

રાજ્યરમતના સૂત્રધાર બની, વિશ્વામિત્ર જેવા ઉગ્ર તપસ્વીનું ધ્યાન ભંગ કરવા અને તેની તપશ્ચર્યાને નિષ્ફળ બનાવવા મેનકાનો ઉપયોગ કર્યો હતો તે જ માફક અનેક જાતના રાજ્ય-પ્રપંચને લગતા દાખલાઓ પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઈતિહાસમાં મળી આવે છે, કે જેના યોગે ભલભલી રાજસત્તાઓ ડોલાયમાન થઈ હતી આધુનિક સમયના દાખલામાં ઇંદોર-નરેશને પદભ્રષ્ટ કરનાર બાવલા ખૂન કેસમાં જાણીતી થએલ મુમતાઝ નામે એક વેશ્યા જ હતી સનાતન ધર્મના મહાન્ ધર્મગુરુનું પદ ધરાવનાર શ્રીનાથદ્વારાના ગાદીપતિ શ્રી દામોદરલાલજીની સત્તા ડોલાયમાન કરનાર પણ એક હંસા નામે રૂપવતી ભાર્યા જ હતી કલીઓપેટ્રાનો પ્રણય-પ્રસંગ પણ તેટલો જ પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે

સ્ત્રીજાતિના સૌંદર્યમાં અને તેના નેત્રોમાં એક એવી જાતનું તીક્ષ્ણમાં તીક્ષ્ણ વિષ હોય છે, કે જે વિષની અસર એવી તો કાતિલ બને છે કે, તે વિષના ભોગ થએલ આત્માને તેને આધીન થયે જ છૂટકો ભલે પછી તેનું પરિણામ પોતાના દેહત્યાગમાં આવે, અથવા તો શૃંખલાબદ્ધ સ્થિતિમાં આવે તેની પરવા વિષયાંધને હોતી નથી આજ પ્રમાણે અહીં પણ બન્યું પંડિત ચાણુક્યે, મહારાજા નંદના રાજ્યમહેલમાં રહેલ અતિ રૂપવતી અને મૃગનયની વિષકન્યાનો ઉપયોગ મહારાજા પર્વતનો કચ્ચરઘાણ કરવામાં કર્યો

મહારાજા પર્વત પંડિત ચાણુક્ય સાથે વાટાઘાટમાં રાજ્યમહેલમાં ગુંથાએલ હોય તે સમયે મહારાજા પર્વતની નજરે ઇરાદાપૂર્વક ચઢે એવી રીતે આ દેવાંગનાતુલ્ય રૂપવતી વિષકન્યાને કિંમતી અને હૃદયના તંતુઓ હચમચાવી મૂકે તેવા આછા-બારીક વસ્ત્રોથી શૃંગાર-વિભૂષિત કરી જે ઓરડામાં મસલત ચાલતી હતી તે ઓરડામાંથી તેણીને પસાર થવાનો પ્રયોગ ગોઠવ્યો

ધારેલ સંકલ્પને પાર પાડવામાં કુશળ રાજ્યદક્ષ સૂત્રધાર પંડિત ચાણુક્યે મહારાજા સાથે એવી રીતે હળીમળી રાજ્યના જીતાએલ પ્રદેશોની વ્હેંચણીની વાત ઉપાડી કે જેથી મહારાજા પર્વત સંતોષાયો, અને તેને પંડિત ચાણુક્ય પૂર્વે જેવો સરળ અને ભલો હતો તેવો જ આ સમયે દેખાયો બરોબર સંધિની વાતને રંગમાં લાવી પંડિત ચાણુક્યે વિષકન્યાને ઓરડામાંથી પસાર કરવા ગુપ્ત સંકેત કર્યો

સૂચન મુજબ વિષકન્યાએ આ ઓરડામાંથી પસાર થતાં એવી રીતના નાટ્યરંગનો રંગ અને સ્ત્રીસુલભ હાવભાવ દર્શાવ્યો કે જેના યોગે તેના માથા ઉપર રહેલ શાળુનો છેડો ખસી ગયો, અને આ મદોન્મત્ત માનિની પર્વતરાજની બરાબર નજરે પડી બાદ પોતાના મસ્તક પરના વસ્ત્રનો ખસેલ છેડો વ્યવસ્થિત કરી વિષકન્યા વીજળીની ઝડપે ત્યાંથી બીજા ઓરડામાં ચાલી ગઈ

પંડિત ચાણુક્યના ધારવા મુજબ જ તેનું પરિણામ આવ્યું મહારાજા પર્વતે ચાણુ-ક્યદ્વારા આ કન્યા વિષે માહિતી મેળવવી શરૂ કરી પંડિતે યુક્તિપૂર્વક આ રાજ્યકન્યાને

અંગે એવું વર્ણન કર્યું કે જે સાંભળતા મહારાજા પર્વત પ્રૌઢાવસ્થાએ પહોંચ્યો હતો છતાં કામાંધ બન્યો અને કામવિહ્વળ બની તેણે પંડિત ચાણાક્યને આ રૂપવતી નવયૌવના કન્યા સાથે કોઈપણ પ્રકારે પોતાના લગ્ન કરી આપવા વિનંતિ કરી તૈયાર થવા આવેલ તહનામાની વાતને બાજુએ ખસેડી, પોતાની કાર્યસિદ્ધિનું ક્ષેત્ર ભૂલી જઈ તે લગ્ન માટે તત્પર થયો. પંડિત ચાણાક્યે બહારથી ઘણી આનાકાની કરી જણાવ્યું કે—" મહારાજા, આપ ચંદ્રગુપ્તના સંબંધી બની, મને ખસેડી આપના પગ મજબૂત કરવા ચાહો છો, છતાં હું તો આપનો હતો તેવો જ મિત્ર રહી લગ્ન કરી આપી ઉપકારનો બદલો ઉપકારમાં વાળવા જ તૈયાર છું " ચાણાક્યની મધુર વાણીનો મર્મ મહારાજા પર્વત પારખી શક્યો નહિ

લગ્નચોલકડીયું અને લગ્ન એ બન્ને જેની મુઠ્ઠીમાં જ સમાએલ હતા એવા પ્રપંચી ચાણાક્યે રાજ્યમહેલમાં રાજ્યઅમલદારો અને મહારાજા પર્વત તરફના હિતસ્વીઓની રૂબરૂ મહારાજા પર્વતના વિષકન્યા સાથે લગ્ન કરી આપ્યા

લગ્ન બાદ આ વિષકન્યાના સંગથી વિષયાંધ રાજા પર્વતને પોતાની ભૂલનું પરિણામ સમજાયું. વિષકન્યાના સંસર્ગથી તેના શરીરમાં ઉગ્ર દાહ ઉત્પન્ન થયો. જગતને બતલાવવા અનેક જાતના ઉપચારો કરવામાં આવ્યા, પણ તેને કશો જ ફાયદો ન થયો. પરિણામે મહારાજા પર્વતનું આ પ્રમાણેના દગાથી અપમૃત્યુ થયું

મહારાજા પર્વતના મૃત્યુ બાદ પંડિત ચાણાક્યની રાજ્યરમતને સમજી ગયેલ રાજ્યપુત્ર મલયકેતુ મગધના જીતાએલ પ્રદેશોનો અર્ધો ભાગ લેવા ત્યાં ઊભો જ ન રહ્યો. તેને પોતાના જીવનના અસ્તિત્વની પણ ધાસ્તી લાગી. તે લશ્કર ઇત્યાદિ સામગ્રી સાથે મગધનો ત્યાગ કરી પોતાને દેશ ચાલ્યો ગયો. પ્રસ્થાન કરતા મલયકેતુને ચાણાક્યે દમદાટી આપી અને મગધ સામું કદી પણ ન જોવાની શરતે જીવતદાન આપ્યું

આ પ્રમાણે પંડિત ચાણાક્યે પોતાના રાજ્યતંત્રમાં આડખીલીરૂપ બનેલ મહારાજા પર્વતનો કાંટો કાઢી નિરંકુશપણે મગધની રાજ્યગાદીનો વહીવટ સંભાળવો શરૂ કર્યો

પ્રકરણ ૪ થું.

જૈન મુનિઓનો પ્રભાવ ને બિંદુસારનો જન્મ.

સુજ્ઞ વાચક, આધુનિક સમયમા એકાદ વર્ષ જો ભયકર દુકાળ પડ્યો હોય તો ગોબ્રાહ્મણ-પ્રતિપાળ ગણાતો મહાજન તડફડાટ મચાવી મૂકે છે, જ્યારે આ ઐતિહાસિક કાળે મગધ જેવા પ્રદેશમા બબ્બે વખત દ્વાદશ વર્ષીય ભયકર દુકાળે પોતાનો વિકરાળ પજો બીછાવ્યો હતો છતા મહાજનવર્ગે શાતિથી બને તેટલી સહાયતા કરી હતી

પ્રથમ બાર વર્ષી દુકાળ વીરનિર્વાણ ૧૫૫ ના ગાળામા પડ્યો ત્યારે પાટલિપુત્રમા ૫૦૦ સમર્થ જૈન સાધુઓ દ્વારા કઠસ્થ આગમ સૂત્રોના ૧૧ અગો સૂત્રારૂઢ થયા કે જેની ગાથાઓની સખ્યા ૧,૩૨,૬૦૩ શ્લોકપ્રમાણ હતી ટીકાની ગાથા ૭૩,૫૪૪ શ્લોકપ્રમાણ, ચૂર્ણિની ગાથા ૨૨,૭૦૦ શ્લોકપ્રમાણ તથા નિર્યુક્તિની ગાથાઓ ૭૦૦ શ્લોકની હતી તેમજ ૧૧ અગસૂત્રોની મૂળ ગાથાઓની સખ્યા ૩૫,૬૫૯ ની હતી નવ અગની ટીકાની રચના પાછળથી શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે કરી, જેના અગે શ્રી અભયદેવસૂરિજીનુ નામ “ નવાગી ટીકાકાર ” તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યુ આ જ નવાગી ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે પ્રાચીન ઐતિહાસિક ઘટનાઓના રક્ષણાર્થે વીરનિર્વાણ સવત્ ૧૧૭૪ મા અણહિલપુર પાટણમા મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિહના રાજ્યમા ૧૯૯ શ્લોકપ્રમાણ મહારાજા સપ્રતિના સુધીનો મૌર્યવશનો ઇતિહાસ “ નિશીથ ” ભાષ્ય તથા અન્ય પ્રાચીન ગ્રથોના આધારે લખ્યો છે તેને પણ આ પ્રમાણિક ઈતિહાસમા સ્થાન આપવામા આવ્યુ છે

મગધમા પડેલ બીજી ભયકર દુકાળીના અગે પાટલિપુત્ર નગરમા રહેલ સાધુગણના મુખ્ય નાયક અને યુગપ્રધાન વયોવૃદ્ધ પૂર્વધર આચાર્ય શ્રી સ્થૂલભદ્રજીએ મગધનો ત્યાગ કરી અન્ય દેશોમા વિહાર કરવાની સાધુસમુદાયને આજ્ઞા ફરમાવી ઘણા સાધુઓ ગુરુ આજ્ઞાનુસાર અન્ય દેશમા ગયા હતા, પરતુ આર્યસુહસ્તિના બે વિદ્વાન્ સાધુઓ ગુરુદેવે ના કહેવા છતા તેમની વૈયાવચ્ચ અર્થે રહ્યા હતા

આ સમય મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યામલના પ્રારંભના જ વર્ષો હતા. દુકાળને અંગે રાજ્યની આવક બંધ થઈ હતી, જેથી રાજ્યખજાનામાંથી અન્નક્ષેત્રો, ભોજનશાળાઓ આદિ સંકટનિવારણના કાર્યો ચાલુ રાખવામાં મહારાજા ચંદ્રગુપ્તે થોડા સમય સુધી આનાકાની કરી, જેના યોગે સાધુ સંપ્રદાયના ભવભીરુ વર્ગે દેશત્યાગ કર્યો, અને જેઓ વયોવૃદ્ધ અને વિહાર કરવા અસમર્થ હતા તેઓએ અનશન કરી આત્મકલ્યાણ સાધ્યું. તે સમયે અનાજની કિંમત એટલી બધી મોંઘી થઇ ગઇ હતી કે ભલભલા શ્રીમંતોને ત્યાં પણ એક જ વખત ઊણોદરી જેવી રસોઇ થતી હતી. આવી પરિસ્થિતિ છતાં શ્રદ્ધાળુ મહાજને પોતાના અલૌકિક આત્મભોગે સેંકડોની સંખ્યામાં મગધ અને અવન્તીમાં વિચરતા સાધુસંપ્રદાયનું ભક્તિભાવપૂર્વક આતિથ્ય કરી રક્ષણ કર્યું હતું.

જ્યારે મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત તરફથી અન્નક્ષેત્રો અને ભોજનશાળાઓ બંધ કરવામાં આવ્યાં ત્યારે શ્રી આર્યસુહસ્તિજીના તે બે વિદ્વાન્ શિષ્યોએ ધર્મપ્રભાવ બતાવવા માંત્રિક અંજન બનાવી, તેને આંખમાં આંજી, કોઈ ન દેખી શકે તેવી અદૃશ્ય રીતે રાજ્યમહેલમાં જઇ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની સાથે જમવાનું શરૂ કર્યું.

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને પોતાના થાળમાંથી કોઇ આહાર ઉપાડી જતું હોય તેમ જણાયું, પરન્તુ તે કઇ રીતે બને છે તેની તેને સમજ પડી નહિ. આ પ્રમાણે લગભગ ચાર આઠ દિવસ જ ચાલ્યું હશે તેવામાં મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત જિતેંદ્રિય તપસ્વી જેવો કૃશ શરીરી ભાસવા લાગ્યો. પરિણામે અશક્ત થઇ પથારીવશ થયો, છતાં પણ તેણે પોતાની અતૃપ્તિની આ વાત કોઇને કહી નહિ. ચકોર બુદ્ધિ ચાણાક્યે એકાંતમાં મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને તેની અશક્ત બનતી જતી દેહાવસ્થા માટે પૃચ્છા કરી એટલે ચંદ્રગુપ્તે કહ્યું કે–' હે તાત! લજ્જાને લીધે હું કાંઇ કહી શકતો નથી, પણ અદૃશ્ય રીતે કોઇ મારું ભોજન છીનવી લે છે. તમે મને પૂર્ણ આહાર કરતો જાણો છો, પરન્તુ મારા ભોજનમાંથી અર્ધું પણ હું જમી શકતો નથી. આ કઈ રીતે બને છે તે બાબતમાં હું કાંઇ સમજી શકતો નથી.'

પંડિત ચાણાક્યે તેને આશ્વાસન આપતાં ધીરજ ધરવા કહ્યું અને ઉમેર્યું કે–' આવતી કાલે જ આપણે તેનો સમજપૂર્વક તોડ લાવીશું.'

અંજન ગૂટિકાના જાણકાર પંડિત ચાણાક્યે ' પ્રભાવશાળી વિદ્યાધર જેવા જૈન મુનિઓનું જ આ કૃત્ય છે,' એમ વિચારી મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને આ વસ્તુમાં વધુ ઊહાપોહ ન કરતાં પોતે જે કાંઈ ઉપાય કરે તે શાન્તિથી જોવા કહ્યું. બરોબર ભોજનસમયે ભોજનગૃહમાં અતિ રસવંતા માદક પદાર્થો બનાવી હંમેશ કરતાં ચારગણાં પીરસવામાં આવ્યાં. મહારાજાશ્રીનું લગભગ અર્ધું ભોજન થયા બાદ અને પીરસાએલ ભોજનમાંથી ¾ ભાગ ખલાસ થયા પછી પંડિત ચાણાક્યે ભોજનગૃહમાં લીંબડા(નિંબિડ)નો ધૂમાડો કરાવ્યો, એટલે મહારાજાની સાથે એક જ થાળમાં ભોજન કરતા પેલા બન્ને મુનિઓના નેત્રોમાંથી અશ્રુ

ઝરવા લાગ્યા પરિણામે અદૃશ્ય થવામા કારણભૂત એવુ તેમણે નેત્રમા આંજેલું અંજન બાષ્પજળથી પંકની જેમ દૂર થઈ ગયુ અંજન રહિત દૃષ્ટિ થતા તે બન્ને મુનિવરો, પંડિત ચાણાક્ય અને મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના જોવામા આવ્યા

આ સમયે મહારાજાશ્રીના ભોજનગૃહમા મહારાજા અને ચાણાક્ય એ બન્ને જ હાજર હતા, એટલે પંડિત ચાણાક્યે મુનિમહારાજોને કહ્યુ કે–'હે પૂજ્ય ! તમારા જેવા જૈન સાધુઓ જ્યારે આ પ્રમાણે અંજન ગૂટિકાનો ઉપયોગ કરે ત્યારે તમારામા અને અન્ય પુરુષોમા ફરક શો ? આ કાર્ય આપ જેવા સમર્થ જ્ઞાની મુનિમહારાજોને દૂષણ આપનારુ ગણાય, માટે આપે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ"

પંડિત ચાણાક્યના વિનયયુક્ત સંભાષણના જવાબમા આ બન્ને મુનિવરોએ જણાવ્યુ કે–"હે મહાનુભાવ ! મગધના સુજ્ઞ જૈનધર્માનુરાગી રાજવીઓ જ્યારે ભયંકર દુકાળના અંગે ચાલતા અન્નક્ષેત્રો અને ભોજનાલયો આદિ બંધ કરે ત્યારે અમારા જેવા ઊણોદરી ગોચરી કરનાર જૈનસાધુઓના આવા ભયંકર દુકાળ સમયે કેવા હાલ થતા હશે તેનો ખ્યાલ આપવા ખાતર જ અને જૈનસાધુઓના વિદ્યાજ્ઞાનનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો દર્શાવવા અમોએ આ યુક્તિ અજમાવી હતી હવે અમારી આપને મગધના રક્ષણાર્થે એટલી જ આગ્રહભરી સૂચના છે કે મગધનરેશે બંધ કરેલ અન્નક્ષેત્રો, ભોજનાલયો અને સદાવ્રતો ચાલુ કરવા કે જેના દ્વારા સેંકડો નહિ પણ હજારો અભ્યાગતોનુ રક્ષણ થાય"

બન્ને સાધુઓનો પ્રતિબોધ મગધની બન્ને મહાન્ વિભૂતિઓને અસરકારક નિવડ્યો અને તેમણે તરત જ દુકાળ સંકટ–નિવારણના કાર્યો અને અન્નક્ષેત્રો, ભોજનશાળાઓ, સદાવ્રતો વગેરે જે કાંઈ લોકોપયોગી કાર્યો રાજા નંદ તરફથી ચાલુ હતા તેને તરત જ ચાલુ કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી

પંડિત ચાણાક્યે જૈનાચાર્યોની કીર્તિના રક્ષણાર્થે પોતાની પાસે રહેલ અંજન મુનિમહારાજોને આપી, તેમને અદૃશ્ય રીતે રાજ્યમહેલનો ત્યાગ કરી સ્વસ્થાનકે જવા જણાવ્યુ આ પ્રમાણે પોતાનુ ધારેલ કાર્ય સિદ્ધ થએલુ જાણી, સાધુ સંપ્રદાયના રક્ષણનુ મહત્ત્વતાભર્યું કાર્ય કરી ઉક્ત બન્ને સાધુઓ ગુરુસેવામા ઉપસ્થિત થયા

ઉપરોક્ત ઘટનાને શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિજી, શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી તથા શ્રી અભયદેવસૂરિ આદિ પ્રાચીન જૈન ગ્રંથકારો પણ ટેકો આપે છે

શ્રી આચાર્ય આર્યસુહસ્તિ મહારાજ પાસે જઈ બન્ને શિષ્યોએ અંજનગૂટિકાના પ્રભાવવડે મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત અને ચાણાક્યને યુક્તિપૂર્વક ધર્મપ્રભાવ દર્શાવી મગધમા બંધ પડેલ અન્નક્ષેત્રો આદિ ચાલુ કરાવ્યાની હકીકત જણાવી એટલે સાધુગણના અધિષ્ઠાતા દશપૂર્વધર આચાર્ય સ્થૂલભદ્રજીએ તેમને ઠપકો આપ્યો અને કહ્યુ કે—"આ કાર્ય તમોએ દોષયુક્ત અને પ્રાયશ્ચિત્તને લાયક કર્યું છે, તેની આલોચના તમારે અવશ્ય લેવી જોઈએ" બાદ ગુરુઆજ્ઞાને માન્ય રાખી તેઓએ આલોચનાને લગતી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લીધુ

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના ભોજનમાં વિષપ્રયોગ—

હવે મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના જીવનનો ભય પંડિત ચાણાકયને જણાવા લાગ્યો, એટલે તેણે ભયંકર નીતિ અજમાવવાનો નિશ્ચય કર્યો મહારાજાના પાકશાસ્ત્રીને ખાનગી સૂચના કરી કે—"મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની રસોઇમાં નિત્ય વિષનો ઉપયોગ કરવો અને પ્રતિદિન તેનું પ્રમાણ વધારતા જવું જ્યારે પોતે હુકમ કરે ત્યારેજ તે વિષપ્રયોગ બંધ કરવો" ચાણાકયના હુકમનો અમલ બીજા જ દિવસથી નિયમિત રીતે ચાલુ થઇ ગયો

મહારાણી દુર્ઘટાનું મૃત્યુ—

આ સમયે મહારાણી દુર્ઘટા (ધારિણી) સગર્ભા હતી તેણીને ગર્ભના દોહદાનુસાર મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત સાથે એક થાળમાં બેસી જમવાની ઇચ્છા થઇ તેણીને લગભગ સાતમો મહિનો પૂર્ણ થવા આવ્યો હતો પોતાના દોહદની પૂર્તિ માટે જમતા જમતા ઊઠી પોતે સમ્રાટના ભોજનગૃહમાં જઇ સમ્રાટની સાથે જમવા બેઠી ભવિતવ્યતાના યોગે સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તને આ સમયે પોતાના વિષમય ભોજનનું વિસ્મરણ થયું અને મહારાણીને પોતાનો દોહદ પૂર્ણ કરવા દીધો જમી ઊઠ્યા પછી લગભગ અર્ધા કલાકમાં મહારાણી ધારિણી એવી તો અકળાવા લાગી કે તેણીએ તીવ્ર વેદનાથી ચીસોચીસ પાડી રાજ્યમહેલ ગજાવી મૂકયો વિષના કારણે તેણી એવી બેભાન થઈ ગઇ કે તેની મૃત્યુ ઘટિકાઓ ગણાવા લાગી.

આ બાજુ સમ્રાટની અકળામણનો પાર રહ્યો નહિ સમ્રાટે કરેલ જીવલેણ ભયંકર ભૂલના અંગે પંડિત ચાણાકય પણ મૂઝાયો તો ખરો, પરન્તુ તેણે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી બે જીવોનો ઘાત થવા દેવા કરતા ગર્ભના બાળકને બચાવવાનો નિશ્ચય કરી, નાવિકને બોલાવી રાણીનું પેટ ચીરાવ્યું અને બાળકને જીવતું કાઢયું આ અસહ્ય વેદનાથી પટરાણી દુર્ઘટા(ધારિણી)નું મૃત્યુ થયું

બાળકને બચાવવામાં જો વધુ ઢીલ થઇ હોત તો અવશ્ય બે જીવોનો ઘાત થાત, કારણ કે માતાના પેટમાંથી ચીરાઇ નીકળેલ આઠ માસના અપરિપકવ બાળકના મસ્તક પર વિષના બિંદુઓનો જથ્થો એકત્રિત થયો હતો છતા તેનું આયુષ્ય બળવાન હોવાથી તેમજ તેના અને તેના વારસોના હાથે ભારતનો સંસ્કારી અમર ઇતિહાસ સર્જાવાનો હોવાથી એ બાળક બચવા પામ્યું બચવા પામેલ પાટવીકુંવરનું ધાવ મારફતે રક્ષણ કરવામાં આવ્યું તેના મસ્તક ઉપર વિષબિંદુઓનો સંચય થએલ હોવાથી તેમજ કોઈ કોઇ સ્થળે કેશો ન હોવાથી બિંદુસાર એવું નામ પાડવામાં આવ્યું આ પ્રમાણે આ રાજકુમાર બિંદુસારનો જન્મ ઈ. સ. પૂર્વે ૩૧૫ મા થયો

સુજ્ઞ વાચક, મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના વારસ મહારાજા બિંદુસારના જન્મને લગતી આ ઐતિહાસિક ઘટના અમોએ જૈનગ્રંથોના આધારે લીધી છે, જે જગતના અન્ય ઈતિહાસકારોના વૃત્તાંત સાથે સંપૂર્ણ મળતી આવે છે

પ્રકરણ ૫ મું.

સેલ્યુકસ સાથે સધી.

મહારાજા ચદ્રગુપ્તે વિશ્વવિજયી સૈન્યની સહાયતાથી ઉત્તર ભારતમા પોતાનુ સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યુ હતુ મહારાજા ચદ્રગુપ્તની પહેલા નદવશના મહાપદ્મનદ રાજાએ ગગા નદીથી માડી બગાળ સુધીના પ્રદેશમા મગધની આણુ વર્તાવી હતી, જેમા કોશલ, અવતી, વત્સ, કાશી અને અગ દેશના રાજ્યોને સમાવેશ થતો હતો લીચ્છવી, શાક્ય આદિ ગણુતત્ર રાજ્યો પર પણુ આ પૂર્વે મગધને અધિકાર સ્થાપિત થયો હતો, પરન્તુ ગગાની પશ્ચિમને પ્રદેશ આજ સુધી મગધ સામ્રાજ્યની બહાર હતો

મહારાજા ચદ્રગુપ્તને રાજ્યપ્રાપ્તિ બાદ પ્રથમ કાર્ય આ પ્રદેશ સર કરવાનુ હતુ શાહ સીકદરના આક્રમણે આ પ્રદેશોમા ઘણી ઉથલપાથલ થઇ ગઇ હતી અને અવ્યવસ્થા તેમજ અસ્થિરતા વધી પડવાથી મહારાજા ચદ્રગુપ્તને પોતાની શક્તિને ઉપયોગ કરવાનો મોકો મળ્યો બાદ તે શાહ સીકદરના વિદ્રોહી ભારતનો નેતા બન્યો અને શાહ સીકદરનુ આધિપત્ય નષ્ટ કરી પોતે જ સ્વય સમ્રાટ બન્યો ચદ્રગુપ્તના નેતૃત્વ નીચે ગગાના પર્વતી રાજ્યોને સ્વતત્રતા મળી હતી, પરન્તુ અતમા ઉપરોક્ત રાજ્યોએ મહારાજા પર્વતને મગધ પર આક્રમણુ લઇ જવામા મદદ કરી તેથી તે તે રાજ્યોને મગધ સામ્રાજ્યમા ભેળવી દેવામા આવ્યા હતા

આ પ્રમાણે પશ્ચિમોત્તર ગગાના પ્રદેશો પર પોતાનો અમલ જ્યારે મહારાજા ચદ્રગુપ્ત જમાવી રહ્યો હતો ત્યારે ઈરાની રાજ્યસત્તાવતી **સેલ્યુકસ નીકેટર** પશ્ચિમ અને મધ્ય એશિયામા પોતાની શક્તિથી રાજ્યસત્તા વધારતો જતો હતો સેલ્યુકસનુ ભારતવર્ષ પર આક્રમણુ એ ચદ્રગુપ્તના રાજ્યકાળની મુખ્ય ઘટના બની

શાહ સીકદરનુ મૃત્યુ—

શાહ સીકદરનુ બેબીલોન નગરમા ઇ સ પૂર્વે ૩૨૩મા મૃત્યુ થયુ પશ્ચાત્ મેસીડોનીયન સામ્રાજ્યમા તેના ઉત્તરાધિકારી વારસના સબધમા આતર મતભેદો જાગ્યા રાજ્યપ્રાપ્તિ માટે

બે ઉમેદવારો સેલ્યુકસ અને એન્ટીગોન્સ વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ થયું આ યુદ્ધ લગભગ નવ વર્ષ સુધી ચાલુ રહ્યું, જેમાં ઇ સ પૂર્વે ૩૧૨ માં સેલ્યુકસે બેબીલોન જીત્યું અને યુદ્ધની ગતિ બદલાઇ સેલ્યુકસે રાજ્યપદવી પ્રાપ્ત કરી ને તે મેસીડોનીયન સામ્રાજ્યનો એશિઆઇ ભાગનો નિરંકુશ રાજા બન્યો ઈ સ પૂર્વે ૩૦૬માં તેનો મોટા સમારંભ સાથે રાજ્યાભિષેક થયો અને તેણે પોતાનું નામ "નિકેટર" અથવા તો "વિજેતા" તરીકે રાખ્યું

ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યકાળે તે મધ્ય એશિયા અને ભારતના પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશોનો લગભગ સમ્રાટ્ તરીકે ગણાતો હતો, અને તેના સામ્રાજ્યની પૂર્વ સીમા ભારતવર્ષ સાથે જોડાવી હતી તેણે ઈ સ પૂર્વે ૩૦૫ માં પંજાબ અને સિંધ સર કરવા આગળ પગલું ભર્યું, જેનો સામનો કરવા મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત તૈયાર જ હતો મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની સાથે તેને મહાન્ ભયંકર યુદ્ધ થયું આ યુદ્ધમાં સેલ્યુકસ સિંધુ પ્રદેશમાં એક ડગલું પણ આગળ વધી શક્યો નહિ અને કેવળ તેને સિંધુના કિનારે જ રણક્ષેત્ર બનાવી પડી રહેવું પડયું હતું અન્તે સેલ્યુકસને ભારત પરનું આક્રમણ છોડી દઈ યુનાન તરફ નાસી છૂટવું પડયું. મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની સેનાએ આ ભાગતા યુનાનીઓનો પીછો પકડ્યો અને પરિણામે ચંદ્રગુપ્ત સાથે સેલ્યુકસને નીચે પ્રમાણે ફરજીયાત સંધિ કરવી પડી —

(क) ચંદ્રગુપ્તે સેલ્યુકસને ૫૦૦ હાથી આપવા

(ख) જેના બદલામાં સેલ્યુકસ સિંધના પશ્ચિમ કિનારાના પૈરોપૈનિસડેઇ, એરિયા અને આકોશીયા પ્રાંતો મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને આધીન કરે આ પ્રાંતોની તે સમયની રાજ્યધાનીઓ ક્રમશ કાબુલ, હિરાત અને કાંદાલ હતી આ ઉપરાન્ત સંપૂર્ણ જાડોશીયા અથવા તેમાંનો કાંઈક ઓછો પૂર્વાર્દ્ધ ભાગ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને સેલ્યુકસે આપવો પડ્યો કે જે તેના હિતાર્થે ઉપયોગી હતો

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની સાથે સંધિ થવાથી સેલ્યુકસને મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની મિત્ર તરીકે મદદ મળી અને જેના બળે તે એન્ટિગોન્સને સંપૂર્ણ રીતે હરાવવા સમર્થ થયો ઇ સ પૂર્વે ૩૦૧ માં એન્ટિગોન્સ ફ્રીજીઆના પ્રદેશમાં માર્યો ગયો

સેલ્યુકસ સાથેની સંધિમાં હિંદુકુશ પર્વત શ્રેણી જેને યુનાની લોક પેરોપોણીસસ અથવા તો ભારતીય કૈકેસસ કહેતા હતા તે ચંદ્રગુપ્તની પશ્ચિમ સીમા બની

આ સમયે મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના થએલ વિજયને અંગે શ્રીયુત વી એ સ્મિથ લખે છે કે "બે હજાર વર્ષ કરતાં અધિક કાળમાં ભારતના પ્રથમ સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તે આ પ્રકારે વૈજ્ઞાનિક સીમા પ્રાપ્ત કરી હતી, જેટલી સીમા સોળમી અથવા સત્તરમી શતાબ્દીમાં મોગલ સમ્રાટોએ પણ હસ્તગત કરી ન હતી"

× × ×

આ સમયે મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર એટલો બધો વિસ્તૃત બન્યો હતો કે તેના સામ્રાજ્યની સીમા દક્ષિણ તરફના સમુદ્રને સ્પર્શતી હતી આ હકીકતને અંગે વિશાખદત્ત લખે છે કે–" ચંદ્રગુપ્તનું રાજ્ય બન્ને સમુદ્રના અંતરગત પ્રદેશો સાથે દક્ષિણવિભાગ પર્યંત હતું. જેમા ઓછામા ઓછો ઉત્તર ભારત, અફઘાનિસ્તાન અને બલુચિસ્તાનના રાજ્યનો અંતર્ગત વિસ્તાર પણ સમાતો હતો "

આ પ્રમાણે વિશાળ રાજ્યની પ્રાપ્તિ કરી કામ્બોજ, સૌરાષ્ટ્ર તથા અન્ય ક્ષત્રિય રાજ્યો તેના આશ્રિત બન્યા લીચ્છવી, વજિક, મલ્લક, મજાક, કુકુર, કુરુ, પાંચાલ આદિ રાજ્યજાતિઓને જીતી પોતાને વશ કરી

સંકટનિવારણનાં કાર્યો—

આ પ્રમાણે સામ્રાજ્યોને જીતી મહારાજા ચંદ્રગુપ્તે અનેક જાતના લોકોપયોગી કાર્યો કર્યા તેણે ૧,૦૦૦ માઇલની લાંબી નહેર ખોદાવી કે જે ગંગાથી લગાવી કાઠિયાવાડના ગિરનાર પર્વત સુધી પહોંચી હતી આ ઉપરાંત ગિરનાર નજદિક એક વિશાળ " **સુદર્શન** " તળાવ ખોદાવી, ડુંગરાળ પ્રદેશનો પ્રવાહ તે તળાવમા વાળી, આવશ્યકતા અનુસાર ભિન્નભિન્ન દિશાએ નાની નાની નહેરો કાઢી તેણે પ્રજાના કષ્ટનુ નિવારણ કર્યું

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના સમયમા રોગીઓની ચિકિત્સાર્થે વૈદ્યો અને ઔષધાલયોની વ્યવસ્થા રાજ્ય તરફથી કરવામા આવી, તેવી જ રીતે દવાઓના પૃથક્કરણ અને તેના મિશ્રણો પણ થતા હતા જેના અંગે વૈદકશાસ્ત્રને પણ આ કાળે સુંદર રાજ્યાશ્રય મળ્યો હતો તેવી જ રીતે દુર્ભિક્ષ, અગ્નિ આદિ કષ્ટદાયક પ્રસંગે જનતાને રાહત મળે તેવા પગલાઓ રાજ્ય ભરતુ હતુ

દુર્ભિક્ષના સમયે સમુચિત પ્રબંધ કરવામા આવતો હતો, જેમા રાજ્ય તરફથી કોઠારો ખોલવામા આવતા હતા અને અન્નક્ષેત્ર તરીકે હમેશા ઉપરોક્ત કોઠારમાથી તેનો સદુપયોગ કરવામા આવતો હતો જેના સંબંધમા પંડિત ચાણક્ય લખે છે કે —

दुर्भिक्षे राजा बीजभक्तोपग्रहं कृत्वाऽनुग्रहं कुर्यात् । कौटिल्यअर्थशास्त्र ४-३

જેવી રીતે જૈન સાધુસમુદાય માટે પાટલિપુત્રના મહાજને ઉચ્ચ કોટીની ભાવનાઓથી સેંકડો સાધુમુનિ મહારાજોનુ રક્ષણ કર્યું હતુ તેવી જ રીતે રાજ્ય તરફથી અન્નક્ષેત્રો અને ભોજનાલયો ખોલી સનાતન અને બૌદ્ધ વિગેરે ધર્મના સાધુઓનુ પણ સંપૂર્ણ રીતે રક્ષણ કરવામા આવ્યુ હતુ

મગધનો પ્રદેશ ચારે દિશાઓની નહેરો અને નદીઓથી લગભગ હરિયાળો અને ફલદ્રૂપ ગણાતો હતો જેમા અનેક સમયે નદીઓના પાણીના પૂર એટલી હદ સુધી ચઢતા કે નદીકિનારે વસેલા ગામોના ગામો તણાઇ જતા આ વસ્તુસ્થિતિનુ બારીકાઈભર્યું ધ્યાન

રાખી પાણીના પૂરથી બચવાને અર્થે નાની નાની હોડીઓ, તુમડાઓ, ડૌંગીયો (તરાપો) આદિ અનેક જાતના સાધનો ગ્રામ્યજનોને પૂરા પાડવામા આવ્યા હતા તેવી જ રીતે ધાર્મિક ક્રિયાઓમા શ્રદ્ધા ધરાવનાર પંડિત ચાણુક્ય નદીઓમા પૂર ન ચડે તેને માટે અનેક જાતની ધાર્મિક ક્રિયાઓ જાતે કરતો અને કરાવતો

સિક્કા-ચલણ—

આ ઉપરાત વ્યવહાર અને લેવડ-દેવડ માટે અનેક જાતના સિક્કા બનાવવામા આવ્યા હતા ચાદીના સિક્કામા ચાર ભાગ તાબુ, એક ભાગ રૂપુ, તેવી જ રીતે તેમા સીસુ યા અન્ય કોઈ ધાતુનો ભાગ મેળવવાથી તે સિક્કો શુદ્ધ ચાદીનો ગણાતો હતો આવા સિક્કાનુ નામ 'રૂપ્યરૂપ' આપવામા આવ્યુ હતુ, તેવી જ રીતે અર્ધો, ચાર આની અને બે આનીના સિક્કા તેના પ્રમાણુમા વજનવાળા બનાવવામા આવતા હતા તે સિવાય તાબાના સિક્કાઓનુ ચલણુ પણ આ કાળે ચાલુ કરવામા આવ્યુ હતુ જેને "તામ્રરૂપ" અથવા "માસક"નુ નામ આપવામા આવ્યુ હતુ તેમા પણ "અર્ધ માસક" "કાકણી" (¼ માસક) અને "અર્ધ કાકણી" (⅛ માસક) ના સિક્કાઓ બનાવવામા આવ્યા હતા એ સિવાય સોનાના સિક્કાઓ પણ ટકશાળમા પાડવામા આવતા સિક્કાની નક્કલ કરનારાઓ તેમા ફાવી ન જાય તેવી રીતના મિશ્રણો કરવામા આવતા હતા, તથા તેના ઉપર ખાસ કાયદાના પ્રતિબધો રાખવામા આવ્યા હતા (આ સબધમા જુઓ કૌટિલ્ય અર્થશાસ્ત્રના ખડ બીજાના ખાસ સિક્કા પ્રકરણુના અધ્યાયો)

વ્યાપારની સગવડતા—

તેવી જ રીતે વ્યાપારની સગવડતા ખાતર વ્યાજથી નાણા આપ-લે કરવાનો વહેવાર છૂટથી ચાલુ કરવામા આવ્યો હતો અને તેને અગે પણ ખાસ નિયમો ઘડવામા આવ્યા હતા (જુઓ અર્થશાસ્ત્ર, ખડ ૩ જો, પ્રકરણુ ૧૧ મુ)

શરાબ આદિ વ્યસનો પર રાજ્યનો પ્રતિબધ—

આ ઉપરાત શરાબ, જુગાર આદિ સાત વ્યસનો ઉપર પણ ખાસ પ્રતિબધ મૂકવામા આવ્યો હતો આને અગે પડિત ચાણુક્ય ખાસ લખે છે કે-'આ વ્યસનોમા શરાબનુ વ્યસન ભારતની પ્રજાનુ અહિત કરનારુ અને અધોગતિએ પહોચાડનારુ હોવાથી તેના ઉપર ખાસ પ્રતિબધ રહેવો જોઇએ' પરિણામે પડિત ચાણુક્યે શરાબના ઉપર કડકમા કડક પ્રતિબધ મૂકયો હતો મેગેસ્થિનિસ કે જે મેસીડોનીયાના પ્રતિનિધિ તરીકે મહારાજા ચદ્રગુપ્તના દરબારમા હાજર હતો, તે લખે છે કે "ભારતીય પ્રજા આ કાળે મદિરાપાનથી અલગ હતી"

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની રાજ્યવ્યવસ્થા ને મહાજનની મહત્તા.

મગધ સામ્રાજ્યમાં અનેક રાષ્ટ્રો ભળી ગયાં તેની સફળતાનું મુખ્ય કારણુ એ સમજાય છે કે આ કાળે યુદ્ધની મહત્તા સવિશેષ મનાતી હતી, અને સમસ્ત ભારતમાં મગધ સામ્રાજ્ય પાસે સૌ કરતાં વિશેષ હસ્તિબળ તેમજ અશ્વબળ હતું

પંડિત ચાણાક્ય આના સંબંધમાં પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવતાં લખે છે કે-રાજાઓનો વિજય મુખ્યત્વે કરી- હાથીઓ પર અવલંબી રહેલો હોય છે

हस्तिप्रधानो विजयो राज्ञाम् । परानिकव्यूहदुर्गस्कन्धावारप्रमर्दना ह्यतिप्रमाणशरीराः प्राणहरकर्माणो हस्तिन इति ॥ कौ. अर्थ० २, २

ઉપરોક્ત કારણોસર મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યઅમલમાં ખાસ કડક કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હતો કે—"हस्तिघातन हन्यु. । कौ अर्थ० २, २ ॥ જે કોઇ હાથીનો વધ કરશે તેને પ્રાણદંડ દેવામાં આવશે "

હાથીઓનું મુખ્યત્વે ઉત્પત્તિસ્થાન કલિંગ અને અંગ દેશ ગણાતો હતો

कलिङ्गाङ्गगजाः श्रेष्ठाः प्राच्याश्चेति करुशजाः ।
दशार्णश्च परान्ताश्च द्विपानां मध्यमा मताः ॥ कौ. अर्थ० २, २

ઉપરોક્ત પ્રદેશો મગધની બહુ નજદિક હોવાના કારણે હાથીઓની પ્રાપ્તિ અહિંથી સુગમતાભરી રીતે થતી હતી, કે જે હસ્તિબળના યોગે મગધની સેના અન્ય રાજ્યોની સેનાના હિસાબે, અધિક શક્તિશાળી ગણાતી હતી

મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની જીતના અંગે પંડિત ચાણાક્ય લખે છે કે ' આ કાળે મગધમાં

વીરસૈનિકોની પ્રાપ્તિ સફળતાપૂર્વક થતી હતી, તેજ પ્રમાણે પ્રજાનો પણ લડાયક જુસ્સો અપૂર્વ હતો એ કારણે મગધની સેના ભારતમા વિશાળ અને પ્રભાવશાળી ગણાતી હતી કે જે મગધના વિજયનુ મુખ્ય અગ હતુ '

પડિત ચાણાકયે ઉપરોક્ત કારણોને અગે મગધને સામ્રાજય બનાવવામા સફળતા મેળવી હતી અને ગણુ રાજ્યો તેમજ જનતત્ર રાજ્યોને નષ્ટ કરી પોતાનો સામ્રાજ્યવાદ નિષ્કટક રીતે ચાલુ રાખ્યો હતો

પડિત ચાણાકયે રાજ્યપ્રાપ્તિમા સૂત્રધાર તરીકે ભજવેલ બહુરૂપીના પાઠમા તેના નીચે મુજબ અલગ અલગ નામો ગ્રથકારો તરફથી રજૂ કરવામા આવ્યા છે

वात्सायनः मल्लिनागः कुटिलश्चणकात्मजः ।
द्रामिलः पक्षिलः स्वामी विष्णुगुप्तोङ्गालश्च सः ॥

જેમા બહુધાએ કરી રાજ્યસચાલનમા અર્થશાસ્ત્રની નીતિના અગે તેનુ નામ **ચાણાક્ય** તરીકેનુ વિશેષ પ્રસિદ્ધિ પામ્યુ છે

ઇ સ પૂર્વે ૩૦૬ મા મગધ સામ્રાજ્યની સત્તા ભારત પર નિરકુશ બની ત્યારથી માડી મહારાજા ચદ્રગુપ્તના જીવનકાળ સુધી અને તત્પશ્ચાત્ મહારાજા ચદ્રગુપ્તના મૃત્યુ બાદ પડિત ચાણાકય લગભગ વયોવૃદ્ધ અવસ્થાએ વાનપ્રસ્થ તરીકે હતા ત્યાસુધીમા એટલે લગભગ મૌર્યવશની રાજ્યસ્થાપના બાદ લગભગ ૪૦ વર્ષો સુધી મગધસામ્રાજ્યની સામે કોઇએ પણ માથુ ઉંચકયાનો બનાવ બન્યો હોય એવુ જણાતુ નથી મહારાજા બિદુસારના રાજ્યઅમલ સમયે પજાબ તરફથી હુમલાઓ થયા હતા, ત્યારે મહારાજા બિદુસારના યુવાન પુત્ર અશોકે પોતાની વીરતાના બળે તેમા વિજય મેળવી મગધ સામ્રાજ્યની કીર્તિમા વધારો કર્યો હતો

રાજયવ્યવસ્થા—

પડિત ચાણાકયે રાજ્યસચાલન અગે નીચે પ્રમાણેની વ્યવસ્થા કરી હતી —

કેન્દ્રિત સરકારની સ્થાપના કરી તેમા તેણે રાજયસચાલન અગે ત્રણ વિભાગો બનાવ્યા હતા (૧) મત્રીમડળ, (૨) નગરમહાજન, (૩) અને અન્ય અધિકારીવર્ગ

આ પ્રમાણેની રાજય વ્યવસ્થાની મુખ્ય અગરચનાને કારણે રાજ્યવ્યવસ્થા સુદર રીતે સચવાઇ હતી, અને રાજયવહીવટમા કાર્યસિદ્ધિ સારી રીતે થઇ હતી રાજ્યવહીવટને તેણે નીચેના નવ વિભાગમા વિભક્ત કરી નાખ્યો હતો

(૧) Minister of Finance (અર્થ મચિવ)
(૨) Home Member (Minister) (ગૃહમચિવ)

(૩) Minister of War-વિગ્રહ ખાતાનો પ્રધાન

(૪) Minister of Revenue & Agriculture (ખેતીવાડીના પ્રધાન)

(૫) Minister of Justice & Chief Justice (ન્યાયાધીશ અને મેજીસ્ટ્રેટ)

(૬) Minister of Deplomacey (રાજ્યદૂત કાઉન્સલ)

(૭) President of Council (પ્રધાન)

(૮) Minister of Law (કાનૂન સચીવ)

(૯) નગરશેઠ અથવા નગર મહાજનના પ્રતિનિધિ

ઉપરોક્ત નવ પ્રકારના ખાતાઓની અલગ અલગ પ્રતિનિધિત્વદ્વારા રાજ્યસચાલનની વ્યવસ્થા પડિત ચાણુકયે શુક્ર અને અભયના નીતિશાસ્ત્ર અનુસારે કરી હતી તેમા નગરશેઠ અથવા નગર મહાજનના પ્રતિનિધિની સલાહ લેવામા આવતી હતી અને મહાજનના પ્રતિનિધિ તરીકે ગણાતા નગરશેઠની પ્રજાના વતી થતી માગણીઓ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામા આવતુ હતુ

પ્રજાસત્તાક વહીવટ—

આ પ્રજાસત્તાક વહીવટને અગે લખતા પડિત ચાણુકય જણાવે છે કે "નગર-મહાજન શબ્દ" એ પ્રાચીન સાહિત્યનુ અધ્યયન છે કે મહાજનની સ્થાપના રામાયણુના કાળમા થઈ હતી તેના અગે પુષ્ટિમા રામાયણુનો દાખલો નીચે મુજબ પડિત ચાણુકય આપે છે "જ્યારે મહારાજા દશરથે રામને રાજ્યગાદી આપવાની ઈચ્છા કરી, ત્યારે તેણે નગરમહાજનને બોલાવી તેના સબધમા પૂછ્યુ હતુ" આ પ્રસગને અગે વાલ્મિકિ ઋષિ કહે છે કે —

ब्राह्मणाः बलमुख्याश्च पौरजानपदैः सह ।
उपतिष्ठति रामस्य समग्रमभिसेचनम् ।
पौरजानपदाश्चापि नैगमश्च कृताञ्जलिः ॥

સુજ્ઞ વાચક, મહાજન શબ્દની ઉત્પત્તિ પ્રાચીન કાળથી થએલ સમજાય છે, તેનો ઉલ્લેખ હસ્તલિખિત ગ્રથોમા પણુ છે આ વસ્તુને અગે ઊડાણુભર્યા સશોધનથી જણાય છે કે રામરાજ્યના સમય કરતા અધિક પ્રાચીનકાળે મહારાજા વૃષભદેવના ઇક્ષ્વાકુ રાજ્યવશથી મહાજનનો સબધ ચાલુ થયો છે કે જેના અગે મહારાજા ઋષભદેવે ભારતમા સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરતા "મહાજન અને તેના પ્રતિનિધિ નગરશેઠની સ્થાપના કરી, મહાજનને રાજ્યવહીવટમા સુદર સ્થાન આપ્યુ હતુ" રાજ્યવહીવટમા પોતાનો સપૂર્ણ હક્ક હોવાના કારણે મહાજને રાજ્યવ્યવસ્થામા સપૂર્ણ સાથ આપ્યો હતો

આ સંબંધમાં મહારાજા ભોજના સમયમાં રાજ્યકવિ કાલિદાસે રઘુવંશ કાવ્યમાં "પૌરજન પદનો" ઉલ્લેખ કરતાં રઘુવંશની પૂર્વે ઇક્ષ્વાકુ વંશથી મહાજનની ઉત્પત્તિ થઇ હતી એમ જણાવ્યું છે, કે જે ઇક્ષ્વાકુવંશના મૂળ સ્થાપક શ્રીઋષભદેવ હતા તેવી જ રીતે મહાજનને સંતોષી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બનાવવામાં મહારાજા ચંદ્રગુપ્તની પૂર્વે થએલ મહારાજા શ્રેણિકે સફળતા મેળવી હતી અને મગધનરેશ બિંબિસારને શ્રેણિકનું ઉપનામ આપ્યું હતું

મનુસ્મૃતિમાં પણ "દેશ સંઘ" અને "ગ્રામ્ય સંઘનું" નીચે પ્રમાણે વર્ણન આવે છે —

" यो ग्रामदेशसङ्घानां कृत्वा सत्येन संविदम् ।
विसं वदेन्नरो लोभात्तं राष्ट्राद् विप्रवासयेत् ॥ मनु । ८ । २१६ ॥

તેવી જ રીતે કલિંગરાજ ખારવેલના હાથીગુફાવાળા શિલાલેખમાં પણ આનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં **મહારાજા ખારવેલે 'મહાજન'** ને સુંદર રીતના મહત્ત્વતા ભર્યા અધિકાર સુપ્રત કર્યા હતા તેના અંગે ખાસ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

રાજ્ય સંચાલનમાં મહાજનના સહકારની ખાસ જરૂરિયાત—

મહારાજા કુમારપાળના રાજ્યામલ દરમિયાનમાં શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યે મહાજનની સત્તા રાજ્યવહીવટમાં પ્રબળ બનાવી, ગુર્જરભૂમિના વિજયી રાજવીઓની કીર્તિ વધારી હતી

આ સંબંધમાં અજોડ સાહિત્યકાર શ્રીમાન્ કનૈયાલાલ મા મુન્શીએ પાટણની પ્રભુતા, ગુજરાતનો નાથ અને રાજાધિરાજ નામના ત્રણ ગ્રંથો લખી મહાજન(કહેતાં દેશ)ના પ્રતિનિધિઓ પરત્વે સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ધરાવી રાજ્ય ન ચલાવી શકાય ત્યાંસુધી સામ્રાજ્યના પાયાઓ સદોદિત ડોલાયમાન રહે છે એમ સાબિત કરી આપ્યું છે

ભારતની મહાસભા પણ પોતાનું પ્રતિનિધિત્વ માગે છે—

આજે ભારતની સ્વતંત્રતાને ચાહતી મહાસભા કે જેનું બીજું નામ મહાજન અથવા દેશસંઘ ગણાય તેણે પણ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન રાજ્યનીતિ અનુસારે વર્તમાન સરકાર પાસે રાજ્યવહીવટી તંત્રમાં પોતાના હક્કોની માગણી રજૂ કરી, અહિંસાવાદને પ્રાધાન્ય સ્થાને રાખી, મહાજન શબ્દની કિંમત અને મહાજનનું બળ જગતભરને બતાવી આપ્યું છે જગતભરની રાજ્યસત્તાઓ આનો ધડો લેશે ખરો કે?

આ હકીકત ઉપરથી બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય જેવી રાજ્યસત્તાઓ તો શું પરંતુ જગતભરની રાજ્યસત્તાઓએ નિશ્ચયપૂર્વક માની લેવું કે રાજ્યઅંગની બે બાહ્યો સમાન છે "જમણી બાહ્ય તે દેશ યા મહાજન અને ડાબી બાહ્ય તે રાજ્યાધિકાર"

આ બે પૈકી એક અંગ ઢીલું થતાં બીજા અંગને તેની અપંગતા તરત જણાઈ

આવે છે એક હાથે કદાપિ તાળી ન પડે તેવી જ રીતે રાજ્યવહીવટ દેશપ્રતિનિધિ સભાને બાજુએ મૂકી કદાપિ કાળે એકહથ્થુ ચલાવી શકાય જ નહિ

એકહથ્થુ વહીવટનાં પરિણામો વિપરીત આવે છે—

ધારો કે રાજ્યાધિકારી વર્ગ મહાજનથી વિમુખ થઇ અથવા તેના ઉપરવટ થઇ, પ્રજા-પ્રતિનિધિત્વપણાનો વિરોધ કરી રાજ્યાધિકાર ચલાવે તો તેનુ પરિણામ સદા ચ કુસપ અને અસતોષમા આવે છે

જ્યારે જરૂરી કાર્યપ્રસગે યા આક્રમણ સમયે પ્રજાજનની સહાયતાની, સૈન્યબળની અથવા તો રાજનીતિજ્ઞ નેતાઓની કિંમતી સલાહ યા તો મદદની જરૂર પડે ત્યારે પ્રજાની ઉપરવટ થઇ એકહથ્થુ સત્તાદ્વારા રાજ્યવહીવટ ચલાવનાર રાજા અને રાજ્યાધિકારી વર્ગની એવી તો કફોડી સ્થિતિ થઇ પડે છે કે જેના યોગે સામ્રાજ્યના પાયા ઢીલા અને જર્જરિત બની, એકાગી જેવા અલ્પજીવી બને છે

આ પ્રમાણે મહાજનની કિમતી સલાહ અને સહકાર ન મેળવનાર અને તેનાથી વિમુખ રહેનાર રાજ્યસત્તાઓની સ્થિતિ કઢગી થઇ પડે છે

મહારાજા કુમારપાળની રાજ્યપ્રાપ્તિમાં મહાજનની સમતિ—

પૂર્વ પરપરાના ભારતીય ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિપાત કરતા મહારાજા ભરત, શ્રેણિક, ખારવેલ, કુમારપાળ, ચદ્રગુપ્ત, અશોક, સપ્રતિ, મહારાજા ભોજ તથા વિક્રમ આદિ પ્રભાવશાળી રાજવીઓ શુ કમતાકાત, અને એક હાથે ધરતીને ધ્રૂજાવવામા પછાત પડે એવા હતા ? કે જેમણે નિત્ય તેમના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા મહાજનની સલાહ લઇ બહુમાન-પૂર્વક મહાજનનું માન તેમજ મરતબો સાચવી રાજ્ય ચલાવ્યુ હતું મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિહના મૃત્યુ બાદ તેના ઉત્તરાધિકારી રાજ્યપુત્ર કુમારપાળને ગરવી ગુજરાતનું સમ્રાટપદ અર્પણ કરતી વખતે રાજ્યાધિકારીઓએ શુ મહાજનનું બહુમાન અને તેની કિંમતી સલાહ માન્ય નહોતી રાખી ?

આ પ્રમાણે રાજ્યવહીવટ પ્રજાસત્તાક બનાવવામા પ્રાચીનમા પ્રાચીન ઐતિહાસિક પુરાવાઓ ઉપર પ્રમાણે મળી આવે છે, કે જેના યોગે ભારત પોતાની ભૂમિને વર્તમાન કાળ સુધી ગૌરવપૂર્ક સસ્કારી ભૂમિ તરીકે ગર્જાવી શકી છે

પ્રાચીન કાળમા મહાજને સભાળેલ સામ્રાજ્યોનો વહીવટ—

જે સમયે એકવચની મહારાજા હરિશ્ચદ્રે (સત્ય) પરીક્ષામા પોતાનુ રાજ્ય બ્રાહ્મણ સ્વરૂપે આવેલ પરીક્ષક વિશ્વામિત્ર ઋષિને દાનમા દઇ વર્ષોનો વનવાસ ભોગવ્યો તે સમયે

પણ મહાજને જ મહારાજા હરિશ્ચંદ્રની ગેરહાજરીમા જ રાજ્યસત્તા અને રાજ્ય સભાળ્યું હતુ, છતા મહાજનના હાથે કોઇપણ જાતની ગેરવ્યવસ્થા થવાનો દાખલો ગ્રથોના કોઇપણ પાને જોવામા આવ્યો નથી તે જ માફક મહારાજા રામના વનવાસ દરમિયાન મહાજનના હાથમા બાર વર્ષ સુધી રહેલ રાજ્યવહીવટમા મહાજનના હાથે કઇપણ અનિષ્ટ થયાનુ કોઈપણ ઠેકાણે નોધાયુ નથી તેના બદલે ઊલટી તેના સ્થળે મહાજને સુદર રીતે રાજ્ય વ્યવસ્થા સાચવી રાજ્યનીતિ વિકસાવી હતી આ પ્રમાણેની ઐતિહાસિક નોધો પ્રાચીન ઈતિહાસને પાને મળી આવે છે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે કે મહાજનના હાથમા (દેશના હાથમા) રાજા અને પ્રજાના સયુક્ત બળે રાજ્યવહીવટ રહેતા, તે વહીવટ " यावच्चन्द्रदिवाकरौ " યશસ્વી અને ગૌરવવર્ધક થઇ પડે છે

× × ×

રાજ્યવહીવટમા પ્રાચીન નીતિશાસ્ત્રના આધારે પડિત ચાણાક્યે પોતાની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી ૬,૬૦૦ શ્લોકનો અર્થશાસ્ત્રનો મોટો ગ્રથ અલગ અલગ ૨૪ વિભાગમા રચી રાજ્યનીતિ સમજાવી હતી

તે જ ગ્રથાનુસાર પડિત ચાણાક્યે રાજ્યવહીવટમા રાજ્યનીતિનો ઉપયોગ કરી શામ, દામ, દડ ને ભેદની રાજ્યનીતિદ્વારા મગધસામ્રાજ્યને યોગ્ય બધારણપૂર્વકનુ બનાવ્યુ કે જેનુ અનુકરણ કરવા દેશોદેશના પ્રતિનિધિઓ પાટલિપુત્ર આવતા હતા તેના બધારણને યોગે ભારતનો વેપાર જળ અને ખુશ્કી માર્ગે જગતભરમા અનુસધાયો હતો અને ભારત જગતભરની રાજ્યવ્યવસ્થામા અગ્રસ્થાને ગણાવા લાગ્યુ હતુ

મહારાજા ચદ્રગુપ્ત પાસે આ કાળે સૈન્યબળ કેટલુ હતુ તેના સબધમા ડૉ સ્મિથ જણાવે છે કે ૬૦,૦૦૦ પદાતિ, ૩૦,૦૦૦ અશ્વારોહીઓ, ૮,૦૦૦ રથ, ૭૫૦ ગજારોહી સવારો, તથા ૮,૦૦૦ રથારોહીઓ હતા " ડૉ સ્મિથના જણાવ્યા મુજબ દરેક રથ અને દરેક હાથીઓ ઉપર ત્રણ ત્રણ કુશળ ધનુર્ધારીઓ બેસતા હતા

મહારાજા ચદ્રગુપ્તના રાજ્યામલમા લશ્કરીખર્ચ ચાલીશ કરોડ ઉપરાતનો હતો તેવી જ રીતે મહારાજા ચદ્રગુપ્તના કાળમા દાનની વ્યવસ્થા પણ સુદર રીતે કરવામા આવી હતી, જેથી ગરીબ અને અપગ વર્ગને મહારાજા ચદ્રગુપ્તનુ રાજ્ય લોકપ્રિય થઇ પડયુ હતુ કુશળ કારીગરો અને વિજ્ઞાનીઓને રાજ્યસહાયતા સારા પ્રમાણમા મળતી હતી તેની સાથોસાથ સાર્વજનિક હિતકાર્યો પર પણ સુદર નજર રાખવામા આવી હતી ખેતી વાડીના અગે ખેડૂતોને સહાયતારૂપ ગગા નદીમાથી અલગ અલગ નહેરોના ફાટાઓ કાઢી છેક સૌરાષ્ટ્રના ગિરનાર પર્વત સુધી ખેડૂતોને રાહત આપી હતી

મહારાજા ચદ્રગુપ્તનો ધાર્મિક વિશ્વાસ—

મહારાજા ચદ્રગુપ્તની ધાર્મિકતાને અગે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચદ્રાચાર્ય લખે

છે કે 'પંડિત ચાણાક્યે મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને ધાર્મિક પરીક્ષાદ્વારા જૈન ધર્મને પ્રમાણભૂત સિદ્ધ કરી બતાવ્યો હતો જેને લગતી બીના નીચે મુજબ છે —

એક દિવસ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના મહેલમા અંતઃપુર નજદિકના એક વિશાળ ઓરડામા અલગ અલગ ધર્મના સાધુઓને પંડિત ચાણાક્યે ધર્મપરીક્ષા અર્થે બોલાવ્યા હતા તે પ્રસંગે મહાબુદ્ધિવાન ચાણાક્યે પોતાની ચાણાક્યબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી રાજ્યમહેલના અંતઃપુર અને આ સાધુઓના બેસવાના દીવાનખાનાની વચ્ચે ખુલ્લી પડતી અગાસીવાળી જમીન પર ચુનાની ભૂકીનો ઝીણો થર પથરાવ્યો હતો કે જે થરનો ઉપયોગ તેણે પરીક્ષાર્થે કર્યો હતો અંતઃપુરના ઓરડાઓની નજદિક રૂપલાવણ્ય યુક્ત દાસીઓને એવી રીતે બેસાડવામા આવી હતી કે તે દાસીઓ સામેના ઓરડામા બેઠેલ સાધુઓને જોઈ શકે, અને સાધુઓ દાસીઓને જોઇ શકે આ દાસીઓને આકર્ષક વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવી સુંદર રીતે સજ્જ કરી હતી કે જેથી સ્વાભાવિકતાએ મનુષ્યનુ હૃદય ચંચળ બની તે તરફ આકર્ષાય મહારાજા અને પંડિત ચાણાક્યે બન્ને ઓરડાઓની વચમા એક ઓરડામા એવી રીતે બેઠક લીધી હતી કે તેની ખબર રાજ્યમહેલમા ધર્મચર્ચાર્થે પધારેલ સાધુઓને પડે નહિ

ઉપર પ્રમાણેની વ્યવસ્થા કર્યા બાદ દરેક પંથના સાધુઓને વારાફરતી ધર્મચર્ચાર્થે બોલાવવામા આવ્યા મહારાજા અને પંડિત ચાણાક્ય આદિ રાજ્યવર્ગે ઈરાદાપૂર્વક ગેરહાજર રહી સાધુઓને એકલા જ ઉપરોક્ત ઓરડામા બેસાડી રાખ્યા આ પ્રમાણે લગભગ એકાદ કલાક તેમને રાજ્યમહેલના ઓરડામા બેસાડી રાખી તેમની હિલચાલ તરફ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ રાખવામા આવી પરિણામે જૈનધર્મ સિવાયના અન્ય દરેક ધર્મના સાધુઓ ત્યા વારાફરતી આવ્યા સમય મળતા અંતઃપુરની કુતૂહલતા તરફ સર્વની દૃષ્ટિ જતી, અને તેઓ પોતાના સ્થાન ઉપરથી ઊઠી અગાસી વચ્ચે જઈ અંતઃપુરની દાસીવર્ગની રમતીયાળ ચેષ્ટાઓ નીહાળતા આમ હલન-ચલનમા તેમની પાદુકાઓ પાથરેલ ચુના ઉપર પડતી અને તેથી તેઓના હૃદયની ચંચળતા સમજાઇ આવતી આવી રીતે દરેક ધર્મના સાધુઓની પરીક્ષા થયા બાદ શ્વેતાંબર જૈન મુનિઓને બોલાવવામા આવ્યા તેમને રાજાના ખાસ ઓરડામા બેસાડવામા આવ્યા કે જે ઓરડો અંતઃપુરના રણવાસની લગોલગ હતો

જૈન મુનિઓ પધાર્યા બાદ તેમની પરીક્ષાર્થે મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત અને પંડિત ચાણાક્ય આદિ રાજવર્ગે ગુપ્તસ્થાને બેઠક લીધી રાજ્યમહેલમા પધારેલ મહામુનિઓએ મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત આદિ રાજ્યવર્ગ જ્યાસુધી તેમના ઓરડામા ન આવ્યો ત્યાસુધી આ જીતેંદ્રિય સાધુઓ મૂર્તિની પેઠે સ્થિર બેસી રહી, સ્વાધ્યાય અને શાસ્ત્રગોષ્ઠી તરફ ધ્યાન પહોચાડી આવશ્યક ક્રિયામા લીન થયા પછી રાજા અને અમલદારવર્ગ ત્યા આવતા તેમને ધર્મોપદેશ સંભળાવી ભૂમિ તરફ જ નજર રાખી આ જીતેંદ્રિય સાધુઓ પોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા"

આ પ્રમાણે ધર્મપરીક્ષામા જૈનસાધુઓ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને ઉત્તમોત્તમ ક્રિયાપાત્ર

અને શુદ્ધ સયમી જણાવાથી તે ચુસ્ત જૈનધર્મી બન્યો અને તે ત્યાસુધી કે જૈનધર્મની વિરુદ્ધ કોઈપણ જાતનો પ્રચાર કરનાર, જૈનમદિરોમા આશાતના કરનાર, તેમજ તેને નુકસાન પહોચાડનાર માટે ખાસ કડકમા કડક કાયદાઓ તેણે ઘડ્યા ડૅા સ્મિથ મહારાજા ચદ્રગુપ્તના ધર્મને અગે જણાવે છે કે 'આ મહાન્ સમ્રાટ બિબિસાર જેવો જ જૈન હતો તેવુ ન માનવાને કઇ પણ કારણ નથી શિશુનાગ, નદો અને મૌર્યોના સમયમા જૈનધર્મ મગધમા પ્રતિષ્ઠા ભોગવતો હતો વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ ચાણાકયની યુક્તિથી ચદ્રગુપ્તે રાજ્ય મેળવ્યાની વાત જૈનધર્મ રાજ્યધર્મ હતો તે માન્યતા માટે અપ્રાસગિક નથી જૈનો પોતાના વિધિવિધાનો માટે પરપરાથી બ્રાહ્મણો રોકતા આવ્યા છે નદ અને પછીના નવ રાજાની સેવા તેમના મત્રીઓએ જૈનસાધુઓની સહાયતાથી જ કરી છે આ કાળના મહાન્ અમાત્યોના જૈનસાધુઓ મિત્રો તરીકે ગણાતા હતા.'

આ પ્રમાણે મહારાજા ચદ્રગુપ્તના રાજ્યામલ દરમિયાનમા જૈનધર્મે ઉચ્ચ કોટીની જનસેવાદ્વારા મગધ સામ્રાજ્યને દુકાળના અને નદીની રેલ જેવા ભયકર આફતોના સમયમા પણ તરતો રાખ્યો હતો, જે વસ્તુ નિર્વિવાદ રીતે સર્વમાન્ય રહે છે આ વસ્તુસ્થિતિનો ડૅા થોમ્સ જેવા પણ સ્વીકાર કરે છે

મહારાજા ચદ્રગુપ્ત ભરયુવાન અવસ્થામા ઇ સ પૂર્વે ૩૨૨ મા ભારતની ગાદી ઉપર આવ્યો હતો તેણે પાચ વર્ષ સુધી પજાબના રાજા તરીકે રાજ્ય કર્યું હતુ બાદ ઇ સ પૂર્વે ૩૧૭ મા મગધ સામ્રાજ્યના સમ્રાટ તરીકે રાજ્યગાદી મેળવી આ પ્રમાણે ૨૪ વર્ષ સુધી તેણે પોતાનુ રાજ્ય નિષ્કટક રીતે ભોગવ્યુ બાદ ઇ સ પૂર્વે ૨૯૮ મા ૫૦ વર્ષની પ્રૌઢાવસ્થાએ તેનો સ્વર્ગવાસ થયો

પ્રકરણ ૭ મું.

મહારાજા બિંદુસાર.

ઈ સ પૂર્વે ૨૯૮ થી ૨૭૨, વીરનિર્વાણ ૨૨૯ થી ૨૫૫ . ૨૬ વર્ષ

આ મહારાજાનો જન્મ નંદકુમારી ધારિણી ઉર્ફે દુર્ધટાની કૂખથી ઈ સ પૂર્વે ૩૧૪ અથવા ૩૧૫ના ગાળામા થયો હતો જે સમયે મહારાજા ચંદ્રગુપ્તનું અવસાન થયુ ત્યારે તેની ઉમ્મર લગભગ સોળ સત્તર વર્ષની હતી

આ મહારાજાનો જન્મ તેની માતાની કૂખ ચીરી આઠમા મહિને થએલ હોવાથી તેની શારીરિક સ્થિતિ નબળી હતી અને પરિણામે તે અવારનવાર માંદો રહેતો

દ્વીપવંશમા મહારાજા બિંદુસારને બિંદુસાર તરીકે, વાયુપુરાણમા ભદ્રસાર તરીકે અને અન્ય પુરાણોએ તેને "વારીસાર" એવા નામથી સંબોધેલ છે ડૉ ફ્લીટે આ મહારાજાને એમિત્રોચેટ્સ (Amitrochets) તરીકે સંબોધેલ છે આ મહારાજાના રાજ્યામલ દરમિયાનમા યુગપ્રધાન તરીકે શ્રી આર્યમહાગિરિજી હતા તથા શ્રી આર્ય-સુહસ્તિસૂરિ પણ દીક્ષિત સાધુ તરીકે વિદ્યમાન હતા.

મહારાજા બિંદુસારે પંડિત ચાણાક્યની મદદથી સોળ સામ્રાજ્ય ઉપર પોતાની વિજય-પતાકા ફરકાવી હતી, જે વાતને ડૉ સ્મિથ પણ ટેકો આપે છે એટલે કે મગધ સામ્રાજ્યની સીમા બંગાળના સમુદ્રથી માંડી સિંહલદ્વીપ સુધી પહોચી ગઈ હતી જે પ્રદેશો જીતવાનો પ્રારંભ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તે કર્યો હતો તે પ્રદેશો બિંદુસારે પંડિત ચાણાક્યની મદદથી સંપૂર્ણ જીતી લીધા અને લગભગ સમસ્ત ભારત મગધ સામ્રાજ્યની સત્તા નીચે આવ્યુ હતુ

મહારાજા બિંદુસારનો ગૃહસંસાર—

મહારાજા બિંદુસારના લગ્ન તેની સોળ વર્ષની ઉમ્મરે એક બ્રાહ્મણ કન્યા સાથે તેની

સર્વોત્તમ કુંડળીના આધારે કરવામાં આવ્યાં હતાં તેની કૂખથી એકાદ બે વર્ષમાં જ ભારતના મહાન્ સમ્રાટ્ અશોકનો જન્મ ઇ સ પૂર્વે ૨૯૫ અથવા ૨૯૬માં થયો હતો બીજી બાજુએ સમ્રાટ્ બિંદુસાર ઉપરોક્ત લગ્ન બાદ એટલો બધો વિષયાંધ બન્યો હતો કે પોતાના નબળા બાંધાનો વિચાર ન કરતાં બબ્બે વર્ષે નવી નવી સ્ત્રીઓ પરણતો જ ગયો હતો કે જેના યોગે તેને દશ બાર પુત્રોની ઉત્પત્તિ થઇ હતી, પરન્તુ તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે લગભગ ૪૦ વર્ષની યુવાવસ્થામાં ઇ સ પૂર્વે ૨૭૨માં તેને પોતાના દેહનો ત્યાગ કરવો પડ્યો તેના રાજ્યામલમાં બનેલ મુખ્ય ઘટનાઓની નોંધ નીચે મુજબ છે

મહારાજા બિંદુસારના રાજ્યવહીવટમાં બનેલ ઘટનાઓ—

પંડિત ચાણાક્ય મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના મૃત્યુ બાદ લગભગ ૧૫ વર્ષ સુધી જીવવા પામ્યો હતો નંદવંશના કુટુંબીઓ તરફથી પણ પંડિત ચાણાક્ય વિરુદ્ધ કાવત્રાઓ થયા કરતાં હતાં, જેનો સામનો પંડિત ચાણાક્ય બહાદુરીથી કર્યા કરતો હતો, છતાં તેના કાવત્રાનો ભોગ અન્તે પંડિત ચાણાક્યને બનવું જ પડ્યું આ વિષયમાં નવાંગી ટીકાકાર શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરિજી જણાવે છે કે —

“ એક દિવસ નંદરાજાના સુબંધુ નામના પ્રધાને એકાંતમાં બિંદુસાર રાજાને કહ્યું કે- ‘ હે દેવ ! જો કે અમે શત્રુ પક્ષના છીએ અને તેટલા ખાતર જ અમો દૂર કરાયા છીએ, છતાં રાજ્યને હિતકર કાંઇક હું આપને જણાવું છું આપના માનને લાયક પંડિત ચાણાક્ય હલકી પ્રવૃત્તિનો અને પાપકર્મમાં પૂરો છે અત્યંત કરુણ રીતે રડતી તમારી માતાનું પેટ ચીરી તે પાપીએ તેને પરલોક મોકલી શું તે કાર્ય આપને અયોગ્ય લાગતું નથી ? તમારે પણ તમારા આત્માનું પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષણ કરવું ’

રાજાએ ઉપરોક્ત હકીકત સાંભળી પોતાની ધાવમાતાને પૂછ્યું ત્યારે તેણીએ ભોળા ભાવથી જણાવ્યું કે હે પુત્ર ! સુબંધુની હકીકત સત્ય છે

ધાવ માતાના ઉપરોક્ત વચનો સાંભળી મહારાજા બિંદુસાર ક્રોધે ભરાયો પંડિત ચાણાક્ય આ વસ્તુને તરત પારખી ગયો અને પોતાને ઘેર આવ્યો સગાસંબંધીઓને બોલાવી યોગ્ય શિખામણ આપી પોતાનું દ્રવ્ય ધર્મકાર્યમાં વાપરવાની વ્યવસ્થા કરી

ચાણાક્યની પત્ની સ્વર્ગવાસ પામી હતી, અને તેને સંતાનમાં કશું હોય એવું માલૂમ પડતું નથી એટલે પોતાના કુટુંબમાં ચાણાક્ય એકલો જ હતો તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે

દગા કીસકા સગા નહિ—

પછી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા ચાણાક્યે યોગમંત્રાદિકથી સંયુક્ત એક પ્રકારનો ગંધ બનાવી તેને લિખિત ભોજપત્ર સાથે દાબડામાં ભર્યો પછી તે દાબડાને લાખથી બરાબર બંધ

કરી પેટીમા મૂકયો બાદ તેણે તે પેટીને અનેક તાળાઓ દઈ જાણે ઘરનુ સર્વસ્વ તેમા ન હોય તે પ્રમાણે તેને ઘરના અદરના ભાગમા પેક કરી મૂકી રાખી

બીજી બાજુએ પડિતે પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી દુષ્ટબુદ્ધિ સુબધુને તેની કૃતિનુ બરોબર ફળ મળે તેને માટે મહારાજાને જણાવ્યુ કે હુ અતિ વયોવૃદ્ધ હોવાના કારણે રાજ્ય સભાળી શકુ એમ નથી એટલે આ સુબધુને અમાત્યપદ આપી મને મુક્ત કરો, કારણ કે હુ મારુ આત્મકલ્યાણ કરવા ચાહુ છુ

મહારાજાએ તે મુજબ કર્યું અને આ વયોવૃદ્ધ પ્રધાન રાજ્યભારથી તદ્દન અલગ થયો વયોવૃદ્ધ ચાણાકયે પોતાના ઘરને તાળુ મારી, નગરની બહાર જઈ મૃત્યુને ભેટવા તૈયારી કરી

પડિત ચાણાકયનું અનશન વ્રત—

બાદ ચાણાકયે અનશન ગ્રહણ કરી, અગ્નિજવાલા પ્રકટાવી અને તેમા પ્રવેશ કરી મૃત્યુ પામવાનો નિશ્ચય કર્યો ધાવ માતાએ આ વાત જાણી રાજાને કહ્યુ કે–'હે પુત્ર! આર્ય ચાણાકય પ્રધાન પ્રત્યે તે આ શું આચરણ કર્યું ? તેની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિદ્વારા તને સાત વિભાગવાળો રાજ્યવિસ્તાર પ્રાપ્ત થયો છે અને આ તારી જિદગી પણ તેની યુક્તિથી બચવા પામી છે આથી વધારે તને શુ કહુ? તને જીવાડવાની ઇચ્છાવાળા પડિતે સ્ત્રીવધના પાપને પણ ન ગણકાર્યું, ભયકર લોકોના અપવાદને પણ ન ગણ્યો અને તને બચાવ્યો' આ પ્રમાણે જણાવી ધાવ માતાએ પૂર્વોક્ત સર્વ હકીકત કહી સભળાવી એટલે મહારાજા બિદુસાર તરત જ પરિવાર સહિત પડિત ચાણાકયની ક્ષમા માગવાર્થે ગયા, અને ચાણાકયના પગમા પડી, પ્રણામ કરી, લજ્જાથી નીચા મુખવાળા રાજાએ ગળગળા અવાજે પોતાનો અપરાધ માફ કરી પુન રાજ્યમદિરમા પધારવા પ્રાર્થના કરી

પડિત ચાણાકયે કહ્યુ કે–'હે વત્સ! મને કોઇના પર ક્રોધ નથી, માટે તુ ખુશીથી રાજમહેલે જા મે તો અનશનવ્રત લીધું છે' ત્યારબાદ રાજા વદન કરી તેને ખમાવી ઘેર ગયો આ હકીકત દુષ્ટ આશયવાળા સુબધુના જાણવામા આવતા તેણે આ યોગ્ય અવસર આવ્યો જાણી મહારાજાને કપટબુદ્ધિથી જણાવ્યુ કે–'હે દેવ! **પડિત ચાણાકય આ સમયે પૂજાને લાયક** છે; માટે તમારી રજા હોય તો હુ પણ તેની પૂજા કરુ'

સુબધુએ પડિત ચાણાકયને બાળી મૂકયો—

આ પ્રમાણે તે કપટબુદ્ધિ સુબધુએ બીજા માણસો ન જુએ તેવી રીતે ધૂપ કરતા એક અગારો છાણામા નાખી દીધો આ સમયે દુષ્ટ સુબધુના બુદ્ધિકાર્યને જોઈ પ્રતિકાર કરવાને અસમર્થ એવો સૂર્ય પણ અસ્ત પામ્યો આમ છાણાઓમા ધૂધવાતા અગ્નિએ અધકારમય રાત્રિમા પોતાનુ સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું અને સમભાવવાળા પ્રધાન ચાણાકયને બાળવા લાગ્યો

પડિત ચાણાકય આ કાળે ચિંતવવા લાગ્યો કે–'હે જીવ! તે પહેલા દુઃખ ઉપાર્જન

કરેલું તે તને પ્રાપ્ત થયું છે, માટે કોઇના પર દ્વેષ ન કરતાં શાન્તિથી જિનેશ્વર ભગવાનના ઉપદેશને વિચાર, કારણ કે આ સંસારમાં ઘણા જીવો ઘણી વાર ઘણા કાળ પર્યન્ત ઘણા પ્રકારે શત્રુ અને મિત્રભાવે તને પ્રાપ્ત થએલા છે, માટે તું કર્મ શત્રુઓને જીતવામાં કારણભૂત એવા મિત્રસમાન સુબન્ધુ પ્રધાન પર રોષ ન કર" આ પ્રમાણે સર્વ જીવો પ્રત્યે સમભાવને ભાવતો, પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કારને બોલતો, લોકાન્તે રહેલ સિદ્ધોનું શરણ સ્વીકારતો અને વ્રતોને સંભારતો ચાણાક્ય અગ્નિદ્વારા બળી ગયો અને વિશુદ્ધ ધ્યાનથી મૃત્યુ પામી દેવલોકમાં મહર્દ્ધિકદેવ થયો.

પંડિત ચાણાક્યના મરણ બાદ તેનું ધન મેળવવાની ઇચ્છાએ અમાત્ય સુબન્ધુએ બિન્દુસાર પાસે ચાણાક્યના ઘરની માગણી કરી. રાજાએ તેની માગણીને અનુમતિ આપી એટલે સુબન્ધુ તે મકાનમાં રહેવા ગયો. ધનના સંશોધન માટે પ્રયત્ન કરતાં એક ઓરડામાં અનેક તાળાવી બંધ કરેલ પેલી પેટી સુબન્ધુના જોવામાં આવી. તેણે સર્વે તાળાઓ તોડી તેમાં રાખેલ પેલા દાબડાને જોઇ વિચાર્યું કે–' ખરેખર ! આમાં રત્નો ભરેલા લાગે છે. એ વિના તેની આટલી બધી સંભાળ હોઇ શકે નહિ' તે દાબડાને તેણે ખોલ્યો. એટલે તેમાંથી લોકોત્તર (દિવ્ય) મહાસુગંધી ગંધ તેની નજરે પડ્યો. તે ગંધ તેણે સૂંઘ્યો અને તેના અતિ સુગંધપણાથી તેણે અતિ આનંદ પણ અનુભવ્યો. એટલામાં દાબડાની અંદર મૂકેલ ભોજપત્ર પણ તેના જોવામાં આવ્યું. જેમાં નીચે પ્રમાણેનો શ્લોક તેના વાચવામાં આવ્યો.

गंधानाघ्राय य इमान्न तिष्ठेन्मुनिचर्यया ।
अंतकस्य स तत्काल-मतिथित्वं गमिष्यति ॥

"આ ગંધ સુંઘી પછી જે મનુષ્ય મુનિચર્યામાં (મુનિની માફક વર્તન કરશે નહિ) રહેશે નહિ તે તત્કાલ યમનો અતિથિ થશે."

આ પ્રમાણે વાચી તે અત્યંત વિષાદ પામ્યો અને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે ચાણાક્યનો આ પ્રયોગ વૃથા ન હોય, તથાપિ ભોજપત્રમાં લખેલ અર્થની ખાત્રી કરવા સુબંધુએ કોઇ પુરુષને તે ગંધ સુંઘાડી તેને દિવ્યાહારનું ભોજન કરાવ્યું. એટલે તરત જ તે પુરુષ મરણ પામ્યો.

આ બધી વસ્તુઓ નજર સામે બનેલી જોઇ પોતાની જિંદગીને રક્ષવાની ઇચ્છાથી તે સુબંધુ પ્રધાન પણ તપસ્વી માફક રહેવા લાગ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે–' અહો ! પંડિત ચાણાક્યની બુદ્ધિની કુશળતા તો જુઓ કે–જેણે મરતાં મરતાં પણ મને જીવતાં મરેલો બનાવ્યો.' આ પ્રમાણે અભવ્યભાવથી મુનિપણામાં રહેલ તે સુબંધુ પ્રધાન મુનિના ફળને ન પામ્યો. ત્યારબાદ પોતાનું જીવન તેણે અત્યંત પશ્ચાત્તાપપૂર્વક પ્રભુભક્તિમાં ગાળ્યું.

× × ×

સમ્રાટ બિંદુસારના રાજ્યામલ દરમિયાનમાં પશ્ચિમ એશિયામાં સેલ્યુકસ નીકેટરના

ઉત્તરાધિકારી તરીકે એઇટિઓક્સ સોટર રાજ્ય કરતો હતો, અને મેગેસ્થિનીસની જગ્યાએ તેના પ્રતિનિધિ તરીકે ડાયમેચર્સ પાટલિપુત્રમા હતો

મહારાજા બિંદુસારની માદગીનો લાભ લઇ પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશમા પાછુ કંઇક તોફાન થવાની માહિતી મહારાજા બિંદુસારને મળી, જેના અગે મહારાજા બિંદુસારની રજા લઇ ભરયુવાવસ્થાએ પહોચેલ રાજ્યકુમાર અશોકે પજાબ, તક્ષશિલા પહોચી બળવાને શમાવી દીધો આ સમયે પજાબની પ્રજાએ તેનો સારો સત્કાર કર્યો જ્યારે રાજ્યકુમાર તક્ષશિલામા હતો ત્યારે તેને તેના પિતા બિન્દુસારના મૃત્યુના સમાચાર મળ્યા અને તે ત્યાથી તરત પાટલિપુત્ર આવ્યો આ સબધમા દિવ્યાવદાનના પૃષ્ઠ ૨૭૧ મા નીચે પ્રમાણે લખાણ છે

'अथो राज्ञो बिन्दुसारस्य तक्षशीलानामनगरं विरुद्धम् । तत्र राज्ञा बिन्दुसारेणाशोको विसर्जितः । गच्छ कुमार तक्षशीलानगर सन्नामय । चतुरङ्ग बलकाय दत्तं यानं प्रहरणं च प्रतिषिद्धम् । यावत् अशोकः कुमारः पाटलिपुत्रान्निर्गच्छन् भृत्यैः विज्ञापितः । श्रुत्वा तक्षशिलानिवासीनः पौराः अर्धत्रितीयानि योजनानि मार्गे शोभां कृत्वा पूर्णघटं चादाय प्रत्युद्गताः । प्रयुग्दम्य च कथयति । न वयं कुमारस्य विरुद्धाः नापि राज्ञो बिन्दुसारस्य । अपि तु दुष्टामात्याः अस्माकं परिभवं कुर्वन्ति । महता च सत्कारेण तक्षशिलानगर प्रवेशितः ।'

Edited by Cowell & Nid, P 371

મહારાજા બિન્દુસાર પોતાના પિતાની માફક જૈનધર્મને પાળનારો અને ચુસ્ત જૈન હતો આ પ્રમાણિક નિવેદનને ડૉ થોમસ વધુ ટેકો આપતા જણાવે છે કે —

'બિન્દુસાર પોતાના પિતૃધર્મને અનુસર્યો હતો અને અશોકને પણ બાળપણમા તે જ ધર્મનુ શિક્ષણ મળ્યુ હતુ '

ઉપર પ્રમાણે પોતાના પિતા ચદ્રગુપ્તની માફક રાજ્યનીતિને અનુસરી, મહારાજા બિંદુસારે મગધની રાજ્યગાદી પર ૨૫ વર્ષ સુધી ગૌરવતાભરી રીતે રાજ્ય ચલાવી મૌર્યવશની કીર્તિને વધારી હતી, એટલુ જ નહિ પણ પડિત ચાણક્યના સહવાસમા રહી તે દયાળુ અને મહાજન પ્રત્યે અપૂર્વ માન ધરાવનાર બન્યો હતો

મહાવશમા જણાવ્યુ છે કે—વચલી સ્થિતિના સનાતન બ્રાહ્મણધર્મી લગભગ ૬૦,૦૦૦ જેટલા બ્રાહ્મણસમાજનો ભિક્ષાવૃત્તિ પર નિર્વાહ થતો હતો તેમનુ પણ તેણે સુદર રીતે રક્ષણ કર્યું હતુ એટલે આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે આ મહારાજાએ પોતાના પિતાની માફક દયાળુ ભાવનાઓ રાખી, રાજ્યખજાનાનો સદ્વ્યય સકટનિવારણાર્થે કરી પોતાની પાછળ અમર કીર્તિ મૂકી હતી

પ્રકરણ ૮ મું.

મહારાજા અશોક, ઊર્ફે ધર્મ અશોક, ઊર્ફે દેવાનુપ્રિય મહારાજા પ્રિયદર્શન.

ઈ સ. પૂર્વે ૨૭૨ થી ૨૩૫, વીરનિર્વાણ ૨૫૫ થી ૨૯૨ ૩૭ વર્ષ

યુગપ્રધાન શ્રી આર્યસુહસ્તિસૂરિ વીરનિર્વાણ ૨૪૫ થી ૨૯૧ સુધી.

જિનકલ્પી શ્રી આર્યમહાગિરિ વીર નિર્વાણ ૨૪૫ મા યુગપ્રધાનનો નિક્ષેપો કરી વિ નિ ૨૬૧ સુધી જીવિત રહ્યા હતા

મહારાજા અશોકનો જન્મ ઇ સ પૂર્વે ૨૯૫-૯૬ મા મહારાજા બિંદુસારની બ્રાહ્મણ જાતિની મહારાણીની કૂખથી થયો હતો ઐતિહાસિક ગ્રથોના અવલોકન પરથી તેમજ બૌદ્ધગ્રથોની સમાલોચનાદ્વારા જાણવાનુ મળી આવે છે કે મહારાજા બિંદુસારને સોળ રાણીઓ હતી દરેક રાણીઓને પૂરતો વિસ્તાર હતો આ સર્વ રાજ્યપુત્રોમા મહારાજા અશોક એ પાટવીકુવર ન હતો, છતા તે અતિ બહાદુર અને વીર હોવાથી તેને મગધની ગાદી મળી હતી ચૌદ વર્ષની ઉંમરે જ મહારાજા બિંદુસારે તેને રણઘેલો રાજપુત્ર બનાવી, પોતાની પાછળ રાજ્યવ્યવસ્થા સભાળવા આ વીરપુત્ર લાયક છે એવુ વિચારી તેને યુવરાજ પદ અર્પણ કર્યું હતું

અન્ય રાણીના કુમારો અશોક કરતા મોટી ઉમ્મરના હતા જેથી તેઓની માતાઓએ અશોક સામે રાજ્યખટપટ ચાલુ કરી રાજપુત્ર સુસીમની માતા અને સુસીમના પક્ષનો પ્રપચ અશોક માટે પૂરતો ભયજનક હતો, છતા જ્યાસુધી મહારાજા બિંદુસાર વિદ્યમાન રહ્યા ત્યાસુધી અન્ય રાણીઓ અને રાજ્યપુત્રોથી અશોકની વિરુદ્ધમા કોઇ પણ જાતની હીલચાલ જાહેર રીતે થઇ શકી નહિ

રાજ્યપુત્ર અશોકના લગ્ન તેની સોળ વર્ષની અવસ્થાએ બેસ નગરની એક વણિક કન્યા સાથે કરવામા આવ્યા હતા, કે જેનુ નામ **પદ્માવતી** હતુ પદ્માવતી તેમજ તેનુ

પિતૃકુટુબ જૈનધર્મપરાયણ હતુ પદ્માવતીની કૂખથી ટૂક સમયમા આ ઐતિહાસિક ગ્રથના મૂળનાયક સમ્રાટ્ સપ્રતિના પિતા કુણાલનો ઇ સ પૂર્વે ૨૭૭ અથવા ૨૭૮મા જન્મ થયો હતો કુણાલના જન્મ બાદ પદ્માવતી રાણીનુ મૃત્યુ થયુ પશ્ચાત્ રાજ્યકુમાર અશોકના બીજા લગ્ન મગધની એક બૌદ્ધધર્મી અતિસ્વરૂપવાન **તીષ્યરક્ષિતા** નામની કન્યા સાથે ઈ સ પૂર્વે ૨૭૬–૨૭૭ મા કરવામા આવ્યા હતા આ રાણીના સ્વરૂપમા અશોક એવો તો લુબ્ધ થયો કે તે તીષ્યરક્ષિતાને લગભગ આધીન બની ગયો

લગ્ન બાદ પાચ વર્ષના ગાળામા આ બૌદ્ધધર્મી રાણીએ એક કુવર અને એક કુવરીનો જન્મ આપ્યો, જેમા કુવર **મહેન્દ્રસિંહ** મોટો હતો અને **સઘમિત્રા** તેના કરતા બે વર્ષે નાની હતી

ઇ સ. પૂર્વે ૨૭૫ ના ગાળામા રાજ્યકુમાર સુસીમને તેમજ અશોકને પજાબમા જાગેલ વિગ્રહ શાત કરવા માટે વારાફરતી જવાનુ થયુ મહારાજા બિદુસારે પોતાના મોટા પુત્ર સુસીમને પજાબ પહેલા મોકલ્યો હતો આ સુસીમ રાજકુમાર પજાબ તરફ સારી સેના લઇને ગયો હતો છતા તે પજાબનો વિગ્રહ શાત કરી શકયો નહિ એટલે વીર રાજપુત્ર અશોકને મહારાજા બિદુસારે પજાબના વિદ્રોહની શાતિ અર્થે ચતુરગી સેના સહિત મોકલ્યો વીર અશોકે પજાબ પહોચી ભુજબળદ્વારા ત્યાના વિદ્રોહને શાત કર્યો વિદ્રોહની શાતિ થતા પજાબની પ્રજાએ આ વીર રાજપુત્રને વધાવી લીધો

આ બાજુ મહારાજા બિદુસાર ઈ સ પૂર્વે ૨૭૩ મા મૃત્યુશય્યાએ પડ્યાના સમાચાર પજાબ પહોચતા રાજપુત્ર સુસીમ રાજ્યલોભને અગે પજાબથી તરત મગધ પાછો ફર્યો, જ્યારે રાજપુત્ર અશોકને પાછા ન ફરતા કાશ્મીરનો પ્રદેશ સર કરવાની જરૂરીયાત જણાઇ કારણ કે કાશ્મીર પ્રદેશમા આ સમયે મગધ સામ્રાજ્ય વિરુદ્ધ વાતાવરણ ઉશ્કેરાતુ હતુ, કે જે વાતાવરણ પજાબ પ્રદેશના સરક્ષણાર્થે મગધની આડે આવતુ હતુ એટલે વીર રાજપુત્ર અશોક પજાબથી પાછા ફરતા પહેલા કાશ્મીર પર પોતાની વીરસેના સાથે ચઢાઇ લઇ ગયો અને ભયકર યુદ્ધમા કાશ્મીરનરેશનો પરાજય કર્યો બાદ સધી સમયે કાશ્મીરનરેશે પોતાની રાજ્યકુવરી રાજ્યપુત્ર અશોકને પરણાવી, અને મહારાજા અશોક ઈ સ પૂર્વે ૨૭૨ મા કાશ્મીર પ્રદેશ જીતી મગધ પાછો ફર્યો આ સમયે મહારાજા બિદુસારનો સ્વર્ગવાસ થઇ ચૂકયો હતો

મહારાજા અશોકથી કાશ્મીરની રાજ્યકુમારીને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઇ હતી જેનુ નામ ઝાલોક પાડવામા આવ્યું હતું આ રાજ્યપુત્ર ઝાલોકને કાશ્મીરપતિ મહારાજાની ગાદી પાછળથી સ્વતત્ર રાજવી તરીકે મળી હતી, અને ઝાલોકના વશજોએ મગધના બદલે કાશ્મીરના પ્રદેશ પર પોતાની રાજસત્તા જમાવી હતી, અને તેઓ કાશ્મીરના સ્વતત્ર મહારાજા તરીકે ઓળખાતા હતા તેના વશજોએ કાશ્મીરના પ્રદેશનો ભોગવટો કર્યો હતો જેને લગતો ઇતિહાસ કાશ્મીર પ્રદેશનો ઇતિહાસ રજૂ કરતા અમો વિગતવાર જણાવશુ

આ ઘટનાને અંગે બૌદ્ધગ્રંથો અનેક જાતની કથાઓ રજૂ કરતા જણાવે છે કે અશોકે મહારાજા બિંદુસારના ૯૮ પુત્રોનો ઘાત રાજ્યપ્રાપ્તિ અર્થે કર્યો હતો દિવ્યાવદાન પુત્રોની સંખ્યા જણાવતું નથી, છતાં તે જણાવે છે કે અશોક ઘણા રાજ્યપુત્રોનો ઘાત કરી ગાદી પર બેઠો હતો

ઇ સ પૂર્વે ૨૭૨ માં જ મહારાજા બિંદુસારના સ્વર્ગવાસ પછી તરત જ અશોકના નામની રાજ્યાજ્ઞા ફેલાવવામાં આવી, છતાં વાંધામાં પડેલ રાજ્યગાદી ઉપર તેને રાજ્યતિલક થઇ શક્યું ન હતું બાદ લગભગ ત્રણ ચાર વર્ષે રાજ્યતિલક થયું હતું છતાં ઇતિહાસના પાને મગધની રાજ્યગાદી સમ્રાટ અશોકને ઇ સ પૂર્વે ૨૭૨ માં મળી એ પ્રમાણે જણાવવામાં આવ્યું છે

આ વીર પુરુષના હાથમાં મગધની રાજ્યગાદી આવી તે સમયે તેના હાથમાં મગધની એટલી બધી બહોળી સત્તા આવી હતી કે જેના અંગે ભૂગોળના ઊંડાણમાં ઉતરતા જણાય છે કે પૂર્વમાં બંગાળના ઉપસાગરથી માંડી પશ્ચિમમાં હિંદુકુશ પર્વત સુધી, ઉત્તરમાં હિમાલયના ગગનચુંબિત શિખરો સુધી અને દક્ષિણમાં ઘણા જ દૂરદૂરના પ્રદેશોના વિભાગો સુધી મગધ સામ્રાજ્યની આણ વર્તતી હતી, છતાં મગધનરેશોની રાજ્ય વધારવાની રાક્ષસી મહત્ત્વાકાંક્ષાએ ભારતમાં રક્તસરિતા વહેવરાવવામાં કચાશ રાખી નથી મહારાજા અશોકની જીવનપ્રભાનો અર્ધો વિભાગ રણક્ષેત્ર અને રાજ્યવ્યવસ્થા સાચવવામાં જ ગયો છે તેના રાજ્યકાળમાં રાજ્યપ્રપંચને અંગે બનેલ અનેક ઐતિહાસિક ઘટનાઓમાંથી રાજ્યપુત્ર કુણાલના અંધાપાને લગતી ઐતિહાસિક ઘટનાનો અહિં સંબંધ હોવાથી અમો તેને સવિસ્તર રજૂ કરીએ છીએ

રાજપુત્ર કુણાલ—

રાજપુત્ર કુણાલનો જન્મ ઇ સ પૂર્વે ૨૭૭–૭૮ના ગાળામાં થયો હતો ત્યારબાદ લગભગ બે ત્રણ વર્ષના ગાળામાં તેની માતાનો સ્વર્ગવાસ થતાં આ રાજ્યપુત્રને તેની ધાવમાતા સુનંદા સાથે અવન્તીથી મગધ લાવવામાં આવ્યો હતો એટલે ઇ સ પૂર્વે ૨૭૨ માં રાજ્યપુત્ર કુણાલ મગધમાં શિક્ષણ લઇ રહ્યો હતો

સમ્રાટ અશોક રાજ્યગાદી ઉપર આવ્યો તે સમયે તેની ઉંમર ૨૬ વર્ષના ગાળાની હતી પદ્માવતીના મૃત્યુ બાદ બૌદ્ધધર્મી તીષ્યરક્ષિતાને પટ્ટરાણીનુ પદ મળ્યુ હતુ

આ રાણીના પ્રેમમા મહારાજા અધ બનેલ હોવાથી તેણી સ્વતત્ર રીતે વર્તવા લાગી મહારાજા અશોકને તેણીએ એટલે સુધી પ્રેમાધ બનાવ્યો હતો કે મહારાજાને રણવાસમા તીષ્યરક્ષિતા સિવાય કશુ જ દેખાતુ ન હતુ આવા પ્રસગનો લાભ લઈ મહારાણી તીષ્ય-રક્ષિતાએ પોતાના પુત્ર મહેન્દ્ર માટે રાજ્યની માગણી કરી, જેનો ખુલ્લી રીતે સમ્રાટ અશોકે નકારમા જવાબ આપી યુવરાજ કુણાલનો પક્ષ ખેચી જણાવ્યુ કે–" મારે મારી ફરજ યુવરાજને ગાદીપતિ કરવામા જ અદા કરવી જોઈએ, કારણ તે વીર, રાજ્યને લાયક છે " આ સમયે રાજ્યપુત્ર મહેન્દ્ર લગભગ ચાર પાચ વર્ષની ઉમરનો હતો જ્યારે રાજ્યપુત્રી સઘમિત્રા બેએક વર્ષના ગાળાની હતી

ચૌદ વર્ષની ઉંમરનો યુવરાજ કુણાલ પોતાના મજબૂત બાધા અને કામણગારી આખોથી આકર્ષિત ઘાટિલા ચહેરાવાળો અને સુદર સ્વરૂપવાન કાતિવાળો હતો તે જન્મકાળથી કુદરતી રીતે સગીતનો મહાન્ શોખીન અને સતાર ઉપર અદ્‌ભુત કાબૂ ધરાવનાર હતો તેના મધુર કઠી અવાજે મહારાજા અશોક તેમજ અન્ય રાજકુટુબીઓની પ્રીતિ સપાદન કરી હતી

રાજ્યત્યાગ—

જ્યારે અશોકે પોતાની માગણીનો ઇન્કાર કર્યો ત્યારે રાજ્યપુત્ર કુણાલને હેરાન કરવા માટે અનેક જાતના પ્રપચો રચવામા મહારાણી તીષ્યરક્ષિતાએ કચાશ રાખી નહિ છતા તેણી તેમા ફાવી નહિ આ પ્રપચોમા એક બૌદ્ધ સાધુનો હાથ હતો એ હકીકતને દરેક ગ્રથકાર સ્વીકારે છે

એક સમયે જ્યારે યુવરાજ કુણાલ સતાર ઉપર મધુરા કઠે સુદર આધ્યાત્મિક ભજન ગાઇ રહ્યો હતો ત્યારે મહારાણી તીષ્યરક્ષિતાએ એકાતનો લાભ લઇ તેની પાસે અયોગ્ય અને અઘટિત એવી પ્રેમની માગણી કરી રાજ્યપુત્ર કુણાલ પણ રાણીના પ્રપચને બરોબર સમજી ગયો અને તેણે તરત જ સતારને દૂર ફેકી દઇ મહારાણી તીષ્યરક્ષિતાની તુચ્છ માગણીનો તિરસ્કાર કર્યો બીજી બાજુએ મહારાણી તીષ્યરક્ષિતા પોતાની ધારેલ બાજીમા ફલિભૂત ન થવાથી ક્રોધાધ બની અને કુવરને દબાવવા અનેક પ્રયત્નો કરી જોયા પરન્તુ વીર કેશરી યુવરાજ કુણાલે નીતિનો ભગ ન કરતા તરત જ રાજ્યમહેલનો ત્યાગ કર્યો અને તે જ દિવસે પોતાની ધાવમાતા સુનદા ને રક્ષકો સાથે પોતાના કાકા માધવસિહ પાસે અવન્તી ચાલ્યો ગયો ત્યા અવન્તીના વિદિશા નગરના વણિક નગરશેઠની ધર્મપરાયણ કન્યા **શરતબાળા** સાથે તેના લગ્ન કરવામા આવ્યા આ સમયે તેની ઉમર ૧૫ વર્ષની હતી છતા બાધો ઘણો જ મજબૂત હતો બાદ રાજ્યકુમારના ૧૬ મા વર્ષની વર્ષગાઠના દિવસે રાજયદરબાર પૂર ભભકાથી ભરવામા આવ્યો કારણ કે રાજ્યામલ દરમિયાનમા આ

વર્ષે જ યુવરાજ કુણાલને રાજ્યાભિષેક કરવાનો સંપૂર્ણ યોગ દેખાતો હતો કારણ કે દરેક યુવરાજોને ૧૬ વર્ષની ઉંમરે ભરદરબારમા યુવરાજપદ અર્પણ કરવામા આવતુ હતુ

રાજ્યખરીતામાં પ્રપંચ—

યુવરાજ કુણાલની ૧૬મા વર્ષની વર્ષગાંઠના સમયે ભરાતા રાજ્યદરબારના પ્રસંગે યુવરાજના ઉત્સાહમા આનંદભૂત થઇ પડે એવી જાતનો સમયસર પહોંચે તે પ્રમાણેનો એક રાજ્યખરીતો મહારાજા અશોકે લખી તૈયાર કરી રાખ્યો, અને રાજ્યદૂત(ખેપીયા)ને તે પત્ર અવન્તીના રાજ્યદરબારમા તાકીદથી પહોંચાડવા તૈયાર થવા હુકમ કર્યો સમય લગભગ મધ્યાહ્ન પૂર્વે એક ઘટિકાનો હતો મહારાજાશ્રી રાજ્યદૂતની રાહ જોતા બેઠા હતા એટલામા ભોજન માટે આમંત્રણ આવવાથી મહારાજા જમવા ગયા, અને તે પત્ર પલંગ ઉપર એમ ને એમ પડી રહ્યો

મહારાજાની ગેરહાજરીમા રાણી તીષ્યરક્ષિતાની નજરે તે પત્ર ચઢ્યો અને તેને ગુપ્ત રીતે વાચી લઇ તેણે અટ્ટહાસ્ય કર્યું પત્ર વાચતા જ કુણાલનો ઘાટ ઘડવા હૃદયમા અનેક તર્કવિતર્કો કરી વાળ્યા બદલો લેવાનો યોગ્ય સમય મળી ગયો જાણી જલ્દીથી તેણે નેત્રાંજનની સળી લઇ, થુંકથી તેને ભીંજવી, અંજન યુક્ત કરી, પત્રમા રાજ્યકુમારના રાજ્ય-શિક્ષણ અર્થે લખાએલ “अधीयउ” શબ્દના અકાર પર બિંદુ મૂકી अंधीयउ કર્યો અને જાણે કશું જાણતી જ ન હોય તે પ્રમાણે પત્ર ત્યા મૂકી ગુપ્ત રીતે તીષ્યરક્ષિતા ખંડની બહાર નીકળી ગઇ

ભોજનથી પરવાર્યા બાદ મહારાજાએ કુણાલને લખેલો પત્ર ઉતાવળને અંગે તપાસ્યા વગર પેક કરી, તે ઉપર મહોરછાપ મારી, કેટલાએક યોગ્ય સમાચારો મુખથી કહી દૂતને તે પત્ર આપી રવાના કર્યો

स्त्रीणां चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं, देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ? ॥

સ્ત્રી ચરિત્ર અને પુરુષનુ ભાગ્ય જાણવાને દેવ પણ સમર્થ નથી, તો મનુષ્ય માત્રની તો શી વાત જ કરવી ?

અવન્તીમા રાજ્યપુત્ર કુણાલની વર્ષગાંઠના અંગે રાજ્યદરબાર દબદબાપૂર્વક ભરવામા આવ્યો હતો અવન્તીની પ્રજાને આ પ્રભાવશાળી યુવરાજ ઘણો જ પ્રિય થઇ પડ્યો હતો એટલે નગરજનોથી આજનો દરબાર ચીકાર ભરાઈ ગયો હતો મધ્યાહ્ન બાદ યુવરાજ સુંદરમા સુંદર વસ્ત્રાલંકારોથી સુસજ્જિત થઇ રાજ્યકર્મચારીઓ સાથે ધનાઢ્ય નગરજનો ને અમલદારની સલામી ઝીલતો સિંહાસન પર જઈ બેઠો હતો યુવરાજની નજદિકમા અવન્તીના હાકેમ, મંત્રી આદિ બેઠા હતા આ સમયે રાજ્યકુમારને નજરાણાની ભેટો પણ સારા પ્રમાણમા મળી હતી

પ્રકરણ ૯ મું.

કુણાલ અંધ બને છે

અવન્તીમા રાજ્યકુમાર કુણાલની વર્ષગાઠ નિમિત્તે ભરાયેલ દરબારમા રાજ્યસભા ઉત્સાહી તાનમા તરબોળ બની હતી તે સમયે દુખ, આફત કે ક્લેશ એ શુ વસ્તુ કહેવાય એની ઝાખી પણ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી

આવા આનદના પ્રસગે પ્રતિહારે અચાનક આવી યુવરાજ અને સરદારોને નમી મગધના રાજ્યદૂતના આગમનની વધાઇ આપી દ્વારપાળની વાણી સાભળી યુવરાજ તેમજ મગધના સૂબા માધવસિહ કે જે કુણાલનો કાકો થતો હતો તે અતિવ આનદ પામ્યા બાદ દૂત મદ મદ પગલા ભરતો યુવરાજની સમીપ આવી પહોચ્યો અને પચાગ પ્રણિપાત કરી, સમ્રાટ અશોકવર્ધનની મહોરછાપવાળો લખોટો યુવરાજના હાથમા આપ્યો યુવરાજે તેને મસ્તકે ચઢાવી માધવસિહને આપ્યો અને માધવસિહે ઉપરોક્ત પત્ર મત્રીશ્વરના હાથમા આપી વાચવા ફરમાવ્યું રાજ્ય દરબારના વિશાળ ઓરડામા ખીચોખીચ ભરાયેલ માનવમેદની સમ્રાટ અશોકનો પુત્ર પ્રત્યેનો અગાધ પ્રેમ જોઈ આનદમા આવી ગઇ

મત્રીશ્વરે પત્રને મનમા વાચી લીધો અને તેનુ મો ઉતરી ગયુ તેના નેત્રમા અશ્રુ-ભની અગાહી સૂચવાતી હતી ચતુર માધવસિહ અને બીજા સરદારો સમજી ગયા કે “દાળમા કાળુ છે” ધડકતે હૃદયે અને મહામુશ્કેલીએ તેઓએ પ્રધાનજીને વિગત પૂછી પ્રધાનનો જિહ્વા જકડાઇ ગઈ હતી અને એક પણ શબ્દ બોલવા તે સમર્થ થઇ શક્યો નહીં પ્રશ્નનો ઉત્તર ન મળવાથી આખી સભાની શકા ને આતુરતામા વધારો થયો પત્રને હાથમા રાખી ધ્રૂજતા પ્રધાનની વિચિત્ર સ્થિતિ જોઇ રાજસભામા બેઠેલા પ્રજાજનો પર વીજળી જેવી અસર થઇ, અને સૌના હૃદયમા પત્રની ભયકરતા ભાસી

મહારાજાના મુખથી રાજ્યપુત્ર માટે ખુશીના સમાચાર આપવાનો સદેશ રાજ્યદૂતે સાભળ્યો હતો, અને મહારાજાએ સ્વય મુખથી રાજ્યકુમારને પોતાના આશીર્વાદ આપવા

કહ્યા હતા વળી આ પત્ર પણ અતિ શુભસૂચક હોવાથી રાજ્યપુત્રની વર્ષગાંઠના દિવસે દરબારના સમયે જ પહોંચી જવો જ જોઈએ એવું ખાસ મહારાજાશ્રીએ સ્વમુખે જ પોતાને ફરમાવ્યું હતું એટલે મગધથી આવેલ દૂત આ જાતનો દેખાવ જોઇ આભો જ બની ગયો તેણે કહ્યું કે "મંત્રીશ્વરજી! આપ શા માટે પત્ર વાચતા અટકાવ છો? મહારાજ વિગેરે સર્વ રાજ્યકુટુંબ આનંદમાં છે પત્રમાં મહારાજાએ આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો છે ને સુખથી પણ કુશળ વર્તમાન જણાવવા સૂચવ્યું છે તેમજ અહીંથી પણ આનંદના સમાચાર મંગાવ્યા છે આવા શુભ માંગલિક પ્રસંગના પત્રમાં બીજું શું હોઈ શકે કે જેથી આપને અચકાવું પડે છે?"

મંત્રીશ્વરે ન-છૂટકે તે પત્ર માધવસિંહ તરફ ધર્યો અને તેણે ધ્રૂજતે હાથે પત્ર લઇ વાચતા જ એક કારમી ચીસ પાડી કહ્યું અહાહા! શી ભવિતવ્યતા! એક ક્ષણમાં કર્મગતિ હસાવે છે ત્યારે બીજી ક્ષણે તે ચોધાર આંસુએ રોવરાવે છે! કર્મની પ્રાબલ્યતા કોને છોડે છે? તરત જ કાગળને તેણે ફેંકી દીધો અને તેનું મુખ વિશેષ ગ્લાનિથી આચ્છાદિત બની ગયું

આ સમયે દરબારમાં હાજર રહેલ માળવાના શૂરા સરદારો અને યોદ્ધાઓના હૃદય ભયંકર યુદ્ધ કરતા પણ આ પત્રના ભેદી ટુકડાએ વધુ હચમચાવી મૂક્યા અને રાજ્યસભા સ્તબ્ધ બની ગઇ રાજ્યસભાની આવી સ્થિતિ જોઇ યુવરાજ કુણાલ બોલ્યો કે–'કાકાશ્રી! કાગળમાં પિતાશ્રીએ એવી શી આજ્ઞા ફરમાવી છે કે આપ આમ આભા બની ગયા છો?'

નિર્દોષ, દિવ્ય, કાંતિવાન, પ્રભાવશાળી ભત્રીજાના મુખ સન્મુખ માધવસિંહ ટગર ટગર જોવા લાગ્યો અને એક શબ્દ પણ બોલી શક્યો નહિ તેના ચક્ષુઓ પણ અશ્રુભીના થઇ ગયા જ્યારે માધવસિંહના મુખમાંથી પણ તેના પ્રત્યુત્તરરૂપે એક શબ્દ પણ ન નીકળ્યો ત્યારે હાથીના બચ્ચાની જેવો એ યુવરાજ સિંહાસન પરથી નીચે ઉતરી તે પત્ર લેવા આગળ વધ્યો

યુવરાજને કાગળ ઉચકતો જોઈ તરત જ માધવસિંહ ચમક્યો, અને એકદમ ફાળ ભરી યુવરાજ પાસે આવી તેને પ્રેમપૂર્વક કહ્યું કે "વ્હાલા યુવરાજ! આ ઝેરી પત્રને ન અડકતા તેને અહિં જ રહેવા દો મહારાજ પાસેથી બીજા સત્ય સમાચાર મંગાવીશું અને પછી તે આપને જાણવા મળશે"

માધવસિંહની આવી વર્તણૂક જોઈ યુવરાજ વધુ ચમક્યો, સભાના હૈયા વિશેષ કંપી ઊઠ્યા અને પત્રમાં યુવરાજ માટે જ માઠા સમાચાર છે એવું સમજી સભા તે સમાચાર જાણવા વિશેષ આતુર બની

રાજ્યદરબારના (ચકમા) પડદામાં બેઠેલી સુંદરીઓના ચંદ્રવદનો પણ વિલખા થઇ ગયા અને યુવરાજની ધાવમાતા અને અન્ય સ્ત્રીઓના હૃદયો ખળભળી ઊઠ્યા સમાચાર જાણ્યા પૂર્વે જ રાજ્યરમણીઓના ધ્રુસકાના અવાજો પડદા ભેદી બહાર આવવા લાગ્યા યુવરાજની ધાવમાતા કે જેણે યુવરાજને ઉછેરી મોટો કર્યો હતો તે સુનંદા ચોધાર આંસુએ

ખુલ્લી રીતે રૂદન કરવા લાગી અને પ્રત્યેક ક્ષણે આફતની શંકા દેખાવા લાગી આખી સભાનું વાતાવરણ વિષાદમય બની ગયું

"કાકાશ્રી! સબુર, ગમે તેવો તો પણ તે પિતાજીનો પત્ર છે મગધ સમ્રાટનું આપ આ રીતે અપમાન કરો છો તે ઠીક નહિ" એમ કહી તેણે કાગળ ઉપાડી લીધો યમરાજના પ્રિય મિત્ર સમાન એ ઝેરી કાગળ યુવરાજે લઇ વાંચતા ખુશ સમાચારને અંતે કુમારો અધિયતાં એવા શબ્દો તેણે વાંચ્યા અને એનો ભાવાર્થ તે સમજી ગયો સમ્રાટ પ્રત્યે અત્યંત પૂજ્ય ભક્તિભાવ ધરાવનાર યુવરાજે માધવસિંહને કહ્યું કે—

"કાકાશ્રી! ચંદ્રગુપ્તના વંશમાં વડિલની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર કોઇ થયો નથી અને જો હું પાટવીકુંવર થઇ સમ્રાટની આજ્ઞાનો લોપ કરીશ તો મારા આચરેલા માર્ગે અન્ય ચાલશે, માટે તમે જલ્દી સમ્રાટની આજ્ઞાનું પાલન કરો અને આ કમનશીબ કુણાલને અંધ કરો."

રાજ્યસભા ચિત્રવત્ સ્થિર થઇ ગઇ સર્વે એક બીજા સામું જોવા લાગ્યા આમાં સહુને કાવત્રાની ગંધ આવી માધવસિંહે કુણાલને કહ્યું કે "આ અયોગ્ય આજ્ઞાનું પાલન આ સમયે થઇ શકે જ નહિ સમ્રાટને આ સંબંધમાં ફરી પૂછાવવું જોઇએ"

કુણાલે કાકાના સૂચનની અવગણના કરી કહ્યું કે—'નહિ, બીલકુલ નહિ કાગળ ઉપર મહારાજાની મહોરછાપ સ્પષ્ટ છે અક્ષરો પણ તેમના પોતાના જ છે, માટે તેમની આજ્ઞાનું પાલન તરત થવું જ જોઇએ"

અત્યાર સુધી શોકજનક થયેલી ધાવમાતા દોડી આવી અને બહાવરી બની યુવરાજને બાઝી પડતાં કહ્યું કે—'મહારાજની આવી આજ્ઞા?' કુણાલે તેને શાંત પાડતાં કહ્યું કે—

"માતાજી! પિતૃઆજ્ઞા એ પ્રભુઆજ્ઞા જ ગણાય. તેનું ઉલ્લંઘન પુત્રથી કદાપિ થઇ શકે જ નહિ."

"વહાલા પુત્ર! આમાં ભયંકર તર્કટ છે, માટે ઉતાવળે એમ કાંઇ આંખો ફોડાય નહિ અરેરે! તારી સ્વર્ગસ્થ માતાને હું શું જવાબ આપીશ? અંતરીક્ષે રહેલ તારી માતાનો આત્મા પોતાના નિર્દોષ બાળક પર ગુજરતો સિતમ કેમ સાંખી શકશે?"

રાજપુત્ર કુણાલ પિતૃઆજ્ઞા પાળવા તલપાપડ થઇ રહ્યો હતો અને તરત જ તેણે પ્રતિહારીને તપેલા ગરમ સળીયા લાવવાની આજ્ઞા કરી કુમારનું ઉગ્ર સ્વરૂપ જોઇ કોઇ તેમને સમજાવવા શક્તિવાન થઇ શક્યું નહિ

તરત જ પ્રતિહારી લોહના તપાવેલ લાલચોળ બે સળીયાઓ લઇ આવ્યો અને પોતાના રૂપ અને કામણગારી આંખોનો પશ્ચાત્તાપ કરતા કુમારે પ્રાર્થનાપૂર્વક કહ્યું કે—'હે પરમકૃપાળુ પરમાત્મા! તેં મને અંધાપા પૂરતો જ સ્વરૂપવાન બનાવ્યો!' એમ

કહી પોતાના પૂર્વસંચિત કર્મોને દોષ દેતા ને પ્રભુસ્મરણ કરતા કુણાલે ઉપરોક્ત ગરમ સળીયા હાથમાં લઈ પોતાની બન્ને આંખોમાં ખોસી દીધા અને સદાને માટે તે અંધ થયો. આ બનાવ ઇ. સ. પૂર્વે ૨૯૨–૨૯૩ માં બન્યો.

રાજ્યસભામાં હર્ષને સ્થાને કરુણરસ છવાઇ રહ્યો, અને આનંદમાં મસ્ત બનેલ અવન્તી આ સમયે અગાધ શોકસમુદ્રમાં ડૂબી ગઈ. યુવરાજના અંધપણાની વાત વીજળી વેગે આખા નગરમાં પ્રસરી ગઈ.

અહા ! શી ભવિતવ્યતા ! આ સવિસ્તર સમાચાર માધવસિંહે સમ્રાટ અશોક તરફ તરત જ એવી રીતે રવાના કર્યા કે તેના પર શીઘ્ર સારી અસર થાય.

યુવરાજ કુણાલના અંધાપાને અંગે અલગ અલગ ગ્રંથોના અભિપ્રાયઃ—

જૈનગ્રંથો અને બૌદ્ધગ્રંથો એકીમતે અપર માતા તીષ્યરક્ષિતાના દ્વેષના કારણે કુણાલ અંધ થયાનું સ્વીકારે છે, પરન્તુ તે સંબંધમાં અલગ અલગ પ્રકારો દર્શાવે છે.

મહારાજા અશોકે રાજ્યપુત્ર કુણાલને યુવરાજપદ અર્પણ કરી ઉજ્જૈનીનું શાસન અર્પણ કરી ત્યાં મોકલી દીધો હતો, પરન્તુ ઓરમાન માતાએ પોતાના પુત્ર મહેન્દ્રને રાજ્યગાદી મળે તેવા હેતુથી પ્રપંચથી અંધ કરાવ્યો હતો, જે વસ્તુનું આપણે સ્પષ્ટીકરણ કરી ગયા છીએ.

ઉપરોક્ત લખાણને " દિવ્યાવદાન " અને " અવદાન–કલ્પલતા " નો આધાર મળે છે.

જૈનગ્રંથોમાં અને બૌદ્ધગ્રંથોમાં કુણાલની આંખો ફોડવાને લગતો પ્રકારભેદ દર્શાવવામાં આવ્યો છે.

હકીકત એવી છે કે કુણાલ ઉમરલાયક થતાં તેના શિક્ષણના પ્રબંધની અશોકને જરૂરિયાત સમજાઇ અને તે મતલબના બન્ને ગ્રંથોમાં અંધાપાને લગતા પ્રકારો જો કે અલગ અલગ છે છતાં જૈનગ્રંથકારોના કથન ઉપર વિશેષ વિશ્વાસ મૂકી શકાય, કારણ યુવરાજની ચક્ષુઓ ફોડવી એ કંઈ નાનીસૂની વાત ન હતી કે તેના ઉપર બીજો કોઈ બળાત્કાર થઇ શકે.

બૌદ્ધ લેખકો કુમાર કુણાલને તક્ષશિલાના શાસક તરીકે જણાવી ત્યાં તેને અંધ થયાનું જણાવે છે, પરન્તુ જૈનગ્રંથોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે રાજ્યપુત્ર કુણાલ તક્ષશિલાનો નહિ પરન્તુ અવન્તીનો શાસક હતો અને ઉજ્જૈનીમાં જ તે સ્વયમેવ અંધ થયો હતો. બૌદ્ધોની તક્ષશિલા અને જૈનોની અવન્તી વાસ્તવિકતામાં ભિન્ન નગરીઓ ન હતી કારણ કે **તક્ષશિલા શબ્દ બૌદ્ધોએ અવન્તીના પર્યાયમાં લખેલો માલૂમ પડે છે.** જો આ વસ્તુ બરાબર હોય તો બૌદ્ધગ્રંથના લખાણમાં તેમજ જૈનગ્રંથોના સૂચનમાં તાત્ત્વિક ફેર પડતો નથી. એમ જણાય છે કે પ્રાચીન સમયમાં અવન્તીનું તક્ષશિલા એવું નામાંતર પણ થતું હતું, જે હકીકત " વૈજયંતિ કોષ " માં નીચે લખેલા વાક્ય પરથી પૂરવાર થાય છે.

" अवंती स्यात्तक्षशीला " वैजयंति पृष्ठ १५६.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

કર ને જો. અશોકની કલિંગ પર ચઢાઇ.

રાજપુત્ર કુણાલને તેના ૧૬ મા વર્ષની વર્ષગાંઠની ખુશાલીમા (ઇ સ પૂર્વે ૨૬૨-૨૬૩ મા) અવન્તીની રાજ્યગાદી મળવી જોઇએ તેના બદલે તેને પૂર્વસંચિત કર્માનુસાર અંધાપો મળ્યો આ પ્રસંગને અનુસરીને એક કાવરાજ લખે છે કે—

"બની બનાઇ બન રહી, ઔર બનવેકી રહી,
બુદ્ધ પડતા સો લીખા, તો તે મીટણતી નાહિ."

રાણીનો પ્રપંચ ફૂટે છે—

ઉજ્જૈનના દરબારે રાજ્યખરીતો લઇ જનાર ખેપીયો તેનો જવાબ લોહીથી ખરડાએલા કાગળમા લઇ આવ્યો પત્રના જવાબમા મહારાજા અશોકને તેના લઘુબંધુ માધવસિંહે જણાવ્યુ હતુ કે—

"સમસ્ત અવન્તીમા પ્રિય થઇ પડેલ પાટવીકુવર વીર કુણાલને તેની યોગ્ય ઉમરે રાજયગાદી સુપ્રત કરવાનો સંદેશો મળવો જોઇએ તેને બદલે કુવરને અંધ કરવાનો રાજ્યખરીતો મળવાથી આજ્ઞાંકિત રાજ્યપુત્રે મૌર્યવંશની ગૌરવતા અમર રહે તે ખાતર પિતૃઆજ્ઞાને માન આપી અંધાપો સ્વીકારી લીધો છે

સમજ નથી પડતી કે રાજ્યગાદીને બદલે યુવરાજને અંધ કરવાનુ કારણ શું ?

આ રીતના મહારાજાશ્રીના વર્તનથી અવન્તી શોકમા ડૂબી ગઇ છે અધિકારીઓ અને પ્રજામા અસંતોષ વધી પડ્યો છે પ્રજાને સંતોષવા યોગ્ય ખુલાસો પાઠવશો અને હવે રાજ્યવ્યવસ્થા કઇ રીતે સંભાળવી તથા રાજ્યગાદી કોને અર્પણ કરવી તે પણ જણાવશો "

ઉપરોક્ત પત્ર વાચતા જ સમ્રાટ બેશુદ્ધ જેવો દિગ્મૂઢ બની ગયો આ વિષયમા આમ કેમ બન્યુ તેની પહેલા તો તેને સમજ પડી નહીં, પરતુ વિશેષ વિચાર કરતા સમ્રાટને પલગ પર પડી રહેલ પત્રનો ખ્યાલ આવ્યો, અને સાથોસાથ રાણી તીષ્યરક્ષિતાનુ જ આ કાવત્રુ હોવુ જોઇએ એવુ અનુમાન પણ બાધી લીધુ ક્રોધના આવેશમા ઉગ્ર બનેલ સમ્રાટે નિર્દોષ પાટવીકુવરના અધાપાનો બદલો લેવા અવિચારી કપટી રાણીને જીવતા ને જીવતા બાળી મૂકવાનો હુકમ કર્યો

રાજ્યાજ્ઞાનુ કડક પાલન કરતા કર્મચારીઓને દયા આવી અને તેઓએ મહારાણી તીષ્યરક્ષિતાને રાજમહેલમાથી લઈ જઇ જગલમા એક પર્ણકુટીમા ગુપ્તપણે રાખી તેણીને જીવતદાન આપ્યુ, જ્યા તેણીનુ પાછળથી પશ્ચાત્તાપપૂર્વક મૃત્યુ થયુ

આ ઘટના બની ગયા બાદ સમ્રાટ એટલો બધો તો ક્રોધીલો અને અત્યાચારી બન્યો કે તેણે પોતાના ક્રોધના સમાવેશની ખાતર પાટલિપુત્રમા "નર્કાગાર" બનાવ્યુ તેના સ્વભાવમા એટલુ બધુ પરિવર્તન થઈ ચૂકયુ હતુ કે નજીવા ગુન્હાને અગે ગુન્હેગારોને સખ્ત સજા કરતો ને નર્કાગારમા ભયકર સજાઓ ભોગવવાને મોકલી આપતો ત્યા એવી તો ભયકરમા ભયકર સજાઓ થતી હતી કે તૈયાર રાખવામા આવેલ તેલની ગરમ કઢાઈમા ગુન્હેગાર મનુષ્યોને જીવતા ને જીવતા તળી નાખવામા આવતા આ સબધમા લખતા મૌર્યવશી ઇતિહાસકાર જણાવે છે કે—" મહારાજા અશોક રાજ્યગાદીની શરૂઆતના વર્ષથી ઘણો જ ક્રૂર અને અત્યાચારી હતો એક વાર પોતાની આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરનાર ૫૦૦ અમાત્યો પર તે ક્રોધે ભરાયો અને પોતાની તલવારદ્વારા સ્વહસ્તે જ પાચસો અમાત્યોના શિરો ધડથી જુદા કરી નાખ્યા તેવી જ રીતે એક સમયે ક્રોધાવેશમા અતપુરની પાચસો રાણીઓનો ઘાત આ રાજવીએ પોતાને હાથે કરી નાખ્યો હતો સ્ત્રી અને પુરુષોને નજીવા ગુન્હાને કારણે જીવતા ને જીવતા બાળ્યા હતા અતે અમાત્યોની સલાહ અનુસાર મહારાજા અશોકે પોતાના હાથે તલવાર ચલાવવાનુ ત્યજી દીધુ ને અપરાધીઓને શિક્ષા કરવા માટે ચડકગિરિક નામના એક નિર્દય મનુષ્યની નર્કાગારના ઉપરી તરીકે નીમણૂક કરી કે જે મનુષ્ય બીજાઓને દુખ દેવામા આનદ માનતો હતો તે નિર્દય ચડકગિરિકે પોતાના માતાપિતાને પોતાને હાથે ક્ષણ માત્રમા મારી નાખ્યા હતા. આવી ભયકર વ્યક્તિની વધઘાતક તરીકેની નીમણૂક કરી સમ્રાટ અશોકે પાટલિપુત્રમા ભયકર જેલખાનુ બનાવ્યુ આ નર્કાગારનુ બાહ્ય સ્વરૂપ અતિશય સુદર અને મોહક હતુ અને તેને બહારથી જોતા અદર શુ છે ? તે જોવાનુ અજાણ્યા મુસાફરને સહજ દિલ થતુ, પરન્તુ અદર પહોચતા જ તેઓ અત્યાચારના ભોગ થતા અને જીવતા બહાર નીકળવા પામતા ન હતા બાલપડિત નામે એક અજાણ્યો બૌદ્ધ ભિક્ષુક કે જે કુતુહલતાથી જેલના દરવાજાની અદર જોવા ગયો તેને વધઘાતકે તરત પકડી લીધો પ્રભુપ્રાર્થના માટે ૭ દિવસનો ટાઈમ આપી તેને જેલમા પૂર્યો સાતમે દિવસે તેલની ગરમાગરમ કઢાઇમા તેને નાખવામા આવ્યો કઢાઇના તેલમા ભિક્ષુકના પડવા સાથે એક ચમત્કારિક બનાવ બન્યો ગરમાગરમ ઉકળતુ તેલ તદ્દન

પ્રકરણ ૧૧ મુ.

અશોકના ઐતિહાસિક બનાવો.

સુજ્ઞ વાચક, મહારાજા અશોકના જીવનકાળ દરમિયાનમા નીચે પ્રમાણે ઐતિહાસિક બનાવો બન્યા હતા —

(૧) યુવરાજ કુણાલને તેના ૧૬ મા વર્ષની ઉંમરે ઈ સ પૂર્વે ૨૬૨ મા રાજ્ય-ગાદીના બદલે અધાપો મળ્યો

(૨) અપરમાતા તીષ્યરક્ષિતા કે જેણે પોતાના પુત્ર મહેન્દ્રને મગધનુ સમ્રાટપણુ અપાવવા યુવરાજ કુણાલ જેવા વીર રાજ્યપુત્રને આધળો કરવા કાવત્રુ રચ્યુ હતુ તેનુ પશ્ચાત્તાપપૂર્વક મૃત્યુ થયુ

(૩) દેવાશી રાજ્યપુત્ર મહેન્દ્રે રાજ્યગાદીને બદલે "સન્યાસ" પસદ કર્યો અને રક્તદૂષિત રાજ્યગાદીનો ત્યાગ કરી આત્મકલ્યાણ સાધવા સાથે અમર કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી

(૪) સમ્રાટ અશોક જેવા ક્રોધી મહારાજાના હૃદયનુ પરિવર્તન થયુ ક્રોધી અને ક્રૂર અશોક કે જેણે રાજ્યસિહાસનની પ્રાપ્તિ અર્થે પોતાના અઠ્ઠાણુ બાધવોનુ ખૂન કરી રાજ્યસિહાસન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ તેના આત્મામા દિવ્યજ્ઞાનની જ્યોતિ પ્રકટી ત્યારબાદ પોતાના હાથે થએલ અસખ્ય ક્રૂર ગુન્હાઓના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે ધર્મપરાયણ જીવન વીતાવ્યુ

(૫) રાજ્યપુત્ર મહેન્દ્રના સન્યાસ પછી તરતમા જ રાજ્યપુત્રી સઘમિત્રા કે જેણી તરુણ અવસ્થામા વિધવા થઇ હતી તે પણ "બૌદ્ધ ભિક્ષુણી" બની, અને આત્મ-કલ્યાણના માર્ગે વળી મહારાજા અશોકને ધર્મ અને મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા કેવો અમૂલ્ય વસ્તુ છે તેનુ જ્ઞાન તેના વારસોએ જ કરાવી આપ્યુ

(૬) આ પ્રમાણે ઉપરાચાપરી બનતા બનાવોથી જેવી રીતે મહારાણી પિંગળાના

અપકૃત્યથી મહારાજા ભર્તૃહરિનુ જીવન ત્યાગમય બન્યુ હતુ તે જ માફક મહારાજા અશોકનુ જીવન ત્યાગમય બન્યુ મહારાજાએ રાજ્યવહીવટમાથી લગભગ રાજ્યસન્યાસ ગ્રહણ કર્યો અને રાજ્યવહીવટ પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિ પ્રમાણે (મહાજન અને અમાત્યોદ્વારા) ચલાવ્યો

(૭) મહારાજા અશોક હવે **ધર્મ અશોક** બન્યો, અને તેણે કિમતી વસ્ત્રાલકાર તથા આભૂષણોનો ત્યાગ કરી મગધની પ્રજા અને મગધમા ધર્મપ્રચારાર્થે આદર્શ રીતે આત્મસેવાભાવી, જગતકલ્યાણકર સાધુસમાજની સુવ્યવસ્થા અને રક્ષણના માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો.

(૮) મહારાજાના મતવ્યમા પરિવર્તન થયુ કે "જીવમાત્ર સમાન છે દુ ખ અને સુખ એ પશુ-પક્ષી સાથે મનુષ્યોને પણ સમાન રીતે આત્મા પર અસર કરનારા થાય છે" સાધુસમાજના સત્સમાગમે સમ્રાટને આ વાતની પ્રતીતિ થઈ, જેના યોગે મહારાજાએ અર્ધા અર્ધા ગાઉના અતરે રસ્તા પર કૂવાઓ, વાવડીઓ, ધર્મશાળાઓ, મનુષ્ય તથા જનાવરોને રસ્તે આવતા-જતા સુદર રીતનો છાયડો મળે તેવી રીતે રસ્તાની બન્ને બાજુએ વિશાળ આમ્રવૃક્ષો રોપાવ્યા એટલુ જ નહિ પરન્તુ તેણે વટેમાર્ગુઓ માટે અર્ધા અર્ધા ગાઉને અતરે પાણી પીવાની પરબો ચાલુ કરી તથા પશુઓ (જનાવરો) માટે પાણીના અવેડાઓ ઠેકઠેકાણે બધાવ્યા મહારાજાના અન્નક્ષેત્રોનો લાભ બ્રહ્મભોજન તરિકે નિત્યે ૬૦ હજાર બ્રાહ્મણોને મળતો ને સાધુ, સત તથા ભિક્ષુકોને ત્યાથી ભિક્ષા મળી રહેતી

(૯) આથી આગળ વધી મહારાજાએ રાજ્યલક્ષ્મીના સદુપયોગ તરીકે દરેક ગામોગામ ધર્મશાળાઓ બધાવી અને ત્યા અન્નક્ષેત્રો અને ભોજનશાળાઓ સાથે સદાવ્રતો ચાલુ કર્યા જેમા મહારાજાશ્રીએ એટલે સુધીની ધર્મસેવા બજાવી કે તેના અતિમ કાળે તેણે ચાર કરોડનુ દાન દેવાના કરેલ સકલ્પની પૂર્ણતા અર્થે રાજ્યભૂમિનો એક ભાગ દાનમા દેવો પડ્યો હતો

(૧૦) આટલી હદ સુધી હૃદયનુ પરિવર્તન કરનાર મહારાજા ધર્મ અશોકે પોતાના ધાર્મિક કાર્યોની અમરતા ખાતર રાજ્યઅમલદારોને તેમજ વશ-વારસોને પોતાના કર્તવ્યનુ ભાન રહે તેની ખાતર તેણે મગધ સામ્રાજ્યના લગભગ ૮૪,૦૦૦ મુખ્ય શહેરોમા ઠેકઠેકાણે સ્તૂપો ઊભા કરી, શિલાલેખો કોતરાવી રાજ્યાજ્ઞા સાથે ધાર્મિક સેવાનુ ભાન કર્માચારીઓને કરાવ્યુ હતુ આ રીતે મહારાજા અશોકે લગભગ ૯૬ કરોડ રૂપિયા સન્માર્ગમા ખર્ચ્યા હતા

આ પ્રમાણે વૈરાગ્યયુક્ત બનેલ મહારાજાના અગે આટલુ નિષ્પક્ષપાતે વર્ણન કરી અમો જગતને જણાવવા માગીએ છીએ કે મહારાજા અશોકના હૃદયમા તેણે કરેલ જગત-કલ્યાણના કાર્યોમા તથા રાજ્યખજાનાના કરેલા સદુપયોગમા ક્યા આગળ પક્ષપાતી

બૌદ્ધત્વપણું હતું તે અમોને બતાવશો ખરા કે જેના અંગે જગતના ઇતિહાસકારો પૈકી કોઈ કોઈ મહારાજા અશોકને અંતિમકાળ સુધી ચુસ્ત બૌદ્ધધર્મી તરીકે જણાવે છે

અમો આ પ્રકરણ પૂરું કરતા મહારાજા અશોક, ધર્મ અશોક બન્યા પછી કયા ધર્મ ઉપર અધિક પ્રેમી બન્યો હતો તેને અંગે જગતના જાણીતા ઇતિહાસકારોના પ્રમાણો રજૂ કરી ખાત્રી કરી આપવા માગીએ છીએ કે મહારાજા અશોક એ સત્યધર્મી અને મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના જૈનધર્મને જ અનુસરનારો બન્યો હતો

સમર્થ ઇતિહાસવેત્તાઓના અભિપ્રાયો—

મહારાજા અશોકની ધર્મભાવનાને અંગે **મી. એડવર્ડ થોમસ્** જણાવે છે કે—"અશોક નાનપણથી જ પોતાના પિતામહ ચંદ્રગુપ્તના ધર્મથી આકર્ષાયો હતો" આના ટેકામા કાશ્મીરમા લખાએલ "**રાજ્યતરંગી**" નામના ગ્રંથનો આધાર ટાંકે છે શહેનશાહ અકબરના સમયમા મંત્રી અબુલફઝુલના હાથે લખાએલ "**આઇને અકબરી**"માના મહત્ત્વતાભર્યા ત્રણ મુદ્દાઓ પરત્વે વિવેચન કરતા મી થોમસ જણાવે છે કે.—

"અશોકે પોતે કાશ્મીરમા જૈનધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો" આના ઉપર ભારપૂર્વક પોતાની દલીલો રજૂ કરતા વિદ્વાન્ સંશોધક મી થોમસ જણાવે છે કે–"અશોકે કાશ્મીરમા જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યાની વાત માત્ર મુસલમાની ગ્રંથકર્તા જ કહેતા નથી, પરંતુ રાજ્યતરંગીમા પણ તે વાત સ્પષ્ટ રીતે સ્વીકારવામા આવી છે" આ ગ્રંથ ચોક્કસ સ્વરૂપમા જો કે ઇ સ પૂર્વે ૧૧૪૮ મા મૂકવામા આવ્યો છે છતા તેના ઐતિહાસિક વિભાગનો આધાર પદ્મમિહીર અને છવ્વીલાકાર નામના પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથોમાથી લેવામા આવ્યો છે

વધુમા વિદ્વાન્ પંડિત થોમસ માને છે કે "અશોક તેની આખી કારકિર્દી દરમિયાન આ જીવન જૈન ન હતો, નહિ તો જૈનોએ તેને પ્રતિભાશાળી ધર્મસંરક્ષક તરીકે સ્વીકાર્યો હોત"

મી થોમસ આગળ ચાલતા જણાવે છે કે–"અશોક બૌદ્ધ સાધુઓના ઉપદેશથી જો કે પાછળથી આકર્ષાયો હતો છતા તે તેમના સાંપ્રદાયિક વાડામા ન રહેતા, સર્વ દર્શન-માન્ય નૈતિક નિયમોનો અને સિદ્ધાંતોરૂપ ધર્મનો પ્રજામા પ્રચારક બન્યો હતો"

મહામાન્ય હેરોસ કહે છે કે—જૈનધર્મના શાશ્વતા સિદ્ધાંતોની અસર મહારાજા અશોક ઉપર થઈ હતી અને તે પવિત્ર બન્યો હતો

અહીં અમારો કહેવાનો પ્રમાણિક ભાવાર્થ એ છે કે જો કે અશોક, મહારાણી તીષ્યરક્ષિતાના લગ્ન બાદ બૌદ્ધધર્મી બન્યો હતો, પરંતુ રાણી તીષ્યરક્ષિતાના મૃત્યુ બાદ તેનું પરિવર્તન થયું હતું ને તેના પર જૈન ધર્મના અચોટ સિદ્ધાંતોની અસર થઈ હતી

અને તે પવિત્ર અને નૈતિક નિયમોનો પાલક બન્યો હતો પાછળથી અશોક બૌદ્ધધર્મી બન્યો હતો તે વાત નવી નથી વિલ્સન્ નેકફેઇલ, ફ્લીટ, મોન્હન્ અને મહામાન્ય હેરાસે તે ક્યારનુંયે સ્વીકાર્યું છે અને ડૉ. કૉર્ન પણ કહે છે કે થોડાક અપવાદ સિવાય "તેના શિલાલેખોમાં બૌદ્ધોને લગતું ખાસ કાંઇ જ નથી."

મહારાજા અશોકનો સર્વ ધર્મ પ્રત્યેના પ્રેમને અંગે તેમના કોતરાવેલ એક શિલાલેખમા નીચેના શબ્દો મળી આવે છે —

સમાનપ્રેમ—

"સર્વે મનુષ્યો મારા બાળકો છે જેમ મારા પોતાના બાળકો માટે હું ઇચ્છુ કે તેઓને આ લોક અને પરલોકનુ કલ્યાણ મળે તેમ સર્વે મનુષ્યોને મળે એમ મારી ઇચ્છા છે એ જ દૃષ્ટિએ સર્વે વર્ગો પ્રત્યે હુ લક્ષ્ય રાખુ છુ અને જુદી જુદી જાતના સન્માનથી હુ તેમને સતોષુ છુ"

સાધુસસ્થાની વ્યવસ્થા માટે આજ્ઞા—

મહારાજા અશોકે બૌદ્ધો, બ્રાહ્મણો, આજીવિકો અને નિર્ગ્રંથ જૈનમુનિઓની સભાળ માટે ખાસ મહામાત્રો નીમ્યા હતા, જેને લગતો શિલાલેખ દીલ્હીના સ્તૂપમા મળી આવ્યો છે કે જેનો ઉલ્લેખ ગ્રથકારોએ કર્યો છે

બરાબરની ગુફાનો શિલાલેખ—

બરાબરની ગુફાના શિલાલેખો માટે ડૉ. સ્મિથ્ કહે છે કે આ બધા શિલાલેખો મહત્ત્વતાભર્યા છે અને તે એ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે દરેક ધર્મને સમાન રીતે માન આપવાની સમ્રાટ અશોકની હાર્દિક આજ્ઞા હતી અને તે મહારાજા ચદ્રગુપ્તે સ્વીકારેલ જૈનધર્મ પ્રત્યે તેના ઉત્તરાધિકારી વારસ તરીકે જૈન ધર્મનો રાગી બન્યો હતો જે આવા ઉલ્લેખો ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે

હાથીગુફાના શિલાલેખનો ઉલ્લેખ—

હાથીગુફાના શિલાલેખોની વિગતોના ઊડાણભર્યા સશોધનો માટે ગુફાની આસપાસના ખડિયેરામાથી મળેલી માહિતી પ્રમાણે જિલ્લા ગેઝેટીયરમા જણાવવામા આવ્યુ છે કે— મૌર્ય અશોકના સમયમા કલિગ દેશની જીત બાદ એટલે ઇ સ પૂ ૨૬૨–૬૩ ના ગાળામા કેટલાક જૈનો અહિ વસ્યા હતા કારણ ઉદયગિરિ (કુમારપર્વત) અને ખડગિરિ (કુમારીપર્વત)ના રેતીયા પત્થરની ટેકરીઓ અનેક રીતે વિશ્રામસ્થાન તરીકે ગુફાઓથી ઘેરાયેલી હતી કે જેમાની ઘણીખરી ટેકરીઓની ગુફાઓ પર મૌર્ય સમયની બ્રાહ્મી લિપિના શિલાલેખો કોતરાએલા

મળી આવે છે આ શિલાલેખો ઉપરથી સમજાય છે કે આ બધી ગુફાઓનો જૈનોના ધાર્મિક કાર્યો માટે ઉપયોગ કરાયો હતો કારણ જૈન સાધુઓએ અનેક સૈકા સુધી આ ગુફાઓનો ઉપયોગ કર્યો છે

(જુઓ ઉત્તરહિંદનો ઈતિહાસ B D G Pp 24)

કુમારપર્વત અને કુમારીપર્વતને લગતો હેવાલ સાતમા ખંડમા સવિસ્તરપણે આપવામા આવેલ છે

તેવી જ રીતે "अहिंसा परमो धर्म." ના જીવરક્ષાના મહાન્ કાર્યોમા, નિર્દોષ પશુ-પક્ષીઓનો મહારાજા અશોક પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપના કારણે ધર્મ અશોક તરીકે મહાન્ અભયદાતા બન્યો હતો કે જેણે સામ્રાજ્યના દરેક વિભાગો ઉપર પશુ-પક્ષીના વધનો સર્વથા પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો જેને પરિણામે પોપટ, મેના, અરુણ, ચકોર હંસ, નાદિમુખ, ઘેલાડ, ચમરી ઘટ્ટ, અંબાર પીલિકા, દુગ્ધી, માછલી, દેડકા, વેદોવ્યયક, ગંગાકુકુટક, સંકુચમત્સ્ય, કાચબા, સાહી, શર્ણશશ, બારશીંગા, સાંડ, ઓક, એરંડ, મૃગ, કબુતર, (સફેદ અને શ્યામ કબુતર) અને એ સિવાય ઉપયોગમા ન આવનાર ચોપગા પશુના વધનો તેણે નિષેધ કર્યો હતો

તેવી જ રીતે ધાર્મિક દિવસોએ જીવહિંસા ન કરવાનો "અમારી" પડહ તેણે વગડાવ્યો હતો આ સિવાય દરેક મહિનાની ધાર્મિક મહાતિથિઓ જેવી કે પંચમી, અષ્ટમી, ચતુર્દશી, અમાવાસ્યા, પુષ્ય અને પુનર્વસુ નક્ષત્રોના દિવસોએ તથા ચાતુર્માસિક તહેવારોના દિવસોએ બળદોની ખાંધ ઉપર ગુંસરી નાખવાનુ તેણે બંધ કરાવ્યુ હતુ તે જ પ્રમાણે ચાતુર્માસના તહેવારોમા અને ધાર્મિક પર્વોના દિવસોમા તેણે ઘોડા, બળદ અને અન્ય પ્રાણીઓની ખસી કરવા ઉપર પણ પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો

મહારાજા અશોકને કલિંગની ચઢાઇ ઉપરથી અત્યંત વૈરાગ્ય ઉપજ્યો હતો અને ત્યારબાદ રણક્ષેત્રના રક્તપાતથી તે સદંતર અલગ રહ્યો હતો, જેને લગતો વૃત્તાંત અમો પૂર્વના પ્રકરણમા આપી ગયા છીએ

પ્રકરણ ૧૨ મું.

સમ્રાટ્ સંપ્રતિનો જન્મ.

રાજ્યપુત્ર કુણાલને ૧૬ મા વર્ષની વર્ષગાંઠના દિવસે રાજ્યદરબારમા તખ્તનશીન થવાને લગતો પેગામ મળવો જોઈએ તેને બદલે અંધાપો મળ્યો તે હકીકત આપણે પૂર્વે જોઇ ગયા છીએ યુવરાજ કુણાલના લગ્ન શરતબાળા નામે ગુણિયલ, પતિભક્ત, સસ્કારી, જૈનધર્મી બાળા સાથે થએલાં હતા કુણાલના અંધાપા બાદ પતિભક્ત નવયૌવનાએ પાતના દુઃખમા ભાગીદાર બનવામા જરાયે કચાશ રાખી નહિ.

પતિનેત્રને રજન કરનાર કિમતી વસ્ત્રાલકારો અને વિલાસી જીવનનો ત્યાગ કરી આ બાળા શુદ્ધ, સાદા વસ્ત્રધારિણી આદર્શ ગૃહિણી બની, અને સાથેસાથ પતિની સેવા–ચાકરી કરી, તેમને દિલાસો આપી કુણાલને ઓછુ ન લાગે તેવુ સુદર વાતાવરણ સર્જતી

આ કાળે અવન્તીનુ પાટનગર ઉજ્જૈન, પ્રભુ મહાવીરના જીવનકાળની અદ્ભુત પ્રભાવશાળી પ્રતિમા કે જેનુ નામ **જીવિતસ્વામી** હતુ તેના કારણે યાત્રાનુ ધામ બન્યુ હતુ ઉપરોક્ત જીવિતસ્વામીની પ્રતિમાના દર્શનાર્થે ભારતની ચારે દિશાએથી સાધુસપ્રદાય અને જૈનસંઘો તેમજ યાત્રિકો આવતા હતા, જેનો સુયોગ્ય બદોબસ્ત અવન્તીની સુપ્રખ્યાત ધર્માત્મા ભદ્રા શેઠાણી તથા અવન્તીનુ મહાજન કરતુ હતુ

શ્રીમતી ભદ્રા શેઠાણીનો વિશાળ અને વૈભવશાળી મહેલનો 'શાળા' નામનો એક વિભાગ આ સમયે સાધુઓના નિવાસસ્થાન તરીકે વપરાતો, અને અવન્તી આવનાર સાધુઓ પૈકી ઘણાખરાનો ઉતારો તેમને ત્યા જ રહેતો સળગ ઉપાશ્રયોની સગવડો શહેરમા હતી નહિ પ્રભુ મહાવીરના મોક્ષગમન બાદ સાધુગણના વડા તરીકે યુગપ્રધાનની પદવી ધરાવનાર એકાવતારી ચૌદ પૂર્વધર મુનિરાજો તથા શ્રુતકેવળી અને લબ્ધિવત જ્ઞાની સાધુઓના સમાગમે મગધ અને અવન્તી આ કાળે અહિંસા પરમો ધર્મના સત્યાત્મક

સિદ્ધાંતોનું અનુકરણીય અને ગૌરવશાળી સ્થાન બન્યું હતું અને તેની કીર્તિ ભારતમાં ચારે દિશાએ ફેલાઇ હતી

મહારાજા બિંદુસાર અથવા તો મહારાજા અશોકના રાજ્યકાળ સમયે અવન્તીને રાજ્યવહીવટની સુંદર વ્યવસ્થાને ખાતર બે ભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું હતું, જે બે ભાગોના નામો "ઉત્તર અને દક્ષિણ અવન્તી" આ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યા હતા ઉત્તર અવન્તીનું પાટનગર એ પ્રાચીન રાજ્યનગર ઉજ્જૈન ઊર્ફે અવંતિ કાયમ રહ્યું હતું જ્યારે દક્ષિણ અવન્તીનું પાટનગર વિદિશા નગરી બન્યું હતું કે જે પુરાણું શહેર હતું

આ વિદિશા નગર જૈનધર્મની યાત્રાભૂમિ તરીકે ઉજ્જૈનીના જેટલું જ પ્રસિદ્ધિને પામ્યું હતું, કારણ કે અહીં પણ પ્રભુ મહાવીરના જીવનકાળની ભવ્ય પ્રતિમાનું મનોહર મંદિર આવેલું છે પ્રભુ મહાવીર અને તત્પશ્ચાત્ થએલ જૈનમુનિ મહારાજોના અંગે તથા મહારાજા અશોકની "ધર્મ અશોક" તરીકેની પ્રસિદ્ધિને અંગે તેણે બનાવેલ સ્તુપોની હારમાળાઓ અહિં આવેલ હોવાથી વિશેષ ખ્યાતિ પામ્યું હતું કુણાલની ધર્મપત્ની શરદબાળા આ જ વિદિશા નગરીના શ્રેષ્ઠ વણિકની પુત્રી હતી અને તેણે પતિદેવને સંસ્કારી બનાવવા પ્રબળ પુરુષાર્થ કર્યો કુદરતી સંજોગાનુસાર મૌર્યવંશી યુવરાજ કુણાલે પિતૃ આજ્ઞાના આદર્શ પાલન તરીકે પોતાની પાછળ અમર ઇતિહાસ મૂકતાં સ્વહસ્તે ભર સભામાં અંધાપો લીધો અને જગતને સાબિત કરી આપ્યું કે **પિતૃભક્તિ શ્રીમંત અને ગરીબોના માટે સરખી જ છે.** રાજ્યકુટુંબો પોતાના જન્મદાતાઓની આજ્ઞા એ "**પ્રભુઆજ્ઞા**" તુલ્ય માથે ચઢાવે છે અને વડિલોની સેવા પ્રભુતુલ્ય કરે છે

યુવરાણી શરદ્બાળા જૈનસંપ્રદાયના આદર્શ મુનિમહારાજોના સત્સંગમાં આવેલી એટલે તેણે પૂર્વસંચિત કર્મોને જ દોષ દઈ, ભવિતવ્યતાના યોગે પિતૃભક્ત પતિદેવે સ્વહસ્તે લીધેલ અંધાપામાં તેણી પણ સંપૂર્ણ ભાગીદાર બની, અને પોતાના પતિના દુઃખના વિસ્મરણ અર્થે અવન્તી પધારતા જ્ઞાની મુનિમહારાજોના સત્સંગમાં પોતાના પતિને અવારનવાર લાવતી પૂર્વે બનેલા મહાન્ ઐતિહાસિક બનાવોની કથાઓ પ્રતિબોધાર્થે જ્ઞાની મુનિમહારાજોની પાસેથી સંભળાવતી આ પ્રમાણે તેણીએ અંધ પતિદેવને સાધુસમાગમે એવો તો ચુસ્ત જૈનધર્માનુરાગી બનાવ્યો હતો કે યુવરાજ કુણાલનું ગામ જૈનમુનિ મહારાજો અને યાત્રાળુઓ માટે એવું તો સંસ્કારી અને આશ્રયરૂપ પણ બન્યું હતું કે જેની કીર્તિ ચારે દિશાએ પ્રસરી ગઈ હતી

આંખોના જખમો રૂઝાયા બાદ ટૂંક સમયમાં જ રાજપુત્ર કુણાલે પોતાના દુઃખનું વિસ્મરણ કર્યું બાદ તે અધ્યાત્મપ્રેમી બન્યો અને પોતાના મધુર સ્વરદ્વારા સતારના અદ્‌ભુત તારના ઝણકારે આધ્યાત્મિક ભજનો(સ્તવનો)નો તે રસિક ગાયક બન્યો કે જેના યોગે તેની કીર્તિ ચારે દિશામાં પ્રસરી

એકદા રાત્રિના પાછલા પહોરે પોતાના મુખમા પ્રવેશ કરતા હાથીનુ સ્વપ્ન શરદ્બાળાને દેખાયુ ઉચ્ચ કોટીનુ સ્વપ્ન દેખી સુજ્ઞ સન્નારી તરત જ જાગૃત થઈ અને હાથપગ ધોઇ રાત્રિના પાછલા પ્રહરનો સમય તેણીએ પ્રભુભક્તિમા ગાળ્યો જોતજોતામા સવાર પડી અને નિત્યકર્મથી પરવારી ગામની સીમા નજદિકના ઉપાશ્રયે પધારેલ પૂર્વધર **શ્રી સાગરસૂરિ** નામના મુનિવર પાસે પોતાના પતિ સહ જઈ સ્વપ્નની હકીકત કહી ને તેનુ ફળ પૂછ્યુ

દશપૂર્વધર મહારાજશ્રીએ જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકી જણાવ્યુ કે 'હે! પ્રભુભક્તિ-પરાયણ આત્માઓ! તમારે ત્યા ભાગ્યશાળી, કુળશિરોમણી, ભવ્યાત્માનો જન્મ થશે, કે જેના હાથે જૈનધર્મનો મહાન્ ઉદય થશે, એટલુ જ નહિ પણ તેના યોગે **ભારત જૈન-મંદિરમય બનશે."**

જ્ઞાની મુનિમહારાજના મુખથી પોતાને ત્યા જન્મ લેનાર મહાન્ આત્માની વાત સાંભળી યુગલને સંતોષ ને આનંદ થયો ત્યારબાદ પતિભક્ત શરદબાળાએ પોતાના ગર્ભનુ સુંદર રીતે પાલન-પોષણ કરી ગર્ભાવસ્થાનો કાળ સારી રીતે પસાર કર્યો, અને નવ માસ ઉપરાન્ત કેટલાક દિવસો વ્યતીત થતા એક સુંદર સ્વરૂપવાન પુત્રનો ઈ સ પૂર્વે ૨૫૭ મા પોષ માસના શુકલપક્ષમા જન્મ આપ્યો

રાજ્યમહેલમા જ્યા સેંકડો દાસદાસીઓની સેવા-ચાકરી અને ઔષધોપચારો પ્રસૂતિ સમયે મળવા જોઇએ તેને બદલે મગધના આ કીર્તિવંત ભાગ્યાત્માના જન્મસમયે તેની માતાની સુશ્રૂષામા માત્ર થોડીક વ્યક્તિઓ, ધાવમાતા સુનંદા અને ચંદા નામે દાસી હાજર હતી

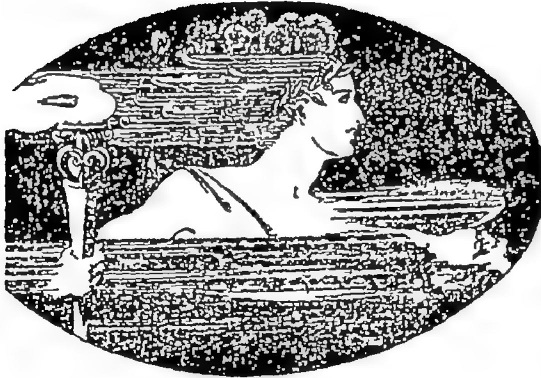
મગધ અને માળવાના ત્રીજા દુકાળની નોંધ—

આ સમયે મગધ અને અવન્તી(માળવા)મા ત્રીજો ભયંકર દ્વાદશવર્ષીય દુકાળ ચાલુ હતો, જેના દશ વર્ષો તો પસાર થઇ ગયા હતા અવન્તી (માળવા) અને મગધની પ્રજાની ઉપરાચાપરી દુકાળોના અંગે એટલી બધી તો દુર્દશા થઇ હતી કે ભલભલા શ્રીમંત શ્રેષ્ઠીઓને ત્યા પણ એક ટંકનુ ભોજન કરકસરથી થતુ હતુ ત્યા બિચારી ગરીબ રૈયતના તો શા હાલ સમજવા? આવા દુર્ભિક્ષના સમયમા માત્ર અંધ કુણાલના આશ્રમે એકધારી પ્રભુભક્તિના પ્રતાપે સદાયે સુકાળ દેખાતો અને ભજનોની ધૂનમા મસ્ત રહેનાર આત્મ-હિતાર્થીઓને ત્યા સદાકાળ સંતોષકારક સુંદર ભોજન મળી રહેતુ

કુણાલની પર્ણકૂટીવાળુ ગામ "**ધર્મભૂમિ અને અન્નક્ષેત્ર તરીકે**" સુંદર પ્રસિદ્ધિને પામ્યુ હતુ જેનો લાભ સાધુસંપ્રદાયને પણ સારી રીતે મળ્યા કરતો

જે દિવસે પોષ મહિનામા પ્રભુભક્ત સુરદાસને ત્યા આ ભાગ્યવિધાતાનો જન્મ થયો તે સમયે અકાળે પણ એવી રીતે સુંદર અમીવૃષ્ટિ થઇ કે જેના યોગે સમસ્ત અવન્તીમા લીલાલહેર થઈ અને સૌના હૃદયમા શાન્તિ સ્થપાઇ આ પ્રમાણે અકાળે થયેલ અમીવૃષ્ટિના

કારણે સહુના હૃદયમાં આ ભાગ્યાત્માનો જ જન્મપ્રભાવ સમજાયો. તેમજ "ભવિષ્યમાં આ આત્મા મહાન્ સંપત્તિનો ભોક્તા અને સંસ્કારી થશે કે જે મગધ અને માળવાને સંપત્તિથી ભરપૂર કરશે" એવી રીતનું ભાવી સમજાયું અને તેના કારણે આ રાજ્યપુત્રનું નામ "**સંપ્રતિ**" એવું રાખ્યું. રાજ્યપુત્રના નામાભિધાનના સમયે જ્યાં સેંકડો દરબારી હાથીઓએ શીર ઝુકાવી સલામો કરવી જોઈએ તેને બદલે તે દિવસે ભજનની ધૂન જામી અને આનંદોત્સવનો આખો દિવસ પ્રભુભક્તિમાં ઉજવાયો. કુમાર સંપ્રતિ છ માસનો થયો તેવામાં તો ઘાસચારો અને ધાન્યની વૃદ્ધિ એટલી બધી થઈ કે સુકાળના સમય કરતાં પણ તેના ભાવો ઓછા થઈ ગયા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

વફાદાર ધાવમાતાની ઐતિહાસિક સેવા.

ભારતના મહાન્ ભાગ્યવિધાતા સંપ્રતિ કે જેને દિગંબર જૈન સંપ્રદાય **દ્વિતીય ચંદ્રગુપ્ત** તેમજ ઇતિહાસવેત્તાઓ **જૈન અશોક**ના નામે સંબોધી તેના કરેલા અમર કાર્યોની કદર કરે છે. પુરાણકારો તેને **સપ્તતિ**ના નામે ઓળખાવે છે, પરન્તુ જૈનો તો તેને **સંપ્રતિ**ના નામે જ સંબોધે છે. આ પ્રમાણે આ ભાગ્યવિધાતાના નામોની અલગ અલગ સંજ્ઞાઓ જોવામાં આવે છે.

આ મહાપુરુષનો જન્મ સુરદાસ કુણાલની પર્ણકુટીમાં થયો હતો, કે જે આશ્રમ પ્રભુભક્તિનું અવિચલ ધામ બન્યું હતું.

સુજ્ઞ વાચક, જગતમાં અવતારી મહાપુરુષોનો જન્મ એવા સ્થાનોમાં થતો હોય છે કે જે સ્થાનો જગતમાં એવા ખૂણે–ખોચરે રહેલા હોય છે કે તેની માહિતી જગતને અવતારી મહાન્ પુરુષોની અમર કીર્તિ ગવાયા બાદ મળે છે.

રાજ્યપુત્ર સંપ્રતિને માટે કોઇપણ જાતનો ગાદીનો યોગ જણાતો ન હતો, કારણ કે યુવરાજ કુણાલના અંધાપાને અંગે તેનો રાજ્યહક્ક રદ કરવામાં આવ્યો હતો. જો કે મહારાજા અશોકનો બીજો રાજપુત્ર મહેન્દ્ર કુણાલની પશ્ચાત્ ગાદીવારસ તરીકે યુવરાજપદે સ્થપાય તેમ હતો છતાં આ સંસ્કારી રાજ્યપુત્ર બંધુપ્રેમને અંગે રાજ્યતખ્તને બદલે સંન્યાસ સ્વીકારી આદર્શ બૌદ્ધભિક્ષુક બન્યો અને રક્તભિંજિત રાજ્ય સિંહાસનના હક્કનો તેણે ત્યાગ કર્યો.

તત્પશ્ચાત્ મહારાજા અશોકના બીજા પુત્રો પૈકી દશરથનો મગધ સામ્રાજ્યના ગાદીવારસ તરીકેનો હક્ક મંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો, અને આ રાજ્યપુત્રને પાટવીકુમાર બનાવી, અવન્તીનો રાજ્યવહીવટ તેને સુપ્રત કર્યો હતો. એટલે ઈ. સ. પૂર્વ ૨૬૨માં મગધ ઉપર મહારાજા અશોક હતા, અને અવન્તી ઉપર યુવરાજ કુણાલના અંધાપા બાદ રાજ્યપુત્ર દશરથ હતો.

રાજ્યાજ્ઞા પ્રમાણે યુવરાજ દશરથને અવન્તીનુ તખ્ત સુપ્રત કરી રાજ્યપુત્ર કુણાલે અવન્તી નગર(ઉજ્જૈન)નો ત્યાગ કર્યો અને ઈ સ પૂર્વ ૨૬૨ ની આખરમા મહારાજાએ આજીવિકા અર્થે આપેલ ગામમા જઇ નિવાસ કર્યો આ પ્રમાણે રાજ્યકારણમા થએલ પરિવર્તનપણાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરી અમો ઐતિહાસિક ઘટનાને આગળ લબાવીએ છીએ

રાજ્યપુત્ર સપ્રતિ લગભગ છ માસનો થતા ધાવમાતા સુનદાએ સુદર કાતિવાન બાળકને અધ કુણાલના ખોળામા રમાડવા આપ્યો, અને કહ્યુ કે “હે યુવરાજ! આ મહાન્ ભાગ્યવિધાતાનુ સુદર વદન નિહાળવાને પ્રભુએ જો તમોને ચક્ષુ આપ્યા હોત તો જરૂર આવુ સુદર બાળવદન આખો આગળથી દૂર કરવુ પણ તમને ગમત નહિ પરન્તુ દૈવગતિ કેવી વિચિત્ર છે? હે વત્સ! આજે તુ ઉજ્જૈનના સિહાસન ઉપર હોત તો આ બાળકુવર કેવા ઉત્સાહ અને લાડમા ઉછરતો હોત, તેનો ખ્યાલ હે કુણાલ! તને આવે છે ખરો?”

ધાવમાતાના વચન સાભળી કુણાલ, શરફબાળા તથા આ કુટુબની સેવામા હાજર રહેલ ચદા નામની શરફબાળાની એક સમાનવયી સખીએ પણ રાજ્યકુટુબની કરુણાજનક સ્થિતિનો ખ્યાલ લાવી અશ્રુપાત કર્યો

ગભીર ને ગમગીન વાતાવરણ હતુ તેવામા ચિબાવલી ચદાએ એક એવો મુદ્દો ઊભો કર્યો કે જેના અગે તેની નામના સપ્રતિના ઇતિહાસમા અમર થઇ તેણીએ કહ્યુ કે-“હે સુનદા બા! આ રાજ્યપુત્રનુ નશીબ તેની દિવ્ય કાતિ ઉપરથી મહાન્ લાગે છે, તો શુ આવો બત્રીશ લક્ષણયુક્ત ભાગ્યવાન સુદર રાજ્યપુત્ર સામ્રાજ્યનો માલીક ન થઇ શકે? જો આવા સુદર લક્ષણયુક્ત ભાગ્યવિધાતાના નશીબમા રાજ્યયોગ ન હોય તો તેનો જન્મ કારણવશાત્ અહીં થઇ જ કેમ શકે? મારી સમજ પ્રમાણે જો આ રાજ્યપુત્રને અગે રાજ્ય મેળવવાના પ્રયાસો કરવામા આવે તો જરૂર તેમા સફળતા મળે તેમ છે”

“ચદા! પ્રભુ ઇચ્છા હશે તો મારી અને રાજ્યકુટુબની ઇચ્છા પ્રભુ જરૂર પૂર્ણ કરશે” આટલુ કહી ધાવમાતા સુનદાએ યુવરાજ કુણાલ તરફ જોઇ દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખ્યો

એટલામા યુવરાજ કુણાલના ખોળામા ગેલ કરતા બાળશિશુ સપ્રતિએ ઉપરોક્ત હકીકતને જાણે ટેકો ન આપતો હોય તેવી રીતે ઉપરાચાપરી શુભ શુકનદર્શક ચાર છીંકો ખાધી

આ છીંકો અનુભવી ધાવમાતા સુનદાને અતિશય શુભદર્શક દેખાણી અને તેણીએ તરત જ કહ્યુ કે “જરૂર પ્રભુ આપણી આશા ફળિભૂત કરશે, અને રાજપુત્ર સપ્રતિને હુ મારી સગી આખોએ રાજ્યાસન પર રાજ્યઅમલ ભોગવતો જોવાને ભાગ્યશાળી થઇશ બેટા કુણાલ! તુ મને વચન આપ કે હુ કહુ તે પ્રમાણે તુ કરીશ”

“માતુશ્રી! મે આપને મારી સગી જનની કરતા પણ અધિક માન્યા છે મારી બાલ્યાવસ્થામા મારી માતાનો સ્વર્ગવાસ થતા તમારા દૂધથી પોષાઇ મે મારુ જીવન સુધાર્યુ

છે અને તમોએ મારી સભાળ પોતાના પુત્ર કરતા પણ અધિક રાખી મને પુત્રતુલ્ય સભાળ્યો છે, અને હજુ પણ સભાળો છો, તો આપનુ વચન કદાપિ કાળે હુ ઉથાપીશ ખરો ?" આ પ્રમાણે બોલી રાજ્યપુત્ર કુણાલે ધાવમાતા કહે તે પ્રમાણે કરવા વચન આપ્યુ

"વત્સ ! મારી એક જ માગણી છે કે–તુ આપણી રાજ્યધાની પાટલિપુત્ર જા અને સુરદાસ તરીકે આધ્યાત્મિક ભજનોની સગીતકલાથી મગધપતિને પ્રસન્ન કર અને તેમની પાસેથી વરદાનમા "કાકિણી"ની માગણી કર આ કાકિણી શબ્દનો અર્થ એવો ગૂઢ છે કે તેનો અર્થ સમજ્યા વગર મહારાજા તને તે આપવા તૈયાર થશે ત્યારે તુ તારુ જીવનવૃત્તાત સગીતદ્વારા સમજાવી, કાકિણીની માગણીમા (રાજપુત્ર સપ્રતિ માટે) રાજ્યભિક્ષાની માગણી કરજે અને રાજા જ્યારે તને પૂછે કે તુ અધરાજપુત્ર રાજ્યને શું કરીશ ? ત્યારે કહેજે કે 'મારે ત્યા રાજ્યને લાયક ભાગ્યવિધાતા સપ્રતિનો જન્મ થએલ છે, માટે તેને રાજ્યગાદી અર્પણ કરી આપેલ વરદાનને પાળો'

"વત્સ ! મૌર્યવશી સમ્રાટો અને રાજ્યકુટુબીઓ વચન પાળવામા એવા તો સમર્થ છે કે વચનની ખાતર–તે વચનની સિદ્ધિ અર્થે રાજ્યાસનનો ત્યાગ કરવો પડે તો પણ તેમા તેઓ પાછા પડે તેમ નથી વત્સ કુણાલ ! આ ભાગ્યાત્મા બાળશિશુના ભાગ્યોદય અર્થે શું તુ સુરદાસ ભજનકાર તરીકે મગધ દરબારે જઇ આટલી મારી આશા સફળ કરી ન શકે ?"

ધાવમાતાની માગણીથી કુણાલની આખ ચમકી અને તે વિચારમા પડ્યો એટલામા ચિબાવલી ચદાએ સમયોચિત ટોણો મારતા કહ્યુ "યુવરાજશ્રી ! પ્રભુએ અપૂર્વ સગીતવિદ્યા આપને જે અર્પણ કરી છે તેમા શું આપને કઇ રહસ્ય સમજાતુ નથી ? માટે દૈવ ઉપર ભરોસો રાખો અને વિધાતા ઉપર વિશ્વાસ લાવી આપ પુરુષાર્થી બનો પુરુષાર્થ વગર ફળ કદાપિ કાળે મળતુ નથી માટે આપે શુભ પ્રયાસો આદરવા એવી મારી પણ આપને નમ્ર અરજ છે"

આ રીતના વાર્તાલાપે ગભીર રૂપ પકડ્યુ અને છેવટે રાજ્યપુત્ર કુણાલે ધાવમાતાને આશ્વાસન આપી જણાવ્યુ કે "હુ જરૂર બે ચાર દિવસમા જ આ શુભ પ્રયત્નો તરફ વળીશ"

અધ સીતારવાળો મગધને મુગ્ધ કરે છે—

મગધના પાટલિપુત્ર શહેરમા થોડાક દિવસથી એક અધ સીતારવાળાએ પોતાના મધુરા કઠથી પાટલિપુત્રને હચમચાવી મૂક્યુ છે ગાધર્વો અને કિન્નરો પણ લજ્જા પામી જાય એવા સુરદાસના મધુરા ભજને પાટલિપુત્રને સગીતઘેલુ બનાવી મૂક્યુ છે

જ્યારે જ્યારે આ અધ સુરદાસ પોતાના ભજનોની ધારા મીઠા સ્વરે ચાલુ કરે છે ત્યારે તેના દેવદુર્લભ ગાન તરફ હજારો માણસો લુબ્ધ થઈ 'વાહ ! સુરદાસ' કહી તેના

ઉપર મરી ફીટે છે મગધના મોટા મોટા અધિકારી અને ઉમરાવોને ત્યા આ સુરદાસના ભજનો થવા લાગ્યા અને આ અધ સતારવાળો પણ આમત્રણોનો સ્વીકાર કરી અદ્ભુત સગીતકલાથી સહુના દિલ રજિત કરવા લાગ્યો

સગીતપ્રેમી મોટા અધિકારીઓ અને શ્રીમતો સારી સારી લાલચો આપી સુરદાસને પોતાને ત્યા રહેવા લલચાવે છે, પરન્તુ સુરદાસ કોઇના ગૃહે રહેવાની ખુલ્લા શબ્દોમા ના પાડે છે ભજનના બદલામા અમીરો તરફથી અપાતી કિંમતી ભેટનો પણ અસ્વીકાર કરી સાદા ભોજન માત્રથી તે સતોષ માને છે આ પ્રમાણે વિશાળ પાટલિપુત્રમા આ ત્યાગી સુરદાસની ખ્યાતિ રકથી માડી રાજા સુધી પહોચી ગઈ

અનેક સરદારોએ આ સુરદાસને નામ, ઠામ વિગેરે પૂછતા પરન્તુ તે તેના જવાબમા એટલુ જ જણાવતો કે "હુ સુરદાસ અને સતારવાળો છુ આ સતાર એ જ મારુ કુટુબ છે, પ્રભુ એ જ મારાં માબાપ છે અને આ લાકડી એ જ મારા જીવનનો આધાર છે"

એક દિવસ રાત્રિના પાછલા પ્રહરે કુળદેવીએ સ્વપ્નમા સમ્રાટ અશોકને દર્શન દીધા અને દેવીએ સમ્રાટના હાથમા એક બાળશિશુ મૂકીને તેને મગધની રાજ્યગાદી અર્પણ કરવા આજ્ઞા કરી રાજા બીજુ કઇ પૂછે તેવામા દેવી અતર્ધ્યાન થઇ ગઇ સમ્રાટ અશોકે આ શુભ સ્વપ્નનુ ફળ મગધની રાજ્યગાદી માટે લાભદાયક માન્યુ, અને કઇ પણ નવાજૂની બનવાની છે એવો તેણે મન સાથે નિશ્ચય કર્યો

યુવરાજ કુણાલ જેવા વીરપુત્રને અધાપો મળવાથી અને મહેન્દ્રના સન્યસ્ત થવા પછી ગાદી માટે યોગ્ય વારસ ન હોવાથી સમ્રાટને અત્યત ફીકર રહેતી હતી તેમા આજના સ્વપ્નથી સમ્રાટ અતરમા હર્ષઘેલો થયો અને જરૂર કુળદેવીને પણ મગધની ફીકર છે એવી તેની ખાત્રી થઈ ચૂકી

તે જ દિવસે સમ્રાટ અશોકે દરબારમા નિત્યકાર્ય કર્યા પછી રાજ્યની નવાજુની સમજવા મત્રીને નિત્યનિયમ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો, જેના જવાબમા રાજ્યમત્રીએ કહ્યુ કે–'મહારાજ, હમણા થોડા દિવસથી નગરમા "એક અધ ગાધર્વે પોતાના આધ્યાત્મિક ભજનોની ધૂનથી પાટલિપુત્રને ઘેલું બનાવી મૂકયું છે મહારાજ ! છૂપા વેશમા આવેલ દેવતાઇ ગાધર્વ સિવાય આવુ મધુરુ સગીત અને મીઠો સૂર કોઈનાથી નીકળી શકે નહિ તેનુ સગીત સાભળતા મનુષ્યો સાથે પશુપક્ષી પણ ડોલાયમાન અને લુબ્ધ થાય છે, છતા અફસોસની વાત તો એ જ છે કે આ કળાવત પુરુષને વિધાતાએ અધ બનાવ્યો છે મહારાજ તે અધ અત્યારે આપના નગરમા છે અને તેના આધ્યાત્મિક ભજન આપે સાભળવા એવી મારી આપને અરજ છે મહારાજ, આ કિન્નર રક સ્થિતિમા હોવા છતા પણ તે કોઈનુ દાન લેતો નથી એટલુ જ નહિ પણ તે ગરિબ યા શ્રીમત સર્વ તરફ પ્રેમદૃષ્ટિએ જોઇ, દરેકના આમત્રણને માન આપી પ્રભુ-

ભક્તિના મધુરા ભજનોથી સર્વેની આશા પરિપૂર્ણ કરે છે જો આપશ્રીની આજ્ઞા હોય તો હુ તેને બોલાવી લાવવા પ્રતિહારીને હુકમ કરુ " રાજાજ્ઞા મળતા પ્રધાને સુરદાસને બોલાવવા પ્રતિહારીને રવાના કર્યો

સમય દિવસના ત્રીજા પહોરનો હતો રાજ્યદરબારમા હમેશા સમ્રાટો માટે અધ પુરુષોનાં દર્શનનો પ્રતિબધ હોવાથી સમ્રાટ અને સીતારવાળાની વચ્ચે સફેદ ચાદરનો એક પડદો બાધવામા આવ્યો દરબારના એક વિભાગમા સ્ત્રીવર્ગને બેસવાની ગોઠવણુ કરી તેની આડો ચક (પડદો) બાધવામા આવ્યો

રાજ્યઆજ્ઞા પ્રમાણે અધ સીતારવાળો આવી પહોચ્યો. પ્રતિહારી એને, તેને માટે નિયત કરેલ જગ્યાએ લઈ ગયો રાજ્યસભા આ સમયે ચિકાર ભરાએલ હોવા છતા ટાચણી પડે તો પણ સભળાય તેવી શાતિ વ્યાપી હતી

સુરદાસ માટે સમય બરોબર પરિપૂર્ણ કસોટીનો હતો પોતાના ધ્યેયને બરોબર સમજનાર ગાયકે રાજ્યસભા અને મહારાજને પ્રસન્ન કરવા અર્થે ઉચ્ચ કોટીના આધ્યાત્મિક ભજનોની શરૂઆત કરી સુરદાસે પોતાના પ્રિય વાજીત્ર સીતારના સૂરો બરાબર ગોઠવી સગીતની લહેર છોડી

સુરદાસના સગીતે જોતજોતામા રાજ્યસભામાં એવુ તો સુદર વાતાવરણ આચ્છાદિત કર્યું કે તેના યોગે રાજ્યસભા સગીતના તાનમા લુબ્ધ થઈ ડોલવા લાગી એટલુ જ નહિ પરતુ ખૂદ સમ્રાટ્ અશોક પણ સુરદાસની ભજનશૈલી તથા મધુરા કઠ ઉપર આકર્ષાઇ તેના ઉપર અત્યત પ્રસન્ન થયો, અને તેણે સુરદાસને કહ્યુ કે—' હે કિન્નર! આ સમયે હુ તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છુ, માટે તુ માગે તે આપવા હુ તત્પર છુ '

રાજ્યસભા મહારાજાના આ જાતના વરદાનથી આશ્ચર્યચકિત થઇ અને આનુ પરિણામ શુ આવે છે તે જાણવા આતુર બની મહારાજાનુ વરદાન સાભળી અધ સીતારવાળાએ વરદાનની માગણીમા મહારાજા પાસે ' કાકિણી ' માગી

રાજયસભામા હાજર રહેલ અમલદારવર્ગ અધ સીતારવાળાની કાકિણીની માગણીથી વિચારમા પડ્યો અને સભામા હાહાકાર મચી ગયો મહારાજાશ્રીએ મત્રીશ્વરને પૂછ્યુ કે—' હે મત્રીશ્વર, આપ તથા અન્ય અમલદારવર્ગ કાકિણીની માગણીમા કેમ મુઝાયા છો તેની સમજ પડતી નથી ' જેના જવાબમા સુજ્ઞ રાજપુરુષોએ કહ્યુ કે—' હે રાજન્! આ સીતારવાળાએ વરદાનમા કાકિણી એટલે આપનુ સામ્રાજય માગ્યુ છે " ખૂદ મહારાજા અશોક આ રીતની માગણીથી મુઝાયો અને જેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે અધ સીતારવાળો વરદાનમા સામ્રાજ્યની માગણી કરવાની હિમત કરશે

અતિ શાતતા વચ્ચે મહારાજાશ્રીએ અધ સીતારવાળાને કહ્યુ કે—' હે સુરદાસ! તને

રાજ્યથી શી નિસ્બત છે ?' ત્યારે તેણે પોતાનો ગૂઢ ભેદ ખોલતા જણાવ્યું કે-'મહારાજ, આ સુરદાસ કાકિણીની માગણી યોગ્ય કારણસર જ કરે છે પ્રતાપી મહારાજ, મારી માગણી યોગ્ય છે યા નહિ તેની ખાત્રી આપને ત્યારે જ થશે કે જ્યારે આપ મારા અભેદ્ય ભેદનો સ્ફોટ સમજશો.'

રાજ્યસભા આ સમયે એટલી બધી તો આશ્ચર્યચકિત બની હતી કે શુ મહારાજા અશોકના વરદાનની પરીક્ષા અર્થે કોઇ દેવ યા તો દાનવ નથી આવ્યો ને? સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે સુરદાસે નીચેની પકિત બોલી સૌના હૃદયને ખળભળાવી મૂક્યું

આર્યા–ગીતિ

પ્રબળ પ્રતાપી નરપતિ, મૌર્ય વંશના આદ્ય પુરુષ રાજે,
ચંદ્રગુપ્ત પૃથ્વીપતિ, બિંદુસાર પછી અશોકશ્રી ગાજે,
પિતૃ આજ્ઞાને માન આપી, લોચન અર્પણ કીધ અનુરાગે,
તે કુણાલ આજે આવી, પિતા પાસે કાકિણી માગે.

આ ગૂઢ અર્થસૂચક ગીતિ સુરદાસે પોતાના ચક્ષુના વહેતા અશ્રુપ્રવાહ વચ્ચે એવી રીતે અસરકારક શબ્દોમા સંભળાવી કે જે સાભળતા જ સમ્રાટ્ સાથે સભાજનોના ચક્ષુઓ પણ અશ્રુથી ભિંજાયા

સમ્રાટે વહેતા અશ્રુપ્રવાહ વચ્ચે રડતાં રડતા પૂછ્યું કે "કોણ! વહાલો અંધ રાજપુત્ર કુણાલ! શું તને આવી દુઃખદ સ્થિતિએ તારો પિતા જોઇ રહ્યો છે!"

"હા, પૂજ્ય પિતાજી"

તરત જ પડદો ખસેડી સમ્રાટ્ ભરસભામા કુણાલને ભેટી પડ્યો અને પિતા પુત્ર બંને ચોધાર અશ્રુથી રોવા લાગ્યા

"વહાલા પુત્ર કુણાલ, તારી અંધ અવસ્થાએ રાજ્યને તુ શું કરીશ? મે તો તને યુવરાજપદે સ્થાપી અવન્તીની ગાદી તારા માટે મુકરર કરી હતી એટલુ જ નહિ પણ મારો ઉત્તરાધિકારી વારસ બનાવી તને મગધનો યુવરાજ બનાવ્યો હતો, છતા તારા ભાગ્યમા રાજ્ય ગાદીના બદલે આ સ્થિતિએ અંધાપો નિર્મિત્ત થયો હશે તેને હે વત્સ! કોણ મિથ્યા કરી શકે?

विधात्रा सा लिखिता ललाटे अक्षरमालिकाः ।
न तां मार्जयितुम् स्वशक्त्याऽपि अतिपंडिताः ॥

કુણાલે કહ્યુ કે—"પૂજ્ય પિતાશ્રી, આપ જે વસ્તુ સમજાવવા માગો છો તે હુ સારી રીતે સમજુ છુ માત્ર મારે ત્યા જન્મેલ બાળશિશુ "સંપ્રતિ" અર્થે જ કાકિણીની ભિક્ષા

મે તમારી પાસે માગી છે, અને હું રાજ્યપુત્રના ચોગ્ય હક્ક દાવા અર્થે જ અંધભિક્ષુક બન્યો છુ મને આશા છે કે મૌર્યસમ્રાટ પોતાના વચનને બરોબર પાળશે ”

રાજ્યસભા રાજ્યપુત્ર કુણાલને ત્યા ગાદીવારસનો થએલ જન્મ સાભળી સાનદાશ્ચર્ય પામી, એટલું જ નહિ પરંતુ વીરપુત્ર કુણાલે અંધ અવસ્થાનો સતસમાગમે સદુપયોગ કરી મૌર્યવશની કીર્તિને અમર કરી તેને માટે પણ સભાએ અપૂર્વ સંતોષ અનુભવ્યો

રાજ્ય અમલદારો અને ખૂદ મહારાજા આપેલ વરદાનના અગે વિચાર કરવા તરત જ એકત્રિત થયા, અને ટૂંક સમયમા જ તેનો નિર્ણય લાવી આ સભામા જ જાહેર કરવામા આવ્યું કે “ મૌર્યવશી સમ્રાટ્ અશોક આજ રાજ્યસભામા સુરદાસને આપેલ વરદાન પ્રમાણે રાજ્યપુત્ર કુણાલના પુત્ર સપ્રતિને મગધનુ યુવરાજપદ અર્પણ કરે છે એટલું જ નહિ પણ મહારાજા અશોક પ્રસન્નચિત્તે રાજ્યપુત્ર કુણાલને થયેલ અંધાપાનો અન્યાય દૂર કરવા અવન્તીની રાજ્યગાદી ઉપર તેના પુત્ર સપ્રતિને સ્થાપિત કરવા વચન આપે છે ”

સમ્રાટ્ અશોકે હર્ષઘેલા થઇ રાજસભામા આ જાતનો નિર્ણય જાહેર કર્યો જો કે આ સમયે તેને લગભગ ચાર રાજ્યપુત્રો વિદ્યમાન હતા છતા વરદાનના પાલનાર્થે અને પોતાના હાથે રાજ્યપુત્રને અંધાપાના થએલ ભયકર અન્યાયનો બદલો આપવા તેણે સામ્રાજ્યની ભેટ કરી

આ ઘટનાને અંગે જૈનગ્રથોમા નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળી આવે છે—

બૃહત્કલ્પચૂર્ણિ અને કલ્પકિરણાવલીમા નીચે મુજબ લખાણ છે.—

“ જ્યારે કુણાલે અશોક પાસે પોતાના પુત્ર સંપ્રતિ માટે રાજ્યની માગણી કરી ત્યારે સંપ્રતિને રાજ્ય દેવામા આવ્યુ (જુઓ નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખ)

“ पपुत्तो चंद्रगुत्तस्स बिंदुसारस्स नत्तुओ ।
अशोगसिरिणो पुत्तो अंधो जायइ कागिणिं ॥ ”

“ किं काहिसि अंधओ रज्जेणं, कुणालो भणति–मम पुत्तोत्थि संपती नाम कुमारो, दिन्नं रज्ज ।”
(बृहत् कल्पचूर्णि २२)

“ + + तस्य सुतः कुणालस्तन्नंदनस्त्रिखंडभोक्ता संप्रतिनामा भूपतिरभूत्, स च जातमात्र एव पितामहदत्तराज्यः ॥ ” (कल्पकिरणावली १६५)

મહારાજા અશોકને આ ઘટનામા કુળદેવીનો હાથ છે એવી ખાત્રી થઇ અને તેણે મુખ્ય મત્રીને ઉજ્જૈન મોકલી રાજ્યપુત્ર કુણાલના કુટુબને અતીવ માન સહિત તેડાવ્યુ

ઉજ્જૈનથી યુવરાણી શરતબાળા, ધાવમાતા સુનદા અને આ ઐતિહાસિક ઘટનાનુ અપૂર્વ માન ધરાવનાર શરતશ્રીની સહચરી ચદા સાથે રાજ્યપૌત્ર સપ્રતિ ઉચ્ચ કોટીના રાજ્યબંદોબસ્ત સાથે મગધ આવી પહોચ્યા

સમ્રાટે બાળશિશુને અતિ હર્ષથી ગોદમા લઈ તેના મુખારવિન્દના લક્ષણો સાથે હસ્તમા રહેલ ગદા આદિ રાજ્યચિહ્નો જોયા અને દિવ્ય પ્રભાવશાળી લલાટને સૂક્ષ્મતા-પૂર્વક નિહાળી સમ્રાટ અને રાજ્ય અમલદારવર્ગે ખાત્રી કરી કે "આ રાજપૌત્ર સમ્રાટ-પદને બરોબર લાયક છે"

તરત જ સમ્રાટે રાજ્યપૌત્ર સપ્રતિના રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરી અને વિજયાદશમીના શુભ મુહૂર્તે દશ મહિનાના પૌત્રને ભારતના ભાવી સમ્રાટ તરીકેનુ તિલક કર્યુ અને તેની મગધના યુવરાજપદે સ્થાપના કરી, એટલુ જ નહિ પણ તેને અવન્તીનો શાસક બનાવ્યો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

મગધ સામ્રાજ્યની વહેંચણી ને સીમા

આગલા પ્રકરણમા જોઇ ગયા તે પ્રમાણે મહારાજા અશોકે અંધ યુવરાજ કુણાલને આપેલ (વચન) વરદાન પ્રમાણે પૌત્ર સંપ્રતિને અવન્તીનુ રાજ્ય અર્પણ કરવાપૂર્વક મગધ સામ્રાજ્યના યુવરાજની પદવી અર્પણ કરી આ ઐતિહાસિક બનાવ ઈ સ પૂર્વે ૨૫૭ ના ગાળામા એટલે વીરનિર્વાણ ૨૭૦ લગભગમા બન્યો હતો

મહારાજાએ રાજસભામા યુવરાજ કુણાલને થએલ અન્યાય દૂર કરવા આપેલ વચન પ્રમાણે રાજ્યાધિકાર અર્પણ તો કર્યો, પરંતુ તત્પશ્ચાત્ રાજ્યકુટુબમા જબરદસ્ત આતરિક કલહ ઉત્પન્ન થયો, કારણ કે આ કાળે રાજ્યવ્યવસ્થાને બરાબર સભાળી શકે તેવા અલગ અલગ રાણીઓના ઉંમરલાયક રાજ્યકુવરો વિદ્યમાન હતા તેઓનો હક અંધ રાજ્યપુત્ર કુણાલ કરતા રાજ્યગાદી માટે વિશેષ હતો, કારણ કે યુવરાજ કુણાલ અંધ થયેલ હોવાથી તેનો અને તેના વારસોનો રાજયગાદી ઉપરનો હક નષ્ટ થયો હતો, પરંતુ જ્યારે મહારાજા અશોકે વરદાનમા રાજયગાદી રાજસભામા અર્પણ કરી એટલે પિતૃ આજ્ઞાંકિત મૌર્ય રાજયપુત્રોને ફરજિયાત શાતિ જાળવી મૌર્ય રાજકીર્તિનુ રક્ષણ કરવાની જરૂરિયાત સમજાઇ છતા રાજ્યકુટુબમા આ સમયે એવો મોટો આતરકલહ ઉત્પન્ન થયો કે તેના કારણે મહારાજાને કલહની શાતિ ખાતર, અને રાજયકુટુબની ઐક્યતા ખાતર મગધ સામ્રાજ્યને ફરજિયાત ચાર વિભાગમા વહેચવુ પડ્યુ, અને ઉંમરલાયક ચારે રાજપુત્રોને સ્વતંત્ર પ્રાતોનો રાજ્યવહીવટ સુપ્રત કરવો પડ્યો આ હકીકતને લગતુ વર્ણન સક્ષિપ્તમા નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) પંજાબ અને તક્ષશિલા—

મૌર્ય સામ્રાજ્યના રાજ્યામલ દરમિયાનમા આ તક્ષશિલા નગરી પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશનુ મુખ્ય વ્યાપારિક શહેર હતુ, જ્યા ભારતની સુપ્રસિદ્ધ વિદ્યાપીઠ આવેલી હતી આ વિદ્યા-

પીઠમાંથી અર્થશાસ્ત્રી પંડિત ચાણાક્ય, વ્યાકરણવિશારદ પંડિત પાણિનિ અને સંસ્કૃતના મહાન્ જ્ઞાતા પંડિત વરરુચિ (વરુચી) જેવા મહાન્ રત્નોને વિદ્યાદાન મળ્યું હતું આ તક્ષશિલાની વિદ્યાપીઠમાથી ઉત્પન્ન થયેલ મહાન્ વિશારદ વિદ્યાર્થીઓએ મગધ સામ્રાજ્યમા પાલી, માગધી અને સસ્કૃત ભાષાને લિપિબદ્ધ કરી હતી રાજ્યવ્યવસ્થા સાચવવા સાથે પ્રાચીન સૂત્રજ્ઞાન જે આ કાળ સુધી કંઠસ્થ જ રહેલુ હતુ તેને સૂત્રારૂઢ કરવામા લીપિજ્ઞાને એવો ઉચ્ચ કોટીનો ફાળો આપ્યો કે જેના યોગે વીરનિર્વાણ ૧૬૦ માજૈન " આગમ સૂત્ર " ના અગિયાર મુખ્ય અગો અને બારમુ દૃષ્ટિવાદ અગ લિપિબદ્ધ ગ્રથારૂઢ કરવા પાટલિપુત્રનો જૈનસઘ સમર્થ થયો હતો તેવી જ રીતે પંડિત ચાણાક્યે આજ વિદ્યાપીઠમા રહી અનેક જાતની વિદ્યાઓની પ્રાપ્તિ કરી, મહાન્ ત્રિદડી સન્યાસી અને અર્થશાસ્ત્રી બની ભારતની કીર્તિને જગતમા ચતુર્દિશાએ પ્રસરાવી હતી

આ તક્ષશિલા નગરી પશ્ચિમોત્તર પ્રાતની રાજધાનીનુ નગર હોવાથી તેના વહીવટ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામા આવતુ હતુ સબબ પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશના અનેક રાજવીઓ પોતાના શક્તિશાળી સૈન્ય સાથે આ તરફ આક્રમણ કરતા હતા મૌર્ય જેવા સબળ સામ્રાજ્યના મજબૂત રાજ્યામલ દરમિયાનમા પણ નિરતર આક્રમણનો ભય આ પ્રાતો ઉપર રહેતો હતો આતરિક બળવાઓ પણ અવારનવાર થયા કરતા હતા આવા મહત્ત્વતા ભર્યા પ્રાત ઉપર મહારાજા અશોકે પોતાના એક પુત્રની નિમણૂક કરી

(૨) સુવર્ણગિરિ (મહિસુર)—

દક્ષિણમા ચોલા, પાડ્ય આદિ પાચ નાના રાજ્યોની વિદ્યમાનતા હતી, કે જેઓ સામ્રાજ્યના ખડિઆ અથવા તો મિત્રરાજ્યોની ગણતરીમા ગણાતા હતા, છતા ય આ પાચે રાજ્યો મજબૂત સ્થિતિના હતા તેની સાથે દક્ષિણ પ્રાત મગધ પાટલિપુત્રથી અતિ દૂર હોવાના કારણે આ પ્રાતો ઉપર પણ વ્યવસ્થાને અગે શક્તિશાળી રાજ્યપુત્રના અમલની જરૂરિયાત હતી એટલે તે પ્રાતનો વહીવટ મહારાજાએ પોતાના બીજા વીર રાજપુત્રને સુપ્રત કર્યો

(૩) કલિગ રાજ્ય—

મહારાજા અશોકે ભયકર ખુવારીના યોગે, પ્રબળ આત્મભોગે, જીતેલ કલિંગ પ્રદેશ, જેની રાજ્યધાની કનકપુરનગરમા હતી, તેની વ્યવસ્થા માટે એક બાહોશ રાજ્યપુત્રની જરૂરિયાત હતી એટલે મહારાજાએ આ કલિગ પ્રદેશ પણ બીજા એક રાજપુત્રને સુપ્રત કર્યો આ જીતાએલા નવીન પ્રદેશમા વિદ્રોહી વાતાવરણ જબરજસ્ત રીતે ચાલી રહ્યુ હતુ, કે જ્યાની જગલી અને પહાડી જાતિઓ સદા ઉદ્ધતાઇભર્યું વર્તન ચલાવી રહી હતી આ કનકપુરનગર આજે પણ ધોલા એવા નામે પ્રસિદ્ધ છે

(૪) સૌરાષ્ટ્ર—

તેવી જ રીતે પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશમા કાઠિયાવાડમા ગિરનાર નજદિક જુનાગઢની સરહદ સુધીના ઉત્તર પશ્ચિમોત્તર પ્રાતના વહીવટદાર તરીકે પણ બીજા એક રાજ્યપુત્રની નિમણુક કરી આ પ્રમાણે મહારાજાએ કુનેહભરી રીતે મગધ સામ્રાજ્યની ચારે દિશાએથી મજબૂતાઈ કરી રાજ્યકુમારોને પણ યોગ્ય ઉંમરે સ્વતત્ર વહીવટદાર બનાવ્યા ને દક્ષ રાજવી તરીકે યુક્તિપૂર્વક કુટુબકલહ નાબૂદ કરી મગધ સામ્રાજ્યના પાયા મજબૂત કર્યા હતા

મગધ સામ્રાજ્યની સીમા—

આ કાળે એટલે ઈ સ પૂર્વે ૨૫૭ મા મગધ સામ્રાજ્ય ભારતમાં નીચે પ્રમાણે વિસ્તારમા હતુ

એની **ઉત્તર પૂર્વની સીમા** ધૌલી નજદિકમા પુરી જીલ્લામા ભુવનેશ્વર ગામ નજદિક સાત માઇલ પર આવેલી હતી.

એની દક્ષિણના સીમા મદ્રાસના ગજાર જીલ્લામા જૌગઢ નામના ગામ નજદિકમા આવેલી હતી, કે જ્યા જૌગઢ અને કલિગ રાજ્યોના અતર્ગત ગામો છે આ બન્ને પ્રદેશો ઉપર સમ્રાટ અશોકની આણ ફરતી હતી કે જેનો આ દક્ષિણ પૂર્વ વિભાગ ગણાતો હતો

એની પૂર્વની સીમા દહેરાદુન જીલ્લામા કાલસી ગામ નજદિકમા હતી દહેરાદુનથી ચક્રોતા તરફ એક સડક જાય છે, ત્યાથી થોડેક દૂર જતા જ્યાથી યમુના નદી હિમાલયની તળેટીથી બહાર પડે છે ત્યા સુધી આ સરહદ આવેલી હતી અને અબેટાબાદથી પદર માઈલ ઉત્તર તરફ હજારા જીલ્લામા મનસેરા નામે સ્થાન નજદિક આ સરહદો કેન્દ્રસ્થાન તરીકે એકત્ર થાય છે

બીજી સરહદની સીમા પેશાવર જીલ્લાના ૪૦ માઈલ ઉત્તર અને પૂર્વ તરફ શાહાબાદગઢી નજદિક આવેલી હતી

પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશમા કાઠિયાવાડના જુનાગઢ નજદિક મગધ સામ્રાજ્યની સીમા આવેલી હતી તેવી જ રીતે મુબઈથી ૩૦ માઇલ દૂર થાણા જીલ્લામા સોપારા નામે ગામમા મગધ સામ્રાજ્યની સીમા આવેલી હતી એટલે ઠાણાના કોકનપટ પર પણ મગધનુ સામ્રાજ્ય હતુ આ ઉપરાન્ત મહિસુરના સિદ્ધપુર, રામેશ્વર અને બ્રહ્મગિરિ નામે સ્થાનો ઉપર પણ મગધ સામ્રાજ્યનુ આધિપત્ય હતુ

દક્ષિણમા ગોદાવરી અને કૃષ્ણા નદીની વચ્ચગાળાના પ્રદેશને આધ્રપ્રાત તરીકે સબોધનુ

વામા આવતો હતો મૌર્ય કાળમા આ આધ્ર જાતિ બહુ શક્તિશાળી હતી કે જેઓએ મૌર્ય સામ્રાજ્યના પતન બાદ વિસ્તૃત સત્તા જમાવી હતી, તેમજ પ્રાચીન ઇતિહાસકારોના કથન પ્રમાણે આ પ્રાતોના મુખ્ય શહેરોમા જૈનસાધુ સપ્રદાય ઉપર અને જૈનધર્મીઓ ઉપર અત્યત અત્યાચારો ગુજારવામા આવ્યા હતા આ પ્રાતો પણ મૌર્ય સામ્રાજ્યમા સમાએલા હતા

આ પ્રમાણે મગધ સામ્રાજ્યની સીમા ભારતવર્ષમા ચારે દિશાએ પ્રસરેલી હતી આવા વિશાળ પ્રદેશમા સુદર વ્યવસ્થા જળવાઈ રહે અને રાજ્યકલહ ઉત્પન્ન ન થાય તેવી રીતે રાજ્યકુમારોને રાજ્યવ્યવસ્થા સ્વતત્ર રીતે સુપ્રત કરી રાજ્યકલહનુ નિવારણ કરવામા આવ્યુ હતુ

બાદ મહારાજા અશોકે વિજયાદશમીના દિવસે મહત્ત્વતાભર્યો ઐતિહાસિક રાજ્ય-દરબાર ભરી મગધ સામ્રાજ્યના રાજ્યવહીવટની વ્યવસ્થાનો ભાર ઉમ્મરલાયક રાજ્ય-કુમારોને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સુપ્રત કર્યાનુ જાહેર કર્યું અને અવન્તી પ્રાત કે જે મગધ સામ્રાજ્યની રાજધાનીનુ કેન્દ્રસ્થાન ગણાતુ હતું અને જે ભારતનુ દ્વિતીય મહત્ત્વતા-ભર્યું વ્યાપારિક નગર ગણાતુ હતું તેની રાજ્યગાદી રાજ્યપૌત્ર સપ્રતિને અર્પણ કર્યાનુ જાહેર કર્યું મહારાજા અશોકે દશ જ માસના આ બાળશિશુ સપ્રતિને અવન્તીપતિ તરીકે અને મગધ સામ્રાજ્યના યુવરાજ તરીકે તિલક કરી મગધ સામ્રાજ્યનો ભાવી સમ્રાટ બનાવ્યો આ ઐતિહાસિક બનાવ ઇ સ પૂર્વે ૨૫૭ એટલે વીરનિર્વાણ ૨૭૦–૭૧ મા બન્યો હતો અને તે જ વર્ષે અવન્તી ઉપર મહારાજા સપ્રતિની આણ ફેરવવામા આવી હતી

પ્રકરણ ૧૫ મું.

યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીને અંગે એક અગત્યનો ખુલાસો.

રાજકાળગણના સાથે સંબંધ ધરાવતી યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીનો સુસ્થાને યોગ્ય પરિચય આપવાની ખાસ જરૂરિયાત ઉપસ્થિત થવાથી ચાલુ ઇતિહાસને પ્રમાણભૂત દર્શાવવા ખાતર અમો યુગપ્રધાન આચાર્યોના અંગે આ સ્થળે નીચેનો ખુલાસો રજૂ કરીએ છીએ —

આ પૂર્વે વી નિ ૨૧૫ માં શ્રી સ્થૂલભદ્રજીનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેમણે પોતાના બન્ને શિષ્યો આર્યમહાગિરિ અને આર્યસુહસ્તિ મહારાજ પૈકી શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજ વડિલ હોવાથી શ્રી સ્થૂલભદ્રજીએ શ્રી આર્ય મહાગિરિજીને યુગપ્રધાનપદે સ્થાપ્યા, અને સાધુગણનો ભાર વડિલ આચાર્ય તરીકે તેમને સુપ્રત કર્યો

આ સમયે યુગપ્રધાનપદની પ્રાપ્તિ ધરાવનાર શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજ જિનકલ્પી સાધુની તુલના કરતા ઉચ્ચકોટીની ક્રિયા અને ભાવનાથી રહેવા લાગ્યા તેમને સાધુસંપ્રદાયનો ભાર તેમજ ચતુર્વિધ જૈન સંઘની સંભાળનો ભાર આત્મહિતાર્થે બાધાકર્તા થઇ પડ્યો, એટલે તેમણે કાળ અને સંજોગ તપાસી વી નિ ૨૪૫ માં સાધુગણનો ભાર શ્રી ચતુર્વિધ સંઘની સંમતિથી શ્રી આર્ય સુહસ્તિ મહારાજને સુપ્રત કર્યો અને પોતે જિનકલ્પીની તુલના માફક એક જિનકલ્પી સાધુના જેવા આચારથી આત્મહિતાર્થી બન્યા, છતાં શ્રી આર્ય સુહસ્તિ મહારાજના સ્નેહને અનુસરી તેઓ તેમની સાથે જ બહુધાએ વિચરતા હતા આ કાળે બન્ને આચાર્યદેવો વચ્ચે સ્નેહભાવ ઘણો જ અનુકરણીય હતો

વી નિ ૨૭૦–૭૧ ના ગાળામાં શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજ (યુગપ્રધાન) અને જિનકલ્પી શ્રી આર્ય મહાગિરિ મહારાજ વિહાર કરતા કરતા કૌશંબીનગરીએ જઇ ચઢ્યા આ સમયે ભયંકર દ્વાદશવર્ષીય દુકાળ ચાલતો હતો જેમાં શ્રીમંત ગણાતા શ્રાવકોને ત્યાં

પણ 'ઊનોદરી' કહેતા માંડ માંડ પૂરું પેટ ભરાય એવી રસોઈ થતી હતી તેમજ એક જ વખતના ભોજનમાત્રથી શ્રીમંત ગણાતો શ્રાવકસમુદાય પણ સંતોષ માનતો હતો

આ સમયે કોશાંબીનગરીમાં શિષ્યસમુદાય સાથે વિહાર કરતા કરતા જઈ ચઢેલ બન્ને આચાર્યદેવોને સમ્રાટ સંપ્રતિના પૂર્વભવના 'દ્રુમક' નામના જીવને દીક્ષા આપવાની અલભ્ય તક સાંપડી, જેમાં દ્રુમકને ચારિત્ર્ય અંગીકાર કરાવી તેનું રંકમુનિ નામ રાખી તેને આર્ય સુહસ્તિ મહારાજના શિષ્ય તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યા

માત્ર એક જ દિવસના દીક્ષા પાલનમાં આ રંકમુનિએ અતિસારના દરદથી વ્યાધિગ્રસ્ત થઈ શુક્લધ્યાને કાળ કર્યો અને એક જ દિવસના ચારિત્ર-પાલનના પ્રભાવે અને મૃત્યુ સમયે ચઢેલ શુક્લધ્યાનના યોગે તે રંકમુનિના જીવે ત્યાંથી કાળ કરી મૌર્યવંશમાં અંધ પિતૃભક્ત રાજ્યપુત્ર કુણાલને ત્યાં વી નિ ૨૭૦-૭૧ માં મહારાજા સંપ્રતિ તરીકે જન્મ લીધો અને તે જ વર્ષે શ્રી આર્ય મહાગિરિ મહારાજે ગજાગ્રપદ તીર્થે (દશાર્ણપુર) સ્વર્ગવાસ કર્યો સંપ્રતિને તે જ વર્ષમાં દશ માસની કુમળી અવસ્થાએ જ અવન્તીની રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત થઈ

કાળગણના પ્રમાણે યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીનો પ્રથમ -આંક નંદવંશના રાજ્યામલની સમાપ્તિ થતા ઈ સ પૂર્વે ૩૧૭ માં એટલે વીરનિર્વાણ ૨૧૦ માં બદલાયો

યુગપ્રધાન શ્રી સ્થૂલભદ્રજી મગધ સામ્રાજ્ય ઉપર મૌર્યવંશની સ્થાપના થયા પછી પાંચ વર્ષ સુધી જીવવા પામ્યા હતા અને તેમનો વીરનિર્વાણ ૨૧૫ કહેતા ઈ સ પૂર્વે ૩૧૨ માં સ્વર્ગવાસ થયો હતો

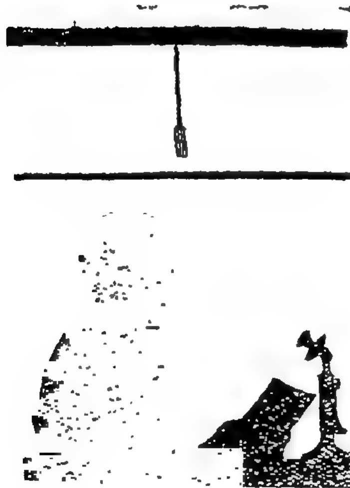
શ્રી સ્થૂલભદ્રજીએ સ્વર્ગવાસ કર્યા પૂર્વે શ્રી આર્યમહાગિરિ અને આર્યસુહસ્તી નામના બે શિષ્યોને દીક્ષા આપી હતી તેમને બાલ્યાવસ્થાથી જ યક્ષા નામની આર્યા(સાધ્વી)એ માતાની જેમ ઉછેર્યા હતા તેથી મહાગિરિ અને સુહસ્તી એવા તેમના નામની પૂર્વે "આર્ય" એવું પદ જોડવામાં આવ્યું હતું તેઓ બન્ને પરિષહોથી નિર્ભય થઈને ખડ્ગની ધારા જેવું તીવ્ર અને નિરતિચાર ચારિત્ર પાળતા હતા સ્થૂલભદ્રજીના ચરણકમળમાં મધુકર સમાન અને મહાપ્રજ્ઞાવાળા, અગિયાર અંગસહિત દશપૂર્વ ભણ્યા પછી શાંત, દાંત, લબ્ધિવંત, અભ્યાસી, આયુષ્યમંત, વચનકુશળ અને દૃઢભક્ત એવા તે બન્ને શિષ્યોને આચાર્યપદ ઉપર સ્થાપી સ્થૂલભદ્ર મહાત્મા સ્વર્ગવાસી બન્યા

જેમાંથી શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજ ઈ સ પૂર્વે ૩૧૨ થી ૨૮૨ સુધી એટલે કે વી નિ ૨૧૫ થી ૨૪૫ સુધી ૩૦ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાનપદે રહ્યા બાદ યુગપ્રધાનપદનો નિક્ષેપો કરી તેઓ જિનકલ્પી સાધુ તરીકે મહારાજા સંપ્રતિના જન્મકાળ સુધી અથવા તો દ્રુમકના જીવને પ્રતિબોધ પમાડ્યા બાદ થોડા સમય સુધી વિદ્યમાન હતા

તેમના યુગપ્રધાન સમયે મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત અને મહારાજા બિંદુસાર અને મહારાજા

અશોક જેવા મગધ સમ્રાટોનો સંબંધ સાધી ભારતમાં જૈનધર્મને રાજ્યધર્મ તરીકે બનાવવાનો અમૂલ્ય લાભ તેમને પ્રાપ્ત થયો જેમાં મૌર્યવંશી રાજ્યકુટુંબ શ્રી આર્ય મહાગિરિજી તથા શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજના તેમજ તેમના શિષ્ય સમુદાયના નિકટ સંબંધમાં રહી જૈનધર્મના આદર્શ ધર્મપાલકો બન્યા હતા **ડૉ. સ્મિથ** કહે છે કે 'આ કાળે જૈનસાધુઓ ભારતના રાજ્યસંચાલનમાં ખાસ સલાહકારોની ગરજ સારતા હતા અને તેઓની અમૂલ્ય સલાહથી મૌર્યવંશની કીર્તિ ભારતમાં ગરજી હતી'

જ્યારે શ્રી આર્ય મહાગિરિ મહારાજે વી નિ ૨૪૫ માં યુગપ્રધાનપદનો નિક્ષેપો કર્યો ત્યારે તેમની પાટે યુગપ્રધાન તરીકે શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજની સ્થાપના થઇ તેઓ વીર નિર્વાણ ૨૯૧ સુધી એટલે ઇ સ પૂર્વે ૨૩૬ સુધી વિદ્યમાન હતા કે જેઓની છત્રછાયામાં રહી મહારાજા સંપ્રતિએ જૈનમંદિરમય ભારત બનાવ્યું આ પ્રસંગને લગતો સવિસ્તર વૃત્તાંત હવે પછીના ખંડમાં રજૂ કરવામાં આવશે

પાંચમા ખંડનો પરિચય.

મહારાજા સંપ્રતિનો જન્મ ઇ સ પૂર્વે ૨૫૭ એટલે વીરનિર્વાણ સંવત્ ૨૭૦ના પોષ માસમાં થયો હતો અને તે જ વર્ષમાં તેમને મગધ સામ્રાજ્યના ગાદીવારસ તરીકે જાહેર કરવામા આવ્યો બાદ તેમને ઇ સ. પૂર્વે ૨૪૩ એટલે વીરનિર્વાણ સ વત્ ૨૮૫ માં અવ તીપતિ તરિકે અભિષેક કરવામા આવ્યો. ઈ સ પૂર્વે ૨૪૦ વીરનિર્વાણ સ વત્ ૨૮૭–૨૮૮ મા મહારાજા સ પ્રતિને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયુ બાદ તેમણે અવ તીમા અભૂતપૂર્વ રથયાત્રાનો વરઘોડા કાઢયો પછી પુનીત તીર્થયાત્ર એ નીકળતાં શ્રી શત્રુ જય, શ્રી ગિરનારજી વિગેરે પવિત્ર તીર્થોની યાત્રા કરી ત્યા નૂતન જિનમ દિરો કરાવ્યાં અને જીર્ણ થએલા કેટલાય જિનમ દિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો તીર્થયાત્રાના પર્યટનમા માર્ગમાં આવતા ગામોને પણ જિનમ દિરથી ભૂષિત કરી જૈનધર્મની જાહોજલાલી ફેલાવી મહારાજા સ પ્રતિની આ તીર્થયાત્રામાં સમ્રાટ્ અશોકે પૂર્ણ સ મતિ દર્શાવી હતી જિનમંદિરોના નિર્માણ ઉપરાત સમ્રાટ્ સંપ્રતિએ ગુપ્તદાન, પશુરક્ષા તેમજ જીવદયાનાં અનેક કાર્યો કર્યા બાદ સમ્રાટ્ અશોકનો સ્વર્ગવાસ થતા ઈ સ પૂર્વે ૨૩૫ એટલે વીરનિર્વાણ ૨૯૧–૨૯૨ માં તે મગધસમ્રાટ્ બન્યો મગધસમ્રાટ્ બન્યા બાદ તેણે ઈ સ પૂર્વે ૨૩૨ મા નેપાળ, તિબેટ, ભોટાન વિગેરે પ્રદેશો પર ચઢાઇ કરી તેને તાબે કર્યા અને ભારત સામ્રાજ્યની હદ કોઈ દિવસ ન હતી તેટલી વિસ્તૃત બનાવી. તેણે અનાર્ય દેશમા ધર્મપ્રચારાર્થે પહેલા ઉપદેશકો મોકલ્યા અને પછીથી સાધુવિહાર પણ કરાવ્યો. તેણે અનાર્ય દેશમા જિનમ દિરો બંધાવ્યાં જેની સાબિતી અત્યારે પણ ત્યાંથી પ્રાપ્ત થતી જિનમૂર્તિઓ આપી રહી છે. જાતિસ્મરણ-જ્ઞાનમા નિમિત્તભૂત યુગપ્રધાન આર્યસુહસ્તી ઈ સ. પૂર્વે ૨૩૬ માં સ્વર્ગવાસી થયા અને તેમની પાટે આચાર્ય ગુણસુ દરજી આવ્યા તેઓ ઇ. સ પૂર્વે ૧૯૨ એટલે વીરનિર્વાણ ૩૩૫ સુધી જીવ ત રહ્યા તેમની સહાયદ્વારા પણ સ પ્રતિએ સારો શાસનોદ્યોત કર્યો સમ્રાટ્ સ પ્રતિએ પોતાના સીક્કાનો અમલ ચાલુ કર્યો બાદ ધર્મપ્રભાવનાના અસ ખ્ય કાર્યો કરી ઈ સ પૂર્વે ૨૦૩ એટલે વીરનિર્વાણ સ વત્ ૩૨૩ મા સમ્રાટ્ સ પ્રતિ સ્વર્ગવાસી થયા

ખંડ ૫ મો.

પ્રકરણ ૧ લું.

મહારાજા સપ્રતિનો રાજ્યાભિષેક અને ઐતિહાસિક વિજય.

ખંડ ચોથાના અતમા જણાવ્યા મુજબ સમ્રાટ અશોકે પૌત્ર સપ્રતિને અવન્તીની રાજ્યગાદી અર્પણ કરતી વખતે મગધ સામ્રાજ્યના વિભાગો પાડીને વહેચણી કરી આપીને ઉમ્મરલાયક રાજ્યપુત્રોને રાજ્યશાસકો બનાવી કુટુબકલહ નાબૂદ કર્યો તે સર્વેના ઉપર મગધ સામ્રાજ્યની સર્વોપરી સત્તા તો કાયમ હતી જ

યુવરાજ કુણાલ, યુવરાજ્ઞી શરતબાળા, ધાવમાતા સુનદા અને ચદ્દાને પોતાની જન્મભૂમિ અવન્તી અનુકૂળતાભરી જણાવાથી ટૂક સમય પછી આ રાજ્યકુટુબ અવન્તી રહેવા ચાલ્યુ ગયુ આ સમયે અવન્તીનો રાજ્યકારભાર મહારાજા અશોકના લઘુબધુ માધવસિહ કે જેઓ રાજપુત્ર કુણાલ ઉપર અપૂર્વ પ્રેમ ધરાવતા હતા તેઓ સભાળતા હતા તેઓના આધિપત્ય નીચે અવન્તીનો વહીવટ ચાલુ રહ્યો, કારણ કે યુવરાજ કુણાલ અધ હતો તેમજ પૌત્ર સપ્રતિ હજુ બાળવયનો હોવાને લીધે ફરજિયાત રીતે માધવસિહને અવન્તીનો રાજ્યકારભાર સભાળવો પડ્યો

ઐતિહાસિક ક્ષેત્રના ઊંડાણમા ઊતરતા સમજાય છે કે આ માધવસિહને જે જે સતાનો થતા હતા તે તુરત જ મૃત્યુ પામતા હોવાથી માધવસિહનો પ્રેમ રાજ્યપૌત્ર સપ્રતિ ઉપર કુણાલ જેટલો અવિચળ રહ્યો હતો તેઓ રાજ્યપૌત્ર સપ્રતિની ઉછેરમા જ સતોષ માની, મગધ સામ્રાજ્યના પોતે હકદાર હોવા છતા, સપૂર્ણ ત્યાગવૃત્તિ દર્શાવી, અધકુમાર કુણાલના

કુટુંબના વડીલ તરીકે રક્ષક બન્યા હતા, અને અવન્તીના સૂબા તરીકે પૂર્વવત્ રાજ્યવહીવટ સંભાળવો ચાલુ રાખ્યો હતો.

રાજ્યપુત્ર સંપ્રતિ અવન્તીના રાજ્યમહેલમાં રહી સુંદર રીતે પોતાની બાલ્યાવસ્થા પસાર કરતો હતો. તેવી જ રીતે યુવરાજ કુણાલ પણ પ્રભુભક્તિમાં પોતાનો સમય સુંદર રીતે વ્યતીત કરતો હતો. સદ્‌ગુરુઓના સમાગમ અને પૂર્વજન્મના ઉચ્ચ કોટીના સંસ્કારી ધર્મબળે રાજપુત્ર સંપ્રતિ પણ સંસ્કારી, ધર્માત્મા અને વીર રાજ્યપુત્ર બન્યો, એટલું જ નહિ પરન્તુ તે મહારાજા અશોકવર્ધનની ધર્મકરણી કરતાં પણ ચઢી જાય તેવો દયાળુ, ધર્મી અને દાનેશ્વરી બન્યો. ધીમે ધીમે બાળવય વટાવી સંપ્રતિ ચૌદ વર્ષનો થયો.

મહારાજા સંપ્રતિનો અવન્તીપતિ તરીકે રાજ્યાભિષેક (ઇ.સ. પૂ. ૨૪૩ વી.નિ. ૨૮૫)

રાજ્યપૌત્ર સંપ્રતિ ચૌદ વર્ષની ઉંમરનો થતાં મહારાજા અશોકને સ્વહસ્તે તેનો રાજ્યાભિષેક કરવાની જિજ્ઞાસા થઇ, અને તેથી મહારાજાએ અવન્તીથી રાજ્યકુટુંબને મગધ તેડાવી લીધું. મહારાજાએ વૈશાખ શુદિ (અક્ષય) તૃતીયાના માંગલિક દિવસે ખાસ રાજ્યારોહણની ક્રિયા માટે રાજ્યદરબાર ભર્યો ને રાજ્યપૌત્ર સંપ્રતિને અવન્તીપતિ તરીકેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. આ સમયે મોટા મોટા રાજાઓની રાજ્યકન્યા સાથે તેનું લગ્ન પણ કરવામાં આવ્યું.

આ પ્રમાણે મહારાજા અશોકે રાજ્યપૌત્ર સંપ્રતિને અવન્તીનું શાસન સુપ્રત કરીને તેની તહેનાતમાં સંપૂર્ણ લશ્કરી બળ મૂક્યું ને તેને અતિમાનપૂર્વક અવન્તી તરફ વિદાય આપી.

મહારાજા સંપ્રતિએ ભાગ્યેજ થોડાક દિવસ અવંતીના માર્ગે મુસાફરી કરી હશે એટલામાં જ પંજાબ તરફ ભયંકર બખેડો ઉત્પન્ન થયાના સમાચારો મગધ આવી પહોંચ્યા. બખેડાની શાંતિ માટે સંપ્રતિના સેનાધિપતિપણા નીચે ત્યાં વિશાળ લશ્કર મોકલવાની જરૂર જણાઈ, અને મહારાજા અશોકે અવન્તી તરફ જતા રાજ્યપૌત્ર સંપ્રતિને રાજ્યાજ્ઞા મોકલી કે રાજ્યકુટુંબને અવન્તી તરફ મોકલી તમારે અત્રેથી મોકલાયેલા બળવાન લશ્કરની સરદારી લઈ બળવાની શાંતિ માટે પંજાબ તરફ જવું.

'સિંહના બાળકો સિંહ જ હોય' તે ઉક્તિ પ્રમાણે મૌર્યવંશી રાજ્યપુત્રોના નસીબમાં યુવાવસ્થાની શરૂઆતમાં જ કેસરીસિંહની માફક રણક્ષેત્રમાં ગર્જના કરવાનું નિર્માણ થયેલું હોવાને લીધે, કુદરત પણ તેમને રણક્ષેત્રમાં ઉતારી મૌર્યવંશીય કીર્તિ ઉપર સુવર્ણ કળશ ચઢાવતી હતી. બિંદુસારના રાજ્યામલ દરમિયાન સમ્રાટ અશોકને પણ આવી જ રીતે પંજાબ તરફ બળવાની શાંતિ માટે જવું પડ્યું હતું. અહીં પણ તે જ હકીકતની પુનરાવૃત્તિ થઇ ને મહારાજા સંપ્રતિને ભરયુવાનવયે રણક્ષેત્રમાં ઝૂઝવું પડ્યું.

મહારાજા સંપ્રતિનો અપૂર્વ વિજયઃ—

સમ્રાટ અશોકની રાજ્યાજ્ઞા મળતાં જ સંપ્રતિને અત્યંત આનંદ થયો. રાજ્યાજ્ઞા

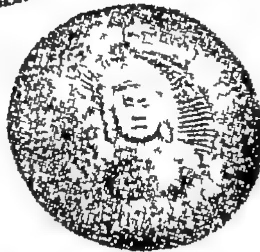

સમ્રાટ્ સંપ્રતિનું રાજ્યકુટુંબ

શ્રી મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર

માથે ચઢાવી તેણે રાજ્યકુટુંબને અવન્તી મોકલવાનો બંદોબસ્ત કર્યો, ને પોતે વિશાળ લશ્કર અને વિપુલ યુદ્ધસામગ્રી સાથે પંજાબ તરફ કૂચ કરી

પંજાબ તરફ જતા જે જે રાજ્યસત્તાઓ ઉપર મગધની આણ ફરતી હતી તે તે રાજ્યની રાજવીઓએ આ પ્રતાપી પુરુષને અતીવ માન આપ્યુ, યોગ્ય સત્કાર કરી તેનુ આધિપત્યપણું સ્વીકાર્યું, તેમજ દરેક જાતની જોઇતી મદદ પૂરી પાડી આ રીતે મગધથી પંજાબની સરહદ સુધીના પ્રત્યેક પ્રાંતો ઉપર સંપ્રતિ પોતાનો કાબૂ મજબૂત કરતો પંજાબમા આવી પહોચ્યો કે જ્યા બળવો ફાટી નીકળ્યો હતો

મહારાજા સંપ્રતિએ કુનેહ અને સફળતાપૂર્વક બળવો દાબી દીધો અને મગધ સામ્રાજ્યની જડ ઘણી જ મજબૂત કરી બાદ સંપ્રતિ અફઘાનીસ્થાનના પ્રદેશ તરફ આગળ વધ્યો અફઘાનીસ્થાનના ઈશાનખૂણાના પ્રદેશો કે જ્યાથી ગ્રીસના શહેનશાહો હમેશા હિંદ ઉપર હુમલો લઇ આવતા હતા તેને દાબી દેવા સમ્રાટ સંપ્રતિ અત્યંત ઉત્સાહ-પૂર્વક આગળ વધ્યો

આજ સુધીના ઇતિહાસમા હિંદ ઉપર હલ્લો લાવતા યવન સૈન્યનો સામનો કોઇ પણ હિંદી રાજવીએ સમ્રાટ સંપ્રતિની ઢબે કર્યો ન હતો હિંદી રાજવીઓ સિન્ધુ નદીની પેલી પાર યવન સૈન્યને હાકી કાઢી સરહદનુ રક્ષણ કરવા માત્રથી સંતોષ માનતા તેનુ પરિણામ એવુ આવતુ કે યવન પાદશાહો પોતાનુ સૈન્ય પુન. એકત્રિત કરી, મજબૂત યુદ્ધ સામગ્રી લઈ હિન્દ પર વારવાર ચઢી આવતા અને પરિણામે પંજાબની સરહદે આ પ્રમાણે યુદ્ધો અવારનવાર ચાલુ જ રહેતા આવી પરિસ્થિતિને સદાને માટે નાબૂદ કરવા આ વીર અને યુવાન રાજવીએ સિન્ધુ નદીની પેલી પાર અફઘાનીસ્થાનના ઇશાન ખૂણાના પ્રદેશ તરફ પ્રબળ સૈન્ય સહિત આક્રમણ કર્યું અફઘાનીસ્થાનની સરહદે અને સિન્ધુ નદીને સામે કાઠે ગ્રીસના શહેનશાહના બળવાન લશ્કર સાથે તેનો સામનો થયો ભયંકર લડાઇ બાદ વીરતા અને વિચક્ષણતાથી યુવરાજને ઐતિહાસિક જીત મળી, અને યવન લશ્કર સર્વ યુદ્ધસામગ્રી અને પોતાનો ખજાનો પડતો મૂકી ઇરાન તરફ નાસી છૂટયુ નાસતા લશ્કરની તેણે બરોબર પૂઠ પકડી ને તે ઈરાન અને બાબેલિયન પ્રદેશ તરફ આગળ વધ્યો રણઘેલા રજપુતની માફક આ યુવાન રાજ્યપુત્રે જાતે રણક્ષેત્રમા મોખરે રહી ગ્રીસની સરહદને બરાબર કાબૂમા આણી આ જીતમા યવન રાજ્યોના ઘણા પ્રદેશોનો સમાવેશ થતો હતો

મૌર્યવંશી નૃપતિ સંપ્રતિના આ રીતના વીરતાભર્યા વિજયથી ગ્રીસના શહેનશાહે પણ મોમા આગળી નાખી અને આ ભારતના વિજેતા યુવાન રાજવી સાથે યુદ્ધ આરંભવા કરતા સુંદર રીતની માનભરી સંધિ કરી, જેને પરિણામે મગધ સામ્રાજ્યની હદ વિસ્તાર પામીને ગ્રીસની સરહદ સુધી પહોચી યુવરાજ સંપ્રતિને આટલા પ્રદેશોની જીતથી

સંતોષ ન થયો હોય તેમ તે ઠેઠ એશિયા માઇનોર સુધી આગળ વધ્યો જેમા સુએઝ કેનેલની સંયોગીભૂમિ સુધીના પ્રદેશો ઉપર તેને જીત મળી અહીં સુધીના રાજાઓને પોતાના ખંડિયા બનાવ્યા ને પોતાના પ્રતિનિધિઓને (એલચીઓને) પ્રત્યેક રાજ્ય દરબારમા ગોઠવ્યા અને સાથોસાથ હિંદના વેપારનો રાજ્યમાર્ગ અહીં સુધી ખુલ્લો કર્યો

આ પ્રમાણે ગ્રીસની સરહદ સુધીના પ્રદેશો ઉપર સમ્રાટ સંપ્રતિએ વિજય મેળવી ભારતને સદાને માટે યવન હુમલાઓથી મુક્ત કર્યું, એટલુ જ નહિ પણ વિજેતા રાજવી તરીકે તેને નજરાણામા એટલો બધો સુવર્ણ ભંડાર અને રત્નો મળ્યા કે જેનાથી અવન્તીનો રાજ્યખજાનો ઉભરાવા લાગ્યો ઉપરોક્ત જીતાએલા પ્રદેશોમાથી રાજ્યની આમદાનીમા કરોડો રૂપિયાનો વધારો થયો, એટલુ જ નહિ પણ વ્યાપારિક ક્ષેત્રફળ પણ વિશેષ પ્રમાણમા વધ્યુ અને તેથી પ્રજામા આબાદી અને સમૃદ્ધિ ફેલાઇ

ગ્રીસથી સિન્ધ સુધીની સરહદ પર પાછા આવતા સમ્રાટે બહુ જ તકેદારી રાખી હતી, કારણ કે તેમને આંતરિક દગાની ધાસ્તી રહેતી હતી કે જેનો અનુભવ સ્વ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તને થયો હતો, છતા આ વીર રાજ્યપુત્રના વીરતાભર્યા આક્રમણદ્વારા તેની જીત અપૂર્વ અને એટલી બધી તો અજોડ બની કે ગ્રીસ શહેનશાહ જેવાને પણ આવા બળવાન સામ્રાજ્ય સાથે હૃદયની સાચી મિત્રતા જ રાખવામા લાભ જણાયો.

સિન્ધુ નદીથી પાછા ફરતા વિજેતા સંપ્રતિને પોતાના પૂર્વજોએ જીતેલા પ્રદેશો જેવા કે સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ, મધ્ય કાઠિયાવાડ, ખંભાત અને ગુજરાત આખામા અપૂર્વ માન મળ્યુ હતુ જેમા સૌરાષ્ટ્રના ફરી બેઠેલ મુસલમાન હાકેમને યુદ્ધથી તાબે કરવો પડ્યો ત્યાથી મારવાડ અને રાજપુતાનાના જે રાજ્યો સમ્રાટ અશોકની સત્તા માન્ય કરતા ન હતા તેમને મજબૂત રીતે કાબૂમા લાવી સમ્રાટ સંપ્રતિ ભારતનો વિજેતા રાજવી બન્યો આ પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશોની જીતમા અગાઉ યવન બાદશાહો દ્વારા ભારતની લૂંટાયેલ લક્ષ્મીમાથી સુવર્ણ, માણેક, મોતી, પન્ના, નિલમ, ઉચ્ચ કારીગીરીના કિંમતી ગાલીચાઓ, સુંદર નકશીદાર સુવર્ણના વાસણો, તેમજ ઉત્તમ પ્રકારની ધાતુઓ તથા સોના રૂપાનો મોટો સંગ્રહ નજરાણામા પુન પ્રાપ્ત કરી અઢળક ધનસંપત્તિ સહિત, મહારાજા સંપ્રતિ પોતાના પાટનગર ઉજ્જૈનમા લગભગ ત્રણ વર્ષે આવી પહોચ્યો

પ્રકરણ ૨ જું.

આંધ્ર પ્રાંતની જીત ને પલટાયેલું માનસ.

મહારાજા સંપ્રતિએ ભારતના પશ્ચિમોત્તર વિભાગમાં મેળવેલા ઐતિહાસિક વિજય પછી તેને દક્ષિણના આંધ્ર પ્રાંતની ભયંકર લડાઇમાં ઉતરવાનો પ્રસંગ પુનઃ પ્રાપ્ત થયો હતો.

મહારાજા બિંદુસારના સમયથી આંધ્રપતિઓ બહુ જ બળવાન બનતા ગયા હતા ને મહારાજા અશોકના સમયમાં પણ પોતાની રાજ્યસરહદે મજબૂત કિલ્લેબંધી રાખવા સમર્થ થયા હતા. આ આંધ્રરાજ્યની સરહદ મગધની દક્ષિણ સરહદથી લગાવી છેક લંકા સુધી હતી અને આખો ય આંધ્ર પ્રાંત ચુસ્ત સનાતન-ધર્મી હતો.

આંધ્રપતિઓએ મહારાજા અશોકના પાછળના ધર્મીજીવનકાળનો લાભ લઇ છડેચોક વિરુદ્ધતા દર્શાવવા માંડી હતી કારણ તેઓ સમજતા હતા કે મહારાજા અશોક લડાઇમાં ઉતરે તેમ નથી એટલે તેમણે સ્વતંત્ર થવા તોફાનો આદર્યા સંપ્રતિએ લગભગ દોઢથી બે લાખની સૈન્યસામગ્રી સાથે આંધ્ર પ્રાંત ઉપર ચઢાઇ કરી આંધ્રની સરહદે લગભગ બાર માસ સુધી ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું, અને આંધ્રની વીર સેનાએ પોતાના અંતિમ બળ સુધી સામનો કર્યો, છતાં તેમાં ભાગ્યદેવીએ સંપ્રતિને જ યારી આપી અને આંધ્રપતિનો પરાભવ થયો છેવટે આંધ્રપતિએ મગધનું સર્વોપરીપણું સ્વીકારી ખંડણી આપવાનું કબૂલ કર્યું.

આ સમયે આંધ્રની ગાદી ઉપર આવનાર આંધ્રપતિ યુવાવસ્થામાં હતો સંધિના પાલન (જામીન) તરીકે તેણે પોતાની બેનના લગ્ન વિજેતા મહારાજા સંપ્રતિ સાથે કરી આપ્યા કે જેનાથી મગધના ગાદીવારસ પુત્ર વૃષભસેનનો જન્મ થયો

મહારાજા સંપ્રતિએ પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશની જીતમાં છેક કાઠિયાવાડ સુધીના પ્રદેશો તાબે કર્યા હતા અને દક્ષિણોત્તર પ્રદેશોની જીતમાં આંધ્ર પ્રાંતથી સિંહલદ્વીપ (લંકા) સુધીના પ્રાંતો તાબે કર્યા આ પ્રમાણે આ બંને મહત્ત્વતાભર્યા વિજયથી મગધ સામ્રાજ્યની

સત્તા અવન્તી મારફતે આ કાળે ભારતમા લગભગ સાર્વભૌમપણાને પામી ચૂકી હતી આ મહાન્ કાઠી પ્રદેશો તથા દક્ષિણોત્તર આંધ્ર પ્રાતની જીતના અગે ઐતિહાસિક પુરાવાઓ મળી આવે છે નિશીથચૂર્ણિકાર તથા કલ્પચૂર્ણિકાર નીચે પ્રમાણે દર્શાવે છે.—

"तेणे सुरट्ठविसयो अंधा दमिला यो ओयविला।" निशीथ

"ताहे तेण संपइणा उज्जेणी आइं काउं दक्खिणावहो सव्वो।
तत्थ ठिण्ण वि अज्झावितो" कल्पचूर्णी

× × ×

માતાનો સદ્‌બોધ—

એક સમયે મહારાજા સપ્રતિ પોતાની માતા શરદશ્રી પાસે બેસી ધાર્મિક ચર્ચા કરતો હતો તે સમયે માતાએ પુત્રને નીચે મુજબ હૃદયગમ બોધ આપ્યો —"હે વત્સ! તે પરદેશી યવન તથા અનેક બલીષ્ઠ દુશ્મન રાજાઓને જીતી તારા સામતો બનાવ્યા છે જો કે જગતની દૃષ્ટિએ તે મૌર્યરાજ્યકુળ ઉજ્જવળ બનાવ્યુ ગણાય, પરન્તુ લાખો મનુષ્યોની હિંસાના ભોગે મેળવેલ જીત પ્રાણાતે પણ કયા રાજવીને હિતકર થઇ છે કે જેના યોગે લાખો જીવોનો સહારક ધર્મભાવનાહીન રાજવી સ્વર્ગે જઈ શકયો હોય? વીર પુત્ર, દુનિયાને જીતનાર ચક્રવર્તી જેવા રાજાઓ પણ ધર્મહીનતાને કારણે બહુધા કરી નર્કગતિને જ પામ્યા છે

વ્હાલા તનુજ, પૃથ્વી તો સદાકાળ તલવારને જ નમતી રહી છે બેશક, વીરપુરુષો પૃથ્વી જીતે, શસ્ત્રોના બળે શત્રુને હરાવે—એવુ અનાદિ કાળથી ચાલતુ જ આવ્યુ છે વિજેતા રાજવીની માતા કદાપિ કાળે નારાજ તો ન જ થાય, તેણી પુત્રના પરાક્રમથી પ્રફુલ્લિત જ થાય, છતા સમજુ અને જ્ઞાની માતાઓ પોતાના પુત્રની ગતિ સુધારવા જરૂર ધર્મ-પ્રતિબોધ આપે તે જ પ્રમાણે હે વીર પુત્ર, તે જેવી રીતે સામ્રાજ્યની જીત મેળવી છે તે જ પ્રમાણે આદર્શ ધર્મી તરીકે જ્યારે આત્મકલ્યાણ સાધી તુ ઉચ્ચ ગતિનો આરાધક બનીશ ત્યારે જ તુ ખરો ભાગ્યાત્મા અને પિતૃકુળને તારનારો થયો ગણાય

હે વીર પુત્ર! રણક્ષેત્રમા થએલ અસખ્ય જીવોના નાશનું ફળ (શિક્ષા) જરૂર ભોગવવુ જ પડે, અને તેના યોગે જો તેટલુ જ ઉત્કૃષ્ટ તપ અને ધર્મસેવન વિજેતા રાજવીથી ન થાય તો તે ધર્મરહિત નૃપતિની ગતિ નરક સિવાય બીજી ન હોઇ શકે; માટે મારી તને ખાસ ભલામણ છે કે હવે રણક્ષેત્રથી સતોષ પામ અને ધર્મભાવના તરફ વળી ધાર્મિક કાર્યો કર"

ખરેખર પુત્ર-હિતસ્વી માતાઓ જ પ્રસગ આવ્યે પુત્રને સાચા અક્ષરો કહેવામા પાછી પાની ન જ કરે ઇહલૌકિક સુખ કરતા પારલૌકિક સુખની શ્રેષ્ઠતા અનતગણી છે

ચોથા આરાની પ્રાચીન જૈન પ્રતિમા

આ ભવ્ય પ્રતિમા આબૂ તીર્થ ઉપર વિમળવસહીમાં દહેરી નં. ૨૦ માં સ્થાપિત થએલ છે કે જે ખોદકામ કરતા ભૂગર્ભમાંથી મળી આવી હતી

શ્રી મહોદય પ્રેસ—ભાવનગર

શરદશ્રી જેવી વીર ક્ષત્રિયાણીઓ જ સાચો માર્ગ દર્શાવી શકે સંસ્કારી માતા શરદશ્રીની સચોટ અને શાંતવાહિની વાણીના પીયૂષપાનથી મહારાજા સંપ્રતિ અતીવ સંતોષ પામ્યા ને બોલ્યા કે—

"પૂજ્ય માતુશ્રી! આપના ઉપદેશને હું માથે ચઢાવું છું, અને આજ્ઞાંકિત મૌર્યપુત્ર તરીકે આપ ફરમાવો તે મુજબ ધર્મકાર્યોથી આપને સંતોષવા તૈયાર છું."

માતાનું હૃદય પુત્રના સુંદર જવાબથી અત્યંત સંતુષ્ટ થયું, અને તેણીએ પુત્રને કહ્યું કે-"હે વત્સ! નવા નવા જિનમંદિરો બંધાવી, તેમજ પ્રાચીન જૈનમંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી તું પુણ્યોપાર્જન કરે તો મને અતિ હર્ષ થાય અને સાથોસાથ તારી ગતિ સુધરે. કારણ કે આ સંબંધમાં મે પૂજ્ય શ્રી આર્યસુહસ્તિસૂરિના મુખદ્વારા તેમની દેશનામાં સાંભળ્યું છે કે—

काष्ठादिनां जिनावासे, यावतः परमाणवः ।
तावंति वर्षलक्षाणि, तत्कर्त्ता स्वर्गभाग् भवेत् ॥

જૈન મંદિર બંધાવતાં કાષ્ઠ, પાષાણ વિગેરેમાં જેટલા પરમાણુઓ આવે છે તેટલા લાખ વર્ષો સુધી મંદિરનો કરાવનાર સ્વર્ગનો ભોક્તા થાય છે

તેવી જ રીતે પરમાણુસ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજે જણાવ્યું હતું કે—

जालान्तरगते सूर्ये, यत्सूक्ष्मं दृश्यते रजम् ।
तस्य त्रिंशत्तमो भागः, परमाणुः स उच्यते ॥

અર્થાત્-જાળીની અંદરથી પડતા સૂર્યના તેજમાં સૂક્ષ્મ રજ દેખાય છે તેનો ત્રીશમો ભાગ પરમાણુ કહેવાય છે

વ્હાલા પુત્ર! નૂતન મંદિર બંધાવવા કરતાં આઠગણું પુણ્ય જિનમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે તેના અંગે પણ શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજે પ્રાચીન ગ્રન્થનો નીચે પ્રમાણેનો શ્લોક સંભળાવ્યો હતો —

नूतनार्हद्वारवासे विधाने यत्फलं भवेत् ।
तस्मादष्टगुणं पुण्य, जीर्णोद्धारे विवेकिना ॥

તેવી જ રીતે હે પુત્ર! ધન, અગ્નિ, પાણી, ચોર, ચારણ, યાચક, રાજા, જુગારી, બંધુ અને રાજ્યદંડ વિગેરેથી બચાવીને પણ જૈનમંદિરાદિકમાં ધન વાપર્યું હોય તેવા પુરુષને ધન્ય છે આ પ્રસંગને લગતો શ્લોક શ્રી આચાર્યદેવે નીચે મુજબ સંભળાવ્યો હતો.—

" ज्वलनजलचोरचारणनृपखलदायादयंदि ।
धन्योऽसौ यस्य धनं जिनभुवनादौ शुभे लग्नम् ॥ "

હે પુત્ર ! જિનભુવનાદિ બનાવવામાં આ પ્રમાણે ધનનો ઉપયોગ કરવા શાસ્ત્રકારો અને પૂજ્ય આચાર્યદેવો ફરમાવે છે અને તેથી નરકગતિનું રોધન થાય છે, તો તારા જેવો વીર સંસ્કારી પુત્ર માતાની આત્મસંતુષ્ટતા કરવા સાથે શ્રેષ્ઠ ગતિ સાધવા શું ઉદ્યુક્ત નહીં થઈ શકે ?

વળી હે વીરપુત્ર ! તારા જન્મકાળ પૂર્વે અને ગર્ભાવાસની શરૂઆતમાં મુખમાં પ્રવેશ કરતા હસ્તિનું સ્વપ્ન આવેલ આ સ્વપ્નના અંગે તેનું ફળ પૂછવા હું અવન્તીમાં પધારેલ શ્રી સાગરસૂરિ નામના ચૌદપૂર્વધર જ્ઞાની મહારાજ પાસે તારા પૂજ્ય અંધ પિતાશ્રીને સાથે લઈ ગઈ હતી જ્યારે તેમણે સ્વપ્નનું ફળ દર્શાવતા જ્ઞાનબળે જણાવ્યું હતું કે 'તારી કૂખે જૈનધર્મનો મહાન્ ઉદ્ધારક એવો વીરપુત્રનો જન્મ થશે કે જેના હાથે ભારતના પ્રાચીન જૈનમંદિરોનો ઉદ્ધાર થશે એટલું જ નહિ પણ જૈન મંદિરમય ભારત બનશે અને સાધુઓને સારી રીતે રક્ષણ મળશે.'

આ પ્રમાણે જ્ઞાની મુનિમહારાજે કહેલ વાણીને ફલિભૂત થએલ હું ત્યારે માનું કે જ્યારે મારો વીર પુત્ર ભારતને મંદિરમય બનાવે "

પોતાની માતાનો ધર્મબોધ મહારાજા સંપ્રતિને એવો તો સચોટ લાગ્યો કે તેણે પોતાની માતા પાસે તરત જ અભિગ્રહ કર્યો કે " હું તે માર્ગે જરૂર પ્રવર્તીશ અને તારી મનોભાવના અને માગણી સિદ્ધ કરી આપીશ "

આ સમયે હાજર રહેલ વયોવૃદ્ધ ધાવમાતા સુનંદાએ કહ્યું કે-" હે વત્સ ! તારા અંધ અને પ્રભુભક્ત પિતા કે જેમને ધર્મપસાયે તારા જેવો આજ્ઞાંકિત અને કુળોદ્ધારક વીરપુત્ર પ્રાપ્ત થયો અને પરમાત્માએ સૌની દૃષ્ટિ ઠારી સાથે રાજ્યખજાનામાં અત્યારે એવો તો સંતોષકારક વધારો ચાલુ છે કે જેના યોગે તું ધારે તો ચક્રવર્તીતુલ્ય રાજ્ય ભોગવી તારી માતાની મનોભાવના ફલિભૂત કરી શકે, માટે સંસ્કારી હે વત્સ ! વીરપુત્ર ! તારી ફરજ છે કે તારા જન્મદાતાઓના આત્માને સંતુષ્ટ કરી આત્મકલ્યાણ સાધવું "

માતા, પુત્ર અને પિતાશ્રીની વયોવૃદ્ધ ધાવમાતા વચ્ચે આ પ્રમાણેની થયેલ વાતચિતનું પરિણામ કઈ રીતે ફલિભૂત થાય છે તે હવે પછીના પ્રકરણમાથી આપણને જણાઈ આવશે

પ્રકરણ ૩ જું.

જીવતસ્વામીની પ્રતિમા.

સુજ્ઞ વાચક! આ પ્રકરણમા રજૂ કરવામા આવતી દૈવીશક્તિની ઘટનાઓનો સબંધ ઇતિહાસ સાથે સકલિત હોવાને લીધે અમો તેની નોધ અતિ સક્ષિપ્તમા નીચે પ્રમાણે ઉદ્ધૃત કરીએ છીએ

સ્વર્ગીય દેવીઓ ખાતર અગ્નિપ્રવેશ કરતો સોની—

પ્રભુ મહાવીરના જીવનકાળ સમયમા ચપાનગરીમા **કુમારનદી** નામે સોની હતો તે સોની અતિ ધનાઢ્ય તેમજ અત્યત વિષયાધ હતો તે લગભગ પાચસો પાચસો સોનૈયા આપીને સુદરમા સુદર પાચસો જેટલી સ્ત્રીઓને પરણ્યો હતો ચપાનગરીમા એક વૈભવશાળી મહેલ બનાવી આ સર્વે સ્ત્રીઓ સાથે તે રાજા-મહારાજા કરતા પણ વિશેષ એશઆરામ ભોગવતો હતો આ નદી સોનીને **નાગિલ** નામે શ્રાવક મિત્ર હતો એક દિવસ પચશૈલ દ્વીપની અધિષ્ઠાયિકા **હાસા** અને **પ્રહાસા** નામની બે વ્યતર દેવીઓ નદીશ્વર દ્વીપે જતી હતી માર્ગમા જ એમનો સ્વામી વિદ્યુન્માલીદેવ દેવપણાનુ આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી ચ્યવી ગયો એટલે આ વ્યતર દેવીઓએ અવધિજ્ઞાનથી કુમારનદીને અતિ વિષયાધ જાણી પોતાના સ્વામી તરીકે પસદ કર્યો અને તેને પોતા પ્રત્યે આકર્ષવાને બન્ને દેવીઓ કુમારનદી સમક્ષ તેના મહેલમા એકાતે પ્રગટ થઇ

રૂપવતી દેવાગનાઓને સાક્ષાત્ સ્વરૂપે પોતાના મહેલમા આવેલી જોઇ વિષયાધ સોની તેને ભેટવા આતુર થયો અને બોલ્યો કે—" તમે કોણ છો અને કયાથી આવો છો ? " તેના જવાબમા દેવીઓએ ભાવપૂર્વક અટ્ટહાસ્ય કરતા કહ્યુ કે—" ઓ દિવ્ય કાતિવાન પુરુષ, અમે તારે માટે જ અહીં આવેલ છીએ, પરતુ દેવાગનાઓનો ઉપભોગ કરવાનો અધિકાર દેવ સિવાય બીજા કોઇને ન હોવાથી, હે કુમારનદી ! જો તને અમારી લાલસા હોય

તો તારે પચશૈલ દ્વીપે આવવુ ” પચશૈલ દ્વીપે જવાનુ કામ સુલભ ન હતુ, કારણ કે ત્યા જવામા જીવનુ જોખમ હતુ પડહ વગડાવી, અમુક દ્રવ્ય આપી, કુમારનદીએ એક વૃદ્ધ નાવિક સાથે પચશૈલ દ્વીપ તરફ જવા પ્રયાણ કર્યું મહામુસીબતે પચશૈલ દ્વીપે કુમારનદી પહોચ્યો તો ખરો પણ દેવીઓએ તેને કહ્યુ કે–‘મનુષ્યરૂપે તુ અમારો ભોક્તા થઇ શકશે નહિ તારે પચશૈલ દ્વીપના સ્વામી થવાનુ નિયાણુ કરી અગ્નિપ્રવેશ કરવો પડશે ત્યારબાદ તે નિયાણાને યોગે તુ અમારો સ્વામી બનશે અમારો સ્વામી બનવાને કારણે ઓછામા ઓછા દેવપણાના આયુષ્યના દસ હજાર વર્ષ તુ મનગમતા વિલાસો ભોગવવા ભાગ્યશાળી થશે, કે જે ભોગવિલાસો મનુષ્યના ભોગવિલાસો કરતા અતિ ઉચ્ચ કોટિના અને મનવાછિત હશે ’ બાદ કુમારનદીના કથનથી તે દેવીઓએ તેને તેના નગર ચપાપુરીમા પુન પહોચાડ્યો

અપ્સરાઓના દર્શન થયા બાદ કુમારનદીને પોતાની રૂપવતી પાચસો સ્ત્રીઓ તે દેવીઓની અપેક્ષાએ એક કીટ સમાન જણાવા લાગી દેવાગનામા લુબ્ધ થયેલ તેને તેઓના ઉપરથી સ્નેહ ઉતરી ગયો રાતદિવસ તે દેવીઓના નામની જપમાળા ફેરવવા લાગ્યો અને ઉપરોક્ત બન્ને દેવીઓ મેળવવાની લાલસાએ તેણે અગ્નિપ્રવેશ કરવાનો પણ વિચાર કર્યો તેના મિત્ર નાગિલે તેને ઘણો સમજાવ્યો, ધર્મમાર્ગમા પ્રવર્તાવવા અનેક પ્રયાસો કર્યા છતા આ વિષયાધ સોની તો પોતાના નિશ્ચયમા મજબૂત રહ્યો, અને અગ્નિચિતા ખડકાવી, નિયાણાપૂર્વક તેમા પ્રવેશ કરી પચશૈલ દ્વીપમા દેવપણે ઉત્પન્ન થઈ હાસા ને પ્રહાસા અપ્સરાઓના ભોગવિલાસમા મગ્ન બન્યો

કેટલાક વર્ષો વ્યતીત થયા બાદ એક દિવસ સ્વર્ગના દેવતાઓ નદીશ્વરદ્વીપે યાત્રા કરવા જતા હતા, જેમા તેમની આજ્ઞાથી હાસા અને પ્રહાસાને પણ જવાનુ હતુ તેઓ તેમની નાચનારીઓ સગીતકાર દેવી હોવાથી તેમણે પોતાના પતિને કહ્યુ “ તમે ઢાલ વગાડો, અને અમે ગાઇએ ” કુમારનદી સોનીના જીવ વિદ્યુન્માલી દેવે અહકારથી ઢાલ વગાડવાની ના કહી એટલે કર્મોદયથી એ દેવતાઇ ઢાલ આપમેળે એના ગળે વળગી ગયો; તેથી મહાદુ ખી હૃદયે ઢાલી તરીકે ઢાલ વગાડનો તે વિદ્યુન્માલીદેવ આગળ ચાલવા લાગ્યો

આ બાજુ કુમારનદીનો મિત્ર નાગિલ શ્રાવક ઉચ્ચ કોટીની ધર્મકરણી કરી, આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, મૃત્યુ પામી બારમા દેવલોકે મહેદ્ર નામે મહર્દ્ધિક દેવ થયો તે પણ આ યાત્રામા સાથે આવ્યો એણે પોતાના અવધિજ્ઞાનના બળે આ ઢાલી–વિદ્યુન્માલીને પોતાના પૂર્વભવના મિત્ર તરીકે ઓળખ્યો અને તેને પોતાની પાસે બોલાવી કહ્યું કે–“ હે ભદ્ર ! મનુષ્યભવ પામવા છતા તુ નિરર્થક ભવ હારી ગયો મારી માફક જો સારી રીતે ધર્મની આરાધના કરી હોત તો તુ પણ મહર્દ્ધિકદેવ થાત, પરતુ તેના બદલે વિષયનો ભોગી બની, નિયાણું બાધી, હલકી નાચનારી દેવ જાતિમા તુ ઉત્પન્ન થયો એ ખરેખર શોચનીય છે તારે માટે હજી પણ શ્રેષ્ઠ દેવગતિ પ્રાપ્ત કરવાનો એક માર્ગ છે તો હું કહુ તે પ્રમાણે કર, અને હજુ પણ આત્મકલ્યાણ સાધ

કુંડગ્રામનગરના પોતાના મહેલમા પ્રભુ મહાવીર ગૃહસ્થાવાસમા કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ ધ્યાનસ્થપણે ઊભેલા છે તેમની પ્રતિમા (જીવતસ્વામી) તેજ સ્વરૂપે ભરાવ, અને તેની પૂર્ણભાવથી ભક્તિ કર તેથી તને બોધિબીજની પ્રાપ્તિ થશે અને તારી ગતિ સુધરશે ”

પ્રભુ મહાવીરના ગૃહસ્થાવાસ સમયની ભાવમુનિ તરિકે બનેલ પ્રતિમા—

યાત્રાનું કાર્ય સમાપ્ત થતા વિદ્યુન્માલીએ પોતાના દેવમિત્રના કથાનુસાર તેમના રાજમહેલમા કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ ઊભા રહેલ શ્રી મહાવીર પ્રભુને જોયા ત્યારપછી તેણે હિમપર્વત ઉપર જઇ, ગોશીર્ષ ચદન લાવી તેનાથી તેણે પ્રભુ મહાવીરની ગૃહસ્થાવાસ સમયની ભાવમુનિ તરીકેની સાક્ષાત્ પ્રતિમા બનાવી

ઉપરોક્ત પ્રતિમાની **કપિલ** નામના કેવળી આચાર્ય પાસે વિધિસર પ્રતિષ્ઠા કરાવી પછી ચદનની એક પેટી બનાવીને તે પ્રતિમા તેમા મૂકી આ અરસામા સિધસૌવીર દેશ તરફ જતા એક વેપારીનુ વહાણ જે ડામાડોળ સ્થિતિએ ચડી ડૂબવાની તૈયારીમા હતું તેનુ તે વિઘ્ન વિદ્યુન્માલી દેવે નિવારી ઉપરોક્ત પ્રતિમાવાળી પેટી તે વેપારીને આપી અને તે પ્રતિમાને વીતભયપટ્ટણ તરફ લઇ જવાની આજ્ઞા કરી.

દેવપ્રતિમાના કારણે તોફાને ચઢેલ સમુદ્ર શાત થયો અને થોડા દિવસમાં આ વેપારી વીતભયપટ્ટણમા આવી પહોચ્યો અહીયા આ કાળે શિવ ધર્મમા ચુસ્ત ૭૦૦ તાપસોનો ભક્ત ઉદાઇ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો આ રાજાની સેવામા દસ મુકુટબધ રાજાઓ હમેશા હાજર રહેતા આવા પ્રતાપી રાજવીના પાટનગરમા આવી શાહ સોદાગર વેપારીએ નગરચોકમા ઉપલી દેવપ્રતિમાવાળી પેટી રજૂ કરી, અને “આ દિવ્ય પ્રતિમાને પૂજા અર્થે ગ્રહણ કરો, ગ્રહણ કરો” એવી રીતે ઉદ્ઘોષણા કરાવી

નગરના વિધવિધ ધર્મના પુરુષો, તાપસો, સન્યાસીઓ, નગરજનો, રાજ્ય અમલદારો તથા ખૂદ મહારાજાએ પણ આ ચમત્કારિક દૈવી પેટી જોઇ તેને ઉઘાડવા અનેક પ્રયાસો કરી જોયા દરેકે પોતપોતાના ઇષ્ટ દેવની સ્તુતિ કરવા માડી, પરતુ પેટી ઊઘડી નહિ

આખરે મહારાજાની પટ્ટરાણી **પ્રભાવતી** કે જે ચેડા મહારાજની પુત્રી થતી હતી તેણે દેવાધિદેવની વીતરાગ પરમાત્માની સ્તુતિ કરી, અને તેના પ્રતાપે એ પેટી તરત જ ખુલી ગઇ તેણે એ પ્રતિમાને આડબરપૂર્વક લઇ જઈ પોતાના ચૈત્યગૃહમા સ્થાપન કરી અને નિરતર તેની એકચિત્તે ભક્તિ અને પૂજા કરવા લાગી, કારણ કે આ મહારાણી ચુસ્ત જૈનધર્મી હતી

પ્રભુભક્તિમા અત્યત શ્રદ્ધાળુ એવી મહારાણી પ્રભાવતીએ કેટલાક સમય પછી રાજાની આજ્ઞા મેળવી ચારિત્ર અગીકાર કર્યું અને દેવલોકમા દેવપણે ઉત્પન્ન થઇ

પ્રભાવતીના ચારિત્ર અંગીકાર કર્યા બાદ તેની ભલામણ પ્રમાણે તે પ્રતિમા(પ્રભુ)ની પૂજા તેની **દેવદત્તા** નામની દાસી નિરંતર કરવા લાગી બીજી બાજુ પ્રભાવતીનો જીવ જે દેવ થએલો તેણે રાજાને સન્માર્ગે વાળવા અનેક યુક્તિઓદ્વારા પ્રતિબોધી જૈન ધર્મમા સ્થિર કર્યો

એ અરસામા દેવતાઇ ગૂટિકા ધરાવનાર **ગાંધાર** નામે એક શ્રાવક ગૂટિકાના પ્રભાવથી આકાશમા ઊડી આ જીવતસ્વામીની પ્રતિમાના દર્શન માટે વીતભયપટ્ટણ આવ્યો

વીતભયપટ્ટણ આવ્યા બાદ આ જ્ઞાની શ્રાવકને પોતાનુ મૃત્યુ નજદિક જણાતા તેણે પોતાની પાસે રહેલ દૈવી ગૂટિકા, પ્રભુભક્તિમા નિત્ય મસ્ત રહેનાર દેવદત્તા કુબ્જાને આપી, અને પોતે સંયમ સ્વીકારી આત્મહિત સાધ્યુ

કદરૂપી મટી સુવર્ણ શરીરવાળા સુંદર સ્વરૂપને ઇચ્છતી કુબ્જા દાસી(દેવદત્તા)એ દૈવી ગૂટિકા મુખમા રાખી કે તરતજ તેની કાયા સૌંદર્યસંપન્ન અપ્સરા તુલ્ય બની ગઇ

આ ઉપરથી મહારાજા ઉદાઇએ આ દાસીનુ નામ ‘ સુવર્ણગૂલિકા ’ પાડ્યુ કુબ્જા મટી અપ્સરા તુલ્ય દેહ અને લાવણ્ય ધરાવનાર સુવર્ણગૂલિકા દાસીને હવે પોતાને યોગ્ય પતિની જરૂર જણાઇ તેણીએ તે ગૂટિકાના અધિષ્ઠાયક દેવનુ સ્મરણ કર્યું, એટલે તેના અધિષ્ઠાયક દેવે હાજર થઇને તેને પૂછ્યુ કે-“ બોલ, તારે મારી શી જરૂર પડી છે ? ” તેણીએ કહ્યુ કે “ અવન્તીપતિ ચંડપ્રદ્યોત રાજા મારો પતિ થાય એવો બંદોબસ્ત કરો ”

અધિષ્ઠાયક દેવે ચંડપ્રદ્યોત રાજા આગળ જઈ સુવર્ણગૂલિકા દાસીનુ અતીવ સુંદર વર્ણન કર્યું જેથી તેના ઉપર તે મોહિત થયો, અને તેણીને તેડી લાવવા પોતાના દૂતને મોકલ્યો દૂતની સાથે સુવર્ણગૂલિકાએ ન જતા તેણે અવન્તીપતિને પાટણ બોલાવ્યો

રાત્રિના સમયે અવન્તીપતિ **અનિલવેગ** નામના હાથી ઉપર બેસી ત્યા આવી પહોંચ્યો, અને નગરની બહાર ઉદ્યાનમા બંનેનો મેળાપ થયો અવન્તીપતિએ સુવર્ણગૂલિકાને પોતાની સાથે આવવા કહ્યુ ત્યારે તેણીએ જણાવ્યુ કે-“ હુ આ જિનમૂર્તિ વગર જીવી શકુ તેમ નથી માટે એના જેવી જ એક મૂર્તિ બનાવી અહીં લાવો એટલે આ મૂર્તિના સ્થાને તે મૂર્તિની સ્થાપના કર્યા પછી આ મૂળ પ્રતિમાને લઇ હુ તમારી સાથે આવીશ ”

ત્યારબાદ ચંડપ્રદ્યોત રાજાએ અવન્તી આવી તે મૂર્તિના જેવી બીજી મૂર્તિ તૈયાર કરાવી અને તેની **કપિલ** કેવળી પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી પછી એ મૂર્તિને લઈ ચંડપ્રદ્યોત રાજા વીતભયપટ્ટણ આવ્યો, અને દાસીને નૂતન મૂર્તિ અર્પણ કરી દાસી આ નવીન મૂર્તિ ચૈત્યમા સ્થાપી, મૂળ મૂર્તિને પોતાની સાથે લઇ અવન્તી આવી અને ચંડપ્રદ્યોત સાથે યથેચ્છ ભોગ ભોગવવા લાગી

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે ઉદાઈ રાજા દેવાલયમા આવ્યો અને પ્રતિમાને નમી તેની

સન્મુખ જુએ છે તો કોઇ દિવસ ન કરમાય એવી પુષ્પમાળા કરમાયલી દીઠી તેને તરત જ માલૂમ પડયુ કે "આ મૂર્તિ મૂળ પ્રતિમા નથી વળી પ્રભુભક્તિમા નિત્ય હાજર રહેનારી સુવર્ણગુલિકા પણ હાજર નથી પ્રભાવશાળી મૂળ પ્રતિમાના અદૃશ્ય થવાથી મારા હાથીઓનો મદ પણ ગળી ગયો દેખાય છે, માટે નક્કી આ કાર્ય અવન્તીના ચડપ્રદ્યોતનુ દેખાય છે કે જે અહી આવી, મૂર્તિ તથા દાસી બનેને લઇ ગયો હોય એમ જણાય છે "

તેણે તરત જ દસ રાજાઓ સહિત વિશાળ સૈન્ય તૈયાર કર્યું અને અવન્તી ઉપર ચઢાઈ કરી આ બાજુ અવન્તીપતિ પણ લશ્કર સહિત સામનો કરવા માટે તૈયાર હતો એટલે બને વચ્ચે ભયકર યુદ્ધ થયુ યુદ્ધમા બાણાવળી ઉદાઇ રાજાએ તીક્ષ્ણ બાણોથી ચડપ્રદ્યોત રાજાના હાથીના ચારે પગો ભરી દીધા જેથી ચડપ્રદ્યોતનો માનીતો અનિલવેગ હાથી પૃથ્વી પર ઢળી પડ્યો એટલે પ્રતાપી ચડપ્રદ્યોતે મૃત્યુવશ થએલ હાથીની અબાડીમાથી કૂદકો મારી રણમેદાનમા ઝપલાવ્યુ તત્ક્ષણે ઉદાઇ રાજા પણ કૂદકો મારી રથમાથી બહાર પડ્યો, અને બંને વચ્ચે ભયકર દ્વદ્વયુદ્ધ થયુ છેવટે અવન્તીપતિ હાર્યો અને ઉદાઈએ ચડપ્રદ્યોત રાજાને બાધી લીધો

ઉદાઈ રાજા તરત જ વિજેતા રાજવી તરીકે અવન્તીના રાજ્યમહેલમા આવ્યો અને સૌથી પ્રથમ તો તેણે મૂળ પ્રતિમાના દર્શન કરી આત્મસતોષ મેળવ્યો બાદ એ જ મૂળ પ્રતિમાને વીતભયપટ્ટણ લઈ જવાની તૈયારી કરી, પણ એ પ્રભાવશાળી પ્રતિમા ત્યાથી એક અશ માત્ર ચલાયમાન થઇ નહિ અતે રાજાએ અતિશય સ્તુતિપૂર્વક એકચિત્તે પ્રભુને વિનતિ કરવા માડી ત્યારે એના અધિષ્ઠાયકે પ્રગટ થઇ કહ્યુ કે–"હે રાજન્! તારુ નગર થોડા વખતમા ધૂળના વરસાદથી દટાઇ જવાનુ છે, માટે આ પ્રભાવશાળી પ્રતિમા ત્યા આવશે નહિ, તો તુ હવે શોક ન કર " ત્યારપછી ઉદાઈ રાજાએ પોતાના ક્રોધના સમાવેશને માટે એક લોખડના સળીયાને ખૂબ તપાવી, એના વડે ચડપ્રદ્યોત રાજાના લલાટ ઉપર '**દાસીપતિ**' એવા અક્ષરો લખાવ્યા અને તેને પિજરામા પૂર્યો બાદ તે પિજરાને સાથે લઈ રાજા પોતાના નગર તરફ રવાના થયો સ્વદેશે જતા માર્ગમા વર્ષાઋતુના–ચાતુર્માસના દિવસો આવ્યા જેથી વર્ષાધારા સખત થવા લાગી, એટલે રાજાએ એક ઠેકાણે છાવણી નાખી મુકામ કર્યો ત્યા આગળ નગર જેવો દેખાવ થઈ રહ્યો, અને તે સ્થળનુ નામ "**દસોરા**" એવુ પડયુ

ચાતુર્માસના પર્યુષણના પર્વના દિવસો આવ્યા એટલે ઉદાયી રાજાએ ધાર્મિક ક્રિયાઓ શરૂ કરી આ અવન્તીપતિ રાજા પ્રદ્યોત પણ જૈન ધર્મી હતો ને તે મહારાજા ઉદાઇનો સાઢુ થતો હતો કારણ કે મહારાજા ચેટકની ચોથી પુત્રી શિવા સાથે તેનાં લગ્ન થયા હતા જ્યારે મહારાજા ઉદાઇના લગ્ન ચેટકની મોટી પુત્રી સાથે થયા હતા

ઉદાઈ રાજા સવત્સરીના દિવસે ઉપવાસ કરતા એટલે તેના રસોયા ચડપ્રદ્યોતને કઇ જાતની

આજે રસોઇ કરવી છે તે પૂછવા આવ્યા ચંડપ્રદ્યોતને આશ્ચર્ય થયું કોઇ દિવસ નહીં ને આજે રસોયાઓ કેમ પૂછવા આવ્યા છે તે માટે તેના મનમા વિચાર-પરંપરા ઉદ્ભવી છેવટે રસોયાઓને કારણ પૂછતા રસોયાઓએ જણાવ્યું કે 'આજે સંવત્સરીનો પર્વદિન હોવાથી ઉદાઇ રાજાને ઉપવાસ હોવાથી તમને પૂછવા આવ્યો છું ' રાજા ચંડપ્રદ્યોતને પણ એમ થયું કે કદાચને ભોજનમા દગો થાય એટલે તેણે પણ વિચાર કરી જવાબમા જણાવ્યું કે આજે મારે પણ ઉપવાસ કરવો છે

રાજા ઉદાઇને જ્યારે આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તે અત્યંત રાજી થયો, અને ચંડપ્રદ્યોતને પોતાનો સ્વામીભાઈ જાણી વિચાર્યું કે ગુન્હાહિત રાજવી છતા પોતાના સ્વામીભાઇ સાથે "ક્ષમાપના" કર્યા સિવાય સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ સાર્થક નહીં થાય એમ માની તેમણે તત્ક્ષણે ચંડપ્રદ્યોતને બંધનમુક્ત કરાવ્યો અને અવન્તીનું રાજ્ય પાછું સુપ્રત કર્યું બાદ પોતે વીતભયપટ્ટણ આવ્યો આ જ કારણે રાજા ઉદાયીની "ક્ષમાપના" આદર્શ ગણાઇ છે

મહારાજા ઉદાયી છેલ્લા રાજર્ષિ બને છે—

કેટલોક સમય ગયા બાદ ઉદાઇ રાજાનો વિરક્તભાવ વૃદ્ધિ પામતા તેમણે પ્રભુ શ્રી મહાવીર પાસે દીક્ષા લીધી ને છેલ્લા રાજર્ષિ થયા એ રાજર્ષિને કર્માનુસારે વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો કોઇ વૈદ્યે તેમને દહીંનો આહાર લેવા સૂચના કરવાથી આ રાજર્ષિ વીતભયપટ્ટણ આવ્યા ઉદાઈના ચારિત્ર-સ્વીકાર બાદ અવન્તીમા એમનો ભાણેજ કેશી રાજા રાજ્ય કરતો હતો કેશીએ રાજર્ષિ ઉદાઇને પોતાને ઘેર વહોરવા બોલાવી, મંત્રીઓના ભરમાવ્યાથી વિષમિશ્રિત અન્ન વહોરાવ્યું

દેવવાણીની સફળતા : વીતભયપટ્ટણ પર રજવૃષ્ટિ—

રાજર્ષિ ઉદાઇએ વિષવ્યાપ્ત અન્નનો આહાર કરી, અનશન સ્વીકારી ઉચ્ચ કોટીના ધ્યાન પૂર્વક ત્રણ દિવસની ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરીને પ્રાંતે કૈવલ્યપદ એટલે મોક્ષપદવી પ્રાપ્ત કરી

જૈન શાસનના રક્ષક અધિષ્ઠાયક દેવી-દેવતાઓએ કેશી રાજાની આ જાતની અધમતા જોઇ કોપથી વીતભય નગરને ધૂળથી દાટી દીધું

વીતભયપટ્ટણથી અવંતી લઇ જવાયેલ જીવતસ્વામીની પ્રતિમા અવન્તીના ઉજ્જૈનમા ભાવિક જનોથી પૂજાવા લાગી

કાળાંતરે તે પ્રતિમા કાળના પ્રભાવે અદૃશ્ય થઇ ગઈ વીર પ્રભુના નિર્વાણ બાદ ૧૬૬૯ વર્ષ વ્યતીત થયા પછી કુમારપાળ રાજાએ એ પ્રતિમાને પ્રાપ્ત કરી અને પોતે તેનું પૂજન કરી, આત્માનું કલ્યાણ કર્યું હતું

અવન્તીના બીજા પાટનગર વિદિશામાં જીવતસ્વામીનું બીજુ ભવ્ય મંદિર—

મહારાજા અશોકે અવન્તી પ્રાંતના બે વિભાગો પાડ્યા હતા ઉત્તર અને પૂર્વ ઉત્તર વિભાગનુ પાટનગર ઉજ્જૈની ઊર્ફે અવન્તીપુર હતુ, જ્યારે પૂર્વ તરફના વિભાગના પાટનગરનુ નામ વિદિશા હતુ

આ બને પાટનગરોમા રાજ્યની સુદર વ્યવસ્થાર્થે રાજ્યકચેરીઓ અને રાજ્યમહેલો બાધવામા આવ્યા હતા

મહારાજા અશોકે આ પ્રમાણે રાજ્યવ્યવસ્થાની કરેલ ગોઠવણ મુજબ મૌર્યવશી રાજ્યકુટુબના કુટુબીઓ તેમજ સબધીઓનો ભારતના અલગ અલગ પ્રાંતોના સૂબાઓ અને વહીવટદારો બનાવી મૌર્યવશી રાજ્યકુટુબ અને મૌર્યવશી ક્ષત્રિય ઉચ્ચ ગોત્રીઓનો એવી સરસ રીતે ઉદ્ધાર કર્યો હતો કે જેના યોગે મૌર્યજાતીય ક્ષત્રિયનુ એક પણ કુટુબ નિરાધાર અથવા તો આશ્રયરહિત આ કાળે ન રહ્યુ

મહારાજાએ વિદિશાની વ્યવસ્વા માટે પોતાના એક કુટુબીને સૂબા તરીકે બનાવી રાજ્યવ્યવસ્થા સુદર રીતે સાચવી હતી કે જે વિદિશા પ્રાત મુખ્ય અવન્તીના તાબા નીચેનો ગણાતો હતો આ વિદિશા નગર ઐતિહાસિક તીર્થ તરીકે ગણાતુ હતુ અને ગણાય છે, કે જ્યા પ્રભુ મહાવીર અને તત્પશ્ચાતના નિર્વાણ પામેલ પૂજ્ય સાધુસપ્રદાયની રક્ષાનો સગ્રહ કરી તેના ઉપર અલગ અલગ જાતના કીર્તિસ્થભો ઊભા કરવામા આવ્યા હતા

તેવી જ રીતે વિદિશામા **રથાવર્ત** નામે અતિ પ્રસિદ્ધ જૈનતીર્થ આ કાળે અહીં આવેલુ હતુ કે જ્યા જીવંતસ્વામીની પ્રભાવશાળી પ્રતિમા હતી તે ભવ્ય પ્રતિમાના દર્શનાર્થે તીર્થ-ફેરસના કરતા મુનિમહારાજો અને યાત્રિક સઘો વિદિશા તીર્થની યાત્રાએ અવશ્ય જતા અને અહીંની પ્રતિમાના દર્શનથી આત્મકલ્યાણ સાધતા આ પ્રતિમા પણ અત્યતપ્રભાવશાળી હતી

આના પ્રતિપાદનમા નિશીથચૂર્ણીમા નીચે પ્રમાણે મૂળ પાઠ છે.—

अण्णया आयरिया वतीदिशं जियपडिमं वंदि आगात्ता तथ्थ रहाणुज्जातेरणो घर रहोवरि अचति ।

તે જ પ્રમાણે આવશ્યક ચૂર્ણીમા નીચે મુજબ પાઠ છે

××× दो वि जणा वतिदिसं गया तत्थ जियपडिमं वन्दिता अज्जमहागिरि एलकच्छं गयागयग्गपद्गवंदया तस्स एलकच्छ नामं ? तं पुव्व दसण्णपुर नगरमासी ××× ताहे दशण्णापुरस्स एलकच्छ नामं जायं । तत्थ गयग्गपयगो पव्वओ ×× तत्थ महागीरि भत्तं पञ्चक्खाय देवत्त गया, सहस्त्थी वी उज्जियि जियपडिम वंदया गया ॥

અર્થાત્—પાટલિપુત્રથી વિહાર કરતા **શ્રી આર્યમહાગિરિ** અને **શ્રી આર્યસુહસ્તિસૂરિ** મહારાજ વિદિશા (વર્તમાનમાં ભિલ્સા) ગયા, જ્યાં તેઓ બન્ને મહાત્માઓએ જીવંતસ્વામીની પ્રતિમાને વંદન કર્યું. ત્યારબાદ આર્યમહાગિરિ મહારાજને પોતાને અંતકાળ સમીપ જણાતા તેઓ એકાક્ષ(કહેતાં દશાર્ણપુર)ના ગજાગ્રપદ તીર્થે વંદન કરવા ગયા અને ત્યાં જ તેઓ અનશન કરી વીર નિર્વાણ ૨૭૦-૨૭૧ માં સ્વર્ગવાસી થયા. ત્યારબાદ શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજ વિદિશાથી વિહાર કરી ઉજ્જૈનીમાં આવેલ જીવંતસ્વામીની પ્રતિમાના દર્શનાર્થે ગયા.

ઉપરોક્ત આવશ્યક ચૂર્ણીની પ્રાચીન ગાથાઓ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીઆર્યમહાગિરિ મહારાજનો સ્વર્ગવાસ શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજના ઉજ્જૈન ગયા પૂર્વે અને શ્રી સંપ્રતિ મહારાજને જાતિસ્મરણ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થયા પૂર્વે લગભગ ૧૭ વર્ષે થયો હતો. શ્રી આર્ય-સુહસ્તિ મહારાજ વિદિશાથી પોતાના શિષ્ય સમુદાય સાથે ઉજ્જૈન જીવિતસ્વામીની પ્રતિમાના દર્શને આવ્યા બાદ અહીંની તીર્થયાત્રા કરી તેઓ અહીંથી વિહાર કરી અન્ય સ્થળે ગયા. આ કાળે મહારાજા સંપ્રતિ પારણામાં ઝુલતા હતા. આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજ યુગપ્રધાન પદના નિક્ષેપા બાદ દ્રમકના જીવને પ્રતિબોધ્યો ત્યાં સુધી જિનકલ્પી તરીકે વિદ્યમાન હતા.

નિશીથચૂર્ણીમાં શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજ અને શ્રી આર્ય સુહસ્તિસૂરિ મહારાજની સંભોગી ગોચરીનો જે અધિકાર આવે છે તે અધિકારનો સંબંધ મહારાજા સંપ્રતિના સમકાળે બનેલ બનાવને અંગે નહિ પરન્તુ તેનો સંબંધ મહારાજા બિંદુસારના રાજ્યામલ સમયમાં, જે સમયે યુવરાજ અશોક ઉજ્જૈનીના યુવરાજપદે સ્થાપિત હતો તે સમયની બનેલ ઘટનાને અંગે હતો એમ સમજાય છે. સબબ શ્રી આર્યમહાગિરિ અને શ્રી આર્ય સુહસ્તિના સમકાળે મગધમાં પડેલ દુર્ભિક્ષના અંગે મહારાજા બિંદુસારે મગધ સામ્રાજ્યના દુકાળી પ્રદેશોમાં (જેમાં અવન્તીનો સમાવેશ થયો હતો) પ્રાચીન પ્રણાલિકા પ્રમાણે પોતાના પૂજ્ય પિતા ચંદ્રગુપ્તને પગલે ચાલી રાજ્ય તરફથી દાનશાળાઓ ખોલી હતી, કે જ્યાંથી સાધુઓને ગોચરી તેમજ બ્રાહ્મણાદિક ભિક્ષુકોને ભિક્ષા (ભોજન) મળી રહેતી હતી.

મહારાજા અશોકના સમયમાં પણ આ દાનશાળાઓ ચાલુ હતી, જેનો ઉલ્લેખ બૌદ્ધગ્રંથ " મહાવંશ " ના પાંચમા પરિચ્છેદના તેવીસમા શ્લોક પ્રમાણે નીચે મુજબ છે —

" पिता सट्ठि सहस्सानि, ब्राह्मणे ब्रह्मपक्खिके ।
भोजेसि सो पिते येव, तीणि वस्सानि भोजयि ॥
महावंश पर्व ५ ॥ २३ ॥

" અશોકના પિતા રાજા બિંદુસાર નિત્ય ૬૦,૦૦૦ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવતા, ત્યારબાદ ઇ. સ. પૂર્વે ૨૫૫ માં ગાદીપતિ થયા પછી અશોકે પણ ત્રણ વર્ષ સુધી એટલે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૫૫ થી ૨૫૮-૫૯ સુધી બ્રહ્મભોજન કરાવ્યું હતું.

રાજકીય દાનશાળાઓના આહાર પાણી લેવાનુ જૈનસાધુ મુનિમહારાજોના આચાર વિરુદ્ધ હોવાથી જિનકલ્પી આચારવાળા શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજે શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજથી સભોગી ગોચરીનો સબધ વિભક્ત કરી, સાધુગણનો ભાર અને યુગપ્રધાનપદ શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજને ઈ સ પૂર્વે ૨૪૫ મા અર્પણ કરી તેઓ તેમનાથી અલગ થઇ એકાકી વિહારી અને ચૂસ્ત જિનકલ્પી બની અલગ વિચરતા હતા

મહારાજા બિદુસાર અને અશોકના રાજ્યકાળ દરમિયાનમા દાનશાળાના રસોઈઆઓ અને વેપારીઓ મારફતે જૈનમુનિ મહારાજોને માટે આહાર અને વસ્ત્રાદિકની ગોઠવણ કરવામા આવી હતી, જેમા વેપારીઓ અને રસોઈઆઓને રાજ્ય તરફથી તેનો બદલો મળી રહેતો. આ જાતની રાજ્યવ્યવસ્થાને રાજ્યપિંડ તરીકે અકલ્પ્ય ગણી શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજ શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજથી અલગ થયા હતા અને ગોચરીની વિભક્તતા થઇ હતી શ્રીસઘે એક વખત વિભક્તગોચરીને સભોગી બનાવી હતી, છતા કાળના પ્રભાવે તેમા ફેર ન પડ્યો એટલે અતે યુગપ્રધાનપદનો નિક્ષેપ કરી શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજ જિનકલ્પી તરીકે સાધુગણનો ભાર શ્રીઆર્ય સુહસ્તિ મહારાજને સોપી અલગ થયા હતા

મહારાજા અશોક અને બિદુસારનો પ્રેમ મહારાજ શ્રીઆર્યસુહસ્તિ અને આર્ય મહાગિરિ ઉપર અપૂર્વ હતો અને આ દાનપ્રવર્તક રાજાઓના સબધમા આવેલા શ્રી આર્ય મહાગિરિ મહારાજના મુખમાથી નીકળેલા નીચેના શબ્દો પણ આ વસ્તુસ્થિતિને સ્પષ્ટ કરે છે, કે જે શબ્દો ગ્રથોમા નીચે મુજબ છે —

" ओदरिय मृत्यु स्मरता " આ શબ્દોનો અર્થ એ થાય છે કે " આ જાતની અનોદરી ગોચરી કરતા મૃત્યુ અધિક સારુ " તથા બીજા પણ આને લગતા શબ્દો મળી આવે છે —

" अज्जो इमं ! अपुव्वं दीसइ " આ બન્ને વાકયો ઉપરોક્ત સમયની વિષમતા દર્શક હતા

આ ઉપરથી જિનકલ્પી શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજની અપૂર્વતા સમજાઇ આવે છે

ઐતિહાસિક પુરાવાને આધારે અમોએ ઉપરોક્ત પુરાવાઓ રજૂ કરી સમજાવ્યુ છે કે શ્રી આર્ય મહાગિરિ મહારાજના અગે જે સભોગી અને અસભોગી ગોચરીના વૃત્તાત સબધમા જૈન ગ્રથોમા મતભેદ જોવામા આવે છે, તેમા અમારો મત અમોએ દર્શાવ્યો છે બાકી તો સર્વજ્ઞો જાણે

મહારાજા સપ્રતિને જાતિસ્મરણજ્ઞાન કયાં પ્રાપ્ત થયુ હતુ ?

અમારા સશોધનમા શ્રી આર્ય સુહસ્તિ મહારાજના પ્રથમ દર્શને અવન્તી (ઉજ્જૈન) મા મહારાજા સપ્રતિને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ હતુ જેના અગે કલ્પચૂર્ણીનો મૂળ પાઠ નીચે પ્રમાણે છે —

" इतो य अज्जसुहत्थी उज्जेणी ' जियसामि ' वंदओ आगओ रहाणुज्जाणे य हिंडंतो राउलं गणपदेशे रन्ना आलोयणगतेण दिट्ठो, ताहे रन्नो ईहपोह करेंतस्स जातं (जाइसरणं जातं) तद्दा तेण मणुस्सा भणिता–पडिचरह आयरिए कहिं ठितत्ति तेहिं पडिचरिउं कहितं सिरिघरे ठिता । ताहे तत्थ गतुं धम्मो णेण सुओ पुच्छित धम्मस्स किं फलं ? भणितं अव्यक्तस्य तु सामाइयस्स राजाति फलं, सो संमंतो हानि (होती ?) सभ्र भणसि अहं मे कहि चिट्ठिट्ठे लओ, आइरिएहिं उवउज्जितं दिट्ठे लओ त्ति ताहे सो सावओ जाओ पंचाणुव्वयधारी तस जीव पडिक्कमओ पभावओ समणसंघस्स । "

અર્થાત્ શ્રી આર્યસુહસ્તી મહારાજ જીવતસ્વામીના વંદનાર્થે ઉજ્જૈની આવ્યા, અને રથયાત્રામાં મહારાજશ્રીને નિહાળતા ઝરુખામાં બેઠેલા સંપ્રતિ મહારાજાને જાતિસ્મરણ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ તેમણે પોતાના પ્રતિહારીને કહ્યું કે–તપાસ કરો કે મહારાજશ્રી ક્યાં ઊતર્યા છે ? પ્રતિહારીઓએ તપાસ કરી, નિવેદન કર્યું કે–આચાર્યશ્રીનો મુકામ " શ્રીઘર " માં છે રાજા તેમની પાસે ગયા ને તેમનો ધર્મોપદેશ સાંભળ્યા બાદ મહારાજાએ પ્રશ્ન કર્યો કે—ધર્મનું ફળ શું ? ત્યારે આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે " અવ્યક્ત સામાયિક ધર્મનું ફળ રાજ્યપ્રાપ્તિ આદિ છે " આ પ્રમાણે આચાર્યશ્રીના મુખથી ધર્મનું ફળ સાંભળીને રાજાને આશ્ચર્ય થયું, અને તેમણે કહ્યું કે " ગુરુદેવ, સત્ય છે ગુરુદેવ, આપ મને ઓળખો છો ? " શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકી આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે–" હા, તું મારો પરિચિત અને પૂર્વભવનો શિષ્ય છે " આ પ્રમાણે સાંભળી મહારાજા સંપ્રતિ પંચાણુવ્રતધારી બન્યા ને ત્રસ જીવોની હિંસાનો પણ તેણે ત્યાગ કર્યો અને તે શ્રમણસંઘનો ઉન્નતિ કરવાવાળો પરમ શ્રાવક થયો

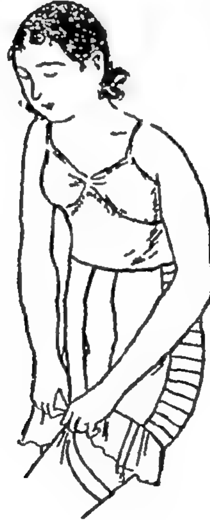
નિશીથચૂર્ણીમાં પણ આ હકીકતને લગતો મતભેદ નીચે પ્રમાણે છે––

अण्णया आयरिया वतीदिसं जियपडिमं वंदियागता । तत्थ रहाणु जाते रण्णो घर रहोवरि अचति ॥ संपतिरण्णा ओलायणगण्ण अज्जसुहस्तिय दिट्ठो जातिस्मरणं जात । आगच्छो पायेसु पडिओ पचुट्ठिओ त्रिणओणओ ॥

આ પાઠનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે––

" આચાર્ય શ્રી આર્યસુહસ્તી વિદિશામાં ' જીવિતસ્વામી ' ની પ્રતિમાના દર્શને ગયા ત્યાં રથયાત્રા નીકળી રાજાનો મહેલ રથમાર્ગ પર હતો રથ રાજમહેલની પાસે પહોંચ્યો એટલે ઝરુખામાં બેઠેલા રાજા સંપ્રતિએ વરઘોડામાં ગુરુદેવ શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજને દેખ્યા જેમને જોતાં જ તેમને પૂર્વભવનું જ્ઞાન થયું તરત જ રાજા મહેલ નીચે ઉતરી આચાર્યશ્રીના ચરણમાં પડ્યા અને એમને પ્રશ્ન કર્યો કે " ભગવન, આપ મને ઓળખો છો ? " આચાર્યશ્રીએ તત્કાળ ધ્યાન લગાવી જોયું અને તેઓ બોલ્યા–" હા હું ઓળખું છું તું મારો પૂર્વભવનો શિષ્ય છે "

આ પ્રમાણે પ્રાચીન બન્ને ગ્રથોમા સપ્રતિ મહારાજાને જાતિસ્મરણજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ઉજ્જૈન અને વિદિશામા મતભેદ રીતે દર્શાવી છે કારણ બન્ને સ્થળોએ જીવતસ્વામીની પ્રતિમાઓ વિદ્યમાન હતી એટલે તેને વિષે આ પ્રમાણે મતભેદક લખાણો લખાયા સમજાય છે, પરન્તુ વાસ્તવિકમા **મહારાજા સપ્રતિને જાતિસ્મરણજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિદિશામાં નહિ પરન્તુ અવન્તીમાં થઈ હતી** આવુ સ્પષ્ટ પ્રમાણ મળી આવે છે, છતા વિદિશાનો ઉલ્લેખ પ્રાચીન ગ્રથોમા પણ દેખાય છે તે જ પ્રમાણે ગ્રથકારોની સમજમા મહારાજા સપ્રતિના જન્મકાળ પૂર્વે પડેલ દુર્ભિક્ષ નજર સામે રહેલો હોવાથી સભોગી અને વિભક્ત ગોચરીનો ઉલ્લેખ મહારાજા સપ્રતિના સમકાળે લીધેલ હોય એમ જણાય છે, પરન્તુ જ્યા શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજની હસ્તિ જ આ કાળે સભવિત ન હતી ત્યા ગોચરીની સભોગિકતા અને વિભક્તતાનો અધિકાર તો કયાથી જ બનેલ હોય ? તે વિચારવા જેવુ છે છતા અમો અલ્પજ્ઞ હોવાથી પરમપૂજ્ય હિતાર્થી મુનિ-મહારાજોને આ હકીકત પરત્વે સત્ય ઘટનાઓ રજૂ કરવા વિનતિ કરીએ છીએ

પ્રકરણ ૪ થું.

સમ્રાટ્ સંપ્રતિને જાતિસ્મરણજ્ઞાન.

રથયાત્રાનો ભવ્ય વરઘોડો—

પ્રભુ મહાવીરના સાતમા પટ્ટધર અને સાધુગણના નાયક શ્રી આર્ય સુહસ્તિ મહારાજ લગભગ સોળ-સત્તર વરસના લંબાણુ ગાળા બાદ ઉજ્જૈન આવી પહોંચેલા હોવાથી અવન્તીના જૈન સંઘ તરફથી રથયાત્રાનો ભવ્ય વરઘોડો કાઢવામાં આવ્યો હતો, જેમાં હજારો જૈન શ્રીમંતો સુંદર વસ્ત્રાલંકારો સાથે જોનારને જૈન મહાજનની સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ આપતા હતા.

વિવિધ પ્રકારથી સુશોભિત વાહનોમાં સાજેલાઓ વરઘોડાની શોભાને અલંકૃત કરતા હતા. રાજ્ય તરફથી વિવિધ પ્રકારના વાજિંત્રો, લશ્કરી ઘોડેસ્વાર તેમજ પાયદળ ટુકડીઓ અને લાખોની કિંમતના અલંકારો ધરાવનાર કિંમતી તુરીઅશ્વો તેમજ હસ્તીની હારમાળાઓ વરઘોડાની શોભાને વધારી રહેલ હતા. આ ઉપરાન્ત રાજ્ય અમલદારોની હાજરીથી આ વરઘોડો સુંદર રીતે એવો તો આકર્ષક બન્યો હતો કે જેના દર્શનાર્થે સમસ્ત અવન્તી પ્રાંતનો જૈન અને જૈનેતર વિભાગ એકત્રિત થયો હતો.

રથની પાછળ અનેક સાધુસમુદાયથી પરવરેલા શ્રી આર્ય સુહસ્તી મહારાજ ચાલતા હતા. તેમની પાછળ સમુદ્રની લહેરોની માફક, અવન્તીના શણગારરૂપ મહાજન સમુદાય ચાલતો હતો. તેની પાછળ સાધ્વીઓ અને શ્રાવિકા સમુદાય હતો. આ પ્રમાણે આદર્શ મુજબ ગોઠવાયેલો વરઘોડો રાજ્યગઢ નજદિક આવી પહોંચ્યો. રાજ્યમહેલના પ્રત્યેક માળના, કોઇ ઝરુખામાંથી, કોઈ બારીએથી તો કોઇ અગાશીમાંથી વરઘોડાની અપૂર્વ શોભા નિહાળતા હતા.

મહારાજા સંપ્રતિ પણ આ સમયે ગોખમાં બેઠા બેઠા આ વરઘોડાને નિહાળતા હતા. મહારાજાની ચંચળ દૃષ્ટિ અનેક બાજુઓનું અવલોકન કરી રહી હતી. છતાં મારગમાં રથ નજરે પડતા તેમણે બે કર જોડી ગોખમાંથી જ પ્રતિમાને વંદન કર્યું.

અનુક્રમે એમની દૃષ્ટિ રથની પાછળ રહેલ સાધુસમુદાય પર પડી અને સાધુગણને મોખરે રહેલ શ્રી આર્યસુહસ્તી મહારાજને તેઓ એકાગ્રચિત્તથી નિહાળવા લાગ્યા

સૂરિમહારાજને જોતા જ મહારાજાના અંતરમા પૂર્વ સંસ્કારી જ્ઞાનદૃષ્ટિની દિવ્ય છાયા ફરી વળી, અને "આ શાંત આત્મા પવિત્ર મુનિને મે ક્યાંક જોયા છે" એવુ મહારાજાના દિલમા થયુ તેઓ તેમને વારવાર નીહાળવા લાગ્યા અને જેમ જેમ તેમને જોતા ગયા તેમ તેમ જાણે તેઓ અતૃપ્ત જ હોય એમ જણાવા લાગ્યુ તેમના હર્ષનો અતિરેક પણ વધવા લાગ્યો અને હર્ષાવેશમા ને હર્ષાવેશમા તેઓ વિચાર–મંથન કરવા લાગ્યા મહારાજાને એમ જ થવા લાગ્યુ કે મે આ મહાપુરુષને ક્યાંક જરૂર જોયા જ છે! એકચિત્તે દીર્ઘ વિચારણા કરતા કરતા મહારાજા ઊંડા વિચારમા ગરકાવ થઇ ગયા

મહારાજા સંપ્રતિ આંતરિક ગુંચવાયેલ સ્થિતિએ લગભગ એક ને એક જ વિચારમા દીર્ઘ સમય પસાર થવાથી બેભાન જેવા થઇ મૂર્છિત થઇ જમીન ઉપર ઢળી પડ્યા રાજ્યમહેલમાં કોલાહલ મચી રહ્યો અને મહારાજાને મૂર્છામાંથી સાવધ કરવા વાયુ–પ્રક્ષેપ આદિ શીતોપચારો કરતા થોડા સમય બાદ મહારાજા સાવધ થયા.

મહારાજાને સાવધ થતા જ **"પૂર્વ સંયોગે કરી જાતિસ્મરણજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું."** અને એમણે પોતાનો પૂર્વભવ જ્ઞાનબળથી જોયો બાદ વિચારવા લાગ્યા કે "અહો! હું પૂર્વે કોણ હતો? અને કઇ રીતે અને શુ કરવાથી મને આવા વિશાળ રાજ્યની પ્રાપ્તિ થઇ?"

સંપૂર્ણ શુદ્ધિમા આવતા જ મહારાજાએ ગોખ નીચેથી પસાર થતા વરઘોડાને થોભાવવાની આજ્ઞા પ્રતિહારી મારફતે મહાજનને મોકલાવી, અને કહેવરાવ્યુ કે "મહારાજાશ્રી સૂરીશ્વરજીના દર્શને નીચે પધારે છે માટે વરઘોડાને જરા થોભાવવો"

આ સમયે જૈન મહાજનના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ, કારણ કે રાજ્યમહેલમાથી નીચે પધારી સમર્થ સૂરીશ્વરોના દર્શનનો લાભ મેળવવા વરઘોડામા આવવા માટેનું અવન્તીપતિ મહારાજાનુ આ પ્રથમ પગલુ હતુ.

જોતજોતામા મહારાજા રાજ્યગઢની બહાર વરઘોડાની સમીપમા આવ્યા એમને આવતા જોઇ સઘળાએ તેમને માર્ગ કરી આપ્યો વરઘોડામા આવતા જ મહારાજાએ સૂરીશ્વરજી આર્ય સુહસ્તીને નમન કરી, બે હાથ જોડી હર્ષપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો કે "હે ભગવત! આપ મને ઓળખો છો?"

"આપ મહારાજશ્રી અશોકના પૌત્ર અને ધર્મી કુણાલના પુત્ર હોવા ઉપરાંત અવન્તીના ભાગ્યવિધાતા મહારાજા હોવાથી આપને કોણ ન ઓળખે વારુ?" આચાર્યશ્રીએ જવાબ આપ્યો

"હુ રાજા તરીકે આપને પ્રશ્ન નથી પૂછતો, પરતુ આપ મને બીજા કોઇ પણ પ્રકારે ઓળખી શકો છો ?"

મહારાજાના આ જાતના પ્રશ્નથી આર્ય સુહસ્તિસૂરિ વિચારમા પડ્યા અને તેમને તે પ્રશ્ન પૂછવામા કાઈ ગૂઢતા હોવી જોઇએ એમ લાગ્યુ તરત જ તેમણે પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો અને જ્ઞાનથી મહારાજા સપ્રતિના પૂર્વભવનુ વૃત્તાત જાણી લઇ તેઓ બોલ્યા કે "હે નરેશ્વર ! હવે મે તને સારી રીતે ઓળખ્યો છે તમારુ વૃત્તાત અતિશય રસિક અને મહત્ત્વતાભર્યું હોવાથી અહીં માર્ગમા કહી સભળાવવા કરતા ઉપાશ્રયમા સઘ સમક્ષ શાતિથી સાભળવાથી તમને અને મહાજનને અપૂર્વ લાભ થાય તેમ હોવાથી આપ મારી સાથે ઉપાશ્રયે પધારો, જ્યા તમારુ પૂર્વજન્મનુ વૃત્તાત કહી સભળાવીશ"

સૂરિશ્રીના આ જાતના નિવેદનથી સઘમા મહારાજા સપ્રતિના અપૂર્વતાભર્યા વૃત્તાતની માહિતી મેળવવા જિજ્ઞાસા વધી પડી, અને રથયાત્રાનો વરઘોડો ઉતાવળી ગતિએ બાકીનો માર્ગ પૂરો કરી મહારાજશ્રીના ઉપાશ્રય "શ્રીઘરે" આવી પહોચ્યો

મહારાજા સપ્રતિનો પૂર્વભવ—

સૂરિશ્રીએ મહારાજા સપ્રતિનુ પૂર્વજન્મવૃત્તાંત સભળાવતા પૂર્વે "મગળિક" સભળાવ્યુ અને તત્પશ્ચાત્ મહારાજા સપ્રતિનો પૂર્વભવ સભળાવવો શરૂ કર્યો

આ સમયે મહારાજા સપ્રતિએ બન્ને હાથ જોડી આચાર્યદેવને પૂછ્યુ કે—"હે ભગવત ! અર્હત પ્રભુનો જૈનધર્મ પ્રાપ્ત થવાનુ ફળ શુ ?" સૂરીશ્વરશ્રીએ કહ્યુ કે "એનુ **સુપક્વ ફળ તો "મોક્ષપ્રાપ્તિ"** છે, પરન્તુ એનુ અપક્વ ફળ રાજ્યપ્રાપ્તિ વિગેરે ઘણે પ્રકારે જાણવુ"

મહારાજાએ બીજો પ્રશ્ન કર્યો કે—"હે ભગવત ! અવ્યક્ત સામાયિક ચારિત્રનુ ફળ શુ ? તે સમજાવો"

તેના જવાબમા સૂરિશ્રીએ કહ્યુ કે—"હે રાજન્ ! સામાયિકમા શ્રાવક સાધુ જેવો ગણાય છે, કારણ કે ભગવતે ફરમાવ્યુ છે કે સામાયિકમા "समणो इव सावओ हवइ जम्हा" તેટલા માટેજ વારવાર સામાયિક કરવા વળી અવ્યક્ત સામાયિકનુ ફળ (ચારિત્રનુ ફળ) પણ રાજ્યપ્રાપ્તિ થાય છે એક પુરુષ નિયમિત હજારો સુવર્ણનુ દાન કરે અને બીજો હૃદયના શુદ્ધ ભાવથી એક સામાયિક કરે તો તે સામાયિક કરનારના સામાયિકનુ ફળ દાન આપનાર કરતા વિશેષ છે

પ્રતિદિવસ બે ઘડી વિધિપૂર્વક શુદ્ધ સામાયિક કરનારો શ્રાવક પુણ્યના પ્રતાપે ૯૨૫૯ લાખ, ૨૫ હજાર ૯૨૫, પલ્યોપમથી કઇંક અધિક દેવગતિનુ આયુષ્ય બાધી શકે છે અને તેના જ પ્રભાવથી પ્રાતે મોક્ષગતિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે"

પ્રકરણ ૫ મું.

શાસ્ત્રીય શહાદતો

શ્રી મહારાજા સંપ્રતિને થએલ જાતિસ્મરણજ્ઞાનની સાબિતી માટે અમો પ્રાચીન સૂત્રોની મૂળ ગાથાઓ આ પ્રકરણમાં રજૂ કરીએ છીએ

નિશીથચૂર્ણીની હસ્તલિખિત પ્રતના પંચમ ઉદ્દેશાના પૃષ્ઠ ૧૮૦, ૧૮૧ પર આ વસ્તુની પુષ્ટિ કરવામાં આવી છે આ મૂળ પાઠ શ્રી મુંબઇ શ્રી ગોડીજી મહારાજના ઉપાશ્રયે બિરાજતા **પન્યાસજી મહારાજ શ્રી પ્રીતિવિજયજી** ગણિવરે આ ગ્રંથને અંગે પૂરો પાડ્યો છે કે જે નિશીથચૂર્ણીની હસ્તલિખિત આગમ ગ્રંથની પ્રતનો ઉતારો શ્રીયુત શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ જે પી ની દ્રવ્ય સહાયતાથી લહીયાઓ દ્વારા કરાવવામાં આવ્યો હતો આ હસ્તલિખિત પ્રત વીર નિર્વાણની આઠમી સદીની આસપાસની છે, જેનો પાઠ નીચે પ્રમાણે છે—

थूलभद्दं जाव सव्वेसिं एकसंभोगो आसी । थूलभद्दजुगप्पहाणा दो सीसा । अज्ज महागिरी अज्जसुहत्थीओ । अज्जमहागिरी जेठो अज्जसुहत्थी तस्माठि एगो थूलभद्दसामिणा अज्जसुहत्थिस्स जुओ गणो दिन्नो । तहावि अज्जमहागिरी अज्जसुहत्थिपीतिवसेण एकतो विहरन्ति । अन्नता दो विहरन्ता कोसंबाहार गच्छा । तत्थ य दुब्भिक्खं ते य आयरिया वसहिवसेण पिह ठिततांणं एगमि य सेट्ठिकुले साहूहिं मोदगादिविधानं भत्तं च जाव नि य भद्दं । तं एगो रको दट्ठू साहु उभामति । साहुहिं भणितं, अम्हं आयरिया जणेगाए वसयामो दातुं सो रको साधुपिठतो गतु अज्जसुहत्थिं उभामति । भत्त साहुहिं वि यं अम्ह वि एते णि उभासिया आसी । अज्जसुहत्थी उवउत्तो पामति । पवयणाधारो भविस्सति । भणितो जति णिक्खमाहि अब्भुवगतं णिक्खतो सामाइय कारवेता । जाव तिय समुदाण दिन्नं । तद्दिनरातिए अजीरंतो कालगतो सो अव्वत्तसामाइतो अधकुणालकुमारपुत्तो जा

तस्स उप्पत्तो । चंदगुत्तस्स पुत्तो बिन्दुसारो, तस्स पुत्तो असोगो तस्स पुत्तो कुणालो तस्स य बालणे चेव उज्जेणी कुमारभोत्ती दिन्ना । ताहे से चेरिसो हूतो पाडलिपुत्ता असोगरन्नो पयत्तेति । अन्नता असोगरन्ना चिंतियं इदाणीं कुमारो धणुवेया कलादियाण कलाजोग्गा ततो असोगरन्ना सयमेव लेहे लिहिता इदाणीं अधीयता कुमारः कला इति लिहितं । रन्ना अणाभोगेणं कुमारस्स य कम्मोदयेण भवितव्वताए अगारस्स उवरिं बिंदू पडितो, केति भणंति रायलिहिउं असंबतियं लिहं मोत्तुं पच्छा घरे पवित्थो । पच्छंतरे य मादिसवत्तीए अणुवाएउं अगारस्सुवरिं बिंदू कता । रन्ना पच्छागतेन अवाएत्ता चेव संवत्तितो । बहि रन्ना नामंकिता मुद्दितो, उज्जेणी नीतो लेहगो, वाएता तोण्हिको थितो । कुमारेण सयमेव वाइतो कुमारेण चिंतियं, जति रन्ने एवं अभिप्पेतं पीती वा तो एवं कज्जति अहया मोरियवंसे अपडिहता आणाणाहं आणं को ये मि सलागंता वेत्ता सयमेव अच्छि दिन्ना। रन्नो जहा वुत्त कहितं अंधिकंता किं अन्धस्स रज्जेण, एगो से गामो दिन्नो । तम्मि गामे अज्झंतस्स कुणालकुमारस्स सो रको घरे उप्पए। तो निवत्ते बारसहे संपत्ति से नामं कतं ।

(निशीथचूर्णी)

ભાવાર્થ—સ્થૂલભદ્રસૂરિના સર્વે સાધુઓની (આહાર સબંધી) સભોગિક માડલી હતી શ્રી સ્થૂલભદ્રને યુગપ્રધાન બે શિષ્યો હતા. આર્યમહાગિરિ અને આર્યસુહસ્તિ તેમા આર્યમહાગિરિ મોટા હતા સ્થૂલભદ્રસ્વામીએ આર્યમહાગિરિને યોગ્ય જાણીને ગણ-(સાધુસમુદાય)ને સોપ્યો આર્યમહાગિરિ આર્યસુહસ્તી પ્રત્યેની પ્રીતિના વશથી સાથે વિચરતા હતા

એક વખતે બને વિચરતા કૌશબી નગરીમા આહારને માટે ગયા ત્યા દુકાળ હતો તે નગરીમા આર્યસુહસ્તીસૂરિના શિષ્ય મુનિને એક શેઠને ઘરેથી મોદકનો આહાર મળ્યો, તેને જોઇને એક ભિક્ષુક, તે સાધુ પાસે આહારની માગણી કરે છે સાધુએ કહ્યું અમે આચાર્યને આધીન છીએ એટલે ન આપી શકીએ બાદ તે સાધુ આર્યસુહસ્તીસૂરિ પાસે આવે છે

સાધુએ આહાર વિગેરે આચાર્યમહારાજને બતાવ્યો અને ભિક્ષુકની વાત પણ કરી આર્યસુહસ્તીને ઉપયોગથી જોતા જણાયુ કે—" સઘનો આધારભૂત આ રક થશે " તેથી તે ભિક્ષુકને કહ્યું કે—" જો તુ દીક્ષા લે તો આ આહાર આપીએ " તેણે તે અગીકાર કર્યું અને આચાર્ય મહારાજે દીક્ષા આપીને સામાયિક ચારિત્ર્ય ઉચ્ચરાવ્યુ અને તેને આહાર આપ્યો વધારે આહાર ખાવાથી તે જ રાત્રિએ અજીર્ણ થવાથી તે ભિક્ષુક કાળધર્મ પામ્યો અવ્યક્ત સામાયિકવાળો તે અધ કુણાલકુમારના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો ચદ્રગુપ્તનો પુત્ર બિદુસાર, બિદુસારનો પુત્ર અશોક અને તેનો પુત્ર તે કુણાલ તે કુણાલને બાલ્યાવસ્થામા જ

ઉજ્જૈની નગરી ભોગવટા માટે આપી તે વખતે અશોક રાજા પાટલિપુત્રમા હતા એક વખત અશોક રાજાએ ચિંતવ્યુ કે—"હમણા કુમારે ધનુર્વિદ્યા વિગેરે કલા શીખવી જોઈએ" ત્યારપછી અશોક રાજાએ પોતે જ પત્રમા લખ્યુ કે "હે, કુમાર! હમણા તારે ભણવુ જોઈએ-(अधियउ) એમ લખ્યુ" રાજા ભૂલી જવાથી અને કુમારના કર્મોદયથી અથવા તો ભવિતવ્યતાથી અકાર ઉપર બિંદુ પડ્યુ ચૂર્ણીકારના સમકાલિન આચાર્યોમાથી કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે રાજાએ પત્ર લખીને બીડ્યા વિના ત્યા મૂકીને અન્ય સ્થળે ગયો

પછીથી શોક્ય માતાએ વાચીને અકાર ઉપર કાજળવડે અનુસ્વાર કર્યું. (अंधियउ कर्युं) રાજાએ પાછા આવીને વાચ્યા વિના જ તે પત્ર બંધ કર્યો બહારથી રાજાએ પોતાના નામની મહોરછાપ કરી લેખવાહક તેને ઉજ્જૈની લઈ ગયો તે વાચીને સભા અને લેખવાહક બને મૌન રહ્યા કુણાલ કુમારે પોતે એ લેખ વાચીને ચિંતવ્યુ કે-

"જો રાજાને તે જ ઇષ્ટ છે તો મારે પણ પ્રીતિપૂર્વક કરવું જોઈએ વળી મૌર્યવંશના રાજ્યપુત્રો વડીલોની આજ્ઞાને અવગણતા નથી, તો હુ કોણ માત્ર?" એમ વિચારીને પોતે જ લોઢાની સળીવતી આખો કાઢી આપી લેખવાહકે આ બધુ વૃત્તાત રાજાને કહ્યુ રાજાએ વિચાર્યું કે "આંધળાને રાજ્યવડે શુ? અર્થાત્ "અંધ કુણાલ રાજ્યને શુ કરવાનો?" એટલે તેને એક ગામ આપ્યુ તે ગામમા વસતા કુણાલને ત્યા તે ભિક્ષુક સાધુ પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો ત્યારપછી બાર દિવસે તેનુ **સંપ્રતિ** એવુ નામ રાખવામા આવ્યુ

કલ્પસૂત્રદીપિકામા પણ નિશીથચૂર્ણીને લગતો પાઠ છે જે આચાર્યશ્રી વિજયનીતિ સૂરિના શિષ્ય **પંન્યાસ શ્રી કલ્યાણવિજયજી** મહારાજે અમને પૂરો પાડ્યો છે આ પાઠ શ્રી સંપ્રતિની ચર્ચા સમયે "જૈન જ્યોતિ" પત્રમા પણ પ્રગટ થયેલ હતો

दुर्भिक्षे क्वाऽपि कोऽपि द्रमको महेभ्यवेश्मनि साधुभ्यो भिक्षां दीयमानां दृष्ट्वा श्रीसुहस्तिशिष्येभ्योऽन्नममार्गयत्, तैरूचे गुर्वाज्ञामन्तरेण वयं दातुमसमर्थास्ततोऽसौ गुरूनपि तथैव याचमानस्तैर्योग्य इति प्रव्राज्य कामिताऽऽहारैर्भोजितो विसूचिकया मृत्वा चारित्रानुमोदनात् चन्द्रगुप्तराजसुत–बिन्दुसारभूपसुत–अशोकश्रीनृपसुत–कुणाल कुमारगृहे पुत्रो जातः, स च पितामहात् सम्प्राप्तराज्यः सम्प्रतिनामा त्रिखण्डभोक्ता श्रीसुहस्तिसूरीन् दृष्ट्वा सञ्जातजातिस्मृतिर्गुरून् अपृच्छत् 'अव्यक्तसामायिकस्य किं फलं?' तैरूचे 'राज्यादि' पुनरुक्तं—'स्वामिन्! मामुपलक्षयथ' ततश्चोपयोगेन तत्स्वरूपे ज्ञाते गुरुभिः प्रतिबोधितः सन् सपादकोटीबिम्ब–सपादलक्षनवीनप्रासाद–षट्त्रिंशत्सहस्रजीर्णप्रासादोद्धार–पञ्चनवतिसहस्रपित्तलमयप्रतिमाऽनेकसहस्रसत्रशालादिभिर्विभूषिता त्रिखण्डामपि वसुधामकरोत् ॥

(कल्पदीपिका)

પંન્યાસ શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ

તેઓએ સમ્રાટ્ સંપ્રતિની વાતો અને પ્રતિમાદિ સ્વરૂપે ચાલતી ચર્ચામાં લાગણીભર્યો સાથ આપી "જૈન જ્યોતિ"માં 'કલ્પસૂત્રદીપિકા'નો પાઠ તેમજ અન્ય ગ્રંથિક પુરાવાઓ રજૂ કરી ઐતિહાસિક સેવા બજાવી છે તેમજ આ ગ્રંથને પ્રમાણભૂત બનાવવા માટે શાસ્ત્રીય શહાદતો માટે તેઓશ્રીનો સહકાર અમોને અંત પર્યંત મળ્યો છે એટલું જ નહિ પણ તેઓશ્રીએ આ ગ્રંથ એક આદર્શ પ્રમાણભૂત ઇતિહાસ બને તે ખાતર પૂરતી કાળજી રાખી છે, જેના યોગે આ ગ્રંથને અમો પ્રમાણભૂત બનાવવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ

આનંદ પ્રેસ–ભાવનગર

ભાવાર્થઃ—દુર્ભિક્ષના સમયમા કોઈ એક દ્રુમક ગૃહસ્થોના ઘેર સાધુઓને ભિક્ષા લેતા જોઈ શ્રી સુહસ્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યો પાસે અન્નની માગણી કરે છે સાધુઓએ કહ્યુ–'ગુરુઆજ્ઞા વગર અન્ન અમે દેવા અસમર્થ છીએ' બાદ તે દ્રુમક ગુરુની પાસે જાય છે અન્નની યાચના કરે છે ગુરુ જ્ઞાનના બળે ઉપયોગ મૂકી, યોગ્યતાવાળો દેખી, દીક્ષા આપી ભિક્ષા આપે છે તે રકમુનિ ઘણા દિવસે આહાર મળવાથી ખૂબ ખાય છે વિશૂચિએ કરી (તે જ રાત્રિએ) મરણ પામે છે

ચારિત્રધર્મની અનુમોદનાથી તે આત્મા ચન્દ્રગુપ્ત રાજાનો પુત્ર–બિન્દુસાર રાજા, તેનો પુત્ર અશોક રાજા, તેનો પુત્ર કુણાલકુમાર, તેને ઘેર પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે તે પુત્ર પિતામહનુ રાજ્ય પામી સમ્પ્રતિ ત્રિખડના અધિપતિ રાજા તરીકે થયો રથયાત્રામા નીકળેલા શ્રી સુહસ્તિસૂરિને જોઇને ઉત્પન્ન થયેલુ છે જાતિસ્મરણજ્ઞાન જેને, એવો તે સપ્રતિ રાજા ગુરુને નમસ્કાર કરી પ્રશ્ન પૂછે છે 'અવ્યક્ત સામાયિકનુ ફળ શુ?' ગુરુ જવાબ આપે છે–'રાજ્યાદિ' એટલે સપ્રતિ બીજો પ્રશ્ન કરે છે–'હે સ્વામિન્! આપ મને ઓળખો છો?' ગુરુ ઉપયોગ મૂકી સકલ સ્વરૂપ જાણે છે બાદ સૂરિશ્રીના ઉપદેશના પ્રતાપે સવાક્રોડ બિબ, સવા લાખ નવીન દેરાસર, છત્રીશ હજાર જીર્ણદેરાસરનો ઉદ્ધાર, પચાણુ હજાર પીત્તલમય પ્રતિમા, આ પ્રમાણે તેઓશ્રીએ ચૈત્યમય પૃથ્વીને બનાવ્યાનો કેટલાએ ગ્રન્થોમા ઉલ્લેખ મળી આવે છે અરે! ખૂદ બાર માસે પર્યુષણ જેવા પર્વમા જેનુ વાચન (કલ્પસૂત્ર) કરાય છે તેમા પણ ઉલ્લેખ દેખાય છે કિરણાવલીમા પણ દેખાય છે તે ઉપરાત છાત્રાલય પણ બધાવેલા જણાય છે અને તેઓશ્રીએ અનાર્ય દેશોમા જૈનધર્મનો ખૂબ ફેલાવો કરેલો હોય તેમ પણ શાસ્ત્રોના પાઠો પરથી સિદ્ધ થાય છે

"કલ્પસૂત્રકલ્પલતા" મા પણ નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળી આવે છે જેથી પણ પ્રસ્તુત વાતને પુષ્ટિ મળે છે

अथ श्रीआर्यसुहस्तिसूरिसंबन्धो यथा—

अन्यदा दुःकाले जाते धान्यं न लभ्यते, लोको दुःखी जातः, राजानोऽपि रङ्का जाताः। तथापि श्रावकाः साधूनां विशेषतः दानं ददुः। एको भिक्षुः साधून् बहुभिक्षां प्रतिगृहं लभमानां दृष्ट्वा प्राह—"भो! मह्यं भिक्षा दत्त।" साधुभिः प्रोक्तं—"गुरवो जानन्ति।" ततो गुरुसमीपे समागतः। गुरुभिः लाभं विभाव्य दीक्षां दत्त्वा यथेच्छं भोजितः, पर विषूचिकया चारित्रानुमोदनात् मृत्वा उज्जयिनीनगरे श्रेणिकराजपदे कोणिकः २, तत्पदे उदायिराजा ३, तत्पदे नवनन्दाः १२, तत्पदे चन्द्रगुप्तः १३, तत्पदे बिन्दुसारः १४, तत्पदे अशोकश्रीः १५, तस्य पुत्रः कुणालः १६, तस्य पुत्रः संप्रतिनामा राजा अभूत्। तस्य हि जातमात्रस्यैव पिता महाराज्यं मन्त्रिभिः दत्त। अनुक्रमेण त्रिखण्ड-

मोक्ता जातः। एकदा रथयात्रार्थं आगतं श्रीआर्यसुहस्तिसूरिं दृष्ट्वा जातिस्मरणं ज्ञान उत्पन्नं। तत आगत्य गुरुणां पृष्टं-"हे स्वामिन्! अव्यक्तसामायिकस्य किं फलं?" ततो गुरुभिः प्रोक्तं-"राज्यादिकं।" ततो विशेषतः प्रत्ययो जातः। गुरुभिः अपि उपयोगेन ज्ञातः तस्य पूर्वभवः प्रतिबोधितश्च, गृहीतः श्रावकधर्मः। ततः संप्रतिभूपेन [१,२५,०००]सपादलक्षनवीनप्रासादाः कारिताः, सपादकोटिबिम्बानि[१,२५,०००००] कारयित्वा प्रतिष्ठापितानि। [१३,०००]* त्रयोदशसहस्राः जीर्णोद्धाराः कारिताः। [९५०००] पञ्चनवतिसहस्रपित्तलप्रतिमाः कारिताः। सप्तशतानि [७००] दानशाला सत्राकारशाला मण्डिताः। देवगृहप्रतिमादिभिः त्रिखण्डामपि पृथिवीं मण्डितां अकरोत्। करं मुक्त्वा पूर्वसाधुवेषधारिस्वबण्ठप्रेषणादिना अनार्यदेशान् अपि साधुविहारयोग्यान् अकरोत्। अनार्यदेशीयभूपान् जैनधर्मरतान् अकरोत्। पुनः ये वस्त्रपात्रअन्नदधिदुग्धघृतादिकं प्रासुकद्रव्यविक्रय कुर्वन्ति, तेषां संप्रतिभूपेन ज्ञापितं-"भो! साधूनां अग्रे सर्वं ढौकनीयं, यच्च ते साधवो लान्ति तत् तेभ्यो देयमेव। भवतां च तन्मूल्यं मम कोष्ठगारिक० प्रच्छन्नं दास्यति। तैः तथा कृतं, साधुभिः अशुद्धमपि शुद्धबुद्ध्या गृहीतं। संप्रतिभूपः श्रीआर्यसुहस्तिसूरिप्रतिबोधित एवंविधो बभूव। एवंविधाः श्रीआर्यसुहस्ति सूरयः चारित्रं प्रतिपाल्य स्वर्गं जग्मुः ९॥

(कल्पसूत्रकल्पलता)

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું.

મહારાજા સંપ્રતિની તીર્થયાત્રા : તીર્થોનો જીર્ણોદ્ધાર.

મહારાજા સપ્રતિને જાતિસ્મરણજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી તેને ધાર્મિક કાર્યો કરવા માટે સાનુકૂળતાભર્યા સજોગો ઉપલબ્ધ થયા

મહારાજ શ્રી આર્યસુહસ્તિસૂરીશ્વરજીના પ્રથમ સમાગમે જ મહારાજા સપ્રતિ જૈન-ધર્માનુરાગી બન્યા અને શ્રાવકધર્મ અગીકાર કર્યો ત્યારપછી મહારાજા સપ્રતિ પ્રતિદિન શ્રી આર્યસુહસ્તિસૂરિના સમાગમમા આવતા, અને પોતે કઇ રીતે ધાર્મિક કાર્યોથી શાસન-સેવા કરી શકે તે માટે અવારનવાર તેમની સલાહ લેતા

એક સમયે મહારાજાએ સૂરીશ્વરને કહ્યું કે-'હે સૂરીશ્વરજી! આપ જ મારા ધર્મ-પિતા, નાથ અને માતા છો, તેમ જ તમો મારા તારક છો આપે કહેલ સામાયિક કરવા પ્રત્યે હુ ઘણો આકર્ષાઉં છુ છતા તે માટે અસમર્થ બન્યો છુ, માટે મારે લાયક અન્ય કાઇ ધર્મકાર્યો' ફરમાવો પછી ગુરુએ એને શ્રાવકધર્મ સમજાવ્યો

મહારાજાની સઘસહિત તીર્થયાત્રા—

આ સમયે રાજ્યમાતાની એવી ઇચ્છા થઇ કે જો મહારાજા તીર્થયાત્રાએ નીકળે તો જરૂર તેથી દરેક ગામના પ્રાચીન જીર્ણતીર્થો અને મદિરોનો ઉદ્ધાર થાય અને જ્યા જ્યા નવા મદિરોની જરૂરિયાતો હોય ત્યા તે બનાવાય-એ રીતે તીર્થ-યાત્રા શાસન-સેવાર્થે અતિ મહત્ત્વતાભરી થઇ પડે ધર્મી માતાએ પોતાની ઇચ્છા પુત્રને પ્રદર્શિત કરી

સસ્કારી મહારાજા સપ્રતિએ તેને અનુમોદન આપ્યુ, તેમજ પોતાની માતા સાથે ઉપાશ્રયે આવી રાજ્યકુટુબની ઇચ્છા સૂરીશ્વરજી સમક્ષ રજૂ કરી વધુમા મહારાજાશ્રીએ અવન્તીમા રહેલ ચતુર્વિધ સઘના સમુદાય સાથે સૌરાષ્ટ્રના તીર્થોની ફરસનાર્થે સ્વેચ્છા

પ્રદર્શિત કરતા જણાવ્યુ કે "ગુરુદેવ, અવન્તીના પાયતખ્ત ઉજ્જૈનીથી માડી સૌરાષ્ટ્રના તીર્થો સુધીના પાદુકા યાત્રા(વિહાર)નો માર્ગ ખુલ્લો ને નિર્ભય થએલો હોવાથી અત્યારે તીર્થયાત્રા માટે સાનુકૂળતાભર્યા સજોગો છે તેથી આપ ચતુર્વિધ સઘ સહિત પધારો "

આચાર્યશ્રીએ તેમની ભાવનાને અનુમોદન આપ્યુ, એટલે મહારાજા સપ્રતિએ અવન્તીના સઘને તીર્થયાત્રાની વ્યવસ્થાનુ કામ સોપ્યુ અને તીર્થયાત્રાને લગતો પડહ અવન્તી અને મગધમા વગડાવ્યો યોગ્ય મુહૂર્તે વિશાળ સઘસમુદાય સાથે મહારાજા સપ્રતિ તીર્થયાત્રાએ નીકળ્યા

આ સઘની અદર અવન્તીમા રહેલ સેકડો સાધુ, સાધ્વીઓએ તેમજ અવન્તી અને મગધના સઘના મોટા ભાગે પણ તીર્થયાત્રાનો લાભ લીધો હતો રાજ્યકુટુબનો ઘણો ભાગ પણ આ તીર્થયાત્રામા સામેલ થયો હતો

મહારાજાશ્રીએ કરેલ અપૂર્વ દાન—

અવન્તીના પાટનગરેથી પાદુકાવિહારે નીકળેલા આ સઘના પ્રયાણમા જે જે ગામોમા ધર્મશાળાઓ, અન્નક્ષેત્રો, વાવો, ઉપાશ્રયો, પૌષધશાળાઓ વિગેરેનો અભાવ હતો તે કરાવવા સાથે તે તે ગામોના પ્રાચીન જિનમદિરોના જીર્ણોદ્ધારનુ કાર્ય મહારાજાશ્રી ધ્યાન ઉપર લેતા, અને તે તે ગામના સૂબા તથા અધિકારીઓને ગામના મહાજનની સલાહ પ્રમાણે જૈનમદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી આપવામા, તથા નવા મદિરો બનાવી આપવામા સહાયક થવા આજ્ઞા કરતા રાજ્યખજાનાનો છૂટથી ઉપયોગ કરી મૌર્યવશની કીર્તિને છાજે તેવી રીતે ધાર્મિક કાર્યો કરવા મહાજનને આજ્ઞા કરતા અને પછી મહારાજા એક ગામથી બીજે ગામ આગ વધતા મહારાજાએ ગુપ્તદાનનો પ્રબધ પણ આ જ પ્રમાણે રાખ્યો હતો

રીપેરકામ મહારાજા અશોકે પોતાની સૌરાષ્ટ્રની તીર્થયાત્રા સમયે હાથ ધર્યું હતુ ત્યારબાદ મહારાજા સપ્રતિએ તેનુ બાધકામ સુદર રીતે સુધારી નામના અમર કરી

ગિરનારની તળેટી નજદિક તથા જુનાગઢમા સાધુ–સતો માટે મહારાજાએ અનેક સ્થળોએ રાજ્ય તરફથી ધર્મશાળાઓ, કૂવાઓ, અન્નક્ષેત્રો તથા ભોજનાલયો ખુલ્લા મૂકયા

મહારાજાએ ગિરનારની તળેટી નજદિક પોતાની યાત્રાની યાદગીરી નિમિત્તે જીવરક્ષાને લગતો સ્તૂપ ઊભો કર્યો

મહારાજા અશોક આ કાળે મગધાધિપતિ સમ્રાટ તરીકે વિદ્યમાન હતા અને પોતે તેનો પૌત્ર હોવાના અગે મૌર્યવશની કીર્તિ અને યશનો અધિકાર પોતાના દાદાને ફાળે જવો જોઇએ એવી મહારાજા સપ્રતિની આજ્ઞાકિત પૌત્ર તરીકેની માન્યતા હતી સબબ અશોક ઊર્ફે પિતામહે પોતાની દશ માસની અલ્પ વયમા જ પોતાને અવન્તીની રાજ્યગાદી અર્પણ કરી હતી, એટલુ જ નહિ પણ રાજ્યના હક્કદાર અનેક રાજ્યપુત્રો વિદ્યમાન હોવા છતા મગધ સામ્રાજ્યના યુવરાજ તરીકે પોતાને સામ્રાજ્યનો વારસ બનાવ્યો હતો તેના ઉપકારના બદલામા પોતાના પિતામહની મૌર્ય સમ્રાટ અશોકની કીર્તિ અમર રહે તેવી જ ઇચ્છા પોતે રાખતો હતો મૌર્યવશી આજ્ઞાકિત રાજ્યપુત્ર તરીકે તે પોતાની ફરજ પણ તેવી જ સમજતો હતો એટલે પોતે (મહારાજા સપ્રતિએ) પોતાની તીર્થયાત્રાની અમર નામના તરીકે કરેલ ઐતિહાસિક કાર્યો પોતાના ઉપકારી પિતામહ અશોકના જ ફાળે નોધાવ્યા અને જે જે શિલાલેખો કોતરાવ્યા તે બધામા તેણે સમ્રાટ અશોકનુ જ નામ કોતરાવ્યુ આ ઉપરથી પ્રજાએ મહારાજા સપ્રતિને **જૈન અશોક ઊર્ફે દ્વિતીય અશોકને** નામે સબોધવુ શરૂ કર્યું

મહારાજા સપ્રતિના રાજ્યામલ બાદ લગભગ દશ વર્ષ ઉપરાત મહારાજા અશોક મગધની રાજ્યગાદી ઉપર ભારતના સમ્રાટ તરીકે વિદ્યમાન હતા, અને આ કાળે સાધુ સમાગમમા તેઓનુ જીવન એટલુ બધુ તો ધર્મી અને પ્રજાકલ્યાણના કાર્યોમા ઓતપ્રોત થયુ હતુ કે તેમણે આ તીર્થયાત્રામા મૌર્યવશી કીર્તિને સુદર રીતે વધારવા આચાર્યદેવ શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજ અને ચતુર્વિધ સઘની સલાહ અનુસારે દરેક જાતના ધાર્મિક કાર્યો કરવા સમ્રાટ્ સપ્રતિને સલાહ, સહાયતા તેમ જ સમતિ આપી હતી

આ પ્રમાણે મહારાજા સપ્રતિએ જુનાગઢ અને ગિરનાર પર્વત પર સુદર જિનાલયો બધાવી ત્યાથી **શત્રુજય** તરફ પ્રયાણ કર્યું અને ત્યા પણ સુદર ભાવપૂર્વક યાત્રા કરી **શત્રુજય** ઉપર ખાસ એક ટૂક બધાવી, તેમજ એ તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી અઢળક લક્ષ્મીનો વ્યય કર્યો

શત્રુંજય-ઉદ્ધાર સંબંધમાં પ્રાચીન પ્રમાણો—

શત્રુંજય તીર્થના ઉદ્ધારને અંગે **શ્રી શત્રુંજય કલ્પમાં** નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળી આવે છે.—

संपइ-विक्रम-वाहड-हाल-पालित-दत्तरायाइं ।
जं उद्धरिहिति तयं सिरिसत्तुंजयं महातीत्थं ॥

ભાવાર્થ:—સંપ્રતિ, વિક્રમ, બાહડ, પાદલિપ્તસૂરિ પ્રતિબોધિત રાજા આમ, પછી દત્ત અને શાતવાહન વિગેરે ઘણા રાજાઓએ મહાતીર્થ શત્રુંજયનો કલિકાલમાં ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

આને લગતો ફોટો અમોએ રજૂ કર્યો છે જેમાં શત્રુંજય ઉપર સંપ્રતિ મહારાજાએ બંધાવેલ પ્રાચીન મંદિર જોવા લાયક છે

તેવી જ રીતે "**નાભિનંદન જીર્ણોદ્ધાર**" ગ્રંથના તૃતીય પ્રસ્તાવના પૃષ્ઠ ૧૧૧ ગા નીચેનું વાક્ય ઉપરના ભાવાર્થને લગતું મળી આવે છે

तथाऽत्र वीरनिर्वाणात् सम्प्रतिनरिनायकः ।
विक्रम-पादलिप्ताऽऽमदत्ताः श्रीशातवाहनः ॥ २०० ॥

ભાવાર્થ—વીર પ્રભુના નિર્વાણ પછી સંપ્રતિ નામના રાજા, વિક્રમ, પાદલિપ્તસૂરિના ઉપદેશથી આમ નામના રાજા, દત્ત અને શાલિવાહન વિગેરે રાજાઓએ શ્રી શત્રુંજય તીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો

આ પ્રમાણે મહારાજા સંપ્રતિ અવન્તીથી છેક ગિરનાર અને શત્રુંજયના તીર્થોની યાત્રા કરી, મારવાડમાં આવેલા પ્રાચીન તીર્થોના દર્શનાર્થે ગયા મારવાડમાં અનેક સ્થળોએ નૂતન જૈન મંદિરો બંધાવી આપ્યા તેમ જ પ્રાચીન જૈન મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો

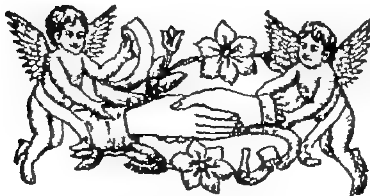
સુદર રીતે કોતરેલો છે કે જે જોતા મેરુપર્વતની યાદી દષ્ટિગોચર થાય છે આ બધામાં રાજા સપ્રતિની ટુકવાળુ મદિર ઘણી જ ઉમદા કારીગીરીવાળુ વિદ્યમાન છે, જેને નિહાળતા પ્રાચીન જમાનાની યાદ આવે છે આ મદિરમા મૂળનાયક તરીકે શ્રી નેમિનાથજીની શ્યામ-રગી અઢી ફુટ ઊંચાઈની મૂર્તિ તખ્તનશીન થએલ છે

'મુલ્કે મારવાડ'ની પચતીર્થીનુ વર્ણન કરતા શ્રી વરકાણામાં આવેલ સપ્રતિ મહારાજે બનાવેલ પ્રાચીન મદિરની નોધ આપેલ છે મારવાડમા આવેલ રાણી સ્ટેશનથી વીસ માઈલ દૂર વરકાણા નામે પ્રસિદ્ધ તીર્થ છે તેની નજદિક અઢી કોસ ઉપર નાડોલ નામનુ પચતીર્થીની યાત્રાનુ બીજુ તીર્થસ્થાન છે, જ્યા શ્રાવકોની આબાદી સારી છે અહી તીર્થંકર પદ્મપ્રભુનુ પ્રાચીન શિખરબધ મદિર વિદ્યમાન છે કે જે મદિર તથા તેમાની પદ્મપ્રભુની મૂર્તિ મહારાજા સપ્રતિની બનાવેલ છે નાડોલમા ધર્મશાળા વિગેરેનો પ્રબધ ઘણો જ સુદર છે

રાણકપુરમાં સપ્રતિ મદિર—

રાણકપુર નજદિક સાદડી નામે શહેર આવે છે અહિ શ્રાવકોની આબાદી ઘણી જ સરસ છે અહીં એક આલીશાન જૈન શ્વેતાબર મદિર વિદ્યમાન છે, જેમા શ્રી ચિતામણી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની દોઢ હાથ ઊંચી પ્રતિમા તખ્તનશીન થએલ છે જો કે પ્રતિમા ઉપર લેખ નથી, પરતુ તે પ્રતિમા સપ્રતિ રાજાએ બનાવેલ પ્રાચીન મૂર્તિઓની નિશાની ઉપરથી તેમની જ હોવાની સાબિત થાય છે

આ પ્રમાણે મહારાજા સપ્રતિએ મારવાડની પચતીર્થીની યાત્રાના સ્થળોએ બનાવેલ મદિરોની દષ્ટિગોચર થતી નોધ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે મહારાજા સપ્રતિએ ગિરનાર અને શત્રુજયની યાત્રા કર્યા બાદ મારવાડ પચતીર્થીના દર્શન કરી, ત્યાથી ગુજરાત તરફ થઈ, ત્યાના સઘોને સતોષી, જિનમદિરોના દર્શન કરી તેઓ અવન્તી તરફ પાછા ફર્યા હતા

એક દિવસ સંધ્યા સમયે નલિનગુલ્મ (નલિણગુમ્મ) નામના વિમાનના અજઝયરણ–(અધ્યયન)નુ ઉચ્ચ સ્વરે પરાવર્તન કરી રહ્યા હતા સૂરિશ્રીના અધ્યયનનો અવાજ સ્પષ્ટ રીતે સાતમા મજલા સુધી પહોચતો હતો, અને સાતમા મજલે સુવર્ણ હિંડોળે ઝૂલી રહેલ અવન્તીસુકુમાલ તેનુ શ્રવણ કરી રહ્યો હતો

જેમ જેમ અધ્યયન આગળ ચાલતું ગયુ તેમ તેમ અવન્તીસુકુમાલનુ દિલ તેના બરાબર શ્રવણ કરવા તરફ આકર્ષાયુ અને રંગમહેલમાથી નીચે ઊતરી તરત જ તે સૂરીશ્વરજી પાસે આવી પહોચ્યો અને તેમને વંદન કરી એકધ્યાને સાભળવા લાગ્યો

એકધ્યાને અધ્યયન સાભળતા તેના આત્મામા ભાસ થયો કે “મે આવુ કયાક જોયુ છે ” અવન્તીસુકુમાલનો આત્મા આતરિક સંશોધનમા પડ્યો અને તેને જ્ઞાનજ્યોત પ્રકટી વિશેષ વિચારણા કરતા તરત જ આ નિર્મળ હળુકર્મી આત્માને વિવેક બીજરૂપી જાતિસ્મરણ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ અને તેણે સૂરીશ્વરજીને તરતજ પ્રશ્ન કર્યો કે—“હે ભગવન્ત! આપ શુ તે વિમાનમાથી આવો છો?”

આચાર્યશ્રીએ કુમારની સન્મુખ જોઇ સ્મિતમુદ્રાએ કહ્યુ કે “હે વત્સ! એ વિમાન-માથી હુ નથી આવ્યો પરન્તુ પ્રભુ મહાવીરે જે પ્રમાણે તે વિમાનનુ વર્ણન કર્યુ છે તેનુ હુ અધ્યયન માત્ર કરુ છુ ”

“અહા હા! ભગવતની શી જ્ઞાનશક્તિ? જેવી રીતે એ વિમાનનુ વર્ણન અધ્યય-નમા આપ કરો છે તે જ પ્રમાણે તે વિમાન છે ” અવન્તીસુકુમાલ બોલ્યો

“તે શી રીતે જાણ્યુ વત્સ!?”

“ભગવન્ત! સાતમી ભૂમિકાએ વિલાસમગ્ન સ્થિતિમા આપના અધ્યયનના શબ્દો મારા સાભળવામા આવ્યા અને મારા આત્મામા તનમનાટ થઇ રહ્યો કુદરતી આકર્ષણ-દ્વારા મારુ દિલ આપની પાસે આવવા ખેચાયુ આપની પાસે આવી ઉપરોક્ત વિમાનનુ અધ્યયન એક ચિત્તે સાભળતા મને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયુ છે, જેથી હુ જાણી શકયો છુ કે બારમા દેવલોકના તે વિમાનમાથી ચ્યવી હુ અહીં આવ્યો છુ હે પૂજ્ય! હુ હવે પાછો ત્યા જવા ઇચ્છુ છુ, તો ત્યા શી રીતે પાછા જવાય તે માર્ગ આપ મને બતાવશો?”

અવન્તીસુકુમાલને થએલ જાતિસ્મરણજ્ઞાનની વાત સાભળી સૂરીશ્વર આદિ સાધુ સમુદાય આશ્ચર્ય પામ્યો બાદ સૂરીશ્વરજી બોલ્યા —“વત્સ! આ વિમાનની પ્રાપ્તિ માટે સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુપણુ અંગીકાર કરવુ જોઇએ ચારિત્ર–સ્વીકાર સિવાય એ સ્થાન પ્રાપ્ત થઇ શકતુ નથી ”

“ઉપકારી ગુરુદેવ! તો આપ મને ચારિત્ર અંગીકાર કરાવી તે વિમાનનો વાસી બનાવો હે ભગવંત! શુ આપ મારા પર એટલી કૃપા ન કરી શકો? હે દેવ, એ મારુ

વૈભવશાળી વિમાન, એ મારી દેવાગનાઓ, એ મારા સેવક દેવતાઓ, એ સમૃદ્ધિ, એ વૈભવ ને વિલાસ અને ઈંદ્રતુલ્ય સાહ્યબી આગળ આ મૃત્યુલોકની સાહ્યબી કંઈપણ ગણત્રીમા નથી

"સમગ્ર અવન્તીમા રૂપવતી દેવાગનાઓમા પ્રથમ સ્થાને પકાતી મારી બત્રીસ સ્ત્રીઓનુ રૂપ તો વૈમાનિક દેવાગનાઓના રૂપ આગળ તદ્દન ઝાખુ દેખાય છે આ દેવાગનાઓનુ સ્મરણ થયા બાદ હવે મારી સ્ત્રીઓ મને લેશમાત્ર ગમતી નથી આ વૈભવ અને ઠકુરાઈ હવે મને દૈવિક વૈભવ જોયા પછી ગમતા નથી, માટે હે ભગવત! હુ સત્વર મારા તે સ્થાનકે જવા ઇચ્છુ છુ તો આપ તેમા મદદગાર બનો"

"વત્સ! તારા જેવા યુવાન અને વૈભવશાળી કુમાર કે જેને જગતની માહિતી નથી તેવા વિલાસીથી સાધુપણુ પળવુ બહુ જ દુષ્કર છે પચમહાવ્રતોનુ પાલન લોહના ચણા ચાવવા કરતા અધિક છે વત્સ! અતિચાર રહિત વ્રત પાળવુ એ દોહલુ છે લોહના ચણા ચાવવા પ્રસગોપાત અતિ સહેલા છે, પરન્તુ ચારિત્રનુ પાલન તલવારની ધાર પર ચાલવા કરતા પણ અધિક વિષમ છે"

"ભગવત! ગમે તેમ હો, પરન્તુ હુ ગમે તેવા પુરુષાર્થથી ત્યા જવાને અધીરો થયો છુ, તો આપ મને ચારિત્રવ્રત અગીકાર કરાવો અને મારો શીઘ્ર ઉદ્ધાર કરો"

"જો તારો તેજ પ્રમાણે નિશ્ચય અને આગ્રહ હોય તો તુ તારી માતાની સમ્મતિ મેળવ્યા પછી મારી પાસે આવ"

બધો કરુણાજનક થઇ પડ્યો કે ત્યા હાજર રહેલ દરેક વ્યક્તિની ચક્ષુમાથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો માતાની રજા મેળવવા પુત્રે અનેક જાતના પ્રયત્નો કર્યા, અનેક રીતે માતાને સમજાવી, છતા પુત્રપ્રેમી માતા પોતાની નજર સામે રહેલી દેવાગના તુલ્ય વહુઓને જોઇ વિચારમગ્ન બની ગઇ કે તેણીનુ શુ કરવુ ? બીજી બાજુ તેની સ્ત્રીઓએ પણ અવતીસુકુમાલને વિનવવામા કચાશ ન રાખી

જ્યારે માતા અને સ્ત્રીઓ સાથે સ્વકુટુબની રજાનો યોગ કોઇપણ હિસાબે ન દેખાયો, એટલે આ ત્યાગી કુમારે પોતાના કુટુબની દેખતા જ પોતાના હાથે જ કેશનો લોચ કર્યો બાદ તેજ વેષે સૂરિશ્રી પાસે આવી તેણે પચમહાવ્રત અગીકાર કર્યા (દીક્ષા લીધી)

દીક્ષા લીધા બાદ ગુરુદેવને અવન્તીસુકુમાલે કહ્યુ કે–"હે ભગવત ! ચિરકાલ પર્યંત હુ વ્રત પાળવાને સર્વથા અસમર્થ છુ, માટે મારે નલિનીગુલ્મ વિમાનની પ્રાપ્તિ અર્થે કઇ રીતે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવી તે મને સત્વર બતાવો "

"વત્સ ! અવન્તીનગરીના કથારિકા નામના વનમા આવેલી સ્મશાનભૂમિમા તુ જા ત્યા અનશનવ્રત અગીકાર કરી ધ્યાનમા મગ્ન રહીશ એટલે તારી મનોકામના પૂર્ણ થશે." ગુરુએ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી, તેનુ ભાવી સમજી, તેને આ પ્રમાણે અનુજ્ઞા આપી

ગુરુની રજા મેળવી "અવન્તીમુનિ" અનશન વ્રતની ઉગ્ર તપશ્ચર્યા માટે કથારિકા-વનની સ્મશાનભૂમિ તરફ ચાલી નીકળ્યા

શરીર અતિસુકોમળ હતુ અને જેના પગે કદાપિ કાળે કાકરાનો સ્પર્શ પણ થયો ન હતો એવા આ સુકુમાર મુનિના પગમાથી રસ્તે ચાલતા કાકરાના સ્પર્શથી રુધિર નીકળવા લાગ્યુ છતા તેની દરકાર ન કરતા સ્મશાનની મધ્યમા આવી, કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ ધ્યાનસ્થ થયા અને અનશન સ્વીકારી કાયાને વોસરાવી દીધી

માર્ગમા મુનિના ચરણમાથી ટપકેલ રુધિરધારાની ગધ સ્મશાનમા રહેલી એક ભૂખી અને તરતની વીંઆયેલી શિયાળણીને આવી પોતાના બાળકો સાથે માર્ગમા પડેલી રુધિર ધારાઓને ચાટતી ચાટતી યમની બહેન સમી તે શિયાળણી બચ્ચા સહિત રુધિરવ્યાપ્ત મુનિના ચરણને ચાટવા-ખાવા લાગી રાત્રિના પ્રથમ અને બીજા પ્રહર સુધીમા આ રુધિરભક્ષિણી શિયાળણીએ મુનિના બે પગોનુ ધીમે ધીમે ભક્ષણ કર્યું અર્થાત્ તેણી બન્ને પગ ઉપરનુ માસ અને રુધિર ખાઇ ગઇ અને મુનિના પગોના ખાલી હાડકાઓ રહેવા દીધા અવતીસુકુમાલ તો ધ્યાનમગ્ન જ હતા અતિશય વેદના થવા છતા સસાર-સ્વરૂપ વિચારતા તેઓ ધર્મધ્યાનની શ્રેણીએ ચડવા લાગ્યા પોતાના દેહ પ્રત્યેની મમતા પણ તેઓએ ત્યજી દીધી હતી

આ પ્રમાણે પોતાના કુટુબ સહિત આહારમા મગ્ન થયેલી શિયાળણી અને તેના

કુટુંબે ધ્યાનસ્થ મુનિના બન્ને સાથળો ખલાસ કર્યાં અને ત્રીજા પ્રહરની શરૂઆત થતા આ માસભૂખી અતૃપ્ત શિયાળણીનું કુટુંબ મુનિશ્રીના ઉદર સુધી પહોંચ્યું શરીરનો અતિ સુકોમળ જણાતો ઉદરનો ભાગ અને આતરડાઓ એવી રીતે તો ચાવી અને કરડી શિયાળણીએ પૂર્ણ કર્યાં કે ખરેખર આ સમયે જો કોઇ બાહ્ય (સંસારી) વ્યક્તિ મુનિશ્રીના ધ્યાનની પરીક્ષા કરનાર હોત તો તેની ખાત્રી થાત કે એક આત્મહિતાર્થી ધ્યાનસ્થ સાધુ આત્મકલ્યાણ અર્થે કઇ રીતે દેહદમન કરી ઉચ્ચગતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેમ જ એક મુનિ પરિપૂર્ણ ધર્મધ્યાને દેહની માયા વિસારી કેવી રીતે આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે ધન્ય છે આવા યોગીશ્વરોની શુક્લધ્યાનની પુરુષાર્થી દિવ્યશક્તિને!

આ પ્રમાણે રાત્રિનો ચોથો પ્રહર થતા સુધીમાં મુનિના કર્મબંધનો તોડવામાં ઉપકારી બનેલી શિયાળણી ધ્યાનસ્થ મુનિના કાળજા પર્યન્ત પહોંચી અને કાળજાનો ભોગ લેવાતા શાન્તિથી અસ્ખલિતપણે ધ્યાન ધરતા મહાસત્ત્વધારી તે મુનિનો શુભધ્યાનપૂર્વક સ્વર્ગવાસ થયો પરિણામે જે નલિનીગુલ્મ વિમાનમાંથી તેઓ આવ્યા હતા ત્યાં દેવાંગનાઓ સાથે ક્રીડા કરવાને આ મુનિ દીક્ષાની પ્રથમ રાત્રિએ જ ચાલ્યા ગયા

માતા ભદ્રા અને કુળવધુઓ કુમારને સૂરિજી પાસે જતા રોકી શક્યા નહિ, કારણ કે સૂરિશ્રીનો મુકામ પોતાની વાહનશાળામાં જ હતો શેઠાણીના મનને ખાત્રી હતી કે સૂરિજી જરૂર મારા પુત્રને સમજાવી શાંત કરશે અને જાતિસ્મરણજ્ઞાનની પ્રાપ્તિવાળા મારા સમજુ સુકોમળ પુત્રને મહારાજા સંપ્રતિની માફક ગૃહસ્થમાર્ગે જોડતા થઈ જરૂર તેના માર્ગદર્શક બનશે શેઠાણીએ પુત્રવધુઓને શાંતિ આપી અને વહુઓ પોતાના રંગમહેલમાં ગઈ શેઠાણીએ અહોરાત્ર જાગરણ કીધું અને પુત્રની રાહ જોઈ

નિર્દય થયો કે દીક્ષા લઇ એક વાર પણ તે અમારુ આગણુ પાવન ન કર્યું ! હે વત્સ ! આવા સ જોગમા તારા વિજોગનુ દુ ખ અમારા માટે એવુ અસહ્ય બન્યુ છે કે મહેલ અને વૈભવ અમને અરણ્યવત્ શૂન્ય લાગે છે ” આ પ્રમાણે વિલાપ કરતા ભદ્રાશેઠાણી તથા કુળવધુઓને તે જ સ્મશાનમા તે સમયે જ વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થઇ, અને ભદ્રાશેઠાણી તથા કુળવધુઓ રુદન કરવાનુ ત્યજી દઇ પ્રવ્રજ્યા અ ગીકાર કરવાનો નિશ્ચય કરી ગૃહ ભણી પાછા વળ્યા

બીજી બાજુએ અવન્તીના મહાજન અને આપ્તજનોએ ચ દનના કાષ્ઠાદિકથી અવન્તી મુનિના મૃત્યુદેહનો અગ્નિસ સ્કાર કરી, ભદ્રાશેઠાણીના કુળને ધન્યવાદ આપ્યો

આ કાળે અવન્તીસુકુમાલની એક સ્ત્રી ગર્ભવતી હતી તેને ઘરમા રાખી એકત્રીશ કુળવધુઓ સહિત ભદ્રાશેઠાણીએ ચારિત્ર અ ગીકાર કર્યું અને આત્મકલ્યાણ સાધ્યુ

બીજી બાજુ મહેલમા રહેલી સ્ત્રીને યોગ્ય સમયે પુત્ર પ્રાપ્ત થયો, જેનુ **મહાકાલ** એવુ નામ રાખવામા આવ્યુ

આ મહાકાલે યુવાનવયમા આવતા જે સ્થળે તેના પિતાનો સ્વર્ગવાસ થએલો ત્યા “ **મહાકાલ** ” નામે પ્રાસાદ બ ધાવ્યો, અને પોતાના પિતાના નામથી અવન્તીપાર્શ્વ નાથની પ્રતિમા બનાવી તે મ દિરમા પ્રતિષ્ઠિત કરી

આ અવન્તીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમા અત્ય ત પ્રભાવશાળી થઇ પડી, જેથી તેની પૂજા ચારે વર્ણોમા થવા લાગી કાળાતરે અવન્તી અને મગધ સામ્રાજ્યમા બ્રાહ્મણોનુ જોર વધી પડતા બ્રાહ્મણોએ તે પ્રતિમાને ભોયરામા ભ ડારી, તેની ઉપર મહાદેવનુ લિ ગ સ્થાપન કર્યું મહાકાળેશ્વરની પ્રખ્યાતિ ચારે દિશામા થઈ

મહારાજા વિક્રમના સમયમા શ્રી **સિદ્ધસેન દિવાકર** નામે પ્રભાવિક આચાર્ય થયા તેમણે પોતાના જ્ઞાનના બળે મહાદેવજીના મ દિરમા રહેલી આ પ્રભાવશાળી પ્રતિમાને જોઇ, અને ધાર્મિક પ્રભાવ બતાવવા અને શાસનનો પ્રભાવ વધારવા આ સૂરીશ્વરે **શ્રી કલ્યાણમ દિર** નામના સ્તોત્રની રચના કરી હજારો લોક સમૂહ સમક્ષ આ સ્તોત્રનો અગ્યારમો શ્લોક ઉચ્ચારતા જ શિવલિ ગની જગ્યાએ ભોયરામાથી તે પ્રતિમા ઉપર આવી પ્રગટ થઇ અને આ અવન્તીપાર્શ્વનાથની મૂર્તિએ હજારો લોકોને દર્શન દીધા

આ ઐતિહાસિક ઘટના મહારાજા સ પ્રતિના સમકાળે બનેલ બનાવો સાથે અવન્તીના રાજ્ય ઇતિહાસ સાથે સ કળાએલ છે, કે જે ઇતિહાસની મહારાજા વિક્રમના સમયમા થએલ મહાન્ આચાર્યોએ, શ્રી આર્યસુહસ્તી મહારાજના સમય દરમિયાન ખાસ દષ્ટિવાદ બનાવ તરીકે નોધ લીધી છે

આ પ્રતિમા ઉજ્જૈનમા વર્તમાનકાળે પણ અત્ય ત પ્રતિષ્ઠાને પાત્ર છે, એટલુ જ નહિ પરન્તુ આ પ્રતિમાના દર્શન કરતા મહારાજા સ પ્રતિના પ્રાચીન ઇતિહાસનુ સ્મરણ થવા સાથે ઉપ-કારી ગુરુદેવ શ્રી આર્યસુહસ્તી મહારાજના ઉપકારની યાદ દીર્ઘ સમય પર્ય ત સ્મરણીય રહે છે

જેવો જ તેજસ્વી, ઉત્તમ કારીગરીવાળો, અતિ મૂલ્યવાન હીરા માણેક આદિ નવરત્નોથી મઢેલો, સુવર્ણ અને ચાંદીથી યુક્ત એવો તો આકર્ષક બનાવ્યો કે જે રથ અતીવ મૂલ્યવાન અને અજોડ બન્યો હતો

અઠ્ઠાઈ મહોત્સવની શરૂઆતમા સામ્રાજ્યના ખંડીયા દરેક રાજવીઓએ પોતાના કુટુંબ અને રસાલા સાથે મહારાજાના આમંત્રણને માન આપી હાજરી આપી આ સંબંધમા ઐતિહાસિક નોંધવા લાયક બનાવ તો એ હતો કે આ અઠ્ઠાઇ મહોત્સવમા આંધ્ર, દ્રાવિડ અને મહારાષ્ટ્ર જેવા સનાતનધર્મી મિત્રરાજ્યોના નૃપતિઓએ પણ પોતાના કુટુંબ અને રસાલા સાથે હાજરી આપી હતી આ ઉપરાત મહારાજાના આમંત્રણને માન આપી અવન્તી, મગધ તેમજ વિધવિધ પ્રાંતોમાથી ચતુર્વિધ સંઘના સારા વિભાગે આ અઠ્ઠાઇ મહોત્સવમા હાજરી આપી ધાર્મિક અભિમાન દર્શાવ્યુ હતુ આ અદ્ભુત મહોત્સવ પ્રસંગે સાધુસંપ્રદાય અને સાધ્વીઓની સંખ્યા પણ સારા પ્રમાણમા ઉપસ્થિત થઈ હતી

આ રથયાત્રાના પુણ્યપ્રસંગે રાજ્યમાતા શરતશ્રીના હર્ષનો તો પાર જ ન હતો સબબ આ ધર્માત્મા રાજ્યમાતાએ પોતાની નજર સામે પોતાના પુત્રને સંસ્કારી અને ધર્મપરાયણ જોઈ પોતાના આત્માને સંતુષ્ટ થએલો માન્યો હતો મહારાજાની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમા રાજ્યમાતા પ્રતિદિન પ્રોત્સાહન આપતા અને એના જ પુણ્યપ્રતાપે મહારાજા સંપ્રતિ યશસ્વી અને ધર્મીષ્ઠ બન્યા હતા

રથયાત્રાના વરઘોડાના દિવસે પ્રભાતથી જનસમુદાયથી અવન્તી ઉભરાતુ હતું મહારાજાએ વરઘોડાના સમયની એકાદ ઘટિકા પૂર્વે સ્નાનાદિક ક્રિયાથી શુદ્ધ થઇ, રથમા પધરાવવાની પ્રભુની પ્રતિમા સન્મુખ સ્નાત્ર આદિ પૂજનક્રિયા વિધિપૂર્વક કરી અને પ્રભુની પ્રભાવશાળી પ્રતિમાને સંઘના જયનાદ વચ્ચે રથમા પધરાવી

રથયાત્રાના વરઘોડામા વિવિધ પ્રકારથી સુશોભિત વાહનોમા કિંમતી અલંકારોથી શણગારેલા સાબેલાઓ અલંકૃત થયા હતા, તેવી જ રીતે રાજ્યહસ્તીઓની હારમાળાઓ વરઘોડાને શોભાયમાન બનાવતી હતી કિંમતી તુરી અશ્વસ્વારોની લશ્કરી ટુકડી, પાયદળ લશ્કરોની શ્રેણીઓ તથા સાથે લશ્કરી વાજિંત્રોથી વરઘોડાની શોભા અલૌકિક દેખાતી હતી

આ પ્રમાણે લશ્કરી અને દરબારી ઠાઠથી સુશોભિત એવો રાજ્ય રસાલો વરઘોડાના અગ્ર ભાગે હતો આ ભાગની પાછળ મહારાજાનુ માનીતુ રાજ્યબેંડ મધુરા અવાજે લોકોના મન રંજન કરતુ હતુ તેની પાછળ ખુદ મહારાજા પૂજનવિધિના પોશાકમા જ સજ્જ થઇ પ્રભુના રથની આગળ પુષ્પવૃષ્ટિ અને જિનેશ્વરનુ સ્તુતિગાન કરતા ચાલતા હતા એમની પાછળ અન્ય દેશોના ખંડિયા રાજાઓ મહારાજાશ્રીનુ આબેહૂબ અનુકરણ કરતા હતા

આ વરઘોડાનો નોંધવા લાયક પ્રસંગ એ હતો કે તેમા અવન્તીનો શ્રીમંત અને

કોટ્યાધીશ ગણાતો મહાજનસમુદાય પ્રભુના રથને અશ્વો ઘોડાને બદલે જાતે ખેંચતો હતો રથની પાછળના ભાગમાં અનેક સાધુસમુદાયથી પરવરેલા શ્રી આર્યસુહસ્તી મહારાજ સાધુગણના વડા તરીકે મોખરે ચાલતા હતા અને તેમની પાછળ આખો સાધુસમુદાય હતો એની પાછળ અવન્તીના શણગારરૂપ મહાજનવર્ગ ચાલતો હતો તેની પાછળ સાધ્વીઓ અને શ્રાવિકાઓનો સ્ત્રીસમુદાય ચાલતો હતો આ પ્રભાવશાળી વરઘોડાને નિહાળવા અવન્તીના દરેક ઘરોની અટારીઓ–અગાસીઓ અને છાપરા ઉપર માનવમેદની ચિકાર દેખાતી હતી અને મરીયામ રસ્તાઓ ઉપર તો કયાંય ઊભા રહેવા જરાપણ જગ્યા નહતી દરેક મહોલ્લામાં ફરતો આ યાત્રાનો વરઘોડો રાજમહેલ નજદિક આવી પહોંચ્યો અને પ્રભુનો રથ રાજ્યમહેલના દરવાજા આગળ આવી થોભ્યો રાજ્યમાતા શરતશ્રી અને રાજમહેલની રમણીઓએ પ્રભુને કીંમતી મુક્તાફળોએ વધાવ્યા

મહારાજા સંપ્રતિનો સામંતોને ધર્મોપદેશ.—

મહારાજા સંપ્રતિએ આ પ્રસંગે પોતાના ખંડિયા રાજા તથા સામંતોને ઉત્તમ હિતોપદેશ આપ્યો આ ઉપદેશની નોંધ ‘નિશીથચૂર્ણી’ નામના પ્રાચીન ગ્રંથમાં મળે છે, જેનો અમે અહીં ગદ્યબદ્ધ મૂળ શ્લોક ને અર્થ રજૂ કરીએ છીએ

“ जइ मे जाणह सामि समणाणं पणमहा सुविहियाणं । दव्वेण मे न कज्जं एवं खु कयं पियं मज्झ ॥ १ ॥ वीसज्जिया य तेणं गमणं घोसावणं सरज्जेसु । साहूण सुहविहारा जाया पच्चंतिया देसा ॥ २ ॥ अणुजाणे अणुजाइ पुप्फारुहणाइ उक्किरणगाइं । पूयं च चेइयाणं तेऽवि सरज्जेसु कारेंति ॥ ३ ॥ ”

સાંભળ્યા પછી દંતધાવન કરવું ' આ પ્રમાણે રથયાત્રાના વરઘોડામાં ઉત્સાહી વાતાવરણ જમાવી મહારાજા સંપ્રતિએ રથયાત્રાના વરઘોડાનું કાર્ય નિર્વિઘ્ને સંઘના ઉલ્લાસપૂર્વક પૂર્ણ કર્યું વરઘોડાની સમાપ્તિ થતાં આંધ્ર, દ્રાવિડ અને મહારાષ્ટ્રના રાજાઓએ પોતપોતાના દેશમાં જઈ જૈનધર્મનો પ્રચાર કરી, ગામોગામ નવા જૈનમંદિરો બંધાવવા શરૂ કર્યાં આ પ્રમાણે આ રાજવીઓ જૈનધર્મી બન્યા તેમજ તેમના દેશમાં સાધુવિહારની સગવડતા તેઓએ કરી આપી

એક દિવસ રાત્રિના પાછલે પહોરે સુખેથી સૂઈ ઊઠેલ રાજા સંપ્રતિને સ્ફુરણા થઈ કે-આર્યદેશોમાં જેવો સાધુવિહાર છે તેવો અનાર્ય દેશમાં થાય તો ત્યાંની જનતાનું પણ કલ્યાણ થાય એમ વિચારી તેને માટે વિચારણા શરૂ કરી દીર્ઘ વિચારણાને અંતે એક યોજના ઘડી કાઢી બાદ આંધ્ર આદિ અનાર્ય દેશોમાં સાધુઓ સુખેથી વિચરી શકે તે માટે કેટલાક ઉપદેશકોને જૈનસાધુઓના આચાર-વિચારથી પરિચિત કર્યા તેવી જ રીતે અનાર્ય દેશોના અધિકારીઓને પણ આજ્ઞા ફરમાવી-કે-મારા ઉપદેશકો (સુભટો) તમારી પાસે મારો (રાજ્ય)કર જેવી રીતે માગે તેવી રીતે આપજો તેઓએ એમ કરવા કબૂલ કર્યું, એટલે ઉપદેશકોને સાધુવેશમાં જૈન સાધુઓની શૈલીએ વર્તવાની આજ્ઞા આપી અનાર્યદેશોમાં ગુપ્ત રીતે મોકલ્યા

આ ઉપદેશકો સાધુવેશમાં જ અનાર્ય દેશોમાં ગયા અને તેઓએ ત્યાંની પ્રજા પાસે જઈ બેતાળીશ દોષરહિત સાધુને આહાર, પાણી અને વસ્ત્ર આદિ કઈ રીતે કલ્પે તેનો વિધિ બતાવ્યો આધાકર્મ વિગેરે દોષ સાધુઓને કઈ રીતે લાગે તે પણ સમજાવ્યું આ પ્રમાણે સાધુવેશધારી ઉપદેશકોએ અનાર્ય દેશોમાં એવી રીતે ધર્મપ્રભાવ તથા સાધુસંપ્રદાયના આહાર આદિની સગવડતાનો પાઠ શીખવાડ્યો કે જેના યોગે ત્યાંની પ્રજા ધર્મમાં અતિશય દૃઢ બની કાળક્રમે તેઓ આર્યોથી પણ અધિક ધર્મભાવનાશાળી બન્યા

સાધુ વિહાર માટે અનાર્ય દેશોની ભૂમિકા યોગ્ય બનાવ્યા બાદ એક દિવસ મહારાજાએ આચાર્યદેવને કહ્યું કે-" હે ભગવંત ! આપ સાધુસંપ્રદાયને અનાર્ય દેશોમાં કેમ મોકલતા નથી ? " સૂરિશ્રીએ કહ્યું કે-" અનાર્ય દેશોમાં આહાર-પાણીની શુદ્ધતા ન જળવાય " મહારાજા સંપ્રતિએ કહ્યું કે-" સૂરિશ્રી ! એક વાર કેટલાક સાધુઓને મોકલી તો જુઓ " રાજાની ઈચ્છાથી સૂરિવરે કેટલાક મુનિવરોને અનાર્ય દેશમાં મોકલ્યા

અનાર્ય દેશમાં ગયેલા સાધુઓ પૈકી કેટલાકે પાછા આવીને સૂરિશ્રીને કહ્યું કે-" હે પ્રભો ! અનાર્યો તો કેવળ નામ માત્રના જ છે વસ્ત્ર, અન્ન, પાણી વિગેરે આપવા વહેવારમાં તેઓ અમોને આર્યોથી પણ અધિક લાગે છે હે ભગવંત ! સંપ્રતિ મહારાજાએ ઉપદેશકો વિગેરે દ્વારા અનાર્ય ભૂમિને આર્ય જેવી બનાવી દીધી છે "

સાભળ્યા પછી દતધાવન કરવુ ’ આ પ્રમાણે રથયાત્રાના વરઘોડામા ઉત્સાહી વાતાવરણ જમાવી મહારાજા સપ્રતિએ રથયાત્રાના વરઘોડાનુ કાર્ય નિર્વિઘ્ને સઘના ઉલ્લાસપૂર્વક પૂર્ણ કર્યું વરઘોડાની સમાપ્તિ થતા આધ્ર, દ્રાવિડ અને મહારાષ્ટ્રના રાજાઓએ પોતપોતાના દેશમા જઇ જૈનધર્મનો પ્રચાર કરી, ગામોગામ નવા જૈનમદિરો બધાવવા શરૂ કર્યા આ પ્રમાણે આ રાજવીઓ જૈનધર્મી બન્યા તેમજ તેમના દેશમા સાધુવિહારની સગવડતા તેઓએ કરી આપી

એક દિવસ રાત્રિના પાછલે પહોરે સુખેથી સૂઇ ઊઠેલ રાજા સપ્રાતને સ્ફુરણા થઇ કે–આર્યદેશોમા જેવો સાધુવિહાર છે તેવો અનાર્ય દેશમા થાય તો ત્યાની જનતાનુ પણ કલ્યાણ થાય એમ વિચારી તેને માટે વિચારણા શરૂ કરી દીર્ઘ વિચારણાને અતે એક યોજના ઘડી કાઢી બાદ આધ્ર આદિ અનાર્ય દેશોમા સાધુઓ સુખેથી વિચરી શકે તે માટે કેટલાક ઉપદેશકોને જૈનસાધુઓના આચાર–વિચારથી પરિચિત કર્યા તેવી જ રીતે અનાર્ય દેશોના અધિકારીઓને પણ આજ્ઞા ફરમાવી-કે–મારા ઉપદેશકો (સુભટો) તમારી પાસે મારો (રાજ્ય)કર જેવી રીતે માગે તેવી રીતે આપજો તેઓએ એમ કરવા કબૂલ કર્યું, એટલે ઉપદેશકોને સાધુવેશમા જૈન સાધુઓની શૈલીએ વર્તવાની આજ્ઞા આપી અનાર્યદેશોમા ગુપ્ત રીતે મોકલ્યા

આ ઉપદેશકો સાધુવેશમા જ અનાર્ય દેશોમા ગયા અને તેઓએ ત્યાની પ્રજા પાસે જઇ બેતાળીશ દોષરહિત સાધુને આહાર, પાણી અને વસ્ત્ર આદિ કઇ રીતે કલ્પે તેનો વિધિ બતાવ્યો આધાકર્મ વિગેરે દોષ સાધુઓને કઇ રીતે લાગે તે પણ સમજાવ્યુ આ પ્રમાણે સાધુવેશધારી ઉપદેશકોએ અનાર્ય દેશોમા એવી રીતે ધર્મપ્રભાવ તથા સાધુસપ્રદાયના આહાર આદિની સગવડતાનો પાઠ શીખવાડ્યો કે જેના યોગે ત્યાની પ્રજા ધર્મમા અતિશય દૃઢ બની કાળક્રમે તેઓ આર્યોથી પણ અધિક ધર્મભાવનાશાળી બન્યા

સાધુ વિહાર માટે અનાર્ય દેશોની ભૂમિકા યોગ્ય બનાવ્યા બાદ એક દિવસ મહારાજાએ આચાર્યદેવને કહ્યુ કે–“હે ભગવત ! આપ સાધુસપ્રદાયને અનાર્ય દેશોમા કેમ મોકલતા નથી ?” સૂરિશ્રીએ કહ્યુ કે–“ અનાર્ય દેશોમા આહાર–પાણીની શુદ્ધતા ન જળવાય ” મહારાજા સપ્રતિએ કહ્યુ કે–“ સૂરિશ્રી ! એક વાર કેટલાક સાધુઓને મોકલી તો જુઓ ” રાજાની ઇચ્છાથી સૂરિવરે કેટલાક મુનિવરોને અનાર્ય દેશમા મોકલ્યા

અનાર્ય દેશમા ગયેલા સાધુઓ પૈકી કેટલાકે પાછા આવીને સૂરિશ્રીને કહ્યુ કે–“ હે પ્રભો ! અનાર્યો તો કેવળ નામ માત્રના જ છે વસ્ત્ર, અન્ન, પાણી વિગેરે આપવાના વહેવારમા તેઓ અમોને આર્યોથી પણ અધિક લાગે છે હે ભગવત ! સપ્રતિ મહારાજાએ ઉપદેશકો વિગેરે દ્વારા અનાર્ય ભૂમિને આર્ય જેવી બનાવી દીધી છે ”

સાધુઓના આ પ્રમાણેના વચન સાભળી સૂરિશ્રીને સપ્રતિની સમયસૂચકતા માટે આનદ

થયો ને વિશેષ સાધુઓને ફરીથી ત્યાં મોકલ્યા સાધુઓની દેશનાથી અનાર્યો સરળ પરિણામી થયા, જેના અંગે 'નિશીથચૂર્ણી'માં પણ ખાસ ગાથા છે કે જેનો ઉતારો નીચે પ્રમાણે છે

"શ્રમણ સુભટોથી (ઉપદેશકોથી) ભાવિત તે દેશોમાં સાધુઓ સુખેથી વિચરતા તેથી તેઓ સરળ પરિણામી થયા "

બાદ મહારાજા સંપ્રતિએ પોતાના નગરના કંદોઈઓને એકત્રિત કરી આજ્ઞા કરી કે–"સાધુઓને જે વસ્તુઓ ખપતી હોય તે તમારે આપવી, બદલામાં એની કિંમત હું તમોને આપીશ"

મહારાજાએ પોતાના પૂર્વજન્મના "રાંક"પણાને યાદ લાવી અવન્તીના ચારે દરવાજાઓએ ગરીબોને દાન આપવાની પ્રવૃત્તિ શત્રુ અને મિત્રના ભેદભાવ વિના દાનશાળા મારફતે ચાલુ કરી રાજા પોતે અવારનવાર ત્યાં જઈ વ્યવસ્થાની તપાસ રાખતો

આ પ્રમાણે એક દિવસ આ દાનશાળાની મુલાકાત લઈ મહારાજાએ રસોઇઆને પૂછ્યું કે "ગરીબોને આપતાં વધેલા અનાજ વિગેરેનું તમો શું કરો છો ?" તેઓએ જવાબ આપ્યો "હે દેવ ! તે અનાજ અમારા ઘરમાં વાપરીએ છીએ" ત્યારે મહારાજાએ કહ્યું કે—"મારી આજ્ઞાથી તે અનાજ વિગેરે સાધુઓને આપવું અને એના બદલામાં હું તમોને ઈચ્છિત ધન આપીશ"

મહારાજાની આજ્ઞાનુસાર ત્યારબાદ આ પ્રમાણે થવા લાગ્યું આથી સાધુઓને અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર આદિ સુખેથી મળવા લાગ્યા

આ પ્રમાણે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિના દરેક કાર્યોમાં તત્પર, પ્રશમ વિગેરે ગુણોયુક્ત સંપ્રતિ ન્યાય–નીતિથી-રાજ્યનું પાલન કરવા લાગ્યો દરમિયાન ધર્મપ્રભાવના નિમિત્તે રથયાત્રાના વરઘોડાઓ અવારનવાર નીકળતા.

પ્રકરણ ૯ મું.

સંપ્રતિના મનનું સમાધાન : પંચમ આરાનુ સ્વરૂપ.

વીરનિર્વાણ સંવત્ ૨૯૧ ની શરૂઆતમા આર્યસુહસ્તિસૂરિ લગભગ ૯૯ વર્ષની વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોચેલા હોવાથી તેઓશ્રીએ પોતાના સ્વર્ગગમનનો સમય સમીપ જાણી તેમજ જ્ઞાનબળે વીરનિર્વાણ ૨૯૧ ના વર્ષનુ ભાવી સમજી સૂરિશ્રીએ ધર્મજાગૃતિ માટે પોતાના શિષ્યસમુદાય સાથે પાટલિપુત્રમા અંતિમ ચાતુર્માસ કર્યું હતુ

આ સમયે મહારાજા અશોકની તબિયત પણ અતિશય નરમ રહેતી હતી, જેથી મહારાજા અશોકે પોતાના અંતિમ સમયે રાજ્યપૌત્ર સંપ્રતિને પોતાની નજર સામે રાજ્ય-મુગટ અર્પણ કરવા રાજ્યકુટુંબ સહ મગધ બોલાવ્યો હતો રાજાજ્ઞાને માન આપી મહારાજા સંપ્રતિ પાટલિપુત્રમા હાજર થયા હતા

મહારાજા સંપ્રતિ અને રાજ્યકુટુંબ નિત્ય પ્રભાતે સૂરિશ્રીના વ્યાખ્યાનશ્રવણાર્થે રાજ્યમહેલ નજીકમા બંધાવેલ પૌષધશાળામા જતું હતુ સૂરિશ્રી પોતાની અત્યંત વૃદ્ધાવસ્થા અને લથડતી તબિયત હોવા છતા મહારાજા સંપ્રતિની દરેક જાતની શંકાઓનુ નિવારણ કરતા હતા સૂરિશ્રીની ઉપદેશધારાનુ શ્રવણ કરવા પાટલિપુત્રનો સંઘસમુદાય પણ સારા પ્રમાણમા એકત્રિત થતો હતો એક દિવસ મહારાજા સંપ્રતિ દેવદર્શન, પૂજા આદિ નિત્યકર્મથી નિવૃત્ત થઈ ધાર્મિક બોધ મેળવવા પૌષધશાળાએ આવ્યા અનેક જાતની ચર્ચાઓ થયા બાદ મહારાજા સંપ્રતિએ " **દીપાવલી** " પર્વની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ પૂછ્યો ત્યારે દશ પૂર્વધર જ્ઞાની સૂરિશ્રીએ જ્ઞાનબળે તેમનો સચોટ અને સુંદર જવાબ આપી તેમનુ સમાધાન કર્યું હતુ, જે સાભળી ચતુર્વિધ સંઘને પણ અત્યંત સંતોષ થયો હતો સૂરિશ્રીના કથનનુ કાંઈક અવતરણ પ્રશ્ન ને જવાબના રૂપમા અમો નીચે પ્રમાણે રજૂ કરીએ છીએ.—

પ્રશ્ન—હે ભગવત! દિવાળીના દિવસે અસખ્ય દીવાઓ પ્રગટાવવામા આવે છે અને દીપોત્સવ ઉજવવામા આવે છે તેનુ શુ કારણુ ?

ઉત્તર—હે રાજન્! પ્રભુ મહાવીરસ્વામી પૂર્વે અષાડ શુદ ૬ ના દિવસે દેવલોકથી ચ્યવેલા એટલે તે દિવસને પ્રભુના **ચ્યવનકલ્યાણક**નો દિવસ ગણવામા આવ્યો તેવી જ રીતે ચૈત્ર શુદ ૧૩ ની મધ્યરાત્રિએ પ્રભુનો જન્મ થયો માટે તે દિવસ **જન્મકલ્યાણક** દિવસ તરીકે ઉજવાય છે ત્યારબાદ ત્રીશ વર્ષ સુધી ગૃહવાસમા રહી માગસર શુદ ૬ ના દિવસે પ્રભુએ ચારિત્ર લીધુ એટલે તે દિવસ **દીક્ષાકલ્યાણક** તરીકે ઉજવાય છે દુસહ તપ કરતા બાર વર્ષ પછી વૈશાખ શુદ ૧૦ ના દિવસે ગોદોહન આસને પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ એટલે તે દિવસ **કેવળજ્ઞાનકલ્યાણક** તરીકે ઉજવાય છે

કાઇક ન્યૂન ત્રીશ વર્ષ કેવળપર્યાય ભોગવીને વીર પરમાત્મા પોતાનુ આયુષ્ય અલ્પ જાણી **અપાપા** નગરીમા આવ્યા ત્યા **હસ્તિપાલ** રાજાની પૌષધશાળામા પ્રભુએ છેલ્લુ ચાતુર્માસ નિર્ગમન કર્યું પ્રભુનુ આયુષ્ય થોડુ ને તીર્થંકરનામકર્મના પુદ્ગળ અધિક હોવાથી એમણે છેલ્લા સોળ પ્રહર સુધી અખડ દેશના આપી તે કર્મ ભોગવી લીધુ એ દેશનામા અનેક ભવ્યજનોના સશયો દૂર કર્યા

પ્રભુ ઉપર અત્યત પ્રેમ ધરાવનાર શ્રીમદ્ **ગૌતમસ્વામી** ગણુધર કે જેઓ પ્રભુના પ્રથમ શિષ્ય હતા તેઓના મોહનીયકર્મનો નાશ કરવા પ્રભુએ ભાવીભાવ સ્વરૂપ સમજી તેમને નજીકના ગામમા રહેલ **દેવશર્મા** નામના બ્રાહ્મણુને પ્રતિબોધ કરવા મોકલ્યા

શ્રી ગૌતમ ઇંદ્રભૂતિ ગણુધર એ પ્રભુ મહાવીરના પ્રથમ શિષ્ય હતા, તેમજ પ્રભુ પ્રત્યે અતીવ પ્રશસ્ત પ્રેમ ધરાવતા ત્યારબાદ ચૌદ હજાર આત્મહિતાર્થીઓએ પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી હતી, જેમાથી કેટલાએક આત્મહિતાર્થીઓને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ હતી આમ છતા ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમને તેની પ્રાપ્તિ થઇ શકી ન હતી, કારણુ કે તેઓનો પ્રભુ પ્રત્યેનો મોહ કાયમ રહ્યો હતો તે મોહનીયકર્મ ખપ્યા બાદ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ શકે તેમ હતુ તે મોહનીયકર્મનો પશ્ચાત્તાપવડે નાશ કરાવવા ખાતર પ્રભુએ પોતાનો અતિમ સમય જાણી તેમના હિતાર્થે દેવશર્મા બ્રાહ્મણુને પ્રતિબોધ કરવા નિમિત્તે તેમને અલગ કર્યા હતા

આસો વદ અમાસની પાછલી રાત્રિના સોળ પ્રહર પહેલાથી અખડ ધારાએ પ્રભુએ દેશના દેવી શરૂ કરી આ સમયે પ્રભુ મહાવીર પ્રત્યે અત્યત પ્રેમ ધરાવનાર જૈન ધર્માનુરાગી કાશી અને કોશલ દેશના અઢાર રાજવીઓ તેમજ ચેડા મહારાજના સામતો પણુ હાજર રહ્યા હતા ઉપરાત ક્ષત્રિય નવમલ્લક અને લિચ્છવી જાતિના રાજાઓ અને ઠાકોરો પણુ હાજર રહ્યા હતા, જેઓ અમાવાસ્યાને દિવસે ખાસ પૌષધવ્રત લઇ પ્રભુ મહાવીરની અતિમ દેશનાનુ શ્રવણુ કરતા હતા આ સમયે અપાપાપુરી ઊર્ફે પાવાપુરીમા ચતુર્વિધ જૈનસઘ સમુદાય સારા પ્રમાણુમા એકત્રિત થયો હતો

પાંચમા આરાનુ સ્વરૂપ—

દેશનાની અતર્ગત પચમ આરાનુ સ્વરૂપ સમજાવતા પ્રભુશ્રીએ જણાવ્યુ કે—" મારી મુક્તિ બાદ ત્રણ વર્ષ અને સાડાઆઠ માસ પછી પાચમા આરાની શરૂઆત થશે તેના પ્રભાવે દુનિયાની ઉત્તમમા ઉત્તમ ચીજો દિવસે દિવસે ઓછી ઓછી થતી જશે મોટા મોટા શહેરો વેરાન થશે અને નાના નાના ગામડાઓ આબાદ થશે

દેવી, દેવતાઓ મનુષ્યોને પ્રત્યક્ષ રીતે દેખાવ નહિ દે પરન્તુ સ્વપ્નમા દેખાવ દેશે.

મનુષ્યો મર્યાદાનુ ઉલ્લઘન કરશે પૂર્વકાળની માફક પુરુષાર્થી મનુષ્યો ઓછા થશે અને નબળાઓનુ જોર વધી પડશે

પાપાચરણમા મનુષ્યો હોશિયાર થશે, એટલુ જ નહિ પરન્તુ પોતાના કાર્યોની સુધારણા માટે પારકાનુ અનિષ્ટ કરવા આઘુ પાછુ નહિ જુએ મનુષ્યો પુણ્યકામમા આળસુ અને પ્રમાદી થશે

ગૌ આદિ જનાવરોનો પશુવધ ચાલુ થશે જેમા ધર્મનુ નામ કે નિશાન નહિ સમજાય સાચુ બોલનારા લોકો ઓછા રહેશે ધરતીની પેદાશ પણ ઓછી થશે

કૃપણો પાસે ધનનો સચય થશે ત્યારે દયાળુ અને દાતાઓ પાસે તગી રહેશે ધર્માત્માઓ ઓછા આયુષ્યવાળા થશે ત્યારે પાપીઓ દીર્ઘાયુ થશે

વયોવૃદ્ધના દેખતા જુવાનીઆઓ અને બાળકો ચાલ્યા જશે (મૃત્યુ પામશે) જ્યારે વૃદ્ધો પોતાનુ આયુષ્ય દુ ખી અવસ્થામા પૂર્ણ કરશે વળી—

मंत्रतंत्रौषधज्ञानरत्नविद्याधनायुषा ।
फलपुष्परसादीनां रूपसौभाग्यसंपदां ॥ १ ॥
सत्त्वसंहननस्थाम्नां यशः कीर्तिगुणश्रियां ।
हानिः क्रमेण भावाना भाविनी पंचमारके ॥ २ ॥ (जैनमतप्रभाकर)

ભાવાર્થ —મત્રોમા રહેલ દૈવી શકિત ઓછી થતી જશે તત્રવિદ્યાની પણ એ જ સ્થિતિ થવાની છે તેવી જ રીતે આર્યૌષધિની માહિતી પણ લોકોમા ઓછી થતી જશે

પૂર્વકાળે મનુષ્યો જેવા જ્ઞાનીઓ થતા હતા તે પ્રમાણે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરવાની શક્તિમા ન્યૂનતા આવતી જશે

જર, ઝવેરાત અને દોલત પૂર્વકાળ જેવી નહિ રહે, તથા દિવસે દિવસે આયુષ્યમા પણ ક્ષીણુતા થતી જશે ફૂલોની સુવાસ પૂર્વકાળ જેવી નહિ રહે

તેલ, ઘૃત આદિ ચીકાશમય પદાર્થોમા રસ અને કસ રહેશે નહિ, તેમ જ રૂપ અને રગની સ્થિતિ પણ તેવી જ થશે, જેમા શરીરની તાકાત દિવસે દિવસે ઘટતી જશે કીર્તિ અને ગુણોમા પણ હમણા કરતા ફરક પડશે

ઉચ્ચ કોટીનુ નસીબ ધરાવનાર ભાગ્યાત્મા પણ ઓછા થશે સાધુસપ્રદાય લોભમા પડી ધર્મમાર્ગનુ ઉલ્લઘન કરનાર થશે પુત્રો માતાપિતાની આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરશે

કાળના પ્રભાવે એવી રીતના રોગચાળાઓ ચાલશે કે જેમા કોઈ કોઈને દિલાસો દેનાર નહિ મળે.

ગૃહસ્થાશ્રમીઓ પોતાનુ ગુજરાન મહામુશીબતે ચલાવી શકશે વ્રત, નિયમ આદિ પાળનારા બહુ જ થોડા નીકળશે અથવા તો જેઓએ લીધા હશે તેઓથી તેનુ બરાબર પાલન નહિ થઈ શકે

દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ ગૃહસ્થો પોતાના કામમા કરશે

આત્મહિતાર્થી સાધુઓ ઓછા થશે અને જગતને દભ દેખાડી ક્રિયા કરનારા બહુ નીકળશે

આ ભસ્મગ્રહના પ્રભાવે ડહોળાતા જૈન શાસનમા અનેક ગચ્છો પ્રગટ થશે, અને દરેક ગચ્છોના આચાર્યો પોતપોતાના મતોની મહત્ત્વતા દર્શાવવા 'મારુ તે સાચુ' કહી બીજાના મતને ઉત્થાપવા પ્રયત્ન કરશે એથી ગચ્છોમા ઝગડા ઊભા થશે

મારા નિર્વાણ સમયે જ બેસનાર બે હજાર વર્ષનો ભસ્મગ્રહ જેના ૫૦૦ વક્રીના છે તે મળી કુલ ૨,૫૦૦ વર્ષ સુધી આ ગ્રહ પોતાના પ્રભાવે શાસનને ડોલાવશે ત્યારપછી જૈનધર્મનો ઉદય થશે તે પાચમા આરાના અત સુધી—૨૧,૦૦૦ વર્ષ સુધી ચાલશે

આ ભસ્મગ્રહ ઉતરતા તેના અતકાળે સમાજમા વિખવાદ ઓછો થતો જશે અને યુગપ્રધાનનો ત્રીજો ઉદય થતા જૈનધર્મમા નવીન જ્યોત પ્રગટ થશે તેમજ અદર અદરની આગ કઈક શાત પામશે

યુગપ્રધાનોનો ત્રીજો ઉદય વિક્રમ સવત ૧૯૯૦ મા થશે ત્રીજા ઉદયમા ૯૮ યુગ પ્રધાનો થશે, જેમા છેલ્લા યુગપ્રધાન "વૈશાખ" નામે થશે

એવી રીતે અનુક્રમે આ ક્ષત્રિય રાષ્ટ્રધર્મની સ્થિતિ વૈશ્યોના હાથમા જતા, ચાર ણીની માફક ધર્મ ચળાશે એ બધોયે ભસ્મ નામના ગ્રહનો પ્રભાવ જાણવો ૨,૫૦૦ વર્ષે ભસ્મગ્રહ ઉતરતા જૈનધર્મમા ઐકયતા થશે અને જૈનધર્મ જગતમા પોતાનુ સ્થાન સુદર રીતે પ્રાપ્ત કરશે"

આ પ્રમાણે પ્રભુની દેશના અખડ ધારાએ ચાલુ હતી તેટલામા અમાસની પાછલી

રાત્રિનો સ્વાતિ નક્ષત્રનો યોગ આવ્યો ત્યારે છઠ્ઠની તપશ્ચર્યાને ધારણ કરનાર પ્રભુ પાછલી રાત્રિની ચાર ઘડી શેષ રહી ત્યારે પદ્માસને બેઠા

આસનકંપથી શક્રેદ્રે પ્રભુનુ નિર્વાણ જાણ્યુ અને તે ત્યા આવ્યો તેણે પ્રભુને વિનતિ કરી કે–"હે ભગવન્! આપ એક ક્ષણ માત્ર આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરો, કારણ કે આપના જન્મસમયે સક્રમેલો ભસ્મગૃહ હાલમા બેસે છે કે જે ૨૦૦૦ વર્ષ પર્યંત આપણા શાસનને હેરાન કરશે અને તીર્થની ઉન્નતિ થવા દેશે નહિ, માટે તે આપની દૃષ્ટિ આગળ જ ઉદય પામી જાય તો આપની દૃષ્ટિના પ્રભાવથી એનો ઉદય નિષ્ફળ જાય"

પ્રભુએ કહ્યુ–"હે શક્રેદ્ર, **આયુષ્યકર્મના પુદ્ગળો પૂર્વભવને વિષે બધાયેલા હોય છે, તેને અધિક કે ન્યૂન કરવાને કોઇની પણ શક્તિ નથી તેમ જ ભાવિભાવ બનવાનુ છે તે અવશ્ય બન્યા જ કરે છે–તેને ટાળવાને પણ કોઈ સમર્થ નથી."** ભગવન્તે આ પ્રમાણે સમજાવી શક્રેદ્રને શાત કર્યા પછી મન, કર્મ, વચનનો નિરોધ કરી પ્રભુ મૌનપણે ધ્યાનસ્થ રહ્યા શૈલેશીકરણ કરી પ્રભુ સિદ્ધિ પદને પામ્યા અને તેમનો અરૂપી આત્મા સ્વર્ગથી પણ આગળ લોકાન્તમા (સિદ્ધશિલાએ) જઇ આત્મસ્વરૂપમા લીન થયો તે વખતે જેની યતના ન થઇ શકે એવા કુથુઆ જીવોની ઉત્પત્તિ થવાથી હવે પછી ચારિત્ર પળાવવુ અશકય છે ધારી ઉત્તમ સાધુઓએ જીવરક્ષા નિમિત્તે અનશન આદર્યું

ભક્તિમાન રાજાઓએ જિનેશ્વરના નિર્વાણકલ્યાણકની પાછલી રાત્રિએ અધકારનો નાશ કરવા દિવ્ય દીવાઓ પ્રગટ કર્યા તે સમયે ભગવતનો નિર્વાણ મહોત્સવ ઉજવવા સ્વર્ગમાથી આવતા દેવ, દેવીઓના વિમાનના તેજોમય પ્રકાશથી રાત્રિ પણ તેજોમય દેખાવા લાગી આ સમયે અધકારનો નાશ થાય એવા તેજોમય રત્નો હાથમા લઇ દેવ દેવીઓ પ્રભુની આરતી ઉતારવા લાગ્યા તે દિવસથી પ્રભુની પ્રતિમા સમક્ષ આરતી ઉતારવાનો રિવાજ ચાલુ થયો અને લોકો પણ આ સમયે દેવતાઓનુ અનુકરણ કરવા હાથમા દીપક લઇ 'આ અમારી આરતી' કહી બોલવા લાગ્યા એ પ્રમાણે સર્વ સ્થાનકે દીવા થવા લાગ્યા એટલે મેરૈયામા રાત્રિનો અખડ જ્યોત તરીકે તે દિવસથી દીવાઓ કરવાની પ્રથા ચાલુ થઈ ત્યારપછી પ્રતિવર્ષે દીપાવલીનુ પર્વ પૃથ્વી ઉપર એ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધિ પામ્યુ

ત્યારબાદ પ્રભુના દેહને ચદન કાષ્ઠવડે અગ્નિસસ્કાર કરવામા આવ્યો પ્રભુની દાઢોને ઇદ્ર મહારાજા સ્વર્ગમા લઇ ગયા બાદ દેવ દેવીઓએ ત્યાથી નદીશ્વર દ્વીપે જઈ પ્રભુના નિર્વાણ નિમિત્તે અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કર્યો

બાદ કારતક શુદ ૧ ના દિવસે પ્રભાતમા ગૌતમસ્વામી દેવશર્મા બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધી પાવાપુરી નગરીમા આવતા માર્ગમા જ એમને પ્રભુ મહાવીરનુ નિર્વાણ સાભળી અત્યત ખેદ થયો પછી પશ્ચાત્તાપપૂર્વક અનિત્ય ભાવનાએ ચઢતા, પ્રભુ પ્રત્યેના મોહનો નાશ થતા

ક્ષપકશ્રેણી સુધી ધ્યાને ચઢતા તેમને પણ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ ઇંદ્ર મહારાજે વીર પ્રભુના નિર્વાણ મહોત્સવ પછી તરત જ પ્રાત:કાળે ગૌતમસ્વામીનો કેવળજ્ઞાન મહોત્સવ કર્યો

આ પ્રમાણે સૂરિશ્રીના દીપાવલી સબંધેના જવાબથી સતુષ્ટ થયેલા સપ્રતિએ "ભાઇબીજ"ની ઉત્પત્તિ પૂછી એટલે સૂરિશ્રીએ જણાવ્યુ કે—

"હે રાજન્! ભાઇબીજ સબંધી ખુલાસો નીચે મુજબ છે

ભગવંતના નિર્વાણથી એમના વડિલ બધુ નદિવર્ધન અત્યત ખેદ પામ્યા હતા એ ખેદમા એમણે અન્નપાણી લીધા વિના કા શુ ૧ નો દિવસ ભાઇના શોકમા નિર્ગમન કર્યો તેથી બીજના દિવસે એમની બેન સુદર્શના ભાઇને આશ્વાસન આપવા પોતાને ત્યા તેડી ગઇ અને એમનો શોક મુકાવી ભોજન કરાવ્યુ ત્યારથી **ભાઇબીજ** જગતમા પ્રસિદ્ધિને પામી આજે પણ કાર્તિક શુદ બીજના દિવસે બહેનો ભાઇને પોતાને ઘેર તેડી જઇ જમાડે છે

આ પ્રમાણે દીપાવલી પર્વનુ મહાત્મ્ય શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજે મહારાજા સપ્રતિને સભળાવ્યુ હતું જેનુ વૃત્તાત '**દીપાવલીકલ્પ**'મા સવિસ્તર ગાથાનુબદ્ધ આપવામા આવ્યું છે જે વૃત્તાતના અતમા નીચેનો મહત્વતાભર્યો શ્લોક દૃષ્ટિગોચર થાય છે—

यत उत्तमगउडेसु पाडलिपुरे संपइ राया तिखडभरहवई ।
अज्जसुहत्थि गणहर पुच्छइ पणओ परमसड्ढो ॥

અર્થાત્ ગૌડ દેશમા પાટલિપુત્ર નગરમા પરમ ભરતક્ષેત્રના ત્રણ અધિપતિ સપ્રતિ મહારાજાએ અજલિ જોડીને શ્રી આર્ય સુહસ્તિ મહારાજાને પ્રશ્ન કરેલો જેનો જવાબ આપતા સૂરિશ્રીએ તેને ઉપરોક્ત શ્લોકના અતિમ પદમા '**પરમસડ્ઢો**' કહેતા ચૂસ્ત શ્રાવક જણાવ્યો છે

ઉદયનુ વૃત્તાંત—

એક સમયે સપ્રતિ મહારાજાએ પ્રભુ મહાવીરનુ શાસન કયા સુધી ચાલશે અને બીજા તીર્થંકર આ ક્ષેત્રમા હવે કયારે થશે તેને લગતું ભાવી શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજને પૂછેલું, જેનો જવાબ સૂરિશ્રીએ જ્ઞાનબળે નીચે પ્રમાણે આપ્યો હતો

"હે રાજન્! પ્રભુ મહાવીર નિર્વાણ સમયે બેઠેલ ભસ્મગ્રહ ૨,૫૦૦ વર્ષો સુધી શાસનને ડોલાવશે પછી જૈન ધર્મનો ઉદય થશે તે પાચમા આરાના અત લગી ૨,૧૦૦૦ વર્ષ પર્યન્ત અસ્ખલિતપણે ચાલશે"

હાલમા યુગપ્રધાનોના ત્રેવીસ ઉદયમાથી પહેલો ઉદય પ્રવર્તે છે. પહેલા ઉદયની શરૂઆતમા પ્રથમ સુધર્માસ્વામી થયા અને વીસમા યુગપ્રધાન પુષ્પમિત્ર થયે પ્રભુ મહાવીર નિર્વાણથી ૬૧૭ વર્ષ સુધીમા પ્રથમ ઉદય સમાપ્ત થશે પછી વજ્રસેનથી બીજો

ઉદય થશે જે સવત ૧૩૮૦ સુધી ચાલશે જેમા બીજા ઉદયમા ત્રેવીસ યુગપ્રધાનો થવાના એમ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે. આ બીજો ઉદય ત્રેવીસમા યુગપ્રધાન અર્હન્મિત્ર બાદ સમાપ્ત થશે

પછી કાળાતરે યુગપ્રધાનનો ત્રીજો ઉદય પાડિવય(આદ્ય સૂરિ)થી સવત ૧૯૯૦ મા થશે જેમા ૯૮ યુગપ્રધાનો થશે, અને છેલ્લા યુગપ્રધાન વૈશાખ થશે આ ત્રીજો ઉદય ૧૫૦૦ વર્ષ પર્યન્ત ચાલશે

ચોથા ઉદયમા પ્રથમ હરીસ્સહસૂરિ નવમા વર્ષે દીક્ષા ગ્રહણ કરનારા થશે અને આ ઉદયમા ૭૮ યુગપ્રધાનો થશે, જેમા છેલ્લા સત્કીર્તિ નામે યુગપ્રધાન થશે આ ઉદય ૧,૫૪૫ વર્ષ પ્રમાણ ચાલશે

પાચમો ઉદય નદીમિત્રસૂરિથી શરૂ થશે, જેમા છેલ્લા યુગપ્રધાન થાવરસુત નામે થશે એ પાચમો ઉદય ૧,૯૦૦ વર્ષ પર્યન્ત રહેશે

છઠ્ઠા ઉદયમા પ્રથમ સુરસેનસૂરિ થશે અને અતમા રહસુત યુગપ્રધાન થશે આ ઉદય ૧,૯૫૦ વર્ષ ચાલશે

સાતમા ઉદયમા રવિમિત્રસૂરિ પ્રથમ યુગપ્રધાન થશે અને છેલ્લા જયમગળસૂરિ થશે આ ઉદય ૧,૭૭૦ વર્ષ સુધી ચાલશે

આઠમા ઉદયમા શ્રીપ્રભ પ્રથમ યુગપ્રધાન થશે આ સમયે જગવિખ્યાત કલકી રાજા આ આઠમા ઉદયની શરૂઆતમા અર્થાત્ શ્રીપ્રભ યુગપ્રધાનના સમયમા થશે છેલ્લા સિદ્ધાર્થ યુગપ્રધાન થશે પછી એ ઉદય પૂર્ણ થશે આ આઠમો ઉદય ૧૦૧૦ વર્ષ પર્યન્ત ચાલશે

એ પ્રમાણે ત્રેવીસ ઉદયમા ૨૦૦૪ યુગપ્રધાનો આ પાચમા આરાના ૨૧,૦૦૦ વર્ષોમા થશે આ યુગપ્રધાનો એકાવતારી* હોવાથી તેઓ જે જે દેશોમા અને ભૂમિમા વિચરશે તે તે દેશોની ભૂમિકાની ચારે દિશામા અઢી જોજન ભૂમિમા દુષ્કાળ અને હિંસક જીવોનો ભય નહિ રહે

પાચમા આરામા છેલ્લા દુપ્પસહસૂરિ નામે યુગપ્રધાન થશે પછી પાચમો આરો પૂરો થતા જૈનધર્મ નષ્ટ થશે, પછી રાજ્યધર્મ નષ્ટ થશે બાદ છઠ્ઠો આરો બેસશે એ આરો પણ ૨૧,૦૦૦ વર્ષ પર્યન્તનો રહેશે અને તે પૂરો થતા અવસર્પિણીના છ આરા પૂરા થઈ ઉત્સર્પિણીનો પહેલો આરો અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરા જેવો બેસશે આ છેલ્લો અને પહેલો આરો કર્મ, ધર્મ અને વહેવાર રહિત સમજવો એ પ્રથમ આરાના અતમા સાત દિવસ પર્યન્ત જુદી જુદી જાતના વરસાદ થતા પૃથ્વીમા રસોત્પત્તિ થશે, અને ધાન્ય વિગેરે ઊગી નીકળશે અને મનુષ્યના શરીર, આયુષ્ય પણ ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ પામશે ૨૧૦૦૦ વર્ષનો એ

---

* યુગપ્રધાન પછી દેવનો ભવ કરી, મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે જનાર હોવાથી એકાવતારી કહ્યા છે

આરો પૂરો થતા બીજો આરો પણ તેટલા જ પ્રમાણનો થશે એ બીજા આરાની શરૂઆતમા મનુષ્યનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૨૦ વર્ષનું હશે અને ઊંચાઇનું પ્રમાણ બે હાથનું હશે, તેમ જ પાચ વર્ષની બાલિકા ગર્ભ ધારણ કરશે આ જાતની પરિસ્થિતિ અવસર્પિણીના પાચમા આરાના અતમા પણ બનવાની છે તે સમજી લેવુ ઉત્સર્પિણીના બીજા આરામા આયુષ્ય ને શરીરપ્રમાણ અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામતુ જશે અને તેના અતમા સાત હાથનુ શરીર અને ૧૩૦ વર્ષનું આયુષ્ય પ્રમાણ રહેશે

બીજા આરાના કેટલાક વર્ષો શેષ હશે ત્યારે જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાળી વિભૂતિઓના આધારે પ્રથમ પુર–નગર વિગેરેની રચના થશે અને એનો વ્યવસ્થાપક તે પહેલો કુલકર કહેવાશે અનુક્રમે એના વશમા સાત કુલકર થશે બીજો આરો પૂરો થતા ત્રીજાની શરૂઆત થશે તે આરાના સાડાત્રણ વર્ષ જતા સાતમા કુલકરને ત્યા સતદ્વારપુર નગરમા શ્રેણિક મહારાજાનો જીવ પ્રથમ નારકીના પહેલા પાથડામાથી નીકળી પદ્મનાભ નામે તીર્થંકર થશે અને તે પ્રભુ મહાવીર સમાન આકૃતિ અને આયુષ્યવાળા થશે તે પછી ૨૫૦ વર્ષે મહાવીરસ્વામીના કાકા શુકદેવજી નામે બીજા તીર્થંકર થશે બાદ નેમિનાથ સરખા ત્રીજા તીર્થંકર થશે એ પ્રમાણે ચાલુ ચોવીશીના ઊલટા ક્રમે ઉત્સર્પિણી આરામા પણ કાળના પ્રભાવે બનવાનું છે

પ્રભુ મહાવીરના કહ્યા પ્રમાણે પાચમા આરામા ભસ્મગ્રહનુ વિશેષ બળ હોવાથી જૈનશાસન બહુ ડહોળાશે, અનેક શત્રુઓ એના ઉપર કટાક્ષ કરશે અને સત્ય ઘટનાઓને અસત્ય ઠરાવવા પ્રયત્નો કરશે, પોતાનુ ખોટુ હશે તેને સત્ય તરીકે સ્થાપશે કાળના પ્રભાવે લોકોના મન ઉપર અસત્યમા સત્યની ભાવના થશે

અલ્પ સત્ત્વવાળા લોકોની ઉત્પત્તિ થવાથી તેમજ બહુલકર્મી આત્માઓ ઉત્પન્ન થવાથી તપ કરવુ, આત્મહિતાર્થે કષ્ટ સહન કરવુ, ધર્મ આરાધન કરવુ–એ એમને ગમશે નહિ અને જિહ્વાના લોલુપી લોકો ખાવાપીવામા જ આસક્ત રહેશે

પચેન્દ્રિયના વિષયમા પ્રમત્ત એવા લોકોને આવો અપૂર્વ ત્યાગ ધર્મ ગમશે નહિ જેથી અનેક પ્રકારે એને ડહોળવા પ્રયત્ન ચાલુ રહેશે કાળક્રમે ભસ્મગ્રહ ઉતરતા વિખવાદ ઓછો થશે અને યુગપ્રધાનોનો તેજોદય થતા જૈનધર્મમા નવીન જોમ અને જોશ ઉત્પન્ન થશે અને અદર અદરની આગ શાત થઇ ઐક્યતા થશે

પ્રકરણ ૧૦ મું.

શ્રી આર્યસુહસ્તી સૂરીશ્વરનો સ્વર્ગવાસ

પ્રભુ મહાવીરની ૧૧ મી પાટે શ્રી ગુણસુંદરસૂરિની યુગપ્રધાન તરીકે પાટલિપુત્રમા થયેલ સ્થાપના.

શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજનુ અતિમ ચોમાસુ પાટલિપુત્રમા હતુ, જ્યા તેઓએ જ્ઞાનના બળે પોતાનો અતિમ કાળ નજીક જાણી ચતુર્વિધ સઘ સમક્ષ પ્રભુ મહાવીરની ૧૧ મી પાટે યુગપ્રધાન તરીકે પોતાના ૩૨ વર્ષના સહચારી શિષ્ય શ્રી ગુણસુદરજીને સ્થાપ્યા બાદ ટૂક સમયમા જ છઠ્ઠની તપશ્ચર્યા કરી સૂરિશ્રીએ ૧૦૦ વર્ષ, ૬ માસ ને ૬ દિવસનુ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી દેવગતિ પ્રાપ્ત કરી

સૂરિશ્રી આર્યસુહસ્તિના અગે જૈન ગ્રથકારોએ મહારાજા સપ્રતિનો ધર્મકાર્યો પૂરતો જ ઇતિહાસ સાકળ્યો છે મહારાજા સપ્રતિને લગતો જે ઇતિહાસ જૈન ગ્રથોમા રજૂ થયો છે તેનો આધાર અમોને વીર નિર્વાણની પ્રથમ સદીથી મળતો આવ્યો છે વિક્રમ સવત્ ૧૧૭૪ મા શ્રી અભયદેવસૂરિજીનો લખેલો ઇતિહાસ અમોને આ ગ્રથમા અતિ ઉપયોગી થઈ પડયો છે તેમ જ કાળગણનાને અગે મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજીનો ગ્રથ પણ અમોને અતિ મહત્ત્વતાદર્શક સમજાયો છે, જેના આધારે અમોએ કાળ ગણનાનો હિસાબ લઈ મગધ સામ્રાજ્ય ઉપર મૌર્યવશની સ્થાપનાનો કાળ વીર નિર્વાણ ૨૧૦ મા કહેતા ઇ સ પૂર્વે ૩૧૭ મા દર્શાવ્યો છે 'પરિશિષ્ટપર્વ' આદિ ગ્રથોમા મૌર્ય સામ્રાજ્યની સ્થાપના વીર નિર્વાણ ૧૫૫ એટલે ઇ સ પૂર્વે ૩૭૨ મા બતાવવામા આવી છે વળી શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજ અને આર્યમહાગિરિ મહારાજની સભોગી ગોચરીનો પ્રસગ મહારાજા સપ્રતિના રાજપિડના કારણે અલગ થયાનુ દર્શાવ્યુ છે પરતુ યુગપ્રધાન પટ્ટાવળીમા જણાવેલ વર્ષોની ગણત્રી "તિત્થોગાલી પઇન્નય" ની રાજકાળગણના સાથે મેળવતા વીરનિર્વાણ ૨૪૫ મા જ શ્રી આર્યસુહસ્તિ યુગપ્રધાન થયા જ્યારે મહારાજા સપ્રતિનો જન્મ ત્યારપછી

થએલ છે એટલે આ બન્ને વસ્તુઓમા તફાવત આવે છે જેનો તોડ પ્રાચીન ગ્રથના આધારે નીચે પ્રમાણે મળી આવે છે કે " શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજે વીરનિર્વાણ ૨૪૫ મા જિન-કલ્પની તુલના કરનાર સાધુ તરીકે યુગપ્રધાનપદનો નિક્ષેપો કરી યુગપ્રધાનપદ શ્રી આર્યસુહસ્તી મહારાજને સુપ્રત કર્યું હતુ ત્યારપછી તેઓ વીરનિર્વાણ ૨૭૧ મા કાળધર્મ પામ્યા હતા એટલે વીરનિર્વાણ ૨૫૭ મા મહારાજા સપ્રતિના પૂર્વભવના રક જીવને દીક્ષા આપી તે સમયે તેમનુ અસ્તિત્વ હતુ એમ સાબિત થાય છે શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજ પ્રત્યે અતિશય પ્રેમ હોવાને કારણે શ્રી આર્યમહાગિરિ મહારાજ તેમની સાથે જ વિચરતા હતા

મહારાજા ચદ્રગુપ્ત, મહારાજા બિંદુસાર અને મહારાજા અશોકના કાળ દરમ્યાનમા મગધમા ઉપરાસાપરી પડેલ દુકાળોના અગે રાજપિડનો યોગ બનેલ, જેના અગે શ્રી આર્યમહાગિરિ અને શ્રી આર્યસુહસ્તિ મહારાજ વચ્ચે સભોગી ગોચરીમા વિભક્તતા થઈ પણ શ્રી સઘે વચ્ચે પડી પ્રયાસપૂર્વક બન્ને સમર્થ આચાર્યોની ગોચરી ફરીથી સયુક્ત કરી ઉપરોક્ત ઘટના મહારાજા સપ્રતિના અગે નજર સામે રહેવાથી અન્ય વિદ્વાનો દ્વારા કાઈક સમજફેર લખાણ થયુ સમજાય છે આ હકીકતને અગે અમોએ વિગતવાર ખુલાસો ગત પ્રકરણોમા રજૂ કર્યો છે

પ્રકરણ ૧૧ મું.

મગધ સમ્રાટ મહારાજા સંપ્રતિ.

રાજ્યઅમલ ઇ સ પૂર્વે ૨૩૫ થી ૨૦૩ વીર નિર્વાણ ૨૯૨ થી ૩૨૩. (૩૨ વર્ષ)
યુગપ્રધાન શ્રી ગુણસુંદરજી વીર નિર્વાણ ૨૯૧ થી ૩૩૫. (૪૪ વર્ષ)

મહારાજા અશોક ઇ સ પૂર્વે ૨૩૫ મા સખત બીમારીથી પટકાઇ પથારીવશ થતા તેમને પોતાનો અંતકાળ નજીક દેખાયો, એટલે સમ્રાટ અશોકે પોતાના પૌત્ર સંપ્રતિને અવન્તીથી મગધ બોલાવવા ખાસ પ્રતિનિધિ મોકલ્યો, અને રાજ્યાજ્ઞા મુજબ મહારાજા સંપ્રતિ પોતાના કુટુંબ સહિત મગધ આવી પહોચ્યા સમ્રાટે પૌત્ર સંપ્રતિના દર્શને અત્યંત સંતોષ અનુભવ્યો, અને મૌર્યવંશની કીર્તિ ઉપર સુવર્ણ કળશ ચઢાવનાર પૌત્રે કરેલ ધાર્મિક કાર્યોની મહારાજાએ પ્રશંસા કરી ટૂંક સમયમા મહારાજાની માદગી અસાધ્ય થઇ પડી અને તેમણે ઇ સ પૂર્વે ૨૩૫ મા દેહત્યાગ કર્યો

અશોકનો અભિગ્રહ—

મહારાજા અશોકની માદગી સમયે રાજ્યખજાના ઉપર અંકુશ મૂકવાની જરૂરિયાત યુવરાજ તરીકે મહારાજા સંપ્રતિને જણાઇ હતી, કારણ કે મહારાજા અશોક મગધના ખજાનાનો ઉપયોગ બૌદ્ધ ભિક્ષુક કુર્કુટરામને દાન દેવામા કરી રહ્યા હતા

આના અંગે બૌદ્ધ ગ્રંથ "દિવ્યાવદાન" ના ૨૯ મા અવદાનમા નીચે પ્રમાણેનો મહત્ત્વતાભર્યો ઉલ્લેખ મળી આવે છે કે જે ઉલ્લેખ મહારાજા સંપ્રતિને મહારાજા અશોક પછી રાજ્યગાદી મળ્યાનુ પ્રમાણભૂત ઠરાવે છે

"રાજા અશોકે બૌદ્ધ સંઘને સો કરોડ સુવર્ણમહોરનુ દાન દેવાની ઇચ્છા બતાવી અને તે મુજબ તેણે દાન આપવુ શરૂ કર્યું ૩૬ વર્ષના રાજ્યઅમલ દરમિયાનમા અશોકે ૯૬ કરોડ સુવર્ણમહોરનુ દાન તો દઇ દીધુ હતુ, તો પણ ૪ કરોડનુ દેવું બાકી હતું બાદ

અશોક બીમાર પડ્યો, અને જિંદગીનો ભરોસો ન લાગવાથી આ દાનવીર રાજવીએ બાકી રહેલ ચાર કરોડનું દાન પૂરું કરવા અર્થે ખજાનામાથી કુર્કુટરામ ભિક્ષુકને દ્રવ્ય મોકલવાની શરૂઆત કરી આ સમયે રાજ્યપૌત્ર સપ્રતિ યુવરાજપદ ઉપર હતો તેને મત્રીઓએ અશોકની દાનવૃત્તિની હકીકત સમજાવતા કહ્યું કે-' હે રાજન્ ! રાજા અશોક હવે થોડા દિવસના અતિથિ છે તેઓ કુર્કુટરામને વિપુલ દ્રવ્ય મોકલી રહ્યા છે તે જતુ અટકાવવુ જોઇએ, કારણ કે રાજ્યખજાનો એ તો રાજાઓનુ બળ છે ' મત્રીઓના સૂચનથી યુવરાજે ખજાનચીને દ્રવ્ય આપવાનો નિષેધ કર્યો આ ઉપરથી અશોક રાજા પોતાના સુવર્ણના ભોજન પાત્રો કુર્કુટરામ તરફ મોકલવા લાગ્યા બાદ અશોકના ભોજનાર્થે ક્રમશ રૌપ્ય, લોહ અને માટીના વાસણો આવ્યા તેને પણ તેણે દાનમા આપી દીધા

ઉપર પ્રમાણેના અકુશથી રાજા અશોકના હાથ દાન દેવા અર્થે અકુશમા આવી પડ્યા ત્યારે રાજા ઘણો વિરક્ત થયો અને મહાજનને એકત્ર કરી તેણે પૂછ્યું કે-' હે મહાજન ! તમે કહો કે આ સમયે પૃથ્વી ઉપર સત્તાધીશ કોણ ગણાય ? ' મહાજને કહ્યુ કે-' આપ જ પૃથ્વી ઉપર ઇશ્વરાવતારી રાજા છો ' ત્યારે આખોમાથી વહેતા અશ્રુપ્રવાહ વચ્ચે અશોકે કહ્યુ કે-' તમો દાક્ષિણ્યતા રાખી જૂઠુ કેમ બોલો છો ? હુ તો રાજ્યભ્રષ્ટ રાજા ગણાઉં છુ. હમણા મારો અધિકાર માત્ર અર્ધા મુલક ઉપર ગણાય ' આમ કહી તેણે પોતાની નજીક ઉભેલા મનુષ્યોને બોલાવી પોતાનો અર્ધો મુલક કુર્કુટરામને ભેટ આપવાનુ જણાવ્યુ

ભિક્ષુક સઘ માટે આ દાન આખરી દાન હતુ કે જે દાન સર્વે ભિક્ષુકોએ (આખા સઘમા) વહેચી લીધુ

મહારાજા અશોક પછી મગધની રાજ્યગાદી તેના ઉત્તરાધિકારી વારસ પૌત્ર સપ્રતિએ પ્રાપ્ત કરી કે જેણે ગાદી ઉપર આવતા અમાત્યોની સલાહ અનુસાર ચાર કરોડ સુવર્ણ મહોર ખજાનામાથી ચૂકવી ભિક્ષુક સઘને અર્પણ થએલ પૃથ્વી છોડાવી બાદ તેનો રાજ્યાભિષેક થયો " રાજ્યપ્રાપ્તિને અગે પ્રાચીન જૈન ગ્રથમાથી પણ નીચે પ્રમાણે પુરાવાઓ મળી આવે છે ' બૃહત્કલ્પચૂર્ણી ' જણાવે છે કે.—

> किं काहिसि अंधओ रज्जेणं कुणालो भणति ।
> मम पुत्तोत्थि संपत्ति नाम कुमारो दिन्न रज्जं ॥

बृहत्कल्पचूर्णी । २२ ।

તેવી જ રીતે ' કલ્પકિરણાવળી ' મા નીચે પ્રમાણે જણાવે છે—

> तस्य सुतः कुणालस्तन्नंदनस्त्रिखंडभोक्ता सम्प्रति-
> नामा भूपतिरभूत् जातमात्र एव पितामहदत्तराज्यः ॥

कल्पकिरणावली । १६५ ।

તે જ પ્રમાણે મત્સ્યપુરાણમા પણ નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળી આવે છે.

षट्त्रिंशन्तु समा राजा भविताऽशोक एव च ।
सप्पति (संप्रति) दश वर्षाणि तस्य नप्ता भविष्यति ॥

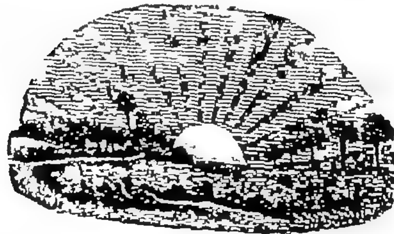
मत्स्यपुराण अध्याय, २७२ ।

આ પ્રમાણે જૈન ગ્રથો, મત્સ્યપુરાણ જેવો પૌરાણિક ગ્રથ અને દિવ્યાવદાન જેવા બૌદ્ધ ગ્રથમા જણાવ્યા પ્રમાણે મહારાજા અશોક પછી મગધ સામ્રાજ્યની રાજગાદી મહારાજા સપ્રતિને પ્રાપ્ત થઈ

સપ્રતિનો રાજ્યાભિષેક—

મહારાજા સપ્રતિનો રાજ્યાભિષેક અતિશય મહોત્સવપૂર્વક ઉજવાયો, કારણ કે આ સસ્કારી સમ્રાટે અવન્તીપતિ મહારાજા તરીકે સુદર કીર્તિ સપાદન કરી હતી, એટલુ જ નહિ પણ તેણે સ્વર્ગસ્થ સૂરીશ્વર શ્રી આર્યસુહસ્તી મહારાજના ઉપદેશામૃતને કારણે ભારતને જૈન મદિરમય તેમ જ જૈન ધર્માનુયાયી બનાવવા પ્રબળ પુરુષાર્થ આદર્યો હતો તેમના આ કાર્યમા તેમને ચારે દિશાએથી સુદર સહકાર મળ્યો હતો

આ પ્રભાવશાળી મહારાજાને ભારતવર્ષના સામ્રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય અને તેના યોગે ભારતવર્ષના ગામોગામ જૈનમદિરોની સ્થાપના કરી જૈનધર્મની વિજયપતાકા ફરકે એવો સુખદ પ્રસગ જોવા શ્રીમદ્ ઉપકારી આર્યસુહસ્તિસૂરીશ્વરજી વિદ્યમાન રહ્યા નહિ સૂરીશ્વરજીએ પોતાના દીક્ષિત શિષ્ય શ્રી ગુણસુદરજીને યુગપ્રધાનપદ અર્પણ કરતા મહારાજા સપ્રતિના ધર્મપ્રભાવિક કાર્યો ઉપર દેખરેખ રાખવાની તેમજ સલાહ–સૂચના આપવાની ખાસ ભલામણ કરી હતી શ્રી ગુણસુદરજી પણ મગધ રાજ્યકુટુબના સબધમા તેમ જ ખૂદ સમ્રાટ્ સાથે ગાઢ પરિચયમા આવેલ હોવાથી તેઓ સમ્રાટ્ ઉપર પોતાના સ્વર્ગસ્થ ગુરુદેવ જેટલો જ ધર્મપ્રભાવ પાડી શકયા હતા

પ્રકરણ ૧૨ મું.

સમ્રાટ્ સમ્પ્રતિની નેપાળ આદિ પૂર્વપ્રાંતો ઉપર ચઢાઇ. (ઇ. સ. પૂર્વે ૩૩૨)

મહારાજા સમ્પ્રતિની પૂર્વે થએલ મૌર્ય સામ્રાજ્યના મહારાજા અશોક સુધીના રાજવીઓએ પૂર્વ પ્રદેશો જીત્યા ન હતા, કારણ કે આ પ્રદેશો પહાડી હતા વળી નેપાળની રાજધાનીનુ શહેર એવા તો ડુગરાળ પ્રદેશોની વચમા આવેલ હતુ કે જ્યા જવામા જિંદગીનુ જોખમ હતુ રસ્તા સાકડા અને ખીણો એવી તો ઊંડી અને ભયાનક હતી કે તે રસ્તે જતા જો એકાદ સ્થળેથી પગ લપસે તો શરીરના સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ અવયવોનો પણ ભુક્કો થઇ જવાનો ભય રહેતો આ કારણને અગે કોઈ પણ રાજ્યસત્તાએ નેપાળના પ્રદેશ ઉપર ચઢાઇ કરવા નજર દોડાવેલી નહિ આ પ્રદેશો એટલા બધા તો આબાદ અને ખજાનાથી ભરપૂર હતા કે તેના રાજ્યખજાનાની ગણત્રી રાજ્યકુટુબથી પણ થતી ન હતી આની પરિસ્થિતિના અગે આજે પણ આ નેપાળ પ્રદેશનુ રાજ્ય અજેય અને રાજ્યખજાનાથી ભરપૂર રહ્યુ છે તેના રત્ન અને સુવર્ણભડારો તો જગવિખ્યાત બન્યા છે વિદેશી મુસાફરો આનુ વર્ણન કરતા કહે છે કે ‘નેપાળનો રાજ્યખજાનો કુબેરભડારી જેવો ધન, રત્ન અને સુવર્ણથી ભરપૂર છે’

વળી નેપાળ કસ્તૂરી અને અબરની કિમતી પેદાશને કારણે પણ જગતની ચારે દિશાએ પ્રસિદ્ધિ પામ્યુ છે આ કસ્તૂરીની પેદાશ કસ્તૂરીમૃગ નામના મૃગોની ડુટીમા થાય છે અને આવા કસ્તૂરીમૃગો આ પ્રદેશમા સેકડોની સખ્યામા મળી આવે છે

ભારતનો વેપાર નેપાળ, તિબેટ અને ખોટાનના માર્ગે ચીન સામ્રાજ્ય સાથે ખુસકી માર્ગે સકળાયેલ હતો કે જેના લીધે ચીનથી માડી સિન્ધ-સૌવીર સુધી પોઠો ને પોઠો દિનપ્રતિદિન આવતી ને જતી પૂર્વ પ્રાતોથી લગાવી પશ્ચિમોત્તર પ્રાતો સુધી ભારતનો વેપાર સુદર રીતે વિસ્તારને પામ્યો હતો નેપાળ, તિબેટ અને ખોટાનના પ્રદેશો જો ભારત સામ્રાજ્યમા ભળી જાય તો ભારતનો વેપાર પૂર્વ અને પશ્ચિમ માગે

સમ્રાટ્ સંપ્રતિનુ સામ્રાજ્ય દર્શાવનારો નકશો

જ્યા જ્યા ઓછા દેખાય છે ત્યા ત્યા સમ્રાટ્ સંપ્રતિની આણ ફરતી હતી

સારી રીતે વિકાસ પામે અને રાજ્યની આવકમાં પણ સારા પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ થાય, ભારતની પ્રજા પણ સમૃદ્ધિવાન બને અને સાથે સાથે જૈનધર્મનો ફેલાવો પણ આ પ્રદેશોમાં સારી રીતે કરી શકાય આ પ્રમાણે મહારાજાએ દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કરી લશ્કરી સરંજામ સાથે નેપાળ ઉપર ચઢાઇ કરવા નિશ્ચય કર્યો મગધ સામ્રાજ્ય પર પોતાના પ્રતિનિધી તરીકે કાકા દશરથને રાજ્યવહીવટ સુપ્રત કરી, પોતાની સરદારી નીચે નેપાળ પર ચઢાઇ કરી

આ કાળે નેપાળની રાજગાદી ઉપર મહારાજા **સ્થુકો** નામે ગજા રાજ્ય કરતો હતો કે જે સૂર્યઉપાસક, ગોબ્રાહ્મણપ્રતિપાળ અને પશુધનનો ખાસ રક્ષક હતો

ભાગ્યાત્મા સંપ્રતિના નશીબમાં વિજય જ નોંધાએલ હોવાથી તેને નેપાળ જેવો પહાડી પ્રદેશ જીતવામાં પણ સફળતા મળી કે જે પહાડી પ્રદેશ જીતાવો મુશ્કેલ હતો નેપાળનરેશ સ્થુકોએ પોતાની હાર કબૂલી સંપ્રતિએ સ્થુકોને માનપૂર્વક યોગ્ય વર્ષાસન બાંધી આપ્યું ને તેને કુટુંબ સહિત રાજધાનીમાં રહેવાની છૂટ આપી પોતે નેપાળ પ્રદેશનો કબજો લીધો મહારાજા સંપ્રતિના હાથમાં વિજેતા રાજવી તરીકે નેપાલનો અખૂટ ધનભંડાર આવ્યો

મહારાજા સંપ્રતિએ અહીંના પ્રખ્યાત **નિગ્લીવ** તથા **રૂમીન્ડીઆઇ** જેવા તીર્થક્ષેત્રોની મુલાકાત લીધી, કારણ કે આ બન્ને તીર્થક્ષેત્રો ધર્મસ્થાનો તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા

મહારાજાએ મુખ્ય રાજધાનીમાં કેટલાક વર્ષો રહી રાજ્યવ્યવસ્થા સંભાળી અને તેમણે પોતાના જમાઈ દેવપાળની નેપાળના સૂબા તરીકે નિમણૂક કરી

આ પ્રદેશો જીતવામાં મહારાજા સંપ્રતિનું ધ્યેય ધર્મપ્રચારનું હોવાથી મહારાજાએ સુરક્ષિત સ્થળે નવી રાજધાની વસાવી ત્યાં મંદિરો, ઉપાશ્રયો, દાનશાળાઓ, ગૌશાળાઓ ઇત્યાદિ બંધાવ્યાં આ રાજધાનીના નવા સ્થળને મહારાજાએ નેપાળના જૈનધર્મ પ્રચારનું કેન્દ્રસ્થાન બનાવ્યું બાદ તેમણે અવન્તીથી ધર્મોપદેશકોને અહીં બોલાવ્યા અને જૈનધર્મનો પ્રચાર ખૂબ જોસભેર ચાલુ કર્યો

× × ×

મહારાજા તિબેટ અને ખોટાન તરફ—

નેપાળ પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યા બાદ સમ્રાટ્ સંપ્રતિએ નેપાળના પહાડી સૈન્યના બળે તિબેટ અને ખોટાનના પહાડી પ્રદેશો ઉપર ચઢાઈ કરી આ પહાડી પ્રદેશોના તિબેટ અને ખોટાન સુધીના ગુપ્ત માર્ગના જાણકાર નેપાળી ઝનૂની, કુકરીબાજ લડવૈયાઓના બળે મહારાજા સંપ્રતિએ તિબેટ પણ જીત્યું

તિબેટના રાજવીએ પણ મહારાજા સંપ્રતિનું આધિપત્ય સ્વીકાર્યું અને વિજેતા રાજવી તરીકે નજરાણામાં કિંમતી રત્નભંડાર અને રાજ્યખજાનો અર્પણ કર્યો સમ્રાટે

એકંદરે કહેવાનો સારાંશ એ છે કે આ કાળે તિબેટ અને ખોટાન પ્રદેશનો રૂપિયે પંદર આની ભાગ તેમ જ નેપાળનો રૂપિયે પાંચ આની ભાગ બૌદ્ધધર્મી બન્યો હતો, જેમાં ચીન જેવા વિશાળ વસ્તીવાળા પ્રદેશે પૂર્ણ સાથ આપ્યો હતો એટલે આ કાળે આ ભૂમિને આપણે બૌદ્ધધર્મભૂમિ તરીકે વર્ણવીએ તો અયોગ્ય નહિ ગણાય

આબુના પહાડી પ્રદેશોમાં વિચરતા રાજ્યગુરુ શ્રીમદ્ શ્રી શાંતિવિજયજી મહારાજ કે જેઓ ભારતના અનેક રાજા-મહારાજાઓનું ધર્મગુરુ તરીકેનું બિરુદ પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થયા છે તેઓને વર્તમાન નેપાળનરેશે પણ પોતાના રાજ્યના ધર્મગુરુનું પદ અર્પણ કર્યું છે પ્રાચીન કાળથી એટલે મહારાજા સંપ્રતિના રાજ્યઅમલ દરમ્યાનથી નેપાળનું રાજ્યકુટુંબ અને પ્રજા જૈનધર્મને અનુસરનારી હતી જેને અંગે વર્તમાન નરેશે પણ તેવી જ માનની દૃષ્ટિએ જોઇ પોતાના પૂર્વજોની કીર્તિ અમર કરી છે

× × ×

ચીનની ઐતિહાસિક દિવાલ—

મહારાજા સંપ્રતિની ખોટાન આદિ પ્રદેશોની જીતથી ગભરાઇ ચીન જેવા વિશાળ દેશના શહેનશાહ સીહુવાંગને સમ્રાટ્ સંપ્રતિની ચીન ઉપર ચઢાઇની ધાસ્તી લાગી પરિણામે તેણે તિબેટની સરહદથી લગાવી ચીનની સરહદ સુધીના પ્રદેશમાં એક કિલ્લેબંધ મજબૂત દિવાલ બાંધવાનું કામ હાથ ધર્યું, જેથી તિબેટથી ચીન આવવાના રસ્તા ઉપર કુદરતી પ્રતિબંધ રહે આ દિવાલના બાંધકામ પાછળ લગભગ ચાર લાખ કારીગરો રાત્રિદિવસ કામ ઉપર રોકયા હતા કામ કરનારાઓ ઉપર એટલો તો કડક રાજ્યઅમલ હતો કે તેમાં વખતે કોઈ કામ કરવામાં ઢીલો દેખાતો તો તેને દાખલો બેસાડવા ખાતર ત્યાં ને ત્યાં જ દેહાંત દંડની સજા કરવામાં આવતી આ પ્રમાણે ચીનના શહેનશાહે લગભગ ત્રણથી ચાર વર્ષના ગાળામાં તિબેટથી ચીન જવાનો ખુસકીમાર્ગ સદંતર બંધ કર્યો

મહારાજા સંપ્રતિની હૃદયભાવના ખોટાન સુધીના પ્રદેશની જીત પછી સંતોષાઇ અને તેણે ચીન ઉપર આક્રમણ કરવાનું માંડી વાળ્યું, કારણ કે એ પ્રદેશ ભારતના પ્રદેશોથી ભિન્ન જાતનો અને માંસાહારી હતો

× × ×

તુર્કસ્તાનના પ્રદેશો ઉપર ચઢાઇ—

મહારાજા સંપ્રતિને પોતાના પહાડી વિજયી લશ્કરની મદદથી એશિયા માઇનોરમાં આવેલ તુર્કસ્તાનના મધ્યમાં જ્યાં **તાસકંદ, સમરકંદ** અને **મર્વ** શહેરો આવેલા છે તે પ્રદેશો સુધીના પ્રાંતો જીતવાની ઇચ્છા થઇ આવી, કારણ કે આ પ્રાંતો અત્યંત ફળદ્રૂપ હતા

મહારાજાએ ખોટાન સુધીના પ્રદેશો ઉપર મજબૂત રાજ્યબંદોબસ્ત કરી, ત્યાં પોતાનો પ્રતિનિધિ રાખી, પોતે નેપાળ આવ્યા ત્યાં થોડો સમય વિશ્રાંતિ લઇ લશ્કરી સુદૃઢ બળ

સહિત મહારાજાએ તુર્કસ્તાનના ઉપરોક્ત પ્રદેશો ઉપર ચઢાઇ કરી અહીં પણ મહારાજાને વિજય મળ્યો અને અહીં સુધીનું ક્ષેત્ર ભારતના વેપાર અને ધર્મપ્રચાર અર્થે ખુલ્લુ કર્યું

મહારાજાએ તુર્કસ્તાનના રાજવી સાથે સંધી કરી અને તેણે પણ સમ્રાટ્ સંપ્રતિનુ આધિપત્ય કબૂલ રાખ્યુ સમ્રાટ્ સંપ્રતિને નજરાણામા કિંમતી રત્નભંડાર અને ઘણીજ સારી રાજ્યલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઇ

આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત પ્રદેશોને જીતી મહારાજાએ મગધ ન જતા અવન્તી તરફ પ્રયાણ કર્યું

સંપ્રતિએ પૂર્વ પ્રદેશોને જીતવા પાછળ અને ત્યાની વ્યવસ્થા સાચવવામા લગભગ પાચેક વર્ષો એ પ્રદેશોમા પસાર કર્યા હતા, છતા રાજયઆજ્ઞાનુ પાલન રાજ્યદરબારેથી નિયમિત ચાલુ રહેતુ આના અંગે ખાસ અમાત્યોની ગોઠવણ પણ કરવામા આવી હતી

× × ×

અનાર્ય પ્રદેશોમાં ધર્મપ્રચાર—

જૈન ધર્મનો પ્રચાર માત્ર ભરતખંડમા જ કર્યો એટલું જ નહિ પરંતુ મહારાજાએ યુરોપ અને અમેરિકા સુધી ધર્મપ્રચાર કર્યો હતો અને ત્યા આગળ પણ જૈન મંદિરો બંધાવ્યા હતા, જેના પૂરાવાઓ અમો નીચે પ્રમાણે રજૂ કરીએ છીએ

જૈનાચાર્યો તેમજ પ્રભાવિક પુરુષોએ પ્રબળ પુરુષાર્થી પ્રયત્નોવડે જગતભરમા જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો "શત્રુંજય મહાત્મ્ય" મા લખ્યુ છે કે વિ સંવત્ ૧૦૮ મા જાવડશાહે શત્રુંજયનો ઉદ્ધાર કર્યો, અને ત્યા તેણે જે પ્રતિમા સ્થાપન કરી **તે પ્રાચીન પ્રતિમા અફઘાનીસ્થાનના યવન પ્રદેશમાંથી પ્રાપ્ત થઇ હતી**

ભૌગોલિક વર્ણનથી સમજાય છે કે ઉપરોક્ત બંને દેશોની સરહદનો સંબંધ સંકલિત હતો 'અષ્ટાપદ' આદિ મહાન્ તીર્થ જો કે અત્યારે આપણને ઉપલબ્ધ થઇ શકતા નથી તો પણ શાસ્ત્રદ્વારા એક એવુ અનુમાન થઇ શકે છે કે પ્રાયે તે મહાન્ તીર્થ હિમાલયના પ્રદેશના અંતર્ગત વિભાગમા હોવું જોઇએ

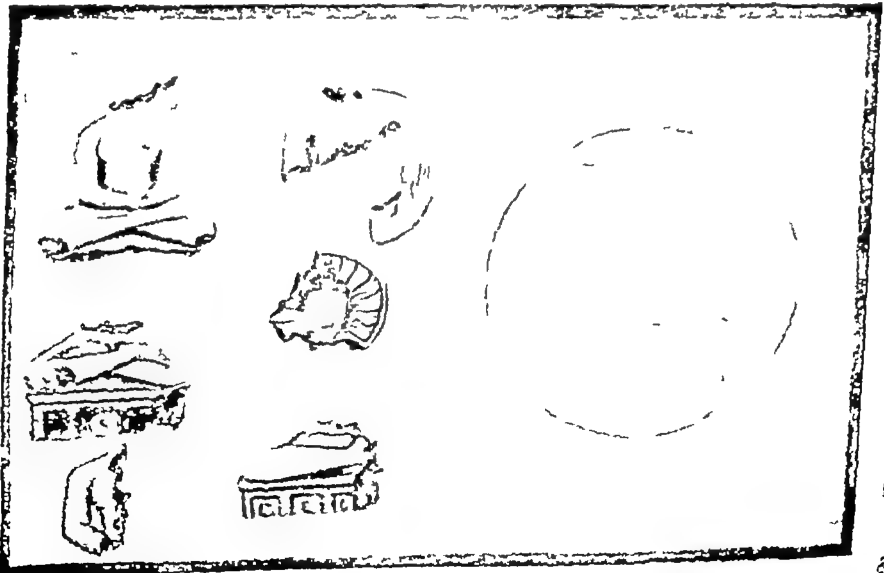
ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિપાત કરતા સમજાય છે કે સંપ્રતિ નરેશની વિનતિથી આચાર્ય શ્રી આર્યસુહસ્તિસૂરિએ પોતાના ઘણા શિષ્ય સંપ્રદાયને અનાર્ય દેશોમા જૈન ધર્મના પ્રચાર અર્થે મોકલ્યા હતા બાદ યુગપ્રધાન શ્રી ગુણસુંદરજીએ પણ મહારાજા સંપ્રતિની વિનતિથી તે પ્રમાણે ધર્મપ્રચાર ચાલુ રાખ્યો હતો

તેઓએ અરબસ્તાન, અફઘાનીસ્થાન, તુર્કસ્થાન, ઇરાન, તિબેટ, ચીન, બ્રહ્મદેશ, આસામ, લંકા, આફ્રિકા અને અમેરિકા સુધી ઉપદેશકો મોકલી જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો બલકે ઉપરોક્ત દેશોમા કેટલેક સ્થળે જૈન મંદિરો પણ બંધાવ્યા હતાં ખાસ

પ્રાચીન જૈન પ્રતિમા

ઑસ્ટ્રીયા હંગરીના બુદાપેસ્ટ શહેરમાં ખોદકામ કરતાં મળી આવેલ આ પ્રતિમા ગણત્રીએ
સમ્રાટ સંપ્રતિના સમયની સમજાય છે

અમેરિકામાં ખોદકામ કરતાં પ્રાપ્ત થયેલ તાંબાના સિક્કાઓ [illegible] પ્રતિમાના [illegible]

શ્રી મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર

નોંધવા લાયક બાબત એ છે કે આ કાળ સુધી મહમદ ઇસા અને મહમદ પેગમ્બરનો જન્મ પણ થયો ન હતો ત્યારે હતુ શું?

આર્ય અને અનાર્યો સર્વે મૂર્તિપૂજામા માનતા હતા. આ કાળે જૈન ધર્મનુ પાલન કરનારની સખ્યા લગભગ *ચાલીસ કરોડની હતી

આ સમયનો ધાર્મિક પ્રચાર એટલો સગીન અને વિસ્તૃત હતો કે તેના પરિણામસ્વરૂપ વિક્રમની ચૌદમી શતાબ્દિ સુધી યુરોપમા પણ મૂર્તિપૂજા વિદ્યમાન હતી ઓસ્ટ્રીઆ અને અમેરિકામા તો ભૂમિનુ ખોદકામ કરતા અત્યારે પણ જિનમૂર્તિઓ નીકળી રહી છે અહીં સામે રજૂ કરવામા આવેલુ ચિત્ર અતિમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામીનુ છે કે જે મૂર્તિ હમણા જ ઓસ્ટ્રીઆ અતર્ગત હગરી પ્રાતના બુડાપેસ્ટ નગર નજદિક એક બગીચાનુ ખોદકામ કરતા ખેડૂતને પ્રાપ્ત થઇ છે તેવી જ રીતે અમેરિકામા ખોદકામ કરતા સિદ્ધચક્રના ગટ્ટાઓ તેમજ પ્રાચીન ખડિત મૂર્તિના અવયવો પ્રાપ્ત થયા છે, જેનુ ચિત્ર પણ અહીં દાખલ કરવામા આવ્યુ છે તે જ પ્રમાણે મોગોલીયામા પણ મૂર્તિપૂજા-પ્રચારના પુરાવાઓ પ્રાપ્ત થયા છે સીઆમ દેશના પહાડ પર અત્યારે પણ જૈન મદિર વિદ્યમાન છે ઉપરોક્ત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે કે પૂર્વકાળમા જૈન ધર્મનો પ્રચાર સારા યે વિશ્વમા હતો

અત્યારે પણ સશોધનની પ્રવૃત્તિ યોજનાપૂર્વક વધારવામા આવે તો જગદ્વ્યાપી જૈન શાસનના સશોધનમા અલક્ષ્ય અને અનેરો પ્રકાશ પડે

'મુબઇ સમાચાર'ના તા ૪ થી ઑગસ્ટ ૧૯૩૪ના અકમા "જૈન ચર્ચા" ના મથાળા નીચે એક યુરોપીય યાત્રિકે પોતાનુ નિવેદન રજૂ કર્યુ છે

"અમેરિકા અને માગોલીઆ દેશોમા એક સમયે જૈનોની વસ્તી હતી, જેનુ પ્રમાણ આજે પણ ત્યા જમીનનુ ખોદકામ કરતા જૈન મૂર્તિના ખડિત અવયવો મળી આવે છે તે છે" વિશેષમા આ લેખક મહાશય ત્યાસુધી જણાવે છે કે 'મને શકા રહે છે કે જૈનોનુ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર આ વખતે આ ભૂમિ તો ન હોય કે જ્યાથી ભારતમા લોકોનુ આવવુ થયુ ×હોય!'

જૈન શાસન ઉપર પ્રભુ વીરના નિર્વાણ સમયે બેઠેલ ભસ્મગ્રહના પ્રભાવે ૨,૫૦૦ વર્ષમા જૈન ધર્મ જગત્ભરના ધર્મોમા કેટલો પછાત પડ્યો છે તેના આકડાઓ અમો નીચે મુજબ ટાકી બતાવીએ છીએ ઉપરોક્ત આકડાઓમા ખૂબી તો એ છે કે પ્રભુ મહાવીરના

* બાબુ કૃષ્ણલાલ બેનરજી પ્રાચીન સશોધનમા જણાવે છે કે પૂર્વે ભારતમા ૪૦ કરોડ જૈનો હતા આ ધર્મ અતિ પ્રાચીન છે તે ધર્મના સર્વે નિયમો ઉત્તમ હોવાથી તે દ્વારા દેશને અત્યત લાભ થયો છે

× મહાવિદેહક્ષેત્ર સબધી આવુ મતવ્ય તે યાત્રિકે જાહેર કર્યું છે આ મતવ્યને અમો સમત છીએ એમ માની લેવાની જરૂર નથી

—લેખક

જીવનકાળ દરમ્યાનમા થએલ ગૌતમ બુદ્ધ કે જેઓ બૌદ્ધ ધર્મના સ્થાપક હતા તેમના માસાહારી સિદ્ધાતોને અગે ભારતે તેને લેશમાત્ર સાથ ન આપ્યો પરતુ આ ધર્મ માસાહારી સિદ્ધાતોને અગે તિબેટ, ખોટાન અને ચીન તરફ પ્રસર્યો હતો તે પ્રદેશોની પ્રજા બહુધા દરિયાકિનારે વસેલી હોવાથી માસાહારી હતી તે લોકોએ ગૌતમ બુદ્ધના સિદ્ધાતો સ્વીકાર્યા અને તેના યોગે બૌદ્ધ ધર્મ આ પ્રદેશોમા પ્રસર્યો ૨,૫૦૦ વર્ષમા તેના અનુયાયીઓની સખ્યા આજે જગતભરના ધર્મોમા પ્રથમ પક્તિમા આવે છે, જ્યારે '**અહિસા પરમો ધર્મ**'ના શ્રેષ્ઠ કોટીના તત્ત્વવાળા જૈન ધર્મનુ સ્થાન છેલ્લું આવે છે આ પ્રભાવ ભસ્મગ્રહનો જ ગણી શકાય

વીરનિર્વાણ ૨,૫૦૦ મા આ ભસ્મગ્રહ વક્ર ગતિ સાથે અસ્ત પામે છે ત્યારપછી પ્રભુ મહાવીરની ભવિષ્યવાણી પ્રમાણે જૈન ધર્મમા ઐક્યતા થશે, કુસપનો નાશ થશે અને આ ઐક્યતાના બળે ધર્મપ્રભાવ સુદર જામતો થશે અને જૈન ધર્મ પાચમા આરાના અતિમ કાળ સુધી ટકી રહેશે

કયા ધર્મના કેટલા અનુયાયીઓ છે તે નીચેના આકડાઓથી જણાઈ આવશે

૧	બૌદ્ધમતાનુયાયીઓ	૫૮ કરોડ
૨	રોમન કેથોલિક યુરોપિયનો	૩૯ કરોડ
૩	રોમન કેથોલિક ગ્રીકો	૧ કરોડ
૪	એનીમીસ્ટ	૧૫ કરોડ, ૩૨ લાખ
૫	સનાતની હિંદુઓ (વેદાન્તને માનનાર)	૨૭ કરોડ
૬	ભિન્ન ભિન્ન માર્ગે મૂર્તિઓને માનનાર	૦ કરોડ, ૨૭ લાખ
૭	જૈનોની સખ્યા	૦ કરોડ, ૧૦ લાખ

આ દશ લાખની સખ્યા પૈકી લગભગ ૪ લાખ સ્થાનકવાસી છે એટલે મૂર્તિપૂજાને માનનારી સાચી પ્રમાણભૂત સખ્યા માત્ર ૬ લાખની જ ગણાય અને તેમા પણ દિગબર અને શ્વેતાબર એમ બે વિભાગ છે

શ્રી જ્ઞાનસુદરજીના "**मूर्ति पूजाका प्राचीन इतिहास**" નામના ગ્રથના આધારે ઉપરોક્ત પુરાવાઓ અમે રજૂ કર્યા છે કે જે અમોને પ્રમાણભૂત લાગે છે

પ્રાચીન ઇતિહાસના ઊંડાણમા ઉતરતા તથા નેપાળ પ્રદેશની વર્તમાન ધાર્મિક ક્રિયાઓ તરફ દૃષ્ટિપાત કરતા વર્તમાનમા પણ જૈન ધર્મની ક્રિયાને મળતી ક્રિયા અને ભક્તિ નેપાળના પ્રદેશની જણાય છે આ ઉપરથી પણ સમજાય છે કે આ બધોયે પ્રભાવ સમ્રાટ સપ્રતિના ધર્મપ્રચારનો જ છે

ઇતિહાસપ્રેમી
મુનિશ્રી જ્ઞાનસુંદરજી મહારાજ

પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ ઉપર સુંદર પ્રકાશ પાડનાર ' પ્રાચીન મૂર્તિપૂજા ' તથા
' જૈન જાતિ મહોદય ' તેમજ અન્ય ઐતિહાસિક ગ્રંથના લેખક

ધી મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર

પ્રકરણ ૧૩ મું.

સમ્પ્રતિના નામના સિક્કાઓનુ ચલણ.

પ્રજાના હિતાર્થે પ્રભુ મહાવીરના જીવનકાળ દરમ્યાનમા મગધ સામ્રાજ્યમા સિક્કાઓનુ ચલણ સુવર્ણથી માંડી તાંબાના દોકડા સુધીનુ ચાલુ કરવામા આવ્યુ હતુ આના અંગે પંજાબ–તક્ષશિલામા ટંકશાળ ખોલવામા આવી હતી કે જ્યા તેજતુરીનો જથ્થો પુષ્કળ પ્રમાણમા હતો ભારતના સોળે પ્રાતના રાજવીઓએ મગધનુ અનુકરણ કર્યું અને આ કાળથી ભારતમા ટંકશાળી સિક્કાઓનુ ચલણ સઘળે ઠેકાણે ચાલુ થયુ

આજે દરેક પ્રાંતોના પ્રાચીન સિક્કાઓનુ સંગ્રહસ્થાન મુબાઇ, કલકત્તા અને મદ્રાસના સરકારી મ્યુઝીઅમમા જોવા મળે છે મૌર્ય રાજાઓના પ્રાચીન સિક્કાઓનો સગ્રહ કલકત્તાના મ્યુઝીઅમમા સારા પ્રમાણમા છે, જેમા સમ્પ્રતિ મહારાજાના સિક્કાઓ વિદ્યમાન છે તે સિક્કાનું અમો નીચે પ્રમાણે વિવેચન કરીએ છીએ

સમ્પ્રતિના સિક્કામા એક બાજુ ઉપર "सम्प्रदी" અને બીજી તરફ સ્વસ્તિકનુ ચિહ્ન છે આ સ્વસ્તિક ઉપર બે ટપકાઓ છે, તેના ઉપર એક ત્રીજુ ટપકુ છે અને સૌથી ઉપર અર્ધ ચંદ્રાકાર આકૃતિ છે અને સાથે સાથે મૌર્ય શબ્દ પણ આપેલો છે

આ જાતના ચિહ્નવાળા સિક્કાનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પૃથક્કરણ કરતા ઉપરોક્ત સિક્કાઓ પોતાની ધાર્મિક ભાવનાઓ જગત સમક્ષ વ્યક્ત કરવા મહારાજાએ પડાવ્યા હતા એમ સિદ્ધ થાય છે

સ્વસ્તિક ઉપરના બે ટપકાઓ એટલે કે જૈનદર્શનના હિસાબે જોતા તે જ્ઞાન અને દર્શનના બે ટપકાઓ ગણાય તેના ઉપરનુ એક ટપકુ તે ચારિત્રનું ગણાય સૌથી ઉપર અર્ધ ચંદ્રાકારનો આકાર તે 'સિદ્ધશિલા' સૂચવે છે જૈનો અત્યારે પણ આને મળતા

સાથિઆઓ કરે છે તેમા સ્વસ્તિક ઉપર બે ટપકાને બદલે ત્રણ ઢગલી કરી ઉપર સિદ્ધશિલાનો આકાર દર્શાવે છે આ સિક્કાઓ અત્યારે પણ પાટલિપુત્ર, તક્ષશિલા અને રામનગર આદિ શહેરોમા સશોધન કરતા મળી આવે છે આ સિક્કા ઉપરથી મહારાજા સપ્રતિના હૃદયમા રહેલ જૈનધર્મ પ્રત્યેના આદરનો સ્પષ્ટ રીતે ભાસ થાય છે

સિક્કા બાબત ઐતિહાસિક પ્રમાણો—

સશોધક મિ કર્નીંગહામે ‘ એનસીયન્ટ કોઇન્સ ઑફ ઇન્ડીયા ’ નામના ગ્રથમા તક્ષશિલાના મહારાજા સપ્રતિનો પ્રાચીન સિક્કો પ્રગટ કરી જણાવે છે કે ‘ એની એક બાજુએ ‘ સપ્રતિ મૌર્ય ’ અને બીજી બાજુએ સ્વસ્તિક વિગેરે કોતરેલા છે આ સિક્કાઓ પાટલિપુત્રના ખડિયરોમાથી મળી આવેલા છે અને મળી આવે છે ’

ઇતિહાસવેત્તા શ્રી જાયસ્વાલે પોતાનો અભિપ્રાય મહારાજા સપ્રતિના સિક્કાને અગે “ મોડર્ન રીવ્યુ ” ના ૧૯૩૪ ના મે માસના અકમા જણાવ્યો છે વળી તેઓશ્રી ‘ ટોડ રાજસ્થાન ’ ના ભાગ પહેલાના અક ચોથામા પૃષ્ઠ ૭૨૧ ઉપર મહારાજા સપ્રતિએ કરાવેલ જૈનવિહારોનુ સુદર રીતે વર્ણન કરતા સપ્રતિના સિક્કા ઉપર ભાર મૂકી સપ્રતિ જૈન રાજવી હતા એમ દઢતાપૂર્વક જણાવે છે

આ જ પ્રમાણે મુનિ મહારાજશ્રી દર્શનવિજયજી પણ સપ્રતિના સિક્કાઓનુ ‘ શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ ’ નામના માસિકના સને ૧૯૩૪ ના ભાદરવા માસના અકના ૧૧૮ મા પાના પર વર્ણન કરતા તેનુ પૃથક્કરણ અમોએ જે પ્રમાણે કર્યુ છે તે જ પ્રમાણે તેઓ કરે છે આ પ્રમાણે અમારી સિક્કા પ્રકરણને લગતી માહિતીને સપૂર્ણપણે ટેકો મળે છે

ઉપરોક્ત સિક્કાઓ અફઘાનીસ્થાન અને અન્ય યવન રાજ્યોના પ્રાતોમાથી પણ મળી આવે છે તે ઉપરથી પૂરવાર થાય છે કે અફઘાનીસ્થાન, તેની પેલી બાજુના પ્રાતો તથા તક્ષશિલા પણ મહારાજા સપ્રતિના તાબે હતા મૌર્ય સામ્રાજ્યના ઇતિહાસકાર શ્રી સત્યકેતુ વિદ્યાલકાર મહારાજા સપ્રતિ ઊર્ફે દ્વિતીય ચદ્રગુપ્ત નામના પ્રકરણમા સપ્રતિનો ઉલ્લેખ કરી પાના ૬૪૮ થી ૬૫૨ સુધીમા જણાવે છે કે જૈનસાહિત્યમા સપ્રતિનુ સ્થાન એટલુ બધુ મહત્ત્વનુ છે કે જેટલુ બૌદ્ધસાહિત્યમા અશોકનુ છે ડૉ સ્મિથનો પણ અભિપ્રાય ઉપર્યુક્ત હકીકતને મળતો જ આવે છે

ઉપરોક્ત પ્રમાણભૂત હકીકતો રજૂ કરી અમો સાબિત કરવા માગીએ છીએ કે મહારાજા સપ્રતિ, મહારાજા અશોક પછી મૌર્ય સામ્રાજ્યના રાજ્યાધિકારી બન્યા હતા અને તેમણે પોતાના નામના સિક્કાઓ ચાલુ કર્યા હતા

પ્રકરણ ૧૪ મું

અવન્તી અને રાજપુતાનામાં મૂર્તિનાં કારખાનાંઓ.

त्रिखंडाधिपत्याऽऽप्तिसपादलक्षजैनप्रासाद–सपादकोटीजिनबिंबनिर्मापणाद्यवदात-सुभगं श्रीसंप्रतिनृपचरित्रं वाच्यम् ॥ —उपदेशतरंगिणी, पृ. २६४

ભારતભૂમિની ત્રણ ખંડ જેટલી પૃથ્વીને જીતનાર મહારાજા સંપ્રતિએ લગભગ આઠ હજાર રાજાઓને ખંડિયા બનાવ્યા હતા. આ ખંડિયા રાજાઓ અને તેમની પ્રજા સાથે મહારાજાએ સદાકાળ ઘણી સારી મિત્રતા જાળવી હતી. અવારનવાર ધર્મપ્રચાર અર્થે મહારાજા રથયાત્રાના વરઘોડા કાઢતા અને અનેક જાતની ધાર્મિક પ્રભાવશાળી ક્રિયાઓથી જૈનધર્મનો સુંદર પ્રચાર કરતા. આવા પ્રસંગે સંપ્રાત પોતાના ખંડિયા રાજાને પણ આમંત્રણ આપતો.

મહાજાને સામ્રાજ્યના વહીવટ માટે મગધ કરતાં અવંતિ અનુકૂળતાભરી લાગવાથી મહારાજાએ ઉજ્જૈનને જ સામ્રાજ્યનું પાયતખ્ત બનાવી પોતે ત્યાં રહ્યા. અહીં રહેવામાં મહારાજાની ધર્મભાવનાઓ પણ સુંદર રીતે સચવાતી હતી અને પોતે ધર્મપ્રચાર પણ સુંદર રીતે કરી શકતા હતા.

મહારાજાએ પોતાની રાજધાનીના શહેર ઉજ્જૈનમાં દરેક દરવાજે રાજ્ય તરફથી ખાસ ભોજનશાળાઓ ખોલી હતી કે જ્યાં બહારગામથી આવનાર દરેક મુસાફરને ભોજન કરાવવામાં આવતું. તેવી જ રીતે આ ભોજનશાળાઓમાંથી અનેક સાધુઓને દોષ રહિત આહાર મળી રહેતો, કારણ તેમના કારણભૂત કોઈ પણ વસ્તુ ત્યાં બનતી ન હતી.

મહારાજા જાતે આ અન્નક્ષેત્રોની મુલાકાત લેતા અને ત્યાંની વ્યવસ્થા બરાબર ચાલે છે કે નહિ તેની જાતે તપાસ રાખતા. આવી જ જાતનો બંદોબસ્ત અનેક મોટા શહેરોમાં પણ કરવામાં આવેલ હતો, જેનો લાભ સારા પ્રમાણમાં લેવાતો.

મહારાજાએ દરેક ગામમા દહીં, દૂધની દુકાન ધરાવનારાઓ ઉપર તેમ જ વસ્ત્રાદિકના વેપારીઓને તેમ જ મિઠાઇ આદિ વેપાર કરનારા વેપારીઓ ઉપર ખાસ રાજ્યઆજ્ઞા મોકલાવી હતી કે “ તેઓને ત્યા કોઈ પણ જૈનસાધુ કંઈ પણ વસ્તુ લેવા આવે તો આપવી ને કિંમત રાજ્યની તિજોરીમાથી લઇ જવી ”

આ રાજ્યઆજ્ઞાનો અમલ મહારાજાએ અનાર્ય દેશો, જેવા કે આંધ્ર, દ્રાવિડ, મહારાષ્ટ્ર શક, યવન અને ફારસાદિ દૂર દૂરના દેશોમા પણ કરાવ્યો હતો જે જે રાજાઓએ જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો તે તે રાજાઓ પાસેથી તેમણે ખંડણી માફ કરી, ને તેઓને તેમના રાજ્યમા ખંડણી જેટલી જ રકમનો દેવમંદિરો, ઉપાશ્રયો વિગેરે બાંધવામા સદુપયોગ કરવાનુ તથા સાધુસંપ્રદાયની વ્યવસ્થા રાખવાનુ જણાવ્યુ હતુ જૈનધર્મ આ કાળે લગભગ ભારતવ્યાપી બન્યો હતો અને રાજ્યના પીઠબળ અંગે જૈનધર્મ પાળનારી વસ્તીની સંખ્યા લગભગ ૪૦ કરોડ જેટલી થઇ હતી

મહારાજા સંપ્રતિએ ઉપકારી ગુરુદેવ શ્રી આર્યસુહસ્તી મહારાજના ચરણે શિર નમાવી ચતુર્વિધ સંઘ સમક્ષ રથયાત્રાના વરઘોડા સમયે નિત્ય પ્રભાતે નૂતન મંદિરના ખાતમુહૂર્તના સમાચાર સાંભળ્યા પછી જ દંતધાવન કરવાના લીધેલ અભિગ્રહનુ પાલન બરોબર રીતે કર્યું હતુ અને પ્રતિદિન પ્રતિહારી અમુક જિનાલયનો પાયો નખાયાના સમાચાર આપી જાય ત્યારપછીથી જ તે દંતધાવન ક્રિયા કરતા આ અભિગ્રહને કારણે ઘણી વખત મહારાજાને સાંજ સુધીનો સમય આહારરહિતપણે પસાર કરવો પડતો

નૂતન જિનાલયનો પાયો નખાય ત્યારપછી જ દંતધાવન કરવુ એવો અભિગ્રહ મહારાજાએ વીરનિર્વાણ ૨૮૯ મા લીધેલ સમજાય છે ત્યારબાદ મહારાજા વીરનિર્વાણ ૩૨૩ સુધી જીવવા પામ્યા એટલે લગભગ ૩૪ વર્ષ સુધી તેઓ વિદ્યમાન હતા, જેમા એક દિવસ પણ એવો ખાલી ગયો નથી કે જે દિવસે મહારાજાવતી નવા મંદિરનુ ખાતમુહૂર્ત થયુ ન હોય

નવા મંદિરોમા જોઇતી પાષાણની પ્રતિમાઓ માટે મહારાજાએ અવન્તી અને રાજપુતાનામા આવેલ જેપુર (જયપુર) અને મકરાણામા હજારો કુશળ કારીગરો રોકી પ્રતિમાઓ બનાવવાના કારખાના ખોલ્યા હતા જ્યા મકરાણાના આરસના પત્થરની ખાણો આવેલી છે ત્યા શિલ્પના આદર્શ નમૂનારૂપ એક જ જાતની ઘાટીલી પ્રતિમાઓ બનતી મહારાજા સંપ્રતિની બનાવેલ પ્રતિમાની નિશાની તરીકે હાથની કાણી નીચે બે ટેકાઓ રાખ્યા હતા મહારાજાએ ગિરનાર, જુનાગઢ, માળવા, મારવાડ, શત્રુંજય તીર્થ તેમ જ ભારતની ચારે દિશાએ બનાવેલ મંદિરોની કોરણી રાજ્યની કીર્તિ માફક સારી બનવી જોઇએ તેને માટે કાળજી રાખી ને માટે સારામા સારા શિલ્પીઓને રોક્યા

હતા, જેના યોગે આજે પણ શત્રુજય અને ગિરનાર પર્વતના સપ્રતિના દેવાલયો અને પ્રતિમાની કારીગરી અતિશય પ્રશસાપાત્ર છે, એટલુ જ નહિ પણ તેના મુક્ત કઠે વખાણુ પણ થાય છે અમોએ જુનાગઢના પ્રાચીન મદિરનો ફોટો શિલ્પના નમૂના તરીકે આ ગ્રથમા રજૂ કર્યો છે જે જોવાથી ખાત્રી થશે કે મહારાજા સપ્રતિએ જૈન ધર્મના પ્રચાર અર્થે કેટલો સુદર ભોગ આપ્યો હતો

મહારાજાની પ્રતિજ્ઞા અનુસારે લગભગ પાષાણની અદ્‌ભુત કારીગરીવાળી, એક સરખી નિશાનીઓવાળી સવા કરોડ મૂર્તિઓ બની હતી કે જેનો ઉપયોગ મહારાજાએ ભારતના દરેકે દરેક શહેરોમા સુદર દેવાલયો બધાવી તેમા સ્થાપન કરવા અર્થે કર્યો હતો કે જે દેવાલયોની સખ્યા લગભગ સવા લાખ જેટલી થવા જાય છે તેવી જ રીતે મહારાજાએ પાચ ધાતુની લગભગ પચાણુ હજાર પ્રતિમાઓ બનાવી નાના નાના ગામડાઓમા જૈનધર્મની દઢતાને અગે પૂજા આદિ ક્રિયા અર્થે અર્પણ કરી હતી તેવી જ રીતે મહારાજાએ આ કાળ પૂર્વેના બધાયેલા પ્રાચીન જૈનમદિરોનો ઉદ્ધાર સારા પ્રમાણમા કરાવ્યો હતો જેની સખ્યા લગભગ છત્રીશ હજારની થવા જાય છે તેવી જ રીતે લગભગ સાતસો જેટલી દાનશાળાઓ ખોલી મહારાજાએ જૈનધર્મનો પ્રભાવ અત્યત વધાર્યો હતો

મહારાજા સપ્રતિએ બનાવેલ સવા કરોડ પાષાણની પ્રતિમાઓ તેમ જ પચાણુ હજાર ધાતુની પ્રતિમાઓ ઉપર કોઇ પણ સ્થળે શિલાલેખ જોવામા આવતા નથી માત્ર હાથની કોણી નીચે બે ટેકાઓ એક સરખા મળી આવે છે, જેનુ કારણ અમોને નીચે મુજબ સમજાય છે

કીર્તિની ઇચ્છા ધર્મને બાધકર્તા છે:—

પૂર્વકાળનો સાધુ સપ્રદાય અને આત્મહિતાર્થી જનો પ્રતિમા નીચે નામ કોતરાવવાની પ્રવૃત્તિને અનિષ્ટ ગણતા હતા કીર્તિની ઇચ્છા ધર્મના ફળને બાધ કરનારી છે એવુ સદા જૈનધર્મમા મનાતુ આવ્યુ છે, જેના અગે સમ્રાટ્ સપ્રતિના ઉપકારી ગુરુદેવ શ્રી આર્યસુહસ્તીસૂરિ મહારાજના પ્રતિબોધથી મહારાજા સપ્રતિએ જ 'ભવભીરુ' તરીકે બનાવેલ કોઇ પણ પ્રતિમા ઉપર કોઇ પણ સ્થળે લેખ કોતરાવ્યો જ નથી, માત્ર નિશાનીમા બે સમચોરસ ટેકાઓ મૂકયા છે

આ કાળે સ્તૂપો, શિલાલેખોની પ્રવૃત્તિ મહારાજા અશોકે પૂર જોસમા આદરી હતી મહારાજા અશોકે પોતાના કીર્તિસ્તભ તરીકે ભારતના ચારે દિશાના ગામોમા નાના મોટા સ્તૂપોની હારમાળાઓ નીતિદર્શક વાકયોથી કોતરાવી તેના સ્થાપક તરીકે પોતાની કીર્તિ અમર કરી છે, પરતુ આત્મહિતાર્થીઓ માટે આ જાતની કીર્તિ જૈનધર્મમા અનિષ્ટ મનાતી આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે દરેક જાતના સ્તૂપો અને કીર્તિસ્થભો ઊભા કરવાની પ્રવૃત્તિ મહારાજા અશોકની હતી અને નહિ કે સમ્રાટ્ સપ્રતિની

મહારાજા અશોકે ભારતમા સેંકડો સ્તૂપો નીતિવાક્યથી કોતરાવી ચારે દિશાએ કીર્તિ અમર કરી હતી. તે જ માફક સ્તૂપોને બદલે મહારાજા સંપ્રતિએ ગામોગામ જૈન મંદિરો બંધાવી, અન્નક્ષેત્રો ખોલી, પ્રાચીન દેવાલયોનો જીર્ણોદ્ધાર કરી પોતાની નામના અમર કરી હતી

મહારાજા અશોકે એક અબજ સુવર્ણમહોરનુ દાન બૌદ્ધ ભિક્ષુકોને ધર્મપ્રચાર અર્થે આપ્યુ હતુ છતા બૌદ્ધધર્મનો ફેલાવો મહારાજા અશોકથી ભારતમા થઇ શક્યો નહિ જ્યારે **"अहिंसा परमो धर्मः"** ના પ્રાચીન સિદ્ધાંતો અનુસારે મહારાજા સંપ્રતિ ભારતને જૈનધર્મમય બનાવી શક્યા હતા એટલુ જ નહિ પણ ભારતને ખૂણે ખૂણે જૈનમંદિર બંધાવી ચાલીસ કરોડની પ્રજામા જૈનધર્મનો ફેલાવો કર્યો હતો તેમ જ સાધુસંપ્રદાયના વિહાર અર્થે અનાર્ય પ્રદેશોનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપી જૈનધર્મને વિશ્વવ્યાપી બનાવ્યો હતો

મૌર્યવંશી રાજવીઓમા એક જાતની સરસ અને કુનેહભરી આવડત એ હતી કે તેઓ ઇતર ધર્મીને લેશમાત્ર પણ દુખી ન કરતા મૌર્યવંશના રાજ્યઅમલ દરમ્યાનમા ભારતમા જૈન, બૌદ્ધ અને વેદાંતિક એમ ત્રણ ધર્મ પૂર જોશમા હતા સનાતન ધર્મના લગભગ ૬૦૦૦૦ જેટલા બ્રાહ્મણોને પૂજનિક ગણી નિત્ય ભોજન આપવામા આવતું અને તેમનુ માન રાજ્યપુરોહિત તરીકે સચવાતુ આ પ્રથા મહારાજા અશોકના પાંચ વર્ષના રાજ્ય અમલ સુધી ચાલુ રહી અને સનાતન ધર્મીઓનુ સુંદર માન સચવાયુ બાદ મહારાજા અશોક ચુસ્ત બૌદ્ધધર્મી બનતા તેણે એક અબજ સુવર્ણમહોરોનુ ખુલ્લુ દાન બૌદ્ધ ભિક્ષુકોને દીધુ એ સિવાય મહારાજાએ ધાર્મિક કાર્યો અને પ્રજાહિતના કાર્યો પાછળ કરોડોનો સુંદર રીતે સદુપયોગ કર્યો ત્યારપછી મહારાજા સંપ્રતિએ પણ જૈન ધર્મના ફેલાવામા તન, મન અને ધનની સંપૂર્ણ મદદ આપી છતા મહારાજા ચંદ્રગુપ્તથી લગાવી મહારાજા સંપ્રતિ સુધીમા કોઇપણ રાજવીએ તેમ જ તેમની પાછળ મૌર્યવંશમા થનાર અન્ય કોઇ રાજવીએ કોઇપણ ધર્મ ઉપર જરા પણ અંકુશ મૂક્યો નથી તેમ જ કોઇપણ ધર્મપંથીનુ દિલ દુભાવવા જેવો એક પણ ઐતિહાસિક બનાવ બનવા દીધો નથી

પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણથી લગાવી વીર નિર્વાણ ૩૨૩ વર્ષો સુધીમા પ્રાચીન ગ્રંથકારોના જણાવ્યા મુજબ પ્રભુ મહાવીરના ઉપદેશે લગભગ ભરતક્ષેત્રના સાડી પચ્ચીસ પ્રદેશો ધર્મભૂમિ તરીકે મશહૂરી બન્યા હતા, જેમા આંધ્ર, દ્રાવિડ અને મહારાષ્ટ્ર જેવા ત્રણ મહાન્ પ્રદેશોનો સમાવેશ થવાથી ભારતની વસ્તીનો ઘણો ભાગ જૈનધર્મી બન્યો હતા પ્રભુ મહાવીરના સમયમા જૈનધર્મને પાળનારા સાડીપચ્ચીસ દેશોની નોંધ નીચે પ્રમાણે છે

દેશ	રાજ્યધાની
૧ મગધદેશ	(રાજ્યગૃહી)
૨ અંગદેશ	(ચંપાનગર)

૩ બંગદેશ	(તામ્રલિપ્તિનગર)
૪ કલિંગદેશ	(કાંચનપુરનગર)
૫ કાશીદેશ	(બનારસનગર)
૬ કોશલદેશ	(અયોધ્યા)
૭ કુરુક્ષેત્ર	(ગજપુરનગર-હસ્તિનાપુર)
૮ કુશાવર્તદેશ	(સૌરીપુરનગર)
૯ પાંચાલદેશ	(કાંપિલ્યપુર)
૧૦ જંગલદેશ	(અહિછત્રાનગરી)
૧૧ સૌરાષ્ટ્ર	(દ્વારિકા)
૧૨ વિદેહ	(મિથિલા)
૧૩ વત્સદેશ	(કૌશમ્બી)
૧૪ શાંડિલ્યદેશ	(નન્દીપુર)
૧૫ મલયદેશ	(ભદ્દિલપુર)
૧૬ મત્સ્યદેશ	(વૈરાટ)
૧૭ વરુણદેશ	(અચ્છાપુરી)
૧૮ દશાર્ણદેશ	(મુક્તિકાવતી)
૧૯ ચેદીદેશ	(શક્તિકાવતીનગરી)
૨૦ સિંધ-સૌવિર	(વીતભયપત્તન)
૨૧ સુરસેન	(મથુરા)
૨૨ બંગદેશ	(પાવાપુર)
૨૩ માલદેશ	(પૂરીવટ્ટા)
૨૪ કુણાલ	(સાવત્થિ)
૨૫ લાટદેશ	(કોટીવર્સ)
૨૬ કેકૈય (અર્ધો)	

પ્રકરણ ૧૫ મું.

અગત્યની નોંધો અને શાસનસ્તંભ સૂરીશ્વરોના અભિપ્રાયો.

દિગંબર સંપ્રદાયવાળાઓ મહારાજા સંપ્રતિને દ્વિતીય ચંદ્રગુપ્તના નામે સંબોધે છે આ સંપ્રદાયના 'અનુશ્રુતિ' નામના ગ્રંથમાં મહારાજા સંપ્રતિને લગતો હેવાલ દ્વિતીય ચંદ્રગુપ્તના નામે આપવામાં આવેલ છે, જેમાં પણ સંપ્રતિના ધાર્મિક કાર્યોની અતીવ પ્રશંસા કરવામાં આવી છે તેવી જ રીતે 'પુણ્યાશ્રવકથાકોષ' નામના ગ્રંથમાં પણ સંપ્રતિના અંગે ખાસ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે આ ઉપરાન્ત દિગંબર સંપ્રદાયના ચંદ્રશેખર નામના શાસ્ત્રીએ મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત અને ચાણાક્યના અંગે ખાસ નિબંધો લખ્યા છે

ઉપરોક્ત દિગંબર સંપ્રદાયના મહત્ત્વનાભર્યા ગ્રંથોમાં મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત અને શ્રુતકેવળી શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીનો સંબંધ દર્શાવવામાં આવ્યો નથી, તેને પરિણામે શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી સાથે મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના બારવર્ષી દુકાળના અંગે સાધુ તરીકે દક્ષિણના દેશમાં ગમનનો ઉલ્લેખ પણ નથી મૌર્ય સામ્રાજ્યના ઇતિહાસકાર શ્રી સત્યકેતુ વિદ્યાલંકાર મહારાજા સંપ્રતિવાળા પ્રકરણમાં ઉપરોક્ત દિગંબર ગ્રંથોનો અભિપ્રાય ટાંકતા જણાવે છે કે "ચંદ્રગુપ્તનો અંત મગધની ભૂમિમાં જ થયો હતો અને બિન્દુસારને ત્યારબાદ રાજ્યગાદી મળી હતી" તેવી જ રીતે મહારાજા સંપ્રતિએ જૈનધર્મનો ફેલાવો મહારાજા અશોકે જેટલા પ્રમાણમાં બૌદ્ધધર્મનો કર્યો, તેટલા જ પ્રમાણમાં કર્યો હતો

ડા સ્મિથનો અભિપ્રાય પણ એ જ પ્રમાણે મળતો આવે છે

મુંબઈ સમાચારમાં મહારાજા સંપ્રતિની જીવનપ્રભાનો ઇતિહાસ રજૂ કરવા પૂર્વે તેની પૂર્વભૂમિકા તરીકે અમોએ "મૌર્યવંશી રાજવીઓનો ભારતના સામ્રાજ્ય" એ મથાળા નીચે લેખમાળા ૧૯૩૯ માં ચાલુ કરેલી, જેમાં લગભગ પચીસેક લેખો પ્રગટ થયા પછી ૧૯૩૯ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં જ યુરોપીય યાદવાસ્થળી જાગતાં મોંઘવારીના અંગે આ પત્ર

પાના ઘટાડી દીધા અને આ લેખમાળા બંધ પડી, જેના યોગે ચર્ચાપત્રોદ્વારા અધૂરી લેખ માળાના મુદ્દાઓની છણાવટનુ કાર્ય ચર્ચારૂપે ખૂબ જોરમા આવ્યુ પરિણામે સમ્રાટ્ સપ્રતિની બનાવેલ પ્રતિમાઓ ઉપર શિલાલેખ નથી તેવી જ રીતે સમ્રાટ્ સપ્રતિનુ અસ્તિત્વ પણ શંકાસ્પદ છે એ જાતના મુદ્દાઓ રજૂ કરી ચર્ચાકારોએ આ ગ્રંથના લેખકની કારમી સ્થિતિ કરી મૂકી, જેના યોગે પ્રમાણભૂત પ્રમાણો મેળવવા તેમ જ ભારતના સમર્થ અને ધૂરંધર શાસનસ્તંભ સૂરીશ્વરોના અભિપ્રાયો મેળવવા અમારે મુસાફરી કરવી પડી અમો સમર્થ સૂરીશ્વરોના અભિપ્રાયો મેળવી તેને જાહેરપત્રદ્વારા પ્રગટ કરીએ ત્યારપહેલા તો જૈનપત્રોએ પણ ધમાલ કરી મૂકી આ ઊહાપોહમા 'જૈન જ્યોતિ' પત્રે ઉપરાછાપરી લેખો લખી ચર્ચાને ગંભીર બનાવી મૂકી, જે સઘળાનો જવાબ અમોએ 'જૈન જ્યોતિ' પત્રમા ૧૯૯૫ ના આસો સુદ પૂનમના અંકના પૃષ્ઠ ૯૧૦ ઉપર આપ્યો છે. તેવી જ રીતે 'મુબઈ સમાચાર' દ્વારા પણ એનો જવાબ અમોએ સંતોષકારક રીતે રજૂ કર્યો હતો, જેનો ટૂંક સારાશ નીચે પ્રમાણે છે —

"અમારી પાસે સમ્રાટ્ સપ્રતિનુ સાહિત્ય સપૂર્ણ તૈયાર છે તેના આધારે અમો ધારીએ તો દિવાળી સુધીમા ગ્રથ પ્રગટ કરી શકીએ, પણ સ્વાર્થાંધ થઈ સપ્રતિના મહત્ત્વતાભર્યા ઇતિહાસને એકતરફી ગ્રંથારૂઢ કરી સપ્રતિના નામ પર ચરી ખાવાની અમારી નબળી મનોવૃત્તિ નથી, જેની જૈનસમાજે ખાત્રી રાખવી અમો વર્ષોથી ઊંડાણભર્યા સશોધનને અગે સાહિત્ય એકત્ર કરવા અર્થે સારા જેવા ખર્ચામા ઉતર્યા છતા અમોએ જરા પણ ઉત્સાહભગ થઇ ચર્ચામા પાછી પાની ભરી નથી તેમજ કોઇના ઉપર ખર્ચનો બોજો નાખ્યો નથી અને નાખવા માગતા પણ નથી

× × ×

ચર્ચાપત્રોના અગે અમોએ મેળવેલ સમર્થ સૂરીશ્વરોના અભિપ્રાયો—

(૧) તા ૨૪–૯–૩૯ ના દિવસે આચાર્યદેવ શ્રી **વિજયપ્રેમસૂરીશ્વર** મહારાજનો અભિપ્રાય પુના મુકામેથી અમો નીચે પ્રમાણે મેળવી શકયા છીએ આચાર્યદેવશ્રી જણાવે છે કે–"જૈન ગ્રંથકાર મુનિવરોએ મહાન્ સપ્રતિના ધાર્મિક કાર્યો પૂરતી જ નોંધ ગ્રંથોમા લીધી છે મુનિવરોને સપ્રતિના સાસારિક કાર્યો સાથે સબંધ ન હતો એટલે તેઓએ તેમના કૌટુબિક ઇતિહાસની નોંધ ગ્રથમા લીધી નથી ભારતમા ચારે દિશાએ સપ્રતિ મહારાજાએ જિનાલયો બધાવી જૈનધર્મની અપૂર્વ સેવા બજાવી છે સપ્રતિના કાળમા મૂર્તિ નીચે શિલાલેખો લખવાની પ્રથા હતી નહિ, છતા સપ્રતિએ ભરાવેલ જૈનબિંબોમા ખાસ નિશાનીઓ એક સરખી જ મળી આવે છે"

(૨) તા ૨૬–૯–૩૯ ના દિવસે અમો અમદાવાદ જઈ આગમોદ્ધારક આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ **સાગરાનદસૂરીશ્વર**નો અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે મેળવી શકયા છીએ.—

"બારમી સદી પહેલા ગચ્છોના ભેદભાવો વધારે પડતા હતા નહિ બારમી સદીથી જ્યારે ગચ્છો વધારે પ્રમાણમા જુદા પડ્યા ત્યારે ચૈત્યોની માફક ગચ્છોની ઓળખાણ લેવા માટે મૂર્તિઓ નીચે શિલાલેખો લખવાની પ્રવૃત્તિ વધારે પ્રમાણમા ચાલુ થઇ

નામ લખવાની પ્રથામા ઘણા ભાગે કીર્તિ ગવાય છે અને તે કીર્તિની ઇચ્છા સદા જૈનધર્મના ફળને બાધ કરનારી છે એવુ જૈનધર્મમા ગણાતુ આવ્યુ છે

પૂર્વે રચાએલ સેકડો જૈનગ્રથોમા કર્ત્તાઓના નામો પણ નથી તેવી જ રીતે શેઠ મોતીશા, સદાનદજી, જેમણે પાલીતાણામા ટુકો બધાવી છે તેવી જ રીતે શેઠ ઉજમાભાઇ, શેઠ હઠીભાઇ, તથા શેઠ પ્રેમચદ રાયચદ વિગેરેએ કરેલા ધાર્મિક કાર્યોની નોધો ગ્રથો અને સ્તવનોમા લેવાઇ છે તેવી જ રીતે ધનાશા પોરવાડે રાણકપુરમા બધાવેલ ભવ્ય દેરાસરની નોધ પણ તેના ધાર્મિક કાર્ય પૂરતી જ લેવાઇ છે તે સિવાય તેમના કુટુબીઓની તથા વ્યાપારાદિની નોધ ગ્રથકર્ત્તાઓએ લીધી નથી તેવી જ રીતે મહાન સપ્રતિને અગે ધર્મપૂરતો જ ઇતિહાસ જૈનશાસ્ત્રોએ લીધો છે

આથી કરતા અગત્નુ વર્ણન ન વધે એ સ્વાભાવિક છે અને ગ્રથકારો મહાન સપ્રતિના અગે જે વર્ણન કરે છે તે મહારાજા સપ્રતિનુ વર્ણન શ્રી આર્યસુહસ્તી મહારાજના અગે જ કરે છે, પરતુ તે સ્વતત્ર ન હોવાથી મહારાજાએ કરેલ ધાર્મિક કાર્યો પૂરતો જ જૈનગ્રથોએ પ્રસગ પૂરતો ઉલ્લેખ કર્યો છે

ગ્રંથકાર જૈનાચાર્યો ભવભીરુ હોવાથી અસત્ય પ્રરૂપણા કોઇ પણ કાર્યમા ન થઇ જાય તે ઉપર ખાસ ધ્યાન રાખી ધાર્મિક કાર્યો પૂરતો જ અહેવાલ એમણે મહાન્ સંપ્રતિને અંગે લીધો છે ”

(૪) બાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ **વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી** મહારાજનો અભિપ્રાય અમોએ નીચે પ્રમાણે મેળવ્યો છે

“ પ્રાચીન તીર્થક્ષેત્ર ગિરનારમા વસ્તુપાળ તેજપાળની ટુંકની નજદિકમા મહાન્ સંપ્રતિના સમયનુ પુરાતન દેરાસર વિદ્યમાન છે ત્યા મહાન્ સંપ્રતિના સમયની પુરાતન પ્રતિમાઓ પણ વિદ્યમાન છે તેવી જ રીતે જુનાગઢમા બીજા બે દેરાસરો સંપ્રતિ મહારાજના જ બંધાવેલા છે, જેની પ્રતિમાઓ પણ મહાન્ સંપ્રતિના સમયની જ છે ઉપલા ત્રણે દેરાસરોનો ઘાટ એક સરખો જ છે એ સિવાય શત્રુંજય તીર્થ, મેવાડ, મારવાડ, માળવા આદિ ઘણા તીર્થોમા મહાન્ સંપ્રતિના સમયની હજારો પ્રતિમાઓ વિદ્યમાન છે

મહાન્ સંપ્રતિના અભિગ્રહ પ્રમાણે એક દિવસ પણ એવો નહોતો ગયો કે તે દિવસે નવા મંદિરોનુ ખાતમુહૂર્ત ન થયુ હોય. સંપ્રતિ મહારાજા ચુસ્ત જૈન જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાળા રાજવી હતા તેઓએ ભારતને જૈન ચૈત્યમય બનાવી મૂકયુ હતુ

ગચ્છના ભેદોની શરૂઆત દશમા સૈકાથી થઇ છે તે પૂર્વે મૂર્તિ નીચેના શિલાલેખોની પ્રવૃત્તિ બહુધા હતી નહિ, જેથી સંપ્રતિની મૂર્તિના અંગે શિલાલેખો અસંભવિત છે ”

× × ×

ઉપર પ્રમાણે શાસનસ્તંભ આચાર્યપુંગવોના અભિપ્રાયોની બે હજાર નકલો છપાવી તા. ૨૯–૯–૩૯ ના દિવસે ભારતના અગ્રગણ્ય શહેરોમા વહેંચાવી હતી સબબ મહારાજા સંપ્રતિની વિરુદ્ધની ચર્ચાએ દિવસે દિવસે ગંભીર સ્વરૂપ પકડયુ હતુ

ત્યારબાદ ફાર્બસ ગુજરાતી સભા તરફથી પ્રગટ થતા ‘**ત્રૈમાસિક**’ના ચોથા વર્ષના ચોથા અંકમા આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજીનો લેખ રાયકોટ, પંજાબથી તા ૧૮–૧૦–૩૯ નો તેમના શિષ્ય મુનિશ્રી વીરવિજયજી મારફતે પાઠવેલ પ્રગટ થયો છે જેમા તેઓશ્રી જણાવે છે કે—“ માતાનુ વચન સાભળી મહાન્ સંપ્રતિ રાજાએ ઘણા દેશોમા નવા મંદિરો બંધાવ્યા તેમ જ તૂટેલા ખંડિયર મંદિરોનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો, અને નવીન પ્રતિમાઓ વિગેરેથી અનેક રીતે જૈનધર્મની વૃદ્ધિ કરી હતી મે જાતિઅનુભવથી જાણ્યુ છે કે, નાદોલ, ગિરનાર, શત્રુંજય, રતલામ આદિના—તેમાયે મારવાડ પ્રાંતમા વધારે સ્થાન ઉપર મહારાજા સંપ્રતિના બનાવેલ જૈનમંદિરો વિદ્યમાન છે

મહારાજા સંપ્રતિના સમયમા નામની કીર્તિ થઇ નથી પ્રાચીન સમયમા તો લેખ

" શ્રી યશોભદ્રસૂરિ મહારાજે સૂત્રના ઉપયોગથી અગ્નિદત્ત મુનિને કહ્યું કે-' શ્રુતની નિંદા અને ઉદય જેમ થવાના છે તેમ સાંભળ વીર પ્રભુના નિર્વાણ પછી ૨૯૧ વર્ષે જૈન પ્રતિમાઓનો આરાધક **સંપ્રતિ** (મગધનો) રાજા થશે "

આ ભવિષ્યવાણી શ્રી મહાવીરનિર્વાણ પછી પહેલી શતાબ્દીમા થઇ હતી આ ઐતિહાસિક ઘટના પ્રાચીનથી પણ પ્રાચીન છે આ ઘટનાથી શ્રી સપ્રતિ રાજા જૈન જ સિદ્ધ થયા છે, માટે સાક્ષર મહાશયોએ આવા શાસ્ત્રીય પ્રમાણો જોઇને પોતાનો હઠાગ્રહ ત્યજી શ્રી સપ્રતિ જૈનધર્મી રાજા હતા એવી સત્ય હકીકતને અવલબવુ જોઇએ

ઇતિહાસવેત્તા શ્રીમદ્ પુન્યવિજયજી મહારાજ " ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા જૈનધર્મ " નામના પુસ્તકના ઉપોદ્ઘાતમા જણાવે છે કે-" મહાવીર પછીના યુગમા મહારાજા કોણિક, ઉદાયન, નદવશી રાજાઓ અને તેમના શકડાલ, શ્રીયક વિગેરે મહાઅમાત્યો તેમજ મૌર્યવ્શી મહારાજા ચદ્રગુપ્ત અને મહાન્ સપ્રતિરાજ વિગેરે રાજાઓ જૈન હતા તે સિવાય અનેક રાજવીઓએ આ કાળે જૈનધર્મ પ્રતિ સહાનુભૂતિ દાખવી હતી

ઉપરોક્ત સર્વે રાજાઓ પૈકી મહારાજા સપ્રતિનુ સ્થાન જૈનધર્મના ઇતિહાસમા ઉજ્જવળ કારકીર્દીભર્યુ ને અતિ ગૌરવવતુ છે મહાન્ સપ્રતિ માત્ર પોતે જ જૈનધર્મી હતો એટલુ જ નહિ પણ તેણે વૈદિક સસ્કૃતિપ્રાધાન્ય આધ્ર, દ્રાવિડ વિગેરે દેશોમા જૈન-ધર્મનો ઝડો ફરકાવ્યો હતો ભગવાન મહાવીરના આજ સુધીના ૨૫૦૦ વરસના ઇતિહાસમા મોટા પાયા ઉપર જૈનધર્મનો પ્રચાર અને અભિવૃદ્ધિ કરનાર આવી પ્રભાવશાળી વિભૂતિ બીજી એક પણ ઉત્પન્ન થઇ નથી કે જેને પ્રતાપે જૈન સૂત્રકારોને પોતાના મૌલિક રીત-રિવાજોમા પરિવર્તન કે ઉમેરો કરવાની ફરજ પડી હોય

જૈન પ્રજાનુ આ એક મહાન્ દુર્ભાગ્ય છે કે તેને ત્યા એક વ્યક્તિએ શરૂ કરેલ કાર્યને સાગોપાગ પાર ઉતારનાર કે પોષનાર પ્રાણવાન કોઇ પાછળ નથી હોતુ જેવી રીતે જૈનધર્મના પ્રચારની બાબતમા મહાન્ સપ્રતિની પાછળ કોઈ એના જેવી વિભૂતિ પાકી નથી તેવી જ રીતે જૈન સાહિત્ય, કળા, શિલ્પ, વિજ્ઞાન વિગેરેના વિકાસના ક્ષેત્રોમા જે ગણીગાઠી વ્યક્તિઓ આપણે ત્યા જન્મી છે તેના સ્થાનને શોભાવનાર બીજી વ્યક્તિઓ પણ આપણે ત્યા વિરલ જન્મી છે "

આજકાલ આ બાબતની વર્તમાનપત્રમા ઘણી રીતે ચર્ચા ચાલી રહી છે તે શ્રદ્ધા વિના ગ્રાહ્ય થઈ શકતી નથી, પણ સાથોસાથ તેમા વિતડાવાદનો સમાસ થતો જાય છે સાક્ષર મહાશયો પૂર્વધર પુરુષના કથન પર ઊડી ગવેષણા કરશે તો મહારાજા સપ્રતિ રાજા વિષે પ્રાચીન બીના શ્રદ્ધાપૂર્વક સત્ય સમજાશે અને પોતાના જ્ઞાનમા વધારો કરશે

મહારાજા સપ્રતિનો જન્મ મૌર્યવશી કુણાલને ઘેર થયો તે વખતે એમના માતાજી

પ્રકરણ ૧૬ મું.

દિગ્વિજયી સમ્રાટ સંપ્રતિનો સ્વર્ગવાસ (ઇ. સ. પૂર્વે. ૨૦૩–વીરનિર્વાણ ૩૨૩.)

ભારતના ઇતિહાસમા પ્રભાવશાળી ત્રિખંડ ભોક્તા રાજવી તરીકે રાજ્ય ભોગવનાર મૌર્યવંશી ચતુર્થ મહારાજા સંપ્રતિ અવન્તી અને મગધમા અવારનવાર રહેતા હતા મગધ સામ્રાજ્ય ઉપર મહારાજા સંપ્રતિવતી તેના કાકા દશરથ રાજ્યપ્રતિનિધિ તરીકે વહીવટ સંભાળતા હતા

અવન્તીનો રાજ્યવહીવટ મહારાજા સંપ્રતિના લઘુ બંધુ શાલીસુત સંભાળતા હતા આ બન્ને રાજ્યપ્રતિનિધિઓ ઉપર મહારાજા સંપ્રતિની દેખરેખ ઘણી જ સુંદર રહેતી, તેમ જ રાજ્યવ્યવસ્થા પણ મહાજનના સહકારથી પ્રજાકીય પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિએ ચાલતી હતી, જેના યોગે કોઇ પણ જાતની ગેરવ્યવસ્થા કે અસંતોષ દેખાતા નહિ આ પ્રમાણે મહારાજા સંપ્રતિએ મગધ સામ્રાજ્ય ઉપર ૩૨ વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું બાદ મગધ–પાટલિપુત્રમા રહેલ મહારાજાની તબિયત અસ્વસ્થ થઇ એટલે મહારાજાએ મગધ સામ્રાજ્યનો વહીવટ સંભાળતા પોતાના કાકાને જ મગધ સમ્રાટ તરીકે રાજ્યતિલક કર્યું આ પ્રમાણે મગધ સામ્રાજ્યની ગાદી ઇ સ પૂર્વે ૨૦૩ કહેતા વીરનિર્વાણ ૩૨૩ મા મહારાજા દશરથના હાથમા આવી

મહારાજા દશરથના રાજ્યાભિષેક બાદ મહારાજા સંપ્રતિની તબિયત વિશેષ અસ્વસ્થ થઇ અને તેઓ ટૂંક સમયમા જ પોતાની પાછળ યુવરાજ તરીકે વૃષભસેન તથા અન્ય રાજકુમારોને મૂકી સ્વર્ગવાસી થયા મહારાજાના દેવલોકવાસથી સમસ્ત ભારતમા અતિશય શોકની લાગણી પ્રવર્તી રહી અને ભારતે ધર્મપ્રભાવિક શ્રેષ્ઠ રાજવી ગુમાવ્યો

भूपतिः प्राह कीदृक्षस्तयाऽभाणि त्वया सह। एकासनगता भुञ्जे, सद्भोज्यं त्वत्करार्पितं ॥१२॥
किमत्र दुष्करं कान्ते!, निजगाद नृपस्ततः। प्राप्ते भोजनकाले च, तामाहूय न्यवीविशत् ॥१३
स्वकीयार्द्धासने चित्र-मणिरत्नविराजिते। निविष्टः स्वकरेणास्यै,ददौ भोज्यं स्वभाजनात् ।१४।
विस्मृतं चास्य तद्भोज्यं, यथेदं विषभावितम्। अत्रान्तरे समायातश्चाणाक्यस्तं ददर्श च ॥१५॥
अवादीत्स ततो हा हा, न सुंदरमिदं कृतं। यदस्यै विषसम्मिश्रं, भोजनं प्रददौ भवान् ॥१६॥
यतो व्यापादितानेन, न केवलमियं त्वया। संभाव्यमानसल्लक्ष्मा, गर्भोऽप्यस्या विनाशितः १७
वदंतैवैवमाकृष्य, चाणक्येन कृपाणिकाम्। विदार्योदरमेतस्या, गर्भ आचकृषे लघु ॥ १८ ॥
धृत्वा घृतादिमध्ये च, कियन्त्यपि दिनान्यमुम्। स तथा पालयामास, यथासौ पुष्टिमागतः॥१९
केवलं यस्तदा तस्य, मस्तके बिंदुकोऽपतत्। मातुर्विषान्नकवलात्स, तेनांकितशीर्षकः ॥ २० ॥
बिंदुसाराभिधः ख्यातिं, जगाम गुणमन्दिरम्। कलाकलापदेहाभ्यां, वृद्धिं प्राप क्रमेण च ।२१।
श्रीचन्द्रगुप्तराजे च, देवभूयं गतेऽन्यदा। राजा स एव संजातो, जातिमान् ख्यातविक्रमः ।२२।
एकान्तेऽभाणि धात्र्या च, पुत्र! सर्वाप्यसौ तव। राज्यश्रीरार्यचाणक्य-प्रसादेन समागता॥२३
तस्मादमुष्य सततं, गुरुरत्नमहोदधेः। प्रवर्त्यं सम्यगेवेति, स तथैव प्रवर्त्तते ॥ २४ ॥
अन्यदैकान्तवर्त्येष, नन्दसत्केन मंत्रिणा। सुबन्धुनाऽभ्यधाय्येव, देव! यद्यपि ते वयं ॥ २५ ॥
विपक्षपक्षवर्तित्व-सम्भावनबहिष्कृताः। तथाऽप्येतस्य पट्टस्य, हितं विज्ञपयामहे ॥ २६ ॥
चाणक्यो यो महामंत्री, भवत्सन्मानभाजनम्। क्षुद्रः प्रकृत्या खल्वेष, निःशूकः पापकर्मणि २७
त्वदीया जननी यस्माद्विक्रोशन्त्यतिविस्वरम्। कुक्षिं विदार्य पापेन, प्रेषिता यममंदिरम् ॥२८॥
अकृत्यं कृत्यमथवा, तदेतस्य न विद्यते। तस्मादात्मा त्वयाप्यस्माद्रक्षणीयः प्रयत्नतः ॥२९॥
एतदश्रद्दधानेन, तद्वचस्तेन भूभुजा। पृष्टा स्वधात्री किं सत्यमिदमम्ब! न वा वचः ॥३०॥
सावोचन्मुग्धभावेन, पुत्र! सत्यं ततो रुषा। आगच्छन्तममुं दृष्ट्वा, नृपस्तस्थौ पराङ्मुखः ।३१।
ततो विज्ञाय चाणक्यो, भूपं दुर्जनभावितम्। द्रुतं निवर्त्य तत्स्थाना-दाजगाम निजं गृहं ।३२।
स्वबान्धवान्समाहूय, शिक्षयित्वा यथोचितं। देवगुर्वादिकृत्येषु, स्वद्रव्यं विनियोज्य च ।३३।
एकापवरकस्यान्तर्मञ्जूषां विनिवेश्य च। तन्मध्ये स्थापयमास, दिव्यवाससमुद्गकं ॥३४॥
लिखितं पत्रकं चैकं, क्षिप्त्वा तत्र स्वयं त्वसौ। प्रदाय तालकान्याशु, निर्जगाम ततो गृहात् ।३५।
आगत्य नगरद्वारमिंगिनीमरणोद्यतः। मध्येकारीषमासीनो, विहितानशनक्रियः ॥ ३६ ॥
ज्ञात्वा व्यतिकरं चैनं, राज्ञो धात्री बभाण तम्। पुत्र त्वयार्यचाणक्ये,किमीदृशमनुष्ठितम् ।३७।
यत एतत्प्रसादेन सम्राज्ञो राज्यविस्तरः। सर्वमूलधनं चैतज्जीवितं तव वर्त्तते ॥ ३८ ॥

किञ्च—

त्वज्जीवितार्थिना येन, न पापं स्त्रीवधोत्थितं। गणितं न च लोकाना-मपवादोऽतिदारुणः ॥३९॥

अहो ! प्रधानरत्नानि, भविष्यन्त्यत्र निश्चितम् । इति बुद्ध्या विघाटयैनां, ददर्शान्तः समुद्गकम्६७
बीजकानि निधानानां, सन्त्यमुत्रेति वाञ्छया । उद्घाट्य वीक्षते यावत्तावद्गन्धानवैक्षत ॥६८॥
लिखित पत्रक चैकं, तत आघ्राय तानसौ । पत्रकं वाचयामास, प्रहर्षापूर्णमानसः ॥ ६९ ॥
आघ्राय य इमान् गन्धान्, ब्रह्मचर्यादिसेवया । न स्थास्यति व्रतीवाशु, स यास्यति यमान्तिकं
एतत्परीक्षणार्थं चा-घ्राप्य गन्धानिमान्नरम् । विषयान् भोजयामास, पश्चाप्येकं समैथुनान्॥७१
ततः परासुतां प्राप्तं, दृष्ट्वा तमचिरादसौ । तस्थौ तपस्विवृत्त्यैव, जीवितव्यं रिरक्षिषुः ॥७२॥
दध्यौ च कौशलं बुद्धे-रहो चाणाक्यमंत्रिणः । म्रियमाणेन येनाहं, जीवन्नपि मृतः कृतः ॥७३॥
अभव्यभावतश्चैष, मुनिवृत्तावपि स्थितः । न मुनित्वफलं लेभे, लप्स्यते वा न जातुचित् ॥७४॥
इतश्च बिन्दुसारस्य, पृथिवीतिलकाभिधा । अभूत् प्राणप्रिया देवी, पुत्रस्तस्या अजायत ॥७५॥
विलसत्पत्रसच्छाय', प्रधानसुमनोहरः । न केवलमशोकश्रीर्यो, नाम्ना चरितेन च ॥ ७६ ॥
कलाकौशलशाली च, यौवनस्थो यदाजनि । यौवराज्यपदे पित्रा, तदासौ विनिवेशितः ॥७७॥
मृत्युपर्यवसानत्वाज्जीवलोकस्य चान्यदा । पितर्युपरते राजा, सैव मन्त्र्यादिभिः कृतः ॥७८॥
राज्यं पालयतस्तस्य, कुणालाख्यः सुतोऽजनि । बालस्यैवास्य माता च, मृता दैवनियोगतः ७९
सपत्नीमातृभीत्या च, यौवराज्ये निवेश्य तम् । प्रधानमंत्रिसामन्त-समेतं विससर्ज्ज सः ॥८०॥
कुमारभुक्तिदत्तायामुज्जयिन्यां नृपोऽस्य च । स्वहस्तलिखितांल्लेखान्, स्नेहात्प्रेषयते सदा॥८१॥
कलाग्रहणयोग्यं च, विज्ञायैनमथान्यदा । तदीयमंत्रिणामेवं, लिलेखाध्याप्यतामसौ ॥ ८२ ॥
अनुद्रानाक्षर लेखमसंवर्त्य विमुच्य च । तत्रैव तं समुत्तस्थौ, राजा स्वतनुचिंतया ॥ ८३ ॥
इतः सपत्नमात्रा च, नृपान्तिकनिविष्टया । तत्रस्थो ददृशे लेखो, गृहीत्वा वाचितश्च सः ॥८४॥
स्वपुत्रस्य ततो राज्यमिच्छन्त्या कज्जलं दृशः।समादाय नखाग्रेण,कुमारोऽन्ध्याप्यता कृतम्॥८५
न च तल्लक्षितं राज्ञा, कुर्वता प्रतिवाचनाम् । संवर्त्य प्रेषयामास, तं तेषां तत्र भूपतिः ॥ ८६ ॥
असम्भाव्य तमर्थं च, दृष्ट्वा ते तत्र मंत्रिणः । विलक्षवदनाः सन्तश्चिन्तयामासुरीदृशम् ॥ ८७ ॥
स्नेह क नु कुमारेऽस्य ? क चादेशोऽयमीदृशः ? । दारुणोऽस्माकमित्येव, नेदं सङ्गतिमङ्गति ८८
किञ्चापरस्य कस्यापि, खलस्येद विचेष्टितम् । चिन्तयत्स्वेवमेतेषु, कुमारो लेखमग्रहीत् ॥८९॥
प्रवाच्य स्वयमेवामुमब्रवीदिदमञ्जसा । नास्माकं मौर्यवंश्यानामाज्ञा प्रतिहता कचित् ॥ ९० ॥
तत्किं प्रथममेवाहमागता जानकीमिमाम् ? आज्ञामतिक्रमिष्यामि, स्वशरीरार्थलम्पटः ॥९१॥
तस्मादहो ! नरा शीघ्रं, ज्वलज्ज्वलनभासुरा । तप्ता लोहशलाकां मे, समर्प्पयत सत्वरम् ॥९२॥
इत्युक्त्वा ता समानाय्य, वारयत्स्वपि मंत्रिषु । अक्षिणी अञ्जयामास, तया निर्भयमानसः॥९३॥
तत्क्षणे च समुत्तस्थौ, हाहारवविमिश्रितः । आक्रन्दः सर्वलोकस्य, पुरयन्निव रोदसी ॥ ९४ ॥
जीवलोक कुमारोऽपि, तत्क्षणादक्षिनाशतः । सर्वमस्तं गतं मेने, स्वालोकरहितत्वतः ॥ ९५ ॥

त वृत्तान्त परिज्ञाय, राज्ञा शोकपरेण च। व्यचिन्ति चिन्तितं कार्यमन्यथा जातमन्यथा ॥९६॥
तदेतत्सत्यमेवेह, विद्वद्भिर्यद्‌द्‌घुष्यते। कार्यसिद्धिर्न चिन्तातः, किन्तु दैवनियोगतः ॥९७॥
राज्यस्यायोग्य एवायं, तदिदानीमजायत। ततोऽदायि नृपेणैको, ग्रामोऽस्मै तुच्छजीवनः॥९८॥
उज्जयिनी पुरी दत्ता, सपत्नीतनयस्य तु। कुमारभुक्तिरासीद्या, तां तदा पालयत्यसौ ॥९९॥
निजसम्प्राप्तिसन्तुष्टः, कुणालस्तत्र निपण्णधीः। तस्थौ तत्रैव गन्धर्व-विनोदासक्तमानसः॥१००॥
शरच्छ्रीनामिका तस्य, भार्या वर्यकुलोद्भवा। भुञ्जानस्य तया भोगान्, गतः कालः कियानपि॥
पुत्रोऽन्यदा समुत्पेदे, तस्या दैवनियोगत। ततः कुणालो निर्गत्य, ग्रामादज्ञातचर्यया ॥१०२॥
वभ्राम नगरग्राम-मण्डितां मेदिनीमिमाम्। कालेन कियताप्यापत्पुर पाटलिपुत्रकं ॥१०३॥
तत्र मन्त्र्यादिगेहेषु, गायता तेन रञ्जितः। तथा जनः समग्रोऽपि, यथाऽसावेवमादृतः ॥१०४॥
किं किन्नरोऽथ गन्धर्वः,किंवाय सुरगायनः? प्रच्छाद्य निजमाकारमेको गायति सुस्वरः॥१०५
राज्ञः पुरोऽन्यदा लोकैरेवमेवोदित ततः। कौतुकाकृष्टमनसा, नृपेणाह्वायितश्च सः ॥१०६॥
एप प्रवर्जितो गातु, धृत्वा यवनिकान्तरे। हीनाङ्ग येन पश्यन्ति, प्राणिनं न नृपोत्तमाः ॥१०७॥
आवर्जितस्तथा राजा, गायता तेन सुस्वरम्। वृणीष्व वरमित्येवं, वभाण त्वरया यथा ॥१०८॥
ततो विज्ञाय राजान, स्वगीतपरितोपितम्। प्रस्तावपाठक श्लोक, पपाठ प्रणयादसौ ॥१०९॥
प्रपौत्रश्चन्द्रगुप्तस्य,बिन्दुसारस्य पौत्रक। पुत्रोऽशोकश्रियो राज्ञ,काकिनीं याचतेऽन्धकः॥११०
राजा तु मम पुत्रोऽयमिति सास्रविलोचनः। उत्सार्य तिरस्करिणीं, तमुत्संगे न्यवीविशत् ॥१११
अभाणीच यथा पुत्र!, किमल्प याचित त्वया। उदितं मन्त्रिभिर्भूप! नेदमल्प यत शृणु ॥११२॥
सन्ध्यायोपात्तवित्ताना, सत्त्व एव स्थितात्मनाम्। निर्व्याजकृतधर्माणा, राज्ञा राज्य हि काकिनी
ततोऽवादीत्पुना राजा, वत्सान्ध किं करिष्यति?। त्व राज्येन स तूवाच, पुत्रो मे देव! विद्यते
जजल्प नृपतिः पुत्र, उदपादि कदा तव। विनयप्रह्वशिरसा, तेनोचे तात! सम्प्रति ॥११५॥
सम्प्रतीत्येव नामास्य, ततो राज्ञा निवेशितम्। आनाय्य शुभलग्ने च, राज्ये स स्थापितो मुदा॥
कालक्रमेण जातश्च, भूपतिश्चण्डशासन। साधितं चार्द्धभरतं, नीत्या वर्द्धयता श्रियम्॥११७॥
असिद्धपूर्वाः पूर्वेपामुन्मत्ताः स्वीयसपदा। अनार्याः किल ये लोका,ग्राहितास्तेऽपि शासनं॥११८
अन्यदा तस्य भूभर्तुरवन्तिपुरवासिनः। प्रासादे रममाणस्य, स्वमित्रैः सह लीलया ॥११९॥
जीवत्स्वामिका प्रतिमा, वन्दितुं समुपागताः। भ्रमन्तो रथयात्राया, स्वगृहाङ्गणवर्त्तिनः॥१२०
युक्ताश्चतुर्विधेनापि, श्रीसङ्घेन महात्मना। दृष्टिगोचरमाजग्मुराचार्यार्यसुहस्तिनः॥ १२१ ॥
ततोऽसौ चिन्तयामास, स्मरणोन्मुखचेतसा। दृष्टपूर्वा इवामी मे, प्रतिभान्ति मुनीश्वराः॥१२२
क्व पुनर्वीक्षिता एते, इतीहापोहवर्त्तिनः। मूर्च्छागच्छदतुच्छास्य, सर्वतस्तन्वती तमः॥१२३
प्रत्यासन्नजनेनासौ, ततश्चान्दनवारिणा। प्रसिक्तो वीजितश्चाशु, तालवृन्तानिलादिभिः॥१२४

- ततोऽसौ लब्धचैतन्यो, जातिस्मरणपूर्वकम् । उत्थाय क्षणमात्रेण, सूरीणामन्तिकं गतः ॥१२५
वन्दित्वा भावसारं च, पप्रच्छ विनयानतः । भगवन् ! जिनधर्मस्य, सेवितस्येह किं फलम् ? ॥१२६
उवाच सूरिर्मोक्षोऽस्य, सुचीर्णस्य फलं नृप ! । स्वर्गो वा तदसंप्राप्तौ, तथा चोक्तमिदं वचः ॥१२७

" जिणधम्मफलं मोक्खो, सासयसोक्खो जिणेहिं पन्नत्तो ।
नरसुरसुहाइं अणुसंगयाइं, इह किसिपलालंव " ॥ १ ॥

भूयोप्यभिदधौ राजा, सामायिकफलं वद । तस्याव्यक्तस्य भो ! राज्यमित्यवादीन्मुनीश्वरः ॥
संजातप्रत्ययो राजा, प्रमोदभरनिर्भरः । अब्रवीदेवमेवैतच्च, यथाऽऽत्थ मुनिप्रभो ! ॥१२९॥
किञ्च प्रत्यभिजानीथ, यूयं मा किं न वाधुना ? । वित्थ चेद्ब्रूत तत्कोऽहं ? समाधायाथ सोऽब्रवीत्
कौशाम्ब्या भो ! महापुर्यामासीस्त्वं द्रमकः पुरा । अन्यदा तां वयं याता, विहरन्तो यथाविधि ॥
अन्योऽप्यस्मद्गुरुभ्राता, ज्येष्ठ आर्यमहागिरिः । वसतेस्तत्र साङ्कथ्यात्पृथगासीद्व्यवस्थितः १३२
ततोऽसद्व्रतिनो भिक्षा-निमित्तं धनिनो गृहे । धनाख्यसार्थवाहस्य, प्रविष्टाः शान्तचेतसः १३३
सार्थवाहेन दृष्टाश्च, सद्भक्त्या प्रतिलाभिताः । मोदकाद्यैर्वरैः खाद्यैर्दुर्भिक्षेऽपि तदा किल ॥१३४
इतश्च द्रमकत्वेन, भिक्षार्थं त्वमुपागत । तदेव गृहमालोक्य, लब्धाभिक्षांस्तथा यतीन् ॥१३५
याचयामास तानेव, भिक्षाग्रासं त ऊचिरे । अस्मद्गुरव एवास्य, स्वामिनो न पुनर्वयम् ॥१३६
ततस्तत्पृष्ठलग्नस्त्वं, मत्समीपं तदागतः । याचितवांश्च मां भिक्षां, साधुभिश्च न्यवेदि मे ॥१३७
अस्मत्सकाशतोऽप्येष, पूर्वं याचितवानिति । उपयुज्य श्रुते ज्ञात्वा, शासनाधारतां तव ॥१३८॥
अभाष्यत मया भद्र ! गृहाण त्वं व्रतं मम । येनाभीष्टं तवाहारं, परिपूर्णं प्रदापये ॥ १३९ ॥
प्रतिपन्ने वचस्यस्मिंस्त्वया दत्तं मया तदा । सामायिकं तवाव्यक्त, दीक्षादानपुरस्सरम् ॥१४०
भोजनं च तथाभीष्टं, यावत्तृप्ति विधापितः । अत्याहाराच्चतो जाता, तदानीं ते विसूचिका ॥१४१
गाढतद्वेदनाग्रस्तः, क्षीणत्वादायुषो द्रुतम् । मृत्वोत्पन्नः कुणालस्य, स त्वं पुत्रो नृपोत्तमः ॥१४२

तदेवमेषा तव राज्यसंपदव्यक्तसामायिकभावलभ्या ।
तस्मादमुत्रानुभवप्रसिद्धे, व्यक्तेऽपि कुर्याः सुतरां प्रयत्नम् ॥ १४३ ॥
श्रुत्वैतत्सूरिवचः प्रणम्य चरणौ च मुनिवरस्य नृपः ।
इदमब्रवीत्त्वदीयः प्रभो ! प्रसादः समस्तो मे ॥ १४४ ॥
यदि नाकरिष्यत भवान्, निर्व्याजदयानिधिर्म्मयीश ! कृपाम् ।
मृत्वा बुभुक्षयार्त्तस्तदाहमपतिष्यमशुभगतौ ॥ १४५ ॥

तदेषा राज्यसम्पत्तिः, सप्ताङ्गप्रविराजिता । सदाज्ञैश्वर्यसंपन्ना, सर्वा मे त्वत्प्रभावतः ॥१४६॥
तस्मात्त्वमेव मे नाथ !, पिता माता गतिः पतिः । प्रकाशदीप आश्वासद्वीपस्त्राणं च सर्वतः ॥१४७॥

किन्तु सामायिकं कर्त्तुं, त्वदुक्तमहमक्षमः। तस्मान्मदुचित किंचिद्धर्मानुष्ठानमादिश ॥१४८॥
ततः श्रावकधर्मोऽस्य, गुरुभिः प्रतिपादितः। तत्प्रभृत्येव तं कर्तुमादृतोऽसावभून्नृपः ॥१४९॥

तथा हि—

वदते जिनबिम्बानि, पूजा कृत्वाष्टभेदिकाम्। कुरुते संवसम्मानं, विधत्ते जीवरक्षणम् ॥१५०॥
दत्ते दीनादि दानं च, जिनहर्म्याणि सर्वतः। उद्धारयति जीर्णानि, कारयते नवानि च ॥१५१॥

किं बहुना—

तदासौ भक्तिसम्पन्नः, स्वराज्ये भूमिमंडल। जिनचैत्यगृहैर्दिव्यैर्निधापयति भूषितम् ॥१५२॥
येऽपि प्रत्यन्तसामन्तास्तेऽपि तेन मनीषिणा। साधुसन्निधिमानीय,ग्राहिता धर्म्ममुत्तमम् ॥१५३॥
रथयात्रा विचित्राश्च,स्थाने स्थाने प्रवर्तिताः। कर्त्तुं प्रभावना जैन-शासनस्य गरीयसीम् ॥१५४॥
यात्रामहामहः पूर्वमुज्जयिन्या यतः पुरि। कारितस्तत्र मिलिताः, सामन्ता भणितास्ततः॥१५५॥
स्वस्थानेषु भवन्तोऽपि,कारयन्ता महामह। जिनहर्म्येषु मन्यध्वं, भो! यूयं यदि मा प्रभुम्॥१५६

तथा चोक्त निशीथभाष्ये—

"जइ मं जाणह सामिं, समणाण पणमहा सुविहियाणं।
दव्वेण मे न कज्जं, एव खु कय पियं मज्झ ॥ १ ॥

वीसज्जिया य तेणं, गमण घोसावणं सरज्जेसु।
साहूण सुहविहारा, जाया पच्चतिया देसा" ॥ २ ॥

"घोषणामातोद्घोषणारूपाम्"

अणुजाणे अणुजाई, पुप्फारुहणाइं उक्किरणगाइं।
पूय च चेइयाण, तेऽवि सरज्जेसु कारिंति ॥ ३ ॥

अनुयान रथयात्रा तत्रानुयाति स राजा समस्तसामन्तादिपरिवृतः। पुष्पारोहणानि माल्यारोपणानि 'उक्किरणगाइ' इति रथपुरतः पुष्पवृष्ट्यादिरूपाणि। पूजां च चैत्याना सपर्यां च जिनबिम्बाना राजा करोति। तच्च दृष्ट्वा तेऽपि प्रत्यन्तनृपा अन्ध्रद्रविडमहाराष्ट्रादि-स्वामिनः स्वराज्येषु सर्वे कारिंति उपलक्षणत्वात्कुर्वन्ति कारयन्ति चेत्यर्थः।

रजन्याः पश्चिमे यामे,सुखसुप्तोत्थितो नृपः। धर्म्मजागरिका जाग्रच्चिन्तयामास सोऽन्यदा ॥१५७
प्रवर्त्तयामि साधूना, सुविहारविधित्सया। अन्ध्राद्यनार्यदेशेषु, यतिवेषधरान् भटान् ॥ १५८ ॥

येन व्रतिसमाचार-वासनावासितो जनः। अनार्योऽप्यन्नदानादौ, साधूनां वर्त्तते सुखम् ॥१५९॥
चिन्तयित्वेत्थमाकार्यानार्यानेवमभाषत। भो! यथा मद्भटा युष्मान्, याचन्ते मामकं करं॥१६०
तथा दद्यात तेऽप्यूचुः, कूर्म एवं ततो नृपः। तुष्टस्तान् प्रेषयामास, स्वस्थानं स्वभटानपि ॥१६१॥
सत्तपस्विसमाचार-दक्षान् कृत्वा यथाविधि। प्राहिणोन्नृपतिस्तत्र, बहूंस्तद्वेषधारिणः ॥१६२॥
ते च तत्र गतास्तेषां, वदन्त्येवं पुरः स्थिताः। अस्माकमन्नपानादि, प्रदेयं विधिनामुना ॥१६३॥

तथा हि—

द्विचत्वारिंशता दोषैर्विशुद्धं यद्भवेन्नहि। तन्नैव कल्पतेऽस्माकं, वस्त्रपात्रादि किञ्चन ॥ १६४ ॥
आधाकर्मादयश्चामी, दोषा इत्थं भवन्ति भोः!। तच्छुद्धमेव नः सर्वं, प्रदेयं सर्वदैव हि ॥१६५॥
न चात्रार्थे वयं भूयो, भणिष्यामः किमप्यहो!। स्वबुद्ध्या स्वत एवोच्चैर्यतध्वं स्वामितुष्टये॥१६६॥
इत्यादिभिर्वचोभिस्ते, तथा तैर्वासिता दृढम्। कालेन जज्ञिरेऽनार्या, अप्यार्येभ्यो यथाऽधिकाः १६७
अन्येद्युश्च ततो राज्ञा, सूरयो भणिता यथा। साधवोऽन्ध्रादिदेशेषु, किं न वो विहरन्त्यमी॥१६८॥
सूरिराह न ते साधु-समाचारं विजानते। राज्ञोचे दृश्यतां तावत्कीदृशी तत्परिक्रिया ॥१६९॥
ततो राजोपरोधेन, सूरिभिः केऽपि साधवः। प्रेषितास्तेषु ते पूर्वं, वासनावासितत्वतः ॥१७०॥
साधूनामन्नपानादि, सर्वमेव यथोचितम्। नीत्या सम्पादयन्ति स्म, दर्शयन्तोऽतिसंभ्रमम्॥१७१॥
सूरीणामन्तिकेऽन्येद्युः, साधवः समुपागताः। उक्तवन्तो यथाऽनार्या, नाममात्रेण केवलम्॥१७२॥
वस्त्रान्नपानदानादि-व्यवहारेण ते पुनः। आर्येभ्योऽभ्यधिका एव, प्रतिभान्ति सदैव नः॥१७३॥
तस्मात्सम्प्रतिराजेनानार्यदेशा अपि प्रभो!। विहारयोग्यतां याताः, सर्वतोऽपि तपस्विनाम् १७४
श्रुत्वैव साधुवचनमाचार्यार्यसुहस्तिनः। भूयोऽपि प्रेषयामासुरन्यानन्यांस्तपस्विनः ॥ १७५ ॥
ततस्ते भद्रका जाताः, साधूनां देशनाश्रुतेः। तत्प्रभृत्येव ते सर्वे, निशीथेऽपि यथोदितम्॥१७६॥

"समणभडभाविएसुं, तेसुं देसेसु एसणाईहिं।
साहू सुहं विहरिया, तेणं ते भद्दया जाया" ॥ १ ॥

एवं सम्प्रतिराजेन, यतीनां सम्प्रवर्त्तितः। विहारोऽनार्यदेशेषु, शासनोन्नतिमिच्छता ॥१७७॥
किञ्च स्वकीयनगरे, कान्दुकादिजना अपि। तेन राज्ञैवमादिष्टाः, साधुदानप्रवृत्तये ॥ १७८ ॥
यदहो! साधुलोकस्योपकाराय प्रजायते। तद्देयं भवद्भिस्तस्मै, मूल्यं दास्याम्यहं तु वः ॥१७९॥
तथा प्राग्भवरङ्कत्वं, स्मरता तेन दुःसहम्। स्वपुरस्य प्रतोलीषु, चतसृष्वपि कारितम् ॥१८०॥
अवारितद्विपन्मित्रं, महासत्रचतुष्टयम्। प्रवर्त्तितं महादानं, तत्र दीनादिवाञ्छया ॥ १८१ ॥
दत्तशेषं च यत्तत्र, महानसिकसहतेः। तदाभाव्यं ततो राज्ञा, ते पृष्टा अन्यदेदृशम् ॥१८२॥
यदत्र दत्तशेषं भोः!, तेन यूयं विधत्त किम्। त ऊचुर्देव! सर्वं नः, स्वगृहेषूपयुज्यते ॥१८३॥

राज्ञोदित यतिभ्यस्तद्दातव्यमस्मदाज्ञया। युष्माकं त्वीप्सितं नित्यमहं दास्यामि तत्कृते॥१८४॥
ततस्ते सर्वमेव स्म, राजादेशेन कुर्वते। साधूनामन्नपानादि, सुप्रापं सर्वतोऽप्यतः ॥१८५॥
एतच्चातिप्रसङ्गेन, विलोक्यार्यमहागिरिः। भो! भो! अनेषणेत्येवं, बभाणार्यसुहस्तिनम्॥१८६॥
सोऽपि शिष्यममत्वेन, प्रत्युवाच विदन्नपि। अनेषणीयवस्त्रान्नाद्यादान साधुसहतेः ॥१८७॥*
राज्ञि धर्मिणि धर्म्मिष्ठाः, पापे पापाः समे समाः। राजानमनुवर्तन्ते, यथा राजा तथा प्रजाः १८८
तस्माद्राजानुरागेण, धर्म्मपक्षाश्रयादसौ। जनो भक्तिपरो दत्ते, यतिभ्योऽनेषणात्र का?॥१८९॥
तत एकत्र सभोगं, सूरिरार्यमहागिरिः। आर्यसुहस्तिना सार्द्धं, त्यक्तवान् सस्मरन्निदम्॥१९०॥
"सिरिकप्पे मिरिछदे, तुछचरित्ते विसिठ्ठतरए वा। साहूहि सथव कुज्जा, नाणीहिं चरित्तजुत्तेहिं।१।
सिरिकप्पे मिरिछदे, तुछचरित्ते विसिठ्ठतरए वा। आपज्ज भत्तपाण, सएण लाभेण वा तुस्से"२
तत आर्यसुहस्ती च, पश्चात्तापमुपागतः। निवृत्तोऽकल्प्यसेवातो, मिथ्यादुष्कृतमब्रवीत्॥१९१॥
एव चैकत्र संभाग, भूयोऽप्यार्यमहागिरिः। तस्यानुज्ञातवान्सोऽपि, मोचयित्वाथ भूपतिम्॥१९२॥
सहार्यमहागिरिणा, विजहारान्यत्र सयमी। कुर्वाणो भव्यलोकस्य, प्रतिबोध विशुद्धधीः॥१९३॥
इतः सम्प्रतिराजोऽपि, धर्म्मकृत्यपरायणः। नीत्या तु पालयन् राज्य, प्रशमादिगुणान्वितः॥१९४॥
जीर्णोद्धाररथयात्रा-जिनहर्म्यविधापना। जिनबिम्बप्रतिष्ठाश्च, कारयन्नमलाशयः ॥ १९५ ॥
सम्यक्त्वस्य गुणस्यैव, परा शुद्धिमुपानयन्। परिपाल्य चिर श्राद्ध-धर्म्मवृत्त्या समाहितः॥१९६॥
परमेष्ठिनमस्काराद्याराधनविधानतः। पर्यन्तसमये धीमान्मृत्वा प्राप्त सुरालयम् ॥ १९७ ॥
ततश्च्युतः सुमानुष्य-सुदेवत्वादिभावतः। क्रमेण लप्स्यते सिद्धिं, सर्वकर्म्मक्षयोद्भवाम्॥१९८॥
एव सम्प्रतिराजेन, सम्यक्त्वं धारित यथा। शुश्रूषाधर्म्मरागाद्यैर्द्धारणीय तथा परैः ॥१९९॥

પ્રભાવક પટ્ટધર શ્રીમદ્ વિજયરાજેન્દ્રસૂરીશ્વરજી

શ્રી લક્ષ્મણી તીર્થ ધીમે ધીમે પ્રખ્યાતિ પામતુ જાય છે કાળચક્રની ગતિ ખરેખર ગહન છે એક વખત સપૂર્ણ જાહોજલાલી ભોગવતુ રમણીય નગર ધરાશાયી થાય છે, અને જે સ્થળે ખડિયેર હોય ત્યા સ્વર્ગની સાથે વાતો કરતા મહાલયોવાળુ શહેર વસી જાય છે શ્રી લક્ષ્મણી તીર્થના સબધમા પણ આવુ જ કઈક બનવા પામ્યુ છે પ્રાચીન કાળમા તે " શ્રી લક્ષ્મણપુર " એવા અભિધાનથી સપૂર્ણ વૈભવસપન્ન નગર હતુ કાળ-બળે તે જર્જરિત થયુ અને આજે પુન. તે નગર પોતાની પુરાતન પ્રખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરતુ જાય છે

નૂતન વર્ષના પ્રભાતે હળ ખેડતા ખેડૂત બાલુ ભીલાળાના ખેતરમાથી અચાનક ચૌદ જિનપ્રતિમાઓ મળી આવી જે પૈકી કેટલીકના ઉપર પ્રાચીન સમયના શિલાલેખો છે મૂર્તિના આકાર અને શિલ્પની તપાસને અતે તેમાની કેટલીક પ્રતિમાઓ **સમ્રાટ્ સપ્રતિના** સમયની છે આલીરાજપુરની જૈન જનતાના ઉત્સાહને અગે વિ સ ૧૯૯૩ ના ચૈત્ર શુદિ પૂર્ણિમાને દિવસે આ પ્રગટ થયેલી પ્રતિમાઓને બિરાજમાન કરવા માટે નૂતન ત્રણ જિનાલયો બધાવવાનો પ્રારભ થયો અને વિ સ ૧૯૯૪ ના માગશર શુદિ ૧૦ ના દિવસે આચાર્યશ્રી **વિજયયતીન્દ્રસૂરિના** શુભ હસ્તે તે પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરવામા આવી

શ્રીમદ્ યતીન્દ્રસૂરિ એ સૌધર્મબૃહત્તપાગચ્છના વર્તમાન પટ્ટધર છે અને તેઓશ્રી વિજયભૂપેન્દ્રસૂરિની પાટે આવ્યા છે **આ. શ્રી વિજયભૂપેન્દ્રસૂરીશ્વરજી** એક અઠગ સાહિત્યસેવક હતા તેઓ ક્રિયાપાત્ર અને નિડર લેખક હતા તેમણે પોતાના જીવનકાળમા ઘણા પુસ્તકો સ્વય લખ્યા હતા જે ક્રમશ પ્રકાશન પામી રહ્યા છે આ શ્રી વિજયભૂપેન્દ્રસૂરિ **આ. શ્રી વિજયધનચદ્રસૂરિની** પાટે આવ્યા હતા આ શ્રી વિજયધનચદ્રસૂરિ નિષ્કલક ચારિત્રવાળા અને ગુરુભક્તિવાળા હતા તેમના ગુરુ શ્રી વિજયરાજેન્દ્રસૂરિ જ્યારે જ્યારે એકાત

સાધના કરતા અગર તો નિર્જન અરણ્યમા કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહેતા હતા ત્યારે ત્યારે વિજયધનચન્દ્રસૂરિ બહુધાએ સાથે જ હોય ક્રિયોદ્ધાર કરતી વખતે શ્રી વિજયધનચન્દ્રસૂરિએ વિજયરાજેન્દ્રસૂરિને સારી સહાય કરી હતી તેઓ વાદી પણ હતા અને લોકાગચ્છના સાધુઓ સાથે વાદ કરી તેમને નિરુત્તર કર્યા હતા વિજયધનચન્દ્રસૂરિમા તેમના ગુરુ શ્રી વિજયરાજેન્દ્રસૂરિનો વારસો સારા પ્રમાણમા ઊતર્યો હતો વિજયરાજેન્દ્રસૂરિએ તેમના શાસનકાળમા ધર્મપ્રભાવનાના અનેક કાર્યો કર્યા હતા આ ઉપરાત તેમનુ જીવન એક શ્રેષ્ઠ કોટિના યોગી જેવુ હતુ આ સ્થળે અમો **શ્રી વિજયરાજેન્દ્રસૂરિનો** અતિ સક્ષિપ્ત પરિચય કરાવીએ તો તે અનુચિત તો નહીં જ લેખાય

વિ સ ૧૮૮૩ ના પોસ શુદિ ૭ ના રોજ તેમનો **ભરતપુર**મા જન્મ થયો હતો તેમના પિતાનુ નામ **ઋષભદાસ** અને માતાનુ નામ **કેસરબાઈ** હતુ ઋષભદાસ ઓશવશીય પારેખ ગોત્રના હતા રત્નના સ્વપ્નથી સૂચિત પુત્રનો જન્મ થવાથી માત-પિતાએ તેમનુ **રત્નરાજ** નામ પાડયુ રત્નરાજને **માણિકચન્દ્ર** નામના મોટા ભાઈ અને **પ્રેમાબાઈ** નામની નાની બહેન હતી પૂર્વ સુકૃતના યોગે ધીમે ધીમે બાલવય વ્યતીત કરી રત્નરાજ તેર વર્ષના થયા આ સમયે તેમને મોટા ભાઇની સાથે ધુલેવાજીની યાત્રાએ જવાનુ થયુ તીર્થસ્થાનોના પવિત્ર રજકણોદ્વારા તેમનુ માનસ અતિ નિર્મળ થયુ અને જિનમૂર્તિ તેમજ જૈનધર્મ પ્રત્યે વિશેષ અનુરાગ ઉપજ્યો બાદ ધનોપાર્જન નિમિત્તે સિહલદ્વીપ (હાલનુ સીલોન) ગયા અને ત્યાથી પુષ્કળ દ્રવ્ય કમાઇ સ્વનગરે પાછા ફર્યા વ્યાપાર-વાણિજ્યમા તેમને સારી યારી મળવા લાગી તેમજ તેમની શાખ-પ્રતિષ્ઠા પણ સારી બધાઇ, છતા કુદરતે તો જુદો જ ઘાટ ઘડી રાખ્યો હતો થોડા સમયને અતરે તેમના માત-પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો આ દારુણ પ્રસગમાથી તેમને બોધપાઠ મળ્યો સસારની અસારતા તેમજ ક્ષણભગુરતાનુ તેમને ભાન થયુ વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિમાથી મનને પાછુ ખેચી લઈ તેમણે તેને ધર્મ-માર્ગમા જોડયુ

યોગાનુયોગ શ્રી **કલ્યાણસૂરિ**ના શિષ્ય શ્રી **પ્રમોદસૂરિ** ભરતપુર પધાર્યા તેમની અમોઘ દેશના-વારિથી તેમનુ મન વૈરાગ્યવાસિત બન્યુ અને કુટુબીજનની રજા લઇ વિ સ ૧૯૦૪ ના વૈશાખ શુદિ ૫ ને શુક્રવારના રોજ યતિ-દીક્ષા લીધી શ્રી પ્રમોદસૂરિના ગુરુભાઇ શ્રી **હેમવિજયજી**એ તેમને દીક્ષા આપી અને **રત્નવિજય** એવુ નામ રાખ્યુ ક્રમશ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા તેમનુ ચાતુર્ય અને પ્રજ્ઞા-કૌશલ્ય જોઇ પ્રમોદસૂરિએ તેમને ખરતરગચ્છના **સાગરચન્દ્રજી** પાસે વિશેષ શાસ્ત્રાભ્યાસ માટે મોકલ્યા કાવ્ય, અલકાર, ન્યાય, કોશ, વ્યાકરણ વિગેરે વિષયોમા પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કર્યાબાદ તેમણે તપાગચ્છીય શ્રીપૂજ્ય **દેવેન્દ્રસૂરિ** પાસે શાસ્ત્રોનુ અવગાહન કર્યુ

રત્નવિજયજીની શક્તિ, શાસનપ્રેમ અને સામર્થ્ય જોઇ તેમને વડીદીક્ષા તથા પન્યાસ પદવી અર્પણ કરવામા આવી તેમની વૈયાવચ્ચ-ભાવના પણ અનુપમ હતી સોનુ અને

શ્રી સૌધર્મબૃહત્તપાગચ્છાધિપતિ

આબાલબ્રહ્મચારી — ગચ્છ ક્રિયા [illegible]

શ્રીમદ્ વિજયરાજેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

જન્મ વિ. સં. ૧૮૮૦ પોસ સુદિ ૭ — યતિદીક્ષા ૧૯૦૮ વૈશાખ સુદિ ૫

આચાર્યપદ ૧૯૨૪ વૈશાખ સુદિ ૫ — ક્રિયોદ્ધાર ૧૯૨૫ આષાઢ વદિ ૧૦

સ્વર્ગવાસ ૧૯૬૦ પોસ સુદિ ૭

શ્રી મહોદય પ્રેસ ભાવનગર

સુગધની જેમ તેમનો શાસ્ત્રાભ્યાસ તેમજ વિનયશીલતા જોઈ દેવેન્દ્રસૂરિ અતીવ પ્રસન્ન થયા અને પોતાના સ્વર્ગવાસના સમયે રત્નવિજયજીને પાસે બોલાવી ભલામણ કરી કે- "મારી પાટે આવનાર ધરણેન્દ્રસૂરિ નાના છે, માટે તમે તેમની સભાળ રાખ્યા કરજો"

પોતાના પ્રભાવથી તેમણે સોળ યતિઓને વિદ્વાન બનાવ્યા અને તેમને "દફતરી"ની પદવી મળી દરમિયાન બીકાનેર, જોધપુરના રાજાને પ્રતિબોધી શ્રી ધરણેદ્રસૂરિને શાલ બક્ષીસ અપાવી વિ સ ૧૯૨૩મા શ્રીપૂજ્ય ધરણેદ્રસૂરિ અને રત્નવિજય વચ્ચે ખટરાગ થયો અને પોતે પોતાના ગુરુ શ્રી પ્રમોદસૂરિ પાસે ચાલ્યા ગયા બાદ તેમને વિ. સ. ૧૯૨૪મા વૈશાખ શુદિ ૫ ને બુધવારના રોજ આચાર્યપદ આપવામા આવ્યુ અને શ્રી વિજયરાજેન્દ્રસૂરિ એવા અભિધાનથી પ્રખ્યાતિ પામ્યા.

તેઓ પોતાની વ્યાખ્યાનશૈલી તથા વક્તૃત્વશક્તિથી અનેક લોકોને આકર્ષવા લાગ્યા રાજા-મહારાજાઓ પણ તેમનુ બહુમાન કરતા જોઈ શ્રી ધરણેદ્રસૂરિને વિહ્વળતા થઇ અને રાજેન્દ્રસૂરિ સાથેનુ વૈમનસ્ય દૂર કરવા માટે પોતાના સિદ્ધકુશળ અને મોતીવિજય નામના બે શિષ્યોને જાવરે મોકલ્યા રાજેન્દ્રસૂરિને હઠાગ્રહ હતો જ નહિ. તેણે જણાવ્યુ કે "જે શિથિલતા આવી ગઇ છે તેમા સુધારો કરવા માટે નવ મર્યાદાઓ સ્વીકારો." શ્રી ધરણેદ્ર-સૂરિએ તે નવ મર્યાદાઓ મજૂર રાખી બાદ ૧૯૨૫મા અષાઢ વદિ ૧૦ ને શનિવારના રોજ તેમણે ક્રિયોદ્ધાર કર્યો.

તેઓનો વિશેષ ભાગનો વિહાર મારવાડ, માળવા અને મેવાડમા હતો. ત્યાની જનતા તેઓશ્રીના અપૂર્વ ઋણ નીચે છે અને અદ્યાપિ પર્યન્ત તેમના પવિત્ર નામનુ સ્મરણ કરે છે તેઓ વાદી ને હાજરજવાબી પણ હતા વિ સ ૧૯૨૯ના ચાતુર્માસમા રતલામમા ઝવેરસાગર તથા યતિ બાલચદ્રજી સાથે ચર્ચા ચાલતા તેમને વાદમા પરાજિત કર્યા હતા

તેઓએ અનેક સ્થળોએ પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી છે અને નૂતન જૈનમદિર બધાવી લોકોમા ધર્મ-ભાવના જાગૃત કરી છે જીર્ણોદ્ધાર પરત્વે તેમનો અતુલ ઉત્સાહ હતો અને પરિણામે ખડિયેર બની ગયેલા અનેક જિનમંદિરોને પાછા દેવમદિર જેવા બનાવી દીધા છે આ ઉપરાન્ત તેમણે શ્રી સિદ્ધાચલજી, શ્રી મક્ષીજી વિગેરે પુનિત તીર્થોના સંઘો કઢાવ્યા હતા જેમા હજારો લોકોએ ઉલટભેર ભાગ લીધો હતો.

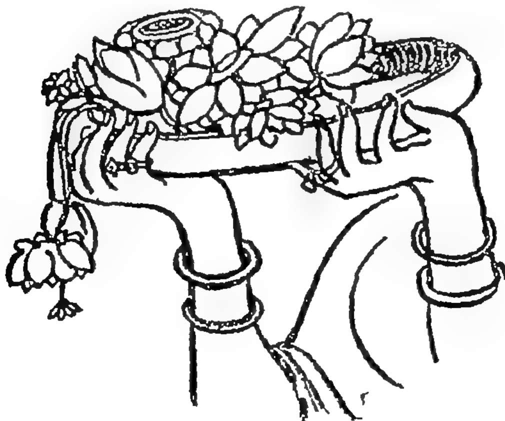
તેઓ શુદ્ધ ક્રિયાધારી હોવાને અગે પ્રભાવિક પણ હતા. તેમના જીવનકાળ દરમિયાનમા ઘણાએ પ્રભાવો-ચમત્કારો કર્યાના દાખલા મળી આવે છે આ ઉપરાત તેઓ કલેશ-કુસપના કટ્ટા દુશ્મન હતા. કોઇ કોઇ ગામમા બબ્બે ચાતુર્માસ કરીને પણ તેઓએ ગામનો કલેશ દૂર કરાવ્યો હતો તેમનુ જ્યોતિષ સબધી જ્ઞાન પણ સચોટ હતું તેમણે ભાખેલા ભવિષ્ય કદી અસત્ય નીવડ્યા નથી.

સાધુધર્મને અંગે જરૂરી ક્રિયામાં રચ્યાપચ્યા રહેવા ઉપરાંત તેમણે સાહિત્યની દિશામાં ઓછું કાર્ય નથી કર્યું. તેમના રચેલા "અભિધાનરાજેન્દ્ર કોશે" તો તેમને જગતની જીભે રમતા કરી દીધા છે.

ખરેખર એ અતીવ ઉપયોગી ગ્રંથ આજના સાહિત્ય-સેવકોને એક ભોમિયારૂપ બન્યો છે. આ ઉપરાંત તેમણે બીજા પચાસ ગ્રંથોની રચના કરી હતી જે પૈકી કેટલાક મહત્ત્વના ગ્રંથોના નામ નીચે પ્રમાણે છે.

શબ્દામ્બુધિ	પદ્યબદ્ધ ધાતુપાઠ
સકલૈશ્વર્યસ્તોત્ર સટીક	ષડ્દ્રવ્યચર્યા
કલ્યાણમંદિર સટીક	શ્રી રાજેન્દ્ર સૂર્યોદય
શબ્દકૌમુદી (શ્લોકબદ્ધ)	સ્વરોદયજ્ઞાન યંત્રાવલી
ખાપરિયાચોર પ્રબન્ધ	સેનપ્રશ્ન બીજક
કલ્પસૂત્રાર્થ પ્રબોધિની ટીકા	સિદ્ધાન્ત પ્રકાશ
દીપાવલી કલ્પસાર	ત્રૈલોક્યદીપિકા યંત્રાવલી
ઉપદેશ રત્નસાર	બાસઠ માર્ગણાવિચાર
ઉત્તમકુમાર કથા	કથાસંગ્રહ પંચાખ્યાન સાર
હરિવિક્રમ નૃપ ચરિત્ર	પ્રશ્નોત્તર પુષ્પવાટિકા વિગેરે વિગેરે

આ પ્રમાણે જૈન શાસનનો ઉદ્યોત કરી, નિરતિચાર ચારિત્ર પાળી વિ. સં. ૧૯૬૩ના પોષ શુદિ ૭ ના રોજ રાજગઢમાં તેઓશ્રી સ્વર્ગવાસી થયા.

પ્રકરણ ૧૮ મું

સમ્રાટ્ સંપ્રતિની સાબિતીનો દાર્શનિક પુરાવો : શ્રી લક્ષ્મણી તીર્થ.

અલીરાજપુર સ્ટેટમા અલીરાજપુરથી પાચ માઇલ દૂર **લક્ષ્મણી** (લક્ષ્મણપુર) નામે એક ગામ **સુખડ** નદીના તટ ઉપર આવેલુ છે અહીં માત્ર ૨૦-૨૫ ભીલ્લોના ઘરની વસ્તી છે

બાલુ નામનો ભીલ્લ ખેડૂત વિ સંવત્ ૧૯૯૧ ના કારતક શુદ એકમના પ્રભાતે હળ-ખેડનનુ મુહૂર્ત્ત કરવા સહકુટુંબ પોતાને ખેતરે ગયો પ્રભુના નામનુ સ્મરણ કરી તેણે હળને જમીન પર મૂકી પોતાના કામની શરૂઆત કરી ભાગ્યે જ આ હળ કૂવાકાઠેથી ૧૫-૨૦ કદમ આગળ વધ્યુ હશે એટલામા તો હળના દાતાઓ પત્થરની નક્કર ચીજ સાથે મજબૂત રીતે ભેરવાઇ ગયા અને હળ આગળ જઇ શકયુ નહિ એટલે આ આસ્તિક ખેડૂતે કાઇક દૈવી ચમત્કાર છે એવુ માની તરત જ ગામના કેટલાક ખેડૂતોને બોલાવ્યા

ત્યારબાદ તેણે આ જગ્યાને અક્ષત કુમકુમથી વધાવી અને પ્રભુનુ નામસ્મરણ કરવા-પૂર્વક સૌએ મળી હળને બહાર ખેચી કાઢયુ હળ ખેચતાની સાથે જ ત્રણ ફુટની એક ખંડિત પાષાણની પ્રતિમા હળના દાતાઓમા ભેરવાએલી બહાર નીકળી આવી

આ પ્રતિમા બહાર આવ્યા બાદ તે જગ્યાએ બીજી પ્રતિમાઓ પણ તેઓને દેખાઇ એટલે એકત્રિત થએલ ભીલ્લ ખેડૂતોએ તુરત જ ખોદકામ બંધ કર્યું, અને આ હકીકતના સમાચાર તેઓએ અલીરાજપુર સ્ટેટને તથા ત્યાના મહાજનને પહોચાડયા

અલીરાજપુરના ધર્મી નરેશ મહારાજા સર પ્રતાપસિંહજી કે સી એસ આઇ રાજય અમલદારો, સમાચાર મળતા જ ખોદકામ કરનારા મજૂરો સાથે આ સ્થળે આવી પહોચ્યા મહાજનના અગ્રેસરો પણ અતિ ઉત્સાહથી આવી પહોચ્યા

બહાર નીકળેલ ઉપરોક્ત ખંડિત પ્રતિમા પ્રભુ મહાવીરની પ્રાચીન પ્રતિમા છે એમ જણાયુ બાદ બીજી પ્રતિમાઓ પણ નીકળશે એવો સંભવ માનીને એકત્રિત થએલ જૈનોએ અપૂર્વ ઉત્સાહપૂર્વક આ ખોદકામના કાર્યમા સાથ આપ્યો

સૌની આશ્ચર્યતા વચ્ચે વધુ ખોદકામ કરતા છ ફુટના સમચોરસ ભૂ-ભંડારમાંથી એક પછી એક ચૌદ પાષાણ પ્રતિમાઓ સવા ફુટથી ચાર ફુટ સુધીની ઊંચાઈની પ્રાપ્ત થઈ, જેમાં કેટલીક મહારાજા સંપ્રતિની નિશાનીવાળી હતી.

બાદ આ સ્થળે ધર્માત્મા નરેશની સહાયતાથી જૈન મહાજને ત્રણ દિવસનો અપૂર્વ ઉત્સવ ઉજવ્યો, હજારો ભાવુક માણસો આ પ્રતિમાઓના દર્શનાર્થે ઊતરી પડયા અને આ ખેતર એક તીર્થભૂમિ તુલ્ય બન્યું.

રાજ્યના સહકારથી જૈન મહાજને આ પ્રતિમાઓ અલીરાજપુરના દેવમંદિરે રાખવાનું ઠરાવ્યું, અને તે મુજબ પ્રતિમાઓને સંભાળપૂર્વક લઇ જવાની તૈયારી કરવામાં આવી.

ઉપરોક્ત પ્રતિમાઓમાંથી અગિયાર પ્રતિમાઓ તો સહેલાઈથી ઉંચકવામાં આવી, પરંતુ મોટામાં મોટી બીજી ત્રણ પ્રતિમાઓ ઉંચકવા અનેકવિધ પ્રયાસો કર્યા છતાં ઊંચકી શકાઇ નહિ. દૈવી શકિત તરફથી તેનું રોકાણ થતું હોય તેમ દેખાયું. એટલે ધર્માત્મા નરેશ અને જૈન મહાજને ઠરાવ કર્યો કે અહીં જ નૂતન મંદિર બાંધી આ પ્રતિમાઓને તેમાં પધરાવીશું અને તીર્થોદ્ધાર કરીશું.

આ પ્રમાણે ઠરાવ થયા પછી ત્રણે પ્રતિમાઓને ત્યાં રાખવાની વિધિસરની ગોઠવણ કરવામાં આવ્યા બાદ ભાવપૂર્વક ઉપરોક્ત ત્રણે પ્રતિમાઓ ઉંચકી તો તુરત જ તે પ્રતિમાઓ ફૂલના દડાની માફક ઉંચકાઇ અને તેને યોગ્ય સ્થળે મૂકવામાં આવી. બાકીની અગિયાર પ્રતિમાઓને અલીરાજપુરના જૈન મંદિરે લઇ જવામાં આવી.

આજે છ વર્ષના ગાળામાં શ્રી અલીરાજપુરનું મહાજન ચતુર્વિધ જૈન સંઘની સહાયતાથી લક્ષ્મણીમાં પ્રાચીન બાંધકામ ઉપર ત્રણ ભવ્ય મંદિરો બાંધવા સમર્થ થયું છે, જ્યાં અલીરાજપુરમાં રાખેલ ઉપરોક્ત અગિયાર પ્રતિમાઓને પાછી લાવી, વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરી આ ત્રણ પ્રતિમાઓ સાથે ત્યાં બિરાજમાન કરવામાં આવી છે.

આજે આ તીર્થ પ્રાચીન તીર્થોની ગણતરીમાં આવ્યું છે. હજારો જૈનોએ દૂર દૂરના દેશોમાંથી આવી દર્શનનો લાભ લીધો છે અને લે છે. અમો પણ આ પ્રાચીન તીર્થના દર્શનનો લાભ લેવા ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ.

આ પ્રમાણે મહારાજા સંપ્રતિના સમયનું માળવાના એક પ્રાચીન તીર્થનું સંશોધન ચાલુ ઈતિહાસને પુષ્ટિ આપે છે. સબબ અહીંની પ્રતિમાઓ મહારાજા સંપ્રતિની નિશાનીઓવાળી છે, જે સંપ્રતિના અસ્તિત્વના દાર્શનિક પુરાવારૂપ છે.

સંવત ૧૯૯૧ માં અમોને (લેખકને) પ્રાચીન ઐતિહાસિક સંશોધનના અંગે શ્રી અલીરાજપુર સંઘનું આમંત્રણ મળવાથી અમારે ત્યાં ત્રણ-ચાર વખત જવું પડયું હતું. જેમાં અમારા સંશોધનને પરિણામે આ તીર્થ લગભગ ત્રણ હજાર વર્ષો પૂર્વનું પ્રાચીન દેખાયું. લગભગ અઢી માઇલના ઘેરાવામાં મંદિરોના ખંડિયેરો દેખાયા. કેટલાક ખંડિયેરે

ઉપર માગધી અને પાલી ભાષાના શિલાલેખો કોતરેલા દેખાયા, તેમજ બાવન જિનાલયના ખડિયેરની ખુરસીઓ પણ દેખાઇ આ સ્થળે પ્રાચીન કાળમા એક ભવ્ય શહેર હોય એવુ અમોને ખડિયેરો ઉપરથી દેખાયુ

આ ઉપરાત સનાતન ધર્મની કેટલીક પ્રાચીન ખડિત પ્રતિમાઓ પણ અમારી નજરે ચઢી, જેમા શ્રી હનુમાનજીની એક ભવ્ય ખડિત પ્રતિમા તથા રાધાકૃષ્ણની પણ એક પાષાણમા કોતરેલી પ્રતિમા હતી એ સિવાય એક વાવમા ઉત્તમ નકશીકામવાળુ ભોયરુ અમોને દેખાયુ કે જે ભોયરાના સશોધનની ખાસ જરૂરિયાત છે તેવી જ રીતે અહી એક બીજી ઊડી વાવ માટીવડે પૂરેલી દેખાઇ

આ સિવાય અહીંના ભીલ્લો પાસે તપાસ કરતા જણાયુ કે આવી પ્રાચીન મૂર્તિઓ તો આખાયે માળવાના ખેતરોમાથી મળી આવે તેમ છે તેઓમાના વૃદ્ધોએ અમોને જણાવ્યુ કે અમારી માહિતી પ્રમાણે મુસ્લીમ રાજ્યામલ અગાઉ માળવામા તો પાચ પાચ ગાઉના અતરે આવા મદિરોની હારમાળા હતી

આ તીર્થના સશોધનને અગે અમોએ અલીરાજપુર શહેરમા પણ ભ્રમણ કર્યું ત્યાથી અમોને માહિતી મળી કે આ શહેર આ સ્થળે લગભગ ૧૫૦ વર્ષથી મહાદેવના મદિરના કારણે વસ્યુ છે અલીરાજપુર નરેશના પૂર્વજો અહીં નિત્ય મહાદેવના દર્શને આવતા હતા તેમણે દૈવી આજ્ઞા પ્રમાણે આજનુ અલીરાજપુર શહેર વસાવ્યુ છે કે જ્યા પૂર્વે ફક્ત જગલ અને મહાદેવનુ મદિર હતુ આ શહેર અને રાજ્યમહેલ આદિના બાધકામમા લક્ષ્મણીના ખડિયેરોના પત્થરોનો છૂટથી ઉપયોગ કરવામા આવ્યો હતો સેકડો ઘરોમા આ કોરણીવાળો પત્થર ત્યાસુધી વપરાયો કે તેની માત્ર નિશાનીઓ જ ખડિયેર તરીકે કાયમ રહી

આ પ્રમાણે લક્ષ્મણીના વપરાએલા પત્થરો અમોને બતાવવામા આવ્યા, જે ઉપરથી અમારી માન્યતા વધુ દૃઢ થઇ કે આ તીર્થ મૌર્ય રાજકાળ દરમિયાન પૂર્ણ ઉદયને પામેલુ, સમૃદ્ધિવાન અને વિશાળ ઘેરાવાવાળુ હોવુ જોઇએ, કે જ્યા ઓછામા ઓછા સો મદિરો હોવા જોઇએ તેવી જ રીતે અહીંની (માળવાની) ભૂમિના ખડિયેર દેખાતા મદિરોની નજદિકમા અથવા તો ખેતરોમા કૂવાકાઠે મદિરોની પ્રતિમાઓ તેમજ કિંમતી ખજાનો ભડારેલો હોવો જોઇએ

આને લગતો અમારા સશોધનને લગતો ટૂકો રિપોર્ટ મુબઇ સમાચાર અને અન્ય પત્રો-દ્વારા ઘણી વખત બહાર પડ્યો છે, જેના અગે આજે આ તીર્થ એક આદર્શ તીર્થ બન્યુ છે

આ તીર્થને અગે ઐતિહાસિક પુરાવાઓ—

" સુકૃત સાગર " નામના ગ્રથના આઠમા તરગમા આ તીર્થને લગતી નીચે પ્રમાણે નોધ મળી આવે છે આ ગ્રથ રત્નમડન ગણીનો રચેલો છે

વિક્રમ સવત્ ૧૩૪૦ ના મહા સુદ પાચમના દિવસે ઝાંઝણ કુમારે આચાર્યશ્રી ધર્મ-ઘોષસૂરિના ઉપદેશથી માડવગઢથી એક સઘ કાઢેલ, જે સઘ કુમારના મોસાળ બાલપુર થઇ

ચિતોડગઢ, ગિરનાર, સિદ્ધાચલ (શત્રુજય), પાલણપુર, પ્રભાસપાટણ, કર્ણાવતી, ત્રણાવતી અને ગોધરા થઈ "લક્ષ્મણપુર" (લક્ષ્મણી) આવેલ અહીંના જૈન સઘે તેનુ સુંદર સ્વાગત કર્યું હતુ આ સઘ અહીંથી પાછો માડવગઢ ગયો હતો આ ઝાંઝણ કુમારનો જન્મ અલીરાજપુર સ્ટેટના નાનપુર ગામના **દેદાશા** નામે ઓસવાળના પુત્ર **પેથડકુમારને** ત્યા થયો હતો પાછળથી પેથડકુમાર માડવગઢના મત્રી બન્યા હતા

આ સઘમા લગભગ અઢી લાખ યાત્રાળુઓ હતા સઘની નિમત્રણ પત્રિકાઓ દેશ દેશાવરમા મોકલવામા આવી હતી. સઘમા બાર દહેરાસરો, બાર હજાર ગાડા અને બાર સઘપતિઓ હતા પચાસ હજાર પોઠીયાઓ હતા તબુઓ વિગેરે સામાન ઉપાડવા માટે ૧૨૦૦ ખચ્ચર તથા ઊંટો હતા સઘની રક્ષા માટે માડવગઢના રાજાએ 'ખેલ' નામના મત્રીને તથા 'સીધન' નામના સેનાપતિને બે હજાર ઘોડેસ્વાર અને એક હજાર સૈનિકો સાથે મોકલ્યા હતા જે સમયે અતિ ધામધુમપૂર્વક આ સઘ લક્ષ્મણીની યાત્રાએ આવી પહોચ્યો તે સમયે તેમા સાત લાખ માણુસો હતા આ પ્રમાણે આવા મોટા સઘની સુદર વ્યવસ્થા લક્ષ્મણીના સઘે કરેલી

સુજ્ઞ વાચક, ઉપરોક્ત લખાણુમા લક્ષ્મણીના મહાજને વિ સ ૧૩૪૦મા યાત્રાએ આવેલ સઘની વ્યવસ્થા કર્યાની હકીકત જાણી છતા તે સમયે અહીં શ્રાવકોના ઘરો કેટલા હતા, દેવમદિરો કેટલા હતા, આ શહેર કેવુ હતુ વિગેરે સશોધનની જરૂરિઆત જણાઇ જેના અગે તપાસ કરતા મુનિશ્રી જયાનદરચિત "નિમાડ પ્રવાસ ગીતિકા" નામના ગ્રથમા વિ સ ૧૪૨૭ ની સાલનો એક લેખ લક્ષ્મણીની યાત્રાની નોધને લગતો મળી આવ્યો જેમા જણાવ્યુ છે કે "વિક્રમ સવત ૧૪૨૭ મા માગસર વદ ત્રીજના દિવસે મે અહીંની યાત્રા કરી છે તે વખતે લક્ષ્મણીપુરમા ૧૦૧ દેહરાસરો હતા, બે હજાર શ્રાવકોના ઘરો હતા કે જે શ્રાવકો શ્રમણોપાસક, ધનધાન્ય અને કનકના ભડારોથી ભરપૂર અને સમૃદ્ધિશાળી હતા"

પેથડકુમારે લક્ષ્મણી તીર્થમા એક દેહરાસર બધાવેલુ છે કે જે દેહરાસર એણે માળવામા બધાવેલ ચોર્યાસી દેહરાસરો પૈકીનુ એક છે

આ પ્રમાણે વિક્રમ સવત ૧૪૨૭ સુધી માળવાની પ્રાચીન તીર્થભૂમિ તેમજ તીર્થ મદિરો આબાદીમા હતા

નામ તેનો નાશ —

પદરમી સદીથી સત્તરમી સદી સુધીમા મુસ્લીમ રાજ્યકર્ત્તાઓના ધર્મઝનૂનને લઈ દિલ્હીથી–ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ સુધીના દેવાલયો તેમજ પ્રતિમાઓના ખડન થયેલા જેમા ધર્મભૂમિ માળવાનુ એવી રીતે તો છેદન (નાશ) થયુ છે કે ત્યાના ધર્મપ્રેમી મહાજને લોહીના છેવટના ટીપા સુધી ધર્મનુ રક્ષણ કરી, પ્રભાવશાળી પ્રતિમાઓને ભૂમિમા ભડારી ધર્મની ગૌરવતા સાચવી હતી,

આના અંગે વર્તમાન પુરાતત્ત્વશોધક સંસ્થાઓને અમો ભારપૂર્વક જણાવીએ છીએ કે તેઓ પોતાના સંશોધકોને લક્ષ્મણીતીર્થ મોકલે તેમના સંશોધનમાં સમસ્ત માળવામાં પ્રાચીન-કાળે ધર્મવૈભવ કેવો હતો તેની ખાતરી થશે એટલું જ નહિ પરંતુ મહારાજા સંપ્રતિના સમયની સેંકડો નહિ પરંતુ હજારો પ્રતિમાઓ ભૂભંડારમાંથી પ્રાપ્ત થશે

× × ×

સમ્રાટ સંપ્રતિ સંબંધી જૈન ગ્રંથોમાં ઘણા ઉલ્લેખ છે તે પૈકી કેટલાક અમો રજૂ કરી ગયા છીએ એક વધુ પુરાવો આ રહ્યો મહારાજા સંપ્રતિની ગતિ તેમજ ધર્મપ્રચારને અંગે "श्री सम्प्रति नृपति चरित्रम्" નામે ખંડની સમાપ્તિ કરતા ગ્રંથકર્તા જણાવે છે કે —

दानपात्रं च तस्यापि, श्रावकश्राविकाजनः ।
स्वामिनास्यायि तद्वत्स !, गच्छ त्वमपि तत्पथम् ॥ १ ॥

अनुशास्ति गुरोस्तां स, निर्वृत्तेः पदवीमिव ।
आदाय परमानन्द-मग्नो धर्ममपालयत् ॥ २ ॥

आर्यानार्येषु देशेषु, हृदयस्थानके नृणाम् ।
स्वामाज्ञामिव सम्यक्त्व-मुवापावर्द्धयच्च सः ॥ ३ ॥

श्रीसंप्रतिः क्षितिपतिर्जिनराजधर्म्मे, सम्यक्त्वमूलममलं परिपाल्य सम्यक् ।
भुक्त्वा दिवः श्रियमथानुपमामनर्घ्यां, मुक्तिं गमिष्यति शुभैकमतिः क्रमेण ॥ ४ ॥

सम्यक्त्वरत्नं तदिदं विशुद्ध-मासाद्य युष्माभिरपीह भव्याः ।
स्वपुत्रवन्निर्मलचित्तरङ्गैः, पाल्यं सदा निवृतिमाप्तुकामैः ॥ ५ ॥

पीयूषोदरसोदरैर्जलभरैः पुष्णन्तु वार्दा धरां ।
नित्यं नीतिपरायणा नृपतयो भूमीमिमां बिभ्रताम् ॥
धात्री धान्यवती भवत्वनुदिनं लक्ष्मीर्जनानां गृहे ।
श्रेयः श्रेणिनिकेतनं विजयतां श्रीजैनधर्मः सदा ॥ १ ॥

सूर्याचन्द्रमसौ प्रदक्षिणयतो यावत् सुवर्णाचलं ।
यावच्छ्रीजिनचैत्यमण्डनवती सर्वसहा राजते ॥
तावत् संप्रतिभूपतेर्विजयतां सम्यक्त्वपूतात्मनः ।
सम्यक्त्वप्रतिबोधकारि भविनामेतच्चरित्रं क्षितौ ॥ २ ॥

ખંડ ૬ ઠ્ઠો.

પ્રકરણ ૧ લું.

મૌર્ય સામ્રાજ્ય પતનના માર્ગે.

ઈ. સ. પૂર્વે ૨૦૩ થી ૧૫૬, વીર નિર્વાણ ૩૨૩ થી ૩૭૦ સુધીના ૪૭ વર્ષનો
મૌર્ય સામ્રાજ્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

મૌર્ય મહારાજાઓ

મહારાજા દશરથ ઈ. સ પૂર્વે ૨૦૩ થી ૧૮૮ ૧૫ વર્ષ
મહારાજા શાલીસુક ઈ સ પૂર્વે ૧૮૮ થી ૧૭૯ ૯ વર્ષ
મહારાજા દેવવર્મા ઇ સ પૂર્વે ૧૭૯ થી ૧૭૧ ૮ વર્ષ.
મહારાજા શતધનુષ્ય ઈ સ પૂર્વે ૧૭૧ થી ૧૬૩ ૮ વર્ષ
મહારાજા બૃહદ્રથ ઇ સ પૂર્વે ૧૬૩ થી ૧૫૬ ૭ વર્ષ

યુગપ્રધાન આચાર્યો

શ્રી ગુણસુંદરજી મહારાજ વીરનિર્વાણ ૨૯૧ થી ૩૩૫ (૪૪ વર્ષ)
નિગોદવ્યાખ્યાતા શ્રી કાલકાચાર્ય વી નિ ૩૩૫ થી ૩૭૬ (૪૧ વર્ષ)

આ બંને આચાર્યો પૈકી શ્રી કાલકાચાર્યના સમયમા એટલે વીરનિર્વાણ ૩૭૦ મા મૌર્ય સામ્રાજ્યનો અંત આવ્યો જૈન કાળગણના પ્રમાણે મૌર્ય વંશે ૧૬૦ વર્ષ મગધની રાજ્યગાદી ઉપર રાજ્ય કર્યું તેના છેલ્લા રાજા બૃહદ્રથને તેના સેનાપતિ પુષ્યમિત્રે મારી મગધ સામ્રાજ્યની રાજ્યગાદી હસ્તગત કરી, જેનો ઉલ્લેખ 'તિત્થોગાલી પઇન્નય'ની નીચેની ગાથામા માલૂમ પડે છે

जं रयणिं सिद्धिगओ, अरहा तित्थंकरो महावीरो ।
तं रयणिमवंतीए, अभिसित्तो पालयो राया ॥
पालगरण्णो सट्ठि, पुण पुण्णसयं वियाणि णंदाणम् ।
मुरियाणं सट्ठिसयं, पणतीसा पूसमित्ताणम्(त्तस्स) ॥

પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણના દિવસે પાલક રાજાનો રાજ્યાભિષેક થયો પાલક રાજા ૬૦ વર્ષ. નન્દવશ ૧૫૦ વર્ષ મૌર્યવશ ૧૬૦ વર્ષ

બાદ પુષ્યમિત્રે મગધની રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત કરી અને ૩૫ વર્ષ સુધી રાજ્ય ભોગવ્યુ

× × ×

મહારાજા દશરથને જગતના ઇતિહાસકારો સમ્રાટ્ અશોકના પુત્ર તરીકે વર્ણવે છે જો કે તે બાબતમા અમોને શકા રહે છે તેના અગે બે મત હોવા છતા જ્યારે બહુમતિ સમ્રાટ્ અશોકના પુત્ર તરીકે અને સમ્રાટ્ સપ્રતિના કાકા તરીકે તેની તરફેણમા જાય છે ત્યારે અમારે પણ એ જ વસ્તુ ગ્રહણ કરી બહુમતિને માન્ય રાખવાની જરૂરિયાત ઉપસ્થિત થાય છે

આ મહારાજા દશરથે મૌર્ય સામ્રાજ્યની રાજ્યગાદી, મહારાજા અશોકના જીવનકાળ દરમિયાનમા પણ મગધના સૂબા તરીકે ઇ સ પૂર્વે ૨૫૭ થી ભોગવવી શરૂ કરી હતી ઇ સ પૂર્વે ૨૩૫ મા મહારાજા અશોકનો સ્વર્ગવાસ થતા મહારાજા સપ્રતિને રાજ્યગાદી મળી છતા પણ મહારાજા સપ્રતિના સ્વર્ગવાસ પર્યત સમ્રાટ્ સપ્રતિના પ્રતિનિધિ તરીકે તેમણે જ સ્વતત્રપણે મગધની ગાદી ભોગવી ત્યારબાદ સમ્રાટ્ સપ્રતિનો સ્વર્ગવાસ થતા ઇ સ પૂર્વે ૨૦૩ થી ૧૮૮ સુધી તેમણે મગધ સમ્રાટ તરીકે ગાદી ભોગવી એટલે મગધની રાજ્યગાદી ભોગવવાને ૬૯ વર્ષ જેટલા દીર્ઘ સમય સુધી કોઇ પણ ભાગ્યશાળી થયુ હોય તો તે મહારાજા દશરથ જ હતા

ઇ સ પૂર્વે ૨૦૩ મા જ્યારે મહારાજા દશરથને રાજ્યગાદી મળી ત્યારે તે વયોવૃદ્ધ અવસ્થામા હતા છતા તેમના રાજ્યહક્કને માન આપવા ખાતર જ રાજ્યગાદી તેમને સુપ્રત કરવામા આવી હતી ખરી રીતે તો રાજ્યવહીવટ અન્ય રાજ્યપુત્રો જ સભાળતા હતા

મહારાજા સપ્રતિની આજ્ઞાથી અવન્તીની ગાદી શાલીસુક સભાળતો હતો મહારાજા સપ્રતિના સ્વર્ગવાસ પછી સપ્રતિ મહારાજાના યુવરાજ કુમાર વૃષભસેનને અવન્તીની રાજ્ય-ગાદી પ્રાપ્ત થઇ

શાલીસુક સાથે વૃષભસેનનો અણબનાવ રહેવા લાગ્યો, જેના યોગે યુવરાજ વૃષભસેન, મહારાજા સપ્રતિના સ્વર્ગવાસ પછી પશ્ચિમોત્તર પ્રાતોમા બળવો જાગતા ત્યા જબરજસ્ત સૈન્ય લઇ

બળવાની શાંતિ અર્થે ગયો અને તે શાંતિના ઓઠા નીચે પંજાબમાં જ સ્વતંત્ર રાજ્ય જમાવી ત્યાં રહ્યો બાદ ઇ સ પૂર્વે ૧૮૮ મા મહારાજા દશરથનું અતિ વયોવૃદ્ધ અવસ્થાએ મૃત્યુ થતા શાલીસુકને મગધની રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત થઇ એટલે સમ્રાટ્ સંપ્રતિનો યુવરાજ વૃષભસેન પંજાબથી અવન્તી પાછો ફર્યો અને અવન્તીપતિ તરીકે અવન્તીની ગાદી સંભાળી લીધી

આ પ્રમાણે મગધ સામ્રાજ્યમા રાજવીપદને અંગે કલહ ઉદ્ભવવા અને શમવા લાગ્યો પણ તેનું સારુ પરિણામ ન જ આવ્યુ આ આંતરિક કલેશ, કુસંપ અને નિર્બળતાની માહિતી પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશો સુધી પહોંચી, જેનો લાભ પરદેશી રાજ્યસત્તાઓએ લેવા માડ્યો મગધ સામ્રાજ્યને તાબે રહેતા કેટલાક ખંડિયા રાજાઓ પણ સ્વતંત્ર બન્યા, અને જ્યા જેનુ જોર ફાવ્યુ ત્યાના મુલકો લશ્કરી બળે અને શામ, દામ અને ભેદની રાજનીતિએ પચાવતા ગયા આવી રીતે ફાલેલ-ફૂલેલ મગધ સામ્રાજ્યનો સમ્રાટ્ સંપ્રતિના સ્વર્ગવાસ બાદ માત્ર ૪૭ વર્ષમા જ એવો તો કરુણ અંત આવ્યો કે તેના છેલ્લા મહારાજા બૃહદ્રથનુ તેના સેનાપતિ પુષ્યમિત્રે ધર્મઝનૂન અને રાજ્યલોભથી પ્રેરાઈ ખૂન કર્યું અને રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત કરી "**નામ તેનો નાશ**" એ કહેવત અનુસારે મગધ સામ્રાજ્યનો કરુણ અંત આવ્યો પતનને લગતો ઇતિહાસ અમે હવે પછીના પ્રકરણોમા રજૂ કરીએ છીએ

પ્રકરણ ૨ જું.

મહારાજા દશરથનો મૌર્યસમ્રાટ તરીકે રાજ્યામલ.

ઇ સ પૂર્વે ૨૦૩ થી ૧૮૮ ૧૫ વર્ષ.

મગધ સામ્રાજ્યની ગાદી ઉપર પાચમા સમ્રાટ્ તરીકે વયોવૃદ્ધ મહારાજા દશરથ આવ્યા કે જેણે મગધના પ્રતિનિધિ તરીકે મગધ સામ્રાજ્યનો વહીવટ ૫૪ વર્ષ સુધી તો ભોગવ્યો હતો સમ્રાટ્ સપ્રતિનો સ્વર્ગવાસ થતા રાજ્યના હકદાર તરીકે તેમને મગધ સામ્રાજ્યની ગાદી મળી હતી

આ મહારાજાની વયોવૃદ્ધાવસ્થાનો લાભ લઇ કલિંગ જેવો બળવાન પ્રાત ચેતરાજ નામે કલિંગપતિ(તેના રાજ્યામલ દરમિયાનમા)ની કુનેહથી સ્વતત્ર થયો અને કલિંગ પ્રાતે પુન સ્વતત્રતા પ્રાપ્ત કરી આ હકીકતની અગેનો એક શિલાલેખ હાથીગુફામાથી નીચે પ્રમાણે મળી આવ્યો છે —

" नमो अरहन्तानम् । नमो सवसिधानम् । ऐरेन महाराजेन महामेघवाहनेन चेतराजवसवधनेन पसथ-सुभलखनेन चतुरतलुठितगुणोपहितेन कलिंगाधिपतिना सिरि खारवेलेन ॥ १ ॥"

(પંડિત સુખલાલજીદ્વારા સશોધિત શિલાલેખ, પક્તિ ૧)

કલિંગની ગાદી ઉપર ત્યારપછી ત્રીજો મહાબળવાન ખારવેલ નામે રાજા થયો કે જે જૈનધર્મનો મહાન્ ઉપાસક હતો તેણે કલિંગની હાથીગુફાની ટેકરીઓમા શિલાલેખો કોતરાવનાર રાજવી તરીકે સારી પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે

કલિંગ દેશમા આવેલ ખડગિરિ અને ઉદયગિરિની પ્રાચીન ઐતિહાસિક ગુફાઓના પ્રાચીન શિલાલેખોની હારમાળાઓનુ ઇતિહાસવેત્તાઓએ સશોધન કરી ખાત્રીલાયક

પ્રમાણભૂત અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે કે—ભારતવર્ષમા આ કાળ પૂર્વે મૂર્તિપૂજા વિદ્યમાન હતી અને જૈનધર્મે ભારતમા સુદર સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ આ હકીકતને અગે સવિસ્તર વર્ણન અમે પુષ્યમિત્રના રાજ્યામલ દરમિયાનમા રજૂ કરીશુ

મહારાજા દશરથના અમલ દરમિયાનમા વૈશાલીના રાજ્યો સ્વતત્ર થયા તેવી જ રીતે મૌર્યસામ્રાજ્ય ઉપર પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશોદ્વારા ગ્રીકોએ પણ આક્રમણ શરૂ કર્યું, પરન્તુ વીર રાજપુત્ર ઝાલોકે તેનો સામનો કર્યો ઝાલોક મૌર્ય મહારાજા અશોકનો કાશ્મીરી રાણીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલ રાજકુવર હતો, કે જેને મહારાજા અશોકના જીવનકાળ દરમ્યાનમા જ કાશ્મીરના રાજા અપુત્ર મરી જવાથી તેના દૌહિત્ર તરીકે કાશ્મીરની રાજ્યગાદી મળી હતી

આ રાજપુત્ર ઝાલોકે મગધસામ્રાજ્ય ઉપર ચઢી આવતા ગ્રીકહલ્લાને બહાદૂરીપૂર્વક કાશ્મીરની સરહદ પર રોકી દઈ ગ્રીક સેનાપતિને પરાજીત કર્યો, અને મગધસામ્રાજ્ય ઉપર તલપી રહેલ યવનરાજવીઓની નેમ ઊંધી વાળી

જો આ કાળે યવન રાજસત્તાને વીર રાજપુત્ર ઝાલોકે કાશ્મીરમા મહાત ન કરી હોત તો મગધસામ્રાજ્યનો અત જલ્દી આવત, કારણ કે યવન સેનાપતિનુ બળવાન લશ્કર વિશેષ પ્રમાણમા અને સુસજ્જિત હતુ

રાજ્યસત્તાના આતરિક ખટપટના ભોગ તરીકે આધ્ર આદિ મહાબળવાન પ્રાતો પણ સ્વતત્ર થઈ ગયા આધ્ર પ્રાતની સ્વતત્રતા પ્રાપ્ત કરનાર શ્રીમુખ નામે શૂરવીર આધ્રપતિ રાજા હતો તેવી જ રીતે બીજા અનેક પ્રાતોએ પોતપોતાની સ્વતત્રતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસો કર્યા અને તેમા તેઓને સફળતા મળી

મહારાજા દશરથે પોતાની અમર નામના તરીકે નાગાર્જુનની પહાડી ગુફાઓ આજીવિકોના રહેઠાણ તરીકે દાનમા આપી દીધી, તેમજ આજીવિકોને તેમણે સારા પ્રમાણમા દાન કર્યું હતુ, જેનો શિલાલેખ નાગાર્જુનની પહાડી ગુફાઓ ઉપર વર્તમાન કાળમા દષ્ટિ ગોચર થાય છે કે જે મહારાજા દશરથના અસ્તિત્વની અને દાનવીરપણાની મૂગી સાક્ષી પૂરે છે

મહારાજા દશરથના આ પ્રમાણે ૧૫ વર્ષના રાજ્યામલ દરમિયાનમા મગધસામ્રાજ્ય પતનના માર્ગે વળ્યુ તેમનો સ્વર્ગવાસ થતા મગધની રાજ્યગાદી મહારાજા સપ્રતિના પુત્ર શાલીસુકને મળી

પ્રકરણ ૩ જું.

મહારાજા શાલીસુક (ઇ સ પૂર્વે ૧૯૮ થી ૧૭૯. ૯ વર્ષ)

મહારાજા શાલીસુક સમ્રાટ્ સંપ્રતિના પુત્ર થતા હતા જો કે મગધસામ્રાજ્યની ગાદી ઉપર યુવરાજ વૃષભસેનનો સંપૂર્ણપણે અધિકાર હતો છતા કુટુંબકલેશની શાંતિ અર્થે વૃષભસેને શાલીસુકને મગધની રાજ્યગાદીનો હક સુપ્રત કર્યો અને પોતે અવન્તીપતિ તરીકે અવન્તીમા રાજ્ય કરવા લાગ્યો

*એક અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર જણાવે છે કે આ શાલીસુકે પોતાના વડીલ બંધુનું ખૂન કરી મગધની રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત કરી હતી જેને લગતો ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે છે —

"स ज्येष्ठभ्रातरं साधु केतेति (? हत्वावि ?) प्रथितं गुणैः"–Bern Brihatsamhita

રાજ્યલોભના અંગે મૌર્ય રાજવીઓની આંતરિક સ્થિતિ ઘણી જ શોચનીય થઇ પડી અને તેને પરિણામે મૌર્યસામ્રાજ્યના પાયામા લૂણો લાગવા માંડ્યો હતો

કાશ્મીરપ્રદેશ મગધ સામ્રાજ્યથી અશોકના સમયમા જ જુદો પડી ગયો હતો કાશ્મીરપતિ ઝાલોકે ગ્રીક સૈન્યને મગધ ઉપર ચઢી આવતું રોકી દીધુ ખરુ, પરંતુ એકલા કાશ્મીરપતિ માટે આ કાર્ય અતિશય જોખમદારીભર્યું હોવાથી તેણે કાશ્મીરની સરહદની મજબૂતાઇ કરી મગધ ઉપર થતી ચઢાઇ અટકાવી, પરંતુ તે પંજાબ સુધી જઈ બળવાની શાંતિ કરી શકયો નહિ આને પરિણામે આ કાળે સિંધુ નદીની સામી પારના પ્રદેશો જેવા કે અફઘાનીસ્થાન, કંદહાર અને ઈરાન આદિ અનેક પ્રદેશો સ્વતંત્ર થઈ ગયા અવન્તીથી પંજાબ સુધીની સરહદ ઉપર કાબૂ મેળવવા વૃષભસેને હિમ્મત કરી અને તેમા તે ફાવ્યો

---

* આ ઇતિહાસકાર ભલે આમ જણાવતા હોય છતા અમારો આ બાબતમાં મતભેદ છે અમો તેમના મંતવ્ય સાથે સહમત થઇ શકતા નથી —લેખક.

આ કાળે કાશ્મીરપતિ મહારાજા જાલૌકે આંતરિક કુટુંબકલહનો લાભ લઈ કાન્યકુબ્જ પ્રાંત ઉપર ચઢાઈ કરી તેમાં તે વિજયી થતાં કાન્યકુબ્જને કાશ્મીર સાથે જોડી દીધું આ પ્રમાણે આ પ્રાંત પણ મગધથી સ્વતંત્ર થયો.

મહારાજા શાલીસુકે જૈનધર્મના પ્રચાર અર્થે પુષ્કળ પ્રયત્નો જારી રાખ્યા હતા, છતાં તેમાં તેને જશ મળ્યો નહિ

આ રાજાના સમયમાં યવનો, મ્લેચ્છો અને ગ્રીક લોકોએ ફરીથી આક્રમણ કર્યું ગ્રીક સેનાધિપતિ એઈંટિયોકસ ધી ગ્રેટે પોતાની શક્તિશાળી ગ્રીક સેનાની સહાયથી હિંદુકુશ પર્વતને ઓળંગી ભારત ઉપર આક્રમણ કર્યું જેમાં ગાંધારના રાજા સુભાગસેન સાથે ભયંકર યુદ્ધ થયું અને પરિણામે બન્ને જણાએ સંધી કરી આ સંધીને પરિણામે ગ્રીક સેનાધિપતિને લગભગ દોઢસો હાથીઓની સંખ્યા પ્રાપ્ત થઈ

ત્યારબાદ આ વીર સેનાધિપતિએ સંધીની પરવા ન કરતાં દૂર દૂરના પ્રાંતો સુધી આક્રમણ કર્યું હતું 'ગાર્ગ્ય સંહિતા'ના કથનાનુસારે સાકેત, પાંચાલ તથા મથુરા તેણે હસ્તગત કર્યાં એટલું જ નહિ પણ મગધસામ્રાજ્યની રાજધાની પાટલિપુત્ર અથવા કુસુમપુર ઉપર પણ તેણે પોતાનો વાવટો ફરકાવ્યો હતો પરંતુ આ ગ્રીક સેનાપતિની હકુમત વધુ વખત ટકી શકી નહિ તેઓમાં પરસ્પર આંતરિક કલહ જાગતાં તેઓને યુદ્ધમાં ઉતરવું પડયું, અને તેના પરિણામે ગ્રીક લોકોને તુરતાતુરત ભારતનો ત્યાગ કરી જવો પડ્યો

"मध्यदेशे न स्थास्यन्ति, यवना युद्धदुर्मदाः।
तेषामन्योन्यसंभावा (?) भविष्यन्ति न संशयः॥
आत्मचक्रोत्थितं घोरं युद्धं परमदारुणम्" ॥ १ ॥

"ततो युगवशात्तेषां, यवननां परिक्षये।
संकेते (?) सप्तराजानो, भविष्यन्ति न संशयः" ॥ २ ॥

આ ગ્રીક લોકો જો કે આંતરિક ખટપટને અંગે આ સમયે ભારતનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા, પરંતુ તેના આક્રમણદ્વારા ભારતસામ્રાજ્યનું સિંહાસન ડોલાયમાન થયું બાહ્ય આક્રમણના યોગે રાજ્યની વ્યવસ્થા અવ્યસ્થિત થઈ પડી વળી ગાંધાર, કાશ્મીર, કલિંગ અને આંધ્ર જેવા ચાર બલીષ્ઠ રાજ્યો મૌર્યસામ્રાજ્યથી જુદા પડી તદ્દન સ્વતંત્ર થઈ જવાથી મગધસામ્રાજ્યના પાયા હચમચી ગયા

મહારાજા શાલીસુકના ૯ વર્ષ સુધીના રાજ્યામલ દરમિયાન મૌર્યસામ્રાજ્યના સાંધાઓ વિશેષ ઢીલા થઈ ગયા

પ્રકરણ ૪ થું.

છેલ્લા ત્રણ રાજાઓ

(૧) મહારાજા દેવવર્માનો રાજ્યામલ (ઇ સ પૂર્વ ૧૭૯ થી ૧૭૧ ૮ વર્ષ)

આ મહારાજાના કૌટુબિક સબધની સપૂર્ણ માહિતી મળતી નથી છતા તેઓ મગધની ગાદીના હકદાર રાજ્યપુત્ર હતા એવી માહિતી મળે છે એનાં નામો જુદા જુદા ગ્રથકારો નીચે પ્રમાણે રજૂ કરે છે ' **દેવધર્મા, સોમધર્મા અને સોમવર્મા** '

આ મહારાજાના અમલ દરમિયાનમા યવનોનુ ફરી આક્રમણ પૂરજોસમા થયુ બેકટ્રીયાના રાજા ડેમેટ્રીયસે ભારત ઉપર આક્રમણ કર્યું, જેને પરિણામે તેણે પશ્ચિમોત્તર ભારતના ઘણા પ્રાતો હસ્તગત કર્યા*

આ મહારાજાના ૮ વર્ષના રાજ્યામલ દરમિયાનમા પશ્ચિમોત્તર પ્રાત સિવાય કોઈપણ રાજ્યસત્તાએ સ્વતત્રતા પ્રાપ્ત કર્યાનો ઇતિહાસ મળતો નથી, તેમ જ આતરિક કલહ કે બળવાની નોધ પણ ઇતિહાસને પાને નોધાઇ નથી આ પ્રમાણે ૮ વર્ષ રાજ્ય ભોગવી એમનો સ્વર્ગવાસ થતા મગધની રાજ્યગાદી ઉપર શતધનુષ્ય નામે રાજા રાજ્યારૂઢ થયો

× × ×

(૨) મહારાજા શતધનુષ્ય (ઈ સ. પૂર્વ ૧૭૧ થી ૧૬૩ ૮ વર્ષ)

આ મહારાજાના રાજ્યામલ દરમિયાનમા પશ્ચિમોત્તર ભારત ઉપર ગ્રીક લોકોએ પોતાનુ શાસન સારી રીતે જમાવ્યુ ડેમેટ્રીયસે પણ પોતાનો અડ્ડો ઠીક જમાવ્યો હતો આ ડેમેટ્રીયસ ઘણો પ્રતાપશાળી રાજા હતો તેણે અફઘાનીસ્થાન અને ભારતમા પોતાના નામથી અનેક નગરો સ્થાપિત કર્યા પ્રાચીન આકોશીયામા ' ડેમેટ્રીયસ પોલીસ '

* જુઓ સ્મીથનો ' અર્લી હીસ્ટ્રી ઑફ ઇન્ડીયા ' પૃ ૨૩૭,

નામે એક નગર હતુ * પતજલિકૃત 'મહાભાષ્ય' અનુસાર સૌવીર દેશમા પણ 'દાતામિત્રી' નામે એક નગરનો ઉલ્લેખ મળે છે કે જે દાતામિત્રી ડેમેટ્રીયસના નામનો અપભ્રંશ શબ્દ છે આ પતજલિ મુનિ "શૃગવશીય પુષ્યમિત્ર"ના સમકાલીન હતા આ પ્રમાણે ગ્રીકલોકોએ ભારતના પશ્ચિમોત્તર પ્રાતો ઉપર પોતાનો અધિકાર સુદૃઢ રીતે સ્થાપ્યો

તેવી જ રીતે વિદર્ભ દેશ પણ આ કાળે સ્વતત્ર થયો આ ઉપરાન્ત અનેક પ્રજાતત્રી રાજ્યોએ પણ પોતાની સ્વતત્રતા પુન. પ્રાપ્ત કરી

આ પ્રમાણે મહારાજા શતધનુષ્યના અમલ દરમિયાન મગધ સામ્રાજ્યનુ દિનપર-દિન પતન થતું ગયુ

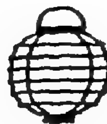
× × ×

(૩) છેલ્લા સમ્રાટ મહારાજા બૃહદ્રથ (ઇ સ પૂર્વે ૧૬૩ થી ૧૫૬ : ૭ વર્ષ)

મહારાજા બૃહદ્રથ શતધનુષ્યના ભાઇ થતા હતા તેઓ મૌર્યવશના છેલ્લા સમ્રાટ્ હતા એમના કાળમા મૌર્ય સામ્રાજ્યનુ પતન ચાલુ જ રહ્યું જેને તેઓ રોકી શકયા નહિ અતમા આ મહારાજાના સેનાધિપતિ પુષ્યમિત્રે મહારાજા બૃહદ્રથનુ ધર્મઝનૂન અને રાજ્યગાદીના લોભે ખૂન કર્યું અને પોતે રાજ્યારૂઢ થયો મગધની શક્તિશાળી સેના ઉપર પુષ્યમિત્રનુ સંપૂર્ણ આધિપત્ય હતુ અને તેથી જ તે ફાવ્યો

આ રીતે મગધ સામ્રાજ્યનો ઇ સ પૂર્વે ૧૫૬ કહેતા વીરનિર્વાણ ૩૭૦ મા, ૧૬૦ વર્ષના રાજ્યામલ બાદ અત આવ્યો આ પ્રમાણે પુષ્યમિત્ર રાજ્યારૂઢ થવાથી મૌર્યવશની રાજ્યગાદી શૃગવશમા ગઇ

જગતના ઇતિહાસકારો શૃગવશના રાજા પુષ્યમિત્રનો ઇતિહાસ વિશાળ નથી એમ જણાવે છે, પરતુ જૈનગ્રથકારોએ આ પુષ્યમિત્ર રાજાનો મુનિહત રાજા તરીકે ઇતિહાસ સવિસ્તરપણે આલેખેલો છે જે અમો હવે પછીના ખડમા રજૂ કરીએ છીએ.

* જુઓ 'પોલીટિકલ હીસ્ટ્રી ઑફ એન્સન્ટ ઇન્ડીયા' કર્તા રાયચૌધરી, પૃ. ૨૦૫.

વીર નિર્વાણ ૪૦૦ ના ગાળામા મૌર્ય સામ્રાજ્ય પડતી દર્શાવનારો નકશો.

શ્રી મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર.

ખંડ ૭ મો.

પ્રકરણ ૧ લું.

મુનિહત કલકીસ્વરૂપી રાજા પુષ્યમિત્ર અથવા બૃહસ્પતિમિત્ર.

ઇ સ. પૂર્વે ૧૫૬ થી ૧૨૧, વીરનિર્વાણ ૩૭૦ થી ૪૦૫ ૩૫ વર્ષ.

ઈ. સ પૂર્વે ત્રીજા સૈકાથી પ્રારભી આઠમા સૈકા સુધી ભારતવર્ષ જૈનધર્મની સપૂર્ણ અસર નીચે હતુ ત્યારપૂર્વે ભારતમા યજ્ઞાદિ ક્રિયાકાડ કરનાર બ્રાહ્મણ ભાષ્યોનુ વિશેષ જોર હતુ આ કાળને ‘સનાતન યુગ’ તરીકે સબોધવામા આવતો હતો આ સમયે યજ્ઞાદિ ક્રિયાકાડોનુ જોર (જેમા પશુબલિ–પશુહિંસા પણ થતી) વધી પડ્યું હતુ આવા પશુયજ્ઞો રાજયજ્ઞો તરીકે સનાતન ધર્મી રાજાઓના રાજદરબારમા પણ જોસથી પ્રચલિત થયા હતા જેમા ધર્મને નામે, દેવ–દેવીઓને પ્રસન્ન કરવા અર્થે સેકડો અવાક્ પશુ–પ્રાણીઓનુ બલિદાન અપાતું હતુ આ વિષયને લગતું વર્ણન અમો અગાઉના ખંડોમા કરી ગયા છીએ

ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ કે જેઓ ઈ સ પૂર્વે ૮૦૦ ના ગાળામા થયા હતા તેમના ધર્મપ્રભાવે તેમ જ ત્યારપછી તેમની પાટે થએલા જ્ઞાની મુનિમહારાજોના પુરુષાર્થી પ્રયાસોદ્વારા જૈનધર્મ રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે ફરીથી પગભર થયો પ્રભુ મહાવીરના સમયમા જૈનધર્મનુ તત્ત્વજ્ઞાન વેદાન્ત સાથે સરખાવતા સર્વોત્તમ પુરવાર થયુ અને વેદાન્તી અનુયાયીઓ પણ જૈનધર્મ પ્રત્યે આકર્ષાયા મહાવીરના પ્રથમ શિષ્યપદનુ માન પ્રાપ્ત કરનાર ઇંદ્રભૂતિ ગણધર (ગૌતમસ્વામી) અને ત્યારપછી બીજા દસ પડિતો પણ દ્વિજ જાતિના હતા તેઓએ વેદાન્ત ધર્મનો ત્યાગ કરી જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો

અને સાથોસાથ પોતાના ૪,૪૦૦ જેટલા યજ્ઞપારગત કર્મકાંડી શિષ્યોને જૈનધર્મી સાધુઓ બનાવ્યા હતા

ત્યારબાદ પ્રભુ મહાવીરના વિહાર અને વીરતાભરેલ ઉપદેશને પરિણામે ૧૪૦૦૦ સાધુઓ જૈનધર્મની ગૌરવતા વધારનાર થયા જેમાનો ઘણો મોટો ભાગ પણ વેદાંતવાદી પંડિતોનો જ હતો

પ્રભુ મહાવીરની પૂર્વે જૈનધર્મમા દીક્ષા લેનાર બુદ્ધકીર્તિ નામે જૈનમુનિ કે જેઓ પાછળથી બૌદ્ધ ધર્મના સ્થાપક બન્યા હતા તેઓએ પણ આ યજ્ઞાદિ ક્રિયા પરત્વે ઝુબેશ ઉઠાવી હતી પાછળથી તેઓએ માસાહારી ધર્મ(બૌદ્ધ ધર્મ)ની સ્થાપના કરી હતી અને માસાહારને અંગે 'મરેલા પ્રાણીઓનુ માસ ખાવામા પાપ નથી' એવો સિદ્ધાત પ્રરૂપ્યો હતો બાકીના મહાવ્રત્તો જૈનધર્મને મળતા જ હતા અને તેઓનો પ્રતિબોધ પણ તે જ પ્રમાણે હતો

ગૃહત્યાગ કર્યા પછી ગૌતમબુદ્ધનુ પ્રથમ યશસ્વી કાર્ય એ હતુ કે 'ત્યાગી રાજકુમાર તરીકે' તેમણે રાજગૃહીની રાજ્યગાદી ઉપર બિરાજમાન થએલ રાજા બિબિસાર ઊર્ફે શ્રેણિક મહારાજાના દરબારમા જઇ, રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે થતા ભયકર પશુયજ્ઞનો વિરોધ કરી, યુક્તિપૂર્વક ઉપદેશ આપી તે ભયકર રાજયજ્ઞ બધ કરાવ્યો હતો

ત્યારબાદ ભારતના રાજવીઓ પ્રભુ મહાવીર અને તત્પશ્ચાત્ના જૈનપ્રભાવિક સચ્ચારિત્રશીલ સૂરીશ્વરોના ઉપદેશ અને સમાગમથી જૈનધર્માનુરાગી બન્યા અને જૈન-ધર્મે ભારતમા રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે પોતાનો વિજયધ્વજ ફરકાવ્યો

જગતમા 'ચઢતી અને પડતી' ની ઘટના દરેકના માટે નિર્માણ થએલી વસ્તુ છે તે પ્રમાણે આ સમયે પણ બન્યુ મગધ સામ્રાજ્યના રાજવીઓના કૌટુબિક કલેશનો લાભ વેદાતવાદી સમાજે લીધો અને સનાતનધર્મના પુનરુદ્ધાર માટે શામ, દામ અને ભેદની રાજ્યનીતિનો આશરો લીધો

રાજ્યદરબારમા રાજયપુરોહિત તરીકે સારુ માન ધરાવતા "પુષ્યધર્મા" નામે પુરોહિતને બ્રહ્મસમાજે વેદાત ધર્મના પ્રચારનુ કાર્ય જોસભેર કરવા અને આ આવેલી તકનો લાભ લેવા સૂચવ્યુ પરિણામે ગુપ્ત વ્યૂહરચનાઓ ચારે દિશાએ ચાલુ થઈ

પુષ્યધર્મા પુરોહિતનો પુત્ર "પુષ્યમિત્ર" મગધના લશ્કરનો મુખ્ય સેનાધિપતિ હતો એટલે તેના કાબૂમા આખુ લશ્કર હતુ પુરોહિત પુષ્યધર્માના કુટુબમા થતી ધાર્મિક ચર્ચાની અસર તેના પુત્રની રગેરગમા વ્યાપેલી જ હતી, જેથી તેને ધર્મઝનૂન પ્રગટયું એક તો એ પોતે શુરવીર હતો અને બીજુ સમસ્ત લશ્કર એના તાબામા હતુ તેથી તક જોઇ

એણે ધર્મઝનૂનથી પ્રેરાઈ રાજા બૃહદ્રથનું ખૂન કર્યું અને મગધની રાજ્યગાદી હસ્તગત કરી આ ઘટના ઈ સ. પૂર્વે ૧૫૬ એટલે વીર નિર્વાણ સવત ૩૭૦ મા બની હતી

આ કાળ સુધી જો કે ભારતમા જૈનધર્મે પોતાનુ સામ્રાજ્ય જમાવ્યુ હતુ છતા સનાતની મદિરો તથા સાધુ-સતોને જરા પણ હેરાનગતિ પહોચાડી હતી નહિ, કારણ કે જૈનસાધુઓ આત્મપરાયણ હોવાથી ધર્મઝનૂનથી દૂર જ રહ્યા હતા મૌર્ય રાજાઓ જૈન હોવા છતા સાઠ હજાર બ્રાહ્મણોને નિયમિત ભોજન આપતા હતા આ બ્રહ્મભોજનની શરૂઆત મહારાજા ચદ્રગુપ્તના રાજ્યકાળથી જ પડિત ચાણાક્યે ચાલુ કરાવી હતી અને તે સમ્રાટ્ અશોકના રાજ્યકાળ સુધી ચાલુ રહી

જો કે મહારાજા ચદ્રગુપ્ત ચૂસ્ત જૈન હતો છતા તે પ્રણાલિકા તેણે પોષી હતી આ સબધમા પડિત ચાણાક્ય પોતાના અર્થશાસ્ત્રમા જણાવે છે કે "મૌર્ય ચદ્રગુપ્ત કટ્ટર જૈન હતો અને જૈનમદિરો તરફ એની અખૂટ ભક્તિ હતી ૮૦ કરોડ સોનૈયાના ખર્ચથી એણે દેવમદિરો બાધ્યા હતા એના સમયમા કોઇ શખ્સ દેવમદિરની આશાતના તો શુ પણ તેની વિરુદ્ધમા કટુ શબ્દ બોલતો તો તે બોલનાર દડને પાત્ર થતો અને તેને સજા પણ થતી" જુઓ, આ વાક્ય—**माक्रोशाद्देवचैत्याना उत्तमदडमर्हति ।** (કૌટિલ્ય અર્થશાસ્ત્ર, ખડ ૩ જો, પ્રકરણ ૧૮ મુ)

આ પ્રમાણે જૈન ધર્મના ચૂસ્ત મૌર્યવશી રાજવીઓએ પણ બ્રાહ્મણભાષ્ય સમાજ પરત્વે ઉચ્ચ કોટીનુ માન ધરાવી નિયમિત બ્રહ્મભોજનના અગે ગામોગામ અન્નક્ષેત્રો ચાલુ કર્યા હતા કે જેનો ૬૦,૦૦૦ બ્રાહ્મણો લાભ લેતા હતા

× × ×

બ્રહ્મભોજનના અન્નક્ષેત્રની ઉત્પત્તિનુ રહસ્ય—

આ બ્રહ્મભોજનના રહસ્ય વિષે વિચાર કરતા જાણવા મળે છે કે પ્રભુ શ્રી મહાવીરના સમયમા દીક્ષિત થએલ સાધુઓનો ૧૪,૦૦૦ નો સપ્રદાય હતો, જેમાથી લગભગ ૯,૦૦૦ ઉપરાતની સખ્યા દ્વિજ જાતિની હતી. વેદાન્તવાદી બ્રાહ્મણભાષ્યોની સખ્યા લગભગ ૬૦,૦૦૦ જેટલી હતી કે જેઓનો નિર્વાહ રાજ્યાશ્રયથી, ભિક્ષાવૃત્તિથી યા ધર્મોપદેશ કરવાથી થતો હતો જૈનધર્મ રાષ્ટ્રધર્મ બનવાથી અને આત્મહિતાર્થી વેદાતવાદી પડિતો ઉપરાઉપરી જૈનધર્મમા દીક્ષિત થવાથી અન્ય વેદાતી પડિતોને જૈનધર્મના પ્રચારને અગે આશ્રય મળવો લગભગ બધ થયો, જેથી તેઓએ પોતાની સ્થિતિનુ સ્પષ્ટીકરણ પડિત ચાણાક્ય સમક્ષ કર્યું પડિત ચાણાક્યે આ બ્રાહ્મણવિદ્વાનોને આશ્વાસન આપી તેઓ માટે રાજ્ય તરફથી અન્નક્ષેત્રો ચાલુ કરાવ્યા, કે જેનો લાભ તેઓ વિનાસકોચે લેવા લાગ્યા આ પ્રમાણે આ અન્નક્ષેત્રો મહારાજા ચદ્રગુપ્તથી મહારાજા અશોકના સમય સુધી

ચાલુ રહ્યા જેમા મહારાજા અશોકના રાજ્યારૂઢ થયા બાદ, લગભગ ચાર પાચ વર્ષ બાદ, તેને બૌદ્ધ ધર્મનો મોહ લાગ્યો અને તેથી તે બૌદ્ધધર્મી બનવાથી આ અન્નક્ષેત્રો બધ કરાવ્યા એટલે અહીં સુધી જે બ્રાહ્મણ પડિતોને રાજ્યાશ્રય મળતો હતો તે બધ પડ્યો એટલે વિદ્વાન વેદાતવાદી પડિતોને રાજ્યાશ્રય વિના પોતાનો નિભાવ કરવો ભારે થઈ પડ્યો અને તેઓ મુશ્કેલીમા આવી પડ્યા

સમ્રાટ્ અશોક પછી સમ્રાટ્ સપ્રતિ મગધની ગાદીએ આવ્યા, જેમણે જૈનધર્મનો ચારે દિશામા સારામા સારો પ્રચાર કર્યો પોતાના પૂર્વજન્મનુ "રકપણુ" યાદ લાવી પાટલિપુત્ર અને ઉજ્જૈનના ચારે દરવાજે ભોજનશાળાઓ ખોલી શ્રીમત અને ગરીબોના ભેદભાવ વિના આતરિક દુખી દરેક કુટુબને ભોજનશાળાનો લાભ મળતો, જેના યોગે મહારાજા સપ્રતિનો-રાજ્યવહીવટ અતિ લોકપ્રિય થઈ પડ્યો અને સમસ્ત ભારતમા ચારે દિશાએ મહારાજાની કીર્તિ ગવાઇ રહી

મહારાજા સપ્રતિના સ્વર્ગવાસ બાદ મગધના રાજ્યકુટુબમા કલેશે ભયકર સ્વરૂપ પકડયુ, જેનો લાભ વેદાન્તવાદી સમાજે લીધો અન્ય રાષ્ટ્રો કે જ્યા સનાતન ધર્મ પળાતો હતો તે રાષ્ટ્રોએ સનાતન ધર્મપ્રચારને અર્થે અહીં ગુપ્ત રીતે પ્રબળ હીલચાલ શરૂ કરી, અને રાજ્યરમત રમાવા લાગી આ પ્રપચની આગેવાની સનાતન ધર્મે રાજ્યપુરોહિત "પુષ્યધર્મા" ને આપી, કારણ કે પુષ્યધર્મા રાજ્યપુરોહિત હતો એટલું જ નહિ પણ રાજ્યકુટુબમા તેનુ માન પણ સારુ હતુ

વેદાન્તવાદી સમાજે રાજ્યપુરોહિત પુષ્યધર્માને પોતાના પક્ષમા ભેળવી તેના પુત્ર સેનાધિપતિ પુષ્યમિત્ર મારફતે તક સાધી, મહારાજા બૃહદર્થનુ ખૂન કરવાનુ ઠરાવ્યુ ને તેણે ધર્મઝનૂનથી પ્રેરાઇ મહારાજા બૃહદર્થનુ ખૂન કર્યુ

આ ખૂનથી મગધમા ચારે દિશાએ હાહાકાર મચી ગયો બૌદ્ધ અને જૈનધર્મી પ્રજાને તેના અગે ઘણુ જ સહન કરવુ પડ્યુ શ્રી સઘને પણ સાધુ–સપ્રદાય તેમ જ જૈન મદિરની કઇ રીતે રક્ષા કરવી તે ચિંતાનો વિષય થઇ પડ્યો

રાજા પુષ્યમિત્રે રાજ્યગાદી ઉપર આવતા જ રાજ્યદરબાર ભરી પોતાના મત્રીઓને પૂછ્યુ કે "એવો કયો ઉપાય છે કે જેથી મારુ નામ અમર થાય ?" મત્રીઓએ કહ્યુ "મહારાજ, આપની પૂર્વે રાજા અશોક થઇ ગયા, તેમણે ૮૪,૦૦૦ ધર્મરાજીકા સ્થાપિત કરી અવિચળ નામના મેળવી છે, તે જ માફક આપ પણ એવુ કાર્ય કરો કે જેથી આપની નામના અમર થાય" પુષ્યમિત્રે કહ્યુ "રાજા અશોક તો મોટો માણસ હતો, તેને હુ પહોચી નહિ શકુ, મારે માટે કાઇ બીજો ઉપાય છે ?" આ પ્રશ્ન સાભળી એક બ્રાહ્મણે કહ્યુ. "હે દેવ ! બે કારણોથી નામ અમર થાય, એક નૂતન સર્જન કરવાથી અને બીજુ સર્જિત થયેલ વસ્તુનો વિનાશ કરવાથી"

બાદ ચતુરંગી સેનાને સજ્જ કરી, બૌદ્ધશાસનનો નાશ કરવા તે કુર્કુટરામના* બૌદ્ધમઠ તરફ ગયો, પણ બૌદ્ધના મહામઠના દ્વાર આગળ પહોંચતા જ એક ભયંકર સિંહનાદ થયો, જેથી ભયભીત થઈ પાછો તે પાટલિપુત્ર ચાલ્યો ગયો બીજી અને ત્રીજી વખત પણ આવી રીતે જ બન્યું

અંતમા ભિક્ષુકસંઘના ખાસ પ્રતિનિધિ સાધુઓને તેણે પોતાની પાસે બોલાવી કહ્યુ કે "હું બૌદ્ધશાસનનો નાશ કરવા માગું છું, તો તમે શું ચાહો છો ? સ્તૂપ યા સંઘારામ ?" આ સાભળી બૌદ્ધભિક્ષુકો ભયભીત થયા અને ભિક્ષુકસમુદાયનો ઘણો મોટો ભાગ સ્તૂપોને લઈ મગધનો ત્યાગ કરી પૂર્વ તરફ એટલે નેપાળના માર્ગે થઇ ચીન તરફ ચાલ્યો ગયો

થોડા ઘણા બૌદ્ધભિક્ષુકો જેઓ હિંમતથી મઠોનું રક્ષણ કરી રહ્યા હતા તેઓનો તથા બૌદ્ધમઠનો પુષ્યમિત્ર નાશ કરતો છેક પંજાબ, સીઆલકોટ સુધી જઈ પહોંચ્યો

મૂર્તિઓનું ખંડન અને શ્રમણોનો શિરચ્છેદ—

પંજાબ, સીઆલકોટ સુધી પહોંચી ત્યાના બૌદ્ધભિક્ષુકોના મોટા સમૂહનો નાશ કરી, તેણે ઉદ્‌ઘોષણા કરાવી કે "જે કોઇ મને શ્રમણ (સાધુ)નું મસ્તક લાવી આપશે તેને હું એકસો સુવર્ણમહોર આપીશ "

અહીંથી તેણે અરિહંત જૈનપ્રતિમાઓ ખંડન કરવાનું કાર્ય શરૂ કર્યું રાજ્યઢંઢેરાને અંગે લોભી–લાલચુ જનો શ્રમણ કહેતા જૈન સાધુઓ તેમજ બૌદ્ધ સાધુઓના મસ્તકો કાપી કાપીને પુષ્યમિત્ર પાસે લાવવા લાગ્યા ધર્મઝનૂનમા પ્રેરાઇ માનવી કયા સુધી પતિત થાય છે તેનું પુષ્યમિત્ર જ્વલંત દૃષ્ટાંત છે. આવા પ્રકારના તેના આચરણથી ચારે તરફ હાહાકાર મચી ગયો

'દિવ્યાવદાન' નામનો પ્રમાણભૂત બૌદ્ધગ્રંથ ૨૯ મા અવદાનમા ઉપરની હકીકતને પૃષ્ટિ આપે છે પૃષ્ઠ ૪૩૦ થી ૪૩૪ સુધી હૃદયભેદક શબ્દોમાં જે નોંધ લેવાઇ છે તે નોંધ અમે નીચે પ્રમાણે રજૂ કરીએ છીએ —

" × × × पुष्यधर्मणः पुष्यमित्रः, सोऽमात्यानामंत्रयते कः उपायः स्याद् यद् अस्माकं नाम चिरं तिष्ठते । तैरभिहितं देवस्य च वशादशोको नाम्ना राजा बभूवेति, तेन चतुरशीतिधर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापितं यावद् भगवच्छासनं प्राप्यते तावदस्य यशः स्थास्यति, देवोऽपि चतुरशीतिधर्मराजिका सहस्रं प्रतिष्ठापयतु । राजाह । महेशाख्यो राजाऽशोको बभूव, अन्यः कश्चिदुपाय इति । तस्य ब्राह्मण पुरोहितः पृथग्ज-

* આ કુર્કુટરામને મહારાજા અશોકે એક કરોડ સુવર્ણમહોરનું દાન આપ્યું હતું તે આપણે અગાઉના પ્રકરણમા જોઇ ગયા છીએ

नोऽश्राद्धः, तेनाभिहितं देव ! द्वाभ्यां कारणाभ्यां नाम चिरं स्थास्यति ××× यावद्राजा पुष्यमित्रः चतुरंगबलकायं संनाहयित्वा भगवच्छासनं विनाशयिष्यामीति कुर्कुटारामं निर्गतः । द्वारे च सिंहनादो मुक्तः, यावत्स राजा भीतः पाटलिपुत्रं प्रविष्टः, एव द्विरपि त्रिरपि यावद् भिक्षुश्च संघमाहूय कथयति भगवच्छासनं नाशयिष्यामीति । किमिच्छथ स्तूपं संघारामान् वा ? भिक्षुभिः परिगृहीता यावत्पुष्यमित्रो यावत्संघारामं भिक्षूंश्च प्रघातयन् प्रस्थितः स यावत् शाकलमनुप्राप्तः । तेनाभिहितं यो मे श्रमणशिरो दास्यति तस्याऽहं दीनारशतं दास्यामि । धर्मराजिका बार्हद्बुद्धया शिरो दातुमारब्धं श्रुत्वा च राजाऽर्हत् प्रघातयितुमारब्धः, स च निरोधं संपन्नः, तस्य परोपक्रमो न क्रमते, स यत्नमुत्सृज्य यावत् कोष्ठक गतः, दंष्ट्राविनाशी यक्षश्चिन्तयति इदं भगवच्छासनं विनश्यति, अहं च शिक्षा धारयामि न मया शक्यं कस्यचिदप्रियं कर्तुं, तस्य दुहिता कृमिसेनयक्षेण याच्यते न चानुपर्यच्छति त्वं पापकर्मकारीति, यावत्सा दुहिता कृमिसेनस्य दत्ता, भगवच्छासनपरित्राणार्थं परिग्रहपरिपालनार्थं च, पुष्यमित्रस्य राज्ञः पृष्ठतः यक्षो महान् प्रमाणे यूयं (?) तस्यानुभावात् स राजा न प्रतिहन्यते यावद् दंष्ट्राविनाशी यक्षस्तं पुष्यमित्रानुबन्धयक्षं ग्रहाय पर्वतचर्येऽचरत् यावद्दक्षिणमहासमुद्रं गतः, कृमिसेनेन च यक्षेण महान्तं पर्वतं आनयित्वा पुष्यमित्रो राजा सबलवाहनोऽवष्टब्धः, तस्य 'मुनिहत' इति संज्ञा व्यवस्थापिता। यदा पुष्यमित्रो राजा प्रघातितस्तदा मौर्यवंशः समुच्छिन्नः । "

જૈન ગ્રંથો તો પુષ્યમિત્રને અંગે ઐતિહાસિક પુરાવાઓ રજૂ કરે છે, પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બૌદ્ધ ગ્રંથો પણ જૈનો ગ્રંથોને મળતા જ પ્રમાણો રજૂ કરે છે, છતાં આશ્ચર્ય જેવી વાત તો એ છે કે મૌર્યવંશી ઇતિહાસકારોએ આ ઘટના રજૂ કરવામાં ઇરાદાપૂર્વક ઉપેક્ષા સેવી છે અગર તો પોતાની અજ્ઞાનતા દર્શાવી છે

પ્રકરણ ૨ જું.

મહારાજા પુષ્યમિત્ર જિનમંદિરોના વિનાશ અર્થે રાજ્યગૃહી તરફ.

આ સમયે મગધ સામ્રાજ્યની પેટાગાદી તરીકે રાજ્યગૃહી નગરી ઉપર મૌર્યવંશી ધર્મગુપ્ત નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ નગરી જૈનમંદિરો માટે, જૈનધર્મના પ્રાચીન ધર્મસ્થાન તરીકે, તેમજ સાધુ સંપ્રદાયના નિવાસસ્થાન માટે અતિશય પ્રસિદ્ધિને પામી હતી આ નગરીને પ્રભુ મહાવીરે ધર્મપ્રચારનું કેન્દ્રસ્થાન બનાવી ત્યાં ચૌદ ચાતુર્માસો કર્યાં હતા તેવી જ રીતે ગૌતમબુદ્ધે પણ અહીંથી જ બૌદ્ધધર્મના પ્રચારને પગભર કર્યો હતો

આ રાજગૃહીના જગવિખ્યાત જૈનમંદિરોનો નાશ કરવા તેમ જ તેની રાજ્યગાદી હસ્તગત કરવા પુષ્યમિત્રે રાજ્યગૃહી ઉપર ચઢાઈ કરી, અને ધર્મગુપ્ત રાજા જે જૈનધર્મ પાળતો હતો તેનો તેણે વિનાશ કર્યો અને ધર્મઝનૂનની ખૂબ ધૂન મચાવી બાદ ધર્મઝનૂની પુષ્યમિત્ર દેવમંદિરોમાંની મૂર્તિઓનું ખંડન કરવા લાગ્યો એટલું જ નહિ પણ સાધુ મુનિમહારાજોને પણ અતિશય વિઘ્ન કરવા લાગ્યો એક સમયે શ્રમણસંઘના એક સમુદાયને તેણે એકત્રિત કરી એક મહેલમાં પૂરી દીધા અને તેમની પાસેથી દ્રવ્યની માગણી કરી ત્યારે સાધુઓએ કહ્યું કે "અમો ત્યાગીઓ સુવર્ણ રહિત છીએ, તેથી અમારી કઈ ચીજ તમને કામ આવી શકે ? અમો કઇ રીતે દંડ આપી શકીએ ?" આટલું કહેવા છતાં રાજાએ તેઓને છોડયા નહિ અને ઘણા દિવસ સુધી તેઓને ભૂખ્યા અને તરસ્યા પૂરી રાખ્યા આવું તેનું કુકર્મ જોઈ નગરદેવતાએ પ્રગટ થઈને કહ્યું કે "રાજન્ ! સાધુસંઘને હેરાન કરી તેના પરિણામે તારા મરણની જલ્દી તૈયારી તું શા માટે કરે છે ? જરા ધીરજ ધર, તારી અનીતિનું પરિણામ તારા માટે તૈયાર જ છે"

નગરદેવતાની આ જાતની ધમકીની રાજાને અસર થઇ અને તેણે શ્રમણસંઘ સન્મુખ જઈ વંદન કરી કહ્યું: "હે ભગવંત ! દેવકોપની શાંતિ અર્થે હું આપની કૃપા યાચું છું."

આટલું કહી સાધુસંઘને તેણે મુક્ત કર્યો અને તે સાધુસંઘ પણ રાજગૃહીનો ત્યાગ કરી તુરત જ અન્ય દેશ તરફ ચાલ્યો ગયો.

મહારાજા પુષ્યમિત્રને દૈવી મદદ—

મહારાજા પુષ્યમિત્રે સનાતન ધર્મના મૂળ મજબૂત કરવા માટે બૌદ્ધ અને જૈનશાસનના વિનાશ અર્થે તેમજ શાસનરક્ષક દેવી દેવતાઓની શક્તિનો પરાજય કરવા એક બલાઢ્ય યક્ષની સાધના કરી, જેના યોગે તે રાજગૃહીમાં મહારાજા ધર્મગુપ્તનું ખૂન કર્યા બાદ જૈનસાધુઓને હદ ઉપરાંત હેરાન કરવા લાગ્યો. વળી મંદિરોની પ્રાચીન જૈનપ્રતિમાઓનું ખંડન કરવાનું શરૂ કર્યું. એક દિવસ એક મંદિરમાં રહેલ પ્રતિમાનું ખંડન કરવા જતાં ત્યાં તેને ભયંકર રીતે આઘાત પહોંચવાથી આ કાર્ય તેને મનુષ્યશક્તિની બહારનું જણાયું એટલે તેણે પોતાના સાધેલ યક્ષને તેનું કારણ પૂછયું. એણે પણ પોતાની અશક્તિ દર્શાવી કોઇક દેશમાં રહેતા બળવાન, શક્તિશાળી દંષ્ટ્રાવિનાશી યક્ષની સાધના કરવા તેને કહ્યું એટલે દંષ્ટ્રાવિનાશી યક્ષની સાધના અર્થે તે કોઇક દેશ તરફ ગયો. ત્યાં જઇ તેણે મહામુશીબતે યક્ષને પ્રસન્ન કર્યો અને પોતાના કાર્યમાં મદદ કરવા કહ્યું. તે સમયે આ દંષ્ટ્રાવિનાશી યક્ષે વિચાર કર્યો કે 'આ રાજવી ભગવાનના શાસનનો નાશ કરવા મારી મદદ માગી રહ્યો છે, પરંતુ મારું તો ખાસ 'પણ' છે કે મારાથી કોઇનું પણ અહિત ન થઇ શકે, તો આવું વિનાશક કાર્ય મારાથી શી રીતે થઇ શકે?' આ યક્ષ પ્રભુ-શાસનની રક્ષામાં માન ધરાવતો હોવાને અંગે તેણે પોતાનું બળ મજબૂત કરવા માટે આ સમયે કૃમીસેન નામના એક બળવાન યક્ષને પોતાની પુત્રી પરણાવી પોતાનો પક્ષ સુદૃઢ કર્યો અને પુષ્યમિત્રને દાદ આપી નહિ.

મહારાજા પુષ્યમિત્ર મુનિહંત બને છે—

પુરાણોમાં ભાખેલ નીચેની ભવિષ્યવાણી આ કાળે પુષ્યમિત્ર રાજાને અંગે સિદ્ધ થતી માલૂમ પડે છે. પુરાણકારો કહે છે કે "કલ્કિ પાખંડીઓ કહેતા અન્ય દર્શનિક સાધુઓનો નાશ કરશે." જૈનો પણ કહે છે કે "કલ્કિ જબરજસ્તીથી સાધુઓનો વેશ ઉતરાવી લેશે અને સાધુઓનો પીડાકારક થશે." તે જ પ્રમાણે બૌદ્ધોએ પણ પોકારીને કહ્યું છે કે "પુષ્યમિત્રે બૌદ્ધધર્મને નષ્ટ કરવાનો સંકલ્પ કરી બૌદ્ધમઠો તથા સાધુઓનો નાશ કર્યો હતો." આ હકીકતને લગતો દિવ્યાવદાનનો પાઠ અમો રજૂ કરી ગયા છીએ.

આ ત્રણે મતોનું ભિન્ન ભિન્ન પરંતુ એક જ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરનારું વર્ણન જોઇ તેમજ મહારાજા પુષ્યમિત્રે વેદાંત ધર્મના પ્રચાર અર્થે આદરેલ રાજ્યનીતિનું પૃથક્કરણ કરતાં સ્પષ્ટ રીતે સમજાઇ આવે છે કે બૌદ્ધ અને જૈનધર્મને આ કાળે અતિશય કષ્ટ સહન કરવું પડ્યું હતું.

મહારાજા પુષ્યમિત્રને ભગવાનના શાસનના વિચ્છેદ અર્થે એક બળવાન યક્ષની મદદ મળવાથી તે ખૂબ ધર્મઝનૂની બન્યો હતો કુર્કુટરામના મહાન્ મઠનો નાશ કર્યા બાદ મગધથી લગાવી પંજાબ સુધીના સેંકડો બૌદ્ધવિહારોનો નાશ કરી બૌદ્ધભિક્ષુકો અને બૌદ્ધ-ધર્માનુયાયીઓને પૂર્વહિંદના માર્ગે ચીન સુધી દેશવટો આપવામા તે સમર્થ થયો

બાદ તેણે પડહો વગડાવી આખા સામ્રાજ્યમા જાહેર કર્યું કે "જે કોઇ શ્રમણ કહેતા સાધુનુ મસ્તક મને લાવી આપશે તેને હુ એક સો સુવર્ણ મહોરનુ ઇનામ આપીશ" સાથોસાથ તેણે મગધમા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાની પણ જાહેરાત કરી

સુવર્ણમહોરના લોભથી લલચાઇ રાજ્યદરબારે સેંકડો શ્રમણોના મસ્તકો આવવા ચાલુ થયા આમ થવાથી સાધુઓને શાસનરક્ષાની ફીકર થઇ પડી અને મગધના જૈન-સંઘે એકત્રિત થઇ આ ભયંકર અપકૃત્યથી છંછેડાઇ શાસનરક્ષા અર્થે તેમજ મુનિ મહા-રાજોની જીવનરક્ષા અર્થે મગધની સરહદ નજદિક મથુરા ઉપર ચઢી આવેલ મહારાજા ખારવેલ કે જે ચૂસ્ત જૈનધર્મી હતો તેને જૈનધર્મની રક્ષા કરવા અને પોતાને મદદ કરવા આગ્રહભરી વિનતિ કરી પરિણામે કલિંગપતિ વીર ખારવેલે મથુરાનો ઘેરો ઉપાડી લઇ મગધ ઉપર ચઢાઈ કરી અને મહારાજા પુષ્યમિત્રને હરાવી જૈનધર્મ અને સાધુઓની રક્ષા કરી આ હકીકતને નીચેના શિલાલેખદ્વારા પણ પુષ્ટિ મળી રહે છે

"अठमे च वसे महता सेना गीरधगिरिं–घातापयिता राजगहं उपपीडापयति। एतिनं च,–कमापदान–सनादेन संवित–सेनवाहनो विपमुंचितु मथुर अपयातो यवनराज डिमित। .."

ભાવાર્થ—રાજ્યાભિષેકના આઠમા વર્ષે મૌર્ય રાજા ધર્મગુપ્ત(બૃહદ્રથ)ને મારી પુષ્યમિત્રે રાજ્યગૃહમા તોફાન મચાવ્યુ હતુ એ હકીકત સાભળી સેનાથી ઘેરેલ મથુરાને છોડી રાજા ખારવેલ બૃહસ્પતિ(પુષ્ય)મિત્રને શિક્ષા દેવા અર્થે રાજગૃહી ઉપર ચઢી આવ્યો"

આ લડાઇમા પુષ્યમિત્ર હાર્યો અને કેદ પકડાયો પછી પોતાના રાજ્યની સલામતી ખાતર તેણે ફરજિયાત સંધી કરી સંધીની શરતમા મહારાજા ખારવેલે લખાવી લીધુ કે "હવેથી ધર્મદ્વેષના અંગે જૈનમૂર્તિઓનુ ખંડન તેણે કરવુ નહિ તેમજ જૈનસાધુઓને જરા પણ હેરાનગતિ પહોચાડવી નહિ એટલુ જ નહિ પરંતુ જૈન ધર્મપાલક પ્રજાને તેણે જરા પણ કનડગત કરવી નહિ તેમજ જૈનમંદિરોના રક્ષણાર્થે મળતો રાજ્યાશ્રય કાયમ રાખવો"

આ પ્રમાણેની સંધી કરી મહારાજા ખારવેલ હારેલ નૃપતિ પુષ્યમિત્રને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી ન મૂકતા તેની પાસેથી પુષ્કળ ધન, સામગ્રી લઇ કલિંગ તરફ પાછો ફર્યો

ભાગ્યે જ થોડાક વર્ષો શાતિમા ગયા હશે તેવામા તો મહારાજા પુષ્યમિત્રે પુન જૈન-સાધુઓના ઘાતનુ કાર્ય હાથ ધર્યું, અને જૈનપ્રતિમાઓનુ ખંડન કાર્ય ચાલુ કરવા તેણે

ફરીથી રાજ્યાજ્ઞા ફરમાવી આ સમાચારો જૈનસંઘે મહારાજા ખારવેલને મારતી સાઢણીયે કલિંગ પહોચાડ્યા

મહારાજા ખારવેલની મગધ ઉપર બીજી ચઢાઈ—

મહારાજા ખારવેલે આ સમાચાર મળતા પુષ્કળ હસ્તી સૈન્ય સહિત જૈનધર્મના રક્ષણાર્થે કલિંગથી ઉત્તર હિંદના પ્રદેશ માર્ગે પ્રવેશ કરી, હિમાલયની તળેટી સુધી પહોચી, એકાએક ગંગા નદીની ઉત્તરેથી મગધ ઉપર ચઢાઈ કરી

આ સમયે અસંખ્ય હસ્તી સેનાથી કલિંગરાજે ગંગા નદી ઓળંગી પાટલિપુત્રને ઘેરી લીધું જેના યોગે પુષ્યમિત્ર વિવશ થઈ રાજા ખારવેલ સાથે સંધી કરવા તૈયાર થયો ખારવેલે આ જૈનધર્મદ્વેષી રાજાને બંધનયુક્ત કરી પોતાના ચરણોમા નમાવ્યો અને સંધીમા રત્નસહિત ધનભંડાર લઇ ફરીથી આવો ઉપદ્રવ ન કરવાની પ્રથમ મુજબની શરતે સંધી કરી અને જો તેનો હવે ભંગ કરવામા આવશે તો દેહાતદંડની ધમકી આપી બાદ મહારાજા નંદના સમયમા અહીં આવેલ સુવર્ણ જૈનપ્રતિમાને લઇ તે પોતાના દેશ તરફ પાછો ફર્યો. આને અંગે હાથીગુફાની બારમી પંક્તિમા ખાસ નોંધ છે —

"बारसमे च वसे . सहसे हि वितासयति उतरापध राजानो मगधानं च विपुलभयं जनेतो हत्थी सुगंगीय पाययति । मागध च राजानं बहसद्दिमित पादे वंदापयति नंदरागहरतनान पडिहारेहि अगमागध वसु च नेयाति ॥"

અર્થાત્ બારમા વરસે હજારો ઉત્તરાપથના રાજાઓને ભયભીત કરી મગધવાસીઓને ભયભીત કરતો પોતાના હાથીઓને સુગંગીય કહેતા રાજમહેલ સુધી લઈ ગયો જ્યા મગધરાજને કેદ કરી પોતાના પગમા નાખ્યો તથા રાજા નંદના કાળમા આવેલ કલિંગની જૈનપ્રતિમા તથા ગૃહરત્નોનો ભંડાર પ્રતિહારો દ્વારા મેળવી મગધની અખૂટ રાજ્યલક્ષ્મી કલિંગ તરફ વાળી મહારાજા ખારવેલનો રાજ્યકાળ માત્ર કલિંગની ગાદી ઉપર ૧૩ વર્ષ ચાલ્યો હતો છતા તેના ધાર્મિક કાર્યોની ગણતરી એક અવતારી મહાન્ પુરુષ તરીકે ઇતિહાસને પાને અમર થઇ ગઇ

મહારાજા ખારવેલનો સ્વર્ગવાસ—

મહારાજા ખારવેલનો આ જીત બાદ કલિંગ ગયા પછી સ્વર્ગવાસ થયો, જેથી પુષ્યમિત્ર નિરંકુશ થયો અને તેણે જૈન તથા બૌદ્ધધર્મ ઉપર ફરીથી આક્રમણ કર્યું પરિણામે પ્રભુ મહાવીરના જીવનકાળથી લગાવી ૪૦૦ વર્ષ સુધીમા જૈન ધર્મથી રંગાયેલી ભૂમિ સનાતન ધર્મની અસર નીચે જવા લાગી હજારો જૈનસાધુઓ આ પરિચિત ભૂમિનો ત્યાગ કરી ચારે દિશાએ નીકળી પડ્યા એટલુ સારુ થયુ હતુ કે મહારાજા સંપ્રતિના રાજ્ય કાળ દરમ્યાનમા જ મધ્ય, પશ્ચિમ અને દક્ષિણ પ્રદેશોમા જૈનશ્રમણોનો વિહાર ચાલુ થઇ

જવાથી અને તે પ્રદેશનુ ક્ષેત્રફળ ઘણુ જ વિશાળ હોવા સાથે પ્રજા પણુ સસ્કારી અને શ્રદ્ધાળુ બનેલ હોવાથી હજારોની સખ્યામા જૈન સાધુઓએ ઉપરોક્ત ભૂમિમા વિહાર કર્યો અને સુખપૂર્વક ધર્મસાધન કરી શકયા

આ જૈન-ધર્મસરક્ષક કલિગપતિ મહારાજા ખારવેલનો ઇતિહાસ આ પછીના પ્રકરણુમા રજૂ કરીશુ.

× × ×

મહારાજા પુષ્યમિત્ર ફરીથી ધર્મઝનૂની બને છે—

મહારાજા પુષ્યમિત્રને ફરીથી ધર્મઝનૂન વ્યાપ્યુ અને તેણે પોતાની હઠના પાલનાર્થે ફરીથી પ્રચડ દાવાનળ સળગાવ્યો તેણે નદકાલીન પાટલિપુત્રના પાચ કીર્તિસ્તૂપોનો નાશ કર્યો અને તેમાનુ અખૂટ દ્રવ્ય હસ્તગત કર્યું તેવી જ રીતે અનેક જૈનસાધુઓના વેષોને જબરજસ્તીથી ઉતરાવી લેવા લાગ્યો, એટલું જ નહિ પણ તેમની હત્યા કરવામા પણ તે પાછો હઠયો નહિ

આ કાળે રહ્યાસહ્યા બૌદ્ધભિક્ષુકોની પણ તેણે બેહદ સતામણી કરી આ સમયના અત્યાચારોનુ વર્ણન જૈનગ્રથકારો કલકી રાજાના વર્ણન જેટલું જ ક્રૂર બતાવે છે કે જે કલકી રાજા વેદાન્ત ધર્મના ઉદ્ધારને અગે અન્ય ધર્મીઓનો નાશ કરવાવાળો બનવાનો છે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામા આને લગતો નીચે પ્રમાણે શ્લોક છે —

" कल्किना व्याहताः सर्वे, म्लेच्छा यास्यन्ति संक्षयम्।
अधार्मिकाश्च येऽत्यर्थं, पाखण्डाश्चैव सर्वशः ॥"

મહારાજા પુષ્યમિત્ર કલિગપતિ ખારવેલના સ્વર્ગવાસ બાદ તદ્દન નિરકુશ થયા પછી તેણે લગભગ ઘણા વર્ષ રાજ્ય કર્યું, જેમા તેણે બે અશ્વમેધ યજ્ઞો કર્યાની નોધ ગ્રથોમાથી મળી આવે છે

પાટલિપુત્રમાં દૈવી કોપ—

નગરદેવતાએ આ નિર્દય રાજા પુષ્યમિત્રને શ્રમણુસઘને અત્યત હેરાન કરતો જોયો ત્યારે તેના આખરી પરિણામ અર્થે તેણે દષ્ટ્રાવિનાશી યક્ષની મદદ માગી આ યક્ષ, પુષ્યમિત્ર એક સમયે જ્યારે દેવમદિરોના વિનાશ અર્થે બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેના મદદગાર યક્ષને કાઇક બહાનુ કાઢી અન્ય બાજુએ ફરવા લઇ ગયો આ સમયે કૃમીસેન નામનો બળવાન યક્ષ કે જે આ નગરદેવતાનો મદદગાર બન્યો હતો તેણે બળવાન લશ્કરના રોકાણ અર્થે પોતાની અગાધ શક્તિના યોગે એક પહાડ નજદિક પુષ્યમિત્રને લશ્કર સહિત રોકી દીધો, અને પરિણામે બળવિહીન પુષ્યમિત્રનુ આ યક્ષના કારણે જ મૃત્યુ થયુ

એક બાજુએ મુનિહત મહારાજા પુષ્યમિત્રનું મૃત્યુ થયું ત્યારે બીજી બાજુ પાટલિપુત્રમાં નિરંતર ભયંકર વૃષ્ટિ થવા લાગી, જેના યોગે ગંગાનદીમાં પૂર આવ્યું અને રમણિય પાટલિપુત્ર નગરનો નાશ થયો આ સમયે મોટી મોટી હવેલીઓ પૂરમાં તણાવા લાગી નગરજનોની એવી તો દુર્દશા થઈ કે જેમાં ભાગ્યે જ કોઈ બચવા પામ્યું હોય

× × ×

આધુનિક સમયમાં પ્રાચીન પાટલિપુત્રના દૃષ્ટિગોચર થતાં અવશેષો—

વર્તમાનમાં પાટલિપુત્રના સંશોધનને અંગે અનેક વખત ખોદકામો થયા છે, છતાં તેના અંગે જેટલા પ્રમાણમાં પ્રાચીન અવશેષો પ્રાપ્ત થવા જોઈએ તેટલા થયા નથી જે કાંઈ સાહિત્ય પ્રાપ્ત થયું છે તે ઉપરથી પુરાતત્ત્વવેત્તાઓ પાટલિપુત્રના સંશોધનને અંગે ગૌરવતા લે છે પુરાતત્ત્વ શોધક ડૉ. સ્પુનર પાટલિપુત્રના સંશોધનને અંગે જણાવે છે કે—

"પ્રાચીન પાટલિપુત્ર નગર વર્તમાન સમયમાં ગંગા અને શોણ નદીઓના વિસ્તૃત પટની નીચે દબાએલ છે કે જે દટાએલ નગર ઉપરથી ઉપરોક્ત નદીઓ વહે છે

બાકીપુર સ્ટેશનની આસપાસના ગામોમાં પણ આ પ્રાચીન નગરનો ઘણોખરો ભાગ જમીનમાં દટાયેલો સમજાય છે જેમાંથી ખોદકામ કરતાં કાંઈક અવશેષો મળી આવે છે તેમજ કુમરાહર ગામની સમીપમાં પ્રાચીન સમયના વિવિધ પ્રકારના અવશેષો દૃષ્ટિગોચર થાય છે આ ગામની નીચે ઘણા રાજ્યપ્રાસાદો દટાએલા છે એમ નિશ્ચયપૂર્વક સમજાય છે

ઉપરોક્ત ગામની ઉત્તરે કલ્લુ અને ચમન નામના તળાવોની વચ્ચે અશોકકાલિન સ્થંભના ઘણા અવશેષો પ્રાપ્ત થાય છે

આ પ્રમાણે અનેક કૃતિઓ તથા અવશેષો અહીં વિદ્યમાન છે, જેના આધારે પ્રમાણિકતાથી નિશ્ચય થઇ શકે છે કે આ સ્થાને પ્રાચીન મૌર્યસમ્રાટોના રાજ્યપ્રાસાદો હતા એમ માની શકાય છે "

પ્રાચીન પાટલિપુત્રને અંગે સંશોધનનું કાર્ય જો ચીવટપૂર્વક હાથ ધરવામાં આવે તો ખોદકામ કરતાં હજી પણ મહત્ત્વતાભરી કૃતિઓ મળી આવે એવો સંપૂર્ણ યોગ છે

× × ×

કાળગણનાનો ચોથો આંક પૂરો થાય છે

આ કાળે જૈનાચાર્યો પાટલિપુત્રના વિનાશ સાથે રાજ્યકાળગણનાનો આંક બદલે છે અને કાળગણનાની સંખ્યાનો ચોથો આંક અહીં પૂરો કરી હવે પછીના પાંચમા આંકની શરૂઆત ભરુચ કહેતા ભૃગુકચ્છ કે જ્યાં રાજા બલમિત્રનો રાજ્યાભિષેક થયો હતો તેના અંગે શરૂ કરે છે

પ્રકરણ ૩ જું.

મહામેઘવાહન કલિંગપતિ ખારવેલ (ઈ સ. પૂર્વે ૧૯૫ થી ૧૫૨)

મહારાજા ખારવેલ અને તેના પૂર્વજો—

મૌર્ય સામ્રાજ્ય મહારાજા બૃહદર્થ સુધી પહોચ્યા બાદ પુષ્યમિત્રે મૌર્યવંશીય અંતિમ રાજવી બૃહદર્થનું ધર્મઝનૂનથી પ્રેરાઈ ખૂન કરી રાજ્યગાદીની પ્રાપ્તિ કરી તેને લગતો ઉલ્લેખ પણ હાથીગુફાના શિલાલેખોમાથી મળી આવે છે જૈનધર્માનુરાગી મહારાજા ખારવેલ અને તેના પૂર્વજોનો આ સ્થળે સંશોધનપૂર્વક પરિચય આપવો તે અસ્થાને ન ગણાય એમ માની નીચે પ્રમાણે રજૂ કરીએ છીએ —

હાથીગુફાના શિલાલેખો ઉપરથી ઘણા વિદ્વાનો મહારાજા ખારવેલને ચૈત્રવંશીય માને છે, જ્યારે કોઇ કોઇ તેને ચેદીવંશીય રાજા માને છે અમારા સંશોધન મુજબ મહારાજા ખારવેલ ન તો ચૈત્રવંશીય છે, ન તો ચેદીવંશીય છે, પરંતુ તે ચેટવંશીય હતો, કારણ કે એ વૈશાલીના પ્રસિદ્ધ રાજા ચેટકના પુત્ર કલિંગરાજ શોભનરાયની વંશપરંપરામા થએલ હતો

અજાતશત્રુ (કોણિક) સાથેની લડાઈમા મહારાજા ચેટકના મરણ બાદ તેનો પુત્ર શોભનરાય વૈશાલીથી નાસી કલિંગરાજ પાસે ગયો અને તે કલિંગાધિપતિ થયો સ્થવિરાવલીમા તેને લગતુ વૃત્તાત નીચે પ્રમાણે છે વિદ્વાનો તેમજ સંશોધકો જરૂર આ પૂર્વ ઘટના ઉપર ધ્યાન પહોચાડશે

"વૈશાલીના રાજા ચેટક તીર્થંકર મહાવીરના ઉત્કૃષ્ટ શ્રમણોપાસક હતા ચંપાનગરીના અધિપતિ રાજા કોણિક વૈશાલી ઉપર ચઢી આવ્યો અને તેણે ચેટકને હરાવ્યો બાદ અન્નજળનો ત્યાગ કરી મહારાજા ચેટક સ્વર્ગવાસી થયા"

"ચેટકનો શોભનરાય નામનો પુત્ર ત્યાથી નાસી પોતાના શ્વસુર કલિંગપતિ સુલોચનને શરણે ગયો સુલોચનને પુત્ર ન હોવાથી પોતાના જમાઈ શોભનરાયને કલિંગ દેશનુ

રાજ્ય અર્પણ કરી તે પરલોકવાસી થયો શોભનરાયનો કલિંગની રાજ્યધાની કનકપુરમા રાજ્યાભિષેક થયો એ જૈન ધર્મનો મહાન્ ઉપાસક હતો તેણે કલિંગ દેશના તીર્થસ્વરૂપ કુમારપર્વતની યાત્રા કરી કે જ્યા શ્રી ઋષભદેવની સુવર્ણપ્રતિમાવાળુ જૈન મદિર આવેલ હતુ અને તે શ્રેષ્ઠ શ્રાવક બન્યો ”

“ શોભનરાયના વશમા પાચમી પેઢીએ ચદરાય નામે રાજા થયો શોભનરાયની આઠમી પેઢીએ ક્ષેમરાજ નામે રાજા થયો, જેનો ઉલ્લેખ ખારવેલના શિલાલેખની ૧૬મી પક્તિમા ખેમરાજના નામે મળી આવે છે ત્યારબાદ તેનો પુત્ર વુદ્ધરાજ કલિંગનો રાજા થયો કે જે જૈન ધર્મનો મહાન્ ઉપાસક હતો એના અગે હાથીગુફાવાળા શિલાલેખમા ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે ત્યારબાદ તેનો પુત્ર ભીખુરાય નામે કલિંગપતિ રાજા થયો, જેના ત્રણ નામો પ્રસિદ્ધિને પામ્યા છે ”

“ નિર્ગ્રંથ સાધુઓની ભક્તિ કરવાવાળો હોવાને લીધે તેનુ નામ “ **ભીખ્ખુરાય** ” તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યુ છે પૂર્વ પરપરાગત પ્રમાણે “ **મહામેઘ** ” નામના હાથી ઉપર તે નિયમિત બેસતો હોવાના કારણે તેનુ બીજુ નામ “ **મહામેઘવાન** ” હતુ તેની રાજધાની સમુદ્રકિનારે હોવાથી તેનુ ત્રીજુ નામ “ **ખારવેલાધિપતિ** ” પડ્યુ ”

“ ભીખ્ખુરાય (મહામેઘવાન, ખારવેલ) અતિશય પરાક્રમી હતો તેની પાસે હસ્તી આદિની સેના સારા પ્રમાણમા હોવાથી તે ચારે દિશાએ વિજયી બન્યો હતો તેણે મગધ દેશના રાજા પુષ્યમિત્ર–બૃહસ્પતિમિત્રને હરાવી પોતાની રાજ્યાજ્ઞા મગધ ઉપર પણ ફેરવી નદ રાજા, ઋષભદેવ ભગવાનની સુવર્ણ પ્રતિમા કલિંગથી ઉઠાવી લઇ ગયા હતા તે આ વીર રાજવી ખારવેલ પાટલિપુત્ર નગરથી પોતાની રાજ્યધાનીમા પાછો લઇ આવ્યો અને કુમારગિરિ તીર્થ ઉપર શ્રેણિક મહારાજાએ બધાવેલ જૈન મદિરનો પુનરુદ્ધાર કરાવી શ્રી આર્યસુહસ્તિના શિષ્ય સુપ્રતિબદ્ધ નામના આચાર્યના હસ્તે એ સુવર્ણ પ્રતિમાને પ્રતિષ્ઠિત કરાવી ઉપરોક્ત મદિરમા સ્થાપિત કરી આ હકીકતને લગતો ઉલ્લેખ હાથીગુફાના શિલાલેખમા મળી આવે છે ”

પૂર્વે બારવર્ષી દુકાળના કારણે શ્રી આર્યમહાગિરિ અને શ્રી આર્યસુહસ્તિના અનેક શિષ્યો શુદ્ધ આહાર ન મળવાના કારણે કુમારગિરિ નામના પર્વત ઉપર અનશન કરી સ્વર્ગવાસ પામ્યા હતા એ દુકાળના પ્રભાવે તીર્થકરોના ગણધરોદ્વારા પ્રરૂપિત ઘણા સિદ્ધાતો પણ નષ્ટ થઇ ગયા હતા એ બનાવી ભીખ્ખુરાયે જૈનસિદ્ધાતોના સગ્રહ અર્થે, જૈનધર્મનો વિસ્તાર કરવા અર્થે શ્રી સપ્રતિ રાજાના સમયના શ્રમણ નિર્ગ્રંથ તથા નિર્ગ્રંથીઓની એક સભા કુમારગિરિ ઉપર એકત્ર કરી આ સમુદાયમા શ્રી આર્યમહાગિરિની પરપરાના શ્રી **બલિસ્સહ, બોધિલિંગ, દેવાચાર્ય, ધર્મસેનાચાર્ય**, નક્ષત્રાચાર્ય આદિ બસો જેટલા જિનકલ્પની તુલના કરવાવાળા સાધુઓ તથા **આર્યસુસ્થિત, આર્યસુપ્રતિબદ્ધ, ઉમાસ્વાતી, શ્યામાચાર્ય** આદિ ત્રણસો જેટલા નિર્ગ્રંથ સાધુઓ પણ એકત્ર થયા હતા

આર્યા પોઇણી આદિ ત્રણસો જેટલી નિર્ગ્રંથ સાધ્વીઓ પણ આ સભામા એકત્ર થઇ હતી

ભીખ્ખુરાય, સીવદ, ચૂર્ણક, સેલક આદિ સાતસો શ્રમણોપાસક અને ભીખ્ખુરાયની સ્રી **પૂર્ણમિત્રા** આદિ સાતસો શ્રાવિકાઓ પણ આ સભામા હાજર રહી હતી.

પુત્ર, પૌત્ર અને રાણીઓના પરિવારથી સુશોભિત એવા ભીખ્ખુરાયે નિર્ગ્રંથો અને નિર્ગ્રંથીઓને નમસ્કાર કરીને કહ્યુ કે "હે મહાનુભાવો! આપ હવે શ્રી વર્ધમાન તીર્થંકર-પ્રરૂપિત જૈનધર્મની ઉન્નતિ અને વિસ્તાર કરવા અર્થે સર્વે શક્તિઓને ઉદ્યમવત કરો અને આપ સર્વે ઉદ્યમવત બનો"

ભીખ્ખુરાયના ઉપરોક્ત પ્રસ્તાવ ઉપર સર્વે નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથિણીઓએ પોતાની સમતિ દર્શાવી બાદ ભીખ્ખુરાયથી પૂજિત, સત્કૃત અને સન્માનિત નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથિણીઓ મગધ, મથુરા, બગ આદિ દેશોમા તીર્થંકરપ્રણીત જૈન ધર્મની ઉન્નતિ અર્થે ત્યાથી વિહાર કરી ગયા

ત્યારબાદ ભીખ્ખુરાયે કુમારગિરિ અને કુમારીગિરિ નામના પર્વત ઉપર સુશોભિત અનેક ગુફાઓ કોતરાવી જિનકલ્પની તુલના કરવાવાળા નિર્ગ્રંથો વર્ષાઋતુમા આ ગુફાઓમા રહેતા હતા, તેમ જ સ્થવિરકલ્પી નિર્ગ્રંથો પણ આ પર્વતની ગુફામા રહેતા હતા

આ પ્રમાણે નિર્ગ્રંથોના અગે ભીખ્ખુરાયે વિભિન્ન વ્યવસ્થા કરી હતી ઉપરોક્ત સર્વે જાતની વ્યવસ્થાથી કૃતાર્થ થએલ ભીખ્ખુરાયે બલિસ્સહ, ઉમાસ્વાતી, શ્યામાચાર્ય આદિ સ્થવિરોને નમસ્કાર કરી જૈન આગમોના મુગટતુલ્ય '**દૃષ્ટિવાદ અંગ**'ના સગ્રહના અર્થે પ્રાર્થના કરી

ભીખ્ખુરાયની પ્રેરણાથી ઉપરોક્ત આચાર્યોએ અવશિષ્ટ દૃષ્ટિવાદ અગને શ્રમણસઘસમુદાયદ્વારા થોડા થોડા ભોજપત્રો એકત્રિત કરી તાડપત્ર અને વલ્કલ પર અક્ષરોથી લિપિબદ્ધ કરી ભીખ્ખુરાયનો મનોરથ પૂર્ણ કર્યો આ પ્રમાણે શ્રી આર્યસુધર્મારચિત 'દ્વાદશાગી' સરક્ષિત થઇ

ઉપરોકત પ્રસગ ઉપર શ્રી શ્યામાચાર્યે નિર્ગ્રંથ સાધુ સાધ્વીઓના સુખબોધાર્થે '**પન્નવણા**' (પ્રજ્ઞાપના) સુત્રની પણ રચના કરી, જે સૂત્ર વર્તમાન કાળે પણ વિદ્યમાન છે

સ્થવિર શ્રી ઉમાસ્વાતીજીએ પણ ઉપરોક્ત ઉપદેશ અનુસારે નિર્યુક્તિ સહિત '**તત્વાર્થ**' સૂત્રની રચના કરી આ સૂત્ર પણ વર્તમાનકાળે ઉપલબ્ધ છે

સ્થવિર શ્રી આર્યબલિસ્સહે વિદ્યાપ્રવાદ પૂર્વમાથી 'અગવિદ્યા' આદિ શાસ્રોની

પણ રચના કરી ઉપરોકત 'અંગવિદ્યા' ૯,૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ પ્રાકૃત અને ગદ્ય તથા પદ્યમા લખાયેલ છે જે સામુદ્રિક વિદ્યાના શ્રેષ્ઠ કોટિના ગ્રંથ તરીકે આજે પણ પ્રખ્યાતિ પામેલ છે

આ પ્રમાણે જૈનશાસનની ઉન્નતિ કરવાવાળો ભીખ્ખુરાય અનેકવિધ ધર્મકાર્યો કરી સ્વર્ગવાસી થયો

ભીખ્ખુરાયની પછી તેનો પુત્ર વક્રરાય કલિંગનો રાજા થયો તે પણ જૈનધર્મી હતો વક્રરાયના બાદ વિદુહરાય કલિંગનો રાજા થયો તે પણ જૈનધર્મી હતો

ઇ સ પૂર્વે બીજા સૈકામા બ્રાહ્મણ, બૌદ્ધ અને જૈન આ ત્રણે ધર્મો કલિંગમા વિદ્યમાન હતા જૈનોની મોટી સંખ્યા હતી તેમ જ જૈનસાધુઓ પણ મોટા પ્રમાણમા વિચરતા હતા રાષ્ટ્રધર્મ તરીકે પણ જૈનધર્મે અહીં સારામા સારુ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ

કલિંગ કયાં આવ્યુ ?

મગધ સરહદની લગોલગ આવેલ તેલીગાનની ઉત્તરનો પૂર્વઘાટ અને બંગાળ વચ્ચેના કિનારાના પ્રદેશને કલિંગની હદ ઠરાવવી તે જો કે અચોક્કસ છે, છતા ગોદાવરીની ઉત્તરે પથરાતો અને બંગાળ ઉપસાગરને સ્પર્શતો ભૂમિપ્રદેશ આ કાળે કલિંગ નામે ઓળખાતો, જેનુ હાલમા ભૂગોળમા ઓરીસા અને ગંજામ પ્રદેશ તરીકે વર્ણન કરવામા આવે છે

આ પ્રદેશમા હિંદી પ્રજાના ગૌરવના અખંડ સ્મારકસ્વરૂપ અને ઐતિહાસિક સંબંધદર્શક **બનારસ** (કાશી) અને **જગન્નાથપુરી** એ બે યાત્રાધામો આવેલા છે, જેના અંગે આ પ્રદેશને ધર્મભૂમિની ઉપમા આપીએ તો ખોટુ ન કહેવાય

જગન્નાથપુરીના કારણે ઓરીસાનો પ્રદેશ હિંદુ ધર્મના ખાસ બગીચારૂપ છે આવા મહાન્ ઐતિહાસિક પ્રદેશની પ્રાચીન ઐતિહાસિક માહિતી નિષ્પક્ષપાતપણે પ્રસંગાનુસાર આપવી તે ગ્રંથની મહત્ત્વતા વધારનારી થઇ પડશે

પ્રાચીન જૈન ગુફાઓની હારમાલાઓ—

આ પ્રદેશોમા (કુમારગિરિ) ઉદયગિરિ* અને (કુમારીગિરિ) ખંડગિરિ નામની બે ઐતિહાસિક ટેકરીઓ પર ગુફાઓ આવેલ છે, તેમ જ પ્રાચીન જૈન ધર્મના અવશેષરૂપ જીર્ણ મંદિરો પણ અહીં દેખાય છે ઉપરોક્ત બંને ટેકરીઓ ભુવનેશ્વરની ઉત્તર પશ્ચિમે પાંચ માઈલ દૂર છે બંને ટેકરીઓ જુદી જુદી દિશાઓમા આવેલી છે, જ્યા જવાનો

---

* "ઉત્તરહિંદમા જૈન ધર્મ" એ નામના પુસ્તકના લેખક શ્રી ચીમનલાલ જે શાહે ગુફાઓને લગતા ચિત્રો તેમજ નોંધો પોતાના ગ્રંથમાથી આ ગ્રંથ માટે લેવાની અમોને પરવાનગી આપી છે તે બદલ અમો તેમનો આભાર માનીએ છીએ આ ગ્રંથકારે ઉત્તરહિંદનો પ્રમાણભૂત ઇતિહાસ રજૂ કરવા કરેલ સ્તુત્ય પ્રયાસના અમો મુક્તકંઠે વખાણ કરીએ છીએ

માર્ગ ભુવનેશ્વરથી પણ અલગ છે ત્યા અનેક જાતિઓનો હાલમાં વસવાટ છે કે જેનું સ્થાન હલકી જાતિઓમા પણ ઉતરતુ છે જૈન પ્રાચીન શાસ્ત્રીય ગ્રથોમા 'અગ' અને 'ઉપાંગ'ના નામે તે જાતિઓનુ વર્ણન મળે છે તેઓની ભાષા જગલી, મ્લેચ્છ જેવી જણાય છે

નીલગિરિ પર્વતની ગુફા—

તેવી જ રીતે આ પ્રદેશમા નીલગિરિ નામે એક પર્વત પણ આવેલો છે કે જે પર્વત પણ સારી જેવી ઐતિહાસિક માહિતી પૂરી પાડે છે ઉદયગિરિમા ૪૪, ખંડગિરિમા ૧૯ અને નીલગિરિમા ૩ મળી કુલ ૬૬ ગુફાઓ આ ગિરિમાળામા આવેલી છે આ ગુફાઓ પ્રાચીન સુદર કોતરકામના લીધે પૂર્વ હિંદમા ઇતિહાસવેત્તાઓનુ ખાસ ધ્યાન ખેચે છે પ્રાચીન કાળમા બૌદ્ધ અને જૈન સાધુઓ આ ગુફાઓમા રહેતા હતા કળાવિધાનની દૃષ્ટિએ પણ આ ગુફાઓ અતિસુદર અને મનોહર છે આ ગુફાઓ ઇ સ પૂર્વે બીજા અને ત્રીજા સૈકામા કોતરાએલી જણાય છે, જેમાના પ્રાચીન શિલાલેખોનો ઘણો ભાગ મહારાજા ખારવેલ અને તેની ધર્મપત્નીના અગે કોતરાએલા દેખાય છે મહારાજા ખારવેલનો સબધ મૌર્યવશના પતન પછી રાજ્યગાદી ઉપર આવનાર મહારાજા પુષ્યમિત્રની સાથે સકળાએલો છે

મહારાજા ખારવેલના રાજ્યામલ દરમ્યાન કલિગ રાજ્ય સપૂર્ણ સ્વતત્ર બન્યુ હતુ, કારણ કે મગધની અધાધુધીનો તેણે લાભ લીધો હતો અને પુષ્યમિત્રના અમલ દરમિયાન બે વાર મગધ પર ચઢાઇ કરી તેને પરાજિત કર્યો હતો

આ મહારાજા ખારવેલ કલિંગની ગાદી ઉપર ઈ સ. પૂર્વે લગભગ ૧૬૫ મા આવ્યો હતો બાદ તેણે માત્ર ૧૩ વર્ષ સુધી રાજ્યગાદી ભોગવ્યાનો ઇતિહાસ મળી આવે છે આ સમયની તેની કારકીર્દી મુખ્યત્વે કરીને હાથી ગુફાના સત્તર શિલાલેખોદ્વારા સુદર રીતે સમજવા મળે છે આ શિલાલેખો પ્રાચીન મૂર્તિપૂજાના ઇતિહાસને પ્રમાણભૂત ઠરાવવા વર્તમાનકાળે એક અગત્યનુ સાધન છે તેના શિલાલેખોનો સારાશ બહુધાએ ધાર્મિક તત્ત્વોથી ભરપૂર છે ઉપરોક્ત શિલાલેખોનો ઉતારો શ્રીમાન્ પડિત સુખલાલજીએ પ્રાકૃત મૂળ પાઠો સાથે લીધેલો છે, જેને અમો આ પ્રકરણના અતમા રજૂ કરીએ છીએ આ શિલાલેખોના વાચનથી ઇતિહાસપ્રેમી જનતાને તેમજ પ્રાચીન કાળમા ભારતમા મૂર્તિપૂજા હતી કે નહિ એવી શકા ધરાવનાર વ્યક્તિને મૂર્તિપૂજાની સચોટ ખાત્રી થાય એમ ધારીને અમો આ શિલાલેખના મૂળ પાઠો પ્રગટ કરવાનુ ઉચિત ધારીએ છીએ આ ઐતિહાસિક ગ્રથની રચના પણ અમોએ મૂર્તિપૂજાની પ્રમાણિકતાના અગે જ કરી છે આ શિલાલેખો પણ અમારી માન્યતાને પુષ્ટ બનાવે છે

હાથીગુફાના શિલાલેખની સમજ—

હાથીગુફાવાળો શિલાલેખ એ અન્ય શિલાલેખોમા પહેલો અને સૌથી મોટો છે કે જે જૈનપદ્ધતિ અનુસાર 'માગલિક' ચિહ્નથી શરૂ થાય છે આ શિલાલેખ અતિમ તીર્થંકર

પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણુ પછી સો વર્ષે ઓરીસામાં જૈનધર્મ દાખલ થયો હતો અને પછી તે રાષ્ટ્રધર્મ બન્યો હતો તેમ સૂચવે છે તેવી જ રીતે આ ગુફાના આગળના ભાગ ઉપર ઐતિહાસિક કોતરકામ છે કે જે ઇ સ. પૂર્વે બીજા સૈકાની નોંધ ઉપર રોશની ફેંકે છે પુષ્યમિત્રે મૌર્યવંશની ગાદી પચાવી રાજ્ય કરવા માંડયું તે સમયે દક્ષિણ હિંદના આંધ્ર લોકોએ ઉત્તર તરફ ધસી જઇ માળવા સુધીના પ્રદેશો સર કર્યા હતા, તેમ જ કલિંગના વિજયની નોંધ આ ગુફાના શિખર ઉપર જોવામાં આવે છે તેવી જ રીતે સ્વર્ગપુરીગુફા ઉપરનો શિલાલેખ કે જે મહારાજા ખારવેલની પટરાણીએ કોતરાવ્યો હતો તેમાં શ્રમણો માટે એક મંદિર અને ગુફાઓ બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે

ગુફાઓની માહિતી—

હાથીગુફાના શિલાલેખની વિગતમાં ઉતરતા પૂર્વે તેની આસપાસના ખંડિયેરો શું માહિતી પૂરી પાડે છે તે પણ તપાસીએ ‘ જીલ્લા ગેઝેટીયર ’માં જણાવ્યા અનુસાર મૌર્ય સમ્રાટ્ અશોકના સમયમાં જૈન સાધુઓ અહીં વસ્યા હતા એ ચોક્કસ છે કારણ ઉદયગિરિ અને ખંડગિરિની રેતીયા પત્થરની ટેકરીઓ, અનેક વિશ્રામસ્થાનરૂપ ગુફાઓથી ઘેરાએલી છે કે જે ઘણીખરી મૌર્ય સમયની બ્રાહ્મી લિપિના શિલાલેખો ધરાવે છે તે બધી જૈનોના ધાર્મિક ઉપયોગ માટે બંધાયેલી જણાય છે, કારણકે અનેક સૈકાઓ સુધી જૈન સાધુઓએ તેનો ઉપયોગ કર્યો છે ઓરીસાની કલાવિધાન પ્રગતિમાં જૈન અને બૌદ્ધોના અંગે આ ગુફાઓ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે ખંડગિરિની કેટલીક ગુફાઓ ‘ રાણીગુફા ’ અને ‘ અનંતગુફા ’ની માફક બૌદ્ધ-વૃક્ષ, બૌદ્ધ ત્રિશૂળ, સ્તૂપ અને લાક્ષણિક સ્વસ્તિક આદિ નિશાનીઓ માટે પ્રસિદ્ધ છે

ખંડગિરિની ગુફામાં (૧) સત્ઘર અથવા સત્બાખ્ર (૨) નવમુનિ અને (૩) અનંત એ ત્રણ અગત્યની ગુફાઓ છે તેમાં પ્રથમની બે ગુફાઓ ઉપર સ્પષ્ટ રીતે જૈન ચિહ્નો છે, જ્યારે છેલ્લી ઉપર બૌદ્ધધર્મના ચિહ્નો છે આ ગુફાઓની પાછલી ભીંત ઉપર સ્વસ્તિક અને ત્રિશૂળ ચીતરેલા છે પહેલીમાં સ્વસ્તિકની નીચે એક નાની ઊભી ખંડિત પ્રતિમા છે કે જે જીલ્લા ગેઝેટીયરની નોંધ પ્રમાણે ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથને મળતી આવે છે તે ગુફાની હદ ટેકરીના ઉત્તર તરફના ભાગથી સરખી કરી લેવામાં આવી છે, જેમાં જૈનસાધુઓ તથા તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ છે તે ઉપરાંત કોતરકામની દરેક કમાન નાગની બે ફેણોની વચમાં આવે છે કે જે ફણાનું ચિહ્ન શ્રી પાર્શ્વનાથના લાંછન તરીકે ગણાય છે ગુફાની બાજુની ભીંતો તેમજ કમાન વચ્ચેની જગ્યા પોતાના હાથમાં અર્ધ્ય લઇ જતા વિદ્યાધરોથી પૂરાઇ છે

સત્ઘર ને નવમુનિની ગુફા—

સત્ઘરની ગુફા દક્ષિણ બાજુના અંદરના ખંડમાં ગોઠવેલી છે જેમાં લાંછન સહિત

ખંડગિરિ ઉપરનું જૈન મંદિર

[શ્રી મિત્રના સૌજન્યથી]

શ્રી મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર

તીર્થંકરોની આકૃતિઓ છે જ્યારે નવમુનિ યા નવસંતોની ગુફા એક સળંગ પડસાળવાળી પરંતુ બે ખંડની એક સાદી ગુફા છે એક ફૂટ ઊંચી સાદા કોતરકામવાળી, શાસનદેવી સહિત દસ તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ તેમાં છે આ પ્રતિમાઓ પૈકી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાઓ નાગફણાને લઇ તુરત જ ઓળખી શકાય છે શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા વધારે પૂજનિક મનાય છે અને તેથી અહીં પણ પાર્શ્વનાથની બે પ્રતિમાઓ કોતરાએલી દેખાય છે

આ ઉપરાંત આ ગુફામાં બે પ્રખ્યાત શિલાલેખો છે તેમાંનો એક પ્રખ્યાત ઉદ્યોત્-કેસરીદેવના પ્રગતિમાન અને વિજયી રાજકાળના અઢારમા વર્ષનો છે બંને શિલાલેખોમાં નીચેનો ઉલ્લેખ દૃષ્ટિગોચર થાય છે—“આર્યસંઘના ગૃહકુળના દેશીગણ શાખાના આચાર્ય કુલચંદ્રના શિષ્ય શુભચંદ્રનું નામ ધરાવે છે” આ બન્ને શિલાલેખો એક જ તારીખના કોતરાએલા સમજાય છે કે જે ઇ સ ના દસમા સૈકામાં હોવાનો સંભવ છે

બારભુજી ગુફા—

આ ગુફાની પેલી બાજુ “બારભુજી અર્થાત્ બાર હાથવાળી” ગુફા આવે છે તેમાં પડસાળની ડાબી બાજુ ઉપર બાર હાથવાળી એક સ્ત્રીની પ્રતિકૃતિ છે આમાં પણ શાસન-દેવી સહિત પદ્માસને બેઠેલ તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ છે તેની પાછલી ભીંતો ઉપર સાત ફેણોવાળા પાર્શ્વનાથની ઊભી પ્રતિમા છે તેવી જ રીતે લાછનવાળી તીર્થંકરોની દરેક પ્રતિમાઓ સરખી રીતે આઠથી સાડાનવ ઇંચની છે જ્યારે પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા સાડી-એકત્રીસ ઇંચની છે કે જે સુંદર અને દર્શનીય છે

ત્રિશૂળ ગુફા—

દક્ષિણમાં ‘ત્રિશૂળ’ નામે ગુફા છે, જેની અંદરના ભાગની બેઠકો ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે કે જેની ઉપર સાતફણા પાર્શ્વનાથ અને મહાવીર આદિ ચોવીસ તીર્થંકરોની હારમાળા આવેલી છે આ હારમાળામાં પણ શ્રી પાર્શ્વનાથને પ્રભુ મહાવીરની પાછળની ભીંતમાં મધ્યમાં બેસાડી તેમને ખાસ મહત્ત્વતા અપાઇ છે તેવી જ રીતે પંદરમા તીર્થં-કરની પ્રતિમા નીચેનો ભાગ પગથી ઉપર કરેલી બેઠકથી ઢંકાઈ ગયેલો છે કે જે બેઠક ઉપર આદિનાથની કોતરેલી ત્રણ સુંદર પ્રતિમાઓ છે આ હારમાળાની પ્રતિમાઓની રચના બાજુની ગુફાઓ કરતા વધુ સૂક્ષ્મ દેખાય છે નવમુનિ ગુફાની લગભગ તારીખનો લેખ લાલ–તેંડુ–કેસરીની ગુફા યા સિંહદ્વાર પર તેમજ ઉદ્યોત્–કેસરીની ગુફા પરના લેખોની તારીખ સાથે મળતો આવે છે જીલ્લા ગેઝેટીયરના જણાવવા મુજબ નૃપતિ લાલ–તેંડુ–કેસરી પરથી તેનું તેવું નામાભિધાન થયેલ છે તે બે માળની ગુફા છે તેના પહેલા માળના ઓરડામાં તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ કોતરાએલી છે, જેમાં શ્રી પાર્શ્વનાથની મુખ્ય છે ગુફાના તળીયાથી ૩૦ થી ૪૦ ફુટ ઊંચે તેની પાછળની ભીંતે પ્રતિમાઓની હારમાળાઓ કોતરાએલી છે.

ઉપરોક્ત ગુફાના લેખોની બરાબર રક્ષા ન થવાથી તેની છેલ્લી લીટીના થોડાક શબ્દો તૂટેલા છે છતા તે નીચે પ્રમાણે વચાય છે “ પ્રખ્યાત ઉદ્યોત્–કેસરીના વિજયી રાજ્યના પાચમા વર્ષમા પ્રખ્યાત કુમારપર્વત પર જીર્ણ તળાવ તથા મદિરોનો પુનરુદ્ધાર થયો હતો અને ત્યા જ ચોવીસ તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ બેસાડી હતી પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરતી વખતે . જ સનન્દિ. . ”

ઉપરોક્ત લેખમા ઉદ્યોત્–કેસરીનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે છતા ઐતિહાસિક શોધખોળના આધારે ઉદ્યોત્–કેસરીને લગતી પૂરેપૂરી માહીતિ મળી શકતી નથી, કારણ કે ઇ સ ૨૦૦ થી લગાવી ઇ સ ના સાતમા સૈકા સુધીનો આંધ્ર અને ઓરીસાનો ઇતિહાસ શોધખોળના અભાવે અધારામા રહ્યો છે, છતા આધુનિક સંશોધન પરથી સમજાય છે કે આ ઉદ્યોત્–કેસરી જૈનસંપ્રદાયને માનનાર જૈનધર્મી રાજા હતો

ઉદયગિરિની ગુફા—

ઉદયગિરિની ગુફા તરફ દૃષ્ટિપાત કરતા જણાય છે કે કલાવિધાન અને શિલ્પની દૃષ્ટિએ આ ગુફા ઓરીસાની બધી ગુફાઓમા અગત્યની છે રાણીનૂર યા રાણીગુફા વિશેષ પ્રખ્યાત છે કે જેમા મનુષ્યની વિવિધ ક્રિયાઓના દૃશ્યો તેના ભવ્ય કેવાળમાહેના કોતરકામમા સમાએલા છે આમા પણ કેવાળમાના શિલ્પના ત્રણ નમૂનાઓ તથા નકશી-કામ ખાસ આકર્ષક છે જીલ્લા ગેઝેટીયરના રિપોર્ટ મુજબ આ નકશીકામનો ઘણો અંશે કોઇક ધાર્મિક પ્રસંગે શહેરમા પસાર થતી કોઇ સાધુપુરુષની સ્વારી જેવો દેખાવ લાગે છે. તેમા લોકો પોતાના ઘરોમાથી એમના દર્શન કરી રહ્યા છે ઘોડાઓને દોરવામા આવ્યા છે હાથી પર સ્વારી કરવામા આવી છે રક્ષકો પહેરો ભરે છે. પ્રજાજનોમા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ જોડેલા હાથે સંતની પાછળ ચાલે છે અને સ્ત્રીઓ થાળમા ફળ તથા આહારને અર્ધ્ય તરીકે ધરી આશીર્વાદ માગે છે.

ઉપરની પાળનુ ૬૦ ફુટ લાબા દેખાવનુ કોતરકામ ખાસ બોધદાયક છે બિજી ગુફાઓમા આ ગુફાની માફક બીજી કોઇએ પણ શિલ્પશાસ્ત્રમા આટલી ચર્ચા ઊભી કરી નથી આ દેખાવોને અનેક રીતે સમજાવવામા આવે છે, જેની ટૂકી આવૃત્તિ ગણેશગુફામા થએલ છે આમા પાર્શ્વનાથ અન્ય તીર્થંકરો કરતા વધુ માન્ય દેખાય છે તેમનો સબધ હિંદની ભૂમિમા પૂર્વે કલિંગ સાથે સંકલિત હતો એવુ જો અનુમાન દોરીએ તો ત અસ્થાને નહિ ગણાય કારણ હાથીવાળો દેખાવ પ્રભુ પાર્શ્વનાથના ભાવી પત્ની પ્રભાવતીને તેના સગા તથા પાર્શ્વરક્ષકો સહિત રજૂ કરે છે પછીનો દેખાવ કલિંગના રાજાયી તેનુ કરાતુ હરણ બતાવે છે ત્રીજો દેખાવ જંગલમા શિકાર કરતા પાર્શ્વનાથ દ્વારા તેની થતી રક્ષા રજૂ કરે છે ચોથો દેખાવ લગ્નોત્સવમા જમણ આદિના ઉપભોગનો દર્શાવે છે પછીનો દેખાવ લગ્નક્રિયા બતાવે છે નીચેની પાળ પરનો દેખાવ તીર્થંકર તરીકે પ્રભુ પાર્શ્વનાથનો વિહાર અને તેમને મળતા વિવિધ માનનો સૂચક છે.

શ્રી ગણેશગુફા—

આ ગુફાનુ કોતરકામ રાણીગુફાની માફક જ છે. આ ગુફા અગે જીલ્લા ગેઝેટીયર અનુમાન દોરે છે કે આ દેખાવ મધ્યકાલીન કથા અનુસારે કલિગના **યવન** નામના રાજા દ્વારા થતા પ્રભાવતીના હરણનો બચાવ જૈનોના ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ દ્વારા થયો હતો તે હકીકતને અનુસસરતો છે આ હકીકતને શ્રીમદ્ હેમચદ્રાચાર્ય પણ ટેકો આપે છે તેઓ શ્રી કલિગની ગુફાનુ વર્ણન લખતા લખે છે કે.—" **यवनो नाम दुर्दान्त ।** " Hemchandra Op and Loc cit B D G P Op and Loc cit "This scene frieze appears to be the early story of that developed in the upper storey in the Rani Gumpha "—Chakravarti (Mon Mohan), op, cit, p 16

આ પ્રાતના કિલ્ટ સિપાઇઓ આ કાળે પરદેશી તરીકે ઓળખાતા હતા કે જેઓ ઘણે ભાગે યવન જાતિના હતા આ ઉપરથી પણ રાજકુવરીની પ્રાચીન કથાને મળતી હકીકત ગુફાના કોતરકામ ઉપરથી દેખાઈ આવે છે

જય, વિજય, સ્વર્ગપુરી, વ્યાઘ્ર અને સર્પ ગુફાઓ—

આ ગુફાઓમા સ્વર્ગપુરીની ગુફા સિવાય કોઇ પણ ગુફા ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અગત્યતા ધરાવતી નથી વ્યાઘ્ર ઉપર એક બૌદ્ધ લેખ છે વ્યાઘ્ર અને સર્પ ગુફાઓ આ ટેકરી ઉપરની જૂનામા જૂની ગુફાઓ છે સર્પ ગુફા હાથી ગુફાની પશ્ચિમે છે તેની પડસાળની કોરણી સર્પના મસ્તકના ત્રણ ખૂણા જેવી દેખાય છે આ ગુફામા ત્રણ શિલાલેખો છે, જેમા સમ્રાટ્ ખારવેલની પત્નીનો શિલાલેખ પહેલો છે ઇતિહાસના ઊંડાણમા ઊતરતા સમજાય છે કે મહારાજા ખારવેલની ધર્મપત્ની જૈનધર્મપાલક રાજા લાલાકની પુત્રી હતી કે જેણે પોતે ગુફા અને મદિરો બધાવ્યા હતા એનો ઉલ્લેખ આ શિલાલેખવાળી ગુફા સાથે જોડાએલ છે કાળચક્રના ફેરા પ્રમાણે આ ગુફાના અનુક્રમે ત્રણ નામો પડયા છે, જે નીચે પ્રમાણે છે —(૧) સ્વર્ગપુરી, (૨) વૈકુઠ ગુફા અને (૩) વૈકુઠપુરી આ બે માળની ગુફા તથા બાજુની પાખવાળી ગુફાનો ઉપલો ભાગ સારી હાલતમા છે, જેને લોકો ઉપરોક્ત અલગ અલગ નામોથી ઓળખે છે

આ ગુફાના શિલાલેખની એક લીટી સ્પષ્ટ દેખાય છે કે જે શિલાલેખ માત્ર ત્રણ જ લીટીનો છે " કલિગના શ્રમણો માટે એક ગુફા તથા અરિહતનુ એક મદિર હસ્તિસાહસના પૌત્ર લાલાકની પુત્રી અને ખારવેલની પટરાણીએ બનાવ્યા છે "

બીજી બે નોધો આ ગુફાઓમા દેખાય છે, જે પૈકી એક નોધ કલિગના નિયતા રાજા કુડેપ્સીરી અને બીજી નોધ યુવરાજ વડુખને લગતી છે આ ત્રણે શિલાલેખોની લિપિ ખારવેલના હાથીગુફાના શિલાલેખ પછી થોડા વખતની છે

આ બધીયે ગુફાઓના શિલાલેખનો સારાશ જૈન રાજ્યવશની હસ્તીની સાબિતી છે

આ જૈનધર્મી રાજ્યવંશ કયાં સુધી ચાલ્યો અને ત્યારપછી કયો વંશ રાજ્યગાદી ઉપર આવ્યો તેની તપાસ કરતાં પણ ચોક્કસ માહીતિ મળી શકતી નથી, જેના અંગે જીલ્લા ગેઝેટીયરની નોંધ ઉપર સંતોષ માન્યા વિના છૂટકો જ નથી. આ નોંધ પ્રમાણે ઓરીસા અને કલિંગ ઇ. સ. ના બીજા સૈકામાં આંધ્રવંશના આધિપત્ય નીચે હતા, જ્યાં બૌદ્ધધર્મે ઈ. સ. ૨૦૦ માં પ્રવેશ કર્યો હતો. તિબેટના હેવાલો અનુસાર લેવાયેલ નોંધ એ છે કે આંધ્ર દરબારમાં ઈ. સ. ૨૦૦ માં થએલા નાગાર્જુને ઓરીસાના રાજાને એક હજાર પ્રજાજનો સહિત બૌદ્ધધર્મી કર્યો હતો અને અહીંના પ્રજાજનોમાં ધર્મપરિવર્તન રાજાના દાખલાથી સ્હેલાઇથી થયું હતું.

આ પ્રમાણે શિલાલેખો અને ગુફાઓના કોતરકામને આધારે કલિંગ પ્રદેશ મૌર્ય વંશના અંતિમ મહારાજાના સમયમાં જૈનધર્મપાલક અને ઉન્નતિની ટોચ ઉપર હતો. તેમ જ ત્યાંનો રાજા ચેટવંશી ખારવેલ અતિશય પ્રભાવશાળી અને વીર પુરુષ હતો. એમ સાબિત થઇ શકે છે.

कलिंगाधिपति महामेघवाहन चक्रवर्ती महाराजा खारवेल के प्राचीन शिलालेख की

" नकल "

[प्राकृत का मूलपाठ]

(पंक्ति १ ली) नमो अराहंतानं (।) नमो सवसिधानं (।) ऐरेन महाराजेन महामेघवाहनेन चेतिराजवसवधनेन पसथ–सुभलखनेन चतुरतलुठितगुनोपहितेन कलिंगाधिपतिना सिरि खारवेलेन १.

(पंक्ति २ री) पंदरसवसानि सिरि–कडार–सरीरवता कीडिता कुमारकीडिका (।) ततो लेखरूपगणना–ववहार। विधि–विसारदेन सवविजावदातेन नववसानि योवरजं पसासित (।) संपुण–चतु–वीसति–वसो तदानि वधमानसेसयो वेनाभिविजयो ततिये २.

(पक्ति ३ री) कलिंगराजवंस–पुरिसयुगे महाराजाभिसेचनं पापुनाति (।) अभिसितमतो च पधमे वसे वातविहत–गोपुर–पाकार–निवेसनं पटिसखारयवि (।) कलिंगनगरि खबीर–इसि–ताल–तडाग–पाडि यो च बंधापयति (।) सवुयान पटिसंठपनं च ३.

(पंक्ति ४ थी) कारयति (।।) पनती साहि सतसहसेहिपकतियो च रजयति (।)

ઉદયગિરિ ઉપરની સ્વર્ગપુરીની ગુફા

[શ્રી મિત્રના સૌજન્યથી]

ઉદયગિરિ ઉપરની ગણી ગુફાના ઉપરના ભાગમાની કેવાળનો નમૂનો

[શ્રી મિત્રના સૌજન્યથી]

મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર

(पंक्ति १३ वीं) तु (॰) जठरलिखिल-बरानि-सिहरानि नीवेसयति सत-वेसिकनं परिहारेन (।) अभुतमछरियं च हथि-नावन परीपुर सवदेन हय-हथी-रतना-(मा)निकं पंडराजा चेदानि अनेकानि मुतमणि रतनानि अहरापयति इध सतो १३.

(पंक्ति १४ वीं) सिनो वसी करोति (।) तेरसमे च वसे सुपवत-विजयचक-कुमारीपवते अरिहते (य ?) प-खीण संसतेहि कायनिसीदीयाय यापञाव केहि राज-भितिनि चिनवतानि वसासितानि (।) पूजाय रत-उवास-खारवेलं-सिरिना जीवदेह-सिरिकपरिखिता (।) १४.

(पंक्ति १५ वीं)...(सु)कतिसमणसुविहितानं (नुं-१) च सत दिसानं (नुं ?) आनिनं तपसि-इसिनं संघियनं (नुं ?) (;) अरहत-निसीदिया समीपे पभारे वराकरसमुथपिताहि अनेकयोजनाहिताहि प. सि. ओ ...सिलाह सिंहपथ-रानिसि-(॰) धुडाय निसयानि १५.

(पंक्ति १६ वीं)... घंटालचो चतरे च वेडूरिय गभे-थंभे पतिठापयति (,) पान-तरिया सतसहसेहि (,) मुरिय-काल वोछिनं च चोयठि अंग-सतिकं तुरियं उपादयति (।) खेमराजा स वढराजा स भिखुराजा धमराजा पसंतो सुनंतो अनुभवंतो कलाणानि १६.

(पंक्ति १७ वीं) .. गुण-विसेस-कुसलो सवपांसडपूजको सव-देवायतनसं-कारकारको (अ) पतिहत चकिवाहिनिबलो चकधुरो गुतचको पवत-चकोराजसि-वस-कुलविनिसितो महा-विजयो राजा खारवेल-सिरि १७.

પ્રકરણ ૪ થું.

વીરનિર્વાણુ ૪૦૫ થી ૪૭૦ સુધીનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

રાજકાળગણુના સાથે સબંધ ધરાવતા સમર્થ રાજવીઓનો સંક્ષિપ્ત હેવાલ.
યુગપ્રધાન પટ્ટાવળીના આચાર્યો.

નિગોદ વ્યાખ્યાતા	શ્રી કાલકાચાર્ય	વીર નિર્વાણુ	૩૩૫ થી ૩૭૬–૪૧ વર્ષ
	શ્રી શાડિલ્યસૂરિ	,, ,,	૩૭૬ થી ૪૧૪–૩૮ વર્ષ
	શ્રી રેવતીમિત્રસૂરિ	,, ,,	૪૧૪ થી ૪૫૦–૩૬ વર્ષ
	શ્રી આર્યમંગુસૂરિ	,, ,,	૪૫૦ થી ૪૭૦–૨૦ વર્ષ

× × ×

માળવાની ગાદી ઉપર આ કાળે થએલ રાજવીઓની નોંધ

પુષ્યમિત્ર	વીર નિર્વાણુ	૩૭૦ થી ૪૦૫–૩૫ વર્ષ
દર્પણુ અને ગર્દભીલ્લ	,, ,,	૪૦૫ થી ૪૫૩–૪૮ વર્ષ
શક રાજા ક્ષત્રપ	,, ,,	૪૫૩ થી ૪૫૭–૪ વર્ષ
મહારાજા વિક્રમ	,, ,,	૪૫૭ થી ૪૭૦–૧૩ વર્ષ

મહારાજા પુષ્યમિત્રના રાજ્યનો કરુણુ અંત—

વીરનિર્વાણુ ૩૭૦ મા મહારાજા બૃહદ્રથનું ખૂન કરી મગધની રાજગાદી શૃંગીવંશી પુષ્યમિત્રે હાથમા લીધી તેણે ૩૫ વર્ષ સુધી અમલ કર્યો દરમિયાન ધર્મઝનૂની બની એક સનાતની રાજા તરીકે ઐતિહાસિક પાટલિપુત્ર નગરનો દેવકોપે વિનાશ કરાવ્યો, અને સાથેસાથ પોતાનો પણુ વિનાશ વહોરી લીધો (વીરનિર્વાણુ ૪૦૫)

આ સાથે ભારતના ઇતિહાસમા મોટું પરિવર્તન થયું અને રાજકાળગણુનાનો ચોથો આંક પાટલિપુત્રના પતન સાથે કાળગણુત્રોને અંગે પૂરો થયો. પાટલિપુત્રના વિનાશ

બાદ મગધ સામ્રાજ્યનું મુખ્યસ્થ રાજધાનીનું નગર ઉજ્જૈન કે જે માલવ દેશનું મુખ્ય નગર ગણાતું હતું તેના ઉપર **દર્પણ** નામે પરદેશી રાજાએ પોતાની સત્તા જમાવી *

× × ×

ગર્દભીલ્લનું પાપી કૃત્ય—

આ **દર્પણ** રાજા અને તેના યુવરાજ ગર્દભીલ્લે વીરનિર્વાણ ૪૦૫ થી વીરનિર્વાણ ૪૫૩ સુધી અવન્તીની રાજ્યગાદી ઉપર રાજ્ય કર્યું દર્પણ નૃપતિને ગર્દભ નામે એક રાજપુત્ર હતો આ યુવરાજનું નામ ગર્દભ પડવાનું કારણ એ હતું કે તેણે 'ગર્દભી' નામે દેવીની સાધના કરી હતી કે જે દેવી શત્રુનો નાશ કરવાની શક્તિ ધરાવતી હતી આ દેવીની સાધનામા ફલિભૂત થયા પછી આ યુવરાજનું નામ '**ગર્દભીલ્લ**' તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યું

આ યુવરાજને સમવયસ્ક **અડોલિયા** નામે એક બહેન હતી કે જે અતિશય સુંદર અને રૂપસંપન્ન હતી પોતાની જ બહેનના સૌંદર્ય ઉપર મોહિત થઇ જગતના નીતિ અને વ્યવહારશાસ્ત્રનું ભાન ભૂલી ગર્દભીલ્લ પોતાની જ બહેનનો ઉપભોગી બન્યો યુવરાજની આ પાપઘટના જગવિખ્યાત બની પરિણામે યુવરાજ ગર્દભીલ્લ સમસ્ત માળવામા ધિક્કારને પાત્ર થયો રાજ્યના સુજ્ઞ મંત્રીએ યુવરાજને ઘણો જ ઠપકો આપ્યો અને રાજ્યપુત્રી અડોલિયાને રાજ્યમહેલના સાતમા ભુવન ઉપર કડક બંદોબસ્ત સહિત મૂકી, છતા આનું કાઇ શુભ પરિણામ આવ્યું નહિ આ ઉદ્ધત અને વિષયાંધ યુવરાજ સાતમી ભૂમિએ પહોચી પાપક્રીડામા મસ્ત રહેવા લાગ્યો

× × ×

યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીની કાળગણના અને સંવત્સરની શરૂઆત—

વીરનિર્વાણ ૩૭૬ મા યુગપ્રધાન પટ્ટાવળીના નિગોદવ્યાખ્યાતા શ્રી કાલકાચાર્યનો દેવલોકવાસ થવાથી શ્રી શાંડિલ્ય નામે આચાર્યને યુગપ્રધાનપદની પ્રાપ્તિ થઇ હતી. બાદ ૩૮ વર્ષ સુધી તેમણે યુગપ્રધાનપદ ભોગવતા યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીના અંગે વીરનિર્વાણનો આંક ૪૧૪ પહોચ્યો હતો

ત્યારબાદ શ્રી રેવતીમિત્રને યુગપ્રધાનપદ મળ્યું હતું એમણે ૩૬ વર્ષ યુગપ્રધાન પદ ભોગવ્યું અને વીરનિર્વાણનો આંક ૪૫૦ સુધી પહોચ્યો

---

* અહીંની રાજ્યગાદી દર્પણ રાજાના હાથમા કેવી રીતે ગઇ તેને લગતો ઇતિહાસ લંબાણભર્યો હોવાથી અમો આ ગ્રંથના બીજા ભાગમા તે જણાવીશું આને લગતું પ્રમાણભૂત સંશોધન ચાલુ છે અત્યારે અમારી નજર સામે જે સંશોધન દેખાય છે તે અમોને શંકાસ્પદ સમજાતું હોવાથી અહીં રજૂ કરેલ નથી —લેખક.

જગતભરના ઇતિહાસવેત્તાઓ અને વૈજ્ઞાનિકો સાથે સંબંધ ધરાવનાર
આચાર્યદેવ શ્રી વિજયધર્મસૂરિ અને ઇતિહાસવેત્તાઓનું
સમુચ્ચય દૃશ્ય

શ્રી મહોદય પ્રેસ–ભાવનગર

બાદ શ્રી આર્યમંગુ નામે આચાર્યની યુગપ્રધાનપદે સ્થાપના થઇ, જેઓએ ૨૦ વર્ષ સુધી આ પદ ભોગવ્યું અહીં વીરનિર્વાણ ૪૭૦ સુધીનો કાળ થયો આ વર્ષમાં (૪૭૦ માં) માળવાની રાજ્યગાદી ઉપર મહારાજા વિક્રમ ઊર્ફે બલમિત્રના સંવત્સરની શરૂઆત થઇ, એટલે રાજકાળગણનાનો આંક રાજ્યસત્તાના પરિવર્તનને લઇ બદલાયો

× × ×

રત્નસંચય ગ્રંથ શું કહે છે ?

આ પરિવર્ત્તનમાં નિમિત્તવેત્તા શ્રી કાલકાચાર્ય (બીજા) નામે એક સમર્થ આચાર્ય વીરનિર્વાણ ૪૫૫ માં પ્રસિદ્ધિને પામ્યા, કે જેના અંગે ઇતિહાસનું પરિવર્તન થયું વીરનિર્વાણ ૪૫૩ માં થએલ બીજા કાલકાચાર્યના અંગે એક જ જાતના નામને અંગે જે ગોટાળો થયો છે તે સંબંધમાં 'રત્નસંચય' નામના પ્રાચીન ગ્રંથમાં તેના અંગે નીચે પ્રમાણેની ગાથાઓ રજૂ કરી સ્પષ્ટીકરણ કરી ગ્રંથકાર આચાર્યદેવે બતાવી આપ્યું છે કે વીરનિર્વાણ ૩૩૫-૪૫૩-૭૨૦ અને ૯૯૩ માં થએલ કાલકાચાર્યો એ ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓ હતી, કે જેમના અંગે તેમના સમયનો ઇતિહાસ દોરતા સમકાલિન ગ્રંથકર્ત્તા આચાર્યોએ અલગ અલગ નોંધ લીધી છે

" सिरिवीराओ गएसु, पणतिसहिएसु तिसय वरिसेसु।
पढमो कालगसुरी, जाओ सामज्जना मुत्ति ॥ ५५ ॥

चउसयति पन्नवरिसे, कालगगुरुणा सरस्सरी गहिओ।
चउसयसत्तरि वरिसे, वीराओ विक्कमो जाओ ॥ ५६ ॥

पंचेव य वरिससए, सिद्धसेणो दिवायरो जाओ।
सत्तसयवीस अहिए, कालिगगुरु सक्कसंथुणिओ ॥ ५७ ॥

नवसयतेण उएहिं, समइक्कतेहिं वद्धमाणओ।
पज्जोसवण चउत्थी, कालिकसुरी हिंतो ठविआ ॥ ५८ ॥

रत्नसंचय प्रकरण पत्र ३२

નિમિત્તવેત્તા શ્રી કાલકાચાર્યના અંગે જૈનજગતને ભિન્ન ભિન્ન મતભેદો સમજાયા છે છતાં કાળગણનાને અંગે તેનો નિશ્ચય કરવા સમર્થ સૂરીશ્વરોએ જોઇએ તેટલો ભગીરથ પ્રયત્ન કરવા ઉત્સાહ દર્શાવ્યો નહિ ત્યારે જૈન સાહિત્યના શોખીન અને પ્રાચીન સંશોધનમાં અગ્રસ્થાન ભોગવતા અમેરિકાના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને તેમાં સંશોધનની જરૂરિયાત જણાઇ અને અમેરિકાએ શ્રી કાલકાચાર્યના સંશોધનને અંગે જ ખાસ

પ્રતિનિધિ તરીકે વિદ્વાન ડૉ. બ્રાઉનને શિવપુરી આશ્રમે શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજ પાસે મોકલ્યા. શિવપુરી આશ્રમના સ્થાપક મુનિ મહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી, સહાયક મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી તથા વીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંડળના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિ. સત્યનારાયણ પંડયાએ ડૉક્ટર બ્રાઉનને શ્રી કાલકાચાર્યના અંગે શિવપુરીના વિજયલક્ષ્મી જ્ઞાન-ભંડારમાં રહેલ સંખ્યાબંધ પ્રાચીન પ્રતો એકઠી કરી બતાવી અને જ્ઞાનભંડારમાંથી સંશોધનનું સુંદર રીતે દોહન કર્યા બાદ તેઓએ શ્રી કાલકાચાર્યના અંગે એક ઐતિહાસિક લેખ જગત સમક્ષ રજૂ કર્યો કે જે લેખ 'જૈન' પત્રના સંવત ૧૯૮૬ના રૌપ્ય મહોત્સવ અંકમાં પાના ૨૧૦ થી ૨૧૫ સુધીમાં રજૂ થએલ છે અને તેના લેખક સાહિત્યરસિક મુનિશ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજ છે.

આ જાતના સંશોધનથી સંતોષ માની ડૉ. બ્રાઉન અમેરિકા ગયા અને ત્યાંના અગ્ર-ગણ્ય પેપરોમાં તેમણે ઉપરોક્ત લેખ અંગ્રેજી ભાષામાં પ્રગટ કરાવ્યો, જે લેખ પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ ઉપર સારી રીતનો પ્રકાશ પાડનારો નીવડ્યો. બાદ તે જર્મન પેપરોમાં પણ પ્રગટ થયો. ઉપરોક્ત લેખમાં માળવાની રાજ્યગાદી ઉપર વીરનિર્વાણ ૪૭૦ માં મહારાજા વિક્રમે કઇ રીતે સંવત્સર ચાલુ કર્યો તેના પ્રમાણભૂત પુરાવાઓ હતા. આને લગતો સારાંશ કાળગણનાને અંગે અમારા ગ્રંથને મજબૂત બનાવવા અમો સંક્ષિપ્તમાં રજૂ કરીએ છીએ.

"આ પ્રભાવશાળી કાલકાચાર્યનું નામ ઇતિહાસમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. તેમની કથાને તેમ જ બનેલ ઘટનાઓને એવી રીતે તો સેળભેળ કરવામાં આવી છે કે ગ્રંથોમાં વર્ણવેલ કાલકા-ચાર્ય કેટલા અને ક્યારે થયા? તેમાં કોણે કોણે કયું કયું કામ કર્યું અને કયા કયા રાજાના કાળમાં થયા? એનો નિર્ણય કરવો ઇતિહાસકારો માટે દુર્લભ થઇ પડયો."

આ ચારે અલગ અલગ આચાર્યોમાંથી આપણો સંબંધ ગર્દભીલ્લના કાળ સાથે સંબંધ ધરાવતા કાલકાચાર્ય સાથે હોવાથી તેમના વિષેની માહિતી સંકલિત રીતે રજૂ કરીએ છીએ.

શ્રી કાલકાચાર્યનો ઐતિહાસિક પરિચય—

વીરનિર્વાણ ૪૫૩ના ગાળામાં ઐતિહાસિક કાર્યોથી પોતાની નામના અમર કરનાર આ આચાર્યનો જન્મ મગધના **ધારાવાસ** નામે નગરમાં રાજ્યકુળમાં થયો હતો. તેમના પિતા **વૃજસિંહ** ધારાવાસના રાજા હતા. તેની માતાનું નામ **સુરસુંદરી** હતું. સુરસુંદરીને અનુક્રમે બે સંતાનો થયા. જેમાં એકનું નામ **કાલકકુમાર** અને બીજાનું (પુત્રીનું) નામ **સરસ્વતી** હતું. કાલકકુમાર સર્વ લક્ષણોથી ભરપૂર, રૂપવાન અને જનવલ્લભ હતો.

આઠ વર્ષની ઉંમરે કાલકકુમારને કલાચાર્ય પાસે શીખવા મૂકયો. ખાસ કરીને અશ્વપરીક્ષા અને બાણવિદ્યામાં આ કુમારે સારી નિપુણતા મેળવી. એક વખત વૃજસેન રાજાને ખોરાસન દેશથી ઘણા ઘોડાઓ ભેટમાં આવ્યા. એટલે તેની પરીક્ષાનું કામ રાજાએ કાલકકુમારને સોંપ્યું.

પ્રખર વક્તા

સાહિત્યરસિક મુનિશ્રી વિદ્યાવિજયજી

શ્રી કાલકાચાર્યને અગે અપૂર્વ સશોધન રજૂ કરી અમેરિકા
જેવા પાશ્ચાત્ય પ્રદેશમા જૈન ઈતિહાસની પ્રાચીન પ્રમાણિકતા
સિદ્ધ કરી બતાવનાર ડૉ. બ્રાઉનના સશોધનમા મુખ્ય સહાયક

શ્રી મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર

રાજ્યપુત્ર કાલક ૫૦૦ સેવકો સાથે લઇ વનમા ઘોડા ફેરવવાને ગયો ઘોડાઓને ખૂબ ખેલાવી જોયા અને તેને પરિશ્રમથી થાક લાગ્યો આ થાક ઓછો કરવા તે આમ્રવૃક્ષની છાયા નીચે બેસી ગયો

જે અરણ્યમા રાજકુમાર અશ્વપરીક્ષા કરી થાકી આરામ લેતો હતો તેની નજદિકમા શ્રી ગુણાકરસૂરિ નામે એક આચાર્ય અનેક સાધુગણ સહિત બિરાજેલા હતા

દૂર દૂર બેઠા આચાર્યના વ્યાખ્યાનનો મધુર ધ્વનિ કાલકકુમારને કર્ણગોચર થયો તેણે ઊઠીને આચાર્ય સમીપે જઇ તેમને વંદન કરી તેમનો ઉપદેશ શ્રવણ કર્યો આચાર્યે આગંતુક રાજ્યપુત્રને ઉદ્દેશી લક્ષ્મી, રાજ્યવૈભવ, શરીર વિગેરેની અનિત્યતાનો ઉપદેશ કર્યો વળી સાધુના વાસ્તવિક સુખ અને પંચ મહાવ્રતોનુ સ્વરૂપ સમજાવ્યુ, જેની અસર પૂર્વસંસ્કારિક યોગબળે રાજ્યપુત્ર ઉપર સચોટ થઈ

આચાર્યશ્રીનો ઉપદેશ શ્રવણ કરી કાલકકુમારે કહ્યુ કે "હે ભગવંત, આપના ઉપદેશથી મને વૈરાગ્ય થયો છે હુ માતાપિતાની આજ્ઞા લઈ પાછો નહિ આવુ ત્યાસુધી આપ અહી બિરાજશો એવી મારી વિનંતિ છે "

કાલકકુમારે ઘેર જઈ માતાપિતાને પોતાની દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા જણાવી પોતાના પુત્રમા સંપૂર્ણ વૈરાગ્યવૃત્તિ જોઇ રાજા વૃજસિંહે મોટા ઉત્સવપૂર્વક પોતાના પુત્રને દીક્ષા અપાવી પોતાના ભાઇનો ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય જોઈ તેની બેન સરસ્વતીએ પણ દીક્ષા લીધી

માતાપિતાએ કાલકકુમારને તેની બેનના રક્ષણનો ભાર પૂરેપૂરો સુપ્રત કર્યો અને સાધ્વી સરસ્વતી કાલકાચાર્યના રક્ષણ નીચે રહી નવદીક્ષિત સાધુનુ નામ કાલકકુમાર આચાર્યશ્રીએ કાયમ રાખ્યુ હતું આ કાલકકુમાર વ્યાકરણ, ન્યાય, સાહિત્ય, અલંકાર, છંદ, જ્યોતિષ અને મંત્ર, તંત્ર વિદ્યામા સારા નિપુણ બન્યા યોગ્ય જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થયા બાદ ગુરુએ તેમની આચાર્યપદે સ્થાપના કરી અને ત્યારબાદ તેઓ કાલકાચાર્ય તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા

સરસ્વતી સાધ્વીનું અપહરણ—

અનેક સાધુઓથી પરિવૃત્ત થએલા કાલકાચાર્ય એકદા ઉજ્જૈનની બહાર ઉદ્યાનમા આવી રહ્યા આ સમયે બીજી અનેક સાધ્વીઓ સાથે સરસ્વતી સાધ્વી ઉજ્જૈન શહેરમા આવી શહેરના ઉપાશ્રયમા ઉતરી હતી તે રોજ બહારના ઉદ્યાનમા આચાર્યશ્રીનુ વ્યાખ્યાન સાભળવા જતી હતી

આ સમયે વિષયાંધ ગર્દભીલ્લ પિતાનો સ્વર્ગવાસ થવાથી માલવપતિ તરીકે રાજ્યગાદી પર બિરાજમાન થએલો હતો આ અત્યાચારી રાજાની નજરે એક વખત સ્વરૂપવતી બાળબ્રહ્મચારિણી સાધ્વી સરસ્વતી પડી એને જોતા જ તે તેના પ્રત્યે રાગી

બન્યો, અને કોઇ પણ જાતના વિચાર વિના પોતાના સેવકો દ્વારા તેને ઉપાડી લાવીને અંતપુરમાં લઇ ગયો તે સમયે સરસ્વતીએ કારમી ચીસો પાડી અને રૂદન શરૂ કર્યું તેની સાથેની બીજી સાધ્વીઓ એકદમ કાલકાચાર્યની પાસે ગઇ અને સરસ્વતી ઉપર આવી પડેલ ભયંકર સંકટનું તેમને નિવેદન કર્યું

આ હકીકત શ્રવણ કરતાં જ કાલકાચાર્યને ગુસ્સો ઉત્પન્ન થયો અને રાજ્યદરબારે ગયા ત્યાં જઇ શાંત ચિત્તથી રાજાને ખૂબ સમજાવ્યો છતાં તે ડગ્યો નહિ એટલે કાલકાચાર્યે ઉપાશ્રયે આવી સંઘને એકત્રિત કરી સવિસ્તર હકીકત જણાવી

સંઘ ઘણું લેટણું લઇ રાજા પાસે ગયો અને વિનયપૂર્વક સાધ્વીને છોડી દેવા રાજાને વિનવ્યો, છતાં સંઘનું વચન પણ રાજાએ માન્ય ન રાખ્યું આથી કાલકાચાર્યના રોમેરોમે ક્રોધ વ્યાપ્યો અને તેમણે સંઘસમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી કે–" **ગર્દભીલ્લ રાજાને રાજ્ય ઉપરથી ઉખેડી ન નાંખું તો હું કાલકાચાર્ય નહિ.** "

કાલકાચાર્ય એક ત્યાગી, સંસારથી વિરક્ત સાધુ હતા છતાં એક દુષ્ટ રાજાને એના પાપનો બદલો આપવા તેઓ મેદાને પડ્યા તેમનો ઉદ્દેશ પ્રજા પરનો અત્યાચાર દૂર કરાવવાનો હતો લીધેલ પ્રતિજ્ઞાના પાલન અર્થે તેઓએ એક ભ્રમિત સાધુની માફક અનેક જાતના બકવાદ કરતાં ગામમાં ફરવું શરૂ કર્યું આ હકીકત રાજાના કાને પહોંચી, છતાં નિર્દય રાજાના હૃદયમાં દયાના અંકુરો ઉત્પન્ન ન થયા

આખરે કાલકાચાર્યને પોતાની પ્રતિજ્ઞાના પાલન અર્થે દેશ છોડવો જ પડ્યો અને તેમણે પોતાના ગચ્છનો ભાર એક 'ગીતાર્થ'ને સોંપ્યો બાદ પોતે ઉજ્જૈનની બળવાન રાજ્યસત્તા સામે લડી શકે એવા બળવાન રાજવીની શોધમાં નીકળ્યા

આ કાળે ભૃગુકચ્છ કહેતાં ભરુચની ગાદી ઉપર તેમના ભાણેજો બળમિત્ર અને ભાનુમિત્રનું રાજ હતું તેઓ ભરુચની રાજ્યગાદી ઉપર ૪૭ વર્ષથી રાજ્ય કરી રહ્યા હતા સૂરીશ્વરે અહીં આવી પોતાની બેન સાધ્વી સરસ્વતીની સવિસ્તર હકીકત કહી અને તેની રક્ષા અર્થે મદદની માગણી કરી, પરંતુ ઉજ્જૈનના બળવાન રાજ્ય સામે માથું ઉંચકવાનું સાહસ ખેડવા આ રાજવીઓએ આનાકાની કરી, એટલે અંતે કાલકાચાર્યે સમુદ્રમાર્ગે બળવાન સત્તાની શોધમાં પરદેશગમન કર્યું અને પોતે સિન્ધુનદીના તીરે પાર્શ્વકુળ નામના દેશમાં ગયા કે જે દેશના બધા રાજાઓ "**સાખી**"ના નામથી પ્રસિદ્ધ હતા પ્રાકૃતમાં આ રાજાઓને 'સગકુલ' તરીકે ઓળખાવ્યા છે જ્યારે સંસ્કૃતમાં 'સાખી' તરીકે જ ઓળખાવ્યા છે

સાખી અથવા શાહી એ નામ હિંદુ અથવા પાશ્ચાત્ય ઇતિહાસકારે ક્યાંય આપ્યું હોય એમ દેખાતું નથી, પરંતુ "શક" નામનો ઉલ્લેખ સર્વત્ર દેખાય છે 'મનુસ્મૃતિ'માં પણ 'શક' રાજાઓનો ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે પૌંડ્રક, આંઠ, દ્રવિડ, કંબોજ,

યવન, પારદ, પહ્લવ, ચીન, કિરાત, દરદ, ખમ, એ બધા ભ્રષ્ટ થએલા ક્ષત્રિય રાજવીઓ છે અને જે દેશમા તેઓ રહેતા તે દેશનુ નામ તેમણે જાતિ તરીકે રાખ્યુ (જુઓ મનુસ્મૃતિ ૧૯–૪૪ પ્રાકૃતમા 'सगकुल' (શકકુલ) અને તે જ વસ્તુ ખરેખર છે)

પરદેશી ઇતિહાસકાર ફ્રેનગ્લાસનપે "દેઅર જૈનીસ સુસ" નામના જૈન ગ્રથમા સિથિયન લોકોના નાયક તરીકે શક રાજાને શહેનશાહ દર્શાવી તેમની પાસે કાલકાચાર્ય ગયા હતા એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે (જુઓ ઉપરોક્ત ગ્રથનુ પૃષ્ઠ ૪૩)

આ પાર્શ્વકુળ દેશનો રાજ્ય અમલ 'શાક' નામે શહેનશાહના હાથમા હતો તેમના રાજ્ય દરબારમા શ્રી કાલકાચાર્યે જૈનાચાર્ય તરીકે જવાનુ શરૂ કર્યું અને વખત જતા તેમણે પોતાનો પ્રભાવ રાજ્યસત્તા ઉપર સુદર રીતે જમાવ્યો, જ્યા જ્યોતિષ નિમિત્ત આદિ વિદ્યાઓથી શ્રી કાલકાચાર્ય રાજાને ચમત્કાર બતાવવા લાગ્યા આમ ઘણા દિવસો વ્યતીત થયા

એક દિવસ શાહી રાજા પાસે એક દૂતે આવી એક કચોળુ, એક છરી અને એક લેખ (પત્ર) મૂક્યો રાજા પત્ર વાચી સ્તબ્ધ બન્યો અને એનુ મુખ શ્યામ થઇ ગયુ રાજાની આ સ્થિતિ જોઇ ત્યા બેઠેલ શ્રી કાલકાચાર્યે કહ્યુ કે "હે રાજન્! તમારા સ્વામીનુ ભેટણુ આવ્યુ છે તેને જોઈ હર્ષ થવો જોઇએ તેના બદલે સ્તબ્ધ અને ઉદાસ કેમ થયા છો?" રાજાએ કહ્યુ કે. "હે મહાપુરુષ! આજે મરણરૂપ મહાભયનુ કારણ મને ઉપસ્થિત થયુ છે" કાલકાચાર્યે પૂછ્યુ "કેમ વારુ?" રાજાએ કહ્યુ "અમારા વૃદ્ધ સ્વામીએ ક્રોધિત થઈ હુકમ લખ્યો છે કે આ છરીથી તમારુ મસ્તક કાપી કચોળામા મૂકી જલ્દી અત્રે મોકલજો જો તેમ નહિ કરવામા આવશે તો કુટુબ સહિત તમારો નાશ કરવામા આવશે" આ પ્રમાણે મને જ નહિ પરતુ મારા જેવા બીજા બધા "સાખી" રાજાઓને જણાવવામા આવ્યુ છે

કાલકાચાર્યને ધારેલ કાર્યસિદ્ધિ માટે આ સુયોગ જણાયો, અને તેણે રાજાને હિંમત આપી કહ્યુ કે "તમો બધા એકત્રિત થઇ મારી સાથે ચાલો હિદુ દેશમા જઇ, ઉજ્જૈનીના રાજા ગર્દભીલ્લનો ઉચ્છેદ કરી તે રાજ્યના વિભાગ કરી તમોને સોંપીશ"

સૂરિશ્રીના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી આ રાજાએ બીજા ૯૫ રાજાઓને તેડાવ્યા અને સર્વેએ સાથે મળી પ્રયાણ કર્યું સિન્ધુ ઉતરી આગળ આવતા તેઓ સૌરાષ્ટ્રમા આવ્યા

અહીં આવતા વર્ષાકાળ આવી પહોચ્યો એટલે કાલકાચાર્યના કથન પ્રમાણે સૌએ પોતપોતાનો પડાવ અહીં નાખ્યો અને ચોમાસુ પૂરુ થતા સૌ આગળ વધ્યા આ સમયે ઢકગિરિ નજદિક આવતા દ્રવ્ય ખૂટી ગયુ એટલે શાસનદેવીની સહાયતાથી આચાર્યશ્રીએ સુવર્ણ-સિદ્ધિનો પ્રયોગ સાધ્યો અને દ્રવ્યને લગતી અડચણ દૂર કરી ત્યાથી જલમાર્ગે તેઓ લાટ દેશમા આવ્યા, અને બલમિત્ર તથા ભાનુમિત્રને સાથે લઈ તેઓ માળવા ઉપર ચઢાઇ લઇ ગયા

× × ×

બીજી તરફ ગર્દભીલ્લને પોતાની ઉપર હુમલો આવે છે એમ ખબર મળતા જ તેણે પણ સામુ લશ્કર તૈયાર કરી યોગ્ય સ્થાન જોઈ પડાવ નાંખ્યો યુદ્ધ કરવા પૂર્વે પણ એક દૂતને મોકલાવી આચાર્યશ્રીએ કહેવડાવ્યુ કે "હે રાજન્, હજી પણ તુ સરસ્વતીને મુક્ત કર, તેમા જ તારું શ્રેય છે" આ દૂતનુ અપમાન કરી તેણે કાઢી મૂક્યો પરિણામે બન્ને સૈન્યો વચ્ચે ભયકર યુદ્ધ જામ્યુ જેમા સાખી સૈન્યે સારુ જોર બતાવ્યુ ગર્દભીલ્લનુ સૈન્ય નાસભાગ કરવા લાગ્યુ અને ગર્દભીલ્લ પોતે પણ નગરના દરવાજા બધ કરાવી ગઢમા પેસી ગયો અને કાલકાચાર્યનુ સૈન્ય નગર ફરતો ઘેરો કાયમ રાખી ત્યા જ પડ્યુ

ગર્દભી વિદ્યાની સાધના—

ઉજ્જૈનના કિલ્લામા ઘેરાએલ ગર્દભીલ્લની સેનાનો એક પણ માણુસ ઘણા સમય સુધી કિલ્લા ઉપર દેખાયો નહિ અને રાજ્યગઢનુ વાતાવરણ તદ્દન શાત સમજાવા લાગ્યુ

આવા ભયકર ઘેરાના સમયે આ જાતની શાતિમા કાંઈક ભયકર કાવત્રાની ગધ સાખી રાજાઓને દેખાઈ, જેથી તેઓએ આ રણયુદ્ધના સૂત્રધાર શ્રી આચાર્યદેવને તેનુ કારણ પૂછ્યુ

શ્રી કાલકાચાર્યે જ્ઞાનના ઉપયોગથી જાણી જણાવ્યુ કે "ગર્દભીલ્લ રાજા કિલ્લાના એક ભાગ પર ખડે પગે, મો ફાડી ગર્દભી દેવીની સાધના કરી રહ્યો છે જો તેને વિદ્યાની સિદ્ધિ થશે તો ને 'ગર્દભી' શબ્દ દેવી મદદથી મોટેથી બોલવા માડશે એ શબ્દો રાજાના જે જે શત્રુઓ સાભળશે તેમને લોહીની ઉલટી થશે અને તેઓ જમીન પર પડી મૃત્યુને શરણ થશે"

આચાર્યશ્રીનો આ પ્રમાણેનો ખુલાસો સાભળી સાખી રાજાઓ ગભરાટમા પડયા આચાર્યદેવ શ્રી કાલકાચાર્યે તેઓને શાતિ આપી અને સૈન્યનો પડાવ ત્યાથી ઉપડાવી ઉજ્જૈનથી પાચ કોસ દૂર નખાવ્યો આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કર્યા બાદ સૈન્યમાના ૧૦૮ સારામા સારા બાણાવળીઓને આચાર્યદેવે પોતાની પાસે રાખ્યા બાદ તેઓએ ગર્દભીલ્લ રાજાને મો ફાડેલ મુખે કિલ્લાના એક ભાગમા તપશ્ચર્યા કરતો શોધી કાઢ્યો અને ગર્દભીલ્લ રાજા કયે સમયે શબ્દ-ઉચ્ચાર કરે છે તેની તક જોતા તેઓ ઊભા રહ્યા

કિલ્લાના બહારના ભાગમાં કિલ્લાથી પણ ઊચો માચડો એવી રીતનો બાંધ્યો કે જ્યાથી બાણાવળીના બાણો બરોબર ગર્દભીલ્લ રાજાના મોમા શબ્દોચ્ચાર કરતા જ પહોચી શકે અને તેનાથી એક પણ શબ્દનુ ઉચ્ચારણ થઈ શકે નહિ. આ જાતની ૧૦૮ શબ્દવેધી બાણાવળીની ગોઠવણ કરી શ્રી કાલકાચાર્ય જાતે મોરચા ઉપર જઈ બરોબર તકસાધક તરીકે નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા

ગર્દભીલ્લની તપશ્ચર્યા નિષ્ફળ બને છે—

ટૂંક સમયમાં જ ગર્દભીલ્લની ઉગ્ર તપશ્ચર્યાને અંગે દેવી પ્રસન્ન થઈ અને આ પ્રસન્ન થએલ દેવીએ ગર્દભીલ્લને ઊંચેથી શબ્દોચ્ચાર કરવા કહ્યું

આ જ સમયે દેવીની આજ્ઞાનુસારે ગર્દભીલ્લ એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારે તે પહેલા જ તેનું મુખ બાણોના વરસાદથી એવી રીતે તો ભરાઇ ગયું કે તેના યોગે તે અર્ધ મૃત્યુવશ થઇ જમીન પર ઢળી પડયો અને તેનાથી શબ્દોચ્ચાર તો શું પણ દેવીની સન્મુખ જોઈ પણ શકાયું નહિ પરિણામે પ્રસન્ન થએલ દેવી ગર્દભીલ્લ રાજા ઉપર કોપાયમાન થઇ, તેના મસ્તક ઉપર વિષ્ટા કરી, તેને લાતો મારી આકાશમાર્ગે ચાલી ગઇ

શ્રી કાલકાચાર્યને શરણે ગર્દભીલ્લ—

સાખી રાજાના સુભટોએ અને સૈન્યે આ જ સમયે કિલ્લાની દિવાલનો એક ભાગ તોડ્યો કે જે ભાગ ઉપર ગર્દભીલ્લ તપશ્ચર્યા કરી રહ્યો હતો ઉપરોકત ભાગને તોડી લશ્કરે કિલ્લામા પ્રવેશ કર્યો અને પ્રવેશ કરતા સાથે જ ગર્દભીલ્લ રાજાને રાજ્યસુભટોએ કેદી બનાવ્યો, અને તેને બાંધી કાલકાચાર્ય પાસે લાવી રજૂ કર્યો.

આચાર્યદેવને જોતા જ ગર્દભીલ્લ રાજા શરમાઇ ગયો આચાર્યદેવે આ સમયે પણ શાંતિથી ગર્દભીલ્લ રાજાને કહ્યું કે: "હે અત્યાચારી રાજવી, એક સતી સાધ્વીના ચારિત્રના ભંગના પ્રાયશ્ચિત-સ્વરૂપ આ તો એક પુષ્પ માત્ર છે હજી તો તેનું ફળ તને ભવિષ્યમા-પરલોકમા મળશે આ ઘોર પાપથી તરવા માટે, તારા માટે, હજુ પણ, આત્મશુદ્ધિ અર્થે સંસારત્યાગનો યોગ છે," પરંતુ આ ઉપદેશ વ્યર્થ ગયો સબબ "**अङ्गार शतधौतेन मलिनत्व न मुञ्चति।**"

શાંતિ ધરી બેઠેલ સાખી રાજાઓની ધીરજ હવે ખૂટી, અને તેઓએ ગર્દભીલ્લને દેહાંતદંડની સજા કરવા ઇચ્છા કરી, પરંતુ આચાર્યદેવે "**पापी पापेन पच्यते**" એ સિદ્ધાંત અનુસારે તેને જીવતદાન અપાવ્યું અને તેની પાસે દેશત્યાગ કરાવ્યો.

સરસ્વતી સાધ્વીને તરત જ માનભેર આચાર્યદેવ પાસે લાવવામા આવી, અને અન્ય સાધ્વીઓએ તેમને ગચ્છમા લીધી સરસ્વતી સાધ્વીએ લાગેલ પાપની તપશ્ચર્યાથી આલોચના કરી

× × ×

માળવાના વિભાગ—

બાદ આચાર્યદેવે માળવા રાજ્યના ૯૬ વિભાગો બુદ્ધિપૂર્વક પાડ્યા જેમાથી શક રાજા સાથે રહેલ ૯૫ રાજાઓને ઉજ્જૈનવાળો મોટો વિભાગ વહેંચી આપ્યો અને તેને સમ્રાટ્ બનાવ્યો

બલમિત્ર(વિક્રમ)ને વિદિશાનો વિભાગ સુપ્રત કર્યો અને તેને શક રાજાનો ખડિયો બનાવ્યો આ પ્રમાણે માળવાના એક પ્રાન્તના રાજવી તરીકે બલમિત્રનો રાજ્યામલ વી નિ ૪૫૩ મા ચાલુ થયો જો કે તે સમયે તે ભરુચનો સ્વતંત્ર રાજવી તો હતો જ

શકવંશની સ્થાપના (વીર નિર્વાણ ૪૫૩)—

આ સમયે ઉજ્જૈનની રાજગાદી ઉપર શાહી રાજાના મુખ્ય રાજવી કે જેનું નામ ભૂમકક્ષહરાત ઊર્ફે ક્ષત્રપ હતુ તેણે 'શક' વંશની સ્થાપના કરી આ વંશને આ કાળે હિંદુઓ મ્લેચ્છ વંશ તરીકે ગણતા હતા, છતા તેનો પૂર્વ ઈતિહાસ તપાસતા તેઓ ધર્મભ્રષ્ટ થએલ ભારતના ક્ષત્રિયવંશી આર્યો હતા આ કાળે શક રાજસત્તા સ્થાપક શ્રી કાલકાચાર્યને વિનંતિપૂર્વક તેમના ધર્મગુરુ બનવા વિનંતિ કરી, તેમને ઉજ્જૈનમા રોકી લીધા

માળવાની ગાદી ઉપર બલમિત્ર ઊર્ફે વિક્રમાદિત્યનો રાજ્યાભિષેક—

માળવાની ગાદી ઉપર આવેલ શક રાજવીઓ હિંદના આચાર વહેવારથી આ કાળે અજાણ હોવાને લીધે તથા તેઓ ભારતની પ્રજાથી દરેક રીતે અલગ પડતા હોવાને લીધે તેમનો રાજ્યાધિકાર ટકી શકયો નહિ, અને તે માળવાની પ્રજા માટે અપ્રિય થઇ પડયો પરિણામે રાજ્યસત્તા ઉપર આવેલ શકરાજાની સત્તા નબળી પડી અને માળવાના રાજ્યાધિકારી અમલદારવર્ગ અને પ્રજાએ યાંત્રિક ગોઠવણ કરી એવી જાતનો બેઠો બળવો જગાવ્યો કે જેથી શકરાજાને માત્ર ચાર જ વર્ષના રાજ્યઅમલ બાદ પદભ્રષ્ટ કરી અવન્તીની રાજ્યગાદી કાલકાચાર્યના ભાણેજો બલમિત્ર અને ભાનુમિત્રને વીરનિર્વાણ ૪૫૭ મા અર્પણ કરી

અહીંના રાજ્યસિંહાસન ઉપર બલમિત્ર કહેતા મહારાજા વિક્રમાદિત્યનો વીરનિર્વાણ ૪૫૭ મા રાજ્યાભિષેક કરવામા આવ્યો કે જે કાલકાચાર્ય મહારાજની નજર સામે શ્રાવક થયો

× × ×

વીરનિર્વાણ ૪૫૩ મા માળવાની ગાદી ઉપર શકવંશની સ્થાપના થઈ તે સમયે બલમિત્ર અને ભાનુમિત્રના રાજ્યઅમલનુ ૪૩મુ વર્ષ હતુ ચાર વર્ષ બાદ આ બન્ને ભાઈઓને અવન્તીનુ રાજ્ય મળ્યુ એટલે તેમનો રાજ્યામલ ૪૭ વર્ષનો થયો

આ બનાવ પછીથી મહારાજા વિક્રમે માળવાથી દૂર આવેલ ભરુચ પ્રાંતની ગાદી તેના પિતરાઇ ભાઇ નરવાહન(નભસેન)ને સુપ્રત કરી અને તેને માળવાનો મંડલિક રાજા બનાવ્યો

રાજા નભસેને ભરુચનો વહિવટ સુવ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવા માડયો તેણે પોતાના નામથી 'નપાન' રાજા તરીકે સિક્કાઓ ચાલુ કર્યા

× × ×

ઉજ્જૈનીમા બલમિત્ર અને ભાનુમિત્રના રાજ્યામલ જમાવ્યે થોડા જ વર્ષો થયા

હશે એટલામાં પરદેશી શક રાજ્યસત્તાએ બળવાન સૈન્ય સાથે માળવા ઉપર હલ્લો કર્યો, જેનો માળવી લશ્કરે વીરતાથી સામનો કર્યો અને માળવાની જીત થઇ

આ જીતની કાયમી યાદગીરી તરીકે માળવાની પ્રજાએ માલવ સંવત્ નામે સંવત્સરની શરૂઆત કરી કે જે સંવત્ પાછળથી '**વિક્રમ સંવત્**'ના નામે પ્રસિદ્ધિને પામ્યો આ સંવત્સરની શરૂઆત વીરનિર્વાણ ૪૭૦ માં બલમિત્રના સ્વર્ગવાસ થતાં જ થઇ હતી તેને અંગે અનેક પ્રાચીન ગ્રંથો તેમ જ શિલાલેખોમાં અનેક સ્થળોએ ઉલ્લેખ મળી આવે છે આ ઉલ્લેખોમાં કોઈ પણ સ્થળે વિક્રમના નામનો નિર્દેશ નથી, છતાં આ સંવત્ વિક્રમ સંવત્ તરીકે જ પ્રસિદ્ધિને પામ્યો છે

મહારાજા વિક્રમ ઉર્ફે બલમિત્ર શ્રી કાલકાચાર્યના સંસારી અવસ્થાના ભાણેજ થતા હતા માળવાની રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત કરાવવામાં પોતે અગ્રસ્થાને હોવાથી તેમ જ અનેક જાતની વિદ્યાના જ્ઞાતા હોવાને લીધે 'સુવર્ણસિદ્ધિ' વિદ્યાની સાધનાદ્વારા જગતને જૈનધર્મનો પ્રભાવ બતાવવા કાલકાચાર્યે માળવાનો ખજાનો ભરપૂર બનાવ્યો, અને તે ખજાનાની સહાયથી મહારાજા વિક્રમે જનતાને અનૃણી બનાવી, જેને લગતું સવિસ્તૃત વૃત્તાંત હવે પછીના પ્રકરણમાં રજૂ કરશું

× × ×

આ પ્રકરણમાં રજૂ થતી ઘટનાઓને અંગે પ્રાચીન જૈન ગ્રંથોના પુરાવાઓ—

શ્રી બૃહત્કલ્પ ભાષ્યમાં રાજા ગર્દભ પોતાની બેનની સાથે સંબંધ રાખતો હતો તેની નીચે પ્રમાણે નોંધ છે —

"ઉજ્જૈની નગરીમાં અણિલપુત્ર યવ નામનો રાજા અને તેનો પુત્ર ગર્દભ યુવરાજ હતો ગર્દભને અડોલિયા નામે બેન હતી અડોલિયાને યૌવન પ્રાપ્ત થતાં તેનું રૂપ અને સૌંદર્ય જોઈ યુવરાજ ગર્દભ એના પર મોહિત થયો અને દુષ્ટાચરણ કરવા લાગ્યો આ પાપાચારની વાત સર્વેને માલૂમ પડી અને અડોલિયાને રાજ્યમંત્રીએ સાતમી ભૂમિકા ઉપર મૂકી છતાં ગર્દભ તેની પાસે જવા લાગ્યો"

બૃહત્કલ્પ 'ચૂર્ણી'માં પણ ઉપરોક્ત પાઠને મળતી જ ગાથાઓ નજરે પડે છે "સાધ્વી સરસ્વતીનું અપહરણ કરનાર ગર્દભીલ્લ તે બીજો કોઇ નહિ પરંતુ પોતાની બહેન અડોલિયા સાથે અનાચાર સેવનાર આ જ ગર્દભીલ્લ હતો"

શાહી રાજાના કુળના અંગે 'શાહી' અને 'સાખી' શબ્દોનો ઉલ્લેખ ગ્રંથોએ કરેલ છે

"નિશીથ ચૂર્ણી" આદિ પ્રાચીન ગ્રંથો 'શક' વંશને 'સગ' અથવા 'સાહી',

શબ્દથી ઉલ્લેખે છે સસ્કૃત ગ્રથકાર આચાર્ય શ્રી હેમચદ્રસૂરિ આદિ જણાવે છે કે–'સાહી 'નું અનુવાદ 'સાખી' થઇ શકે છે આ 'સાહી' અથવા 'સક્' લોકો સિથિઅન જાતિના હતા તેમનુ નિવાસસ્થાન ઈરાન અથવા બલખ હતું આચાર્ય કાલકે ૯૬ સહાયક રાજવીઓને લઈ કાઠિયાવાડ મુકામ કર્યો અને ત્યા વર્ષાઋતુ વિતાવી લાટ (ભરુચ)ના રાજા બલમિત્ર–ભાનુમિત્રને સાથે લઇ ઉજ્જૈન ઉપર ચઢાઇ કરી આ હકીકતને અગે કથાવલીમા નીચેનો ઉલ્લેખ નજરે પડે છે

"ताहे जे गद्दभिल्ल नाच माणिया लाडरायाणो अण्णेय ते मिलिउं सव्वेहिं पि रोहिया उज्जेणी "। कथावली २, २८५

" सुरीजप्पासि ढिओ आसीसोऽवंति सामिओ सेसा।
तस्से वगा य जाया, तओ पऊतो अ सगवंसो ॥"

कालकाचार्य कथा

इस प्रकारका उल्लेख निशीथ के १० वें उद्देश की चूर्णी में भी है—

" जं कालगज्जो समल्लीणो सो तत्थ राया अधिवो।
राया ढवितो ताहे सगवंसो उप्पणो ॥"

વીરનિર્વાણ ૪૫૩ મા ગર્દભીલ્લના પછી શક રાજાને માળવાની ગાદી મળી અને ત્યારબાદ ચોથે જ વર્ષે બલમિત્રે ઉજ્જૈનીનો કબજો કર્યો તેના અગે રાજકાળગણના રજૂ કરનાર શ્રી મેરુતુંગાચાર્ય એક ગાથામા જણાવે છે કે " सगस्स चउ " અર્થાત્ ઉજ્જૈનમા શકનુ રાજ્ય ચાર વર્ષ સુધી રહ્યું

શ્રી કાલકાચાર્ય કથામા પણ નીચે પ્રમાણે નોધ છે —

" वलमित्त भानुमित्ता, आसी अवंतीइ राय जुवराया।
निय माणिज्जत्ति तया, तत्थ गओ कालगायरिओ " ॥

અન્ય દર્શનીય ગ્રથો શું કહે છે ?

'વિષ્ણુપુરાણ 'ના કથન પ્રમાણે 'અભિર', 'ગર્દભીલ્લ', 'શક', 'યવન', અને 'વાહલિક' વિગેરે લોકો અને એના રાજાઓ હિંદુસ્તાનમા સમ્રાટ થયા ગર્દભીલ્લ રાજા હિંદુસ્તાનનો નહિ પણ પરદેશથી આવેલ રાજા હતો

'મનુસ્મૃતિ 'મા 'સાખી' કે 'સાહી' એ નામ હિંદુ રાજાઓનુ કોઈ પણ ઠેકાણે દર્શાવ્યુ નથી જો કે 'શક 'નો ઉલ્લેખ સર્વત્ર મળે છે

વિશેષમા 'મનુસ્મૃતિ 'મા કહ્યુ છે કે 'શક', 'પૌડ્રક', 'આદ્રે', 'દ્રવિડ', 'કાબોજ',

'યવન', 'પારદ', 'પહ્લવ' 'ચીન', 'કિરાત્', 'દરદ', અને 'ખસ' એ બધા ભ્રષ્ટ થએલા ક્ષત્રિયો છે અને જે દેશમા તેઓ રહેતા હતા તે દેશનુ નામ તેમણે પોતાની જાતિ ઉપરથી રાખ્યુ હતુ

પ્રાકૃતમા 'સગકુલ' (શકકુલ) કહેવામા આવ્યુ છે તે જ બરાબર છે

ફોન ગ્લાસનપે 'દેઅર જૈનીસ યુઅ' નામના જર્મન પુસ્તકમા પૃષ્ઠ ૪૩ ઉપર શાહી રાજાઓ વિષે લખતા જણાવ્યુ છે કે "શાહનશાહી" કે જેઓ શક અથવા સિથિયન લોકોના નાયક હતા તેમની પાસે શ્રી કાલિકાચાર્ય ગયા હતા

તેવી જ રીતે સિન્ધુ નદી ઓળગી સૌરાષ્ટ્રમા આવ્યાની હકીકત પણ નીચેની પ્રાકૃત પક્તિ પરથી માલૂમ પડે છે

" उत्तरिओ सिंधुनइ क्रमेण सोरठमंडलं पत्तो । "

તેવી જ રીતે ઢક્કગિરિમા દ્રવ્ય ખૂટી જતા સુવર્ણસિદ્ધિનો પ્રયોગ કરવો પડ્યો હતો તેનો ઉલ્લેખ પણ પ્રાકૃત ગ્રથમા છે માળવા પહોચ્યા પછી સરસ્વતી સાધ્વીને મુક્ત કરવા ગર્દભીલ્લ રાજાને સમજાવવા દૂતને મોકલેલો તેને લગતો સસ્કૃતમા ગાથાનુબધ શ્લોક મળી આવે છે આ બધી હકીકતો અમારા મતવ્યને પુષ્ટ કરવા માટે પૂરતી છે

ભારતના જૈન સાહિત્યકારો સાથે જાણીતા ઇતિહાસકારો પણ આ સમયના યુગને અગે એટલે શ્રીમદ્ કાલકાચાર્યને હાથે મહારાજા વિક્રમાદિત્ય(પ્રથમ)ને માળવાની રાજગાદી વીર નિર્વાણ ૪૫૭ મા પ્રાપ્ત થઇ ત્યાસુધીના પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસને અગે પોતપોતાના અભિપ્રાયો નીચેના શબ્દોમા રજૂ કરે છે

" ઉપલબ્ધ જૈન વાઙ્મયનુ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરતા જણાય છે કે મહારાજા વિક્રમના સમયમા થએલ આચાર્યશ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર પહેલા જૈન દર્શનમા તર્કશાસ્ત્ર સબધી કોઇ સ્વતત્ર સિદ્ધાત પ્રચલિત હતો નહિ તેની પૂર્વે પ્રમાણશાસ્ત્ર સબધી વાતો કેવળ 'આગમ' મા જ સકલિત હતી સિદ્ધસેનસૂરિ પહેલાનો જમાનો તર્કપ્રધાન ન હતો પરતુ આગમપ્રધાન હતો ત્યાસુધી માત્ર આપ્ત (મહાન્) પુરુષના વચનો સર્વથા શિરોધાર્ય સ્વીકારાતા. "

" જૈન ધર્મના સહચર બ્રાહ્મણ અને બૌદ્ધ ધર્મની પણ એ અવસ્થા હતી, પરતુ મહર્ષિ ગૌતમના ન્યાયસૂત્રના સકલન પછી ધીમે ધીમે તર્કનુ જોર વધવા લાગ્યુ અને જુદા જુદા દર્શનોના વિચારોનુ સમર્થન કરવા માટે સ્વતત્ર સિદ્ધાતોની રચના થવા લાગી તાર્કિક બ્રાહ્મણો થયા અને તેમની સામે બૌદ્ધોમાથી નાગાર્જુન નામના બુદ્ધિશાળી મહાશ્રમણે 'મધ્યમાવતાર' રચ્યુ બ્રાહ્મણ અને બૌદ્ધ વિદ્વાનોમા તર્કશાસ્ત્રીય યુદ્ધ વધતુ ગયુ "

"આ વાગ્યુદ્ધની શબ્દધ્વનિ નિરજન વનોમા ઘૂમનાર જૈન નિર્ગ્રંથોના કાન સુધી પહોચી ધ્યાનમગ્ન નિર્ગ્રંથો આ ધ્વનિનો અર્થ સમજવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા એટલામા તેમને કાને ભગવાન મહાવીરના મોક્ષમાર્ગનો ઉપહાસ કરનારા શબ્દો પણ અસ્ફુટ રીતે સાભળવામા આવ્યા આથી ક્ષપણક (જૈન શ્રમણ યા નિર્ગ્રંથ) પણ પોતાની શાસનરક્ષાના ઉપાયો શોધવા લાગ્યા "

"આ નિર્ગ્રંથમાથી પ્રથમ આચાર્યશ્રી ઉમાસ્વાતીજીએ '**તત્ત્વાર્થાધિગમ**' સૂત્ર- (મોક્ષશાસ્ત્ર)ની રચના કરી અને સમગ્ર જૈન તત્ત્વોને એકત્ર રીતે સગ્રહિત કરી, તે સૂત્રકારે પોતાના જીવનમા તે કાર્યને પૂર્ણ કરી, પાછળના પ્રભાવશાળી વિદ્વાનો માટે સૂચના કરી છે કે આમા સગ્રહિત જૈન તત્ત્વનો અર્થ, પ્રમાણ અને નયદ્વારા નિર્ણય કરવો જોઇએ "

"એ પ્રમાણને નયની વ્યવસ્થા કરવા માટે નવીન શાસ્ત્ર રચવાનુ કાર્ય ત્યારપછીના આચાર્યોએ ઉપાડી લીધુ તેમા પ્રથમ અગ્રણી શ્રી સિદ્ધસેન હતા તેમણે સૌથી પહેલા '**ન્યાયાવતાર**' નામના તર્કપ્રકરણની સસ્કૃતમા રચના કરી અને જૈન પ્રમાણનો પાયો સ્થિર કર્યો "

આ પ્રમાણેની ઉપરની નોધ અમોએ શ્રી મોહનલાલ દેશાઇકૃત "જૈન સાહિત્યનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ" નામના ગ્રથમાથી લીધી છે

સુજ્ઞ વાચક, આ ઉપરથી સારી રીતે સમજી શકાશે મહારાજા વિક્રમને માળવાની રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત થઇ ત્યાસુધીના જૈન સાહિત્યમા કોઈ પણ સ્થળે તર્કવાદનો ઉપયોગ થયો જ નથી એટલે પ્રાચીન સૂત્રોની શહાદતો સાથે ઐતિહાસિક લખાણોને મેળવી અમોએ આ ગ્રથ રજૂ કર્યો છે કે જે પ્રમાણભૂત ઐતિહાસિક ગ્રથ તરીકે માનનીય થશે એવી સપૂર્ણ આશા છે

પ્રકરણ ૫ મું.

મહારાજા બલમિત્ર ઊર્ફે વિક્રમાદિત્ય પહેલો.

વીરનિર્વાણ ૪૫૭ થી ૪૭૦ (૧૩ વર્ષ)

યુગપ્રધાન શ્રી આર્યમંગુસૂરિ વી. નિ. ૪૫૦ થી ૪૭૦

નિમિત્તવેત્તા શ્રી કાલકાચાર્યે માળવાની રાજગાદી ઉપર રહેલ અત્યાચારી રાજા ગર્દભીલ્લને હરાવવા શક રાજાઓ સાથે ભૃગુકચ્છ કહેતા ભરુચના રાજવી બલમિત્ર-ભાનુમિત્રનો સાથ લીધો હતો તેમની સહાયતાથી શ્રી કાલકાચાર્ય ગર્દભીલ્લને પદભ્રષ્ટ કરી સાધ્વી સરસ્વતીને મુક્ત કરવા સમર્થ થયા હતા અને આપેલ વચન પ્રમાણે સર્વે સહાયક શક રાજાઓને માળવાના ૯૬ વિભાગો પાડી વહેંચી આપ્યા હતા, જેમાથી મુખ્ય રાજાને ઉજ્જૈનની રાજગાદી સુપ્રત કરી હતી આ શક રાજવીએ વીરનિર્વાણ ૪૫૩ થી ૪૫૭ સુધી રાજગાદી ભોગવી, પરંતુ આ રાજવી હિંદના આચાર-વહેવારથી અજાણ હોવાથી તેનો રાજ્યામલ માળવા ઉપર ટકી શક્યો નહિ અને માળવાની પ્રજાને તે અપ્રિય થઈ પડ્યો એટલે માળવાની પ્રજાએ શ્રી કાલકાચાર્ય તેમજ રાજ્યાધિકારી વર્ગની સંમતિથી શક રાજાને પદભ્રષ્ટ કરી વી નિ ૪૫૭ મા બલમિત્ર(વિક્રમ)નો અવન્તીપતિ તરીકે રાજ્યાભિષેક કર્યો આને લગતું વૃત્તાંત અમો અગાઉના પ્રકરણોમા જણાવી ગયા છીએ

મહારાજા વિક્રમના અમલ દરમ્યાનમા શ્રી આર્યમંગુ, શ્રી વૃદ્ધવાદી, શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર અને શ્રી પાદલિપ્તસૂરિ થયાની પરંપરા છે આ પૈકી શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર “મહાન્ તર્કશાસ્ત્રી” થયા તેઓ જાતે મૂળ બ્રાહ્મણ હતા તેમણે વિક્રમ રાજાને પ્રતિબોધી શત્રુંજય(પાલીતાણા)નો સંઘ કાઢ્યો હતો અને એ તીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો, જેને લગતો શ્લોક અમો આ જ ગ્રંથમા પૃષ્ઠ ૩૦૪ ઉપર રજૂ કરી ગયા છીએ.

શ્રી પાદલિપ્તસૂરિએ આ સઘ કાઢવામા અગ્રભાગ ભજવ્યો હતો તેઓ આકાશમા ઊડવાની શક્તિ ધરાવતા હતા એટલુ જ નહિ પરતુ તેઓ સુવર્ણસિદ્ધિના જાણકાર હોવાથી બને વિદ્યાઓના પ્રભાવે આ કાળે સિદ્ધક્ષેત્ર શત્રુજય જે તદ્દન જીર્ણ થયુ હતુ તેને પોતાની શક્તિઓના પ્રભાવે એક મદિરમય શહેર બનાવી દીધુ તેની તળાટીમા એક નગર વસ્યુ જે આજે પાલીતાણા એવા નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યુ છે

આ પાદલિપ્તસૂરિ મહારાષ્ટ્રીય કવિ નૃપતિ સાતવાહનના રાજ્યગુરુ બન્યા હતા, તેમજ તેમણે 'જ્યોતિષ્ કરડક' (પયન્ના) પર પ્રાકૃત ટીકા લખી હતી

શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે અસખ્ય જનસમૂહ સમક્ષ જૈનધર્મનો પ્રભાવ બતાવવા મહાકાલ મદિરમા જઈ, ત્યા 'કલ્યાણમદિર' નામના સ્તોત્રની રચના કરતા ઉપરોક્ત સ્તોત્રનો અગિયારમો શ્લોક ઉચ્ચારતાની સાથે જ શિવલિંગની જગ્યાએ ભૂગર્ભમાથી મહારાજા સપ્રતિના સમયની શ્રી અવતી પાર્શ્વનાથની પ્રાચીન પ્રતિમા ઉપર આવી અને પ્રગટ થઇ જેના દર્શન હજારો લોકોએ કર્યા આ પ્રતિમા વર્તમાનકાળે પણ ઉજ્જૈનના જિનમદિરમા મોજુદ છે

મહારાજા વિક્રમના રાજ્યદરબારમા નવ રાજ્યરત્નો હતા, જે પૈકી સિદ્ધસેન દિવાકર પણ એક હતા એ પ્રમાણે ડૉ સતીશચદ્ર કહે છે આ હકીકતને લગતો શ્લોક નીચે મુજબ છે

" धन्वन्तरिः क्षपणकोऽमरसिंहशंकु–वैंतालभट्ट–घटखर्परकालिद साः ।
ख्यातो वराहमिहिरो नृपतेः सभायां, रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य ॥ "

વિક્રમ મહારાજાને અગે ઇતિહાસકારો જણાવે છે કે આ હિદુ રાજા આર્થર જેવો આદર્શ રાજવી હતો રાજાઓમા આદર્શ નૃપતિ તરીકે જૈન અને બ્રાહ્મણ સાહિત્ય રાજા વિક્રમને માન આપે છે તેના પશ્ચાત્ ઉજ્જૈનની રાજગાદી ઉપર થએલ અનેક રાજવીઓએ પોતાને 'વિક્રમ' તરીકે ઓળખાવવામા ગૌરવતા માનેલી છે, જેના અગે સમાન નામને કારણે ઇતિહાસમા થોડી ઘણી ગુચવણ ઊભી થવા પામી છે, છતા સમજપૂર્વક સશોધનમા આ ગુચવણનો ઊકેલ સહેલાઇથી નીકળી શકે છે એકદરે મહારાજા વિક્રમે અવન્તીની ગાદી ઉપર માત્ર ૧૩ વર્ષ અમલ કર્યો અને વી નિ ૪૭૦ મા તેનો સ્વર્ગવાસ થતા તેની યાદગીરી માટે તેના નામનો સવત્ માળવાની પ્રજાએ ચાલુ કર્યો, કે જે સવત્સરનુ આજે ૧૯૯૬ મુ વર્ષ ચાલે છે આ સવત્સરની શરૂઆત ઇ સ પૂર્વે ૫૬ મા થએલ છે, એટલે આજે ઇ સ નુ ૧૯૪૦ મુ વર્ષ ચાલે છે તેમા ૫૬ ઉમેરતા સવત્ ૧૯૯૬ મળી રહે છે તેવી જ રીતે ૧૯૯૬ મા વીર નિર્વાણના ૪૭૦ વર્ષ ઉમેરતા આજે વીરનિર્વાણ સવત્ ૨૪૬૬ સત્ય સાબિત થાય છે

જ્યાસુધી વિક્રમ સવત્સર ભારતમા વિદ્યમાન હશે ત્યાસુધી આ પ્રતાપી મહારાજાનુ નામ અને ઈતિહાસ અમર રહેશે

ધોલપુરમા ચૌહાણુ ચદનો શિલાલેખ વિક્રમ સવત્ ૮૯૮, ઈ સ ૮૪૧ નો મળી આવ્યો છે ઉપરોક્ત શિલાલેખમા વિક્રમનુ નામ જોડવામા આવ્યુ છે

" वसुनव[अ]ष्टौ वर्षागतस्य कालस्य विक्रमाख्यस्य ।
वैशाखस्य सीताया(यां) रविवारयुतद्वितीयायाम् ॥ "

—भारतीय प्राचीन लिपिमाला.

અહીં રાજ્યકાળગણુના તેમજ વીરનિર્વાણુ પટ્ટાવળીનો સયુક્ત આક બદલાયો અને યુગપ્રધાન શ્રી આર્યમગુસૂરિનો સ્વર્ગવાસ થતા શ્રી આર્યધર્મસૂરિ મહારાજની યુગપ્રધાન પદે સ્થાપના થઈ

પ્રકરણ ૬ ઠું.

વીરનિર્વાણ ૪૭૦ થી ૬૦૫ સુધીનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

યુગપ્રધાન પટ્ટાવળીના આચાર્યો.

શ્રી આર્યધર્મસૂરિ	વીરનિર્વાણ ૪૭૦ થી ૪૯૫ (૨૫ વર્ષ)
શ્રી ભદ્રગુપ્તસૂરિ ..	વીરનિર્વાણ ૪૯૫ ,થી ૫૩૧ (૩૬ વર્ષ)
શ્રી ગુપ્તસૂરિ .	વીરનિર્વાણ. ૫૩૧ થી ૫૪૭ (૧૬ વર્ષ)
શ્રી વજ્રસ્વામી .	વીરનિર્વાણ ૫૪૭ થી ૫૮૪ (૩૭ વર્ષ)

ઉપર પ્રમાણે ચાર આચાર્યો વીરનિર્વાણ ૪૭૦ પછીના કાળમા શ્રી આર્યમગુસૂરિના નિર્વાણ બાદ ક્રમશ યુગપ્રધાનપદે આવ્યા અને વીરનિર્વાણ ૫૮૪ સુધી કાળગણનાનો આંક પહોચ્યો શ્રી વજ્રસ્વામીના સમયમા જાવડશા મારફત શત્રુંજયનો તેરમો ઉદ્ધાર વિ સ ૧૦૮ મા થયો

ત્યારબાદ શ્રી આર્યરક્ષિતસૂરિ વીરનિર્વાણ ૫૮૪ થી ૫૯૭ અને શ્રી પુષ્પમિત્રસૂરિ વિ નિ ૫૯૭ થી ૬૧૭ યુગપ્રધાનપદે રહ્યા. વીરનિર્વાણ સ ૬૦૫ મા શાલિવાહન શકની શરૂઆત થઇ શાલિવાહન સવતની શરૂઆત થયા બાદ પણ શ્રી પુષ્પમિત્રસૂરિ ૧૨ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાનપદે વિદ્યમાન હતા

માળવાની રાજ્યગાદી ઉપર આ કાળ દરમિયાન થએલ રાજવીઓની નોધ—

મહારાજા નભસેન વીરનિર્વાણ ૪૭૦ થી ૫૦૫ (૩૫ વર્ષ),

ગર્દભ વશની ફરીથી સ્થાપના અને અમલ, વીરનિર્વાણ ૫૦૫ થી ૬૦૫ (૧૦૦ વર્ષ)

અને ત્યારથી જ (૬૦૫) શાલિવાહન શકની શરૂઆત થઇ

મહારાજા નરવાહનનું વૃત્તાંત—

આ નરવાહન રાજા અવન્તીના મહારાજા વિક્રમ ઉર્ફે બલમિત્રનો પિતરાઈ થતો હતો ભરુચની રાજ્યસત્તા નીચે તે સમય (૪૫૭) અગાઉ એક મડલિક રાજા તરીકે તે સારુ માન અને સગીન સૈન્યબળ ધરાવતો હતો મહારાજા વિક્રમને માળવાની રાજ્ય ગાદી મળ્યા પછીથી માળવાથી દૂર આવેલ ભરુચનો વહીવટ સભાળવો કઠિન થઇ પડ્યો, કારણ કે આ કાળે માળવાનો અમલ ભારતમા તેમજ પરદેશો ઉપર સારા પ્રમાણમા જામેલો હતો એની તાબા નીચેની પ્રજાની ગણત્રી ૫૬ કરોડની હતી એટલે મહારાજા વિક્રમે પોતાના પિતરાઈ નરવાહનને ભરુચની ગાદી સુપ્રત કરી તેને માળવાનો ખડિયો રાજા બનાવ્યો અને પોતે માળવામા જ રહી રાજ્યવ્યવસ્થા ચલાવવાનુ શરૂ કર્યું

કર્મવશાત્ પ્રતાપી મહારાજા વિક્રમ ઉર્ફે બલમિત્ર આ પ્રદેશ ઉપર પોતાનો અમલ લાબા કાળ સુધી ચલાવી શકયા નહિ અને વીરનિર્વાણ ૪૭૦મા તેઓનો સ્વર્ગવાસ થયો

જગતની કહેવત પ્રમાણે હમેશા 'દીપક' પાછળ અધારુ હોય છે તે જ પ્રમાણે આ સમયે પણ બન્યુ અને માળવાની રાજગાદી મહારાજા વિક્રમના પિતરાઈ નરવાહનના હાથમા ગઇ તેણે માળવાની ગાદી ઉપર નભસેન નામ ધારણ કરી ૩૫ વર્ષ સુધી રાજ્યામલ ચલાવ્યો

મહારાજા વિક્રમે ન્યાયી, ધર્મી અને દાનવીર રાજા તરીકે જે પ્રજાપ્રેમ સપાદન કર્યો હતો તેના મીઠા ફળ ચાખવાનો અવસર મહારાજા નભસેનને મળ્યો મહારાજા વિક્રમનો સ્વર્ગવાસ થતા જ માળવાની પ્રજાએ તેના પિતરાઇ નભસેનને માલવપતિ તરીકે મજૂર રાખ્યો અને તેણે ૩૫ વર્ષ સુધી કોઇ પણ જાતના કલહ કે અતરાય સિવાય સતોષપૂર્વક રાજ્ય કર્યું

નભસેનના અમલનો અત આવતા રાજકાળગણનાની શૃખલાનો છઠ્ઠો આક પૂરો થયો કે જે સમયે વીરનિર્વાણનુ ૫૦૫મુ વર્ષ પૂરુ થયુ હતુ આ જ વર્ષે ગર્દભીલ્લના વશજોએ ફરીથી માળવાની રાજ્યગાદી હસ્તગત કરી

વી.નિ. ૫૦૫થી ૬૦૫ સુધી ગર્દભીલ્લ વશનો માળવા પર પુનઃ અમલ—

મહારાજા નભસેનના રાજ્યામલ દરમિયાન ગર્દભીલ્લ રાજાના વશજો માળવામા વસતા હતા તેઓએ ફરીથી આ કાળે રાજ્યગાદી હસ્તગત કરી, અને ગર્દભીલ્લ વશનો અમલ ચાલુ કર્યો

જૈન ગ્રથકારો કાળગણનાને અગે આ પ્રમાણે રાજ્યપરિવર્તનની સ્થિતિ જણાવે છે કયા સજોગોમા આ રાજ્યગાદી ઉપર પરિવર્તન થયુ તેની અમોને સશોધન કરવા છતા પણ સપૂર્ણ માહિતી મળી શકી નથી, એટલે આ પ્રમાણે કાળગણનાને આધારે જ અમોએ ઇતિહાસમા ઉપરોક્ત બીના સકલિત કરી છે

માળવાની ગાદી ઉપર આ ગર્દભીલ્લ વશની રાજ્યસત્તા ૧૦૦ વર્ષ એટલે વીરનિર્વાણ ૫૦૫ થી ૬૦૫ સુધી રહી જે દરમ્યાનમા માળવામા રાજ્ય-પરિવર્તનને અગે કાઈ મહત્ત્વતાદર્શક નોધ મળી શકતી નથી

શક સવત્સરની શરૂઆત (વીરનિર્વાણ ૬૦૫)—

પૂર્વે વીરનિર્વાણ ૪૫૩ થી ૪૫૭ સુધી ભારતમા રાજ્ય કરી ગએલ શક શહેનશાહોએ હિદમા જ રહી ભારતવર્ષની નીતિ, સભ્યતા અને વ્યવહારનુ સપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, અને ધીમે ધીમે ભારતની પ્રજાથી હળમળીને તેઓ રાજ્ય કરી શકે તેવું બળ કેળવ્યુ.

આ સમયે સિન્ધુ નદીની પેલી બાજુના પ્રદેશો ઉપર શકવશનો શાલિવાહન નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેણે તેના પૂર્વજો સાથે હળીમળીને સિન્ધુ નદી ઓળગી, કાઠિયાવાડના માર્ગે ફરીથી માળવા ઉપર ચઢાઈ કરી આ આક્રમણ માળવાની બલાઢ્ય સેનાથી પણ રોકી શકાયું નહિ પરિણામે આ વર્ષે ગર્દભીલ્લ વશની સત્તાનો અત આવ્યો, અને માળવાની ગાદી ઉપર મહારાજા શાલિવાહને શકવશની સ્થાપના કરી, તેમજ સપૂર્ણ અધિકાર હસ્તગત કરી રાજ્યવહીવટ સભાળી લીધો

આ મહત્ત્વતાભર્યા વિજયના અગે તેઓએ શાલિવાહન નામના શકની (૬૦૫ મા) શરૂઆત કરી કે જે શક વર્ત્તમાન કાળે પણ ભારતમા ચાલુ છે આ શકની શરૂઆત ચૈત્ર સુદિ ૧ ના દિનથી થાય છે.

ઉજ્જૈનની રાજ્યગાદી ઉપર શાલિવાહનના રાજ્યામલને અગે ઇતિહાસકાર વીન્સન્ટ એ. સ્મીથ પોતાના ‘ અર્લિ હીસ્ટરી ઓફ ઇન્ડિયા ’મા જણાવે છે કે “ શક કાળની શરૂઆત ઇ સ પૂર્વે ૭૮ મા થઇ હતી કે જેનો સ્થાપક શાલિવાહન નામે રાજા હતો. ભૂમક્ષ રાહત નામના રાજાએ આ પૂર્વે શક વંશની સ્થાપના કરી હતી

જગતભરના જજાળી સબધો સાથે જૈન મુનિવરોને સબધ ન હોવાથી મુનિ મહારાજાઓએ તેની નોધ જૈનગ્રથોમા લીધી નથી જેથી કરી વર્તમાન ઇતિહાસકારો ઐતિહાસિક સ્વરૂપમા તેની નોધ, તેમનો કુટુબપરિવાર અને રાજ્યવહીવટ વિગેરે માગે છે તે જણાવવા જૈન ગ્રથો અશક્ત છે, છતા આ મહાન્ રાજાઓના વર્ણનો તેઓએ પ્રાસગિક કર્યા છે “ નિશિથ ચૂર્ણી ” અને શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજના ઐતિહાસિક લખાણો તથા અન્ય ગ્રથોમાથી તેવા સક્ષિપ્ત ઉતારાઓ લઇ અમોએ અહીં સુધીનો ઇતિહાસ રજૂ કર્યો છે

પ્રાચીન કાળમા સમર્થ મહાન્ વિભૂતિઓના ચરિતાનુવાદો અને કથાઓ ઇતિહાસ તરીકે જ જ્ઞાની આત્માઓના મુખની વાણીને સત્ય માની પ્રમાણભૂત ગણાતા અને તે જ પ્રમાણે જૈન અને સનાતન ગ્રથોએ પોતાના પૂર્વાચાર્યોના સમકાળે થએલ રાજા, મહારાજાઓની નોધો લીધી છે ને તે પ્રમાણભૂત મનાય છે

ખંડ ૮ મો.

પ્રકરણ ૧ લું

કાળગણનાની ભૂલનું નિરાકરણ

સુજ્ઞ વાચક, અમોએ પ્રાચીન ઇતિહાસને લગતા મહત્ત્વતાભર્યા સાત ખડો રજૂ કર્યા છે, જેમા વીરનિર્વાણ ૬૦૫ સુધીનો ઇતિહાસ ઘણો જ સૂક્ષ્મતાથી અને પ્રમાણિક રીતે રજૂ કર્યો છે આ સકલનામા પાલકના ૬૦ વર્ષ, નદ વશના ૧૫૦, મૌર્ય વશના ૧૬૦, પુષ્યમિત્રના ૩૫, બલમિત્ર—ભાનુમિત્રના ૬૦, નભસેનના ૪૦ અને ગર્દભીલ્લોના ૧૦૦ વર્ષ અમોએ રજૂ કર્યા છે

અમારી નજર સામે અન્ય ગ્રથોમા પાલકના ૬૦, નદોના ૧૫૫, મૌર્યોના ૧૦૮, પુષ્યમિત્રના ૩૦, ગર્દભીલ્લોના ૧૫૨ અને વિક્રમાદિત્યના સવતત્સરની શરૂઆત વીરનિર્વાણ ૪૭૦ના બદલે ૪૮૩ દેખાવાથી અમોએ દર્શાવેલ કાળગણનામા આ પ્રમાણેના વર્ષોનો આતરો કઇ રીતે અને કયાથી ઉત્પન્ન થયો ને તેમા કઈ રીતે મતભેદ પડ્યો તે તપાસવાની જરૂરિયાત અમોને જણાવાથી અમોએ ઘણા પુતકોનુ અવલોકન કર્યુ અને તેના નવનીત-રૂપે જે અમારી સમજમા આવ્યુ તેની ટૂકી રૂપરેખા અહીં દર્શાવામા આવી છે

નદવશના ૧૫૦ના બદલે ૧૫૫ કઇ રીતે થયાં ?

ઐતિહાસિક ગણતરી પ્રમાણે નદવશનો ૧૫૦ વર્ષનો રાજ્યામલ પ્રમાણભૂત ઠરે છે, જેમા ચિરકાલીન પાચ વર્ષની અશુદ્ધિ નીચે પ્રમાણે થએલ દેખાય છે :—

રાજકાળગણનાને અંગે નંદોની સંખ્યા દર્શાવતી ગાથામાં 'पुण पुण्णसयं' આ વાકયાંશમાંના 'पुण' શબ્દનું અશુદ્ધ સ્વરૂપ 'पण' થયું, અને 'पण्णसय'ની સાથે તે સંધિમાં મળી જવાથી 'पणतीसा पूसमित्तस्स' વાકય બન્યું છે આ વાકયના ખંડના પંચવાચક પણ શબ્દનું પુણ થઇ તેમાંનો तीसा શબ્દ પાછળ જવાથી બંને જગ્યાએ પાંચ વર્ષનો ઓછો-વત્તો અધિકાર થઇ ગયો છે, પરંતુ છેવટની સંખ્યા બરાબર મળતી આવી

આ પાંચ વર્ષની અશુદ્ધ ચિરકાલીન ભૂલને અંગે નંદવંશના ૧૫૦ના બદલે ૧૫૫ વર્ષ પ્રચલિત થયાં છે, પરંતુ ઐતિહાસિક પ્રમાણો અનુસાર ૧૫૦ વર્ષનો રાજ્યામલ કાળગણનામાં બંધબેસતો થાય છે, જેને લગતો સ્પષ્ટ ઇતિહાસ આ પુસ્તકના ત્રીજા ખંડમાં આપવામાં આવ્યો છે

મૌર્યોનાં ૧૬૦ કે ૧૦૮?

મૌર્ય રાજ્યવંશને લગતા જૈનગ્રંથોના ઘણા ભાગોમાં મૌર્યવંશના ૧૬૦ વર્ષને બદલે ૧૦૮ વર્ષની સંખ્યા જણાવવામાં આવી છે

વર્તમાને મૌર્ય–કાળસૂચક ગાથાઓમાં 'अट्ठसय मुरियाण' આ શબ્દ મોટે ભાગે દેખાય છે તેમજ 'तित्थोगाली પઇન્નય સૂત્ર'માં પણ આ ગાથા નીચે પ્રમાણે છે —

'मरुआ(मुरिया)ण अट्ठसयं ।'

આ પાઠ પણ અશુદ્ધ સમજાય છે, પરન્તુ આ અશુદ્ધિને લગતી ભૂલ સહેલાઇથી પકડાઇ શકે તેમ છે

વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે मुरियाण अट्ठसय ની જગ્યાએ मुरियाणं सट्ठिसय નો મૂળ પાઠ હસ્તલિખિત પ્રાચીન ગ્રંથમાં છે કુદરતી સંજોગોમાં ગણો યા તો ભવિતવ્યતાને યોગે ગણો, ઉપરોક્ત મૂળ ગાથા मुरियाण सट्ठिसयंમાં सના સ્થાને લહીઆની ભૂલથી म થઇ ગયો કાલાંતરે આ એક જ ભૂલનું પરિણામ સંશોધકો માટે એવું તો મતભેદક આવ્યું કે ત્યાર પછીના લેખકોએ सट्ठिसयના બદલે मट्ठिसयं શબ્દ ચાલુ કર્યો કે જેનો અર્થ ૧૦૮ વર્ષ થાય છે

म અને ह ને અર્ધ ઉચ્ચારક ગણી લઇ તે સમયના વ્યાકરણકારોએ ઉપરોક્ત શબ્દને નીચે પ્રમાણે मुरियाण अट्ठसय બનાવ્યો આ શબ્દ વૈકલ્પિક સંધિથી मुरियाण मट्ठसय એ પ્રમાણે પ્રચલિત થયો એટલે સંશોધક વ્યાકરણકારોએ આ શબ્દમાંથી કોઇ પણ સ્થળેથી માત્રા ઘટી ન જાય તેની ખાતર આ શબ્દની પાછળથી તર્કવાદે કાયાપલટ કરી मुरियाणमट्ठसय ના બદલે अट्ठसय मुरियाण શબ્દ પ્રચલિત કર્યો આને પરિણામે ઘણા વખત સુધી કાળગણનાને અંગે મૌર્યવંશના ૧૬૦ ના બદલે ૧૦૮ વર્ષો અનેક ગ્રંથોમાં દાખલ થયાં, જે વર્તમાનકાળ સુધી મતભેદક રીતે નજરે પડે છે આ કાળગણના મુજબ થએલ બાવન વર્ષની ભૂલનું પરિણામ એવું તો વિપરીત આવ્યું છે કે જેના યોગે જૈન

ઇતિહાસને શકાશીલ બનાવ્યો છે આ ભૂલ આજકાલની બનેલી નથી પરંતુ ચૌદમી સદી પૂર્વે થએલ માલૂમ પડે છે

મૌર્ય રાજકાળગણનાના ૧૬૦ વર્ષના બદલે ૧૦૮ વર્ષ ચૌદમી સદી પર્યન્ત પ્રચલિત હતા આ અશુદ્ધ કાળગણનાનુ સ્વરૂપ આચાર્યદેવ શ્રી મેરુતુગાચાર્યે ચૌદમી સદીમા ભૂલ તરીકે પકડી પાડ્યુ અને ત્યારબાદ રાજકાળગણનાના અગે તેમણે "વિચારશ્રેણી" નામનો ગ્રથ રચ્યો આ ગ્રથમા તેઓએ રાજકાળગણનાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ રજૂ કરતા જણાવ્યુ છે કે-નદોના ૧૫૦, મૌર્યોના ૧૬૦, અને પુષ્યમિત્રના ૩૫ વર્ષ નિશ્ચયાત્મક છે તેઓશ્રીના જણાવ્યા પ્રમાણે આ ભૂલ લહિઆના હાથે સાતમી સદીથી ચાલુ થએલ છે

મૌર્યવશના ઇતિહાસના અગે બાવન વર્ષની થએલ આ ભૂલની આખા ઇતિહાસ ઉપર કેવી રીતે અસર થઇ છે તે તપાસીએ

'પ્રભાવક ચરિત્ર' અને ત્યારપૂર્વેના પ્રાચીન પ્રબધોમા લખ્યુ છે કે ખપુટાચાર્ય જ્યારે ભરુચમા વિચરતા હતા ત્યારે ત્યા શ્રીકાલકાચાર્યના ભાણેજ બલમિત્ર-ભાનુમિત્ર રાજ્ય કરતા હતા

ભૂલભરેલ કાળગણના અનુસારે બલમિત્ર-ભાનુમિત્રનો રાજ્યામલ વીરનિર્વાણ સવત્ ૩૫૩ થી ૪૧૩ સુધી આવે છે, જ્યારે વાસ્તવિક રીતે ખપુટાચાર્યનો સ્વર્ગવાસ વીરનિર્વાણ ૪૮૪ મા થયો છે આ હકીકતને લગતી પ્રભાવક ચરિત્રની ૭૯ મી ગાથા નીચે મુજબ છે —

श्रीवीरमुक्तितः शतचतुष्टये चतुरशीतिसंयुक्ते ।
वर्षाणां समजायत, श्रीमानाचार्यखपटगुरुः ॥ ७९ ॥ —प्रभावक चरित्र

સુજ્ઞ વાચક, ખપુટાચાર્યનો સ્વર્ગવાસ વીરનિર્વાણ ૪૮૪ મા થયો એમ પ્રભાવક ચરિત્રકાર જણાવે છે ત્યારે તેઓ બલમિત્રના રાજ્યામલ દરમિયાનમા વિચરતા હતા એ વસ્તુ કઇ રીતે બધબેસતી થઇ શકે ? પટ્ટાવળીઓ અને પ્રબધોદ્વારા સમજાય છે કે શ્રી કાલકાચાર્ય વીરનિર્વાણ ૪૫૩ મા વિદ્યમાન હતા તેવી જ રીતે તેમના ભાણેજ બલમિત્ર-ભાનુમિત્ર પણ ભરુચમા રાજ્ય કરતા હતા, જેના અગે પ્રભાવક ચરિત્રમા જ નીચે પ્રમાણેનો ૯૪ મો શ્લોક મળી આવે છે

इतश्चास्ति पुरं लाटललाटतिलकप्रभम् ।
भृगुकच्छ नृपस्तत्र बलमित्रोऽभिधानतः ॥ ९४ ॥

બલમિત્ર-ભાનુમિત્રનો રાજ્યામલ ભૂલભરેલી આકની દૃષ્ટિએ વીરનિર્વાણ ૩૫૩ થી ૪૧૨ સુધીનો માનીએ તો પ્રભાવક ચરિત્રની ગાથાઓ પ્રમાણે શ્રી કાલકાચાર્ય અને

બલમિત્ર-ભાનુમિત્રનો સંબંધ સમાન કાળે કઇ રીતે આવી શકે? આ બાબતમા ઊંડી ગવેષણા થતાં બલમિત્ર- ભાનુમિત્ર તેમજ નિમિત્તવેત્તા દ્વિતીય કાલકાચાર્યનો કાળ (સમય) વીરનિર્વાણ ૪૫૩ ઐતિહાસિક પ્રમાણોદ્વારા મંજૂર રહ્યો છે

મહત્ત્વતાભરી નોંધ—

આ પ્રમાણે અનેક જાતની અસંગત ભૂલોના કારણે ઇતિહાસની પરિસ્થિતિ ગુંચવાડા-ભરેલી બની ગઇ કે જે પરિસ્થિતિ ઐતિહાસિક સૂક્ષ્માવલોકનમા તરી આવવાથી સ્થિરતા પૂર્વક ટકી શકતી નથી

આ જાતની અજબ સંજોગોમા થએલી ભૂલોના સંશોધન માટે કેવળ તર્કવાદી કલ્પનાઓ દોડાવવાથી હેતુ સરે તેમ નથી જગતને સત્ય સાબિતીપૂર્ણ ખાતરી કરી આપવામા ન આવે ત્યાસુધી તે પ્રમાણિક સંશોધન કહી શકાય નહિ

'તિત્થોગાલી પઇન્નય'ના લખાણમા પણ ગણના વિષયક ગાથાઓમાં સૂક્ષ્મ ભૂલ પ્રવિષ્ટ થએલ દેખાય છે આ ભૂલને આધારે વીરનિર્વાણથી શક સંવત્સર સુધીના રાજાઓનો રાજકાળ ૫૫૩ વર્ષ સુધી આવે છે, પરંતુ પ્રમાણિક ને સાચી રીતે તો શક સંવતસરનો કાળ વી નિ. ૬૦૫ જોઇએ

હિન્દી ગાથાઓની જોડણી પ્રમાણે કાળગણત્રીની ગાથાઓનુ પ્રમાણ વીરનિવાણથી શક સંવત્સર સુધીના ૬૦૫ વર્ષ ૫ માસ બરાબર મળી આવે છે

આ ઉપરથી નિશ્ચિત થાય છે કે વર્ત્તમાન સુત્રોની ગાથાઓમા **सट्ठिसय** ના સ્થાનકે **मट्ठिसयं** શબ્દ થવાથી બાવન વર્ષનો તફાવત રહ્યો અને મૌર્યવંશની ગણનામા પણ ૧૬૦ ને બદલે વિકૃત ૧૦૮ ની સંખ્યા નિશ્ચિત થઇ ગઇ.

પૂર્વકાળે લહીઆની ભૂલથી **स** ના ઠેકાણે **म** તિત્થોગાલી પઇન્નયમાં અનેક ઠેકાણે લખાયો છે, જેની ખાત્રીને માટે અમો નીચેના કેટલાક *ઉદાહરણો રજૂ કરી વાચકવર્ગને

* નીચેના ઉદાહરણોદ્વારા માલૂમ પડશે કે લહીઆઓ કેવી કેવી ભૂલો કરી નાખે છે

स ને બદલે म લખાઈ ગયાના દાખલા.

અશુદ્ધ પાઠ	પૃષ્ઠ	ગાથા ચરણ	શુદ્ધ પાઠ
મુરા	૯	૨૦૮-૨	સુરા
રાખવવામે.	૧૩	૩૧૬-૨	ગખયવાસે.
નિમુભે ૫	૨૩	૬૧૦-૨	નિસુભે ૫
મજતો	૨૬	૬૮૦-૨	સજતો.
સુવનિસિલ્લો	૩૦	૮૦૯-૪	સુવનિસિલ્લો.

બતાવી આપવા માગીએ છીએ કે सह्विसयं ને બદલે मह्विसय શબ્દની ભૂલ લહીઆઓને હાથે જ થએલી છે આ ભૂલને પરિણામે મૌર્યવશના ઇતિહાસની મહત્ત્વતાભરી ઘટનાઓ શકાસ્પદ બની અને ૧૬૦ ને બદલે ૧૦૮ ના આકે સ્થાન જમાવ્યુ વર્ત્તમાનકાળમા પણ કાઠિયાવાડ અને મારવાડમા અનેક સ્થળોએ ' च ' ના બદલે ' स ' અને ' स ' ના બદલે ' च ' પ્રચલિત છે આવુ બોલવામા તેમજ લખાણોમા પણ ઘણી વખત અમારા સાભળવામા તેમજ વાચવામા આવેલ છે એટલે સ્વાભાવિક છે કે મના સ્થાને સ અને સના ઠેકાણે म લહિયાઓના હાથે લખાયા હોય

મુયરયણ	૩૨	૮૪૯-૪	સુયરયણ
મ કિરણા	૩૪	૯૧૨-૪ .	સ કિરણા
ભમુ ડિય	૩૬	૯૫૦-૧ ..	ભસુ ડિય
મુણિવિટ્ઠો	૪૫	૧૧૯૯-૪	સુણિવિટ્ઠો

' म ' ના સ્થાને ' स ' થયાના ઉદાહરણો —

પરીસાણ	૧	૧૩-૪ .	પરીમાણ
સુહકમલા	૧૧	૨૭૦-૪ ..	મુહકમલા
ધણિયસુજ્જતા	૨૫	૬૬૭-૨	ધણિયમુજ્જતા
•સુવટ્ટિઓ	૨૯	૭૬૮-૪ .	•મુવટ્ટિઓ
સુતિહિતિ	૩૫	૯૩૫-૨	મુતિહિતિ
સુસ્સુર	૩૫	૯૩૭-૨-૪	મુમ્મુર

અહીં તો થોડાક દાખલાઓ ઉધ્ધૃત કર્યા છે આવા તો ઘણાય ઉદાહરણો આપી શકાય તેમ છે

પ્રકરણ ૨ જું

ગર્દભીલ્લોના ૧૫૨ કે ૧૦૦ ?

મૌર્ય-કાળની ગણત્રીમા ૫૨ વર્ષની થયેલ ભૂલ આપણે ઉપરોક્ત પ્રકરણમા જોઇ ગયા આ બાવન વર્ષને ગર્દભીલ્લોના શાસનકાળમા ઉમેરી દઇ એટલે ગર્દભીલ્લોના ૧૦૦ ના બદલે ૧૫૨ વર્ષ માની લઇ વીર નિર્વાણથી શક સવત્સર સુધી ૬૦૫ વર્ષ ને ૫ માસનુ આતરુ દર્શાવી ગયા છીએ આને અગે શ્રી મેરુતુગાચાર્ય નીચે પ્રમાણે જણાવે છે —

" विक्कमरज्जाणंतरसतरसवासेहिं वच्छरपविती ।
सेसं पुण पणतीससयं, विक्कमकालम्मि य पविट्ठं ॥ "

ઉપરના શ્લોકની વ્યાખ્યા સસ્કૃતમા નીચે પ્રમાણે ઉપલબ્ધ થાય છે —

सप्तदशवर्षैर्विक्रमराज्यानंतर वत्सरप्रवृत्तिः । कोऽर्थः ?, नभोवाहनराज्यात् १७ वर्षैर्विक्रमादित्यस्य राज्यम् । राज्यानंतरं च तदैव वत्सरप्रवृत्तिः । ततो द्विपंचाशदधिकशत (१५२) मध्यात् १७ वर्षेषु गतेषु शेषं पंचत्रिंशदधिकशत (१३५) विक्रमकाले प्रविष्टम् ॥

ભાવાર્થ —વિક્રમ રાજાના ૧૭ વર્ષના રાજ્યામલ પછી સવત્સર ચાલુ થયો એટલે ૧૫૨ માથી ૧૭ વર્ષ કાળગણનાને અગે વ્યતીત થયા હતા એટલે શક રાજા અને વિક્રમાદિત્યની વચ્ચે ૧૩૫ વર્ષનો ગાળો પડ્યો (વિક્રમનો અત ૪૭૦+૧૩૫=૬૦૫) આ પ્રમાણે ગર્દભીલ્લના રાજ્યારભથી તે શક સવત્સર સુધી ૧૫૨ વર્ષ આવે છે ગર્દભીલ્લોના ૧૫૨ વર્ષ સિદ્ધ કરવા અર્થે શ્રી મેરુતુગાચાર્યને આ પ્રમાણે દ્રાવિડી પ્રાણાયામ કરવો પડ્યો, કારણ કે કોઈ પણ હિસાબે તેઓને વીર નિર્વાણ ૬૦૫ મા શાલિવાહન શકની ઉત્પત્તિ બધબેસતી કરવાની હતી

હવે આ સબધમા વાચકવર્ગે ઉપરોક્ત ગાથાઓમાથી સૂક્ષ્મતાથી નીચેનો અર્થ તારવવો પડશે કે—ગાથાનો પૂર્વાર્ધ અર્થ આ પ્રમાણે નીકળે છે કે " વિક્રમ રાજ્યામલના સત્તરમા વર્ષે સવત્સરની ઉત્પત્તિ થઇ "

આ ગ્રથના બલમિત્ર-ભાનુમિત્રના પ્રકરણમા શ્રી કાલકાચાર્યના હસ્તે વીર નિર્વાણ સવત્ ૪૫૩ મા બલમિત્ર ઊર્ફે વિક્રમાદિત્યને માળવાના એક પ્રાતની રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત થઇ તેનુ સ્પષ્ટીકરણ અમો કરી ગયા છીએ તેવીજ રીતે વીર નિર્વાણ ૪૭૦ મા માલવ સવત્સરની પ્રવૃત્તિ થયાનુ પણ અમો જણાવી ગયા છીએ એટલે તેમાથી પણ કાળગણનાને અગે ૧૭ વર્ષનુ આતરુ મળી આવે છે

આ પ્રમાણે ઉપરોક્ત ગાથાઓનો પૂર્વાર્ધ ભાગનો સબધ કાળગણના સાથે મળી રહે છે, પરતુ ભવિતવ્યતાને યોગે મૌર્ય રાજકાળગણનામાથી બાવન છૂટી જવાના કારણે શ્રી મેરુતુગાચાર્ય જેવા સમર્થ સશોધક આચાર્યને પણ આ પ્રમાણે દ્રાવિડી પ્રાણાયામ કરવાની ફરજ પડી એવુ અમારુ મતવ્ય છે

ગર્દભીલ્લોના ૧૦૦ વર્ષ સબધે શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણો—

મત્સ્ય, બ્રહ્માડ અને વાયુ પુરાણમા કુલ સાત ગર્દભીલ્લ રાજાઓ થયાનુ લખ્યુ છે 'તિત્થોગાલી પઇન્નય 'મા ગર્દભીલ્લોનો રાજ્યકાળ ૧૦૦ વર્ષ પ્રમાણ બતાવવામા આવ્યો છે અને અમોએ પણ એ પ્રમાણ માન્ય રાખી ૧૦૦ વર્ષનો અમલ રજૂ કર્યો છે

પુરાણોમા ગર્દભીલ્લ રાજાઓના નીચે પ્રમાણે નામો મળી આવે છે –

દર્પણ, બલમિત્ર, ભાનુમિત્ર, નભસેન, ભાઇલ, નાઇલ અને નાહડ.

જગતમા મહાન્ વિભૂતિઓ પણ કોઇક સમયે ભૂલથાપમા આવી જાય છે તેના અનેક દાખલાઓ ઇતિહાસના પાને નોધાએલા મળી આવે છે શ્રી મેરુત્તુગાચાર્ય જેવા સમર્થ આચાર્યની પણ કાળગણનામા ભૂલ થઇ તેમા તેમનો દોષ નથી, પરતુ તેમની નજર સામે રહેલ મૌર્ય વશને લગતા બાવન વર્ષના આતરાનુ જ એ પરિણામ સમજાય છે બાકી તેઓ તો પોતાની કાળગણના બરાબર પ્રમાણભૂત રીતે કરી ગયા છે આ ભૂલ કઇ રીતે થઇ તેનો ખુલાસો અમો નીચે મુજબ રજૂ કરીએ છીએ

શ્રી મેરુતુગાચાર્ય ગર્દભીલ્લના ૧૭, વિક્રમાદિત્યના ૬૦, ધર્માદિત્યના ૪૦, ભાઇલના ૧૧, નાઇલના ૧૪, અને નાહડના ૧૦ વર્ષ–આ પ્રમાણે ૧૫૨ વર્ષ જણાવે છે વાસ્તવિકતાએ શ્રી મેરુતુગાચાર્યે જણાવેલ વિક્રમાદિત્ય અને ધર્માદિત્ય એ બને બલમિત્ર અને નભસેનથી ભિન્ન વ્યક્તિઓ નથી, માત્ર નામનો જ ફેરફાર થયો દેખાય છે ચાલુ કાળગણનામા બલમિત્રના ૬૦ વર્ષ અને નભસેનના ૪૦ વર્ષો અમો પણ દર્શાવી ગયા છીએ

ગર્દભીલ્લોના ૧૦૦ વર્ષના ઉજ્જૈનની ગાદી ઉપરના અમલ બાદ બલમિત્ર અને ભાનુમિત્રે ૧૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતુ ત્યારબાદ નભસેને ૪૦ વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું હતુ તે નભસેન બલમિત્રનો વંશજ કે પુત્ર હતો કે કેમ ? તેની ચોક્કસ માહિતી મળી શકતી નથી છતા તે તેનો નજદિકનો કુટુંબી હતો એ સિદ્ધ થાય છે

આ પ્રમાણે ગર્દભીલ્લોના ૧૦૦ વર્ષમા ઉપરોક્ત બંને રાજાઓના બાર અને ચાળીશ (૧૨+૪૦) વર્ષ ગર્દભીલ્લી વંશમા જ ગણી લેતા ગર્દભીલ્લોના ૧૫૨ વર્ષ જણાવવામા આવ્યા છે

ગર્દભીલ્લના રાજ્યામલના ૧૦૦ વર્ષના બદલે ૧૫૨ વર્ષ દર્શાવવા લેખકોએ ઉપર પ્રમાણે પ્રયાસ કરી શુદ્ધ કાળગણનાને વિકૃત સ્વરૂપ આપ્યુ, જેના પરિણામે મૌર્ય વંશના મહત્ત્વતાભર્યા ઇતિહાસ અને ઐતિહાસિક પ્રભાવી ને પ્રતાપી વિભૂતિઓના અસ્તિત્વ સંબંધમા શંકાઓ ઉદ્ભવવા પામી પરિણામે જગત સમક્ષ મતભેદક કાળગણનાને અંગે પ્રમાણભૂત જૈન ઇતિહાસ અસંગત દેખાવા લાગ્યો

'વીરનિર્વાણ સંવત ઔર જૈન કાળગણના'ના લેખક સાહિત્યરત્ન શ્રી કલ્યાણવિજયજી જેવા સમર્થ સંશોધક મુનિરાજે આ સંબંધમા પ્રાચીન ગ્રંથોના આધારે જો પ્રમાણિક સંશોધન ન કર્યું હોત તો આજે આ ભૂલની પરંપરા ચાલુ જ રહેત જગતભરના ઇતિહાસવેત્તાઓ માટે ઇતિહાસનુ સંશોધન મધ્યાહ્ને પહોચ્યુ છે ત્યારે જૈન ઇતિહાસકારો માટે અરુણોદય પણ ન જ દેખાય, તેનુ કારણ માત્ર પ્રાચીન ગ્રંથોનુ અપૂર્ણ સંશોધન છે વળી જૈન સમાજના દુર્ભાગ્યે પ્રાચીન જૈન ગ્રંથભંડારો જેઓના હાથમા છે તેઓ જાતે તેનો પૂરતો લાભ લઇ શકતા નથી તેમજ લાભ લેનાર ઉત્સુક વ્યક્તિને તેના દર્શનનો પણ લાભ આપતા નથી તો તેમા રહેલ પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતો તો નજરે જોવા પણ ક્યાથી જ મળે ? આ બાબતનો કડવો અનુભવ અમોને આ ગ્રંથની રચના વખતે થયો છે

મહારાજા વિક્રમના ૧૩ વર્ષોના મતભેદનું રહસ્ય—

સુજ્ઞ વાચક, આ ચાલુ ખંડના બે પ્રકરણોમા ઐતિહાસિક ક્ષેત્રમા થએલી ભૂલોનુ પરિણામ કેવુ મતભેદક આવ્યુ છે તે આપણે જોઇ ગયા છીએ હવે મહારાજા વિક્રમના અંગે ૧૩ વર્ષની કાળગણનામા કઇ રીતે મતભેદ પડ્યો તેનો ખુલાસો પણ અમો નીચે મુજબ રજૂ કરવો ઉચિત માનીએ છીએ

"માથુરીસૂત્ર વાચના"ની ગણના તેમજ "વલ્લભીસૂત્ર વાચના"ની ગણના મૌર્ય વંશના ૧૬૦ વર્ષના હિસાબે ગણવાથી અથવા તો ૧૦૮ વર્ષના હિસાબે પણ લેવાથી વીરનિર્વાણ સંવત્ અને શકસંવત્ના આંતરામા ફેરફાર આવતો નથી, અને ૬૦૫ વર્ષનુ આંતરુ બરોબર મળતુ આવે છે

આ ઉપરથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે જ્યારે શક સંવત્સરની પ્રવૃત્તિ થઇ ત્યારે જૈનોમા

મહાવીર નિર્વાણ સવત્ સબધમા કોઇ પણ જાતનો મતભેદ હતો નહિ, પરતુ પૂર્વે વર્ણવેલ બાવન વર્ષનો જ અહીંતહીં વચગાળે ફેરફાર થયો હતો

ગમે તેમ હોય પરતુ એ વસ્તુ નિશ્ચિત છે કે પાછલા સમયમા જૈનસઘમા એક એવો સમુદાય હતો કે જે વીરનિર્વાણ અને વિક્રમ સવત્ વચ્ચે જુદા જુદા વર્ષોનુ આતરુ માનતો હતો અને તે માન્યતાનુ કારણ મૌર્ય વશના બાવન વર્ષ છૂટી જવાનુ જ પરિણામ હતું " **तेरसवासेसु वच्छरपवित्तो** "—ઉપરોક્ત વાકયના વાસ્તવિક અર્થનુ વિસ્મરણ થઇ જવાથી વર્તમાન કાલ્પનિક અર્થની ઉત્પતિ થઇ દેખાય છે પરિણામે 'વલ્લભી વાચના'ની ગણત્રીમા ૧૩ વર્ષ અધિક આવે છે

પ્રભાવક ચરિત્રના કર્તા આચાર્ય શ્રી પ્રભાચદ્રસૂરિ જીવદેવસૂરિના પ્રબધમા લખતા જણાવે છે કે—" જે સમયે આચાર્ય જીવદેવસૂરિ વાયટ નગરમા હતા તે સમયે વિક્રમાદિત્ય અવતી એટલે ઉજ્જૈનીમા રાજ્ય કરતો હતો સવત્સર પ્રવર્તાવવા નિમિત્તે પૃથ્વીનુ ઋણ ચૂકવવા અર્થે વિક્રમ રાજાએ પોતાના મત્રી લીંબાને વાયટ નગરે મોકલ્યો, જ્યા તેણે પ્રભુ શ્રી મહાવીરનુ પ્રસિદ્ધ જિનાલય અતિ જીર્ણ સ્થિતિમા જોયુ મત્રીએ તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો બાદ વિક્રમ સવત્ ૭ મા શ્રી જીવદેવસૂરિના હસ્તે ધ્વજદડ અને પ્રતિષ્ઠા કરાવી " આ હકીકતને લગતી મૂળ ગાથાઓ નીચે પ્રમાણે છે.—

" इतः श्रीविक्रमादित्यः, शास्त्यवंतीं नराधिपः ।
अनृणां पृथिवीं कुर्वन्, प्रवर्त्तयति वत्सरम् ॥
वायटे प्रेषितोऽमात्यो लिम्बाख्यस्तेन भूभुजा ।
जनानृण्याय जीर्णं चाऽ–पश्यच्छ्रीवीरधाम तत् ॥
उद्धार स्ववंशेन, निजेन सह मंदिरम् ।
अर्हतस्तत्र सौवर्ण–कुंभदंडध्वजालिभृत् ॥
संवत्सरे प्रवृत्ते स, षट्सु वर्षेषु पूर्वतः ।
गतेषु सप्तमस्यांतः, प्रतिष्ठां ध्वजकुंभयोः ॥
श्रीजीवदेवसूरिभ्यस्ते–भ्यस्तत्र व्यधापयत् ।
अद्याऽप्यभङ्गस्तत्तीर्थ–मभूद्दग्भिः प्रतिष्ठितम् ॥ "

—प्रभावकचरित्र, पृष्ठ ८३

પ્રકરણ ૩ જું

દિગંબર સંપ્રદાયની નિર્વાણની કાળગણનામાં સંમતિ.

શ્વેતાંબર જૈનસૂત્રોના આધારે કાળગણનાને અંગે વીરનિર્વાણ ૬૦૫ અને ૫ માસ બાદ શક રાજા થયો હતો એવું આપણે દર્શાવી ગયા છીએ

આ કાળગણનાના સંબંધમાં દિગંબર જૈનાચાર્યોની કઈ રીતે સંમતિ છે તે પણ આપણે તપાસી લઈએ પ્રમાણિક દિગંબર આચાર્યોનો મત કાળગણનાને અંગે પણ 'તિત્થોગાલી પઇન્નય' સૂત્રના જેવો જ છે

દિગંબર જૈનાચાર્ય યતિ વૃષભાચાર્યરચિત 'तिलोयपन्नत्ति' નામના ગ્રંથમાં તેમ જ સિદ્ધાંતચક્રવર્તી આચાર્ય નેમિચંદ્રે બનાવેલ 'तिलोयसार' નામના ગ્રંથમાં કાળગણનાને લગતી ગાથાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે 'तिलोयपन्नति' ગ્રંથની ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—

> " णिव्वाणे वीरजीणे, छव्वाससदेपु पंचवरिसेपु ।
> पणमासेसु गदेसु संजादो सगणिओ अह्वा ॥ " १०४ ॥

અર્થાત્ વીર નિર્વાણ ૬૦૫ વર્ષ અને ૫ માસ બાદ શક રાજા થયો

ઉપરોક્ત ગાથાને મળતી ગાથા तिलोयसार' ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે છે—

> " पण छस्सयवस्सपणमासजुदं गमिय वीरणिव्वुइदो सगराजो ।
> तो कक्की[ति] चदुणवतिमहियमगमासं " ॥ १०५ ॥

અર્થાત્ વીરનિર્વાણ ૬૦૫ વર્ષ અને ૫ માસ વ્યતીત થયા બાદ શક રાજા થયો

ઉપરોક્ત ગાથામાં શક રાજા ઉપરાંત વીરનિર્વાણના ૧૦૦૦ વર્ષ બાદ કલ્કી

અવતાર થશે એ પ્રમાણેનો આશય મળી આવે છે તે જ પ્રમાણે દર હજાર વર્ષે એક એક કલકી થવાનો તત્પશ્ચાત્ ૨૧ મો **જલમથન** નામનો કલકી થશે કે જે સન્માર્ગનુ મથન કરવાવાળો સમજાશે.

શક સવત્ ૩૯૪ વર્ષ, ૭ માસ થયા બાદ પ્રથમ કલકી થવાનો ઉલ્લેખ છે, જે ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે વીરનિર્વાણ અને શક સવત્સર વચ્ચે બતાવવામા આવેલ ૬૦૫ વર્ષ અને ૫ માસના અતરની માન્યતા દિગબર જૈનાચાર્યો પણ સિદ્ધાતાનુસાર માને છે

વર્ત્તમાનકાલીન દિગબર સપ્રદાયે ઉપરોક્ત બન્ને આચાર્યોના કથન અનુસારે શક રાજા અને વીર નિર્વાણ વચ્ચે ૬૦૫ વર્ષ અને ૫ માસનુ આતરુ માન્ય રાખ્યુ છે

આ ઉપરથી સુજ્ઞ વાચકવર્ગ સમજી શકશે કે જૈનસપ્રદાયના બન્ને મુખ્ય વિભાગો આ વિષયમા તો એકમત જ છે

પ્રકરણ ૪ થું.

વી. નિ. કાળગણનાને અગે આધુનિક વિદ્વાનોના મતભેદોની પર્યાલોચના.

ડૉ. હરમન જેકોબીએ જૈનાચાર્ય શ્રી હેમચદ્રજીના એક ઉલ્લેખના આધારે મહાવીર-નિર્વાણના પ્રચલિત સવતની સત્યતા સબધી સદેહ દર્શાવ્યો છે તેણે આ વિષયમા પોતાનો જુદો જ મત રજૂ કર્યો છે, જેના પરિણામે આ વિષય વિશેષ સમાલોચનાને પાત્ર બન્યો છે

ડૉ હરમન જેકોબી અને તેમના મત સમર્થક ડૉ જાર્લ ચારપેન્ટીયર પ્રચલિત વીરનિર્વાણ સવત્માથી ૬૦ વર્ષ બાદ કરી ઇ સ પૂર્વે ૪૬૭ વર્ષ ઉપર પ્રભુ મહાવીરનુ નિર્વાણ થયુ હતુ એ પ્રમાણે દર્શાવે છે તેમણે આના સમર્થનમા કલ્પસૂત્ર અને Second books of the East નામના પુસ્તક ૨૨ ની પ્રસ્તાવનામા આ વિષય ઉપર ચર્ચા રજૂ કરી વીરનિર્વાણ સવત્ ઇ સ પૂર્વે ૪૬૭ મા લઇ જવા પ્રયત્ન કર્યો છે ઉપરોક્ત દલીલો અનુસારે ડૉ જાર્લ ચારપેન્ટીયરે વિસ્તૃત નિબધ લખી પ્રોફેસર જેકોબીના મતનુ સમર્થન કર્યું છે ઉપરોક્ત લેખ કાળગણનાના વિષયમા પશ્ચિમોત્તર વિદ્વાનોએ લખેલા લેખોમા અધિક વિસ્તૃત છે

ઉપરોક્ત વિદ્વાનો પોતાના મતની પુષ્ટિમા નીચે મુજબ દલીલો રજૂ કરે છે·—

(૧) જે ગાથાઓના આધાર ઉપર વીરનિર્વાણ સમય પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યો છે તેમા દર્શાવવામા આવેલ રાજાઓના સ્થાનોનો સબધ ઐતિહાસિક ઘટનાઓ સાથે બધબેસતો ન થવાના કારણે તેમના સત્તાસમયના આધાર પર ગણવામા આવેલ નિર્વાણ સમયની ગણના સત્ય ઠરી શકતી નથી

(૨) મહાવીરનિર્વાણ બાદ ૪૭૧ વર્ષે વિક્રમ સવત્ માન્ય રાખી વીરનિર્વાણ સવત્ ગણવામા આવે છે તે પણ બધબેસતો થતો નથી સબબ એ સમયે સવત્સર પ્રવર્ત્તક વિક્રમ નામે કોઇ વ્યક્તિનુ અસ્તિત્વ ઇતિહાસમા દેખાતુ નથી, તો તેના નામથી

પ્રચલિત સંવત્સરના આધાર ઉપર નિર્વાણ સંવત્‌ની ગણના કરવી એ કોઈ રીતે બંધબેસતુ થઇ શકતુ નથી

(૩) બૌદ્ધ સાહિત્યના આધારે બૌદ્ધ અને મહાવીરની સમકાલિનતા સિદ્ધ થાય છે, જેમા બૌદ્ધનિર્વાણ ઇ સ પૂર્વે ૪૭૭ મા થયુ એ વસ્તુ તો નિશ્ચિત ઠરે છે હવે જો મહાવીરનિર્વાણ પ્રચલિત પરંપરા અનુસાર ઇ સ પૂર્વે પર૭ વર્ષે માનીએ તો પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ સમયમા બુદ્ધની અવસ્થા શીર્ફ ૩૦ વર્ષની આવે છે, જે સમયમા તેમને 'બોધિજ્ઞાન'ની પ્રાપ્તિ પણ થઇ ન હતી, તો આ કાળે તેઓ મહાવીરના સમકાલિન ધર્મપ્રવર્ત્તક કઇ રીતે ઠરી શકે છે ?

ઉપરોક્ત ત્રણ દલીલો ડૉ જેકોબી અને ડૉ જાર્લ ચારપેન્ટીયરના મતભેદક મુદ્દાઓના સારરૂપ છે તેના જવાબરૂપે આ આખો ય ગ્રંથ કાળગણનાના હિસાબે પ્રાચીન સૂત્રોના આધાર ઉપરથી રચી અમોએ સિદ્ધ કરી આપ્યુ છે કે વીરનિર્વાણ ઇ સ પૂર્વે પર૭મા ગણવામા આવે છે તે પ્રમાણભૂત છે તેજ માફક મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધનુ નિર્વાણ મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પૂર્વે ૧૪ વર્ષ ૭ માસ અને ૧૫ દિવસ અગાઉ થયું હતુ તે પણ પ્રમાણભૂત છે, જે અમો દર્શાવી ગયા છીએ

અમારા આખા ય ગ્રંથનો સાર ઉપરોક્ત વિદ્વાનોની દલીલોના જવાબ રૂપે નીચે પ્રમાણે ટુંકાણમા રજૂ કરીએ છીએ.—

પ્રથમ દલીલનો જવાબ એ છે કે-જૈનસાધુ કોઇ પણ રાજવંશ અથવા તો રાજસ્થાનનો ગરાસ ભોગવી કીર્તિગાયક થયો નથી કે જે પ્રમાણે તેઓ ભાટચારણોની માફક એક જ સ્થળે રહી તે રાજાની વંશકથા લખ્યા કરે

તેઓ પોતાના ધાર્મિક નિયમો પ્રમાણે દેશપરદેશમા પરિભ્રમણ કરવાવાળા અપ્રતિબદ્ધ વિહારી સાધુઓ હતા એટલે જે સમયે તેઓ જ્યા જઇ ચઢતા તે સમયે ત્યાના અધિક પ્રસિદ્ધ રાજાના રાજત્વની કાળગણનાનો ઉપયોગ પોતાની કાળગણનાથી સંબંધિત કરી કાળગણના રજૂ કરતા હતા આ ઉપરથી એમ નથી ઠરી શકતું કે વીરનિર્વાણ કાળગણનાના સંબંધમા કોઈ પણ ઠેકાણે ભૂલ આવી જાય આ રીતની કાળગણનાને લગતી મહત્વતાભરી નોંધો નજર સામે તરી આવતી હોય છતા તેમા શંકા દર્શાવવી તે ખરેખર અયોગ્ય અને દિલગીર થવા જેવું છે

બીજી દલીલનો જવાબ એ છે કે-બલમિત્ર-ભાનુમિત્ર અને કાલકાચાર્યના સમયને અંગે પરસ્પર કાળગણના મળતી ન થવાની જે દલીલો રજૂ કરવામા આવી છે તે વિચાર કરવા જેવી છે તેના ઉપર અમોએ પણ ભાર મૂકી, સાતમા ખંડમા શ્રી કાલકાચાર્યના અંગે ખાસ અલગ પ્રકરણ રજૂ કરી મહારાજા (બલમિત્ર) વિક્રમના અંગે વીરનિર્વાણના

૪૭૦મા વર્ષે વિક્રમ સંવત્‌ની ઉત્પત્તિ થઈ હતી તે સિદ્ધ કરી ગયા છીએ કાળગણુનામા જે કાંઈ ગોટાળો થયો છે તે નિગોદવ્યાખ્યાતા પ્રથમ કાલકાચાર્ય અને નિમિત્તવેત્તા દ્વિતીય કાલકાચાર્યને અંગે જ છે બલમિત્ર–ભાનુમિત્રને નામે નિમિત્તવેત્તા કાલકાચાર્યનો પ્રમાણભૂત ઈતિહાસ મળી આવે છે કે જે બલમિત્ર–ભાનુમિત્ર મહારાજા વિક્રમને નામે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા હતા તે જ છે પુરાતત્ત્વવેત્તાઓના કથન અનુસારે ઈ સ ના ૫૭ વર્ષ પછી જે સંવત્સર પ્રચલિત થયો છે તેની સાથે વિક્રમ સંવત્‌નો વાસ્તવિક રીતે કોઈ પણ જાતનો સંબંધ નથી ”

શિલાલેખ, સિક્કા આદિ કોઇ પણ એવુ પ્રમાણ નથી મળી આવતું કે આ સંવત્સર પ્રવૃત્તિના સમયમા વિક્રમ નામે વ્યક્તિનુ અસ્તિત્વ પણ તેઓ સાબિત કરી શકે

પહેલા વિક્રમાદિત્યનો ઉલ્લેખ દ્વિતીય ચંદ્રગુપ્ત નામના રાજા સાથે મળતો આવે છે ત્યારપૂર્વે કોઇપણ રાજાની ઉપાધિ (Title) વિક્રમાદિત્ય તરીકે હતી તેવા પ્રમાણ મળતા નથી

પ્રચલિત સંવત્સરની સાથે વિક્રમનુ નામ ઘણા વર્ષો પાછળથી જોડવામા આવ્યુ છે નવમી સદી પૂર્વે કોઇપણ લેખપત્રમા સંવત્‌ની સાથે વિક્રમ શબ્દ લખાએલો દેખાતો નથી

આ ઉપરથી વિક્રમ નામધારી કોઇ રાજા થયો નથી કે જેણે પોતાના નામથી સંવત્સર ચાલુ કર્યો હોય અથવા તો આ નામધારી કોઈ વ્યક્તિ થઇ હોય તો તેની સાથે આ સંવત્સરની પ્રવૃત્તિનો સંબંધ બંધબેસતો થતો નથી

‘ વીરનિર્વાણ સંવત્ અને જૈન કાળગણના ’ નામના ગ્રંથના લેખક ઈતિહાસવેત્તા મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજી તેમ જ અમોએ પણ આ ગ્રંથ રચનામા કીધેલ સૂક્ષ્મ સંશોધનમા જણાવ્યુ છે કે ઉપરોક્ત સંવત્સર વિક્રમાદિત્ય નામે કોઇ પણ વ્યક્તિએ ચલાવ્યો નથી, છતા એ સમયના ગાળામા વિક્રમ નામે વ્યક્તિનુ અસ્તિત્વ ધારો કે માની લઇએ તો પણ કાળગણનાને અંગે કોઇ પણ આપત્તિ આવી શકતી નથી

“ તિત્થોગાલી પઇન્નય ” ની કાળગણનામા દર્શાવેલ બલમિત્રને જ વાસ્તવિકતાએ વિક્રમાદિત્ય માની લઇએ તો ખોટુ નથી એમણે ઉજ્જૈનીમા રાજ્યસ્થાપના કરી તેમના સ્વર્ગવાસ બાદ માલવપ્રજાએ સંવત્સરનો પ્રારંભ કર્યો (વી નિ ૪૭૦ મા)

માલવ સંવત્‌ની સાથે વિક્રમનુ નામ ક્યારથી જોડવામા આવ્યુ છે તેનો નિશ્ચય થવો મુશ્કેલ છે, કારણ કે નવમી શતાબ્દી પૂર્વે ઉપરોક્ત સંવત્ સાથે વિક્રમ શબ્દ લખાયેલ મળતો નથી, પરંતુ એમ માની શકાય કે ત્યારપૂર્વે એ માલવસંવત્ વિક્રમ સંવત્ નામે પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂકયો હતો

જે પ્રમાણે શક સંવત્ પુરાણકાળમા કેવળ સંવત્‌ના નામે લખાતો હતો, પરંતુ કાળાંતરે શક સંવત્ લખાવા લાગ્યો એ જ માફક સંવત્‌ની પૂર્વે વિક્રમનું નામ જોડવામા

આવ્યુ પૂર્વે એકલો સવત્ લખાયા કરતો હતો, પરતુ જ્યારથી શક સવત્, ગુપ્ત સવત્ આદિ અનેક સવતો વિશેષનામોદ્વારા પ્રચાર પામ્યા ત્યારથી આ માલવ સવત્ પણ માલવાના સુપ્રસિદ્ધ રાજા વિક્રમાદિત્યના નામની સાથે પ્રચલિત થયો

વિક્રમની દશમી સદીમા આચાર્ય દેવસેન દ્વારા લખાએલ 'દર્શનસાર' ગ્રથમા સવત્‌ની સાથે વિક્રમ નામ જોડાએલ દેખાય છે

ત્રીજી દલીલનો જવાબ એ છે કે બૌદ્ધનિર્વાણના સબધમા આજે નહિ પણ હજારો વર્ષથી નિર્વાણકાળ સશયાત્મક બન્યો છે અમારા કથનના ટેકામા અમો નીચેની દલીલો રજૂ કરીએ છીએ:—

(૧) ઇ સ. ૪૦૦મા ચીની યાત્રી હિન્દ આવેલ હતો તેણે લખ્યુ છે કે આ સમય સુધી બુદ્ધનિર્વાણના ૧૪૯૭ વર્ષ થઇ ગયા હતા આ ઉપરથી નિર્વાણ સમય ઇ સ પૂર્વે ૧૦૯૭ ની આસપાસ આવે છે

(૨) ઇ સ ૬૩૦ મા પ્રસિદ્ધ ચીની યાત્રી હુએનસાગે ભારતયાત્રા કરી હતી તેણે યાત્રાના વર્ણનમા લખ્યુ છે કે "બુદ્ધદેવ ૮૦ વર્ષ સુધી જીવતા રહ્યા જેઓની નિર્વાણતિથિ સબધમા ઘણો જ મતભેદ છે કોઇ મતવાળા વૈશાખ શુદિ ૧૫ ના દિવસે તેમની નિર્વાણતિથિ માને છે, સર્વાસ્તિવાદી કાર્તિક શુદિ ૧૫ નુ નિર્વાણ માને છે, કોઇ મતવાળા કહે છે કે બુદ્ધનિર્વાણને ૧,૨૦૦ વર્ષ થઇ ગયા, કોઇ કહે છે કે ૧,૫૦૦ વર્ષ થઇ ગયા, કોઇ કહે છે કે ૯૦૦ વર્ષથી કઇક અધિક કાળ બુદ્ધનિર્વાણને થયો છે* આ ઉપરથી સમજાય છે કે હુએનસાગના સમયમા પણ બુદ્ધનિર્વાણના નિર્વાણકાળને અગે ત્રણ જાતની માન્યતા હતી એક પથની માન્યતા અનુસારે બુદ્ધનિર્વાણ ઇ સ પૂર્વે ૫૭૦ વર્ષ, બીજા મત અનુસારે ઇ સ પૂર્વે ૮૭૦ વર્ષ અને ત્રીજાની માન્યતા પ્રમાણે ત્યારપૂર્વે ૨૭૦ વર્ષ ગણાતા હતા

બૌદ્ધોના પાલીગ્રથ અશોકના રાજ્યાભિષેક પૂર્વે બુદ્ધનિર્વાણ પ્રતિપાદન કરે છે, જ્યારે દિવ્યાવદાન પ્રમુખ ઉત્તરીય બૌદ્ધગ્રથો અશોકના ૧૦૦ વર્ષ પૂર્વે બૌદ્ધનિર્વાણ બતાવે છે

ચીન દેશ ઇ સ પૂર્વે ૬૩૮ બુદ્ધનિર્વાણનો કાળ માને છે સીલોન, બ્રહ્મદેશ અને સીઆમ ઇ સ પૂર્વે ૫૪૪મા બૌદ્ધનિર્વાણ માને છે તેજ પ્રમાણેની માન્યતા આસામના રાજ્યગુરુઓની પણ છે

બૌદ્ધનિર્વાણની કાળગણનામા બૌદ્ધસપ્રદાયમા પણ ભિન્ન ભિન્ન મતો દેખાય છે

* જુઓ ભારતીય પ્રાચીન લિપિમાળા

કોઇ કોઇ સ્થળે સત્યપરપરા પણ મોજુદ છે, જેના આધારે ‘બુદ્ધઘોષ’ અને ‘મહાવશોક્ત’ નિર્વાણસમય ગણનાના ‘સમતપાસાદિક’મા સશોધનપૂર્વક નિર્વાણસમય યથાસ્થિત રજૂ કરવામા આવ્યો છે

સીલોન, બ્રહ્મદેશ આદિ પ્રદેશોમા વર્ત્તમાનકાળમા બુદ્ધનિર્વાણ સમય જે માનનીય ઠર્યો છે તે ‘બુદ્ધઘોષ’નો સશોધિત અને પ્રમાણિક સમજાય છે.

વર્ત્તમાન સશોધકો પણ બુદ્ધનિર્વાણને અગે એકમત થઇ શકતા નથી દરેક સશોધક પોતપોતાનો અભિપ્રાય ભિન્ન ભિન્ન રીતે રજૂ કરે છે

ડૉ બુલ્હરના મત પ્રમાણે બુદ્ધનિર્વાણ સવત્ ઈ સ પૂર્વે ૪૮૩, ૨ માસ અથવા ૪૭૨, ૧ માસના વચમા આવે છે

પ્રોફેસર કર્નના મત પ્રમાણે ઇ સ પૂર્વે ૩૮૮ આવે છે

મેજર ફર્ગ્યુસન ઇ સ પૂર્વે ૪૮૧ જણાવે છે

જનરલ કનિગહામ તેમજ મેકસમૂલર અને બેનરજી ઇ સ પૂર્વે ૪૭૮ અને ૪૭૭ જણાવે છે

પડિત ભગવાનલાલ ઇંદરજી ઇ સ પૂર્વે ૬૩૮ જણાવે છે

મી ફ્લીટ ઇ સ પૂર્વે ૪૮૨ જણાવે છે

ડૉ વેલોર તથા તુકારામ કૃષ્ણ લૉઢ ઇ સ. પૂર્વે ૪૮૩ જણાવે છે

ડૉ વી એ સ્મીથ પોતાના પ્રથમ સશોધનમા ઇ સ પૂર્વે ૫૪૩, અને પાછળના સશોધનમા ઇ સ પૂર્વે ૪૮૭ જણાવે છે

આ પ્રમાણે ઓછામા ઓછી ૫૬૨ જાતની માન્યતાઓ બૌદ્ધનિર્વાણને અગે છે આને પરિણામે નિશ્ચિત રૂપે કોઇપણ સખ્યા માની શકાતી નથી કે બુદ્ધનિર્વાણ ઇ સ પૂર્વે ૪૭૭ મા જ થયુ કે જેના આધારે વર્તમાન ઇતિહાસમા બુદ્ધનિર્વાણનુ વર્ષ ૪૭૭ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે

× × ×

વીર નિર્વાણને અગે પણ મતભેદ—

પ્રભુ મહાવીરનિર્વાણના સમયના અગે ભારતીય વિદ્વાનોમા સૌથી પહેલા વિવેચન પૂર્વક વિચાર કરવાવાળા શ્રી કે પી જાયસ્વાલ છે તેમણે ‘પાટલિપુત્ર વિહાર’, ‘ઓરિસા પત્રિકા’ આદિ હિંદી અને અગ્રેજી પત્રોમા વીરનિર્વાણ સબધમા અનેક લેખો લખી

પોતાની માન્યતા સિદ્ધ કરી છે કે વીરનિર્વાણ ઇ સ પૂર્વે ૫૨૭ અથવા ૪૬૭ મા નહિ પરંતુ ઇ સ પૂર્વે ૫૪૫મા થયુ હતુ તેઓ પોતાના મતવ્યને અંગે નીચેની દલીલો રજૂ કરે છે —

(૧) શાક્યભૂમિના શામગામમા રહેલ બુદ્ધને જ્ઞાતપુત્ર(મહાવીર)નુ પાવાપુરીમા મોક્ષગમન થએલ સમજાયુ.

આ ઉપરથી મહાવીરનિર્વાણ બુદ્ધનિર્વાણ પૂર્વે થયુ હતુ એ સિદ્ધ થાય છે

(૨) જૈનગણનામા વીરનિર્વાણ સવત્ અને વિક્રમ સવત્ની વચ્ચે ૪૭૦ વર્ષનુ આતરુ માનવામા આવે છે, જેમા ‘ સરસ્વતી ગચ્છ ’ પટ્ટાવળીના લખાણ અનુસારે વીર નિર્વાણ અને વિક્રમ જન્મ વચ્ચેનો ઉપરોક્ત ૪૭૦ વર્ષનો આતરો છે

વિક્રમને ૧૮ મા વર્ષે રાજ્યાભિષેક થયો અને તે જ વર્ષથી સવત્ પ્રચલિત થયો આ પ્રમાણે વીરનિર્વાણથી (૪૭૦+૧૮) ૪૮૮ વર્ષ ઉપર વિક્રમ સવત્ની પ્રવૃત્તિ થઈ જૈનગણનામાથી ઉપરોક્ત ૧૮ વર્ષો છૂટી જવાથી વીરનિર્વાણથી ૪૭૦ વર્ષે વિક્રમ સવત્સર મનાયો છે તેમા મારો મતભેદ છે

(૩) બ્રહ્મદેશ અને સીલોન આદિ દેશોની દતકથાઓના આધાર ઉપર બુદ્ધનિર્વાણ ઇ સ પૂર્વે ૫૪૪ મા થયુ એ સિદ્ધ મનાય છે એટલે વીરનિર્વાણ પણ ત્યારપૂર્વે એટલે ઈ સ પૂર્વે ૫૪૫ મા માનવુ યુક્ત લેખાય

ઉપરોક્ત ત્રણે દલીલોનો જવાબ સક્ષિપ્તમા નીચે પ્રમાણે છે —

પહેલી દલીલનો જવાબ અમો ગૌતમબુદ્ધ ને પ્રભુ મહાવીરની કાળગણનાને અંગે જણાવી ગયા છીએ (જુઓ ખડ બીજાનુ પ્રકરણ ૧૩ મુ) તે પ્રમાણે ગૌતમબુદ્ધ જ્યારે ૨૨ વર્ષના થયા ત્યારે પ્રભુ મહાવીરનો જન્મ (ઇ સ પૂર્વે ૫૯૯ મા) થયો હતો તે બતાવી ગયા છીએ જ્યારે ગૌતમબુદ્ધ ૮૦ વર્ષના થઈ ઇ. સ પૂર્વે ૫૪૨–૪૩મા પરિનિર્વાણ પામ્યા તે સમયે પ્રભુ મહાવીરને ૫૮ મુ વર્ષ ચાલતુ હતુ ત્યારબાદ ૧૪ વર્ષ, ૫ માસ અને ૧૫ દિવસ પછી એટલે કે ઇ સ પૂર્વે ૫૨૭ મા આશ્વિન વદ ૩૦ ની રાત્રિના પાછલા પહોરે પ્રભુ મહાવીર નિર્વાણપદને પામ્યા એ અમો સિદ્ધ કરી ગયા છીએ

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ૭૨ વર્ષની અવસ્થાએ નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત કરનાર પ્રભુ મહાવીરનો નિર્વાણકાળ ઇ સ પૂર્વે ૫૨૭ થી અગાઉ કોઇ પણ હિસાબે આવી શકતો નથી

દલીલ બીજાના જવાબમા વિક્રમ અને વીરનિર્વાણના આતરા અંગે જે ૧૮ વર્ષનો તફાવત દર્શાવવામા આવ્યો છે તેના જવાબમા જણાવવાનુ કે વીરનિર્વાણ કાળગણનાનો સબધ શક સવત્સરની સાથે સકલિત થયો છે, નહિ કે વિક્રમ સવત્ સાથે વીરનિર્વાણ અને શકનુ ૬૦૫ વર્ષનુ આતરુ જે પ્રાચીન સમયમા હતું તે જ પ્રમાણે વર્ત્તમાને પણ ચાલુ

છે વીરનિર્વાણ બાદ ૪૭૦ મા વર્ષે વિક્રમનો જન્મ, આઠ વર્ષ સુધી બાળક્રીડા, ૧૬ વર્ષ સુધી દેશભ્રમણ, ૨૫ વર્ષ સુધી મિથ્યાધર્મયુક્ત રાજ્ય અને ૪૦ વર્ષ સુધી જૈનધર્મ-યુક્ત રાજ્ય કરી, વિક્રમની સ્વર્ગગતિ બતાવવાવાળી સરસ્વતીગચ્છ પટ્ટાવળીની જે ગાથા શ્રી જાયસ્વાલજી રજૂ કરે છે તે તદ્દન નવીન અને દંતકથા આધારે રચાએલ છે આવી અપ્રમાણિક નૂતન ગાથાઓના આધારે ચિર-પ્રચલિત, વ્યવસ્થિત કાળગણનાને અમાન્ય રાખવી અને તેના ઉપર શકા દર્શાવવી એ ખરેખર શોચનીય છે

ઉપરોક્ત સરસ્વતીગચ્છ પટ્ટાવળી બીલકુલ અર્વાચીન અને અશુદ્ધ છે તેની રચના વિક્રમ સવત્ ૧૬ યા ૧૭ મી સદીમા થએલ સમજાય છે, અથવા તો ત્યારપૂર્વે કંઈક સમય અગાઉ થઇ હોય તેમ જણાય છે

વિદ્વાનોના અવલોકનાર્થે ઉપરોક્ત ગાથાનુ અવતરણ નીચે પ્રમાણે રજૂ કરીએ છીએ જેમા વિક્રમના જન્મકાળમા ભિન્નભિન્ન વર્ષોની વહેચણી કરવામા આવી છે.—

" सत्तर चउसद जुत्ता(ते), ति(जि)णकाले विक्कमो हवई जम्मो ।
अट्ठवरस बाललीला, सोडसवासेहि(साइं) भम्मण्देसो(सं) ॥

वरस पणवीसा रज्जं, कुणति मिच्छोवदेस संजुत्तो ।
चालीस वरस जिणवर–धम्मं पालिय सुरपहं लहिय ॥ "

શ્વેતાબર સપ્રદાયની માફક દિગબર સપ્રદાયમા પણ વિક્રમ સવત્‌નો પ્રચાર થએલ છે, જેમા પણ અનેક જાતોની ભૂલોની પરપરા થઇ છે કોઇ વિક્રમના જન્મથી સવત્સરની શરૂઆત માનતા હતા, કોઇ તેના રાજ્યાભિષેકથી તો કોઇ તેના મૃત્યુકાળથી સવત્‌ની શરૂઆત ગણતા હતા

આ પ્રમાણે આ વિષયમા મતભેદ હતો પણ કઇ માન્યતા યોગ્ય છે અને કઇ માન્યતા અયોગ્ય છે તે વિષયક ચર્ચા કરવાની અહીં જરૂરિઆત નથી, કારણ કે અમારા ગ્રથની કાળગણનાનો મર્યાદિત સમય શકસવત્‌ના સમય સાથે કોઇપણ રીતે મતભેદક થઇ શકતો નથી

સીલોન, બ્રહ્મદેશ તથા સીઆમ અને આસામમા બૌદ્ધ રાજગુરુઓ બુદ્ધનિર્વાણના સમય અગે એકમતવાળા છે જ્યારે બુદ્ધનિર્વાણને અગે આ પ્રમાણે વિપુલ સમુદાયની બહુમતિ નિશ્ચયાત્મક હોય ત્યારે મહાવીરનિર્વાણ બુદ્ધનિર્વાણ પહેલા કઇ રીતે સભવી શકે?

અમોએ આ ગ્રથમા સાબિત કરી આપ્યુ છે કે પ્રભુ મહાવીર ગૌતમબુદ્ધના નિર્વાણ બાદ લગભગ ૧૫ વર્ષે કાળ કરી ગયા છે વલ્લભીવાચનાના જૈન સૂત્રો અને બૌદ્ધ ગ્રથોનો નિર્વાણ-કાળ અમારી કાળગણના સાથે મળતો આવે છે

શક ૬૦૬ વર્ષ અને વિક્રમ સંવત ૪૭૧ વર્ષ પૂર્વે વીરનિર્વાણ લઈએ તો એ હિસાબે ઈ સ. પૂર્વે ૫૨૮ નો ઑક્ટોબર-નવેમ્બર માસ વીરનિર્વાણનો આવે છે

મહાવીરનિર્વાણ પૂર્વે ૧૪ વર્ષ અને ૫ાા માસ પર બુદ્ધનું પરિનિર્વાણ થયું તે અનુસારે બુદ્ધનિર્વાણ ઇ સ પૂર્વે ૫૪૨ ના મે માસમાં આવે છે સિલોન આદિ બૌદ્ધ-ધર્મી પ્રદેશોની ગણના પ્રમાણે ઇ સ પૂર્વે ૫૪૪ યા ૫૪૩ માં નિર્વાણ મનાય છે

આ પ્રમાણે જૈન અને બૌદ્ધ કાળગણના વચ્ચે માત્ર એક જ વરસનો ફરક પડે છે જે કંઇ અતિગણનાપાત્ર મતભેદ ન કહેવાય

ઉપર પ્રમાણે અલગ અલગ વિદ્વાનોના સંશોધનોનું મતભેદક પર્યાલોચન આપણે સવિસ્તર કરી ગયા અમોએ અમારાથી બન્યો તેટલો ખુલાસો નિષ્પક્ષપાતપણે તથા પ્રમાણિક રીતે કર્યો, છતાં આના ઉપર વધુ સંશોધન મળી આવશે તો અમો બીજી આવૃત્તિમાં રજૂ કરીશું આશા છે કે વિદ્વાન પુરાતત્ત્વશોધકો અને ઇતિહાસકારો આ સંબંધમાં પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવે

આ પ્રમાણે આઠ ખંડમાં આ ગ્રંથ પૂરો કરતાં તેના સાત ખંડમાં લગભગ ૧,૦૦૦ વર્ષના ઇતિહાસની સમાલોચના અમોએ પ્રમાણિકપણે કરી છે આ આઠમા ખંડની સમાપ્તિ બાદ પરિશિષ્ટો ઉમેરવામાં આવ્યા છે જો કે સમ્રાટ્ સંપ્રતિની હકીકત સાથે તેને વિશેષ સંબંધ નથી, પણ જૈન સાહિત્ય-સર્જન માટે જે કેટલાક વિદ્વાનો ભ્રમણા સેવી રહ્યા છે તેનો તેથી નિરાસ થશે એમ માની દાખલ કર્યા છે

પરિશિષ્ટ ૧ લું.

વ્યાકરણ સાહિત્યમાં જૈનોની ગૌરવતાભરી સેવા.

જૈન સમાજે સાહિત્યના રક્ષણાર્થે વ્યાકરણશાસ્ત્રની એવી તો સુંદર સેવા બજાવી છે કે જેની નોંધ લેતા અમોને હર્ષ થાય છે જગતના વર્તમાન સાહિત્યકારો, વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીઓ, ઇતિહાસકારો અને કાવ્યકારો આધુનિક સમયને જૈનસમાજ માટે અરુણોદયનો કાળ સમજાવે છે તેની સાથે અમે સહમત થઇ શકતા નથી આવી જાતની તેઓની કલ્પના અધૂરા સંશોધનનુ પરિણામ છે જૈનસાહિત્ય-સેવીઓએ કેવી અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે તેને લગતુ ટૂંક બ્યાન પહેલા તથા બીજા પરિશિષ્ટોમા દર્શાવવામા આવ્યુ છે

જો કે સાહિત્યમય જગતની વીસમી સદીના પ્રમાણમા જૈનસાહિત્યનો પ્રચાર ઘણો જ અલ્પ છે, છતા જે કંઇ પ્રાચીન હસ્તલિખિત સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તેના આધારે જૈન-સાહિત્યનો પૂરતા પ્રમાણમા પ્રચાર કરવામા આવે તો જૈનસાહિત્ય કેટલુ પ્રમાણભૂત, પ્રમાણિક, અતુલ અને આશ્ચર્યચકિત કરે તેવુ છે તેનુ વિશ્વને દિગ્દર્શન થઇ શકે આ દિશામા અમારા પ્રયાસો ચાલુ છે

નીચેના શ્વેતાંબર વ્યાકરણશાસ્ત્રીઓએ જગત સમક્ષ તેમની કૃતિઓ રજૂ કરી જૈન ઇતિહાસને અમર કરવા સાથે એ પણ દર્શાવ્યુ છે કે જો જૈન સાહિત્યસેવીઓની આ કૃતિઓને સાહિત્ય વિભાગમાથી અલગ કરવામા આવે તો પાછળ નહીં જેવુ જ સાહિત્ય બાકી રહેવા પામે છે કૃતિ તથા કર્ત્તાઓની સંક્ષિપ્ત યાદી નીચે મુજબ છે

શ્વેતાંબરાચાર્યે રચેલાં વ્યાકરણોની નોંધ—

૧ જગપ્રસિદ્ધ શાકટાયન વ્યાકરણના કર્ત્તા શાકટાયન જૈન હતા

૨ શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્ય એક પ્રખર વ્યાકરણી હતા

૩ શ્રી ચન્દ્રકેતી નામના સૂરિએ સારસ્વત વ્યાકરણ ઉપર ચન્દ્રકેતી નામની ટીકા લખેલી છે

૪ નન્દવંશની શરૂઆતમાં 'પાણિની 'એ વ્યાકરણ રચ્યું હતું, જેના ઉપર કાશીકા નામે જૈનાચાર્યે ટીકા લખેલી છે

૫ કાતન્ત્ર નામના વ્યાકરણ ઉપર પ્રબોધસૂરિએ ટીકા લખેલી છે

૬ શ્રી બુદ્ધિસાગર વ્યાકરણ શ્લોક ૮,૦૦૦ પ્રમાણના કર્ત્તા શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી જૈન હતા

૭ શબ્દપ્રતિભેદ વ્યાકરણની રચના જ્ઞાનવિમળસૂરિએ કરી છે

૮. શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યની નામાવળીની ટીકા ઉપરથી દુર્ગમ પ્રબોધ નામના વ્યાકરણની રચના શ્રીમદ્ વલ્લભસૂરિએ કરી છે

૯ સિદ્ધસારસ્વત વ્યાકરણ દેવાનન્દસૂરિનું બનાવેલું છે

૧૦. શબ્દસિદ્ધિ વ્યાકરણ ધર્મઘોષસૂરિનું બનાવેલું છે

૧૧ ભોજ વ્યાકરણ અચળગચ્છના એક આચાર્યે રચેલું છે

× × ×

દિગંબર વ્યાકરણશાસ્ત્રીઓએ રચેલાં વ્યાકરણની નોંધ—

૧ વ્યાકરણ કૌમુદી (વાસવસેન ગૃહસ્થાચાર્ય)

૨ પ્રક્રિયાબદ્ધ જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણ (વિજયપ્રભ યતિ)

૩ શાકટાયન ક્રિયા સંગ્રહ—શ્લોક ૬,૦૦૦ (અભયચન્દ્રસૂરિ)

૪ કાતન્ત્રરૂપ માલાવૃત્તિ (સકલકીર્તિ અને બીજાઓ)

૫ ચિંતામણિ વ્યાકરણ ટિપ્પણ (સમંતભદ્ર ભટ્ટાર્ક)

૬ જિનેન્દ્ર વ્યાકરણનો શબ્દાર્ણવ ચન્દ્રિકા (સોમદેવ)

૭ શબ્દમણિ નામ વ્યાકરણ (કેશવરાજ નામે ગૃહસ્થ)

૮ ચિંતામણિ વ્યાકરણ, શ્લોક ૬,૦૦૦ (ચિંતામણિ કવિ)

૯ કૌમાર વ્યાકરણ (ચૂડામણિ પંડિત)

૧૦ મંત્ર ભૂતામૃત વ્યાકરણ (ચૂડામણિ પંડિત)

૧૧ ત્રિવિક્રમનામ્ની વ્યાકરણ વૃત્તિ, શ્લોક ૩૫૦૦ (ત્રિવિક્રમદેવ કવિ)

૧૨ પંચવસ્તુ ટીકા (દેવનન્દી)

૧૩ જિનેન્દ્ર વ્યાકરણ સમ (દેવનન્દી)

૧૪. ચિંતામણિ વ્યાકરણસ્ય ટિપ્પણ (પ્રભાચંદ્ર ભટ્ટાર્ક)

૧૫. અમોઘ વૃત્તિ ન્યાસ (પ્રભાચંદ્ર ભટ્ટાર્ક)

૧૬ મનોરમા વ્યાકરણ (ભાવસેન ભટ્ટાર્ક)

૧૭ વિશ્વતત્ત્વપ્રકાશ (ભાવસેન કવિ)

૧૮. ક્રમવૃત્તિ વ્યાકરણ, શ્લોક ૬,૦૦૦ (ભાવસેન કવિ)

૧૯ કાતંત્ર વ્યાકરણસ્ય વૃત્તિ, શ્લોક ૨,૦૦૦ (ભાવસેન કવિ)

૨૦ ચિંતામણિ નામ વ્યાકરણ ટીકા (ભાવસેન કવિ)

૨૧ જિનેન્દ્ર વ્યાકરણાબ્ધિ (દેવસંગીય નાગકુજસ્વામી)

૨૨ પંચાગ ટીકા વ્યાકરણ („ „ „)

૨૩ વૃહજ્જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણ, શ્લોક ૧૮,૦૦૦ (અભયનન્દી ત્રીજા)

૨૪ શબ્દમણિ દર્પણસ્ય ટીકા (કેશવરાજ)

૨૫ પાણિની વ્યાકરણ સૂત્ર વૃત્તિ, શ્લોક ૩,૦૦૦ (જિનેન્દ્ર સ્વામી)

૨૬ ચિંતામણી લઘુ વ્યાકરણ (શુભચંદ્ર ભટ્ટાર્ક)

૨૭ ગણરત્ન મહોદધિ પદ્ય સ્વોપજ્ઞ ટીકા (વર્ધમાન કવિ)

૨૮ રૂપસિદ્ધિ (શાકટાયન)

પરિશિષ્ટ ૨ જું.

જૈનાચાર્યોની સુંદર સાહિત્યસેવા.

પૂર્વ કાળે રચાએલ સાહિત્યના ગ્રંથોને અંગે બહુધાએ એમ મનાય છે કે વૈદિક પંડિતોએ સાહિત્યસેવા બજાવવામાં સારામાં સારો ફાળો આપ્યો છે આ બીનામાં અમો એટલો ઉમેરો કરવા ઇચ્છીએ કે સમર્થ જૈનાચાર્યોએ પણ સાહિત્ય-સર્જનમાં એટલો બધો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે કે તેની બરોબરી કરવા ભાગ્યેજ કોઇ હિંમત કરી શકે જૈનાચાર્યોની સાહિત્ય-સેવાના અંગે વિસ્તૃત વિવેચન કરવા બેસીએ તો એક બીજો દળદાર ગ્રંથ તૈયાર થાય પણ સંક્ષિપ્ત નોંધદ્વારા અમો એ પ્રતિભાવંત વિદ્વાનોની કૃતિ અત્રે જણાવીએ છીએ જેમ જેમ સંશોધન આગળ વધતું જાય છે તેમ તેમ ઇતર દર્શનીય પંડિતો પણ કબૂલ કરે છે કે જૈનધર્મના સાહિત્યને અલગ રાખવામાં આવે તો પછી સાહિત્યને નામે ગૌરવ લેવા જેવું બહુ જ અલ્પ રહે કેટલીક કૃતિઓ નીચે મુજબ છે —

૧ વિ સંવત્ ૧૨૭૮ માં થએલ "વાદસિંહ" બિરુદધારક શ્વેતાંબરાચાર્ય શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરિનું બનાવેલ 'જય વિજય' મહાકાવ્ય એ અતિ અદ્ભુત અને સુંદરમાં સુંદર રસિક કાવ્ય છે

૨ પદ્માનંદ મહાકાવ્ય, ૩ બાલ મહાભારત કાવ્ય, ૪ કવિશિક્ષાવૃત્તિ નામક ટીકા સહિત કાવ્ય, ૫ કલ્પલતા સાહિત્યશાસ્ત્ર, ૬ છન્દોરચનાવલી, ૭. કલાકલાપ—આ છએ ગ્રંથો તેરમા સૈકામાં થએલ શ્વેતાંબર જૈનાચાર્ય શ્રી અમરચંદ્રસૂરિના બનાવેલા છે

૮ ધર્માભ્યુદય મહાકાવ્ય, અને ૯ આરંભસિદ્ધિ એ શ્વેતાંબર જૈનાચાર્ય શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિએ તેરમા સૈકામાં લખેલા છે

૧૦ રઘુવંશ ટીકા ગુણવિજયસૂરિએ વિ સં ૧૫૯૦ માં લખી છે

૧૧ રઘુવંશ ઉપર શિષ્યહિતૈષિણી ટીકા ખરતરગચ્છીય ચારુવર્ધનસૂરિએ લખેલી છે

૧૨ જૈન કુમારસંભવ કાવ્ય, ૧૩ પ્રબોધ ચિંતામણિ, ૧૪ ઉપદેશ ચિંતામણી, ૧૫ ધમ્મિલ ચરિત્ર—આ ચારે ગ્રંથોના કર્ત્તા કવિચક્રવર્ત્તી જયશેખરસૂરિ હતા

૧૬ નૈષધિક કાવ્ય ઉપર જિનરાજી ટીકાના કર્ત્તા જિનરાજસૂરિ હતા

૧૭ જૈન નૈષધિક કાવ્યના કર્ત્તા રાજગચ્છમાં થએલ જિનેશ્વરસૂરિ હતા.

૧૮ પાંડવ ચરિત્ર મહાકાવ્ય અને ૧૯ મૃગાવતી ચરિત્રના કર્ત્તા મલધારી દેવપ્રભસૂરિ છે

૨૦ ચંદ્રપ્રભ ચરિત્રના કર્ત્તા નાગેન્દ્ર ગચ્છના દેવેન્દ્રાચાર્ય હતા

૨૧ ધનંજય નામમાળા, ૨૨ દ્વિસંધાનમહાકાવ્ય, આ બન્ને ગ્રંથો ધનંજય નામના કવિએ સંવત્ ૮૮૪ માં લખ્યા હતા

૨૩ ઋષભપંચાશિકા અને ૨૪ તિલકમંજરી—આ બન્ને ગ્રંથો સિદ્ધસારસ્વત કવીશ્વરના નામથી પ્રખ્યાતિ પામેલ શ્રી ધનપાલ મહાકવિએ લખેલા છે

૨૫ શોભન સ્તુતિના કર્ત્તા શોભનાચાર્ય હતા

૨૬ કાવ્યાલંકાર ઉપર ટીપ્પણકર્ત્તા જૈન સાધુ હતા

૨૭ હમીર મહાકાવ્ય, ૨૮ રંભામંજરી ટીકા—આ બન્ને ગ્રંથો નયચંદ્રસૂરિના લખેલા છે

૨૯ મુરારિકવિરચિત અનર્ઘરાઘવ નામના નાટક ઉપર હર્ષસૂરિએ ટીકા લખી છે.

૩૦ અલંકારમહોદધિ અને ૩૨ કાકુસ્થકેલી—આ બન્ને ગ્રંથો નરેંદ્રપ્રભસૂરિ (શ્વે) એ લખેલા છે

૩૧ ધનાભ્યુદય મહાકાવ્ય (શ્વે) પદ્મસૂરિએ લખેલું છે

૩૨ રાયમલ્લાભ્યુદય મહાકાવ્ય તથા ૩૩ પાર્શ્વનાથ કાવ્ય અકબર બાદશાહના સમયમાં તપગચ્છની નાગપુરીય શાખામાં થયેલ પદ્મસૂરિએ લખેલ છે

૩૪ પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર, ૩૫ કાવ્યપ્રકાશસંકેત, ૩૬. નલાયન યાને કુબેર પુરાણ—આ ત્રણે કૃતિઓ કોટિકગણની વજ્જી શાખામાં થયેલ માણિક્યચંદ્રસૂરિની લખેલી છે

૩૭ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યપ્રણીત શબ્દાનુશાસન ઉપર ચંદ્રપ્રભા ટીકા લખનાર મેઘવિજય (શ્વે) ઉપાધ્યાય હતા

૩૮ મેઘદૂતની ટીકાના કર્ત્તા મેરુતુંગસૂરિ હતા

૩૯. નિર્ભય ભીમ વ્યાયોગ, ૪૦ રઘુવિલાસ નાટક, ૪૧ વિહારશતક, ૪૨ દ્રવ્યાલંકાર, ૪૩ રાઘવાભ્યુદય મહાકાવ્ય, ૪૪ યાદવાભ્યુદય મહાકાવ્ય, ૪૫ નલવિલાસ મહાકાવ્ય—આ સાતે ગ્રંથો શ્રી હેમચંદ્રસૂરિના પ્રખ્યાત શિષ્ય રામચંદ્રજીએ બનાવ્યા છે આ ઉપરાંત તેમણે સો અલગ અલગ ગ્રંથો રચેલા છે જેથી કરીને તેમને ‘ પ્રબંધશતક ’ નું બિરુદ મળ્યું હતું

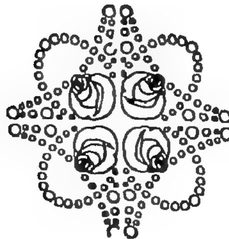
૪૬ કુમાર વિહાર પ્રશસ્તિ કાવ્યના કર્ત્તા વર્ધમાનગણી હતા

૪૭ મહાકલ્પ અને ૪૮ વાસુદેવ હિન્ડીના કર્ત્તા સંઘદાસ ક્ષમાક્ષમણ હતા

૪૯ ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથાના કર્ત્તા શ્રી સિદ્ધર્ષિ હતા

૫૦ શ્રી ઋષભદેવ અને શ્રી નેમિનાથ ચરિત્ર ઉપર દ્વિસંધાન કાવ્ય લખનાર હેમચંદ્રાચાર્ય હતા તેમના અન્ય ગ્રંથો પણ અતિ પ્રસિદ્ધિને પામ્યા છે જે પૈકી કેટલાક નીચે પ્રમાણે છે (૧) અનેકાર્થ કોષ (૨) અભિધાન ચિંતામણિ (૩) કાવ્યાનુશાસન (૪) છંદોનુશાસન વૃત્તિ (૫) દેશીય નામમાળા. (૬) દ્વયાશ્રય કાવ્ય ટીકા સહિત (૭) સટીક ધાતુપાઠ (૮) સટીક ધાતુપારાયણ (૯) ધાતુમાળા (૧૦) નામમાલા શેષ (૧૧) લિંગાનુશાસન (૧૨) શબ્દાનુશાસન ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીરચિત શ્લોકોની સંખ્યા સાડાત્રણ કરોડ જેટલી સમજાય છે

આ સંબંધમાં વિસ્તારથી જોવાની જિજ્ઞાસાવાળાએ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરંસદ્વારા પ્રકાશિત “ જૈન ગ્રંથાવલી ” જોવી

પરિશિષ્ટ ૩ જું.

સાલવારીમાં શુ બન્યું ?

વીરનિર્વાણ ૩૭૬ મા આર્ય શ્યામાચાર્યે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર બનાવ્યુ

વીરનિર્વાણ ૪૭૦ મા શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે ઉજ્જૈનીમા કલ્યાણમન્દિર સ્તોત્ર બનાવી તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ મહારાજની પ્રતિમા પ્રગટ કરી કે જે પ્રતિમા અવન્તીપાર્શ્વનાથના નામે મહારાજા સપ્રતિના કાળમા પ્રસિદ્ધિને પામી હતી બાદ આ સ્થળે મહાકાળ નામના મહાદેવનુ મદિર બધાયુ હતું આ કાળે મહારાજા વિક્રમ (બલમિત્ર) ઉજ્જૈનની ગાદીએ રાજ્ય કરતો હતો સમતિ તર્ક નામનો ગ્રથ સિદ્ધસેન દિવાકરે બનાવ્યો છે કે જે ન્યાયનો ઉત્તમ ગ્રથ પૂરવાર થયો છે

વીરનિર્વાણ ૫૭૦(મતાતરે ૫૭૮)મા શ્રી જાવડશાની મારફતે શત્રુજય તીર્થનો વજ્રસ્વામીએ ઉદ્ધાર કરાવ્યો

વીરનિર્વાણ ૬૦૯ મા શ્રી શિવભૂતિ મુનિએ દિગબર મતની સ્થાપના કરી અને શ્વેતાબર સપ્રદાયમાથી દિગબર સપ્રદાયની ઉત્પત્તિ થઇ

વીરનિર્વાણ ૬૧૬ બાદ શ્રી દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર નામના જૈનાચાર્ય થયા તેમના સમયમા સાડાનવ પૂર્વનુ જ્ઞાન હતુ

તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણ બાદ ૬૮૪ વર્ષ પછી શ્રી ગધહસ્તી નામે જૈનાચાર્ય થયા, જેમણે પણ શાસનસેવા સારી બજાવી હતી વીરનિર્વાણના ૭૭૦ પછી વીરાચાર્ય નામે આચાર્ય થયા જેમના હાથે જૈન ધર્મની સારી ઉન્નતિ થઇ છે

વીરનિર્વાણ ૯૮૦ વર્ષ પછી વલ્લભીપુરમા ૫૦૦ સમર્થ જૈનાચાર્યોએ એકત્રિત થઇ દેવર્દ્ધિગણિક્ષમાક્ષમણના આધિપત્ય નીચે જે આગમ ગ્રથો કઠાગ્ર હતા તેને પુસ્તકારૂઢ કર્યા.

વી નિ ૯૯૩ ના વર્ષ પછી શ્રી ચોથા કાલકાચાર્ય થયા, જેઓએ ભાદરવા શુદ ચોથની સવત્સરી શરૂ કરી ત્યારપૂર્વે સવત્સરી પર્વ પાચમને દિવસે પળાતું હતું

વીર નિર્વાણ ૧૦૦૮ પછી જૈન મુનિઓ ગામમા રહેવા લાગ્યા. ત્યારપૂર્વે વન અને ઉદ્યાનમા રહેવાની પ્રણાલિકા હતી જે જે પ્રમાણે મનુષ્યોની તાકાત ઓછી થતી ગઇ તે પ્રમાણે ધર્મક્રિયામા પણ શિથિલતા આવવા લાગી, જેથી તેઓ વન અને ઉદ્યાન છોડી ગામ અને શહેરમા રહેવા લાગ્યા.

વીર નિર્વાણ ૧૦૫૫ પછી જૈનાચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીનો સ્વર્ગવાસ થયો તેમણે સેકડો જૈન ગ્રથો બનાવ્યા

પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ ૧૧૨૫ વર્ષે પછી શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણનો સ્વર્ગવાસ થયો જેઓએ ઘણા જૈન ગ્રથો પર ભાષ્યો લખ્યા

વિક્રમ સવત્ ૭૦૦ મા શ્રી શીલાકાચાર્ય થયા તેઓએ આચારાગ અને સૂત્રકૃતાગ નામના સૂત્ર પર પહેલવહેલી ટીકા બનાવી વિક્રમ સવત ૪૭૦ વર્ષ પૂર્વે શ્રી મહાવીર-સ્વામી નિર્વાણ પદને પામ્યા ત્યારપછી વિક્રમ સવત ૭૦૦ મા ઉપરોક્ત ટીકા લખાઇ છે

એ સાતસોમાં ચારસો સીત્તેર મેળવતાં મહાવીર નિર્વાણ બાદ ૧૧૭૦ માં શીલાકાચાર્ય થયા. આ હકીકત વીર નિર્વાણની સાલ સાથે પ્રમાણભૂતપણે મળતી આવે છે. વિક્રમ સવત્મા ૪૭૦ વર્ષ ઉમેરતાં વીર નિર્વાણ સવત્ થાય છે.

વિક્રમ સવત્ ૧૦૯૬ મા વાદીવેતાલ શ્રી શાતિસૂરિ મહારાજ સ્વર્ગવાસી થયા તેઓએ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પર વૃત્તિ રચી

વિક્રમ સવત્ ૧૧૨૦ મા ઓઘનિર્યુક્તિની ટીકા કરનાર શ્રી દ્રાણાચાર્ય થયા

વિક્રમ સવત ૧૧૩૫ (મતાતરે ૧૧૩૯)મા શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજ સ્વર્ગવાસી થયા. તેઓ મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિહના સમકાલીન હતા તેઓએ સ્થાનાગ વિગેરે નવ અગ ગ્રથો પર ટીકા બનાવી તથા મહારાજા સિદ્ધરાજ જયદેવની આજ્ઞાથી ૧૯૯ શ્લોકપ્રમાણ શ્રી સપ્રતિ મહારાજનુ ચરિત્ર બનાવી મહારાજા સિદ્ધરાજને અણહિલપુરપાટણમા અર્પણ કર્યું તે ચરિત્રમા શ્રી નિશીથ આદિ પ્રાચીન સૂત્રોનો આધાર મહારાજા સપ્રતિના ઈતિહાસના સાક્ષીભૂત અગ તરીકે દર્શાવ્યો હતો

આ સપ્રતિની કથા અમોએ આ ગ્રથના પાંચમા ખડમાં દાખલ કરી છે, જે વાંચવાથી સપ્રતિના અસ્તિત્વ સબધી શકા નિર્મૂળ થઈ જશે.

વિક્રમ સવત્ ૧૨૨૬ મા શ્રી વાદી દેવસૂરિ મહારાજનો દેહાત થયો જેઓએ

સ્યાદ્વાદરત્નાકર નામનો અપૂર્વ ગ્રંથ બનાવ્યો હતો આ ગ્રંથ વર્તમાને સંપૂર્ણ ઉપલબ્ધ થઇ શકતો નથી.

વિક્રમ ૧૨૨૯ માં શ્રી કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિનો સ્વર્ગવાસ થયો તેઓએ મહારાજા કુમારપાળને પ્રતિબોધી જૈન બનાવ્યો હતો કે જે મહારાજાએ જૈન ધર્મને ચૂસ્તપણે પાળી પરમાર્હત્ શ્રાવક તરીકે પોતાના અઢારે દેશોમાં જૈનમંદિરો બનાવ્યા એટલું જ નહિ પણ અમારી પડહદ્વારા લાખો જીવોના તેઓ અભયદાતા બન્યા આ ઉપરાંત ગરવી ગુજરાતમાંથી તેઓએ મદિરા, જુગટું, વ્યભિચાર આદિ સાત દુર્વ્યસનોને દૂર કરી ગુર્જરભૂમિને સંસ્કારી બનાવી

તેમના સમકાળે શ્રી મલયગિરિ આચાર્ય થયા જેઓએ અનેક જૈનગ્રંથો પર ટીકા બનાવી બાદ શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી, શ્રી અજિતદેવસૂરિજી થયા, જેઓએ પણ ગ્રંથો બનાવ્યા છે ત્યારપછી શ્રી સોમપ્રભાચાર્ય થયા, જેઓએ શ્રી સિંદૂરપ્રકરસ્તવ બનાવ્યું

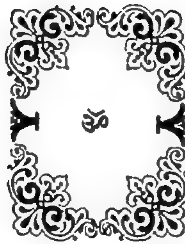
ત્યારપછી શ્રી દેવેંદ્રસૂરિ થયા જેઓએ કર્મગ્રંથની રચના કરી ત્યારબાદ સોમતિલક-સૂરિ, દેવસુંદરસૂરિ, સોમસુંદરસૂરિ, મુનિસુંદરસૂરિ વિગેરે પ્રભાવિક પટ્ટધરો થયા બાદ રત્નશેખરસૂરિ થયા, જેઓએ શ્રાદ્ધવિધિ ગ્રંથ બનાવ્યો ત્યારપછી શ્રી હેમવિમલસૂરિજી થયા જેઓએ ત્રૈલોકયપ્રકાશ નામે જ્યોતિષ ગ્રંથ બનાવ્યો ત્યારબાદ જૈનાચાર્ય આનંદ-વિમલસૂરિ થયા જેમણે ક્રિયોદ્ધાર કર્યો બાદ વિજયદાનસૂરિજી થયા, તેઓએ પણ સારી શાસન–સેવા બજાવી ત્યારપછી શહેનશાહ અકબરના સમયમાં જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયજી થયા, જેમણે અકબર શહેનશાહને પ્રતિબોધી જીવદયાના ફરમાનો સાથે તીર્થરક્ષાના ફરમાનો મેળવ્યા હતા.

ત્યારપછી વિજયસેનસૂરિ, પછી વિજયસિંહસૂરિ, પછી પંન્યાસ શ્રી સત્યવિજયજી ગણી અને ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી થયા, જેઓએ સારા પ્રમાણમાં જૈન ગ્રંથો બનાવ્યા

બાદ પંન્યાસજી કર્પૂરવિજયજી ગણી, પંન્યાસજી ક્ષમાવિજયજી ગણી, પંન્યાસજી જિનવિજયજી ગણી, પંન્યાસજી ઉત્તમવિજયજી ગણી, પંન્યાજી પદ્મવિજયજી ગણી, પંન્યાસજી રૂપવિજયજી ગણી, પંન્યાસ કીર્તિવિજયજી ગણી, પંન્યાસ શ્રી કસ્તૂરવિજયજી ગણી, પંન્યાસ શ્રી મણિવિજયજી દાદા, શ્રી બુદ્ધિવિજયજી અગર બુટેરાયજી મહારાજ થયા અત્યારનો સાધુસમુદાયનો મોટો ભાગ બુટેરાયજી મહારાજના પરિવારનો ગણી શકાય પં રૂપવિજયજી ગણિથી બીજી પણ એક શાખા નીકળી હતી તેમાં રૂપવિજયજી પછી પં અમીવિજયજી ગણી, પં સૌભાગ્યવિજયજી, પંન્યાસ શ્રી રત્નવિજયજી ગણી, પંન્યાસ શ્રી ભાવવિજયજી ગણી અને તેની પાટે વર્તમાનાચાર્ય શ્રી વિજયનીતિ-સૂરીશ્વર થયેલા છે

બુદ્ધિવિજયજી મુનિ તરીકે હતા પન્યાસપદ કે ગણિપદ સ્વીકારેલ નહીં તેમનુ બીજું નામ બુટ્ટેરાયજી મહારાજ હતુ જેઓ પન્યાસ કર્પૂરવિજયજીની દશમી પાટે થયા તેઓ પજાબના રહેવાસી હતા તેઓએ ઢુઢક પથનો ત્યાગ કરી અમદાવાદમા પન્યાસ મણિવિજયજી (દાદા) મહારાજ પાસે દીક્ષા લીધી તેમના શિષ્યો પૈકી ન્યાયામ્ભોનિધિ વિજયાનદસૂરીશ્વરજી અપરનામ આત્મારામજી મહારાજ સમર્થ હતા તેઓએ પણ ઢુંઢક મતનો ત્યાગ કરી ગુજરાત(અમદાવાદ)મા આવી મુનિ બુદ્ધિવિજયજી મહારાજ પાસે મૂર્તિપૂજક સવેગી સાધુ તરીકે દીક્ષા લીધી

ગુજરાત, મારવાડ અને પજાબ આદિ પ્રદેશોમા તીર્થફરસના કરતા શ્રી આત્મારામજી મહારાજે હજારોની સખ્યામા મૂર્તિપૂજક જૈનો બનાવ્યા શ્રી વિજયાનદસૂરીશ્વરજીની પાટ ઉપર વર્તમાને પણ સમર્થ ક્રિયાપ્રેમી આચાર્યો ધાર્મિક પ્રભાવના કરી રહ્યા છે

પરિશિષ્ટ ૪ થું.

પ્રાસંગિક.

(૧)

[જ્યારે એક જાતનો પ્રવાહ ચાલે છે ત્યારે ભલાભલા વિદ્વાનો પણ તે પ્રવાહમા ખેચાઇ જાય છે તેજ પ્રમાણે મહારાજા સપ્રતિની ચર્ચાસમયે બન્યુ અમારી સાથે ચર્ચાસમયે મદદમા રહેલ શ્રી ગોડીજી ઉપાશ્રયે બિરાજતા પ શ્રી પ્રીતિવિજયજી મહારાજ ગણિવર્યને પણ પ્રતિવાદીઓના પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી રતિલાલ ભીખાભાઈ તથા બીજાઓનો સામનો કરવાની પુરુષાર્થી જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ જેમા અમારી માફક તેઓશ્રીએ મહારાજા સપ્રતિને લગતા સાહિત્યના આધારે જાણીતા જૈન સાક્ષર શ્રી મોહનલાલ દલીચદ દેશાઇ એડવોકેટ અને શ્રી મોહનલાલ ભગવાનદાસ સોલીસીટર સાથે સલાહ કરી, મહારાજા સપ્રતિને લગતો એક અલગ ગ્રથ બહાર પાડવા નિશ્ચય કર્યો, જે હકીકત તેઓશ્રીએ હેન્ડબીલ દ્વારા જાહેર કરી

અમારી નજરે ચઢેલ જૈન સાહિત્ય પૈકી શ્રી મોહનલાલ દેશાઇ કૃત "જૈન સાહિત્યનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ" નામનો ૧૨૦૦ પાનાનો ગ્રથ વાચતા, તેમા માત્ર એક જ પાનામા મૌર્ય રાજવીઓને લગતો ઇતિહાસ મળી આવે છે જેમા મહાન સપ્રતિને અગે તેઓનુ નિવેદન અમારા સશોધનને પુષ્ટિ આપનારુ સમજાયાથી અમો તેને નીચે પ્રમાણે રજૂ કરીએ છીએ]

"બૌદ્ધ શ્રમણો લોકોમા દર્દીઓને ઓસડ આપતા, પશુ-પક્ષીના રોગોની ચીકિત્સા પણ કરતા, વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાદાન પણ દેતા, દુખી દિલોને સહાય પણ કરતા, તેમજ આરોગ્ય સબધી સહાય કરવા તેઓ ચૂકતા ન હતા આની અસર જૈનો ઉપર થઇ હોય એમ સભવિત છે "

× × ×

"સમ્રાટ્ અશોકના પુત્ર કુણાલ ને તેના પુત્ર રાજા સપ્રતિના સમયમા શ્રી આર્ય-સુહસ્તીએ સ્થવિરકલ્પમા રહી સપ્રતિને પ્રતિબોધ્યો સપ્રતિએ સવા લાખ નવા જિનાલયો,

તેર હજાર જીર્ણમંદિરોનો ઉદ્ધાર, સાતસો દાનશાળાઓ કરાવી તથા અનાર્ય દેશોમાં પણ ધર્મોપદેશકો મોકલી ધર્મ ઉન્નતિ કરી. સુહસ્તિ વીરાત્ ૨૯૧ (વી. સં. પૂર્વે ૧૭૯)માં સ્વર્ગસ્થ થયા. આ સંપ્રતિ ઉજ્જૈનીમાં રાજ્ય કરતા હતા અને ઉજ્જૈની જૈનોનું કેન્દ્રસ્થાન હતું."

× × ×

"કુણાલને સ્થાને પુરાણોમાં 'સુયશા' નામ મળે છે તે તેનું બિરુદ હોવું જોઇએ."

"બૌદ્ધોના 'દિવ્યાવદાન' ગ્રંથમાં તથા જૈનોના 'પરિશિષ્ટ પર્વ', 'વિચારશ્રેણી' તથા 'તીર્થકલ્પ' ઉપરથી જણાય છે કે કુણાલનો પુત્ર સંપ્રતિ હતો."

× × ×

"સંપ્રતિની રાજધાની ક્યાંક પાટલિપુત્ર અને ક્યાંક ઉજ્જૈનમાં લખેલ છે. રજપુતાના, માળવા, ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ એ પ્રદેશો ઉપર સંપ્રતિનું રાજ્ય હતું કે જેણે કેટલાએક જૈન મંદિરો બંધાવ્યા હતા. 'તીર્થકલ્પ'માં એ પણ લખ્યું છે કે પરમાર્હત્ સંપ્રતિએ અનાર્ય દેશોમાં પણ વિહાર (મંદિર) બંધાવ્યા હતા."

× × ×

"જૈન લેખકોનો એ મત છે કે રાજા સંપ્રતિ કે જે અશોકનો વંશજ હતો તેણે જૈન ધર્મની ઉન્નતિ કરી, અને રજપુતાના તેમજ તેની આસપાસના પ્રદેશોમાં પણ તેણે કેટલાએક જૈન મંદિરો બંધાવ્યા હતા."

—'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' પૃ. ૯૪-૯૬

× × ×

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે કે વીર નિર્વાણ ૬૦૫ પહેલાનો ઇતિહાસ એ સુવર્ણયુગ કહેતાં આગમપ્રધાન યુગનો ગણાય. તે સમય પૂર્વધર જ્ઞાની સાધુ સંપ્રદાયનો હતો. આ જ્ઞાની મહાત્માઓએ 'ભવભીરુ' તરીકે ગ્રંથારૂઢ કરેલ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ હકીકત પણ સત્ય હોવા ઉપરાંત તે તર્ક* રહિત છે. તેમાં મહારાજા સંપ્રતિકાલિન ઇતિહાસ કે જેનો કાળ વી. નિ. ૪૭૦ પૂર્વેનો છે, અને જે પૂર્વાચાર્યોના હાથે જ પ્રમાણભૂત રીતે રજૂ થએલ છે તેમાં કઇ રીતે શંકા લાવી શકાય તેની અમોને સમજ પડતી નથી.

સુજ્ઞ વાચક, જૈન સાહિત્યકારોમાં શ્રી મોહનલાલ દેશાઇનું નામ સુપ્રસિદ્ધ છે. તેમની કૃતિઓ માટે અમને પણ માન છે. મહાન્ સંપ્રતિના અસ્તિત્વને અંગે તેમ જ તેની

---

* આને લગતું લખાણ અમો આ પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૪૧૧-૧૨ માં રજૂ કરી ગયા છે.

કૃત્યોના અંગે તેમણે જે ઉપરોક્ત સંક્ષિપ્તમાં સંક્ષિપ્ત નોંધ લીધી છે તે ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ રીતે સાબિત થાય છે કે વી નિ ૨૯૧ માં શ્રી આર્યસુહસ્તી મહારાજનો સ્વર્ગવાસ થયો તે સમયે મહારાજા સંપ્રતિ વિદ્યમાન હતા તેમજ સંપ્રતિ મહારાજાએ જૈન મંદિરમય ભારત બનાવ્યું હતું તે હકીકતને પણ તેઓ પુષ્ટિ આપે છે

અમારો આ ગ્રંથ પ્રગટ થયા પછી ટૂંક સમયમાં જ સમ્રાટ્ સંપ્રતિને અંગે શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ એડવોકેટ, શ્રી મોહનલાલ ભગવાનદાસ સોલિસીટર અને પં શ્રી પ્રીતિવિજયજી મહારાજ એક ગ્રંથ બહાર પાડવાના છે

પ્રગટ થનાર આ નૂતન ગ્રંથમાં સમ્રાટ્ સંપ્રતિના અંગે વિશેષ અજવાળું પડશે અને અમો ઇચ્છીએ છીએ કે શિશુનાગ, નંદ અને મૌર્યવંશી રાજવીઓ તેમજ પુષ્યમિત્ર, ખારવેલ અને મહારાજા વિક્રમથી શક સંવત્સર સુધીના અપ્રગટ સાહિત્ય પર વિશેષ સંશોધન કરી તેઓ જગતને ઇતિહાસના ક્ષેત્રમાં નવું દિશાસૂચન કરશે અમારા પ્રયત્નને પરિણામે સમ્રાટ્ સંપ્રતિના સંબંધમાં સાક્ષરોનો પ્રેમ ધીમેધીમે વધતો આવે છે તે અમારે માટે હર્ષદાયક પ્રસંગ છે ઇચ્છીએ કે ઉપરોક્ત ત્રણે વ્યક્તિઓ પોતાનું પ્રકાશન સવેળા પ્રગટ કરે

(૨)

મારા આ ગ્રંથ–પ્રકાશનમાં સહાયક થનાર પન્યાસ શ્રી પ્રીતિવિજયજી મહારાજે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનનો એક પુરાવો મને પૂરો પાડ્યો છે તે પુરાવો "ઓકસફર્ડ હીસ્ટ્રી ઑફ ઇન્ડીયા "માંથી ઉધ્ધૃત કરેલો છે તે ગ્રંથના લેખક છે જાણીતા વિદ્વાન વી એ સ્મીથ તેઓ પોતાના અભિપ્રાયમાં જણાવે છે કે—"રજપુતાનામાં અજમેરથી માંડી કાઠિયાવાડમાં આવેલ શત્રુંજય સુધી અનેકવિધ સ્થાનિક ગામોમાં સંપ્રતિનું નામ પ્રચલિત છે શત્રુંજયના દેવાલયોમાં તો અતિ પ્રાચીન મંદિરકલાપ તેણે બંધાવ્યો હતો જોધપુરમાં નાગલાઇ ખાતે એક મંદિર તેમજ અજમેરથી જુદી માર્ગે જતા જહાજપુરનો કિલ્લો તેણે (સંપ્રતિએ) બંધાવ્યો હતો એમ કહેવાય છે બૌદ્ધ સંપ્રદાયના પ્રચારમાં જે ઉત્સાહ રાજા અશોકે બતાવ્યો હતો તેવો જ ઉત્સાહ મહારાજા સંપ્રતિએ જૈન સંપ્રદાયના પ્રચારમાં દાખવ્યો હતો અને તેની ખ્યાતિ પણ તેટલા જ પ્રમાણમાં હતી"

(૩)

આ પુસ્તકના પૃ ૩૫ પરના છેલ્લા પારામાં જણાવ્યું છે કે બાવીશમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથના સમકાળે સનાતન ધર્મના મહાન્ અવતારી પુરુષો વાસુદેવ–શ્રી કૃષ્ણ, બળદેવ–બળભદ્ર અને પ્રતિવાસુદેવ–જરાસંધ જેવા મહાપુરુષો થયા–આવી જાતનું મંતવ્ય વૈદિક ધર્મવાળાઓનું છે. જૈન ધર્મશાસ્ત્રોમાં ઉપરોક્ત વિભૂતિઓને અંગે જે વર્ણન મળે છે તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે શ્રી કૃષ્ણ અને બલભદ્ર બંને ભગવાન નેમિનાથના પરમ ઉપાસક હતા એટલું જ નહિ પરંતુ તેઓ પીતરાઇ ભાઇઓ થતા હતા. નેમિનાથના સચ્ચારિત્ર

તેમજ અતુલ બળની તેઓ પર ઊંડી છાપ પડી હતી અને તેની ઉપાસના કરવામા પોતાનું કલ્યાણ માનતા પોતાની અતિશય ભક્તિને કારણે શ્રી કૃષ્ણે તો તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કરેલ છે અને આગામી ચોવીશીમા તીર્થંકર થવાના છે કૃષ્ણ વાસુદેવના મૃત્યુબાદ બળભદ્રે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી અને અત્યત ઉગ્ર તપ કરી, નિરતિચાર ચારિત્ર પાળી પાચમા બ્રહ્મ દેવલોક ગયા છે વિસ્તૃત હકીકત જાણવાના ઇચ્છુકે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચદ્રાચાર્યરચિત ‘શ્રી ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરુષચરિત્ર’ વાચવુ

(૪)

[સમ્રાટ્ સપ્રતિએ ભારતને જૈન મદિરમય બનાવ્યાના ઉલ્લેખને પુષ્ટ કરતી ઘણી દેવકુલિકાઓ આજે પણ વિદ્યમાન છે આ સબધમાં પરિશ્રમપૂર્વક સશોધન કરવામા આવે તો ઘણા જૈન મદિરો સમ્રાટ્ સપ્રતિએ બનાવ્યાના સાબિત થઇ શકે]

અયોધ્યાજી : સપ્રતિના હસ્તે જીર્ણોદ્ધાર થયેલ એક પ્રાચીનતમ મદિર—

અયોધ્યાજીના રાજમાર્ગ પર એક પ્રાચીન મદિર આવેલ છે તે મદિરમા પાચ તીર્થંકરોના ઓગણીસ કલ્યાણકોની પાદુકાઓ—દેહરીઓ આવેલ છે, જેનુ બાધકામ અતિશય રમણીય, મનોહર અને શિલ્પના શ્રેષ્ઠ નમૂનારૂપ હોઇ, આ દેવાલયનો દેખાવ અતિવ રમ્ય લાગે છે આ જિનમદિરોનો જીર્ણોધ્ધાર સમ્રાટ્ સપ્રતિએ કરાવેલ છે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર સપ્રતિના હસ્તે જ થયો છે તેની ખાત્રી માટે પ્રભુની પાદુકાઓવાળી ઇંટોનું સરકારી પૃથક્કરણ ખાતાએ પૃથક્કરણ કરી સાબિત કરી આપ્યુ છે કે આ ઈંટો અતિ પ્રાચીન છે અને તે સમ્રાટ સપ્રતિના સમયની ઈંટોને મળતી છે

પૂરવણી

શ્રી સિદ્ધચક્ર આરાધક શ્રીપાલ મહારાજ અને મયણાસુંદરીના સ્મરણાર્થે થાણામાં બંધાતા ઐતિહાસિક મંદિરને લગતો ટૂંક પરિચય.

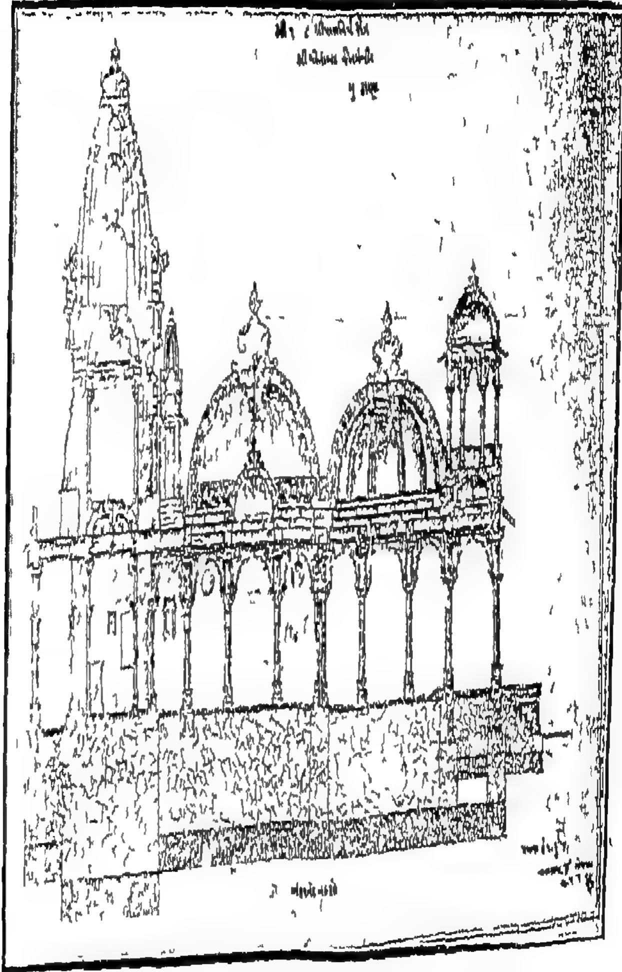
ભારતનો જૈનસમાજ ચૈત્ર અને આશ્વિન માસમા શ્રી નવપદજીની આરાધના નિમિત્તે ક્રિયા સહિત ઓળી કરી શ્રી શ્રીપાલ મહારાજના રાસનુ નવ દિવસ સુધી નિયમિત શ્રવણુ કરી, નવનિધિ અને અષ્ટ મહાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ જ સાથોસાથ કર્મનિર્જરા કરી આત્મકલ્યાણુ સાધે છે

આ શ્રીપાલ મહારાજા અને મયણાસુદરીના નામથી જૈનસમાજનુ નાનામા નાનુ બાળક પણુ પરિચિત છે એટલે આખાયે ચરિત્રને આ સ્થળે ન વર્ણવતા કોકણુ કિનારે આવેલ શ્રી **થાણુાનગર**ની સાથેનો તેમનો સબધ અહીં અતિ સક્ષેપમા જણુાવવામા આવ્યો છે

વર્ત્તમાનકાળે માગધી, સસ્કૃત તેમ જ ગુજરાતી ભાષામા શ્રીપાલ મહારાજાનુ ચરિત્ર જ્ઞાનભડારોમાથી મળી આવે છે, જેમા શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ વિરચિત શ્રી શ્રીપાલ મહારાજનો કાવ્યમય રાસ જૈનસમાજમા ઘરેઘરે વચાય છે આ રાસની રચના પ્રાચીનમા પ્રાચીન ગ્રથોના આધારે ઉપકારી મુનિવરે કરી છે તે રાસના ત્રીજા ખડમા શ્રી થાણુા નગરી સાથે શ્રીપાલ મહારાજના ચરિત્રનો સબધ નીચે મુજબ દૃષ્ટિગોચર થાય છે

“ શ્રી નવપદજીની સર્વશ્રેષ્ઠ આરાધનાથી નવમે ભવે મોક્ષ મેળવનાર શ્રીપાલ મહારાજને ડગલે અને પગલે અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી જોઇ તેના જેવુ પુણ્યકાર્ય કરવાને બદલે આ ઉપકારી આત્મા ઉપર અત્યત ઈર્ષ્યા ધરાવનાર ધવલ શેઠે રત્નદ્વીપથી પોતાની સાથે વહાણુમા મુસાફરી કરતા શ્રીપાલ મહારાજાને વિશ્વાસઘાતથી સમુદ્રમા નાખી દીધા

નવપદારાધક મહારાજા શ્રીપાલ તથા મયણાસુંદરીના સ્મરણાર્થે બંધાતુ

થાણા નગરનું અદ્ભુત શિલ્પમય ભવ્ય જિનમંદિર

શ્રી મહોદય પ્રેસ-ભાવનગર

અહોનિશ નવપદજીનું એકાગ્ર ચિત્તે સ્મરણ કરનાર શ્રીપાલ મહારાજને યોગીદ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ 'જલતરણીય' ઔષધીના પ્રભાવે તેઓ મોટા મગરમચ્છની પીઠ ઉપર આરૂઢ થઈ જીવનનું રક્ષણ કરી શકયા બીજે જ દિવસે મગરમચ્છે કુદરતી સંજોગોમાં તેઓને શ્રી થાણા નગરની સમીપે સમુદ્રને કાંઠે લાવી મૂકયા

સમય મધ્યાહ્નનો હતો ઉનાળાના દિવસો હતા આવા ગરમીના દિવસમાં સમુદ્ર-તરણના અતિ પરિશ્રમથી શ્રમિત થએલ શ્રીપાલકુમાર સમુદ્રની બહાર નીકળતા જ કિનારા નજદિક આવેલ એક ચંપાવૃક્ષની છાયા તળે વિશ્રાંતિ લેવા માટે બેઠા, અને અતિશય થાકને લઇ તેમને તરત જ નિદ્રા આવી ગઈ આ મહાપુરુષના પુણ્યપ્રભાવને અંગે ચંપા વૃક્ષની છાયાએ મુદ્દલ હલન-ચલન ન કરતા સ્થિર રહી જ્યાસુધી તેઓ નિદ્રાધીન રહ્યા ત્યાસુધી છાયારૂપે આશ્રય આપ્યો

થડા પ્રહરે શ્રીપાલ મહારાજાની આંખ ઊઘડી જતા તેઓની આશ્ચર્યતા વચ્ચે એક ઉત્તમ અશ્વ સહિત કેટલાક રાજસુભટોને પોતાની નજદિકમા ઊભેલા જોયા આ માણસો મહારાજા વસુપાલના સુભટો હતા તેઓએ શ્રીપાલ મહારાજને નમ્રતાથી જણાવ્યું કે "મહારાજ! આ અશ્વરત્ન આપને માટે તૈયાર છે અહીંના રાજાના હુકમથી અમો રાજ્યાધિકારીઓ આપને અતિ માનભેર તેડવા આવ્યા છીએ, તો આપ અશ્વારૂઢ થઇ અમારી સાથે નગરમા પધારો" આ પ્રમાણેના સુભટોના આમંત્રણને માન્ય રાખી શ્રીપાલ મહારાજે અશ્વારૂઢ થઇ સુભટો સહિત નગર તરફ પ્રયાણ કર્યું

રાજદૂતે જલદી જઇ નગરનરેશ વસુપાલને બનેલ ઘટનાના સમાચાર આપ્યા, જેના આધારે અતિ ઉત્સાહ અને ઠાઠમાઠથી આ રાજવીએ પુણ્યાત્મા કુમારનો મહોત્સવપૂર્વક નગરપ્રવેશ કરાવ્યો અને તે જ દિવસે શુભ મુહૂર્તે પોતાની **મદનમંજરી** નામની રાજકન્યા પરણાવી ને દરબારમા સ્થગીધરની પદવીએ શ્રીપાલકુમારને સ્થાપિત કર્યા

× × ×

સુજ્ઞ વાચક, આ સ્થળે આ અપૂર્ણ વાચનથી જરૂર પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થશે કે આ વસુપાલ મહારાજાને શ્રીપાલકુમારના સમુદ્રકાંઠા પરના આગમનની કેવી રીતે ખબર પડી ? આ શંકાના નિરસન માટે જણાવવાનું કે-મહારાજા વસુપાલની રાજકન્યા મદનમંજરી ઉમરલાયક થતા તેણે નિમિત્તીઆને બોલાવી રાજકન્યાના લગ્નને લગતો પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો સદર પ્રશ્નનો જવાબ આપતા નિમિત્તશાસ્ત્રના જાણકાર પંડિતે જણાવ્યું કે " દિવસે મધ્યાહ્નસમય વ્યતીત થયા બાદ સમુદ્રકિનારે ચંપાવૃક્ષની નીચે તેની સ્થિર છાયામા સૂતેલ ભાગ્યશાળી વ્યક્તિને માનભેર લાવીને તે જ દિવસે તેની સાથે ગોરજ ચોઘડીયાના સમયે કુમારી મદનમંજરીના લગ્ન કરવા. આ મહાપુરુષ અનેક માતંગનો ધણી હશે" આ પ્રમાણેના નિમિત્તવેત્તાના

કથનાનુસારે મહારાજા વસુપાલે શ્રીપાલ મહારાજા સાથે તેનુ કુળ તેમ જ ગોત્રની પૂછ પરછ કર્યા સિવાય રાજકુમારીના કેવી રીતે લગ્ન કર્યા તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ

× × ×

કેટલાક દિવસો વ્યતીત થયા બાદ પેલો ઇર્ષ્યાળુ અને લોભી ધવલ શેઠ દૈવયોગે થાણા બંદરે આવી પહોચ્યો, અને રાજદરબારમા આવી રાજા સન્મુખ ભેટણુ મૂક્યુ આ સમયે શ્રીપાલ મહારાજાને રાજ્યદરબારમા બેઠેલા જોઇ તેની ઈર્ષ્યામા વધારો થયો આ ઈર્ષાળુ ધવલ શેઠે અહીંથી પણ શ્રીપાલ મહારાજનુ યુક્તિપૂર્વક કાટલુ કાઢવા વિચાર કર્યો

આ સમય દરમિયાન થાણા નગરીમા નીચ જાતિમા ગણાતા કેટલાક "ડૂમ્બ" જાતિના માણસો આવેલ હતા ધવલ શેઠે તેમના નાયકને પોતાની પાસે બોલાવી કહ્યુ કે–'તમો રાજ્યદરબારમા જઇ તમારી નટ વિદ્યાનો એવો પ્રભાવ બતાવો કે જેના આધારે રાજા તમારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ પોતાના જમાઈ શ્રીપાલના હાથે તમોને પાનનુ બીડુ અપાવે. જે સમયે રાજકુમાર શ્રીપાલ તમોને બીડુ આપવા આવે તે જ સમયે તમો તેને તમારો કુટુબી જણાવી, ખોવાઇ ગયેલ પુત્ર તરીકે એવી રીતે વળગી પડો કે રાજ્યસભા અને ખૂદ મહારાજા તેને તમારી "ડૂમ્બ" જાતિનો માની લે'

ધવલ શેઠે ગોઠવેલ શેતરજની રમત મુજબ રાજ્યદરબારમા જઇ આ નટ લોકોએ તેઓનુ કાર્ય બરાબર પાર ઉતાર્યું રાજા પ્રસન્ન થતા જ ધવલ શેઠની શિખવણી પ્રમાણે કર્યું એટલે વસુપાલ રાજાને શ્રીપાલ કુમારના કુળ વિષે શકા ઉત્પન્ન થઇ તેને પોતાનુ નિર્મળ કુળ દૂષિત કર્યાનો પશ્ચાત્તાપ થયો એટલે તરત જ જે નિમિત્તશાસ્ત્રીએ કુવરીના લગ્નને લગતો જોશ જોઇ આપ્યો હતો તેને બોલાવી કહ્યુ કે. "હે નૈમિત્તિક! તમે મને ફસાવ્યો તમે કહ્યું હતુ કે માતગ એટલે હાથીઓનો તે ધણી થશે તેના બદલે આ માતગ એટલે "ડૂમ્બ" જાતિનો નાયક જણાય છે" જવાબમા નિમિત્તશાસ્ત્રીએ જણાવ્યુ કે–"હે રાજન્! ઉતાવળા ન થાઓ ભવિષ્યવેત્તા તરીકે પ્રશ્નકુડળીને આધારે મે જે જણાવ્યુ છે તે સત્ય છે અને તે ડૂમ્બ જાતિનો નહિ પરતુ માતગ કહેતા હાથીઓનો જ ધણી થશે" નિમિત્તવેત્તાના ખુલાસાથી રાજાને સતોષ ન થતા તે ઉશ્કેરાયો અને ગુસ્સાના આવેશમા જ શ્રીપાલ કુમારને તથા નિમિત્તશાસ્ત્રીજીને ઠાર કરવા તેણે સુભટોને બોલાવ્યા

રાજ્યદરબાર અને રણવાસમા પણ હાહાકાર મચી રહ્યો આ સમાચાર સાભળી મદનમજરી તરત દરબારમા દોડી આવી પિતાજીને વિનવવા લાગી કે–"હે પિતાજી! કુળ તો આચારથી જ ઓળખાઇ આવે છે, છતા આપ આવી વાત સાભળી ઊડી તપાસ કર્યા પછી જ કોઇ પણ કાર્ય કરો કે જેથી પાછળથી પસ્તાવાનો સમય ન આવે

એટલે રાજાએ શ્રીપાલકુમારને તેના કુળ બાબત પૃચ્છા કરતા કુવરે જવાબ આપ્યો કે–

"સૈન્ય તમારું સજ્જ કરો, મુજ કર દ્યો તલવાર;
તવ મુજ કુળ પ્રગટ થશે, ટળશે તમ શંકાય.
માથું મુંડાવ્યા પછી, પૂછે નક્ષત્ર અને વાર;
એ ઉખાણો તમે સાચવ્યો, ભલી કરી ભૂપાળ."

છતા પણ હે ભૂપાળ! વધુ ખાત્રી કરવા માગતા હો તો સમુદ્રકાંઠે નાંગરેલ આ જ ધવલશેઠના વહાણમા મારી પરણેલી બે સ્ત્રીઓ છે તેમને તેડાવી તમે તમારી શંકાનું સમાધાન કરી શકો છો.

ભૂપાળે તરત જ પ્રધાનને બંદર ઉપર મોકલ્યો અને બન્ને સ્ત્રીઓને માનપૂર્વક રાજ્ય-દરબારે બોલાવી પોતાની બન્ને સ્ત્રીઓને જોઇ શ્રીપાલકુમારને સંતોષ થયો

બાદ વિદ્યાધરની પુત્રી મદનમંજૂષાએ રાજા તરફથી પૂછાએલ પ્રશ્નનો જવાબ એવો તો સંતોષકારક રીતે આપ્યો કે જે સાભળતા રાજા તો આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયો એટલું જ નહિ પરંતુ આ રાણીના મુખથી સાંભળેલ વૃત્તાંતથી તેને ખાત્રી થઇ કે શ્રીપાલકુમાર તેની બહેનનો જ દીકરો છે આ પ્રમાણેના કૌટુંબિક સંબંધથી રાજ્યસભા તથા પ્રજાજનો આનંદમા આવી ગયા

રાજાએ તરત જ કરડી નજર કરી ડૂમ્બ નાયક તરફ જોયું તો તેઓ સર્વે થરથરતા હતા ડૂમ્બ–નાયકે જવાબ આપતા કહ્યું કે–"આ સર્વ ધવલશેઠનો જ પ્રપંચ છે અમે એક લાખ સુવર્ણમહોરની લાલચે જ આ પ્રમાણે કપટજાળ રચી હતી, માટે અમો ગરીબ ઉપર દયા કરો" રાજાએ તરત જ ધવલશેઠને મુસ્કેટાટ બંધાવ્યો અને તેને તથા ડૂમ્બના ટોળા-ઓને ઠાર કરવા આજ્ઞા ફરમાવી મારાઓને સ્વાધીન કર્યા એટલે ઉદાર દિલના શ્રીપાલકુમારે 'અપકાર ઉપર ઉપકાર કરી' તેઓને બચાવી લીધા મહારાજાએ નિમિત્તવેત્તાને સુંદર શિરપાવ આપી રવાના કર્યો

સુજ્ઞ વાચક, જગતના તમામ ખનીજ ખજાનાઓ કરતા વિદ્યારૂપી ખજાનો મહાન્ અખૂટ, અમૂલ્ય અને અલભ્ય છે જેની ખાત્રી ઉપરના વૃત્તાંતના વાચનથી થશે કે નિમિત્તવેત્તાએ નિમિત્ત-શાસ્ત્રના જ્ઞાનના બળે કેવું સપ્રમાણ ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું **स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते।** બાદ શ્રીપાલકુંવર નવપદજીનું ધ્યાન ધરતા ત્રણે રાણીઓ સહિત અહીં આનંદ-પૂર્વક રહેવા લાગ્યા

ઇર્ષાગ્નિમા બળી રહેલ ધવલશેઠની નીચતા ન છૂટી અને તે વિચારવા લાગ્યો કે–"મે બબ્બે વખત કુંવરને હણવા પ્રયાસ કર્યો છતા આ બન્ને વખત મારા હાથ હેઠા પડ્યા અને કાર્યસિદ્ધિ થઇ નહિ, માટે હવે તો એક જ નિશ્ચય કે 'પી ન શકું તો ઢોળી તો નાખવું' એટલે મારે હાથ લક્ષ્મી તો ભલે ન આવી પણ એને તો ભોગવવા નહિ જ દઉં બસ મારા હાથે જ એને ઠાર કરી નાખું એટલે બધી પંચાત મટી જાય" આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી એક રાત્રિના સમયે સાતમે મજલે જ્યા શ્રીપાલકુંવર સુખશય્યામા પોઢેલ છે તેવે સમયે

પાણીદાર કટારી હાથમા રાખી, ચંદનઘોને રેશમની દોરી બાંધી શેઠે સાતમે મજલે ફેંકી ઘો ભીતે ચોટી ગઈ અને શેઠે ઉપર ચઢવા માડ્યુ, પરંતુ અતિ પાપનો ઘડો ફૂટવાની તૈયારીમા હોય તેમ શેઠનો પગ લપસી ગયો અને તે દોરડે લટકી પડ્યો રેશમની દોરી તૂટી ગઈ ને તે ભોય ઉપર પડ્યો અને પડતાની સાથે જ હાથમાની ખુલ્લી કટારી "કર અને જો" એ કહેવત પ્રમાણે શેઠના પેટમા પેસી ગઇ અને ધવલશેઠ મૃત્યુ પામ્યો.

સવારમા કુવરને ધવલશેઠના મૃત્યુના સમાચાર મળતા તે તેના ગુણો સભારી તેના શબ પાસે બેસી વિલાપ કરવા લાગ્યો લોકોએ તેને શાન્ત્વન આપ્યુ વસુપાલ રાજાએ ધવલશેઠના પાચસો વહાણો શ્રીપાલ મહારાજાને સ્વાધીન કર્યા, અને આ રીતે તે અઢળક લક્ષ્મીનો સ્વામી બન્યો બાદ અહીથી કુવર અન્ય અન્ય સ્થળોએ દિગ્વિજય કરવા માટે આગળ વધ્યા

આ પ્રમાણે થાણા નગર સાથે શ્રીપાલ મહારાજના ચરિત્રને લગતો સબધ પ્રાચીન કાળથી એટલે વીસમા તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના સમયથી જોડાએલો છે

× × ×

થાણાની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરતુ અમારુ અપૂર્વ સશોધન.—

હાલમા વર્તમાન થાણા નગરની તદ્દન નજીકમા વડવલી નામે બાડીનુ સ્થાન છે જેની નીચેના ભાગમા 'રેમન્ડ વુલન મીલ' નામે મીલ આવેલી છે વર્તમાનકાળે અહીં પોર્ટુગીઝ ચર્ચ પણ છે નીચેના ઢોળાવમા ઝરીમરી માતાનુ મદિર છે આ સ્થળ પુરાતન થાણા તરીકે લેખાય છે આ મદિરની બાજુમા સિદ્ધાચળ નામે તળાવ છે આને અગે એવી પ્રાચીન દતકથા પ્રચલિત છે કે પૂર્વ કાળે અહી ૯૯૯ મદિરોની હારમાળા હતી જેમાં જૈન અને સનાતના ધર્મના મદિરોનો સમાવેશ થતો હતો એટલે પૂર્વકાળે આ લગભગ છ માઇલના ઘેરાવામા એક ભવ્ય અને પ્રભાવીશાળી નગર હતુ એમ સમજાય છે

પુરાતત્ત્વશોધકો અને જૈન પ્રાચીન સશોધનમા ઉત્સાહ ધરાવનારાઓ જો સૂક્ષ્મતાથી આ દિશામા પ્રયાસો કરે તો હજારો વર્ષના કાળાતરે ઉજ્જડ થએલ આવા સ્થાનોમા સેકડો ભવ્ય પ્રતિમાઓ તેમજ અવશેષો પ્રાપ્ત થવા સપૂર્ણ સભવ છે

મહારાજા અશોકે રાજ્યપૌત્ર સપ્રતિને તેના જન્મ કાળના વર્ષે જ એટલે ઇ સ. પૂર્વે ૨૫૭ મા રાજ્ય સુપ્રત કરતી વખતે રાજ્યના પાડેલા વિભાગોમા મગધની દક્ષિણ વિભાગની રાજ્ય સરહદ કોકણ કાઠે થાણાથી આગળ નાલાસોપારા સુધી લગાએલ હતી તે અમે સપ્રતિવાળા પ્રકરણોમા જણાવી ગયા છીએ

મહારાજા સપ્રતિએ વી નિ ૨૮૭ મા નિત્ય એક મદિર બાધવાની લીધેલ પ્રતિજ્ઞાના અગે સમસ્ત ભારતમા બધાએલ સવાલાખ જિનાલયોમા અહીં પણ મદિરો અને

દાનશાળાઓ બાંધી હતી, પરંતુ કાળચક્રની ગતિના આધારે પ્રાચીન તીર્થ લક્ષ્મણીના જેવા જ થાણાના પ્રાચીન તીર્થના હાલ થયા આટલુ છતા ઐતિહાસિક ક્ષેત્ર પુરાતત્ત્વ વસ્તુઓ રજૂ કરતુ વિદ્યમાન છે

આ સ્થળે સિદ્ધાચલ તલાવ નજદિક લગભગ છ માઈલના ઘેરાવામા પુરાતત્ત્વ અવશેષો મળી આવે છે તો જ્ઞાની મુનિમહારાજો તેમજ તીર્થ–સંશોધકો જો આ દિશાએ પ્રયાસો કરે તો મહારાજા સંપ્રતિકાલિન તેમજ તત્પૂર્વના ઘણા પ્રાચીનકાલિન પ્રાચીન પ્રતિમાઓ તેમજ અવશેષો વિગેરેના સંશોધનમા ફળિભૂત થાય તેમ છે

× × ×

શ્રી થાણા જૈનસંઘનો તીર્થોદ્ધારને અંગે અપૂર્વ પ્રયાસ —

આ ઉપરથી સુજ્ઞ વાચક, શ્રી થાણાનગરની પ્રાચીનતા તેમ જ ઐતિહાસિક ગૌરવતા સારી રીતે સમજી શકાશે જૈન જગતમા પ્રાચીનમા પ્રાચીન ઐતિહાસિક ગૌરવતા સાચવનાર જે કેટલાક ઐતિહાસિક નગરો અને તીર્થક્ષેત્રો છે તેમા શ્રી થાણાનુ તીર્થક્ષેત્ર પણ એક છે આ પ્રાચીન તીર્થક્ષેત્ર વર્ત્તમાનકાળે પણ પોતાની પ્રાચીન ગૌરવતા સાચવી રહ્યું છે શ્રીપાલ મહારાજના રાસ સાથે સંબંધ ધરાવનાર થાણામા એક પ્રાચીન તળાવ છે કે જે 'સિદ્ધાચળ તળાવ'ના નામથી ઓળખાય છે તેવી જ રીતે અમારા સાંભળવામા આવ્યા મુજબ થાણા નજદિકના એક ગામના એક ખેતરમાથી એક ખેડૂતને ખોદકામ કરતા પ્રાચીન જૈનધાર્મિક અવશેષોવાળી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થઇ હતી પરંતુ દુર્ભાગ્યે આ અંધશ્રદ્ધાળુ ખેડૂતે તે વસ્તુઓ જ્યાથી નીકળી હતી ત્યા જ દાટી દીધી, કારણ કે તેની એવી માન્યતા હતી કે "ભૂના દેવ ભૂમા જ રહે" તેમા જ આબાદી છે

તેવી જ રીતે નાલાસોપારા કે જે કોકણની સરહદમા ગણાય છે ત્યાથી જમીનમા ખોદકામ કરતા ધાર્મિક અવશેષોવાળી પુરાતત્ત્વ વસ્તુઓ આ જ વરસમા પ્રાપ્ત થઇ છે કે જે વસ્તુઓ અત્યંત પુરાણી અને શ્રીપાલ મહારાજના ઇતિહાસને પુષ્ટિ આપનારી છે આ નીકળેલ વસ્તુઓ મુંબઇના મ્યુઝિયમમા મોજુદ છે આને અંગે 'મુંબઈ સમાચાર' આદિ પત્રોમા ઘણુ લખાણુ આવી ગયુ છે

તેવીજ રીતે પુરાતત્ત્વશોધક શ્રી ભાઈશ્રી નાથાલાલ છગનલાલ પાસે નાલાસોપારાના ભૂવિભાગમાથી નીકળેલ પ્રાચીન સિદ્ધચક્ર આદિ વસ્તુઓનો સંગ્રહ છે કે જેના આધારે તેઓ શ્રી શ્રીપાલ મહારાજને લગતી કોકણ પ્રદેશની ઘટનાઓને સાબિત કરી આપી શકે તેમ છે, તો મારી તેઓને અરજ છે કે તેઓ પોતા પાસે સંગ્રહિત સામગ્રી જલદી પ્રકાશમા મૂકી કૃતાર્થ થાય

આ પ્રમાણે ઐતિહાસિક પ્રાચીન નગર થાણામાં પ્રાચીન ગૌરવતાનું રક્ષણ થાય તેની ખાતર શ્રી થાણાના જૈનસંઘે વર્તમાન દહેરાસરની સન્મુખમાં ઇ સ ૧૯૭૭ માં લગભગ ૩,૫૦૦ વારનો એક જમીનનો ટુકડો શ્રી સિદ્ધચક્રના મંદિર અર્થે મુસલમાનો પાસેથી ખરીદ કર્યો હતો આ સમયે થાણામાં સ્વ. શ્રી શાંતિવિજયજી (રેલવિહારી) મહારાજ વિદ્યમાન હતા તેઓને જ્ઞાનના બળે આ ભૂમિ સંસ્કારી લાગી અને તેમણે આ ભૂમિમાં મંદિર બાંધવાની સૂચના કરી તેમ જ બરાબર ધ્યાન પહોંચાડી દહેરાસરની જમણી બાજુએ તેમણે ચંપાવૃક્ષનું આરોપણ એવી રીતે કરાવ્યું કે જે વૃક્ષ પ્રાચીન ઐતિહાસિક અગત્યતા પ્રાપ્ત કરી શકે

આ સમયે (૧૯૭૭ માં) તેમના ઉપદેશથી મંદિર બાંધવાનું કામ શ્રી થાણા સંઘે હાથ ધર્યું, જેમાં લગભગ રૂા ૧૫,૦૦૦) ખર્ચાયા બાદ શ્રી શાંતિવિજયજી મહારાજનો સ્વર્ગવાસ થતાં સંજોગોવશાત આ કામ સંવત ૧૯૯૪ સુધી અધૂરું રહ્યું

વિ સંવત ૧૯૯૪ માં આ તીર્થનો પૂર્ણ ઉદય થવો નિર્ણીત હશે તેના યોગે શ્રી થાણા જૈનસંઘની આગ્રહભરી વિનંતિથી ૧૦૦૮ આચાર્યદેવ શ્રી જિનરિદ્ધિસૂરિજીનું થાણામાં ચાતુર્માસ થયું તેમના તથા તેમના શિષ્યરત્ન શ્રી ગુલાબમુનિજીના તથા સ્વર્ગસ્થ શ્રી મહોદય મુનિમહારાજના સદુપદેશે અને પ્રખર પ્રયાસોએ શ્રી થાણાના જૈનસંઘમાં આ પ્રાચીન તીર્થના તીર્થોદ્ધારના કાર્ય માટે પૂર્ણ ઉત્સાહ વ્યાપ્યો

આ સમયે ફરીથી ટીપ ચાલુ થઇ, જેમાં મુંબઇ તેમજ પરાવાસીઓએ સુંદર ફાળો આપ્યો દાનવીર શ્રીમંતોએ પોતાનો ઉદાર હાથ લંબાવ્યો આવી ઉદાર સહાયતાથી આજે આ મંદિરનું બાંધકામ પ્રાચીન તીર્થને લાયક એવું તો સુંદર અને ગૌરવતા-યુક્ત બન્યું છે કે જેના માટે સમસ્ત હિંદનો જૈનસંઘ સગૌરવ અભિમાન લઇ શકે

જગતભરના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને તેમ જ યાત્રાળુઓને મંદિરના દર્શન માત્રથી જ શ્રી શ્રીપાલ ચરિત્રની ઐતિહાસિક ઘટનાની સંપૂર્ણ માહિતી મળે એ પ્રમાણે શાસ્ત્રોક્ત દૃષ્ટિએ ભીંતોમાં એવી રીતનું ચિત્રકામ કોતરાય છે કે જેમાં શ્રીપાલ મહારાજના ચરિત્રના ચાર ખંડના રાસનો સમાવેશ ૪૮ ચિત્રોમાં થઇ શકે આ ચિત્રો રંગમંડપની ભીંતોમાં જ ઊંડાણમાં બાહોશ શિલ્પશાસ્ત્રીના હાથે એવી રીતે કોતરાય છે કે તેનું રક્ષણ સેંકડો વર્ષ સુધી અબાધિત રહી શકે

શ્રી સિદ્ધચક્રના આરાધકો માટે શ્રી સિદ્ધચક્રનું માડલ (સમવસરણ) ૬'×૬' આરસનું આ રંગમંડપમાં એવી રીતે ગોઠવાશે કે જે ચૈત્ર અને આસો માસની ઓળીના દિવસોમાં ક્રિયા સહિત ઓળી કરનારાઓ માટે તેમ જ નવપદજીની પૂજા ભણાવનારાઓ માટે ખાસ મહત્ત્વતાવાળું થઇ પડશે

બીજો રંગમંડપ ૨૨'x૨૨' નો ચૈત્યવંદન આદિથી ભક્તિ કરનારાઓ માટે, તેમજ મોટી પૂજાઓ સમયે શ્રી સંઘ સમુદાય સારી રીતે છૂટથી બેસી શકે તે માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે બન્ને મંડપમાં મળી ૫૦૦ માણુસ ઘણી છૂટથી આ મંદિરમાં ક્રિયા અને પૂજાનો લાભ લઇ શકે એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે

આ ઉપરાંત આ મંદિરના મૂળ ગભારામાં વીસમા તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીની ભવ્ય અને પ્રભાવશાળી પ્રતિમાવાળું ત્રિગડું બિરાજમાન થશે કે જેમના કાળમાં શ્રી શ્રીપાલમહારાજ અને મયણાસુંદરી થયા હતા

× × ×

આ મહાન તીર્થોદ્ધારના કાર્યમાં સાથ આપવા જૈનસંઘ જોગ અપીલ.—

આ પ્રમાણે આ દહેરાસરનું બાંધકામ અત્યાર સુધીમાં લગભગ રૂપીએ બાર આના તૈયાર થયું છે લગભગ રૂા ૪૫,૦૦૦ નો ખર્ચ થયો છે, જેમાં લગભગ રૂા ૨૮,૦૦૦ થી ૩૦,૦૦૦ ટીપમાં ભરાયા છે હજી લગભગ રૂપીયા ૨૫,૦૦૦ ની જરૂરિયાત દહેરાસરજી પૂર્ણ થતાં સુધીમાં છે જેના અંગે શ્રી સંઘ તરફથી એવી યોજના ઘડવામાં આવી છે કે ભીંત ઉપર કોતરાતા શ્રીપાલ ચરિત્રના ૨ા'x૨' ના ફોટાઓ ઉપર દાનવીરોના નામની અમર તકતી લગાવવી અને માત્ર રૂા ૧૫૧) લેવા

તેવી જ રીતે મોટી સાઇઝના લગભગ બાર ચિત્રો દરેક તીર્થોને લગતા ભીંતમાં સુંદર રીતે કોતરાય છે કે જેની સાઇઝ લગભગ આઠ ફુટના ગાળાની રહેશે તેના ઉપર તકતી લગાવવાને અંગે રૂા ૩૦૧) ની યોજના રાખવામાં આવી છે

તેવી જ રીતે માંડલાના યંત્રને અંગે રૂા ૩૫,૦૦ નો ખર્ચ થવા સંભવ છે તેના અંગે આ રકમ આપનાર દાનવીરનું નામ અમર થઇ શકશે

આ પ્રમાણેની નાની મોટી યોજનાઓથી 'એક પંથ અને દો કાજ' સરે એ પ્રમાણે થાણાના જૈન સંઘે મંદિરનું કામ અતિ ઉત્સાહથી પૂર્ણ કરવા ધાર્યું છે દાનવીરો તરફથી સુંદર સાથ આ યોજનાને અંગે મળતો રહ્યો છે, તો અમારી સમસ્ત ભારતના દાનવીરો જોગ નમ્રતાભરી અરજ છે કે આપે આપનો ઉદાર હાથ આ તરફ લંબાવી જૈન સમાજની ગૌરવતારૂપ આ પ્રાચીન તીર્થક્ષેત્રનો તીર્થોદ્ધાર કરવામાં સહાયક થઇ, પ્રભુ મહાવીરના વીર પુત્ર તરીકે પોતાની ફરજ અદા કરવી

મંગળદાસ ત્રીકમદાસ ઝવેરી

ટૂંક સમયમાં બહાર પડશે

"શ્રી સિદ્ધચક્ર આરાધક શ્રી શ્રીપાલકુમાર ચરિત્ર"

(લગભગ ૫૧ ચિત્રયુક્ત સચિત્ર ગ્રંથ)

લેખક મંગળદાસ ત્રીકમદાસ ઝવેરી

શ્રી સિદ્ધચક્ર આરાધક શ્રીપાલ મહારાજ અને મયણાસુંદરીના રાસના આધારે તેમ જ પ્રાચીન સંશોધનને આધારે "શ્રી સિદ્ધચક્ર આરાધક શ્રી શ્રીપાલ-કુમાર ચરિત્ર" નામનો ગુજરાતી સચિત્ર ગ્રંથ આ જ લેખક પોતાની રસમય લખાણ શૈલીથી એવી રીતે રજૂ કરનાર છે કે જે વાંચતા અખંડિત રસધારા વહેશે એટલું જ નહિ પરંતુ વારંવાર આ અપૂર્વ ઐતિહાસિક ધર્મકથા વાંચવા દિલ આકર્ષાશે

આ ગ્રંથની વિશિષ્ટતા એ છે કે શ્રીપાલ ચરિત્રના ૪૮ અડતાળીશ ચિત્રો કે જે અદ્યાપિ કોઇ પણ ગ્રંથમાં પ્રગટ થયા નથી તે આપવામાં આવશે તેવા ચિત્રોના પરિચયથી જ આખાયે રાસની સમજ પડે એવી રીતે ચિત્રોમાં સુંદર આકર્ષક ઘટનાઓ ચીતરવામાં આવી છે

આવો મહાન્ ઐતિહાસિક અને ધાર્મિક ગ્રંથ દરેક જૈનકુટુંબમાં, ધાર્મિક સંસ્થાઓ તેમ જ મુનિ મહારાજાઓ પાસે અવશ્ય ધર્મમિત્ર તરીકે હોવો જોઇએ ટૂંકમાં અમો તેની પ્રશંસા કરીએ તે પૂર્વે આપ આ ગ્રંથના ગ્રાહક તરીકે આપનું નામ નોંધાવી અમોને ઉત્સાહિત કરશો કીંમત રૂા ૩-૦-૦ (પોસ્ટેજ જુદું)

પ્રકાશક

પ્રાચીન સાહિત્ય સંશોધક કાર્યાલય.

સંસ્થાપક મંગળદાસ ત્રીકમદાસ ઝવેરી, થાણા.